

SZÁZADOK.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1888. ÉVI FOLYAM.

(XXII. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1888.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

I P O L Y I A R N O L D,
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT ELNÖKÉNEK
EMLÉKEZETE.

(† 1886. december 2.)

Midőn a Magyar Történelmi Társulat *Ipolyi Arnold* emlékét megülni rendelé, valóban infandum iussit renovare dolorem oly férfiú elhunytá fölött, ki miután teljes életében csakis örömet és dicsőséget szerze nekünk, annál nagyobb fájdalmat és mélyebb gyászt okozott halálával.

Van-e közöttünk, tisztelt tagtársak, ki nem barátját, jóakaróját vagy pártfogóját vesztette benne? Van-e, kit *Ipolyi* hazafisága, tudománya, ügybuzgalma, munkássága, minden szép iránt érdeklődő nagy lelke, nyájas lénye, elismerése, melylyel a törekvést elhalmozta, — magához nem vonzott, kitartásra nem ösztönzött, iránta barátságra, tiszteletre és szeretetre nem gyulasztott?

Egyikünk többet, a másik kevesebbet, de mindnyájan sokat vesztettünk benne; legtöbbet mégis Társulatunk, melynek egyik alapítója, kiváló munkaereje, ékessége és szinte husz éven át elnöke vala, mely tisztét a Társulat keletkeztétől halálaig, akkor is, midőn közeli végét érezvén az általa betöltött magas tisztek legnagyobb részéről lemondva: büszkén viselte.

A fájdalom daczára, mely eltölt, fölöttébb megtisztelve tudom ugyan magam, hogy nekem jutott a feladat ünnepélyesen megemlékezni róla e helyen, hol elnöki széke állott; azonban érzem azt is, hogy e megtisztelő feladatnak megfelelni képes nem vagyok.

Hisz hazánk nemzeti és műveltségi újabb történetének egész területét, melyen *Ipolyi* működése idején ifjú, erőteljes élet bok-

rosan sarjadott, és melynek fölvirulásán ő minden tehetségével közre működött, kellene fölkarolnom, ha az ő emlékét méltón megülni akarnám.

Maradjon ez másoknak, maradjon későbbi időkre. A történet fogja őt teljesen méltányolni tudni.

Ha végig tekintünk a tiszteletnek és szeretetnek azon országos nyilvánulásain, melyekkel Ipolyit életében és halálában ünnepték, nem lehet panasz a kortársak elismerése fölött. A nemzet leróttá háláját e jeles és érdemes fia iránt, kinek népszerűsége, mióta Mythológiájával föllépett, egy perczre se lohadott, sőt folyton emelkedett. Mégis erős a meggyőződése, hogy mennél inkább eltávolodunk sirjától, annál hatalmasabban tör ki belőle dicső emlékezete.

S ezért nem kívánom ez alkalommal őt mint főpapot, melyet a Szentlélek ritka kegyében küld kormányozni Isten szent egyházait, felmutatni: mily atyai gondját viselte a reá bízott nyájnak, ügyelt kivált a növendék papok hazafias nevelésére s ápolta hiveiben a hazafisággal párosult igaz vallásosságot.

Am méltányolják a szaktudósok, kik benne »Columbusukat« tisztelik, Magyar Mythológiáját, e »páratlan munkát, mely nagyszerű tudományos készüléttel és lángelmű vizsgálattal hozza napfényre a magyar nép ősvallása egész rendszerét.«

Hirdesse, melyet alapított, iskolája a keresztény műrégészet körül szerzett nagy érdemeit: miként »áldozta föl idejét és munkásságát oly szakmának, mely nemzeti becsületünkre oly fontos, és mégis elhagyatva feküdt mindaddig,« mígnem ő felkarolta azt; miként járta be »első műtörténészünk« az országot, de sőt az egész művelt világot, hogy az építészet, szobrászat, festészet, az ötvösök, műfaragók, gerencserek és műhímzők emlékeit fölkutassa, régi dicsőségünk e hírnökeit megismertesse, a művelt közönség érdeklődését irántok felkeltse; miként indult meg buzdítására az istenházak külső és belső restaurálása, melyre — mihelyt tehetette — maga is ezreket költött.

Dicsőítsék tetteit és áldozatait a szépművészetek emelése körül a Magyar Képzőművészeti Társulat, melynek őt éven át nem csupán elnöke, de regenerátora volt; a festészet története Magyarországon, mely jóformán nevével fog kezdődni, meg az

Országos Képtárban őrzött gyűjteménye, mely műtörténelmi tekintetben nálunk páratlan.

Magasztalják őt végre a közoktatási tanács, a Szent-István- és Szent-László-Társulatok, a budapesti központi papnővelde, az egri káptalan, a török-szent-miklósi és zohori plebániák évkönyvei.

Áldásos jótetteit, melyekkel embertársain segített a szegényeket tanítván, vigasztalván, istápolván, bizonynyal följegyezte Isten, kinek szent nevében kezdett és végre hajtott mindeneket és hiszszük, ő immár megfizet érettök hű szolgájának nagy irgalmasága szerint.

Én tisztemhez képest Ipolyiról kapcsolatban Társulatunkkal fogok e helyt megemlékezni; a viszonyt, melyben hozzánk állt esetelni és regisztrálni működését a szorosb értelményben vett történetírás mezején.

* * *

A M. Történelmi Társulat husz éves főállása alatt a magyar történettudomány oly mérvű lendületet vett, melyet előbb soha. Már azon körülmény, hogy a Társulat mintegy kétezer tagot, a magyar intelligencia színét számítja tagjai közé, kik mint a hazai történelem barátai erkölcsi és anyagi támogatásukat kölcsönzik ide, fontos tényező ebben, minthogy csakis a művelt közönség élénk, a jelenleginél is fokozottabb részvétele mellett remélhető a történelmi tudomány újabb felvirulása.

Hogy Társulatunk vidéki kirándulásai, az ország különböző részeiben rendezett nagy gyűlései, a közvetlen érintkezés író és olvasó közönség közt szerezték meg jórészt a történetkedvelők e tekintélyes csoportját, s emelték Társulatunk népszerűségét: ki vonhatja kétségbe?

S Ipolyinak e tekintetben sokat köszönhetünk. Neki már a Társulat keletkezésében nem csekély része volt. Ama lelkes kis körnek, mely célul tűzte volt ki a magyar történetírást magasb színvonalra emelni, s e végre egy szélesb alapokra fektetendő történelmi társulatot szervezni, ő volt — mondhatni — feje. Benne, nemcsak szívés és nyájas egyéniségében, de erélyében és tapintatában összpontosult a kezdeményezők bizalma; önála tartották értekezleteiket, elnöklete alatt érett meg az eszme és vált testé. Mondom

ezt anélkül, hogy mások érdemeit kisebbiteni, mások babérait Ipolyi koszorújába fonni akarnám. Ő maga ez incidensből csak annyit mond: »Büszke vagyok, hogy Társulatunk azon első kilencz tagjának egyike voltam, kik azt oly sikerfíltén megalapítottuk.«

Nem kevesebbet köszönhetünk Ipolyinak etekintetben az által is, hogy a hazai történet iránt mennél nagyobb érdekeltséget gerjesztendő, vidéki nagygyűléseink tekintélyét és fényét emelte.

Sokunknak élénk emlékezetében van bizonynyal még azou kitünő fogadtatás, melyben Társulatunk 1874-ben Ipolyi püspök székvárosában, Besztercze-Bányán épügy, mint egyházmegyéje messzeterjedő vidékén részesült. Sem azelőtt, sem azután »ily példátlan fényes és ünnepélyes« módon Társulatunkat nem fogadták, noha valóban legkisebb panaszunk se lehet azon szíves vendéglátások iránt, melyekben meghívó gazdáink mindenütt részesítettek. Ipolyi hívei és polgártársai szeretete a püspök iránt is nyilatkozott e pompás fogadtatásban, de ő mind e rokonszenvet reánk háritotta és tetézte azon minden fényt háttérbe szorított szivélyességgel, melylyel saját házában Besztercze-Bányán és Bars-Szent-Kereszten bennünket ünnepelt. »Dicsőség a magyar történelemnek!« e fölirat, mely a tiszteletünkre emelt diadalkaput díszíté, volt jel-szava mindig, akkor is, midőn gondoskodott róla, hogy látogatásunk emlékét márvány- és ércztáblák jelöljék.

Hogy dicsőséget szerezzen a magyar történelemnek és Társulatunk céljait előmozdítsa, kísérte Ipolyi Társulatunkat Rima-Szombatba, Pozsonyba, Kassára, Maros-Vásárhelyre és mondotta »epochalis« megnyitó beszédeit: »*A magyar nemzetegység és államn nyelv történeti alakulásáról,*« »*A magyar iparélet történeti fejlődéséről,*« »*A magyar hadtörténelem tanulmányáról,*« melyekhez méltóan sorakozik »*A történelemről és magyar történeti szellemről*« az 1885-iki magyar történeti congressuson mondott beszéde.

Ipolyi e beszédeiben a történelmet mint az élet mesterét, a ciceroi vitae magistrát mutatta be, midőn »politikai nagy felvilágosultsággal vonja le következtetéseit a múltból a jelen számára,« és »tárgya actualis politikai lényegét ritka finomsággal úgy egybeszővi az alapos és szigorúan tudományos búvárlattal.« hogy tétovánban van a kritikus az iránt, vajjon a tudós történész vagy a mély belátású hazafi politikus érdekelje-e inkább figyelmét.

E megnyitó beszédek egyenkint is mesterművek, s a magyar történetírásnak és politikai belátásnak egyaránt mindenkorra nyomjelzői maradnak. Növeli becsoeket a tervszerűség, melylyel bennök a nemzeti lét actualis nagy kérdései egybefűzvék. Ünnepelet elnökünk nemcsak a helyhez, melyen elmondandó volt, alkalmazta enunciatioit, hanem az időhez is, amennyiben korunk legvitalisabb nemzeti érdekeit tette megbeszélései ép oly tapintatos, mint hazafias tárgyává, midőn Rima-Szombatban, a magyar nyelvhatár e jelentékeny városában a nemzet- és államegység kérdését fejtegeté, hogy az együvé-tartozás megingatott nagy eszméjét, mely nélkül se befelé, se kifelé nem állhatunk biztosan, fönnen hirdesse; azután Pozsonyban, hol hajdan a czéhek és ipar teljökben virágzának, és Kassán, a legszebb és legművészebb gót ízlésű alkotmány székhelyén, a megélhetés és jólét, a nemzeti nagyság és emelkedés legfőbb eszközeinek, az iparnak és művészetnek amaz alapkérdéseit és föltételeit, adatait és emlékeit, melyeket történelmünk fölmutatni s indokolni képes, adá elő; továbbá Maros-Vásárhelyt, a vitéz székely nép főhelyén, a székely vitézség és katonáskodási rendszerrel szemtül-szemben, a magyar hadképességnek, mely a hazát szerzette, és föntartani van kiváltképen hivatva, fontosságáról értekezék; végre a történeti congressuson, a magyar tanári kar körében a magyar történeti szellemből vett okulással arra inte, hogy ne a merev mozdílatlanság legyen elvünk, hanem a nemzet geniusa szerint adjunk helyet a kor követelményeinek, újításokat igyekezzünk a nemzeti hagyományok és aspiratiók keretébe alkalmazni, gondosan óvakodván a szélsőségektől és túlzásoktól, a divó anallysistól, mely idegen elemekre bontja szét a magyar műveltség egészét úgy, mint a túlsúlyra vergődő idegenségektől, melyek a rohamos ujhodás mellett élük világokat, noha -- úgymond -- az idegent se szabad kizárnunk, melyre szükségünk van és volt mindig. hisz az idegen elem fölvétele és beolvasztása képezte századokon át hagyományos politikánkat, és e beolvasztás ma az iskola földata, melyet a történet tanítása által fog elérni.

Ipolyi fölfogása, melylyel a nem-magyar nemzetiségek állását a hajdani Magyarországbán, hol nem találunk maudite race-t, mint Franciaországban, nincs nyoma az angolok, skótok, irek s a különböző germán törzsek véres harcainak, hanem teljes szabad-

ság és jogegyeulőség uralkodik a hasonló néposztályok közt; annak őszinte megismerése, hogy egyformán testvérek vagyunk és egyenjogúak lehetünk még akkor is, ha különböző nemzetiségekhez tartozunk, s a mellett is, ha nem egyikünk vagy másikunk anyanyelve az uralkodó az állami ügyvitelben; méltatása a nemes tulajdonoknak, melyek például a szláv és német nemzetiségű népeinket díszítik, és melyeknek nemzetünk annyit köszön, ép oly conciliatorius hatással lehetett a nemzetiségi agitációk e korában, mint a milyen emelő hatással voltak a nem eléggé méltányolt iparosra a tudós főpap e szavai: »A közérzet és szükség, a közvélemény, valamint a történet fenhangon hirdeti és követeli a sociális kérdések fölismerését, melyeket az iparnak kell megoldani. . . Hirdetnünk kell tehát az ipar dicsőségét és hasznát, hogy munkára buzdítsunk, mert se nagyhatalmi állás vagy hadak túlnyomó ereje, sem a régi történeti dicsőség vagy új politikai doctrinák nem képesek az ipart pótolni.« Ime, folytatja a francia-porosz háborúra és a commune viszonyaira vonatkoztatván szavait: »Tanúi voltunk újabban egy példátlan nagy háborúnak és conflagratio-nak, mely egy nem kevésbbé nagy nemzetet leverte és kizsákmányolt. De virágzó ipara, szorgalmas munkája, köznépének erénye és vallásossága jobban képesíté a balsors csapásai elviselésére, mint vesztett híres hadi vitézsége, nagyhatalmi állása s eddigi európai diplomacziái túlsúlya. Leküzdötte azokkal egyszerre a háború dúlását, s a belső communisticus lázadás forradalmát. Megbírta vele a legnagyobb hadi sarcot, melyről valaha a történet beszél, megtanultuk belőle az igazságot, hogy a szorgalom és erény, a hazafiság, munka és ipar a hadak erején is túltesz, sok milliárdnyi zsákmány-sarcot is megbír, a legélesebb látású államférfiak terveit és számításait is kijátsza s egy nemzet öntudatát még inkább fokozza.« Valóban alig lehet az ipar dicsőítését magasra fokozni! És a ki országos delegatióknak még iménti tárgyalásait Bécsben figyelemmel kísérte, nem fogja tagadni, hogy Ipolyi eszméi, melyeket Maros-Vásárhelyt magyar hadtörténelmi tanulmányaiban elmondott, még sokáig nem vesztek el actualitásukat. Annál inkább sajnálhatjuk tehát, hogy beszédét, melyben »a magyar történelmi szellemnek befejezéseül a *nemzeti nevelés* szelleméről akart értekezni, az idegen elemekkel inficiált, közönbös és

cosmopoliticus nevelészeti rendszert ostromozandó, — elmondani a halál megakadályozta.

Hogy a M. Történelmi Társulat vándorgyűlései hasznát a történeti tudomány gyakorlati terjesztése s az adatok gyűjtése szempontjából sem lehet kicsinyleni, arról tanuskodnak első sorban az utóbbi husz év alatt közzé tett okirat-tárak és más történeti kútfők publicatioi, e szinte kétszáz testes kötet, melyek nélkül hazánk történetét felderíteni képesek nem volnánk, e dús kincses bánya, melynek kiaknázására írói nemzedékek buzgó és szakértő szorgalma kívántatik.

A szellemi hatás határait megvonni ép oly nehéz, mint kimutatni indító erejének működését. Mindamellett bizonyára csak sérténém Társulatunk szerénységét, ha mindazt, ami főnállása óta a történetírás terén történt, csupán neki tudnám be. A magyar tudományosság mezején általában, nevezet szerint a historia érdekében az újabb mozgalom a M. T. Akadémiából indult ki. Társulatunk büszkén nevezi magát az Akadémia leányának. De szerénytelenség nélkül állíthatni annyit, hogy eme mozgalom Társulatunkban mintegy megifjodva nagyobb mérveket öltött és annál könnyebben hatott vissza magára az Akadémiára, minthogy monnó palaestrán ugyanazon lelkes férfiak állottak és állanak az ügyek élén. Versengésről szó sincsen.

Nem tagadható az sem, hogy egyes testületek, bőkezű macecnások, fáradhatatlan bűvárok és írók csak úgy hozzá járultak a történeti tudomány emeléséhez, mint a közönség tömegesb részvéte. Mely érdemeket nemhogy kisebbiteni, ellenkezőleg: kellően előtérbe helyezni iparkodtunk mindig. De tény az is, hogy a M. Történelmi Társulat mindez igyekezeteknél, melyek főnállása óta a történeti tudomány fölvirulására irányozvák, vagy egyetemében vagy tagjaiban sehol se hiányzik, és majd kezdeményezve, majd részt véve, buzdítva és utat mutatva közreműködik.

Ipolyi történelmi tanulmányait azzal kezdé, hogy a legjelesb diplomatikai és paleographiai szakműveket: Mabillont, Walther-t, Touissaint és Tassint megszerzé magának és tanulmányozá. A »Századok«-ban megjelent »*Magyar okmányérdekességek*« című értekezése különösen is tanúságot tesz e téren való jártasságáról, valaminthogy ő volt egyik szerkesztőtársa a »*Hazai Okmánytár*«

IV. V. VI. és VII. kötetének. E körü munkásságába tartoznak: »*A Révay család naplója*« (Uj M. Múzeum 1857.) »*Oláh Miklós, II. Lajos és Mária királyné titkára, utóbb magy. orsz. kancellár, esztergomi érsek-primás és kir. helytartó Levelezése*«, melyet a Magyar Történelmi Emlékek során 1875-ben adott ki a M. T. Akadémia és »*Alsó-sztrégovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése*«, melyet a M. T. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából szerkesztett, de a mely csak halála után jelent meg.

Rimay Ipolyi családjának egyik őse volt. Kiadott iratai nagy része a családi leveles ládával kerültek Ipolyihoz, mint a család akkori fejéhez. Tett felölök már 1853-ban az Uj M. Múzeumban és 1855-ben a Pesti Naplóban említést. Életrajza azonban, mely Rimayt a költőt, mint azon körnek, melyben élt, központját, Magyarország, Bocskaynak és Bethlennek ismételve egyik portai követét Konstantinápolyban és a budai nagyvezéreknél fogta volna bővebben feltüntetni, hiába várta a mester keze utósó simítását. Ipolyit ez életrajz megírásában eleinte Mythológiája, aztán műtörténetészeti tanulmányai gátolták, és az hogy »nem akarta — úgy mond — irodalmi pályáját ily kitűnő irodalmi őssel való dicsekéssel megkezdeni. »*Rimay János portai vásárlásait*« azonban, mint műveltség történeti adalékot Történelmi Tárunk régebben közlötte.

Ugyancsak a magyar történelmi kútfők kiadása körül kifejtett munkásságához tartozik »*A régi magyar egyházírók, Corpus scriptorum ecclesiae hungaricorum*« megindítása. Midőn Ipolyi még a Szent-István-Társulatnak volt alelnöke, tervezgeté, hogy a hasznos, melyet a nevezett társulat az általa felkarolt iskolai vállalatokon nyer, a magyar egyházi tudományosság előmozdítására fordítsa. Az első lépést önmaga tette ez irányban is, kiadván *Veresmarti Mihály* XVII. századi magyar író és pozsonyi kanonok megtérése történetét és más munkáit. Sajnos, hogy e vállalat folytatásában eddig senki se követte, míg őt magát Hajnal Mátyás, Vásárhelyi és Sámbar kiadatlan művei rendezésében a halál gátolta meg.

A helyi monographiák iránt Ipolyi szintén nagy érdeklődéssel viseltetett. »Mítsem sínylünk annyira, — ír egy alkalommal, — mint a történeti és helyi monographiák hiányát.« Magának

Bars-Szent-Kereszten egész szobája volt tele ilyenmű művekkel. Így eshetett, hogy egyik t. tagtársunk nagy szorgalommal összeállított bibliographiáját a helyi monographiákról 36 számmal volt képes pótolni. — Indítványára történt, hogy Társulatunk megbízásából annak két jeles tagja »A vármegyék történeti monographiájának tervrajzát« kidolgozá és a Századokban (1872.) közzé tévé. Azóta több és köztök nem egy sikerült helyi monographia jelent meg, még többön szorgalmasan dolgoznak Társulatunk tagjai.

Ipolyi maga, részben legalább e szakba sorozta »*Deák-Moson*« és »*Apátfalva, vagyis a kunok bél-három-kuti apátsága hely- és műtörténeti monographiáját.*« Ugyanúgy ide sorolandó »*A besztercebányai egyházi műemlékek*« című díszműve; nemkülönben érdekes adatokat szolgáltatnak a helyi monographiákhoz némely kisebb dolgozatai, mint az »*Adalék Magyarország XIII. századi hadirata és földiratóhoz*« (Uj. M. Múzeum 1858.) »*A pozsonyi káptalan XIV. századbéli könyvtára*« (Uj. M. Múzeum 1856.) és a Vasárnapi Ujságban (1858. 1859.) megjelent *uti képei*, valamint hogy műrégészeti dolgozatai bővelkednek történeti adatokkal, míg Magyar Mythológiáját annak valamely ismertetője találóan a magyar krónikák perpetuus commentariusának nevezte.

»*Besztercze-Bánya városa műveltség-történeti vázlata*« azonban a szoros érteményben vett helyi monographiák igen értékes példánya. Ipolyi benne magasabb szempontból indul ki, a meny nyiben városaink keletkezése történetét általában, nevezetesen pedig bányavárosaink alakulása processusát érdekesen adja elő. Az egész mű egy szép mozaikkép, összeállítva történeti, többnyire általa felkutatott adatok apró szemcséiből, és vázlatossága dacára oly mesterségesen összeillesztve, hogy élénk rajzát nyújtja Besztercze-Bánya város művelődési mozzanatainak keletkezésétől, vagyis a XIII. századtól kezdve korunkig. — Minthogy e vázlat a besztercze-bányai vidéki nagygyűlésünkön felolvasásul volt szánva, az időből részletesb mű nem telt; azonban rövid időn kiegészítette szerző a lékeket és hiányokat imént érintett besztercze-bányai műemlékei és a »*Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis*« által, melylyel egyházmegyéje százéves főnállását a keresztény műrégész és egyházi történetíró főpap illőn ünnepelte

meg. E 455 lapra terjedő munka a helyirati gyűjteményes művek közt díszes helyet foglal el.

Egyébiránt nehéz Ipolyi műveit csoportokba osztani. Nagy olvasottsága, sokoldalú tudománya mellett annyi szakismerettel bővelkedett a történeti tudományok minden ágában, könnyű és gyors felfogásához oly beható, sokszor a divinatioval határos ítélete párosult, hogy feldolgozandó tárgyát minden oldalról elemezhetette és megvilágíthatta. Innét van, hogy történeti műveit műrégészeti, paleographiai, pecsét- és czímertani, jogtörténeti sat. leírásokkal, meghatározásokkal és kitérésekkel egészítette ki, aminthogy a történeti tudomány fajai egymást csakugyan kell, hogy kiegészítsék. Ha mégis dolgozatait műtörténeti, magyar történelmi és egyháztörténeti tanulmányokra osztályozá, szem előtt tartotta, hogy a maiori fit denominatio.

Igy sorolhatjuk történeti dolgozatai közé »*A szíhalmi árpád-vári leletekről*« szóló értekezését, melyet Társulatunkban olvasott fel 1870-ben. Ugyancsak Társulatunk közlönyében, a Századokban (1868.) jelent meg »*A borsodi és hevesi összeesküvés IV. László király ellen*«, míg »*A zsitvatoroki béke történetéhez*« írt adatai régebben az Uj Magyar Muzeumban (1851.), »*A magyar domokosiak és pálosok történetéhez*« írt adalékai pedig a Magyar Sionban (1863. 1867.) láttak napvilágot. Sok apró dolgozatán kívül, melyeket a Religióban, Családi Lapokban és egyébütt közölt, főlemlítendő még ama töredéke, mely »*Magyar műveltség-történeti tanulmányok*« czímmel Kisebb Munkái III. kötetében jelent meg. E történet-bölcsészeti essay eszmehőisége által az olvasó figyelmét teljes mértékben leköti.

Önálló történeti nagyobb művei közül kettő nagyszabású korrajz a reformatio idejéből. Az egyik *Veresmarti Mihály*, a másik *Hajnal Mátyás* nevét viseli homlokán. Amaz Veresmarti saját elbeszélései és följegyzései nyomán a XVI. és XVII. századi hitviták legélénkebb jeleneteinek közepébe helyez, ezzel egyzersmind az akkori hazai, vallási és nemzeti irodalom-történetünk színvonalára emel. Látjuk a küzdelmet lefolyni, halljuk a vitákat hangzani oly élénken és részletesen, mikép ennek ily megragadó közvetlenséggel irodalmunkban párját nem ismerjük. Mély tekintetet vethetünk ez által a szellemek és elvek forrongásába s

az akkori történeti események mellett érdekes egyes személyes viszonyokba, az egyházi és vallási, a tudományos és irodalmi, az iskolai, házi és magán életbe, a szokásokba és erkölcsökbe. Mindannyi vonása pedig erős világot vet a kornak egész képe fölismerésére, s ezzel egyaránt érdekes és tanulságos annak története, valamint a tudományos vizsgálóra, úgy az akkori élet és kor festőjére és tanulmányozójára. — E mű megjelent 1875-ben, és a nagy olvasó közönség részéről kedvezőleg fogadtatott szép rajzain és egyénítő jellemzésein felül élénk előadása miatt.

Hajnal Mátyáson Ipolyi éveken át nagy kedvvel dolgozott. El is készítette azt kéziratban, melyhez — szerinte — csak az ultima manus igényelteték; de ezt fölötte sajnosan nélkülözi mind e napig. Bars-Szent-Kereszten, 1885. évi szeptember hó 22. napján kelt végrendeletében szerző maga írja, hogy kézíratai nehezen olvasható fogalmazások. Ipolyi, ugyanis, igen sebesen fogalmazott sokszor néhány szóval jelezve száguldó gondolatait, melyek föllevenültek, megnépesedtek, ha dolgozatát nyomda alá simította. Töméntelent tudott agyában megőrizni s adandó alkalommal híven visszaadni. Mely előnnyel nem ritkán járt az a hátrány, hogy ugyanegy eszméjét vagy adatját, megfeledkezvén, hogy már fölhasználta, ismétli.

Hajnal Mátyásában azon kort tárgyalja Ipolyi, mely a mohácsi vésztől, helyesebben: a reformatio elterjedésétől hazánkban az anti-reformatio sikeres megindulásáig, vagyis Esterházy Miklós nádorig terjed. Ezen egy századnál hosszabb időközt, mely eddig gyéren talált művelőkre, új adatok egész tömegével világítja meg Ipolyi és hazafiságának azon melegével, melynek soha egyéb célja nem volt, mint »patriam illustrare.«

Két mutatványt »*Nyáry Krisztina*« és »*A nagy-szombati iskola a XVI. században*« czímen ismer már a közönség e műből, perse aligha úgy, mint azok Ipolyi tollából végleg kikerültek volna, míg a dolgozatnak mintegy három negyede kiadásra vár. A még meg nem jelent főbb fejezetek czímei: *Oláh Miklós. A magyar renaissance. A jezsuiták Magyarországon. A kassai vértanúk. Hajnal Mátyás. Sámbar. Vásárhelyi.*

Koronáját, befejezését képezi Ipolyi mind történeti, mind műrégészeti munkáinak »*A magyar szent korona és koronázási*

„jelvények története és műleírása“ című úgy tartalomra mint kiállításra nézve fényes műve.

A hazai tudományos igyekezet nemzeti régiségeink és műemlékeink vizsgálatát, leírását és kiadását a tudomány mai színvonalára emelte már nagy részint, csak az ország szent koronája, mely a nemzet műemlékei közt a legméltóbb helyet foglalja el, maradt megvizsgálatlan. A M. T. Akadémia tehát archaeologiai bizottsága előterjesztésére megtevén a szükséges lépéseket, Ipolyi elnöklete alatt szakbizottságot nevezett ki, mely a szent koronát és koronázási jelvényeket szakavatott mesterek által minden irányban fölvetette, történetének, valamint műleírásának elkészítésével Ipolyi Arnoldot bízván meg.

Igy jött létre e nagy mű, melynek csak fele tartozik körünkbe, az első rész, mely a magyar szent korona viszontagságos történetét, kiindulva a magyar szent korona adományozásától II. Sylvester pápa által az utóbbi budai koronázásig alapos teljességében vonzó előadással beszéli el.

Megemlítés nélkül nem hagyhatom végre Ipolyi sok más hasznos szolgálatai közül, melyeket Társulatunknak s ez uton a magyar történeti tudománynak tett, ama megható beszédét, melylyel Társulatunk egyik alapítójának, *»Ráth Károlynak emlékezetét«* tisztelte meg. Érdekes ez emlékbeszéd azért is, mert benne Ipolyi mintegy képben előadja, mennyi szorgalommal, végtelen fáradtsággal, lassú és nehéz munkával készült a történetírói pályára; mennyi, éjjelek és nappalok, évek és hónapok munkájába került, míg végre kiérdemelte, hogy a Magyar Történelmi Társulat sírjára tűzheti a babért, melyet nincs ki megirigyeljen nagy nevétől.

* * *

Munkaközben, pályát futva hanyatlott el. A történeti congressuson működén érte a baj, mely akkor oltá el drága életét, midőn beszédét készíté, hogy híveit az Üdvözítő születése ünnepén megörvendeztesse. Az élet fegyverével szívében, kezében, mint a honvédő a kötelesség mezejéről lépett az örök dicsőségbe, melyet kivitt magának azon nagy szeretet által, melylyel Istent, az emberiséget és a hazát folyton lelkében viselte.

Deus et Patria volt jelszava, s ehhez élte minden szakában hű maradt. Ha műveit lapozzuk, mindenünnen kiérezzük hazaszeretete füszeres illatát. Magyar Mythológiája kezdő mondata: »Ha a zivatar elviharzott, a férfi karok új erővel fognak a munkához«, ép úgy a kellő időben kiejtett hazafias szó volt, mint egyik régészeti értekezése befejező tétele: »Őrizzük emlékeinket, gyűjtsük össze maradványaikat, nehogy végre is elveszszenek, s ez által üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő« a maga helyén adott intelem vala a hazafiak számára. Azonképen a Magyar képző művészeti Társulatban annyszor variált e themája: »Nekünk első feladatunk, hogy nemzeti művészetünk legyen, hogy magyar iskolánk fejlődjék; mely tétel nem mond ellent annak, hogy művészetünk azért az európai művészet magaslatának színvonalára emelkedjék, sőt inkább föltétele annak,« örökre kell, hogy canona maradjon a magyar művészetnek.

Az édes haza szeretete nevében buzdította Ipolyi növénydekeit és tanítványait a munkára, melynek célja soha más ne legyen, mint *patriam illustrare*, a haza javát és dicsőségét növelni. Mint püspök is, a magyar főpapság sarkalatos erényeül a hazaszeretetet tartotta. »Minden egyéb papi erényt: a szent életet, a lelkipásztori buzgalmat, a bőkezű adakozást, a nagy tudományt, a mívelt erkölcsöket a hazafiság nemes zománcza még fényesebbé teszi« szokta volt mondani. S a történet világánál ékesszólón tudta behizonyítani, hogy a magyar katolikus egyház az antireformatiótól az újabb időkig, Pázmánytól Scitovszkyig annál nagyobb tekintélynek örvendett, következésképp a vallásosság is annál dúsabban virágzott, minél hazafiasabbak voltak főpapjai.

Társulatunkat is azért kedvelte Ipolyi annyira és mindvégig, mert ami a hazafiságot illeti, mindenkor helyt állott, azaz megtette kötelességét. Társulatunk ezért mindig szívében fészkelte. Mielőtt Bars-Szent-Keresztről, tizenhat évig bölcsen kormányzott püspöki megyéjének e kedvelt székhelyéről eltávozék, az utolsó pillanatot is Társulatunknak szentelte. 1886. április 28-án leplezte le, ugyanis, Társulatunk küldöttsége jelenlétében az emléktáblát, melyet auna emlékeül állíttatott fel, hogy 1874. évi nagygyűlésünk zárüléseit itt tartók. Viszont Váradra megérkezvén elrendelte, hogy két, a kertre néző szobát butorozzanak be. »Ha egyik-

másik barátunk érkezik a Történelmi Társulattól, mint már ígérkeztek is, — mondá, — itt kényelmesen és nyugodtan dolgozhatnak.« Csekélységek ezek, tisztelt tagtársak; de mi meg fogjuk őrizni e csekélységeket is.

És mennyire áhítá Társulatunknak s vele a magyar történetírásnak fölvirulását! Egy alkalommal, a nyáron kimúlása előtt ráfordult a szó a nagy lendületre, melyet a magyar történetírás vett a Történelmi Társulatnak is hathatós közreműködésével. Találkozott, ki azon állítást kockáztatta, hogy immár a magyar historia második virágzása korát érjük, az első alatt Pray és társai korát értvén.

Szemei villogtak, mintha mondaná, quorum pars et ego. Aztán egy közeli bokorra mutatva így szóla: »Látjátok azt a hibiscus-bokrot, tele van virágbimbókkal. Egyik-másik már-már feslik; holnapután teljes virágdíszben fog pompázni. Én már meg nem érem ez időt; ti talán megéritek még a második virágzás szép korát. Az a sok új tehetség, lelkes, ifjú erő; mindegyikünk nyomában tiz. Öröm reájok gondolni is!«

Patriam illustrare! ismételteté aztán ihletve annyiszor, mígnem susogásban halt el szava. Mintha emez új generáció tagjainak mindegyike szívébe külön akarta volna bevésni szavait:

»Senki sem állhat ellen a hazafiúi érzetnek, a nemzeti eszmének, ha az a magyar történetből fényesen sugárzik ki feléje.«

Áldás és dicsőség Ipolyi Arnold emlékének!

PÖR ANTAL.

KOPASZ NÁDOR.

ÉLETRAJZ A XIII–XIV. SZÁZADBÓL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Egy tragoediát eleveníték fel. Érdekes, sokszor megrázó jelenetei nem valamely krónikában részletesen elbeszélve, hanem csak egyes oklevelekben szétszórva és töredékesen maradtak fenn. De ezekből is összeállítható még oly teljes egészszé, mint azt egykor az élet, e legnagyobb színműíró megalkotás s többé-kevésbbé jó személyzetével, az emberekkel előadatta.

Történeti helye: Biharmegye; kora: a XIII-ik század vége s a következőnek eleje; fő hőse: Kopasz nádor, kinek csak pusztá neve is alig jutott be eddig történetünkbe, családja s élete közlebbi történetei meg éppen ismeretlenek.

I.

A Kopasz név tulajdonképen csak ragadvány neve. Történetünk korában a vezetéknevek még szokatlanok; csak a keresztnévek járvák. Azok is nagyon korlátozott számmal, annyira, hogy egy családban is többen viseltek ugyanegy nevet. Ezeket azután feltünőbb testi vagy lelki sajátságaik szerint különböztették meg, s így keletkeztek a Sánta, Balog, Lábatlan, Szép, Gyönyörű vagy Bátor, Eszes, Öklelő stb. ragadvány nevek.

Kopasznak is eredeti neve: Jakab, vagy középkoriasan: Jákó avagy Kabos. És csak később, midőn talán nagyon fiatalon, de minden esetre valamely feltünőbb módon hajzatát elvesztette, vagy a bajusz és szakáll meglelt férfi korában sem ütközött ki arczán, neveztetett el Kopasznak. Utóbb mindenki már csak e néven ismerte. Még a hivatalos oklevelek is, melyek elejéntén Jakabnak, majd egyszerre Kopasznak is nevezik,¹⁾ végre már csak az utóbbi néven szólnak róla.

Családja az előkelő Borsa nemzetségből ágazott ki, mely

¹⁾ »Magister Jacobus, filius Thomae, qui Copaz alio nomine nuncupatur.« Az esztergomi káptalan levele 1292-ből. *Fejér Gy.: Cod. dipl. VI. I. 220. l.*

egyike volt a honfoglaló nemzetségeknek. A ma is élő Nadányiak. mint a történeti nyomok mutatják, szintén a Borsa nemből veszik eredetüket, ¹⁾ s nemzetségekben erősen tartja magát a hagyomány. hogy jószágukat még az első foglalás jogán bírják.

A Borsa nemzetség tagjai a XIII-ik század elején tűnnek fel történeti emlékeinkben két épen oly érdekes, mint ünnepélyes alkalommal. A Várad-melléki Gyarán falu ²⁾ birtokosának, mint alperesnek, bírói ítélet következtében tizenketted nemes magával esküt kellett tennie Szent-László király sírjára. A nemes férfiak között, kik a városi és székesegyházban eskü-tenni megjelentek, a csoltmonostori apát, a szeghalmi lelkész, a Smaragd nembeli Pál comes, a Zoárd nembeli Loránt mellett ott látjuk a Borsákat is, egyszerre ötöt, élőkön Apai-val, a Nadányiak első ismeretes őseivel. ³⁾ Velők van, mint ügyvivő, a nadányi esperes lelkész is. ⁴⁾ — A másik alkalommal özvegy Herczegnét, Benedikta asszonyt a Borsa nemből halljuk végrendelkezni. Miután — ugymond — két leányát »rangjokhoz illőleg« férjhez adta, saját lelki üdvéről akar gondoskodni. És eszébe jutott a biharmegyei ugrai monostor, melynek oltára előtt talán egykor mint menyasszony ifjúsággal, virággal koszorúzva állt, s mely alatt már nem sokára nyugodni fog. Egy szolgálóját tehát két fiával együtt a monostornak ajánlakozza oly kikötéssel. hogy a szolgáló, míg csak él, minden hónapban adjon a monostori egyház Mária oltárára egy sing hosszú viaszgyertyát; továbbá az egyik fiu ugyanazon monostornál legyen torozó ⁵⁾ a másik pedig harangozó, valamint ivadékaik is nemzetségről-nemzetségre. ⁶⁾

Mind a két alkalommal előforduló személy-, és helynevek oda mutatnak, hogy a Borsa nemzetség Bihar-, és Békésmegyében volt elterjedve. Ez utóbbiban találjuk ma is Borsa pusztát, mely hajdan falu volt s egy 1479-iki oklevél szerint a Nadányiak birtoka. ⁷⁾ De hogy birtokaik másfelé is valának, nevezetesen

¹⁾ Borsa mint személynév családfájokon is előfordul. 1346-ban említetik István Borsa fia. *Haan és Zsilinszky: Békésmegyei oklevéltár.* 10. l.

²⁾ Ma már csak pusztá helye áll Vizes-Gyán és Gyéres között. mely még mindig Gyarán-nak neveztetik.

³⁾ »Johanne filio Nicolai filii Apay de Nadaan.« A várad-i káptalan levele 1341-ből. *Budai orsz. levéltár:* Gyulafejérvári oklevelek. Bihar. II. 49. és U. o. N. R. 1860. 68. pag. 111.

⁴⁾ *Várad-i regestrum:* 247. oklevél.

^{5) - 6)} Tudniillik, hogy minden évben Szent-Mihály napján, Benedikta asszony emlékére adjon tort s a torra egy másodfüves tulkot, elegendő kenyeret s öt veder sert. *Várad-i regestrum:* 142. oklevél.

⁷⁾ *Haan L: Diplomatarium Békésiense.* 95. l.

Erdélyben, ¹⁾ továbbá Kraszna-, Szatmár-, s Ugocsamegyék területén is, azt még e munka folyamán lesz alkalmunk tapasztalni.

Kopasz családja azonban már határozottan biharmegyei. Itt csoportosulnak legtekintélyesebb birtokai; itt él és működik; itt hívja ki maga ellen a sorsot kétszer is, mely végre utóléri. De hogy Biharmegyének mely vidékén volt a család ősi fészke, ahol talán Kopasz bölcsője is ringott? arra írott emlékeink nem felelnek, legfeljebb némi romok, e kőbe vésett emlékek nyújthatnak tájékozást. De ismét mindazon helyek közt, melyek Kopasz nemzetségének birtokában valának, csak egy van, ahol oly épület-maradványok állanak, melyekről bizonyos, hogy már Kopasz idejében, sőt előbb is léteztek.

A Fekete-Körös völgyén, Belényes és Tenke közt, áll Széplak, mint már neve is mutatja, természeti szépségekben gazdag, gyönyörű vidéken. Hajdan a körülvette elterülő tájnak központja, kis város, nevezetes egyházzal ²⁾ s már a XV-ik században látogatott vásárokkal. ³⁾ Arról is emlékezetes, hogy feje volt egy főuri uradalomnak, mely róla széplaki-nak neveztetett. ⁴⁾

Ez uradalomhoz tartoztak a Széplakkal tőszomszédos községek közt Szent-Miklós és Súlyom. Az előbbeni felett emelkedő magaslaton áll egy torony, csorba és roskatag ugyan, »mint a haldoklónak utolsó reménye«, de melyre az utas mégis visszavisszanéz. Ma már szokatlan alakja s idomai kötik le a figyelmet. Tiszta félköríves épület, szélein vékony falszalagokkal s ablakaiban az elválasztó vállköves oszlopakkal. Nyilván még a tatárjárás előtti korból. Beillenék bármely fényes monostor tornyának is, pedig csak falusi egyház tornya volt, ama kis falué, mely lábainál terül el ismét, de már egészen megváltozott lakosokkal, kik ki sem tudják mondani falujuk ős magyar nevét. A régi lakók elpusztultak, mint maga az egyház is a torony mellől.

De nem kevésbbé érdekes a torony átellenében emelkedő másik különálló magaslat is, melyet az előbbenitől csak a közérők szorult Körös medre választ el. Ennek tetején tágas fensík terjeszkedik, melyen valamely régi kert elvadult gyümölcsfái s ezek közt romok állanak. Hogy miféle romok? ma már nem tudjuk megmondani, de széthordott faragottköveinek nehányfenmaradt darab-

¹⁾ Szeredai A.: *Series Episcoporum Transilvaniae*. 30—31. ll.

²⁾ Azon kiváltsággal bírt, hogy kerületében a tizedet nem a püspöknek, hanem az egyház lelkészének fizették. *Bunyitay V.: A váradi káptalan legrégebbi statútumai*. 38. l.

³⁾ *Váradi székeskáptalani levéltár*. 14. 18.

⁴⁾ »villa Sceplak cum suo districtu.« *A váradi káptalan legrégebbi statútumai*. 38. 72. ll.

ján meglátszik, hogy olyan oszlopfejek és lábak voltak egykoron, melyeket átmeneti izléstől, emlékszerű egyházainkon láttunk. A pálosok iratai pedig még többet mondanak. Beszélnek rendjök egy monostoráról, mely Szent-Miklós tiszteletére volt szentelve s melynek helyét is pontosan megjelölik. E monostor — mondják — Sólyomkővára mellett állt, Biharmegyében, de ugyanott két ilyen nevű vár létezett: egyik Thelegd mellett, a másik a belényesi kerületben, hol Szent-Miklós falu s felette egy nagyszerű egyház emelkedik.¹⁾ Ez egyház valóban nagyszerű tornyát már láttuk s ha Sólyom faluból betérünk a hegyek közé, ott megtaláljuk Sólyomkővára romjait. És így, hogy az utóbb említett fensíkon, miféle épület állt? afelől semmi kétség. Az egyetlen magyar eredetű egyházi rend, a pálosok monostora emelkedett ott átmenetkori, tehát még XIII-ik századi egyházával.

De a történeti emlékek oda utasítanak, hogy ahol egy monostort találunk, ott valamely ős nemzetségünk fészket is keressük. Itt is tehát, a széplaki kerületben, a szent-miklósi monostor s a sólyomkői várban egy ős nemzetségünk nyomán vagyunk, mégpedig olyanén, melynek jelentékeny vagyon állott rendelkezésére, s e vagyont, mint a fenmaradt romok mutatják, éppen annyi izléssel, mint áldozatkészséggel tudták Isten dicsőségére, a vallás-erkölcsi élet s a művészet emelésére fordítani.

Hogy melyik nemzetségünk volt ez? megmondják történeti emlékeink, midőn a széplaki kerületet, éppen történetünk korában, mint látni fogjuk, úgy tüntetik fel, mint Kopasz atyjának s utóbb nemzetsége utolsó sarjadékának birtokát. Minthogy pedig e nemzetség többi birtokain távolról sem találunk ily szép, sőt pazar fényű, s történetünk korának megfelelő épületeket: nem lehetetlen, hogy éppen itt a Fekete-Körös völgyén, Széplak felső tájain, volt e nemzetség fészke s itt ringott Kopasz bölcsője is.

II.

Kopasz első ismeretes őse: Barnabás. Élete jóval benyúlik a tatárjárás előtti korba. Nem is tudhatunk róla egyebet, mint hogy két fia volt: Tamás és János. Az utóbbi, valamint három fia: Péter, János és Miklós nem vittek valamely feltűnőbb szerepet vagy korán elhalhattak, azért pusztán nevökön s egy alább még

¹⁾ »Sancti Nicolai monasterium de sub Buzgó, prope Sólyomkő castrum. Castrum Sólyomkő in comitatu Bihar olim duplex habebatur: unum prope oppidum Thelegd, aliud in districtu Belényes, ubi actu pagus Szent-Miklós et desuper statim Ecclesia magnifica sub patrocinio Sancti Nicolai confessoris. »*Budai országos levéltár kincst. oszt.*« Paulin. Kápolna.

előforduló eseményen kívül, mely őket is érte, egyéb emlékek nem maradt ránk.

A második testvér, Tamás, amint korával, úgy pályája jelentékenységevel felülmulta öcscsét. Címe, azon kor szokása szerint, »comes,« de amely nem mindig egyjelentésű a főispánnal, legtöbbször udvarképes főurat jelenthet. Családi összeköttetéseiről, nevezetesen nejéről nincsenek tudósításaink, csak annyit találunk feljegyezve, hogy hat fia volt: Lóránt, István, Jakab, másképp Kopasz, László, Benedek vagy Beke és János.¹⁾ S e hat fiu közül öt arra volt hivatva, hogy az ország zászlós urai közé emelkedjék; mind a hatan pedig, hogy felírják nevüket saját vérökkel is hazánk történelmének lapjaira. Ily fényes pályához az előkelő származás, még nagy vagyon s befolyásos összeköttetések mellett sem lehetett elegendő; ahhoz ész, erő, bátorság és műveltség is kellett.

Hol nyerték Tamás fiai szellemi kiképeztetésüket? minden esetre érdekes lenne tudnunk; de ily, mint akkor hitték, mellékes körülmény felemlítésével még királyaink krónikáiban is csak ritkán találkozunk. A magasabb, a nemesebb iránti fogékonyságot már vérökkel örökölhették; a szülői ház és tájéka meg épen alkalmas volt arra, hogy azt kifejlessze bennök.

Az olyan épületek, mint az említett szent-miklósi egyház és monostor, hajdan nemzetünk ifjuságának valóságos tanintézetétül szolgáltak. Rendesen tele valának a képzőművészet alkotásaival: szobrokkal, falfestményekkel, melyek az egyházi s hazai történet leghatásosabb jelenteit, legvonzóbb alakjait állíták a szemlélő elé. Az egyházak szent edényei közt még látni lehetett úrmutatókat, kelyheket, ereklyetartókat, kereszteket stb., melyeknek arany, ezüst anyagánál még becsesebb volt a művészi felfogás s kidolgozás, s ugyanannyi mintái valának a szépnek, a nemes izlésnek. Magok a síremlékek is, melyekre akkor nagy gondot fordítanak s melyek az elhunyt őseket többnyire életnagyságban, márvány domborműben s egyházi, hadi vagy politikai pályájok jelvényeivel állították elő, — buzdítólag s nemesítőleg hatottak kivált az ifjúságra. A szórakoztató olvasmányok s általában a könyvek ritkaságának ama korában mindezek nagyobb figyelemben részesültek, mint ma, de figyelemre méltóbbak s gyakoribbak is valának, mint a későbbi alkotások.

¹⁾ »comitis Thome et magistri Johannis filiorum Barnabe, magistri Rolandi et Stephani filiorum eiusdem comitis Thome, nobilium de genere Borsa,« és ismét: »comiti Thome, magistris Johanni et Rolando ac Stephano et aliis filiis ipsius comitis Thome: Jacobo, Ladislao, Benedicto et Johanni vocatis; nec non filiis predicti magistri Johannis: Petro, Johanni et Nicolao nominatis.« *Wenzel G.: Árpád-kori uj okmánytár.* XII. 251—2. ll.

És kik mind ama műtárgyakat, sőt magát a nagyszerű tornyot és monostort tervezték, majd meg is alkották: az építők, szobrászok, képírók, ötvösök, az ifjúság szemeiben eme legvonzóbb alakok, ott éltek a nemzetségi monostor udvarnépei, leggyakrabban szerzeteseinek, kivált a pálosoknak soraiban. És amint tanulmányaik, művészetük nyilvános vala, úgy nem is téveszté el hatását: művészeket és műbarátokat teremtett.

De ott volt nemzetségeink körében a monostori iskola is, melybe főuraink örömet vitték fiaikat, mint azt már Szent-Gellért életéből tudjuk, s a váradi káptalani iskolánál is hallunk felőle.¹⁾ Főuri nemzetségeink nemcsak azért siettek, királyaink példájára, külön-külön monostort emelui maguknak, hogy legyen hová temetkezniük; hanem, hogy a monostor művelt, tudományokkal foglalkozó szerzeteseiben családjuk örét, tanácsadóját s gyermekeik nevelőit feltalálják.

De magasabb tanintézet híjával sem volt hazánk. Epen történetünk korában virágzott a veszprémi egyetem, melyen 1276-ban az egyházi s római jogból tizenöt tanár tartott előadásokat. Emellett sűrűn keresték fel ifjaink a külföld, nevezetesen Róma, Ravenna, Bologna, Páris, Toledó egyetemeit is, mint azt történeti adataink kétségtelenül igazolják.

Neveltetésüket végre az apród- vagy inas-esztendőkkal fejezték be. A még emlékezetünkre is fennállott jurátusi intézményben korunkig fenmaradt őseinknek ama szokása, hogy fiaikat egyházi vagy világi főuraink udvarába adták be, hol a társadalmi műveltség mellett a hadi s állami tudományokban is előhaladhattak, s pályatársaik, és az udvart látogató közönség körében széles ismeretségre tehetek szert. Legszerencsésebbeknek azokat tartották, kiknek magába a királyi udvarba sikerült bejutni.

Igy, ily nevelés mellett, fejlődtek a középkori Magyarország ama férfiai: nádorok, főpapok, főurak, nemesek, kik oly remekműveket alkottak, mint a jáki, gyulafejevári, lébényi stb. bazilikák s mi több, a világ legnemesebb alkotmányát s legegészségesebb törvényeit szerzették nekünk, s maroknyi nemzetünkkel, de annál több bölcsességgel annyi vész közt fenn tudták tartani Magyarországot.

E nevelési folyamón mentek át többé-kevésbbé Tamás fiai is. Egyik-másik közölök, talán épen Kopasz, V. István ifjabb király udvarába, fia László mellé is bejuthatott. Legalább gyors emelkedések s királyi udvari főméltóságai, miket utóbb IV.

¹⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl. IX. 1. 555—556. ll. — Nemzeti muzeum: Kállay-család levéltára. 1357. év.*

Lászlótól nyertek, arra vallanak, hogy közel tudtak férközni az ifju király szívéhez, ami leginkább az együtt töltött boldog gyermekkor emlékeinek hatása alatt sikerül.

III.

Kopaszszal 1278-ban találkozunk először Biharmegye szívében: Váradon.

IV. László király ez év közepe táján, talán épen Szent-László király napjára (jun. 27.) Váradra jött. Tudjuk, hogy e nap országos ünnep volt akkor hazánkban, s kivált Váradnak nagy ünnepe, mely püspökségének alapítóját is a szent királyban tisztelék. Királyaink is annyi kegyelettel viseltetének Szent-László iránt, hogy aranyaikra az ő képét vereték s életökben legalább egyszer, többnyire mindjárt megkoronáztatásuk után, elzarándokoltak Váradra sirjához. ¹⁾ De IV. Lászlót ezuttal nem egyedül a szent előde iránti kegyelet hozta Váradra, hol már ezelőtt két évvel is a husvéti ünnepeket töltötte s gazdag ajándékot hagyott Szent-László oltárán. ²⁾ Megjelenése régebbi eseményekkel függött össze.

Ama politikai párt, mely már IV. Béla alatt minden követ megmozdított, hogy István ifjabb király trónra jutását megakadályozza, utóbb Istvánnak fia, IV. László ellen sem szünt meg küzdeni, hogy trónjától megfoszsza. E párt fejei IV. Béla kedves hívének, Pál országbírónak fiai: Miklós, István és Geregen valának és épen Biharmegyében, hol atyjok IV. Bélától jelentékeny birtokadományokat nyert. ³⁾ Övék volt itt egyebek között s tán szintén IV. Béla adományából, Adorján-vára is, mely pártütésöknek fészke lőn, s ahonnan tűzzel-vassal pusztították mindazokat, kik pártjokhoz nem tartozának.

Várad püspöki székén ekkor Lodomér ült, a dunántúli Monoszló nemzetség sarjadéka. Már IV. Bélának becses szolgálatokat tőn ⁴⁾ s aligha nem mint fiának, Istvánnak nevelője, kinek utóbb alkanczellára lett. ⁵⁾ Különben, mint az egykorú iratok egyértelműleg hangoztatják, négy királyi nemzedéken keresztül az uralkodó ház úgy férfi, mint női tagjainak legodaadóbb híve s az ország javának fáradhatatlan munkása. ⁶⁾

Ily férfit, természetesen, nem tartozhatott a pártütők tábo-

¹⁾ *Fejér Gy.*: *Codex dipl.* IX. 1. 58—60. ll.

²⁾ *Kereszturi J.*: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* I. 136. l.

³⁾ *Wenzel G.*: *Árpádkori új okmánytár.* II. 208. — VII. 284. ll.

⁴⁾ ⁵⁾ *Knauz N.*: *Monumenta Eccl. Strigon.* II. 336. — 101. ll.

⁶⁾ *Fejér Gy.*: *Codex dipl.* V. 3. 158. — VII. 2. 126—128. ll.

rához, azért Pál fiai és szövetségeseik a váradi püspökség birtokait, mint ellenség földét, kirabolták s felégették. ¹⁾ Hasonló pusztítást vittek véghez László király egyéb híveinek, nevezetesen a biharmegyei Dorogok s Kopasz családjának birtokain. Megtörtént, hogy egész falvakat is elfoglaltak hatalmasul, mint Lodomér püspök öcsceinek, Móricz és Endre comeseknek birtokát, a békésmegyei Mező-Tarcsát. ²⁾

A király végre elérkezettnek látta az időt, hogy Pál fiait megfékezze. 1277-ben Miklós választott esztergomi érseket, László erdélyi vajda fiát küldte ellenök. Miklós érsek a biharmegyei Adorjánvárbán találta őket. A várat haladéktalanul megostromolta s bevette. ³⁾ Pál fiainak legkisebbikét, Geregent el is fogta. ⁴⁾

E győzelem után érkezett Váradra László király. Kiséretében voltak az ország zászlósurai s fogadására hét vármegye (Bihar, Szolnok, Szatmár, Kraszna, Békés, Zaránd és Szabolcs) nemessége és népe sietett. A hét vármegyét, Pál fiai viselkedésének szemtanuit, királyi parancs hította össze. Az ő gyűlésökben akart itélni a király a pártütők felett s igazságot szolgáltatni híveinek.

E gyűlésben állott elő panaszával többek közt Tamás ur is, a Borsa nemből, vádolva Pál fiainak fő ember szolgáját, Konyi Tamást, hogy úgy az ő, mint testvérének s fiainak birtokait feladulta, nem kevesebb, mint háromszáz márkányi (akkor óriási összeg) kárt okozva nekik. Körülményesebben elmondja ezt az erre kiadott királyi ítéletével, ⁵⁾ mely Tamás ur fiait is névszerént előszámolja. Ez a legrégebbi oklevél, mely Kopaszról szól.

Ekkor még úgy ő, mint testvérei egyszerűn, minden kitüntetés vagy tisztség nélkül állanak. Neve is még: Jakab s nem mindjárt idősebb testvérei: Lóránt és István mellett említetik, ⁶⁾ hanem külön ezektől, a nálánál ifjabb testvérek élén. És ez nyilván annak jele, hogy Lóránt s István már ekkor szárnyokra valának eresztve; ellenben Kopasz még nem érte el nagykorúsága idejét.

¹⁾ *Bunyitay V.: A váradi káptalan legrégebbi statútumai.* 41. l.

²⁾ *Wenzel G.: Arpádkori új okmánytár.* IV. 98. l.

³⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl.* V. 3. 259. l.

⁴⁾ *Wenzel G.: Arpádkori új okmánytár.* IV. 98. l.

⁵⁾ *U. o.* XII. 250—253. ll.

⁶⁾ Már 1276-ban előfordul egy Lóránt a királyné tárnokmestere (*Nagy I.: Zala vármegye története. Oklevéltár. I. 84. l.*); a következő évben bán, országbíró (*Hazai okmánytár. VI. 277. l.*); 1284-ben nádor (*Fejér Gy.: Codex dipl. VII. 2. 108. l.*); de ez nem az itt szóban levő Borsa nembeli Lóránt. Hasonlóképen az az István is más, ki az idézett helyeken mint tárnokmester és szolga-győri, majd pozsonyi főispán említetik.

Eszerént születése évét, mely nem maradt feljegyezve, 1260. tájára tehetjük. Erre mutatnak életének egyéb körülményei is, nevezetesen halála, mely őt, mint meglátandjuk, nem késő, tehetetlen vénségében, hanem még szenvedélylyel teljes, munkabíró korában éri el.

Az út, melyen Kopasz említett első feltűnése után rövid öt év alatt, tehát még fiatalon, az ország főméltóságainak egyikére emelkedik, eddigelé ismeretlen. E korban csak testvérbátyjaival, Lóránttal és Istvánnal találkozunk, kik már teljesen bírják az ifjú király bizalmát. Ugylátszik, kardjokkal vívták ki, mely a különben is vitéz s annyi felől zaklatott király előtt csak nagybecsű lehetett.

Mikor, mint említők, a Tamásfiak birtokait dúlták, ez nem csupán politikai nézeteltérésből történt. Az említett Pál fiaival egyszerre vagy kevés időkülönbséggel lázongott egy másik biharmegyei birtokos, Achon is,¹⁾ szintén Pál fia,²⁾ de hogy az előbbennek testvére volt-e? adatok hiányában kimutatnunk nem lehet. IV. László Lóránt és István testvéreket küldte ellene és nem csalatkozott. Lefegyverezték Achont.³⁾ Amint pedig ezután nemsokára (1280.) a kunok fellázadtak, IV. László ismét Lóránt és István kardjára hivatkozott és ismét nem sikertelenül.⁴⁾

Valószínű, hogy Kopasz, ki később oly harciasnak bizonyul, bátyjai oldalánál vagy a király kíséretében, ki a Hódtavánál jelen volt, szintén részt vett e hadjáratokban. És amint osztozott testvérei győzedelmi dicsőségében, úgy királyi jutalmoknak is részesévé lőn. Annyi bizonyos, hogy midőn Tamás fiai 1283. végével ismét feltűnnek, előbbeni, 1278-iki igénytelen megjelenésük helyett fényesen lépnek elő.

Lóránt erdélyi vajda és szolnoki főispán; István királyi főpinczester; Kopasz pedig királyi főlovászmester s borsodi főispán.⁵⁾

Tamás ur, ki még ekkor életben volt, valóban büszke lehetett fiaira. Ily gyors és magas emelkedés a legmerészebb atyai álmokat is túlszárnyalhatá.

IV.

Bármily fényesek lehettek is Tamás fiainak képességei és szerencséje, rendkívüli emelkedésükben mégis lényegesen közre-

¹⁾ Bírja a biharmegyei Bertény (ma Birtiny) faluban a Sebes-Kőrös hídvámjának felét. *Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár.* IX. 401. l.

²⁾ *U. o. és Fejér Gy.: Cod. dipl.* V. 3. 259. l.

^{3—4)} *Fejér Gy.: Codex dipl.* V. 3. 259. l.

⁵⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl.* V. 3. 260—261. II. — *Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár.* X. 427. l.

működhetnek egyéb körülményeik, nevezetesen a családi összeköttetések.

Édes anyjok neve nem jutott el korunkig, valamint azt sem tudhatjuk, hogy voltak-e leánytestvéreik, kiknek férjhez menetele ismét előkelő családokkal hozhatá őket kapcsolatba.

A legöregebb testvér, Lóránt nejét az egykorú okirat Iwachyn bán leányának mondja. ¹⁾ E néven, mely nem egyéb, mint Joákim, azon kori történetünkben három férfiú szerepel. Egyik ama királyírábló Brebiri Joákim, ki 1271-ben tótországi bán, utóbb tárnokmester, majd pilisi és bácsi főispán ²⁾ s IV. László udvarának mindenható kegyencze. A másik két Joákimot közelebb találjuk. Mindkettő a hatalmas Gútkeled nemzetségből származott. Az egyik a Báthoryak ágából s 1279. előtt a csatamezőn lelte halálát. ³⁾ A másik a dobi Dorogok közül való volt, kik történetünk korában a biharmegyei Diószegen uralkodának.

Kérdés tehát, hogy a három Joákim közül melyiknek leányát bírta feleségül Lóránt vajda? Az utolsóét semmi esetre sem, mert ennek tevékenysége s java kora sokkal későbbre, a XIV-ik század második tizedére esik, mint azt alább meglátandjuk. A másik két Joákim között az dönt, hogy melyik viselt közölök báni méltóságot? A Báthoryak őséről ezt az idézett okirat nem mondja, holott királyi oklevél, kivált midőn érdemek jutalmazásáról szól, az ilyet nem szokta elhallgatni. Ezenfelül ugyanazon okirat, mely Lóránt nejének atyját báunak címezi, említi azt is, hogy Joákim bán birtokai Dunáninnen és Dunántúl estenek, ⁴⁾ tiszai birtokokról nem szól semmit; holott úgy a Báthoryak, mint a Dorogok birtoklásának súlypontja épen a Tisza vidékére támaszkodott. Ennélfogva alig kételkedhetünk, hogy Lóránt vajda a nagybefolyású Brebiri Joákimnak veje volt, s ez összeköttetés szintén egyik lépcsőül szolgálhatott a Tamásfiak fényes pályájához.

Nem kevésbbé előnyös házasságot kötött az ötödik testvér, Beke is, ki az Ákos nembeli István nádornak, Ernye bán fiának leányát vezette oltárhoz. ⁵⁾

¹⁾ »nobilis domina filia Iwachyni quondam bani«. Nagy I.: *Anjoukori okmánytár*. III. 319. l.

²⁾ Salamon F.: *Az első Zrinyiek*. 43—46. ll.

³⁾ Wenzel G.: *Árpádokori új okmánytár*. IV. 179. l.

⁴⁾ »quartam filialem suam ac dotem et res parafarnales (így) . . . de universis possessionibus predicti Iwachyni bani patris sui tam citra Danubium, quam ultra et generaliter in regno ubicunque existentibus.« Nagy I.: *Anjoukori okmánytár*. III. 320. l.

⁵⁾ Wenzel: *Árpádokori új okmánytár*. X. 378. l. — *Hazai okmánytár*. VI. 241. l.

István szintén családos ember volt, de nejének neve s származása ismeretlen. Hasonló nevű fiával alább még találkozunk.

László a »vak« s János a legfiatalabb testvér, úgylátszik, nem is alapítottak családot; legalább semmi adatunk az ellenkezőre.

Magának Kopasznak nejét sem ismerjük névszerént; csak azt tudjuk, hogy volt egy fia: Bekes, akiről még lesz szó. A Bekes név nem egyéb, mint a Beke régi, kicsinyített alakja, s rendszeren ott fordul elő megkülönböztetésül, hol a családnak valamely öregebb tagja már viselt ily nevet. Így találjuk a Jakab mellett a Jakcs vagy Jakcsi, a Mihály mellett a Mikcs vagy Micz stb. neveket. — Midőn azonban olvassuk, hogy Kopasz a Semjén nembeli Oböl unokájával, a Kállayak őseivel sógorságban állt,¹⁾ ha fel sem is tesszük, hogy feleséget e szintén előkelő nemzetségből hozott, de az bizonyos, hogy ez oldalról is előnyös összeköttetésnek örvendett.

Emellett míg ősi birtokaikat új szerzeményekkel igyekeztek nevelni, lekötelezettjeik számának szaporításáról és így nemzetségek hatalmának s fényének emeléséről sem feledkeztek el.

A már említett széplaki kerületen kívül kezökön látjuk Keresszeg-, Solyomkő-, Valkó-, Derguech (?), Nyalábvárakat, a szatmármegyei Daróczot,²⁾ Csanálost,³⁾ melyekhez kétségkívül még több is csatlakozott, csak hogy a tudósítások nem jutottak el korunkig.

Királyi adománynyal megszerzik a legyőzött Achon birtokaiból a biharmegyei Gáborján-monostort tartozékaival együtt: továbbá Pál országbíró fiainak leveretése után Adorján-várát.⁴⁾ Ez utóbbi azonban nem lehetetlen, hogy eredetileg is nemzetségek birtoka volt, és csak a IV. Béla alatti zavarok közben adományoztatott ezen király által Pál országbírónak. Adorján-vára közelében ugyanis maig áll Nadánteleg, s a Nadán név, mint láttuk, ott függ a Borsák nemzetségfájának legősibb ágain.

De viszont Kopasz és testvérei is fejedelmi bőkezűséget gyakoroltak. Az imént említett Gáborján-monostort átengedték rokonuk s többszörös fegyvertársuknak, Debreczeni Rafain bánnak;⁵⁾

¹⁾ Fejér Gy.: *Codex dipl.* VI. 1. 220. 1.

²⁾ U. o. VIII. 1. 257. 1. — *Hazai okmánytár*: VII. 381. 1.

³⁾ Nagy I.: *Anjoukori okmánytár*. IV. 226. 1.

⁴⁾ Kopasz megszerezte IV. László királytól Ugocsa vármegye tizedét is, de ezt a király 1288-ban az erdélyi káptalan panaszára visszavette. Fejér Gy.: *Codex dipl.* V. 3. 408. 1.

⁵⁾ *Zichy-okmánytár*: I. 63. 1.

tisztjeik közül pedig egyiknek a borsodmegyei Szirmát,¹⁾ másinak a biharmegyei Oroszit ajándékozák.²⁾

De az akkori társadalom legbefolyásosabb osztályát, az egyházi rendet szintén nem téveszték szemek elől. Gyermekkori emlékeik, első neveltetésök s ép oly vallásos, mint lovagias koruk szelleme különben is vonzotta őket az egyházhoz.

A pálosok pompás egyházát, mely, mint láttuk, Szent-Miklós mellett, a Fekete-Kőrös bal partján emelkedett, e korban építék. Az átmeneti építészeti ízlés, melynek idomai az egyház fenmaradt kövein szemlélhetők, épen e korban uralkodott nálunk.

Ugyancsak ekkor kezdenek elterjedni hazánkban a Domonkos-rendűek, kivált miután egyik társuk, a hős lelkű Julián felkereste messze Ázsiában ott maradt véreinket, s e vállalatával országos népszerűséget szerzett rendjének. A Tamásfiak egyik birtokán, Keresszegen szintén állott e rendnek egy klastroma, melyről csak későbbi adatok szólnak ugyan;³⁾ de csaknem kétségtelen, hogy mint a szomszéd debreczeni,⁴⁾ úgy ez is egyike volt az első alapítású Domonkos-rendű háznak. A kunok megtérítése, mint tudjuk, épen e rendnek volt főfeladata, s e térítés történetünk korában már folyton-folyt.

És mint századokon át királyaink s főuraink, úgy Tamás fiai is osztoztak nemzetünk kegyeletében, Szent-László király sírjának őre, a váradi székesegyház iránt. És kegyeletök nem egyszer jelentékeny anyagi áldozatokban is nyilatkozott, amint erről alább még bővebben leend szó.

V.

A kor, melyben Kopasz és testvérei éltek, nem olyan volt, hogy gazdagságuk s magas állásuk előnyeit nyugodtan élvezniök engedte volna. De ha engedi is, mint fajunk s koruk hű fiai, talán még akkor is kihívták volna a sorsot önmagok ellen.

IV. László udvarában nem volt tartós maradásuk. Amily hirtelen emelkedtek az ifjú király kegyeiben, oly gyorsan alá is hanyatlottak. Hogy miért? nem említik történeti forrásaink. Csak azt látjuk, hogy IV. László uralkodásának végső éveiben már Öböl fia s unokái a király kegyenczei, kikkel ekkor s talán épen ezért Kopasz és testvérei már ellenséges lábon állanak.⁵⁾ Midőn pedig 1289-ben a főpapok és főurak szövetkeznek, hogy az ingatag királyt megbuktassák, Lóránt vajdát és testvéreit a mozgalom főintézői

¹⁾ *Fejér Gy. : Codex dipl. V. 3. 121. l.*

²⁾ *Wenzel G. : Árpád-kori új okmánytár. XII. 427. l.*

^{3) — 4)} *Bunyitay V. : A váradi püspökség története. II. 435 — 442. ll.*

⁵⁾ *Fejér Gy. : Codex dipl. VII. 2. 170. l.*

között találjuk.¹⁾ De a különben hős lelkű királyt nem tudták megrettenteni.

IV. László amint elég merész volt legnagyobb ellenségeit, a Kőszegi grófokat²⁾ saját fészkekben, a Dunántúl felkeresni: úgy eljött a Tiszántúlra is, és itt épen Kopasz vára, Keresszeg mellett szállt táborba.

»Ölében a vidám Körösnek,
Öntözve habjától körösleg,

Terül egy félsziget: Körös-szeg.«³⁾

És ki tudja, nem sikerült volna-e az ifjú királynak ama félsziget központját, Keresszegvárát hódolatra bírnia épen úgy, mint legközelebb is Öböl unokája, István a szintén hűtelen Omode várát elfoglalta?⁴⁾ De az ifju király halála már ekkor el volt határozva s ellenségei siettek. Mielőtt Keresszeget megostromolta vagy Kopaszszal kibékülhetett volna, orvkezek kioltották ifjú életét. Talán épen azon a helyen, melyet Keresszeg mellett ma is »kún-ülés«-nek nevez a nép.

Történelmünk a kúnokat tartja IV. László gyilkosainak, s való, hogy az orgyilkosok közülök kerültek ki, de ezek csak esz-közök lehettek.⁵⁾ Károly királynak egy legújabbán felmerült, 1325-iki levele egyenesen Kopasznak rója fel László király halálát.⁶⁾ Valóban a sors, mely ezután nem sokára Kopaszt és testvéreit éri, olyan, mint azoké, kiknek kezéhez kiontott vér tapad.

Az utolsó Árpádházi király trónraléptével úgy Kopaszról, mint testvéreiről elhallgatnak történeti emlékeink. Csak Lóránt tűnik fel egyszer, mint még mindig erdélyi vajda és szolnoki főispán.⁷⁾ III. Endre kétségkívül óvakodott magától elidegeníteni oly hatalmas nemzetség tagjait, és mint Lóránt vajdát, úgy a többie-

¹⁾ Theiner A.: *Monumenta Hung.* I. 364—5. ll.

²⁾ Eddig Németujvári-aknak nevezték őket, de hogy hibásan, v. ö. Nagy Iván: *Az utolsó Árpádházi király trónralépte.* 18. l. 1) — *Archaeologiai értesítő.* 1877. évf. 154. l. — *Hazai okmánytár.* VII. 87. l. jegyz.

³⁾ Arany J.: *Édua.*

⁴⁾ Fejér Gy.: *Codex dipl.* V. 3. 506. l.

⁵⁾ Szabó K.: *Kún László.* 180. l.

⁶⁾ »cum Kopaz cum quibusdam suis compliceibus in necem nostram conspirarat, lese maiestatis crimen, quod in morte domini Ladislai quondam illustris regis Hungarie inclite recordacionis karissimi fratris nostri patruelis inchoavit, in nostra persona cupiens terminare« etc. Nagy I.: *Anjoukori okmánytár.* II. 217. l.

⁷⁾ Fejér Gy.: *Codex dipl.* VI. 1. 117—8. ll.

ket is örömet látja vala trónja körül; de ezek távol tarták magukat. Lóránt maradásában is legkevesebb része lehetett a hűségnek, az őszinte meghódolásnak.

A küzdelmek miket az utolsó Árpádnak ősei trónjáért folytatnia kellett, ismereteseek. Tamás fiai is csakhamar nyíltan felléptek III. Endre ellen. Lehet, hogy önérdekből is, legalább fellépések épen azon időre esik, mikor Endre király az elidegenített várjóságok visszavételét megkezdette,¹⁾ s a Tamásfiak szerzeményei között is lehettek ilyen birtokok. De, mint egyik mély elméjű írónk megjegyzi,²⁾ a III. Endre ellen folyt küzdelem nem eredt csupán személyes érdekből. Volt abban közérdek: a pápa nélkülözhetetlen védelmének biztosítása a haza részére; volt erkölcsi cél: az anarchia megszüntetése a hazában. Lóránt és testvérei is beláthatták, hogy ama közérdek, eme cél Endrével oly hatalmas szövetségesek ellenében, mint a pápa s a nápolyi udvar, nem volt elérhető.

Jártak-e a Tamásfiakhoz is, mint többi főurainkhoz, a fegyveres felkelésre is biztató olasz követek s levelek? ³⁾ adatok hiányában nem tudjuk; de az bizonyos, hogy 1294. tavaszán nyíltan kitűzték a lázadás zászlaját. Okleveleink névszerint ugyan csak Lórántot említik, mint a felkelés fővezetőjét, de megjegyzik, hogy vele tartottak testvérei, tehát kétséggkívül Kopasz is.⁴⁾

És itt ismét Adorján-vára emelkedik elénk, mint a következő válságos események színhelye. A várban ekkor Lóránt, a legöregebb testvér lakott. Már gyermekek vették körül: két vagy három fia, kikkel még lesz találkozásunk, s valószínűleg leányok is, de ezekről, mint többnyire, hallgatnak történeti emlékeink.

Ifju nő s kedves gyermekek körében vidáman folyhatott Adorján falai közt az élet, midőn egyszerre hadi zaj fagyasztá meg a szép nő mosolyát, a gyermekek nevetését. A hadjárat ama korban egészen mást jelentett, mint napjainkban; körül-belől azt, amit ma is jelent oly tájakon, melyek a nyugati műveltség körén kívül állanak. Nem egyedül a győzelem, hanem az ellenség földjének tűzzel-vassal való pusztítása is volt akkor a jelszó.

Ilyen hadjáratra indultak ki Adorján-várából Lóránt és test-

¹⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl. VI. 1. 242. l.*

²⁾ *Salamon F.: Az első Zrínyiek.*

³⁾ *Wenzel G.: Magyar diplomacziái emlékek az Anjoukorból. I. 79—115. ll.*

⁴⁾ »cum Rolandus woywada et fratres sui filii Thome, contra nos processissent ausu themerario.« III. Endre király 1298-ban kelt levele. *Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár. X. 296. l.* — Hasonló kifejezések olvashatók i. h. XII. 706. l. — *Fejér Gy.: Codex dipl. VI. 2. 26. és 259. ll.*

vérei is, mindazok ellen, kik Endrével tartottak. Ezekhez tartozott ismét mindjárt közelökben Váradnak akkori püspöke, Benedek.

Sajátságos tünemény, ha egykorú adatok nem tanúsítanák, tán el sem hinnők, hogy az utolsó Árpádházi királynak, a pápa pártfogolta Róbert-Károly ellenében is, legszívósabb hívei a magyar püspöki kar és papság soraiban találkoznak. Mihály zágrábi püspök később volt inkább püspöki székétől megválni, mint Endréhez hűtlen lenni.¹⁾ Péter erdélyi püspök Endre iránti hűsége miatt egyházi átkot vont magára.²⁾ Mihály mislei prépost testvéröccseit: Péter újbári főispánt és János mestert azért tette örököseivé, hogy nem voltak Endre ellen pártütők.³⁾

Benedek váradi püspöknek királypártisága sem maradt következmények nélkül. A nemzet legszentebb hagyományaihoz ragaszkodni, a vérszerződés utolsó örökösét királyul ismerni: bűn, hazafiatlanság volt akkor, melyért lakolni kellett.

Hogy a váradi püspöknek Adorján és Várad közt eső birtokai: Bihar, Püspöki, Csátár nem maradtak feldúlattanul, elképzelhetjük, midőn történeti emlékeink annyi pusztulása után is értesülünk még arról, hogy Lóránt és párthívei Váradot sem kímélték meg. Évek múlva is halljuk a panaszt, hogy a város piacznán az áru-csarnokot lerombolták,⁴⁾ miután már előbb kétségkívül kirabolták volt. Majd Váradtól délnek fordúlva, csaknem mindenütt egyházi birtokokon keresztül, a Fekete-Körös völgyébe nyomult. Hogy mi vonzotta oda? mindjárt meglátjuk.

¹⁾ Salamon F.: *Az első Zrínyiek*. 99. l.

²⁾ Fejér Gy.: *Codex dipl.* VII. 4. 252. l. — Wenzel G.: *Árpádkori új okmánytár*. V. 202. l.

³⁾ Fejér Gy.: *Codex dipl.* VI. 2. 275 — 7. ll.

⁴⁾ »Ladislaus dei gratia rex Hungariae fidelibus suis praeposito et conventui Sancti Stephani de promonthorio Waradiensi salutem et gratiam. Dicunt nobis capitulum ecclesiae Waradiensis, quod magister Rolandus filius Thomae forum ipsorum in Waradino existentem destruxisset. Quare mandamus fidelitati vestrae praecipiendo, quatenus mittatis unum ex vobis virum idoneum, qui de praemissa destructione fori sciat et inquirat veritatem et secundum quod vobis constiterit, nobis fideliter rescribatis. Datum in Zegued in crastino beati Andreae apostoli«. Mátyás királynak 1477. Budán május 20. kelt átíratából. *Nagyszombati városi levéltár*. U. II. 378. — Ez oklevél keltének éve, mint látjuk, a tollbam maradt, s így év nélkül IV. László kiadványának látszik (*A váradi püspökség története*. II. 290. l.), ki Szegeden 1284-ben csakugyan meg is fordult (*Fejér Gy.: Codex dipl.* V. 3. 244. l.); de mivel Lóránt váradi dúlása inkább illik III. Endre, mint IV. László korába, az oklevél is inkább tulajdonítható a papság pártfogolta Wenzelnek, ki László név alatt adta ki okleveleit.

Mióta a tatárjárás megmutatta, hogy a síkföldi várak, kivált télen, mikor a vár árkaiban a víz befagy, — nem nyújtanak eléggé biztos menedéket: országszerte kezdtek hegyi várakat építeni. Ekkor (1263.) építi a magyar királyné Visegrád várát,¹⁾ valamint az egri (1248.)²⁾ s erdélyi püspökök is hegyi váraikat.³⁾

Várad síkföldi, csupán a Sebes-Kőrös és Hévjó (ma Pecze (!) összefolyása által védett vára szintén martalékkul esett a tatároknak⁴⁾; azért valószínű, hogy Várad püspökei is a tatárjárás után határozták el, hogy hegyi várat építenek. E vár történetünk korában már készen állt.

A püspökség egyik távolabb eső uradalmában, Belényes mellett, a Fenes falu felett kimagasló hegyek egyik csúcsán emelkedett. Középkori írott emlékeinkben azért mindig »fenesi vár« név alatt fordul elő;⁵⁾ mai neve: Bélavára. Magas fekvésén kívül nagyban elősegíté védelmét, hogy csak egy hosszú, de annál keskenyebb völgyön lehet hozzá jutni, mely még egy hegyi pataknak is mederül szolgál. Falait kívülről háromszoros árok-gyűrű övezte s csak ezeken keresztül lehetett közelökre jutni. Kapuzata, melyen a felvonó híd nyomai ma is látszanak, még áll, két oldalán erősen kiszökő táмокkal. A kaputól jobbra valamely emeletes épület, talán épen a palota falaiból szintén áll egy részlet s rajta két ablak helye; míg a baloldalon emelkedő falak a mellékpépületek oldalait képezhették. De legtekintélyesebb része a kapuval szemben, a vár leggyengébb oldalán kimagasló öreg-torony (Donjon), mely aránylag még legépebb s tekintélyes magasságával most is uralkodik romtársai felett. Ennek is, valamint a többi falaknak anyaga tört állapotú terméskő, csak az ablakfeleket képezik faragott kövek; alakja henger, mely felfelé fokozatosan összébbvonul, de féloldala, valamint felső része is már leomlott.

Keletkezésének czélja mindenestre abban tetőzött, hogy szükség esetén Várad püspökeinek menedéket nyújtson; de emellett, hogy Belényes vidékének s az ottan virágzott bányaiparnak is védbástyaül szolgáljon. E korban ugyanis Belényes vidékén a püspökségnek már jövedelmező ezüst- s aranybányái voltak,⁶⁾

¹⁾ Theiner Á.: *Monumenta Hung.* I. 252. 271. ll.

²⁾ Fejér Gy.: *Codex dipl.* IV. 2. 19. l.

³⁾ Szeredai A.: *Series Episcoporum Transilvaniae.* 20—1. ll.

⁴⁾ Rogerius: *Carmen miserabile.* 34. fejezet.

⁵⁾ Wenzel G.: *Árpádkori új okmánytár.* X. 153. l. — Fejér Gy.: *Codex dipl.* IX. 1. 234. l.

⁶⁾ *A váradí káptalan legrégibb statutumai.* 18. 60. 86. ll. — »Johannes Babos dictus decimator domini Andreae episcopi (Varadiensis)

melyek termelésének legközelebbi s legbiztosabb tárháza a fenesi vár falai közt állhatott. Lehetséges is, hogy éppen ez utóbbi körülmény vitte Lóránt vajdát s testvéreit Fenesvára alá. A hadjárat mindig költséges volt s a gazdag zsákmány ama kor harczosait is legjobban vonzotta.

Lóránt 1294. május 23-án már Fenes alatt áll ¹⁾, de jóval előbb kellett oda érkeznie. Váratlanul erős ellenállásra talált. Benedek püspök a vár védelmi képességéről jóelőre gondoskodott. Véletlenül feumaradt egy számadás-töredék, mely maga is arról tanúskodik, hogy a püspökség különböző falvaiból s Várad sóházából nem kevesebb, mint 504 köböl buzát s 400 darab kósót szállíttatott a várba. ²⁾ De az őrség vezéreinek megválasztásában sem csalódott. Öcscse, Jákó, valamint annak hadnagyai: László, Benedek fia és Csatári Pál emberül védték a várat. Lóránt vajda napról-napra jobban kénytelenült belátni, hogy a kis sasfészekkel nem boldogul, pedig vállalatának sikere éppen a gyors előhaldástól függött. Tisztán állhatott előtte, hogy ha sokáig itt időz, még nyakára jönnek a királyi hadak s két tűz közé szorúl.

Egyezkedésre fogta tehát a dolgot. Ajánlatait írásba téve, felküldte a várba. Ez irat fenmaradt s az imént mondottakon kívül még nem egy érdekes dologról értesülünk általa. Először is megtudjuk a vár átadásának feltételeit: szabad elköltözés az egész várőrségnek vagyonukkal s gyermekeikkel egyetemben és biztos

cum Jacobo Albaregali, exactore pecuniarum auri foginae (*így*) de Belenos. « 1342-iki oklevél. *Budai orsz. levéltár* D. L. 3533. — *A váradi püspökség története*. II. 266. 1.

¹⁾ »Ratio frugum allatarum sive numerus ad castrum nostrum Fenes tantus est:

De villa *Scathar* (Csatár) XC. cubuli partim in frumento et partim in siligine.

De villa *Pispuki* LXXXIV. cubuli, totidem de siligine bona.

De villa *Olaci* LXXV. cubuli de bono frumento.

Item in duobus curribus de villa *Chavachini*. Item in uno curru de villa *Bena*. Item in uno curro similiter in villa *Olaci* CCCC. sales g. . . .

Item de *Sancto Nicholao* XXXVI. cubulos pulchri frumenti.

Item villa *Zeulos* (Szöllös) XXX. cubulos bone siliginis.

Item *Venetis* et de *Culeser* (Kölesér) XXX. cubulos boni frumenti.

Item *Eusci* (Ösi) XXX. cubulos boni frumenti.

Item villa *Abbati* XLV. cubulos bone siliginis. «

Bécsi császári udvari könyvtár : Codex 1062. 118 folio a.

²⁾ »Et hoc nomine nostro et nomine comitis Thome patris nostri, ac omnium fratrum nostrorum et *specialiter* nomine relictie magistri Stephani fratris nostri« etc. *Wenzel G. : Árpád-kori új okmánytár*. X. 153. 1.

kiséret a Tiszáig, vagy Marosig avagy Gyaluig Erdélyben. Továbbá halljuk, hogy a Tamás testvérek soraiban ekkor támad az első házag. István, a második szülött, talán épen e hadjárat alatt elhal, özvegyet s egy hasonnevű fiut hagyván maga után, kikről még lesz szó alább. Midőn pedig olvassuk, hogy Lóránt a várórség szabad elköltözését atyjának, Tamásnak, s testvére özvegyének nevében is esküvel igéri, ¹⁾ az nyilván arra mutat, hogy mind az öreg Tamás, mind az özvegy a már említett széplaki kerületben, Szent-Miklóson vagy Súlyomkővárában tartották udvarukat. Fenesről ugyanis az elvonulás legtermészetesebb útja a Fekete-Körös mentén, Szent-Miklós és Súlyomkővára között vitt keresztül, mely helyekről a költöző várórség könnyen feltartóztatható lett volna. Végül ugyanazon iratból nem kisebb érdekességgel arról is értesülünk, hogy Lóránt a várat nem magának szándékozott elfoglalni, hanem csak annak elvételével a püspök hatalmát akarta szűkebb körre szorítani. Az őrség szabad elköltözéséről szóltában ugyanis említi, hogy ha az őrségnek bárki által baja történnék, akkor a váradi káptalan haladék nélkül adja vissza a várat a püspöknek.

Megnyitotta-e erre kapuit a vár? nem tudjuk; de ha megnyitotta volna is, Lóránt és testvérei nemsoká maradhattak annak birtokában. A királyi seregek már utban voltak ellenök, még pedig magának III. Endrének vezérlete alatt, ki egyenesen Adorján-várának tartott.

BUNYITAY VINCZE.

¹⁾ »extunc capitulum (Waradiense) castrum Fenes restituat episcopo memorato causa et occasione ac mora quibuslibet relegatis.« *Wenzel G.*: i. h.

ERDÉLY FŐISPANJAI.

(1540—1711.)

III.

Küküllőmegye főispánjai.

Gyerő-monostori Kemény István.

Kemény István, Péter fia, idősb Péter és Bagdi Kata unokája.

Küküllőmegye főispánja, s mint ilyen 1566-ban a török császárhoz menő János Zsigmond király kíséretének egyike. ¹⁾ Először így 1570-ben ²⁾ és 1571-beli oklevélben. ³⁾

1577-ben csak özvegyét, teremi Sükösd Margitot, találjuk életben. Részbirtokai: Dombó, Csapó, Szépmező nevű helységekben.

Kis-kendi Baládfy Ferencz.

Baládfy Ferencz a Róbert-Károly idejében már virágzott Baládfy-család ivadéka, de szülőit megnevezni nem tudjuk.

Feltehető, hogy ő azon Baládfy Ferencz, ki 1557-ben, egy más nemessel együtt, az erdélyi czigányok vajdája és 1564-ben is az.

Mint Küküllőmegye főispánját, 1570-beli oklevélben találjuk. ⁴⁾ Életben volt 1576-ban is.

Mihálc Anna, ki 1583-ban özvegy, az ő neje lehetett.

Radnóti Kendi Ferencz.

Kendi Ferencz, Kendi Antal és Bogáthy Klára fia. ⁵⁾

Báthory István vajda idejében kezdett szerepelni. 1575-ben

¹⁾ Wolf. Bethlen, *Hist. Tr. II. k.*

²⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Suppl. VII. k.*, de téves [1550.] évszámmal, a gróf ily jegyzetével: in alijs manuscriptis est annus 1570.

³⁾ Szilágyi, *Erd. Országgy. Eml. II. k.*

⁴⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Suppl. VII. k.*

⁵⁾ Bethlen Farkas Kendi Sándor testvérének írja, azonban ezzel nem édes, hanem unokatestvér volt, nézetem szerint.

Békes Gáspár legyőzetésében segédkezet nyújtott és ezért adomány útján birtokokat kapott Belső-Szolnok és Doboka megyékben a Kendi Gábor és Radák László birtokaiból.¹⁾ 1576-tól fogva mint consiliarius és egy-egy oklevélben később 1594-ig mint Küküllő-megye főispánja fordul elő, »nagyságos«-nak címezve.²⁾ Ő terjesztette elő, Daczó Györggyel együtt, az 1580. április 17-re Gyulafejérvárra hirdetett országgyűlésen a rendek ajánlatát a dézmák secularisatiójára nézve s amint látjuk, akkor ő Daczóval a székely nemzet megbízottja: »siculorum oratores.« Ő volt, ki Apafi Gergelyvel nem akart gyermek fejedelmet az országnak és a Kolozsvártn 1581. májusban tartott országgyűlés idejében ellenezte a Báthory Zsigmond fejedelemmé választását, de Gálfi által reá beszéltetvén, végre beléegyezett. 1584. szept. 20. mint főkövet küldetett a portára az adóval, 1592-ben is jár a portán mint főkövet. Ez időben őt hitták Kendi Ferencznek.³⁾ A török szövetség főtartása mellett volt ő és 1594. aug. 28-kán őt is elfogták, ki csupán vagyonáért fogatott el és Kolozsvárról Gyaluba szállították, hol azon szobában, melybe be volt csukva, kötél által kivégeztetett szept. 12-kén, a Báthory Zsigmond rendeletére.

Feleségére nézve a Kendi-család nemzékrendi táblázatai zavartak. Nézetem szerint Bebek Zsófia, Bebek György és Pathócsy Zsófia leánya.⁴⁾ Mint második neje Zeleméry Borbála van felmutatva, de kérdés, vajjon ez nem ifjabb Kendi Ferencz neje-e?

Egyedüli leánya Zsófia, ki 1590-ben hajadon,⁵⁾ de 1600-ban Bogáthi Menyhért neje.

Apanagyfalui Apaffy Gergely.⁶⁾

Apaffy Gergely, Miklós és állítólag Monostori Kata fia.

Fejedelmi cubicularius (bejáró) 1540-ben. Hodor »Doboka vármegye esmertetésében« az ebesfalvi kastély építettőjeként hozza fel és ezen felirat: Me fecit fieri Egregius Gregorius Apaffi de Apa-

¹⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XII. k.*

²⁾ *Ugyanott XII. XIII. k.*

³⁾ A vajda Ferencz nevű fia volt ez időben az ifjabb Ferencz.

⁴⁾ Bebek Judith, ki 1580-ban még hajadon, ifjabb Kendi Ferencz neje lehetett.

⁵⁾ *Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár 118 l.*

⁶⁾ Adatok: *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. V. k. — App. X. k. — Suppl. VII. k. — Új Magy. Múzeum 1858, évf. I. k. 375. l. — Szabó Károly, Székely Oklevéltár II. k. — Volgy. Bethlen, Hist. II. k. — Tört. Tár. 1880. évf.*

Nagyfalva Comes Cottus Dobocensis ac Magister Curiae Domini Reverendissimi Georgii Episcopi Varadiensis,» szerint Fráter Györgynek 1551. dec. 16-án történt megöletése előtti időben Apaffy udvarmester volt és Dobokamegye főispánja.¹⁾ Egy 1555-beli oklevél kivonatában, melyben neje Gerendy Erzsébet is előjő, címek nélkül találtam. Consiliarius és II. János király főudvarmestere 1564. febr. 12-kén kelt oklevél szerint; így fordul elő 1566-ban is, midőn Majláth Gábortól Fogaras várát II. János király részére átveszi. Hogy János király halálával, vagy előbb szünt-e meg udvarmesteri állása, arra nézve nem akadtam adatra.²⁾ Báthory István tanácsosai közt szerepel, így 1575-ben is, midőn e fejedelem rendeletére a Békes-pártiak javainak kikutatásában működik. Két fiát, Lénártot és Miklóst, »egyszersmind egy nap házassítá szent Miklós napján 1579-ben.« Midőn Báthory Kristóf a még gyermek Zsigmond fejedelemmé választását kívánta, Apaffy, az agg férfi, az 1581. május hóban Kolozsvártt tartott országgyűlésen erősen kikelt a gyermekkormány ellen.

Hogy ő Küküllőmegye főispáni méltóságával fel volt ruházva, következtethető egy halála után kelt oklevélből. 1584-ben május 13-a előtt holt meg, nagy vénséget érve. A főispánságot mutató oklevél sorai: »ac Egregio Nicolao filio Magnifici quondam Gregorii Apaffi de dicta Apanagyfalva *similiter consiliarii nostri et Comitatus Comitatus de Küküllő.*«

Apanagyfalvi Apaffy Miklós.

Apaffy Miklós, Gergely és Gerendy Erzsébet fia.

O atyja életében, 1579-ben, vette nőül Orbay Margitot, ki előbb Török Bálintné volt.³⁾

1584-ben consiliarius és Küküllőmegye főispánja; ekként 1597. végeig több adat mutatja.⁴⁾

1596. elején Báthory Zsigmond Prágában léte idejében, az akkori helytartó Bocskay ötöt küldötte és Ravazdi Györgyöt sereggel a székely lázadás elnyomására.

Meghalt 1597-ben deczember 2-án Ebesfalván. Haláláról különböző hírek keringtek, az is, hogy öngyilkos, mert sok vagyont

1) Hodor megjegyzi, hogy e főispánságnak nincs nyoma a megyei irományok közt.

2) Pókai Jakab »Király ő felsége hoppmestere és tanácsa 1568-ban.« Szabó Károly, *Régi Magyar Könyvtár* 34. 36. l.

3) *Tört. Tár.* 1880-ik évf.

4) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. V. k. — App. XIII. k. — Wolfg. Bethlen, Hist. IV. k. — Magy. Tört. Tár. XVIII. k. — Erd. Országgy. Eml.*

szerezvén össze zsarolással is, tartott attól, hogy Báthory ki fogja őt végeztetni. ¹⁾)

Az 1598. márcziusi országgyűlés 6-ik törvénycikkében ez áll: »Az mely restantia az praesidiumra rendeltetett adókból — — — — az szegény Apaffi Miklós uram kezénél maradott volt, végeztük, hogy . . . Küküllő vármegyének egyik főispánja Apaffi Miklósné asszonyomat requirálja és annak az summának felét, kivel az ura liquidáltatott, tartozott, bekívánja tőlle sth.«

Hallerkői Haller Gábor.

Haller Gábor, Haller Péter és Kemény Kata fia.

1586-ban hushagyó vasárnap házasodott meg, Bocskay Ilonát, Bocskay István hugát, vette nőül. Részt vett 1589. végén azon országgyűlésen, melyen Ghiczy a kormányzóságról lemondott és Báthory Zsigmond a fejedelemségbe beigtattatott, s ott egy követ-ségben szerepelni is látjuk. Az 1594-ik évben februárban Gyulafejevártt tartott országgyűlésen, melyben a hadfenntartás költségeinek fedezésére rendkívüli adót vetettek ki, őt fizető mesternek választotta meg az ország. Küküllőmegye főispánságával is felruháztatott és e méltóságot haláláig viseli; ily czímmel áll az 1598-iki országgyűlés törvénycikkeiben. Midőn Báthory Zsigmond Oppelnt odahagyva, a fejedelemséget átveszi, a tordai országgyűlésből őt küldi egyik követül Miksa főherczeghez. 1600-ban az erdélyi nemesség tordai táborából Alárdi Ferenczcel őt küldötték Majtényra Bastához, ezt a csatlakozásra meghívni. A császár pártján maradott s nem csatlakozott Báthoryhoz, midőn az újra elfoglalta a fejedelmi trónt. 1604. végén, midőn a Bocskayról keringő hírekre a császári biztosok a székelyek felültetése végett két magyar tanácsurat értekezlet tartására megbíztak, Hallert és Petkit jelölték meg, kikkel értekezzenek és éppen Haller feje-egyházi birtokán volt az értekezlet december 18-án megtartandó, de az, Petki távol maradása miatt, elmaradt. Bocskay Istvánnak Haller buzgó híve volt: részt vett ő a Gyulaffy vezérlete alatti táborozásban; a Radul vajdávali véd- és dacszövetség megkötésében 1605. aug. 25-én Tergovistyén a fejedelem egyik biztosa. E fejedelem alatt consiliarius és kincstárnok, ²⁾) s minekutánna a fogarasi vár Bocskay kezére került, Petki Farkas után e vár főkapitánya, így fordul elő 1606-ban ápril 26-án. Bocskaytól kapta

¹⁾ *Trausch, Chronicon.* — NB. Volt Apaffynak Gerenden és tartozékaiban is birtoka, melyet Báthory Zsigmond magához cserélt és Füzi Borbálának adományozta.

²⁾ Egy 1607. febr. 2-ki levélben »Proventuum fiscalium Administrator.« *Magy. Tört. Társ. XIII k. 103. l.*

a kaplyoni jószágot. Rakóczi Zsigmond alatt is consiliarius, főispán és főkapitány és egy 1608. február első napján kelt levél szerint a dézmák arendatora is.¹⁾ Halála idejét 1608-ra július 12-re teszik.

Második neje kápolnai Bornemisza Judit.

Nagy Szabó Ferencz krónikája mondja azok egyikének, kik az Arrianismust és Socinianismust elfogadák.

Kis-sennyei Sennyey Pongrácz.

(Lásd Háromszék.)

Sennyey Pongrácz, Sennyey Ferencz fia.

Magyarországról származott be Erdélybe, fiatal korában kezdte szolgálni Erdélyt, s itt kitűnő esze és jeles tehetségénél fogva nagy szerepet vitt.

Báthory István lengyel király 1583-ban Kézdi-székből Oroszfalun birtokot adományoz neki.²⁾ Hogy 1589-ben, szeptember havában, adóbevívő főkövet, 1590-ben Báthory Zsigmond által a temesvári bég üdvözlétére küldött követ, és 1592. május elein ismét portai főkövet, ezekről Szilágyi Sándor a k. államlevéltárból nyújt adatokat. Bethlen Farkas történetíró az 1593-ik évben mint consiliariust és főudvarmestert hozza fel. Főudvarmesterré ez év elején lett. Ez évben Báthorytól Háromszéken Felső- és Alsó-Csernátonban kap birtokot, és mint követet Szinán pasához is küldé. Az 1594-ben felállított örökös székely tábor vezérévé ő tétetett, ekkor várhegyi kapitány is. 1595-ben a lengyel királyhoz volt küldve segítséget kérni a török ellen. 1596-ban Báthory Zsigmond a Báthory Istvántól elkobozott küllővári uradalom felerészét adományozza neki.³⁾ 1598-ban egynehány versben követségekben s megbízásokban jár el: így Mihály vajdához Tergovistyébe, a vezérhasához, meg Váradnak lecsendesítésében. Ez évi levelek szerint főudvarmester, consiliarius, várhegyi kapitány, Sepsi-, Kézdi- és Orbai-szék királybírája, és Küllőmegye főispánja. A főispánságban, ő nézetem szerint Apaffy utóda. Báthory András alatt, kinek az 1599-ki medgyesi országgyűlésen, az eskületétel alkalmával, Sennyey olvasta fel az eskümintát, egyike a főszereplőknek. E fejedelem őt küldte Mihály vajdához, ezt a toborzások s hűtlenségéről keringő hírek iránt feleletre vonni. Az ez évi október 28-ki ütkö-

¹⁾ De vajjon nem tévesen?

²⁾ Századok 1873. évf.

³⁾ Két évvel előbb a notázott Kendi Sándor és Forró János birtokaikból Kolosmegyében kapott részbirtokokat.

zetben Kornis Gáspár főhadvezér mellett ő alhadvezér vala, és a kezdetén heves viadallal folyt ütközetben, melyben az oláh sorok már ingadozni kezdettek, Mihály vajdának, mint Mikó Ferencz írja, succedála a győzelem, »mert Kornis és Sennyey, a kiken nagy részint állott a hadaknak derekasabb ütközte, nem vívtak.« Az ütközet után ő Mihály vajdához csatlakozott, és buzgó császárpárti ezután. A Mihály vajda kiűzetése után a Léczfalván 1600-ban tartott országgyűlésen jelen volt, és a várhegyi kapitány címmel ez időben is élt, noha e vár a székelyek által le volt rontva.¹⁾ Az 1601. január 21-ki kolozsvári országgyűlésen, melyen Báthory Zsigmond visszahozásáról tanácskoztak, az ellenmondók egyike s Rudolf császár mellé nyilatkozik, miért elfogták s Görgey várába zárták, mely fogságból a goroszlói (aug. 3-ki) ütközet után szabadult ki. Kiszabadulása után a Basta táborába sietett, utközben a Mihály vajda egyik csapatával találkozáván, ugyanakkor, midőn ezek Kornis Gáspárt legyilkolták, ő terhes sebeket kapott, melyekből nehezen gyógyúla ki. 1602. márczius havában Basta által titkos megbízásban Prágába küldetett. Az 1603-ik évben, Székely Mózes mozgalmai alatt, Basta, a szamosujvári vár-bóli kiszökése után, reá bízta Szamosujvár védelmét. A Székely Mózes eleste után, midőn 1603. szeptember havában a dévai országgyűlésen a felbőszült Basta a nemességet megöletni akarta, ő erélyesen lépett fel a nemesség védelmére. A császári biztosokból és három magyar consiliariusból alkotott kormány tagja 1604-ben. Rudolf császár a gyalui várt inscribálta neki, melyet hogy miért kapott, egy későbbi oklevél e soraiból tűnik ki: »antea per S. D. D. Rudolphum II etc. in arce sua regia Pragensi die 20. mensis Septembris anno dni 1604. tum pro recompensatione damnum ipsius Pancratii Sennyei penes fidelitatem suae Majestati caesareae illibata conservata acceptorum, tum vero in refusionem honorum et jurium suorum sicutalium, eidem antea ab illmo dno Sigismundo Báthory tunc principe Transilvaniae donatorum, et per concessionem, restitutionemque antiquae libertatis eorum sicutorum e manibus ejusdem Pancratii Sennyei exceptorum et eliberatorum.« Az említett 1604. év őszén Bocskay ellen gróf Belgiojoso felrendelvén az erdélyi sergeket is, Sennyey lőn az erdélyi magyar hadsereg fővezére. Bocskay fejedelemsége alatt ő Magyarországon Basta sergéné, azután néhány hóig Prágában tartózkodott, itt avégett, hogy az elvesztett gyalui várért s

¹⁾ Azon időben a székelyek a Sennyey oroszfalvi birtokát is feldúlták, házát is lerontották, melynek felépítése iránt a rendeknek Kézdi-Vásárhelyhez intézett rendeletét lásd *Erd. Orsz. Eml. VI. k.*

A székely szabadság visszaállítása után székely tisztsége megszűnt.

több káraiért kárpótlást nyerhessen. A gyalui várt Bocskay alatt veszté el, és alkalmasint a főispánságot is ekkor. A bécsi béke szerezte meg Sennyeinek az amnestiát, s így tért vissza Erdélybe. A Bocskay halála után nagy tényező volt Rákóczi Zsigmond fejedelemsé válassztásában. Ez 1607. márczius 28 án kinevezte az erdélyi hadsereg fővezérévé, országgenerálisnak, vagy is mint a diplomában áll: »utánunk való főgenerálisunknak.« Ezen év május havában az ország által felküldetett mint követ a császárhoz Prágába, és ugyan e tájt visszakapja Gyalut. Báthory Gábor alatt is mint consiliarius, a sereg generális kapitánya, és egy versben mint követ is szerepel. E fejedelemségnél nem állott kegyben. 1609. ápril 29-én Báthory őt harmadmagával megbízta a székely armálisok s más privilegiumoknak vizsgálat alá vételével, mely megbízatásban egynehány hóig működött. 1610-ben a Kornis és Kendi-féle összeesküvés főrészesé. Midőn Kornis Boldizsárt elfogták, Sennye szaladással menekült, s Magyarországra futott ki. »1610. die 4. Aprilis a fejedelem parancsolatjából a kolosváriak foglalták el Gyalut Sennye Pongrácztól.« Báthory notáztatta az 1610. besztercei országgyűlésen. Kiszaladása után II. Mátyás király őt tanácsosává nevezte ki, havonkénti 100 tallér fizetéssel. 1611-ben szövetkezve látjuk Forgács Zsigmonddal, Segesvári Bálint krónikája szerint: »1611. 19-ik Julii jöve Kolozsvár alá nyargalni Magyarországból Sennye Pongrácz és Rákóczi Lajos.« A Szebenben 1612-ben május 15-re hirdetett országgyűlés által újra notáztatott. Neje özvegynek áll írva 1614. »feria 6^a prox. post dominicam Quasimodo« kelt oklevélben.

Róla azon javaslatban, melyet a császári biztosok Erdély szervezetére 1603-ban készítettek, mely időben a cancellári állásra ő volt kinézve, ily sorok állanak: »Eur. Agt. können wir aber hierbei nicht bergen, dasz gleichwol bey desz Senney und Bornamizza Person auch allerley Bedenken fürfallen, unter andern aber, dasz beide sehr geizig und eigennützig. der Senney aber allen consiliis auf die alten schedlichen Breuche, vermeinten Privilegien und Freiheiten desz hungrischen Adels, so mehr Freiheiten u. Ungerechtigkeiten sein, als nur Stabilirung einesz guten Regiments und Polizei dienstlich gehet und dringet.«

Neje volt Dobszay Anna, Dobszay Jánosnak Spáczai Annától született leánya. E nő Kolosmonostoron van eltemetve, hová fia, Sennye István, 1625. febr. 21-én temetteté el.¹⁾

¹⁾ Kutforrások: *Wolffg. Bethlen, Hist.* — *Szülögyi, Erd. Orsz. Eml.* — *Századok 1873. évf.* — *Tört. Társ. 1878. évf.* — *Segesvári Bálint, Krónika.* — *Ios. Com. Kemény, Dipl. Tr.* — *Gr. Kemény és Kovács Ist., Erd. Tört. Társ.* — *Trausch, Chronicon.* — *Mikó Ferencz, Hist.*

Korotnai Alia Farkas.

(Lásd Háromszék.)

Alia Farkas, magyarországi nemes család sarjadéka.

Gyermekkorában jutott be Erdélybe: »in ipsa fere pueritia, relictis Paenatibus in hoc se Regnum contulerit, et sibi Patriam delegerit« mondja egy oklevél.

Báthory Zsigmondnak 1598-beli visszajöttékor őt azok közt találjuk, kiket Bocskay István Gyulafejérvártt a Báthory Zsigmond részére birt.

Székelly Mózes mellett harczolva, az 1603-ki szerencsétlen ütközetben, Brassó feladása után fogságra jut, melyből hátszáz forinton váltá meg magát.

Bocskay fejedelemsége alatt, kinek híve, Kassáról beküldetett Erdélybe, mint Radul vajda követének egyik kísérője. Azután az Ali pasa táborában Köhalomnál találjuk, hol Bethlen Farkassal, Bogáthy Menyhérttel és Petki Jánossal egy hadi tanácsban részt vesz. E fejedelem alatt mint Küküllőmegye főispánja szerepel. Birtokos volt Küküllőmegyében, Fejérmegyében is Örményszékesen, azonban Küküllőmegyében nagyobb birtokot feleségével kapott, miután Losonczy Bánffy Margitot, Boldizsár és Pathócsy Erzsébet leányát, Bogáthy Menyhért özvegyét vette nőül. Az 1607-ki országgyűlési lajstrom¹⁾ is mint főispánt mutatja; Rákóczi Zsigmond lemondása után Báthory Gábor alatt is e polczon áll.

Tagja 1608-ban azon bizottságnak, melyet a rendek az augusztusi gyűlésben a moldovai követek bevarására kineveztek. A II. Mátyás király és Báthory Gábor fejedelem közt 1610-ben Kassán kötött szövetséget megerősítő, és a rendek által Kolozsvártt szeptember 6-án aláírt oklevelet aláírta ő is. Főispánsága mellé 1612. nyarán Báthory neki a háromszéki főkapitányságot is adta és a brassaiak ellen küldött sereg fővezérévé tette. Bojti szerint: »missoque recentiori exercitu duce Lupo Alia, quem tribus sedibus sicularibus Capitaneum praefeceret,« és ez alkalommal, az október 16-ki ütközetben, megveri Géczy Andrást és a brassai hadat. Consiliariusnak is mutatja őt egy 1613. »feria VI. pr. p. fest. B. Antonii Abbatis« kelt oklevél. Báthoryhoz őt hűnek tudjuk, és ennél fogva megfoghatatlan előttem, hogy miként soroztatott ő azon nemesek közé, — tán Hegyes András Naplójában²⁾ — kik az 1613-ban októberben tartott országgyűlés idejében csak október 29-én gyülekeztek be Kolozsvárra, minekutánna Báthory

¹⁾ Jos. Benkő, *Dialectae etc.* 63. l. — *Tört. Tár* 1879. évf. 393. l.

²⁾ *Szilagyfi, Erd. Orsz. Emlékek* VI. k. 307. l.

Gábor megöletését megtudták, mert még mindig tartottak Báthory visszajövetelétől és boszujától.

Bethlen alatt consiliarius, főispán és udvarmester, kinek uralkodása első éveiben az oklevelekben nincs mint főkapitány felhozva. Udvarmesternek aláírva áll azon oklevélen, melyet a rendek Gyulafejezérvártt 1615. május 18-án kiállítottak, főkapitánynak őt Apor Péter az 1618-ki évvel említi. Bethlennek a franczia követhet, kihez Aliát már elindította, Váradról 1619. márczius 10-én irt levelében e sorok állanak; »Nihilominus eo statim momento, quo literas Vestrae I. D. accepimus, fidelem nostrum Magnificum Dominum Wolfgangum Alia de Korotthna, consilium nostrum ac curiae nostrae Magistrum, Comitemque Comitatus de Kükeölleö, nec non Trium Sedium Siculicalium Sepsi, Kezdi et Orbai Capitaneum Supremum, obviam Vestrae Ill. Dominationi expeditimus, nunc vero praesentium exhibito rem cursu magis celeriori, ut ante occursum praefati Domini Magistri Curiae Vestram Ill. Dominationem salutaret nostra nomine.« Bethlennek 1620. febr. 22-én a portához irt leveléből tűnik ki, hogy az előbbi év végén, amikor II. Ferdinánd király Pozsonyba biztosokat küldött. Alia Farkas azok egyike, kiket Bécsbe tuszokul küldöttek; a fejedelem sorai szerint: Olaghy Menyhért, Alia Farkas, Osztrogi István, Pogrányi János, Haller István és Kapi András uramék voltak a zálogok, Kapin kívül mind nagyságos urak.« Főntebbi czimével, az udvarmesteri méltóság kivételével, áll Bethlennek Sepsi-Szentgyörgy részére 1620. aug. 29-én kelt oklevelében.

Alkalmasint 1621-ben szállt sirba.

Özvegye férjhez menván Kékedy Zsigmondhoz, végrendeletet irt, melynélfogva több oly jószágot, melyeket első férje Bogáthy Menyhért hagyott reá, az Alia Farkas fiának hagyományozta.

Rendes lakfészke Bonyha. ¹⁾

GRÓF LAZÁR MIKLÓS.

¹⁾ Kutforrások: *Volfy, Bethlen, Hist. V. k.* — *Szilágyi, Erd. Orsz. Eml. IV. V. VI. k.* — *Gr. Kemény és Kovács, Erd. Tört. Tára II. k.* — *Engel, Mon. Ung.* — *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VII. k.* — *Tört. Tá. 1881. évf.* — *Magy. Tört. Tá. IV. k. 205. l.*

KÜLÖNFÉLÉK.

KÖRÖSSY GYÖRGY FÖLJEGYZÉSEIBŐL.

1707 1708.

Ér-Körösi és Sámsondi Körössy György berczeli, szabolcs-vármegyei birtokos nemes volt, oly család ivadéka, melynek több nemzedékét jutalmazták hű szolgálataikért a Rákóczi-fejedelmek jelentékeny adományokkal. Ő is ősei hagyományos ragaszkodását követve, már ifjú korában a fejedelmi ház szolgálatára Munkács várába ment, és ott Zrínyi Ilona fejedelemasszony bizodalmit annyira megnyeré, hogy egyetlen fiát, a fényes Rákóczi-ház utolsó ivadékát, az 1680-ban még csak négy éves kis »*Ferkőt*« (II. Rákóczi Ferenczet) ezen évben, a mint a dajkaszobából kinőtt, Körössy György gondjaira bizá, őt rendelvén a kis herczeg mellé belső kamarásul. Körössy példás hívséggel örködött a drága gyermek élete, egészsége fölött, s csakhamar egész a bálványozásig megszerette kedves »*kis urát*«, úgy, hogy hosszúra terjedett életét mindvégig neki s háza érdekeinek szentelé. Mikor Thököly 1683-ban a hét éves gyermeket magával vivé a táborokba: első sorban Körössy volt vele, mint gondviselője; s a cseklészi táborban, midőn ezt a Bécs alól menekülve futó tatár lovasság száguldó tömegei éjtszaka keresztülgázolták s mint vaktában rohanók, a kis Rákóczi sátorának is neki hajtottak: a hű Körössy saját élete veszedelmével, karjai közt ragadta ki a gondtalanul alvó fiúcskát az összeomló sátorpalotából, melynek lehulló szelemenje az egyik inast agyonüté.

Másodszor pedig olyképen lőn életmentőjévé szeretett »*kis urá*«-nak Körössy, hogy midőn Thökölynek némely gonosz tanácsosai, az ügynek immár hanyatlásakor, azzal akarának ezen újból segíteni, hogyha a dús Rákóczi-vagyont mind hadi czelokra fordíthatnák: s e végből az egyetlen örökösnek halálára törvén: csábító ajánlatot tőnek, kastélyos uradalmat ígérének Körössynek, ha az átszolgáltatandó mérget a gyermeknek beadja. . . . A hű szolga tiszta lelke azonban visszaborzadt ez irtózatosságtól, s

nemcsak hogy utálattal utasítá azt el: de azonnal följelenté Zrínyi llonának; s ettől fogva a féltett fejedelemfiú oldala mellől egy tapodtat sem távozott soha, és nem engedett egyéb ételt adni neki, mint a mit ő főzött számára. Maga a fejedelem hagyta írva mind a két esetet; Körössy is vonatkozik homályosan reájok későbbi leveleiben, büszkeségtől duzzadozó szívvel kívánván, hogy az Úr-Isten sokáig éltesse azt, »a kit ő nevelt föl!«

A kis Rákóczival együtt állotta ki Körössy a három évi munkácsi ostromot is; ekkor már a hasonló hívségű nevelővel Badinyival osztva meg a gondviselést. A capitulatio után pedig együtt kísérték föl a fejedelemfiút Bécsbe; de Kollonics elragadta őt tőlük, s a kis Rákóczit ezen utolsó, régi szolgáitól is megfosztván, a neuhausi jezsuiták gondjaira bízta. Körössyt, Badinyit Sáros-Patakra küldte, hol uradalmi állásokat kaptak. A mint azonban a fölserdült Rákóczi, Kollonics körmei közül kiszabadúlva, ősi örökét átvevé: első dolga volt Körössyt és Badinyit jövedelmezőbb bizalmi állásokba helyezni; nevezetesen az előbbit pataki várnagygyá, hegyaljai-borinspectorrá, s utóbb, udvarát szervezvén, — *főkamarásává és családi kincstartójává* tevé. E minőségében szolgálá azután a fejedelmet az öreg Körössy a nagy szabadságháború alatt is, mindvégig, — határtalan bizalmával dicsekedvén urának. Nem is volt, nem is lehetett jobb gazdája Rákóczinak önála! Ott lakott, ott ült a munkácsi sziklavár boltjai alatt a hű »komornyik«, a »dúrus magyar ember« Körössy György, mint vén sas, vagy sárkány, s árgus-szemekkel őrizé a fejedelmi kincstárt, ura sok, sok rendbéli drágaságait, fegyvereit, arany-ezüstös, gyémántos-rubintos ékszereit és díszkontőseit, portai czafragjait, persa szőnyegeit, hollandi, flandriai gobelinjeit, palotáinak fényes fölszerelését; pompás bútorait, sátraít, stb. stb. Ő küldözött, vitt, ha mi kellett a fejedelemnek, a táborokba, parádákra, a munkácsi tárházból. Az udvariakat ő fizette, a tábori fizetómesterektől, udv. biztosoktól, komornyikoktól, bejáróktól ő vett számot; s jaj volt annak, a kivel a »dúrus öreg« nem volt megelégedve! Irgalmatlanul levonta a fizetésükből, sőt igen könnyen el is csapta, avagy csapatta őket. Ezenkívül ő uralkodott az udvari mesteremberek fölött, s ő bajlódott velök. Munkács várában egy pár képiró és műrajzoló, egynehány ötvös, órás, egész sereg arany- és selyemhímző s művarró, skófum-húzó, szövő, gombkötő, szabó, szücs, csizmadia, kárpitos, asztalos, lakatos, üveges, paplankészítő, tímár, szíj- és nyereggyártó, rézműves, esztergályos, bognár, kovács, kőfaragó, színes bőrgyártó törökök, sáto rkészítő zsidók, posztómetszők, stb. dolgoztak ekkor, a fejedelem és udvara számára, — mint conventiós, kantoros, udvari művesek. Ezekkel mind a vén Körössy bajlódott, zsörtölődött; az ő kezeihez érkeztén

a külföldről beszerzett tömérdek mindenféle anyagszer: ő daraboltatta föl s osztotta ki nekik feldolgozás végett; ő szedte be a feldolgozott készleteket, leszámolt, stb.; ő adta ki az udvariak s nemes testőrség részére járó, vagy a vitézeknek jutalmul utalványozott drága posztókelméket és egyebeket, s mindenekről pontosan nyugtákat, ellennyugtákat vett, adott, adatott. Végre még a légiónyi konyhanépséggel: asztalnokok, kulcsárok, szakácsok, kukták, sütők, czukrászok, főző- és mosó-asszonyok, tálnokok, mosogatók; azután a lovászok, csatlósok, kocsisok, fullajtárok, vadászok, peczérek Sisera-hadával is vesződött, mérgelődött, bajoskodott a hű öreg, — kinek ezerféle ilyes dolgát, a fejedelem korlátlan bizalmából sűrűn érkező s nem ritkán sajátkezü levelekben tudatott különleges commissiók teljesítése is ugyancsak szaporítá. Sőt még a családi uradalmak kezelésére is befolyást gyakorolt, mint az udv. gazdasági tanács tagja.

E számtalan ágazatú teendői közepette Körössy, maga a megcsontosult pontosság lévén, mindenről számadásokat, jegyzékeket, leltárakat, notabénéket vezetett, mind sajátkezüleg; teleírván öreges ákombákomjaival még a hozzáérkezett vagy kezeibe került levelek üresen maradt oldalait is ezeket fűzván össze apró könyvformára; az öreg még a papirossal is takarékoskodott. Ilyen, a legeredetibb alakú, dirib-darab czédulákkal össze-vissza, toldozott sajátkezü jegyzéke igen nagyszámú maradt fenn Körössynek, többnyire a Rákóczi-levéltárnak a szepesi kamarai archívumba került részében: *ma mind megannyi nagybecsű művelődéstörténeti adalék II. Rákóczi Ferencz udvaráról, koráról.*

Ezekből és ezek, valamint Fogarassyval, Ottlőkkel s más udv. főemberekkel váltott levelei alapján már egész tanulmányokat tettem közzé az Archaeologiai Értesítő régibb évfolyamaiban; sőt néhány ily Körössy-féle becses lajstromot a Történelmi Társban is volt alkalmam napvilágra juttatni. Körössy Györgynek a Rákóczi-házra vonatkozó, ennek levéltárából merített, ép oly érdekes mint értékes történelmi s nemzedékrendi följegyzéseit pedig (mert még ilyeneket is ráért írni!) a Századok 1875-iki folyamában közöltem. Mindezekkel azonban még koránt sincs kimerítve az ő gazdag följegyzéseiből vonható sok és sokfajta kortörténelmi tanulság. Egyebek közt birtokomban van egy sajátkezüleg írt s eddig még nem ismertetett füzetkéje, az 1707-1708-ik évekből. E füzetke kis nyolczadrétbe vagdalt papirosokból áll, melyeket az öreg, vörös bakacsín-vászonba varrott be, ezt pediglen kívülről beragasztotta szép aranyvirágos piros papirossal, mely ekképen a borítékot vagy táblát képezi. Főtartalmát teszi ezen füzetnek, a vén Körössy György kezén az 1707-ik év folyamán s 1708 első felében megfordult *tízezer darab aranynak* (in specie!)

bevételéről és kiadásáról szóló számadás; vagyis csak a maga privát számadási jegyzéke: mert az utalványok-, nyugták- s ellen-nyugtákkal fölszerelt hivatalos számadást benyújtotta ő az udvari exactoratusnak. E mellett még két más, hasonlóképp sajátkezü jegyzéke s számadása is bele van téve — csak úgy egyszerűen — a füzetke borítékába. Egymásután fogunk szólni róluk. A főntebbieket előrebocsátani azonban szükségesnek tartottuk, rövideden jellemezvén írójukat, a mi a közlemények értékének megítélését elősegítheti.

I.

Körössy György számadása tízezer aranyról.

1707 -1708.

Mint a mindjárt következő bevételi kimutatásból látandjuk, 1707 január 20-kától 1708. augusztus 23-ig aranypénzben és pedig többnyire körmőczi értékre vert aranyokban, összesen 9967 darab arany folyt be Körössy György kezeibe, tehát 33 drb. híján 10,000. De e hiányzó 33-at is bőven fedezi a szintén kezei közt forgott »arany-nummismák« vagyis Rákóczi arczképére vert emlékérmek, melyek mindegyike tíz arany súlylyal bírt. Ezek vitézségi s kitüntetési érmekül használtattak; ilyent is, mint följegyzí, hat darabot (=60 arany) adott egy ízben Pápay Gáspár nándorfejérvári residensnek, bizonyára az ottani szerdár s egyéb pasák, bégek számára. Tehát már csak e hat darabbal is 10,027-re rúg, vagyis a tízezeret fölözi az aranyok száma; bátran beszélhetünk azért kerekszámban. Sőt a kiadás, mint látni fogjuk, a 6 emlékérmén kívül is 101-el többre, u. m. 10,068 drb. aranyra ment.

A gondos öreg kincstárnok könnyebb áttekintés végett mindjárt egy aranyérték-számítási táblázatot is iktatott be könyvecskéjébe: »*Az arany hogy kél, körmőczi*«, cím alatt. Ezt 1-től egész 5000 drb. aranyig fölviszi, rhénes forintra számítva által az értéket; de elől fölteszi magyar forintban is. Nevezetesen 1 drb. körmőczi arany tett akkor 4 fr. 15 krt rhénes, és 5 fr. 10 dénárt magyar pénzértékben És így 5 arany = 21 rh. fr. 15 kr.; 10 ar. = 42 rh. fr. 30 kr.; 25 ar. = 106 rh. fr. 15 kr.; 50 ar. = 212 rh. fr. 30 kr.; 100 ar. = 425 rh. fr.; 200 ar. = 850 rh. fr.; 300 ar. = 1275 rh. fr.; 500 ar. = 2125 rh. fr.; 1000 ar. = 4250 rh. fr.; 3000 ar. = 12,750 rh. fr.; 5000 ar. = 21,250 rh. fr. O 1-től 36-ig egyenként, 40-től 100-ig tizenként, 100-tól 1000-ig százanként s azután ezerenként mutat ki minden aranyértéket tabellájában.

Körössy György aranykiadási jegyzéke tételeinek igen gyak-

ran érdekes történelmi vonatkozásai vannak; de mivel az öreg úr igen szükségzavú, laconicus stílusú: ezen vonatkozásokat, vagyis az illető kiadási tételekkel összefüggő történelmi tényeket csakis az ismerheti föl, a ki a Rákóczi-kor történelmében apróra jártas. Az olvasónak tehát magyarázatokra lesz szüksége, s ha ezek megadatnak: akkor nyerend csak kellő fogalmat ez igéyteleneknek látszó számadási tételek becséről. E magyarázatokat vagy zárjelek közti rövid felvilágosítások alakjában adjuk meg, vagy pedig az egyes tételekre szóló számozott jegyzetekben.

1707. *Perceptio Aurorum.*

Die 20. Januarij. Rozsnyón Urunk turbájából vettem ki Gyulai Ferencz (udvarmester) előtt hollandit	2000
18. April. Otlik Pál (főcsuhadár, főruhatárnok) uram adott hollandit	600
21. April. Otlik Pál uram adott új körmöczit	264
Hollandiait is adott	43
28. April. Otlik Pál uram adott körmöczit	146
22. Martj. Otlik Pál uram debreczenit (Debreczenből hozottat, valószínűleg nagy-bányait,) kölesön	650
6. Maj. Debreczenben Károlyi uram ö Ngátul	2000
6. Junj. Ráday Pál uram Lengyelországból hollandiai aranyakat	849
17. Junj. Orbán Elek és Szabó András (udvari lovászmesterek) uraimék lóvásárlásból (visszahoztak)	70
14. Julj. Lovászmester Pogány Ádám uram, körmöczit	240
25. Julj. Malonyay Ferencz (praefectus) uram, vagy Vrancsics János uram az 7500 rhénes forint (ezüstpénz) közt adott aranyat	584
Terpin Urbán uram is az 3000-ben (frtban, vagyis frt között) aranyat adott, ötödfél rhénes egy	62
2. 8-bris. Keczer Sándor (tartományi főhadbiztos) uramtul az 2000 rhénessel közönséges aranyakat	344
14. X-bris. Ajtay Mihály (nagy-bányai inspector) uram hozott aranyakat	1343
5. 8-bris. Fogarassy István (főpohárnokmester) két ízben adott 220; 9. 8-bris nekem 12, inasomnak 33; die 16. 9-bris nro 25; 29. X-bris adott Quadányinak (gróf Guadagni Sándor, szárnysegéd) 100; mely egészen teszen aranyakat	390
Perceptio Anni 1707. arany nro	9585

1708. *Perceptio Aurei.*

22. Januarij. Fogarassy István uram adott	70
13. Martj. Orbán Elek uram adott hollandit és francziát	142

9. Juny. Keczer Sándor uram ö Klme adott	100
23. Augusti. Fogarassy István uram adott	70
	382
Mindössze	9967

1707. *Erogatio Aurorum.*

Die 23. January. Kegyelmes Urunknak, quietantiájára.	15
20. January. Sibrik Miklós uram költött el Bécsben ¹⁾	52
24. » Desalór uram (Des Alleurs marquis, franczia altábornagy, XIV. Lajos követe Rákóczi udvarában) ö Ngának	100
27. January. Ráday Pál (erdélyi cancellár) uramnak, törökök számára ²⁾	32
28. January. Német Jacob Christóf Leitimanyinak	200
» » Item, rézgombok aranyazni (az udvariaknak)	4
29. » Hofmester (Ottlík György) uramnak, valami likavai levélért	4
1. Februárj. Egri püspök (Thelekessy István) uramnak, lováért	26
3. » Rozsnyai plebánosnak vízkeresztre (az udvar ekkor Rozsnyón volt, az országtanács ülései miatt)	2
4. Febr. Ocskay hadnagya számára Ottlik György uramnak ³⁾	12
» » Dobrovolszki (udvari futár) uramnak, conventiójára	33
5. » Ráday Pál uramnak, török számára ⁴⁾	45
10. » Aranyazni	1

¹⁾ Szarvaskendi Sibrik Miklós udvari főember, utóbb, a bujdosásban főudvarmester, egyike a Rodostón késő vénségben elhunyt híveknek. Hogy 1707. elején Bécsben járt valami küldetésben, azt csak Körössynek ezen számadási tételeből tudjuk meg. Sibrik politikai missiókban nem szokott alkalmaztatni; valószínű tehát, hogy mint a fejedelem bizalmas udvari embere, Rákóczi ott visszatartott két fiának, kiknek eltartási s neveltetési költségeire a fejedelem évenként 2000 aranyat szokott küldeni, ilyes ügyeiben járt vala Bécsben.

²⁾ Török követségek, a portának Rákóczi tervbe vett erdélyi trónfoglalási ünnepélyén leendő képviseltetése ügyében, sürűen fordulának meg ekkor tájban a fejedelem udvarában. Ilyes török követség tagjainak volt szánya ez az ajándék.

³⁾ Ocskay László 1707. januárban Szeniczén és ott a Fejérhegyeken túl táborozván, gyakran csapdozott be Morvába, Austriába és Pozsony kapui alá. Valami ily győzelmes beütés hírével és a nyert ellenséges zászlókkal érkezett az udvarhoz ezen hadnagya, azért kapott oly szép ajándékot.

⁴⁾ Ismét újabb török követség érkezének nyoma.

9. April. Szent-Iványi Mátyás uramnak ¹⁾	20
10. » Doctor Lischovinyi András uramnak ²⁾	25
14. » Fervil (francia ezredes) és francia tiszteknek	147
16. » Pogány Ádám uramnak lóvételre Moldvába; ³⁾ kör- mőczy volt	600
18. April. Bánházy István uramnak ⁴⁾	30
19. » Törökök (török-tatár légio) fizetésére Vipacser (Wipa- cher Sámuel, tábori fizetőmester) uramnak	941
19. April. Zsidónak, két büzsákért	5
» » Egy zsidónak 28 csujtárért (nyeregtakaró)	24
» » Egy görögnek 21 csujtárért	20
» » Máriássy Ádám adjutant uramnak	25
20. » Mikes (gr. Mikes Mihály székely generális) uram ó Nga lovászmesterének ⁵⁾	10
21. April. Itélőmester Barta András uramnak ⁶⁾	100

¹⁾ Rákóczi ekkor ment erdélyi trónbeiktatási ünnepélyére Maros-Vásárhelyre. Ezen és az alábbi néhány kiadás útközben, Kolozsvárott történt, a továbbiak M.-Vásárhelytől. Ez ünnepélyen a vén Körössy György is jelen ohajtván lenni, elkíséré urát. — Szent-Iványi Mátyás, ki a jezsuiták kolozsvári házában vala tagja, az itteni diadalkapu verses föliratait és a fejedelem tiszteletére a növendékekkel előadott színjátékot szerzé: ennek fejében kapta a 20 arany tiszteletdíjat.

²⁾ Dr. Lischovini Ferencz (nem András) Rákóczi erdélyi trónfoglalásának dicsőítésére írt és nyomtatott ki egy latin himnust: ezért a 25 arany honorárium.

³⁾ Rákóczi többször küldöze tatár fajú katonatiszti lovak vásárlására Moldvába, Bucsakba, Bessarábiába és Krimbe lovászmestereit Csehi Pogány Ádámot, Lengyelfalvi Orbán Eleket, Szabó Andrást. Ez is ily megbízatás volt.

⁴⁾ Bánházy István, a Draguly Farkas erdélyi lovas ezredének volt alezredese; a ki is vitézi harc közben sebektől borítva foglyúl esvén, rab-ságából ekkor szabadult ki. Ezért vígasztalá meg őt Rákóczi e 30 arannyal is.

⁵⁾ Gr. Mikes Mihály tábornok valami szép paripával kedveskedett a fejedelemnek; ilyenkor a lovat bemutató lovászmesternek — mint alábbi több számtétel is tanúsítja, — »kantárváltásig« czimén ajándékot szoktak volt adni; s mint ezen és több alábbi 10 aranyból, 8 aranyból látható: Rákóczi »kantárváltásig« ugyancsak fejedelmi bőkezűséggel adatta meg mindenkori.

⁶⁾ Bartha András erdélyi ítélőmester tartotta a rendek nevében a fejedelmet trónfoglalása alkalmából üdvözlő ünnepi szónoklatot a maros-vásárhelyi országgyűlésen. Ezért a fejedelmi honorárium.

21. April. Henter Mihály uramnak ¹⁾	150
» » Török Hasszának (portai tolmács)	30
» » Constantinápoli Ahmet bassának	15
» » Barcsay Ábrahám uramnak ²⁾	200
22. » Tatár lovásznak (Krimből hozott lovak kantárváltásá- gáért ajándék)	4
24. April. Török agának Szakmáry (Ádám, udv. apród) uram.	6
28. » Grabarics (Jakab, erdélyi bánya-inspector) uramnak Abrukra, (Abrudbányára, nyers aranybeváltásra)	400
3. Maj. Pápay Gáspár (nándor-fejérvári követ) uramnak, lőért.	20
Numismát aranyból 6.	
6. Maj. Brenner uramnak ³⁾	200
» » Rátty György uramnak is ⁴⁾	200
12. » Muszka követ (Corbé) szolgálójának	12
14. » Kegyelmes Urunknak adtam, nagy-bányait	20
15. » Kegyelmes Urunknak ismét nagy-bányait	20

¹⁾ Henter Mihály Rákócziak erdélyi portai residence volt, a ki fejedelmének beiktatási ünnepélyére a következő tételekben említett törökökkel: Hasszán portai tolmácsal, Ahmet pasával, szóval egy török követséggel együtt eljött vala Konstantinápolyból Maros-Vásárhelyre, honnét a törökök a magyar országgyűlésre Ónodra is elkísérték a fejedelmet. A 150 arany Henternek úti s egyéb költségeire adatott.

²⁾ Barcsay Ábrahám országtanácsos, erdélyi kincstárnok és hunyadi főispán volt; s Rákóczi Maros-Vásárhelyről őt küldé Konstantinápolyba, erdélyi fejedelmi székebe lett ünnepélyes beiktatását jelentő rendkívüli követél a portára. Ezen utazás költségeire a 200 arany.

³⁾ Brenner Domokos Antal hántai, majd szepesi prépost; nagy tudományú, genialis férfiú, jeles diplomata és szónok, a mellett történetíró, ki a »*Histoire des Révolutions de Hongrie*« köteteit is szerkeszté, részben írta és sajtó alá rendezte. Rákóczit számos külföldi udvarnál képviselte, mint főkövet. Ekkor erdélyi trónfoglalását bejelenteni küldötte őt a fejedelem Versaillesba, XIV. Lajos francia királyhoz.

⁴⁾ Salamonfai Rátty György, Rákócziak dunántúli egyik vitéz és művelt, képzett huszárezredese. Ekkor Párisba volt Brennerrel menendő, oly végből, bogy az osztrákok által a Rajna melletti és olaszországi harc-terekre vitt huszárezredékből a francziákhoz sűrűen átszökődő magyarokból XIV. Lajos szolgálatában huszárezredet alakítson, a mit meg is tön. Maga Rákóczi választotta s küldte őt ki e célból Lajos király kértére, mintegy cserében az ez által a fejedelem szolgálatába Magyarországra küldött számos francia hadmérnök- és tüzérfőtisztért. Rátty később híres francia altábornagygyá lön, s Prágában halt meg, mikor azt Mária-Terézia trónra léptekor a francziák elfoglalták. A 200—200 arany neki is, Brennernek is úti költségül adatott.

16. Maý. Krucsay Márton (jósázkormányzó) uramnak u.-bányait	100
» » Item, Körtvélesi János (fiatal diplomata) uramnak . .	25
17. » Karolinum, (Nagy-Károlyban) Ő Nga (Károlyi Sándor) lovászmesterének (kantárváltságért)	8
20. Maý. Sibrik Miklós uramnak	25
25. » Ónodi mezőn, portai török tolmács Haszánnak ¹⁾ . .	100
» » Item, Nedeczky Sándor uramnak (Rákóczi követé Péter czárhoz s a leugyel Respublicához), leugyelországi útjára .	100
26. Maý. Mélt. Gr. Bercsényi Miklós Uram Ő Nga lovászmestere Luka Benedek uramnak kantárváltság ²⁾	8
29. Maý. Prínyi János (udv. bejáró) úrfi Ő Nga, kutyáért ³⁾ . .	2
1. Juný. Adjutánt Nógrády János uramnak, commissióra . .	44
3. » Danton nevű francziának	25
10. » Ráday Pál uramnak, valami töröknek ⁴⁾	20
11. » Fejes (Bálint, étekfogó) vitt Kegyelmes Urunknak . .	30
» » Dobsak (gr. D'Absac, ezredes) francziának, commissióra	50
18 » Lamot (De la Motte, tüzérezredes) uramnak, három kantár és szügyellőért	80
19. Juný. Czedron és több muzsikásoknak ⁵⁾	33
20. » Adjutánt Daniel György uramnak, conventió	10
22. » Scofumért	13

¹⁾ Ez a tétel bizonyítja, hogy a török követség Ónodra is elment. A Nándor-Fejérvárról a fejedelmi beiktatásra Maros-Vásárhelyre jött residens Pápay Gáspár azonban, a szerdárnak vele volt küldötteivel, — mint a május 3, aug. 20 és octóber 14-diki tételekből látszik, — Ónodra nem ment el: hanem a visszaútból Székelyhídről egyenesen tért vissza Belgrádba, vívén magával a szerdár és pasái, bégjei számára a fejedelem ajándékaiként a hat nagy arany-émlékérmek, költségül 100, és egy hozott török paripáért 20 aranyat.

²⁾ Luka Benedek 1704–1706-ban ezredes volt Dunántúl, s 1709-ben ismét az. Mint látjuk, 1707-ben gr. Bercsényi Miklós főhadvezér udvarában lovászmesterséget viselt. 1709. szeptemberben Veszprém várában foglyul esvén, Heister főbe lövette őt, több tisztársával együtt.

³⁾ Rákóczi a vadászatnak nagy kedvelője lévén, nemcsak nemes fajú vizslákat: hanem angol kopó-falkákat (meat) is tartott, és francia chien-courantokat. A b. Perényi János által 2 aranyért ura számára vett is bizonyára valami jeles vadászból volt.

⁴⁾ Ismét jele a törökök Ónodon lételemének.

⁵⁾ Cedron, vagy Czedron Imre, francia vagy olasz eredetű kitűnő zenész, gr. Bercsényi Miklós híres udvari zenekarának vala karmestere. E zenekar rendszeren a grófnak unghvári családi várában tartotta otthonát: de elkíséré urát a táborokba is, vagy a grófnőt utazásaiban, Kassára, Murányba, Zólyom-Lipséire, Bajmócra vagy egyéb váraiba. Mint látjuk,

28. Juny.	Csipelloczki (Czepelovski) lengyelnek honorárium ¹⁾	20
30. »	Ötvenhét párduczborért törököknek ²⁾	570
6. Julý.	Patakon. Trinitárius lengyel barátnak	6
10. »	Otlík György uramnak, valami lengyel számára	8
11. »	Lázár Ferencz uramnak ³⁾	100
15. »	Kálnássy János (munkácsi praefectus) uramnak, valami puskákat hozó lengyel számára	50
15. Julý.	Item, Gyulay Ferencz vitt Urunknak	60
19. »	Tatárországba ment Péter Lippai István uramnak ⁴⁾	43
22. »	Gyulay Ferencz uram Urunknak vitt	20
»	» Fogarassy István uram Bercsinyi Uram ö Nga lovászmesterének (adott) kantárváltságba	10
28. Julý.	Nedeczky Sándor uramnak lengyel útra	22
»	» Ugyan ö Kglmének, valami lengyel számára	15
29. »	Ráday Pál uramnak, lengyel követ számára ⁵⁾	300

az ónodi országgyűlési táboron is jelen volt, s a díszlakomákon húzta a nótákat Rákóczinak, Bercsényinek és a rendeknek. 33 db. arany igen dús honorárium volt akkor zenéért.

¹⁾ Czepelovski kapitány Rákóczi látogatására jött rokonának s barátnőjének Wissniowieczka hercegnőnek Szerencsre érkezését jelenté be a fejedelemlél. Ez örömhírért jutalmaztatott meg.

²⁾ Érdekes e tételből megtudnunk, hogy egy-egy párducz kacagány ára akkor hazánkban átlag véve 10 arany vala. Elég tetemes összeg, s ezért csak a főbb tiszteknek (tábornokoknak, ezredeseknek) telt párduczra, tigrisre, — a többiek medve-, vagy farkasbőr kacagánnyal elégedtek meg. A farkasbőr már rendkívül olcsó volt: 1 frt 30 kr, 2, 3 frt. Rákóczi a párducz kacagányokat jutalmul osztogatta a főtiszteknek, jeles vitézi tettekért. A minthogy a kurucz hadseregben általában bármiféle kacagányt, továbbá forgót csak oly katonának volt szabad viselni, a ki bebizonyíthatta, hogy ellenséget ejtett vagy fogott el, avagy ellenségtől sebet kapott.

³⁾ Gyalakúti Lázár Ferencz; csík-gyergyószéki főkirálybíró, Bercsényinek rokona. A moldvai vajdához küldetett követül.

⁴⁾ Rákóczinak 1705—1706-ban a tatár chánhoz Krimbe járt követei Bay Mihály és Pápay Gáspár találtak Bucsakban egy akkor még magyar falut, Csöbörösök, vagy Csoboresik nevűt, melynek egyébként r. kath. lakói elhagyatva, már évek óta lekipásztor nélkül valának, gyermekeik kereszteletlenül nőttek fel. Ők kérettek kath. magyar papot a követek útján a fejedelemtől, s ez még 1706. közepén elküldé hozzájuk Érsek-Újvárból páter Lippayt, a ki ezúttal — ú. m. 1707. nyarán — csak látogatóba s a fejedelemnek a Bessarábiában, Bucsakban szétszórva élő magyar maradványokról jelentést tenni jött haza.

⁵⁾ Ez volt a lengyel Respublicának a lublini országgyűlésből küldött követe, a ki által a senatus a Jagellók koronáját II. Rákóczi Ferencz

30. Julj. Kegyelmes Urunknak	88
Die 1. Aug. Prinyi János úrfi Kegyelmes Urunknak	27
3. Aug. Munkácsen Cedron muzsikásnak ¹⁾	6
6. » Kglmes Urunknak, ungvári keresztelőbe Otlík uramnak ²⁾	58
16. » Pestvármegyei József uramnak ³⁾	20
19. » Prinyi János úrfi Urunknak vitt	10
20. » Kegyelmes Urunknak Homonnán	20
» » Item, Ráday Pál uramnak, az száz aranyban, kit Székelyhídon adott volt 3. Máj az magáét Pápay Gáspár uramnak; ez és kit 14. 8-bris quietált Ráday uram százzúl ⁴⁾	40
20. Aug. Otlík Pál uramnak, lengyelországi útra Bercsényi Uram ö Nga menvén ⁵⁾	267
21. Aug. Zagurecki János (kamarás) uramnak, conventióra	25
» » Fogarassy István uramnak 40, Fejes is vitt el 60	100
» » Item, Aszalay Ferencz (ndv. hadi titkár) uramnak, török Haszán számára	30
22. 7-bris. Kegyelmes Urunknak; itt van az 22, és 14. 8-bris	198
3. 8-bris. Francia Sansorannak (Chassant ?) fizetésébe	105
» » Gyulay Ferencz uramnak, két lengyel póstának ⁶⁾	6
» » Colonel Lesemburnak, fizetését	220

fejedelemnek, Nagy-Péter czár egyetértésével, hivatalosan följárni. Ezért tüntettetett ki oly szokatlanul fényes ajándékkal: 300 arannyal. Ugyanakkor Péter czárnak is érkezett követe Munkácsra.

¹⁾ Ekkor ugyanis, — a lengyel ügyben való értekezletek folyván, — Cedron ura Bercsényi is Munkácsen időzött a fejedelemnél.

²⁾ Rákóczi visszalátogatta Unghvárott Bercsényit, mielőtt ez az ünnepélyes követség élén Lengyelországba indúlna.

³⁾ Pestvármegyei József, Ocskay László dandárnoknak vala őrnagya, kitől Ocskay az általa Sasvár alatt tönkrevert Steinville-czred elnyert négy zászlóját s rézdobjait küldötte meg a fejedelemnek. E diadaljeleket Pestvármegyei aug. 15-kén a homonnai várkastélyban mutatta be Rákóczinak, s mint látjuk, 20 arany gratificatiót kapott.

⁴⁾ L. idevonatkozólag a megelőző lapon a 6-ik jegyzetet.

⁵⁾ E 267 arany volt a Bercsényi személyes vezetése alatt Rákóczi lengyel királysága ügyében Varsóban a lengyel Respublicához és a czárhoz küldött fényes követségnek (b. Klobusiczky Ferencz, Ráday Pál, Berthóti Ferencz, Nedeczky Sándor, Ottlyk Pál, Gosztonyi, Madocsányi, nemes testőr-íjak stb.) részbeli útiköltségére szánt összeg. Gr. Bercsényi Miklós tudvalevőleg, ezen alkalommal kötötte meg a véd- és daczszövetséget Rákóczi és Nagy-Péter czár között, a mi a czár Bécsben felajánlott intermediatiójának alapúl szolgált később.

⁶⁾ Ezek a Varsóból visszatérő Bercsényitől s követtársaitól a legújabb lengyel hírekkel előreküldött futárok valának.

3. 8-bris. Patakon Fogarassy István uramnak, Urunk számára három akó bor árába ¹⁾	6
4. 8-bris. Jágereknek kántálásért (Rákóczi nevenapjára)	2
5. » Három töröknek, commissióra	3
13. » Hofmester Otlik György uramnak, Schmeeczy János (szárnysegéd) uramnak adta volt magáét, adtam	60
13. 8-bris. Ugyan ő Kglme Zagureczki uramnak János uramnak adta volt saxoniai útra ²⁾ magáét	50
14. 8-bris. Ráday Pál uramnak, kit adott volt Pápay Gáspár uram- nak 3. Maj	60
16. 8-bris. Olasz doctor Don Franciscónak ³⁾ arany	20
30. » Ronner franczia quártélmesternek, arany	24
6. 9-bris. Vaŕ Ádám (udvari maréchal) uramnak, töröknek passust (?) vitt	12
8. 9-bris. Török diák Szigetvárynak, conventió ⁴⁾	30

¹⁾ Rákóczi az asztalán rendszeren megforduló tokaj-hegyaljai borok mellett, amaga személyére nézve szívesen vörösborokkal élt, bel- és külföldiekkel. Nevzetesen egri, budai mellett olasz és görög borokat is szolgáltak föl a fejedelem italára. E három akó is talán ilyféle lehetett: mert a Tokaj-Hegyalja földesurának idevaló borokat pénzen vétetnie nem kellett, — sőt Európa fejedelmeit s kiváló államférfiait is széltére ő látta el, kedveskedésül, kiténő tokaji borokkal.

²⁾ E »*saxoniai út*« valószínűleg a lengyel trónról visszalépett Ágost szász választó-fejedelemhez Drezdába intézett diplomatiái titkos küldetés vala.

³⁾ Hogy »*Don Francisco*«-nak hívták, azt csak ezen tételből tudjuk meg; közönségesen csak »*olasz doctor*« néven említettik. Voltaképeni neve *Parisi Ferencz*, (de nem: kor- és kartársa Páriz-Pápay Ferencz, a nagy-enyedi tudós tanár!) Dr. Parisi Ferencz a XVII-ik század végső éveiben Konstantinápolyban élt jeles olasz orvos volt, a kit Rákóczi édesanyja Zrínyi Ilona fejedelemasszony udvari orvosává nevezvén ki, Parisi öt nyolcz esztendőn keresztül, egész 1703-ban Bithyniában történt haláláig híven szolgálta. Rákóczi fejedelem azután, anyja iránti kegyeletos emlékből, elhozatta orvosát Konstantinápolyból Magyarországra, nevezetesen Munkácsra, és itt alkalmazá. Parisi csakhamar nagy kedveltségű orvossá lön itt, s különösen kitünteté magát önfeláldozó buzgalomával az 1709—10-iki nagy pestis alkalmával. Jártassággal bírt a bányaeérczek analízálásában is, és ezért a fejedelem a telkibányai, előbb elhagyatva volt aknáknál újra-műveltetésének vezetését öreá bízta.

⁴⁾ Ime ezen adat is bizonyítja, hogy nem Rozsnyay Dávid volt az »*utolsó török diák*!« Volt pedig Rákóczinak *Szigetváryn* kívül még egy másik »*török diákja*« is, *Csúzy Jakab* nevű, a ki konstantinápolyi residen-szei mellett többször tartózkodik vala.

9.	9-bris. Két töröknek	2
16.	X-bris. Lamot (tüzérparancsnok) uramnak, fizetésében . . .	200
19.	» Páter Kéry Urannak (gr. Kéry Ádám udv. gyóntató) posztó árába	20
21.	X-bris. Francia Lasenidinek fizetésbe	26
22.	» Francia strázsamester Sardannak (Jordan)	23
»	» Francia secretár Dorbének, fizetés	33
26.	» Dobrovolszki Mihálynak	20
27.	» Francia Hachenbergnek	15
»	» Kassai öreg-templom muzsikásnak (karácsonyi ajándék)	2
»	» Beresinyiné Asszonyom muzsikásinak (dto)	1
»	» Valami zászlót hordozó pásztoroknak (dto)	1
30.	» Páter Bárkányi János uramnak ¹⁾	20
»	» Francia Danuezonnak (Damoiseaux, francia hadmérnök-dandárnok, a munkási alsóvár építője)	200
30.	X-bris. Quadányi úrfiaknak, keresztapjuk lévén, ²⁾	100

1708. *Erogatio Aureorum.*

Die 2. Januarii.	Malyar (Moliard?) francia kapitányuk 23 és Kaladónak (Collalto?) 16, Sigó francia kezéhez, arany	39
Item.	Török-siposoknak (új évi) cántálásba	1

¹⁾ Páter Bárkányi János ferenczrendű szerzetes, egykor, Munkácsen, Zrinyi Ilonának volt gyóntatója, s néki kellett volna 1686-végén Rómába megvinni Thökölynek convertálási szándékát, ha a pápa érette I. Lipót császárnál közben jár. De Thökölynek e tárgyban írt titkos levelét Munkácsen hagyott buzgó lutheránus cancellára Absolon Dániel fejtven föl: a szándék megvalósíthatását a vár feladásával hiúsította meg. Bárkányi, II. Rákóczi Ferenczet, mint kis gyermeket, nem egyszer hordozta karjai közt Munkácsen. A fejedelemhez haláláig benső szeretettel, odaadással ragaszkodott, s ekkor, midőn a 20 arany alamizsnát kapta szerzetének: gyöngyösi vagy kecskeméti rendházfűnök vala. Általában a ferencziek olyan lelkes Rákóczianusok valának, hogy közönségesen »kurucz barátok«-nak nevezték őket, s Heister, a hol csak szerét tehetette, kirabol-tatta klastromaikat, (pl. Füleken, Beczkón, Kecskeméten, stb.) Bottyán tábornoknak ők voltak a legmegbízhatóbb kémek, miután mint szerzetesek, a cs. helyőrségekbe is szabadon bejárhattak.

²⁾ E rövidke, de érdekes tételből tudjuk meg, íme, hogy tehát a gr. Gvadányi-fiúknak, és így Jánosnak, a költő nagyatyjának is, Rákóczi volt a keresztapjuk, a ki jelzett száz aranyban ugyancsak fejedelmi keresztapai ajándékkal kedveskedett nekik az 1708-iki új esztendőkor. Atyjuk, id. gr. Gvadagni Sándor, szendrei várparancsnok, anyjuk, gr. Forgách Simon kurucz tábornagy nővére, gr. Forgách Dorottya volt, — s innét rudahányai

Item. Kassai öreg-templom muzsikásinak ¹⁾	2
» Urunk trombitásinak is, cántálásba	3
» Urunk peczérinek	1
» Beresényi Uram ö Nga muzsikásinak, Czedron	4
» Jesuiták (templomi) muzsikásinak, Barankovics	2
» Kassai praesidium dobossinak	3
» Praesidium, Andrásy Pál, Salezmai (?) síposoknak, körmöczi	2
» Felséges Urunk jágerinek	4
Die 3. Jan. Róth Mihály (sárosi alispán) uramnak, kit adott volt Smicz Menyhártnak lengyel útra, arany	28
4. January. Kegyelmes Urunknak körmöczi	100
» » Kegyelmes Urunk buzogánya aranyazni, mely 8. Martj quietál (-tatott); az pénz körmöczi	5
10. January. Czedronnak hat óra fizetését 6 arany; posztót, item arany, ugymint pro Aug., 7-bri, 8-bri, 9-bri, X-bri, Januario ²⁾	6
11. January. Kassai plebános Zorger János uramnak, vízkereszt kántálás; körmöczi	8
11. January. Ugyan kántorinak	4
19. » Nedeczky Sándor uram conventiójára. ló árába, Dras- kovics Ádám uram szolgáltnak Székelyhídi Mihály és Szalay ³⁾ , körmöczi	25
19. January. Két diáknak, commissióra, arany	4
22. » Ragyioszki Károly uramnak, ⁴⁾ commissióra, körmöczi	600

és szomolnokai birtokuk. Az apjokról olasz származású fiukat Rákóczi neveltette oly magyar nemzeties szellemben, s a legidősbet, ifj. gr. Gvadányi Sándort, maga mellé vevé hadsegéduke.

¹⁾ Az udvar t. i. ekkor a karácsonyi és új évi ünnepeket Kassán töltötte.

²⁾ Ebből — s más conventiók följegyzésekből is — tudjuk meg, hogy a fejedelem Cedront és kitűnő zenekarát egy darabig a saját szolgálta-
tába fogadá. Minthogy azonban Beresényi gróf és hitvese gr. Csáky Krisztina, a jó zenét kiválólag kedvelték: Rákóczi utóbb újra vissza-
bocsátá nekik Cedront.

³⁾ Gr. Draskovich Ádám cs. kir. tábornok, az osztrák örökös-tarto-
mányokból, n. m. Silésiából, Lengyelországba szökött, s ott Nedeczky
Sándornak, Rákóczi követének, kezeibe letévén a hűségeskút Rákóczinak:
ennek engedelmeivel Péter czár, mint szövetséges uralkodó szolgálatába
állott. Magyar szolgálát, mint látjuk, hazaküldötte.

⁴⁾ Radziowski nem volt kisebb ember, mint a lengyelországi Rákóczi-
párt egyik feje: *Lengyelország prindása*. Ezért számára az igazán fejedelmi
ajándék: 600 arany, ekkor, midőn több lengyel főúrral együtt a svéd
király XII. Károly hadai elül hazájából kiszorultván, Rákóczi vendégsze-
retetét vevé igénybe a szent-miklósi kastélyban.

25. January. Felséges Urunknak, körmöczit	24
14. Martý. Kegyelmes Urunknak	40
» » Storomberget hozó Bornemisza Jánosnak ¹⁾	50
» » Szécsbe Ajtaytúl küldtem Fogarassy Istvánnak ²⁾	50
10. Juný. Generál Desalór uramnak Fogarassy által, körmöczi volt 102,	200
23. Augusti. Kiszely Ferencznek (udv. bejáró) lengyel útra	70
	<u>1271</u>

Odafűzött külön czédulán :

1709. 27. January írtam.

1707-beli perceptió Auri nro	9585
Erogatió az 15-tel kit ezerre (?) adtam, nro	8797
Maradt ez pro Anno 1708. nro	788
1708-beli perceptió	382
1708-beli perceptió summa	1170
	<u>Erogatió</u>
	1271
Az erogatió evvel több	101

Vagy így :

1707-beli perceptió, nro	9585
1708-beli perceptió, nro	382
	<u>Az két esztendei perceptió</u>
	9967
	<u>Erogatió</u>
	10,068
Az erogatió több evvel	101

Az magamé volt száza, kit Fogarassy Uram Desalórnek vitt die 10. July Egerbe, 1708.«

Ezen összegezéssel, tehát 101 db. arany sajátjából előlegezett túlkiadás constatalásával fejezi be számadását az öreg kincstartó.

¹⁾ Galánthai Balogh István ezredebeli vitéz őrmester, a ki gr. Starhemberg Miksa cs. k. altábornagyot, 16 szál huszárral a saját hadvonalai mögött elfogta és Nyitrára, Bottyán tábornokhoz vivé. Jutalmúl arany vitézi érmet kapott, hadnagygyá léptettetett elő, és mint látjuk, még 50 arany ajándékot is nyert a fejedelemtől.

²⁾ Szécs alatt a zempléni *Gál-Szécs* értendő, a hol ekkor az udvar időzött.

Eredetiből közli: THALY KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szent Gellért, csanádi püspök, élete és művei. A m. t. egyetem hittani kara által az Ipolyi-pályadíjjal jutalmazott pályamű. Irta dr. Karácsonyi János. Budapest, 1887. 331 l.

Egy igen érdekes mű fekszik előttünk. Szerzője igen szép történetíró tehetség. Az adatokban nemcsak a betűt, hanem az életet is meglátja, s a mit lát, azt mások szeme elé is tudja varázsolni. Előadásán az egyházi férfi *őszinte* hite és lelkesedése vonúl végig, mely *tárgyához* oly igen illik, és csak itt-ott felejt el — mint a hol Szűz Mária pártfogásáról beszél (141. l.) — hogy a történelem a közvetlen, a földi okokat fürkészi, és nem léphet arra a térre, a hová a vallás-bölcséleti elmélkedés, a praedicatio, emelkedik vagy — a mint tetszik — lesülyed.

Szent Gellért megtérítésünk egyik kiváló alakja. Mig, Adalbertől nem szólva, Astric, Radla, Bonifacsról alig tudunk valamit, a többi hittérítőt pedig teljesen elhomályosítja a szent király nagy alakja: Gellértről sokféle emlék szól. Önkénytelenül feltámad az a gondolat, nem-e csak azért olyan nagy-e a velencei szent, mert akkori egyházunk többi tagjairól oly keveset, lehet mondani semmit sem, tudunk? Szerző azonban igen szépen kimutatja, hogy itt nemcsak relativ érdemmel, relativ nagysággal van dolgunk s meggyőző bennünket, hogy ha Szent Gellértről többet irtak mint másokról, annak az oka az, hogy szentségben, jelentőségben Istvánt, kivéve, felül is multa többi hittérítő társait. De szerző még ennél is többet tesz. Szent Gellért fönmaradt műve: »Deliberatio supra Hymnum trium puerorum«, egyike a legélvezhetetlenebb, leginsípidebb olvasmányoknak. A XI. század majdnem összes *téves* ismerete a legrajongóbb, legmohóbb mysticismussal csapong benne ide-oda, lehet mondani korlátlanul. Egy olaszvérű asketának napról-napra, gyér munka szüneteiben, hevenyészett, a forma tekintetéből soha át nem vizsgált dolgozata az; s szerző: kezünkbe adja az Ariadne-fonalat ez utvesztőhöz; éles szemmel felismeri benne az életre, a külvilágra való vonatkozásokat, eloszlatja a kételyeket, vajjon csakugyan Gellértünk volt-e ez irat szerzője? s lehetővé teszi — mit alig lehetett valaha reményleni — hogy e látszólagos

chaosból egyes, bár gyér, de mégis becses adatokat merithessünk Gellért jellemének, kora történetének megismerésére.

Hogy szerző munkájában is vannak hibák, tévedések — legalább a miket mi azoknak tartunk, — azok annak a túlnyomó résznek, mi benne igaz, becses, értékét nem csökkentik. Nem is akarunk apró részletekbe bocsátkozni. Nem akarjuk fejtegetni, hogy 1030-ban még osztrák *hercegről* nem lehet beszélni (92. l.), hogy Podhraczky semmitmondó zagyva cikkét a Századok 1869-ki folyamában Péter király származásáról, nem lehet: »hiteles kutfőkre alapított bizonyításnak« nevezni (148. l. jegyzet); hogy Anonymust félreérti, mikor Ohtumnak vagy Ahtonymnak, mint szerző — azt tartom — alaposan írja, látszik tulajdonítani azt, mit a névtelen jegyző Gladról mond (84. l.) sat. sat., s hogy általában véve az, a mi Achtony eredeti, ősi magyarságáról, a Csanád nemzetség ősi fészkeről, ír: nem bir megállható alappal. Csak két pontra nézve legyen szabad észrevételt tennünk. Az egyik olyasmire vonatkozik, mit az életrajzban hiában kerestünk, pedig benne kellene lenni, s azért említjük fel, hogy szerző — ki Szent Gellért életét oly szépen megírta — e homályos kérdés felderítésére is vállalkozók. A másik a Szent Gellért ugynevezett nagy legendájának kora és elemei, mely kérdés az életrajznak is sok részét érinti.

Hiában kerestük az életrajzban pontos meghatározását ama helyeknek, melyek Szent Gellért utolsó útjában, vértanúsága idejében említettnek. Dyodot, a hol a szent halála előtt való éjjel meghált, szerző határozottan a mai *diósi* pusztát mondja. Tekintve a név némi hasonlatosságát, a hely fekvését, erre kell gondolnunk; de másrészt a körülmény, hogy a Fehérvárról Buda felé vezető úttól egy kissé félre esik, némi kétséget támaszthatna ez iránt. Elvártuk volna egy monographustól, hogy legalább *igyekezzék* a lehetőséghez képest e kétséget oszlatni, a helyre vonatkozó adatokat felkeresni, tisztázni. Kezdve Anonymus Gyogjától (C. 46.), a XIV. századbéli pápai tizedjegyzéktől (Mon. Vaticana I/1. 385.), melyben Gyod, az előttem ismeretlen Boztich és Torbágy közt fordul elő a budai archidiaconatus területén, bizonyára van sok adat, melyek e helyről többet mondanak, mint a Zichy okmánytárnak szerző által idézett két oklevele, s melyek kinyomozását épen a monographusoktól kell az országos történetnek reményleni.

Szintoly bizonytalan eredménynyel elégszik meg szerző a helyre nézve, hol — a mai Budán — Szent-Gellértet megölték. Mikor a mai Budavára felépült: a rév Pest és Buda közt természetesen a mai Rudas fürdő táján állapodott meg. De mikor az emberek még Fehérvárról, Tétény felől jövet igyekeztek Pest felé: sem a valószínűség, sem a források nem szólnak a mellett, hogy vagy a mai Gellért hegyet megkerülve, vagy annak keskeny

aljában, bizonyára nem a legjobb úton, a Rudas fürdőig felvergődve, ott szálljanak át, mikor már a mai Sáros fürdőnél is átkelhettek. Tudjuk, hogy azon a helyen, hol Gellértet megölték, templom épült s e templom emlékével századokon át találkozunk. De hol állott-e templom? Iróink még e tekintetben teljesen meg nem állapodtak, bár jóformán megállapodhatnának s a kérdést tisztába hozhatnák. Kinek feladata volna ez azonban inkább, mint Szent-Gellért életrőjének? ki, hogy a topographiai kérdésekben is tiszta felfogással bír, mutatja, hogy a mit eddig senki sem mondott ki, pedig a legközelebb eső, legtermészetesebb. Ő mondta ki, s Szent-Gellért első temetkezési helyének a pesti belvárosi plebánia templomot ismerte fel.

Nem oszthatjuk teljesen szerző véleményét a Gellért-féle, Batthyány és Endlichernél olvasható úgy nevezett *nagy* legendáról. Szerző annak 21 első fejezetét egyöntetű egykorú műnek tartja és csak a két utolsó — 22. 23. — fejezetben lát későbbkori hozzátoldást. Ha valami történeti forrást elemezni akarunk, mindenek előtt egészben, úgy kell vennünk, a mint az most előttünk fekszik. Így tekintve a dolgot, a nagy legenda, a mint azt a mondseei kézirat fentartotta, okvetlenül Nagy Lajos anyjának Erzsébetnek 1381-ben történt halála után készült, mert hisz ez eseményt még említi. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy régiebb forrásokat ne használt, sőt mint a középkori íróknak szokása, régiebb forrásokat teljesen — legfeljebb itt-ott egy pár szóval toldva, módosítva — ki ne írt, fel ne vett volna. Melyek tehát e források? és mely korból lehetnek azok? Ha átnézzük a nagy legendát, azonnal feltűnik, hogy vannak benne részek — ilyenek különösen — Endlicher kiadását tartva szem előtt — a 13. 14. 17. fejezetek — melyek úgy szólván szóról-szóra meg vannak az ugynevezett corsendonki, a Bollandisták által kiadott, kis legendában is. Szerző e kis legendát a XIII. századra teszi, s Batthyányval azt véli, hogy az csak kivonata a nagy legendának. Holott épen az példa, melyre Batthyány¹⁾ véleményének támogatására hivatkozik, a mellett szól, hogy a nagy legenda írója olvasztotta a kis legenda némely részeit művébe. A jelenetet értem Endlicher 14-ik fejezetében, mikor Gellért hallja a kézimalmot hajtó asszony énekét és — a kis legenda szerint *könnyezve*, mondja: boldog asszony, ki kötelességét zugolódás nélkül vidáman teljesíti! A szent e mondása benn van a nagy legendában is, csak a »könnyezve« (lacrymis perfunditur) van kihagyva. De e mellett van még egy hosszabb beszélgetés, mi Gellért és utitársa Valter közt támadt, mikor az asszony énekét meghallák, és tréfás hangulatban — »riserunt« »episcopos

¹⁾ S. Gerardi Scripta et Acta 334. l. 4. jegyzet.

adhuc subridens» — folyt le, főleg a kézi malmok körül forgott s Gellértet arra a nyilatkozatra birta: csodálatos, hogyan él az emberi nemzet; mert ha mesterség nem volna, a munkát ki bírná kiállani! Látszik tehát, hogy e két beszélgetés tartalomra, hangulatra nézve teljesen különbözik egymástól, s ha a nagy legendában mégis egymás mellett találjuk, mint egy folyamú eseményt, az csak azt mutatja, hogy az író ugyanarról az eseményről két helytt olvasván, mind a két versiót felvette s külsőleg egymáshoz illeszté, mi különben meg is látszik. O miranda res -- így szól a kérdéses hely a nagy legendában — *ait episcopus . . . nisi enim esset ars, laborem quis posset tolerare. Felix, inquit, mulier, quae sub alterius potestate posita, debitum servicium absque murmuratione leta impendit.* Az egymás után következő azonos: *ait, inquit, világosan mutatja a csupán külső összetételt. Egyébiránt az a különböző felfogás, szellem, mely a nagy legendának a kis legendával azonos és többi helyei közt, nem csak ez egy esetben mutatkozik, nem engedi föltennünk azt, hogy azok eredetileg is egy embernek tollából folytak. Körülbelül az a különbség van e két elem közt, mi a képes krónikának Szent Lászlóról szóló részeiben van a régi krónikákból és a legendából vett részletek közt. Ott az élet mindenféle apró részleteivel, itt már a megállapodott legendai forma, mely hőseiben csak a szentet látja, s csak elvétve vet egy-egy pillantást annak világi életére.*

Meglepő rokonság mutatkozik a képes krónika 47. és a Gellértféle nagy krónika 20. 21. fejezeti közt. Szerző szerint a képes krónikát használta fel a legenda; mi pedig azt tartjuk, hogy a legenda forrása itt vagy maga a képes krónika, vagy egyike azoknak a forrásoknak, melyeket az egész terjedelmében, úgyszólván semmit sem változtatva átvett; mert hogy a legenda Endre, Béla, Leventét Vazul és nem Szár László fiainak tartja, abból ép oly kevésbé lehet következtetni régibb voltát, mint nem lehet azt következtetni Utino János Mátyás király koráig terjedő rövid krónikájáról, jöllehet az is Endrét és testvéreit Vazul fiainak írja.¹⁾ E körülményből egyáltalában véve nem következik más, mint az, hogy az előttünk fekvő legenda 14. századbeli írója nem adott hitelt e pontban krónikáinknak, melyek a Vazulféle származást szintén említik, de egyszersmind czáfolják is. Miért nem adott pedig? annak okát is megtalálhatjuk, ha figyelembe vesszük, hogy azokban a krónikákban, melyek, mint az 1354. után írt zágrábi s az 1374-ben írt majdnem azonos nagyváradi, a XIV. században a papság kezein forogtak,²⁾ szintén a Vazulféle származás van elfo-

¹⁾ Florianus Font. Domestici III. 267.

²⁾ Florianus i. h. III. 250. és kk. II.

gadva. Miféle elemekből állottak e, nevezzük püspöki, krónikák? — hosszas volna itt — nem is tartozik ide, fejtegetni. Elég az jelen kérdésünkhöz, hogy valamint csupán a Vazulféle származásból nem lehet következtetni azt, hogy a zágrábi és nagyváradai krónikák mostani formájokban »jóval« régiebbek Anonymusnál: ép oly kevésbé lehet ezt következtetni a Gellértféle nagy legendára nézve.

Fontosabb kérdésünk eldöntésére, hogy azt a két varianst, melyet krónikáinkból szent Gellért halálára nézve kivehetünk, a legendában már egyesítve találjuk úgy, mint az p. o. a képes krónikábanvan egyesítve. Kézai, ki a képes-krónikát nem ismerte, röviden és nem épen valószínűen szól ez eseményről; én legalább nem tartom valószínűnek, hogy a dühös néptömeg, mely a püspököket és kisérőket megrohanta, leverte azért, hogy egy öreg embert, mint Gellért volt, megöljön, azt kocsijából kiragadjon, taligára tegye, felcipelje a meredek Gellért hegyre, csak hogy onnét a mélységbe taszíthassa. A másik bővebb, s némileg az altaichi évkönyvek által is támogatott variáns ezzel összeforrasztva olvasható a képes krónikában épen úgy, mint a nagy legendában. A krónika vagy legenda-e a régibb? azt — úgy vélem — nem nehéz eldönteni, ha elfogulatlanul vizsgáljuk az elbeszélés nyelvét, kitételeit. A Vatha-féle lázadás kezdetét például az 1358. írt képes krónika, melynek szokása régibb szövegeket változatlanul átvenni, ekkép írja le:

»Tunc itaque detestabili et execrabili ammonicione illius Vathe omnes populi libaverunt se demoniis et cepere comedere equinas pulpas et omnino pessimas facere culpas« (Florianus i. h. II. 155.) A legenda ellenben ugyanezt (Endlichernél 228. l.) így fejezi ki: »sicque omnes fecerunt et demonibus libaverunt et ceperunt comedere equinas carnes et omnia pessima et enormia opera facere et exercere.« Nem fordítom e szavakat magyarra, mert csak a latinban tűnik fel a különbség, de kérдем attól, ki a középkor nyelvezetét ismeri, vagy legalább a naiv, közvetlen és irodalmilag tudákos nyelv megkülönböztetésére érzékkel bír: melyik-e két szöveg közül régibb? mi valóbbszínű, hogy a nagy legenda szövegét alakították át a XIV. század derekán *olyanformára*, minőnek a képes krónikában olvassuk; vagy pedig a képes krónika átvette régi szöveget módosították-e a nagy legendában a XIV. század vége felé? Azt hiszem, a válasz nem lehet kétséges: hogy a nagy legenda nem más, mint a képes krónikának modernizált, tehát későbbi szövege. De menjünk tovább. A képes krónika szerint Gellért és társai »de Alba civitate« indulnak ki; a nagy legenda már a sokkal újabb »alba regali« elnevezést használja. A képes krónika szerint a püspökök »ad portum, quae dicitur Pest« indulnak. A nagy legenda ezt már így fejezi ki »versus Budam« természetesen, mert a legenda-író idejében, nagy Lajos

korában, már a pesti rév tája Buda számba ment Jellemzők a téves adatok is. A képes krónika, a krónikáinkban előforduló náluk megmagyarázható — de azért mégis téves számítással azt állítja, hogy Szent István halálától Endre király első évéig 11 év 4 hónap múlt el. A nagy legenda, annélkül, hogy valami oka volna, szintén István halála után való 11-ik évre teszi a pogány lázadást s jóllehet, ily számítás mellett nem tehetné: az esemény évének mégis 1047-et mondja — mely év a képes krónikában áll, nem ugyan mint Gellért megöletésének, hanem mint I. Endre megkoronáztatásának időpontja, — világos jeléül annak, hogy a képes krónikát irta ki¹⁾ s ugyanezt mondhatjuk, mikor a képes krónika szavaival Szent Istvánt többször már szentnek nevezi, mi helyén van a képes krónikában, de egy állítólag a XI. században, Szent István canonisatioja előtti időben készült műben, mikor a szent teste még — legendájával szólva — ²⁾ »non apertis signorum indicis« »nem lévén még megismertette jelek által« feküdt, szintén csak a mellett szól, hogy a legenda kölcsönöz a krónikából, és nem a krónika a legendából.

E kölcsönzés ellen szerző Marczaly észrevételét idézi,³⁾ hogy a legendában nincs meg a képes krónikának az az adata, hogy a helyen, hol Szent Gellért fejét összezúzták, — *most* — t. i. a krónika korában — Szent Gellért tiszteletére templom áll: ezt pedig a legendaíró okvetlenül átvesszi, ha előtte van a krónika. Nekem ez okoskodás nem látszik egészen meggyőzőnek. Több van a krónikában, mit a legenda át nem vett, s nagyon nehéz már most eldönteni s ennél fogva abból valami következtetést vonni, hogy egy ismeretlen író, ötszáz év előtt, *miért* nem vett át valamit? Azért nem is fárasztom mindenféle plausibilitással az olvasót; lehet, hogy nem talált illő helyet, hová toldja be, miután a krónikának közvetlenül megelőző adatát a körül, melyen Szent Gellért fejét összezúzták, hátrább használta fel; semmiesetre sem volt pedig a XIV. században, mikor a szentnek már annyi temploma lehetett mindenfelé, a budai templomnak úgyszólván köztudomású létezése oly valami fontos dolog, hogy ennek elhagyásából valami különöset lehetne következtetni. Sőt ha az ilyen meg nem említésből döntő következtetést lehet vonni, sokkal inkább azt lehetne következtetnünk, hogy a képes krónika nem ismerte a *mai* nagy legendát, mert azt a hatalmas jelenetet Csanádon, mikor Gellért Abát megfenyegette, nem közli s a Kézainál olvasható száraz pár szóval beéri, holott az ország története, a képes krónika szempont-

¹⁾ Florianus i. h. II. 163. Endlicher Mon. 227. I. és Századok 1884. 748. I. 3. jegyzet.

²⁾ Hartvic C. 22. — ³⁾ Marczaly i. h. 27.

jából fontosabb a csanádi jelenet, mint Gellért életírójánuak szempontjából a krónikaíró megjegyzése egy budai templom existenciájáról. A mi pedig azt a nyomósabb ellenvetést illeti, hogy a legenda a krónika állítását Gellért rosacisi szerzetességről ignorálja, az csak természetes egy oly műben, mely mindjárt elején hosszasan elbeszéli, mikép volt Gellért szerzetes, nem Rosacisban. hanem Velenczében, a Szent György kolostorában.

Attérek már most a nagy legendának ama részeire, melyeknek forrását még eddig legalább, nem ismerjük. Ez a legenda legnagyobb és mondhatjuk legbecsesebb része, s áll az 1—12. fejezetből, a 14. egy részéből, a 15-ből s a 20—22. fejezetek részeiből. Ez nem képez azonban — bár külsőleg bizonyos írói egység látszik rajta — homogen munkát. Részei különböző értékűek. Azokról, melyek az ország megtérítésére vonatkoznak, a — nagyjában s nem minden szóra, kifejezésre értve — 7—9., 11—12. fejezetekről, teljesen áll az a dicséret, melyet szerző az egész munkáról kifejez. Ezekhez adhatjuk még a 10. fejezetet is, melyet a Csanád nemzetség legendájának lehetne neveznünk, s mely eredetileg önálló részletet képezhetett, legalább arra enged következtetnünk, hogy mind ebben, mind a következő 11-ik fejezetben, külön-külön el van mondva, hogy a csanádi görög barátok az orosz lányosi kolostorba költöztek át. Lehet, hogy e részesetek még a XI. században íratlak, ámbár abból, hogy az elbeszélés hű, jól értesült, még azt, hogy *egykorú* is — mint szerző teszi (268. l.) — nem lehet, de nem is szükséges következtetnünk. Erre nézve csak a mű nyelve nyujtana megközelítő bizonyosságot, de a mit szerző erre nézve felhoz, nem döntő, nem zár ki más kort, mint a XI. századot. De anachronismust sem találunk e részben, kivéven talán a 15. fejezet¹⁾ amaz adatát, mi azonban az újabb író változtatása lehet, hogy Gellért Szent Istvántól 500 *márkát* kapott, holott márkáról ez időben még nálunk szó sincs, s e kifejezés csak Vak Béla korában kezd feltűnni, hogy még a XII. század egész folyamában is más kifejezésekkel váltakozva — csak a XIII. században legyen általánosan uralkodóvá.²⁾

Nem mondhatjuk ugyanazt a mi az anachronismusokat illeti, a legenda ama részéről, mely Szent-Gellértnek velencei, olaszországi életére vonatkozik. Nem akarom itt részletesen ismé

¹⁾ Endlicher i. h. 224. l.

²⁾ Előszöremlíttetik a márka tudommal, 1135-ben Fejér VII. 5. 104. l. III. Béla korában 1194. a libra és marka, még felváltva, mint egyjelentésű használtatik Wenzel, XI. 57. és 59. ll. A somogyvári 1091-iki oklevél (Fejér I. 468.) melyet külföldi külföldiek számára írt nem czáfolja meg ez állítást.

telni azt, mit már Büdinger, Marczaly elmondottak: de két anachronismus világos, s mikor szerző azokat elvitatni törekszik. (281. 2.) alig ismerünk rá arra az éles eszű, tiszta, gondolkodó elmére, melynek meggyőző világos fejtegetéseit a munka más helyein oly örömmel követjük. A legenda világosan már a keresztes háborúkról beszél, mikor a zarándokok *harczolni* mentek a szentföldre, s miután ájtatoskodtak és *verekedtek*, tértek vissza. Ilyesmirel csak oly író írhat, ki már a 1096. után élt, sőt már el is felejtethette, hogy az efféle zarándokolások csak a XI. század végével kezdődtek. Szintúgy a mi a bolognai tanúlásról mondatik, csak oly írónak műve lehet, ki már a trivium és quadrivium tárgyai iránt nincs egészen tisztában; ki már decretakról beszél, mi nem lehet csak Szent-Benedek szabályzata — mert anuak tanulása végett nem kellett volna Bolognába menni — s azért Gellértet már *doctor decretorumnak*, *theologiae magisternek* nevezi. (C. 20.)¹⁾

Nem ide tartozik fejtegetni azt, vajjon a legenda most említett két részét már az előttünk fekvő mű szerzője egyesítve találta-e? vagy csak ő fűzte össze? — elég azt constataálnunk, hogy véleményeink szerint a legenda ép úgy compilatio, mint a képes krónika, bár kisebb tárgyra vonatkozik, kisebb szabású, és szorosabbau összefüggő, egységesebb irodalmi mű, mint a krónika. Elemei: a corsendonki kis legenda, a képes krónika vagy azzal a kérdéses rész tekintetében azonos valami codex, s némi régibb részben a XI. századig visszanyuló, talán már összefüggő legendába foglalt, vagy csak a XIV. századbeli író által általában véve *híven* kiírt, adatok. Teljes hitelt adhatunk tehát a legenda ama részeinek, melyek a XI. század viszonyainak megfelelnek, melyeket újabb író, ha koholni akar, másképp koholt volna. De természetesen nem terjed ki ez a legenda minden apró állítására, minden egyes concret esetére. Itt nem szabad felednünk, hogy nem szemtanúval van dolgunk, ki csak azt beszéli el, a mit látott, és úgy beszéli el, a mint látta: hanem egy későbbkori íróval, ki különböző elemekből állítja össze elbeszélését; ki kritikát gyakorol, kombinálni kénytelen, s bármily csekély mértékben teszi azt, mégis ki van téve annak, hogy hibázik. Egy ily téves combinációnak vagyok p. o. hajlandó tulajdonítani azt, hogy a pécsi püspököt Mórnak, a pécsváradi apátot Anasztáznak hívják. Absolute véve ugyan nem lehetetlen, hogy Szent-István korában két pécsi püspököt hívtak Mórnak, két pécsváradi apátot Anasztáznak, de nem is épen valószínű, s valóbbszínű a *későbbi* író tévedésére gondolnunk.

De már nagyon hosszúra nyúl fejtegetésem. Elégge világos abból, a mit mondtam, hogy igen sokat, mit a szerző a nagy legenda

¹⁾ Endlichernél i. h. 230. 1.

alapján valónak elfogad, hirdet, nem tartok valónak. De mindez nem olyan, hogy a képet, melyet szerző Szent-Gellért egyéniségéről, jelleméről, működése lényegéről, munkáiról ép oly szépen, mint igazán rajzolt, megváltoztattáná: s legkevésbé sem gátol bennünket, hogy kifejezzük örömünket a felett, hogy történeti irodalmunk szerzőben egy új, s oly derék munkást nyert. Ha Ipolyi, ki emlékének ajánlja szerző dolgozatát, kinek pálya díjával jutalmazta a művet a budapesti egyetemi hittani kar, még élne, bizonyára meg volna, meg is lehetne elégedve a pályázat eredményével.

PAULER GYULA.

Erdély ország-nevei. ¹⁾

»Die Landesnamen Siebenbürgens« cím alatt Wolff I. igazgató értekezést írt a szász-sebesi ágostai hitv. gymnasium 1885—86-ik évi *Iskolai Programm*-jába, s abban ez országrész régi elnevezéseit: *Dakia, Caucaland, Gepidia, Regio montium corona cincta, Transsilvania, Ultrasilvania, Erdély, Siebenbürgen* sorban tárgyalván: azon eredményre jut, hogy e kis haza-rész ősrégi ország-neve nem a magyar *Erdély*, hanem a rumán *Ardial*, helyesen *Ardeal*.

A tudós tanár úr etymologiai magyarázatok s inductiók alapján kezdi bizonyításait, fejtegetvén: mit jelentett a kelta *Arduena silva* északi Galliában, hogy e szó az *ardva* törzshöz tartozik, a minek gyökere *ardh* [erheben], melynek tagja a latin *arduus*, az ó-ír *arddu* [emporheben, hoch] s ennek másodfoka [comparativ] *arddu, arlu*. Az ő kelta leszármaztatása — írja — megerősítést nyer nemcsak a gyökszók összhangzó megegyezésében, de más hegy- és havasnevekben is, például a Garda tó melletti *Ardelica* ó névben, az *l* betű pedig eléfordúl sok más kelta-rumán nevekben is. Midőn a góth *Caucaland* elnevezést az idő elmosta, annak helyére lépett a benlakók emlékezetéből ki nem törölhetett régi *Ardial*, *Ardeal* oláh ország-név, a mit a byzantini írók *Arde-lion* elnevezése is fentartott.

Ha tudományos tárgyból nevetséget csinálni helyes lenne, elmondanám, hogy ez ép olyan, mint a néhai tudós Cseke József okoskodása, a ki Scythiát *Sethely*-nek, Nebuchodnozt *Ne bolondozzon az ur*-nak fordította magyarúl, bizonyítani akarván a magyarok régi-voltát. Így csak azt jegyzem meg, hogy Wolff úr névszármaztatásai, mint magukban ártatlanok, s a dolog nemismerők előtt

¹⁾ *Hunfalvy Pál* felelete és a Wolff I. értekezése e cím alatt jelent meg a szebeni »*Korrespondenzblatt des Vereins für siebenb. Landeskunde*« 1887-ki X. évfolyama 4. 5. számában.

érdekesek is, még csak megjárták volna, ha ifjú tudományú tanítványai, tanártársai, s tán a »*Siebenbürgische Landeskunde*« sok dilettans olvasója előtt mondja vala el. De rossz szerencséje öt tovább vitte. Ugy látszik, következtetései oly természeteseknek s valószínűeknek tünnek fel ön maga előtt, hogy történeti igazaknak hitte, s a tetsző siker őt az általános etymologizálás teréről a magyar etymologia, a kelta és ír ó-nyelvek buvárlata köréből a magyar régi nyelv határiba vitte át. Sőt az is növelte balsikerét, hogy ő tárgya fejtegetése közben épen egy oly magyar tudósra bukkant, a ki mind az európai általános nyelvészet terén nagy tudományi tekintély, mind kivált a régi magyar nyelv genesisé s ősz természetében ritkítja páráját, a kinek nyelvészeti fölfedezései és combinatiói a magyar nyelv sok őstörvényét ismertették meg, nemcsak, de a magyar történelem számos tényét s nem egy ágát egészen új világításba helyezték.

Ezzel a magyar tudóssal kellett Wolff úrnak véleményi összeütközésbe jöni s általa keményen megleczkéztetve legyőzetni. Mi magyarok az illet »*baj*«-nak, a németek »*pech*«-nek mondják.

Wolff úr legyőztetését igazolja a vita tárgyának, a támadásnak és védekezésnek egyszerű előadása, a mi e sorok célja.

Két megjegyzést azonban előre kell bocsátnom.

Egyik az, hogy Wolff úrnak s az ő szász tudósoknak egyik hazafias eljárása és politikája mostanság az, hogy az oláhoknak e földön *autochton*-voltát, a magyaroknál régibb ittléte tanát ők is elfogadták, vallják és hirdetik, s sorsosaikhoz, a románokhoz hasonló alaptalan érvek s történelmi ferdtések alapján érvényesíteni igyekeznek. Ha Eder, Schuller, Benigni, Roth s más öntudatos szász tudósok feltámadnának, s látnák utódaik e boldogtalan politikáját, elijednének tőlük, elcsüggednének jövő sorsuk iránt, s keményen megfenyítnék őket. Elhibázottabb lépést ellenség nem tanácsolhatott volna nekik. Ezért írta Eder a *Supplex Libellus Valachorum* című könyvet? Ezért jutalmazta meg őt nemzete fejlődési jóvábagyás után 50 arannyal? Ezért fizetett a szász nemzeti pénztár Schuller Károlynak az 1841-43-ki *Oláh panaszirat* megczáfolásáért tiszteletdíjat? Ma egy az érdekek, egy célért küzdenek. Wolff úrnak kedve telik abban, ha Erdélynek ősrégi magyar országnevét megdöntheti, megdöntvén a magyar király és korona jogát, mely jögon ők e hazában laknak, földet s polgári jogokat nyertek, s a királyoktól nyert birtokok jövedelméből Wolff tanár fizetését kapja s értekezését a magyar államjog gyengítése céljából kinyomatta.

E tudós urakra is illik: ingrato homine nihil terra pejus alit.

Másik megjegyzésem a tudós író azon bátorságát illeti, hogy ő magyar régi irodalmi kérdésben szólal fel, a ki — a mint érte-

kezése mutatja — a vita tárgyát, az *Erdő-elu* egyetlen magyar szót is Marienburg német geographiájából olvasta. Tudva van a tanár urak általános idegenkedése mindattól, ami magyar. Ők Németország egyetemein készültek pályáikra, előttük a germán irodalom szentség, s magyarul hallani sem akarnak, íróinkat nem ismerik, nyelvünket nem értik, azt hiszik, ha megtanúlják azt, azonnal elevenen elkárhoznak. Ily érzület és nyelvtudományi előkészület mellett indított Wolff tanár Hunfalvy Pál ellen tudományos vitát magyar nyelvészeti kérdésben saját veszedelmére.

Wolff úr t. i. említett értekezésében azt írja: »hogy a magyarok az *Erdély* nevet *Transsilvania*, *Ultrasilvania* nevekkal egyjelentésűnek tartják, s az oláh *Ardial*-t utánképzésnek. Ezt — úgymond — már Marienburg írta 1813-ban erdélyi földíratában, hogy t. i. Erdély e két szóból származott: *Erde* [Wald] és *uelu* ¹⁾ t. i. jenseits = túli = erdőn túli ország, *Erde-ly*, de az *ly*-ről nem tudtak felvilágosítást adni. . . .

»Marienburg felfogását újabb időben Hunfalvy Pál elevenítette fel, s ő vállalkozott az *ly* értelmét történet-nyelvészetiileg kimutatni. *Erdő-elu*-ból — mint Hunfalvy véli — rövidítés által lesz Erdel, Erdely. Az állítás első részén nem lehet fenakadni, de hogy áll az *elu* dolga? Hunfalvy maga elismeri, hogy a nehézség e szócskában van, s mivel az élő nyelvből annak létét nem bírja kimutatni, egy ennek hasonlatára képezett más szóval: a *Havaselv-föld*, *Havas-el-föld* szóval igyekszik pótolni. A magyarok — szerint — Erdély délkeleti havasain is áthatoltak, s a mai Oláhországra is kiterjesztették hatalmukat. Így származott ama név. Abban, a mit itt Hunfalvy az *elv* szócskáról mond, fő az, hogy a *Havas-elv* oklevélileg bizonyítható legyen. Ebből minden egyéb kiderül. Kár, hogy Hunfalvy úr ama fontos helyet nem közölte egészen. Minthogy az *elv* ily jelentősége s ily értelme és alkalmazása semmi egyébbel nem mutatható ki, az ember annak valódiságát és tartalmát gondosan megvizsgálná. . . .» Tovább ismét így szól Wolff úr: »Kényszerítve vagyunk határozott feleletet kérni ama kérdésre: Volt e felismerve valaha a *Havas-elv*-ben egy oly összetett szó, a mely a *Havas* [Alpen] és *elre*, *elv*, *elu* [jenseits = túl] kettős szóból alakult, ha történetesen hiányzott volna a *Partes Transsilvaniae* elnevezés? Alig hiszem — jegyzi meg az értekező — hogy legyen valaki, a ki erre *igen*-nel feleljen. Azt vélem, ki kell mutatni, hogy a magyarban az *elv*, *elu* prae- vagy postpositionnak *tul*-t jelentő értelme létezett.«

E pontnál veszi fel Hunfalvy a vita fonalát, s a kívánt feleletet, igen tanúlságos bevezetés után, a komoly tudóshoz illő *fortiter in re*, *svavius in modo* elv szerint hatalmas erővel adja meg.

¹⁾ Wolff úr vagy a sajtó tévedése-e e leírás? nem tudom; de tévedés: a magyar így szakítja meg: Erdeu-elu.

»Wolff úr szerint tehát — írja Hunfalvy — a kérdés magva ez: hogy hiányzik eme bizonyíték, hogy a magyarban valaha meg lett volna az *elv* és *elu* elő- vagy utószónak túl-t kifejező jelentése. Erre a felelet az: A magyar nyelvtudomány azon helyzetben van, hogy e bizonyítást teljesítőkétesen megteheti.« E czélből idézi I. az 1466-ki legrégibb, II. az 1537-ki Erdősi [Sylvester]-féle, III. az 1815-ki hallei kiadású s Luthertől fordított új testamentumnak Máthé evang. 16. része 5. versét: I. És mikor jutottak volna ő tanejtványi tenger *elvé*, elfelekeztek kenyeret velek venni. II. És mikoron az ő tanítványi a *túlso* partra mentenek volna, feledikensigneek miatta nem vittének vala kenyereket üvelek. III. Und da seine Jünger waren *hinüber* gefahren, hatten sie vergessen, Brodt mit sich zu nehmen.

Itt — jegyzi meg Hunfalvy — az első forrásban *tenger elue*, mondatrészben *elvé* világosan azt teszi: *tengeren túl*, a második körülírólag fejezi ki ugyanazt: *túlso partra*, a harmadik egyszerűen *túl menést* használ.

Idézi tovább Máthé evang. 19. r. 1. versét:

I. És úgy lön, mikor megvégezte volna e beszédeket, elmene Galileából és jutának Judeának vidékébe *Jordan elue*. II. A második szintén így használja: *Jordánon elue*. A III. . . . a *Jordánon túl* [jenseits des Jordans.]

Továbbá Lukács evang. 8. r. 22. versét:

I. Ugy lön pedig a napok egyében, s ő felmene a hajóskába és ő tanejtványi s mondá ő nekik: Menjünk el a *tó elue*. II. keljünk által az álló viznek *túlso partjára*. III. Lasset uns *über den See* fahren. Ismét tovább: Márkus evang. 3. r. 7. versét:

I. És sok gyülekezet követé őt Galileából és Judeából, és Jeruzsálemből és Idumeából és Jordán *elvöl*. II. nagy sokaság követé a Jordán vize *elvé* való tartományokból [a Jordán *vízén túl levő* tartományokból.] III. aus Idumea und von jenseits [*elvöl*] des Jordans.

Nemkülönben János evang. 18 r. 1 versét:

I. Mikor ezeket mondotta volna, kimene ő tanejtványival Cedronnak áradatja *elue*. II. kimene a Kidron nevü puzta *elvé*. III. ging er *über den Bach Kidron*.

»Mindezen helyeken — írja Hunfalvy — az I. forrásban az *elue* vagy *elvé* felel e kérdésre: *hová*; *elvöl* a kérdésre: *honnan*? Amaz azt fejezi ki: *tulra* [nach jenseits], ez: *tulról* [von jenseits.] A II. forrásban az *elue* helyett e körülírást találjuk: *túlso partra*, a Máthé 19. 1-ben, ugy Márkusnál és Jánosnál e szó *elue* = *tul*.

Azt hiszem — így zárja be írását Hunfalvy — nem szükséges bővebb bizonyíték arra, hogy a magyarban az *elv* és *elu* utószó *tul* értelményben valóban létezett. Ugy véli, hogy az »Erdély«-nek »erdeu-elu« vagy »erdeu-*elv*« legrégibb alakja Béla király hirhedt »Névtelen jegyző«-jénél fordul elé. Az *u* elhagyása az *u* ős régi magyar szókban ismeretes; így lett az az *almu*- helyett *álm*, *hetu* helyett *hét*, *elu* helyett *el*. E szerint *erdeu-elu* helyett: *erdő-el*, összevonva — a gazdaasszony = *gazdasszony*

hasonlatára *erdel*, mely alak ma is meg van *Erdel*-i István, *erdel*-i szokás s. a. t. szókban. Az *Ultra*- és *Transsilvania* alakok valódi magyarán kimondva: *Erd*-el, s lakosainak igazi neve *erd*-eli. Az *l* véghang a viszony-szókban láthatólag ok nélkül lágyíttatik el, például *c* szóban: *fel* [hinauf] *fely*, inuen *felyebb* [höher hinauf], *kül* [ausser] *külyebb* [mehr auswärts], *bel* *belyebb* [mehr einwärts] s. a. t.; ily ellágyulást mutat az *l* betű a fenforgó *Erdely* szóban is *Erdel* helyett, a mire az *erdel*-i szó alak is befolyással lehetett.«

»*Quid plura?*« e kérdéssel zárja be Hunfalvy az elébe tett kérdésre feleletét. *Erdel* tiszta fordítása az *Ultra*- vagy *Transsilvania*-nak s erdőn túli országot jelent. A ki csak valamieskét tud magyarul, e szót: *el*, így fordítja németre: *weg* = *elmenni* = *weggehen*. Nem azonos-e ez a szóban levő *el*-lel? A régi magyar nyelvben így mondatott ki ez: *elle-menni*. Luther bibliafordításában [Máté 4. 10.] Hebe dich *weg* von mir Satan kifejezés így van magyarra fordítva: *ele* menen ammanel, Satana, szöszerinti magyarsággal: *ele* menj [menj ele] enemmel [tőlem] Sátán! A legrégibb magyar bibliafordításban röviden így van: menj Satanas! A II-ikban [Sylvesteré] távozzál *el*, te Sátán! a Károlyi-bibliafordításban: *eredj el* Sátán!«

»Világos bizonyíték erre Kolozsvárat a ma is létező *Hid-elve* városrész, mely a Szamoson átvivő nagy hidon *tal* fekszik.«

Hunfalvy a *Havas-el* és *Havas-elv* szóalakoknak a régi magyar nyelvben fenlétét 1529. 1550. 1596-ki krónikákból vett számos idézettel, ugyancsak a *Szék*, *Székel*, *Székel-föld* alakokkal igazolja, melyek hasonlatára a magyar nyelv természetének egészen megfelelőleg alakult sok század előtt *Erdel*, *Erdel*-i vagy *Erdel-y* ország név is, s azt hiszi, több bizonyítékot idéznie fölösleges.

»Ha ez elnevezés eredete meghatározása a mondottak szerint helyes, akkor annak az *Ardial*, *Ardeal* oláh szótól származtatása meg nem állhat, valamint annak a régi byzantini írók *Ardelion* szavától származtatása sem. Utóbbi inkább megfordítva áll. Feljebb már érintettem Wolff úr fejtegetéseit. Hunfalvy az *Ardelion*-ra is erős ellenbizonyítékokat hoz fel.

»Nézzük csak írja ő melyik byzantini írónál fordul elő e szó legelőbb? Tudása szerint -- feleli -- az athenaei Laonicus Chalcocondylasnál, aki 1470-ben írt. Ha *Ardial*, *Ardeal* Erdélynek ősrégi ország neve volt a dák uralom alatt is, akkor a *Dak*, *Dakia* nevet idegenek, görögök és rómaiak adták neki. De ennek a rómaiak 170 évi uralma alatt semmi nyoma. Ezután jöttek a *góthok*, *hunnok*, *gepidák*, *avarok*, utoljára a *magyarok*. E nagy ethnikai változások közt egyetlen dák és római helynév sem maradt fenn. A dák főváros maga, *Sarmizegetusa*, mely a rómaiak alatt *Ulpia Trajana Augusta* nevet vett fel, az utánok következett, egymást helyökről kiszorító nemzetek eltávozása után *Grediste*, szláv, a magyarok alatt *Várhely* magyar névre változott. Az oláhok a Besztercze vidéken volt

Burghallen-t, a mit a magyarok szintén *Várhely*-nek neveztek el, ezektől átvéve *Orheiu* = Udvarhely néven jelölték. Sem *Ardial*-ról, sem *oldh fördros* névről a történelem egész mezején sehol emlékezet nincs. Európa művelt népei irodalmában erre semmi igazoló adat nem található.

»Az *Ardelion* szót feutartotta s kétséggkívül alkotta is a bizantini műveltség, mely haldokló birodalom történetét írta meg Chalcocondylas. Rómaitól ő nem vehette e szót, az nem így nevezte volna el. Töröktől sem, legalább nincs rá bizonyíték. Oláh elnevezésű országrúl = *Ardial* nem tud semmit. Ellenben jól ismerte Magyarországot s a magyarokat = *Pannoniát* s a *Pannonokat*, akiket ő görögösen *Paeon*-oknak ír, s Erdélyt *pannoniai Dakiának*, mert tudta, hogy a pannon — szerinte paeon — király nevezte ki ez ország főhadvezérét. Moldvát *fekete Bogdaniának* tudja. Ez országokban lakó nemzetek nyelvéről azt írta, hogy a paeonok — magyarok — nyelve sem a némettel, sem a csehvel, sem a lengyellel nem rokon. A dákok — havasalföldi oláhok — romlott olaszhoz hasonló nyelven beszélnek, a mit az olaszok nem értenek meg. A pannoniai dákok — erdélyiek — részint dák-olasz nyelvet beszélnek. Erdély fővárosa »*Sibinium*« német-ségről nem tud, de Jangus [Janko] Chonyates- [Johannes Hunyades]-t jól ismeri. A paeon Dakiát nevezi Chalcocondylas igen sokszor *Ardelion*-nak.

»Hogy magyarázható meg ez? kérdi Hunfalvy.

A görög író az általa leírt országok és népek klasszikus elnevezései iránt bir előszeretettel, nem klasszikus neveket csak szorultságból használ. Ismeri a dákokat — oláhokat —, igen a paeon-okat — magyarokat — a classicus írókból. De honnan ismerhette *Erdélyt*? Honnan vehette *Ardelion*-t? A görög irodalomból nem, a latinból sem, az ottani nép hagyományából még kevesebbé, hogy őrizhette volna meg az állítólag római időbeli nevet annyi századon át? Chalcocondylas bizonyára tudta, hogy Jangus Chonyates [Hunyady János] Erdély fővezérkapitánya volt, s hogy a paeon-ok tanácsa nevezte ki őt az ország kormányzójává; de az akkor sokszor emlegetett Erdel-ről is nem egyszer hallhatott beszédet. A sokszor emlegetett paeon-i — pannoniai — Erdélyt a bizantini író *Ardelion*-nak fejezte ki. Ez a történeti igazság — ezzel zárja be Hunfalvy Pál érdekes válaszát Wolf tanár czikkére.

Még csak a *Siebenbürgen* névre tesz rövid megjegyzést. »Tőlem Wolff urnak igaza lehet — ugymond — Roeslerrel szemben e névre nézve. Előtte fontos csak az, hogy a *Siebenbürgen* név Erdélyben termett s nem rajta kívül, mint az *Ultrasilvania*, *Transsilvania* és *Erd* el.«

Hunfalvy czáfoló válasza emlékezetes lesz a magyar polemika történetében, ránk nézve az által, hogy egy homályos történeti kérdést meggyőző bizonyítékokkal világosságba helyezett, a szász tudósokra nézve az által, hogy okulva ezen, jövőben a tudomány oly terein, a hol kellő tájékozást csak a magyar irodalom

nyújt, melyet ők teljességgel nem ismernek, oly merész önhittséggel, mint Wolff tanár tette, vitát nem kezdenek, számot vetvén — a mint Horatius írta — magukkal az iránt: *Quid valeant humeri, quid ferre recusent.*

A szászok illető szakközlönyében németül levén e válasz írva, azt hiszem, bővebb megismertetésével a történetirodalom és olvasó közönség érdekét mozdítottam elé.

JAKAB ELEK.

Az egyházi vagy praediális nemesek és birtokuk. Jogtörténeti tanulmány.

Irta Ozorai József jogtudor, primási levéltárnok. Esztergom, 1887.

A praediális nemesség intézménye még soha sem volt oly beható részletességgel s oly jelentékeny adatkészlettel tárgyalva, mint Ozorai jelen tanulmányában, s már ezért is őszinte elismeréssel kell adóznunk szerző szorgalmának és lelkes buzgalmának, midőn nem kimélve időt és fáradságot, jogtudományunk e régi hézagának pótlására vállalkozott. Szerző mindenütt alapos képzettségű, világosan gondolkozó főnek mutatja magát s tanulmánya általában szép magyarsággal és sok helyen nemes lendülettel van írva.

Némely kérdésre nézve eltérők ugyan nézeteink s a mint az illető §§-ok ismertetésénél ki fogom mutatni, szerzőnek némely következtetései téves eredményre vezetnek, de egészben véve mégis arról fogunk meggyőződni, hogy igen érdemes munkával van dolgunk.

Ozorai azzal kezdi tanulmányát, hogy az egyházi nemesség eredetét és történetét fejtegeti, s midőn annak bizonyításával foglalkozik, hogy a praediális nemesség első alakulását Szent-István korában kell keresni, igen helyesen emeli ki, hogy Szent-István katonai reformjai nem a külellenségtől való félelem által voltak sugallva, mert e nagy király uralkodása alatt egyik szomszéd sem zavarta meg az ország békéjét, hanem e reformoknak célja a kereszténység védelme volt s e célra alakult úgy a királyi, mint az egyházi várjobbágyság. Szerző eme fejtegetései után annak bizonyítására tér át, hogy régente nem csak az esztergomi érsek, a győri püspök és káptalan, a zágrábi és a szent-mártoni főapát, vagyis nem csak azon főpapok birtak praediális nemesekkel, kik eme kiváltságukat a jelen század közepéig is megőrizték, hanem régente minden magyar főpapnak volt kiváltságos katonasága. Szerző ennek bizonyítása céljából, számos régi oklevélre hivatkozik, melyekből kitűnik, hogy kiváltságos katonasággal birt az említettekén kívül a kalocsai érsek, az egri, pécsi, nyitrai, székes-ehérvári és veszprémi püspökök, a zalai monostor, a sz.-benedeki

egyház, a tihanyi és szegszárdi apátságok. Részünkről még hozzácsatoltunk ez adatokhoz egyet, mely a nagyváradi püspökségre vonatkozik. Emmez okmány 1276-ból való s ama jobbágyokról szól, »qui cum Episcopo Varadiensi, prout est et fuerit pro tempore, in expeditione regali exercituare debent.« (Fejér: Cod. dipl. V. II. 333.) Egyébiránt pedig helyes szerzőnek ama következtetése, hogy az egyházak katonatartási joga általános politikai okokon alapúl; s épen azért nemcsak egyes egyházaknál fejlődött ki, hanem általánosan minden egyháznál.

Másrészt azonban nem fogadhatjuk el szerzőnek amaz állítását, hogy a főpapok banderiumai állandó hadsereget képeztek volna. Igaz ugyan, hogy szerző egy helyen (56. l.) azzal a fentartással él: »a mennyiben állandó katonaságról e korban (t. i. az Anjouk korában) egyáltalán szó lehet«, de későbbben mind erősebben hangsúlyozza az állandó katonaságot, s élesen kikel Salamon Ferencz ama véleménye ellen, hogy a főpapok béke idején nem használatra, hanem csak fitogtatásul tartottak katonát. Megengedem, hogy a fitogtatás szó nem helyesen van választva, de azért még sem lehet tagadni, hogy Mátyás király fekete serege volt hazánkban az első katonaság. Az Ozorai által sokszor idézett Timon János is csak mint fölkelő csapatokról szól a praedialistákról, midőn így jellemzi őket: »qui tempore generalis regni consurrectionis consurgere et militare volent.«

A 90—95. lapon szerző elősorolja és magyarázatokkal kíséri a praedialis nemések kiváltságait, számos adattal egészítvén ki Kelemennek e tárgyra vonatkozó fejtegetéseit. A 95—99. lapon következik a kötelelességek ismertetése. Szerző különbséget tesz jogi és morális kötelelességek közt, de a mit morális kötelelesség gyanánt sorol föl, nézetem szerint szintén jogi kötelelesség jellegével bírt. Egyébként a kötelelességekről szóló rész is igen elismerésre méltó fejezet.

A jogok és kötelelességek ismertetése után következik ama kérdésnek felvetése, hogy mikép volt megszerezhető az egyházi nemesség? Szerző e kérdésre olykép válaszol, hogy az egyházi nemességnek egyedüli rendes szerzőmódja a főpapi adomány volt. Ez pedig kétféleképen történt. Lehetett az adomány tiszta, — mikor az adományos az egyháznemesi telket egyenesen a főpap kezéből kapta, — a mi adománylevél kíséretében történt. És lehetett vegyes, mikor a birtokot örökvallás útján szerezte s az örökvallásra főpapi megerősítést nyert. Az adományozás jogát a főpapi székhöz üresedés esetén a király gyakorolta a királyi kamara útján. Szerző ezután megtámadja Kelemen tanát az antiqua destinationról, melynek értelmében a főpapnak adományozási joga ama telkekhez van kapcsolva és korlátolva, melyek már rég időktől

praedialis jelleggel voltak felruházva. »Kelemen ezzel az állítással, — ugymond szerző, a főpapoknak azt a szép kiváltságát, mely szerint nemességet osztogathattak, de magát a praedialis nemesi minőséget is a »huic usui destinata Curia« járulékává alacsonyítja le. Állítása szerint, — így folytatja szerző, — azt kellene hinnünk, hogy nem is a főpap adja a nemességet, hanem az a bizonyos e célra rendelt Curia, és a főpapnak szép kiváltsága mindössze ezen Curia adományozásának jogává zsugorodik össze.«

Itt nincs igazsága szerzőnek, mert eltekintve a címeres levéltől és az ünnepélyes honfiusítástól, melyeknek meg felelő analógiát nem találunk a főpapi előjogokban, — a király is csak *nemesi* jószágának adományozása által osztogathatott *nemességet*. Az analógiánál fogva tehát igen természetes, hogy a főpapok is csak *egyháznemesi* telkek adományozása útján adhattak *egyházi nemességet*, s ebben nem rejlik semmi lealacsonyítás. Igaz ugyan, hogy szerző nem fogadja el az analógiát a praedialis telek és a nemesi jószág között, mert szerinte útját állja ennek az egyház tulajdonjoga, mely mindig fentartatik a praedialis telek adományozásánál. De jól megnézve, az egyháznak itt hangoztatott tulajdonjoga sem több, sem kevesebb, mint ama jog, mely a királyt s utóbb az Anjou-korszaktól kezdve a koronát illette meg az eladományozott nemesi birtok tekintetében. Ezen jog, melyet szerző tulajdonjognak nevez, mindössze abból állott, hogy az eladományozott birtok hűtlenség és megszakadás esetén visszaháramlott a koronára, illetve, ha praedialis telek forgott szóban, az adományozó főpapra. Az is csak megerősíti az analógiát, hogy a praedialista telkét nem tulajdonjoggal, hanem csak visszavonhatlan birtokjoggal bírta, mert az is, ki a királytól nyert adományt, inkább csak birtokosa lett az adománybirtoknak, mint tulajdonosa. Az analógiát tehát nem lehet elvitatni, s annak elfogadásával el kell hogy fogadjuk annak logikai következményeit is.

De hová is vezethetett volna oly jogállapot, melyet szerző feltételez? Hiszen, ha azt tételezzük fel, hogy a főpapnak praedialis adományozási joga nem szorítkozott ama telkekre, melyek az antiqua destinationál fogva birtak praedialis jelleggel, akkor azt is el kellene ismernünk, hogy jogszerűen történt volna, ha valamely harczias főpap a gondjaira bízott összes egyházi birtokokat, parcelláinkint mint praedialis telkeket eladományozta volna. Ily esetben azután vajmi keveset ért volna az egyház »tulajdonjoga« a praedialisták visszavonhatlan birtokjogával szemben. Régibb jogrendszerünk sokkal több gyakorlati érzéket tüntet fel, semhogy ily eshetőséget megengedhetett volna. De még a kanonjog sem engedett a főpapnak ily adományozási szabadságot.

Szerző szerint az ősi rendeltetés tanából vagy az következik, hogy paraszt nem birhatott praediális telket, vagy pedig az, hogy ilyen kúriáknak birtoklása által a paraszt is praedialistává lett. A dilemma tetszetős, de hamis, mert a birtoknak jogszerűsége helyett, annak csupán lehetőségét említi. Pedig szerző is jól tudja, hogy Perényi Péter, Czibak Imre, Török Bálint s más világi főurak tényleg püspökségeket birtak, de azért egyikük sem lett ez által püspökké, jóllehet a püspöki javaknál az antiqua destinatiót, oly értelemben tudniillik, hogy a püspök személyes ellátására, valamint a püspöki állásból folyó kötelességek teljesítésével kapcsolatos költségek fedezésére vannak rendelve, szerző sem fogja kétségbe vonni. Viszont azt is tudja szerző, hogy praediális telkeket birtak számosan a világi főurak közül, p. o. Apponyi, Balassa és Gyulay grófok, de azért még sem lettek praedialisták.

Az antiqua destinatio tárgyában folytatott polemia után áttér szerző az esztergomi érsekség praediális nemeseihez s kivonatosan ismerteti ama nagyérdekű összeírást, mely a praediális falvak és telkekre vonatkozólag a XVI. század közepe táján készült. Munkájának eme része is nagyon sok érdekest és tanulságot tartalmaz. Kár, hogy a tanulmány szerzője nem engedte az említett praediális összeírásnak egész terjedelmében való közlését. E fejezetből megtudjuk, hogy az esztergomi érsekség praedialistái négy nemesi székben voltak tömörülve, még pedig a verebélyi nemesi szék Bars megyében, a szentgyörgyi Nógrádban és Hontban, a vajkai Pozsony megyében és az érsekbéli nemesi szék Komárom megyében. Utóbb a négy székből tényleg kettő lett, mi összefüggésben áll azzal, hogy az esztergomi érsek két banderiumot tartozott kiállítani.

Szerző részletesen fejtegeti, hogy minő helyet foglaltak el és minő szerepet töltöttek be ezek a nemesi székek a magyar közjogban; minő viszonyban állottak az esztergomi érsekhez, az országos dicasteriumokhoz és a törvényhatóságokhoz, és hogy milyen volt szervezetük.

A 149. lapon megkezdí szerző a praediális birtok jogi természetének fejtegetését s megtámadja Wenzel Gusztáv ama tanát, hogy a praedialisták a praediumokat hűbéri adományúl birták.

A 156. lapon újból felveti szerző a praedium tulajdonjogának kérdését s annak bizonyítása céljából, hogy az eladományozott praediumnak tulajdonjoga is az egyházé maradt, két okmányra hivatkozik. Az egyik IV. Béla királynak adománylevele, melyben »quandam terram Keer vocatam« az esztergomi érsekségnek adományoz »perpetue donationis titulo possidendam«, s ennek kapcsában azt mondja szerző, hogy az esztergomi érsekség kétségtelen tulajdonjogot szerzett ez adomány által a keéri jószágon. A

második okmány az esztergomi érseknek egy praediális adománylevele, melyben az érsek több egyháznemesi telket mint »perpetuo et irrevocabiler tenendas et possidendas« adományoz, mi alatt szerző szerint csak »haszonvételi tulajdonnak« adományozása lenne értendő. Első tekintetre is szembeötlő, hogy úgy a királyi mint az érseki adománylevél ugyanazokat a kifejezéseket használják, melyek szó szerinti értelmökben véve nem jelentenek többet, mint »örök és visszavonhatlan joggal való birtoklást.« Lehet, hogy a kifejezések emez azonossága kikerülte szerző figyelmét, mert máskülönben talán elejtette volna ama nézetét, hogy a praedialista csak »haszonélvezeti tulajdont« nyert.

Végül megemlítvén, hogy a munka utolsó fejezete az 1855. február 3-ki pátenssel foglalkozik, nem mulaszthatom el a szak-közönség figyelmét e sok tekintetben elismerésre méltó tanulmányra felhívni.

DR. BÁRÓ ROSZNER ERVIN.

Gróf Széchenyi István beszédei. A M. T. Akadémia megbízásából összegyűjtötte s jegyzetekkel kísérte Zichy Antal. Budapest. Athenaeum irod. s nyomdai részvénytársulat. 1887. IX. 630. 4 l.

E kötet, mely Széchenyi munkáinak második kötete, méltó folytatása annak a gondos szerkesztésnek, a melyet már az első kötetnél csak dicsérnünk lehetett. Zichy Antal épen oly finom történeti, mint kritikai érzékkel válogatta össze az apró kis mozaikdarabokat, melyek a nagy hazafi jelleméhez páratlan fontosságú adalékul szolgálhatnak. Pusztán abszolút szempontból tekintve, e kötet kevésbé érdekes olvasmány, mint az első; de Széchenyi működésének talán hívebb tolmácsai, érthetőbb s könnyebben felfogható magyarázói e beszédek, mint ama rövid, szaggatott, szenvedélyes följegyzések, a melyeknek kivonatait az első kötet tartalmazza. Igaz, hogy Zichy Antal mindent elkövetett, hogy e magukban néha érthetetlen mondatokat az olvasó előtt teljesen felvilágosítsa s a legnagyobb magyar jellemének titkos rugóival viszonyba hozza. Eme törekvés valóban sikeres is volt. Zichy nemcsak tanúságos, de élvezetes olvasmányt is nyújtott a nagy közönségnek az első kötetben. Felfogása, módszere nem változott a másodikban sem. De az anyag, a melyet commentálnia kelle, egészen más természetű volt itt, mint az első kötetben. A beszélő Széchenyit kelle bemutatnia, a ki — miut szellemes commentatora megjegyzi — igenis magával tudta ragadni hallgatóit, a kivel vele sirtunk, vele neveltünk, a kinek ötletei villámként kápráztatnak, a ki őszinteségével s közvetetlenségével annyiszor elbájolta

hallgatóit: de a kinek beszédei, mint pusztá olvasmányok, nem fűszerezve a genialis férfiú varázserejű tulajdonságaitól, kissé fárasztók, nehézkesek, idegenszerűek s többnyire laza szerkezetűek. Ha egymásután olvassuk e beszédeket, minden felvilágosító s összetartó magyarázat nélkül, sokszor szinte épen a dolog lényegére nézve maradunk homályban. Zichynek tehát, hogy úgy mondjuk, a közvetítő szerepét kelle játszania a nagy hazafi s az olvasó közönség között. Be kelle töltenie az ürt, mely Széchenyi egyes beszédei közt tényleg fenmaradt és sok oly kérdésről felvilágosítania bennünket, habár csak futólagosan is, a melyek az újabb nemzedék előtt vagy egészen ismeretlenek, vagy kevésbé s talán épen az ellenkező szempontokból ismeretesek.

Zichy körülbelül ugyanazt a szerepet játsza kicsiben, a melyet hőse nagyban játszott. A közvetítésnek pedig sok örvénye van, a melyet nem mindig tudhat biztosan kikerülni a hullámokon hánykódó. Ismeretes, hogy Széchenyi mily önfeláldozással haladt ama rá nézve hálátlan pályán, a mely folytonos izgalomban tartotta benne az embert és hazafit. A Széchenyi tanulmányozójának nagy és szép feladat jutott s azt hiszszük, hogy e feladatot nálunk senki sem tudta volna különben megoldani, mint Zichy. Nemcsak azért, mert ő még szemtanúja lehetett a nemes gróf működésének, hanem azért is, mert ritka emberben összpontosúl az írónak és szerkesztőnek ama finom érzéke, a mely épen oly jól ki tudja választani az alkalmat arra, hogy saját meggyőződését kifejezhesse, mint arra, hogy néhány rövid megjegyzéssel, néha csak egymellékesen odavetett szóval, hősének a legtitkosabb jellemvonásaira világot vessen. Az a commentár, a melyet Zichy kezünkbe ad, szinte nélkülözhetetlen a Széchenyi beszédeinek olvasásánál s tanulmányozásánál. E nélkül a nagy közönségre nézve, nagyon tartunk tőle, hogy pusztán csak holt kincs maradna Széchenyi szónoklata, a mely a műfaj természete szerint, de meg a szónok utolérhetetlen sajátosságai szerint is, mindig azt az alkalmat szolgálta, a melynek lételét köszönheté. Az utókor meg levén fosztva ama szónoklat hatását első sorban alkotó tényezőktől, részint a kitünő commentatorra van utalva, részint pedig a képzelet világára, mely habár határozatlan vonásokban is, de önmaga elé állítja a szónokot, hogy beszédeit élvezhesse. Ez okból érthetőnek s könnyen felfoghatónak látszik a Zichy módszere, a melynek épen legfőbb érdeme az, hogy keretet készít mindenütt a Széchenyi beszédeinek.

Mind e mellett a szerkesztésnek inkább csak technikai oldalról legyen szabad egy szerény észrevételt tennünk.

Zichy módszere, a mely az első kötetben megvalósított módszernek folytatása, nagyban és egészben véve teljesen a tárgyhoz

illő s dícselkedhet ama nem közönséges eredménynyel, hogy képes az olvasót mindazon körülményekről felvilágosítani, a melyek Széchenyi hatását alkották. Azonban az első kötetben csak egy-egy mozaikdarabkákat kellett Széchenyi jellemvonásaivá olvasztania, míg a második kötetben egy-egy önálló szónoki művet kelle commentálnia. Amott valóságos lélektani tanulmányokat tett Zichy: itt csak a szónok beszédeinek néhány rövid szóval való commentálására szorítkozott. Amott majd mindig a tanulmány eredményeit olvashatjuk. Zichy maga beszél s jóformán csak adalékul idézi a napló egy-egy följegyzését. Itt a főtért Széchenyi foglalja el. A kötet legnagyobb részét valóban az ő szónoki beszédei töltik be. Azért is úgy véljük, hogy e viszonynak a könyv külső, hogy úgy mondjuk, technikai részében is, változást kell vala szenvednie. Vagyis az egyes beszédek elrendezésében a chronologiai rendet megtartva, úgy a mint van, a jegyzeteket talán csoportosítani kellett volna minden egyes szakasz után vagy előtt s e jegyzeteket másforma betűkkel is szedetni. Zichy világos és tiszta módszere, azt véljük, csak nyert volna ezáltal.

Nem mondjuk azonban, hogy a kötet szerkesztése úgy is, a mint a nagy közönség kezébe jutott, nem volna a czélnak megfelelő. A ki tanulmányozni akarja egy nyughatatlan nagy szellemnek a pillanat sugallta kifejezéseit, a melyekben semmi sincs, a mi a pedans rhetorikai szabályokhoz símulna, az sokszor elő fogja venni Széchenyi munkáinak II-ik kötetét s ha ki-kifárad a beszédek útvesztőjében, újra és újra visszakívánczik abba a bűvös légkörbe, a hová ellenállhatatlanul vonja a beszélő páratlan őszintesége, közvetlensége, szerénységbe olvadt erős önérzete, eszméinek látszólagos hézagossága, számos beszédén átvonuló látnoki ereje, mely ép úgy vigaszt tudott a csüggedőkbe önteni, mint a mily kevésbé volt képes a fölébredt önbizalmat mérsékelni túlsötétnek tetsző visióival.

Valóban a Széchenyi beszédei, mint tisztán irodalmi művek, kevés figyelemben részesülhetnek. De rendkívül érdekesek, mint egy genialis nagy szellem nyilatkozatai, mint egy sokat tapasztalt s mélyen elméllkedő szellem tolmácsai, mint egy magával örökös lelki harczban levő lélek érzelmének töredékes rajzai, mint egy bámulatos sikert felmutató férfiú észrevételei s rendszertelen megjegyzései. Ha pedig ama kort tekintjük, a melyben Széchenyi fölépott, egész addig, a mikor nemes lelke megtört a nemzetére zúduló viharok előérzetétől s figyelembe vesszük azt a páratlanul nagy hatást, a melyet eszmeivel korára gyakorolt: akkor épen megbecsülhetetlen értékűeknek kell tartanunk e beszédeket. Jól mondja Zichy a kötethez írt előszavában, hogy »felette érdekes világot vetnek azok először is Széchenyi egyéniségére, azután általános műve-

lődésünk történetére, s végre még egyes, azóta bár rég meghaladott kérdések fejlődésére is, úgy anyagi mint szellemi, úgy alkotmányos mint nemzetiségi érdekeink terén!« Attól az időtől kezdve, mikor a felsőházuál magyarul mert felszólalni, egész addig az ideig, mikor mint felelős miniszter saját tárczája ügyében szólva, a vasutak építésének sürgősségére utalt: minden akár országgyűlési, akár akadémiai, akár más alkalmi beszédében folyvást a magyar nemzetiség erősbulését czélozta, folyvást szunnyadó erőink kifejtését hangsúlyozta s fejtegette. Senki sem volt az újabb korban nálunk, a ki oly készséggel ragadt volna meg minden alkalmat s ki oly páratlan fogékonyságot mutatott volna minden kérdés iránt, mely nemzetünk regeneratiójával összefüggött.

Széchenyi beszédeit olvasva, lehetetlen amaz eszméket föl nem ismernünk, a melyek őt mint embert, mint politikust, mint philosophot s mint hazafit jellemzik. Már Kemény Zsigmond megjegyezte a Széchenyiről írt kitünő essayjében, hogy a Széchenyi beszédeiből jellemének e három alaphangja tűnik ki: mély hit saját politikai meggyőződésének helyességében; méla és fájdalmas érzés isolált állása miatt; megdöbrentő jósszellem a közelgő veszélyek iránt. Az első inkább pályájának első felében, a két utóbbi pályájának második felében érezhető igazán. Mikor azt írja: »Oh, érzem, hogy mind az, a mit kezdeni akarok, sikerülni fog, ha nem is mindjárt, s ha nem is általam!« s ismét: »Most tisztáu áll előtttem, hogy egy holttestet akartam életre ébreszteni — nem türhetem el, hogy része legyek egy rothadó testnek«, — majd mikor a magyar nyelv ügyében tartott beszédében így nyilatkozik: »azt tartom, egy emberélet lefolyta után vagy magyarabb világ lesz, mint van, vagy elvész a magyar«: — mindenki előtt könnyen felfogható a logikai számításnak ama biztossága, a mely kérelhetetlen következményeket alkotott vala. Széchenyi erős önérzete évek multán sem gyöngül. Minden nevezetesebb beszédében elmondja, milyen volt a nemzetiség állapota, mikor ő fellépett s mivé fejlődött néhány rövid év alatt. »Akkor — úgy mond — bizonyos körökben azt mondák: Seht nur diesen verfluchten Kerl, er macht uns noch Confusionen«, de ő öntudatosan indúlt el pályáján s lehetetlen volt észre nem vennie a hatást, mely működésével a legszorosabban összefüggött. Mikor később a kétely szürkülete kezdte beárnyékolni erős önbizalmát s reménységét: az a tudat mindig élénken s még fokozódottabb mértékben nyert kifejezést beszédeiben, hogy a magyart ő kelté föl a kínos agoniából.

Hogy mily fájdalmas volt beszédeinek ama másik alaphangja, mely a demokratiai eszmék rohamos fejlődésével párhuzamosan növekedett s a mely közvetítő szerepének következménye volt: semmi sem mutatja inkább, mint ama sötét humora,

mely a jövőbe látó lelkének borus vísiói s a jelen fényes eredményeiből származott áradó öröm sajátos vegyülete volt. E humor nem egyszer csapott át a trivialisba, vagy a sarcasticusba, de mindig meghatottságot kellett keltenie, a mely leghívebben föllepzte a szónok izgalmas kedélyét, viharzó érzelmét. Túláság őszintesége úgy hat ránk, mikor e beszédeket olvassuk, mint a Petőfi naivsága, mikor szegénységéről, elhagyatottságáról panaszkodik. Csakhogy a Széchenyi humora fájdalommal tölti el szívünket: a Petőfi örömkönyeket csal szemünkbe. Talán egyetlen magyar szónok sem volt, a ki oly keveset törődött volna a retorika szabályaival, mint Széchenyi s talán egyetlen egy sem volt, a ki ezek nélkül is mind a mellett oly teljes hatást tudott volna magának biztosítani. Nem általában, abszolút szempontból értjük, csak pusztán a retorikai figurákhoz viszonyítva. Használt ugyan Széchenyi is szónoki figurákat, de e figurák épen oly távol vannak a hatásvadászattól, mint a Deák Ferenczéi. Hatásának jelentékeny részét mindenesetre azok a praktikus felfogásból származó példázatai alkották, a melyek az ő saját bensejét s a tárgyhoz való viszonyát földerítették s a melyeket igen sokszor kísért fájdalmas kifakadása, vagy sötét humora, mely a derűtség hangulatából könnyen a mélázás hangulatába ragadta a szónokot is, hallgatóit is. Mintha minden tartalék nélkül engedte volna ilyenkor át magát a pillanat hevének és saját szíve kitörő indulatának. Számos beszédéből lehetne erre példát hozni. Mi azonban kiszabott szűk terünkhöz képest csak arra az egy beszédére kívánunk rámutatni, a melyet Széchenyi, mint már felelős miniszter tartott 1848. aug. 21-én s a melyben főképp ama nézetét fejezte ki, hogy hazánkat nem a kül-, hanem a belső ellenség fogja tönkre tenni. A páthosz és humor, a mélázó fájdalom s kitörő indulat mintegy váltakoznak e beszédben. Mennyi keserűség van pl. ez egyetlen egy mondatában: »Ismerem a magyart, hogy annyi nyomorúság daczára is még mindig okulni nem tudott s nem tudta megtanulni, mikor kell felhuzni a vitorlát, mikor vesztegetni s mikor horgonyt vetni; hanem csak neki megy lelkesedésével mint a vaklégy egyik a másiknak.« stb.

Legtöbb sikerű s legnagyobbbeszédein, — azokon, a melyek némi keleties csillogást, némi sokszor csak látszólagos szónoki figurákat mutatnak — eleinte pathetikus hév, később pedig bizonyos kielégítetlen, sóvárgó vágy, vagy lemondó önbizalom kíséretében a jós tehetség, a jövőbe tekintő vates szelleme vonul végig. Talán leg-erősebben az 1842-iki híres akadémiai beszédében nyilatkozik ez először. Mikor arról szól, mennyire téves úton járnak azok, a kik a rohamos, a tüzzel-vassal való haladásnak szószólói: kivált mikor úgy mond: »borúra, sőt zivatarra kezd sötétedni az idő, — így folytatja: »Heterogen szálla ne sértse egylelkű testületünket,

mert ki tudja, oh nagy Isten! távol van-e még tőlünk azon gyász-idő, s nemzeti életek mértéke szerint nem borul-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk fogja tán ereiklye gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenségi alapjának elismert ugyan a magyar, de forró véréből hajtva, bálványaitól elszédítve, nemcsak őrizni nem bírta, hanem saját lábaival tiporta el. « Későbbi beszédeiben is sokszor szól a »kikerülhetetlen crisisről«, s ama »túlhajtott eszmékről«, a melyektől »csak egy lépésre van már a vészörvény, honnan nem lesz többé menekvés.« Már az 1847. évben, mikor követi megbízó levelét átvette, oly jelenségekre utalt, a melyek szívét mély fájdalommal tölték el, de a melyet a nemzet akkor hírfül sem vett észre. Már látta az anarchiát, a »forradalom vérangyalát«, a »józan haladás medréből« kiesett nemzetet. Egy év sem telt bele, az aggodalmak valósultak s ő örökre elvonult a cselekvés teréről. . .

Széchenyi beszédeit most már lehetetlenség teljesen összegyűjteni. A mit meg lehetett menteni, minden benne van e kötetben. Zichy sok különböző forrást felkutatott, hogy valamennyire teljes gyűjteményt adjon a közönség kezébe. Nem rajta mult, hogy a gyűjtemény nem lehetett teljes. De, hogy a nagy hazafi jellemét mindig jobban és jobban sikerül nemzetével megismertetnie: az Zichynek valódi érdeme. Várva-várjuk az adalékok III. kötetét, főként a leveleket, melyek bizonyára szintén sok érdekes világot vetnek magára Széchenyire is, korára is.

DR. VÁCZY JÁNOS.

Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde. Aus Veranlassung des hundertjährigen Bestandes der Pester evang. Kirchengemeinde A. C. geschildert von E. A. *Doleschall*, Pfarrer der deutschen evang. Gemeinde daselbst. Budapest, Buchdruckerei des Franklin-Verein 1887. 187. lap.

A fővárosi ág. hitv. evang. egyház 1887. nov. 11-kén ünnepelte meg fennállásának száz esztendő's jubileumát. Sokaknak élénk emlékezetében van még az ünnepély; a remek alkalmi szónoklatok még soká fognak viszhangzani az azokat hallott hívek lelkében. De bizonyára legtartósabb és legméltóbb emléket fogja képezni de ünnepélynek azon könyv, melyet a fentebbi cím alatt Doleschall Sándor, a német gyülekezetnek egyik lelkésze és ev. egyetemes levéltárnok adott ki.

Egy századnak története sok tanulságos eseményt sok jeles férfit, sokféle változást és viszonyt mutat, s Doleschall S. híven festette a lefolyt utolsó századnak képét, azon küzdelmeket és har-

czokat, melyeket a mustármag módjára felnövekedett pesti ev. egyház kénytelen volt folytatni a kedvezőtlen körülményekkel. Érdekesen és szakavatottan tünteti fel az egyház alapítása és felvirágoztatása körül érdemekett szerzett személyeket, azoknak jellemét, szeretetét és áldozatkészségét, mely nélkül semmiféle nagy vállalat sem vezet sikerhez.

Ma már kevés ember képes magát beleképzelni azon viszonyok közé, melyek II. József uralkodása alatt léteztek. A tudományos kutatás és lelkiismeret szabadságának jelen korszakában alig tudjuk visszavarázsolni lelkünkben azt a hatást, melyet az ugynevezett »türelmi parancs« megjelenése országszerte okozott. A kezünk alatti könyv megismertet József gondolkodásmódjával, vallásos érzelmeivel és szemünk elé állítja azt az élénk sürgésforgást a prot. egyházban, mely azon nevezetes okmány kiadása következtében országszerte és különösen a pesti evangélikusok között is támadt.

Hogy ezt felfoghatóbbá tegye, visszatekint a reformatió korszakára és néhány érdekes adattal illusztrálja a pesti evangélikusoknak nyomott helyzetét a József előtti századokban, midőn az 1703. okt. 20-kán kiadott Lipót-féle diploma következtében megengedtetett a pesti és budai városi hatóságnak, hogy lakosokul befogad hasson mindenkit, csak azt nem, aki az igaz róm. kath. vallástól idegen. Azontúl egész II. Józsefig szomorú a pesti evangélikusok sorsa. Szétszórva, minden közösség nélkül éltek, míg a türelmi parancs által neki bátorodva egyes jeles férfiak, minők voltak: Pongrácz Boldizsár, Dr. Glosius Sámuel, Ambrózy kir. tanácsos, Doloviczényi András, Werthes Frigyes és különösen Liedeman Sámuel, összehozták hitsorsosaikat s megalapították a gyülekezetet 1787-ben. Szerző vonzó modorban állítja elénk ezen férfiak fáradhatatlan tevékenysége mellett az akkoriban itt lakó előkelő prot. nők érdemeit is; ezek között gr. Beleznay Miklós híres tábornok nejét, született b. Podmaniczky Mária Annát, aki saját házában, a Franciscanus barátok terén most is meglevő 4. sz. házban maga köré gyűjté a város legelőkelőbb társaságát, s lekötölező modorával, magas befolyásával és áldozatkészségével lehetővé tette a hitsorsosoknak gyülekezetté való alakítását. Mellette emelkedik ki gr. Teleki Józsefné, született Roth Johanna, kinek emlékezete nagyszerű alapítványaiban megörökítve élni fog hitsorsosainak lelkében, mindaddig, míg az evangelium tana hirdettetni fog e hazában.

Az első fejezet az egyház alapítási évétől a templomépítés befejezéseig terjedő évek történetét foglalja magában — 1787-től 1811-ig. Ha meggondoljuk, hogy ez időben hazánkban mily nagy kormány- és királyváltások történtek, milyen nagy hatást gya-

korolt nemzetünk életére az 1790/1-ki országgyűlés: — azonnal előttünk áll a háttér, mely oly érdekesen világítja meg a pesti ev. egyháznak ezen korbéli történeteit. Kiemelkedő momentumot képez itt az iskola és templomépítés.

Az első lelkész Molnár János apostoli buzgóságot fejtett ki. Mikor sokan kételkedtek a fáradozás sikerében, ő megőrizte hitét és reményét a jó eredmény iránt. Visszariasztó nehézségeket nem ismert. Birt azon hittel, melyről a biblia mondja, hogy képes a hegyeket kimozdítani helyeikről. Híveinek, a szükséghez képest, három nyelven szolgált, — prédikált magyarul, németül és tótul. Gyűléseken kifogyhatatlan volt jó tervekben és javaslatokban. Nagy súlyt fektetett az iskolára, mely körül kitűnő munkatársat nyert Schedius Lajos egyetemi híres tanárban, aki magas állásának nehéz feladatai mellett bámulatos tevékenységet fejtett ki a pesti ev. népiskolák körül is. Ezen férfiú jellemzése Doleschall művének egyik legszebb részét képezi. Magunk előtt látjuk őt, amint jár-kei a gyűléseken, amint készíti a népiskolai terveket, s lelkesíti a csüggedőket. Az egyetemes főfelügyelő, Balogh Péter, szintén ott volt a pesti egyház alapítói és erősítői között. Felismervén e gyülekezetnek országos jelentőségét, azon igyekezett, hogy a vidéknek buzdító példájává tegye azt.

A második fejezetben, mely a gyülekezet félszázados jubileumáig terjed, már egy kész virágzó gyülekezet képe áll előttünk. Az egyház sorsát intéző férfiak, felfogván a jó iskola jelentőségét, kiváló gondot fordítanak iskolák építésére és korszerű berendezésére. Érdekes a sok akadály között annak felemlítése, hogy a városi tanács nem engedte a felépített emeletes ház alsó bolthelyiségeit használni, mivel — ugymond — a telek csak iskola és paplak helyéül volt engedélyezve. A pénzzavar kikerülhetetlennek látszott; de a kifejtett buzgalom következtében a reformáció háromszázados ünnepén már a leányiskola is megnyitható vala. Senki sem örült ennek jobban, mint a már betegessé vált Molnár lelkész, aki 1819-ben segédlelkészül hozta maga mellé az éppen akkor Németországból haza kerülő, s későbbben a nemzetiségi harcokban szerepet játszott Kollár Jánost.

Ezen férfiúnak Pesten való megjelenése alkalmat adott az első nemzetiségi surlódásokra. Minthogy a Molnár halála után megválasztott új lelkész Kalchbrenner József nem tudott tótul, ennek következtében az egyház minden tót egyházi functiót kénytelen volt Kollára bízni, aki azt ép oly buzgalommal, mint hivatással teljesítette. Fényes költői tehetsége, hatalmas szónoki ereje, alapos tudományos készültsége nem tévesztette el hatását. Híres panslavistikus hőskölteménye a »Slawi Dcera« megalapította nevét, s kijelölte törekvéseinek célját. Papi ténykedése követelővé tette

tót híveit az anyaegyház iránt. Tót kántortanítót és külön tót papot követeltek. Lassankint felbomlott az egyetértés. A németek és magyarok Kollárban félelmes ellenfelet találtak, akinek működése mindenütt nyomokat hagyott maga után. A harc kikerülhetlenné vált. Kollár, mivel nem kapott az egyháztól illő lakást, szokatlan módon lemondott a helyettes lelkészségről. Ez még inkább felizgatta a tótokat, akik aztán a németektől elszakadva Kollárt nagy lelkesedéssel rendes papjukul választották. Ezzel a szakadás, mely rendkívüli izgalommal járt, megtörtént 1824-ben. Tíz évig tartott az elkeseredett háború, mely időt Doleschall méltán nevezi a pesti ev. egyház legszomorúbb időszakának. Végre is a magyar udvari kancellaria döntötte el a harcot Radvánszky Antal kiküldött kormánybiztos által.

Ezen harcokból nőtte ki magát, úgyszólván, a külön magyar gyülekezet is. A hazafias egyháztagek becsületbeli kérdéssé tették, hogy a magyar fővárosban külön magyar ev. gyülekezet is legyen, és hogy az evangelium azon a nyelven is hirdetessék, melyet a társadalom, az irodalom és az országgyűlés oly élénken felkarolt. E magasztos hivatás betöltésére senki sem volt oly nagy mértékben hivatva, mint dr. Székács József, aki 1837-ben első magyar papnak megválasztatván, új korszakot jelez a pesti ev. egyház történelmében. Rendkívüli szónoki adománya, alapos tudományos képzettsége, és szeretetreméltó modora által csakhamar megteremtette magának a közönséget. A főváros művelt közönsége vállalkulombság nélkül sietett az ifjú magyar lelkész meghallgatására, aki aztán az »ország papja« címével tiszteltetett meg az őt üdvözlő kath. főpapok által. Hivatalát a pesti ev. egyház fenállásának félszázados ünnepén kezdte meg. Hogy most egy másik félszázad lefolyása után, a magyar egyház oly hatalmas Sionná nőtte ki magát, az leginkább az ő és közvetlenül utódjának, a genialis Győry Vilmosnak érdeme.

A német anyagyülekezet, melynek lelkészei között még Láng Mihály kiváló alakja köti le Doleschall művének olvasóit, jóformán egymaga beszélhet százéves multról, — s a különálló tót és magyar gyülekezetekre méltán úgy tekinthet mint nagykorúvá lett és külön családot alapító gyermekeire. Az utolsó félszázad tényezői jobbra még most is élnek; munkálkodásuk eredményei ismereteseek.

Szabad legyen remélnem, hogy a nagyérdemű szerző — engedve a közóhajtnak — magyar nyelven is közzé fogja tenni jeles dolgozatát, melyet e töredékes sorokban inkább csak ismergetni, mint bírálni óhajtottam.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A jan. 5-én tartott választmányi ülésen az elnökök távollétében báró *Orbán* Balázs v. t. mint korelnök elnökölt. Két felolvasás tartatott. Rónai *Horváth* Jenő a magyar hadtörténet fontosságáról értekezett s kapcsolatban ezzel a Nádasdy Ferencz tábornagy életére vonatkozó levéltári adatokat ismertette. Utána Jakab Elek értekezett Erdély színeiről.

Folyó ügyekre kerülván a sor, titkár jelenti, hogy *Bay* Ilona 100 frttal a magyar Történeti Életrajzok alapjához járult s hogy *Baross* Gábor, közmunka- és közlekedési miniszter úr, ki társulatunk kutatásait eddig is oly hathatós pártfogásban részesítette, munkálkodásunk iránti érdeklődésének azzal adott újabban kifejezést, hogy az alapító tagok sorába lépett. Felhangzó éljenzéssel vétettek tudomásul. Évdíjas tagokká megválasztottak: *Tisza* István orsz. képviselő (aj. br. Radvánszky Béla), *Szmiulovszky* Valér orsz. képviselő (aj. Kammerer Ernő), *Sal* Ferencz nagyvárad polgármester (aj. Czobor Béla), *Feress* Endre Bukaresten (aj. Koos Ferencz), *ifj. Kammerer* Ferenczné sz. *Nádasdy* Mária úrnő Kastélyos-Dombón (aj. Vay Kázmér), *Pukovits* Ödön kir. ítélőtáblai bíró (aj. Széll Farkas), *Sántha* Elemér ügyvédjelölt (aj. Máté Sándor), *Wolf* Lipót bor-nagykereskedő Kismarton (aj. Koleszár Mihály), *Rimaszombati* egyesült prot. főgymnasium (aj. Sárkány Imre), *Rózsahegy*i társaskör (aj. dr. Csósz Imre).

Pénztárnok bemutatja múlt évi számadását. Pénztárvizsgálókká *Deák* Farkas és *Horváth* Árpád neveztettek ki, kik jelentésüket a febr. 3-án tartandó közgyűlésen fogják bemutatni. E napot (febr. első csütörtökre ünnepre esvén) még a deczemberi havi v. ülés tűzte ki.

Ezután zárt ülés következett, melyben elhatároztatott, hogy a társulat b. *Radvánszky* Bélának »Történeti Emlékek a régi magyar családi életből« című gyűjteményét, mely Bethlen Gábor vásárlási könyvét s Rákóczy György 1619-iki fizetés könyvét és számadásait tartalmazza, ki fogja adni, s kiadási feltételek megállapítására Pauler Gyulából, a társulati ügyészből s titkárból álló bizottságot küldött ki. Ezzel az ülés eloszlott.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Mrs. Napier Higgins, Women of Europe in the XV. and XVI. Centuries. (2 köt. London. Hurst-Blackett.) Külön fejezet szól e könyvben Czillei Borbáláról, (Zsigmond nejeről) és Hedwig-, I. Lajos leányáról.

Hoffmann A., Kaiser Friedrichs III. Beziehungen zu Ungarn in den Jahren 1464—1485. (Bresslau Köhler. 1887. 50 old. 1 Mark.) Ismertetés jelent meg a Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. 1887. VIII. 4. füz. 664. l. Hoffmann többi között tagadja, hogy Mátyás király 1463-ban a békekötésben arra kötelezte volna magát, hogy másodízben meg nem nősül.

Zaklinski R., Geographia Rusj. (I. köt. Lemberg 1887. 147. l.) Szerző Itálicsról és a »magyar kis Oroszország«-ról is szól.

Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. II. kötet: *Politische Verhandlungen.* 7. rész. Kiadja *Hirsch Ferdinand.* E kötet 5. szakaszában szó van a Nagyválasztó fejedelem és I. Lipót császár közötti alkudozásokról a törökök elleni segílyt illetőleg. — Ismertetést l. a Leipziger Centralblatt 1887. 50. számában.

Loewe Hugo, Die Stellung des Kaisers Ferdinand I. zum Tridenter Concil vom Oktober 1561. bis Mai 1562. (Inaugural-Dissertation. Bonn. Cohen. 1887. 88 l. 2 M.) — Ez értekezés kiegészíti a Századok 1887. évf. 181. lapján említett munkát ugyanezen tárgyról.

Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich. 1887. XI. 1. — *Hauser-Domazewski-Schneider: Ausgrabungen in Carnuntum.* — *Frankfurter: Neue und revidirte Inschriften aus Ungarn, Steiermark u. s. w.* — *E. B.: Neugefundene Inschriften, 1. aus Brigetio, 2. aus Dalmatien.*

Sijbel, Historische Zeitschrift. 1888. évf. 59. köt. 1. füz. 149—164. l. *Évi jelentés az 1885. évi magyar történeti irodalomról.* (alólírottól.) Ugyanc kötet 146. lapján ismertetés olvasható *Salomon F.* »Török hódítás Magyarországon« munkájának német fordításáról.

Mayer Anton, Wiens Buchdruckergeschichte 1482—1882. II. kötet: 1682—1882. (Bécs. Frick. 1887.) E kötetben számos magyar születésű nyomdász- és kiadóról hallunk; a leghíresebb köztük Mária Terézia kedvelt embere, *Trattner János Tamás*, ki 1717-ben Kőszegen született, 1739-ben Bécsben telepedett le, hol hirre és nagy vagyonra tett szert. Pesten, Pozsonyban és Zágrábban is volt könyvnyomdája meg könyvkereskedése. † 1798-ban.

Ranke, Weltgeschichte. VIII. kötet. (Duncker-Humblot. 1887.) A nagy tudós utolsó művének előszavában olvasható ama megjegyzés, hogy Ranke a Világtörténet következő (VIII.) kötet számára hasznavehető előmunkálatokat nem hagyott hátra. Ezt maga *Dore Alfréd* hozta nyilvánosságra, ki a család megbízásából a 7. kötetet sajtó alá rendezte. E napokban pedig több német lap, köztük a N. Freie Presse (1887. decz. 16.) mutatóványt közölt ugyancsak e VIII. kötetből, melyet »Ranke hátrahagyott irományai

alapján« ugyanczen *Dove*, továbbá *Winter György* és *Wiedermann Tiradur* írtak. Mindenesetre elég furcsa dolog. Egyébiránt rövid idő alatt ki fog majd tűnni, mennyi része van ez új kötetből Ranke-nak magának. Az említett mutatvány *Habsburgi Rudolf*-ról szól.

Formanek Jaromir, Geschichte des Infanterie Regiments N. 41. Vécsey I. (Cernovicz, Czopp. 860 l. 4 forint.) I. kötet. E kötetben a szerző emez azelőtt magyar ezrednek történetét az 1806. évig mondja el.

Athenaeum. 1886. I. 709. l. *Gubernatis, La Hongrie Politique* Ism.

Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864. do r. 1887. (Krakkó, egyetemi nyomda. 1887. LXXXV és 251 l. 4° 5 forint.) A krakkai egyetem régibb történetéről is találni e műben adatokat.

C. E. Maurice, The revolutionarj movement of 1848—1849. in Italy, Austria-Hungary and Germany. (London. Bell-Sons. 1887. 540 old. 8° 16 Shill.)

Wosinski M., Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel, seine Erbauer und Bewohner. (Budapest. Kilian. I. füz. 1887. 8° 24 táblával. 6. M.)

Az 1848. év előtti időből, de még az emigráció korából is ismeretes magyar hirlapíró *Zerffi* kiadott egy »Ókori történet«-et. (Ancient History. London 1887. Hirschfeld. 12 Sh.)

Weber O., Die Quadrupel-Allianz vom Jahre 1718. (Lipsee. Freytag. 1887. 122 l. 8° 3 M.)

Lampel J., Die Landesgrenze von 1254. und das steirische Ennsthal. (Bécs. Gerold. 156. old. 2 M. 40. Külön lenyomat az Archiv für österreichische Geschichte-ből.)

Mémoires de l'academie imperiale des sciences de St. Petersbourg. (VII. Serie. 35. köt. 6. sz.) *Radloff W., Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus.* Manuscript der Bibliothek der Marcus Kirche in Venedig. Nach der Ausgabe des Grafen G. Kuun. (Budapest 1880.) — Szt. Pétervár és Lipsee. Voss. 133. l. 3 M. 50.

Mittheilungen des k. k. Krijsarchivs. (Szerkeszti L. H. Wetzer.) A legújabb kötetből kiemelendők: *Wetzer, Der Feldzug am Oberrhein 1638. u. die Belagerung von Breisach.* — *Selbstbiographie des F. M. Graf Radetzky.* (Szól az 1788—1813. évi hadi eseményekről, behatóbban az 1788—1790. évi török háborúról és a Napoleon elleni harcokról, férfiass nyíltsággal.) — *Gerba: Zur Geschichte der Ereignisse in Bosnien und Montenegro.* 1853. — *Kriegschronik Österreich-Ungarns.* (Folytatás.)

47. Bericht über Bestand und Wirken des historischen Vereins im J. 1883. (Bamberg 1885.) *G. J. Jochnner; Zur Geschichte des Türkenkriegs in J. 1683.* Tárgyalja a frank kerületből kikerült segédcsoportok hadi vállalatát Bécs város felmentésére. Ugyanott olvasható Keresztély Ernő brandenburg-bayreuthi örgrófnak leírását a felmentő csatáról.

Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1887. VIII. köt. 4. füz. Az 658. lapon *Hoogeweg* bírálhatja *Delaville* »La France et Orient« című művét, melynek 3. része Boucaut tábornok és

Zsigmond királynak 1396. évi török hadjáratáról, különösen a nikápolyi csatáról szól. A csata napját Delaville szept. 25-re teszi. A csata tervrajza is mellékelve van. — Ugyane folyóiratnak 1887. évi 3. füzetében *Riegl* egy az Anjou-család birtokából a bécsi udvari könyvtárba került imakönyvről értekezik (431. l.).

Sitzungsberichte der philos. histor. Klasse der kaiserl. Akademie der Wissenschaften zu Wien, 113. kötet. 1886. — *Tomaschek*, Zur Kunde der Hämus Halbinsel. II. Die Handelswege im 12. Jahrhdt (nach Edrisi).

Összeállította : MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1887. DECEMBER.

Balogh Gyula. A Rákóczy-nóta. *Vasm. Lapok* 103. sz.
Bay Ilona. Árvy és fény. Vázlat a Habsburgok történetéből. *Debreczen*. 232. szám.

Egerben milyen volt a szőlő-kultúra a XVI. században. *Eger*, 49. sz.
Esztergomi molnár-czéh 1699—1799. *Esztergomi Közlöny* 103. és köv. sz.
Fogarasi vár fénykorából. V. I. *Oltvölgyi Lap* 24. 25. sz.
Fogat fogért. Egy fejezet városunk bűnkronikájából. (1608.) *Komár. Lapok* 50. szám.

Fröhlich Róbert. A római sánczok. *P. Napló* 334. sz.
Gáspár Imre. Emlékezés a reformációra. *Halasi Híradó* 47. sz.
Illéssy János. A Kolbász-szék hatalmaskodási pere 1522-ben. *Nagy-Kun-
ság* 46. szám.

Komáromi békekötés 1618-ban. T. S. *Komár. Lapok* 50. sz.
Kunligeti Sz. I. Kunszentmárton hajdan-korából. *Kunszentmárton és Vidéke* 31. szám.

Mádi Simi. Ujabb adatok Tinódi Sebestyén életéhez. *Felvid. Közlöny* 92. sz.
Mailáth József gróf. A rómaiak befolyása az emberiség művelődésére. *Zemplén*, 50. 51. sz.

Márki Sándor. Orosz-magyar háborúk. *P. Napló* 343. sz.
Moldoványi István. A régiék szerencsejátéka. *Főc. L.* 342. sz.
Petri Mór. Balassa Bálint. (A régi magyar lyra a XVI. század végeig.) *Tasnád* 37. 38. sz.

Ráckeve város története. (Régi magyar versezet.) *Szabadság* (Székesfejérvár) 142. szám.

Rácz Károly. A bezerméni egyházmegyeről. *Szabad Egyház* 19. sz.
Radványi József. Jézus születésének és halálának éve. *Székelv Nemzet* 185—193. szám.

»*Reizner János*. Régi Szeged. II. kötet. Szeged, 1888.« Ism. *D. Gy. Szegedi Híradó* 282. *P. Hírlap* 350. szám.

Réthy István. A svájci »hunnok«. *Bud. Hírlap* 359. sz.

Schlöffler József. Apatin multja és jelene. *Bácska* 91. sz.

Schönherr Gyula. A legrégibb nagybányai könyvkiadó. (Stephanus Heeckel.)

Nagybánya és Vidéke 52. sz.

Szendrey János. Szolnok város multjából. *Szolnoki Híradó* 100. sz.

Szilágyi Sándor. Országgyűlési karczolatok. *Kolozsvár* 300. sz. mell.

Terény János. A magyar ipar vázlatos története a legrégibb időktől a nagy olvasztók korszakáig. *Bányászati és Koh. Lapok* 12. és köv. sz.

Toóth-család (A veszprémmegyei —) *Veszprémi Függetl. Hírlap* 59. sz.

Zoványi Jenő. Melius Péter mint exegeta. *Sárosp. Lapok* 45—49. sz.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A »HAZÁNK« decz. füzetével negyedik évfolyama zárult be. — Négy éves fenállása óta a jelen és mult század történetének sok nevezetes emléket jegyezte fel e folyóirat, a mely onnan kezdi a történeti emlékek közlését a hol a »Századok« elhagyja, t. i. a szathmári békétől. Főkép 1848—49. történetéhez közölt eddig sok becses adalékot. Jelen füzetében is két dolgozat foglalkozik ezzel: *Thoroczky* Sándor »Erdély történetéhez 1848—49-ben« cz. a. Köváry történelmének az orosz-osztrák elleni erdélyi hadjárat leírásában előforduló némely tévedéseit igazítja helyre. *Lehoczky* Tivadar Munkács vára 1848—49-ben szerepléséről a III. közleményt adja. A füzetet különben *Thim* József közleménye nyitja meg Belgrád ostromáról (1789), *Vörös* Antal feljegyzései alapján, a ki Belgrád ostrománál mint hadi biztos működött. *Hilke* Lajos »egy híres beszéd« cz. a. Czindery Pál Somogy követének vármegyéje közgyűlésén 1796-ban mondott ama beszédjét közli, mely miatt királyi parancs által követi tisztjétől megfosztatott. *Abafi* Lajos 1731-iki felsőbányai boszorkánypörököt mutat be. *Kovács* József Balogh János barsi követnek amaz ügyéről közöl egykorú leírást, midőn őt a szólásszabadság ügyében az 1835-iki országgyűlésen tartott beszéde miatt a bécsi kormány bütlenségi perbe idézte *Szádeczky* Lajos az 1824-iki zempléni mozgalmakról közöl egykorú leírást és verset a gr. Toldalagi család radnótfői levéltárából. *Torma* Károly gr. Kemény Sámuel belső-szolnokmegyei alispán bucsú-iratát mutatja be, midőn II. József halálával e tisztségről lemondott. *Brabbée* Gusztáv a Horavilágban az oláhok közt keletkezett »Fratres de Cruce« titkos szövetkezőkről ír. A tárczában *Paszlowsky* Sándor érdekes gúnyverset közöl 1833-ból, mely Erdélynek Magyarországgal kívánt összekapcsolásakor némely követekre íratott. A füzetet *Szünnyi* repertoriuma zárja be.

— Az »ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ« 5-ik száma befejezte az 1887-iki folyamatot. Épen olyan édekes s épen olyan gazdagon van illusztrálva, mint a megelőző füzetek — s hogy a szokottnál is érdekesebb az két fontos közleményének köszönheti. Az egyik *Lubóczy* Zs. értekezése a vojniczai

casuláról s a galgóczi kárpitról, melyekről kimutatja, hogy Mátyás király trónszönyegei voltak; a másik a krasznai arany-rudakról *Resch* és *Nagy Géza* jelentései. Ezeken kívül Kubinyi Miklós a komjáthi bronzleletről, *Radisics* az egyházi szerek bécsi kiállításáról, *Zimmer* a boroszlói sodronyos zománczú kelyhekről s *Cseryő* Márjássy István siremlékéről értekeznek. — A »levelezés« rovatában *Téglás* István, *Pintér* Sándor, *Némethy* Árpád, *Agh* Géza, *Csáky* Zsigmond, *Aigner* Sándor különböző leletekről számolnak be. — Az Irodalomban *Kaufman* Kraus Realencyclopédiáját, *Sz.* Ipolyi műtörténelmi munkáit, *Pulszky* F. Kauffinannak a Zsidó-francia szemlében megjelent tanulmányát s *X.* a bécsi epigraphiai közlemények utolsó folyamát ismertetik. — A füzetet a különfélék változatos rovata zárja be.

— A »TURUL« m. é. 4. füzetével ötödik évfolyama zárult be c jeles folyóiratnak. *Deák* Farkasnak Ipolyi Arnold emlékeztetéről írott meleg sorai nyitják meg, melyek sok találó vonást örökítenek meg Ipolyi életéből. — Ezt követi a Kolos család ezímeres levelének ismertetése és hasonmásban is bemutatása *Mayláth* Béla által. A ezímer adományozó levél 1332-ből Károly királytól származik. Dr. *Komáromy* András a Káta nemzetségről ír s hét különböző család eredetét mutatja ki ez egy nemzetségből (a Cháholyi, Surányi, Csarnavodai, Lázári, Ósi, Kátai és Vasvári családét.) *Csoma* József régi magyar sírkő tanulmányaiból négyet mutat be, *Tornay* János sírkövét 1406-ból a tornai templomból, *Jurisics* Ádám és Anna (a kőszegi hős gyermekei) sírkövét a kőszegi sztr. Jakab egyházból 1538-ból; *Dobó* István sírját Dobó-Ruszkán (a siremlék Egerbe vitetett); *Máridassy* Krisztina (Zrittey Miklós neje) sírkövét az ungmezei sztrti templomban. A könyvismertetések és vegyesek érdekes közleményei és tárcza rovat zárják be a füzetet, melyhez melléklet van csatolva Magyarország hiteles helyeinek levéltáraiban őrzött hercegi, grófi, bárói és nemesi okleveleiről, *Karagýéna* Mihály összeállításában.

— A »FIGYELŐ« m. é. decz. füzetét *Vachott* Sándorné rajzai a multból nyitják meg. E közlemény is sokat foglalkozik Petőfi emlékével; ez és *Vachott* Sándor élete (Tápio-Sápon) vázolója kölcsönöznek ennek irodalom-történeti becsét. Dr. *Versényi* György Malom Luiz (1825—1847) erdélyi írónőt mutatja be. *Csaplár* Benedek Révai tanulmányait folytatja. *Abafi* Lajos Kazinczi néhány Ráday Gedeonhoz írt levelét (1790—96.) majd Révész Imrének Ipolyihoz a magyar mythologia megjelenésekor (1856.) írt megjegyzéseit s *Egyervári* P. Ödön Rozgonyi József Döbrentei Gáborhoz (1822) történelmi kutatásokról szóló levelét teszi közzé. Végül *Váli* Béla Kuthy Lajos életéről s munkáiról, *Zodányi* Jenő Kulesár Györgyről írnak. Az ötvenes évek irodalmi viszonyairól szóló tárcza után (*Vajda* Vietortól), id. *Szinycsei* József repertóriuma következik.

— Az »ARMENIA« ez. magyar-örmény havi szemle első évfolyamát végzi a decz. füzetel. Govrik Gergely és Szongott Kristóf szerkesztőknek sikerült ezt azzá tenni, a mit zászlajára tűzött, hogy hazafias örményeinknek

legyen egy folyóiratjok, a mely míg egyrészt irodalmi kapcsolatot létesít magyar örményeink között, másrészt kutatja és műveli az örménység régi történeteit s figyelemmel kíséri az ősi hazában maradt és a nagyvilágban szétszórva élő rokonok életviszonyait. E füzet is e czélokat szolgálja, közleményei jobbra folytatásai az előbbieknél.

— A MAGYAR PROTESTANS FIGYELŐ mult évi utolsó kettős füzetében egy ismeretlen régi magyar egyházi írónak Sebestyén Monori Mihálynak emlékeztetét újítja meg *Révész* Mihály. Dr Kovács Sándor a lelkészi congruáról értekezik, historiai bevezetéssel látván el czikkét. — *Czelder* Márton folytatja a kecskeméti ref. egyház és iskola történetének leírását. — *Hajdú* Lajos egyháztörténeti adatokat közöl a kis ujszállási ref. egyházzal. A folyóirat a jövő évben nem fog megjelenni. A szerkesztőt Czelder Mártont, hivatalos teendői gátolják annak további kiadásában.

— A KERESZTÉNY MAGYETŐ ez utolsó füzetében két egyháztörténelmi adatot közöl: Székely Sándor értekezését az unitarius énekeskönyv 1837-iki kiadásáról, s Tholdalagi János 1621-iki levelét Radecz püspökhöz papmarasztás ügyében.

— A LUDOVICA ACADEMIA KÖZLÖNYÉNEK m. é. XII. füzetében modern katonai tanulmányok mellett egy van, a mely némileg a hadtörténelem keretébe vág s ez *Domaniczky* István rövid (2 lapnyi) elmefuttatása a *gladiatorok és praetorianusokról*, a régi rómaiaknál. Tanulságos és gazdag könyvismertetéseinek rovata.

— A MAGYAR NYELVÖR m. é. decz. füzetében gazdag nyelvészeti és népnyelv hagyományi közleményei között kiválóan érdekes a magyar elemek ismertetése az oláh nyelvben *Alexics* Györgytől.

— A MAGYAR SION m. é. decz. füzetében dr. Pethő folytatja előbbi füzetünkben már jelzett ismertetését a római collegium germanico-hungaricumról.

— Az UNG. REVUE-nek, Hunfalvy Pál és Heinrich Gusztáv szerkesztésében, hetedik évfolyama végződött be a decz. füzettel. E hét év alatt az Ung. Revue kiváló érdemeket szerzett a magyar irodalom ismertetésével a külföld előtt, a mely a tulajdonképen csak azóta vehet rendszeresen tudomást irodalmunk termékeiről, mióta az Ung. Revueben mindenről pontosan értesülhet. Jelen füzetében is több világirodalmi érdekű közleményt hoz. Első czikke: Luther, Melancthon és Stöckel Leonhard némely kiadatlan leveleiről szól, *Abel* Jenő tollából, a melyek bizonyára érdekelni fogják a külföldi szakembereket is. *Schwieker* a Monumenta Vaticana II. soriasának 2-ik kötetét ismerteti, Buonvisi bíbornok nagybecsű jelentéseit 1686-ból, Buda visszafoglalásáról. *Kunös* Ignác egy török Siegfried-mondat mutat be. *Fröllich* Róbert a bácskai u. m. »római sánczok«-at írja le (illustatiók kíséretében.) *Kovács* Dénes a költő Gvadányi József lovas-generalis életét és költészetét jellemzi, abból az alkalomból, hogy f. é. aug. 18-án Skalitzon emléktáblát tettek szülőházára. A kisebb közlemények, tudományos társulatok üléseiről, felolvasásokról való jelentések előtt még

egy nagyobb cikk van, (dr. *Sonnenfeld* Zsigmondtól) a mely Mészöly Géza emlékének van szentelve.

— Az ERDÉLYI HONISMERTETŐ EGYLET ARCHIVJÁNAK mult évi II-ik füzetében közli *Teutsch* emlékbeszédét Haltrich felett, *Theil* megírta Megyes és Selyk (a »két szék«) történetét a XV-ik században. — *Schuller* Frigyes a két szék örökös grófjai történetéhez szolgáltat igen érdekes adatokat, külön számlálván fel egyes helységek örökös grófjait; cikkét okmánytárral látta el. — *Meltzl* Oszkár az erdélyi nemeseknek 1781-ben József császár-hoz benyújtott sérelmi felterjesztését ismerteti.

— A »ROMAENISCHE REVUE« Resicán megjelenő politikai és irodalmi folyóirat III. évfolyamának 12 fülete (m. é. decz.) programjához híven a magyarországi románok aspirációit legyezgeti. A mi komolyszámban menő cikk volna benne, az is erősen tendentiosus, a mint már czíme is mutatja: »Huru krónikája és Kun László magyar király nagy hadi vállalata Moldovába ad reducidos Cumanos fugitivos. Egy a magyar és a szomszéd országok történetében elhallgatott történeti tény.«

IRODALMI SZEMLE.

— A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÓ s a magyar történetírás kedvelője nyugodtan tekinthet vissza a lefolyt év eredményeire. Anyag-közlés és feldolgozás közt kezd bizonyos tekintetben helyesebb arányt foglalni; főuraink közül is mind többen kezdik megérteni, hogy az ősi név és ősi vagyon nemcsak azt a kötelezettséget szállította rájuk, hogy azokat mocsoktalanul őrizzék meg, hanem hogy régi fényének emlékét is elevenítsék fel. Ennek legjobb módja: ha a régi dicsőség emlékeit a levéltárakból nyilvánosságra hozzák. Valódi örömmel regisztráljuk, hogy mintegy karácsonyi ajándékkul a magyar történetírásnak, karácson-szombatján megjelent »A nagymihályi és sztárai gróf *Sztáray* család oklevéltárának« első kötete. Sajátságos találkozása a véletlennek, hogy újabb időben a tősgyökeres magyar Kaplyon nemzetségnek két ága gondolt rá, hogy családjá levéltárát a magyar történetírás számára forgalomba hozza: a Károlyiak és Sztárayak. Mindkettő egyaránt fényes s az ösökhöz méltó kiadásában eszközölte azt. Mi most csak egy pár előleges szóval emlékezzünk meg az utóbbiról, melynek első 1234—1396-ig terjedő kötete fekszik előttünk s melyet gróf *Sztáray* Antal megbízásából Nagy Gyula szerkesztett. Valódi díszkiadás, mely 74 negyedréten 350 oklevelet tartalmaz s hét phototypicus hasonmással s kilencz pecséttrajzzal van ellátva. Egy bevezetésben beszámol Nagy Gyula a kiadásnál alkalmazott vezérelvekről, melyeket ő méltánylást érdemlő következetességgel követett a legapróbb részletekig, sok helyt szükség szerint terjedelmes jegyzetekkel is ellátván az okleveleket. Valóban ő semmi fáradságot sem kímélt magától, hogy azokat kik e munkát használni fogják, a fáradalmas utánnakutatóktól megmentse,

s gróf Sztáray Antal áldozatkészségének nagy becsű forrásmunkát köszönhet irodalmunk e mintaszerű kiadásban. Szerkesztőnek a kiadás közül követett elvei közül sok el van fogadva szaktudósaink által — s azoknak, melyek még nincsenek elfogadva practicusságát ez editió anyyira kitünteté, hogy jövőre bizvást azokat is el lehet fogadni.

— RÁTH MÓR és fia Gyula, kit amaz üzlettársául vett fel s ki egészen nyomdokin halad, a mult évi karácsonyi piacra három olyan kiváló munkát hoztak forgalomba, melyeket a történetkedvelők figyelmébe még most jóval az ünnepek lezajlása után is méltán ajánlhatunk — mert azok maradandó becsessel bírnak. Az első *Shakespeare* történeti színműveinek első kötete angol illusztrációkkal ellátva, Csiky bevezetéseivel s jegyzeteivel: a legszebb magyar könyvek egyike. A második *Arany* János hátrahagyott költeményei s levelezéseinek első kötete, sajtó alá rendezve Arany László által, Arany arcképével, számos érdekes kézirat-facsimilével, a geszti remetealak, Szalonta s Arany szülőháza szépen készült látképével ellátva. Arany levelezése Szilágyi Istvánnal, Petőfivel, Tompával az újabb idők irodalom történetének elsőrangú forrása, s ezen kor viszonyait, eseményeit, embereit érdekesen illusztrálják. A harmadik munka Gróf *Benyovszky* Mórícz életének első kötete *Jókai* Móról kép és autograph mellékletekkel, mely a Szibériából való menekülésig terjed. Benyovszky emlékiratain kívül kiadatlau levelezéseit s a családi levéltár okmányait használta Jókai az érdekes és vonzó életrajz megírásánál. Bizonyval reindkvüli érdekek fogja olvasni a közönség e változatos és regényes kalandokban gazdag életrajzot, mely Jókai ragyogó tollában méltó feldolgozóra talált.

— A MAGYAR JÁTEKSZIN TÖRTÉNETE. (A Kisfaludy-Társaság által 200 aranynyal jutalmazott pályamű. Kiadta a m. tud. Akadémia I – II. k.) A magyar nemzeti színészet oly fontos nemzetiségi s műveltségi missiót teljesített, hogy a Kisfaludy-társaság eljárását, a mely szerint e különösen érdekes kérdésre évekkel ezelőtt pályadíjat tűzött s a kérdést tárgyzó két munka mindenkét megjutalmazta, teljesen méltányosnak s correctnek találjuk. Az első díjat e most megjelent két vaskos kötetű munka nyerte el, a melynek szerzője Bayer József. A második díjat Váli Béla művének ítélte a társaság. Mindkét mű inkább anyaggyűjtemény, mint feldolgozás. De amaz egész compositiójában annyi világosságot s alaposságot, az anyaggyűjtésben annyi egyöntetű csoportosítást s helyes, nem ritkán éles ítéletet mutat: a mennyit a Váli könyvében korántsem találunk mindenütt. Egyben azonban, a mennyire már most megítélhető, a Váli Béla könyve alaposabbnak tetszik: az iskolai színjátékok kérdésében. Igaz, hogy itt is csak as anyag felkutatásában tanúsított szorgalmat dicsérhetjük inkább, mint a felfogást: de Bayer könyvének a magyar színészet homályos múltjáról írt részlete a legkevesbbé sikerült. A mi azonban a magyar színészet voltaképi megalakulását, a német színészettel folytatott küzdelmét illeti: e tekintetben Bayer annyi világosságot derít a magyar színészet és dráma-irodalom fejlődésére, a mennyit eddig még senki. Mindenesetre pompás

bevezetője az irodalomba e mű oly szerzőnek, kinek eddig nevével is alig találkoztunk. Ezért, de meg az egész mű nagy fontosságáért, arra még újra visszatérünk.

— BELICZAY JÓNÁS a magyar stílről Kecskeméten felolvasást tartott, s azt egy 54 lapra terjedő füzetben kiadta. Szemben azokkal kik magyar stíl létezését tagadják, ő annak létezése mellett tör lándzsát s a mindennapi élet szükségletére keletkezett épületekben keresi azt. A fennmaradt adatok alapján reconstruálja a sátrak különböző formáit, melyekből fejlődtek letelepedés által az állandó lakások.

— A NŐS HONVÉDELÉNY, történelmi életrajz a szabadságharczból cz. a. id. *Mogyoróssy János* a békésmegyei múzeum igazgatója egy kis füzetet adott ki (25. l.), a mely Pfiffner Paulinának a forradalomban résztvett nő-honvédnek élettörténetét mondja el, abból az alkalmából, hogy Békés megyében gyűjtést kezdettek egy a békés-gyulai temetőben sírja fölé állítandó emlékszoborra. Pfiffner Paulina Mezőhegyesen született 1825-ben; férfiass hajlamai már ifjú korában mutatkoztak. Eleinte a színpályára vágyott, s a pesti nemzeti színháznál tett kísérletet, de siker nélkül. Innen egy vidéki társúlathoz csatlakozott, s azzal Erdélybe ment; női ruháját letévén, nevét *Lújeti Kálmánra* változtatva. A forradalom kitörésekor felcsapott honvédek s a bécsi légióba állott, a mely Bem parancsnoksága alatt többnyire Erdélyben harczolt. Az első csaták egyikében lábán kartács sebet kapott, s a besztercei csatában balvállán megsebesült, s többé nem vett részt a harczokban. Visszatért a szülői házhoz; de a forradalom után, sok üldözésnek lévén kitéve, midőn a zsandárok elfogták és Békés-Gyulára hurczolták, a fogságban öngyilkossá lett 1853. sept. 28-án.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az AKADÉMIA jövő évi költségvetési tervezetét mult évi deczemberi összes ülésében megállapította. Ha e költségvetés nem fog nagyobb reductiók alá vétetni, mint a mult évben (melynek aztán az lett a következménye, hogy a »Történettudományi Értekezések«-ben ezen évben egyetlen három íves értekezés látott világot) történeti irodalmunk több becses munkával fog szaporodni. Az első osztály megkezdí a Nyelvtörténeti szótár kiadását, mely munka négy év alatt fog befejeztetni, a Nyelvenléktár hiányzó két kötete (melyekből csak az előző hiányzik) világot látand s a költők tárából egy újabb kötetet tesz közzé; az irodalomtörténeti bizottság ki fog adni az »Emlékek«-ből s monographiákból egy-egy újabb kötetet; továbbá kiadja a külső egyetemeken tanult magyarok névsorát; sajtó alá adja Szabó Károly Bibliographiája III-ik kötetét s a Magyar írók névtára I. kötetét. A második osztály költségvetésébe fölvetta a Corpus Statutorum II-ik k.; Ballagi Colbertje II. k.-ét; Frölich Magyarország helyrajzát az ókorban; s Hunfalvy Egyetemes Földrajza III. k.-ét; elő-

készíti a Hunyadyak kora folytatását s egy új folyóiratot ad ki, mely az egyetemes történelem s történelmi módszertan közlönye lesz. A történelmi bizottság kiadásában világot fognak látni: a Magyar Országgyűlési Emlékek X. kötete, Erdélyi Országgyűlési emlékek XIII. kötete, Anjoukori Okmánytár VI. kötete, Marczali II. József e III. kötete, Pesty Frigyes Magyarország Helynévtára, Velics A. Magyarországi defterek II. kötete, Beke és Barabás S. II. Rákóczy Gy. portai levelezése, Gergely és Pettkó Alvinczi Péter Okmánytára III. kötete, Acsády Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt, az Árpádkori Okmánytár Indexe. A bizottság ezeken kívül még előkészületeket tétet több más munkák kiadására. A harmadik osztály költségvetéséből kiemeljük, hogy a hadtudományi bizottság, mely a múlt évben pénzhány miatt szünetelt, a folyó évben újra megkezdni működését s egy hadtörténeti folyóiratot fog megindítani.

A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG m. é. decz. hó 3-án tartott nagygyűlésén az első öt esztendő lejártával a következő öt évi ciklusra elnököket választott. A közgyűlés bizalma az eddigi elnököket emelte újra a társulat élére. Elnökké *br. Radvánszky Béla*, a társaság létrehozója, másodelnökké: *Nagy Imre* és *Nagy Iván* választattak meg. A társulat igazgató választmányába a jövő évre három új tagot választottak, u. m. *dr. Komáromy András*, *Csoma József* és *Lehoczky Tivadar* eddigi évdíjas tagokat. A társaságnak jelenleg mintegy hatodfélszáz tagja van, alaptőkéje meghaladja a tízezer forintot.

— A »Hlas Národa« (Nép szava) című cseh lapnak szemet szúrt, hogy Bécsben a titkos levéltárban van egy alárendelt állású magyar tisztviselő. Panaszkodik, hogy ez a fiatal kezdő tisztviselő olyan gyorsan emelkedett s »hivatva lesz egykoron folytatja — egy osztrákkal osztozni a levéltár igazgatásában.« Ohajtjuk, hogy úgy legyen — mert azt kívánja a méltányosság az s igazság. De hát a mi cseh barátunknak miért nem szurt szemet, hogy most az osztrákkal a levéltár igazgatásában egy cseh osztozik? Avagy nem tudja a Hlas, hogy 48 előtt is voltak s még jóval magasabb állású magyar tisztviselők a titkos levéltárban.

— A GRÓF FALKENHAYN család történetén dolgozik a család egyik tagja. A család egyik őse báró Falkenhayn Fridrik főhadi biztos volt Erdélyben épen 200 év előtt. A Dipl. Alvinczianumban erre vonatkozólag sok adat van, melyeket gróf Falkenhayn osztrák miniszter (a ki birja a magyar nyelvet) tolmácsol és fordít le a család történet megírásával foglalkozó család tagnak.

EGER a török járom alól való felszabadításnak kétszázados évfordulóját múlt évi dec. 17-én hála isteni tisztelettel ülte meg, a melyen Pánthy Endre örkanonok tartotta a misét. Polgári ünnepély nem volt — azért mert a felszabadítás munkáját Karaffa végezte: s ezt az embert Magyarországon semmiféle ünnepély tárgyává tenni nem lehet. Eger felszabadításának történetét Balássy Ferencz írta meg egy becses és adatgazdag akadémiai értekezésben, melynek címe: »Az egri vár feladásuak

alkupontjai és a törökök maradvékai Egerben. Budapest 1878« kijött a történet tudományi értekezések 4-ik kötetében.

FRANKÓI VILMOS mult év elején a Szent István Társulatban pályakérdést tűzött ki: »egy magyarországi katolikus főpaprak vagy katolikus egyházi írónak jellemrajzára«. A pályakérdés sorsa a mult évi decz. 16-án tartott közgyűlésen dőlt el. A kitűzött határnapiig 3 munka érkezett be: 1. Gróf Erdődy Gábor Antal egri püspök életrajza. 2. Kollonich Lipót életrajza. 3. Oláh Miklós életrajza. A bírálók véleménye szerint a két első munka a pályafüladat igényeinek nem felel meg, ellenben mindhárom bíráló az »Oláh Miklós« (jellemrajz) című művet a jutalomra érdemesnek találta. A jelígs levél fölbontása után kitünt, hogy a munkát Kollányi Ferencz ipolysági káplán írta.

— A TRENCSENYI VÁR pusztulásáról szomorú hírek keltek s járták be a lapokat. Illetékes helyről újabban czáfolat jelent meg a lapokban, mely szerint a romok elég jó karban vannak, a nevezetes híri kutat sem fenyegeti baj, tetőzete még kitart jó darabig. A jelenlegi tulajdonos Harcourt grófné négy év előtt részben restauráltatta, bevakoltatta az omolatag várfalakakat; csak itt-ott hordatta el ama részeket, melyeknek megmentése lehetetlen volt s csupán a magas toronyba vezető rozoga falépcsőket kellene újjakkal kicserélni.

A SZÁZADOK XXI. évfolyam (1887. decz. 15-ki) 10. száma 839. lapján Vendelin Jurij (György) magyarországi származású történetíróról tétetvén említés, nem lesz fölösleges itt megjegyezni hogy *Vendelin* (Hucza) *Ivanovics* György életrajzát terjedelmesen közlé Lehoczky Tivadar Beregvármege monographiájának II. kötete 162—164. lapjain, hol számos megjelent műve is elő soroltatik.

† DR. ZÁDORY JÁNOS esztergomi kanonok, igen képzett tudós, jeles egyházi író, a Magyar Sionnak több éven át buzgó szerkesztője, ki magas műveltségét ritka humanus gondolkodással párosította, mult évi decz. 30-án meghalt. A cath. irodalom benne kitűnő munkást, barátai önzetlen nemes gondolkodású jó barátot vesztek. Temetése e hó 2-án volt Esztergomban.

† LIPP VILMOS igazgató tanár s a csornai premontrai kanonokrend kiváló tagja életének 53-ik évében Keszthelyen jan. 3-án elhunyt. Mint archaeolog elismert nevet vívott ki magának: ő vezette a keszthelyi ásátásokat s azon vidék őstörténelméhez sok becses dolgozattal járult, melyek közül többet az Akademia adott ki. A vas megyei régészeti muzeum felállításában s rendelkezésében is nagy buzgalmat fejtett ki. Általában nagy műveltségű buzgó tevékeny férfiú volt.

† KLINKOWSTRÖM KELEMEN a bécsi titkos levéltár archivariususa ez év elején elhunyt. Buzgó tevékeny tisztviselő volt ki a kutatókat szívesen támogatta munkájukban.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

--- A NAGYMIHÁLYI ÉS SZTÁRAI GRÓF SZTÁRAY Család Oklevéltára. Kiadja gróf Sztáray Antal. Szerkeszti Nagy Gyula. Első kötet. 1224—1396. Budapest, 1887. XIV. + 574 ll. és 7 fénynyomat. 4-cdr.

— ELSŐ MÁTYÁS KIRÁLY TRÓNSZÖNYEGEI, a fojniczai kazula és a galgóczi kárpit. Irta Lubóczy Zsuzsánna. 25 számozott különnyomat az »Archaeologiai Értesítő« 1887. évi folyamából. Budapest, 1887. 22. ll. 4-r.

— A NEMZETI JÁTEKSZIN története. A Kisfaludy-társaság által 200 arannyal jutalmazott pályamű. Irta Bayer József. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. Első kötet 642 ll. Ára 4 frt. Második kötet 485 ll. Ára 3 frt. 8 adt. Budapest, 1887. Hornyánszky Viktor ak. könyvkereskedése.

— GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ ÉLETRAJZA. Irta Jókai Mór. Első kötet. Budapest, 1888. Kiadja Ráth Mór. 413 ll. Kép- és autograph-mellékletekkel 8-adr.

— MAGYARORSZÁG MEZŐGAZDASÁGÁNAK Története. Irta *Wenzel Gusztáv*. Kiadja a M. T. A. Tört. Biz. Budapest, 1887. V. és 422 l. 8 r. Ára 2 frt 50 kr.

— ALSÓ MAGYARORSZÁG BANYAMÍVELÉSÉNEK TÖRTÉNETE. Irta *Péchy Antal*. Második kötet. (1600—1650-ig) Budapest. Kiadja a M. T. A. 1887. 8 r. Ára 5 frt.

— FELELET báró Roszner Ervin Régi Magyar házassági jog című munkájára. Irta *Kovács Gyula*. Budapest 1887. 8-adr. 53 l.

— A RÉGI SZEGED. II. A Kőbárány és a Kún puszták pere. Irta Reizner János. Szeged, 1887. 201 l. 8-adr. Ára 2 frt 50 kr.

— A TUDOMÁNYOS, KÜLÖNÖSEN AZ EGYHÁZTÖRTÉNETI SEMINARIUMOKRÓL. Történet-neveléstani értekezés. Irta Krupec István. Budapest, 1887. 50 l. 8-adr.

— JEZUS SZÜLETÉSÉNEK ÉS HALÁLÁNAK ÉVE. Időszámítás alapján. Irta Radányi József. Brassó, 1887. 69 l. 8-adr. 40 kr.

— GRÓF HOFFMANSEGG utazása Magyarországon 1793—94-ben. Németből fordította és bevezette *Berkeszi István* (olcsó könyvtár 231. sz.) Budapest, 1887. 12 r. 142 l. Ára 30 kr.

— KÖSZEGI RAJNIS JÓZSEF. Irodalomtört. tan. Irta *Hénap Tamás*. Veszprém, 1887. 70 l. 8-adr.

— ROMANO-CATHOLICI PER MOLDAVIAM EPISCOPATUS et Rei Romano-Catholicae res gestae. Quas ad optimarum fontium fidem publicam in lucem *Guilielmus Schmidt* stb. A M. T. A. segélyezése mellett. Budapest, 1887. 8-adr. 164 l. Ára 1 frt 50 kr.

— HISTORIQUE du 3e Regiment de Hussards de 1764 a 1887. D'après les archives du corps, celles du dépôt et autres documents originaux. Par Raoul Dupuy. Paris 1887. 8-adr. 135 l. színes képekkel. Ára 6 frt.

BAKOCS TAMÁS PRÍMÁS

BIRTOKSZERZEMÉNYEI.

Azon államférfiak között, kik a múlt századok folyamán Magyarország ügyeit intézték, alig van egy is, ki a hatalmat annyira teljes mértékben kezeibe ragadni és egyúttal olyan hosszú időn keresztül megtartani tudta: mint Bakocs Tamás, kit joggal a Wolseyk, Ximenesek és Richelieuk sorába helyezhet a történetíró.

A velencei köztársaság követei »az ország második királyának« neveztek; azt hirdették felőle: hogy »nagyobb tekintélye van, mint a királynak«; és mikor híre járt, hogy a pápai trón elnyerésére törekszik, ezt kétségbe vonták, mert »hiszen ő saját hazájában pápa is, király is, egy szóval minden a mi lenni akar.«¹⁾

Nemcsak Magyarország kormányzata vett, közel három évtizeden át, tőle irányt: világrészünk nagy eseményeire nem egyszer döntő befolyást gyakorolt.

A leghatalmasabb európai uralkodók vetélkedve fáradoztak azon, hogy jóakarátát megnyerjék, és befolyásával Magyarország erkölcsi vagy fegyveres segítségét magoknak biztosítsák. Követeiket utasították, hogy kedvében járjanak; hizelgő levelekkel keresték föl; czímeiket, méltóságokat, javadalmakat ajánlottak föl néki; és mikor meggyőződtek afelől, hogy ambíciója a legmagasabb czélpontokat tűzte ki, nem haboztak szent Péter székének elnyerésére közreműködésöket ígérni.²⁾

Nem lehet tehát meglepő, ha látjuk, hogy hazájában, a szellem és akaraterő hatalma előtt, uralkodók, főpapok, urak, köz-

¹⁾ Giustiniani 1500 ápril 7. Pasqualigo 1511 augusztus 7-iki jelentései; és Bon Alajos 1519-ik évi zár-jelentése.

²⁾ Erre nézve Pasqualigo velencei követnek 1511 nyarán, Budáról írt jelentései érdekes leleplezéseket tartalmaznak.

nemesek és polgárok meghajolnak, mondhatnók szolgálatába állanak.

Ezt szembetünöbben mi sem mutatja, mint azon készség, melylyel nagy vagyon szerzésére és családja fényének megalapítására célzó törekvéseit minden oldalról támogatják.

Az erdődi jobbágy fia, ki mikor az atyai házat elhagyja egy talpalatnyi földet sem vallhat magáénak, négy évtizedre nyúló közpályán óriási birtok-complexumot szerez össze; és ha túlzott is azon állítás, hogy az ország területének hatodrészét bírta,¹⁾ bizonyos, hogy vagyon tekintetében a legelőkelőbb családokkal egy színvonalon állt, és lehetővé tette testvérei gyermekeinek: a Bánffiakkal és Szécsiekkel, a Szentgyörgyi, Corbáviai és Zrinyi grófokkal házasodni össze.

Kiváló érdeket kelt, és a kor viszonyaira is jellemző világot vet, ezen nagy vagyon összeszerzése folyamatának figyelemmel kísérése.²⁾

I.

A régi Magyarországbán a birtokjogok kútforrása a *korona* volt. Az ősiség intézményéből kifolyólag, a kihalt családok és a hűtlenség bűnében elmarasztalt nemesek vagyona a koronára szállott, és épen ezért a nemesi birtokok mindennemű elidegenítéséhez — a mely a korona örökösödését érinthette, — a király hozzájárulására volt szükség.

Ugy a közvetlen adományozás, mint a más úton szerzett birtokjogok megerősítése, a királyi kegyelem ténye, rendszerint a tett vagy várt szolgálatok jutalma vala.

Bakocs Tamás képességeit és szolgálatait már pályája kezdetén, Mátyás király nagyrabecsülte. Egyik okiratában így nyilatkozik róla: »Hűségét, ragaszkodását és buzgalmát — úgy

¹⁾ Podhraczký említi, hogy »némelyek azt írják.« (Kik? nem idezi.) Adatok Bakocs Tamás esztergomi érsek életéhez. (Magyar Akadémiai Értesítő. 1855-ik évfolyam. 571.)

²⁾ Az adatok legnagyobb részét az Erdődy család galgóczi és monyorókeréki, az esztergomi érsekség és káptalan levéltáraiban, valamint az országos levéltárban őrzött oklevelek nyújtják. (Rövidség okáért a levéltárakat »G. L.« »M. L.« »E. É. L.« »E. K. L.« és »O. L.« kezdőbetűikkel fogom jelölni.)

mond — kezdettől fogva tapasztaltuk mindazon ügyekben, melyeket rá bízunk; mióta pedig titkainkba avattuk, tanácsunkba meghívtuk és a legfontosabb megbízásokat ruháztuk rá, még inkább nyílt alkalmunk meggyőződni afelől, hogy kiváló bölcseséggel párosult hűsége ¹⁾ és szolgálata személyünknek és országunknak legnagyobb hasznára vált.« ²⁾

A mellett, hogy királyi titkárból győri püspökké és titkos cancellárrá nevezte ki, jószág-adományokban is részesítette.

Mikor 1484-ben Lesztheméri András és István egyik vérokonukat boszúból meggyilkolták, és ezért jószágvesztésre ítéltettek, birtokaikat: Leszthemér, Bánócz és Kis-Lázon falvakat Zemplén-megyében, Kereszt, Jenke, Zeko és Matiocz falvakat Ung-megyében, Bakocs Tamásnak és testvéreinek, közösen Bajnai Bóth András királyi udvarnokkal és testvéreivel, adományozta. ³⁾

Majd a biharmegyei Pélbárhida, Kozmafalva és Reszege nevezetű falvakat, egedi és kágyai birtokrészekkel, adja Bakocsnak, közösen Nyárasapáthi Györggyel. ⁴⁾

Mindez csak szerény kezdet, azon bőkezűséghez képest, melylyel II. Ulászló halmozza el kedvelt cancellárját. Adományleveleiben a legnagyobb magasztalásokkal szól az ő érdemeiről. Az egyikben »az állam alapkövének, az ország támaszának« nevezi. ⁵⁾

Az 1495-ik évben Vuk, szerbországi fejedelem özvegye Bor-

¹⁾ »Fidelitatem cum summa sapientia coniunctam.«

²⁾ Az 1489, január 6-ikán kelt királyi okirat, melyben néki és rokonainak nemességét adományoz. (G. L.) Századok 1875-ik évfolyam. 554.

³⁾ Mátyás király 1484 február 27-ikén meghagyja a leleszi conventnek, hogy a beiktatást hajtsa végre. Ez megtörténik. Az elitáltak rokonai ellenmondanak. Per keletkezik. Mátyás király ez ügyben 1487. rendeletet bocsát a leleszi conventhez. (Mindkét rendelet a leleszi convent levéltárában.)

⁴⁾ Mátyás 1489 márczius 5-ikén meghagyja a budai káptalannak, hogy a beiktatást hajtsa végre. Ebből is per támad. Ezért 1493 október 25-ikén Nyárasapáthi a maga részét eladja Bakocsnak; ki 1519-ben elcseréli ezen birtokokat (G. L.)

⁵⁾ Az 1493 január 1-én kelt adománylevél bevezetésének hosszasan dicsőítő sorait ezzel zárja be: »Unde sine injuria possumus ipsum quoddam Status nostri fundamentum, Regnique stabilimentum appellare.« (G. L.)

bála, második férjével, Beriszló Jánossal, a törökhöz pártolt át és a szultán pártfogása alá vonúlt el. Ezért megfosztatott azon szlavóniai uradalmaktól, melyeket Mátyás király Vuknak és halála után néki engedett át. Azokat, úgymint: Fejérkö várat Kőrösmegyében, Komogovina kastélyt Zágrábmegyében, Dolaczki kastélyt Orbázmegyében, az azokhoz tartozó uradalmakkal, II. Ulászló Bakocsnak adományozta. ¹⁾

Néhány hónappal utóbb egy egészen mástermészetű hűtlenségi eset adott alkalmat újabb adományozásra. *Kanizsai György* kir. főpohárnokmester, neje Bánffi Erzsébet elhunytá után, ennek unokahugával Rozgonyi Klárával lépett házasságra; de elmulasztotta a közel sógorság következtében fönforgó házassági akadály elhárítására, az egyházi dispensatiót kieszközölni. Ezért házassága törvénytelennek és ő maga jószágvesztés büntetésére ítéltetett. Birtokai egy része: Debrő vára Hevesmegyében, három faluval és Gyöngyös mezőváros egy részével, Bakocsnak jutott. ²⁾

Az 1508-ik évi koronázó országgyűlésen Devecseri Choron András szintén a jószágvesztést vontá magára, azért, hogy több nemessel szövetekezve, zavart támasztott, és ezen alkalommal a primás udvarához tartozó nemesekkel összeütközött, közülök hetet megsebesített. Veszprém- és Zala-megyék több falujában létező birtokrészeit Bakocsnak adta a király. ³⁾

A Kinizsi Pál halála után, magvaszakadta következtében, a koronára szállott birtokokból, 1505-ben elnyerte a zalamegyei Csatárt, három faluval és a csatári szent-Benedek-rendű apátság kegyuraságával; ⁴⁾ 1510-ben pedig a magtalanúl elhalt Bielvai Tamás és Gyalus István somogymegyei birtokait. ⁵⁾

II. Lajos király, kevéssel trónralépte után (1516) adományozta Bakocsnak a magtalanúl elhalt Bátmonostori Töttös

¹⁾ Az 1496 január 23. kelt adománylevel. G. L. A beiktatást a csaszmai káptalan csak 1508-ban hajtotta végre.

²⁾ Az 1496 június 16-ikán kelt adománylevel Hevenesy kéziratgyűjteményében. XVII. 26. Kanizsai később kegyelmet kapott és (1498) horvátországi bán lett.

³⁾ 1508. június 5-ikén kelt adománylevele. G. L.

⁴⁾ Az adománylevel a G. L. A patronatust mai napig az Erdődy család bírja.

⁵⁾ A két adománylevel a G. L.

László birtokait: Mare kastélyt és uradalmat Tolnában, Bátmonostor mezővárost Bodroiban és öt baranyamegyei falut.¹⁾

A királyi adományoknál gyakran nagyobb előnyöket nyújtott a királyi javak és jövedelmek elzálogosítása, mely II. Ulászló uralkodása alatt gyakorlatban volt, mikor a kincstár a felmerülő követeléseket kiegyenlíteni és kölcsönöket kapni más módon nem volt képes. Rendszerint az elzálogosított javak és jövedelmek hasznélvezetéből nyert bevételek sokszorosan meghaladták a követelések és kölcsönök összegét. Míg tehát a hitelezőkre nézve igen előnyös, a kincstárra nagy mértékben káros volt ezen eljárás, mely ellen az országgyűlések ismételten felszólaltak és intézkedtek.

A királyi kincstár hitelezői sorában Bakocs a legelső helyet foglalta el. A király és a kincstárnokok, valahányszor a sürgős szükségek kielégítésére képtelenek voltak, mindennek előtt ő hozzá fordultak, a ki mindig tudott és kész volt segíteni. A kötelezvények — melyeknek nagy részét az esztergomi levéltárak megőrizték — gyakran hálásan szólának azon lényeges szolgálatokról, melyeket nehéz órákban, kölcsöneivel a királynak és az országnak tett. Kamatot nem igényelt, sőt a legtöbbször a visszafizetésre éveken át elvárt.²⁾ Emellett csak egyetlen egyszer engedett azon kísértésnek, hogy a király kényszerhelyzetét kizsákmányolva, a korona javaira tegye kezét. Mikor 1502-ben a török ostrom által fenyegetett Jajcza várának fölszerelésére 4000 forintot kölcsönözött, a király — nem tartózkodva azon megszegyenítő vallomástól, hogy csak ily módon sikerült a fontos végvárat megmenteni és az

¹⁾ Az 1516 december 15-ikén kelt adománylevél a G. L. Szint azon örökségből kapták (1517) Bakocs unokaöcsei Erdődi István és Farkas Zeliz mezővárost 4 faluval Barsban, 4 falut Hontban és kettőt Fehérmegyében. (G. L.) Bakocs 1518 junius 21-ikén Erdődi Péterhez írt levélben említést tett egy kir. adományról, melyet Ezecei András vasmegyei birtokaira kapott. (M. L.)

²⁾ Azon kölcsönökről, melyeket a király trónraléptétől kezdve nyújtott, csak 1506 február 24-ikén történt a leszámolás. Ekkor kitűnt, hogy a kincstár még 16,500 forinttal adósa. 6000 forint (mint látni fogjuk) zálog által biztosítva volt. A fennmaradó 10,500 ftra nézve a király ígéri, hogy azt »rövid idő alatt« visszafizeti (Akadémiai Értesítő. 1855. évf. 568.)

országától súlyos csapást elhárítani, - - zálogba adta Esztergom szabad királyi várost, külvárosaival együtt, és átengedte a város területén a kincstárt illető adó-, vám- és egyéb közjövödelmeket, mindaddig, míg a 4000 forint visszafizettetetik.¹⁾

Esztergom városának illetén átengedése Bakocs szemeiben bizonyára nem annyira pénzügyi eredményeinél fogva mutatkozott kíváncsnak, mint inkább azért, hogy érseki székhelyén a hatóságot ő gyakorolhassa.

Mindazáltal, a mint az 1518-ik évi bácsi országgyűlés a királyi javak visszabocsátását elrendelte, Bakocs Tamás azon kevesek közé tartozott kik önkényt, és pedig a zálogösszeg megtérítését be nem várva, a törvény előtt meghajoltak; míg a legtöbben nyíltan ellenszegültek vagy azt kijátszották. Esztergom városát az 1519-ik év elején visszaadta.²⁾

II.

Bármily jelentékenyek voltak azon kedvezések, melyekben Bakocs Tamás királyi adományozás útján részesült; sokkal nagyobb értéket képviselt vagyonának azon gyarapodása, melyet közvetlenül főrangú egyéneknek, közvetve mégis a királyi hozzájárulásnak köszönhetett.

Valóságosan csodálatot kelt azon ügyesség és szerencse, amint a legkülönbözőbb utakon és módokon az érdek-solidaritás szoros kötelékével az előkelő férfiak nagy számát személyéhez kötni, és az így létesült viszonyokat értékesíteni tudta.

Politikai téren és magán ügyekben, tettel és tanácscsal, előnyöket biztosítva és bajokat hárítva el, számtalanoknak tett szolgálatokat. És miként a király, úgy barátai előtt is nyitva állott mindenkor telt kincstára, melyből soha sem habozott bőven meríteni, mikor arról van szó, hogy azokat lekötelezze, kiknek viszon-

¹⁾ Az 1502 szeptember 14-iki okirat Hevenesynél. LXIV. 9. Két évvel utóbb, mikor Bakocs ugyanazon célra 2000 forintot kölcsönözött, a zálog összeg 6000 ftra emeltetett. Az 1504 márczius 27-iki okirat ugyanott.

²⁾ Bon Alajos, Velenceze követe 1519 február 10-ikén Budáról írja: »I beni regii za se ha dato principio à restituirsì. Et el Cardinal Strigoniense ha restituito Strigonia.«

szolgálatára szüksége vala. El tekintetben éles látásánál, melylyel évek múltával bekövetkezhető eseményeket számításai körébe vont, nem kevésbbé figyelemreméltó, a kockázttatás bátorsága és a türelem, melylyel be tudta várni, míg a termés az aratásra megéri.

Az adomány-levelek és szerződési-okiratok hosszú sorozata tesz erről tanúságot; mert rendszerint részletesen kiterjeszkednek azon szolgálatokra, melyekkel Bakocs Tamás a halára jogcímet szerzett.

Igy *Corvin János* herczeg 1495-ben előadja, hogy »mikor feuséges édes atyját Mátyás királyt Isten rendelése e világból kiszólitotta, ő gyermekkorban maradt hátra, és ügyeit a maga feje után intézni nem volt képes; pedig minden oldalról az üldözések zivatarai és a legkülönfélébb háborgatások környezték. Királyi atyjának némely magas rangú hívei nem vonták ugyan meg tőle segítségöket, támogatásukat és pártfogásukat; de mindannyit túlszárnyalta Tamás püspök, kit jeles erényei és kiváló érdemei miatt néhai Mátyás király rendkívül kedvelt. Ez mai napig, minden ügyében buzgó szolgálatkésztséget tanúsít iránta.« A tőle nyert »jótétemények« között fölhozta azt is, hogy hadainak fizetésére 6000, és a horvátországi báni hivatal elfoglalásának készületeire szintén 6000 forintot kölcsönözött néki. Ezen 12000 forintnyi összeg fejében és egyébb jó szolgálatainak »némi viszonzásaúl« adományozta néki a zsámbéki uradalmat Fehérmegyében és a derecskeit Biharban; valamint ráruházta jogait az elzálogosított margitai és polgárii uradalomra Szabolcsban.¹⁾

Már korábban is vett föl *Corvin János* 5200 forintnyi kölcsönt Bakocs Tamástól, kinek ezért zálogképen Mátyás királytól örökölt több értéktárgyat engedett át. Ezek között volt egy művészi

¹⁾ Schmitt közli *Corvin János*nak 1495-ben a pécsi káptalan előtt tett fassióját; de a szövegből kihagyja az adományozott uradalmak neveit. (*Episcopi Agrienses*. II. 156.) Sajnos, az oklevél eredetijének nem tudtam nyomára jönni. Mindazáltal az adományozott birtokok nevével megismertet minket *Corvin János*nak 1498-ban az országgyűléshez benyújtott panaszirata, melyben egyebek közt előadja: »Domino Agriensi dedi. . . possessiones Sambok, Thewk, Perbar, Derechke, Polgari, Zenthmargytha.« (Hazai Okmánytár. IV. 439.)

kivitelű, dúsan zömánczozott nagy arany feszület, melyet utóbb 40000 forintra becsült. A visszaváltás jogát fönntartotta magának, de arról később — Bakocs Tamás újabb jó szolgálataiért háláját bebizonyítandó — lemondott, és így a műtárgy a primás tulajdonába ment át, majd az esztergomi főegyházra szállott és ma kincstárának legfőbb ékességét képezi. ¹⁾

A mint a nagy király műkincseinek egyik legjelentékenyebbjét megszerezte, úgy azon büszke reménynyel is kecsegtet-heté magát, hogy a Hunyady-ház legkiválóbb műépítészeti alkotása, a vár, mely a dicső emléktű család nevét viseli, őt fogja uralni.

A könnyelmű ifjú herceg, ki előtt mindezeknek semmi becse nem volt, 1494 tavaszán Hunyadvárát tízezer forintért zálogba vetette Kinizsi Pálnak, ki már néhány hónappal utóbb Bakocs Tamásnak és Ernst Zsigmond pécsi püspöknek, ugyanazon összeg erejéig beírta. ²⁾

Kinizsi halála után pedig özvegye Benigna, ki csakhamar Kamizácz Horvát Márkkal második házasságra lépett, az ő jogait, melyeket Hunyadvárára birt, Bakocs Tamásra ruházta; hálából — mint mondja — azon jó szolgálatokért, melyekben atyját a vitéz Magyar Balázst és két férjét részesítette. ³⁾

Mindazáltal Corvin János megtámadta Bakocs jogigényeit. Hosszú per keletkezett. És a herceg ügyvédei mindenféle kifogásokkal meg tudták akadályozni az ítélethozást. Halála után, (1504) özvegye Frangepán Beatrix folytatta ezen eljárást. Végtére az 1507-ik év őszén II. Ulászló meghagyta az erdélyi vajdának, hogy a legközelebbi nyolczadi törvényszéken, tekintet nélkül a netán felmerülő kifogásokra, az ítéletet mondassa ki.

Az 1508-ik év elején tartott ülésszakban az ítélet, Bakocs

¹⁾ Ez az u. n. »Mátyás király kálváriája.« Corvin János 1494 május 31 és július 30-iki okiratai. (E. K. L.) Később Bakocs meghasonlott Corvin Jánossal, ki az 1498-ik évi országgyűlésen vádat emelt ellene. A vádirat a G. L.

²⁾ Corvin János 1494 június 11 és a Kinizsi Pál 1494 december 3-iki fassiói a G. L. — Erről és a következő részletekről a történetírás ekkor nem vett tudomást. Hunyadvára monografusai Schmidt Vilmos és Arányi Lajos mit sem tudnak róla.

³⁾ Benigna asszony fassiója 1496. február 13. G. L.

javára mondatott ki. De amint az ítélet végrehajtása, Hunyadvárának Bakocs részére eszközendő átadása végett az erdélyi káptalan és a vajda emberi Hunyadvára előtt megjelentek, a várnagy fölfegyverzett lovas csapat élén fogadta és elűzte őket.¹⁾

A hatalmaskodás ezen ténye a hűtlenség büntetését vonta azokra, kiknek rendeletére végrehajtatott. E czímen megindult a per Corvin János özvegye ellen. De ez nem sokára azután (1508 folyamán) elhalálozott. Ekkor az ő második férje, Brandenburgi György örgróf a Corvin János örökségének legnagyobb részére, névszerint Hunyadvárára is királyi adományt nyert. Ezzel rá szállott a Bakocs által indított per.

György örgróf, ki Hunyadvárat tényleg bírta, jogelődei példájára, azon volt, hogy az eldöntést késleltesse. Mikor már minden ügyvédi fogást kimerített volt és az ügy az 1514-ik év első napjaiban tartandó nyolczadi törvényszék napirendjére ki volt tűzve, azon ürügy alatt eszközölt ki elhalasztó királyi rendeletet, hogy fogadalmát teljesítendő, szent Wolfgang ereklyéihez kell zárándokolnia. Mindazáltal a ledér ifjú Budán maradt és vígan élte ott a farsang napjait. Bakocs nem tűrte ezt szóltalanul. Panaszt tett a királynál, a ki a budai káptalant bízta meg, hogy György örgróf hollétét nyomozza ki. A káptalan néhány nap múlva jelenti, hogy ismételtén látták őt Budán.²⁾

Ekkor azután az örgróf végtére elszánta magát, és az áacheni kegyhelyre zárándokolt el; a mely alkalommal az ellene megindított perekre a király általános halasztást engedélyezett.³⁾

Ennek daczára, az 1515-ik év első napjaiban az erdélyi törvényszék tárgyalás alá vette az ügyet. Zápolyai János vajda elnökölt. Verbőczy István mint ítélőmester viselte az előadó tisztét. Bakocs Tamás ügyvéde Mikolai Gergely, Brandenburgi György Báthori János volt.

A tárgyalás az erdélyi káptalan 1508-ik évi jelentésének felolvasásával nyitott meg. A primás ügyvéde a végrehajtás

¹⁾ II. Ulászló 1507 december 12-ikén kelt rendelete és az erdélyi káptalan 1508 február 6-ikán kelt jelentése. G. L.

²⁾ Az 1514 január 21-én kelt királyi rendelet a G. L.

³⁾ Az 1514 július 28-ikán a horvátországi bánhoz intézett királyi rendelet, a müncheni állami levéltárban.

erőszakos meggátolásáról intézkedő törvények értelmében, Brandenburgi Györgyöt elmarasztaltatni kérte.

Az örgróf ügyvéde erre azt válaszolá, hogy megbízója Corvin János jószágait királyi adomány és nem örökösödés alapján bírja; miért is azon tényekért, melyek az ő birtokba lépése előtt történtek, őt felelősség nem terhelheti.

Ellenben Mikolai Gergely azt vitatta, hogy a magyar szokásos jog elvei szerint a felelősség az ily tényekért a birtokkal mint teher jár, s attól a király sem oldhatja föl.

Az örgróf ügyvéde a végzés kimondásának elhalasztását próbálta kieszközölni; egyebek között előadta azon királyi rendeletet is, mely a Brandenburgi György zarándok útjáról visszatérteig az ellene indított pereknek elnapolásáról intézkedett.

Ezt a törvényszék nem vette figyelembe. Kimondotta a végzést: hogy Hunyadvára zálogjog czímen Bakocs Tamást illeti. És a kolosmonostori conventet utasította, hogy a végrehajtást eszközölje.

Azónban Brandenburgi György rendeletet tudott kieszközölni, melyben a király közvetlenül a conventnek meghagyta, hogy a végrehajtást halassza el, mivel a két fél között békés kiegyenlítést kíván létrehozni.

Ulászló tett is erre nézve kísérletet. De miután az meghiúsult, és a király arról értesült, hogy az örgróf Hunyadvára eladásának tervével foglalkozik: a kolosmonostori conventet — 1515. május elején — fölhívta, hogy most már a végrehajtást haladék nélkül vigye keresztül.

Az év végén, deczember 19-ikén jártak el convent és az erdélyi vajda küldöttei megbízatásukban. A mint kísérvikkel, Hunyadvára közelébe értek, Pathócsy Péter várnagy lovascsapat élén fogadta őket, s azt a kérdést intézte hozzájuk: mi végből jöttek? Filpes Albert mester, a vajda embere, előadta küldetésök célját. Majd Pathocsy tudni akarta, hogy kik a bíbornok emberei, és ki van hivatta mint jövőendő várnagy Hunyadvárát átvenni? Erre Albert mester figyelmeztette, hogy mindez nem tartozik hozzá, ő csak bocsássa be őket a várba, hogy azt Bakocs Tamás bíbornok részére átadhassák.

Erről Pathocsy hallani sem akart. »Menjetek — így szólt

— térjetelek vissza, és ha azt akarjátok, hogy baj ne érjen titeket, ovakodjatok tovább jönni.« Azután előadta, hogy értesülése szerint az utolsó országgyűlésen a bibornok hűtlenség bűnében marasztaltatott el és száműzetett; már pedig száműzött ember jószágokat és birtokjogokat nem szerezhethet, sőt az is a ki vele tart, száműzött gyanánt tekintendő. A bibornok mindenekelőtt tisztítsa ki magát azon vétségekből, melyekben elmarasztaltatott; azután törvényes úton fölléphet György örgróf ellen. Ha a tizezer forintot megítéli neki, György örgróf könnyen kifizetheti azt. De Hunyadvárát semmiesetre sem fogja birtokolni!

A küldöttek e nyilatkozat hallatára, és a lovas csapat fenyegető magatartásával szemben, visszavonultak.

Ismét négy esztendő múlt el anélkül, hogy az ügyben bármi történt volna; csak az 1519-ik év elején tartott erdélyi nyolczadi törvényszék ülésin került újból tárgyalás alá. Az ügyvédek azon kérdés fölött vitatkoztak: vajjon a várnagy eljárása repulsió-nak, a végrehajtás erőszakos meggátlásának, tekintendő-e. Mielőtt ez eldöntetett volna, II. Lajos királytól rendelet jött, melyben meg-hagyja, hogy az ügy a királyi cúria elé terjesztessék.

Azonban a törvényszék nem hajolt meg ezen rendelet előtt. Arra hivatkozott, hogy az a királyi tanács ülnökeinek hozzájárulása nélkül állíttatott ki, és az erdélyi jog gyakorlattal ellenkezik, mert oly ügyeket, melyek egyízben már a királyi curia előtt megfordultak és onnan az erdélyi vajda törvényszékéhez tétettek át, többé a királyi curia elé visszavinni nem lehet.

Azörgrófügyvédének kifogásai elutasítottak. Az ítélet kimondatott. Akként hangzott, hogy mivel az örgróf várnagya fegyveres kézzel megakadályozta a végrehajtást, ez által az örgróf a hűtlenség büntetését vonta magára, összes birtokaitól megfosztottnak tekintendő, és azok két harmad részben a birót, egy harmadrészben a felperest illetik.¹⁾

Ezen ítélet daczára, az ügy mégis a királyi curia elé került; de itt sem volt György örgrófra nézve a eredmény

¹⁾ Az 1519 január 21-ikén kelt ítéletlevél, mely az ügy összes előzményeit is előadja, az E. K. L. és a király 1515 május 4-iki rendelete a kolosmostori conventhez a O. L.

kedvező. 1519 június 22-ikén rendelet ment az erdélyi vajdához, melyben utasítottatott, hogy Hunyadvárát, ha kell fegyver hatalmával és ágyukat is használva, György örgróf kezeiből vegye ki és szolgáltatassa át a bibornoknak ¹⁾

Mindazáltal ez nem hajtatott végre. Hunyadvárát sem Bakocs sem örökösei nem bírták.

III.

A nagy király fiát és leghíresebb hadvezérének özvegyét hosszú sorozatban követik a főrangú férfiak és nők, kik Bakocs Tamás irányában a hála adóját bőkezű adományokkal és jogát ruházásokkal rótták le.

A hatalmas főpap törekvéseit különösen azok megnyerésére és lekötelezésére irányozta, kik gyermektelenül közeledtek a sír felé, és így haláluk esetére könnyen rendelkezhettek birtokaikról, melyeknek különben is a koronára kellett szállaniok.

Az 1491-ik év kora tavaszán Monoszlói Csupor István, ki magát gyermektelen aggastyánnak vallja, a király előtt kijelentette, hogy azon szívessegek és szolgálatok által indítva, melyeket Tamás püspök részéről tapasztalt, összes birtokait neki adományozza. A király jóváhagyta ezt, és a mikor a következő év végén Csupor halála bekövetkezett, új adománylevelet állított ki. Az örökség Szarvaskő várából és uradalmából állott, melyhez Monoszló mezőváros és 75 falu tartozott, Kőrös- és Zágrábmegyékben. ²⁾ Birtokba vételök akadálytalanul történt meg.

Valóságos küzdelemmel kellett kivívni egy másik nem kevésbé nevezetes slavoniai uradalmat: a császárvárit, Varasd-megyében.

Ezt egykor Zsigmond király az ő ipjának Cillei Herman-nak adományozta volt. Utána Ulrik gróf birta, kinek özvegyétől Pamkircher András, a vasmegyei Szalonok ura, erőhatalommal

¹⁾ A rendelet az E. K. L.

²⁾ Az 1491 márczius 7 és 1494 január 1-én kelt kir. okiratok a G. L. — Később (mikor? nem tudjuk) a Csupor Miklós magvaszakadtával a koronára szállott birtokokat is megkapta. Ezek között Erdélyben fekvő jószágok is voltak. (Tanúskodik erről egy 1505 október 24-kén kelt oklevél a marosvásárhelyi gróf Teleki-levéltárban.)

ragadta magához. Az erőszakoskodó főúr, ki majd Frigyes császárral majd Mátyással tartott, erőszakos halállal múlt ki. Frigyes kezeibe kerülván, lefejeztetett. Uradalmaít fiai: György és Vilmos örökölték. Az utóbbi korán kimúlt, egy leányt hagyva maga után. György — kinek nem voltak gyermekei — a család utolsó férfi sarja vala. ¹⁾

Bakocs már Mátyás életében jó viszonyban állott hozzá. Atengedte néki a győri püspökség némely tizedeinek és jószágainak haszonélvezetét; kölcsönöket adott, anélkül hogy a visszafizetést igényelné. ²⁾

Viszont György úr az 1492-ik év nyarán összes birtokait, 50,000 forintnyi összegben, beirta közösen a maga nővérének (gróf Stumberger Boldizsár nejének), hajadon unokahugának és Tamás püspöknek. ³⁾

Halála 1501-ben következett be. Ekkor Bakocs Császárvárra és az ahhoz tartozó uradalomra — az örökség többi részét a nőrokonoknak engedve át — királyi adománylevelet eszközölt ki, és rábirta Ujlaki Lőrincz herceget is, hogy igényeit, melyek az atya és Cillei Ulrik között (1445-ben létesült) kölcsönös örökösödési szerződésen alapultak, ráruházta. ⁴⁾

De ezalatt gróf Stumberger Boldizsár erőszakosan behelyezkedett a császárvári uradalomba, Bakocs egyességi ajánlatait elutasította, ⁵⁾ és a királyi törvényszék ítéletei előtt sem hajolt meg. Nem maradt egyéb hátra, mint fegyveres kézzel üzni ki a bitorlót. Ulászló mindazáltal tartózkodott ezen végső eszközhöz nyúlni, mive a gróf a római király alattvalója volt. Ezért ismételtlen fölkerlte Miksát, hogy birja rá Stumbergert az önhatalmilag elfoglalt uradalom kibocsátására. ⁶⁾

¹⁾ Mindezen részleteket Bakocsnak Miksa római királyhoz küldött dátum nélküli információja tartalmazza. (G. L.)

²⁾ A szalonoki kapitány 1504 ápril 24-iki nyilatkozata, melyben a kölcsönök összegét 1835 forintra teszi a G. L.

³⁾ Az idézett információ.

⁴⁾ Az 1501 junius 18-iki kir. adománylevél és Ujlaki 1502 május 21-iki okirata. G. L.

⁵⁾ Erről említést tesz Bakocs (1503) Kanizsai Györgyhöz írt levelében. O. L.

⁶⁾ Bakocs idézett információja.

Miksa hajolt a kérelemre. És miután az ő fölszólításai is sikertelenül hangzottak el, kijelentette, hogy bebizonyítani kívánván jóindulatát Bakocs iránt, fegyverhatalmával fog Stumberger ellen föllépni.¹⁾ Azonban négy év múlt el, anélkül, hogy ígéretét teljesítette volna. Sőt amikor Ulászló újabb lépéseket tett nála, bár hangsúlyozta, hogy a primást »különös barátjának« tartja: azon javaslatot terjesztette elő, hogy az ügyet magyar és osztrák megbizottakból alakítandó vegyes bíróság vizsgálja meg és döntse el.²⁾

Bakocs erre rá nem állott. Az ügy soká függőben maradt. Időközben a bitorló elhalt, és két fia lépett az örökségbe; II. Ulászló is elköltözött az örökkévalóságba. II. Lajos király az 1518-ik év tavaszán kibocsátotta a »királyi karhatalom«-rendeletet, mely a régi ítéleteknek karhatalommal való foganatosítása iránt intézkedett.³⁾ De ez nem hajtatott végre. Ismét tárgyalások indítottak meg, úgy Miksával, mint az örökösökkel.⁴⁾ Bakocs ezen fáradozásainak gyümölcsét csak örökösei élvezték.

A slavoniai uradalmak birtokosai között, a Pamkircherek mellett, még több más idegen származású család találtatott. Ilyenek a *Roh* és *Hennig* családok, melyeknek örökségét Bakocs szintén megszerezte.

A decsei Roh-ok Kőrös megyében Dianvát és Plodin várat, Decse, Gyanafölde és Kuthina mezővárosokat, számos faluval és pusztával, birták. A XV. század végén ezen uradalmak felerészben Roh Bernát, másik felerészben Roh Mátyás és László kezei között voltak.

Bakocs Tamás legelőbb Bernáttal lépett összeköttetésbe. Eljegyezte néki 1492. tavaszán egyik unokahugát Ágnest, kivel 6000 forint jegyajándékot adott. Viszont a vőlegény hiteles alakban bevallást tett, melynek erejénél fogva, — magtalan halála

¹⁾ Miksának 1506 ápril 2-kán Ulászlóhoz írt levele. G. L.

²⁾ Miksának 1510 október 14-kén Ulászlóhoz írt levele. G. L.

³⁾ Az 1518 május 6-iki rendelet. G. L.

⁴⁾ Bakocs Tamás 1518 június 21-ikén Erdődi Péterhez írt levelében említi, hogy Miksától biztató ígéreteket kapott. (M. L.) 1519 november 7-ikén Pamkircher Vilmos özvegye jogait átruházza Bakocsra. (G. L.)

esetén -- összes birtokait nejére, továbbá Tamás püspökre és ennek testvéreire ruházta. Három évvel utóbb pedig mikor 4000 forint kölcsönt vett föl neje nagybátyjától, ezt feljogosította, hogy ha a tartozást hat év lefolyása alatt vissza nem fizeti, összes birtokait lefoglalhassa, és addig birhassa, míg a jövedelemből az adósság letörlesztetik.

Időközben Róh Mátyás, gyermektelen, beteges fiatal ember, magtalan halála esetére, birtokjogait szintén Bakocsra szállította. És mikor a következő években mind ő, mind pedig László és Bernát is gyermekek nélkül elhaltak: Bakocs királyi adománylevelek alapján, az özvegyek és leánygyermekek igényeinek kielégítése után, a család összes birtokait átvette.¹⁾

Szomszédvári Henning András, családjának utolsó férfisarja, Szomszédvár és Selin várakat, Sztubicza kastélyt a hozzátartozó uradalmakkal Zágrábmegyében birta; egyszersmindt pert folytattott, neje Laki Thúz Zsófia nevében, a zágrábmegyei Medvevára, Lukavecz és Bisztricze kastélyok, a kőrösmegyei Rokonok kastély a somogymegyei Lak kastély és uradalmak, valamint némi zólyom-megyei rézbányák tárgyában.

Bakocs Tamás az ő unokaöccseinek egyike, Erdődi Bálint és Henning András nőtestvére Margit között házasságot hozott létre; egyúttal alkalmat keresett, hogy András úrnak szolgálatokat tehessen. Hálából, a Henning-házaspár Bakocs Tamással és ennek rokonaival (1504 nyarán) kölcsönös örökösödési szerződést kötött, melynek értelmében a Henning család magvaszakadtával összes birtokai a Bakocs-családra szállanak; viszont ennek magvaszakadtával azon birtokok, melyek a Gudóczi Péterrel kötött hasonló örökösödési szerződés értelmében²⁾ várakoznak rá, a Henning-családra fognak szállani. Minthogy a Henning-házaspárnak fiörökösekre nem volt többé reménysége, míg a Bakocs által kilátásba helyezett örökség bizonytalan volt és aránylag csekély lehetett:

¹⁾ Az 1492 ápril 8-iki szerződés Roh Bernát és Bakocs között: Roh Bernát 1495-ik évi kötelezvénye; Ulászló király adománylevelei: 1494 július 7, 1496 január 20 és 1497 február 6-ikán; Roh Mihály özvegyének és leányának 1504-ik évi fassiója. (G. L.)

²⁾ Ezen szerződésnek nem jöttem nyomára.

a kölcsönös örökösödési szerződés szorosan véve az adományozás értékével birt, melyhez azután a király megegyezése is járult. ¹⁾

Néhány hónappal utóbb a két család birtokjogi összeköttetését még szorosabbá tette egy csere-üzlet. E szerint Bakocs Tamás átadja a Henning-házasságoknak azon birtokokat, melyek a Roh-család kihalta után szállottak rá, valamint jogigényeit az Ivanovics Miklós magtalan halála után reá szállandó Gudócz és Oresia kastélyokra Körösmegyében, továbbá zágrábmegyei három falunak és öt faluban levő birtokrészeknek felerészére. Viszont a Henningek átadják mind a tényleg kezeik között levő várakat és uradalmakat, mind pedig jogigényeiket a per alatt levő várakra és uradalmakra. Kétségtől azon tekintet volt mévadó befolyással a csere-re, hogy Bakocs Tamásnak a jogigények sikeres érvényesítésére biztosabb kilátása lehetett. ²⁾

De ezen csere --- úgy látszik --- nem foganatósított; mert Bakocs ezentúl is birta és örököseire szállította át a Roh-féle uradalmakat.

Henning András 1517-ben bekövetkezett halála után, Bakocs Tamás és unokaöccsei beiktattattak ugyan a reájuk szállott birtokokba ³⁾, de ezek tényleg az özvegy kezeiben maradtak.

Mikor két esztendő múlva, (1519 ápril végén) az özvegy is kimúlt, az országgyűlés épen együtt volt. Május 19-én az országtanács előtt megjelent a köznemesség küldöttsége, és szónoka Ártándi Pál azon kérelmet terjesztette elő, hogy ő felsége Henning András birtokait adja át egyetlen leányának Margitnak, Bánffi János özvegyének, kit örökösödési jogon illetnek meg; ha netán mások is igényt tartanak rájuk, azokat utasítsa per útjára. Ez ellen felszólalt Bakocs, és a szerződésekre hivatkozva, az örökséget magának kívánta kiadatni. Hasonló alapon Drágffi János is bejelentette

¹⁾ Az 1504 július 2-ikán kelt szerződés, II. Ulászló és II. Lajos megerősítő oklevelével. G. L.

²⁾ Az 1504 december 11-ikén kötött és a király által jóváhagyott szerződés az E. É. L. — Ivanovics Miklósnak 1495 február 17-ikén kelt fassiója, és II. Ulászlónak 1498 december 6-iki megerősítő oklevele a G. L.

³⁾ II. Lajos 1517 július 28-ki rendelete és 1517 szeptember 9-ki adománylevele a G. L.

géneyeit. Ellenben a királyi ügyek igazgatója a kincstár jogainak érvényesítését követelte.

Az országtanács abban állapodott meg, hogy a Henning-örökséghez tartozó birtokok a következő országgyűlésig a király kezei között maradjanak, akkor azután igazolja az özvegy az ő jogait.¹⁾

Mindazáltal az ügy már előbb a királyi törvényszék elé került, mely az örökséget özvegy Bánffy Jánosnénak és Hedervári Ferencznek — kinek anyja Henning-leány volt — ítélte oda.

Bakocs ekkor — azon alapon, hogy ügyvédjének hibája okozta a pervesztést — a királynál perújítást eszközölt ki.²⁾ De az újabb ítélet meghozatalát már nem élte meg.

* * *

Benső viszonyba lépett Bakocs a Zrinyi családdal is. Amint Péter gróf 1493-ban Modrusnál hősi halállal kimúlt, az ő kiskorú fiát Miklóst pártfogása alá fogadta, és udvarában, több más főrangú ifjúval együtt, gondos neveltetésben részesítette. Ez alatt az elzalogosított családi birtokokat, sajátjából 16000 forintot előlegezve, kiváltotta; Miklós testvérbátyjának Pálnak elhunytá után, özvegyét 6000 forinttal kielégítette, ezenfelül a birtokok rendezésére 10000 forintaál többet fordított. Majd amint Miklós gróf felserdült, eljegyezte neki egyik unokahugát Margitot (1504).³⁾ Ezen alkalommal Zrinyi Miklós, háláját bebizonyítandó, oklevelet állított ki, melyben magtalan halála esetén, Zriny, Pedel és Gwozdanszk nevezetű várait, zágrábmegyei és knini birtokaival, jegyesére és ennek családjára ruházta át; mit a király is jóvá hagyott.⁴⁾

De ezen tervezett frigy nem jött létre. Zrinyi Miklós, jegyesét nőül venni vonakodott, és az eljegyzésből származó kötelezettségekkel nem gondolva, Corbaviai Károly gróf leányával Ilonával

¹⁾ Az ország tanács üléseiről vezetett jegyzőkönyvnek töredéke a budapesti egyetemi könyvtárban.

²⁾ Az 1519 december 19 és 1520 január 9-iki kir. rendeletek G. L.

³⁾ Bozthei Wethéssy Ferencz és Erdődi Katalin leányát.

⁴⁾ Zrinyi Miklósnak 1504 február 21 én kelt fassiója és Ulászló királynak 1506 márczius 12-én kelt megerősítő okirata Galgóczon.

lépett házasságra. Ezzel az akkori törvények értelmében, »hit-szegés« bűntényét követte el, melynek a jószágvesztés volt büntetése. Bakocs Tamás családi érzelmeiben és érdekeiben egyaránt sértve, nem késett ellene a király boszúját fölidézni. II. Ulászló 1510 tavaszán kimondotta a jószágvesztést, és Zrinyi Miklós összes birtokait a panaszlónak adományozta.¹⁾

Bakocs az ily módon szerzett jogigényeit nem volt képes érvényesíteni; de nem mondott le a reményről, hogy a czélt más úton elérheti.

Zrinyi Miklós, amint Corbaviai Károly leányát nőül vette, sógorával János gróffal, a család utolsó férfinaszájával, kölcsönös örökösödési szerződésre lépett.²⁾

Ezen János grófnak Bakocs nőül adta egyik unokahugát. Jegyajándék fejében 20000 forintot fizetett ki,³⁾ és átengedte neki Krupa nevű kastélyát. Viszont biztosítást kapott János gróftól, hogy magtalan halála esetén, Bosnyákország határszélein fekvő várai (Grabovác, Vuác, Knevo) Bakocs Tamás családjára fognak szállani.⁴⁾

Bakocs Tamás utóbb cserében Krupa váráért a zágráb-megyei Lipócz várát adta át, melyet ő Jasztrabarszka kastélylyal és Fölsővidék területével szintén cserében szerzett meg, Pethő Tamástól, kinek bihar- és békésmegyei birtokokat engedett át.⁵⁾

Corbaviai János magtalanul múlt ki. De birtokait nem Bakocs családja, hanem a Zrinyiek örökölték.

Ezen két sikertelen kísérlethez, Horvátország területére terjeszteni ki aquisitióit, járul egy harmadik. Bornemisza János egykor Mátyás király al-kincstárnoka és Szalkai László II. Ulászló al-kincstárnoka, mikor gróf Blagay István és fia oklevélhamisítás miatt hűtlenség bűnében elmarasztaltattak, II. Ulászlótól

¹⁾ Az 1510. április 22-én kelt királyi okirat Galgóczon. Zrinyi Miklós óvása az ellen az országos levéltárban.

²⁾ Salamon. Az első Zrinyiek. 223.

³⁾ Velencei budai követének 1517. márczius 7-iki jelentése.

⁴⁾ Az 1517. február 20-án kelt fassió Galgóczon.

⁵⁾ Pelbárhida, Kozmafalva, Kiskágya, Reszege, Tölgy, Derecske és Egyed nevű falvakat. (Erre nézve egy később, 1519. június 1-én kiállított okirat ugyanott.)

adományul kapták (1503 január 14.) azoknak összes jószágait, melyeket azután — kétségkívül mert a tényleges birtoklás elérésére nem volt reménységök — Bakocs Tamásra ruházták át; hálából azon jó szolgálatokért, melyeket nekik tett és jövőben tehetett. Ezen birtokok: Blaga, Boncna, Ostrosics, Thoron várakból, Bojna, Otto, Busevácz kastélyokból és az azokhoz tartozó uradalmakból állottak.¹⁾

De Bakocs sem volt szerencsésebb mint az adományozók.²⁾

IV.

Bakocs Tamás birtok-aquisitori tevékenységének inkább kedvezett a szerencse Magyarország Dunántúli részein.

Monyorókeréki *Ellerbach János*, kinek Németországból bevándorolt öse Konrád, Nagy Lajos hadjárataiban kitüntetésén magát, Vasmegyében terjedelmes uradalmakat kapott adományul, a család magyarországi ágának utolsó sarja volt. Birta *Monyorókerék* várat és mezővárost, *Vöröstorony* várat, *Körmend* kastélyt és mezővárost, 26 faluval és 22 faluban elszórt birtokrészekkel.

Bakocs és Ellerbach között benső viszonyban állott fönn. Az azon korban szokásos gyakorlat szerint, testvéreknek fogadták föl egymást.³⁾ Bakocsnak alkalmá nyílt sok jó szolgálatot tenni azon zavarteljes időkben, melyek Mátyás halála után következtek, mikor az ország Dunántúl fekvő része egy ideig Miksa római királyt uralta. Kölcsönöket is adott, melyek 40000 forintnyi nagy összegre emelkedtek.

Ellerbach, mindezen jó szolgálatok viszonzása fejében, az 1496-ik év husvét táján, a pozsonyi káptalan előtt, összes birtokait, halála esetére, Bakocs Tamásnak és családjának eladta; özvegye

¹⁾ Bornemisza és Szalkai által 1504 november 11-én kiállított fassió.

²⁾ Megemlítendő e helyen, hogy 1498 augusztus 21-én Bakocs Tamás bevezettetik Luka és Kornicza zágrábmegyei falvakba, melyek Saranics Miklós halála után szállottak rá.

³⁾ A monyorókeréki siriratban Bakocs öt »frater adoptivus«-nak nevezi.

részére Vöröstorony és uradalma haszonélvezetét fönutartva. A király jóváhagyta ezen átruházást. ¹⁾

Ellerbach János 1499-ben, gyermektelenül elhunyt. Mire Bakocs azonnal birtokba vette az örökséget. A monyorókeréki várat Kerecsényi György várnagy goudjaira bízta és védelmi állapotba helyezte. Az özvegygel is tárgyalásokat indított az iránt, hogy pénzbeli kárpótlásért a vöröstoronyi uradalmat azonnal átengedje. ²⁾

Veszprém megye egyik legszebb uradalmát, melynek *Somlyó-vára* képezte központját, 1495-ben *Zápolyai István* nádor engedte át Bakocsnak örök tulajdonul, 12000 forintért és egyúttal — mint a bevallásban kiemeli hálából, tapasztalt szolgálatkészségeért. ³⁾

Bakocs elpusztult állapotban vette át ezen uradalmakat. A benépesítés előmozdítása végett, a megtelepedő jobbágyok részére a királytól kedvezményeket és kiváltságokat eszközölt ki. ⁴⁾

Ugyanakkor egy másik hatalmas országzászlós *Ujlaky Lőrincz* herceg, ki »végső szükségében« mint maga mondja

12000 forintot kapott kölcsön Bakocstól, ezért és egyéb számos »baráti jó szolgálatokért«, a *Fejér* megyében fekvő *Gerencsér* várat és uradalmát a nevezett összegben elzálogosította neki. ⁵⁾

* * *

A Korothnai család Somogymegye előkelő birtokosai között foglalt helyet. Tagjai közül többen mint főispánok, megyéjük élén,

¹⁾ Az 1496 márczius 30-án kelt fassió és II. Ulászlónak márczius 20, 21, 25, július 4-én kelt okiratai G. L.

²⁾ Bakocs Tamásnak 1500—1501-ben Kerecsényihez írt levelei M. L.

³⁾ Az 1495 június 25-iki fassió a G. L. — Bakocs 1502-ben megszerezte Thallóczy Gábortól az ő részét, melyet a várban és uradalomban birt; 1505-ben pedig a királytól adományul kapott Somlyó közelében egy malmot, mely Kinizsi Pálé volt. (G. L.)

⁴⁾ Ulászló 1496 február 2-iki okirata G. L. — Az 1517-ik évben a győri püspök pert támasztott, azon czímen, hogy egykor Gara László a somlyói uradalmat a győri püspökségnek adományozta. — De az uradalom Bakocs és örököseinek kezei között maradt.

⁵⁾ Ujlakinak 1495 márczius 25-iki fassiója ugyanott.

és mint itélőmesterek az országos törvényszéknél működtek volt. A XVI. század elején az ősi birtokok két testvér, Gergely és István, között oszlottak meg. Mindketten könnyelmű, tékozló életet folytattak; jószágokat és érték-tárgyaikat zálogba vetették; zsidó uszorások kezeibe kerültek. Gergely magtalan halála után az ő része is Istvánra szállott; de ennek daczára a tönkrejutás veszélye fenyegette őt. ¹⁾ Ekkor nyújtotta feléje a mentő kezét Bakocs Tamás.

István házasságra lépett volt Bajnai Bóth Magdolnával, kitől Ferencz fia és Katinka leánya született. De neje korán elhunyt. Az özvegy férfiú 1506 végén a primás testvére, Bakocs János, leányának Ilonának kezét kérte meg és el is nyerte. Az eljegyzés alkalmával Bakocs Tamás biztosította őt, hogy zálogba vetett jószágait visszaváltja és adósságait kifizeti. ²⁾

Igérétét híven teljesítette. Az 1508 és 1509-ik év folyamán 4380 forintot fizetett ki a zálog-jószágok visszaváltására. ³⁾ Súlyos teherként nehezedett Korothnaira azon adósság, melylyel Fekete Mendel és Jane budai zsidóknak tartozott. Eredetileg csak száz forint volt, de a kötelezvény föltételei értelmében a fizetési határidők elmulasztásával a tartozás mindig megkétszereződött. Ily módon 1509-ben már több ezer forintra növekedett. Ekkor Bakocs közbevetette magát, négyezer forintban kiegyezett a hitelezőkkel, és ezen összeget a következő évben le is fizette. ⁴⁾

Mindazáltal ezen áldozatok fejében és mivel Korothuai István az adósságcsinálással ezután sem hagyott föl — maga

¹⁾ V. Ö. Véghelyi Dezső értekezését: »Korothnay Katinka.« (A Századok 1870. évfolyamában. 14—29.)

²⁾ Az 1506 december 12-én a nádor előtt kiállított oklevelet idézi Véghelyi.

³⁾ A Véghelyi által fölhasznált 1509-ik évi marcztalói oklevelekhez járul még az esztergomi káptalani levéltárban levő egy fassio 1508-ik évi, melyben Pernessi István elismeri, hogy az általa zálogban birt Kadarkút falut és több somogy megyei birtokrészt, 1100 forint átvétele után, Bakocs Tamásnak átadta.

⁴⁾ A marcztalói levéltárban meg van az 1510 februárban 18-án kelt nyugta. Az esztergomi káptalani levéltárban az 1509 október 4-én kötött egyességről szóló oklevél.

Bakocs Tamás több ízben volt kénytelen neki hitelezni ¹⁾ — a primás a kiváltott birtokokat magára, testvéreire és Korothnai nejére iratta át. ²⁾

Bakocs ezáltal meg akarta akadályozni azt, hogy újból elidegeníttessenek. A saját és Korothnai István családjának érdekei egyaránt lebegtek szemei előtt; mert a fönnálló kapcsolatot még szorosabbá tervezte alakítani, az által, hogy egyik unokaöccsét Istvánnak leányával összeházasítja. ³⁾

Korothnai István 1511-ben meghalt. Ekkor a primás követelései biztosítása végett, öccse Erdődi Péter erőszakosan hatalmába ejtette a korothnai várat; a mi ellen a kiskorú Korothnai gyermekek gyámja Amadé István óvást emelt és a törvény oltalmához folyamodott.

Bakocs Tamás ez időben Rómába utazott, hol az európai politika és a világegyház nagy ügyei foglalták ugyan el; de nem vonták el családi érdekeitől figyelmét. Az örök városból sűrű levelezést folytatott Amadé Istvánnal, oly czélból, hogy a tervezett házasság létrejöttét biztosítsa. ⁴⁾ Ezt a gyám ellenkezése megakadályozta.

Mindazáltal, habár számításai meghiusultak, a család iránt nemesen viselte magát. Az 1517-ik év őszén egységre lépett Amadéval. Követeléseit 8000 forintról 3000 frtra leszállította, és késznek nyilatkozott, hogy ha ezen összeg a kitűzött határnapig lefizettetik, a korothnai várat és a többi családi birtokokat visszabocsátja. Mivel pedig a határnapon a gyám az összeget lefizetni nem volt képes, halasztást engedett. És a következő évben (1518) a 3000 forint lefizettétvén, a Korothnai család birtokait vonakodás nélkül kibocsátotta. ⁵⁾

¹⁾ Az esztergomi káptalani levéltárban Korothnai Istvánnak két kötelezvénycze van; az egyik 1509. november 11-ikről 130 forintról, a másik 1510-ből 100 forintról.

²⁾ A fassiók a marcaltői levéltárban.

³⁾ Bakocs István halála után 1512. márczius 29-én Ilona gyámjához intézett levelében említést tett a korábbi megállapodásokról.

⁴⁾ A marcaltői levéltárban őrzött három levelét (1512 márczius 29, július 3 és szeptember 26-ról) ismerteti Véghelyi.

⁵⁾ Az ezen tárgyalásokra vonatkozó okiratokat Véghelyi ismerteti.

Szerencsésebben sikerült Bakocsnak két más házassági terve, melyek még jelentékenyebb családokkal hozták őt rokonságba.

Rimaszécsi és felsőlindvai Szécsi Miklós királyi főlovászmester kezeiben, Dénes bíbornok-prímás testvéreinek magtalan halálával, nagy vagyon halmozódott össze. Birta: Felső-Lindva és Dobra várakat, Muraszombat mezővárost Vas megyében, Gre dica kastélyt Pozsegában, Sziget kastélyt és Letenye mezővárost Zalában, kilencz falut Pest, Nógrád, Győr, Gömör és Kraszna megyékben. Az 1498-iki országgyűlés a banderium tartására kötelezett főurak közé sorozta.

Kevéssel utóbb bekövetkezett halála után, két figyermekére Miklósról és Tamásra szállott az örökség. Tamás még kiskorú volt. Kalandos szelleme által vezérelve külföldre vándorolt, miután előbb örökségéről bátyja javára lemondott. Keletre utazott. Eljutott Ródosz szigetéig és Egyiptomba is. Sok viszontagságon ment keresztül, különféle veszélyek környezték, kalózek kezeibe is került. De a szerencse el nem hagyta. Néhány év múlva visszajött hazájába. Itt bátyja ellenséges érülettel fogadta, és igényeit teljesíteni vonakodott. Mikor rövid idő múlva Miklós hirtelen halállal kimúlt, özvegye azt a vádat emelte Tamás ellen, hogy bátyját meggyilkolta.

A válságos helyzetben a fiatal főúr Bakocs Tamáshoz fordult, ki buzgón fölkarolta ügyét és pártfogásába vette. Támogatásával sikerült a törvényszék előtt ártatlanságát igazolni, a családi javakra királyi adományt eszközölni ki, és két évig tartó erőfeszítés után azoknak tényleg birtokába jutni.

Ezen sikerek után a bíbornok őt testvéreinek fogadta, családi körébe vonta, és unokahugát. Agatát jegyezte el neki; 8000 forintot készpénzben adott jegyajándéku. azonfölül 4000 forint értékű ékszerekkel és kelengyével látta el a menyasszonyt.

A menyegző után, 1506 tavaszán, Szécsi Tamás oklevelet állított ki, melyben részletesen elbeszéli, mit és mennyit tett érte a bíbornok. Ugy tekintheti őt — mondja egyebek között — mint a kinek mindent köszönhet, mint ha parasztból úrrá tette volna őt. Háláját és neje iránt szeretetét hebizonyítandó, valamint a 12000 forintnyi jegyajándékot részökre biztosítandó, magtalan

halála esetére összes birtokait 12000 forintban beírja Bakocs Tamásnak és családjának. ¹⁾

Bakocs egy másik unokahugát, Vérthessy Borbálát a *bazini és szentgyörgyi grófi ház* egyik sarjával Farkas gróffal háziasította össze, és ennek ez alkalommal 2000 forintot adott elzálogosított birtokai visszaváltására, oly kikötéssel, hogy magtalan halála esetében nejére és a primás családjára szálljanak. ²⁾

* * *

A Rozgonyi családnak, mely V. István király óta számos nagynevű főpapot és hadvezért adott a nemzetnek, a XV. század végén hat nő és csak egy férfi tagja (Rozgonyi VII. István) volt életben; így tehát a kihalás veszélye fenyegette; amint hogy az ő gyermekeiben csakhamar (1523) ki is halt.

A családnak nyolcz megyében voltak birtokai. Hevesben: Gyöngyös mezőváros, 12 faluval; Pestmegyében 15 falu; Borsodban egy falu; Pozsonymegyében Sempte vára; Sárosmegyében: Szeben és Makovicza várak; Valkóban egy falu; Baranyában egy falu; Fehérmegyében Csókakő és két falu.

Ezen birtokokban az özvegyeknek és leányoknak is jelentékeny részők volt.

Bakocs azon volt, hogy ezen részeket és az azokkal kapcsolatos jogigényeket megszerezze. Ez sikerült is neki.

A legelső, ki e tekintetben óhajtasát készséggel teljesítette Rozgonyi Klára volt, Egervári László horvátországi bán özvegye ki tekintettel arra, hogy elhunyt férje, úgy Mátyás mint Ulászló uralkodása alatt, sok jótéteményben részesült Bakocstól és ennek pártfogásába ajánlotta halálos ágyán nejét és fiát, miért is ideger kézen levő birtokai visszaszerzésében támogatására számít: (1496 husvétkor) 400 forintban — melylyel férje neki adós maradt — részet, melyet a Rozgonyi-javakban hír, örökjogon beírja.

Néhány héttel utóbb követte példáját anyja Dorottya, k szintén hálásan emlékezőn meg a férje iránt tanusított jóakarát

¹⁾ Az 1506 junius 26-ik oklevél Galgócson. — Tamás Mohácsná esett el. Egy fiút hagyott hátra, kibén (1535) a család kihalt.

²⁾ Az 1515 julius 8-án kelt okirat a G. L. — Farkas grófnak nem voltak gyermekei.

bizonyítékairól, 2000 forint lefizetése után, átengedte Bakocsnak a Rozgonyi-birtokok azon részét, melyet ő leányaival 2000 forintért zálogban bírt.

A következő évben Rozgonyi Borbála Frangepán Mihályné, tekintettel azon jó szolgáltatokra, melyeket neki és rokonainak Bakocs tett, 4000 forintért eladta részét és igényeit.

Végre 1499-ben egy másik Rozgonyi Dorottya, Palóczi Imre özvegye és egy harmadik Rozgonyi Dorottya, Gyulaffi Istvánné 1000—1000 forintért engedik át jogait.

Bakocs csak 1504-ben volt képes kieszközölni, hogy a 8400 frtnyi csekély összegért megszerzett uradalmakba beiktattassék. De Rozgonyi István és a nőág több örököse ellenmondottak. Per keletkezett. A nyolczadi törvényszéken Rozgonyi István, — mivel meg nem jelent — ismételten elmarasztaltatott. De Bakocsnak nem sikerült az uradalmak birtokába lépni. ¹⁾

Laki Péter pécsi prépost — úgy látszik családjának utolsó sarja — 1504-ben összes birtokjogait Bakocs Tamásra szállítja át, részint azon 7000 forint fejében, melyet tőle készpénzben föl-vett, részint hálából azon pártfogás és támogatásért, melyben tőle pályáján részesült. Birta Sárosmegyében Abara kastélyt és ahhoz tartozó három falunak felerészét; továbbá Zemplén, Bereg, Szabolcs és Bihar megyében fekvő birtokrészeket. ²⁾

Szobi Mihály, Verbóczi Istvánnak ipja, a köznemesség egyik vezérférfia, Csall nevű hontmegyei faluban levő birtokrészét aján-dékozta Bakocsnak és unokaöccseinek. ³⁾

V.

Az ekkorig ismertetett birtokszerzemények nagy részében jelentékeny tényezők gyanánt szerepelnek a Bakocs Tamás által adott kölcsön, előleg és egyéb czímeken följánlott pénzösszegek.

Hosszú sorozatot képeznek azon aquisitiók is, melyek tisztán adás-vevés vagy elzálogítás útján jöttek létre.

¹⁾ Az adománylevelek, statutiók, óvások és ítéletek egész halnaza az országos és az esztergomi káptalani levéltárakban.

²⁾ Az 1504-iki évi fassió, valamint 1511 február 26-ikán kelt eladási okirat. G. L.

³⁾ Az 1511 július 21-én kelt statutiojelentés az E. K. L.

1493-ban Jánosi István 4000 forintban beírja néki Szentmargita és Polgári falukat Szabolcsban. ¹⁾

1494-ben Kanizsai György 600 forintért elzálogosítja Ároktő horsodmegyei falu felerészét, melyet csakhamar azután örökjogon enged át. ²⁾

1494-ben Perényi Imre, a későbbi nádor, 20,000 forinton eladja Zemplénmegyében Sztropkó várát, a hasonnevű mezővárossal, 33 faluval és 3 pusztával, oly módon, hogy Bakocs az uradalomnak Perényi halála után lép birtokába. ³⁾

1495-ben Abránffi Péter 500 forintért eladja a békésmegyei Tölgy falut. ⁴⁾

1502-ben zálogozímen megszerzi Bakocs Ravaszkeszit és Ujfalut Komárommegyében, Köhökútót Esztergommegyében. ⁵⁾

1504-ben Szalatnyai Jakabtól megvesz a hontmegyei Szalatnyán 9 jobbágytelket. ⁶⁾

1506-ban Hernadmesteri Bernát, Kisdömölki Tamás és Uki Andrástól 300 forintért megveszi Mihálfalva vasmegyei pusztát. ⁷⁾

Szintén 1506-ban Szarvaskendi Sibrik László és Máriától 300 forintért megveszi Kisfüzes vasmegyei falut. ⁸⁾

1510-ben Fancsi Orbántól 1000 forintért megveszi az ő fia Fancsi Gáspár részét a hontmegyei Csábrág várában és uradalomban. ⁹⁾

¹⁾ Ezen birtokokat 1490-ben Corvin János ugyanazon összegben beírta Jánosinak. -- Mikor Ulászló 1493-ban a Bakocs javára történt beírást jóváhagyja, -- a beírási összeget 8000 frtra emeli. (Az erre vonatkozó okirat az egri káptalan országos levéltárában. Kandra K. szíves közlése.)

²⁾ Az erre vonatkozó oklevelek ugyanott.

³⁾ Az 1494 május 25-én kelt fassio a G. L. A nádor halála után II. Lajos 1519 december 1-én elrendeli a beiktatást. Perényi Péter és Ferencz ellenmondanak. Per keletkezik.

⁴⁾ Az 1495 október 31-ikén kelt fassió G. L.

⁵⁾ Az 1502 február 21-én kelt fassio az O. L.

⁶⁾ A fassio a G. L.

⁷⁾ Az 1506 február 10-ikén kelt fassio a G. L.

⁸⁾ Az ugyanakkor kelt fassio a G. L.

⁹⁾ A fassio a G. L.

1513-ban Koronházi Koron Istvántól 1500 forintért megveszi a túróczmegyei Blatnicza várát 9 faluval és 1 pusztával. ³⁾

1517-ben Balogh Miklóstól megszerzi hontmegyei györki irtokrészét, melyért cserében egy pesti és egy esztergomi házat ad. ⁴⁾

1518-ban Alsó-szécséni Jánostól megszerzi hontmegyei györki irtokrészét, melyért cserében egy budai házat ad. ⁵⁾

1518-ban Belládi János nejétől Marosfalvi Erzsébettől 44 orintért megveszi Barsmegyében Cseke pusztát. ¹⁾

1519-ben Korlátkövi Pétertől 2700 forintért zálogczimén megszerzi Ság falut Külső-Szolnokban, továbbá 2 pusztáját és 3 aluban levő birtokrészeit Csongrádban. ²⁾

— Wesaki Perottus zólyomi főispántól megveszi Somogyan fekvő birtokait: Szinyér kastélyt, 4 falut, 7 pusztát és 10 aluban létező birtokrészeit. ³⁾

Végül megemlítendő, hogy Bakocs *Budán* több házat szeretett meg.

Az elsőt 1482-ben Rozgonyi László nándorfehérvári kapitánytól 500 forintért vásárolta. ⁴⁾

Ennek kiépítésére a szomszédságában álló házból, mely a éterváradi apátság tulajdona vala, a hátulsó részt 1483-ban 232 orintért vásárolta meg. Az apát az árt ezen aránylag csekély összegben azért állapította meg, mert hálás kívánt lenni azon szolálatokért, melyeket Bakocs — akkor még királyi titkár — az pátság javára tett. ⁵⁾

Tíz évvel utóbb (1493) Márton váczai prépost, egy szintén a szomszédságban levő házat, melyet neki Rozgonyi László végren-

³⁾ A fassio a G. L.

⁴⁾ Az 1517 december 4-kén kelt fassió a G. L.

⁵⁾ Az 1518. július 10-ikén kelt fassió a G. L.

¹⁾ A fassió a G. L.

²⁾ A fassió Hevenesynél. 4. X. 170.

³⁾ A megvásárlás időpontját és árát nem ismerjük. Bakocs ezen uralmat az esztergomi káptalannak hagyományozta. Erre vonatkozólag II. ajos 1524 augusztus 24. és Szobi Mihály 1524 szeptember 16-iki iratai az E. K. L.

⁴⁾ Az eladásról szóló okirat a G. L.

⁵⁾ A budai tanács 1483 augusztus 11-iki okirata. Közli Podhraczký. h. 553.

deletében hagyományozott, ajándékkul ajánlott föl Bakocsnak hálából jóakarató pártfogásáért.¹⁾

Szintén 1493-ban, Weiner Zsigmond leleszi prépost és királyi alkincstárnok egy a külvárosban álló házát 350 forintért eladta néki. A budai tanács pedig annak közelében fekvő üres telket ajándékozott hozzá, istállók és kocsiszín építésére.²⁾

Hosszú pert folytatott Bakocs az érseki palota közelé álló budai házért, melyet Mátyás király egykor Váradi Péter kalocsai érseknek adományozott, kinek halála után az testvéröccsére Mátéra szállott. Bakocs azt állította, hogy a ház az esztergomi érsekség tulajdonát képezte volt, minélfogva a király nem volt feljogosítva azt elidegeníteni. 1504-ben egyesség jött létre Váradi Máté a házat átengedte a primásnak, ki viszont elengedte az 500 forintnyi összeget, melyet Váradi Péternek kölcsön adott volt.³⁾

VI.

Bakocs Tamás a fejedelmi álláshoz és vagyonhoz illő fejedelmi udvart tartott Esztergomban. Egyik velencei követ kiemeli hogy mindenki előtt nyitva állott vendégszerető háza. A vendéget szolgálóival és lovaival, bő ellátásban részesítették *»még ha félesz tendeiig maradt is«*⁴⁾

Mikor Rómában járt, a pápák és olasz fejedelmek fényűzéséhez szokott olaszokat is bámulatba ejtette azon pazar gazdagság melylyel a magyar primás kísérete tündökölt.

Bőkezűségének emlékezetét mai napig hálásan őrzik az eger és esztergomi székes-egyházak, melyek mellett fényes kápolnákat épített a boldogságos Szűz tiszteletére, ki egész élete folyamán kiváló hódolatának tárgya volt. »Megfontolva — írja egyik adománylevelében — Istenem kegyességét, melylyel engem, az i törékeny és halandó teremtményét, érdemem nélkül, földi javakkal bőségesen elhalmozott, az alacsony sorsú nem-nemes szülől

¹⁾ A fassió a G. L.

²⁾ A budai tanács 1493 szeptember 2-iki oklevele.

³⁾ A budai tanácsnak 1504 márczius 4-iki okirata. Podhraczký i. h. 565.

⁴⁾ Bon Alajos 1519-ik évi zárjelentése.

szülöttét, egyedül az ő kegyelmessége által, magas méltóságokra, egész a bíbornokságra emelt; illőnek sőt kötelességemnek tartom, hogy javaim egy részét Isten nevének és szeplőtelen Anyjának dicsőségére szenteljem.«

Mindkét kápolnát, illetőleg a káptalanokat, melyeknek azokat gondjaira bízta, terjedelmes uradalmakkal adományozta meg. Az egrit 1501-ben Margita, Polgári és Ároktő, 1511-ben Kisfalud nevezetű szabolcs- és borsod-megyei birtokokkal, melyek ez idő szerint az egri káptalan uradalmi között a legértékesebbekhez tartoznak.¹⁾

Az esztergomi kápolna dotációjáról pedig végrendeletében gondoskodott.

Bakocs Tamás ugyanis ideje korán biztosította magának azon jogot, hogy vagyonáról végrendeletileg intézkedhessék. Ehez úgy a pápai, mint a királyi jóváhagyást kieszközölte;²⁾ bár azon meggyőződésben volt, hogy »az ország törvényei és szokásai szerint, minden birtokos nemes ember a saját szolgálataival, érdemeivel és szorgalmával szerzett összes vagyonáról szabadon rendelkezhetik: ő pedig a birtokában levő várakat, kastélyokat, mezővárosokat és egyéb birtokjogokat saját munkássága és szolgálatai, tehetségei és érdemei által szerezte.«

Ezt 1517 tavaszán Verbőczi István személyünk előtt hangoztatta, mikor kijelenté, hogy szerzeményeit még életében kívánja utyafiai között felosztani, nehogy halála után egyenetlenségek és viszályok támadjanak.

Legbőkezűbben gondoskodott Erdődi Péterről, kinek *Vasmegyében*: Monyorókerék, Körmend és Vöröstorony; *Veszprémben* Somlyóvára; *Kőrösben*: Monoszló, Szarvaskő és Dianvára; *Varasdban*: Császárvára, a hozzájuk tartozó uradalmakkal jutott osztályrészül.

Erdődi Bálint fiai, István és Farkas, Csábrág várát *Hontban*,

¹⁾ Az adománylevelek és statutiók az egri káptalan levéltárában.

²⁾ II. Ulászló 1501 december 13-ikán kelt oklevele. Török Jánosnál Magyarország Primásai. II. 105. — Az 1534-ben mint tanu kihallgatott Kelemen esztergomi kanonok vallotta, hogy X. Leo bulláját látta. (E. K. I.)

és Bény mezővárost *Barsban* kapták, a hozzájuk tartozó falvakkal és birtokjogokkal.

Egyéb birtokairól és ingó vagyonáról a rendelkezést későbbre halasztotta.

Mivel több birtokjogi oklevélben unokaöccse János zágrábi püspök neve is előfordult, kinyilatkoztatta, hogy ezen igényeit nem érvényesítheti, és egyházi javadalmaival köteles megelégedni.

Egyúttal Erdődi Péter, István és Farkas részére sem engedett a nekik jutott birtokokra nézve szabad rendelkezési jogot; ezt jelentékenyen korlátozta. Megállapította, hogy nékik és örököseiknek elidegeníteniök mitsem szabad; ha a család valamelyik tagja, a szükség által kényszerítve, egyik birtokát elzálogosítani akarja, ezt csak a család egy másik tagjának teheti.

Ha Erdődi Péter ága kihal, birtokainak egyik része a primás által Esztergomban alapított kápolnára, másik része a zágrábi püspökségre és káptalanra, harmadik része a család többi ágaira száll.

Ha Erdődi István és Farkas ága kihal, birtokai az esztergomi kápolnára szállanak.

Ezen intézkedéseikhez, melyek által Bakocs Tamás az első magyarországi hitbizomány megalapítója lett, kieszközölte II. Lajos király megerősítését is. ¹⁾

Mikor 1521 június havában az évek súlya alatt megtört főpap nehéz betegségbe esett, és rokonai, kanonokjai, udvari emberei által környezve, a halotti szentségekben részesült; a káptalan prépostja figyelmeztette arra, hogy Isten által néki adott ingó és ingatlan vagyonáról végrendeletet alkotni ne mulassza el.

Ekkor Bakocs előhozatta II. Lajos király oklevelét, melyben az 1517-ik évi rendelkezését megerősíti, és kijelentette, hogy az abban foglaltakat megtartatni kívánja. Az ágya mellett álló Erdődi Pétert külön is megkérte, hogy azzal, a mit néki már is átadott, elégedjék meg.

Péter úr meghatottan, zokogva ígérte, hogy végrendeletét

¹⁾ Bakocs Tamás 1517 május 25-iki fassiója és II. Lajos 1520 szeptember 4-iki megerősítő okirata Török Jánosnál. Magyarország primásai. II. 93. 101.

az utolsó betűig híven meg fogja tartani, és biztosította nagybátyját, hogy ha kívánja, azt is, a mit tőle már kapott, bárkinek átengedi. ¹⁾

A következő napokban Bakocs Tamás élőlőszóval végrendeletet alkotott, az 1517-iki okiratban nem foglalt birtokairól és ingó vagyonáról. ²⁾

Egyebek között az esztergomi kápolnának hagyományozta: a somogymegyei Szinyér kastélyt, a hozzátartozó uradalommal, Gyöngyös mezőváros negyedrésztét, mely 3000 forintban volt neki elzálogosítva, a borsodmegyei Czekin faluban levő birtokrészt, egy házat Pesten, egyet Budavarában, valamint ingó vagyonának egyik felét, míg másik felét »lelke üdvösségeért, szegények segélyezésére és az isteni tisztelet fényének emelésére« szánta.

Végrendelete végrehajtóiul fölkérte Szakmári György pécsi püspököt és királyi cancellárt — ki őt csakhamar a primási széken követni fogja, — továbbá András esztergomi nagyprépostot, Tasnádi Tamás esztergomi segéd-püspököt, Ibrányi István és Vajai Ferencz esztergomi kanonokokat, Paksi János és Dësházi János világi urakat. ³⁾

Alig húnnya be szemeit a nagy főpap, a végrendeleti végrehajtókhoz királyi rendelet ment, mely tekintettel a közeledő török haderő részéről az országot fenyegető nagy veszélyre, megparancsolta, hogy a Bakocs hagyatékában talált készpénzt és értéktárgyakat a királyi kincstárba szolgáltassák. ⁴⁾

A végrehajtók meghajoltak a szükség parancsszava előtt. 41,000 forintot készpénzben, valamint »nagy összeg értéket képviselő ezüst asztali készletet, arany lánczokat és gyűrűket, drága

¹⁾ A sági convent által 1534 őszén Esztergomban kihallgatott tanúk vallomásai.

²⁾ Sajnos, ezen végrendeletnek eddig nem sikerült nyomára jönni. Csak egyes pontjait ismerjük, későbbi okiratokból.

³⁾ Mindezt a következő okiratokból tudjuk: a) Egyesség a végrendeletei végre hajtók és Moré László közt, 1522 augusztus 25-ikén. b) II. Lajos rendelete Dësházi Jánoshoz, 1523 július 22-ikén. c) Az esztergomi káptalan küldötteinek nyilatkozata 1524 augusztus 25-ikén. d) Az esztergomi káptalan oklevele 1527 július 5-ikén. e) Az egri káptalan oklevele 1540 augusztus 22-ikén. (E. K. L.)

⁴⁾ II. Lajos 1521 július 29-iki rendelete. (E. K. L.)

köveket, kelméket, szőnyegeket és egyéb ingóságokat* szolgáltatattak át. A miért kárpótlásúl a király Damasd várát, öt faluból álló uradalmával, engedte át az esztergomi káptalannak.¹⁾

Negyedfélszázad viszontagságai és átalakulásai után, Bakocs Tamás hagyatéka legnagyobb részben még mindig ugyanazon földadatok szolgálatában áll, melyeket ő tűzött ki; mintha akaraterejének hatalma birtokszerzeményeire és azokat illető intézkedéseire is átszármazott, azokat a tartósság biztosítékaival fölruházta volna.

A szinyéri uradalom ma is az esztergomi káptalané. Szent-Margita és Polgári az egri káptalan jelen gazdagságának legfőbb forrása. Monyorókerék és Vörösvár, a körös- és varasdmegyei uradalmak Erdődi Péter utódait uralják. A több ágon virágzó család ugyanazt a czímert használja, melyet megalapítójától örökölt; sőt ezt a Pálffi család is, mikor a XVI. század első felében egy Erdődi leány házasodott be, átkölcsönözte, és szívesen fölcserélte vele a Kontok és Héderváriak ősi jelvényeit.

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ II. Lajos király 1523 szeptember 1-én kelt okirata. (E. K. L.)

KOPASZ NÁDOR.

ÉLETRAJZ A XIII—XIV. SZÁZADBÓL.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VI.

Endre király korántsem kicsinylette Tamás fiainak fegyveres felkelését. Jól tudta, hogy összeköttetések messze elágaznak nemcsak a tiszai részekben, hanem a Dunántúl is s hogy a háttérben a szicíliai király keze működik.

Maga Adorjánvára is figyelemre méltó erősség lehetett. A Tamásfiak várai között mindenesetre a legerősebb, különben ezek nem ott fogadták volna szembe királyukat. Nem hegyen épült, noha mindkét oldalán hegyek vonulnak el. Lenn a völgyben, melyet a Berettyó hasít, az e folyó képezte árok és mocsarak között emelkedett. Épen e helyzete nyilván arra vall, hogy nem a tatárjárás után, hegyi váraink keletkezésének korában alapították, hanem jóval előbb, talán még az előtt is, hogy a felette emelkedő magaslatokon két nemzeti monostorunk keletkezett. Egyik Szent-István apostoli királyunk szent jobbjának, a másik Szent-Imre herczeg valamely erekljének tiszteletére. Bizonynal, klasszikus föld, a legszentebb történeti emlékekkel összeforrt hely, mely méltónak tartatott arra, hogy nemzetünk e két drága kincsét bírja és őrizze s hogy királyok, saruikat levetve, zárandokoljanak hozzája. Az Árpád-kori monostorok sűrűbb jelentkezése nyilván itt is, mint utóbb Sáros-Pataknál, fejedelmi lakhely közelségét sejteti.

Adorjánvára déli oldalához hajdan egy kis falu, szintén Adorján, támaszkodott,¹⁾ de már teljesen elpusztult. A várból is csak itt-ott maradt fenn még valami. Négyszögű öreg-tornya, bár csonkán és kettéhasadva, a legujabb időkig állt; de 1864-ben egy nyári vihar alkalmával a villám belé ütött s az annyi századot látott épületnek több mint fele része leomlott. Ezen kívül még csak egy, de szintén magas rom emelkedik rajta, valószínűleg hajdani

¹⁾ *Monumenta Vaticana Hungariae*. I. 1. 57. 1.

urai lakának, az ugynevezett palotának maradványa. Különben az egész vár téglapépület volt, eredetileg erős kőfallal kerítve, de ez már körös-körül ledőlt. ¹⁾ Maga a vár helye is, egy kis emelkedési földhát, ma jóval szűkebb, mint azelőtt, mert legujabban, a Berettyó szabályozása alkalmával, a folyó új medrét a vár déli oldalának vezették s az oldalból egy jó darabot levágtak.

E vár napjainkban hadi szempontból alig bírhatna jelentőséggel; de történetünk korában az ostromló szerek gyarlósága s a várat környező mocsaraknak nagyobb kiterjedése, sőt feneketlen-sége miatt erős vár volt, s védőinek elszántsága még erősebbé tette.

Benn voltak-e a várban Endre király megérkezéssel a Tamás-testvérek mindnyájan? nem tudhatjuk, mert a király ismételve említi ugyan, hogy Lóránttal és testvéreivel küzdött; ²⁾ de azt is mondja, hogy Adorjánon kívül egyéb váraikat is ostromolta. ³⁾ Így nem lehetetlen, hogy a testvérek mindegyike külön egy-egy vár védelmére szorítkozott. Annyi bizonyos, hogy Adorján falain Lóránt vajda várta a királyt.

III. Endre megérkezésének s a vár ostromának ideje sincs feljegyezve, csak azt tudjuk, hogy 1294. nyarán kellett történnie, mert a tavasszal kiadott oklevelek még nem tudnak róla semmit, de egy szeptember 17-én kelt okirat már említi, ⁴⁾ s május 23-án Lóránt vajda, mint láttuk, még maga tört Fenesvára.

Endre Adorján alá tekintélyes erővel érkezhetett; mint maga megjegyzi, általános felkelést indított a Tamásfiak ellen. ⁵⁾ De erős ellenállásra is talált. Egymásután estek el legjobb vitézei: István

¹⁾ Rajza megjelent Szilágyi S.: *Magyar történeti életrajzok II.* (1886.) évfolyamának 60—61. ll.

²⁾ »cum Rolandus woywoda et fratres sui, filii Thome, contra nos processissent ausu temerario et eorum castrum Adrian nuncupatum faceremus expugnari.« III. Endre király 1298-iki levele. *Wenzel G.: Árpád-kori új okmánytár.* X. 296., 369. ll. stb.

³⁾ »cum nos contra filios Thome. moto exercitu nostro ivissemus et castra ipsorum expugnari et demoliri fecissemus, in expugnatione castris Adrian« etc. *U. o.* XII. 706. l. — »quum Rolandus waiwoda et fratres sui, filii Thome, contra nostre Maiestatis coronam ausu temerario processissent, et castrum eorundem, *Adrianavara* nuncupatum, inter alia castra eorum expugnari fecissemus.« 1300-iki királyi levél. *Fejér Gy.: Codex dipl.* VI. 2. 259. l. stb.

⁴⁾ *Hazai okmánytár.* VI. 407. l.

⁵⁾ »cum contra Lorandum waywodam et fratres suos, filios Thome, pro quibusdam suis excessibus manifestis exercitum movissemus generalem.« III. Endre király 1300-iki levele. *Wenzel G.: Árpád-kori új okmánytár.* X. 369. l.

mester a Gútkeled nemből, a király kedves apródja: ¹⁾ Péter, Kompolt fia; ²⁾ Sinka, Tamás comes fia; ³⁾ Miklós, Stepk fia; ⁴⁾ János, Marchuka fia; ⁵⁾ Pál, Kene fia, az előbb említett Kompolt unokaöccse; ⁶⁾ Aladár a Péch nemből, gyermekek atyja. ⁷⁾ A vár azonban még mindig nem adta meg magát.

Ekkor Mikola, Kalotai Gerő fia állt a csapatok élére s új rohamot intézett a vár ellen.

Kalotai Gerő az úgynevezett Kalotaszegnek volt ura, melynek községei Bánfi-Hunyad körül csoportosultak s történetünk korában még Biharmegye kiegészítő részét képezték. ⁸⁾ E községek közt Győr-Monostor volt Gerő úr nemzetségének fészke, hol ősi monostoruk hajdani egyházának félköríves ikertornyából az egyik, bár roskadozva, ma is áll. ⁹⁾ Bánfi-Hunyadtól nyugatra pedig úgy a Kalotai nemzetség, mint a vidék erőssége, Sebesvára emelkedett,

¹⁾ »magister Stephanus (filius comitis Michaelis de genere Guthkeled, fidelis et familiaris iuuenis noster) consveta fidelitate, sub eodem castro Adrian vulnera letalia recepit super se.« A király 1298-iki levele. *U. o.* X. 296. l.

²⁾ »in expugnatione castri Adryan idem magister Petrus (filius Compoldi) graviter extiterat vulneratus.« 1294-iki királyi oklevél. *U. o.* XII. 706. l.

³⁾ »Magister Synka, filius comitis Thome . . . nobis cernentibus, sub eodem castro Adryan vulnera lethalia supra se recepit.« III. Endre 1300-iki levele. *Fejér Gy.: Codex dipl.* VI. 2. 258—9. ll.

⁴⁾ »cum castrum . . . Adorian vocatum expugnari fecissemus, in expugnatione ipsius castri Nicolaus prefatus (filius Stepch) lethalia vulnera in suo pede per ictum balistarum sagitte nobis cernentibus supportavit.« 1300-iki királyi levél. *Wenzel G.: Árpádokori új okmánytár.* X. 369. l.

⁵⁾ *Hazai okmánytár.* VI. 416. l. — *Fejér Gy.: Codex dipl.* VI. 1. 343. l.

⁶⁾ »pro morte Pauli, filii Kene, filii sororis sue carnalis (Herchweg woywode filii Compoldi), qui sub castro Adryan vocato nobis et omnibus baronibus nostris cernentibus . . . ictu sagitte extitit interemptus.« 1294. szept. 17-én kelt királyi levél. *Hazai okmánytár.* VI. 407. l.

⁷⁾ »Magister Aladarius . . . in expugnatione castri Adorian vocati . . . extitit interemptus.« 1295-iki királyi levél. *Wenzel G.: Árpádokori új okm.* V. 122—3. ll.

⁸⁾ »Castrum tunc Hunyadvara, nunc Sebesvara vocatum, antea in Bihariensi, nunc Colosiensi comitatu habitum . . . cum pertinentiis« Losonczy Bánffy Ferencz és Imrének adja Ulászló király 1496. »Bude in vigilia bb. Petri et Pauli apostolorum.« *Br. Bánffy-család levéltára.* H. 1.

⁹⁾ Rajza megjelent *Bunyitay V.: A váradi püspökség története.* II. 354—359. ll.

melynek festői romjai a nagyváradi-kolozsvári vasút mentén egy sziklatetőn látszanak. Sebesvára szomszédos volt Sólyomkövárával és így a két vár birtokos családjai közel állottak egymáshoz; el kell ezért itt mondanom egy regét, mely Sebesváráról maig fentartotta magát.

Sebesvárat meséli a rege s mellette egy másik várat az erdélyi vajdák korában két főúr, két gyermekkori jó barát bírta. Egyiknek daliás fia volt, a másiknak tündérszép leánya. A két jó barát abban egyezett meg, hogy gyermekeiket összeházasítsák. A fiatalok szerették is egymást. Hanem az utolsó Árpád halála után vagy még azelőtt kitört párttusákban a két jó barát más-más párt-hoz tartozott. Így jó barátokból ellenségek lettek s gyermekeiket is szétválasztották. Hanem a fiu és leány már nem tudtak ellenni egymás nélkül. A fiu megszöktette a leányt, de a leány atyja utólérte őket, a fiut levágta s várat földig lerontotta.¹⁾

A népmeséknek mennyi-annyi történeti alapjuk mindig van, és így nem lehetetlen, hogy az idézett rege is épen a Kalotai Gerők és Tamásfiak gyűlölködésének emlékeiből szövődött.

Annyi bizonyos, hogy a Kalotai Gerők, mint már IV. Béla hívei,²⁾ versengésben állottak a Borsákkal és hogy most, Adorjánál Gerőfi Mikola akár boszúból, akár dicsőségtől szomjasan nyomult előre, áttört a várfalokon s Adorján a király hatalmába került.

Lóránt kivégeztetett s birtokait királyi adománynyal Gerőfi Mikola nyerte el.³⁾

De Lóránt kiontott vére a bűnért, melyet Tamás fiai az utolsó Árpád ellen elkövettek, még nem volt elég engesztelő áldozat.⁴⁾

¹⁾ *Kubinyi-Vahot: Magyarország s Erdély képekben.* II. 134. l.

²⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl.* VII. 4. 133. l.

³⁾ »quum ipsi Nicolao (flio Gerew de Kalotha) in refrenando . . . exterminandoque Rorando wa woda Transylvano, qui insigni protervia ductus, vexillum et arma in ius, caputque nostrum sacro regni huius diademate redimitum extollere ausus fuerat, plurimum in acceptis debeamus: hinc . . . universas terras et possessiones prefati Rorandi infidelis, que inde a tempore exstirpationis eius nostro possidentur nomine, ipsi Nicolao, eiusque heredibus donandas duximus.« Endre király 1297-iki levele. *Fejér Gy.: Codex dipl.* VII. 4. 239. l.

⁴⁾ Van egy oklevelünk (*Fejér Gy.: Codex dipl.* VII. 5. 502. l.) állítólag 1292-ből, mely Lórántot mint »volt« vajdát említi. Itt az évszámban kétségkívül tolhiba van; a levélben előforduló egyházi s világi méltóságok névsora legalább is 1297-re mutat. De ha ez évben Lóránt még él, akkor nem 1294-iki, hanem újabb lázadása következtében végeztetett ki, miről azonban történeti emlékeink hallgatnak.

VII.

Lóránt vajdával egy időben tűnik el atyja, Tamás is. Az éltes férfiú életének fonala a családjára nehezült megrendítő csapás alatt könnyen elszakadhatott. Történeti forrásaink ezentúl már csak mint »néhai«-t említik.

Fiairól is Adorján eleste után csak annyit hallunk, hogy élnek; de hogy meghódoltak-e Endre királynak, vagy tovább is daczolva s a trónkövetelő érdekében működve, mint üldözöttek s bujdosók töltötték-e életüket? nem mondják történeti emlékeink. Különben a politikai fordulat, melyért küzdöttek, Lóránt halála után sietve közeledett; Róbert Károly zágrábi megkoronázásakor (1300.) már küszöbön állott, Endre elhunytával pedig beköszöntött. S a mint a sir a honszerző Árpád utolsó sarját eltakarja, ¹⁾ előtérbe lépnek ismét Tamás fiai.

Kopasz, most már élő testvéreinek legidősbike, családjának feje lőn. Amint annakelőtte Lóránt, úgy most ő jár, ő említetik mindenütt legelül. Hozzá van kötve ezentúl a család sorsa, mely vele együtt emelkedik és száll alá.

Az elsők között, kik az országba érkező Róbert Károly köré csoportosultak, Kopasz és testvérei valának. ²⁾ S az ifju király, mint egykor a szintén ifju IV. László, amily lelkesen fogadja őket, ép oly készséggel nyit utat emelkedésökre. Dicsőítve idézi fel előttök Lóránt vajda emléket, ki — ugymond — iránta való hűségének s hű szolgálatainak lőn áldozata. ³⁾ Annál inkább igyekszik királyi kegyelmével elhalmozni s trónjához még szorosabban fűzni az élő testvéreket.

Elkobzott javaikat visszaadatta, de új méltóságokról is gondoskodott számukra.

¹⁾ Meghatóan mondja erről az egykoru (1303.) levél: »ultimo aureo ramusculo a progenie stirpe ac sanguine sancti regis Stephani primi regis Hungarorum per paternam lineam descendenti extincto, cum universi ecclesiarum prelati . . . et barones, proceres ac universi nobiles et cuiusvis status homines regni Hungarie cum se vero ac naturali domino desolatos sentirent, seirent ac intelligerent, de morte eiusdem more Rachelis deplorantes et immensum conturbati« etc. Nagy I.: *Anjoukori okmánytár*. I. 52. l.

²⁾ »consideratis fidelitatibus et servitiis meritoriis magistri Beke, filii comitis Thome, qui nobis a primo adventu nostro in regnum Ungarie, iure et ordine geniture nobis debitum, cum omni fervore fidelitatis exhibuit et impendit.« Károly királynak 1307-ben kelt levele. Nagy I.: *Anjouk. okmánytár*. I. 132. l.

³⁾ »pro morte . . . Rorandi waywode, qui in sua fidelitate et servitiis meritoriis nobis fideliter et ferventer impensis migravit ab hac luce.« Róbert Károly 1307. évi levele. Nagy I.: *Anjoukori okmánytár*. I. 132. l.

Beke már legközelebb (1302.) mint bihari főispán; ¹⁾ Kopasz pedig (1304.) mint bán (tótországi?) tűnik fel. ²⁾ A harmadik testvéréről, Lászlóról még ekkor sem hallunk semmit, mert talán a neve mellett álló »Vook« jelző ³⁾ annyit jelent, mint »Vak« s világtalan létére nem vehetett részt a nyilvános életben.

E közben, annyi vizsály, annyi fegyverzaj után egy szintén zajos ugyan, de öröndetes eseményről értesülünk, mely a Tamásfiak nemzetségének fényét még magasabbra emelte. Az Ákos nem-beli István nádor, Bekének, mint láttuk, ipája birtokán, Diós-Győrött, lakodalmat tartott; fiát, szintén Istvánt, házásította.

A számos és fényes rokonságon kívül ott volt az ország színe-java, s a rokonok között az egyik vő, Beke bihari főispán is. Új sógorasszonya pedig, kit ősi szokás szerint menyasszonyi tánczra vitt, nem volt kevesebb, mint a cseh és lengyel királylyal rokon bajor herczegleány. ⁴⁾

De a diós-győri lakodalom vidám zajára csakhamar ismét komoly események következtek, alkalmat adva a Tamásfiaknak hűségök s bátorságuk kimutatására, de újabb dicsőség szerzésére is. Róbert Károly 1304. őszén a koronarabló Wenczel király ellen Csehországba indult s vele mentek Kopasz, Beke és János is dandáraikkal együtt. Az egykoru tudósítás különösen Jánost, a legkisebb testvért emeli ki, hogy mily vitézül forgatta a kardot, mint pusztított, rabolt az idegen földön, míg végre hős tettei közben maga is megöletett. ⁵⁾

Ezzel a Tamásfiak már felényire leolvadtak. Lóránt, István,

¹⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 32.—53. ll.

²⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 160. l. — *Hazai okmánytár.* VII. 319. l.

³⁾ »Ladislai dicti Vook filii Thome.« *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* IV. 91. l. A Vuk szláv névre (magyarul: Farkas) ily magyar vidéken s ennyire magyar családnál alig gondolhatunk. Különben is a Farkas név csak ragadványneve lehetne, ezt pedig nyilvános, még pedig feltűnő viselkedéssel nyerhette volna, ennek azonban épen semmi nyoma.

⁴⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 53. l.

⁵⁾ »Item pro morte magistri Iohannis, qui volens nobis fidelitatis sue indicia per servicia meritoria demonstrare, cum ad repellendam iniuriam per regem Boemie et suum filium nobis et regno nostro illatam, collecta multitudine sue gentis et milicie, cum suis fratribus, videlicet Kopoz palatino et ipso magistro Beke, una nobiscum et multis baronibus regni nostri se in Boemiam transtulisset, ipsum regnum Boemie in reddendo talione ulcionis, destruendo, devastando, spoliando et igni comburendo; tandem post multos triumphos commendabiles in illis partibus extitit interemptus.« Róbert Károly 1307. évi levele. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 132. l.

János őseikhez tértek, de emlékek még ragyogóbbá tette élő testvéreik szerencse csillagát.

Róbert Károly a holtak érdemeit is betudja az élőknek. Kopaszt a magyar ember által elérhető legmagasabb méltóságra, nádorságra emeli. Mikor történt ez? adatok hiányában pontosan kimutatni nem lehet. Némelyek szerint Kopasz már 1305. szeptemberében nádor; ¹⁾ oklevelileg mint nádor, kunok bírása és szatmári főispán 1306. február 2-án fordul elő a váradi káptalan azon kiadványában, melylyel a Bor nemzetségbeli Zeri László és István birtokukat, Illésmonostorát zálogba adják Kopasz nádornak. Ugyanitt említetnek Szödös adorjáni és Bod Pál sólyomkői várnagyok is, mint urok, a nádornak képviselői. ²⁾

De a kiderült ég most sem maradt felettök sokáig felhőtlenül.

Ottó ellen-király, birtokában a szent koronának, elejétén felülkerekedett versenytársán, Róbert Károlyon s átkelve a Tiszán is, Erdély keleti határáig nyomult előre. 1307. február 8-án Váradon időz. Kétségkívül azért jött, hogy a régi szent királyok példájára meglátogassa ő is Szent-László sirját és így a nemzet szemeiben egy, mindenek felett népszerű, kegyeletes ténnyé végezzen; de más céljai is valának. Az ország bárói s nemesei, kik — mint maga mondja — vele voltak, kevesen lehettek; többeket is akart megnyerni szép szóval, ígéretekkel. De még adományokban sem volt fukar. A Kállayak ősenek elfoglalt birtokait visszaadni rendeli; ³⁾ Debreczen dúsgazdag urát, Dósa mestert a szabolcs-megyei Elep adományával lepi meg. ⁴⁾

Feltűnő ez utóbbi adománylevélben, hogy Ottó adományának mintegy indokolásául azt hozza fel, hogy Dósa mester rokonságban áll az ő híveivel: Kopasz nádorral s annak testvéreivel. ⁵⁾ Valóban az egész úgy hangzik, mintha Ottónak sikerült volna Kopaszt és testvéreit is megnyernie. És csakugyan nádoraink névsorában Kopasz 1307. márcz. 4-én úgy van feltüntetve, mint Ottónak nádora; ⁶⁾ továbbá Károly királynak egy 1307-ben kelt oklevele

¹⁾ *Fraknoi V. : A nádori és országbírói hivatal.* 160. l.

² —³⁾ *Nagy I. : Anjoukori okmánytár.* I. 107. — 121. II.

⁴⁾ *Fejér Gy. : Codex dipl.* VIII. 1. 220. l.

⁵⁾ »nos considerantes fidelitates et . . . meritoria obsequia magistri Dousa, filii comitis Andree, cognati nobilium virorum, scilicet Kupaz palatini, magistri Beke et magistri Ladislai, filiorum Thome, fidelium nostrorum« etc. Ottónak 1307. május vagy márcz. 4-én kelt levele. *Fejér Gy. : Codex dipl.* VIII. 1. 220. l.

⁶⁾ *Fraknoi V. : A nádori és országbírói hivatal.* 160. l.

Kopaszcól mint hűtlentről s volt nádorról szól; ¹⁾ egy tekintélyes munka pedig ²⁾ már azt is tudja, hogy Károly király Kopaszc ezen 1307-iki hűtlensége miatt birtokától, a szatmármegyei Ecsedtől megfosztotta. De ez mind merő tévedés.

Hogy Kopasz Ottónak nádora lett volna, annak nincs egyéb nyoma, mint a fentebb idézett Dósa-féle adománylevelél; de ugyanazon időben (1307. szept. 3.) Róbert Károly is nádornak nevezi Kopaszc; ³⁾ hogy pedig ő kinek nádorául tartotta magát? azt látjuk ama tetteiből, midőn ugyanazon év október 9-én a rákosi gyűlésen királynak kiáltja ki Róbert Károlyt. ⁴⁾ Fontosabb lenne Károly királynak idézett 1307-iki levele, mely Temesvárott márcz. 31-én kelt, csak hogy itt meg a kelet évszámából a tizes a másoló tolalában maradt. ⁵⁾ Károly király az 1307-ik év első felében Magyarországon sem volt és így ekkor nem adhatott ki Temesvárott levelet, hanem igenis tiz év múlva, 1317-ben, midőn épen márcz. 29-én, sőt május 9-, és 31-én is ott találjuk. ⁶⁾ Hogy pedig Kopasz hűtlensége miatt Ecsedet elvesztette, annak alaptalanságáról meggyőző épen az idézett oklevél, melyből csak futólagos olvasás után is megtudjuk, hogy a kérdéses birtokot nem Kopasz, hanem a Kopaszczal szövetkezett Gútkeled nembeli Dorognak fia s unokái vesztették el. Különben is tudjuk más forrásokból, hogy Ecsed sohasem volt a Borsák birtoka, hanem mindig a Gútkeledeké.

És így bár Ottó váradi látogatása s tán Adorjában vagy Keresszegen személyes megjelenése is kinos helyzetbe s nagy kísértetbe hozhatta Kopaszc, de semmi biztos nyoma annak, hogy családja hagyományairól s Lóránt kiontott véréről megfélemedkezve, Ottóhoz pártolt volna. Ottó Kopaszc és testvéreit illetőleg is oly tévesen lehetett tájékozva, mint az erdélyi vajda hűsége felől. E mellett szólnak a következő események is.

Még 1307. június 1-én, midőn Károly király livei Budavára alatt teremnek, Kopaszcnak öccse, Beke szintén közöttök van, s egyike azoknak, kiknek leginkább köszönheté a király, hogy a vár birtokába juthatott. ⁷⁾ Nem is maradt adós királyi jutalmával.

¹⁾ *Budai orsz. levéltár* : D. L. 1704. *Fejér Gy.* : *Codex dipl.* VIII.

1. 227 – 8. ll. csak hogy itt több hibával, például: Durus Durung helyett.

²⁾ *Gyárfás I.* : *A jász-kúnok története.* III. 39. l.

³⁾ *Nagy I.* : *Anjoukori okmánytár.* I. 132. l.

⁴⁾ *Fejér Gy.* : *Codex dipl.* VIII. 1. 221. l.

⁵⁾ Az 1307-iki oklevél Károly királynak 1325. évi átiratában maradt fenn.

⁶⁾ *Nagy I.* : *Anjoukori okmánytár.* I. 420., 424., 430. ll.

⁷⁾ *Salamon F.* : *Budapest története,* II. 303. l. – *Nagy I.* : *Anjoukori okmánytár.* I. 132. l.

Bekének még ugyanazon évben (szept. 3.) az ugocsamegyei Szőlőst, e régi királynéi várost¹⁾ adományozta tartozékaival együtt. De a nagyértékű adományt még becsesebbé tette a királynak erről szóló levele, mely míg a király szolgálatában elvérzett testvéreit a legmelegebb elismeréssel említi, az ő szolgálatait is magasztalólag sorolja fel.²⁾ Még ez évben, vagy legkésőbb a következőben Beke a királyné tárnokmesterének méltóságát is elnyerte.³⁾

Erre visszatértek Tamás fiaihoz a régi, a IV. László korabeli szép idők, telve gazdagsággal, hatalommal, dicsőséggel, szerelemmel. Adorján, Keresszeg, Solyomkő váraiban ismét cseng a gyermekek kacagása, boldogít a vár asszonyának mosolya; ismét, mint egykor, csendesebb, boldogabb napokban:

»*Perg a rokka s vígan zeng a dal.*«

De ismét csak egy időre.

Még a legkisebb testvérnek, Jánosnak kiontott vére sem volt elég engesztelő áldozat.

VIII.

Kopasznak közel egy évtizedre terjedő nádori működéséről kevés nyom maradt fenn. Altalában, amely gazdag történeti emlékekben Róbert Károly uralkodásának második fele, éppen oly szegénynek látjuk annak első felét, melybe Kopasz nádorsága esik. Az akkori folytonos zavarok és villongások egy részt nem is engedtek írásba foglalni mindent, másrészt a keletkező iratokat is jobbára megsemmisítették. De éppen Kopasz korában a nádorság sem volt mindig az országos körű hatalom, mint azelőtt. Míg

¹⁾ Szirmay A.: *Notitia Comitatus Ugochiensis*. 93—4. ll.

²⁾ »nos consideratis fidelitatibus et servitiis meritoriis magistri Beke, filii comitis Thome, qui nobis a primo adventu nostro in regnum Ungarie . . . cum omni fervore fidelitatis exhibuit et impendit, et maxime pro morte fratrum suorum. videlicet Rorandi waywode . . . item pro morte magistri Iohannis . . . nec non pro serviciis, que nobis in castris Budensis occupatione iam de novo fideliter studuit exhibere, casibus se fortune committendo: nos igitur pro tot et tantis serviciis meritis nobis fideliter et ferventer impensorum, licet plura incomparabiliter mereretur, et nos etiam eisdem in maioribus providere intendamus, tamen in recompensationem aliqualem serviciis suorum predictorum quandam possessionem seu villam Sceus vocatam in comitatu de Ugacha existentem cum omnibus suis utilitatibus . . . contulimus predicto magistro Beke. »Károly király 1307. szept. 3-án kelt levele Nagy I.: *Anjoukori okmánytár*. I. 131—3. ll.

³⁾ *Monumenta Vaticana*, I. 2. 117. l.

Róbert Károly trónja meg nem szilárdult, két-három nádor is működött az ország egyes részei szerént.¹⁾

Kopasz nádor magán levelei közül egy sem jutott el korunkra, pedig mint fia. Bekcs,²⁾ úgy kétségkívül ő is adott ki ilyeneket. A magán leveleket hajdan is csak elhányták, vagy ha megtűrték is a levéltárakban, rendszeren rájuk írták: »nullius valoris« vagy »semmi haszonra sem valók.« Pedig mily érdekesek, sőt tanulságosak mindig akár a feleséghez, akár a fiukhoz vagy a gazdasztekhez írott levelek! a férj szíve, az atya bölcsessége, a gazda gondossága nyilatkozik bennök.

De Kopasz nádornak hivatalos leveleivel sem vagyunk sokkal szerencsésebbek. Kétségkívül nem egy lappang még belőlök a levéltárakban, mert eddigelé csak három ismeretes. Az egyik 1308. szept. 15-én kelt a szatmármegyei Daróczon;³⁾ a másik 1312. jan. 21-én Adorjánvárában;⁴⁾ a harmadik 1313. szept. 28. a szintén szatmármegyei Gelényesen.⁵⁾

De a levelek közül is a második csak a váradi káptalannak átíratában maradt fenn; az első s a harmadik pedig pecsétje nélkül. És az ismét vesztesség. Heraldikánk Kopasznak, s általában a Borsa nemzetségnek czimerét még nem ismeri.

Van ugyan Károly királynak egy, 1312-ben Sáros-Patakon kelt levele, melyet mint maga megjegyzi — az ő s az ország báróinak tetszéséből rajta kívül még Tamás esztergomi érsek s »nagyságos Kopasz nádor« is megerősítettek pecsétjeikkel; de a levélről már mind a három függő pecsét leszakadt, csak nyomai látszanak.⁶⁾ Ismeretes azonban a Kopaszszal egy származásu, szintén Borsa nembeli Nadányiak czimere: egy-egy halat tartó két kar;⁷⁾ de kérdés, vajjon e czimer ős eredeti-e? s nem csupán Zsigmond király korabeli? amint azt a kerek paizs köré tekerődő

¹⁾ *Fraknoi V.: A nádori és országbírói hivatal.* 160. l.

²⁾ *Hazai okmánytár.* VII. 381. l.

³⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 252—7. ll.

⁴⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 249. l.

⁵⁾ *Országos levéltár: a Csicsery-család letéteménye.*

⁶⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 279—80. ll. — *Pesty F.: A perldöntő bajvívások* 161. l. 2) említi Kopasz nádornak egy 1309-iki levélét, de amelyben a levél írója nem nevezi meg magát s csak annyit árul el, hogy néhai János nádort ösének mondja. V. Ö. *Nagy-Véghelyi-Nagy: Zala vármegye története. Oklevéltár.* I. 132. l. — Egy másik, Adorjánban év nélkül kelt bírói levél valószínűleg Kopasztól származik, de neve nem fordul elő benne, s zárlatán a gyűrű pecsétnek is már csak maradványai vannak meg. *Hazai okmánytár.* VII. 336—7. ll.

⁷⁾ *Nagy Irán: Magyarország családai.* VIII. 6. l.

sárkány gyaníttatja. Bár más oldalról ismét feltűnő, hogy Bihar-megyének czimerében (ha ugyan ősi ez is?) szintén megvannak a halak, és tudjuk, hogy nem egy megyénk átvette valamely kiválóbb nemzetségének vagy főispánjának czimerét, mint Szatmár a Károlyiak karvalyát, Hunyad a hollót, Gömör a Szécsyek sasát. De végre is ezek bizonytalanabb nyomok, hogysem rajtok elindulhatnánk, és így le kell mondanunk a szerencséről, hogy Kopasz nádor czimerét heraldikánk lapjaira ezuttal felirhassuk.

A nádor magán életéről, említett családi körülményein kívül, alig találunk egyebet feljegyezve, minthogy a váradi székes-egyházban Szent-Vincze tiszteletére oltárt emeltetett,¹⁾

Szent-László király sírjának látogatói, kivált a királyok, királynék s főrangúak, hiven a közmondáshoz, hogy »pénzzel járják a bucsút,« sohasem jöttek üres kézzel. Drágábbnál-drágább keresztek, kelyhek, serlegek, szőnyegek, bíborszövetek, miseruhák, oltáröltözetek voltak rendesen ajándékaik.²⁾ Másoknak kegyessége még nagyobb áldozatokra is vállalkozott. Az oly nagy, oly fényes egyházban oltárokat emeltettek. Így tett nem sokkal előbb V. István király, így kevésse utóbb Károly király is.³⁾ S az oltár többnyire vagy valamely már oda temetett drága halott emlékére állíttatott fel, vagy az oltár alapítójának előre kiválasztott sírja fölé. Mindenki óhajtott Szent-László király hamvainak közelében, vagy az egykoru kifejezés szerint »lábainál« nyugodni a boldog feltámadásig. Így történt, hogy a váradi székesegyház idővel annyira megtelt oltárokkal s előkelőink sírjaival, hogy a régi egyház már zengheté Szent-Lászlóról:

»Környül fekszenek téged császárok, püspökök, királyok és jobbágy urak.«⁴⁾

Magában a XIV-ik században egy király-császár (Zsigmond) s két királyné temetkezett oda.

Kopasz nádor is valószínűleg azért emeltette az oltárt, mert alája kívánt temetkezni.

¹⁾ »Novissimis autem temporibus altare sancti Vincentii . . . erexit et dotavit Copaz palatinus.« *A váradi káptalan legrégibb (XIV. századi) statutumai.* 71. 1.

²⁾ »Ciphis, vel aliis vocalibus argenteis ultra duas marcas argenti singulariter ponderantibus, item crucibus, calicibus, purpuris, tapetis, ornamentis altarum et sacerdotalium et his similibus per regem, reginam et liberos regales aut alios quospiam offerendis ad usum ecclesie nostre . . . more solito deputatis.« *A váradi káptalan legr. statutumai.* 61. 1.

³⁾ *A váradi káptalan legrégibb statutumai.* 71. 1.

⁴⁾ A »jobbágy« szónak hajdan egészen ellenkező értelme volt. mint napjainkban; főurat jelentett.

De aki isten házával gondol, az a saját háza iránt sem gondatlan. Kopasz kétségkívül építkezett otthon is. Gazdag volt, emellett a király után második ember az országban s még életének legjavában. De a régi várain s birtokain fenmaradt épületek közül alig tulajdoníthatunk neki csak egyet is. Talán a keresszegi vártornyot, mely már öt oldalú és így mintegy átmenetet képez a csúcsíves építészetbe; ¹⁾ vagy azt a szép egyházat, mely a középkorban a Ferencz-rendű szerzeteseké volt s Adorjánvára tőszomszédságában, Szalárdon ma is emelkedik. ²⁾ Ez egyház szentélyének észak-keleti oldalán fenmaradt egy ablak, melynek merművei a csúcsíves építészet első korára vallanak. S hogy ez építészet épen Kopasz nádor korában már utat talált Biharmegyébe, nevezetesen a szomszéd Debreczenbe, alább még meglátandjuk. Azt azonban már itt elmondhatjuk, hogy Szalárd történetében a Kopaszra következő évszázad épen nem volt alkalmas új monumentalis építkezésekre.

De térjünk vissza a nádor országos pályájához.

Hogy királyi urának úgy trónja védelmében, mint országszervező munkájában kezére járt, azt igazolják Róbert Károlynak egyes kifejezései is, melyekkel őt, több évi nádorsága után is, megelégedéssel »kedves, hű nádorának« nevezi. ³⁾ De 1312. kezdve már szaporábbak az adatok, s tisztább világításban látjuk a nádor életét.

Az idézett év május havában, kevéssel a döntő rozgonyi ütközet (jun. 15.) előtt már a felvidéken van s Ujvár- és Zemplén vármegye közönségével előbb Kassa, majd Sárosvár alatt gyűlést tart. ⁴⁾ Midőn pedig az ütközet után Károly király s a főurak, köztök az egykor oly makacs nemzeti párti váradi püspök, Imre, Sáros-Patakon tanácsot ülnek, velök van Kopasz nádor is. ⁵⁾ Csak annak nincs nyoma, hogy részt vett-e a rozgonyi csatában? De hogy ott a király oldala mellől a nádor alig maradhatott el, s hogy már a kassai és sárosi gyűléseken a királyi hadak szervezésével is foglalkozott, adatok nélkül is hinünk kell. Annál inkább, mert királyi urának bizalmát s kegyelmét iránta egy év múlva sem látjuk megfogytatkozni. Mikor a király a következő 1313. év jun. 22-én Gyulamonostoron (ma Gyula, Békésmegyében) időz, vele van ismét Kopasz, kit még mindig a régi hangon nemcsak kedvés, hű nádorának nevez, hanem kedvében is jární törekszik. ⁶⁾

¹⁾ Rajza megjelent *Szilágyi S.: Magyar tört. életrajzok.* II. 178. l.

²⁾ Rajza *Bunyitay V.: A váradi püspökség története.* II. 451. l.

³⁾ Nagy I.: *Anjoukori okmánytár.* I. 256. 314. ll.

⁴⁾ *U. o.* I. 256. l.

⁵⁾ *U. o.* I. 280. l.

⁶⁾ »ad petitionem Kopaz palatini, dilecti et fidelis nostri« az ung-megyei Szinna birtokot Pánki Jakab comesnek visszaadja. *U. o.* I. 314. l.

Egy év múlva, 1314. július 20-án még egyszer feltűnik Kopasz mint nádor, ¹⁾ de ekkor utoljára. A legközelebbi oklevelek (1317. január 2.) már egészen más hangon szólnak róla: egykor nádornak, hűtlennek, árulónak nevezik. ²⁾

IX.

Kopasz fegyvert fogott, hadat gyűjtött Róbert Károly ellen s a halicsi fejedelmet akarta helyébe a trónra emelni. Ennyit mondanak történeti emlékeink. ³⁾ De hogy miért? hogy mi volt az az ok, ami a nádort hosszú pályája megtagadására bírta s oly vállalatba sodorta, mely a legkétségesebb volt akkor, miután Károly trónját már-már megszilárdította s leghatalmasabb ellenét, Csák Mátét is legyőzte? erre nem felelnek történeti forrásaink.

Rang, vagyon nem lehetett indító oka. Nádor volt, kis király volt, s nem azt olvassuk, hogy azért fogott fegyvert, mert maga felett senkit tűrni nem akart, hanem, hogy más királyt akart. Egy újat, egy ismeretlent Károly helyett, ki neki egy hosszú élet szolgálatai által már le volt kötelezve, s testvéreinek kiontott vérével hozzája csatolva! Ily lépésre csak a legszenvedélyesebb hosszú vezethetett, de hogy ez honnat eredt? az alkalmasint örökre titka marad történelmünknek. Így meg kell elégednünk minden indoklás nélkül amaz egyszerű tényállással, hogy Kopasz újra, harmadszor is párttűző lett. Vajjon oly szerencsésen fog-e megmenekedni ezuttal is, mint az előbbeni két esetben?

A régi nemzeti párt még mindig sokakat számított hívei közé az országban; de nyughatatlan, kalandos természetű vagy magukat sértve érző felek sem hiányoztak. Így Kopasznak nem volt nehéz szövetségeseket találnia. Kezet fogtak is vele: Péter zempléni főispán, Petenye fia, ⁴⁾ talán a Petne, — régiesen Petenyeházyak őse; továbbá István, Lőrincz fia; Csompász és László, István fiai; János, Beke és Domokos, Csonta fiai; János és András, ki Ördögnek hívaték; nem különben Botos Miklós, ⁵⁾ és Moyus, Moys nádornak fia, anyjáról az Árpádok rokona. ⁶⁾ Mindnyájan Tisza-vidékiek is erdélyiek. Hogy legközelebb levőli:

1.—2) U. o. I. 350. 411. ll.

3) *Fejér Gy. : Codex dipl. VIII. 2. 293. l. — Nagy I. : Anjoukori okmánytár. I. 412. l. — Szilágyi S. : Erdélyország története. I. 91. l.*

4) *Fejér Gy. : Codex dipl. VIII. 2. 293. l. — Anjoukori. I. 411. l.*

5) *Nagy I. : Anjoukori okmánytár. I. 521. l.*

6) »contra Kopoz filium Thome et Moyus filium Moyus nostros notorios rebelles et infideles.« Károly király 1322-iki levele. *Ibrányi-család levéltára.*

öcsce, Beke; fia. Bekcs, s elhalt bátyjának, Lórántnak fia, István, sőt másik öcsce, László, a vak is, szintén vele tartottak, egykoru adatok igazolják s alább rendre meglátandjuk.

Erre Kopasz és nemzetsége váraiban ismét megújult a régi harci zaj. Követek jöttek-mentek, jobbágyokat fegyvereztek fel, csapatokat szállítottak ki és be. Majd megindították az irtó háborút is mindazok ellen, kikről tudták, hogy Róbert Károlynak hívei. ¹⁾

Ezek között elsőik valának mindig a Báthoryak ősei, a Gútkeledek, kiknek egyik nemzetsége, a Dobi Dorog, mint láttuk, az Adorjánnal szomszédos Diószegen fészkelte. Itt, Diószeg közelében emelkedett nemzetségi monostoruk is, az eggedi apátság, mely mivel Mindszent tiszteletére volt szentelve, akkori kiejtés szerint. »Mendszent«-nek is neveztetett. ²⁾ A monostor már ekkor városzerűleg, falakkal s bástyákkal is meg volt erősítve.

A Dorogok bár rokonok Kopaszszal régtől ellenséges lábon állottak egymással. Az eggedi monostor kegyuri joga felett is czivakodtak. Már 1311. előtt annyira ment a dolog köztök, hogy Kopasz fegyveres sereget vezetett ellenök, várukat, ugylátszik, Diószegen felégette s kettőt közölök: Dorogot, Péter fiát és Jánost Miklós fiát elfogta s börtönbe vetette. ³⁾ Midőn tehát most a Dorogok hallották, hogy mi készül a szomszéd Adorjában? azonnal tisztában lehettek vele, hogy mi sors vár rájuk? A monostor falai között kerestek menedéket. És aggodalmok nem bizonyult alaptalannak. Kopasz rájuk tört s ostrom alá fogta a monostort.

Ugyanezen időtájban Kopasznak fia, Bekcs a krasznamegyei Valkóvárból, s Lórántnak fia, István Derguech (?) várából leszállva, megtámadták a királyi Csehvárat (ma Szilágy-Cseh), s tüzet vetettek beléje. Midőn pedig erre a vár őrsége kirohant s velök megütközött, az őrség vezérét Elefánti Dezsőt elfogták. De ez még sem volt rájuk nézve szerencsés fogás. Elefánti a fogságból csak

¹⁾ »Petrus filius Pethena . . . se nostris infidelibus et emulis, et specialiter Kopoz quondam palatino, nostro manifesto infideli et emulo adiungens et complicans, contra nos in cunctis processibus ipsius Kopoz, quibus potuit, procedendo, destructiones, concremaciones, homicidia et dampna infinita nostris fidelibus inrogando.« *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 411. l.

²⁾ *U. o.* II. 218. l.

³⁾ »quod Kopoz palatinus captivationem Drug filii Petri et Iohannis filii Nicolai, ac combustionem castrum eorundem non . . . non pro causa patronatus monasterii de Egged, super qua agitur inter ipsos, fecisset, sed pro multis et plurimis excessibus et nocumentis eorundem.« Imre váradi püspök 1311. jan. 1-én kelt levele. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 219. l.

hamar kiszabadult és azután nem nyugodott, míg úgy Valkó-, mint Derguechvárárt el nem foglalta.¹⁾ Hova vonultak e várakból Bekes és István? az ugocsamegyei Nyalábhvárába-e, melyre Kopasz öcsse, Beke szintén kitűzte a lázadás zászlaját,²⁾ vagy pedig Adorjánba? nem mondják történeti emlékeink.

Különben maga Kopasz sem volt szerencsésebb Mindszent ostromával. A Dorogfiak egyikét, éppen Dorogot ostromközben megölte ugyan,³⁾ de a monostort nem sikerült bevennie. Nem volt rá ideje.

Az imént érintett események lefolyása több időt vett igénybe, hogysen azalatt Kopasz támadásának híre messze ne ment volna. Értesült arról a király is, s intézkedett a pártütés elnyomásáról. Hadak gyűjtésével s a vezérlettel Debreczeni Dósát bízta meg.

E Dósa a jövő események gondviselészerű férfia. Fenmaradt pecsétje az Aba nemzetség czimeréhez hasonlót visel;⁴⁾ mindemellett nem az Aba, hanem a Káta nemzetségből származott.⁵⁾ Atyja, András comes-ös birtokáról, a bihar-, most hajdumegyei Debreczenről írta nevét,⁶⁾ s Debreczenieknek nevezték még unokáit is.⁷⁾

Dósa, mint a Gútkeledek, vagy bátyja, Rafain szörényi bán, kezdettől híve volt Róbert Károlynak s már 1311. előtt a Csák Máté elleni harcokban a királyi seregek hadnagya. Hűségeért új birtokokat nyer⁸⁾ s azon kitüntetésben is részesül, hogy gyerme-

¹⁾ *U. o.* I. 522. l.

²⁾ *U. o.* II. 264. l.

³⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 522. l.

⁴⁾ *Br. Nyáry A.: A heraldika.* 75. l. 2) VI. Tábla. 58. szám. — Czimere: a paizson egymás felett három, reczés pólya. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt.* N. R. 1506. 27. — Fia, Jakab, szabolcsi főispánnak hasonló czimere látható egyik levelének pecsétjén a Kállay-család levéltárában. *Nemzeti Múzeum.* — Dósa pecsétje megjelent *Archaeologiai értesítő.* 1878. évf. 116. l.

⁵⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 297. l.

⁶⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 220. l. — *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 233. l.

⁷⁾ *Budai orsz. levéltár kincst. oszt.* Monial. Poson. S. Clarae. 7. 43.—11. 14.

⁸⁾ 1311. szept. 26. a pestmegyei Pach-ot, s még ugyanazon év nov. 8. a Kékálló mellett Szent-Miklós, Szent-Lőrincz, Füzestelek, egy másik ugyanazon keletű adománylevél szerént ismét »prope ecclesiam Hegys« Fegwernek, Suma és Zuza birtokokat. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 233., és 235—6. ll.

kének maga Róbert Károly lesz keresztatyja. 1315-ben, mint a király komája említettik.¹⁾

Ekkor, 1315. május 13-án Dósa még csak egyszerű főúr, de 1317. aug. 1-én már mint bihari és szabolcsi főispán említettik.²⁾ A következő fontos eseményeknek tehát e két határidő között, minden valószínűség szerint 1316-ban kellett történniök. Károly király az önálló, vezéri működést Kopasz ellen aligha bízta egy egyszerű nemes emberre; ahhoz hivatalos tekintély is kellett, hogy szavára a megyék nemessége, kivált urai fegyverre keljenek. Ezért hihető, hogy Dósa 1317. előtt, és mindenesetre már akkor, mikor Kopasz ellen a cselekvés terére lépett, bihari és szabolcsi főispán volt.

Fegyverre hívó szava nem is hangzott el eredménytelenül. Egymásután érkeztek meg a főurak közül fegyvereseik kíséretében: János, Omode nádor fia, az Aba nemből;³⁾ Lőrincz comes, István fia, a Zoard nemből;⁴⁾ Lukács, Gergely fia, a Peech nemből;⁵⁾ Lőrincz, Marhard comes fia;⁶⁾ Iván és Simon a Kállayak ősenek, Egyednek fiai;⁷⁾ a három Báthory: János, Lőrincz, Miklós.⁸⁾ És kétségkívül még számosan, mint például a vérig sértett Dorogok. A fentebbi neveket is csak szétszórt s egészen más célra készült iratokban lehet feltalálnunk.

Dósa Debreczennél szállította táborba az érkezőket. Hol, a város mely oldalán állt a tábor? nem mondják történeti emlékeink; a hagyomány sem emlékezik már reá annyi idő, több mint félezeredév után.

Kopasz, úgylátszik bízva ereje és szerencsájében, vagy sodortatva balvégzete által, nem várta be a királyi seregeket. Elélők ment.

Vele voltak töredékes tudósításaink szerint az urak közül csapataikkal együtt: öcscse, Beke;⁹⁾ továbbá Lothard bán fiai, hárman;¹⁰⁾ a Gútkeled nemből Dénesnek fiai szintén hárman,¹¹⁾ s

¹⁾ »magister Dausa, *compater et fidelis noster*«. Károly királynak 1315. máj. 13. kelt levele. *Anjoukori*. I. 380. l.

²⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár*. I. 435. l.

³⁾ *Hazai okmánytár*. VII. 374. l.

⁴⁾ *U. o.*

⁵⁾ »Lukachys filius Gregorii de genere Peech . . . missus per nos una cum Dosa . . . contra Kopoz filium Thome.« *Ibrányi-család levéltára*.

⁶⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár*. I. 584. l.

⁷⁾ *U. o.* I. 429. és II. 174. l. — *Zichy-okmánytár*. II. 251. l.

⁸⁾ *Anjoukori okmánytár*. III. 60. l.

⁹⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár*. II. 404. l.

¹⁰⁾ *Hazai okmánytár*. VII. 374. l.

¹¹⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár*. II. 127. l.

Dorognak, ki Vaknak hivaték, egyik fia, Domokos s másik fiának, Lőkösnek fiai; ¹⁾ Moys, a hasonnevű volt nádor fia; ²⁾ az Akos nembeli Ernye bán fiai; ³⁾ Ajdud kún vezér. ⁴⁾ Kopasz, mint nádor, a kúnok bírása is volt, és így közvetlen befolyást gyakorolt e harczias fajra, melylyel, mint láttuk, már IV. László halálakor összeköttetésben állott. Különben is a kúnok, mint a fejedelmi korban utódjaik, a hajdúk, — jó zsoldért s gazdag zsákmány reményében mindig készek voltak fegyverre kelni.

Csak azt nem olvassuk, hogy Kopasz seregében idegen, nevezetesen halicsi csapatok lettek volna. Valószínű, hogy nem is voltak, amint Károly királynak levele is csak annyit említ, hogy szándékozott olyanokat ellene felléptetni. ⁵⁾

Igy felkészülve közeledett Kopasz Debreczen felé, s minden lépésével közelebb jött a válságos órához. Az ország figyelmének központja ekkor Debreczen volt, mely felé mindenki, a királylyal együtt, kérdve szorongó kebellet tekintett.

Kopasz amiut megérkezett, vagy azért, mert a királyi sereget annyira tekintélyesnek találta, hogy nagy óvatosságot látott szükségesnek, vagy mert fáradt hadát előbb pihentetni akará: őrizkedett a támadástól. Erre a királyi sereg támadott. Valkónak, a még imént, mint láttuk, Kopasz-párti, most már királyi várnak parancsnoka, Kenéz comes, különben is türelmetlen férfin, ⁶⁾ tört először a pártütők táborára. ⁷⁾

Debreczennél fejlődött ki a csata, melyben bármelyik fél

¹⁾ *Budai országos levéltár.* D. L. 1704. — *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 1. 227 — 8. ll. csak hogy itt Durus áll Durug helyett.

²⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 404. 1.

³⁾ *Zichy-okmánytár.* I. 173. 1.

⁴⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 404. 1.

⁵⁾ »Kopoz . . . in nostri regiminis contemptum et honoris regii preiudicium extranei principis et alieni domini, ut nos in nostris processibus impedire possint et turbare, auxilium et subsidium invocans, potenciam extraneam in nos et in regnum nostrum callida suggestione et inducione dolosa introducere volens« etc. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 412. 1.

⁶⁾ Haragjában embert ölt. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 403. 1.

⁷⁾ »in confictu, quem Dousa . . . cum Kopaz et Beke, filiis Thome Moyus filio Moyus, Paulo filio Lothardi et Aydud cumano sancte corone infidelibus apud villam *Debrecen* habebat, ipse comes Kenez per ipsum dominum regem in opitulamen ipsius Dousa deputatus, ardore fidelitatis accensus tunc tam ipsum Dousam, quam alios sancte corone fideles nunc precibus inducens, nunc svasionibus pro bello comittendo animans et confortans, prius in acies adversa partis irruit.« A pozsonyi káptalan 1329-ki levele. *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 404. 1

arassa is a győzelmet, nemzetünknek csak veszteni lehetett. Magyar magyarnak vérével áztatta ottan fegyverét.

Elejétűn, úgylátszik, Kopasznak kedvezett a hadi szerencse. Dósa serege érzékeny veszteségeket szenvedett. A súlyosan sebesültek vagy éppen halottak közt voltak már a főbbek közül: a Zoard nembeli István comes¹⁾ Marhard fia;²⁾ Lukács a Peech nemből.³⁾ A legbátrabbak egyike, Kenéz valkai várnagy foglyul esett.⁴⁾ De meg volt írva a csillagokban, hogy Károly király trónja megszilárduljon s Magyarország jövőendő fénykorának alapját képezze.

Kopasz, bár seregéből egész sorok, sőt hadtestek áldozták fel magukat a győzelemért,⁵⁾ mégsem volt képes a szerencsét fegyvereihez csatolni. A diadal Dósához szegődött s Kopasz belátva erőfeszítései sikertelenségét visszavonult. De visszavonulása közben, sőt fenyegetőleg történhetett, mert a királpártiak még a vitéz Kenézt sem szabadíthatták ki kezeiből.

Dósa győzelme Debreczen sorsa felett is döntött. Ha elveszti a csatát, Debreczen okvetetlen feldulatik. Így ellenkezőleg arról értesülünk, hogy e korban keletkezik a város emlékszerű, csúcsíves egyháza,⁶⁾ s talán éppen — ősi szokás szerint — a hadi zsákmányból,⁷⁾ hogy élő emléke legyen a debreczeni győzelemnek.⁸⁾

X.

Kopasz meg volt törve, de még nem megsemmisítve. Várai még álltak. Adorjánba vonult. Tudta, hogy felkeresik, azért elszánt védelemre készült. Várákozásában nem is csalódott. A királyi seregek Adorján falai alatt termettek. Most megjelent maga a király is.⁹⁾

Károly királynak egy oklevele 1317. július 1-én Adorján-

¹⁾ *Hazai okmánytár.* VII. 374. l.

²⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 584. l.

³⁾ *Ibrányi-család levéltára.*

⁴⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 404. l.

⁵⁾ »infidelium innumerabilis exercitus et fere omnis eorum societas tunc in prelio corruerunt,« mondja, természetesen, kissé nagyítva egy 1329-ben kelt oklevél. *Nagy I.: i. h.*

⁶⁾ *Theiner Á.: Monumenta Hung.* I. 507. l.

⁷⁾ Szent-István a Gyula vajdától, Szent-László a kúnoktól nyert zsákmányon monostort épített.

⁸⁾ Ez egyház 1802-ben leégett s ekkor ahelyett, hogy a mű-, és történeti beccsel egyaránt bíró épületet helyreállították volna, lebontották. Gyarló rajza, mely leégése után vétetett róla, megjelent *Szücs I.: Debreczen története.* 268. l. és *Bunyitay V.: A várad püspökség története.* III. 218. l.

⁹⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 522. l.

vára alatt kelt,¹⁾ Ha az oklevél hiteles, akkor tudjuk nemcsak Adorján ostromának idejét, hanem azt is, hogy az ostrom soká elhúzódhatott, mert a debreczeni csatáról már 1317. május 8-án oklevelileg is van említés.²⁾ Lehet, hogy a király megjelenése épen az ostrom hosszadalmasságával függ össze. Jelenlététől jogosan várhatott gyors eredményt. Nem is csalódott. A Berettyó völgyén ismét hangzott a hadi kiáltás; Adorján falait rövid negyedszázad alatt harmadszor is vérrel áztatták, — nem idegen ellenség, hanem honfiak egymás vérével.

Az ostromlók között Iván és Simon testvérek, a Kállayak ősei, kik már Debreczennél is hőiesen küzdöttek,³⁾ és Elefánti Dezső sebesi várnagy tüntették ki magokat.⁴⁾ Kopasznak a lejtőn, melyre balszerencséje vitte, megállnia ezuttal sem sikerült. Adorján elesett.⁵⁾ A győzők örömét csak az csökkenté, hogy a rettegett pártvezér kisiklott kezeik közül. Vagy átvágta magát az ostromlón, vagy titkon menekülve, a várig terjedő Rézhegység erdőségén keresztül Solyomkő várába jutott. A gyűrű, mely összetöréssel fenyegeti, egyre szűkebbre szorul.

A király Solyomkő megvívására Joákim és István urakat küldte, maga pedig Keresszeg alá nyomult. E vár egyik tartozékáról, a biharmegyei Ósíról nyilván mondja egy oklevél, hogy Kopasz öcscsének, Lászlónak birtoka volt.⁶⁾ Eszerént nem lehetetlen, hogy magát a várat is László, a Kopasz-testvérek legcsendesebbike birta, s most ő vagy fiai védték a király ellen. Annyi bizonyos, hogy a király Keresszeget nem minden vérontás nélkül ugyan, de hamar elfoglalta.⁷⁾ Juliusban jöhetett csak a vár alá, s augusztus 2-án már Szegeden időzött.⁸⁾

¹⁾ *Fejér Gy.: Codex dipl.* VIII. 2. 70. l.

²⁾ *Hazai okmánytár.* VII. 374. l.

³⁾ »magistri Iwan et Symon, filii Egidii dilecti et fideles nostri . . . in conflictu, quem contra filios Thome ante Debrechen habuimus et sub castro Adrian in conspectu nostre maiestatis cum sui sanguinis effusione nobis fideliter impenderant« etc. Károly királynak 1318. decz. 13. kelt levele. *Zichy-okmánytár* I. 250. l.

⁴⁻⁵⁾ »tunc etiam cum castrum Adrian appellatum, quod tunc per Kopoz prenotatum infidelem nostrum contra nos indebite detinebatur, vallata manu expugnassemus: memoratus magister Deseu sub eodem castrum (*így*) efficaciter dimicando, obsequium exercuit graciosum, per cuius frequens et laudabilem (*így*) ministerium honor, imperium et sibilimitas serenitatis nostre non modicum sumpsit incrementum.« *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* I. 522—23. ll.

⁶⁾ *U. o.* IV. 91. l. — ⁷⁾ *Gr. Károlyi oklevéltár.* I. 47. l.

⁸⁾ *Ráth K.: Magyar királyok utazásai. Második kiadás.* 37. l.

Annál nehezebben tudott boldogulni Súlyomkövel, noha oda küldött két vezérének megválasztásában alig járhatott volna el ügyesebben. Joákim és István urak azon Gútkeled nemzetségnek valának tagjai, kiknek monostorát, Mindszentet, Kopasz csak kevésel előbb, mint láttuk, ostromolta, sőt Joákim testvéröccse volt éppen annak a Dorognak, kit ugyanott megölt. Róbert Károly Kopasz további sorsát halálos ellenségeinek kezeire bízta.

Az a Súlyomkö, hová most Kopasz menekült, nem a Fekete-Kőrös menti volt, melyről már fentebb szólottunk. Az a Sebes-Kőrös völgyén, Élesd mellett a hegyek között emelkedett. Különálló sziklatetőn, szédítő magasságban boronguak ma is romjai, melyek még mindig tiszteletet parancsolnak. Épségök korában bizalmat is gerjeszthettek a hozzája menekülőkhöz. Kopasz mindenestre bizott bennök. Menekülhetett volna, nyitva állt előtte az út Erdély felé; de ő e falakra bízta életét, s mi több, férfiúi büszkeségét. Rendes ostromot várt, mi közben, úgy hitte, hogy ama kemény sziklán és falakon törik össze ellenségeinek homloka. De várakozásában csalódott.

Joákim és István, mint biharmegyeiek, jólismerték Súlyomkö megközelíthetetlen helyzetét. Őrizkedtek is a sikertelen ostromtól. Kevésbé veszélyes, de annál biztosabb utat választottak a vár belsejébe.

Kopasz egy reggelen azt vette észre, hogy vára két oldalán, az átellenes két hegyormon szokatlan élénkség uralkodik. Csakhamar meggyőződött róla, hogy ott építenek. Valóban, Joákim és István a »szeget-szeggel« elv szerint Súlyomkö átellenében két új erődött emelének. Hihető, hogy az erődök csak fából voltak építve, de így is eléggé erősek s alkalmasak valának arra, hogy a várbeliek minden mozdulátát ellenőrizzék s a külső világtól őket teljesen elzárják. Kopasz azonnal tisztában volt helyzetével. Látta, hogy az éhenhalás dicstelen sorsára van ítélve.¹⁾

Egyedül a külső megsegíttetés hozhatott még számára szabadulást. Öccse, Beke még tartotta magát Nyalábvárában; Péter zempléni főispán, és a debreczeni csatában hű társa, Moys még nem voltak lefegyverezve. Lehetetlennek tartotta, hogy egyik

¹⁾ »cum Kopaz . . . a facie nostra fugiens, desperatus de misericordia in castrum suum Solyumku vocatum se recepisset, nos per nostros fideles dietum castrum obsidi et expugnari mandavimus, ad cuius expugnationem hincinde ex opposito duo castella ereximus, in uno ipsorum castellorum prefatum magistrum Ioachinum, in altero vero Stephanum filium Apay ad expugnandum ipsum castrum et ad prohibendum victualia in id castrum deferenda principaliter deputantes.« Károly király 1325-ben kelt levele. *Nagy I. : Anjoukori okmánytár.* II. 217—8. II.

vagy másik segítségére ne jöjjön. De napok, hetek multával sem jött. Emellett a vár élelmi szerei is egyre fogytak s azokkal fogyott napról napra jobban a szabadulás reménye is.

Eme már-már reménytelen napok egyik hajnalán rendkívüli zaj verte fel Kopaszt. Azt hitte, hogy a királyiak végre ostromot kezdenek. Valóban ostrom kezdődött, de a királyiakat ostromolták. Moys jelent meg a sólyomkői völgyben s a királyi erődök egyikének vivásához fogott. És azt parancsnokával, Istvánnal együtt hatalmába is kerítette. De Joákim erődjével már nem birt. Sőt kénytelen volt visszavonulni, anélkül, hogy Sólyomkő sorsán segíthetett volna.

Ezután Kopasz sem tarthatá magát sokáig. Kifogyva minden élelemből, megadta magát. Mint fogoly, a király elé hurczoltatott és azután osztozott bátyjának, Lóránt vajdának sorsában: kivégeztetett. ¹⁾

Erre az események gyorsan közeledtek végkifejldésök felé.

Péter főispán, továbbá Moys és Beke még egy ideig tovább hordozák a pártütés zászlaját. Eközben történhetett, hogy Kenéz valkai várnagyot, ki a debreczeni csatában foglyul esett, szilágy-megyei Valkóvára alá vitték s ott ló farkára kötve hordozák a vár körül, hogy ezáltal a vár átadására bírják. ²⁾ Tervök azonban Kenéz állhatatosságán megtört, s azután csakhamar hatalmaskodásaiknak is végök szakadt.

Moyst és Bekét az Erdély felé eső részeken Debreczeni Dósa, most már erdélyi vajda s szónoki főispán, győzte le. ³⁾ Valószínűleg ő vette be Nyalábvárát is, de csak heves ostrom után, melynél András, ugylátszik, a Palócziak őse is elesett. ⁴⁾ Fent Zemplénben pedig az ép oly dúsgazdag mint hatalmas főispánt,

¹⁾ »Moyus filius Moyus, prescripte infidelitatis et criminis socius, volens dicto Kopaz prestare auxilium ac obsessores dicti castris repellere, dicta castella nostra copiosa armatorum multitudine circumdat et impugnat, tunc castellum dicti Stephani filii Apay capitur et ipse Stephanus abducitur captivus vinculis mancipatus; dictus vero magister Ioachinus castellum sue conservationi commissum sic viriliter defendit et conservat . . . quod ipsi hostibus nostris non valentibus ipsum expugnare et ab inde recedentibus, dictus Kopaz specialiter ministerio dicti magistri Ioachini adeo coaretatur, quod *pre nimia penuria faniis* dictum castrum Solomkow diucius conservare nequivit, et capto ipso castro dictus Kopaz captus nostre celsitudini presentatur: preterea antequam dictus Kopaz ad huiusmodi extremum supplicium devenisset« etc. Károly király 1325. évi levele Nagy I.: *Anjoukori okmánytár.* II. 218. l.

²⁾ Nagy I.: *Anjoukori okmánytár.* II. 404. l.

³⁾ Frjér Gy.: *Codex dipl.* VIII. 2. 293. l. — *Ibrányi-család levéltára.*

⁴⁾ Nagy I.: *Anjoukori okmánytár.* II. 264. 335. ll.

Pétert az Ákos nembeli Mikch törte össze,¹⁾ ugyanaz, kit utóbb Micz bánnak neveznek el, de a kit tévesen tartanak a Bocskay, Sós stb. családok ősenek.²⁾

És ezzel a belzavarok, mik Károly király uralkodását több mint másfél évtizeden át nyugtalaníták, teljesen véget értek.

Következett a pártütés elnyomóinak megjutalmazása. Dósa, Mikcs, a Báthoryak stb. fényes méltóságokat s gazdag adományokat nyertek a pártütők elkobzott birtokaiból.

De Adorjánt, Keresszeget, Sólyomköt, mintha attól tartott volna a király, hogy ismét pártütés fészkeivé lesznek, nem adta oda senkinek. Megtartotta koronája számára, melytől csak Zsigmond király idegenítette el.

XI.

Ime Borsa Tamásnak népes, hatalmas nemzetsége alig két évtized alatt a végpusztulás szélére jutott. A szép álmok, miket az atyai sziv fiainak jövőjéről szőtt, beteljesültek korán, de korán

¹⁾ U. o. II. 36. l.

²⁾ Szamosközy István (*Történeti maradványai*. IV. 240. l.) még tudja, hogy a Bocskayak Simon bántól származnak, de Alvinczy Péter 1622-ben már Micz bántól, Budai Ferencz (*Polgári lexicon* (1866.) II. 443. l.) meg épen Simon Miczbántól (!) származtatja őket, s e származást legújabb munkáink is elfogadták. (*Nagy I.án : Magyarország családai*. I. 9. — II. 128. — X. 305. ll.) »Simon Miczban« vagy »Simon Michban dictus« neveket nem ismernek történeti emlékeink, nem is ismerhetnek, mert ama nevek merő abszurdumok : de ismerik Simon comest, ki a XIII-ik században élt s kinek ama mesés hét, de egykorú adatok szerint csak hat fia volt (*Fejér Gy. : Codex dipl.* V. 3. 52. l. — VIII. 2. 294 l.) és ismerik Mikcs bánt, ki 1317—1341 közt szerepelt s kinek csak öt fia volt. De álljon itt különben is ismeretlen családfájának legalább a következő töredéke :

Mihály comes de genere Ákos.				
Ákos. 1314.	Mykch. 1314.		Elek. 1314.	
	1317. sárosi főispán. 1322. sárosi és zempléni főispán. 1323. a királyné tárnokmestere. 1327. tótországi bán † 1342.			
Lóránd. 1341—1342.	István. 1341. miles aul. reg. 1346. vasi és soproni főispán.	Ákos magnus. 1341. miles aul. reg. 1342.	László. 1341. miles aul. reg. 1342.	Miklós.
Miklós.	1351. posegai főispán.			
László. 1382.	Ákos. István.	László. Mihály. 1382.		

Források: *Nagy I. : Anjoukori*. I. 340. 411. — II. 36. 71. 117. 178. 211. — IV. 73. 263. 577—8. ll. — II. 102. jegyz. — *Fejér Gy. : Cod. dipl.* IX. 1. 56. — IX. 5. 609. ll. — *Századok*. 1873. évf. 619—20. ll.

el is enyésztek. Derék, nagyra termett fiai egymásután buktak el, mert tettök, az Anjouknak hazánkba hozatala alapjában vétkes volt. Lázadás a törvényes király ellen. S hogy a Gondviselés igazságszolgáltatása annál feltűnőbb legyen: Kopasz épen Róbert Károly által semmisül meg, kinek érdekeiért vétkezett.

Nemzetségéről ezentúl keveset hallunk.

Egyetlen fiának, Bekcsnek fenmaradt egy rövid levele, mely a szatmármezei Daróczi-ról kelt. de év nélkül.¹⁾ Azonban tartalma, mely bizonyos Mihály nevű nemesnek falut ígér, csakhogy magához édesgesse, — nyilván arra mutat, hogy e levél még Súlyomkő eleste előtt kelt. Ezenkívül Bekcsnek többé semmi nyoma.

Kopasznak testvérei közül csak egy, Beke élte túl a végzetes 1317. évet. Az idő engesztelőleg hatott őreá is; megbékélt a királlyal. De életére kettős gyász borult. Az utóbbi pártmozgalom nejeének családját, a hatalmas Ernye-fiakat is földönfutókká tette.²⁾ Váruk a szép Diós-Győr is ekkor lett királyi birtokká. Beke 1326-ban még életben van. Ekkor a király levele csak annyit mond róla, hogy hűtelen volt, de most hű.³⁾ Ellenben 1334-ben átkozott emlékének mondja,⁴⁾ ami nyilván annak jele, hogy már ekkor nem volt az élők között. Egy 1342-iki oklevélben végre csakugyan mint »néhai« említetik.⁵⁾ Különben hogy Károly király minden kiontott vér s minden kibékülés mellett is mily indulattal viseltetett Kopasz nemzetsége iránt, eléggé megvilágítja ama tette, hogy Váradon a Kopasz emeltette oltár czímének megváltoztatásán működött.⁶⁾

A másik, Kopasznál szintén fiatalabb testvéréről, Lászlóról hallunk most is legkevesebbet s nagy későn. Egy 1341-iki királyi oklevél említi, de már mint szintén »néhai«-t, s hogy az ő fiai is hűtlenek valának s ezért birtokukat vesztek.⁷⁾ Hogy kik valának névszerént e fiai? s ő maga mikor, hogyan fejezte be életét? arról eddigelé más forrásaink sem értesítenek.

¹⁾ *Hazai okmánytár.* VII. 381. l.

²⁾ *Zichy-okmánytár.* I. 171. l. — *Kandra K.: Ernye bán és fiai. Századok.* 1884. évf. 114. s. köv. 11.

³⁾ *Nagy I.: Anjoukori okmánytár.* II. 264. l.

⁴⁾ *U. o.* III. 60. l. — ⁵⁾ *U. o.* IV. 226. l.

⁶⁾ »altare sancti Vincentii, quod erexit et dotavit Copaz palatinus, demum vero manente memoria sancti Vincentii, fuit dedicatum per regem Karolum ad honorem sancti Lodovici pro remedio anime domine Beatricis consortis sue, que ibidem sepulta existit.« *A váradi káptalan legrégibb statutumai.* 71. l.

⁷⁾ »possessionem Ladislai dicti Vook filii Thome quondam propter infidelitatem filiorum suorum perditam.« *Nagy I.: Anjoukori okmánytár* IV. 91. l.

Az öregebb testvérnek, a még 1294. táján elhalt Istvánnak hasonnevű fia 1333-ban fejezte be életét, ugylátszik ott, hol történetünk kezdődött, a Fekete-Kőrös völgyén. Gyermeektelen volt és így családjának utolsó sarja. Örökösévé Szent-László váradi egyházát tette, s ez egyházban, a szent király lábainál akart ő is sirba szállani. Akarata teljesült. Mikor pedig hagyatékát, az említett széplaki uradalmat, a váradi püspök és káptalan átvette, az elhunyt emlékére a váradi székesegyházban két oltárt emeltettek, egyiket a Szentháromság, másikat Evangalista-Szent-János tiszteletére, az előbbit éppen az elhunytak sirja fölé.¹⁾

Özvegye, Athynai Egyed leánya a következő 1334. évben még élt s a széplaki uradalomból menyasszonyi hozományát s jegybérét kérte kiadatni.²⁾

Még csak a legidősebb testvér, Lóránt erdélyi vajda családjáról van mondanivalónk. Három fia maradt: István, János és László. Az első, mint láttuk, résztvett nagybátyja, Kopasz felkelésében és szerencsésen túl is élte azt. Legkisebb öcsce, László, talán szívére nézve is érzékenyebb, az egyházi pályára lépett.

Mikor, 1333-ban, unokatestvérének, az imént említett Istvánnak koporsóját Szent-László székesegyházába hozták, László már váradi kanonok volt. És — mily csodálatosak a Gondviselés utjai! — ugyanakkor püspöke a nemzetségével annyit viszálgató Gútkелеdek sarja, Báthory András vala; egyik kanonoktársa pedig: Kálmán, éppen Károly királynak fia.³⁾

Itt a váradi káptalan körében találkozunk a Tamásfiak családjával utoljára. Lóránt erdélyi vajda özvegye, a hatalmas tótországi bán, Brebiri Joákim leánya fiánál, László kanonoknál töltötte élete utolsó napjait.

1337-et irtak. Lóránt neje, ha menyasszony korában nem volt is több tizennégy évesnél, ekkor, negyven évi özvegység után, már nagyon éltes lehetett. Ehhez járultak még a nemzetségére

¹⁾ »Nos vero cum episcopo ereximus et sufficienter dotavimus duo altaria: ad honorem sancte Trinitatis et sancti Iohannis ewangeliste pro salute anime Stephani filii Thome, qui sepultus erat ad ipsum altare sancte Trinitatis; obiit autem XI. mensis Ianuarii anno Domini MCCCXXX. tertio et legavit nobis et episcopo communiter villam Sceplak cum suo districtu tempore Andree episcopi.« *A váradi káptalan legrégibb statútumai.* 72. l. Itt a leszármaztatást helyesebben így kellett volna írni: »Stephani filii Stephani filii Thome«; de hogy a közbeeső tag kihagyásával csak a közszerző vagy nevesebb ős említettik, arra másutt is van példa. V. ö. *Pesty F.: Krassó vármegye története.* III. 163. l.

²⁾ *II. sz. a. melléklet.*

³⁾ *A váradi püspökség története.* II. 74—7. ll.

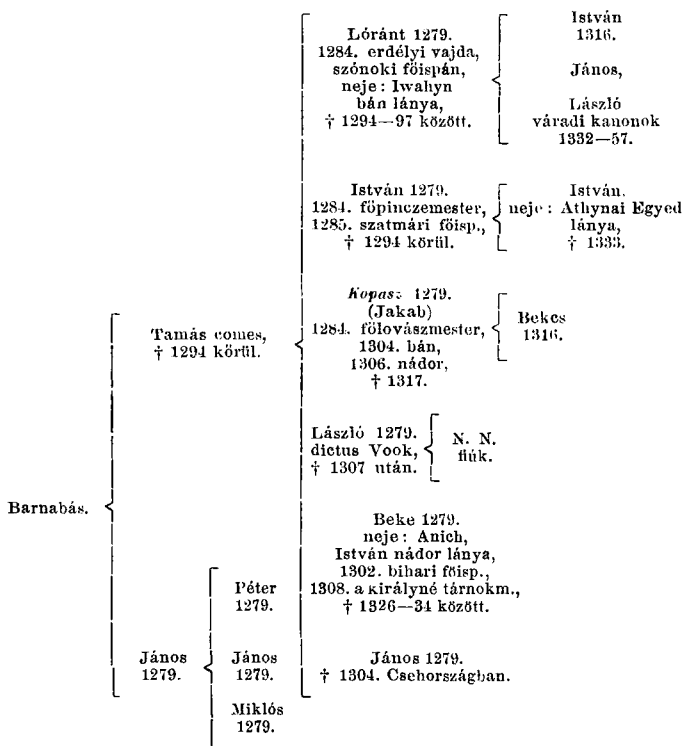
nehezedett csapások. Az idézett év január havában halálát érzé
közeledni. Azért még egyszer maga köré gyűjté mind a három fiát,
hogy még egyszer megáldja őket s rájuk hagyja mindenét, — mint
egykoru végrendelete mondja — jeléül kimondhatatlan anyai sze-
retetének.¹⁾

A mélyen sujtott családnak utolsó tagjai tehát Isten oltárához menekültek, melyen az egyik vagyonát, másik önmagát áldozta fel. Mellettök pedig felhangzik az özvegynek, az édes anyának »szere-
tet« szava, méltó befejezéssel a visszavonás, a vér eme történetének.

Mellékletek.

I.

Kopasz nádor nemzetsége. 2)

1) »in signum specialis amoris, quem erga ipsos gessit.« Nagy I.: *Anjoukori okmánytár*. III. 320. l.

²⁾ A munkában idézett források szerint.

II.

Az egyi káptalan jelenti, hogy István özvegye, Athynai Egyed leánya azon ötven márkát, melyet jegyruhája s külsőre fejében férje volt birtokából a váradi püspök és káptalan neki megajánlottak, nem fogadta el, hanem szűzot követel. 1334.

Nos capitulum ecclesie Agriensis significamus universis, quorum interest presentium per tenorem memorie commendantes, quod cum nos virum discretum et honestum magistrum Michaellem nostrum sublectorem coram quo venerabilis in Christo pater dominus Andreas divina patientia Waradiensis episcopus, necnon honorabile capitulum ecclesie sue unacum nobili domina relicta Stephani filii Stephani quondam filii Thomae, filia scilicet Egidi (*igy*) de Athyna super facto rerum dotalitiorum et parorphanalium (*igy*) scilicet eiusdem nobilis domine et aliarum causarum componere et easdem dotem et res parorfanales dicti dominus episcopus et capitulum suum ipsi nobili domine persolvere debuissent, ad instantem petitionem iam dictorum domini episcopi et sui capituli pro testimonio destinassemus; demum idem magister Michael, noster sublector ad nos reversus nobis retulit eo modo:

Quod cum ipse ad premissum negotium peragendum in dicta civitate Waradiensi devenisset, tandem coram ipso et coram religiosis viris, fratre scilicet Petro preposito et conventu sancti Stephani prothomartyris eiusdem civitatis Waradiensis eadem nobilis domina personaliter ex una --, pro dictis vero venerabili patre domino Andrea episcopo magister Ladislaus lector Budensis vicariusque suus generalis ac capitulo suo discreti viri Petrus et Martinus archidiaconi, canonici eorum suo et ipsius capituli nomine parte ab altera comparentes, iidem discreti viri pro dictis dote et rebus parorfanalibus ipsius nobilis domine, quibus idem dominus episcopus et capitulum suum iuxta consuetudinarium modum regni de universis possessionibus dicti Stephani filii Stephani, per eundem Stephanum dicte ecclesie Waradiensis iuxta ordinaciones et disposiciones testamentarias legatis eidem nobili domine tenere dinoscerentur, ipsi nobili domine in persona eorundem domini Andree episcopi et capituli sui quinquaginta marcas, quibus se prenotati dominus episcopus et capitulum suum tenere putavissent, coram ipso et dictis preposito ac conventu, quo exposuissent et constituissent, et easdem ipsi domine ratione premissa persolvendas prompti fuissent et parati in expeditionem debiti memorati.

Qua quidem pecunia visa eadem domina ipsas quinquaginta marcas nolens acceptare, centum marcas se dixisset pro dictis dote et rebus parorfanalibus suis accepturam, scilicet quia ipsa domina requisita: cur dicti dominus episcopus et capitulum suum ad ipsas centum marcas tenerentur, causam valentem et facilem assignare non potuisset et predicti honesti viri credentes se in hoc defensionem habere legitimam, dixerunt eundem

dominum episcopum et capitulum suum ad debitum centum marcarum non tenere, unde questionem huiusmodi, utrum dos ipsius domine sint centum marce, an non? et ipsa domina discussioni et deliberacioni prelatorum et baronum voluntarie commisisse exponendum.

Huic autem negotio interfuissent nobiles viri, videlicet magister Emericus filius Bajdoldi *unus ex quatuor iudicibus nobilium Býhoriensis comitatus*, necnon magister Nicolaus filius Kulehe *vicecastellanus de Adrian* et Keled filius Nicolai filii Durug per partes predictas communiter vocati et rogati. Datum sabbato proximo post festum Omnium Sanctorum, anno domini M-mo ccc-mo xxx-mo quarto.

Eredeti, hártya ; kerek hátpecsét nyomaival. Felette hanyag írás. —
Ij. Bölöni Sándor levéltára.

BUNYITAY VINCZE.

KÜLÖNFÉLÉK.

KÖRÖSSY GYÖRGY FÖLJEGYZÉSEIBŐL.

1707--1708.

II.

Gróf Rákóczi Erzsébetnek a kis-tapolcsányi kastélyban hátrahagyott ingóságai.

1708.

A Felső-Vadászi Rákóczi-ház ifjabb vagy catholicus ágának végivadéka volt gr. Rákóczi Erzsébet, a Váradnál 1664-ben elesett gr. Rákóczi László egyetlen leánya, gr. Rákóczi Pál országbíró unokája, s előbb gr. Erdődy Ádámnak, majd gr. Erdődy György országbírónak neje. II. Rákóczi Ferencz fejedelemmel s úgy Rákóczi Juliána hercegnővel igen szívélyes rokoni viszonyt tartott, kik gyakran megfordultak kis-tapolcsányi kastélyában. A grófnő, a ki gyermektelen volt, 1707. végén Horvátországban, férjének száva-újbári kastélyában meghalván, — róla a kis-tapolcsányi uradalom, a zborai és szerencsi stb. jószágrészek, Rákóczi Ferenczre és nővérére szállottak. Ezen a jogon szállították át a kis-tapolcsányi kastélyban hátrahagyott ingó értékeket, vagyis azok egy részét, 1708. tavaszán Rákóczi udvari tisztai Sáros-Patakra és Munkácsra. A ládákat az öreg Körössy György főkamrás nyitogatván föl, a maga ákom-bákom írásával azonnal följegyezte tartalmukat. De ez nem rendes lajstrom, hanem csak hirtelenében papírra vetett, sok törléses fogalmazat; mindazáltal, mint művelődéstörténeti érdekekkel bírót, a rendszeres leltár hiányában, közöljük.

1708. die 31. Martij Patakon. Kis-Tapolcsányból hozott portékák.

1. *Láda sub nro 36.* Sokszinű szőrfonal és 4 ecset.

2. *Láda, feketebőrös láda, nro semmi.* Benne négy zsákba *levelek*: 1. zsák sub nro 1. kezes- és reversális-levelek; második nro 3., van benne 191 levél, az *szent-miklósi jószággrúl* valók. Harmadik zsák nro 4., az is *szent-miklósi jószág*. Negyedik zsák nro 6., az is *szent-miklósi*. — Francia-

kék posztó német dolmány és kamizol, nyustprémes. Egy darab veres aba. Egy kék posztó-zaeszkó. Két árnyéktartó. (Ez utóbbi keresztülhúzva.)

Sub nro 14. (Láda.) Ágyhoz való firhang, zöld atlatz, varrott, hét darab; körülete kékes tarka matéria atlatz-firhang; karikarezek 4. Hajszín tafota-firhang, karika is 4. Viselt jól, tetszín tafota-firhang, karika is 3. NB. Körületire felül keskeny zöld atlatz, aranyfonállal gazdagon varrva egyik oldalain; aranykötés, aranyfonalbúl. darab - ketteje hosszú, --- 4.

Karmazsín-atlatz, oly (?) keskeny varrásos 2.

Egy tetszín török matéria. hosszú, két végi rojtos, és ezüstvirágos szüvés rajtok. Közepin és végin ezüstszüvés, karika-forma öt rajta.

Tarka selem pridli-varrás, hosszaskák; rojtos az félvégi, hamuszín-selembül, nro 4.

Ugyan oly varrásos kis szőnyeg, rojtos. (Keresztülhúzva.)

Kékes-sárgás atlatz, rongyos; falra való (kárpit) volt valaha; egy darab, hosszú.

Tarka pridlibül és kék tafotábúl, igen elviselt, rongyos falra való, 9.

Kék atlatz, virágossan szütt firhang, igen viselt, 9.

Kék atlatz székre való, darab 2.

Karmazsín anglia is oly, varrott, 2.

Megyszín atlatz varrott ingváll, par 1.

Zöld atlatz is varrott ingváll, par 1.

Tetszín tafota is, varrott, ingváll, par 1.

Karmazsínszín tafota is, varrott ingváll, par 1.

Ruha, kék selem, aranynyal varrott is 1.

Patyolat-ingváll is 8.

Slésia hosszú ing, férfi forma újjas is 12.

Egy pár puskatokra való varrás. Orrozóra való is kettő, scofummal.

Egy pár zöld, virágos bársony tok. (Keresztülhúzva.)

Egy darab karmazsín rongyos tafota-ruhán egy pár puskatokra való elkezdett varrás, de nem kész.

Szürke varrott ruha, feir ezérnával, 3. Varratlan is oly ruha 2.

Karikás ruha-firhang 10. Karika nélkül is, rongyos is, 6.

Egy rosz tetszín tafota kortína.

Tarka paplanforma firhangok 23. Oly keskeny hosszú darab is 2.

Vászon asztalabrosz nro 3. Vászon asztalkeszenők 8. Három székre való szép szőrvarrás. Négy pár cipellős. Két pridli tarka párna, más felől bür. Egy számvető kis tábla. kinyíló. Gyolec vég 14. (Ezen utolsó bekezdés keresztülhúzva.)

Nro 31. láda, öreg.

Török vagy tatár nyilak varrott fekete bürtokja.

Kilencz szál halhéj.

Lepedő 3, párnahaj 6; négye fejíreses, ketteje reczés.

Két derekalj-tok, ruha és dikta.

Török paplan 4.

Egy tetszín aranyos paplan, körül kék kamuka (Keresztülhúзва.)

Egy kék tafota paplan, körül tetszín virágos matéria.

Karmazsínszín aranyas paplan, egy; körül aranycsipkés, körületi feír atlaз. (Keresztülhúзва.)

Három székre való szép szőrvarrás.

Egy asztalra való veres bőr.

Egy új pridli-szőnyeg. Más is, viselt, nagyobb.

Ugyan egy új bécsi szőrszőnyegecske, szép. (Keresztülhúзва.)

Két pridli tarka párna, más fele bőr.

Egy készült szarvasbőr. NB. Keztyüt csinált(atni.)

Egy veres atlaз paplan, jól viselt.

Egy nagy öreg szőnyeg. - - Még kisebb oly szőnyeg.

Sub nro 34. feír láda.

Gyoles vég 20. Vászón 7.

Sub nro 37. Templomhoz; köz, festett ládába.

Egy missale és portatille.

Két pridli varrás párnácskák.

Egy szőrpriдли antependium, szép.

Egy veres-aranyas matéria casula, stola, manipulum.

Cingulus, feír.

Egy ezüst aranyas kelh és patina.

Egy pár kis ezüst gyertyatartó.

Egy vastag vászonlepedő.

Slesia, két végi aranyas, mappa.

Egy paraszt alba és humerale.

Egy veres virágos matéria velum, bursa és pula.

Egy veres tafota umbella; körül virágos, rojtos matériás.

Öt szent képek. Hat veres kamuka kortína, ki is az tükrökkel volt.

Sub X. feír láda.

Madarász-hálók benne, 21.¹⁾

Egy scatulába len és orsók. Más scatulába öreg lámpás 2, és egy tokba két elefántcsont-gyertyatartó. — Egy falra való óra.

Hét kolomp.

Nro 33., bőrös láda.

Zsacskóba bors; más: gyömbér; harmad: mandula; 4-ik: apró dara.

— Enyv.

Könyvek 24. Biblia, magyar; magyar biblia második része. — Opera Cecilei Cipriani. — Georgica Curiosa. — *Protocollon, Rákóczi Pálé, 1631-beli.* — Conventionale, 1659. — Lengyel historia. — Tiszta

¹⁾ Rákóczi Erzsébet grófnő szenvedélyes vadász, s általában amazon jellegű nő volt.

papirosos öt tarka fedelű lenkönyv (így); kettő zöld-aranyas fedelű. — Gramatica sok nyelven. Két német könyv. — Magyar in tres: 1. Corona 12 stellarum; Lelki fegyverház; Catechismus. — Mennyei kormány. — Egy lenkönyv, nagy.

Sub nro 7., bőrös fekete láda.

Beleterétve egy feires viselt abrosz.

Asztalabroszok nro 13. Asztalkeszkenők nro 43.

Lepedő kettő. Paraszt-párnahaj 2.

Egy csomó vastag lengyel kötés, két tenyérnyi széles.

Dib-dáb kék matéria.

Vászon asztalabrosz 3; keszkenő 8.

Négy pár cipellős, varrottak. (Azaz: kihímzettek.)

Egy tükör. — Egy jegyző tábla.

Egy pár zöld bársony puskafedél.

Egy rókabéllés két darabban. NB. Feketére felbelleltettem, gyászra.¹⁾

Két ládába vászon-kárpit; 2)

Egy ládába szögezve egy oroszlan-asztalláb.

Sub 3. Képek, világi. Rámás, öreg 8, aprók 12. 3)

Sub 4. Egy kék rámajú tükör.

Öszveszegezett láda, sub nro 5.

Két öreg tükör, egyik igen elhomlott; 3-dik is, kisebb.

Öszveszegezett más láda, sub nro 6.

Rámás szent kép 4, virágos 2. Rámátlan képek.

Sub 7. szegezve.

Egy kép rámajja.

Egy öreg láda, sub nro 10.

Egy oroszlan-asztalláb. — Sok len. — Csörgős hám. — Kenderheveder három csomó. — Két bolon-játék, (így.) Egy ön-mosdó felső része. — Gömböleg 2. — Egy kis lombik födelestül. — Melegítő. — Czukor-csináló két fülű réz-serpenyő. — Sárgaréz kalán. Más szűrő-kalán. (Az öt utolsó tétel keresztülhúzva.)

Öreg fejr láda, sub 20.

Aranyas asztalfai, felső részére valók és cifrái. — Egy kis asztalka, szép. — Ön mosdó és felső része. — Golóbis 2. — Lombik fedelestül. — Czukerbaker, réz, két füle. — Serpenyő; réz öreg kalán és szűrő. — Négy nagy kép, rámatlan, öszvehajtvá.

¹⁾ Rákóczi Erzsébet halálát t. i. a fejedelem udvarával együtt meggyászolá.

²⁾ Ezekre vadászati, mythologiai, bibliai jelenetek, vagy történelmi képek szoktak festve lenni. Kár, hogy Körössy bővebben le nem írta.

³⁾ Számos kép említettik alább is. Sajnálatos, hogy Körössy ezek jelzésénél is megtartotta szokott szűkszavúságát.

Hosszaska öszvéres ládába, nro —

Óntányér 42. — Új, szép plé 1. — Bádog-palaczk 5. — Ónpalaczk. — Fánktoló ólombüti. — Egy zacskó timsó. — Négy rézgyertyatartó, 4 vaskoppantó.

Más öszvéres láda, nro —

Láncz, kötőfékre való 6. — Nyakláncz 5. — Bádog-palaczk 4. — Gyöngyszita 2.

Más ládába szögezve.

Óntalak 18. Tányér 21.

Féir öreg láda, sub —

Derekalj 3. — Fel-el (fejalj) 12. — Német és asszonyképek 17. — Egy tükör. — Veres posztó ablakra 5, kék 3. — Vászon 9 vég.

Utólag ideírva, ugyancsak Körössy György kezével :

1709. Munkácson in Januario az házban csináltam fel apró fekete rámás német és asszony apró képeket nro 22 ; veres rámás kis képet 2 ; öreg, rámás képet 5 ; rámtlan felszögeztem 5 ; rámás virág is 2.¹⁾

Sub nro — puskák.

Három ezüstös stucz, ketteje aranyas is, vont lukuk.

Egy pár réz-csüjű stucz.

Egy pár stucz, fekete agyú, vont lukú.

Egy pár szürke-tarka agyú stucz, vont lukú.

Más egy pár stucz, kinek kerekai belől. Szürke agyú, vont lukú.

Egy kis stucz, tekervényes csüjű, vont lukú.

Egy kurta, flintaforma, ezüstös, vont lukú stucz. Más is oly, ezüst nélkül.

Két gyöngyházas tersinyi.

Egy flinta-fogású kerekes-puska, vont lukú, hátul az sarkánya érczes.

Negyven körtve forma és kücs.

Három golóbis forma. — Egy puskamérték.

Egy számszer-ij. (Armbrust.)

Tokba : egy pár kis stucz, ezüstös, vont lukú.²⁾

Két küasztal. — Egy aranyas agy.

Egy vaságy. — Vaskemencze. — Egy tokba lámpás.

Egy vasláda. Item, kisebb.

Egy rézmozsár töröstül. — Egy rozsz égettboros fazék.

Egy nagy, fedeles rézkondér, főzni. — Más, kisebb, fedél nélkül.

11. egybejáró kondérok, fedeles.

Egy öreg, fedeles, vasfogatos katlan. Kettő fedél nélkül ; kisebb harmadik. — Egy rézfödél. — Három vasmacska.

¹⁾ E pótejgyeztből következtethető, hogy e kis-tapolcsányi ingóságok utóbb Munkács várába szállíttattak Patakról.

²⁾ Ezen aránylag feleszsámú és kiváló mívű vadászfegyverek is tanúbizonyságai a néhai grófnő rendkívüli vadász-szenvedélyének.

Egy üres pinczetek.

Két kis fekete screptis. (Schreibtisch ?)

Két török szőnyeg.

Új feir csujtár 8; ócskák 50.

Matrác egy.

Lóra való ruhák 31; nyakára is 18.

Sub 33 ládákba.

Csontgyertyatartó és 9 pecsétek. — Officium Beatae Virginis, magyar. — Egy ezüstös kardhively, fekete rozsz tarsolos. — Két árnyéktartó.

Eddig az öreg Körössy György jegyzéke. Megjegyzendő, hogy gr. Rákóczi Erzsébet, mikor 1703. szeptemberben a kuruczok előcsapatai Ocskay László alatt Kis-Tapolcsányhoz közelegtek: az ottani várkastélyban levő arany-ezüstmíveit s általában értékesebb ingóságait még idejében társzekerekre rakatván, elvitte magával férjének horvátországi jószágaira; s ehhez még Kis-Tapolcsányt a kuruczok elfoglalván, ki is rabolták, bár nem teljesen: mert tisztjeik akadályozták őket, a mennyire lehetett.

Körössynek ugyanezen füzetben levő harmadik darab irata szintén számadás:

»1703. hogy Szakmárhoz, Urunkhoz ő Ngához mentem, vittem dutkát (lengyel pénz) száz lengyelt, 245 máriást, 41 rhénest, kr. 13, = rh. fl. 386. xr. 13.«

Ez az első számtétel. Utána 1703-tól 1706 végéig bevett különféle, többnyire aprólékos összegű és különös érdekléssel nem bíró tételek következnek. Ezek után ismét, ugyancsak 1703-tól 1708. szeptember végeig, az ezredektől s egyéb hadcsapatoktól, hadi és udvari tisztektől fizetések kiadásakor az ország kincstára számára levonni szokott regulamentális hányadokból való bevételek részletezése jó. E tételek közt van néhol egy-egy oly dátum, szolgálati viszony megjelölése, vagy más ilyes aprólékos adat, mely a történetbúvárnak némi felvilágosítást nyújthat, — általánosabb érdekléssel azonban nem bírnak. Ezért közlésüket mellőzzük, csak a végeredményt iktatván ide, hogy t. i. Körössy kezeibe az említett öt év alatt e czímen mindössze 7022 rh. fr. 42 kr. folyt be, és pedig ezüstpénzben csak 2026 fr. 55 kr., a többi rézpénzben, ú. n. libertások- és polturákban. Az 1708. ápril 11-iki bejegyzések közt előfordul Rákóczi udvari képvisője *Mányoky Ádám* fizetéséből való egy levonási összeg is, 5 rh. forint. (Mányoky jelentékeny fizetést: évi 900 frtot húzott, és szabad asztala, teljes eltartása, külön szolgálja volt.)

Eredetiből közli: THALY KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A rumän eredet.

Der Ursprung der Rumänen czíme azon 1—48 nyolczadrét lapra terjedő s Bécsben *Hölder Alfred* cs. kir. udv. és egyetemi könyvkereskedő által kiadott felolvasásnak, melyet *Hunfalvy Pál* a nemzetközi orientalisták bécsi, VII. congressusi gyűlésén a múlt évben német nyelven tartott, melynek ismertetése kétszeres érdekű ránk nézve; egyszer tárgyáért, másszor, mert az eredeti közöttünk oly mérvben, mint kívánatos, a kiadásnak ugy nyelve, mint helyének távolsága miatt nem terjedhetett el.

Rumän írók, különösen az erdélyrésziek, jókora idő óta azon fáradoznak, hogy autochton nemzet-létöket, más szóval a magyarnál régibbségöket Erdélyben történetileg kimutassák; a daco-románoktól való tiszta és egyenes leszármazásukat állítják, tehát Erdélyhez tulajdonjogot formálva, a magyarokat jövevényeknek, a kik a hajdani román állam és nemzet romjain építették fel saját államukat; jogbitorlóknak tekintik őket s mint sajátjokat követelik vissza őshazájukat.

Ez eljárásban a legkomolyabb figyelemre méltó az, hogy — politikai és tudományos irány képviselői Jassyban és Bukarestben, tehát Romániában élnek, a romániai tudományos akadémia tagjai, az odavaló egyetem tanárai, kiknek erdélyi rumän tudósok és emigransok szolgáltatták az adatokat, azok kibővítve feldolgozzák, könyvpiacra viszik, s a politikai lapok az ottani román mívelt körökben terjesztik és népszerűsítik a könyvek tartalmát és tanait.

Ifju államban, minő Románia, természetesen tetszenek az ily irodalmi termékek. Hízeleg hiúságuknak hazájok határainak a hajdani Dacia határaiig kiterjesztése ábrándja és reménye. A képzelődések e mosolygó vidékein járó román történetirodalom népszerű a maga hazájában, innen a kárpáti havasokon, az erdélyi részek elégedetlen rumäneiben pedig erősen táplálja a Románia iránti rokonszenvet és kifelé vágyakodást, éleszti és folyton ébren tartja Magyarország és a magyar nemzet ellen létező idegenséget és reactionarius szellemet.

A román történelmi munkásság ezen távolléte s a román irodalom termékeinek hazánkban ismeretlen-volta az oka annak, hogy nálunk arra kevés súlyt fektetnek, tudósaink vele nem foglalkoznak s háborítatlanul engedik, hogy ama veszélyes tanok Románia népénél gyökeret verjenek, az erdélyrészi elégedetlen daco-románokban ábrándjaikhoz ragaszkodásukat növeljék, szóval: hogy a román történetirodalom mezején terjedjen el a gyom, s az igazságot fojtsák el mesék és a képzelődés ábrándjai

Az egyetlen tudós és igazán komoly hazafias író, a kit e tévelygés mélyen bánt, Magyarországon Hunfalvy Pál, a m. tud. akadémia főkönyvtárnoka, a magyar tudományos világ méltó büszkesége. Ő ismerte meg a román tudósok érintett irányában a Magyarországra nézve kétségtelenül létező veszélyt, s immár számos művében, értekezésében és felolvasásában azzal szembe szállván: mind az autochtonsági elsőbbség, mind a daco-román álmak történelmi abszurditását nem egyszer megczáfolatlan érvekkel és okokkal mutatta ki.

Hunfalvynak — úgy látszik — a romániai tudósok politikai és tudományos törekvésének he nem vallott általános nagy célja lebeg lelke előtt. Jól ismeri ő azt, látja, hová tartanak, mit akarnak elérni ethnologiai és tudományos tervökkel s ehez képest ő is nagy keretben alkotta meg ellenvédelmi műve tervét. Minden román új irodalmi mozzanatra, a mi a jassy-i és bukaresti könyvpiaczon feltűnik, éberén figyelmeztet, s azonnal viszhangot ad rá, ír róla és megczáfolja. Ha ilyen nincs, maga keres ki tervéből oly részt, a mit még nem tárgyalt, kidolgozza s alkalmas időben és módon közönség elé bocsátja.

Ilyen a szóban levő orientalista-congressusi felolvasása is.

Élvezet látni azt a nagy tudományi készletet, melyet e tudósunk a *rumünnek eredete* megfejtésében felmutat, azokat a különböző történelmi momentumokat, melyeket ő a tudomány általános mezejéről mint céljára tartozókat kiválaszt, s melyek a nehéz kérdés eldöntésére valóban befolyással vannak, azt a mély bonczoló észt és erős logikát, mely az ellenfél érveinek s építéseinek lerontásában nyilvánul, végre azt a szelid gúnyt, melylyel következetlenségeit s állításai tarthatlanságát nevetségessé teszi.

A ráuk nézve mondhatni praehistoricus kérdés, a mi itt fenforog, nem hazai történetforrásokból fejthető ki s határozható el. Itt az egyetemes történetben található csak megfelelő tájékozás. Sem nem a magyar vagy német krónikák azok, a hol a tudósnak kutatnia kell; hanem a római és byzantini írók műveiben szórva nyosan fennmaradt emlékekből kell kikeresni, az itt-ott létező tanuságtételeket vagy a kérdés velejére tartozható apró részleteket. Végre a nyelvek történetének tényeit kell éles kritikával meg-

figyelnünk, s azokból olvasnunk ki tulságtól ment józan ítélettel az igazságot, vagy következtetni a valót ott, a hol semmi más adat nem áll rendelkezésünkre.

A rumän autochtonsági s ős daco-román vérség tana Hunfalvyban emberére talált. A ki a görög, latin ó-classicus nyelveken kívül, a latinból származó minden nyelvet, tehát a románt is úgy ismeri mint ő, s e rendkívüli tudását finn, ugor s több északi, úgy az összes európai modern művelt nyelvek ismerete segíti: e férfi volt nálunk hivatva arra, hogy a nehéz kérdésben a román történetirókkal tudományos vitába bocsátkozzék, s az azok által felállított hamis elméleteket és tanokat megczáfolja és lerontsa. Sikertült is neki eddig e munka. A hány kérdésben felszólal, anynyiban lesz győztes. Azt nem mondom, hogy okoskodásában a bizonyosságot olykor inductio is ne pótolná; azt sem, hogy bizonyításában itt-ott hézagok ne lennének; de az tény, hogy igen sokszor a legrejtettebb igazságot nem is sejtett új adatokkal deríti föl és hozza tisztába, oly történelmi kérdésekben, a melyek iránt azelőtt homályban voltunk.

E rövid tájékoztatás után lássuk a felolvasás tárgyát.

Hunfalvy e kérdést teszi fel magának megfejtés végett: *Hol keletkezhetett a rumän nyelv?* S három lehetőséget állít fel: 1. A Dunától északra, tehát Erdélyben, s onnan terjedt el délre, a Dunán-túlra. 2. Északon, tehát Erdélyben és délen vagy is a Balkánfélszigeten egyszerre. 3. Délen a Balkánfélszigeten, s onnan terjedt el északra, a Dunán-túlra, tehát Erdélybe is. A déli balkánfélszigetét makedo-román, az északi, erdélyit daco-román nyelvnek mondja s mindkettő anyjának az ős rómaid.

Mindenekelőtt egybe hasonlítja a daco-romän, makedo-romän és latin nyelvet, azután e kettőt és az olasz nyelvet elismeri, hogy az alap anyag mindenikben a latin, a kétféle nyelvet a latin két tájbeszédnyelvének [dialectus] mondja, idéz tiszta görög eredeti szókat mindkét dialectusban, továbbá olyakat, melyeknek származása nincs tudva s ki nem mutatható, végre mindkét dialectusnak három oly sajátosságát hozza fel, mely egy latin testvér nyelvben nincs meg, hanem valamely más nyelv behatásának kell lennie.

I. Ezután felteszi az I. kérdést, mely szerint a *rumän nyelvnek északon, Erdélyben kellett keletkezni*. Igaz — mondják a román tudósok — mert Trajan az 101—102-ik évben megsemmisített Daciát római provinciává tette, rómaiakkal telepítette be; ezt a nagy tekintélyű Gibbon és Ranke is elismerik, igazolja a hajdan ott volt római műveltség, a románok mai nagy száma. Major Péternek 1812-ben megjelent műve, a ki szerint Trajan a dákokat merőben kiirtotta s tiszta római vérből való telepésekkel népesítette be Daciát, a kik nejeikkel s gyermekeikkel együtt jöttek ide, ezek más

nemzetbelivel nem vegyültek, a latin kereszténységet felvették, virágzó egyházat és latin irodalmat alkottak; a góthok és hunok elől a hegyek közé vonultak meg, s mihelyt a barbárok eltávoztak, vissza tértek korábbi lakhelyökre. Így folyt ez a 800-ik évig, a mikor azt avar birodalom feloszlása után egyedüli lakói voltak Erdélynek, s Gelu, Mén-Marót és Glád rumán fejedelmek alatt három államot képeztek a magyarok bejövételeig.

Ezek legyőzték ugyan őket, de egy részök megtartotta Fogarast mint fejedelemséget, később átmentek a Havasokon, s alapították a mai Romaniát.

Hunfalvy azt mondja ezekre, hogy a mai történelem a rumännek tiszta római vérüségét nem ismeri el, mert tudja van, hogy a római hadseregben Trajan halála után is voltak dák segély csapatok. Róma ez időben nem volt képes a tartományokba a maga kebeléből küldeni új lakókat, hanem kis Ázsiából, Noricum-ból és Pannoniából. Csak Apulumba telepített le Decius 252 új lakót, de azok is el görögösült autochtonok voltak, bárha beszéltek is latinul; következőleg Dacia új lakói oly népvegyületekből állottak, mint Rómának kevés más tartománya. A történelem azt is tanúsítja, hogy a dák colonisták elhúzódtak Erdélyből a góthok berohanása elől Moesiába, s Aurelianus császár a katonaságot is kivonta onnan. Maradhattak ott közülök, de bizonyos, hogy a tiszta római vér e válságok közt barbárral és később szlávval nagy mértékben meggyöngült.

Trajan északi Daciája kereszténységéről nem tud a történelem semmit. Decius éppen üldözte őket. Mikor a góthok 260. körül oda érkeztek, Kis-Ázsiából terjedt el hozzájuk a keresztény vallás, sőt még ezek egy része is elkergette keresztény társait. Midőn a góthok a hunnok elől Erdélybe akartak menekülni, szlávokat [Sarmatas] találtak ott, tehát 370-ben már román lakosoknak hírére sem tudja a történelem, a dák név is eltűnt. Hogy lehetett volna tehát virágzó latin egyház és tudomány?

Mikor Priscus Rhetor, görögíró, 448-ban Attilához követségbe küldve bejárta Trajan egykori tartományait: a Bánátot, a Duna, Tisza, Maros vidékét s Erdélyben Hunyadvármegyét, sehol se talált római colonia nyomaira, nem hallott Daciáról; pedig ő tudott latinul s jól esett volna e nyelvet beszélőkkel szólhatni.

Az Erdélyt a hunnok után bíró gepidák ellen Justinianus császár keresett szövetségeket. Talált is, de dák vagy római utódokra nem akadt.

Az avar korszakban is ismer a történelem az általuk birt országokban bolgárokat és szlávokat, de római lakókat, dákokat nem. Az avar birodalmat megsemmisítette Nagy Károly császár. S csodálatos, hogy a román történetírók szerint még is ők birták

Erdélyt, virágzó latin egyházuk és irodalmuk volt egészen 1439-ig ... Regino apát, böcs Leo, Constantinus Porphyrogenitus semmit sem tudnak, semmit sem irtak erről. De a román történetírók állítják, mert Béla király névtelen jegyzője azt írta, hogy nekik a magyar honfoglaláskor három fejedelmök volt, a kiknek nevét fennebb említettem; az a jegyző írja ezt, a ki Arnulf német császárról. Svatopluk morva és Simon bolgár fejedelemeiről semmit sem tud, pedig ezek ugyan csak tettekkel mutatták meg, hogy a régi római provinciák területein éltek. Béla király névtelen jegyzője semmit sem tud Bulcsu és Gyula magyar fővezérekről, kik Konstantinápolyban megkeresztelkedtek, Hierotheus barátáról, a ki a magyarok megtérítésére volt közójök küldve, Achtun magyar törzsfőnökről, a kivel Szent-Istvánnak harca volt s a ki bolgár barátokat hivatott a régen rómaiak, most általa lakott magyar földre. Sem Gyula herczeg, sem Achtun nem találta földjökön római keresztényeket és papokat, azért, mert az első Konstantinápolyban megkeresztelkedett s hozott magának papot onnan, az utolsó pedig Widdinből.

Egy pillantás Erdély topographiájára, hasonlóról győz meg mondja tovább Hunfalvy. Egyetlen dák, vagy romanizált helynevet sem találunk annak földén, sőt más római provinciákban sem. Az egész Duna mentében csak Sirmium és Sziszek [Siscia] római elnevezés, míg Erdélyben és Magyarországhban bőségben van a szláv hely-, hegy- és folyamnév. Ha az avarok letünése után s a magyar honfoglaláskor dák vagy dák-román népség lett volna ott honos, nem kapott volna az avarok után *Erdön tuli föld*, vagy *Erdel* nevet, de megtartotta volna a régít, vagy új román nevet vett volna fel. De a magyarok foglalása után azonnal saját nevet adtak minden helynek, víznek és hegynek, vagy az addigi szláv nevet tartották meg.

Ezekből világos — mondja Hunfalvy — hogy a római népség és a Trajan korabeli Dacia a góthok és más népek viharos pusztítása után végképen letűntek úgy a földről, mint a történetből, vagy annyira elszlávosodtak, hogy az avarok legyőzése után, a magyarok foglalásakor szlávok voltak Erdély és Magyarország egyedüli lakói, tehát a rumän nyelv északról nem keletkezhetett.

II. Ez eredmény a kérdés második ágának tárgyalására visz át t. i. hogy a rumän nyelvnek *úgy Erdélyben, mint délen, a Balkánfélszigeten kellett keletkezni.*

Jassy-i tanár Xenopol és Pič László tudós azon véleményben vannak, hogy a dako-rumänek a góth betöréskor Erdély hegyei közé, a makedo-rumänek a hun vagy avar dúló rohamok alkalmával a Pindus körüli hegyekre Epirusha és Macedoniába vonultak

vissza, mindkettő egymással érintkezés nélkül fejlődött s tartotta meg előbbi dialectusát.

Ez állításnál megjegyzendő az: hogy lehettek mindkét dialectusban csaknem azok a latin-rumän szóképződések?

Kétséges, hogy a latin torokhangok rumän ajakhangokká már a 270-ik év körül ki lettek volna fejlődve s úgy jutottak volna még akkor Moesiába, Pindusba és Epirusba.

Még kétségesebb, hogy az egymástól oly nagy távolban létező mindkét dialectusban sok latin szó ugyanazon értelmet kapta volna, a mit ma mindkét dialectusban észlelünk.

Legkétségesebb pedig az, hogy mindkét dialectusba a 270-től 1200-ig lefolyt hosszú idő alatt különböző viszonyok és más meg más népekkel érintkezések közt ugyanazon idegen szók jutottak volna be. Ezt alig fogja valaki állítani merni. Csak az egy *lu* utóragot hozva fel például, melyet az olasz előszónak használ t. i. *il lupo, le loup* = a farkas, a rumänek mindkét dialectusában *lupu-lu, lup-lu*. Hogyan került ez a rumän dialectusba? megmondani senki sem képes. *Ennek szükségkép idegen befolyás eredményének kell lenni.* Hogy pedig az a befolyás az északon Erdélyben és a Balkánfélszigeten délre lakó rumänek közt egyformán nyilatkozott, hatott és idézett volna elé egészen azonos eredményt, azt gondolni sem lehet. E tünet csak egy helyen nyilvánult: vagy Erdélyben, vagy a Balkánfélszigeten. Erdélyben az nem történt, mert ott a rumän egyház nyelve, míg az emlékezet visszamenni képes, mindig a cyrill nyelv volt. Az erdélyi rumän történetírók azon állítása, hogy ott latin egyház és irodalom lett volna, mely csak 1439-ben a florenczi concilium idejében töröltetett el, s akkor vétetett be a cyrill írás, alaptalan. Épen az ellenkező igaz — mondja Hunfalvy — még a XVIII-ik században is, midőn a keleti egyház a nyugatival egyesült, a görögkeletiek közt nem volt latinul értő pópa, a nép pedig semmiféle nyelvet nem értett, mert teljesen írástudatlan volt, azért használták a cyrill írást.

Kérdezzük meg iránta a történelmet — mondja Hunfalvy — mely nép veszen fel idegen nyelvet? Az irodalom nélküli [analphabeticus] nép, melynek addig nem volt írása, és az olyan, melyet új vallásra térítenek. Így vették fel a magyarok a keresztény vallással a latin nyelvet, a törökök az izlással az arabs, a bolgárok a cyrill írást. A rumänek is azt vették át, tehát vagy azelőtt nem volt saját írásuk, vagy akkor hagyták el a pogányságot. Mert a cyrill írást bizonyára nem érettök találták fel. A római coloniák elpusztulása után a mi kevés maradványuk Erdélyben volt, lehetett írástudatlan is, pogány is; de ha egyszer a kereszténységet elfogadták volna, a latin nyelv bizonyára eljutott volna hozzájuk, s akkor nyelvökben nem támadott volna az említett *lu* utó-rag.

III. Áttérve a harmadik kérdésre, Hunfalvy azt így fejtegeti.

A Duna-menti déli tartományok eleitől fogva erősen románizálva voltak. Parti és Közép-Dacia tele volt római alapítású várossal. A keresztény vallás hamar elterjedett itt. Midőn a régi Byzanc Konstantinápoly név alatt annak és a római birodalomnak középpontjává lett, a Trajan-kori északi Dacia mint barbár ország a római erős befolyás alól kivonta magát; de a góth és hunn uralmat a szlávoké váltván fel, azok elébb északi Daciát szlávósították el, azután átkelve a Dunán délre, Aurelián Daciáját is hatalmukba kerítették. Az elrómaiásodott dákok s különböző név alatti thrák-románok szláv befolyás alá jutván, azok által a hegyek közé szorítottak; hozzájárult ehhez a bolgárokkal való érintkezés. Mindkettő átalakítólag hatott rájuk, valamint úgy hatott a latin nyelvnek a gőtög theológiával, illetőleg a görög nyelvvel való küzdelme is. A latin nyelv nem volt képes a görögöt egészen kiszorítani, sőt később maga a régi római birodalom vesztett tért s szorult csak a thrák provincia határára, a honnan a Rumelia név származott.

A románizált thrákok és elszlávósodott bolgárok rétegei alatt fenmaradt azok élő maradványaként a *blach* vagy *wlach* nép. E név már a Balkánfélszigetnek bolgárok által előzőnlése előtt feltűnt a szlávok között; ismerték őket a rómaiak és byzantinusok: de legelsőbbben 976-ban említettnek. Basilioz császár 1019-ben Bolgárország összes *wlach* népét az ochridai érsek alá rendelte. Papjaik bolgárok voltak, a kik a misét szlovén nyelven mondták el. Csak az epirusi *wlach*oknak volt görög papjuk s egyházi nyelvök. Az összes *wlach*-ság irodalom nélküli [analphabetisch] nép volt; mert ha ők valamely román népnyelvet beszéltek is, azon időben *wlach* nyelven kétségen kívül egy lélek sem írt, hanem papjaik bolgár, szlovén vagy görög nyelvet használtak. Bolgár egyháztól, bolgár műveltségről van szó amaz időben, de *wlach* műveltségi állapotokról nincs.

Hasonló volt helyzetük Szerbiában is. Mint pásztorok jelentek meg ott, kiket a fejedelmek zárdáknak adományoztak. A *wlach* faluk 50-nedet adtak adóban juhaikból, bárányaik- és borjaikból; azonkívül a birtokosoknak füvet kaszáltak, arattak, gypjút fésültek, a mezőt őrizték sat. Az új keletkezési s pásztorságot kedvelő *wlach* népnek a déli Balkánfélszigeten görög papja, egyházi és lythurgiai nyelve volt. A X-ik században nagy számmal kezdték a besenyők és kunok által lakott mai Moldvába és Oláhországba mint pásztorok nyájaikkal együtt beköltözni; a gazdag legelőkel bíró ország lakói szívesen fogadták őket. E költözködéseket a XII. és XIII-ik században Erdélyre is kiterjesztették. II. Endre király által a német lovagrendnek adott 1222-iki adománylevél-

ben már a blachok úgy említettnek, mint földbirtokosok; 1224-ben a szászoknak azon adománylevélben a blachok erdejét ossza meg a király a vendég szászokkal. Ugylátszik, a wlachok a magyar királyságban is a korona birtokai voltak, mint Szerbiában s 1228-ban már a kumániai — mai moldvai — püspökségnek nevezetes alkotó elemeként említettnek. 1234-ben IX. Gergely pápa hírként hallja, hogy a kumániai püspökségben van oly nép, mely magát wlachnak mondja, a latin püspökséget nem akarja elfogadni s görög püspököket keres fel, magához csábítván magyar, német és más hívőket is. IV. Béla király egy 1242-iki adományleveléből pedig az tűnik ki, hogy már akkor mind Severin-ben azaz kis Oláhországban vagy Moldvában, mind Kumániában vagy nagy Oláhországban számos wlach volt letelepedve s jogi állásuk erős. A tatárok elpusztítván mindkét ország népét, a király a Johannita-rendnek adta át mindkét országot megnépesítés és védelem végett, de kikötötte, hogy az ő országából sem paraszt népet, sem szászt vagy németet hire nélkül be ne fogadhasson. Ebben ki volt mondva — jegyzi meg Hunfalvy — hogy az új települők főleg Bolgárországból és Szerbiából valók legyenek: wlach pástorok, bolgár és szerb parasztok legszívesebben látottak lesznek. Végre III. Endre király 1293-ki okleveléből kitűnik, hogy IV. László IV. Béla király unokaöccse az erdélyi gyulafejevári püspöknek megengedte, hogy a tatár dúláskor népeiből kifogyott káptalani jószágokba 60 oláh családot betelepíthessen úgy, hogy a kir. adószedő tőlük sem 50-det, sem tizedet ne vehessen.

Ez adatok az oláhoknak Erdélybe délről, a Dunán-túlról való lassankénti bevándorlását és pásztori s szolgai viszonyban letelepedését igazolják. Kétségtől magukkal hozták azon nyelvet is, melyben születtek, papjaik, akár bolgárok, akár szerbek voltak, az isteni tiszteletet szlovén nyelven tartották, a szentségeket azon szolgáltatták ki, s ha talán írtak, a cyrill írást használták. Vajjon — kérdi Hunfalvy — a XIII-ik században bejött wlachok nyelvökben a *lu* utóragot is magukkal hozták Erdélybe? S azt feleli: kénytelen azt mondani, hogy ez idegen befolyás, és pedig az albán, mint a Balkánfélszigeten legrégibb nyelv befolyása eredménye, melybe az ősrégi, de immár életből kiment thrák-illyr nyelvből szívárgott át. Azon bizonyosság, hogy ez utó-rag csak a Balkánfélszigeten keletkezett, kétségtelenné teszi azt is, hogy az erdélyi rumánok, a kik a XVIII-ik század végeig mindig wlachnak, oláhnak neveztettek és irattak, a XII—XIII. század óta a Balkánfélszigetről, mint pástornép jöttek be Erdélybe.

A miket Major Péter ír — mondja Hunfalvy — a történelem világánál mint üres képzelődés tűnik el. De a való történelemnek ki kell emelni azt, hogy a rumán műveltség Erdélyben

nem előbb, mint a XVI-ik században a reformatióval kezdődött, s a római egyházzal való egyesülés által a XVIII-ik században előbbre vitetett. A történelemnek el kell ismerni és meg kell vallani, hogy Bethlen Gábor és I. Rákóczi György kálvinista erdélyi fejedelmek voltak azok, a kik a XVII-ik században az első oláh nyomdát, természetesen cyrill betűkkel állították, és az új szövetség könyvét oláhra fordították. A történelemnek el kell ismerni és megvallani, hogy ezen Rákóczi György 1642. a szlovén egyházi nyelv iránti rendeletet felfüggesztette s megparancsolta, hogy az isteni tisztelet és más vallásos szertartások oláhus vites-senek végbe. Erdélyben származott, erősödött meg és onnan terjedt el az oláh műveltség és tudomány Moldvába és Oláhországba. Ennek tulajdonítható a sok magyar kifejezés, sőt nem egy szó-képzés is úgy a rumán, mint a szláv szókban, a mik a rumán iro-dalmi nyelvben megvannak, daczára azon erőszakos purisnusz, mely a latin és olasz hangokat kevés fáradsággal rumán hangokkal kívánta felcserélni; Erdélyből s főleg a r. katolikus főiskolákból származtak a nevezetesebb rumán tudósok, s erdélyi tudósok léptették életbe az első tudós-iskolákat Moldvában és Oláh-országban.

Ennyit a rendkívül tanulságos felolvasásról. A ki a törté-nelemben az alaposságot és igazat keresi és szereti, elolvasásában nagy gyönyört és sok épületest fog találni. Vajha a tudós író a rumán-kérdésről irt összes dolgozatait szerves egészsze alkotva, vele nemzetét mihamarább megörvendeztetné!

JAKAB ELEK.

Világtörténet. Irtá dr. Holzwarth F. J. A második javított kiadás után többek közreműködésével fordította és kiadja Szabó Ferencz német-eleméri plebános. I. és II. k. Temesvárott. Csanád-egyházmegyei könyvsajtó. 1887.

A mily nehezen várjuk az egyetemes történelem eredeti fel-fogáson alapuló magyar kézikönyvét, époly örömmel kell üdvözöl-nünk minden kísérletet, mely e téren hazai szükségleteinket kielé-gíteni törekszik.

Az egyetemes történelem nálunk mostoha bánásmódban részesül. Egyes figyelemre méltó kísérleteket leszámítva, alig történt eddig művelése érdekében több a semminél. Régibb műveink legalább, csak halvány utánzatai a külföldi, s legkivált a német Weltgeschichtéknek; újabb íróink közül egy-kettő megpróbálko-zott a feladat nehézségeivel, s némelyiknél egy vagy más kérdésre nézve önállóságra és új felfogásra valló törekvéssel találkozunk. De mind e kísérletekből kiderül, hogy nálunk az egyetemes törté-nelem cultiválására hiányoznak még az előmunkálatok.

Ime, az egyetemes történelem művelését célzó folyóirat még folytonosan vajúdik, bár mindenki érzi, ki a történelemmel szakszerűen foglalkozik, hogy arra elodázhatatlan szükségünk van. De ismerve viszonyainkat, ily vállalat létesítése nem kis kockázattal jár, s komoly aggodalmak merülhetnek föl arra nézve, hogy lesz-e egy ily nagyszabású vállalatnak nálunk megfelelő olvasóközönsége? Mindazáltal nem volna szabad késlekednünk; ha eleinte áldozattal is, meg kell teremtenünk az organumot, melynek segítségével leghamarabb létesíthetünk önálló iskolát, nevelhetünk nemzedéket, mely az eszme szolgálatába szegődve, a magyar egyetemes történelem problémájának megoldására az előkészületeket megteszi.

Egyelőre örömmel üdvözljük azt a vállalatot, melyet Német-Elemér érdemes plebánosa megindított. Holzwarth világtörténetét óhajtotta hazai viszonyainkhoz alkalmazva átdolgozni, s e részben nem riadt vissza az áldozattól, mely ily nagy vállalat létesítésével jár. A tudós kiadó lelkében az a meggyőződés érlelődött meg, hogy a magyar történetkedvelő közönség egy jó része mélyen érzi a hiányt, hogy nálunk nincs az egyetemes történelemnek hazai kézikönyve. Széért ha egyelőre eredetét nem nyújthat is, a katolikus olvasók számára Holzwarthot öltöztette magyar köntösbe és azokat a részeket, melyek hazánk történelmével szorosan érintkeznek, hazai írók által dolgoztatta és bővítette ki.

A most megjelent két kötet felöleli az egyetemes történelem anyagát kezdettől fogva Nagy-Károly fölléptéig. Az előszóból megtudjuk azt is, hogy a munka, mely eredetiben hét kötetből áll, egy kötetből bővülni fog, a mely kötet Magyarország történetét fogja adni Szentkláray Jenő jeles historiographusunk feldolgozásában. E kötet 40 ívre van tervezve s ennél fogva nemzetünk történetével előreláthatólag behatóan fog foglalkozni. Ekként ismét szaporodni fog Magyarország pragmatikus története feldolgozásainak száma egy katolikus pap tollából; s ha a Prayk és Katonák korától Horváth Mihályig végig nézünk azok sorozatán, kik Magyarországnak teljes historiáját bocsátották közre, lehetetlen, hogy fel ne tűnjék a protestáns történetírók mulasztása, kik Budain és Péczelyn kívül alig mutathatnak fel e nemben jelentékenyebb alkotást.

De távol legyen tőlünk minden vádaskodás: jól tudjuk, hogy ez nem rajtok, hanem a censurai viszonyokon múlt. Hiszen Péczely II-ik kötete is emiatt nem láthatott világot. Különben a mi e tekintetben vigasztalásúl szolgál, az azon körülmény, hogy a monographia-írás terén annál inkább kitűnnek a protestáns írók; s ez érdem eléggé ellensúlyozza amaz akaratlan mulasztást.

Visszatérve a Holzwarth-fordításra, a mi abban első tekin-

tetre szembeötlő, az az, hogy a kiadó elég gondot helyezett a nyelvezetre, mely, nem lett volna csoda, ha ily nagy munkában pongyolává válik. Általában Holzwarth munkájának felosztása nagyon könnyen áttekinthető; jól ki tudja választani, melyek azon alakok és események, melyek a világ folyására legdöntőbb befolyással voltak. Tárgyalási módja is elűt a tudákos német professorok mély-séges alaposságától; a kútfőket csak épen ott idézi — s akkor is a szövegben — a hol múlhatlan szüksége van rá a tények magyarázata közben. Ekként megmenti olvasóit attól, hogy feltálalja nekik mindazt, a mit konyhájában összekotyvasztott Egyébiránt a kútfőket mindenütt alaposan felhasználja, nagy jártasságot tanúsítván különösen az egyházi atyák irataiban, s műve érdekességét nem csekély mértékben emeli az által, hogy az egykorú tanúkat szólaltatja meg, de a nélkül, hogy ennek következtében előadása nehézkessé és szakadozottá lenne.

Természetesen egészen más kérdés a felekezeti szempont. Vitatkozhatnak azon némelyek, vajon jogosult-e ez a történetírásban általában; mi azonban meg vagyunk győződve, hogy ez a szempont nincs hasznára a történeti műveknek. Mert épen azokat a különben nagy férfiakat támadja meg első sorban, a kik a vallással ellenkező meggyőződésben éltek, s az íróat arra kényszeríti, hogy e férfiak jellemének esetleg fényoldalait is kétségbevonja. Azután meg az egyes események vagy eszmék közül mindazokat nagyobb szeretettel hajlandó tárgyalni az író, melyek a vallás szolgálatában állottak, s viszont könnyű szerrel végig siklik azokon, mint nem céljaihoz tartozókon, melyek a társadalomra más tekintetben gyakoroltak nagy hatást. Szóval oda van a történetírás alapja, az objectivitás. Holzwarth művére nézve elég e részben csak azon századok eseményeire hivatkozunk, melyekben a hatalmas rómaisággal mérközik a kezdetben gyenge keresztyénség. Pedig az utolsó caesarok idejében, e nagyszerű küzdelem közepett a római világnézet rá nyomja bélyegét a népek és intézmények egész valójára. A hitehagyott Juliánt is munkánk például teljesen elítéli s nem veszi észre benne azt, a mi épen rendkívül leköti a figyelmet, t. i. a teljesen közönyös polytheismus gondolkodó philosophusát.

Ily példát nem egyet lehetne idéznünk. Azonban fordúljunk inkább a könyvnek azon része felé, mely az eredetiség igényeivel lép eléink. Értjük a húnok történetét, mely elég részletesen, mintegy öt íven van megírva a II. kötet lapjain. Sziute magától értetődik, hogy ha valaki a húnok történetét akarja megírni, akarva-akaratlan Priscus kivonatánál többet nem igen adhat. Itt is megtaláljuk a görög követ jelentését, de a mi aztán igazán kiváló előnyére válik a dolgozatnak, azok ama részletes rajzok, melyek a fentlevő

történeti adatok alapján a hún birodalomról és szervezetéről nyujtanak világos képet. Különösen a hún foglalás előtti Magyarország területén lakott népek ethnographiája ragadja meg figyelmünket s itt oly részletekkel is találkozunk, melyek egy ily egyetemes történelmi munkában meglepnek. Ilyen például Ptolemaeus jazyg helyneveinek megkísérlett megfejtése, s ezek közt a Vác szónak a hajdankori Uscenummal való egyeztetése teljesen sikerült. Ebből nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy a Dunának dél felé való merész hajlatánál folytonosan s szakadatlanul megvolt a népek communicatiója, s midőn őseink ide beköltöztek, csak az ősi nevet vették át az itt lakott frank-németektől, kik az említett város teljesebb nevét a Waitzen alakban tartották fenn s ebből rövidült meg a mostani magyar helynév. E helynév szakadatlan megléte minden esetre igen érdekes ethnographiai adatot képez Magyarország földének történetében.

Ismertetésünk végére jutván, még csak annyit kötelességünk regisztrálni, hogy az előttünk fekvő két kötetet igen díszesen állította ki a csanád-egyházmegyei könyvsajtó; díszére válnék az még a fővárosi könyvnyomtató műhelyeknek is. Megemlítjük azt is, hogy a két kötet ára 6 forint s kapható a szerzőnél.

OO — U.

Thierry Anadé. Elbeszélések a rómaiak történetéből az V. században. Arany-szájú Szent-János és Eudoxia császárné. A keresztény társadalom keleten. A francia eredetiből fordította Dr. Öreg János. Budapest, 1887. Kiadja a Magyar Tudományok Akadémia.

Mintha Rubensnek egy-egy képe jelenne meg előttünk, ha Thierrynek valamely kötetét kezünkbe vesszük. Az alakok épen azzal a bevégeztséggel domborodnak ki, a színek ugyanazon harmóniával hatnak s a staffage ugyanazon arányos elrendezésre mutat a nagy festő vásznán, mint a nagy francia történetíró lapjain. Megelevenül előttünk a világ, kedélyünket valami kimagyarázhatatlan kedves hangulat igézi meg s elménk örömmel pihen a részletek összhangzatos szépségén, ha e gyönyörűen írt köteteket olvassuk. Nem tudjuk letenni kezükből, s mikor elolvastuk, sajnálatot érzünk, hogy már végére jutottunk.

Valahányszor e nagy történetíró műveit olvassuk, mindannyiszor önkéntelenül eszünkbe jutnak Macaulay szavai, ki a történetírást, eszményi tökélyében, a költészet és bölcelem vegyületének mondotta. »Általános igazságok benyomását idézi elő lelkünkben a részletes események és jellemek élénk előadása által.« S Thierrynek minden munkája egy-egy újabb adat ez állítás igazsága mellett. A nélkül, hogy pusztán a festői kidolgozás eszközeit ragadná

meg, hogy igazságon, mint Franciaország politikus történetíróinak nagy része, kik nem oktatni akarták a szellemeket, hanem izgatni a szenvedélyeket: Thierry öntudatos lélekkel hirdeti, hogy az *imaginatio*, sőt az ihletés sem pótolhatja a tudományt, --- a kútfők közvetlen tanulását s a tények bölcséletét; mert hiszen a létnek valódi ismeretére nem juthat az érzések által vezetett képzelet, hanem csak a vizsgálódó s tényeket és okokat nyomozó gondolkodás.

Thierrynek ez a műve, mely a M. T. Akadémia gondoskodásából legközelebb látott magyar mezben napvilágot, Aranyuszájú Jánosnak, Konstantinápoly érsekének s a keleti egyház szónokai fejedelmének az Eudoxia császárné ellen folytatott küzdelmét tárgyalja, mely megszámlálhatatlan üldözéseket s végre száműzetést és halált vont fejére. E küzdelembe az V. század első éveiben az egész római világegyetem bele bonyolódik; a nyugat épűgy, mint a kelet, az ős Róma épűgy, mint az új, a pápa, mint a császárok, a püspökök, mint az egyházak diakonusai, a nép szintűgy, mint a hivatalnokok és udvaroncok: egy szóval részt vesz benne az egész nép vagy az egyik, vagy a másik táborban. Az emberi szenvedélyek összes rugóit, a gyűlöletet, a szeretetet, az irigységet védők és támadók egyenlő erővel működtették a keresztyén társadalom kebelében; úgy hogy maguk a pogányok is izgalomba estek miatta. E sorsfordulatokban annyira változatos, végkifejlődésében annyira gyászos dráma tehát a legkülönbözőbb alakokban és állapotokban mutatja be előttünk ennek a társadalomnak képét. (Előszó.)

Thierrynek e mű megírásához kevés történeti forrás állott rendelkezésére; ezek közt elsőrangúak Aranyuszájú Jánosnak könyvei, főként pedig levelei, azután barátja, Palladius által írott életrajza, s végre azon két zsinat vitái, a melyek elítélték. E művek alapján nagyszerű fényt áraszt írónk ama kor viszonyaira, melyet a vallásos eszmék tartottak folytonos hullámlásban. Megjelen előttünk Eudoxia, a frank Bautho leánya, de már nem többé mint szerény és tartózkodó árva, a kit mint a világ szemei elől elrejtett kincset Eutropius Konstantinápoly valamelyik sötét zugában fölfedezett, s a kit tanítójának, Pansophius bölcsésznek komoly leckéi mellől erőszakkal kellett elvonszolni, hogy a trónra felültesse; hanem ekkor már büszke, merész, gyönyörökben és pompában telhetetlen nő lesz belőle. A rabszolgákból és hizelgőkből álló udvar fölötti uralkodás megszokása bizonyos ridegséget és vadságot fejleszt ki benne, s férjének, Arkadiusznak megünne azon arányban növekszik lelkében, a mily arányban nő elfogult szeretete magas rangja iránt.

Környezetében találkozunk férjével, kinek élete szunyókálással telt el s alig volt harmincz éves, mikor már korai végelegyengülésnek jelei mutatkoztak rajta. Tompultságából csak két

dolog volt képes őt kiragadni; nevezetesen az a merénylet, mely-lyel a császárné becsülete megtámadtatott s az a félelem, hogy az egyházzal rossz viszonyba talál keveredni. Egyébiránt az udvar lelke a császárné volt, ki azt tehette, a mit akart. Az érsek ellen folytatott küzdelmében hűséges szövetségesekre talált azon három elvetemült nőben, kiket bizalmas barátnőinek tartott. s kiknek romlottságát szerzőnk élénk színekben állítja elénk.

Az elbeszélés folyamán megjelenni látjuk kelet püspökeit, kik az általuk felállított rejtett kelepczékbe ejtik az érseket s körlelhetetlenül végrehajtják rajta bosszúművöket. E párt vezére Theophilus, Alexandria patriarchája volt, egy rengeteg tudományú, de romlott elnéjű ember, kit csak a nagyravágyás és bosszú-szomj lelkesített. A történelem méltán bélyegzi meg az aljasságot; de feladatának sohasem felelt meg jobban, mint midőn ez alávaló undok lélekre rá nyomta a gyalázat bélyegét. Mily magasztos fenségben jelenik meg e hitvány jellemmel ellentétben Innocentius római pápa nemes alakja, ki a római egyház összes területén nagy böljt tartását rendeli el s őt magát is látják, a példátadólag könnyekkel szemében, az oltár lábainál könyörög az Isten irgalmáért, hogy térítse vissza testvérei, a kelet-rómaiak közé az igazságot s állítsa helyre az egyházak között az egyességet.

E művelt csoporttal szemben, mintegy a kép háttérében amaz örülségig rajongó népet találjuk, mely midőn szeretett papját el akarják szakítani tőle, forradalomban tör ki s lelkesedéssel hullatja vérét; aztán száműzött papja után mintegy búcsúüdvözlétül azokat a lángokat küldi, melyek a Szent-Sophia székesegyházat s Konstantinápoly negyed részét elhamvasztják. — S az odaadásig rajongó tömeg eme szeretetével csak azon keresztyén nőknek, szűzeknek és matrónáknak szent vonzalma vetekedik. kiknek bájos alakjai nymbussal övezve vonódnak át ez égő szenvedélyek és üldözések szomorú színpadán. E nők a veszély idején a férfiakkal egyenlő hősöknek, de a szerencsétlenségben amazoknál hívebbeknek mutatkoznak. Közülök kiváltképen Olympias alakja tűnik elő, Aranyszájú Jánosnak leghívebb barátnője, ki napjait a szegények és a templom szenthelye között osztotta meg. Az a nagyérdemű levelezés, melyet Aranyszájú János száműzetése ke-serves napjaiban Olympiassal folytatott, ama korszaknak legbec-sesebb ereklői közé tartozik s Thierry egész külön fejezetet szentel annak, hogy az érsek és barátnéja közt fenállott nemes vi-szonyt e levelekből megismertesse.

Mily szép, mily megkapó az a jellemrajz, melyet munkánkban Aranyszájú Jánosról olvasunk. Nehány merész vonás az egész s hívebben látjuk magunk előtt a nagy papot, mintha a könyvek egész halmazát átbúvárolnók. S a mi e jellemrajznak kiváló becsét

ad, az amaz elfogulatlanság, mely szenvedései mellett sem feledkezik el a szereplő hős hibáiról, s szent-volta és dicsősége daczára nem fedi el körülötte az igazságot. Vétek volna, ha e remek rajz élvezetétől olvasóinkat megfosztanók. »A herélt Eutropius -- így kezdi Thierry -- csakhamar a saját kárán tanulta meg, hogy hibát követett el azon a napon, melyen a legdicséretreméltóbb szándékból Antiochia ékesen szóló papját kiragadta tanulmányozó és szerény hírnévvel járó életmódjából, hogy megtegye a második Róma püspökének. A könnyelmű és ledér udvarral, a mely gyönyörvadászatának közepette az egyház kormányzásával bíbelődött, szembe állította a legnyakasabb barátot, a teljesen elvilágiasodott papsággal azt a remetét, a ki csupán csakis a pusztát kedvelte; a gazdagságára és fényűzésére büszke társadalommal egy olyan embert, a ki borzadott a gazdagságtól s az egyszerűséget hajhászta egész a fitogtatásig. És csakugyan alig igtatták be az újonnan megválasztott püspököt hivatali székébe, azonnal megkezdődött a harc között és azok között, a kiket kormányozni szándékozott. Kétségkívül elég gyógyításra váró vérző sebet talált Aranyszájú János a maga nyájában, hanem ő azok közé a merész műtők közé tartozott, a kik a művészetet magáért a művészetért szeretik és nem kimélik a tüzet s vasat, csak hogy a bajt kiirthassák, a nélkül, hogy a beteggel valami sokat törődnének. A pusztá, a honnét kikerült, nem igen szoktatta az emberek kimélésére, ennél fogva kötelességmulasztásnak, sőt majd csaknem bűnnek tetszett előtte a tökéletes jóból való minden csekély lealkuvás. A magára szabott szentségi eszményhez ragaszkodván, oktalanul másoktól is olyat követelt; mivel pedig majd csaknem minden ellenőrzést nélkülöző hivatalos állásának gyakorlásába magával vitte az események által a világ zajába sodort remeték szokásos hibáit, ennél fogva gyanakodó, fenhéjázó, hatalmára féltékeny, annak növelésére mindig kész, minden ellenzés iránt türelmetlen ember vált belőle, a ki teljes meggyőződéséből azt hitte, hogy az általa támasztott ellenséges indulat nem ellene, hanem egyenesen Isten ellen irányúl, a ki szándékait lelke mélyén olvasta. Csodálói kénytelenek voltak bevállalni, hogy büszke és nyakas; mindazonáltal szerették, mert e büszkeség alatt számtalan erénye rejtett: ezek őt szentnek nevezték, s ebben igazuk volt; ellenségei meg hirtelen haragúnak, döllyfősnek, erőszakosnak tartották, és ezeknek színtén igazuk volt. A csodás szerencsének az a szele, a mely őt egyszerű vidéki papból az egész kelet fővárosának püspöki székére, a császárok trónja mellé emelte, nem valami szeszély vagy emberi kegy következményének, hanem egyenesen Isten határozott akaratának tetszett előtte, a ki őt arra rendelte, hogy mindent megváltottasson. Az Ó-Testamentum tanulmányozásába annyira bele mélyedt, hogy annak zordon és hajt-

hatatlan szellemét úgy szólván egészen magába szívta; ennél fogva kora hatalmassaival szemben azt a szerepet ruházta magára, a melyben Náthán Dávid, Illés Jezábel és Ézsaiás a Baal papjai ellenében föllépett; azonban a Baal papjai nagyon számosak voltak, s ők lettek azok, a kik vesztének kezdetét megindították. Egyszerre állott harczban az egész világgal, és elszomorodva kell kimondanunk, hogy senki más ellen nem nyert diadalt, hanem csak az ellen, a ki őt magas rangjára emelte.«

Ily szép jellemrajz csak a Macaulay nagyszerű jellemrajzaihoz hasonlítható.

Hátra van még, hogy a fordításról is szóljunk egy-két szót, — bár Öreg János nyelvéről már többször volt alkalma e folyóiratnak nyilatkoznia. Úgy tetszik, mintha a fordítás minden következő kötetben haladást mutatna, mintha a fordító mind jobban-jobban bele melegednék; legalább ez a kötet sikerültebb a többinél. Thierry könyvének alaphangja, mely egészben véve egyháztörténet, itt-ott a szent könyvek nyelvére emlékeztet; a fordító híven bele élte magát eredetijének szövegébe és mondhatni, sikerrel próbálkozott meg e hang alkalmazásában.

Ezekután várva-várjuk e munka pendantját, Szent-Jeromost.

OO—U.

Henry Simonsfeld, Der Fondaco der Tedeschi in Venedig und die deutsch-venezianischen Handelsbeziehungen. Mit Unterstützung der bairischen Akademie der Wissenschaften. 2 Bände. (Stuttgart. Cotta. 1887. 20 Mark.)

Az oklevelek beláthatatlan száma, melyekről jelen mű szerzője is az I. kötet bevezetésében lelkiismeretesen megemlékszik, magyarázza meg első sorban ama körülményt, hogy a velencei köztársaságnak története még mindig nincsen megírva. *Daru* és *Le Bret* még a *Romanin* által megindított oklevélgyűjtemény kiadása előtt irták műveiket, újabb munka pedig, mely a büszke szigetváros egész történetét magában foglalná, nem jelent meg. Ennek megírásával a müncheni akadémia vagy 30 évvel azelőtt *Thomas*-t bízta meg, ki évek hosszú során keresztül kutatott és gyűjtött, de feladatával 1887. elején történt haláláig nem bírt elkészülni. Tollából csak néhány, leginkább a kereskedelmi viszonyokra vonatkozó, akadémiai értekezés látott napvilágot. Hasonló jellegű *Heyd* nagy műve, (*Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. Yriarte, Molmenti, Ormós* kulturtörténeti rajzokkal bővítették ismereteinket. Egyedül *Zwiedinek-Südenhorst* foglalkozott legújában a signoria politikájával (a 30 éves háború korában), munkájának keretébe Bethlen Gábert is belevonván.

Az előttünk fekvő munka szerzője ama kereskedelmi viszonyok felderítésére vállalkozott, melyek a középkorban és újkor elején Velence és Németország között fenállottak. Nehéz, de érdemes és érdekes feladat, a melynek megoldása fejében német szomszédjaink a szerzőnek méltó hálával tartoznak. Az I. kötetben találjuk a felhasznált velencei és németországi levéltárakat és az ezekből lemásolt 821 oklevelet az 1225—1653. közötti évekből. A II. kötetben szerző összefüggő történetét adja a német kereskedők által bérelt raktárnak meg a hozzá tartozó lakóhelyiségeknek, vagy is a *Fondaco*-nak (ez arab szótól: fonduk=raktár, bolt, vendéglő.) E meglehetősen tágas, háromemeletes ház, mely a Rialto híd szomszédságában emelkedett, ¹⁾ körülbelül 1200. óta gyűlőhelye volt a németországi kereskedőknek. Egyedül e házban adhatták el áruikat, egyedül itt bérelhettek ki boltot és egyéb raktárakat. A signoria, mely a pénzügyi szempontot soha szem elől nem téveszté, szigorú felügyeletben részesíté a külföldi kalmárokat, magának tartván fel a *Fondaco* birtokjogát; megszabta egyúttal a házi rendet és kinevezte a különféle tisztviselőket, kik a megvámolást, ellenőrzést és hasonlókat végezték. Még a *Fondaco*-ban levő vendéglő bérlője is köteles volt a kitűzött zárórát pontosan megtartani, mi a sokszor jó kedvben mulató kalmárok és ő közötté surlódásokra szolgáltatott okot. A német kalmárok azonban arra is voltak kötelezve, hogy összes áruikat el adják, (nehogy tán az adriai tengerpart más városában avagy a Levante-ban a velencei kereskedőt kiszorítsák), és a mi még jobban tünteti fel a kiméretlen fiskális védvámpolitikát: a németek kénytelenek voltak, a bevett összegért ott helyben, legott árukat bevásárolni és hazaszállítani. Ilyformán a signoria kétszeres hasznot húzott e vendégektől. Jó szó és pénzért egyébiránt kivételeket is engedett a köztársaság, a mint egyáltalában soha állam az adott körülményekhez képest gyorsabban nem változtatta kereskedelmi elveit, mint éppen Velence.

A II. kötet még a következő fejezeteket tartalmazza: »A német consulok névjegyzéke 1492—1753-ig.« — »A Velenczében eltemetett németek sírfeliratai.« — »Pótlék a Velenczében élt német iparosok és kereskedők történetéhez.« — »Német nyomdászok, könyvkereskedők, orvosok Velenczében.« A kötet végén van még 86 oklevél közölve; záradékul hasznavehető index-et találunk.

Maguk az *oklevelek* az adás-vevés körébe eső százféle viszonyra vetnek világot. Ajánló levelek, birságok, birságok elengedése, csem-

¹⁾ Nagyban átalakítva a *Fondaco* mai napig fenmaradt. Jelenleg a pénzügyhivatal van benne elhelyezve.

pészkedési históriák, tisztviselők kinevezése, (köztük visdomini = vicedomini és sensalok = messeta, sanser), tanúvallomások, hivatalos felszólítások egyik-másik német városhoz, hogy a Velenczéből adóssággal megugrott avagy csalárd eljárású német polgárt fizetésre kötelezzék, bérletszerződések sat. képezik az oklevelek változatos tartalmát.

Végül együvé foglalom a hazánkra vonatkozó szétszórta adatokat. Szerző felemlíti több helyen, hogy a magyarországi kereskedők az oklevelekben ismételten a »németek« néven szerepelnek (II. 81.) Egy, az Archivio Veneto 1872. évfolyamában (99 l. 392 sz.) kinyomatott »Chronique des Veniciens« alapján kimutatható, hogy Magyarország és Velence között már az 1200. év előtt létezett egyenes összeköttetés. ¹⁾ Ugyanezt állítja *Milesio* író. ²⁾ — Az 1224, 1226. és 1227. években szintén hallunk magyar kereskedőkről. ³⁾ A Bécsből Velence felé használt utak egyike Bécsujhelyből elvezetett Sopronba, Kőszegre, Körmendre és innen ismét át a határon Pettau-ba. ⁴⁾ — Német kereskedők magyar aranyokkal fizettek. ⁵⁾ — Zengg városáról két oklevél szól. ⁶⁾ — 1403-ban egy »Sigmund Lorberer« nevű pesti kereskedőről történik említés. ⁷⁾ — A könyvnyomdászok sorában találtam egy Andreas Corvus nevű nyomdászt (»burciensis de Corona« (Kronstadt) és Martinus-t, »burciensis de Czeidino« (Zeiden = Feketehalom); Simonsfeld ez utóbbi helység alatt Szegedet érti. ⁸⁾ — 1438-ban megengedte a senatus, hogy Biundo Gyula, a Fondacóban alkalmazott tisztviselők egyike, a Zsigmond király udvarába induló követséghez csatlakozhassék. ⁹⁾ 1424-ben a tizek tanácsa a dáciai (?) király ajánlatára ¹⁰⁾ egy velencei polgárnak odaigér egy tisztviselői állást a Fondaco-ban. — Felemlítem azt is, hogy Zsigmond király 1418-ban a német városokat a Velenczével való kereskedéstől eltiltá és a Magyarországon

¹⁾ E krónika szerzője Martino da Canale, ki 1275. kör. írta művét.

²⁾ II. köt. 8. l. Milesio a Fondaco levéltárnoka volt a XVIII. század elején.

³⁾ II. 82.

⁴⁾ II. 98., 99.

⁵⁾ II. 48.

⁶⁾ Zengg-Segna. I. 75. és 662. sz. oklevél.

⁷⁾ I. köt. XIV. l. Nachträge und Berichtungen.

⁸⁾ II., 228.

⁹⁾ I., 229 l. 417. sz.

¹⁰⁾ Ki legyen viltakép a »rex Datio«, kérdéses. *Simonsfeld* Sándor a moldvai avagy Dán oláh vajdára gondol, legvalószínűbbnek tartja azonban, hogy e cím II. Tvartkó István bosnya fejedelemre vonatkozik. L. Kláič-Bojničič művét 344. l.

keresztül vezető utat ajánlotta nekik, ha a keleti piacokkal akarnak összeköttetésbe lépni. ¹⁾ Nagy-Lajos királyunk tekintélyére fényt vet egy, a velencei hatóságok által fogságra vetett német kereskedőnek abbéli fenyegetése, hogy majd nagy királyunknál keres orvoslást és elégtételt, ki épen akkor Velencze ellen háborút folytatott. ²⁾ — Több oklevél Czillei Ulrik történetéhez szolgáltat adatokat; nevezetesen Nürnberg városának tanácsa fordúl Czilleihez, adná vissza az általa lefoglalt árúkat. ³⁾ ⁴⁾ — Hazai történetünket még az I. kötet. 324., 349. és 772. sz. a. oklevelek is érintik. Az utolsó oklevél, mely időrendi sorban hazánkat érdekli, amaz, melyben II. Ulászló király követe, »Albertus de Lonnia (!), capitaneus Segnensis« elismeri, hogy a signoria a szerződésileg biztosított 10,000 aranyat pontosan lefizette. Ezen 1505. szept. 2-án kelt oklevelen a Fugger-ház ügynöke, Cheler János szerepel tanúként. ⁵⁾

Vajha akadna hazai történész, ki Wenczel és Mircse példáján indulva, a Magyarország és Velencze közötti érintkezés történetét ép oly alaposan megírná, a mint Simonsfeld földéríté a Velencze és Németország közötti kereskedelmi viszonyokat e most ismertett művében, melytől ezennel a legnagyobb elismeréssel búcsúzunk el.

MANGOLD LAJOS.

¹⁾ I. köt. 44. lap.

²⁾ I. 163. sz.

³⁾ I. 439. és 440 sz.

⁴⁾ I. 452. sz.

⁵⁾ I. 621. és 622 sz. oklevél.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

Társulatunk ez évi közgyűlését febr. 3-án tartotta a tagok élénk érdeklődése mellett. Báró *Kemény* Gábor elnök a közgyűlést következő beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt közgyűlés!

Ha lezajlik egy esztendő, visszatekintünk azzal a kérdéssel: mi veszteség és mi nyereség ért a lefolyt év alatt? Nemcsak az anyagi, nemcsak a pénzüilágnak van meg az ő nyereség és veszteség számlája; megvan az a szellemi életben is. Társulatunk is méltán vetheti fel a nyereség és veszteség kérdését. S hogy előbb a veszteségről szóljak: kétségtelen, hogy súlyos és nagy veszteségeket szenvedtünk; kitűnő tagjai, jeles írók, mélyen kutató buvárok veszték el társulatunk soraiból, kiket a halál elragadott. De nincs itt helye, hogy egyenként felújítsuk a fájó emlékeket, a kegyelet adóját minden veszteség alkalmával külön-külön leróvta társulatunk.

A másik kérdés, hogy mi van felírva a nyereség számlájára. Azt hiszem, annélkül hogy kérkednénk, elmondhatjuk, hogy erre is sok minden van feljegyezve. Társulatunk működése külterjileg és belterjesen határozottan gyarapodott. *Belterjesen*, amennyiben a megkezdett irányban mennél inkább behatóan részletekbe menve folynak a búvárlatok és jönnek a nyilvánosságra közleményei; *külterjesen*, a mennyiben a történettudomány oly ágazatai, melyek régebben elhanyagolva voltak, mindegyre több és több bívárt számítanak.

Hiszen régen túl vagyunk azon az időpontra, midőn az volt az általános hiedelem, hogy csak a diplomatikus iratok, országgyűlési acták, egyes nagy emberek s kimagasló történeti alakok viszonyai, levelezése s tettei azok, melyek megalapítják a históriát. Tudjuk, hogy a családi élet, a társadalmi viszonyok, közgazdasági és pénzügyi kérdések és még sok más nagy befolyást gyakorolnak egy nemzet fejlődésére, haladására, történetére; oly dolgok, melyek alig észrevehetők akkor, mikor történnek, talán azért, mert mindenütt, mindenkor zajtalanul, mondhatni elrejtőzve folynak. Ezen irányoknak kutatásában kétségkívül határozott előhaladás van társulatunk működése terén s ezt a meglegedés örömevel jegyezhetjük fel.

Ugy, hogy nem kívánhatok jobbat társulatunknak, mint azt, hogy az az érdeklődés, melyet eddig társulatunk működésével felkeltett, olyan mértékben gyarapodjék, mint azt eddig tapasztaltuk; olvasó közönségünk oly mértékben szaporodjék, mint ahogy társulatunk működése halad és azt megérdemli s hogy a nagy közönség figyelmé is mindinkább méltányolja a társulat amaz igyekezetét, melyet épen a nagy közönség érdekében tanúsít. Társulatunk működése évről-évre hasznosabbá és nyomatékosabbá válik: méltányos kívánság, hogy közelismerés és figyelem kísérje azt.

Ezeknek előre bocsátásával, midőn a közgyűlést megnyitom, kívánom, hogy ez új évben társulatunk működése áldásos és sikeres legyen.

Utána a titkár olvasta fel következő jelentését:

Tisztelt közgyűlés!

Társulatunk múlt évi működését három folyóiratából a Századokból, Történelmi Tárból és Eletrajzokból, bizonyynyal jobban ismerik önök, hogy sem szükséges volna azt részletesen előadni. Dévai kirándulásunkról is beszámoltunk annak idejében. Tudva van önök előtt az is, hogy a Zichy-Codex V-ik kötete gróf Zichy Edmund ő nagyméltósága és gróf Zichy Nep. János áldozatkészségéből sajtó alatt van, s kötelességszerűen csak annyit kell ehhez adnom, hogy 30 év ki van nyomva s a hiányzó tíz év néhány hét alatt el fog készülni. Szenvedett veszteségeinkről is megemlékeztünk korunként, meg különösen *Tandárky* Gedeonról, a magyar közélet e kiváló alakjáról, választmányunk e buzgó tagjáról. De egyet nem lehetett még alkalmmal bejelenteni: *Danielik* János alapító tagtársunknak múlt hóban bekövetkezett halálát. Az irodalomnak még egy pár évtized előtt, mindaddig míg abban betegsége nem gátolta, kiemelkedő munkása volt. Két nagyobb műve »Columbus« ép »a premontnei rend története« hazánk elsőrangú történetírói közt szerzett neki helyet, az anyag óriási gazdagságát művészi kézzel egyöntetű egészszé s szép világos és magyaros irányával a nagy közönség által is élvezhető olvasmánynyá alkotta.

S ha most működéseinkről és veszteségeinkről a szokottnál rövidebben emlékezem meg, azért teszem ezt, hogy egy tagtársunk nagy horderejű áldozatkészségéről tehessenek jelentést a tisztelt közgyűlésnek, mely áldozatkészség abba a helyzetbe hozta választmányunkat, hogy történetírásunknak egész új forrásokat nyithasson. Nem egyszer halljuk (igaz, illetéktelen ajkáról) hogy elég már a kútfő közlés — eljött a feldolgozás ideje. Így csak nem szakember beszélhet. Valóban több forrás munka jelenik ma meg mint 20 év előtt. De hogy elég-e? az más kérdés, Próbálja meg valaki ma e forráskészlet alapján megírni Magyarország történetét s munkája nem lesz más, mint egy kibővített, itt-ott rectificált Horváth Mihály vagy Szalay. Hát elég-e ennyi? Hol van itt még a magyar *nép* története? hol a *jobbágyság*? hol az *udvari élet*? hol a *cultura*? hol a városok belélete? hol jogtörténetünk fejlődése? Valóban csak nem szakember mondhatja, hogy elég már a kútfő közlés. Ha egy statisticus tűz maga elé egy megoldandó problémát:

mekkora apparatussal dolgozik; -- de együtt talál mindent. Ha egy természettudós hozza nyilvánosságra kutatásai eredményeit: a világ minden compte-rendueje rendelkezésére áll. De azért, ha azt mondanók neki, hogy szüntesse be észleleteit, mert bizonyos kérdésekre elég anyag van együtt, ugyan mit szólna hozzá? Nos hát a historia is positiv tudomány, mely az adatokból indul ki --- s bár mennyi jött is e tekintetben ki, még most is ott állunk, hogy ha a historicus azt az ugynevezett roppant tömeg kútfő közlést fel akarja dolgozni, lépten-nyomon újabb-újabb hézagra akad. Tudom, hogy a levéltári kutatást soha sem mellőzheti lelkiismeretes író, még ha tíz annyi lesz is publicálva mint nálunk. De mennél több a publicatio, annál inkább meg van könnyítve a feldolgozó munkája. Jó volna ezeknek a forrás publicálást sokalló uraknak meggondolni, hogy ha 48 előtt egy csomó levéltár publicálva lett volna, a magyar történetnek sok problémája nem maradt volna örökre megoldatlan.

Szemben ez eléggé nem hibáztatható áramlattal jól esik lelkenek önökkel uraim tudatni az örvendetes hirt, hogy egy lelkes főúr Báro Radvánszky Béla múlt havi választmányi ülésünket azzal az egyszerűséghez és buzgalomhoz méltó ajánlattal lepte meg, hogy adja ki Társulatunk a régi magyar ház- és udvartartás és családi élet történelmi emlékeit. Nem koczkatatással, hanem akkép, hogy a netalán abból származó deficitet fedezni fogja. Lám az a férfiú, ki a magyar családélet és háztartásról egy alapvető munkát írt s két kötet okmánytárral közze tett, nem tartja ezzel a kutatást befejezettnek. Hogy mily széles alapra szándékszik cultureletünk e kiváló becsű tárházát fektetni, azt önök az annak idejében kiadandó programmból meg fogják látni: most csak annyit említek meg, hogy az első kötet, mely Bethlen Gábor, Rákóczy György, Theököly Imre udvartartására vonatkozó adatokat foglalja magában, már sajtó alatt van.

De hogy Báro Radvánszky Béla áldozat készségét teljesen méltányolhassuk, tudnunk kell, hogy ő nemcsak biztosította Társulatunkat az anyagi veszteségtől, hanem ő maga végezte az anyagösszegegyűjtés, és sajtó alá készítés fáradságos és költséges munkáját. Gonddal és előszercetettel végezte ezt, új erét tárva fel azzal történetírásunk nem ismert kútfőbányájának, melyhez mindenki, kit multunk emlékei lelkesítnek, örömmel forduland.

Azt hiszem, hogy ennél örvendetesebb hiradással nem igen számolhattam volna be a tisztelt közgyűlésnek.

A jelentés végeztével elnök felhívja a jelenlevő tagokat, hogy a gróf *Széchen* Antal harmadelnökké választása s *Tanárky* Gedeon halála által megürült két választmányi tagsági helyre, valamint az alapszabályok értelmében visszalépő tagok helyeinek betöltésére adják be szavazataikat. S egyszersmind kinevezi a szavazatszedő bizotttág tagjait: Kellemesi *Melcer* Istvánt elnökké, *Csontos* Jánost és *Nagy* Gyulát a bizottság tagjaivá.

Beadatván a szavazatok s a bizottság azok összeszámolására eltávozván, a felolvasásokra került a sor. Első volt *Zichy* Antal, ki felolvassa néhai gróf *Széchenyi* Ferencznek, fiához *István*hoz intézett

bucsuzó levelét s atyai intelmeit. (1817. május 17.) Ezt a levelet külön kis tárczába zárva mindig magával hordozta István, s a benne foglaltakat egész életén át szeme előtt tartotta. Érdekes párvonalba állítja azokat felolvasó szt. István királyunknak Imre fiához intézett amaz atyai intelmeivel, melyek Corpus Jurisunkban, mint István király első decretuma szerepelnek. A Jove principium! Széchenyi Ferencz is, a nagy király nyomdokait követve, Istentől indul ki s Istennel zárja be. Szt.-István minden eretnekségtől óvja fiát; Széchenyi Ferencz óvja a hitetlenségtől, ama XVIII-ik század sokat magasztalt, sokat ócsárolt bölcsészetétől, a francia encyclopaedistákból, kiket ő, általános műveltségénél fogva, jól ismert, s világnézetében számításon kívül nem hagyhatott. Ugyanezt látjuk Széchenyi Istvánban, csakhogy erősebb vegyületével a tisztuló világnézetnek s felvilágosodásnak. István király atyai intelmeinek írója tíz fejezetből hármat vélt szükségesnek a vallás-, egyház- és papság culturával tölteni be, s csak a negyedik fejezetben tér át a közjog azon részére, mely ősi alkotmányunk alapjait képezi s mely a későbbi híres Aranybullaiban csak újabb megerősítést nyert. Természetesen más hangon beszél a fejedelem, mint a magáncsászár, noha a szellem, mely mindkettőt lelekíti, ugyanaz. A régi magyar földesúr is egy kis király volt otthon, az ő tisztjei, cselédei, jobbágysai s ezek árvái felett. Széchenyi F. arra inti fiát, hogy minden földi javait, mint érdemetlenül reá ruházottakat, illetőleg egész nagy vagyonát, — szinte a mai socialismus felfogása szerint, — csak reá bízott »letétnek« tekintse, melynek hovafordításáról, mint az evangéliumi sáfárnak, számolnia kell! — S a jó mag, mindenki tudja, mily termékeny földbe hullott Széchenyi István nemes szívében. Mikor a magyar főúr ily tanításait olvassuk, majdnem tételenkét reá alkalmazhatjuk a nagy király intelmeit; s egyuttal lépésről-lépésre követelhetjük Széchenyi Istvánnunk egész politikai pályáját. Küzdelmét régi ellenzékünk soraiban az önkény uralma ellen, melyet első királyunk is oly határozottan kárhoztatott; ősi alkotmányunk és intézményeink specificus magyar jellegéhez való ragaszkodását, (Quis graecus latinus graecis regeret moribus!) a mellett az idegeknek, külföld értelmi és pénzerejének, közgazdasági tekintetből oly fontos ide édesgetését, a mi egyedül helyes magyarázata országalapítónk ama sokat félreértett szavainak: *Unius lingvae regnum fragile et imbecille est* stb. Lényegben felismerjük mindenütt a reminiscentiát, de formában is, a mennyiben itt is ott is szent vagy profán írók odavágó idézeteivel találkozunk. Nem szabad ebben a széles olvasottsággal való kérdés ama hiúságát keresnünk, mely annyi régibb s újabb tudákos embert kísért: hanem igenis felismerhetjük azt a szerénységet, mely saját egyéni nézeteit valamely nagyobb tekintélynek védpaizsa alá helyezi s mely érzi szükségét annak, hogy gyenge szavának mások nyomatdkosb szózata kölcsönözön nagyobb súlyt és fokozza hatását.

Felolvasását mindvégig fokozódó érdeklődéssel hallgatta a közönség: mely utolsó kijelentésénél zajos éljenzésben tört ki. Felemlíté, hogy e

levelet gróf Széchenyi Béla neki adományozta elismerése jeléül, gróf Széchenyi István művei kiadásáért. Ő azt hiszi, hogy ezt neki nem szabad megtartania: ott van annak helye, hol gróf Széchenyi Ferencz legnevezetesebb alkotása áll, a Nemzeti Múzeumban. a róla nevezett teremben. arcképe mellett.

Utána Réthy László olvasta fel »Hun, avar, magyar continuitas« című értekezését, melyre Hunfalvy Pál tett egy pár észrevételt s báró Kemény Gábor egy megjegyzést.

Thaly Kálmán három oklevelet mutat be Farkas Balázs orsz. képviselő leveles ládájából, a honnan két év előtt a Petneházy családra vonatkozó több érdekes okíratott ismertett. Ez újabb oklevelek legrégebbike 1434-ből való, a leleszi convent átírata Zsigmond király adománylevelének, a szatmárnemzei Bogáthy család részére Új-Bogát faluról. A második: Mátyás király idejéből való (1462) közjegyzői okirat; Posár István szatmárnemzeti plébános, mint notarius publicus állítja ki Tasnády Mihály és testvérei részére birtokügyekben. A tanúk között több régi család sarja között egy Károlyi (László) is előfordul. E ritkábbak közé tartozó oklevél mutatja, hogy a Róbert Károly alatt meghonosított közjegyzői intézmény még Mátyás korában fennállott; Verbőczy már nem ismerte. A harmadik: Rudolf király ezimeres nemes levele (1579) Frater György egy rokonának *Wkychewjch* Jánosnak és testvéreinek, kik Martinuzzival Magyarországra jöttek; Szabolcs megyében maig is élnek utódaik Vityi név alatt. A választmány köszönetet mondott mind a bemutatónak, mind Farkas Balázs képviselőnek s az okleveleket lemásolás végett az orsz. levéltárhoz teszi át.

Utána a titkár tett jelentést a folyóügyekről. Új tagokul bejelentettek és felvétettek: dr. *Ozrai* József primási világi levéltárnok Esztergomban, gróf *Csáky* Vidor Szepes-Görgön (aj. Sváby Frigyes), Nagybessenyei *Bessenyei* Mihály földbirtokos Nagyszalontán (aj. Széll Farkas), *Karbel* János hitoktató Bpsten és *Lubil* Imre tanárjelölt (aj. Szádeczky), *Hubert* Ottó joggyakornok M.-Szigeten (aj. Szilágyi István) *Moldordnyi* István Budapesten (aj. Bartos József.)

A pénztárnoki jelentés szerint a társulat jan. havi

bevétele volt	2,319 frt 53 kr.
kiadása »	1,091 » 02 »

Pénztári maradvány 1,228 frt 51 kr.

Végül a szavazatszedő bizottság tett jelentést a szavazatok eredményéről. A következő három évre megválasztottak:

Balássy Ferencz,	Br. Nyáry Jenő,	Dr. Szádeczky Lajos.
Id. Bánó József,	Br. Orbán Balázs,	Szilágyi Sándor,
Deák Farkas,	Dr. Réthy László,	Id. Szimyei József,
Dr. Hampel József,	Dr. Römer Flóris,	Dr. Thallóczy Lajos,
Dr. Horvát Árpád,	Széll Farkas,	Dr. Torma Károly,
Kellemesi Melczér István.	Dr. Szabó Károly,	Dr. Wenzel Gusztáv.
Nagy Imre,		

Új választmányi tagok közöttök *Széli Farkas, dr. Réthy László, Kellemesi Melczer István és id. Bánó József.* — Ezekén kívül az abszolút többséget (42 szavazat közül 24-et) megnyerte még *Barabás Samu* is, de több hely tizenkilenceznél ez alkalommal nem lévén betölthető, a választmányból emiatt kimaradt. Szavazatokat kaptak még mint új vál. tag jelöltek *Rónai Horváth Jenő, Borovszky Samu és Gervay Mihály.*

Zárógyűlés következőn, titkár jelentést tett ama szerződésről, melyet br. Radvánszky Bélával családtörvényi források kiadását illető ajánlata következtében a kiküldött bizottság megkötött. A szerződés egy kötetre terjedvén, a bizottság felveti a kérdést: ne kötéssék-e ugyanoly szerződés a többi köteteket illetőleg is? A kérdés megbeszélésére kiküldetett a régi bizottság, hozzáadván még Thaly Kálmán, Deák Farkas és Horvát Árpád vál. tagokat, hogy br. Radvánszky Béla e tárgyban benyújtott beadványát megvitattván, a jövő vál. ülésen arról jelentést tegyenek.

Végül elhatároztatott az alapszabályokat és a társulat tagjai névsorát tartalmazó *névkönyv* kiadása, mellékletül a Századok valamelyik füzetéhez.

NÉHÁNY SZÓ A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS ÜGYÉBEN.

(Felolvasatott a M. Történelmi Társulat januári ülésében.)

Ipolyi Arnold 1879. augusztus 23-án a társulat vidéki nagygyűlésén Marosvásárhelyt, a »magyar hadtörténelem tanulmánya« című elnöki megnyitó előadásában a társulat tagjait a magyar hadtörténelem ápolására és fejlesztésére buzdította.

Kétségtelenül merészség tölem oly tárgyban emelni szót, melyhez már Ipolyi szólott, de szolgáljon meintségemül, hogy a társulat tagjai közt én és tisztársaim, mint katonák, még jobban érezzük és fájlaljuk az ürt, melyet a magyar történetírás az által mutat, hogy tárgyai közül a legfontosabbak egyike, a hadtörténelem, legkevésbé műveltetik.

Hogy a hadtörténelem fejlesztését mi katonák óhajtjuk leginkább, az természetes és okát részint abban leli, hogy állásunknál fogva jogos kívánságunk hazánk dicsőséges hadjáratait és csatáit közelebbről és bővebben megismerni, mint ez az általános történelmi művekből lehetséges. részint és főképen pedig ama visszas helyzetben, hogy a haditudományok magyarázatánál s csapatok katonai nevelésénél, a szükséges hadtörténelmi példákat most más népek hadtörténelmében kell keresnünk, holott e példákat, ha nemzetünk küzdelmei elég kimerítően leírva s szakszerűen feldolgozva volnának, hazánk hadtörténetében is bőven föllelnők; de óhajtják ezt, nem kétlem, történetíróink s a történetkedvelő közönség is, s nem hiszem, hogy volna valaki, a ki tagadná, hogy a hadtörténelmi eseményeknek és a hadügy fejlődésének szabatos meghatározása, hiteles és kimerítő leírása, nemcsak a szorosabb értelemben vett hadtörténelmi szempontból

fontos és szükséges, hanem ép oly szükséges ez politikai és művelődés-történeti szempontból is.

De ettől eltekintve, a magyar nemzetre nézve a hadtörténelem, természetesen első sorban a hazai hadtörténelem, művelése és tanulmányozása hazafiúi kötelesség, mely elől kitérni nem lehet.

Majd egy évtized múlt el azóta, hogy Ipolyi a Magyar Történelmi Társulat tagjait a magyar hadtörténelem ápolására és fejlesztésére buzdította, s elmúlt nélkül, hogy a magyar hadi történetírás nagyobb lendületet vett volna; nem hogy nagyszabású, a magyar nemzet egész hadtörténelmét, vagy legalább annak egyik vagy másik fontosabb időszakát felölelő nagy művek keletkeztek volna, de még kisebb munkák is csak csekély számban. szórványosan tűnedezték föl, s míg más nemzeteknél, melyek történelme pedig hadi eseményekben kevésbé gazdag s hadművészetük fejlődése kevésbé érdekes és tanulságos, a hadtörténelem ezernyi kötetekkel van képviselve, a magyar történeti irodalomban a hadtörténeti tárgyú műveket újjainkon is összeolvashatjuk.

Ily módon ama sajtószertü tünet előtt állunk, hogy míg egyrészt nincs nemzet, melynek történelme nagy, világgraszoló fontosságú, s dicsőség-teljes hadjáratokban gazdagabb volna, másrészt nincs nemzet, melynek hadtörténeti irodalma szegényebb volna, mint a miénk; még legnagyobb hazánk sorsára döntő befolyást gyakorló hadjárataink és csatáink sincsenek, még a mai napig sem, hitelesen megállapítva, kimerítően megírva és szakszerűen földolgozva.

E tünet okát alig kereshetjük másban, mint a nehézségekben, melyekkel a magyar hadi történetírásnak meg kell küzdenie, melyek közt kétségtelenül első sorban áll az, hogy a hadtörténelem műveléséhez mellőzhetlenül szükséges a *katonai szakismeret* bizonyos foka, mely nélkül az események nagyobb részét meg nem érthetjük, kutatásaink irányukat tévesztik, következtetéseink pedig, helytelen alaphól indulván ki, a valóságtól, a történelmi igazságtól eltérők lesznek; a szakszerű földolgozásnál, melynek célja az, hogy az eseményekből tanúságot vonjon s a történeti tapasztalást a jövő számára gyümölcsözővé tegye, természetesen még e bizonyos fok sem elegendő, — oda a legalaposabb katonai képzettség szükséges.

Ez igazságot történetíróink közül sokan teljesen átértették s előbb hosszas előtanulmányokat tettek a hadi tudományok terén s munkájukban később, az ily módon megszerzett katonai szakismeret által, hathatósan megfogattak; idézem erre nézve *Salamon Ferenczet*, kinek hadtörténelmi munkái, de különösen Szigetvár ostromának leírása *) a legjelesebb katonai írónak is mintául szolgálhatnak, *Thaly Kálmánt*, ki a hadi tudományokkal s kiválóan az erődítéssel éveken át foglalkozott s ennek nyoma minden hadtörténeti munkáján meglátszik stb.; ámde azokra nézve, kiknek a kato-

*) Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek.

nai pálya nem hivatásuk, ez előtanulmányok felette fáradságosak és időrablók, s így nem csodálkozhatunk azon, hogy erre aránylag kevesen vállalkoznak, s a történetírók közül legtöbben, hogy e nehézségekkel megküzdienők ne kellessék, a hadtörténeti tárgyú dolgozatokat inkább mellőzik, minek kárát azután a magyar hadi történelem vallja.

Az előadottakból nem egészen helytelenül azt következtethetjük, hogy miután a hadi történetíráshoz a hadi tudományokban való jártasság nélkülözhetlen kellék, a hadtörténet írását egészen a katonákra kellene bízni, amint hogy az külföldön, sőt monarchiánk nyugoti államában is, valóban majd kizárólag a katonák kezében van.

Ámde ami máshol oly természetes, az nálunk Magyarországon egyszerűen lehetetlen, még pedig a következő okoknál fogva:

Először is más országokban az állam s a hadsereg nyelve azonos lévén, a hadi tudományok, s így a hadtörténelem is, az állam nyelvén műveltetnek, s ennek folytán az irodalmi képzettséggel bíró tisztek száma nagy; ezen felül mind ez országokban a hadügyminisztériummal vagy a vezérkarral kapcsolatosan, *hadtörténelmi osztályok* léteznek, melyek egyedüli feladata a hadtörténelem művelése és fejlesztése; nálunk a magyar nyelv csak rövid idő óta, a haderőnek csak egy csekély részénél, a magyar honvédségnél honos; miután pedig a hadi tudományoknak magyar nyelven való művelése csak a honvédség föllállításával vette kezdetét, természetes, hogy a magyar katonai írók száma még aránylag csekély, s hogy a magyar katonai irodalom még csak bölcsőjében nyugszik; mindennek daczára a magyar honvédségnek vannak oly képzett tisztei, kik a magyar hadi történetírást művelhetnék; ámde ezek nagyobbára tényleges szolgálatban állanak, s a katonai szolgálat által annyira igénybe vétetnek, hogy ily nemű tevékenységre idejük nem igen marad; már pedig a történelmi kutatás sok időt, gyakori utazásokat, sőt helylyel-közzel jelentékeny költsékezést is igényel, s így a tetteges tiszt történelmi kutatásokra a legjobb akarat mellett sem vállalkozhatik; hadtörténelmi osztály pedig, hol az oda beosztott tisztek idejüket és munkásságukat kizárólag a hadi történetírásnak szentelhetnék, nálunk nincs; a bécsi hadi levéltárba vannak ugyan a magyar nyelvet is értő közös hadseregbeli tisztek vezényelve, de innét magyar történeti mű, a fennálló viszonyok természeténél fogva, nem kerül ki.

Egy másik nehézséget képez az, hogy a magyar történet kutforrásai túlnyomó nagy részben *latin* nyelven vannak írva, minek folytán csak a történetírással hivatásszerűen foglalkozók számára hozzáférhetők; a tisztek nálunk a modern nevelési rendszer következtében csak felette ritkán bírják a latin nyelvet s a történeti segédtudományokat annyira, hogy kutatásokat önállóan végezhetnének.

E viszonyok legjobb tükre az egyetlen magyar katonai tudományos folyóirat, a »Ludovika Akademia Közlönye«, mely dicséretre méltó buzgalommal igyekezett hadtörténelmi dolgozatokat adni. De ha az adott dolgo-

zatok a tudományosság követelményeinek nem mindig feleltek meg, az az érintett nehéz viszonyokban rejlik, s ép ezért e dolgozatok elnéző kritikát érdemelnek, annál is inkább, mivel első sorban a történelmi tudományokban kevésbé jártas katonai olvasó közönség tájékoztatását célozzák.

Mindezekből kétségtelen, hogy az idő, amikor a hadi történetírást mi is teljesen a katonákra bízhatjuk, még messze van.

Ez azonban ne legyen ok arra, hogy a hadi történetírást mellőzzük, vagy a végtelen időig halaszszuk; vállvetett munkálkodással, egymást kölcsönösen támogatva s mintegy kiegészítve, minden nehézséget legyőzhetünk; a történetírók végezzék a kutatásokat, vegyék ezeknél igénybe ott, ahol szükségesnek vélik, a katonák közreműködését, — a katonák pedig használják föl a kutatások útján napfényre került hadtörténeti adatokat, melyek ha magyar nyelven is közzétételnek, általuk könnyen felhasználhatók lesznek. Ily módon vélném megkezdendőnek, egyelőre csak apróbb köveket hordva a jövő nagy épülethez, az építés munkáját; ha az alap már megvetetett, bizton remélhetjük annak sikeres folytatását, míg végre majd a nagy mű »a magyar nemzet hadtörténelme« befejezést nyer.

A közvetítést a történetírók és a katonák közt legcélszerűbben a Magyar Tudományos Akadémia kebelében fennálló hadtudományi bizottság létesíthetné; ezt oly módon képelem, hogy a történetíró, ha oly munkába fog, melyhez katonai szaktudomány szükséges, forduljon a bizottsághoz, mely — katonai tagjai által a tiszti karral összeköttetésben állván — fölkerne egy képzett tisztet (akár helyben, akár a vidéken) arra, hogy az író munkájában támogassa; viszont ha tisztek hadtörténelmi munkáknál a történetírók támogatására szorúlnak, kútforrásokat keresnek stb. a bizottság ezt közvetítené.

De ez még nem elegendő; feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a hadi történetírás egy önálló, havonként vagy negyedévenként megjelenő folyóirattal bírjon. Ez volna a történetírók és katonák érintkezésének legcélszerűbb helye, itt volnának az utóbbiak által a szakszerű földolgozások közlendők, szóval ez volna a történetírás egy újonnan megnyíló ágának, a magyar hadi történetírásnak központja, s egyszersmind a legjobb eszköz arra, hogy egy hadtörténetírói nemzedék fejlődhessek, mely aztán a munkát később átveszi. A hadtudományi bizottságban már megindult a mozgalom egy ily folyóirat létesítésére, s a magyar hadi történetírás érdekében kívánatos volna, hogy a mozgalom eredményre vezessen.

Ámde mindez hiú erőlködés maradna, ha a magyar történelmi társulat a hadtörténelem ügyét a magáévé nem teszi. A történelmi társulat részint az által, hogy az összes magyar történetírókat kebelében egyesíti, részint pedig pártoló tagjai nagy számával fogva, egymaga eldöntheti a hadi történetírás ügyét. A támogatást, melyet a történelmi társulat a magyar hadtörténetírás ügyének nyújthatna, a következőkben vélem összefoglalhatónak:

1. A társulat történetíró tagjai forduljanak nagyobb mértékben a magyar hadi történetíráshoz, részint nagyobb művek létrehozásával, részint

kisebb dolgozatoknak, adalékoknak stb. a megindítandó hadtörténelmi folyóiratban való közlése által.

2. Intézkedjék a társulat választmányára nézve, hogy a vidéki kirándulásoknál minden évben, úgy mint az egy ízben már elhatározott, valamely hadtörténelmi esemény színhelye, tisztek közreműködése mellett, megtekintessék, fölvéssék s az esemény, melyre az adatok már előlegesen s megbízás útján összegyűjtendőek volnának, szakszerűen is leírassék.

3. Pályázatainál legyen figyelemmel a társulat a hadtörténelmi irodalomra s azt ily módon is segítse elő.

4. Végre a társulat pártoló tagjai részesítsék a hadtörténelmi irodalom termékeit ugyanoly pártolásban, a milyenben az eddigi történetirodalmi vállalatokat részesítették.

Ha a társulat a hadtörténelmi irodalmat ily módon pártolása alá venné, a hadi történetírás, — meg vagyok róla győződve, — rövid idő alatt virágzásnak indulna.

R. HORVÁTH JENŐ.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNELMI IRODALOMBÓL.

Beiheft zum Militär-Wochenblatt. Kiadja Löbell. (Berlin 1887. 9. füz.) *Die Hessen bei der Belagerung von Belgrad im J. 1717.*

Magazin für die Literatur des In- und Auslandes. 1887. 52. sz. *Deutsch, Geschichte der siebenbürgischen Sachsen.* Ismertetés.

Allgemeine Zeitung. 1887. 344. sz. *Bischof Deutsch.* (Életrajz.)

Hazánkat érdeklő új forráscdítők. 1. *Zosimi historia nova.* Ed. Mendelssohn. (Teubner. 10 M.) — 2. *Theophilacti Simocattae historiae.* Ed. Carolus de Boor. (Teubner. 437. l. 6 M.) — 3. *Apollinaris Sidonii epistulae et carmina.* Rec. Luetjoham. (Berlin. Weidmann. 16 M. »Monumenta Germaniae.«)

Mittheilungen aus der histor. Literatur. 1888. 1. füzet. Ismertetés. Krones »Zur Gesch. Österreichs im Zeitalter der französ. Kriege. 1792—1816.« cz. művéről. Továbbá: *Trefort »Essays und Denkreiden.«* Ismertetés Bloch Henriktől.

Erber Tullius, Storia della Dalmazia dal 1797. al 1814. (A zárai gymnas. 1886. és 1887-iki évf. 5. össze: Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára, *Gelcich és Thallóczytól.* 1887. LIX. old.)

Monticoli, La cronaca del diacono Giovanni. (Pistoja. Programm-értekezés. 1883.)

Note chronologique: Bulletino di Archeologia e storia dalmata. (Anno VI. 1883. és követk. évf.) E folyóirat a dalmát történelemhez tartozó okleveleket közöl az 1200. — 1422-iki évekből.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. VI. évf. 1883. (Berlin. Gärtner 1888. 22 Mark.) E nagyfontosságú vállalatból, melyhez hasonló egy nemzet sem bír felmutatni, 40 történész több főszerkesztő vezetése

mellett az összes 1883-ban megjelent történeti irodalmat ismerteti, idő rendi sorban és nemzetek szerint. E munka bizonyos fokig feleslegessé tesz egész könyvtárt. — A magyar történeti irodalmat *Schwicker*, az osztrák történetit *Krones* és *Loserth* ismertetik.

Caro, Geschichte Polens. V. köt. 2. rész. (Gotha. Perthes 1888. 10 Mark.)

Reimann, Neuere Geschichte des preussischen Staates vom Hubertusburger Frieden bis zum Wiener Kongress. (II. köt. 1888.)

Friedländer Ernst, Ältere Universitäts Matrikeln I. Universität Frankfurt an der Oder I. Bd. 1506—1648. (»Publicationem des königl. Preussischen Staatsarchivs.« 32. köt.) Lipcse. Hirzel. 20 Mark.

Asbóth, Bosnien und die Herzegovina. Reisebilder und Studien. 2 Abth. 81—160. l. (Bécs. Hölder.)

Schulte, Geschichte der Habsburger in den ersten drei Jahrhunderten. (Innsbruck. Wagner. 1888. M. 4.)

Revue critique d'histoire et de littérature. 1887. 52. sz. — *Zeissberg, Quellen zur Gesch. der Politik Österreichs während der französ. Revolution.* 1793—1797. 2. köt. Igen beható bírálat *Chuquet*-től.

Göttinger gelehrter Anzeiger. 1887. 24. sz. — *Perlbach* ismerteti *Zimmermann* művét a nagyszebeni százsz levéltárakról.

Österreich-ungarische Revue. 1887. deczemberi füzet. *Steinbach: Franz Dedl.*

Liszt Ferencz hazánkfíáról legújabbau a következő munkák jelentek meg: *Raman, Franz Liszt als Künstler und Mensch.* 2. köt. I. 1839—1847. (Breitkopf-Härtel. 6 M.). *Wohl Janka* művét *Peyton* angolra fordította. (London. Ward). — *Beaufort R. L., Fr. Liszt, The story of his life.* (Boston. Ditson. 1888. 233. l. 1. Dollar.)

Huber Alfons, Geschichte Österreichs. Bd. 3. (Gotha. Perthes. 1888. 11 M.)

Onno Klopp, Der Fall des Hauses Stuart. 14. és egyúttal utolsó köt. Szól az 1711—1714. évekről. (Bécs. Braumüller 1888. 726. l.) — Szerző a Rákóczi felkelés elbeszélése közben *Thaly Kálmán* műveit is felhasználja. (Ismert. közlött az *Allgem. Zeitung* 1887. 363. sz.)

Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abtheilung. VIII. köt. O. Hintze, *Der österreichische Staatsrath im 16. und 17. Jahrhundert.*

Germania. 1887. 20. évf. 4. füz. *Whislocki, Die Mäusethurmsage in Siebenbürgen.* — *J. Singer, Verzeichniss der in der erzbischöflichen Diöcesanbibliothek in Erlau vorhandenen altdutschen Codices.*

Revista de España. 1886. aug. 25. *Los voluntarios españoles en el sitio de Buda.* (1886.) *Don Antonio Gonzales y el duque de Bejar.* Ez értekezésben Weil, a hírneves orientalista megemlékezik *Gonzales* (»Tüzes Gábor») barátról, kinek új találmányú bombái nagy kárt okoztak Budavár török őrsegének. — *Vejar* herezeg pedig a jul. 13-iki ostrom alkalmával

első volt a résen és életével fizette meg hős magaviseletét. (Kropf L. tudósítása.)

Vie de Sainte Elisabeth. (Paris. Imprimerie Deguy. 1887. 159. old.)

Jouanneaud P., Vie de St. Elisabeth de Hongrie. (Limoges. Ardant. 1887. 108. l.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

IRODALMI SZEMLE.

— RAGUZA ÉS MAGYARORSZÁG ÖSSZEKÖTTETÉSEINEK OKLEVÉLTÁRA című alatt vaskos kötet hagyta el a sajtót. Gelcich József, a raguzai egyetemi tanára állította össze, jegyzetekkel és bevezetéssel Thallóczy Lajos ak. l. tag látta el, kiadta a M. T. A. történeti bizottsága. A Bevezetésben Raguz és fejlődéséről értekezik Gelcich, ismertetvén egyúttal a raguzai levéltár gazdag anyagát, folytatólagosan Thallóczy Magyarország és Raguz egymáshoz viszonyát tárgyalja szakavatottan, kimutatván, hogy Raguz mindvégig hű maradt a szövetségi viszonyhoz s csak midőn látta, hogy Magyarország erőtelen a hatalmas oszmánnal szemben, adta magát ennek pártfogása alá s mivel kiválóan kereskedelmi érdek vezette, ehhez is hű volt, de midőn ennek kimúlóban volt minden dicsősége, szeretett volna újra a hatalmas magyar király védszárnya jutni s alá ajánlotta magát, de akkor a bécsi udvar nem fogadta el ez ajánlatot s csak sokkal később kebeleztetik be, de nem Magyarországra, hanem az örökös tartományok közé. Ezután jönnek az oklevelek 1358-tól 1684-ig. Ez az első rész. A második rész: Kivonatok a tanácsjegyzőkönyvekből 1363—1525-ig, mindkét rész nagybecsű okmányokat tartalmazván, a melyeknek bővebb méltatását legközelebb hozandjuk. Ezután jő Gelcich értekezése Raguz pénzeiről. A terjedelmes tartalom, név- és tárgymutató valamint a ragusaeismusok jegyzékei: a *Glossarium* igen nagyban segítik elő a kutatót e 923 lapra terjedő kötet áttanulmányozásában, melyben semmi egyéb nem volna kifogásolható, minthogy a *latin* okmányok is betűhíven vannak közölve, s min könnyen lehetett volna segíteni, ezáltal is még nagyobb fokra emelvén e könyv hasznosságát, diszességét, használhatóságát. Így is azonban a gondos kiadásért, a terjedelmes s tanulságos bevezetésekért, melyek értekezés számba jöhetnek, valamint a tanulmányért Raguz pénzeiről csak elismerésünkkel adózhatunk a szerkesztők, illetve szerzők iránt.

— PAP JÁNOS szegedi kegyesrendi tanár »A piaristák Szegeden« című s 339 lapra terjedő kötetben érdekes könyvet írt az ottani középiskola s közvetve a város tanügyi történetéről. Hazai közoktatásügyünk története érdekében mindenesetre nem kevés szolgálatot tesznek azok, a kik az egyes régebbi intézetek múltjával foglalkoznak, Pap könyve pedig annyival inkább figyelemreméltó, mert a piaristák 1720 óta lakják Sze-

gedet s intézetük nemcsak mint az alföld legrégibb s legnevezetesebb intézete foglal el jelentékeny helyet Délmagyarország culturalis történetében, hanem mint a magyar középiskolák legnépesebbike, országos fontossággal is bír. Fontossága azonban a múltban is nagy volt s az a terjedelmes vázlat, a mit szerző e művében a városi levéltár és a társház levéltárának adatai alapján ad, mindenesetre fontos adalékul szolgál nemcsak Szeged város monografiájához, hanem a hazai tanügy történetéhez is. A mű, mint említők, 339 lapnyi vaskos nyolczadrét kötetben Szegeden jelent meg, s bár szerzője a történetírás terén egészen új ember, szépen írott s a nem szakközönséget is érdeklő modorban összeállított, becses könyv jellegével bír. 1720-tól 1886-ig részletes rajzát találjuk abban nemcsak a társház s az intézet, de magának a város culturalis emelkedésének is, a mi e műnek becsét csak emeli. Kíváncsok, hogy a hazai régi intézetek kövessék a szegedi kegyesrendi főgymnasium példáját s írássák meg történeteiket, mert az ily művek nemcsak a helyi, de az országos culturhistoria szempontjából is egyaránt fontosak és hézagpótlók. (D. Gy.)

— A FOJNICZAI CASULÁT régebben s a galgóczi szőnyeget pár hó előtt megbámulta mindenki a kinek csak alkalma volt látni. Nem sok műtörténeti emlékünkn van, mely ezekkel kiállhatná a versenyt. *Lubóczy* Zsuzsánna (olyan írói név ez, melyről könnyen kitalálható, hogy kié) most egy monographiát írt róluk, kimutatván, hogy ezek Mátyás király trónszőnyegei voltak. Gazdag műtörténeti ismerete segítségével volt, hogy a kérdést eldöntse. Egyszerű tiszta szabatos előadását gyönyörű facsimilékkel illusztrálta, jelesül egy azonkori francia s egy német trónszőnyeggel a firenzei intarsia székek rajzaival, Mátyás a diadalkocsin amint Bécsbe vonul stb. E kis monographiának kiállítása is könyvészeti remek.

— »JÉZUS SZÜLETÉSÉNEK ÉS HALÁLÁNAK ÉVE időszámítás alapján« ezim alatt *Radiányi* József tagtársunk egy 69 lapra terjedő munkát adott ki Brassóban. Hogy a maga elé tűzött kérdésre feleletet adhasson, művét időtani számításokra fektette s két részre osztá azt: az időszámítás s az ennek alapjára fektetett historiai kutatás. Ezeket hét segítő tábla előzi meg, melyek nagyrésze nem ismeretlen, de egy pár újabb, melyek nagy gondnal vannak összeállítva. Általában széles olvasottságra valló munka ez, melynek végeredményeül Renannal szemben a synopticosoknak ad igazat. E munka Brassóban a szerzőnél 40. kr.-ért rendelhető meg.

— *KRUPECZ* István pozsonyi tanár történet-neveléstani értekezést adott ki »a tudományos, különösen egyháztörténelmi seminariumokról,« korszerű és kiviteltre valóban érdemes kérdést pendítvén meg, hogy t. i. a theologiai akademiákba hozassék be a kötelező egyháztörténeti seminarium. Most a midőn egy protestans egyháztörténelmi társulat felállítása munkába van véve, valóban helyes volt szerzőtől megpendíteni az eszmét. Az első szót e fontos kérdéshez alapos és kiterjedt tanulmánynyal, higgadt megfontolással, széles ismerettel mondta ki: méltó, hogy azok, kikhez szól, figyelembe vegyék.

— REIZNER JÁNOS »A Régi Szeged« czímű munkájából innár a 2-ik kötetet bocsátotta ki. Ezen kötetben a Kőbárány és a kún puszták perét tárgyalja igen kimerítően, bebizonyítván okmányok alapján, hogy az oly sok hírlapi vitát okozott kőbárány nem lehet dorosmai templomi emlék, mivel Dorosma mint *nér* csak 1340-ben jön elő s mikor legvirágzóbb helység is, csak 28 telekből állt s később, 1514-ben már elhagyatott pusztá. Temploma oly nagy nem is lehetett, hogy a kőbárány abból kerülhetett volna ki. Reizner, miután elbeszéli a szegedi vár építését, hol különösen kiemeli, hogy a törökök elég építő anyagot kaptak Szegeden s beszél a felíráso közlapról, mely a XVIII. századból való hamisítvány, áttér a kún puszták használatára, oklevelekből bizonyítván, hogy a kún pusztákon a szegediek legeltetési joggal bírtak s ezen jogukat a nádor Esterházy Miklós is elismerte. A tulajdonképi veszedelem a városra a kún pusztákat illetőleg a kunok elzáróztatásakor érte s Reizner ezen időszakra, egész addig, míg a város valahogy kimenekül a sok kellemetlenségből, szentel legtöbb tért. A mai Dorosma is tulajdonkép Orezy kún főkapitány boszúja a szegediek ellen, kik nem akarták bérelni a kún pusztákat. Végül értekezik szerző a kőbárányról mint műemlékről symbolumról és mint czímerről, hol is a hírhezt hamis pecsétet is bőven tárgyalja. Szerző elég tájékozottsággal bír s szakképzettséggel, de anyagán nem uralkodik teljesen és néha ismétlésekbe merül. Könyve első része sokkal kellemesebben olvastatja magát, mint a második: a kún puszták története, pedig kellő rövidséggel igen-igen érdekessé tehetné volna szerző ezt a részt is, hozzá vévén még, hogy ne szóllaltatná meg mindig oly terjedelmesen az egykori adatokat. Olyan sajtóhibától, mint sigillum major, valamint némely csekélyebb okmány olvasási hibától eltekintve, a könyv a helyi monographiai irodalom szempontjából csak nyereségnek tekinthető. Az okmánytárra, valamint a szövegben előforduló sok egykorú adatok idézésére vonatkozólag még igen ajánlhatjuk szerzőnek, hogy az okmányok közlésénél az Akadémia által elfogadott módokat kövesse, s hogy plane a XVIII. századi iratokat ne betűhíven, hanem a hangoztatás törvényei szerint közölje.

— ZOVÁNYI JENŐTŐL Sárospatakon »Tanúlmányok a magyar protestans egyház és irodalom történetéből« czím alatt egy figyelemreméltó munka jelent meg, mely Melius, Uzoni és Bornemisza munkáival és életével foglalkozik. Tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— RÁCSEY VIKTOR tagtársunk »Sopron ókori neve és a sopronmegyei római feliratok« czím alatt becses leginkább epigraphikai monographiát adott ki, melynek első részében kimutatja, hogy Sopron ókori neve Scarabantia és nem Sempronium, második része pedig a sopronmegyei feliratokat állítja össze s magyarázza. A tanulságos kis munka Borbán Zsigmondnak van ajánlva. Kapható Pesten Lampel Róbertnél. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— BÁRÓ ROSZNER ERVIN felelt Kovács Gyulának közelebbről megjelent válaszára »Néhány szó Régi magyar házassági jog czímű munkám

védelmű» cím alatt kiadott röpiratában, mely diszesen kiállítva 38 lap terjedelmű s 30 krért megszerezhető.

— GELICH RICHÁRD Magyarország függetlenségi harcza című munkájából újabb (25—26) kettős füzet jelent meg Aigner Lajos kiadásában, mely a forradalom végnapjait tárgyalja a muszkák beütésétől kezdve. Adatgazdag s főként hadászati szempontból figyelemre méltó munka.

— A RÉGI HIRES PEUTINGERI TÁBLÁKAT, valójában Castorius Atlasát új kritikai kiadásban közzé tette Meller Konrád egy bevezető és magyarázó kimerítő értekezés kíséretében. Kiváló fontosságú forrás hazánk régi geographiájára is. E munka nagyon érezhető hiányt pótol, mert annak régi kiadása már a könyvészeti ritkaságok közé tartozott.

— A RÉGI MAGYAR SZÍNÉSZETRŐL Karacs Teréz megírta emlékeit s ez Náményi Lajos jegyzeteivel megjelent az »Aradi Közlöny«-ben és különnyomatként egy kis füzetben. — Valóban érdekes és jellemző apró mozaik darabok ezek amaz idők történetéhez, midőn az ébredő nemzeti színművészet iránt aránylag még oly kevesen érdeklődtek. E kevesek közé tartozott a Karacs család, a melynek vendégszerető házánál (az Ősz- és Sándor-utca sarkán) a pesti színészek legkiválóbbjai gyakran megfordultak. Ott lakott Katona József is 1811—13-ban s ott írta (Karacs szerint) Bánk-Bánját. Rőla érdekes apróságokat jegyzett fel írónőnk: miként akarta atyja letéríteni a »komédiás« életről stb. Van szó aztán Dérinéről (Schönbach Róza), Murányinéről, Lendvaynéről, Trattnerrel és az akkori írókról, Prepeliczai Somáról, a »Tud. Gyűjtemény« segédszerkesztőjéről; majd Kántornéről, a híres müncheni színésznőről Hagn Saroltáról (1828.), Wesselényi Miklósról, Kovács Pálról, Székely Zsuzsáról. Emlekei végül a pesti állandó magyar színház építéséről (1837.), Fáy András és Döbrentey Gábor igazgatásáról, s a kiválóbb színészek s főképp színésznők működéséről jegyeznek fel jellemzetes vonásokat és adatokat.

TÁRSULATUNK HALOTTJAI 1887-BEN.

Br. Bésán József (Pusztá-Gicz), a ki társulatunkra 100 db aranyat hagyott; br. Barkóczy-Hadik Ilona (Homonna) és Kovács Zsigmond veszprémi püspök alapító tagok; Tandor Gedeon vál. tag. és dr. Arányi Lajos egyet. tanár (Budapest); Békeffy Károly piarista tanár (Budapest); Drágos Elek (Kézdi-Vásárhely); dr. Jeney Victor egyet. tanár (Kolozsvár); br. Jósika Leo (Kolozsvár); Kapy Ede (Budapest); Luby Zsigmond (Felső-Daróc); Mossóczy Lajos (Pozsony); Nikl Mihály (Budapest); dr. Reinitz Adolf (Budapest); Rieger Gottfried (Székely-Udvarhely); Ruzsicska Imre (Ghimes); Sánta Gábor (Budapest); Szádecznei és kardos-vaszkai Szádeczky László (Nyitra); Tarányi Ferencz (Veszprém); Thaly Zsigmond (Komárom-Szent-Mihály); Vardászi Gusztáv (Vác); Wurm Imre (Budapest.)

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— IPOLYI Arnold emlékezte. Irta. *Dedk* Farkas Budapest 1888. kis 8-adr. 38 l.

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49. Irta *Gelich* Rikárd. 25—26 füzet. Budapest 1888. 481—608 ll. Ára 80 kr.

— NÉHÁNY SZÓ »Régi magyar házassági jog« című munkám védelméül. Irta Báró *Rosner* Ervin. Budapest 1888. 8-adr. 36 l. Ára 30 kr.

— SOPRON. Ókori neve és Sopronmegyei római feliratok. A Sopronmegyei Régészeti Társulat első rendes közgyűlése alkalmával főttkárrá választásának emlékére ismerteti *Récsi* Viktor. Sopron 1887. 8-adr. 80 l. Ára ? Kapható Lampel Róbertnél.

— A RÉGI MAGYAR SZÍNÉSZETRŐL. Irta *Kuracs* Teréz, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta *Néményi* Lajos. Arad 1888. 12-edr. 85 l. Ára 60 kr.

— TANÚLMÁNYOK. A magyar protestans egyház és irodalom történetéből írta Zoványi Jenő. Sárospatak 1887. 8-adr. 86 l.

— A LENGYEL DISSIDENS kánonok története s befolyása a budai zsinat törvényhozására. Irta Révész Kálmán. Pápa, 1887. 30 l. 8-adr.

— TAPOLCAI BERTALAN oklevél-formulái a XIV-dik századból. Ismerteti Fejérfpataky László. (Különnyomat a M. Könyvszemléből.) Budapest, 1887. 28 l. 8-adr.

— A XVI. ÉS XVII. SZÁZADI magyar históriás énekek. *Erdélyi Páltól*. (Különnyomat a M. Könyvszemléből.) Budapest, 1887. 8-adr. 62 l.

— A PARTHENOGENESIS és metagenesis a növényországban. Irta Dr. *Cserni Béla*. Gyulafehérvár, 1887. 8-adr. 23 l.

— A SOPRONMEGYEI rég. társ. első évkönyve MDCCCLXXXVI. Szerkeszté *Récsi* Viktor. Sopron, 1887.

— A BÉKÉSVÁRMEGYEI rég. és miv. tört. társ. évkönyve 1885/86. 12-ik kötet. Szerkeszti *Zsilinszky Mihály*. Békés-Gyula, 1887. 8-adr.

— A »SZEPESEMEGYEI tört. társ. évkönyve.« Szerkeszti Dr. *Demkó Kálmán*. Harmadik évfolyam. Lőcse, 1887. 8-adr.

— A VERSES ELBESZÉLÉS története. Első rész. A legrégibb időtől a XVI-ik századig. Irta Dr. *Koltai Virgil*. Győr, 1887. 8-adr. 331 l. Ára 1 ft.

— GESCHICHTE SCHWEDENS von *Friedrich Ferdinand Carlson*. Sechster Band. (Geschichte der europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert und W. v. Giesebrecht. XLVIII. Lief. 1. Abth.) Gotha 1887. r. 400 l. Ára 8 Márka.

— VERGLEICHENDE UNTERSUCHUNGEN über den Ursprung der ungarländischen und nordeuropäischen prähistorischen Steinwerkzeuge. Von Dr. *Theodor Ortway*. (Separatabdruck aus dem XVII. Bande dem Mitheil der Anthropol. Gesellsch. in Wien, 1887. 4-adr. 37 l.

HORVÁT-DAJMÁTORSZÁG ELFOGLALÁSÁRÓL.

(1091—1111.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A kérdés, mikor? és mikép foglalta el a magyar Horvátországot? nem új és már sokféleképen tárgyalták. A lényeges források már századok óta ismeretesek. Számuk nem nagy; nem is nagy terjedelműek és mégis, nem csekély nehézséggel kell küzdenünk, hogy tisztán lássunk; mert a horvátok már régóta olyan szint szeretnek adni a történetnek, mely némi államjogi igényeiknek kedvez. S e nehézség újabb időben sem csökkent, sőt talán még nagyobb lett; mindazonáltal a kérdéssel most már nyugodtabban és — ha szabad e kifejezéssel élnem — kényelmesebben foglalkozhatunk. Viszonyunk Horvát-Slavonországgal egészen új alapon nyugszik, úgy hogy, legalább mi magyarok, nem vagyunk kitéve annak a veszedelemnek, hogy a jelen politika exigenciái által elfogúlva, önkénytelenül is hamisan fogjuk fel a multakat. A történelmi anyag is, teljesen összegyűjtve, rendelkezésünkre áll és csak elfogulatlan szemmel kell vizsgálnunk, hogy tisztán megállapíthassuk azt, a mi egyáltalában még megállapítható. Az anyag ez összeállítására körül a legfőbb érdem Rački Ferenczet, az ismert nevű horvát tudóst illeti, ki nemcsak összegyűjté mindazokat a történelmi emlékeket, melyek Horvátország és a szomszéd szláv területek VI—XI. századbéli állapotára vonatkoznak, hanem szövegeket, tartalmukat kritikailag meg is rostálta, ügyesen csoportosította, becses jegyzetekkel ellátta.¹⁾ Fejtegetéseiben ugyan ő sem

¹⁾ »Documenta Historiae Croatiae periodum antiquum illustrantia« című gyűjteményében, mely a »Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium« VII. kötetét képezi. A forrásokat, a mennyiben itt megjelentek, ebből a gyűjteményből idézem.

tudja teljesen elkerülni, hogy a horvát chauvinismusnak némely pontokra nézve concessiókat ne tegyen, melyek, mint még nem rég nálunk is Anonymusunk sok tétele, a nemzeti meggyőződésaxiomái, melyeket azonban a tudománynak nem volna többé szabad hirdetni — de, sietek megjegyezni, nem mindenkor, s nem egy helytt devalválja józan kritikája azokat a túlzásokat, azt a hiszékenységet, melyre kivált kezdetleges irodalmak tudósai oly könnyen hajlandók. Valóban, a ki vezetése mellett tanulmányozza a régi horvát történetet, úgy érzi magát, mikor a XI. század végével elhagyja, mint a kinek világa éjszaka egyszerre kialszik s a sötétben kénytelen folytatni útját oly talajon, mely minden lépésre ingadozik alatta. Nekem a jelen sorokban nincs szándékom összefüggő történetét adni annak, mikép foglalták el Szent-László és Kálmán Horvátországot és a dalmát városokat. Csak néhány kérdésre nézve fejtem ki és igyekezem megokolni véleményemet, a melyeket magyar és horvát történetírók eddig máskép fogtak fel. Nagy formai hibának tartanám, ha az Árpád-korszak egykori történetírója olyan félét, a mit én most elmondok, elbeszélésébe szőne; de még nagyobb, mert nem csak formai, hibának tartanám azt, ha e kérdéseket jegyzetekben meg nem érintené. Én tehát itt — úgy szólván — csak jegyzeteket írok. Ez szolgáljon menteségül, ha nagyon is töredékes, nagyon is száraz leszek.

A kérdés, meddig terjedt a régi Horvátország? ki birta Slavóniát, a Száva völgyét Szent-László idejében? legujabban is nagy vita tárgya volt. Jobbára Pesty Frigyes érveit kellene ismételtnem, ha én is e vitát itt folytatnám, mert lényegileg ő majdnem mindent felhozott, mi e tárgyra vonatkozik, s állítását, hogy a régi Slavonia a Drávától a Gozdig, vagy is a Kapelláig, a horvát királyságtól független föld volt, úgy hiszem teljesen bebizonyította. Ezzel azonban nem akarom mondani, hogy a *régi* tótországi részek nem különböztek egyben-másban a tulajdonképeni Magyarországtól, miből aztán idő folytán némi országos autonomia keletkezett s a geographiai fekvés következtében — mint a Meszesen túl is a különböző részek közt — a tulajdonképi Horvátországgal is némi kapcsolat képződött. Mikép alakultak a *mai* Slavonia és

Kapellán inneni Horvátország területi viszonyai a X—XI. században? arra legbiztosabb tájékozást a rendkívül conservatív egyházi felosztás nyújt. A Szerémség, a legkeletiebb csúcs, biborban született Konstantin idejében nem tartozott még Magyarországhoz. Sirmiumot a császár Trajan hidjával és Belgráddal egy sorban említi, mint a magyar határok mentiben levő régi emlékeket. 1019-ben, Sámuel bolgár birodalma bukásával, a Szerémség is a byzancziak hatalmába került¹⁾ és abban maradt, míg 1072-ben Nándor-Fehérvárral együtt a magyarok elfoglalták és a vár elveszése után is megtartották. Ez alatt a Szerémség alatt azonban csak a későbbi Szerémnek a Fruskagorától délre eső Belgrád felé nyílt, halmos vidékét, lapályát kell értenünk: mert az a keskeny partvidék, a Duna mellett, a Verdniki hegység északi lejtőjén, Zalánkemenig kell, hogy már a magyar királyság első idejében Magyarországhoz tartozott legyen s itt kell keresnünk, Ujlaktól keletre, a kőárkot is, melyről a pécsi püspökség alapító-levele emlékezik. Ennek az oklevélnek valódiságában, bár gyanús társaságban fordul elő, s e kitételen: »rex Hungariae,« okvetlenül csak a leírók módosítása, nincs okunk kételkedni. Ha később koholják, másképp, világosabban koholták volna. Értelme azonban csak úgy van, ha feltesszük a Szerémség illetén kettéosztását, mi egyébiránt a geographiai fekvésen alapszik, s azért a karloviczi békekötés is ilyen felosztást tőn, a déli részt a töröknek, az északi keskeny partot Magyarországnak hagyván; ha feltesszük, hogy, a kőárok valahol a későbbi kew-i monostornál, Banmonostránál, a mai Banostornál volt s nem terjedt — mi geographiai képtelenség — hegyen-völgyön keresztül a Dunától a Szávaig — mi az oklevélben nem is ez árokról, hanem egyáltalában a pécsi egyházmegyről mondatik. S ily felfogással legkönnyebben fejthetjük meg azt is, miért jutott az elfoglalás után a Fruskagora déli része a kalocsai egyházmegyének? Azért, mert a kalocsai egyházmegye dunántúli részének — egy gyakran emlegetett német szóval élve —

¹⁾ Konstantinos Račkinál i. h. 411., Cedrenus u. o. 432. l., a mely helyből egyébiránt kitünik az is, hogy a Szerémség nem tartozott Horvátországhoz, mert a horvátok meghódolását és Sirmium elfoglalását külön-külön említik Cedrenus és Zonaras.

Hinterlandja, hátsótartománya, a hegyen túl való folytatása volt.¹⁾ Szerémtől nyugatra Valko, Pozsega megyék halmos, termékeny vidékein a magyarság már kezdettől fogva megvetette lábát; főképp e részekre értendő, mit Konstantinos mond, hogy a magyarok a Száváig is laknak s ez fejt meg, hogy Valko és Pozsega a pécsi egyházmegye részeivé lettek. A tovább nyugatra eső, jobbára hegyes részekre, a Kapella aljába és völgyeibe azonban — úgy látszik — a magyarság nem igen vágyódott. Az itt lakó szláv lakosság közé nem igen telepedett. Az itt bizonyos autonómiát élvezett, vadságában megmaradt, úgy hogy még a XIII. században is a zalamegyei István zágrábi püspök, magát »inter silvestres et indomitos gentes positus« »vad és szilaj népek közé helyezettnek« nevezi, »de azoktól meg nem ijedt« »nec tamen decrevimus terrori supradicti populi cedendum.« Magyarország nem igen törődött velük. Csak Szent-László figyelme fordult e részekre, melyek az által, hogy Horvátország szintén magyar tartománynya lőn, mint összekötő kapocs, nagyobb fontosságot nyertek. Szervezte tehát e vidéket és püspökséget állított, mint a század elején II. Henrik német császár Keletfrankoniában, Bambergben, szintén hogy az ott lakó szlávok pogánysága lerontassék.²⁾ Ő volt az, ki e részeket, a

¹⁾ A pécsi alapító oklevelet (CD. I. 291.) csak a somogyvári convent 1404-iki átiratának másolataiból ismerjük. Messzire vezetne itt annak fejtegetése, hogy e transsumptumban elég furcsán összefoglalt egyes okleveleket tüzetesen elemezzük. Elég megjegyeznünk, hogy némely valódi oklevél mellett a legnagyobb rész későbbi, XIV. századbéli koholmány, mely a pécsi egyház jogait akarja biztosítani; koholmány, mi Endlichernél is mint III. Béla okmánya szerepel, koholmány vagy legalább is a legnagyobb mértékben corumpált a Rado nádor-féle 1057. oklevél s a koholmányokhoz tartoznak a kifejezések is, melyek László foglalásáról szólnak. (Fejér III. 2. 423 l.) A szövegben kifejtett felfogás mellett érthető az is, miért lehetett még 1247-ben is mondani, hogy a kalocsai és pécsi egyházi megyék határa még bizonytalan, mit Klaič, Slavonien im X—XIII. Jahrh. 39. l. a pécsi alapító levél hitelessége ellen felhoz, a határ nem a kőárokknál, hanem a Fruskagorától délre, a Bossut folyó körül lévén, kétséges, bizonytalan.

²⁾ István zágrábi püspök származására, kinek idézett szavai a csazmai káptalan alapító leveléből vannak véve, Tkalčič, Mon. Eccl. Z. I. 69. l. Sol ispán végrendelete vet világot Fejérnél III. 2. 105. a »Ut et paganismus Sclavorum destrueretur« mondatik Codex Udalicus Jaffénál a bambergi egyház alapításakor. Bibl. Rer. Germ. V. 27. l.

későbbi Slavóniát, teljesen a magyar állam keretébe illesztette, mit egyik utódja II. Endre 1217. ekkép fejezett ki: »qui terram Slavonie sive banatum ab errore ydolatrie ad Christianitatem convertens corone Hungarie subjugavit.« »Ki a Tótföldet vagyis a bánságot a bálványozás tévelygéséből megtérítvén, a magyar korona alattvalójává tette« ¹⁾ annélkül azonban, hogy azt valami más állam kapcsolatból kiszakította volna. A zágrábi püspökség helyzete, mely kezdettől fogva a magyar hierarchia tagja volt és sohasem tartozott a dalmát-horvát egyházhoz, Spalatohoz, világosan bizonyítja ezt. Nehéz is elhinni, hogy e részek vallási tekintetben annyira el lettek volna hanyagolva, ha valaha a közel eső, részben rokon fajú dalmát egyházhoz tartoztak volna; még nehezebb elképzelni, hogy a magyar királyok, Kálmán — az ildomos Kálmán! — kik oly simán bántak a dalmát egyház jogaival, minden kellő ok nélkül, rajta azt a sérelmet követték volna el, hogy tőle egy egész országot elszakaszszanak. Egy adat van a XIII. század második feléből, Tamás főesperes Historia Salonitájában, hogy a tinnini horvát püspök joghatóságát a horvát királyok idejében a XI. században a Drávaig terjeszték: »et sua jurisdictio usque ad Draum extendebatur«, de a főesperes ott, hol nem a maga koráról, nem egyházáról beszél, gyakran téved, mire nézve számos adatot lehetne felhozni s különben is, — ha teljes valónak vennők is az adatot — nem következtethetnénk belőle, tekintettel a mondottakra többet, minthogy az új horvát püspök próbálta kiterjeszteni hatalmát a szomszéd, püspöktelen szláv területre, annélkül azonban, hogy e törekvésnek valami sikere, vagy a horvát királyoknak valami uralkodása e tájon megállapítható volna; megállapítható volna még csak olyan joghatóság is, minőt a IX--X. században a prágai püspökség felállításáig Regensburg gyakorolt Csehországra, — mely nem járt politikai kapcsolattal, de legalább az egyház elismerte. S azért látjuk, hogy a mikor László a zágrábi püspökséget alapítja: az esztergomi, bácsi érsekekkel, a veszprémi püspökekkel, a nádorral, a somogyi ispánnal tanácskozik; az egyházmegyébe Dráván inneni és túli részeket kebelez s papokat nem a tinnini vagy más valami horvát

¹⁾ Tkalčič. Mon. Eccl. Zagr. I. 45. 1.

egyházmegyéből, hanem Zalából, Somogyból rendel s harmadfélszáz év múlva, Róbert Károly, Nagy Lajos idejében a zágrábi káptalan statútumainak gyűjtője, midőn munkája elé a királyok és püspökök névsorát bocsátja, elbeszélését Almossal s fiával Árpáddal kezdi, a magyar vezéreken, királyokon folytatja s Horvátországról még csak annyit sem tud, hogy azt Szent-László — kiről pedig mint alapítóról aránylag bőven emlékezik — elfogalta.¹⁾

Egyébiránt már a geographiai fekvés is két országot csinált Horvátországból és Slavóniából. Ezért már az ókorban is Slavonia — legalább legnagyobb részt — Pannoniához, Horvátország pedig a római Dalmátiához tartozott s annak északnyugati részét képezte. A 14 zsupa, melyekből az ország, biborban született Konstantin szerint, a X. század közepén állott, mind az adriai tenger mentében vagy ahhoz igen közel feküdt és a mai Fiume környékétől a mai Dalmátiának mintegy közepéig, valamivel a Cettina folyón túl is, terjedett. Keletre a Kapellák és a Dinara-hegység vízválasztót, természetes határt képeztek, melyen, hogy az ország túlterjedett volna, semmiféle adat sem tanúskodik, de még csak a valószínűség sem szól. Délfelé vonulva, a hegység a Cettina torkolat irányában lelapúl s itt már nem valószínűtlen többé, hogy az ország a mai Boszniába is átterjedt volna. És csakugyan a Livno és Pliva zsupa, Hlivno et Glamoč környéke Boszniába vezetnek. Pesenta zsupát azonban, mely később a XII.

¹⁾ Rački i. h. 158. l., Tkalčić i. h. I. 1. II. 2. l., Spalatoi Tamás Schwandtnernél III. 550. l. Spalatoi Tamás szavaiban, hogy »Quidam ex magnatibus Slavoniae« buzdítá Lászlót »ad capiendum Chroatiae regnum« Klaič (Slavonien 13. l.) bizonysgot lát arra, hogy a főesperes is Slavóniát megkülönbözteti már Horvátországtól s Horvátország tartományának tartja; de feleli, hogy Slavonia ott, valamint a XIII. századig általján, vagy azonos Horvátországgal, vagy annál tágabb fogalmat jelent, mint p. o. még 1255. is »Capitulum Sibineensis ecclesie in Slavonia«-ról (Theiner, Vet. Mon. Slav. mer. I. 82.) hallunk; de nem használtatik a horvát királyság egy részének megjelölésére. Azért Tamás kérdéses fejezetében is (C. XVII. Schwandtner III. 556. l.) egy más helytt mondja: hogy Kálmán *Slavoniának* többi részeit, melyeket László a Gozdot is átlépve még nem foglalt el, szintén meghódította, vagyis a tulajdonképi Horvátországot is a Slavonia névvel jelöli.

században a tinnini püspökséghez tartozott, nem merném a Bihács közelében, a Dinarán túl fekvő későbbi Psetben keresni, hanem az is valószínűen a mai Dalmátiába esett. Minthogy pedig a kétségen kívül a mai Boszniába esett két zsupa, tekintve a többi 12 zsupa területét, szintén nem lehetett valami nagy kiterjedésű a X. századbeli Horvátország csak a mai Likka-Korbava megyéből, a mai Dalmátia, mintegy az egész terület $\frac{2}{3}$ -adát képező északi s Boszniának Hlivno körül fekvő — olykor-olykor *zapadne strane* (nyugoti vidék) néven nevezett, külön részéből állott, mihez még a mai Fiume-Modrus megyét, a quarneroi öböl szigeteit adhatjuk: mindössze legfeljebb valami 400 geographia mértföldnyi területet hozhatunk ki, melynél nagyobbra a XI. század végén, Szent-László korában, sem tehetjük a horvát királyságot.¹⁾

A horvátok tehát sokkal kisebb területen laktak, mint a szerbek. De azért, vagy talán épen azért, már a IX. században, közös fő alatt bizonyos nemzeti egységekre vergődtek, minőt a szerbek csak a XII. század második felében értek el. A byzanci udvar a horvát *archonnak*, fejedelemnek irt már, mikor levelei a magyarokhoz még a fejedelmekhez, vajdákhoz (többes számban) szóltak. Abban az időben, mikor a magyar királyság megalakult, Horvátország feje Drzislav is már királynak hívta magát. De ugyan ekkor mérte rá az első súlyos csapást Velence, mely addig, hogy nyugta legyen, a horvát kalózoknak adót fizetett. II. Orseolo Péter velencei doge 1000. évben hajóhaddal a dalmát partokra indult, ott a római világból még fenmaradt, névleg a keletrómai birodalomhoz tartozó, de megmaradásuk végett a horvátoknak is adózó

¹⁾ Dalmátia geographiai viszonyaira nézve Hunfalvy, Egyetemes földrajz I. 59. l., Klaič, Geschichte von Bosnien 30., 60., 61. ll. A zsupákra nézve becses jegyzeteket találunk Račkinál i. h. 413. és Rad LVI. 73., 74. ll. Saffarik felfogását, hogy Horvátország a Verbaszig terjed, melyet már Dümmler kétségbevonott és Rački sem mer határozottan védelmezni, nem oszthatom, mert, ha a Pleba zsupa csakugyan a mai Pliva volna, mit én geographiai okoknál fogva sem tartok valószínűnek, hanem Konstantin Pliváját Tomaschekkal a boszniai Glamoč és dalmát Sinj közt létezett régi római Pelvában keresem: abból is csak az következne, hogy a horvát határ valahol Jajcza körül e folyót érte, de még korántsem az, hogy e folyó képezte volna egész hosszában a horvát határt.

kis latin respublicáknak, Veglia, Arbe, Osero szigetek, Jadera, Traú, Spalato, városok hódolatát fogadta s magát azóta utódjaival Dalmátia hercegének, *Dux Dalmatiae* nevezte. ¹⁾ Néhány évvel később — 1019. körül — az egész ország byzanci fenhatóság alá került, s nemsokára a magyarok is megvetik lábukat a dalmát tengerparton, és szerepelnek ott, körülbelül 18 esztendeig. Dandulo András velencei doge II. Vazul keletrómai császár halála után (1025.) egy füst alatt II. Konrád megkoronáztatásával (1026.) Barbolano doge idejére (ki Orseolo Ottót 1026-ban követte) írja; hogy András magyar király a dalmatákat folyvást nyugtalanítván, végre némelyeket megadásra kényszerített. Majd ismét, Lakapenos Román keletrómai császár halála után (1034.) folytatja: »Ez időben Salamon magyar király Dalmátia szárazföldét nyugtalanítván, a jadraiakat, kik eddig a dogének fogadott hitet megtartották, fellázította«, és végre olvassuk, hogy mikor Salamon és unokatestvérei — Géza, László — közt belháború támadt, Contareni Domokos doge, a lakosok egy részének támogatása mellett, Jadrat, uralkodása második évében, tehát 1044. vagy 1045-ben, visszafoglalta. Honnan meríti ez adatokat a XIV. századbeli történetíró? még eddig, mint sok más állítását illetőleg sem, nem sikerült kinyomozni, de azért még nem szabad következtetnünk, hogy az oly alapos, oly bő forrásokkal rendelkező s különben — ki lehet mutatni — oly megbízható író itt egyszerűen valamit kigondolt volna, annál is kevésbbé, mert Jadra elfoglalását Contareni Domokos doge által — bár 1050-re téve s annak kitétele nélkül, hogy kitől foglalta vissza? — más, Dandulótól független feljegyzések is tanúsítják. ²⁾ Mind a mellett elbeszélését még a magyar írók sem igen fogadják el. Kritikusa Simonsfeld alaptalannak tartja s e nézetten kapva kap Rački: mert hisz abban az időben, mikor a szóban forgó beavatkozás történt volna, István, Péter uralkodtak Magyarhonban; András, Salamon királyaink tehát nem harcolhattak, foglalhattak Dalmátiában. Csak a genialis Gfrörert nem confundálta a névcseré és e hadjáratokban — ha

¹⁾ Rački l. h. 425 és kk. II. és főleg a hadjárat éve végett Kohlschütter, Venedig unter dem Herzog Péter II. Orseolo 39. és kk. II.

²⁾ Dandulo Muratori, *Scriptores* XII. 239, 244. II., Rački i. h. 444. 445. II.

Dandulonál a képtelen András, Salamon nevek állnak is, István és Péter repressaliáit, bosszúját látja a velenczeiek ellen, kik Orseolo Ottó herczegüket, István sógorát, Péter atyját elkergették.¹⁾ Hogy került azonban az András és Salamon név István és Péter neve helyére? annak megfejtését Gfrörer meg sem kísérti, pedig véleményem szerint, igen könnyen megmagyarázható. Dandulo ismerte a magyar krónikát, melynek egyes részei még a képes krónikában felismerhetők s a mely Kézai krónikájának is alapját, magvát képezi.²⁾ Ebben a krónikában pedig olvashatta azt is, hogy Szent-István halálától I. Endre uralkodása első éveig 11 év és 4 hónap mult el.³⁾ Már pedig Dandulo felfogása szerint, valószínűleg gembloxi Sigbert nyomán — István 1010. körül halt meg s azért uralkodását, halálát az 1009-ben elhunyt XIX. János pápa halála után, II. Orseolo Péter idejére beszéli el. Mikor tehát — hol? — mint érintém, nem tudjuk, de kritikájáról feltehetjük, hogy valami hitelre méltó forrásban — olvasta, hogy 1027. körül a magyar király Dalmátiát megtámadta, I. Endrére kellett gondolnia, ki — felfogása szerint — 1022-ben lépett az uralkodásra s ennél fogva elbeszélésébe István helyébe András nevét tette vagy — ha forrásában talán név nem volt, a hézagot — mint több hasonló esetben — saját tudomásából, tudományos meggyőződése

¹⁾ Gfrörer, Byzantinische Geschichten I. 453. 490 II. 211. I.

²⁾ Hogy Dandulo a magyar krónikákból vette azokat az adatokat, melyek e krónikákkal majduem szóról-szóra összhangzanak és nem ellenkezőleg, azon nem lehet kételkedni, ha ez adatok legtöbbszörének természetét és azt a körülményt tekintetbe vesszük, hogy a magyar krónikák régebbek Dandulonál. Ki kételkedhetnék p. o., mikor, a képes krónikáról nem is szólva, a XIII. század végén Kézaiiban egy I. Bélának tulajdonított pénzügyi reformról, tehát tisztán magyar belügyről olvassuk: »Iste enim omnia fora die sabbati esse voluit pro emendo et vendendo, byzantiosque currere fecit per districtum regni« (Florianus, Mon. II. 86.) — s ugyanerről Dandulo (i. h. 244. l.) így ír: »Hic constituit omnia fora fieri Sabbato et Bizantia currere fecit« — hogy e két szöveg közt rokonság van, mely azonban nem áll abból, hogy a korábbi magyar író bővítette ki a későbbi olaszt, hanem mindketten egy közös, a képes krónikában fenntartott forrásból merítettek — több ok, melyekre nézve azonban hosszadalmas volna kiterjeszkedni, nem engedvén föltennünk azt, hogy Dandulo közvetlenül magából Kézaiiból merített.

³⁾ Florianus i. h. II. 85. 163. II.

szerint, pótolta. Ugyancsak e krónikából tudhatta azt is, hogy I. Endre 15 évig, I. Béla két évig uralkodott és uralkodása harmadik évében halt meg.¹⁾ Ennek alapján ismét következtetnie kellett, hogy I. Endre 1037-ben, I. Béla 1040-ben halt meg; a mi tehát p. o. 1041-ben — valósággal Péter idejében — történt annak szerinte I. Béla utódja, Salamon alatt kellett történni s ennél fogva a Péter, Aba közt való villongásokat, melyek — úgy tűnik ki az összefüggésből — a velencezieknek Jadra visszafoglalását megkönnyítették, a Salamon és unokatestvérei Géza, László közt kitört belháborúra értette.²⁾

Dandolo adatai csak a magyarok és dalmaták — vagyis a latin partvidék lakói közt való harcokról beszélnek, de az feltételezi, hogy a magyaroknak akkor már Horvátország fölött is nagy, legalább is olyféle hatalommal, befolyással kellett birniok, melylyel Oroszország birt Lengyelországban, mikor a hétéves háborúban seregei Lengyelországon keresztül jártak, hogy Poroszországot megtámadhassák. Más adatokból is kitetszik, hogy Horvátország szabadsága, ereje ez időben nagyon alá szállott. A század harmadik negyedében azonban ez megváltozik és kezdődik ama néhány év, melyet a horvát királyság fénykorának szoktak tekinteni. III. Kresimir Péter hatalma kiterjedt Arbere, Spalatora, a dalmát tengerpart latin lakóinak — legalább legnagyobb — részére is és büszke önérzet nyilvánul szavaiból, melyekkel 1070-ben az arbei Szent-Péter kolostor alapítását helyben hagyta és a kolostort oltalmába fogadta: »erősebb legyen nálunk s merje megvetni barátságunkat az, ki az ördög által felbujtogatva, ez intézkedésünk megrontását megkísérli.« Második utódja, de nem ivadéka, Zvonimir keresztény nevén Demeter, mint a pápa hűbéres adófizetője, VII. Gergelytől koronát nyert, (1076.) De már halála

¹⁾ Kézai i. h. 85., 86. Ez magyarázza meg azután azt is, hogy a gyermek Salamon megkoronáztatását, mely krónikáink szerint Endre 12. évére esett. 1032—1034. táján beszéli el. (i. h. 242. l.) A képes krónikából, mely e tárgynál a régi annalistikai feljegyzések helyett a XII. század egy bővebb elbeszélését vette fel, ez uralkodási idő kiesett.

²⁾ Jadra helyzetéről e korban leginkább a kebelében keletkezet okmányok keltezései tájékoznak. Sajátságos véletlen következtében azonban 1036. feb. 13—1044. sept. 1. terjedő időszakból, a melybe kellett esn Dandolo szerint a magyar fennhatóságnak nem ismerünk jadra i okmányt.

után beállottak a zavarok, melyek az önálló Horvátországnak véget vetettek és sajátságos ellentétet képez III. Kresimir bűszke nyilatkozatával, unokaöccsének Istvánnak, az utolsó horvát királynak, kiről okmányok szólnak, vallomása, melyet 1089-ben, »nem minden pirulás nélkül, de hogy az utódok is olvashassák« tett, hogy ő szűkségében a spalato-szentistváni monostortól több mint 100 arany solidust — mai pénzünkön valami 634 frt o. é. kért és kapott is, de ez adományt, bár kötelezte magát, még kellőképp nem fizethette vissza. ¹⁾ Nem tartozik czélomhoz itt fejtegetni, hogy a mit krónikáink Horvátországnak Szent-László által való elfoglalásáról mondanak: a XIV. századnál régibb forrásra eddig legalább vissza nem vihető, hogy abban is a törekvés nyilvánul, hogy e nagy és nemes, de katona természetű s uralkodásra termett emberből a legenda szíve szerint való szentet csináljanak. Itt csak a foglalás ideje és terjedelme érdekel. Az év iránt nem lehet kétség. Ismeretes Drogojadrai prior — most polgármesternek mondanák — oklevele, mely 1091-ben, abban az időben kelt, »mikor Konstantinápolyban Elek császár uralkodott, és László magyar király — Pannoniorum rex — Horvátországba törvén, abban unokaöccsét, Álmos urat tette királylyá.« De még közelebbről is meghatározhatjuk az esemény idejét ez ítélet-levélből, helyesebben szólva talán végrehajtási okirathból, mely egy apáczává lett özvegy asszonynak, mint felperesnek férje után járó, de apja és érdekársai által megtagadott öröksége körül forog. A jadrai bíró felperes javára döntött, de az alperesek ezzel nem voltak megelégedve és a spalato érseki székre hívatkoztak. Azonban, bár bíró, felperes beleegyeztek: egy egész évig sem vitték feljebb az ügyet. Ekkor a jadrai bíró — mint oklevelében elbeszéli — kimondá, hogy a vitás birtok felperesé lesz, ha a felek együtt Spalatoba nem mennek, mire juliustól karácsonyig terjedő határidőt adott. Mikor pedig alperesek ekkor sem engedelmeskedtek, sőt Jadraból eltávoztak: a bíró, nem akarván tovább engedni, hogy az egyik fél ilykép a másik fél által jogaiban károsodjék, ítéletét végrehajtá és felperest birtokba helyezé. Ennek az actusnak idejét jelöli az előbb említett esemény, mely tehát julius, a felebbezésre kitűzött

¹⁾ Rački i. h. 80, 150. l.

utolsó határidő előtt nem történhetett meg. De sokkal később sem történhetett. Jelesen, nem tehetjük fel, hogy a bíró a végrehajtással karácsonyig várakozott, mert akkor már a végrehajtást, Jadrában a rendes — nem byzanczi, nem velencei — időszámítást véve 1091-ben nem is foganatosíthatta volna; hanem természetesen kell tartanunk, hogy tekintettel alperesek makacsságára, eltávozására, mi azonnal juliusban nyilván való lehetett, a végrehajtást is még juliusban foganatosította s így Horvátország elfoglalását is Szent-László által úgy az év derekára tehetjük, mi különben is hadjáratra a legalkalmasabb idő s nagyon összevág azzal a másik körülménnyel, hogy e hadjáratról Lászlót a kunok betörése szólította vissza, kik a római birodalomra támadva, miután 1091. ápril 29-ikén a lebunioni csatában a Propontis közelében, tétlenül nézték a rokon bessenyők lemészárlását a byzancziak által, hazafordultak és Erdélyben, Magyarországon próbáltak szerencsét.¹⁾

Jadra ekkor, mint az idézett oklevél keltezéséből is kitünik, Horvátországtól teljesen független volt, és — névleg legalább — a keleti római birodalomnak hódolt. Hogy a horvátországi változást említi, mutatja, hogy az Jadraban is nagy benyomást tett, Jadrahoz közelebb eső vidékeket is érintett. Olyforma datálás volt ez, s az esemény is olyan, sőt nagyobb fontosságú lehetett, mint a mikor 16 évvel előbb (1075. november), a pápai követ, a spalatoí zsinat egy végzését abból az időből keltezte, »mikor Amicus gróf Horvátország királyát« — Slavizonak hívták, s III. Kresimir utódja, Zvonimir testvére volt — »elfogta.« Nem lehet tehát feltennünk, hogy László király hódításai csak Horvátország legéjszakibb részére, Korbaviára, Likkara, a Vellebiten innen terjedtek. De annak valóságán sincs okunk kételkedni, mit spalatoí Tamás — bár majdnem 200 évvel később — mond, hogy nem jutott egészen a tengerpartig. Hódításának terjedelméről talán tájékozást

¹⁾ Rački i. h. 154. és kk. II., Anna Komnena VIII. 4. (bonni kiadás I. 396. l.) Hogy a Byzanczban megfordult kunok egyes csapataival verkedett László, következik abból, hogy Byzancz és Magyarország ellen egy időben bizonyára nem intéztek a kunok támadást. E feltevést támogatja egyébiránt e hadjáratnak egyik-másik körülménye is, melyekre kiterjeszkedni azonban itt feleslegesnek tartom.

nyujthatnak annak a jadrai zsinatnak tagjai, mely 1095. márczius 7-én a jadrai Szüz-Mária kolostor apáczáinak a város által adott minden teher alól felmentő levelét megerősíté. A zsinati határozat: »Regnante Alexio imperatore« kelt. Jelen voltak: a spalatoí érsek, a jadrai, arbei, vegliai, traù, belgrádi, nonai püspökök, vagyis — még néhány apát mellett — a dalmát tengerpart püspökei, latinok, szlávok mind, kivéve az oseroit, kit talán valami nem országos ok — bár nem ismerjük — gátolt a megjelenésben. Semmi jel sem mutat arra, hogy az itt megjelent püspökök közt valami új választással, hogy közülök egyik-másik valami új uralkodónak, új hatalomnak alattvalója lett volna. A tulajdonképeni horvát püspök azonban, ki az ország belsejében Tenenváralján — Kninben — székelte nem jelent meg a zsinaton, talán, nem valószínűtlen legalább, azért, mert már egy más országnak, László királynak alattvalója volt.¹⁾

László király 1091. után, mikor horvát hadjáratát a kunok betörése miatt félbe kellett hagynia, Oroszországban, Lengyelországban, Csehországban járt; a magyar egyház viszonyait rendezte, s nem ért többé rá, hogy horvátországi hódításait folytassa. Tudvalevőleg 1095. jul. 29-ikén meghalt, s utána unokaöcscsei: Kálmán, mint király, és Álmos, mint herceg — úgy szólván, mint társuralkodók — következtek. Megvan 1096. derekáról, abból az időből, mikor a keresztesek első csapatai Magyarország nyugati szélén garázdálkodtak, IV. Henrik császár egy levele Álmos herceghez, melyben dicséri, hogy mikor a görögök ellen készült menni, az ő kedvéért visszamaradt.²⁾ Nem valószínű — okát sem képzelhetjük —, hogy Álmos a Balkánfélszigetet akarta volna megtámadni, hanem a görögök alatt, a keletrómai császár fennhatóságát elismerő dalmát tenger melléket kell alkalmasint értenünk, a hol — úgy látszik — Álmos László művét akarta befe-

¹⁾ Rački i. h. 99. 159. ll., Schwandtner III. 556. l. Slavizo elfogatásáról ép úgy mint Álmos horvát királyságáról is, csak ez egy adat tanuskodik. Büdinger, Ein Buch ung. Geschichte 108. l. n. 2.) nem hiheti, hogy akkor egy normannt Amicusnak hívtak volna, de Rački szorgalmának sikerült ez ember nyomát egy olasz kútfőben is megtalálni s valódi normánn nevét is: Haming v. Heming megállapítani. (Rad. XIX. 93—96. ll.)

²⁾ Wenzel, Cod. Arpad. I. 47. l. Eccardus után, némi hibákkal. Legjobban Jaffé i. h. V. 172. l.

jezni. A hadjáratból azonban semmi sem lett, s a magyar uralom ekkor még nem terjedt ki a horvát tengerpartra. Sőt az év folyamában oly jelenséggel találkozunk, mely azt látszik mutatni, hogy ez uralom az ország belsejében is megszűnt. Az 1096-ik év végével ugyanis a délfraancia keresztések IV. Rajmund saintgillesi és toulousei gróf vezérlete alatt Konstantinápolyba tartva, Olaszország és Slavonián, vagyis Horvátország és Szerbián mentek keresztül. Utjukat a vezér udvari papja, a szemtanu Agiles Rajmond írta le, ki beszél az ország zordonságáról, a lakók vadságáról, a nehézségekről, akadályokról, melyeket a »provençal« had elé gördítettek, de sehol sem említi, hogy Kálmán magyar király birodalmán mentek keresztül, hogy annak tisztjeivel, embereivel találkoztak, azok közbenjárását, támogatását igénybe vették volna. Már pedig Kálmán, mint tudjuk, mióta az a nagy európai mozgalom megindult, folytonos érintkezésben volt a keresztésekkel. A lotharingiak és északi francziák egy része, csak kevéssel előbb ment át — megelőző hosszas alkudozás után — Magyarországon. Azon kívül Rajmondnak a magyar udvarral még különös összeköttetései is lehettek. Ő grófja volt a híres Saint Gilles — Szent-Egyed — monostornak, melynek László király csak 1091-ben állított való filialist Somogyváron, s melynek apátja Odilo ép 1096. derekán szerepel közbenjárókép Kálmán és II. Orbán pápa közt; veje volt Roger sicíliai grófnak, kinek ifjabb leányát Kálmán néhány hónappal később nőül vette, a mire nézve a megelőző alkudozásoknak — Malaterra Gaufrid elbeszélését tekintve — már ekkor folyamatban kellett lenni, és végre nagyon valószínű, hogy az a Vilmos, a »francia király bátyja« »Willermo, fratre regis francorum« alatt, kiról a képes krónika beszél, hogy leginkább nógatta László királyt a szentföldi zárandokolásra — a krónika szerint: kereszties hadra — az ő testvére, Vilmos toulousei gróf értendő, mert I. Fülöp királynak Vilmos nevű fivére nem is volt, de Rajmond bátyja, Vilmos gróf a király unokanagybátyja volt, a mire a frater szó szintén alkalmazható és Vilmos gróf csakugyan 1093-ban a szentföldre ment s ott végezte életét, s így lehetséges, sőt valószínű, hogy a krónikáink amaz adata, mely a képes krónikában a jól értesültség részletességével lép fel, de a mely képzelenség: hogy Lászlót a keresztések tekintélyei, mielőtt még

keresztesek lettek volna, vezérükké kérték fel — csak összezavarása, kiczifrázása annak, hogy a toulousei gróf a vele ismerős Lászlót két-három évvel a keresztes had előtt zarándok utra megnyerni törekedett, sőt talán meg is nyerte, de az ország ügyei és teendői László útját késleltették, halála pedig meghiusítá. ¹⁾

Nem valószínű tehát, sőt úgy szólván lehetetlen, hogy Rajmond gróf, mikor Kálmán országán keresztül vonult, melyet pedig el nem kerülhetett, még ha László hódításai igen szerény körre, Korbaviára, Likkára, a Vellebiten innen való részekre szorítkoztak volna is, — mindenféle baja közben, az ut előtt, az ut alatt hozzá, tisztjeihez ne fordult, utitársa, történetírója pedig erről egy szóval sem emlékezett volna. ²⁾ Ugy látszik tehát, — ismétlem — hogy ebben az időben a magyar uralom e részeken megszakadt, hogy ekkor — László halála után, mikor Kálmán és Álmos Magyarország nyugotán voltak elfoglalva — emelte fel a régi horvát királyság zászlóját ismét és került uralkodásra ama Péter király — a Svačič nemből vélik a horvát írók — ki Kézai szerint Tenenben székelt, s a kit Kálmán hadai a Gozd ama részén, melyet azután róla a magyarok Péter Gozdjának neveztek, levertek és megöltek. Hogy vele, ki csak ép akkor kerülhetett a nem épen szilárd trónra, a keresztesek nem érintkeztek, pár heti átutaztukban oly módon, hogy azt a történetírónak feljegyezni *kell*ett volna, az épen nem föltűnő, mindenesetre pedig kevésbbé feltűnő, mintha ugyanazt Kálmánra, a magyar kormányra nézve kellene elhinnünk. ³⁾

¹⁾ Fejér Cod Dipl. I. 468. l. a somogyvári alapító levél némileg hibás lenyomata Ménard, Histoire de la ville Nîmes-ből II. 13—15. után. L'histoire de Languedoc III. 429. 433. 468. ll. (rég. kiad. II. 258. 260. 282.) Szent-László keresztes hadjáról szóló adatra nézve: még ha fel is tennők azt, hogy a keresztes had eszméje a piacenzai zsinaton (1095. márcz. 1—7.) fogalmazott meg, mit egyébiránt Riant teljesen megczáfolt (Archives de l'Orient Latin I. 105. l.), mégis képtelenség hinni, hogy márcz. 25-kén körül, husvét tájár, a keresztesek a nyugoti világ minden részéből már Bodroghon felkereshették, vezérükké felkérhették volna Lászlót.

²⁾ Agiles Rajmond elbeszélésének illető része Rački i. h. 461. l.

³⁾ Pétert csak a magyar források említik: Kézai i. h. 88, Képes krónika u. o. 206, és — indirecte, Peturgost említve — Anonymus C. 43. i. h. 36. l.; de azért existenciáján még sem kételkedhetünk, legfeljebb azt

Ha most Horvátországra, vagy az adriai tengerpartra gondolunk: mindjárt Zágráb, Fiume s ezzel kapcsolatban — a meny-nyiben a vasut előtti időkről van szó — az az út lebeg szemünk előtt, mely Magyarországból, Budapestről, Veszprémen, Kanizsán át a Muraközbe, onnan Varasdon át Zágrábra s onnét még tovább a Lujza- vagy József-uton az Adriára vezetett. Az Árpádok korában azonban a főközlekedő vonal, a »Hadút«, mint Zalában épúgy mint a Dráván túl, a Száva, Kulpa között nevezték, s melyet még az oklevelekben se fordítottak mindig le: »via exercitus« »via exercitualis«-ra, két ágban indult ki az ország akkori központjáról, Fehérvárról. Az egyik ág a Balaton északi partján, a mai — budapest-zágrábi út irányában haladt, a Balaton végeig, a Szalavizeig, a melyen Hidvég körül átmenvén Somogyban, a Balaton déli partján, Gamásza, Szemes, Marczali irányában fekvő másik ággal egyesült s azután Segesden át, délkeleti irányban a Drávához ért; azon Vaska körül — Dráva fok? Révfalunál? — átment s azután a jobb parton a Reka, a kemléki hegyek aljában, nyugatra felment a Bednyáig; a kemléki hegyeken túl délnyugotnak fordult, átment a Krapina völgyébe s a Szávához Zágrábnál ért. Itt a folyamon rév volt, melyet — legalább a XIII. században — még a latin okmányokban is: Királyrévének hívtak. Ettől az út, a mai turopolyei síkságon résút át a Kulpához, Petriniára, azután *délnyugatnak* Glina felé Topuskora tartva, a mai Boszniában Bihácsra ment s itt érte a Gozd hegységet vagy is erdőt, mely Horvátország határát képezte Magyarország felé s mai napság a Kis-Kapella, a Plesivaczai hegyek nevét viseli s északkeletre a Korana és Glina közt, a mai Petrovagora hegységet bocsátja ki a Kulpa felé. Itt e hegység tövében, mely mai nevében is emlékeztet a Pétergozdra, talán nem messze a mai Likka-Korbava megyei Petrovoszellotól volt az ütközet, mely ismét Kálmán kezébe adta Horvátországot. ¹⁾

következtethetjük, hogy nem lehet őt — mint a horvátok teszik — úgy szólván *rendes* királyaik közé számítani, ki 1091—1102. közt uralkodott. mert akkor — ha egyéb adatok e feltevés ellen nem is szólnának, valószínűleg több emléket hagyott volna maga után.

¹⁾ A Gozd nevére nézve Rački Rad. XXX. 106. l. A Hadut irányát összeállíthatjuk okleveleinkből, melyekkel királyaink itinerariuma összevág.

Mikor verték le a magyarok Pétert? következtethetjük abból, hogy a mikor Roger sicíliai gróf leányát Kálmánnak végre oda adta s az arát 1097. május havában Terminiből, Palermo mellől, hajón elindítá, a menyasszoy Dalmátiában, Belgrádon — a mai Zára Vecchiában — kötött ki, mely az egykoru Malaterra Gaufrid tanúsága szerint — a magyar király birtoka volt, »qui juris regis ungarorum est.« Tanúságát nem lehet elűtni azzal, hogy nem tudta jól a dolgot, mint Rački teszi, hogy a horvátok theoriáját historiájuk e szakáról és némely több mint gyanús okmány hitelét megmentse: hanem, semmi megállható ok nem lévén ellene, el kell fogadnunk; s le kell vonnunk belőle a természetes következtetéseket, hogy Kálmán már ekkor tovább terjeszté László hódítását és a tengerig hatott; hogy ha az utolsó horvát király ez időpont előtt kezdett uralkodni, ekkor már le kellett győzve lennie, mert csak így magyarázható meg, hogy 5000 magyar fegyveres kíséri a grófleányt — Horvátországon keresztül — Magyarországba. Ilyformán tehát az események folyama a következő lett volna: 1096. tavaszán vagy nyarán Péter felemeli a zászlót és helyreállítja a horvát királyságot. Természetes, hogy az erélyes Kálmán nem késedelmeskedik. Mihelyt módjában van — 1097. tavaszán — sereget küld ellene és legyőzi. Május, júnusban — a mikor Busilla — így nevezi Ducange Roger leányát — megérkezik, a magyar sereg már a tengerparton van s ez magyarázza meg, hogy a királyi arát egy egész kis, de diszörségnek nagyon is nagy hadsereg fogadja és kísérheti Magyarországba: a hazatérő magyar sereg egyik osztálya, míg ugyanez időben — 1097. május havában

Találjuk nyomát Zalában, Diszelnél, a mai budai kanizsai uton, még 1345-ben (Zalamegyei okmánytár I. 427.) továbbá 1209, 1221, 1225, 1245, 1256, 1258. sat. CD. IV/1. 387, X/8. 573 l., Wenzel I. 125. VI. 451. VII. 451. XI. 97. 98. 163. 183., Tkalčič Mon. Ecl. Zagr. I. 41. 141. 142. A zágrábi királyrévről CD. IV/2. 262. Kálmán IV. Béla öccse Segesden át menekült Slavoniába, Rogerius 28. 32. c. V. István a tenger mellékre menve, Topuszkón, Bihácson át utazik CD. IX/7. 684—688, Wenzel VIII. 395. l. Okmányainkban, 1163-ban először, via Colomanni regisről is van szó, de ez a mai Körösmegyében — úgy látszik a Hadútból — indult ki, Rovische közelében, délre Csazma felé haladt s aztán keletre fordult Pozsegába. Wenzel VII. 39. VIII. 328. Anjoukori okmánytár V. 530. l.

Traù városa — mintegy töredék oklevélből tanuljuk — a velencei doge »éber gondjaiba és védelmébe adja magát, mely alatt leginkább érzi magát biztosnak!«, mi szintén mutatja, hogy valami veszélytől tartottak a jó traüiak, mi akkor csak a magyar uralom terjedése lehetett.¹⁾

Kálmán nem folytatta hódításait, melyek okvetlenül összeütközésre vezettek volna Velenczével, mely még 1085-ben kinyerte, hogy Alexius császár a római birodalom fenhatóságát, jobban mondva fenhatósági igényeit Dalmátia és Horvátország lakói felett, kik Velenczének meghódolnak, Velenczére ruházta s azért a doge magát ezentúl Dalmátia és Horvátország hercegének: »Dux Dalmatiae atque Croatiae« nevezte.²⁾ Talán nem merte megtámadni Velenczét, mely akkor az első keresztes hadjáratához készült csatlakozni? Talán tartott Byzancztól? vagy Álmostól, kivel nemsokára — 1098-ban? — nyílt harcra került a dolog? — itt nem akarom fejtegetni. Elég az hozzá, hogy némi alkudozás után mely közben a magyar urak kételkedtek, vajjon a velencei doget Dalmátia és Horvátország hercegének nevezzék-e? — egység jött létre, melyben a felek egymás jogait, birtokait esküvel biztosíták egymásnak. Levelében, mely az egységet megelőzte, Kálmán megemlékezik a békességről, mely elei és a velenceiek közt fennállott. Nehéz elhinnünk, hogy az »antecessores«-ek alatt csak Lászlót értette, hanem bizonyosan a horvát királyokra is gondolt, kiket elődjeinek tekintett, a mi szintén azt bizonyítja, hogy a mikor ez egység kötöttet, Kálmán már egész Horvátországnak a velencei birtokokat kivéve — ura volt. A codex Trevisanus, mely ez oklevél szövegét feutartotta, nem jegyezte fel keltének évét, csak annyi bizonyos, hogy 1102. előtt kellett létre jönnie, mert Michiel Vitalis doge, kivel kötöttet, már 1102-ben meghalt.

¹⁾ Rački i. h. 179. 478. II. Rad. XXX. 126. I. N. 3. Büdinger (Ein Buch ung. G. 108. I. 2. j.) genealogischer Lückenbüssernek tartja csak, hogy Ducange jegyzeteiben Bryenniushoz (bonni kiadás 198. I.) Buzillanak nevezi Roger leányát. De ha, nem is tekintve Ducange nagy hitelét, látjuk, hogy ugyan-e genealogiában ő több helytt, a hol a nevet nem tudja, N. betűvel él, nincs okunk feltenni, hogy ebben az esetben componálta volna a nevet, csak azért, mert mi nem tudjuk, hogy azt honnan vette.

²⁾ Rački i. h. 459. I.

Horvát írók vitatják, hogy e szerződés 1101-ben jött létre, *mielőtt* még Kálmán — szerintük — Horvátországot elfoglalta volna, minek maga az oklevél tartalma ellentmond. Felfogásukat azzal támogatják, hogy Dandolo magyar velencei szövetségről oly események után szól, melyek 1101-ig történtek, de feledik, hogy ő nem mindig chronologiai rendben beszéli el az eseményeket, hanem azokat csoportosítja s így p. o. Jadra elfoglalását Kálmán által, mely kétségkívül 1105-ben történt s a dalmát eseményeket 1111-ig összefoglalva, Sidon elfoglalása és Falier doge keresztes hadjárata után adja elő, mely pedig 1111-ben végződött és feledik, mellőzve minden mást, hogy e szövetségről minden esetre mint Péter megöletése *után* történt eseményről emlékezik. Minthogy pedig, mint érintém, az oklevél egész tartalmából, ha természetesen magyarázzuk, azt kell következtetnünk, hogy szomszédok közt kötöttett; minthogy nem valószínű, hogy a velenceiek keresztes háborúba bocsátkoztak volna, mielőtt oly szomszédal, mint Kálmán, tisztába nem jöttek: a conventio amicitiae keltét Kálmán és Velence közt még az 1097-iki év folyamára vélem teendőnek.¹⁾

PAULER GYULA.

¹⁾ Rački i. h. 479. l. Dandolo i. h. 256. 259. 264. ll., Rački okoskodása Rad. XXX. 125. l., Wenzel, ki Cod. Dip. I. 43. l. e conventiót szintén 1101-re teszi, XI. 32. már óvatosan csak 1096—1102-iki dátumot ír.

HERMAN OTTÓNAK

MAGYAR HALÁSZATI KÖNYVE, NYELVI, TÁRSADALMI.

NÉPRAJZI ÉS RÉGÉSZETI TEKINTETBEN.

»Egy szegény magyar ember szerette a természetet s érezte, hogy szeretetének szüksége van a természet ismeretére, mely nélkül igazi szellemi fejlődés lehetetlen; de érezte azt is, hogy a tudománynak, annak a nagy egyetemnek, mely senkié és mégis mindnyájunké, mely nem köti magát egy emberhez, egy nemzedékhez, a földnek valamely pontjához, hanem az egész emberiségnek éltetője, megnemesítője, hogy e nagy egyetemnek szüksége van arra is, a mit a magyar föld terem, rejteget.

»A feladat nagy, szép és nemes volt, s az a szegény magyar reászánta életét. Nem rettent vissza a fáradtságtól, nem attól, hogy vajmi kevesen értették s még kevesebben méltatták fáradozását; gyűjtött, jegyezgetett harmincz éven át. Célja az volt, hogy megírja majdan a magyar állatvilág természet-történiáját.

»Ismerte a feladat nehézségét, a legnagyobbat is, hogy neki még a nyelvet is elő kell teremtenie. De épen, mert ismerte a nehézséget s a leküzdés föltételeit, helyes nyomokon indult el: a tárgyakat tanulmányozva gyűjtögette a nyelvi anyagot is; szedte pedig ott, a hol termett, a nép ajakáról.

»De hát ő boldogtalan volt. Oly korszakban fáradozik vala, mely a nyelv dolgában szerencsétlen irányt váltott, Bugát »szó-halmazának« korában, mely mindenben, a mi tőről metszett magyar volt, »parasztosat« látott; mely a nyelv geniusa ellenében szabályokat alkotott, de el is érte azt, hogy a nemzet, melyet mivelni akart, nem értette meg. Petényi Salamon volt az a szegény magyar kutató, ki akkoron helyes nyomon indult: de elbukott.»

Evvel Petényinek emlékét tisztelvén Herman Ottó, elmondja, hogy a *varsinta* vagy *vasinta*, Balaton melléki halnév, melyről Petényi azt jegyezte volt meg, hogy a halat a Balatonban nem látta, őt (Herman Ottót) utánjárásra ingerlé, tudván, hogy e hal kizárólag hegyi patakok lakója. S így folytatja:

»Kerestem a halat Siófokon, majd Balatonfő táján, majd Kenessén 's végre Tihanyban, a hol megkaptam és meggyőződ-

tem, hogy Petényi tévedett, azt Phoxinus laevis-nek tartván, mert az nem Phoxinus, hanem *Acerina Cornua* (Linné szerint) vagyis *vágó durbinca* (a magyar nép nyelvén.) Siófokon akkor szememet szűrta a soknemű halász-szerszám. Kezdtém jegyezgetni, s mint-hogy az egyes részek is érdekelnek vala, hozzá fogtam a rajzolásához is.

»A sok magyaros mesterszó csak úgy csengett a fülembbe; eszme eszmét szült s egyszerre oly munkakedv, mondhatnám, lelkesedés szállott meg, mint még soha.

»Eszembe jutott, hogy a halászat az emberiségnek ősfoglalkozása, hogy szerszáma, fogása a népismeret, az ősrégészet szempontjából legalább is érdekes lehet: mert hiszen ősfoglalkozások terén a nép szívósan ragaszkodik mindenhez, a mi ősi. Hátha egy-egy nyom elvezet oda is, a hol az írott történet eddig néma. Felötlött az is, hogy a magyar halászat hanyatló félben van; a rétségek eltűnedeznek, a szabályozott folyók elvesztik ősi természetüket; mind evvel megcsökkennek a halászat régi módjai és az ősi szerszámok, s ezekkel elvész egy egész szokincs. Tehát meg kell menteni azt, a mi még meg van.

Tervet készítván s azt Semsey Andorral meg Szily Kálmánnal megbeszélván, Herman Ottó 1883-ban hozzá látta végrehajtásához. Ismételve megjárván a magyar halászhelyeket s minden hallott és feljegyzett elnevezést háromszor igazolván, minden szerszámot és annak részeit legalább kétszer megforgatván, úgy készült el a Magyar Halászat könyve, melyet a kir. magyar Természettudományi Társulat fényes kiadásban közzétett.¹⁾

Hogy nagyon érdekes lehet a munka, az eddig felhozottakból is elhihetjük, de arról meg is győződünk, ha elkísérjük Herman Ottót egy-két halász helyre.

»Lássuk a magyar halász embert úgy, a mint beszédközben még az idegennel szemben is viselkedik. A midőn kutatásom Tihanyba vitt — így írja a 417. és következő lapokon —, ott egy árva lélek ismerősem sem volt. Egy sornyi ajánlást, egy sornyi utbaigazítást sem vittem magammal, mégis czélt értem.

»A XIX. század egyik legnagyobb vívmánya, a vasút, le-tett a szántódi állomáson. Egy mezítlábu gyerek felkapta táskámat és indultunk a szántódi révhez. Itt van az átkelés, a Balaton leg-keskenyebb részén, épen a tihanyi »Láb« irányában. A révház nagy, de elhanyagolt korcsmaépület. Betértem, s a mint tudako-

¹⁾ A Magyar Halászat könyve. A Kir. Magyar Természettudományi Társulat megbízásából írta Hermann Ottó. Háromszáz ábrával, tizenkét műlappal és kilencz könyvomatú táblával. Budapest, 1887. Két kötet. Nagy 8-rét, 860 l.

zódom, hogy van-e révész, a ki átszállítana, a korcsmárosné oda-
szólt egy kis gyerek felé, hogy :

Gyerek, csinálj füstöt!

A gyerek kiszaladt, a partfelőli gyepesen hirtelenül össze-
kapart mindenféle gízt-gaszt, s meggyújtotta. Természetes, hogy
az égő burjánból sűrű, gombolyó füst szállott ég felé! Ennek lát-
tára a tihanyi parton lévő révész nyomban a vízre ereszkedett
s átjött.

Nappal a füst, éjjel a tűz lángja szólítja át a révészt. Ez e
tájón ős időtől fogva a jeladás módja.

Atszállva, a »Láb« tágas gyepesen kiterített öreg hálók
fogadtak. De halász ember nem volt a helyszínén; mert délre járt
az idő, a halászság pedig csak reggel és este található a hálótér-
ítők helyeken; annyit rögtön kivettem, hogy a »Láb« a főhely.
Atkeltem tehát a hegyen a kis félórányira fekvő városkába,
mely, mintha oda volna rekesztve a hegy oldalához, részben vako-
latlan kőházaival, kő-kerítéseivel sajátságos benyomást gyakorol;
legfelül az ősrégi apátság messzire tekintő kéttornyos templo-
mával.

»Ott a templom táján húztam ki az időt késő délutánig, nem bírva
betelni a valóban fölséges kilátással. A csöndes Balaton tükrösen csillogott;
hófehér küszvágó (Sterna hirundo) madarai lenge röptükkkel még megnö-
velték tengerszerűségét. Éjszak felől a Balatonfő agyagos szakadécai szik-
láknak látszottak, délen a Badacsony hegyecsoport, tulnan Somogy felől
a Fonyódi hegy int a néző felé.

»Este felé leszállottam a »Láb«-ra. A halászság helyt volt; minden
kiterített háló körül egynehány ember kötögetett, tatarozott. A legnépe-
sebb csoportot kiszemelve, oda léptem, mire a következő beszélgetés fejlő-
dött ki:

Adjon isten szerencsés jó estét! hát itt terítgetnek?

Adjon isten az úrnak is! igenis, itt szoktunk.

Egy-két szót szeretnék váltani a bokor (társulat) fő emberével.

Nincs közöttünk fő ember, mind egyformák vagyunk.

No, de kormányos csak van?

Az a, mi!

Hát az nem fő ember?

Nem a, mert csak a bokor eleje. Hát aztán mi járatban van az úr?

Hát bizony én nézegetem a magyar halász dolgát; szeretem
nagyon.

Hát aztán mire jó azt tudni?

Megírom egy könyvbe, hogy az unokák is megtudhassák, hogy
volt az ősök sorja.

E már derék dolog! Aztán minek tisztellhessük az urat?

Szeged városa követe vagyok.

Isten éltesse hát s alázatosan kérjük, micsoda legyen a czíme, hogy megadhassuk, a mint illik?

Soh' se törődjenek avval, beérem én a mesterségemmel.

Hát tekintetes követ úr, ha nem vetné meg szegénységünket, szívesen látjuk egy pohár borra. Nem úrnak való; de jó kívánsággal egészségére válik mindenkinek.

Nem vetem én meg a szegény ember dolgát, magam is az vagyok. Szívesen koczintok magokkal.

Elvezettek egy jókora csöbörhöz, mely félig volt borral; — csak úgy merítgettek.

»Köszöntöm ezt a pohár bort a bokr érdemes elejére és minden emberére. Adjon isten jó szerencsét, erőt, egészséget s óvja meg a bokr szerszámját a varsintától.« — (Ez a varsinta, a vágó durbines, . . a tilhany halászknál a hal szükének előjele.) — Az én halászaim összenéztek a varsinta hallatára; nagyon meglepte őket, hogy ezt tudom.

Isten éltesse a tekintetes urat is! Be is verjük azt a gonosz halat az evedzővel a földbe, hogy ne rontsa a halászatot. Már homét is tudja ennek a dolgát?

Hja fiaim, sokat tudok én már a Balatonról; bejártam Kenessét, Fokot, Balatonfőt, meg Fenéket. De most már lássuk a dolgot.

Szívesen elmondjuk az egész sort.

Ne mondják magok, majd kérdezem, s ha nem jól mondom, igazítsanak rám. Hát ugye, ez az öreghaló?

Az a! Gyékényesnek is mondjuk.

Ez meg az istápjá? (Vezérfa az öreg haló két végén; másutt apadnak, apadfnak stb-nek nevezik.)

A!

Az meg rajta a tűzsér? (Nagyobb tégladarab, mely a gyékényes haló felhosszát jelezve, az al-ínra (alsó kettős ölmos és pösös, azaz szalmacsutakos kötélre) van kötve.)

Az a!

Ez meg a monyköve? (A haló zsákja alján alkalmazott nagyobb kö.) Munkünek mondjuk.

Az meg a bikagyékény? (Az apacsnak vagy istápnak gyékénye.)

Mi a régi sor szerint torokgyékénynek mondjuk.

Hát a húzókötélre kötnek-e bötköt?

Még a bötköt is tudja! Kötünk hát.

Hát czéla van-e rajta? (A húzókötélen, a bötkön innen és túl befűzött posztó darabkák, jelekül, a húzás egyenletességének biztosítására.)

De még a czélát is tudja! No már tekintetes uram, sok úri emberrel volt már dolgom: de még olyan nem találkozott, a ki a varsintát, a bötköt, meg a czélát tudta volna.

Ervel azután megvolt a szükséges tekintély. Elmondtak és elcsináltak azok előttem mindent; nem fogadtak el egy fillért. s

széles jó kedvükben úgy átröpítettek a szántódi révhez, kikötve a vízontlátást akkorra, mikor a »hegyenjárás«¹⁾ kezdődik, no meg a jégen való halászat idején.

A tihanyi tizes bokrok minden bizonynyal az egész ország-nak legerősebb evedzősei; neki támaszkodnak a lábvetőnek, erősen fogják az evedzőt, s mikor »tollával« (lapátjával) bevágtak a vízbe, fölemelkednek, aztán hátra dülnek, — s a kilencz evező oly szabályosan dolgozik, mint valami óramű. Ezen megjegyzés után így folytatja Herman Ottó: »Általában mondható a magyar emberről, s így a magyar halászlól is, hogy mihelyt észreveszi, hogy valaki megbecsüli a dolgát, sőt ért is hozzá: tartózkodása legott megszűnik s a közlékenység szállja meg. Különösen a tudás töri meg a jeget. Egy kőrösmenti öreg halászt, ki sehogy, sem akarta eresztetni a szót, egy véletlen kérdéssel nyertem meg. Észrevevén ugyanis, hogy hálójának úszófái a vörös fűz fájából valók, azt kérdezém:

Hát öregem, maga is vörös fűzből faragja a parát? Az öreg erősen megnézett, igazított a kalapján, azután így szólt:

»No már, kérem alásan, hetvenöt esztendőt értem meg; Örsébet napján ülöm mög a feleségümmel az arany lakodalmat; mégis öttem már a java kenyirömet, de még olyan úri embör nem járt erre, a ki megmondta vóna, hogy az a para vörös fűzből való, — pedig abbul való a!« Elmondott azután mindent; felnyúlt még a szelemen padjára s előkerítette a feketére füstölt villik tőkét is, (azaz a kanálalakú villikhálónak tőkés emelő részét.)

A magyar halász, úgymond Herman Ottó, nemcsak az apostolokra való tekintetből, hanem különben is rátartós az ősiségre. »Mi őshalászok vagyunk«, ezt számtalanszor elmondták nekem: de néha meg is járták velem. A Fertőmelléken Hegykő falu halászsai mind javamagyarok, s részben rendkívül érdekes szerszámmal halásznak. De ők csak egy sziget ama vidék más nemzetiségű

¹⁾ Azt a halászt, ki Tihany-félsziget ormait meghágja, hogy »látott halra« tekintsen, *hegyenjárónak* nevezik. A tihanyi hét halászbokor hét hegyenjárót tart. « Ez a hegyenjáró jeleivel igazgatja a látott halra iramodó hajókat. A »látott hal« az úgynevezett garda, vagy sugár kardos, mely a Balatonban a fogás süllőnek prédája s különösen őszkor igen érdekes jelenség. Ilyenkor megszámlálhatatlan sokaságban seregbe verődik s oszlopszerűen kavarogva, vonúl ide-oda. A halászok ezt az összetömörülést a víz áthűlésének tulajdonítják, mondván »a hal így egymáson melegszik.« Így Herman Ottó. — Ha a hegyenjáró az érkező oszlopot meglátja, »jön a garda!« elkiáltja magát. Ekkor a nép a miséző papot is ott hagyja az oltár előtt, s kiszalad a partra. — Ezt magától a főtisztelendő apát urtól hallám, midőn 1883-ban egy éjet Tihanyban töltöttem, s érdeklél hallgatám a garda-fogás körülményeit.

árjában. Helyzetöknek teljes tudatával féltékenyen őrzik magyarságukat.

Jövelemnek híre megelőzött s a nép között az terjedt el, hogy az ősmagyarokat keresem: ki is tettek magokért mindenképen helyes magyarsággal. De két különös mesterszó mégis belévegyült. Az egyik a »lőbö«, a másik a »söföl«. Én nyomban kisütém, hogy mind a kettő a németektől ragadt rájuk. Igaz, hogy keményen átmagyarosították: de bizony csak a németből eredt az. A »lőbö« nem más, mint a német »Lauben« vagyis küszhal (alburnus); a »söföl« nem más, mint a német »schiff«, vagyis a farosbárka.

Nekem azután feltűnt, hogy halászaim, a mint csak szerét teheték, sokat sígnak-búgnak, vakargatják a fulók tövit. De mikor indulóban voltam, kinógatták legtekintélyesebb emberöket, a ki azután szörnyű röstelkedéssel körülbelül ezeket mondta: Már hogy szegyen ne essék rajtunk, alásan kérjük, hogyha valamit rosszúl mondtunk volna, a milyen az a lőbö meg a söföl, hát ne írja ki az úr, mert átlátjuk, hogy bizony német soron került hozzánk.«¹⁾

A felhozott példák mutatják, hogy Herman Ottó tudván a nép nyelvén beszélni s annak érdeklődését felkölteni, Magyarország halászeitől nemcsak a különböző halászat módját, szerszámaikat írhatta le, hanem a gazdag halász-nyelvet és a halaknak magyar elnevezéseit is összejegyezhetette, a mint a munka 763—843 apró betűvel nyomtatott két hasábos lapjain megtaláljuk. A mesterszótár anyaga körülbelül 2500 szóra és magyarázatra terjed. A halakat tudományosan határozza meg s megtudjuk, hogy a Duna 40, a Tisza 34, a Zagyva 32, a Rába a Duna hatása alatt 29 halfajjal szerepel, a Körös a Tiszáé alatt hasonlóképen, tudniillik, 29 fajt mutat. Az elevenebb vízzel bíró Balaton 28 halfajt táplál, míg a Velencei tó ma csak 11 fajt, a Fertő 16 fajt számlál (652. lapján.) Ezeknél fogva Herman Ottó halászati könyve már nemcsak érdekes, hanem a szónak egész jelentésében nagyon nevezetes.

Tudományom körén túl esik a munkának természet-tudományi részét akár csak le is írni, annál kevésbé méltatni: de annak azon részeit, melyek a társadalmat, a történeteket és az ős régészetet illetik, hol ismertetni, hol észrevételekkel, úgy a hogy, felvilágosítani szándékom.

¹⁾ A *Egykő* helynév arról is nevezetes, hogy hajdan *Egykő* volt, németül most is »Heiligenstein«. Ez vezetett az »egyház« szónak értelmére, hogy »szent ház«. Ott van *Hűdegség* nevű patak, a mely nyílván *Hűdegsél* volt. Tudjuk, hogy a Balatonmelléki patakok mind *Szű* nevéek.

I.

»Aza a túlság, melybe Bugát iskolája belészakadt, írja H. O., arra vitte az írókat, hogy mindenütt »tabula rasa«-t képzeljenek, melynek betöltése egyedül rájuk vár. Ezt az örvényt nem kerülte ki az újabb halászati irodalom sem. Nem törődve az élő nyelvvel, sem azzal, hogy minden szavával egy ős foglalkozásba üttödött, fölösleges alkotásokhoz fogott s evvel lemondott arról, hogy meg-alapíthassa a nyelv szellemében való alkotás törvényeit, azt, a milben a nyelv igazi hatalma rejlik.

»Csak két példát hozok fel. A magyar vizekben a legismer-tebb halak közé tartozik a *Pelecus Cultratus* L., a melyre az újabb halászati irodalom a »szobhár« nevet készítette. Kétség-telen, hogy ezt a nevet a magyar halász nem ismeri és már fölös-legességénél fogva sem veszi be, mert ezt a halat a következő neve-ken ismeri: kardoshal, kardkeszeg, kardahal, kardá, garda, garda-keszeg, kaszakeszeg, szabóhal, hering, görbe paducz stb.

»Mi tőnik ki ebből? Tudnunk kell, hogy e hal nyulánk, hasafele végig éles, az egész alak könnyedén görbe kardpengére emlékeztet. A magyarázat önként kínálkozik. A népet az egész alak, a has éles volta vezette a név megalkotásában; innen a kard-keszeg és kopásai; innen a kaszakeszeg, a szabóhal. A hal sovány-sága teremtette a heringet, görbülése a görbe paduczot, mert egyébként paduczszerű. Tehát a népnyelv a hasonlatot követi s így alkot is. Ebből pedig az is következik, hogy a nép eljárása megfelel annak a szabálynak, melyet a tudományos természet-historia atyja, Linné, felállított, kimondván, hogy a tárgyaknak elnevezése valamely tulajdonságra alapítandó, — a minek az emlí-tett hal tudományos neve meg is felel; t. i. *Pelecus* a görög πέλεος, fejsze, tehát a hasfél élére czélozva; *Cultratus*, a latin culter, kés, az alakra czélozva.

»A második példa ím ez.

»A legújabb halászati irodalom a hal úszószárnyait »pará«-nak mondja, mely szóval a halász azokat az úszó fácskákat nevezi, a melyek a kerítő háló fölét a víz színén uszva tartják. A parát tehát már ennélfogva sem lehet a hal úszószárnyára alkal-mazni; legkevésbbé pedig azért, mert a halat nem az úszószárny tartja uszva — a hálófélé értelemben —, hanem a fajsúlya. Úszó-szárnya, a rendeltetése szerint, szakasztott az, a mi a madár-nak repülő szárnya. Mind a kettő a helyváltztatás eszköze; szerkezete szerint csavar természetű, tehát egy elvre vezethető vissza.

»Ennek tehát szárnynak kell maradnia s a magyar halász-ember s általában a magyar ember szabatosan szól, a midőn

mondja: »madárnak, bogárnak repülő szárnya, a szélmalomnak hajtó szárnya, a halnak úszó szárnya vagyón.«

Herman Ottó munkája a halak tudományában a nyelvet a természetes útra tereli vissza, magyar nyelvvé teszi. Ezután bizonyosan egy természettudós sem fog többé merni a halakról a csínált nyelven írni; ezentúl minden iskolai könyvet el kell tiltani, a mely a halakat nem magyar nyelven tárgyalja.

Részemről óhajtom, hogy bár minél előbb a gazdasági tudománynak is akadna egy Herman Ottója, a ki irgalmatlanul kiverje a gazdasági könyvekből a szükségtelen német fordításokat. Hisz ha valahol, a mezei gazdaság, a földművelés terén nem szorúlnánk fölösleges szókra. »Minden egyes szó, melyet szükség nélkül alkotunk, úgymond H. O., fölösleges,« én hozzá teszem, káros is, mert megszeplősíti a nyelvet. Szükség volt-e p. o. a *termel* szóra, mely minden gazdasági könyvben szerepel? s nem-e nagy szeplő a »termel« szó? A magyar nyelvnek »terem, termés, termésy«; »teremt, teremtés, teremtmény«; »termeszt, termesztés, termesztmény« stb. szabatos fogalmait a német nyelv nem is bírja kifejezni. De mivel-hogy a német tankönyvekben a gazda »producirt«, mert arra nincs alkalmas német szó, tehát a németből fordított eredeti magyar tankönyvek szerint is a magyar gazda ne »termessen«, mi magyarúl jól volna, hanem »termeljen«, mi magyarul grammatikai lehetetlenség; tehát nemcsak szükségtelen, még rút szeplő is. De az ilyeneken kapva-kap a magyar irodalom, sőt a magyar élet is.

Két példát hozott fel H. O., én is csak kettőt akarok felhozni; tehát az országos *termel* mellé az országos *hullát* teszem még.

Nem tudom, hús éve vagy több-e, hogy ezen nyelvszeplő virágzik. De világosan emlékezem, hogy egyszer Tiszaföldváron gazdálkodva mulatván, dög ütött ki a malaczkok között. Minden reggel az a hír ütö fülemet, hogy *hull* a malacz. Ekkor tűnék először szemembe valamely lapban a *hulla* szó. Másutt is van hát disznó-dög? gondolom magamban, mert én egy pesti lapnak sem írtam meg, hogy nálam *hull* a malacz. De figyelemmel olvasván a helyet, álmélkodva vevém észre, hogy nem disznó-dögről, hanem emberi halottáról van szó. Kinek a kificzamodott eszébe jutott először, hogy hullának nevezze a halottat, nem tudom, de bizonyos, hogy csak állati dögre alkalmazható. Mégis most a »pompes funèbres« nem halottakat, hanem hullákat visznek a temetőbe.

Hogy a hegyközi halászok a német »Lauben« és »Schiffl« szókat löb-re és söföl-re magyarosították, azon nincs mit csudálkozni: de hogy a magyar irodalom és a magyar társadalmi élet e század másik felében a »halott« vagy a »holt tetemek« kifejezését kivetette a szokásból: az pszichológiai botrány. S az nem is egyedüli botrány.

II.

Herman Ottó a magyar halászat jelen állapotát kitanúlván, azon nevezetes eredményre jut, hogy: »Valahol csak Magyarországon az előhegység végső hullámot vet s az erdőségek alját a televényföld váltja fel: legott reá találunk a földmívelő magyarra. És valahol csak ebben az országban nagyobb folyó hőmpölyögteti víztömegét, tóságok terjengenek, legfeltűnőbbben pedig ott, a hol több folyó egymásba szakad: ott van a halászó magyarság is. A hol pedig ezek a viszonyok leginkább ki vannak fejlődve: ott a magyarság legtisztább, legerősebb

»Csak egy látszólagos kivétel, a Székelység, mely hegység lakójának van elfogadva. De ennek dereka is annyi nyílt tért foglal, a mennyit a földfelület egyáltalában megenged, t. i. Gyergyó, Csík, Háromszék, a Maros és Aranyos nyílt medenczeit: hozzá határozottan őshalász.

»Sőt az erdélyi rész főmedenczéjében, az u. n. Mezőségen, a hol ma az oláhságnak nagy elterjedése van, a halas helyek nevei magyarok, u. n. Czege, Gyeke, Katona, Nagy-Czég, Kis-Czég, Méhes, Mező-Záh, Tóhát stb., a mely nevek közül három magyar halászmesterszótól eredt, (Czege, Nagy- és Kis-Czege) a negyedik (Tóhát) a népies vízi terminológiában közkeletű.

»Az ellentétes jelenség az, hogy minél mélyebben hatunk a hegységbe, annál ritkább a magyar elem. Némely ponton a határvonal rendkívül éles. Így Beregben, hol a hegység lábánál elterülő Szernye mocsárját magyarság halássza, televényét magyarság szántja: a hegységgel nyomban beköszönt a kis-orosz elem

»Ezekkel együtt járnak bizonyos tanúságok, a melyeket régi okirataink nyújtanak. A király adományozását, még pedig igen sűrűen, a halászati jog is képezte. És a hol a latin okirat pontosságra, szabatosságra törekedett, mindig a népies magyar halász mesterszóval él: a mi világosan arra mutat, hogy a halászat már akkor is a magyar nép foglalkozásai közé tartozott.

»E mesterszavak súlya még az által is növekedik, hogy a magyar halász száján ma is élnek s oly szerszámokra vagy halászási módokra vonatkoznak, a melyek egyáltalában a legrégibb közé tartoznak.

»Ilyen körülmények között fölteheti-e akár az avatott történetíró, akár az embertan és néprajz művelője, hogy aránylag rövid idő alatt, az elhelyezkedés és területmegtartás nehéz küzdelmei között, egy sátoros, lovas, csak harezolni tudó nép átváltozzék földmívelővé; tanyát vessen és húzzon,¹⁾ állítson czéjét, vejszét; közkeletet tudjon adni mesterszavainak; szóval

¹⁾ A magyar halász a folyónak minden egyes pontját, a melyen kerítő, húzóhálóját kiveheti, tanyának nevezi. A mikor a hálót kiveti, »tanyát vet«, a mikor végzi, »tanyát húz.«

csak úgy hirtelen átugorhasson mozgó, hadakozó állapotának ellenkező-jébe?

»Sőt arra, hogy a halászat a magyarsággal együtt járt, van még egy más bizonyítékunk is, a mely eddig szilárdan áll, s ez az, hogy a halászat a Drávánál találta határát, s egyetlen egy történeti adat sem ismeretes, mely Dráván túl halásztavat vagy halászatot említene.

»Tanúi vagyunk ma is ép oly sajátóságos, mint bizonyító erejű jelenségnek. Ott, a hol a nemzetiségi és nyelvi határok képeződnek, a halászó helyet a magyarság tartja megszállva; így a Dráva torkolatánál. Ott, a hol a némettség vetette meg a lábát a halászó helyen, a német jobbadán csak vállalkozó, halászhai pedig magyarok. Ott, a hol a bérletek a halászat arányait megnövelték, hatalmas szerszámmal kitarthatóan kell dolgozni, például a Balaton körül, ott a bérlő Szeged, Csongrád, Szentés halászeit szegődteti.

»Mindez együttvéve reá utasít arra, hogy a halászat a magyarságnak ösfoglalkozása, a melyet a jelenlegi földjére magával hozott. Kardja, vitézsége igenis szerzett neki hazát, meg is védte ezt számtalanszor: de a kard, a vitézség csak szerző és védő volt; a fentartás egyedül a munkára esett, arra a szerző munkára, mely zajtalanul folyt, a melyhez a magyarság értett s a melyre kardját, vitézségét támasztotta. Mert az igazi társadalmi alap a munka, s csak azok az emberfajok, illetőleg társadalmi egységek, számíthatnak a jövőre, a melyek a munka alapján keletkeztek, azon állanak és állani fognak a jövőben is.« (60 — 68. l.)

Ezen érdekesnél érdekesebb képben, a melyet Herman Ottó kutatásának eredménye állít szemünk elé, legelsőbbben az a vonás ötlék fel, hogy a halászat a magyarság ösfoglalatossága volt. »Bár honnan jött legyen is az, — úgymond H. O. — halászó vidékről kellett jönnie,« Ebből természet szerint foly, hogy »azon föltétel, mely szerint Árpád hadaiban az ember szálonként lóra termett hős volt, oldalán görbe karddal, vállán párducz kaczagánnyal, ércsisakján lengő kócsagtollal, szívében hadakozási és örökös kalandvágygyal, mely folyton arra sarkalta, hogy szomszédjára rontson, prédát ejtsen, ezt párduczbőrön végig nyúlva eltivornyázza s közben új prédajárásokon törje a fejét, túlságos és nagyon is egyoldalú föltétel — mondja helyesen H. O. — Bizonyosan az úgynevezett honfoglalók között halászok is voltak. A halászat az emberiség egyik ös foglalkozása lévén, mely jóval megelőzte nemcsak a földművelést, hanem a marhatartást is, az az ideérkező magyaroknál sem lehetett ismeretlen. Az írott történelem is a byzantinosoknál azt jegyezte fel, hogy a magyarok az új földjükön, a folyók mentiben tanyáztak; mi nemcsak a marha-ítás, hanem okvetetlenül a halászás végett is szükséges vala.

A való történeti állapot szerint tehát a kalandos hadjárást egyidejűnek kell mondani az igen kifejtett halászzattal. Mikor a

Lech folyó partján kemény veszteséget szenvedett a magyarság, a Tisza, Kőrösök, Szamos stb. folyóiban nyugodtan halászgathat vala a halásznép. Bizonyosan nem minden ember lóra termett hús volt: de azonképen bizonyos az is, hogy nem minden magyar ember halász volt. A munkafelosztás minden keletkező társadalomnak legelső törvénye.

Azért nem is kell nálunk a hadakozó életről a megtelepedett halászó életre való hirtelen átugrást képzelni. Való igaz, hogy 907-től — mely évben a magyarok döntő győzelme a bajorokon a honfoglalást mintegy befejezte, tökéletesítette — 1015-ig, — mely évből való az első magyar királyi halászati adomány — csak 108 év folyt le, mely idő igazán rövid arra, hogy merőben hadakozó és sátoraival helyről-helyre mozgó népből állandó lakásokra szokott nép váljék. Amde a magyarok idejövetele nem is úgy esett ám, a mint a közkézen forgó história elbeszéli. Tudniillik »a kürtök megriadának, föllengének a zászlók, melyeken a szabad nemzet erejének és fűségének jelképeül az Attilától öröklött karvaly magasan röpködött, s a nemzet jósa ünnepeles nemzeti áldomás után ihletett magasztaltsággal mutaták az irányt, merre Attilának hagyományos öröksége fekszik.« (Szabó Károly, A magyar vezérek kora, 24. lapján.) S így indulva, csak itatással, etetéssel szakasztván félbe az utazást, Galiczián keresztül jutának örökségükbe, melyet vérökkel váltottak vissza.

Nem így folyt a népek költözése; a magyar nemzet is hosszú időt töltött az úton, mit csak nyelve, nem az írott történelem, beszélhet el.

Másodszor abban a képben azon nevezetes vonás ötlük föl, hogy a halászat még ma is Magyarországon leginkább a magyar lakosok között divatozik. Ez az ethnographiai vonás legnagyobb figyelemre méltó; *mínhogy a halászatnak volta valamely vidéken a magyarság voltának is tanúja.*

Erdélynek lakossági történeteiből tudjuk, hogy az úgynevezett Mezőséget a XIV., XV. századig leginkább magyar és német lakosok tartották; a volt magyarságnak tanúi ma is a halászatra emlékeztető helynevek, egyéb magyar helyneveken kívül. Magyarországon is hajdan szélesebbre terjedt vala a magyar lakosság. Így p. o. 1254-ben IV. Bélának egy oklevele Zólyom melletti »Haláz« helységről szól, »in qua nostri piscatores habitabant.« (H. O. a 99. l.) Ennek a helységnek neve most »Ribar«, mely tót szó halászt jelent. — Régi »Haláz« neve magyar lakosságról tanúskodik, mely talán már 1254. tájban meg vala foggya. — Hogy hajdan a halászat a Drávánál találta volna határát, mint H. O. mondja, talán csak félig-meddig áll. Maga hozza fel a 101. lapon IV. László királynak 1280-ban kelt oklevelét, mely halfogókat,

alkalmasint vejszéket¹⁾ említ a Chernusz, Kneziche és Laky vizeken *Pozsega vármegyében*; — s a 105. lapon olvassuk: »A Garák 1427-ben új javakat kaptak, ezek közt Valkó várát, a hol akkor nagyobb részt magyarság lakott. Itt nyilván tanyahalászat volt a következő tanyákkal: Chernatava, Dotfyn, Nagsesriu, Kis-fuorony, Nagy-zaton, Kis-zaton (Nagy-Zátony, Kis-Zátony.)«

Ezen vonás még nagyobb ethnographiai jelentőségűvé lesz, ha meggondoljuk, hogy azt a magyarságot azokon a helyeken szláv népség előzte meg. Bizonyosan ez is halászatot üzött volt, a mit már, mint maga H. O. megjegyzi, a szláv *tona* bizonyít, mely azt teszi: »hallhúzás helye«, mely nyilván a magyar halásztanyának az őse; s a mely tanya szó azután a földmivelőnek gazdasági helyét is kezdte jelenteni és jelenti ma is. Tudjuk, hogy a magyar halász a folyónak minden egyes pontját, a melyen kerítő-húzó-hálóját kivetheti, tanyának nevezi. E szót tehát a magyarság az őtet megelőző szláv lakosságtól vette által, a melynek voltáról, hogy egyebet ne hozzak fel, a *Csongrád* (= Fekete-Vár) város-név is tanúskodik. Ezen ős szlávság a magyarságba olvadt, mely beléolvadás vitte be a sok szláv szót a magyar nyelvbe. Ezen ős szlávtságtól különbözik a felföldi tótság, az éjszakkéleti kis-orosszás, mint az oláhság is, melyek mind újabbkori lakosok, — minek bővebb kifejtését itt mellőzöm.

Erről a nevezetes régi halászatról azt állítja H. O. a 62. lapon, hogy soha sem volt czéhes, hogy mai napig is legszabadabb ősi foglalkozás. — Varga után (Szeged város története 1877. a 139. stb.) azt hiszi, hogy Szeged népe már eredettől fogva halász volt; hozzá lehet tenni, úgymond H. O., hogy Szeged neve rokon a szegjével, t. i. czégével, mire fekvésénél fogva kiválóan alkalmas is.²⁾ Nevezetes, így folytatja, hogy a czéhnek a szegedi halászok

¹⁾ Vejsze nádfalakból készült és sulyokkal levert, a halak betévedésére való készülék.

²⁾ A *Szeged*, *Szőged*, város- vagy hely-név a szeg, szög szónak származéka, *d* képzővel, mely sok helynévben látható, mint Vár-*ad*, Diós-*d*, Disznó-*d* stb. Jelentése pedig a latin Confluent, Confluentia, a folyók összeszakadása szeget, szöget képezvén. A Tisza és Maros összeszakadása adta tehát ezt a nevet. A helynevek legősiebb ragjai: *ü* *é*, *ul* *ül*, *t*, *valának*, melyek kivesszőben vannak, félre is értjük. A régi *Szegedé* (hová még? Szegedé) már más raggal is tetéztetik, így: *Szegedébe*. Most mondjuk (félreértésből): Györre, Györrel, Györött, e helyett: Györ-*é*, Györ-*ül*, Györ-*ött*.

A *Szeged*, *Szőged* hasonmása a *Sziget* szó, mely szintén folyók összeszakadásánál való helyeket jelent, mint *Máramaros-Sziget* a Tisza és Viza szegje; hasonló a *Szilágy-Szeg*, a Szilágynek és más kis folyónak szegje stb.

Még világosabb *Sajó-Szőged*, falu Borsódban, alkalmasint a Sajónak egy volt szögéről így nevezve.

közt semmi nyoma; a halászat szabad ipar volt. (a 106. lapon.) Továbbá mondja: »A halászság háromféle volt: királyi, jobbágyi, mely az adományozás tárgyát képezte; *de a törzsökös magyar telepeken a halászság mindenkoron szabad volt* (a 140. lapon.)

»Igazi magyar halász — így szól még egy helyütt (413. l.) Herman O. — az, a ki ősi szerszámmal, ősi módon, patriárchális összeállásban, tehát ősi borkorban, kötésben vagy felekezetben űzi mesterségét s megbizonyíthatólag czéhes és soha jobbágy nem volt.«

Itt a szabadság fogalma nyilván kétféle, melyet H. O. egymástól nem különböztet meg, s melyet a földmivelés példájával világosíthatni meg. Nálunk minden ember ekét és vonómarhát szerezhet magának, ebben nincs szabadtalanság: de különbség áll elő, ha kérdezzük, a maga földjét, vagy másét szántja-e? Hajdan is minden ember szerezhetett magának ekét és vonómarhát: de hajdan is azt kérdezték, a maga földjét vagy másét szántotta-e? Tehát a szántás-vetés nem volt és nincs is czéh által bizonyos emberekre szorítva; de a szántható-vethető föld nem közös, hanem bizonyos birtokosoké.

A földmivelésnek szakasztott hasonmása a halászat. Ha pénzem és kedvem van, mindenféle halászati szerszámot szerezhetek magamnak, de kérdés: van-e folyóm, tavam, hogy halászhaszak. Lehet, hogy hajdan a halászás czéh által nem volt bizonyos emberekre szorítva: de hajdan is kérdés volt, vajjon a vizek, folyók, tavak birtokában vannak-e valakinek, vagy senkinek? A czéhbeli kötöttség nagyon különbözik a birtokbeli kötöttségtől. A czéhek csak a városok területén, úgy szólván, csak a városok falai között, támadhattak és fejlődhettek; a halászat, a földmivelés nem folyhatuak és nem folyhattak a városok falai között. Az tehát, hogy a halászat szabad ipar volt, csak annyit jelent, hogy czéh által senki sem volt megakadályozva halászszá lenni; de nem jelenti ám azt is, hogy szabad volt akárkinek akárhol is halásznia.

Azt mondja Herman Ottó, hogy a törzsökös magyar telepeken a halászság mindenkoron szabad volt. — Amde nagy jeles munkájában egyetlen egy ilyen törzsökös magyar telepet sem nevez meg, nem is nevezhetne meg. A számosan felhozott királyi oklevelek mind azt mutatják, hogy szabad halászat nem volt, mert eladományozta a király. Hát a halászok magok szabad emberek voltak-e?

H. O. felhozza 1208-ból, hogy Fakó és István comesek a lébeni apátságnak »contulerunt decem mansiones piscatorum, quorum haec sunt nomina« . . . következik 9 név.

Az 1235—40. közt IV. Béla király a pannonhalmi apátság halászeit összeírattja, s ott van: »In predio Weymuch hec sunt

nomina piscatorum. . . . qui cum suis cognatis preter parvulos et juvenes sunt septuaginta mansiones.«¹⁾

Imre királynak 1203-ban kelt oklevele szerint a veszprémi püspök »habet piscaturam in Zala ad triginta homines, ad quam deputate sunt novem mansiones, quarum insuper incumbit debito curiae ruinas resarcire, tribus tamen tantum diebus in hebdomada ad opus fratrum piscationi intendere.« Cod. Dipl. VII. 2. 361. (95. l.)

Ezen három példához igen sokat lehetne hozzá adni, a melyek mind azt bizonyítják, hogy bizony az árpádi királyok idejében a halászok oly kevésbé szabadok valának, mint a többi »conditionarii«, azaz úri munkára kötelezettek; s hogy hozzájuk képest a városi czéhbeli igazán szabadok voltak!

A magyar királyok ideje előtt, tehát a fejedelmek idejében 904—1000-ig, szabadok voltak-e a magyar halászok, arról oklevél nincsen: de hogy akkor is úr és szolga volt, az bizonyosnál bizonyosabb.

Szabad halász csak ott képzelhető, a hol a halászat nem eshetett többé királyi adományozás alá, mint a Székely-, a Szász-földön, a szabad királyi városok területein, vagy határaiban, a szabad kerületekben, teszem a szepesi 24 város kerületében. Azokban képzelhetni, hogy eleinte szabad volt a halászat, tehát minden szabad ember halászhat vala is. De mihelyt a község a közjövedelemre kezdte nézni, legott bizonyosan bérbe adták a halászatot, s megszűnt a szabad halászat; de a bérlők, ha szabad emberek voltak, azok maradtak is. — Béla király 1247-ben a szegedi hospeseknek (az az németeknek) Tápé földet adja, mely a csongrádi várhoz tartozott volt; hozzá járult a tatárok által kiölt Csupor-családnak *Vár-tou* halasa is (a 98. lapon.) Ebben a Vártóban vagy magok a hospitesek halászgattak, vagy bérbe adták a halászatot, alkalmasint szabad embernek, a ki azonban szegődtehetett halászokat.

Szabad halász, azaz olyan, a ki a saját vizében maga számára, senkinek attól bért vagy adót nem adván, halászott, csak birtokos lehet vala. A birtokosok számát pedig a királyon és püspökökön, káptalanokon, birtokos szerzeteseken kívül a magán, úgy nevezett, nemes birtokosok, a szabad királyi városok, a szabad kerületek.

¹⁾ H. O. a mansio latin szón nemzetséget, nem háznépet akar érteni. Hogy inkább nemzetséget, mintsem háznépet (család) jelent vala-e? nem keresem itt; házközösséget is jelenthetett. De hogy nemcsak a halászemberekről szolt a mansio, hanem mindenféle jobbágyról, azt sok oklevél bizonyítja. P. o. IV. László király megengedé az erdélyi káptalannak, hogy Fyleds és Enud birtokaira »sexaginta mansiones olacorum« fogadja. Ezek nem voltak halászok.

a Székelység és Szászság tették. Ezek lehettek szabad halászok is; más szabad halász nem volt, nem lehetett. A fejedelmek idejében, a X. század alatt mikép volt a halászat dolga, nem tudjuk.

III.

»A magyar népies halászati eszközök sok tekintetben visszavágnak ősrégi időkre: azért ősrégészeti és néprajzi szempontból szerfölött becsesek.« Igy H. O. a 8. lapon. Összeállítja tehát az »Őshalászat nyomait (14—46 l.) azaz a történetírást megelőző halászat nyomait, s ebben fejezi ki az őshalászat képét, »hogy a halászati szerszám lényeg szerint már legelső, legkezdetlegesebb alakjaiban ugyanaz volt, a mi a mai, csak az anyag lett más-más, a forma tökéletesedett.« (47. l.) Azután igen érdekest közöl az ó-kor halászatáról, különösen az egyiptomiakéről (48—56. l.), s röviden említvén meg a vas-kort, a »magyar halászat multjára« tér, s fejtegeti a történeti mesterszavakat, úgy mint a tanyát, melyet a balatoniak vetőnek és vonyónak hínak; a vejszét, vészt, czégét, füles varsát (62—84. l.) Következteti a »szóegyeztetést,« mely a történeti mesterszavakat a szótárakban előforduló halászati eszközökkel veti össze, s lehetőleg határozza meg. E szerint (a *háló* első helyre való lévén): *gyalom* = verriculum, Zuggarn, Fischgarnnetz; *gyalmostó* = piscina, Weiher, Fischteich; *kátás gyalom* = zsákos gyalom; *tanya* = locus piscaturae; *öreg háló* káta nélkül = sagena, németül Segge; *varsa* = ansa, Fischerreuse; *vész*. Ezt Molnár Albert szótára így fejezi ki latinul: locus sagenarum. németül: Ort, wo man die Garne aufhängt; — de így is: sagena, Fischgarn. Ez teljesen hibás, mert nem lehet más, mint »lacuna,« németül: »Lache, Weiher, Tiefe«, úgymond H. O. De jegyzetben hozzá teszi: »Csupán Miskolczon, a Sajó-halászházknál, van egy hálóból kötött szerszám, mely a rendes magyar szárnyas varsának kibővítése, s a melyet *vész* szóval jelölnek. »A vész, úgymond más helyen (81. l.), kiválóan jellemzi a magyar ember észjárását, mely mindig analogiára hajlik. A természetes vész már maga is fogása a hálnak, mert nem engedi meg a szabad vonulást. A hal áradáskor kerül bele, s apadáskor bennreked. Ugy látszik, innen van az, hogy Komádi körül a vejsze fejét, a hol tudniillik a hal fogva van, *vesz*-nek mondja a halász; de kapcsolatos ezzel a vészlés is, mely a Bodroghöz halászáinál divatozik, s a folyó bizonyos részének elzárását jelenti.« De semmi kétség, hogy ez a *vész* a vejszé-vel synonym, mert a szerszám megközelíti a vejsze szerkezetét.«

Csak ezeket hozom fel.

Azután ábrákkal is szemléltethetővé teszi a háromféle *czégét*, úgymint a székely, magyar és cigány *czégét*; a magyar és beregi

vejszét, melynek mesterségesebb alkotása a *kürtő*; azután a *rác* *vejszét*; végre a *füles varsát*. (150—160. l.)

A czége, mely rekesztés, egy kapuval van ellátva, melybe a Borsza halásza a *gamzsahálót* állítja, a halak felfogására. (83. l.)

Micsoda felvilágosítást adhatnak ezek a magyar őstörténetek homályában? Herman Ottó azt mondja, mint láttuk, »bár honnan jött legyen a magyarság, halászó vidékről kellett jönnie.« (65. l.) Hol találhatjuk meg azt a halászó vidéket, a melyről ide jöttek a magyarok? Mi kalauzolhat bennünket ama vidék felkeresésében?

Akármenynyire túlhaladja is a halászat a vadászatot: ez minden okvetetlenül szinte első emberi foglalatosság volt, mert ruházattal látta el az embert. Ruha nélkül, tehát mezítelen, halászó ember a földnek csak olyan tájain élhet, a melyeken soha fagyos tél nem váltja fel a meleg nyarat. A hol tél, nyár van; ott az ember ruha nélkül nem lehet el. Úgy de ruhát nem nyerhetni halakról, hanem csak a vadászaton elejtett vadakról. A vadnak bőre volt a legelső ruha. Ilyen ruha évekig tarthat: de az éhséget naponkint érezi az ember. A halászat gyakrabban foglalkoztatá őt, mint a vadászat: de ez oly szükséges vala, mint amaz.

Ha, mint H. O. helyesen állítja, a magyarságnak halászó vidékről kellett ide jönnie, hozzá tehetjük, hogy bizonyosan vadászó és halászó, azaz olyan vidékről jött, a hol a halászaton kívül a vadászat is foglalkoztatta az embereket. Ujra kérdezzük: Mi kalauzolhat bennünket azon halászó-vadászó vidék felkeresésére?

Egyedül a nyelv. A mely nyelvben a vadászatnak és halászatnak legszükségesebb szavait az illető magyar szók hasonlóinak találjuk, azon nyelv bizonyosan ősi rokonságban áll a magyar nyelvvel; vagy másképen mondva: azon nép, mely azt a nyelvet beszéli, vagy valaha beszéltette, bizonyosan ősi rokonságban áll a magyar nyelvet beszéllő néppel.

Am ide való Herman Ottónak igen találó észrevétele. »Nemcsak magyar földön — ugymond a 663. lapon — hanem világszerte a legműveltebb népek körében is, bőven terem az általános műveltséggel bíró embereknek egy külön fajtája, a kiknek a könyvekkel és szakemberrel szemben külön álláspontjuk van. A könyvekkel szemben a lehetetlenségig követelők. Minden, de minden meglegyen bennök. A szakemberrel szemben követelésök az, hogy megörögzött előítéleteiket legyezgesse. Ezek az emberek büszkéek születésök helyére — ez erény; erős a hit bennök, hogy a mi ott terem, az sehol másutt nem terem, vagy ha már még is, akkor az övék legalább különb — ez gyengeség; de minthogy az öreg csósz ezt meg azt állította valamely természeti jelenségről, hát ez szentírás; ha pedig a szakember másképen nemcsak látja, hanem bizo-

nyítja is ugyanezt a dolgot, azért a szaktudósnak avval a csőssze szemben még sincsen igaza — ez elfogultság. Ez az elfogultság sokszor oly hatalmas, hogy országossá fajul s a szaktudás tekintélyének csorbitására vezet, a mi nem szolgálja meg a közművelődés érdekét.»

Hasonló álláspontjuk van nálunk az általános műveltséggel bíró embereknek a magyar összehasonlító nyelvtudomány és nyelvtudós irányában. Nem kell nekik az a tudomány, mert nem legyezgeti a megrögzött előítéleteket. S görbe szemmel nézik az összehasonlító nyelvtudománynak művelőjét. Nem egy öreg és fiatal csősz állította és meg is irta, hogy a magyar nem veszi be, a mit némelyek nemcsak tanítanak, de be is bizonyítanak. Mert az, úgy hiszik, a magyar nemzet kisebbitésére szolgál. Milyen hatalmas pedig ezen elfogultság, szükségtelen mondanom. Az általános műveltséggel bíró magyar embernek nincs helyes fogalma a nyelvek rokonságáról, mert a saját nyelvének történeteit nem tudván, nem is juthat odáig, hogy a nemzetek keletkezésének mivoltát megsejtse. S minthogy a szűk földrajzi határok közé szorított magyar nyelvnek nincsenek egymást nem értő nyelvjárásai, mint van p. o. a németnek: azt hiszi, hogy mert nem érti azt, mit a tudomány a magyar nyelvhez rokonnak mond, tehát az nem is lehet rokona.

De az elfogultságot legyőzhetni, ha kellő móddal adjuk elő a győző okokat; a ki pedig nem akar meggyőződni, arra kár vesztegetni a szót.

A rokon nyelveknek megfelelő szavai bizonyos és rendszeres hangváltozásokat tüntetnek elő, milyeneket a vendég vagy kölcsönvett szók nem mutatnak. Sama rendszeres hangváltozások a nyelvek rokonságnak leghitelesebb bizonyítékai. Némi tájékoztatásul szolgáljon a nem-nyelvész olvasónak a következő.

Az árja nyelvek rokonság, t. i. a német, szláv, latin, görög, szanszkrit stb. nyelvek rokonsága annyira el van ismerve, mint akár a földnek a napkörüli futása. Egyiket sem tagadja senki is. A ki az általános műveltségük közé tartozik, jóllehet azokról nincs is tudományos fogalma, s azt meg sem tudná magyarázni, a ki tőle akarná megtanulni. Előhozok tehát néhány hangváltozásokat a legismeretesebb árja nyelvekből.

A német »fuss« láb, angolban foot, latinban ped (pedis). görögben pod (podos). Itt már két hangváltozást látunk, a szónak elején az *f*-nek és *p*-nek, meg a szó végén a *t-d*-nek és (sz) *s*-nek változását. Az *f*=*p*-t mutassák még a német »fell«-bőr, s a latin »pell«-is; a német »fiuf«-öt, az angol »five« és a görög »penta.« A példákat könnyű volna sokszorosítani.

A *t*=*s* (sz) sőt *z*-ét mutassák még csak a germán nyelvekből vett példák, mint a félnémet »wasser« víz, az alföldi német »watter«.

az angol »water«; a felnémet »was« mi, az alföldi német »wat«, az angol »what«; a felnémet »zunge« nyelv, az alföldi német »tung« az angol »tong«; a felnémet »zwei« kettő, az alföldi német »twei«, az angol »two«, tegyük hozzá a latint »duo«-t, a görög »düo«-t.

A német »haupt« = fej, latinban »caput«; a német »haut« = bőr, latinban »cut«-is, itt a *c*-nek (*k*-nak) és *h*-nak változását látjuk, melyet a német »hundert« = száz, a latin »cent«-um, a görög »kat«-on (he-katon) is mutat; a latin centum a rómaiak idejében kentum-nak hangzott. E példákat is könnyű volna sokszorosítani.

Ilyen és még több hangváltozások tűnnek elő a magyar és rokon nyelvek megfelelő szavaiban is.

P. o. f = p. A magyar »fő, főv, fej«, a finnben »pää«, a vogulban »päuk« és »ponk«; a magyar »fi, fiu« a vogulban »pi« és »püv«, a finnben »poj«; a magyar »fű, fűv« a vogulban »pum«. A példákat könnyű volna sokszorosítani. A felhozottak azonban az *f* = *p* változáson kívül a magyar utóhangu *v, j* (főv, fej)-nek *k*-val pótlását (päuk, ponk, poj«) és *n*-nel való bővülését is mutatják, a minek alább majd több példáját találjuk.

z = *t*, d. A magyar »viz« vogulban »vit«, finnben »vet«; a magyar »tűz« vogulban »tut« és »tul«; a magyar »fűz« vogulban »put«, innen fűz-ő, fűz-ev, ott put-ep. — Hogy a magyar utóhangu *z* hajdan nálunk is *d* volt, mutatja az »oz« most »az« szó, miből van *od*-a: mutatja az »ez« szó, miből van *id*-e; mutatja a helyenkint ismeretes *vides*, vizes helyett.

Sz. = *t*. Ez leggyakoribb változás az igeszókban; a vogul »ol-s« magyarban »vol-t.« A vogul »men-s« magyarban »men-t«; a vogul »kal-s« magyarban »hal-t«, »hol-t« stb. stb.

H = *k*. A magyar »három«, vogulban »korom kurum«, finnben »kolm«; a magyar »hat« vogulban »kat, kot«, finnben »kuut«; a magyar »hal« = piscis, vogulban »kul«, finnben »kala«; a magyar »hal« = moritur, vogulban »kal, kol«, finnben »kuol«: a magyar »haz« (haz-a) vogulban »kot«, de »kvol« is, finnben »kot« stb. Ezen példákat is könnyű volna szaporítani.

Az *n*-nek, és az *m*-nek való meg bővülését a már felhozott pänk, ponk-on kívül mutassák még a vogul »ponk«, fog; a vogul »lunt« lúd; a vogul »sunt« száz, (külömben a száz vogulban »sop«) a vogul »kunt«-el, hód; a vogul »kant«, finn »kunta«, had; így a régi magyar »mevet« vogul »mauint«; a magyar »hattyú« a vogul »koteng«; — a magyar »eb« a vogul »amp«, a magyar »hab« a vogul »kump« stb.

A szók végén a magyar eredeti *v*, a rokon nyelvek megfelelő szavaiban *m*, p. o. a magyar »fűv, fű« vogulban »pum«; a magyar »sziv szü« vogulban »sim«; a »név« ott »nim, nem, nam«; a »lev, lé« ott »lem« stb.

Az igeszókban a magyar eredeti *v*, mely a hosszú ó, ő-be olvadt bele, a finnben is *v*, de a vogulban *p*, p. o. a magyar »menő« finnben »mineva«, vogulban »menep«; a magyar »való« finnben »oleva« vogulban »olep«, »olp«; a magyar »háló« finnben »kunleva«, vogulban »kulep«. De némely szókban a participialis eredeti *v* finnben is *p*; a magyar »kelő« finnben »käy-pä«, vogulban »kualep«; a magyar »viv-ő« finnben vie-pä, vogulban vi-p stb.

Az *u*, *ü* rokon lévén a *v* hanggal, azért a magyar névszók *ú*-ja, *ü*-je (lábú, szemű, kezű) is a vogulban *p*, mint lajl = láb, lajlep = lábu; sem, šam = szem, semep, šamep = szemű; kat = kéz, katep = kezű stb. A *p* előtti *e* csak segédhangzó, mert így is mondják olp, olep helyett, semp semep helyett.

Néha a magyar szó kis alakú, néha meg képzővel bővített alakú a megfelelő szókkal szemközt. Az elsőnek példája a már felhozott magyar »sziv« vogul »sim«, melynek finnben »sydäm. syöm« felel meg. Ilyen a magyar »ij«, melynek teljes alakja vogulban »jagit« vagy »jagt«, a miből már a vogulban »jaut« és »jajt«, lett. A magyar »ij« csak az »ija, ijat« alakjaival emlékeztet a teljesebb testű rokonára. Másiknak példái legyenek a vogul »lil«, »tur«, melyeknek képzős magyar szók: »lél-ek«, »tor-ok« felelnek meg. Így a finn »pesünek«, a vogul »pit«-nek a magyar »fész-ek« a megfelelője.

Föltetsző tünemény, hogy sok magyar szó magánhangzóval kezdődik, s annak megfelelője a rokon nyelvekben mássalhangzót. még pedig a finnben *s*-et vagy *h*-t, a vogulban pedig *t*-t mutat. Például:

magyar:	finn:	vogul:
ev (eszik)	syö	te, ti
enni	syö-dä	te-h, tingve
étet	syöt-tä	tet, tit
evez	sout	tau
(itt a magyar <i>z</i> s a finn <i>t</i> már képzők):		
evezni	soutaa	tauh, taungve
evező (eszköz)	soutava	taup, toup
evező (ember)	soutaja	taup, toup
öl (Klafter)	syl	täl
egér	hiir	tänger
ősz	syks	täkus, täks
új (finger)	—	tule
új (ärmel)	—	tajt, tant
új töve	—	tajt tit
új szája	—	tajt sunt.

Magokban érthetők, világosak a vogul majl, magyar mell; a vogul pel, päl magyar fül; a vogul pal, magyar fél; a vogul kitag, magyar kettő, a vogul kit, magyar két; a vogul ät, magyar öt, a vogul ül, magyar öl, megöl, a magyar vér, vogul vir, vujr; a magyar tél, vogul tel, tal stb. stb.

Az önhangzók változásain pedig fenn nem akad az, a kinek némi tudomása van a német vagy a szláv nyelvjárásokról.

Ilyen rendes hangváltozásokat, és szó-találkozásokat a török és magyar nyelvek, egymás mellé tartva, nem mutatnak. Az idegen szók pedig, bármily számosak legyenek is a magyar nyelvben, a kölcsön vett szláv, török, német szók, egészen más természetiek.

Lássuk most a vadászatra és halászatra vonatkozó szókat a vogul és magyar nyelvekben. Jaj-t = ij, ijj; li = lö, lim lin li = lövök, lösz, lö; lilem lilen litä vagy lutä = lövöm, lövöd, lövi; njal (nyal) = nyíl, njalel li = nyíllal lö, njalel litä n'ohst = nyíllal lövi a nyusztot; — njal näl = nyíl nyele, njal pänk = nyíl feje, stb. A vogul vadásznak fő vadja most a n'ohs = nyuszt (itt a magyar szó bővült meg *t* hanggal a vogul n'ohs ellenében, mint a vogul jajt a magyar ij, ijj ellenében), mert annak bőrével az adót fizeti. Még nevezetesebb a *len* = mókus, evet, melynek bőre pénz gyanánt járt és jár; más nyelv-járásokban *ten* és *teng*. Ennek a magyarban nincs megfelelője.

A vogul vadásznak fő segédje az *amp* = eb, melynek ott nagy ára van. A ló is honos a voguloknál; *lu*-nak nevezik, s azt mondják: lu tärm meni = lovon megyen (tärm = rajta); a näjr = nyer-eg is megvan ott; näjring lu = nyerges ló.

A vogul halászatnak fő vadja, természet szerint, a *kul* = hal, melynek sok faja van. Kiemelem a *sart*-ot = csuka (szláv szó,) mert azt *jelping kul*-nak nevezik (szent hal); valamint a kigyó is a vogulnak *jelping uj* (szent állat). A hálnak nagy ellensége a *vidra* (szláv szó), azt a vogul *kul-tep*-nek (hal-evő) hívja.

A halászat fő eszköze a *kulp*-háló. A magyar háló szó egy elveszett igének nomen-je, név-szója, milyen az ajtó, olló, sarló is. A vogul *kulp* is (kulep, kulop) ilyen névszó, melynek igéje *kul* megvan, azt jelentvén: merít, hálóval halász; *kulitem* fölmeríték, kibuktatok. A vogul teremtés mondája így neveztetik: *ma kulitem majta* föld kibuktatásának, fölmerítésének mondája. A vogul *kulit* egyjelentésű a német »schöpfen« szóval; a »Schöpfer«, »Schöpfung« tehát (kulitem kum, kuitungve,) a vogul észjárás-sal találkozni, mit a német mythologusok nem tudnak. — A vogul *kulp*-nak megfelelője a finn *kulleh* (kulteen) is, mi lazaczt fogásra nagy hálót jelent. A finn mondja: *vetiä kuletta* hálót vonni; *heittävä kuletta koko yön* = kihányták a hálót egész éjszaka;

kullet kunta = háló-had »societas piscatorum ad unum sete pertinenſa, magyarázza Renvall szótára; e háló-had magyarul: halász-bokor.

Hogy a halász vizen járhasson, hajó kell neki. Azt a vogul *kap*-nak nevezi. Ez is igétől származó névszónak látszik, mint a magyar hajó szó. A hajónak, szöfejtés szerint, úgy felel meg a vogul *kap*, mint a hálónak a vogul *kulp*. De vogulban a nyárfa is *kap*. Lehet, hogy a kivájt nyárfa szolgáltatta az első vogul hajót, s így lett abban a vogul nyelvben egyhanguvá a nyárfa és a hajó, t. i. *kap*. Érdekes, hogy a finnben is *haapa* (haavan) a nyárfa, s *haapio* »linter ex uno trunco populi excavata, inde navicula« magyarázza a Renvall szótára. Tehát a vogul *kap* mint nyárfa és hajó, a finn *haapa*, *haapio* és a magyar *hajó* egymásnak megfelelői.

Most a vogul folyókról közlök a földrajzra nézve is érdekest.

A vogul földnek legnagyobb folyója az *As* (öreg) azaz *Ob*. Minden belészakadó folyó hozzáképest *taut* vagy *tajt*, azaz újj; az *As* mintegy a ruha, a belészakadó folyó a ruhának újja (*manica*) vagy a kéznek újja. Különben a folyó vogulban *já*, melyet hozzátesznek a *taut* vagy *tajt*-hoz, s így lesz: *Taut-ja*, vagy *Tajt-ja*, az *As*nak, *Ob*nak minden újja, vagy mellékfolyója.

A vogul *ja*-nak a magyar *jó* felel meg, melyet több magyar folyónévben megtalálunk, úgymint a gömöri és borsodi *Sajó*-ban, mely a Tiszába szakad, a máramarosi *Sajó*-ban, mely az Izába, és az erdélyi *Sajó*-ban, mely a Szamosba szakad. A *sajó* szó tulajdonképen *sav-jó*, *saj-jó*, azaz só-folyó. A gömöri tótok nevezik is »Slana«-nak, azaz sósnek, sós víznek, és a dobsiuai németek »Salz-ach«-nak Só-folyónak. — Megtaláljuk a *jó*-t a borsodi és hevesi *Héjő*-ben, mi *hév-jó* = meleg folyó, tótul *Tapolcza* (Miskolcz mellett); a nagy-váradi *Pecze* is, mely a meleg fürdőből foly ki, *Héjő*-nek neveztetett. Megtaláljuk azt a *Berettyó*-ban, mi *Berek-jó* = (berek-folyó); *Tapió*-ban, *Tapi-jó* *Sijó*-ban.

A vogul földnek folyónevei azonban szürjén neveikkel jutottak az európai geographiába. A szürjének t. i. a vogulok határosaik az éjszaki Uralnak nyugati lejtőin egész a Fejér-tengerig, s kereskedő nép lévén, az oroszok vezetői valának az Uralon túli tartományokba, tehát a vogulok, vagy *mancsiak* (mert így híjják magukat a vogulok) földjére. A szürjének a vogul *As*-t *Ob*-nak nevezik, minek jelentése öreg, vén; s ebből lett az ismeretes *Obi* folyó-név.

A szürjének a vogul *taut*-ot, *tajt*-ot *sos*-nak nevezik, mi hasonlóképen újjat (*Ärmel*) jelent. Wiedermann szürjén szótárában »sos« *Ärmel*, »sos-töm« *ärmellos*, újjatlan.¹⁾ A *va* szó szürjében

¹⁾ Syrjänisch-Deutsches Wörterbuch, nebst einem Wotjakisch-Deutschen im Anhang. St. Petersburg, 1880.

folyót jelent, s megfelel a vogul *ja*-nak, a magyar *jó*-nak és a finn *joe*-nak (joki, joen-folyó). Hozzáteve a Soshoz, lesz *Sos-va*, mintegy a nagy folyónak, az As-nak vagy Ob-nak ujjas folyója. S az Ob folyó névvel együtt a *Sosva* folyó-név is bejutott az európai geographiába, a vogul *Tajtjá*-k helyett. Van pedig több *Sosva*, a melyekből kettőt emelek ki; az északi vagy *Nagy-Sosvá*-t, mely Berezonon felül szakad az Ob-ba, és a déli, vagy *Kis-Sosvá*-t, mely különösen érdekes. Több kisebb folyóból tamadván ez a Sosva, a Pelim nevű helység mellett a Tavdába siet, mely Tavda sok folyót felszedvén, Tobolsk mellett az Irtisbe szakad. A *Tavda* folyó-név a vogul *Taut*-jának megmaradt emléke. A Sosva és Tavda (*Tautja*) ugyan azt jelentik; de amaz szürjén, ez vogul szó. Mint nálunk a Miskolcz melletti Tapoleza, mihelyt a magyar síkságra ér Hevesmegyében, Héjőnek neveztetik, amaz szlávul, ez magyarul ugyanezt jelentvén: úgy ott a folyónak nyugati része az Ural hegyei közt szürjénül Sosva, a hajdani vogul (most orosz) síkságon pedig vogulul Tautja (Tavda) nevű. A Sosva-Tavda és az északi nagy Sosva között a Konda folyó van, mely hasonlóképen az Irtisbe szakad, s nálunk azért nevezetes, hogy a Konda melléki vogul nyelvre fordított Máté és Márk-evangeliumokból készült az első vogul grammatika.¹⁾ Ezek a folyók mind nyugatról keletre sietnek a nagy folyó-völgybe, melyben az Irtis és Ob vizszik hatalmas vizöket a Jegestengerbe. Az Irtis is az Obnak úija, az osztjakok felfogása szerint. Osztjakul az Irtis neve *Tangat*, mi a vogul *taut*-nak, *tajt*-nak teljesebb alakja, tehát hasonlóképen újjat (manica, ärmel) jelent.

A vogulok, osztjakok és szürjének a magyarok legéjszakiabb nyelvi rokonaik; leghajdanában a magyarok ama három népnek déli szomszédjaik lehettek. Maga a vogulok földje hajdan oly téres volt mint a mai Németország; a három éjszaki nép tehát igen nagy területen vadásztatott, halásztatott. A magyar nyelv legtöbb szóbeli és grammatikai közösséget mutatván a szürjén, vogul és osztják nyelvekkel, nem csoda, hogy a magyar *jó* folyó-névnek magyarázatját a vogul *ja*-ban (természet szerint, a finn *joe*-ban is) megtaláljuk. Hát a szürjén *va* nem fordulna elő a magyar folyó-nevekben?

Van nálunk: *Bodva*, *Szinva*, *Zagyva*, *Zsitva*, *Lendva* stb. Ezeket nem-compositumoknak tartaná az ember, s szlávosoknak vélhetné. Azonban a *Lendva* folyó németben »Lim-bach«, tehát a magyar *lend*-*va*-t is compositumnak tarthatni. Legdöntőbb az,

¹⁾ A Kondai vogul nyelv. Popa G. fordításának alapján. A M. Nyelvközlemények IX. kötetében írta Hunfalvy Pál. 1872.

hogyan van *Zagyi* tulajdon név, p. o. Détériben, Gömörmegyében. ¹⁾ Ez arra való bizonyíték, hogy a *Zagyva* folyó-név compositum: *Zagy*-va. Ily compositumok tehát a *Bodva*, *Szinva*, *Zsitva* is. A magyar folyónevekben a *jó* és *va*, mint látjuk, az éjszaki ős hazából származtak ide.

A felette nevezetes halászatnak, mely a halas Ob-ban és annak újjaiiban ma is fő nevezetességű, nem akadt még egy Hermann Ottó-ja. De minthogy nevezett író is az ősi halászat felvilágosítása végett a vogul Teremtés mondájára hivatkozik, tehát közlöm abból a vadászatra és halászatra vonatkozó részt.

A mondának czime, a mint már tudva van az olvasó előtt: *Ma kulitem majt* a föld fölmerítésének, fölbuktatásának mondataja. Ennek elejét elhagyván ott kezdem, hol *Elempi* (a levegőnek fia), a *Numi Tarom* (felső isten) meghagyásából a tengerből felhozza a földet, mely azonban vesztég nem bír állani, mert a széltől majd éjszak felé, majd dél felé hajtatik, míg Elempi a Numi Taromnak ezüst gombu övével körül nem keríti. (Az ezüst gombu öv az Ural-hegység, melyet a latin írók, kik arról az éjszaki földrésről írtak, csak ugyan *világ övének* (cingulum mundi) nevezének. Ez az elnevezés bizonyosan az Ural lejtőinek ősi lakosaitól, tehát a szürjének és voguloktól származik.)

Vesztég állván a föld, Elempi a Numi Tarom utasítása szerint agyagból és hóból embert, lábas állatot (lajling uj), tollas állatot (tauling uj) gyúr, s így meglakósítja a földet. De miből él majd az ember? azon aggódik most Elempi, a ki úgy látszik. szükségtelennek találja a lábas állat, a tollas állat eledeléről is gondoskodni. Numi Tarom neki más-másszerű (mot sir mot sir) halból kettőt-kettőt ad, hogy az *As*-ba (Obi), a *ja*-ba (kisebb folyó) és a tóba tegye.

Hét tél, hét nyár után megnézi Elempi az *As*-t, a folyót, a tavat; mindenikben víz színéig uszkál (ujgáli) a hal. Amde a halászat mesterségét nem tudja. Ismét, s most már ötödször, fölhág Numi Taromhoz, a ki ezüst fényű asztalnál hét fonadékos fejét leeresztve ül vala. Numi Tarom megmondja neki, hogy milyen fából lehet íjjat, nyilat csinálni, s hogy kell a lábas és tollas vadat meglőni; azonképen megmondja neki, nyár lévén, hogy kell *arpi*-val a folyó-eret, a tavat elrekeszteni; a fából szilánkot venni, fa-gyökeret vékonyra hasítani és *pos*-t, *poas*-t kötni. Azt vízbe kell tenni, a hal magától megyen belé. Tél lévén az *As*-ban, a folyóban is arpival kell rekesztet csinálni, *kümkü*-t kötni, azt a vízbe tenni, a hal magától megyen belé. S így folytatja Numi

¹⁾ Kubinyi Rudolf volt hevesmegyei főispán és Szvorényi József tudósítása szerint.

Tarom: Az ember az erdei vadat, a lábas és tollas állatot ölni fogja, annak bőrét lenyúzza, s kinek fázó testére sáki, kinek kus, kinek molcäng kell, azt fogja magának a bőréből csinálni.

Igy oktatta Elempi a »héjas« földre leszáll, s az ijjal vadászó embert ijjat csinálni tanítja, a nyíllal vadászó embert nyilat csinálni tanítja. A halat fogó embert *kämkä* szövésére (kötésére), *poas* szövésére tanítja. Nyár lévén, nyári arpit, tél lévén téli arpit csinálni tanítja; az *uosem*-mel halászó embert *nosem* készítésére tanítja, a *talig*-gel halászó embert *talig* készítésére tanítja.

Miképen teszen az ember, azt lehetőleg szószerint közlöm.

»Ezután az erdei vadat ölü ember ijjat csinál, nyilat csinál. Az erdőre megyen, az erdei vadnak útját megtalálja, nyomát követi, megközelíti, nyíllal meglövi és megöli; bőrét lenyúzza, elkészíti, a husát haza viszi. A leányos ember leánya a szívét elégíti ki, a fias ember fia a gyomrát tölti meg.«

»A halat fogó ember, nyár lévén, nyári arpit csinál, fáról szilánkot hasít le, gyökeret veszen, vékonyra hasítja, *poas*-t sző, a vízbe teszi. Másod nap kimegyen, hallal teli van; haza viszi a halat, a leányos ember leánya a gyomrát tölti meg, a fias ember fia a szívét elégíti ki.

Az *uosem*-mel halászó ember a hegyen termő pori-t (csalányt?) kinyövi, héját lefosztja, fonalat csinál, *uosem*-et sző; azt vízbe ereszt. A hal magától megyen belé. A *talig*-gel halászó ember a fa héjából szálakat nyuzogat, kötéltre szövi, sok fonalat összeköt, lebecsátja, hallal telik meg, partra vonja, a leányos embernek lánya a gyomrát tölti meg, a fias embernek fia a szívét elégíti ki.

Midőn a vogul Teremtés mondáját kiadtam,¹⁾ a vogul halászati szerszámokat csak a szerint fejezhetém ki, a mint a szók értelméből és felette csekély halászati tudásomból tehettem. Most a Herman Ottó könyvéből okulva, egyetmást jobban értek.

Az Elempi nyári és téli rekesztő halászatra tanítja az embert: a rekesztést arpival téteti. Az arpi a magyar czégének felelne meg. A nyári arpi (czég) nyilásához *poas* van téve, a melybe magától bemegy a hal; ez a *poas* tehát a magyar varsa volna. A téli arpi nyilásához *kämkä* van téve, nem tudom lehet-e azt a magyar gamzsával azonosítani, melyről H. O. a 83. lapon ezt mondja: »A Borcsa-halász gerendával fogja át a folyót, husángokból sövényyszerű verést illeszt hozzá, középen nyilást — kaput — hagyva, állítja be a gamzsa-hálót.«

Én az arpit csak gerébnek, a *poast* halászó kosárnak, s a *kämkä*-t pedig egyszerűen hálónak nevezém az előbbi kiadásaimban.

¹⁾ Egy Vogul monda. A magyar Akademia 1859-beli értesítőnek IV. száma. — A Vogul föld és nép, Reguly hagyományaiból 1864. 119—134. l.

A talig, a mint le van írva, vonó-háló volna; én úgy találomra, kerítő-hálónak nevezém, s avval talán megközelítém a valót, a magyar halásznak is »vonó-kerítő-háló«-ja lévén.

Legfigyelemre méltóbb a vogul *uosem*. Ez *m* képzős névszó, mely *uos* igétől való. Az *uos* pedig kétjelentésű, *uos* = vész, és *uos* = háló. Van a vogulban is, mint a magyar és mint valamennyi nyelvben, hasonhangú, de különböző jelentésű szó; p. o. a magyar *verő malacz*, *verő fény* s *verő bot*. Az *uos* mint vesz, veszelem jelentésű, ott van a vogul »Gazdag kereskedő« című elbeszélésben, a hol veszelemben lévén a hajó, azt mondja valaki a kereskedőnek: *pongen uosi* = gazdaságod elvész, ha nem teszed tanácsom szerint. S a veszelem elmúltával a kereskedő örömmel dicséri a tanácsolót, úgymondván: *alnem üt uoses*, *pongunum üt uoses*, életem nem veszett el, gazdaságom nem veszett el. Ennélfogva az *m* képzős névszó: *uosem* (mint a magyar álom, az al, alu igétől) annyit tesz, mint vész, halál.

Uos hálót vetni is jelent; így: *uosem uosen uosi* hálót vetek stb. Az *m* képzős névszó: *uosem* háló, melynek ép az a neve. *Uosem sunt* az *uosem* szádja; *uosem sunt kuali* az *uosem* szájának kötele; *uosem sem* az *uosem*-háló szeme; *uosem lak* az *uosem* gyűrűje stb. Az *uosem* tehát kétségen kívül egy háló faj. Én az előbbi kiadásaimban az *uosem* szónál a magyar pónéra vagy kává hálóra gondolkodtam, mert egyiket sem láttam természetben.

Mind a két jelentésű vogul szó teljesen megegyez a magyar *vész* szóval, melynek nálunk is ugyanazon két jelentése van; az egyik *vész* = halál, tengeri *vész*, vízbe *vesz* stb. lévén, a másik a halászatra vonatkozván. A Koszorú című folyó-iratnak (1873-ban) 353. lapján ez áll: »Nádból *vészt*, vetrét, és varsát, vagy csik-kast készít, hálót köt.«

Herman O. Molnár Albert szótárának ezen szavait idézén: »*Vész* locus sagenarum, Ort, wo man die Garne aufhängt; sarena, Fischgarn« azt mondja, hogy ez teljesen hibás, mert nem lehet más, mint »lacuna« németül Lache, Weiher, Tiefe. De jegyzetben hozzá teszi: Csupán Miskolczon, a Sajó-halászkónál, van egy hálóból kötött szerszám, mely a rendes magyar szárnyas varásának kibővítése, s a melyet *vész* szóval jelölnek.

Úgy hiszem, a vogul *uos* = vész szó a Sajó-halászok vészét megvilágosítja. A magyar *vesz* átvitt értelemben azt a sekély vizet is jelentheti, a melyben a hal megfogódik; továbbá, a Bodrog-közi halászok *vészlése* (a folyó egy részének elzárása) is összeegyeztethető az eredeti jelentéssel, hogy a magyar *vész*, a vogul *uosem*-hálógó háló.

Érdekesnek találom a következőt is: A Máté-evangelium 4. 18—22 és 13, 47-ben a halász szerszámok vannak megemlítve,

melyek a görög nyelvben ἀμφίβλητρον, δίχτυον és σαγήνη. A Vulgata a két elsőt csak rete-nek fordítja, a harmadikat nem is fordítja, sagenának írván. Az 1466-ki tatrosi fordítás a latin retet, tehát a görög ἀμφίβλητρον-τ és δίχτυον-t hasonlóképen csak háló-nak nevezi, mint az Erdősi fordítása is 1541-ből. De a Máté 13, 47-ben előforduló sagenát a tatrosi másolat *varsá*-nak mondja, »kibe gyülekezik minden halaknak nemzetéből.« Erdősi meg *vonó-háló*-nak, »mely háló mindennemű halat berekeszt az vonásban.« A Károlyi-féle fordítás a Vulgatának rete-jét s a görög szövegnek ἀμφίβλητρον-ját és δίχτυον-ját is csak hálónak mondja: de a sagenát »gyalom«-nak. Tehát a három görög és két, illetőleg egy latin elnevezés helyett a magyar fordítások négyet mutatnak: hálót, vonó-hálót, varsát és gyalmot; ez is a magyar halászati nyelvnek gazdagságát bizonyítja.

Ebbeli érdekességét a Máté-evangelium konda-vogul fordítása még nagyobbítja. Jézus a galileai tenger partján járván, látá két atyafiat »mahtanta kulpet sarišne, vojlen tin olsag kul-kispi« = vetőt a hálókát a tengerbe, mert (ketten) valának hal-fogók. -- De a Máté 13, 47-ben való görög és latin sagenát a vogul fordító *jolim*-nak nevezi, így: *Jorti aul-najerlah jolimne*; Károlyi szerint hasonlatos a mennyek országa *gyalom*hoz. A vogul *jolim*, vagy *jolem* tökéletesen egy a magyar gyalomhoz.

A vogul fordítás az oroszból lett, de ebben csak *mrezs* és *nevod* van az illető helyeken: annálfogva a vogul *jolim* = gyalom annyira nem orosz, mint nem a kulp = háló. -- A vogul *uos* = vész, s a vogul *jolim* = gyalom az ős halászatnak jeles bizonyítékai a többi számos bizonyíték között is.

A magyar népies halászati eszközök sok tekintetben visszavágnak ősrégi időkre; azért ősrégészeti és néprajzi szempontból szerfőlött becsesek, úgymond Herman Ottó. Én a halászati eszközökhöz a vadászatiakat tévén hozzá, megbővíteni és annyira mennyire világosabbá is akartam tenni azt a kilátást, melyet »*A magyar halászat könyve*« nyit ki. Az ős halászati és vadászati nyomok jelentőségét a geographiai régiségek szépen öregbítik, s mindössze azt mutatják, hogy a magyar nemzet nem pottyant e földjére mint hulló csillag, melynek útját a sötét éj elborítja, s melynek kiindulását nem is sejthetjük. Van a magyar nemzetnek is a Kr. u. 888-dik évet megelőző régisége, a melyről a krónikák nem is álmodtak; de a melyeknek lehető kiderítése nem válhatik szegyenére a nemzetnek, sőt igazán becsületére válik a magyar tudománynak.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

IV.

Küküllőmegye főispánjai.

Búni Bethlen Farkas.

Bethlen Farkas, János és Geréb Margit fia.

Őt nevezték 1587. tájtt ifjabb Bethlen Farkasnak, az iktári előnevű volt az idősb ez időben, és őt mondják a búni kastély építtetőjének.

Székely Mózes alatt részt vett a harcokban, és azután 1603-ban a Belgrádba kimenekültek közt találjuk. Bocskay őt küldé Balássi Ferenczczel Szebenbe a császári biztosokhoz, hogy azokkal Erdély átadása iránt egyezkedjenek. A Bocskay alatti harcban is részt vesz; Gyulaffy fővezér őt küldé zalonkeméni Rácz György-hez egyezkedés végett; Köhalomnál az Ali pasa táborában a hadi tanács tagja volt.

Szamosujvár főkapitánjává tétetett, alkalmasint az 1607-ik év második felében Rákóczi Zsigmond alatt és 1609. ápril 26-ig áll e tisztségben, míg a vár Báthory által Kendi Istvánnak adományoztatott. 1608-ban Küküllőmegyének főispánja lett; július 29-ki oklevélben már így fordul elő, és így írja alá magát 1611-ben decz. 21-én Váradon (hová a fejedelemmel a rendek gyűlekeztek) azon térítvényen, melyet a váradi pontok megtartása iránt adtak a rendek.

Bethlen Gábor alatt consiliarius, udvari főkapitán, azaz az udvari lovasok főkapitánya és Küküllőmegye főispánja. E minőségben még látjuk szerepelni az 1615-ben május hóban Gyulafejérvárt tartott országgyűlésen, de már a következő 1616-ki évben hirtelen halállal mult ki. Hirlelték, hogy mérgezés következtében halt volna meg.¹⁾ Pernyeszi Gábornak Forgács Zsigmondhoz irt levelében²⁾ ily sorok állanak: »Bethlen Farkas, kit

¹⁾ Bethlen Miklós itt írja: »az anyántól hallottam, megétették volt.«

²⁾ Erd. Orsz. Emlékek VII. k. 37. l.

szegény idvözült uramatyám Grodnán szerzett vala ngodnak, ¹⁾ udvari kapitánya levén, immár elbucsuzott, kin Bethlen Gábor igen megharagutt, vacsorán jól tartván, másnap Bethlen is haza indulván, bucsus levén fejedelmétül, az uton szörnyü halált holt, olyat adtak megenni vagy meginni. « Jeles vitéz volt, tizenhét sebet viselt testén.

Neje Kemény Anna, Kemény Boldizsár és szárhegyi Lázár Anna leánya.

Hallerköi Haller István.

Haller István, Haller Gábor és Bocskai Ilona fia.

A kerelő-szentpáli kastély alapkövét ő tette le 1610. april. 20-kán. Az 1615. májusban Gyulafejevártt tartott országgyűlésen csak mint regalista szerepel, de a következő 1616-ik évben tisztséget nyer, Küüllőmegye főispánságát, melyet haláláig visel. Az 1620-ik év elején Bethlen Gábor őt, mint követét küldé fel Bécsbe; e fejedelem Kassáról febr. 23-án kelt levelében ²⁾ az említett megye főispánjának és aulae familiarisnak írja. Brandenburgi Kata alatt azon tanácsurak egyike, kiben Kata leginkább bizott; ő egyike azoknak is, kik abban dolgoztak, hogy Kata a catholica vallásra térjen át. Gábor nevű fia ez időben állott át a reformata religióra, mi annyira megharagította őt, hogy több évig nem bocsátott meg fiának. 1630-ban is járt, mint követ Bécsben. Ez időben a rendek a nádorhoz küldötték őt követségbe. Ekövet-ségbeni eljárása indította I. Rákóczi Györgyöt arra, hogy az 1631. országgyűlésen felszólítsa a rendeket, hogy új módokról gondoskodjanak a nyughatatlan emberek megzabolázására. Rákóczi Hallert nevezte meg ily nyughatatlan embernek, és Haller az ország előtt a követi instructiókra és feleletekre hivatkozott, hogy magát kimentse. Kemény János szerint: « vexálá igen az fejedelem Haller Istvánt is ily alkalmatosságból, hogy Bethlen István fejedelemmé választatván, expedálta volt császárhoz és palatinushoz, praetendálta azt, mintha akkori fejedelmének instructióját excedálta volna; az ország előtt agitáltaték törvénye igen rendkívül való processussal, mindazáltal nem convincáltathaték, hanem az akkori félelmes állapotjában holmi praetensiói felől kénszerítették néme-lyekkel contrahálni, az fejedelem pedig egyebet nem obtineálhat-

¹⁾ Ebből azt kell következtetni, hogy ő Forgács Zsigmondot szolgálta, de vajjon 1576-ban vagy 1588-ban-e? Hajlandóbb vagyok hinni, hogy 1576-ban került szolgálatába, mert ekkor azon kíséretben, mely Báthory Istvánt Lengyelországba kísérte, látunk egy Bethlen Farkast és ekkor ő fiatal volt, mindegy 18 éves.

²⁾ *Tört. Társ. 1885. évf. 476. l.*

ván, erős reversálissal obligáltatá.« Hihető, e reversálisnál fogva bojgatta meg Hallert újra később, valószínűleg fejedelemsége utolsó évében, mint alább látni fogjuk. Nejét, Kendi Juditot, 1634-ben oct. 10-kén ragadta ki karjai közül a halál. ¹⁾ Az 1638-ki országgyűlésnek ő volt elnöke. 1639-ben november hóban eljegyezte magának Medgyesén a Kékedy Zsigmond özvegyét, Barkóczy Annát, Barkóczy László és rozsályi Kun Anna leányát. ²⁾ A tokaji tractán 1646-ban I. Rákóczi Györgynek egyik biztosa. Egyik krónika szerint Rákóczi őt 1649-ben (*így*) birtokaitól megfosztani akarta, de többek kérésére megkegyelmezett neki, csak 2000 tallért fizettetett Hallerrel és jövedicsi jószágának felét koboztatta el, mert gyanúba vette Hallert, hogy 1630-ki bécsi léte alatt, mint a krónika mondja: »damals des Palatini herzucht verursachet hette.« ³⁾ Volt Haller István egy versben Lengyelországban is mint követ, mint sírírata mutatja. Megholt mint az ország első, vagyis legrégebb tanácsosa 1657. novemb. 20-kán, a sír körírata szerint: »Aetatis vero suae 66. mens. 8. die 20.« A Kerelő-Szentpálon levő sírirat sorai:

Inclyta Romani suspexit caesaris Aula
 Bis me legatum, terra Polona sencl.
 Consilio gratus meminit gens dacica ternis
 Principibus binis sangvine junctus eram,
 Hoc nunc sarcophago claudor. Tu vive viator
 Et mihi propicium redde precando Deum.

Gazdag, meg nagybirtokú úr volt, Mikola szerint a feje-
 egyházi kastélyt is ő építteté.

¹⁾ A Haller-család nemzedék rendjében Haller István leányait nem említik, holott hogy voltak, kitetszik Haller Gábor naplójából is, és Rákóczi fejedelem 1634 sept. 14-kén írt levele e soraiból: »Szegény Haller Istvánnak az kisebb leánya (Mária) megholt, Kamuti Istvánnak is az fiacskája.« Kamuthi Istvánné is, kinek sírja Szentpálon van, az ő leánya lehetett.

²⁾ E nejjével egyenetlensége volt 1644-ben, Rákóczi fejedelem Tokajról aug. 22-kén írt levele sorai: »Haller István uram magaviselését feleségéhez ittkin sem javallja az értelmes embere.« Egy előbbi, Gáváról kelt febr. 18. levelében pedig ezt írja: »elég rút dolog, egyáltalában az asszonytól semmiét kedve ellen el nem vehette volna a veheti is.« Valószínűleg oly birtokok lehettek a viszály tárgyai, melyeket az asszonynak előbbi férje: Kékedy, hagyományozott volt, s megjegyzendő, hogy a birtokok egy része előbb a Haller Zsigmond kezén voltak. Az egyenetlenség kezdetén, amint ugyan Rákóczi egyik leveléből kitetszik, a kiegyezés közbenjáró Kornis Zsigmond volt.

³⁾ *Kraus, Sieb. Chron.*

Apanagyfalvi Apaffi György.

Apaffi György, Miklós és Orbai Margit fia.

Róla Bethlen Gábornak a lippai hadjáratkor 1616-ban kiadott katonai rendtartása 3-ik pontja így szól: »Fővigyázásra egész hadainknak, táborunknak strázsamesterségére rendeltük Kamuthi Balás uramat, tanácsunkat és Doboka vármegyének főispánját, ki mellé rendeltük Apafi György uramat, azokkal együtt, kik az földnek vigyázására való helyet inkább tudhatják.«¹⁾

Küküllőmegye főispáni állását 1621. vagy 1622-ben kapta, s viselte haláláig. Nem főispánságára, hanem követségére vonatkozók mindazon sorok, melyek Konstantinápolyból 1629. december 9-kén, a Bethlen Gábor halálának megtudása után írt levelében²⁾ állanak: »Én pedig nyavalyás fejem, ki csak mostan kezdém el az én kegyelmes uramnak jó akaratjából szegény hazámnak és nemzetemnek szolgálatom, mely szerencsétlenül járék, hogy ezbeli reám bízott kicsin szolgálatomat nem mutathattam meg éltében az én kegyelmes uramnak, maradván ez írásom most ezbe.«

Volt ő a fejedelmi tábla assessora is.³⁾ Brandenburi Kata, meg I. Rákóczi György alatt consiliarius is.

Megholt 1635. febr. 18-án, kora 47-ik évében. A fejedelem Fogarasból febr. 22-kén Csernelhez intézett levelében is írja: »Szegény Apaffi György is ittben 18. die hujus mensis hala meg reggel 4 órakor vizibetegségben.«⁴⁾ Almakeréken van márvány monumentuma.

Neje, kit özvegyen hagyott hátra, dersi Petki Borbála, Petki János leánya.

Hallerköi Haller Péter.

A Haller-család nemzedékrendjének Nagy Iván által közölt⁵⁾ példányában mint Lónyai Ilona fia áll az a Péter, ki királyfalvi Tarnóczi Sárát vette nőül, mi kétségesse válik Szalárdi ezen sorai által: »az leány pedig Haller Péternek, már meghanyatlott idejü, de különben becsületes uri főembernek házassittatott volt,« mert Lónyai Ilonának, ki 1616-ban még Kákonyi Istvánné (Erd. Országgy. Eml. VII. k. 390. l.), Hallertől való fiam lehetett hanyatlott idejü 1638. vagy 1639. tájatt, amikor megházasodott.⁶⁾ Ugyanezen

¹⁾ Tört. Tár 1885. évf. 439. l.

²⁾ Tört. Tár 1882. évf. 68. l.

³⁾ P. Bod, *Hungarus Tymbaules*.

⁴⁾ Tört. Tár 1884. évf. 120. l.

⁵⁾ Magyar orsz. Családai V. k.

⁶⁾ Egy adatban (*Századok*, 1863-ik évf. 339. l.), mely 1630. decz. 14-én kelt beigtatási jelentést érint, Lónyai Ilona, mint Hallernek özvegye(?),

nemzedékrend szerint a ki Sárát birta nőül, azon Péter utolsó neje szenterzsébeti Péchy Erzsébet, és okleveli kivonatban Erzsébet férje van főispánnak felhozva. Főispánkodása tán 1635-re, Apaffi György halála utáni időre, eshetik s rövid ideig tarthatott. Kemény János őt a portára Bethlen István ügyében beküldött s ottan »arestum alatt nagy rettezésben tartatott« követség tagjának írja, mely követségbe az 1636-ik évben ment és 1637. márczius havában került haza, s tán visszajövele után lemondott főispánságáról. Megjegyzendő azonban, hogy az erdélyi rendek által Kolozsvárról 1636. febr. 27-kén a török császárhoz küldött felterjesztésben mind tiszti czímeikkel vannak felemlítve a portára ez időben küldött követek, csak Haller Péter nevéhez nincs tisztség kapcsolva, és ez kétségesse teszi főispánságát.

Az ő neje, Tarnóczi Sára, kivégezvé magát Haller házában Szebenben, »ott is residentiája levén Hallernek,« Haller Péter a Péchy Simon leányát, Mindszenthi 1642-ben hátrahagyott özvegyét, Péchy Erzsébetet vette feleségül, kivel egy kölcsönös egyezményt köt 1647-ben, és ezen egyezményből kitűnik, hogy Péter gyermekei Péter és Erzsébet nevéek. Haller 1649-ben halt meg, neje július 29-kén mint özvegy fordul elő, temetését augusztus hóban végbemenőnek látjuk.¹⁾

A Haller s neje közti egyezményre a fejedelem által 1649-ben adott consensust magában foglaló levélben van felemlítve egykori főispánsága.²⁾ Lehet az is, hogy nem 1635-ben, hanem hogy a Rákóczi által gyanúba vett és főispánságától talán felfüggesztett Haller István helyébe volt téve, s rövid ideig szerepelt. Haller István, minekutánna az ellene emelt vádat, mint a krónika mondja, nem tudták igazolni, meg Haller Péter halála is bekövetkezvén, visszahelyeztetett tisztségébe.

A föntebbi sorok megírása után akadtam egy oklevél másolatára a gróf Kemény Diplomatariuma Suppl. X. kötetében, melyben e Haller Péter Péter nevű fia a Tarnóczi Sára fia és Péchy Erzsébet ennek gyámja.

NB. A Szádeczky által a Hallerekről a »Turul«-ban közlöttékben e Péter a Mihály fia, kinek első neje Lónyai, második Tarnóczy, és az utolsó: Péchy leány. Főispánságáról nincs említés téve.

és nem mint felesége áll. Kemény János pedig azt írja, hogy az ő lakodalmán, 1632-ben, jelen volt Haller Péter feleségestől. A különböző adatokat egybevetve, arra a következtetésre jutunk, hogy ezen Haller Péter, kit itt mint főispánt kell felmutatnunk, Haller Mihálynak Pernyeszi leánytól való fia.

¹⁾ *A két Rákóczy Gy. fejed. Családi lev. 409. l.*

²⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Trans. App. XVIII. l.*

Korothnai Alia Sámuel.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Alia Sámuel, Alia Farkas és Bánffy Margit fia.

»A fejedelemasszonynak testvéröccsét Lorántfy Kata aszszonyt vevén feleségül,« sógora I. Rákóczi Györgynek.

Az 1633-ban auguszt. 21-én megkezdett országgyűlésen egy oklevél alá magát kapitánynak írja,¹⁾ de minő kapitányságot visel? Lehet, hogy a notaper alatt állott Zólyomi Dávid helyett helyettes udvari kapitány.Udvarhelyszék főkapitányává nevezte ki I. Rákóczi György, 1635-ben július 8-kán elnöklete alatt Udvarhelyt tartott gyűlésről van adatunk,²⁾ azonban Kállay szerint július 17-kén lőn beiktatása e tisztségbe. Az 1636-ki hadjáratkor székelyek generálisának tette őt Rákóczi, október 1-ső napján a keresztesmezei táborban történt kineveztetése. Udvarhelyszékben Nagy- és Kis-Galambfalván, Bethfalván, Agyagfalván és Mátisfalván voltak részbirtokai.

Küküllőmegyének főispáni méltóságát is viselte, de hogy 1635-ben Apaffynak ö-é vagy Haller Péter az utóda, vagy hogy csak 1637-től fogva főispán, határozottan nem állíthatjuk. E megyében Bonyha volt rendes lakhelye.

1638. tavasza előtt kün volt Magyarországon és márczius 11-kén Fájban Abaujvármegyében Fáy István házánál végrendeletet írt, és itten márczius 13-kán meghalt, himlő okozta halálát. Mint Szalárdi írja: »die 19. Maji Bonyhán nagy solennitással temettetett vala.«

Alia Sámuel özvegye 1645-ben Apaffy Istvánhoz ment férjhez, s mint az említett krónikás írja: »ebbéli cselekedetiért úgy megvettetett vala a fejedelemasszonytól, hogy soha látni sem akarja vala azután.« Leányát, Alia Máriát, elvették tőle és azt Rákócziné neveltette. Aliának ezen egyedüli gyermekét Rákóczi adta férjhez 1648-ban Zólyomi Miklóshoz, de ettől elvált és Kemény Simon nejévé lett, mint Keményné halt meg 1662-ben, temetve van Mogyorón, e Mária birtokában.

Brenhidai Huszár Mátyás.

(Lásd Marosszék.)

Huszár István és losonczy Bánffy Borbála fia.

I. Rákóczi György uralkodása kezdetétől fogva főasztalnokmester. 1635-ben Marosszék főkirálybirája lett. 1636. január 21-én

¹⁾ Katona, *Hist.* XXXI. l. 573. l.²⁾ A N. Székely Nemz. Constit. 90. l.

Szent-Demeteren nőül vette harinai Farkas Krisztinát, szent-demeteri Balási Ferencz özvegyét. Ez év febr. 20-án a kolozsvári országgyűlés, a Bethlen István ügyében, a budai basához küldé őt országlevéllel. Ugyan ez évi hadjáratkor a marosszéki hadat ő vezette. A dézsi complanatio aláírói közt Marosszék főkirálybirói címével találjuk 1638. július 7-én. ezután a fejedelmi tábla assessora is és ez év második felétől kezdve Küküllőmegye főispánja; 1639-ben kelt oklevélben címe: Főlovászmester, Küküllőmegye főispánja, Marosszék főkirálybirója és a fejedelmi tábla assessora. A marosszéki főkirálybiróság helyébe, nézetem szerint, 1642-ben nyerhette e szék főkapitányságát. Az 1644. és 1645-ki hadjáratokban részt vett, melyekben »mint kapitány ember« szerepelt. E hadakozás idejében párbaja is volt Szulhai Mátyással. Haller Gábor szerint: »1644. ápril 17. égette fel (fejedelmi parancsra) Huszár Mátyás uram nagy részét Füle városának.« Az 1645-ki hadjáratból szeptemberben került haza Abafájára. 1646-ban másodszor nősült, Barcsay Évát, Barcsay Zsigmond leányát, vette nőül. A fent említett megye és székely szék főtiszt-ségét viselve és főlovászmesteri állásában, meg mint a fejedelmi tábla assessorát látjuk 1647. április 8-án, de nemsokára az assessorságot consiliariussággal cseréli fel, még I. Rákóczi György alatt, mint Szalárdi krónikájából kitetszik. A fejedelemnek, fejedeleműnek és ifjabb Rákóczinak kegyencze volt, de később, Kemény János szerint, az öreg fejedelem kegyét veszteni kezdő és szerinte: Huszárnak befolyása II. Rákóczira bántotta a fejedelmet, »tartván rossz következtetésektől.« Keménynek az 1644-ki hadjáratról fogva Huszár holtáig nagy ellensége és aemulusa. Kemény őt kevélynek mondja. II. Rákóczi György alatt megszűnik Küküllőmegyei főispánsága, Tordamegyének állítják élére; 1649. máj. 8-án kelt levélben ekként látjuk,¹⁾ de hogy ő Gerendi Mártonnak az utóda-e, határozottan nem állíthatjuk. A főkapitány Rákóczi Zsigmond lemondása után őt teszik udvarhelyszéki főkapitánynak és leteszi a marosszékit. 1651. ápril 29-én kelt oklevélben²⁾ címe: Udvarhelyszéki főkapitány, Tordamegye főispánja, főlovászmester és consiliarius. Ekként haláláig szerepel, mely 1652-ben következett be; Rákóczinak Keményhez július 23-án irt levelében az udvarhelyszéki kapitányság betöltéséről van szó és ily sorok: »Torda vármegyei ispánság felől más gondolkodásunk vagyon.«³⁾ Özvegyét, Barcsay Évát, 1659-ben Fiátfalván, a Rákóczinak által Huszárnak adományozott kastélyban találjuk.

1) *Jos. Com. Kemény, Dipl. Trans.*

2) *Ugyanott. App.*

3) *Magy. Tört. Tár. XVIII. k. 60. l.*

Szopori Sulyok István.

Sulyok István, Sulyok János és Almádi Anna fia.

Előbb a fejedelmi tábla assessora. Assessor és Kolosmegye főispánja 1638. és 1649-ki adatok szerint,¹⁾ utóbbi évben, január havában, e megyében székgyűlést tartani látjuk,²⁾ de néhány hó múlva megszűnik itteni főispánsága, s ugyanez évben Küküllőmegyének lesz főispánja. Mint consiliarius 1649. szept. 16-án kelt oklevélben áll. II. Rákóczi Györgynek kincstárnoka is. Tisztségei halálával szűnnek meg, mely 1656. január havában következett be. Része volt az 1644-ki harcokban. Midőn I. Rákóczi György Kornis Zsigmondot és Rákóczi Zsigmondot haddal Kassa felé indítá, őtet tette főstrázsamesterré. — Kemény János 1656. január 21-ki leveléből tetszik ki, mennyire káros volt halála mind a fejedelemeire, mind a hazára nézve: »Nagyságodnak és szegény hazánknak Sulyok uram halála valóban káros és szomorúságos.« Maga Rákóczi György is anyjához febr. 2-kán így ír róla: »mi is az szegény Sulyok uram halálában nagy kárt vallunk, noha pápista volt kegyelmes asszonyom! de bár adná isten, vallásunkon levők volnának oly igazak hozzánk, ki helyében is nehéz mást találunk.«

Neje Bárcsi Borbála, ki mint özvegy azután Petky Istvánhoz ment nőül. E nőre hagyta Sulyok küküllőmegyei és kolosmegyei birtokait. Küküllőmegyében Adámos, Kolosmegyében Szoporban meg Tótházán volt főbirtoka.

Báni Bethlen János.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Bethlen János, Bethlen Farkas és Kemény Anna fia.

A jeles történetíró, kitől Erdély történetét, Bethlen Gábertől kezdve 1673. végeig, birjuk.

Születése idejét 1613-ra teszik.

Bethlen Miklós szerint János gyermekkorában mostoha-atyja: szt-imártonmacskási Macskási Ferencz gondos nevelése alatt, az un taria vallásból a reformata vallásra tért át.

Több évig a frankfurti akademián tanult, honnan 1630. szept. hóban jött el.³⁾

1637-ben vette nőül Várad Borbálát, a gazdag és tekintélyes kolozsvári polgár Várad Miklós leányát, kivel előbb többnyire Kis-Búnon lakott. — 1641-től 1644-ig, az ez idő alatti országgyűléseken szerepelni látjuk; az 1641. aprilisi országgyűlésen ő volt a háromtagú bizottság tagja, mely a fejedelmet üdvözlölte; az 1643. májusi országgyűlés bevezézkor általa búcsuztak

¹⁾ Erd. Orsz. Emlékek. X. k. — ²⁾ Kolosmegye jegyzőkönyve.

³⁾ Huller Gábor Naplója.

el az ország rendei a fejedelemtől; 1644. jan. 13-kán is ő volt a búcsuztató, de hogy ezeken mint regalista, vagy megye követe, vagy mint tisztviselő szerepelt-e, kimutatni nem tudjuk. — Az 1644-ki hadjáratban részt vett. Ez évben ő Bethlen Mihállyal a fejedelem szolgálatába állott; a fejedelemnek Ónodról dec. 22-én fiához irt sorai: »mivel mind Bethlen János, Mihály uraink..... szolgánkká lettek, ha miből megtanálnak, segítséggel és jó akarrattal légy nekik.« Tán udvari, nem állami értendő itt. Két oklevél kivonatját láttam, azokban czíme nem állott, egyik 1644-ből (*Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XVIII. k.*) melynél fogva I. Rákóczi György Bethlennek s nejének zálogba adja a homoród-szentpáli birtokot tartozékaival, a másik későbbi, melynél fogva II. Rákóczi György e birtokbani jus regiumát adja Bethlennek. A fejevári országgyűlésen a rendek által a portán levő főkövethez 1647. ápril 9-kén küldött levél aláírói közt, melyet egy-kettőn kívül consiliariusok és főtisztek írtak alá, Bethlen Jánost ott találjuk, kérdés: vajjon nem volt-e ekkor már Tordamegye főispánja, kit ily czímmel s »keresdi« előnévvel az *Approbatæ Constitutiones* című törvénykönyv 1653. márcz. 15-én kelt záradékában látunk, mely záradék mutatja azt is, hogy a törvények összeszedésében ő működő volt, »Buni« előnévvel és mint főispán. 1653. okt. 26-án kelt levélben¹⁾ is előjő, midőn Mikes Mihállyal a lengyel királyhoz követségben jár. A nevezett megye főtiszttségét 1656. tavaszáig viselte. — 1656. tavaszán Küküllőmegye főispánságát kapja, és alighanem ekkor lett consiliarius is. Ily minőségben és mint vezére egy csapatnak vett részt az 1657-ki lengyel hadjáratban. Bethlen Miklós szerint: »Mezei állapotra is hogy rossz nem volt, bizonyosság az, hogy Rákóczi György fejedelemlengyelországban. Krakóban, főcommendánsnak tette 3000 emberrel, melyet osztán, rá szállván a római császár hada, a fejedelme levelire feladott, és abból a boldogtalan lengyelországi hadakozásból csak ő jött avval a 3000-rel tisztességesen és gazdagon az ő édes hazájában.« Felmutatják őt főispánnak 1658-ra is.²⁾ --- 1659-ben, májusban, a letett Mikes helyére cancellárrá választatott. A Rákóczi és Barcsay közti alkudozásoknál egyik főszereplő. Barcsaynak híve, vele volt Szebenben is az ostrom alatt. E hűség miatt sok szenvedése volt nejének, Váradi Borbálának, ki ez időben Segesvárt tartózkodott; a Rákóczi parancsára ott a várban »javaival együtt árestom alá veték«; kibocsátása után bujdosnia kellett; 1660-ban újra fogollyá lett, Kővárban volt fogva. E neje 1661-ben halt meg.

¹⁾ Szilágyi, II. Rákóczi György és az európ. Dipl. 131. l.

²⁾ P. Horváth Kozma Önéletrása.

Kemény János fejedelem Bethlen Jánost is valamiut Haller Gábort térítvényadásra kényszeríté; ezután alatta is szerepel.

Az 1661-ben is főispánságával felmutatott¹⁾ Bethlen Keménynek 1662. január hóban történt eleste után Fejérmegye főispánja és Udvarhelyszék főkapitánya lön; az 1663-ban kiadott »Rerum Transylvanicarum libri quatuor« című munkáján mint Fejérmegye főispánja, consiliarius, cancellarius és Udvarhelyszék főkapitánya áll és e tisztségeket haláláig viseli Apaffi alatt,²⁾ az udvarhelyszéki főkapitányságot kivéve, melyről lemond 1667-ben.

További működéséről álljanak itt Szilágyi jeles történetírónk következő sorai: »Hivatalát nagy belátással és eszélyvel folytatta, tanácsát a fejedelem minden kényes ügyben kikérte. 1671-ben ennek daczára némely rossz akarói a fejedelem gyanakvó természetét ellene fordíták, s őt is felségárulással vádlák. Bethlen a vádak alól tisztára mosta magát s Boér, a feladó, nov. 25-kén Fogarasban tartott országgyűlés színe előtt térdén állva kénytetett tőle bocsánatot kérni. Hasonló vádak emeltettek ellene később a Beldi Pál zendülése alkalmával s »már circumscribálták vala, hogy keresdi jószágából ne legyen szabad kimennie; de Isten kiragadá az oroszlányok szájából, szép csendesen meghala« hosszas és kínteljes betegség után 1678. február 28-án Nagyszebenben, hová azelőtti hóban ment. »Jól tön Isten vele — írja fia Miklós mert rútul akartak vele bánni.«

Eltemettetett a maros-vásárhelyi templomban, »nem akart Keresden temettetni.«

Még megjegyzendő, hogy az enyedi főiskola főcuratora volt és az udvarhelyi iskola alapítója.

Második neje: Fricsi Fekete Klára, ki azelőtt Pekry Ferenczné, kit özvegyen hagyott hátra, és kitől való fia Sámuel.

GRÓF IIZÁR MIKLÓS.

¹⁾ *Archiv f. sieb. Landesl. u. j. folj. X. k.*

²⁾ Fia Miklós maga írja, hogy Bethlen Farkast 1678-ban a fogarasi gyűléskor tették cancellárnak és lett főispán is, mi az áprilisi nem a februári gyűlés idejében történni lehetett. Azonban a Tört. Tár 1883. évf. II. füzetében 1677. jan. 6-án kelt fejedelmi levél van, melynélfogva Bethlen Farkas a vacantiában lévő főispánságba installáltatni rendeltetik. E rendelet kelte idejében (ha datuma nem téves) Bethlen János már vízkórságos beteg volt, s talán ez időben volt a maga keresdi lakházában, a rá gyanakodó fejedelem parancsára, árestombban tartva, és Bethlen ezen állapota idézhette elő a rendeletet; de vajjon nem a »discretus és moderatus« Bethlen Farkas műve-e, hogy a beiktatás ezuttal elmaradt?

KÜLÖNFÉLÉK.

A NÉMET-UJVÁRI GRÓFOK ELNEVEZÉSE.

Bunyitay Vincze legujabban közlött szép értekezésében Kopasz nádorról, ¹⁾ s már előtte *Nagy Iván* »Az utolsó Árpád-házi király trónralépte« című akadémiai székfoglalójában ²⁾ hibáztatják, hogy a modern történetírás általában Német-Ujváriaknak nevezi a másként Güssingiaknak is hítt grófokat, és Bunyitay kezdi őket — mint véli, helyesebben — *Köszei grófoknak* nevezni.

Megesik biz a, hogy középkori személyeknek vagy családoknak, mikor a vezetékek-nevekre nem fektettek annyi súlyt, mint később és napjainkban, de sőt kivált nálunk Magyarországon ritkán is használták azokat, — a történetírók nem a legsajátosb nevet választják, ha közelebbi megjelölés végett vezetékek nevet adni kénytelenek. Így (felöltő például legyen előhozva) I. Károly, I. Lajos és Mária magyar királyokat is nem épen helyesen nevezzük *Anjouknak*, mert hisz köztudomás szerint VIII. Henrik francia királynak s voltaképen a *Kapetingi* dynastiának voltak egyenesen leszármazó ivadéka. ³⁾ Hogy evidens helytelenségnél a történetírónak joga, de kötelessége a hibát kiigazítani: ahhoz kétség nem fér, még akkor se, ha ez által — kezdetben legalább — félreértésre vagy némi zavarra szolgáltatna okot. A jelen kérdésre azonban: helyesebben van-e megválasztva a *Köszei* név a *Német-Ujvári* helyett? gondolnám, *nem*-mel kell a következők után válaszolnom.

Kiket is nevezünk általában Német-Ujváriaknak?

Krónikáink szerint Németországból két Heimburgi gróf, Volfer és Henrik testvérek költöztek be Magyarországba, kiknek Géza (herceg-e vagy király? az most ide nem tartozik) örök szállásul *Kyscen* hegyet s egy győrvidéki szigetet adott. »Ezektől származott aztán a Hedrik nemzetség.« végzik e krónikáink. ⁴⁾

Ezen bevándorlott és szállásul *Kyscen* hegyet nyert egyik

¹⁾ *Századok*, 1888. évfolyam, 27. lap ²⁾ jegyzet.

²⁾ Akadémiai Értekezések a történeti tudományok köréből, VI. köt. II. szám, 18. l. ¹⁾ jegyzet.

³⁾ *Wertner*, Historisch-genealogische Unrichtigkeiten. Berlin, 1887. 16. l.

⁴⁾ *M. Florianus*, Fontes domestici, II. 94. 129., III. 34. ll.

testvérnek, *Volfernek maradékát* nevezzük általában Német-Ujváriaknak mindaddig, míg az e családból származott III. Henriknek fiai a XIV. század első felében két új családot alapítanak, melyek a Tamási és Szekcsői Herceg nevet vették föl.

A nevezetesebb Német-Ujváriak tehát: a Fövenynél elesett Henrik bán, e néven a második; továbbá ennek fiai: Iván, III. Henrik, I. Miklós nádor, Péter veszprémi püspök és unokái: II. János, Gergely, II. Miklós, melléknéven a Kakas; végre III. Miklós tárnokmester és András, monnó Gergely fia; és Miklós győri püspök, e néven II. Hazánk történetében mindannyian előkelő, ha nem is mindig szép szerepet játszott férfiak.

Legegyszerűbb volna tőlük, már mint az általok kiállított okmányoktól megkérdezni, hogy miként nevezték magokat? De ez uton, ha még egyszer annyi, általok kiállított okirattal bírnánk is, mint birunk, czélt aligha érnénk, mert ők is, mint az akkori »nagyságos urak«, szinte kivétel nélkül csak keresztnévöket használják s utána teszik viselt méltóságaikat, legfőljebb, ha címöket kitoldják azzal, hogy megnevezik atyjokat, a mit kivált Henrik bán fiai cselekesznek, szívesen hivatkozáván híres elődükre.¹⁾

Érdekes András urnak, az utolsók egyikének, kit Német-Ujvári néven szoktunk nevezni, egyik levele, melyben magát így mutatja be: »Nos magister Andreas, filius magistri Gregorii de genere Hedruh.«²⁾ S ezáltal igazságot szolgáltat a krónikásoknak, kik monno testvér, Volfer és Henrik maradékát együtt a Héder nemzetségének nevezik, míg némely íróink csak Henrik (Heyndricus) utódait hajlandók Hédereknek tekinteni. Megerősít egyébiránt nézetünkben a győri káptalan is, »quod magnifici viri: magister Andreas filius, magistri Gregorii et magister Nicolaus, dictus Kokos, filius quondam Nicolai palatini, de generatione Hedrygh.«³⁾ Míg ugyanazon káptalan már 1279-ben ismer egy comes Heydricust de genere Heydrich.⁴⁾ Ellenben Volfer, a nemzetség egyik őse, így czímezi magát: »Ego Walferus dei et prae-dicti (Geysae) regis gratia comes.«⁵⁾

Ime tehát Hédereknek, vagy régi magyar szokás szerint Hédereknek is nevezhetnök Volfer gróf ivadékát, habár e név

¹⁾ Lásd *Anjoukori Okmánytár*, I. 92. 223. 257. 319. 328. 386. — *Zichy Okmánytár*, I. 105. 128. 146. — *Hazai Okmánytár*, IV. 105. 106., VII. 201. — *Zalamegyei Oklevéltár*, I. 143. 148. — *Fejér*, CD. VIII/I. 103. 152. II.

²⁾ *Anjoukori Okmánytár*, I. 337. I.

³⁾ *Anjoukori Okmánytár*, I. I. 335. de dato 1314. márczius 7.

⁴⁾ *Hazai Okmánytár*, VI. 252. I.

⁵⁾ A levél kelte 1157. I. *Czindárnál*, *Monasterologia* I. 243. I.

kevésbé lehetett használatos a XIII. és XIV. században, midőn már szintén szükségét érezték annak, hogy e garázda »zártcsoporthoz« össznéven nevezzék. El is nevezték »a Henrik bán fiai«-nak, »filii Henrici vagy (olaszosan) Herrixi bani,« a mely gyűnév okmányainkban számtalanszor előfordul. Ritkábban fordul elő, hogy *Herniciádok*nak nevezik őket okmányaink,¹⁾ a mi betűcserével helyesebben *Henriciádok*at jelent.

Tehát így is elnevezhetnők őket, hanem csak Henrik bán idejétől fogva, kizárásával Volfernek, Aenznek, Mihálynak és I. Henriknek, mert Henrik bán, értem »a nagy« Henriket, már a negyedik generatio.

Ellenben a külföldiek, nevezetesen a szomszéd németek, — kiknél akkor váltig dívott már a szokás, hogy a nemes családok földbirtokaiktól, az ősi vártól nevezzék el magokat. — valószínűleg már az előbb Heimburgi Volfer grófot, a Geyzától kapott új szállóhelyétől Güssingi grófnak nevezik, mely névvel illetik maradékat akkor is, midőn Güssinget a király cserébe elvette tőle, s azt a reá ujon épült királyi vártól »Ujvár«-nak keresztelte.²⁾

Hogy pedig itt nincs tévesztésnek helye, mint Nagy Iván véli, hogy a németek Güns, vagyis Kőszeg várát tévesztették össze Güssinggel, vagyis a mai Német-Ujvárral, az talán a következőkből fog kiviláglani.

Mint főleg idéztük, a krónikások szerint a beköltözött Heimburgi grófok *Kyscen* hegyet nyerték szállóul. Volfer e lakatlan, magában álló hegyre, melyet *Quyzinne*k ír, monostort és templomot épített a szent-benedek-rendi barátok számára, mely templom maig is fönnáll. Midőn Sebestyén volt a *quyzini* apát, e sorban a harmadik, III. Béla király elvette Aenz gróftól, Volfer fiától *Cuzint*, hogy királyi várat építtessen reá, és cserébe a kapornoki, szintén szent-benedek-rendi apátság kegyuraságát adta neki, a barátoknak pedig megígérte, hogy ők is kapnak majd kárpótást. De ígéretét, meghalván, nem teljesítette, amiért III. Honorius pápa 1225-ben ismételve sürgette II. András királyt, III. Béla fiát, hogy atyja ígéretét teljesítse és másutt adjon a szent-

¹⁾ *Hazai Okmánygyűjtemény*, I. 140. l.

²⁾ Minthogy a német kútfők niuseznek kezemnél, csak két adattal erősíthetem állításomat: az egyik 1272-ről és II. Henrik bánról szól: »Post mortem Stephani regis, quidam comes de Guzzing.« (*Annales Stearonis Altaheuses Frehernél Scriptores rerum Austriacarum*. ed. 3-a 558. l. V. ö. *Annales Austr. Pertznél* IX. 704. l.) A másik Neidecki Jakab, pettau minorita házfőnöknek 1360. febr. 16. kelt levele, melyben elismeri, hogy Cillei Frigyes gróf egy évfordulati emléknapot rendelt, egyebek közt Güssingi Andrást. (L. *Krones*, *Die Freien von Saneck*, 108. l.)

benedek-rendieknek monostort, minthogy Demeter¹⁾ gróf, ki a *quizini* hegyet és monostort a hozzá való jószágokkal együtt királyi adományból bírja, azt visszaadni vonakodik. IV. Béla király 1263-ban végre teljesíti elődjei ígéretét s a vas-vármegyei *Kwssen* helyett, mely most Ujvárnak nevezetik, Vág-Ujhelyt adta a Szent-Benedek fiainak, föntartván a maga és övéi biztonságára »novum castrum *Kyzun* vocatum,« s annak gondozását Móríczt tárnokmesterre és testvéreire bízta, hogy a németek beütései ellen megvédjék. De biz, nem jól védték, mert a »novum castrum in comitatu Castri ferrei, quod *Guzynk* vocatur,« Albert osztrák herczeg kezére került, ki azt az 1291. augusztus 28-án kötött békében adta vissza III. András magyar királynak.¹⁾

Ez Német-Ujvár legrégibb története. Nevét, mint föltüntetni iparkodtam, különböző okmányokban így találom írva: *Kiscen*, *Kyscen*, *Quizin*, *Quyzin*, *Cuzin*, *Kyzun*, *Kwssen* és *Guzynk*, mely variánsokat mai irmodorunk szerint *Köszinnek*, vagy az ottani tájejtés szerint *Küszinnek* olvasok. Ebből lett a németek ajkán *Guszink*, *Giszing* és *Güssing*, melyet IV. Béla király — tudjuk miért — Ujvárnak nevezett, és megkülönböztetésül a sok más Ujvártól, Heves-Ujvártól, Aba-Ujvártól sat. csakhamar Német-Ujvárnak neveztek el, valószínűleg azért, mert »contra insultus Teutonicorum« szolgálni volt rendeltetése.

Mint csináltak ujabbán történetíróink a Güssingi grófokból Német-Ujváriakat? az már nem szorul megfajtásra.

Igaz, e név *nem* egészen talál; de érthető, s azért megtartandó. Talán helyesebben pótolhatnók a *Köszini* névvel, de a *Köszegivel*, mint Bunyitay teszi, kevésbbé.²⁾ Mert ha Köszeg volt is a Német-Ujvári család egyik-másik tagjának birtoka, hisz tudjuk, hogy II. Henrik bán és fia Iván bán alapították, építették, szállókkal benépesítették és szép szabadalmakkal felruházták; ³⁾ de hogy róla nevezték volna őket, annak semmi nyoma.

Befejezem tehát alkalmi, rövid észrevételeimet Dachery engesztelő szavaival: »Qui autem odit correctionem, odit sapientiam.«

PÓR ANTAL.

¹⁾ *Czinár*, Monasterologia I. 243—4. — *Fejér*, CD. III/II. 17. 19., IV/III. 116. — *Knauz*, Monum. eccl. Strigon. II. 202. — *Hazai Okmánytár*, VII. 84. — *Lichnowsky*, Geschichte des Hauses Habsburg, II. kötet, CCLXXVIII. II.

²⁾ Hogy Budai Ferencz Polgári Lexicon (II. kiadás, III. rész, 15. l.) *Osl-* vagy *Oslépnek* nevezi a Német-Ujváriakat, arra ma már kár a szót vesztegetni.

³⁾ *Fejér*, CD. VIII/III. 279. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A Sarmizegetusai Mithraeum. Irta Király Pál. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia archaeologiai bizottsága. Budapest 1886. Ivrét 129 lap XXIII. táblával. (Különlenyomat az Archaeologiai közlemények XV-ik kötetéből.)

Nagy Sándor hódító hadjáratai, a makedonok birodalmát a perzsa öböl, Indiáig terjesztvén ki, — a rendkívül erős faji jelleget s amalgamisáló képességgel bíró nép előtt roppant terjedelmű, teljesen degenerált területek nyíltak meg, egészen új világ, férfimunkára alkalmas talaj. Sándor és utódjai a diadochok érvényesíték is fajuk anyagi, mint szellemi fölényét, s a hellenismus áthatotta Elő-Ázsia intelligens, civilisálódni képes elemeit, meghonosítá intézményeit s újonnan alapított városai a görög műveltség és szellemnek tűzhelyei lőnek. Kis-Ázsia, Mesopotamia nagy része, Syria, Egyptom hellenisáltattak, — eredeti műveltségök összeolvadt a göröggel, — s még ott is, hol egy-egy eredeti mozzanatát látjuk a civilisatiónak, görög közben tűnik az föl. A bennszülött lakosság túlnyomó része mindenhol, de különösen Syriában elfogadá a hellen városi rendszert, el a nyelvet, szokásokat a nélkül, hogy levetette volna faji jellegét, a nép mindvégig érezte, hogy kelet népe és syncreticus civilisatio tulajdonosa. A syncrasis mindenben és mindenhol érezteté hatását, — föltűnően a vallási viszonyokban s különösen Syriában, hol három nagy nép uralkodott egymásután: a semita, a perzsa és görög s reá üté mindegyik fajának bélyegét, a nélkül, hogy ki tudta volna irtani elődje szellemi befolyásának nyomait. Ennek következménye az, hogy Kyros meghajolt Babylon istenei előtt, hogy Nagy-Sándor imádta a perzsa, mint babyloni égi hatalmasságokat; Seleukos perzsa csillagjósok és babyloni magusokkal állittat horoskopot, megtudandó, vajjon szerencsés órában alapítja-e székvárosát Seleukeiát; az Euphrat melléki óriás metropolisban hellen-perzsa király együtt invocálja Mithrat és Belt; az apameiai görögök Zeus Belos-nak, a berasai syrek Zeus Malbachos-nak áldoznak, a berytusiak pedig mint római

polgárok, Jupiter Balmarcodest tisztelik, — pedig egyik istenségnek sincsen semmi köze Zeus vagy Jupiterhez. — E vallási syncretis legérdekesebb illustratiója Antiochosnak, Kommagene királyának az Euphrat közelében kies halmon emelt óriási síremléke. A terjedelmes fölriratban perzsának mondja magát s rendelkezik, hogy az emlékáldozatokat a papok családjának hagyományai szerint perzsa ruhában mutassák be, s a perzsákon kívül még a görögöket tartja családjá megszentelt gyökereinek és Persis meg Maketis (Makedonia) minden istenének áldását kéri utódjaira. És ez az Antiochos az Achaemenidák családjából származott benszülött király fia a Seleukos házából való fejedelmi hölgynek, s ezért sírját hosszú kettős sorokban atyai és anyai őseinek képmásai díszítik, — amazok Dareiosig, ezek pedig Seleukosig, — s az istenek, kiket imád: Zeus Oromasdes, Apollon Mithras, Helios Hermes, Artagnes, Herakles Ares, utóbbi a görög heros buzogányával, fején tiarával!

S a király syncreticus vallásosságával nem állott egyedül. Végtelen volt azoknak száma századokon át, kik ugyan ily meggyőződéseket tápláltak, s ezeknek köreiből hatott át Mithra cultusa nyugotra, föl egész Britanniaig.

A római birodalom európai részében Kr. e. 70-ben honosult meg; először az itáliai partokon, majd a fővárosban, s egy század múlva mindenütt megtaláljuk cultusát.

Daciában is igen korán constatálhatjuk nyomait, a fővárosba pedig valószínűleg a hódító Traján serege, különösen a coloniát építő Leg. V. Mac. hozta magával, melynek néhány Mithrának szentelt titulusa fönmaradt.

Sarmizegetusából mithriacus emlékek már a mult században is kerültek elő. Hohenhausen megemlékezik rólok; a XIX-ik sz. elején Koeppen ismertet néhányat, majd Hene a tudós gyulafehérvári kanonok, utóbb pedig Lajard ír terjedelmes memorandumot néhány fontos leletről. Azután szélcsend állott be, míg a hunyadmegyei tört. és rég. társulat el nem rendelé Sarmis kutatását. 1881-ben csakugyan híre érkezett egy nagyobb leletnek, mely jelenleg a dévai muzeumban őriztetik.

A lelhely ismeretes levén, a hunyadmegyei régészeti társulat elnöksége Téglás Gábort és Király Pált bízta meg annak kikutatásával. Az ásásokat 1882. nyarán kezdték meg s egy szentély, spelaeum substructiójának jelentékeny részét deríték föl, következő évben pedig a terjedelmesre szabott peribolost is. A szentély igen hiányosan került napfényre úgy, hogy csakis összehasonlítások, számítások és az egyes leletek fekvési helyeinek figyelembe vétele által reconstruálható.

E spelaeum, mint a falak maradványainak állásából és az

ismeretes analógiákból megállapítható, nem közfalak által elválasztott, hanem a talaj niveaujának különbségei által elkülönített három, illetőleg négy fő részre oszlott és pedig a szentélyre, melyhez két lépcső vezet, a szentély előtt ennek egész szélességében elnyúló közép helyiségre, s a jobb és baloldalon fekvő, a közép helyiséggel párhuzamosan futó oldalfolyosók- vagy hajókra. Tehát a nagyobb, a szentélylyel együtt négyes, vagy ezt a közép helyiség folytatásának tekintve, hármass főlosztású spelaeumok közé tartozott, melyeknek legkiválóbb prototypjai a két heddernheimi, ostiai és a darmageni. A cultus nagy elterjedtsége azonban arra vall, hogy a birodalom roppant területén ezeken kívül még tömérdek ily építmény volt, de maradványaiknak, a régebbi ásatások alkalmával csak a muzeumokba helyezhető tárgyakra ügyelvén, a fekvést és lelhelyet pedig teljesen figyelmen kívül hagyván, egészen nyoma veszett. Alig ismerünk tizet, tizenkettőt, holott a biztonságba helyezett reliefek száma csak a nagyobb gyűjteményekben megközelíti a négyszázat, pedig a szentélyekben legtöbbször csak egy relief, kettő már ritkábban volt elhelyezve, több emlék még épen gyéren fordult elő egy és ugyanazon helyen úgy, hogy a sarmizegetusai lelet gazdagsága fölülmúl minden eddigit.

A két heddernheimi és ostiai szentély méreteit összehasonlítva s a sarmisire vonatkoztatva, oly föltűnő analógiát találunk, s a méretek egymáshoz való viszonyainak oly egybehangzása constatálható, hogy föl kell tételeznünk, mikép a szentélyeket meghatározott szabályok szerint építék. S ezt annál bátrabban hangsúlyozhatjuk, mondja a szerző, mivel az analógiák egymástól oly távol, mint Heddernheim és Ostia merülnek föl, mivel ily távolságokban az esetlegesség, a véletlen lehetősége majdnem teljesen kizárva.

És ha ez így van, megkísérhető az analógiák és leletek fekvésének alapján a substructio helyreállítása.

Szerző számításai szerint és a leletek fekvése alapján, a szentély egész szélessége 12 m. és 44 cm., hossza pedig előcsarnokával együtt 44 m. és 23 cm.-re tehető. Kétszer nagyobb volt tehát, mint a heddernheimi és ostiai szentélyek bármelyike.

A boltív téglatöredékeinek az ásatás alkalmával előfordult roppant tömege arra enged következtetnünk, hogy dongabolt képezte a tetőt.

Az épületnek alig lehetett előnyös külseje. Hosszú keskeny volta idegenszerűen hathatott a symmetriához és hátulsó részének részben földalatti voltával a derült, nyílt épületekhez szokott szemre. S a mellette folydogáló patak és a köréje ültetett szent berek legfőlebb csak enyhítheték, de nem enyészthetették el az első látásra támadt benyomás komorságát.

A három hajós templomoknál az oldalhajók, a vestibulum s a szentély padlata mindig egy niveauban lévén, Sarmizegetusában is így kellett lenniök, s az oldalhajók vagy föl voltak töltve a kellő magasságra, vagy pedig a vestibulum talajaig érő deszkázattal ellátva, hogy az ájtatosságban résztvevő hívek ott némi kényelmet élvezzenek úgy, mint a rákosi mitthraeumban, Ostiában, Rómában stb. És a publicum ide telepedett, elfoglalva a vestibulumot is és valószínűleg a közép hajónak egy részét.

Mithrának e szentélye csak oly sötét lévén, mint a többi, lámpákkal kellett kivilágítani, midőn a jámbor hívek összegyűltek, hogy lelköket a legőzhetetlenhez emeljék.

A szentély belseje sötét vörösre volt festve.

A sanctuarium hátsó falához volt támasztva a kellő magassági alapon nyugvó főrelief s ez volt talán az egyetlen tárgy, mely elhelyezést talált benne és a templom többi részétől valószínűleg függöny által volt elválasztva.

Közvetlenül a szentélybe vezető lépcső elé volt helyezve a hatalmas oltár »Nabarze Deo« fölíráttal, melyen a pater patratus a szent cselekményeket végezte. A többi reliefek talán a közép hajóban voltak a fal mellé támogatva, mint Rákoson. A két à jour faragott Mithra-szobor a hajókat elválasztó alapfal élén állott, a bemenők felé fordúlva. Végül az előcsarnokban egy, a szokásos dedicatióval ellátott ara votiva figyelmezteté a belépőt, hogy a SIM szentélyében van.

A templom rejtelmes homálya, melyet a pislogó mécsek nem tudtak eloszlatni, a hosszú, nyomasztó helyiségek, a papok morgása, a titkos mysteriumok, a homályt még növelni látszó komor sötétvörös szín, a szintén sötétvörösre festett, izgalmas jelenetet ábrázoló reliefek, mély benyomást tehettek az isteni szolgálatban résztvevőkre.

A templom hossz tengelye az északi vonaltól 40°-ra hajlik el keletre.

El spelaenum emlékei, nem számítva az építkezési és belső berendezési tárgyakat s az oltárokat, szoborművek és reliefek, melyek öt-hat darab kivételével, a dévai muzeumban helyeztettek el. Anyagjuk mindig kékes- vagy sárgásfehér, a bizstravölgyi egy-mással szemben levő bányákból aknázott fehér márvány.

A szoborművek gyéren képviselvék, az emlékeknek száza meghaladó száma többé-kevésbbé reliefekből és ezeknek töredékeiből áll. Ezeken a képmagasság rendesen igen csekély, de néha mégis találkozunk magas domborművekkel, egy-kettő pedig à jour készült, vagy a féldombor munka vegyítették kereken dolgozott vagy áttört részletekkel. A munka rendesen esetlen, durva s még ott is, hol finomabb kivitelre akadunk, alig egyéb az képírásnál,

épen úgy, mint a »tabulae Iliacae«, a momentumokat inkább csak sejteti, mint érvényesíti.

A reliefek rendesen négyszög alakú táblák, ritkábban téglányok, melyeket fölül néha lekerített a vésnök, vagy háromszögű tető alá fogott, avagy köralakú lapok, s ez úgy látszik, daciai sajátság. A cselekményt rendesen keret fogja be, mely válaszvonal is, ha a repraesentatio több részre oszlik. A keret alsó részére szokták vésní a dedicatiót.

A sarmizegetusai Mithra-szobrokat és reliefeket, a jelenített csoportozatok és ezek elhelyezése alapján, összesen tizenkét osztályba sorozhatjuk.

A közép helyet, bármily egyszerű legyen is az emlék, mindig a bikaölés foglalja el állandónak nevezhető kisérétével. A főalak maga az istenség görögösített ázsiai öltözetben. Dús hajú fejét phrygiai sipka fűdi, felső testén rövid, rendesen ujjatlan, egyszer vagy kétszer átkötött tunicát visel, lábszárain gyakran bő nadrág, lábfejein néha csizma. Az istenség alakja mindig erőteljes ifju, s a repraesentatiókon a jobbra tartó bikát teríti le, melynek hátán térdel. A bika hatalmas nagy állat és támadójának heve s ereje által földre terítettett vagy térdre hullott és estében jobb hátsó lába kisikamodott, míg a bal teste alá került. Elölábai térdben hajlítva érik a talajt. Farkát tehetetlen dühében magasra emeli, vagy oldalait csapdossa azzal. Az ifjú istenség baljával térdel az állat hátán, míg jobb lábszárát annak kifordult jobb hátsó csülkére támasztja, hogy biztosabban intézhesse hosszú, széles törével lerogyott ellenére a végső csapást. Törének tokja a chlamys alatt lebeg.

Ezen izgalmas repraesentatio jelentőségét nagyon sokféleképen magyarázzák. Az interpretálók két részre oszlanak; az egyik áldozatot lát a cselekményben, s ezeknek száma jelentékenyen nagyobb, míg a másik rész csak egy egyszerű bikaölést. Tévedtek mindannyian, — mondja a szerző — mert a megoldást nem a forrásnál keresték, hanem a görög-latin cultusok perceptiói között, vagy épen ezeknek liturgiájában akarták megtalálni. A megfejtést megtalálándó, Mithrát ősi hazájában kell fölkeresnünk.

Irán istenségei, a terület geographiai és climatologiai viszonyainak megfelelő perceptiók mindannyian, a természeti erők jobbfelének personificatiói és legfőbb jellemvonásuk az örökös harcz a gonosz, pusztító elemek ellen. Irán ősvallási rendszerének alapja tehát a bonum és malum principium között dúló örökös harcz, a dualismus, mely a szent könyvben mindig a legélesebben van kifejezve. Az istenségek tehát nem lehetnek passiv, magokba zárkózott fölények, tevékenyek azok mindannyian, külö-

nösen Mithra, ki minden jónak védője úgy a természet mint társadalomban, ki győzelemre segíti az igazat, bármily körülmények között küzdjön is, akár az éghajlat zordonságától akarjon kicsikarni annyi, hogy övével megélhessen, akár fegyverrel kezében vív a rabló hordákkal vagy tisztességes ellenséggel. Megvédi ő, győzelemre segíti híveit a gonosz szellemek ellen s az ezekkel való viaskodásban tölti ugyyszólván minden idejét. A zend-avesta Mihir-jastja igen élénken ad kifejezést e fölfogásnak, midőn írja: »A daevák legyőzése és a Mithra-csaló emberek leküzdése után előtör Mithra, a nagy mezőkkel bírő« vagy: »Előtte valóban reszket Angra-Maynius a halálteljes, előtte valóban reszket Aësma a gonoszlelkű, test pusztító, előtte valóban reszket minden daeva« S Mithra e küzdelme nem egyéb, mint a bonum principiumnak a malum principiummal való harcza, mely az árjánál, mint a jelen esetben is látjuk, a világosság istenének a sötétség istenével való örök vívásában és minden nap megújuló győzelmében, a semitáknál a fény- és tűzistenségeknek a pusztító és perzselő istenséggel folytatott élet-halálharczában, s az egyptomiaknál Osiris és Set, majd Ra-nak a sötétséggel való mérkőzésében nyert kifejezést.

Mithra a nagy királyokat hódító útjokban mindenütt nyommon követvén, megérkezik Babylonba is, a sémi mysticismus, astrologia, magia hazájába, s a világváros vallássósága, a fanatismust nem ismerő, sőt indolens Zoroastrismusban csakhamar oly elemeket honosít meg, melyek a szent könyvek tanaival alig egyeztethetők össze. Az ősi zend főisten Ahura-Mazda eltűnik, háttérbe szorul, elhal nyomtalanúl, az erőteljes, eleven, tevékeny Mithra pedig a metropolis istenének jellemvonásait veszi föl, összeolvad azokkal. Babylonban Adar hősies alakjával identificáltatik — s ez az Adar a héber Sámson, a tyrusi Melkart, az assyriai Samdan, a görögök Heracles Samdanjának prototypja. Adar nem ősi istensége a babylonoknak, ő a trónjáról lebukott akkad naphősnek, Izdubarnek mezét veszi föl, kinek alakját a genialis Smith legújabbban reconstruálta az assyriai téglaföliíratokból »Chaldaei Genesis« czímen téve közé hosszús és végtelenül szerencsés tanulmányait. És Izdubar, a naphős, a rettenes Bal-Chamman teljesen azonos perceptio Heraclessel.

Izdubar tizenkét kalandja Heracles tizenkét munkája, a nap pályája az év tizenkét hónapján keresztül. És a mint a nap ereje gyengül, októberben megbetegszik Izdubar is és erejét, fényét nem nyeri többé vissza, míg az újév kezdetén meg nem fűrűdik a keleti oceán hullámaiban. Az ősi akkad hősköltemény sorra veszi elbeszélésében az állatöv minden jegyét és az Izdubar által megölt oroszlán a zodiacus oroszlánja; Hêa-bani látnok az akkad év második hónapjában mely a jóságos bikáié, tehát az állatöv

bika jegyének felel meg -- megy az ő látására; Istar a »szűz« jegyében ajánlkozik a hősnek; a mindent körülvevő oceánt a »nap lementének« hónapjában éri el stb.

Hëa-bani a chaldaei hős barátja és tanácsadója, írja Sayce, a kentaur Kheiron Heracles tanítója, s Kheiron Kronos fia, Kronos pedig a babyloni Hëa, Hëa-bani teremtetje. Az Izdubar által megölt oroszlán mása a nemaei; a leánya szegényének megbosszulásáért Anu által küldött bika, a krétai bika stb. Egész a végtelenségig lehetne fűznünk az analógiákat.

És Mithra a görög sphaerában Heraclessel, s a vele rokon perceptiókkal azonosul, melyek mindig a természet jó és rossz felének, a malum és bonum principiumnak egymással való küzdelmei. Heracles tizenkét munkája sem egyéb, mint a naphe-roznak küzdelme a sötétség ellen. Apollon harcza Pythonnal ugyanaz stb.

A görög szobrász tehát, midőn Mithrát először percipialta, mint szobrot, máshonnan alig meríthet észmáját, mint Heracles mythosaiából, azon istenségéből, melyet a fantasia és kegyelet azonosított a sémi mezbe öltözött zend istenséggel. S Heracles mythosaiából vajjon kinálkozhatott-e kedvezőbb motívum, mint a krétai bikával való küzdelem? És ennek prototypje Izdubar harcza szintén a bikával, de a görög szobrász, jó szerencse, nem a sémi művész conceptióját vevő át, hanem saját fejlettebb műérzékét követve jelenítő a küzdelmet, nagy, talán irányadó befolyást engedve conceptiójára az Athene-Nike balustradején korunkig fönmaradt fönséges alkotásnak.

Az izgalmas, — minden reliefen látható --- repraesentatio tehát nem áldozat, nem egyszerű bikaölés, hanem a jó és rossz egymás ellen való küzdelmének jelenítése.

E drámai jelenetnek rendes részesei még az ifjúra ugró kutya, a kigyó, mely az istenséget védi, s a bika nemző részeit összeszorító skorpió. A kigyó a sarmisi reliefekről csak két esetben hiányzik, de a skorpió már többször. Végül a holló, mely rendszeren Mithra chlamysa fölött áll, ennek szélét érintve csőrével.

Jobbról és balról a fáklások foglalnak helyet. Amaz fölfelé tartja fákláját, emez pedig lefelé fordítja. Öltözetük teljesen megegyezik az istenségével. Lábaik rendszeren keresztbe vetvék.

A felső szögletekben baloldalon a sol-, jobboldalon a luna-protomák helyezvék el.

A repraesentatio fölött néha jelezve találjuk a barlangot is.

Ezen alakok alkotják, majdnem kivétel nélkül, a csoportozatok főrészt.

A vallásos phantasia azonban nem mindig elégedett meg velök. Másokat is alkalmazott még: így a bikarablás négy phasi-

sát, az állatöv jegyeit, vagy ezek helyett az aediculát a belőle kilépő tehénnel, csónakot a bikával, bigát, quadrigát, oroszlánt, a crateret, gyümölcsfákat, továbbá a Mithra eszmekörébe bevont istenségek képeit: Neptunt, Aesculapot stb. Végül megtaláljuk még a próbák, initiatiók, s az ezeket követett lakomák jelenítéseit.

E repraesentatiók megfejtése, ismervén a főcselekmény jelentőségét, a görög és római symbolica alapján nem okoz semmi nehézséget.

A symbolumok és repraesentatiók a reliefeken mindig bizonyos rend szerint lévén alkalmazva, a dogmatica és hitközségi szervezet némi megszilárdulására következtethetünk. De hogy mit tanítottak, s milyen volt emez, azt csak a jövő fogja földeríteni, — ai' posteri l'ardua sentenza!

E fejtegetéseket a kiváló orientalista gróf *Kuun Géza* szépen írt, nagy terjedelmű bevezetése előzi meg, melyben erős érvekkel támogatja ama föltévést, hogy a mozgalmas főrepraesentatio nem a bonum és malum principium örök küzdelmét, hanem az istenség által bemutatott áldozatot ábrázol, s eme, a szerzőével ellentétes álláspontja által a munkát egyrésről érdekessé teszi és értékesé, másfelől bő anyagot nyújt a gondolkozó olvasónak.

A terjedelmes munka belbecse, mint az előzőkből kitétnik, kétségbevonhatatlan s új irányt jelöl, a mennyiben nemcsak a Mithra-cultusra vet új világot, hanem egyáltalán a rómaiak istentanához, e sokszínű phantastikus szép tanhoz, oly adatokkal járul, melyeket a romanista épen oly kevésbé hagyhat figyelmen kívül, mint az ethnographus, mert a colonisatio, a római történelem e minket leginkább érdeklő, de leghomályosabb momentumához is újabbnál-újabb adatokkal járul s szellemes föltevésekkel jelöli ki a további kutatások irányait.

MAILAND OSZKÁR.

A nemzeti játékszín története. A Kisfaludy-társaság által 200 darab arannyal jutalmazott pályamű. Írta Bayer József. Kiadja a m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága Bujánovics Jánosné, Koppy Mária alapítványából. I—II. kötet. Budapest, 1887. VIII. 642, VI. 496 l.

E könyv, minden hibái mellett is, valódi nyeresége irodalmunknak. S pedig két kiválóan fontos okból. A magyar irodalomnak és kulturának egyik, inkább csak utóhatásaiban, mint küzdelmeinek részletében ismert nevezetes kérdését először igyekszik kellő alaposággal és tájékozottsággal tisztázni. S hogy a kérdést mennél több oldalról fölfejtse: számba veszi az indítékok valamennyi nemét, a melyek mind közösen, együtthatólag gátolták

vagy segítették színésztink fejlődését. Nem elégszik meg a színészcsapatok vándorlásainak elbeszélésével: kutatja a korviszonyokban rejlő tényezőket, a melyek irodalmunk más terén hatottak. A színművészet kezdetleges ábrázolásait összhangba iparkodik hozni drámai irodalmunk akkori állapotával s vizsgálja egymásra gyakorolt hatásukat. A körvonalokat, a melyeken az egész mű conceptiója nyugszik, a maguk egészében s teljességében élénk állítja. Látszik, hogy e fontos kérdéstről huzamosabban gondolkozott a szerző, mielőtt összegyűjtött adatainak feldolgozásába fogott. Már a kiindulás pontja, a melyből az egész kérdést tanulmányozta és fejtegette: tökéletesen helyes. A színészet csakugyan, mint Bayer több helyen kiemeli, első sorban és sokáig tisztán nemzeti érdek, a magyarság kifejlődésének egyik leghatalmasabb tényezője volt. Eszméje körülbelül együtt fejlődött ki a nemzeti köztudalomban az akadémia eszméjével. Egy ideig úgy látszott, hogy a felbuzdult nemzetiség érzése mind kettőt együttesen fogja megtestesíteni. Később azonban a színészet megalapítására irányzott törekvés fölülkerekedett az akadémia eszméjén s utoljára mégis ez utóbbi aratott sikert s diadalt. Bayer mindeütt s igen helyes és józan érzékkel mutat oly tényezők hiányára, a melyek lényeges föltételeiül ismertettek el a színészet állandósításának. Megmutatja, hogy a nemzeti lelkesedés sohasem landadt, hanem újabb és újabb táplálékot nyert a színészetnek kezdetleges ugyan, de az eszme nagysága szerint annál inkább méltányolt sikereiből. Csak hogy a már összetoborzott színészcsapatokat is meg kelle menteni az éhenhalástól s a színészetnek a fővárosban való állandósításáról is gondoskodni kellett. A kettős cél egyforma pártolása aztán használt is, ártott is a színészet derekasabb fejlődésének.

Bayer könyvének legnagyobb részét a pesti első és második színésztársaság küzdelmei foglalják el. Részletesen foglalkozik a mult század utolsó évtizedében megalakult első színészcsapatnak nemcsak a német színház igazgatóságával s a helytartó-tanáccsal folytatott hosszas vitáival s a megvéknek az eszme megtestesítésére irányzó felbuzdult lelkesedésével: hanem a drámai irodalom fejledező csiráival is, a melyek az első színészcsapat repertoírját képezték. Az akkori kezdetleges journalistika minden valamire való nyilatkozatát figyelemmel kíséri, hogy tárgyát mennél több oldalról felvilágosítsa.

A szerzőnek e törekvése mintegy megrontja az egész mű előadását. Szorgalommal összekutatott adatai itt-ott túlterheltté teszik a történet elbeszélését s annak folyamatosságát. Minden adatot elég érdekesnek tart arra nézve, hogy bővebben foglalkozzék vele s úgy tetszik, hogy a mily gondosan fogta fel a kérdést

a maga egészében: ép oly kevés ideje volt az egyes mozzanatok világos és átlátszó megalkotására. Nem mondjuk, hogy a felsorolt adatok nem érdekesek; csakhogy *nem egyformán* érdekesek. A vármegyéknek hangzatos phraseológiával kiállított felszólításai, a melyekben a pesti színésztársaság fentartásáért lelkesednek s lelkesedéseket némi pénzadományokkal is igazolják, bármennyire jellemzik a kort: kevésbbé van helyük a színészet történetében. A tanulmányozónak, ki a kérdés részletes fejlődésével foglalkozik, szüksége van, hogy teljes tájékozódást merítsen az ily kevésbbé fontos tényezők hatásából is: de első és legfőbb feladata, hogy az okbéli összefüggést az ítéletének próbatüzén már keresztületesett néhány valóban jellemző adattal világosítsa s állapítsa meg. Az ily mellékes tényezők csak arra valók, hogy a tanulmányozót az általános kép keretének mennél tökéleteseb és sokoldalú rajzára segítsék: de koránsem érdemesek, hogy a szerző valamennyit az olvasó elé vigye. Az olvasó csak az eredmények összefüggését mérlegeli: a részletes adatok elbeszélését inkább csak ott veszi szívesen, a hol a kérdés minden oldalú kiszínezése a dolog természetéből tekintve szinte elmaradhatatlan. Igaz, hogy Bayer e bő kivonatokban elősorolt adatainak mindig igyekszik némi általános érdeket kölcsönözni: csakhogy ügykezetét az elnyújtott, néhol lapossá vált előadás nagyon is cserben hagyja. Ő maga is észrevette bizonyára művének ez igazán nagy hibáját. »Hiszszük, — így ír az előszóban — hogy méltányos ítéletre tarthat igényt egy oly mű, mely forrásmunkának is készült, s szerzője a *kutató és feldolgozó kettősen terhes* munkáját végezte egy oly téren, mely csaknem teljesen parlagon hevert irodalmunkban.« Készséggel beismerjük, hogy a munka kétszeres fáradságot kívánt s tudjuk, hogy az adatgyűjtés és feldolgozás iránti egyformán helyes, tapintatos és szerencsés érzék, egyformán ügyes és éles tehetség kevés emberben egyesül; de mindez bár mentheti, a mint valóban menti is a kidolgozás hiányait; azonban annyi bizonyos és elvitázhatatlan igazság marad, hogy bármely szorgalmas és ügyes adatgyűjtő sem számíthat valódi sikerre, ha az adatok megválogatásában, azok szellemének az általános keretbe való illesztésében nem vezetí erős kritikai belátás, a forma iránt élesebb érzék s a kidolgozásban nyilvánuló alkotó tehetség. De másfelől a *forrásmunka*, ha a szót elfogadott értelmében vesszük: csak az úgy nevezett szaktudósoknak való. Szokássá vált nálunk, hogy a szaktudósok szinte méltóságukon alulinak tartják a stílbeli szépségnek még közpszerű mértékét is alkalmazni. Mondanunk sem kell, hogy ez a szokás alapjában rossz s tarthatatlan. A nyugati nemzetek példája mutatja, hogy az oly tudományos mű, melyben a stíl szépségei is megvannak, mennyivel nagyobb

hatású, mint a nálunk oly különös értelemben vett »forrásmunka.« Sajnos, hogy a magyar szaktudósok nem követik ebben is a nyugati nemzeteket s mintegy fölmentve érzik magukat ama szabályok alól, a melyeket a folyékony és magyaros nyelv, a folyamatos és lendületes előadás, az élénk, eleven és változatos stíl követelnek. Jól tudjuk, hogy a tudományos mű stílje nem a tárczaczikké vagy csevegésé: de az bizonyos, — s erre irodalmunkban is van néhány jeles példa — hogy a tudományos mű sem lehet el az előadásban nyilvánuló élénkség s bizonyos kellem nélkül. Az alakító tehetség különbözik az adatgyűjtő tehetségtől: de csak a kettőnek kellő mértékben való vegyülése igazi titka a hatásnak és sikernek.

Bayer azonban nemcsak a részletek kidolgozásában mutat kevésbé gyakorlott érzéket: nyelvi előadása is sok kívánni valót hagy hátra. Úgy látszik, hogy a szerző a közönséges társalgásbeli vitatkozás nyelvét akarta mirtegy az irodalomba behozni, bár megvalljuk, hogy ebbeli hibáit inkább a gyors kidolgozásának vagyunk hajlandók tulajdonítani. A sok idegen szó alkalmazása sokat árt különben világosságra törekvő előadásának.

Mind e mellett művét érdeklél és haszonnal olvashatjuk. Helyenként előadása is tiszta és átlátszó, stílje is lendületes, nyelve is élénk s mégis komoly. Ez azonban kevésbé fontos. Fontosabb az, mennyire alaposan fogja fel tárgyát, mennyire számbavesz minden tényezőt, a mely a tanulmányozott kérdést részleteiben felvilágosíthatja. E tekintetben művének első része eshet legtöbb kifogás alá. A magyar színészetnek s a magyar drámairodalomnak fejedező csiráit a misteriumokban s az iskolai drámákban legkevesebb szerencsével tudja felföldözni. A mai napig is vitás kérdéseket alig, vagy csak mellékesen érinti s épen nem vizsgálja, hogy az iskolai színjáték melyik fajából fejlődött a misteriumoknak. A meglevő irodalomtörténeti adatokat részletesebben fejtegeti, de hogy milyen haladást mutatnak például a Sztáray úgy nevezett dialogizált satyrái, vagy a *Balassi Menyhárt árultatása*, vagy a *Válaszuti comoedia* stb.: mind ez iránt még továbbra is homályban s tájékoztatatlanságban maradunk. Mindezt Bayer sem fontosnak, sem a tulajdonképeni magyar színészet kifejlődésére különös hatásúnak nem tartja. Ellenben behatólag foglalkozik a múlt század utolsó évtizedében felzendült irodalmi mozgalmakkal s a magyar színészet eszméjének megerősödésével. Ivetek kellene összeírunk, ha csak halvány vázlatát is megkisértenők előadni ama számtalan adattal documentált eredményeknek, a melyek e két vaskos kötetben előttünk vannak. Bayer oly gondosan összegyűjtötte a kezdő színészet sokáig tartó küzdelmének minden egyes mozzanatára szolgáló adatokat, oly sokoldalú

tanulmányokat tett, hogy e tekintetben méltó dicséret illeti. Mind a színésztársaságok benső és külső életét, mind az irodalomra s társadalomra gyakorolt hatását megvilágosítja. Részletesen foglalkozik a társaságok szervezetével s szinte a minutiositásig megy a legcsekélyebb tényező számba vételénél is. Csak egy pár rövid példa előadására szorítkozunk, a melyek különben nagyon jellemzik a szerző lelkiismeretes gondosságát és a kérdés tanulmányozásában tanúsított figyelmességét. A pesti magyar társaságnak a Rondellában történt egyik téli előadásáról szólván: elmondja, hogy egy alkalommal a különben is hideg teremben a közönség legnagyobb része, az előadás alatt is fentartotta kalapját, a mint az, kivált a vidéki színházakban, még most is szokásban van. A Pesten állomásozó b. Splényi ezred egyik inspectiós tisztje összejárta az egész színházat s mindenkit egyenkint megszólított. Némelyek aztán le is vették a megszólításra kalapjukat. E szokatlan eljárás azonban kimeríté a békés közönség türelmét s kérdőre vonták a tisztet, hogy vajjon kinek a parancsából teszi ezt? Ez azt felelte, hogy a régi ment parancsából. A városi kapitány tiltakozott az erőszakoskodás ellen. De ezzel nem lett vége a dolognak. A helytartó tanácsnak is följelentés történt az esetről. — Mindez csekélységnek látszik. De Bayer még az ily csekélységnek is tud az általános érdekből valamit kölcsönözni. A színésztársaság jó hírnevét akarja vele jellemezni. Mert a fővárosi közönség épen úgy, mint a fővárosi tanács, a színészeknek fogta pártját, a mi sokat jelentett a század első tizedében. A szerzőnek élénk s ügyes érzékéről tanúskodik, hogy a színészek erkölcsi viseletét mint jelentős tényezőt tudja besorozni a színészet fejlődését előmozdító többi tényezők közé.

Különösen érdekesen tudja a társaság szervezetét előadni. A pesti színész társulatnak a mult század végén 1793-ban történt szerepléséről például oly eleven és sikerült rajzot ad, a melyet a nagy közönség is bizonyosan élvezettel olvashat. Nem csekély dolog volt a játékszin ügyének kifejlődésére, hogy a társadalom melyik osztályából újonczozta tagjait. Mert a személyzet — mint Bayer írja — nem pusztá eszköze volt a mulatozásnak, de egy nagy nemzeti eszme hordozója. Senkit sem vett föl a társaság a maga kebelébe a szülői vagy rokoni engedelem nélkül. Különösen megkivánták a jó erkölcsi viseletet. Ha valakire valami erkölcsteleuség bizonyult: egész hónapi fizetését elvesztette, a mi az amúgy is folyvást anyagi küzdelmekkel vívódó tagoknak elég súlyos büntetés volt. Úgy szintén a rágalmazó beszédekre s az egymás iránti tiszteletlen magaviseletre is pénzbüntetés volt szabva. Egyébiránt a törvényes czikkelyek csak a főbb dolgokra szorítkoztak. De a játszó személyek kötelességei még külön is szí-

gorúan meg voltak állapítva. Például a sugónak kötelessége volt az írott színműveket, sőt az egyes szerepeket is jól megőrizni. Ha az igazgató tudta nélkül elárulta, vagy kiadta ez utóbbiakat: becsületét veszítette. Nemcsak az előadás alatt, de azonkívül is fontos teendői voltak a sugónak. Mennyi mindenért felelősnek kellett lennie s mily szigorú büntetés volt rá mérve, ha valami hiba történt. Osztozott teendőinek egy részében a színmester is, a ki különösen felelős volt a sikerért. Ha a kárpit fennakadt: 45 krajczárral büntették, a mi — mint Bayer megjegyzi — abban a régi jó időben tetemes summának vehető — 7 frt hópénz mellett. Neki kellett a díszletekre s a tisztaságra is felügyelni; mert ha a dekorációban valami kár esett, s ő a kártevőt ki nem tudta nyomozni: neki kellett megtérítenie a kárt. Ha valakit alapos ok nélkül föleresztett a színpadra: újra 45 krajczárnyi büntetés fenyegette, valamint akkor is, ha a változással megkésett. Szóval, ő a színpadi világnak totum fac-ja volt.

Ily apróra szedi s ily részletesen tárgyalja Bayer az első társaságnak nemcsak szervezetét, de anyagi bevételeit s a mi még fontosabb, a műsort is, melyet megállapítottak. Alaposan mutatja ki mindenütt: milyen eredeti s milyen fordított színműveket láthatott az akkori közönség. Szóval drámai irodalmunk fejlődését mindenütt kapcsolatba hozza a színészet emelkedésével vagy hanyatlásával. Ez a törekvése s az e törekvéssel elért sikere művének egyik legkiválóbb jelentősége. Irodalmunk történetének sok homályos kérdését sikerül neki ilyformán tisztáznia s felvilágosítania.

A fényoldalakat azonban, az említettekén kívül, más szembevetendő hiányok is kísérik. Sajnáljuk, hogy a színészet történetét tárgyzó mindkét nagy munkában, a melyek a Kisfaludy-társaságtól jutalmat nyertek, hiányzik az első uttörők s a későbbi legkiválóbb harczosok rövid életrajza, habár csak néhány nagy vonásban is, hogy az olvasó kissé határozott képet nyerne egy Kelemenről, Sehyről, egy Kilényi Dávidról stb. Váli Béla ugyan megpróbálkozik e gondolat kivitelével, de törekvése csak félig sikerült. Bayer külön fejezetben foglalja össze néhány jeles színészünk főbb életrajzi adatait, de töredékes följegyzései szintén nagyon halvány képben mutatják a kiválóbb szereplőket. S a mi még ennél is nagyobb hiány: az a vidéki színészet tárgyalásában mutatkozik. A főszempontokat, a fejlődés fokozatos menetét nagy körvonalokban ugyan helyesen állapítja meg; de az a kár, hogy a részletes tárgyalásnál sem a kolozsvári, sem a kassai, sem a székesfehérvári színészet nincs kellőleg méltányolva. Mind e főbb pontok szinte egy-egy önálló kisebb tanulmányokban lettek volna helyesen összefoglalhatók s kifejtethők. Nagy baj az is, a mit már

a hivatalos bírálat is fölemlít, hogy az időrendi egymásutánt sem méltatta a szerző kellő figyelmére s ez okozza, hogy sokszor ismétlésekbe esik, a melyek sehogysem szolgálnak a munka előnyére.

Azonban az 1790-től egész 1837-ig összeállított műsor rendkívül emeli a Bayer munkájának értékét.

S ha most arra a kérdésre kellene felelnünk, hogy megvan-e már írva a magyar színészet története? feleletünk csak az lehetne, hogy egy ügyes író, a ki alakító tehetséggel, eleven érzékkel bír, e két munkából művészi rajzát készíthetné el a magyar színészet történetének. Bayer műve mindenesetre mint »forrás munka« — a minék, úgy látszik, a szerző is tekinteni kívánja — kiváló becsű. Ismétljük, hogy minden hibái mellett is, valódi nyeresége irodalmunknak.

Á — O.

Alvinczi Péter Oklevéltára III. kötete.

Kiadta a m. tud. Akadémia 1887. 1—229. lapon. Név- és Tárgymutatóval. Ára 1 frt 50 kr.

Oly rossznak tartom az *Okmánytár* szót, hogy nem vagyok képes leírni; ha a szerkesztő úr valamely oknál fogva, a minő lehet: az eddigi úgy használás ténye, nem helyesli, törölje ki, vagy tegye meg rá ellenkező jegyzését. De én tudva, meggyőződésemm ellenére, ily botránkoztató nyelvtani hibát nem terjesztek.

E könyv Erdélynek a magyar korona oltalma alá visszamenetele történetét tárgyzó okleveleket s iratokat foglalja magába 1685-től 1689-ig, melyek azon államférfitől valók, aki ennek egyik tényezője volt, s a kinek életrajzát és az eseményben való részvételét az olvasó az *Oklevéltár* II-ik kötete 306—319. lapjain megtalálja.¹⁾

Két körülmény ad e gyűjteménynek történetírási fontosságot. Egyik az, hogy belőle megtudjuk, hogy az Alvinczi ítélőmester-féle Diplomatariumnak két példánya volt: egyik saját magáé, mely szállott fiára, fiáról unokájára, s az utolsó Alvinczi tábornok örökösről, kinek neve Gábor volt, a gróf Rhédeyekre, ezek egyik gazdag utóda, gróf Rhédey Ádám leányával Mária grófnéval átment gróf Mikó Imrére, az erdélyi Muzeum nagynevű alapítójára, a ki azt sok más nagybecsű könyvekkel és kéziratokkal együtt a saját maga teremtetten intézetnek ajándékozta. A másik példánya — úgy látszik — e nagy esemény fő előkészítőjének, Teleki Mihálynak volt birtokában, a kiről az, vagy annak egy része a gróf Teleki

¹⁾ Magyar Történelmi Emlékek XV-ik kötet 1870.

Miksa kezeire ment, s most egy ifju tudós, Gergely Samu azon részeit, a mik a Szilágyi Sándor által szerkesztett s a m. tudom. Akadémia által kiadott két kötetben ¹⁾ benne nem voltak, kiválogatta s kiadásra elkészítette.

A másik, a mi e gyűjteménynek fontosságot ad, hogy Pettkó Béla országos levéltári tiszt a marosvásárhelyi Teleki-könyv- és kéziratárból szintén kikutatta s kiadásra elkészítette azon okleveleket, melyek természetöknél fokva az Alvinczi-féle Diplomatarium ezen III-ik pótlék kötetéhez tartoztak, azt kiegészítik, megvilágítják s a rendkívül fontos kornak érdekes történetét világosabbá, érthetőbbé teszik.

Szakemberek tudják az oklevelek és írott emlékek történetírási becsét. Sokkal érdekesebbek azok, mint a krónika; mert azokhoz nem vegyül közbe az író egyedisége — subjectivismus — elfogultsága, előítélete, részrehajlása vagy csak jóhiszemű tévedése is. Ott a tények okaikkal együtt szárazon, hidegen vagy nyersen és szenvedélylyel előadva jelennek meg, de valóan, igazán, úgy, a mint a cselekvő történeti egyéniségek szívében megszülettek és élnek vagy megvalósulnak. Az oklevélgyűjtő lelkében legtöbbször csak sejtelemképen, vagy homályos és nagy korrajzban él azon fontos esemény és történet képe, melynek szálait egymáshoz fűzőgeti, vonásait papírra veti. Epen ezért sokkal megbízhatóbb azok tanúsága, mint a hagyományos vagy korrajz forrásoké.

Azt is mint történetírásunk nyereségét kell kiemelnem, hogy e III-ik kötettel az elől jelzett korszak és nagy közjogi esemény forráskiadása már jórészt be van végezve. A ki a Szász Károly *Sylloge Tractatum* sat. című alapművét, gróf Mikó Imrének *Magyarország kétfelé válásáról írt* akadémiai nagy beszédét, Szilágyi Sándor *Alvinczi Oklevéltára* 1870-ben megjelent két kötetét és a mikre ezek utalnak, alólirott által a *Magyar Történelmi Tár* XX—XXI. köteteiben 1874-ben kiadott okleveleket és más nagybecsű iratokat, az ismertetés alatti pótlék kötettel együtt gondosan áttanulmányozza, Erdélynek a magyar korona és királyság alá visszatérése történetét akár essay-alakban nyomosan, kimerítően s szépen megírhatja.

Ha nekünk az az érettségünk lenne történetírási dolgokban, a mi az angolnak, hogy az igazság ne sértsen, ha őseinket illeti és szemünkbe mondják, akkor még meg lehetne kívánni, hogy közöljék, a kik kezeikben bírják, a Teleki Mihály 1683—1684-ki levelezéseit a bécsi udvarral a marosvásárhelyi Teleki könyvtárból s a bécsi császári és állami titkos levéltárból. Ott lehetne becses

¹⁾ Látható a *Magyar Történelmi Emlékek* előbb említett XV-ik és megelőző XIV-ik kötetében.

és fontos leveleket s íratokat találni. De én nem hiszem, hogy ez az önmegtagadás s a történeti igaz iránti hódolat meg legyen azokban, a kik Teleki Mihálynak — bármily tehetséges államférfi volt különben — Dunod atyával kötött kercsesorai alkotmányellenes, ünző és immoralis szerződését tagadják vagy mentegezni képesek. Én azt hiszem, hogy e korszak történetírójának a vitás pontot teljesen felderítő adatokra hijában való s tán nem is szükséges tovább várakoznia.

A szóban levő közlés becse és szükséges volta a mondatokból kitűnik.

Az oklevelek időrendben adása az egyedül gyakorlati mód volt, ezt kifogásolni nem lehet. A latin és magyar oklevelek elolvasásai és közlése elég szabatos, dicséri mindkét ifju szerkesztő tudását s figyelmes lelkiismeretességét. A név- és tárgymutató a használást könnyíti s a kiadvány előnyére válik; de azt nem tartom helyesnek, hogy a sajtóhibákat nem igazították meg. Ez alatt sokszor találjuk megvonulva a nyomda tekintélye kíméletét; a szerkesztők részéről a dolog restellését vagy nem tudását. Igaz, hogy ez most divat, de rossz divat, a minék a tudomány vallja kárát. En a sajtóhibák kijelölését föltétlenül szükségesnek tartom forráskiadásoknál.

Néhány példával igazolom állításomat.

A 35. lapon 8 sorban alulról e mondatban: *Sinceritatem Vestram item, iterumque* perbenigne adhortamur — azt gondolom, az *item* rövidítve van, s helyesen így kellene lenni: *iterum, iterumque* adhortamur; az 56. lapon a hatodik sorban *injuncta* helyett »injuncte« van szedve, a mi egészen érthetetlené teszi a mondatot; az 59. lapon alulról a 7-ik sorban *informandum* vagy *informandum* [mindkettő jó, a szerint, a mint azt a himnemű egyénnel, vagy a nőnemű Majestas szóval egyeztetjük] helyett »informaturum« van szedve; ez szintén érthetlen; az 56. lapon alulról a 8-ik sorban a *viviter*, a 10-ik sorban *quin*, az 57. lapon a 15. sorban *disciplinarum*, a 28. sorban *quodvis urgere*, a 30-ik sorban *ante prius* bizonyára vagy az eredetiben meglevő, vagy sajtóhibák, mert e szók rosszak, az illető mondatoknak értelme nincs; ha az első eset forog fenn, akkor ki kellett volna jelölni a rámutató [sic] szócska közbevetélével; ha az utolsó eset áll, hogy azok sajtóhibák, nyiltan meg kellett volna jegezni stb.

A hitelesség továbbá megkívánja, hogy az oklevélnek ter-mészete pontosan meg legyen jelölve: eredeti-e, hiteles vagy egyszerű másolat s egykorú vagy későbbi korú-e? Különben megbízhatósága méltán vonatik kétségbe.

Van néhány oly oklevél is közölve, a mi már ismételve ki volt adva, így például a 12–20. lapon levő *Haller-féle Instructio*

a *Magyar Történelmi Tár* XXI. kötetében, a 212—221. lapon; ugyan a Haller Jánossal volt *követség Reversalisa* ugyanott a 221—223. lapon; a fejedelemtől kapott *Plenipotentiájuk* a 223—224. lapon, az országtól kapott szintén a 224. lapon; az *erdélyi kk-nak és rr-nek Caraffa generalissal 1688. május 9-én kötött szerződése* [Conventio] ugyanazon kötet 225—226. lapjain. Ezt szükségképen meg kellett volna említeni, s hogy miért adták ki némelyiket másodszor, a másikat harmadszor is, okát kell vala adni.

Jellemző oklevelek vannak e kötetben, különösen Dunod atyára nézve, a kit Caprara a 109. lapon kegyes és jámbor, de a legbolondabb embernek mond; Apaffi fejedelemre nézve, a kinek utolsó éveiben olykori elmezavarát — a mit eddig csak krónikákból lehetett olvasni — a 222. lapon leghívebb emberei hivatalos levelökben állítják; Teleki Mihályra nézve, a kinek Görgény vára átadása iránti kérelmét Caraffa kiméletes modorban, de tényleg megtagadta, a mint ez a 227. lapon levő oklevélből kitűnik; igen fontos végre a 229. lapon levő legutolsó oklevél, melyből megtetszik, hogy bizonyos ezüst-edényeknek Teleki részére a király által hálaul ajándékozását Caraffa közvetítette. Ez éles világot vet a kercsesorai titkos szerződés történetére.

JAKAB ELEK.

Geschichte der kön. Freistadt Werschetz. Von Felix Milleker. Herausgegeben aus Anlass des Tausendjährigen Bestandes von Ungarn vom Munizipal-Ausschusse der königl. Freistadt Werschetz. I. Band XIII. 335. I. II. Band 398. I. Budapest, 1886. Moritz Ráth. Commissions-Verlag. 8-a Druck von Wettel et Veronits in Werschetz. Több a szöveg közé nyomott képpel és 3 könyomatu térképpel. Az egész mű ára 2 frt. A Magyar kiadást fordította. Buday József, a szerb kiadást pedig Tokin István.

Mindig őszinte és benső örömmel vesszük, ha egy-egy kiválóbb község, vagy valamely akár multjára, akár történelmi szerepére nézve nevezetesebb városunk történetét vagy helyesebben monographiáját iratja meg. A monographiák, s különösen a helyi monographiák a történelmi érzék fejlődésének hőmérői s ezeknek kell egyszersmind majd az iránytűknek is lenni, a melyek a hazai egyetemes történelem íróját vezérelni fogják.

Délmagyarország s a végek története, hol politikai, hadi és közgazdasági existenciáik századokkal ezelőtt épűgy, mint ma, hogy úgy mondjuk, folytonosan koczán forgott, — sokszoros érdekel bír reánk nézve, mit még sokszorosan fokoznak ottani complikált nemzetiségi viszonyaink.

Épen mindezekért fogadjuk ma benső örömmel Versecz város történetét — nemcsak azért, mert az annak kiadásával járó áldozatot — mi egy municipumra nézve elvégre is mindig tete-mesnek mondható — igazi hazafiúi áldozattá szenteli fel az a körülmény, hogy Magyarország ezredéves fennállásának fordulója alkalmából eszközöltetett, hanem azért is, mert e java részben mindenkor német és szerb ajkuakból álló város lakosságának, hol a nemzetiségi szempontok okozta izgalmak nem voltak ritkák, — mondom e municipiumnak történetirója kijelenti előszavában, — hogy a felfogás, mely őt e mű megírásánál vezérelte, magától érthetőleg nem lehetett más, mint a magyar állampolgár nézpontja és felfogása.

Művének rendszere és beosztásával *Milleker* is jórészen a Magyar Történelmi Társulat által 1872-ben ajánlott tervezethez csatlakozott.

Kezdi a történelem előtti időkkel, az őskorral és így tér át a római korra, mely utóbbiban Torma Károly kutatásai szolgáltak neki fő vezérfonalul.

Általában művének e szorosabban régészetinek nevezhető része egyik legkiválóbb fejezete monographiájának.

Mindamellett nem tudjuk megérteni, hogyha már — és szerintünk is helyesen, a Tört. Társ. által ajánlott schémát fogadta el, miért adja történelmi munkájának legvégén, a jelenkor rovata alatt városának helyrajzi leírását, természeti viszonyainak, faunája és flórájának ismertetését s földtani történetét, a város nevének keletkezésével egyetemben; — holott a természetes sorrend szerint mindezeket legelől kell vala adnia.

Az őskorra nézve fölvetett rendszerek szerint behatóan ismereti Versecz és vidékének kő, bronz és vaskorbéli régészeti leleteit s ez utóbbi korról kapcsolatban mindjárt áttér a város közelében elvonuló római sánczok ismertetésére, melyek Augustus császár korában keletkeztek. Az ő hadi műveleteibe e város területe is bele volt vonva s későbbi fellegrára is a hajdani római specula maradványain épült.

A népvándorlásból békés emlékeket a város közelében levő »nagy rét« leletei őriztek meg. Hazai okmányainkban állítólag már II. Endre idejében említették, ez azonban csak föltevés, mert nyelvészetileg épenséggel nem igazolható. A város maga sokkal későbbben, a török háborúk korában, bizonyára fellegrára körül keletkezett. Az első, valóban hiteles okmányi adat 1439. évi május 18-áról, mely bizonyos »Dominico de Vershecz«-ről emlékezik. Lakosságának tulnyomó részét már Mátyás alatt a törökök elől Szerbiából átmenekült szerbek képezték.

II. Ulászló alatt már, mint kitűnő bortermelő hely ismere-

tes, amikor is 1494-ben a királyi kincstárnok egy hordó borukat 10 és fél arannyal fizeti.

Vára s vele a város 1552-ben került a törökök kezébe s 164 évig nyögte azok jármát. Bécs, majd Buda visszavétele mentette fel végre őket is.

E háborus időkre, 1690-re esik a verseczi keleti othodox püspökség alapítása is. Ez évben települtek ugyanis le az ipeki érsek, III. Arsenius vezérlete alatt mintegy 30 ezren a szerbek és albánok Slavoniában és a Tisza jobb partján. Ezek püspökévé szentelte föl azután Versecz székhellyel Stibicza Spiridiont.

A törökjárom alól való fölszabadulás hajnala 1716-ban virradt fel. És ez a nap egyszersmind érdekes világot vet arra, hogy milyen volt ez a török járom az utolsó években s hogy barátkozott meg azzal népességünk. Versecz ez időben egy agának felügyelete, illetőleg parancsnoksága alatt állott, ki szelid és emberséges bánásmódjával az összes lakosság bizalmát annyira megnyerte, hogy a nép atyjaként szerette őt s örömmel teljesítette szolgálatait. A szerbek nyelvét értvén, velük naponként barátságosan társalgott. Sajnos, hogy neve nem maradt fenn. Ennek oka azonban főleg az, hogy a nép szerbül rendesen csak »Nas Agá«-nak, a mi urunk nevezte őt.

Temesvár visszafoglalása után tört szívvel távozott innét a jó aga. A telt csüröket s felhalmozott egyéb készleteket, melyek a török hadsereg számára voltak összegyűjtve, magával el nem vihetvén, — a versecziek gondviselésére bízta, azon kijelentéssel, hogy ha hat hét elmultával vissza nem térne, osztozzanak meg azokon testvériesen. — Többé azonban nem tért vissza.

A karloviczi békekötés folytán Temesvár és Aradon kívül mindkét fél erődítményei lerontandók lévén, a verseczi fellegvár 1701-ben Oettingen Farkas gróf által hasznavehetetlenné tétetett. Ennek romjain kívül, ma még csak a régi földalatti vízvezeték romjai emlékeztetnek itt a törökökre.

A passzaroviczi béke után 1718-ban Jenő herczeg Mercy grófot nevezé ki főparancsnokul az ujonnan »temesvári Bánságnak« nevezett tartományban. Ő alá osztatott be Versecz is, melynek területe pusztá, néptelen s alsó réttje a híres alibunári mocsarakkal függvén össze, egészségtelen is volt. Ez időre esik III. Károly király rendelete, melynek folytán magyarok és főleg a Rajna mellékéről németek települtek meg számosan Verseczen úgy, hogy ott külön szerb és német község alakult külön polgármesterek alatt.

Versecz ujjászületése az 1716—1737-ig terjedő időszakra esik, midőn a gazdasági viszonyok javulása és emelkedésével, s a selyem termelés meghonosításával, a közjólét emelkedni kezd.

1720-ban alakul meg a róm. kath. plébánia, 1733-ban III. Károly rendeletére 9 hajón érkeznek ide a letelepülő spanyolok.

1737-ben történt, hogy III. Károly, miután Oroszországnak szövetséges társa volt, háborúba keveredett a törökkel. Ez alkalmal az oláhok is föllázadván, Versecz rommá dulatott és elégettetett, 1738-ban, vagyis a következő évben pedig a háború rendes következménye: a pestis szedte áldozatait lakosai között. Ez időszakra esik a községi levéltár megsemmisülése is, melyben pedig köztörténetünkre vonatkozólag is számos becses régi okirat volt.

Mária-Terézia és II. József alatt Versecz mindinkább emelkedik, kivált mióta környező mocsarai lecsapoltatnak és selyem-gyár alapittatik falai között; különösen kifejezésre jut mindez, midőn a Bánáttal együtt visszacsatoltatik a hazához s Temesmegyébe kebeleztetvén, szolgabírói székhelylyé lesz.

1738-ban kitör az utolsó török háború, Versecz ujra átéli ennek minden keserveit, az oláhok ismételt fellázadását sem véve ki. Harrach gróf által azonban szerencsésen megtartatik és hűségeért megjutalmaztatik.

1795-ben az eddigi két község egy mezővárossá egyesült. I-ső Ferencz pedig már feltételes szab. kir. várossá emeli. 1817. óta földesuri terhektől való megváltásán működik sikeresen, emelkedik a városban az ipar, első helyen a selyemtenyészés s vele a kereskedelem és bortermelés, mignem beköszönt az 1848-iki forradalmi időszak s ezt követőleg e vidéken a »Vojvodina« megalapítása. Monographiánk ezen része már a hazai általános történelem keretében áll s e korszakra nézve rendkívül becses adalékokat szolgáltat. Az alkotmányosság helyreálltával Versecz végleg szabad királyi várossá lesz. 1870-ben pedig önálló törvényhatósági joggal ruháztatik fel. — Százados küzdelmek után tehát n a szenvedéseinek méltó jutalmát is élvezi.

Mint elől is említők, mindezek után függelékben adja szerzőnk a város nevének történetét, melyet a hegyet jelentő szláv szóból származtat, továbbá pecsétjének leírását, a flóra fauna leírását *Waldherr* József tanár s földtani viszonyainak ismertetését *Halaváts* Gyulától, végül pedig jelenlegi közigazdasági és szellemi életét vázolja, nem feledkezvén meg az ott született nevezetesebb gyénekről sem.

A kötetek használhatóságát igen elősegíti a kimerítő hely- és névmutató.

Általában véve *Milleker* lelkiismeretes kutatások alapján s a szakirodalom teljes ismeretével és fölhasználásával dolgozott s művének őskori, illetőleg tulnyomólag régészeti és a forradalom időszakára vonatkozó része általános értékű s önálló becsű. E

mellett azonban egy oly hiányára figyelmeztetjük, a melyet lelkiismeretes író létére bizonyára ő is érez és ez az, hogy városának különösen középkori és XVII-ik századbéli történetét meg lehetős homályban hagyta maradni, — mert a közelében levő városi és megyei levéltárakban arra nézve mit sem talált. Csak egy rövid ideig tartó önálló kutatás az országos levéltárban, melyből egyetlen adatot sem használ, bizonyára meghozta volna a maga történelmi kincseit. Mindemellett mint egyik kiválóbb városi monographiánkat, mely a küzdelmet írja le, miként lett egy idegen elemekből alakult végház a magyar államtest hazafias alkatrészévé s miként osztozik annak jó és balsorsában — ismételten örömmel üdvözljük.

DR. SZENDREI JÁNOS.

A hunok és magyarok »fekete illetve fehér« elnevezésének megfejtése.

Irta Fischer Károly Antal. Budapest, 1888. 97. l.

E röpirat alap gondolatja nem új, sőt nagyon régi. A scythák, kikről a régi írók emlékeznek, tulajdonkép mind magyarok voltak, csak hogy később a hun nevet vették fel, s azután — meg később — a magyart. E scythá-hun-magyarok »fekete és fehérek«-re osztottak. A feketékhez tartoztak: a hunnok, vagy kunok, bessenyők, avarok sat. sat. A »fehérek«-hez az Árpád alatt bejött honfoglaló hét törzs. A különbség e két árnyalat közt — s ez a mi már szerző saját elmélete — még most is felismerhető a *szűrökön*, melyeket a nép visel. Van vidék a hol a fehér, van a hol a fekete szűr dívik, különféle czífrázatokkal, melyek — szerző szerint — a további nemi, ági különbségek megjelölésére szolgáltak. Szerző az egész országból gyűjtötte az adatokat, maga is vizsgálódott, mily vidéken? mily szűr viselnek? vagyis, hol laknak »fehér«, hol »fekete« magyarok? s vizsgálódásának eredménye egy térkép, mely a röpirat 64. lapján látható, s mely a kétféle szűr elterjedését tünteti fel.

Az egész elmélet ellen mindjárt legelőször az a kétség merül fel, hogy habár egy két külföldi író, mint p. o. Ademar *interpolált* szövege »fekete« és »fehér« magyarokról beszél is, és ezt a distinctiót Kézai, s a Képes Krónika forrása a *kunokra* nézve alkalmazza is: mégis a magyar forrásokban, krónikákban, oklevelekben, a magyar föld lakóira nézve soha sehol e megkülönböztetéssel, elnevezéssel nem találkozunk, mi pedig hihetetlen, ha ez oly általános, állandó, jellemző különbség volt, hogy az még 1000. év múlva is a ruházatban ki van fejezve. Én legalább ily adatot nem ismerek, és szerző sem tud felhozni, mert a mit V. Istvánról mond (22. l.), hogy »Feketenépről« emlékezik, tévedés, a mennyiben:

»Feketenép« egy szerémi helység neve, s nevét — *valószínűleg*, mert egyenes adatunk nincs, — az izmaelitáktól, »szerecsen«-ektől vette, kik e vidéken több telepet birtak. De ha eredetiben létezett is volna a különbség, a mostani ruházatból arra következtetést vonni csak úgy lehetne, ha e ruházat stabilitása ily hosszú időre nézve megállapítható volna. Már pedig maga szerző idéz példákat, hogy a szűr is alá van vetve a divatnak, valamint adataiból azt is látjuk, hogy a tények sem igazolják elméletét. A székelyek ugyan sötét szűrt viselnek, mi szerző szerint világos bizonyítéka a hún származásnak, de például a Hevesmegyei Bessenyőn fehér szűr divatozik — holott a bessenyők a fekete magyarokhoz tartoztak, sőt az ország legkétségtelenebb »feketeségű« népe a kunok és jászok általjában fehér szűrben járnak.

Szerző sokat olvasott, de azért történelmi ismerete mégis rendkívül fogyatékos és csak abból magyarázható, hogy — mikor a magyar és erdélyi Fehérmegyéről vitatja, hogy azok nem Székes — illetve Gyula-Fehérvártól vették nevüket, hanem »fehér« magyar lakóiktól, mert *felső fehérmegyében* nem is volt Fehérvár, feledi: hogy Felsőfehér csak újabb alakulás, kiválás a régi erdélyi Fehérvár megyéből. Nestort sem érti jól, mert Leger francia fordításából is, melyet a németekben nem bizván, használ, a 8 lapnak a 19-ikkel való összevetéséből kivehette volna, hogy az orosz krónika a IX. század honfoglaló magyarjait nevezi fekete Ugroknak, mi, mellesleg mondva, egész theoriáját halomra dönti. Jellemzi egyéb iránt történeti felfogását, — hogy még egyet említsek — a mit a magyar — fejedelmi hatalom keletkeztéről mond. Nem hiheti, hogy Árpád előtt ne lett volna a magyaroknak soha fejedelmük, mert hisz a maszagetáknak, »a szorosabb értelemben vett magyaroknak« (79. l.), mikor Cyrust megverték, volt *királynéjük*, ki Cyrus levágott fejét — mint az iskolában tanúltuk — vérbe mártotta.

Hogy szerző az újabb nyelvtudománynyal és eredményeivel, legyen az finn-ugor, vagy türk, nincs megelégedve, természetes; csak hogy nyelvtudományi ismerete — úgy látszik — csak olyan, mint historiai tudása. A röpirat egyéb iránt hazafias érzéssel, jó magyarsággal, nem minden humor nélkül és bizonyos verve-vel van írva, csak hogy: nem lévén biztos, tudományos alapja, számbavehető, tudományos eredményre sem juthat.

P. Gy.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A márcz. 1-én tartott választmányi ülést Hunfalvy Pál, mint kor-
elnök vezette. Mielőtt a felolvasásokra került volna a sor titkár bejelentette
Giezy Kálmán halálát. »A veszteség --- mondá - - mely közéletünket érte,
a mi veszteségünk is, a halott, kit ma délután kísértünk örök nyugalomra,
Társulatunknak is halottja: *Giezy Kálmán* első alapítóink közé tartozik,
s azóta mindig élénk érdeklődéssel kísérte működésünket. Sőt mióta a
köz pályájától visszavonult, sokat foglalkozott történeti tanulmányokkal, s
családja történetéhez nagy gonddal gyűjtötte az okiratokat. Fáradozatlan
szorgalommal kutatott és kutattatott e czélból, s ha talán teljesen nem is
fejezte be az anyag összehordást - már is jelentékeny eredményt ért el.
A család bizonyynyal gondoskodni fog, hogy ez anyag együtt maradjon s
lehetőleg kiegészíttessék, mely bizonyysága annak, hogy a boldogult munka
kedvét s tevékenységét még a kor sem tudta megtörni. Ugy hiszem a választ-
mány közérzületével találkozom, midőn a hazánkat ért súlyos veszteség
felett Társulatunk részvétének kifejezést adok.«

Ezután *Szűdecsky* Lajos élő szóval tartott értekezést Báthory István
hadjáratairól az oroszok ellen. Munkája a Hadtörténeti Közlemények-ben fog
megjelenni. Utána *Pettkó* Béla olvasta fel *Komáromy* András értekezését
»Révay Kata Szidoniai levelei férjéhez«, mely Századokban fog megjelenni.

Titkár jelenti, hogy a Gesamtverein der deutschen Geschichts und
Alterthumsvereine Berlinből kérdést intézett az iránt, ha nem volna-e
hajlandó a Társulat érintkezésbe lépni vele? Ennek alapján a titkár fel-
kérte az igazgatóságot, hogy az egylet szervezetét s alapszabályait küldje
be, hogy módja legyen az egylet szervezetéről bővebb felvilágosítással
szolgálni.

Evdijas tagoknak megválasztattak: *Végh* Endre ügyvéd, *Bolgár*
Emil k. táblai bíró, *Csete* Kálmán tiszti ügyész, *Nagy* László államvasuti
tisztviselő, *Sorecz* Endre gyáros és *Garami* Ede (Aj. Széll Farkas); *P. Elek*
J. Endre (aj. a pénztárnak); A rózsahegyí gymnasium tanári könyvtára
(aj. a titkár); *Báró Miske* Kálmán (aj. *Salamon* Vincze); *Boros* Béni orsz.
képviselő (aj. *Széll*, Ákos.) *Konez* Ákos r. k. s. lelkes (aj. *Barabás* Domokos.)

Titkár bemutatja a pénztárnok múlt havi számadását. E szerint a	
bevétel volt	1,961 frt 71 kr.
kiadás »	224 » 18 »

Pénztári maradvány 1,737 frt 53 kr.

Zárt-ülésre kerülvén a sor, titkár bemutatja Sigray Pál társulati ügyvéd jelentését, hogy a báró Bésán féle 100 $\frac{1}{2}$ után kiszabott 60 frt örökösödési illeték töröltetett. A választmány ügyvéd urnak sikeres közbenjárásáért köszönetet szavaz.

Kiváló fontosságú tárgya volt a zártülésnek báró Radvánszky Béla azon ajánlata, hogy ő kész a társulatnak kiadás végett »Emlékek házi történetünkéből« című collectiójának 2—12 kötetét is átengedni. A Társulat az első kötet kiadása iránt a báróval már januárban megkötötte a szerződést s midőn Radvánszky a februári ülésben a következő kötetek kiadása iránt is ajánlatot tett a választmánynak, ez egy újabb bizottságot küldött ki (Deák Farkas, Horváth Árpád, Thaly Kálmán, Pauler Gyula, a titkár s az ügyvéd,) hogy az ajánlatot vegye tárgyalásba s esetleg szerződési tervezetet mutasson be a választmánynak.

A bizottság teljesen méltányolta báró Radvánszky Béla nagy horderejű ajánlatát. Házi történetünk fenmaradt emlékeiből aránylag kevés látott eddig világot s korántsem annyi, hogy abból művelődés-történetünket meg lehetne írni. Radvánszky évek óta gyűjti az anyagot, mely összesen négy osztályba sorozható: I. osztály udvartartás és számadás könyvek (Bethlen, Rákóczyak, Nádasdyak, Thurzók, Apafy udvaraiból); II. osztály régi magyar szakácskönyvek (első lesz egy a XV-ik század elejéről való szakácskönyv); III. o. leltárak és hozományok (XVI. és XVII. sz.); IV. o. házi orvos és kuruzsló könyvek. Ha e gyűjtemény pár év múlva a közönség kezén lesz — művelődés történetünknek egész új világa fog feltárulni. E gyűjtemény szerkesztésére senki sem alkalmasabb báró Radvánszky Bélánál: a Magyar családélet és háztartás című alapvető munkájával bebizonyította ő ezt. A választmány örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy e rendkívül becses, kiváló pontossággal bíró s a nagy közönséget is érdeklő collectiót közzé tegye s a kiküldött bizottság javaslatára elfogadta a kiadást s báró Radvánszkyval megkötötte a szerződést.

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

— A BÁC-SODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT múlt évi munkálkodásának eredménye fekszik előttünk a társulat *Évkönyve*-vének hat füzetében. Örömmel látjuk ebből, hogy az alsó Duna és Tisza-köz történelmének kutatását oly serény társulat vezeti, a mely versenyez a legbuzgóbb vidéki társulatokkal. A múlt év folyamán a következő felolvasások tartattak a Zomborban székelő társulat kebelében és jelentek meg az *Évkönyv*ben. *Grosschmid* Gábortól, a társulat titkárától *Kolluth* dunaparti község monográfiája. *Iedugi* Istvántól, a társulat alelnökétől: Adatok Baja

város történetéhez, továbbá: Bács vármegye fő- és alispánjai a két utolsó században. *Dudás* Gyula a társulat egyik legmunkásabb tagjától: Az emlékről, tekintettel a vármegye területén előforduló éremfajokra; majd a zentai curialistákról több közlemény. *Balla* Pál tanulmányai »Tétel«, »Sóvár« és »Zemony« magyar őrhelyek felállításáról és elnevezéséről; *Zomborcserecs* Györgytől: A hegyesi csata 1849-ik évi jul. 14-én (10 arannyal jutalmazott munka a csata emlékére emelt szobor leleplezésének ünnepére). Végül *Grosschmid* Gábortól egy, a 3 utolsó füzetet betöltő nagy tanulmány Magyarország népesítésének áttekintése, figyelemmel Bács-Bodrog vármegye történetére, korszakonként az Árpádoktól a jelen századig. — A társulatnak a múlt évben 2 alapító, 23 működő és 184 pártoló tagja volt. Elnöke *Schmucsz* Endre, a vármegye alispánja.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT Értesítőjének legutóbb megjelent (III. évf. 3 füzetét) *Ormos* Zsigmond főispán, a társulat elnöke nyitja meg »A mester és tanítványa« című emléksoraival, melyeket Markó Károly tájképfestőnk és tanítványa Szilassy Géza emlékének szentel. 1859-ben Florenzben ismerkedett meg velök. A mester 1860-ban 70 éves korában halt meg, a tanítvány még 1859. nyarán. Második közlemény a Laczkfyak története a nápolyi hadjárat alatt dr. *Karácsonyi* Jánostól (II. közl.) Az utolsó *Ruisz* Gyula dolgozata: A mezőhegyesi állami ménésintézet alapításának történetéről. — Tárcza és vegyes hírek zárják be a füzetet.

— A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET kiadta múlt évi jelentését, mely az egyletnek f. évi febr. 11-én tartott közgyűlésén olvastatott fel. Ez volt az egylet ötödik rendes közgyűlése, s ez is az egylet gyarapodásáról, emelkedéséről tanúskodik. Tagjai száma növekszik, gyűjteményei szaporodnak, régiségtárát használja a közönség. Évenként ásatásokat rendez így a múlt évben felfedezett nezsideri sírmezőn 27 sírt ástak fel s az ott feltárt leleteket e közgyűlésen mutatták be. A Jankovics levéltár rendezéséhez is hozzá fogtak. Ő felsége 300 ftal járult az egylet czéjaihoz.

AZ AKADÉMIA ÜGYE A KÉPVISELŐHÁZ ELŐTT.

— *Thaly* Kálmán az Akadémia érdekében nagyhatású beszédet tartott a képviselőház febr. 11-iki ülésén. Mindenekelőtt védelmére kelt legelső tudományos intézetünknek amaz illetéktelen vádak ellen, melyekkel némelyek a sajtó részéről az utóbbi időben méltatlanul illeték. Adatokkal mutatja ki, hogy az akadémia amaz állítólagos gazdasága, melyet némelyek oly tendenciosusan emlegetnek fel, korántsem oly nagy, mint azt sokan gondolják. A vagyon felét, egy millió értékben, az akadémia palotája képezi, a mi pedig holt tőke, kamatokat nem hajt. A vagyon másik felét részint a bérlház képezi; részint fölhitelintézeti 5⁰/₀-os papírok, a melyek 4⁰/₀-os papírokra való convertálás következtében jóval kevesebb

évi jövedelmet hajtának, mint előbb. Nagy jövedelem-csökkenés újabban, hogy 1884 óta állami adó alá esik az akadémia bérháza, a mely után 11,500 frt évi adó fiztetetik. Az állam évenként 31,500 forintot szavaz meg az akadémia rendelkezésére. Mindezzel együtt az akadémia összes évi jövedelme a hirhető nagy gazdagságból 100,000 frtra rúg, a melyből tulajdonképeni czéljaira és hivatására, a három osztály számára, ezeknek minden kiadványára, szépirodalomra, nyelvészetre, történelemre, jog- és államtudományra, statisztikára, bölcsészetre, természettudományokra és matematikára, végül haditudományokra egészbenvéve csak 50,000 frt marad. Ez az a nagy gazdagság, a mely mellett sok megbírált jó munka egyik évről a másikra kénytelen várni a kiadásra; a tiszteletdíjról az írók sokszor lemondanak, hogy munkájok kinyomatható legyen. A tiszteletdíj a lehető legcsekélyebb; a rendes tagok, kik régebben némi csekély fizetésben részesültek, ez idén ötnek kivételével nem kapnak semmit. A bérházadó ily viszonyok mellett tetemes összeget von el az akadémia tulajdonképeni rendeltetésétől. Méltányosnak tartanák, hogy az elengedtessek s határozati javaslatot nyujt be, hogy az akadémia palotájának és bérházának adómentességéről a kormány mielőbb törvényjavaslatot terjesszen elő. Az egész képviselőház osztatlan figyelemmel és rokonszenvvel kísérte Thaly beszédét s *Trefort* Ágoston cultusminister, az akadémia elnöke, sietett kijelenteni, hogy ő ismervén az akadémia pénzügyi viszonyait, elfogadja Thaly javaslatát. *Wekerle* Sándor pénzügyi államtitkár elvi szempontból támaszt nehézségeket. *Schwarz* Gyula is hozzá szolt s melegen pártolta Thaly indítványát. *Tisza* Kálmán miniszterelnök mint pénzügyminister ama közvetítő indítványt teszi az elvi nehézségek legyőzése mellett a cél elérésére, hogy Thaly Kálmán visszavévén határozati javaslatát, elégedjék meg a kormány ama nyilatkozatával, hogy ezen kérdéssel foglalkozni fog és még ez évben javaslatot fog a törvényhozás elé terjeszteni. *Thaly* Kálmán megnyugodott a miniszterelnök ígéretében, a miből remélhető, hogy az akadémia enné méltányos kívánsága nemsokára beteljesül.

IRODALOMTÖRTÉNETI APRÓSÁGOK.

A leydeni 1684. febr. 8-tól 1685. u. a. napjáig megjelent dissertatiók gyűjteményében, melyet a leydeni egyetemi könyvtár igazgatója, Dr. Du Dieu szivessége által hosszabb ideig Pesten használhattam, a következő magyarországi nevekkal találkoztam:

David Spielenberger, Med. Stud. Leutschoviá Hungarus, barátjának Christian Schweitzernek de passione hysterica című, Leydenben Abraham Elzeviernél megjelent dissertatiója végén négy latin distichonban éneklí ennek a munkának becsét. A görli tzi Schweitzer 1684. április 11-én lett doctorrá. Spielenberger David — így iratik Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae 662. lapján — 1683. augusztus 18. húsz éves korában beíratta magát a leydeni egyetem orvosi osztályába.

Stephanus Feiervari, Transylv. Ung. 1684. jun. 23-án letett doctoratus alkalmával adja ki de scorbuto című dissertatióját. Ajánlva van:

Spectabili ac generoso domino d. Michaeli Teleki, de Szeek, serenissimi principis Transylvaniae consiliario intimo: inelytorum comitatum Torda et Mara-Maros comiti supremo, arcium Huszt, et Keő-Vár capitaneo itidem supremo, vigilantissimo, strenuissimó, Ecclesiarum Reformatarum nutritio indefesso, vivo pietatis, constantiae, benignitatis et in afflictos liberalitatis exemplari, literarum et literatorum Moecenati munificentissimo domino ac patrono suo liberalissimo, hoc quale quale munusculum humillime offert et dedicat Steph. Feiervari, author.

Közli: KAUFMANN DAVID.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

L. de Kervael, Jean de Capistran, son siècle et son influence. (Bordeaux-Paris. Hatton. 1887. XX. 182. l. 160. 1 Fr.)

Russlands Freundschaft 1799—1849. Ily cím alatt a. Neue Freie Presse f. évi január 18-iki száma hazánkat is érdeklő tárczát hozott. Szerző kiszámítja, mennyibe került Ausztriának 1805- és 1806-ban az orosz segély. Tulajdonképen Oroszországnak kellett volna hadai felmérése után Ausztriának fizetnie. E tartozást azonban csak részben fizette meg és ekkor sem készpénzben, hanem nagyobbbrészt nemes fémben meg részben. Csakhogy az oroszok 1809-ben Galiczia megszállása alkalmával a részrudakat zsákmány gyanánt magukkal hazavitték. Az 1813—1815. években sem fizettek az oroszok jóformán semmit elszállásolás- és fentartásért. Mikor 1849-ben Paskievics herceg segélyére sietett az osztrák hadaknak hazánk leküzdésére, Windischgrätz herceg és Caboga tábornok Varsóban olynemű szerződést kötöttek, melynek értelmében a bécsi udvar a Magyarország ellen induló 117,000 főre rúgó orosz gyaloghad és 26,350 ló eltartását elvállalja olyformán, hogy havonként (május havától kezdve) kerek számban 1 millió forintot fizet, fát és szalmát ingyen szolgáltat és a beszállásolást is elvállalja, jobban mondva a lakosoknak rója azt fel. E szerződést gr. Caboga és Rönne orosz tábornok május 29-én Varsóban végleg megkötötték. Mennyibe került az orosz okkupáció, pontosan ugyan senki sem tudja; a készpénzben fizetett összeg azonban a fentebbi adatok nyomán megközelítőleg kiszámítható.

Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. 1887. XIII. köt. 1. füz. 61—74. lap. E folyóiratban, mint már röviden jeleztem, *Heinemann J.* ily című értekezése látott napvilágot: »Zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden.« Szerző a Monumenta Germaniae számára a magyar krónikákból ama helyeket kivonatolta, melyek a német történelemre fontossággal bírnak. Ez alkalommal lehetőbb kutatást tett az elveszett Gesta Hungarorumról illetőleg, melyet, a

hazai íróktól eltekintve, Aventin is felhasználta. Értekezésében közzéteszi ebbeli kutatásainak eredményét és végül — ő elsőnek — megkísérli a *Gesta reconstruálását*.

Archivio della R. società Romana di storia patria. 1887. évf. X. köt. 1—2. füz. Brjce G. *La »vita Justiniani« di Trofilo abate.* — Alemanni, a vatikáni levéltár őre a 17. században, egy »Vita Justiniani imperatoris«-ról emlékszik meg. (Procopius Anecdota-inak kiadásában.) E mű később elveszett. Brjce kimutatja azonban, hogy ily munka nem létezett és hogy Alemanni, egy valószínűleg *Giovanni Tomco-Marnavich*, zágrábi kanonok és *bosnyjai püspököktől* szerkesztett rövid munkájából meríté adatait és egyúttal e hézagos munkát tartotta — tévesen — ama »vita« maradványának.

Historisches Jahrbuch. Kiadja a Görres társulat. 1888. évf. 1. füz. 165—166. old. Ismertetés a Századok és Történelmi Tár 1886. évi tartalmáról. — A 130. lapon Krones Helfert osztrák történetét bírálgatja.

Sitzungsberichte der phil.-histor. Klasse der k. Akademie der Wissenschaften zu Wien. 1886. 112. köt. 1. füz. Miklosich, *Die serbischen Dynasten Crnojevič.* (29—92 lap.) Miklosich közzé tesz 7 szerb nyelven írt levelet (német fordítással együtt), melyeket Skender beg Crnojevič, Montenegrónak és a szomszéd partvidéknek muhamedan hitre tért török helytartója Velenczéhez intézett.

Karge Paul, *Die russisch österreichische Allianz von 1746 und ihre Vorgeschichte.* (Göttingen. Peppmüller 1887. 136. l. 2. M. 50.)

Semkovicz A., *Kritikai kutatások a lengyel történelemből, elkezdve Długoss Jánostól 1384-ig.* (Lengyel nyelven.) Krakkó. Az Akadémia kiadása. 1887. 8-o XV. 406. l. 15. M.

Keintzel Georg, *Über die Herkunft der siebenbürger Sachsen.* A besztetcei főgymnasium programjában. 1887. 52. old.

Giannella Basilio. *La legislazione penale e le istituzioni carcerarie in Austria dai tempi di Maria Teresia ai nostri.* Memoria. (Innsbruck. Wagner. 1887. 69. l.)

Caro Jakab, *Geschichte Polens.* V. 2. 1481—1506. (Gotha. Perthes. 1887. XII és 501—1031. l. 10. M.)

Muhlenbeck E., *Étude sur les origines de la Saint-Alliance* (Strassburg. Heitz. 1887. 332. l. 6. M.)

Zeitschrift für katholische Theologie. 1887. 4. füz. Pierling, *Báthory et Possevino.* (Bírálat.)

Bradley W. A dictionary of miniaturists, illuminators, calligraphers and copyists. I. (London. Quaritch 1887. 8 o X. 363. l. 17. M.) Hézagpótló munka, mely számos miniaturfestő életrajzát közli. Köztük *Attavante* és *Clovis Giulio* életrajzát és műveit is, kik Hunyadi Mátyás király megrendeléséből készítettek jeles munkákat. A Clovió-ról szóló cikkben idézett irodalom azonban hézagos. Pótlékot közöl Dr. Frimmel a »*Mittheilungen des österr. Museums für Kunst und Industrie*« cz. folyóiratban. (1888. 1. füz. 18. l.)

Stiefvater L., Beitrag zur Geschichte des Buchdrucks und Buchhandels in Steiermark. (Wien. 1888. Verlag d.-österr. Buchhändler-Correspondenz. 53. 1. 80. Pf.)

Gazette archéologique. 1887. 9. és 10. füz. *Émile Molinier: Le reliquaire de la vraie croix au trésor de Gran (Hongrie.)*

Sybel, Historische Zeitschrift. 1888. 59. köt. 2. füz. — *Trefort, Essais und Denkreiden.* Ismertetés (309. 1.) — *Österreichs Theilnahme an den Befreiungskriegen. Nach Aufzeichnungen von Gentz.* Ismertetés (357. old.) — *Caro, Geschichte Polens.* V. 1. — *Birálát* (365. 1.)

Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens. XX. köt. 1886. — *Markgraf, Heinz Dompniß, der Breslauer Hauptmann.* Dompniß Hunyadi Mátyás királynak és Stein György, a sziléziai magyar párt vezérének köszönhette, hogy Boroszló kapitánya lett. Mátyás halála után azonban ellenfelei, politikai magatartása miatt, 1491-ben lefejeztették.

Leipziger Centralblatt 1888. 4. sz. *Ismertetések: Dümmler, Gesch. des ostfränkischen Reichs.* (II. köt. 2. kiad.) *Lorenz, Deutschlands Geschichtsquellen.* (2 köt. 3. kiad.)

Das Ausland. 1888. 1. sz. *Krauss, zu Völkskunde Kroatiens und Slawoniens.*

Nachrichten von der kgl. Gesellschaften und der Universität zu Göttingen. 1887. 18. sz. *Reifferscheid: Des Kaiser Sigismunds Buch von Eberhard, Windeck und seine Überlieferung.*

Schybergson, Finlands historia (Helsingfors 1887. 3. M. 50.)

Journal des Savants. 1887. Nov. — *Barthélemy-Saint Hilaire: Csoma de Kőrös.*

Nogueira Alves. Der Mönchsritter Nicolaus Durand von Villegaignon. (Lipese. Brockhaus. 1887. 4. M.) Villegaignon, a máltai lovagrend egyik legvitézesebb tagja, I. Ferdinánd idejében hazánkban a törökök ellen is kitüntette magát.

Deutsche Literaturzeitung. 1888. 4. sz. *Dümmler, Gesch. d. ostfränk. Reiches.* I. köt. 2. kiad. *Birálát.* — *Vámbery Ármán, Das Türkenroll.* Ismertetés.

Dollezek A. Geschichte der österreichischen Artillerie bis zur Gegenwart. 2. köt. Nach officiellen Quellen. (Bécs. Seidel. 734. 1. 10. forint.)

Salles Felix, Annales de l'ordre Teutonique. (Wien. Braumüller 1887.) E munkában szó van többi között a német lovagrendnek a Bárczaságon vitt szerepléséről. Külön fejezet pedig Szt.-Erzsébet ereklyéinek történetével foglalkozik (a 2. mellékletben.)

Römische Quartalsschrift für Archäologie und Kirchengeschichte (1887. 4 füz.) *Papst Gregor und Kaiser Sigismund im J. 1414.*

Gehlsdorf H., Die Frage der Wahl Erzherzogs Jozefs zum römischen König, hauptsächlich von 1750—1752. (1887.)

Rademacher, Die ungarische Chronik als Quelle deutscher Geschichte. (1887. Programmrtekezés, külön lenyomatban is kapható. Lipese. Fock.)

Xénopol A. D., Études historiques sur le peuple roumain. (Paris. Leroux. 1888. 4. Franc.)

Ubicini A. Les origines de l'histoire roumaine. (Paris. Leroux. 1888.)
Publié par. *G. Bengesco.* — 3. Franc.

Urechi, Chronique de Moldavie. Text roumain et traduction français par *Em. Picot.* (Paris. Leroux 1888. 25 Fr.)

Zeisberg, Zur Geschichte der Räumung Belgiens und des polnischen Aufstandes. 1794. Nach Lasey's Vorträgen an den Kaiser. (Bécs. Tempsky. 1888. 87. lap) Külön lenyomat az Archiv für österreich. Geschichte-ből.

Schulte. Habsburg-Studien. (A Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschungban. 1887. 4. füz. 513 l. Külön lenyomatban is kapható.) Ugyanezen füzetben *Hauthaler Vilmos* benzés tudós a Piligrim passau-i püspök által hamisított oklevelek ügyében nyilatkozik. (604 l.)

Zeitschrift für die Geschichte des Ober-Rheins. Új. foly. 2. köt. 54—68 l. *Simson, Über die wahrscheinliche Identität des Fortsetzers des Brevarium Echamberti und des Monachus Sangallensis.* *Simson* e cikkben bebizonyítja, a mit már *Zeumer* valószínűnek tartott, hogy t. i. a *Monachus Sangallensis* (kinek műve hazai történetiinket is érdekli) és a megnevezett másik krónikának folytatója egy és ugyanazon személy, *Notker*, a »hebegő« barát.

Geographische Universal Bibliothek. Új foly. 23 sz. *Bergner Rudolf, Die deutschen Colonien in Ungarn,* (Weimar. 1887. 20 Pfennig.)

Heinrich Neugeboren, Johann Honterus, der Reformator der Sachsen in Siebenbürgen. (Barmen), 1887. 41 l. 10 Pf.)

Gelcich Thallóczy, Raguzai Oklevéltár. Ismertette *Wertheimer* a Pester Lloydban 1888. febr. 10-én. Ugyanesak a Lloydban (febr. 17. és 18.) ismertette *Silberstein Adolf* *Marczalinak II. József-ét.*

Hirn, Erzherzog Ferdinand II. von Tyrol. (2-ik köt. 1887. Innsbruck. Wagner). Az utolsó fejezet a török-magyar küzdelmekről szól. Ismertetést közölt a lipcei Centralblatt 1888. 7. száma.

Abel, Jahrbücher des Fränkischen Reichs unter Karl d. Grossen. (I. köt. 768 – 788. 2. kiad.) Átdolgozta *Simson*: Lipse. 1888. 700 l. 16 M.

Hoernes, Dinarische Wanderungen in Bosnien und Herzegovina. (Bécs, Gräiser. 1888. 376 old. 7 M.) Hazánkat az utolsó fejezet érdekli.

J. Roth., Aus trüber Zeit. Bilder aus der Geschichte des Hermanstädter evangelischen Capitels. A. B. 1600—1607. (Hermanstadt. Krafft in Comm. 1887. M. 1.)

Schmidler, Kroatien nach Land und Leuten. (Unsere Zeit. 1888. 2. füz. — *Krauss, Zur Volkskunde Kroatiens und Slavoniens.* (Az Auslandsban. 1888. 4. sz.)

Scheidl Ferencz, Leopold I. und die österr. Politik während des Revolutionskrieges 1667—1668. (Lipese, Wigand. 1888. VI. 100 old. 1 M. 50.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM
A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. JAN. -FEBR.

- »Batizfalvy István. A magyarországi protestans egyház története. Bpest, 1888.« Ism. *Török István. Prot. Közlöny* 8. sz.
- Beliczay Jónás*. A czírnerekről. *P. Napló* 51., 52. sz.
- Borsos István*. Részlet Kocsi Csergő Bálint egyháztörténeti művéből. *Pápai Ifjúsági Lap* 6., 7. sz.
- Boszorkánypör* a XVII. századból (Komáromi) *Komár. Lapok* 2. sz.
- Dezső Adolf*. Egy igénytelen adat Nyitraváros történetéhez. A káptalan-utczai birósági jegyzőkönyv 1698 -1796. *Nyitra megyei Közlöny* 2. szám.
- Dudás Gyula*. Kritikai jegyzetek Szeged történetéhez. *Szegedi Híradó* 23. és köv. szám.
- Fülbán János*. Jókai Mór és Érsekújvár. *Érsekújvár és Vidéke* 4. sz.
- Fludorovics Zsigmond*. Egy 16. századbeli régi okmány. (Máramaros-Sziget városának rendelete 1596-ból magyar nyelven.) *Szatmár megyei Közlöny* 4. szám.
- »*Gelcich József*. Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Bpest, 1888.« Ism. *Egyetértés* 1. sz.
- Gyulai Rezső*. Adalék megyénk monografiájához. *Komáromi Lapok* 5. sz.
- Horváth Jenő*, (R.) A hadügyi történetírás. *P. Napló* 46. sz.
- Jancsics Tihamér*. Időszéri statisztika. (A legkeményebb telek.) *Maros* 15. sz.
- Kardosonji János*. Maróthy János, macsói bán élete. *Békés* 1—6. sz.
- Magyar történetírás* titkaiból. *Poémx. Erdélyi Híradó* 38. sz.
- Marcziányi György*. Egy hétszázéves történelmi és genealogiai balhit. (Croy-család.) *Vasárn. Ujság* 6. sz.
- Mészáros János*. Egyházi emlékeink állapota a XVI. században. *Pápai Ifjúsági Lap* 6. sz.
- Miletz János*. Budapest régi emlékei. *Félegyháza és Vidéke* 6. és köv. sz.
- Oglár bég* a sikulai erőd és környéke parancsnokának levele Kiss Istvánhoz, a solymosi vár parancsnokához 1666-ból. *Bud. Hírlap* 33. szám.
- Halasi Híradó* 8. sz.
- Oláh György*. A boszorkányok Békés vármegyében. (Művelődéstörténelmi vázlatok a mult századból.) *Békésm. Közlöny* 1. és köv. sz.
- Propper N. János*. A tizedes időszámítás. *Debr. Ellenőr* 10. és köv. sz.
- Rácz Lajos*. Nemzeti emlékek Bajorországban. *Gömör-Kishont* 8. sz.
- »*Récsesi Viktor*. Sopron ó-kori neve és a sopronmegyei római feliratok. Sopron, 1887.« Ism. — *m* — *Nemzet* 1855.
- Reizner János*. Kritika Szeged monografiájának kritikája fölött. *Szegedi Híradó* 31. és köv. sz.
- Szilágyi Sándor*. Régi gunyrajzok. *Vasárn. Ujság* 1. sz. két képpel.
- Szűts Sándor*. Adatok Szántóhalma és Szent-András történetéhez. *Hungar* 3—5. szám.

»Székely-család oklevéltára. I. rész 1234—1398. Bpest, 1887.« Ism.

Szilágyi Sándor. Nemzet 29. sz.

Ujhegyi Béla tanulmánya. A Báthoryak. Kolozsvár 33. sz.

Weber Samu. Két megszűnt köztörvényhatóság a Szepességben. 1. A tizenegy város köztörvényhatósága. 2. A tiz lúndzsások székének köztörvényhatósága. Szepesi Lapok 1. sz.

FOLYÓÍRATOK SZEMLEJE.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ VIII. évfolyamának I. száma megszokott változatos tartalommal jelent meg. Hét önálló értekezés, öt vidéki tudósítás újabb kutatásokról, gazdag irodalmi és különféle rovata foglaltat benne. *Henszelmann* Imre tanulmánya nyitja meg az ó-egyiptomi művészetről. *Reiner* Zsigmond az ispalánkai bronzleletről ír Alsó-Fejérmegyében. *Kuzsinszky* Bálint az ó-budai papföldi ásatásokról a befejező közleményt adja. *Frölich* Róbert a krasznai aranyleletről, *Hampel* a szerkesztő az ott talált aranyrudak koráról és rendeltetéséről értekezik. *Huszkó* az udvarhelymegyei derzsi falképeket ismerteti (9 ábrával.) *Dr. Réthy* László egy fontos és eldöntetlen kérdéshez szól hozzá, az úgynevezett hunszékely íráshoz s azt hiszi, hogy az u. n. hun-székely írás nem egyéb a héberírás mintájára készült gyártmánynál.

— A HAZÁNK jan. füzete a 30—40-es évek történetéhez szolgáló aprólékos adatok tárháza. *Jakab* Elek, br. Wesselényi Miklós pöréről a trón előtt — *Lehoczky* Tivadar a beregmegyei nemzetőrökről ír, *Kerékgyártó* Elek: Kossuth főbenjáró pere tárgyalásáról, *Hölke* Lajos napjaink történetéről, *Szalay* József egy honvéd élményeiről, *Abafi* szentesi boszorkány perek nyers actáit végzi be: ebben is mint az előbbi közleményekben több latinellenes hibával s rosszul kiolvasott értelmetlen latin szóval. A *fib.* füzet a 20—40-es évek történetéhez járul adalékokkal, s részben az előbbi közlemények folytatásait hozza. *Abafi* Perczel Mórról közöl egy ócsárló levelet; *Ásai* Balogh Péterről egy életrajz-félt; »a nemesi jog védelme« cím alatt Ungmegye 1833. gyűlésén elmondott hat dictiót; a 48-iki pozsonyi gyűlésről 3 egykorú levelet; és Szenere Bertalan egy rövid levelet. *Rulovich* Lajos is feldolgozatlan adatokat az 1825—27-iki országgyűlésről. *Lehoczky* a beregmegyei 1841-iki vallásmozgalmakhoz járul új adattal. Nehány pasquillus zárja be a füzetet.

— A FIGYELŐ jan. és febr. füzetének közleményei között, melyek egy része hónapok, sőt évek óta folyó cikkek folytatása, a történetkedvelőt leginkább érdekelteti *Váczy* Jánosnak *Rimay* Jánosról a XVII. sz. ismeretes írójáról közölt cikke, melyet a b. e. *Ipolyi* Arnold által szerkesztett s az akadémia tört. bizottsága által kiadott »Rimay János államiratai és levelezése« alapján írt.

— A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetében *Herthheimer* Ede kiadatlan források alapján igen hecses adalékokat a kereskedelem és ipar újabb

történelméhez Magyarországon: Mária Therezia korából. Sok új eddig nem ismert adatot hoz napfényre bécsi és budapesti levéltárakból, felhasználva a nyomtatott munkákat is. — Ugyane füzetben *Acsády* Ignác bírálja Maurernek Kollonits bibornokról írt életrajzát s beható bírálat alá veszi az elfogult szerző tévedéseit, hiányait, mulasztásait, botlásait.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET történettudományi szakosztálya kiadványainak m. é. utolsó füzetében dr. *Füldý* Henrik a krasznai arany-leletet ismerteti, *Téglás* Gábor ugyanarról ír »A háromszéki aranykincs« cím alatt. Dr. *Széchy* Károly, Dübrentei folyóiratáról az »Erdélyi Múzeum«-ról közöl irodalomtörténeti érdekes tanulmányt. *Brassai* Sámuel a Fiock Károly által magyarra fordított Sakuntala hindu drámáról ír kedvező bírálatot. Végül *Király* Pál ismerteti a dák fegyvereket és várakat a Traján oszlopán.

— A LUDOVIKAI AKADEMIA KÖZLÖNYE f. é. II. füzetében Rónai *Horváth* Jenő társulatunkban tartott felolvasása és folyóiratunkban is közzétett értekezése olvasható: a magyar hadi történetírás ügyében. *Szécsy* Mór honv. százados a pozsonyi hídfőnél 1809-ben a francziákkal vívott harcztot ismerteti.

— A MAGYAR NYELVÖR jan. és febr. füzetének változatos nyelvészeti és népi nyelvahagyományi közleményei mellett a történetkutatót és kedvelőt leginkább érdekelhetik *Alexics* György tanulmányai folytatása a magyar elemekről az oláh nyelvben.

— Az »ARMENIA« jan. füzetében *Márkovich* Jakab az örmény történelemből Tigrán uralkodását írja le (Kr. e. VII. sz.) *Gorrik* Gergely Aganthangelos örmény történetíróról értekezik, a ki Kr. u. a III. és IV. században élt. A februári füzetben mindketten folytatják czikkeiket; az előbbi az örmény történelemből Váhikén életrajzát adja.

— A MAGYAR SION jan. füzetében is van egy történelmi czikk, *Fábián* Jánostól az érsekújvári erőd alapításáról Várday Pál által a XVI. század közepén.

— Az UNGARISCHE REVUE jan. füzetében *Hampel* József a középkori drót-zománczról értekezik, számos illustratio kíséretében; a februári füzetben *Vosinszky* Mór adja érkezését a lengyeli praehistoricus sínekről. Mindkettő eredetileg az Archaeologiai Értesítőben jelent meg. *Wertheimer* a kereskedelem és ipar történetéhez Magyarországon szól hozzá, a többi rovatok a történettudománnyal nem állanak kapcsolatban.

— A »ROMAENISCHE REVUE« febr. füz. befejezi Huru krónikája ismer tetését Kun László hadműveletéről Moldovában »ad reducendos Cumanos fugitivos«, a többi czikk modernebb politikai és irodalmi dolgokról szól.

IRODALMI SZEMLE.

A mult hónapban irodalmunk s főként történeti irodalmunk sok s köztük több nagybecsű munkával szaporodott, mintegy élő ezáfolatúll a vádnak, hogy közönségünk nem olvas. E munkák nagy része hosszabb tanulmányt kíván, hogy sem ily rövid idő alatt alaposan ismertethetnők

— s épen ezért most csak rövid felemlítésökre szorítkozunk, fentartván magunknak, hogy kivált a történeti munkákra még vissza fogunk térni.

Mindenek előtt *Grünwald* Béla »Régi Magyarországja« hívjuk fel olvasóink figyelmét. A Budapesti Szemle olvasói egyes részleteket ismernek belőle s e közlemények már akkor is nagy figyelmet keltettek, — de most előttünk van a valóban nagyszabású munka egészen, egy vaskos és díszesen kiállított kötetben. Grünwald ott kezdi munkáját, hol »a nagy pipájú s kevés dohányú« Magyarország végződött, s hol az a korszak kezdődött, mely az »extra Hungariam non est vita« jelszót találta fel sok mindenféle fogyatkozás eltakarására. Grünwald nem jár taposott ösvényen, a száraz akták mást beszélnek neki, mint azoknak, kik előtte használták — legalább részben, mert ő kutatásait mindenre kiterjeszté — Ő igazán megmagyarázza s megérteti olvasójával, hogy miért volt az 1711–1825 közti korszak a hanyatlás és süllyedés kora. Minden factort számításba vesz, minden mozzanatra kiterjeszti figyelmét. S ha szomorú is a kép, melyet így megalkot — de nem ment a vigasztalástól. Látjuk a háttérben a jobb idők hajnalát derengeni: a kibontakozást a rendi alkotmányból. Egyszerre tanít és gyönyörködtet e könyv, mert nemesak jól, de szépen is van írva.

Örömmel látjuk, hogy íróink mind inkább kezdenek az eddigelé nagyon is elhanyagolt XVIII-ik történetével foglalkozni. Épen a Grünwald által tárgyalt korszak politikai irodalmáról írt egy kimerítő terjedelmes munkát *Ballagi Géza* »A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig« cím alatt. Ritkán készült munka nagyobb apparatussal, az anyag teljesebb ismeretével, mint ez. Hiszen olyan keveset tudott irodalmunk épen ezen idők nagyon fontos röpírat irodalmáról: s most e monographiában mondhatni rendkívül sok új tárul fel az olvasó előtt. Azonban e munka korántsem egyszerű anyaghalmoz: az anyag teljesen van csoportosítva s könnyen áttekinthető. A nagy közönség is élvezettel fogja olvasni, azoknak pedig kik a közpályán dolgoznak nélkülözhetetlen. Elfogulatlanság s részrehajatlanság egyik főérdeme e könyvnek.

Bizonynyal nagy hatást fog tenni *Görgey* István munkája is 1840-ből, melynek közelebbről második és harmadik kötete hagyta el a sajtót. Görgey István a fő sulyt Görgey Arthur szereplésére fektette. Valóban nem volt elég neki tudni a, hogy a Görgey Arthur ellen emelt hazaárulási vád az első benyomás keserűsége alatt keletkezett; ő azt ki is akarta mutatni. Évek óta gyűjti az adatokat, s e részben is oly becses anyagot hozott össze, mely nélkül a forradalom történetét — bár mily gazdag is annak irodalma — megírni nem lehet. De ő magyarázza is okmányait, historiai kritikával is él: hozzá férhetőkké teszi az olvasónak. És bármennyire is érezhető munkáján, hogy azt bizonyos mértékig előszeretettel dolgozta, de elfogultság, részrehajlás nem nem vezette félre tollát. Görgey Istvánt e munkája jelesebb történetíróink sorába emeli. Bizony kár volna, ha ezzel letenné tollát. A III-ik kötettel a munka be van fejezve.

— A MAGYARORSZÁGI KÖZÉPISKOLAI PROGRAMMOK REPERTORIUMA megjelent a Franklin-Társulat kiadásában. Az 1850—85 közt kiadott program-értekezések repertoriuma ez. A Franklin-Társulat valóban igen nagy szolgálatot tett az írónak e repertorium kiadása által, melyet Dr. Panyák Ede tanár állított össze. Nagy, igen nagy hiányt pótol az. Közel negyven év óta százakra megy a program-értekezések száma. Bár e programmok leginkább a főiskolai könyvtárakban megőriztetnek — de azért alig hihető, hogy sok ember volna azok tartalma iránt tájékozva. Pedig minden feldolgozónak ismernie kell az ő szakjában megjelent előmunkálatokat; már most a nem tanárok, kiknek a programmok különben sem állanak rendelkezésükre, hogyan szerezzenek maguknak tudomást azokról, mi a programokban látott világot? Ez a repertorium hosszas kereséstől és utánjárástól menti meg a szakembert. Egy jól irt tájékoztató bevezetés szolgál útmutatóul a könyvhöz. A program-értekezések szak szerint vannak csoportosítva, mi a kutatást nagyon megkönnyíti. A történet buvárok különösen a történelem és monographiák rovataiban találnak megbecsülhetetlen anyagot. Kétségtelenül az elmúlt 45 év alatt elég selejtes munka jelent meg; de a ki ezt a repertoriumot végig nézi, meggyőződik, hogy sok nagybecsű feldolgozott és forrásmunka is látott e programokban világot. Épen ezért felhívjuk e munkára olvasóink figyelmét. A program-irodalom hazánkban olyan dimenziókat öltött, hogy azt többé mellőzni nem lehet. Dr. Panyák ur könyve nagyszorgalommal s dícséretes pontossággal van összeállítva.

— RÓNAI HORVÁTH JENŐ százados s az akadémia hadtörténeti bizottságának előadója »Harczászat« című alatt egy két-kötetes munkát adott ki, melyet a Ludovica Akademiában tankönyvül használnak s melyek közül az első kötet az elemi harczászatot, a második pedig az alkalmazott harczászatot tárgyalja. Böven van ábrákkal díszítve. A legjobb forrásokat használta munkájához, előadása szabatos és világos s már e tulajdonainál fogva is igen ajánlható tankönyvnek. De a nem szakember is megismerkedhetik e munkából a harczászat szabályaival s épen ezért felhívjuk rá olvasóink figyelmét.

— KONCZ JÓZSEF tagtársunk a maros-vásárhelyi evang. ref. collegium könyvnyomdájának száz éves történetéről egy 140 lapra terjedő érdekes monographiát adott ki. Nagy gondnal és szorgalommal van összeállítva a nyomda története, melyet 1786-ban Kapronczai Nyerges Ádám állított fel s ma Imreh Sándor szakértő vezetése alatt áll, ki a monographia végén »Toldalcák« című alatt gyakorlati tanácsokat közöl, néhány nyomdászati reformra vonatkozólag. A nyomda történetét a nyomda termékeinek címjegyzéke követi 1786 - 1886 közti időből, melyet Koncz ismert pontosságával állított össze. A becses munkából könyvárúsi uton csak 80 példány hozatik forgalomba. Egy példány ára 60 kr s az ebből befolyó jövedelem a nyomdászati segélyegylet céljaira fog fordíttatni.

— LUTHER ÉLETÉT, a művelt közönség s különösen az ifjúság szá-

mára, megírta Dr. Masznik Endre tanár s kiadta Pozsonyban. Luther életének megírásánál gazdag irodalom állt szerző rendelkezésére, melyet ő valóban jól használt fel s tanulságos és szépen írt munkát adott az olvasni szerető közönség kezébe. Egy példány ára 2 frt 50 kr. Megrendelhető a szerzőnél Pozsonyban.

— HAMPEL Józseftől nagybecsű munka jelent meg a középkori sodrony-zománczról német nyelven: »Das mittelalterliche Drahtemail« cím alatt. Ő régen foglalkozik e tárggyal, koronként vissza-visszatért erre a kérdésre s most buvárlatai eredményét összefoglalta e műben, mely a külföldi szakemberek számára készült, diadalmasan és megczáfollhatatlan adatokkal bizonyítva be a magyar sodrony-zománcz létezését.

— GRÓF BENYOVSKY Mórícztól életrajzából, melyet *Jókai* Mór írt s Ráth Mór ad ki, megjelent a 11, 12, 13-ik füzet, az életrajz első kötetének vége s az emlékiratok és útleírások 4-ik füzeté, igen díszes kiállításban, képmellékletekkel.

— ORTVAY TIVADAR »Jeruzsalem-től Nazarethig« cím alatt igen érdekes felolvasást tartott ez évi januárban a pozsonyi Toldy-körben, s ezt most egy 91 lapra terjedő füzetben kiadta. Uti emlékei közül e füzet hat nap tapasztalait és benyomásait adja elő, oly közvetlenséggel, mely az olvasóra benyomást teend. Ortway a szükséges előkészületekkel felszerelve kelt utjára s ha egész utazása történetét kiadná, hasznos szolgálatot tenne irodalmunknak.

— KOVÁCS GYULA kiadta feleletét »Bárá Roszner Ervin válaszára« díszes kiállítása 45 lapnyi füzetkében. Ez már a második válasz a régi magyar házassági jog felett keletkezett polemiában.

— MICHELET nagy munkájának, »A francia forradalom történetének« hetedik kötete megjelent *De Gerando* Antonina fordításában és kiadásában. E kötet 1790 végéig terjed. Ára 2 frt: tanulók azonban majdnem ingyen, 30 kr-ért szerezhetik meg.

— DR. BREZNAY egyetemi tanár múlt évi decz. 30-án Rómában, az Akadémia aulájában felolvasást tartott latin nyelven a bölcsészettörténeti és irodalmi tanulmányok viszonyairól hazánkban, mely a Rómába gyűlt külföldieket erre vonatkozó viszonyainkkal kívánta megismertetni s ezeket nagy és rövid vonásokban ecseteli.

— ID. SZINNYEI József párhuzamot vont irodalmi viszonyaink közt 1845 és 1888-ban a szerző birtokában levő eredeti okiratok alapján s azt elébb a »Nemzet« tárczájában, utóbb külön kiadásban is közzé tette.

— AZ IPOLYI ARNOLD felett múlt évi decemberben tartott két emlékbeszéd (a Deák Farkasé és Pór Antalé) külön kiadásban is megjelent.

— A M. TUD. AKADEMIA által kiadott könyvekről jövő füzetünkben szölandunk.

Hibaigazítás. A februári füzet 194-ik lapján alulról az 5-ik sorban Récsy V. munkája ismertetésében »Borbóna« helyett olvasd »Bubics.«

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

- A RÉGI MAGYARORSZÁG 1711—1825. Irta Grünwald Béla Budapest, 1888. 8-adr. XIV. és 576 ll. Ára 4 frt.
- A POLITIKAI IRODALOM Magyarországon 1825-ig. Irta Ballagi Géza Budapest 1888. 8-adr. VIII. és 877. Ára 5. frt.
- 1848. és 1849-BŐL. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Irta *Görgey* István. Második kötet. Budapest, 1888. 8-adr. XII. és 698 l. Harmadik kötet. Budapest 1888. 8-adr. XII és 732. ll. — A három kötet ára 10 fr. 40 kr.
- MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE II. József korában. Irta Marczali Henrik. Harmadik kötet. Budapest, 1888. 8-adr. 607 l.
- A MAROS-VÁSÁRHELYI evang. reform. kollegium könyvnyomdájának száz éves története. (1786—1886.) Irta *Koncz* József tanár. Maros-Vásárhely, 1887. 8-adr. 136 l.
- HARCZÁSZAT. Első rész. Elemi harcászat. Irta Rónay *Horváth* Jenő. Budapest, 1888. 8-adr. 261 l. Második rész. Alkalmazott harcászat. Budapest, 1888. 8-adr. 291. l.
- A HUNOK ÉS MAGYAROK »Fekete« illetve »Fehér« elnevezések megfejtése. Irta *Fischer* Károly Antal. Budapest, 1888. 8-adr. 97 l.
- A MAGYARORSZÁGI KÖZÉPISKOLÁKBAN 1850-től 1885-ig megjelent összes programtervezéseknek repertoriuma. Összeállította Dr. *Punyik* Ede. Budapest, 1887. 8-adr. XIII. és 183 l. Ára 1 frt 40 kr.
- LUTHER ÉLETE. A művelt közönség s különösen az ifjúság számára. Irta *Maszyuk* Endre. Luther arcképével. Pozsony, 1888. 8-adr. XII. és 354 ll.
- A FRANCZIA FORRADALOM története. Irta *Michelet*. Fordította De *Gerando* Antonina. Hetedik kötet. Budapest, 1888. 8-adr. 311 l.
- IRODALMI VISZONYAINK 1845. és 1888-ban. Irta idősb *Szinnyei* József. Budapest, 1888. 8-adr. 20 l.
- A SORSVETŐ KÖNYVEK és egy ismeretlen XVI. századbeli magyar Fortuna. Ismertette Mayláth Béla. Budapest, 1888. 8-adr. 46. l. Négy facsimilével.
- IPOLYI ÁRNOLD emlékezete. Irta Deák Farkas. Budapest, 1888. 8-adr. 38 l.
- IPOLYI ÁRNOLD a Magyar Történelmi Társulat elnökének emlékezete. Irta *Pör* Antal. Budapest, 1887. 8-adr. 16. l.
- ACTA BULGARIAE Ecclesiastica. Ab a. 1565. usque ad a. 1799. Collexit et digessit P. Fr. Eusebius Termendzin. Edidit Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium. Zagrabiae, 1887. 8-adr. XXII. és 409 ll.
- CORRESPONDANCE INÉDITE du Comte D'Avant (Claude De Mesmes) avec son père Jean Jacques de Mesmes Sr. de Roissy (1627—1642.) Publiée par *A. Boppé*. Paris, 1887. 8-adr. XXVII. 301 ll

JÁVORKA ÁDÁM EZREDES

S A GR. FORGÁCH- ÉS RÁKÓCZI-LEVÉLTÁR.

— Vázlat a Rákóczi-emigráció történetéből. —

Rendkívüli idők rendkívüli embereket teremnek. A nemzeti erőfeszítések, forradalmak viharaiban gyakran merülnek föl — kivált a katonai pályán — egyesek, azelőtt egészen ismeretlen nevűek, a kik hirtelenében nevezetes, sőt örökméltó dolgokat, merész, kalandos vállalatokat visznek végbe, s azután megint eltűnnek a homályba, a honnét fölbukkantak. Ha az ügy, a melyért küzdöttek, szomorú véget ér: rendesen együtt buknak el vele; vagy elvesznek, avagy az országrázkódtató zivatar szelétől felkapott töredékekkel szétszóródnak a nagy világba, a hol aztán idők múltával néha fölmerülnek még egyszer, de gyakorta egészen más szerepkörben. Az ilyenek legtöbbszörre elmosódott alakok, a történetíró által nehezen megítélhető jellemű emberek; azonban vannak közöttük olyanok is, a kiknek elejétől fogva ideális, tiszta jellemök a legviszontagságosabb pályán, a legmostohább viszonyok közepette is megőrzi példányszerű szentelenségét, minden téren, a hol csak felbukkannak, mint talpig derék férfiak tűnnek szemeink elé; s éppen azért, mert az ilyenek ritkák: annál inkább megérdemlik figyelmünket, nagyrabecsülésünket.

Ezen utóbbi érdekes alakok és forradalmi ritka jellemek közé tartozik *Kosztolányi Jávorka Ádám*, a nagyhirű szabadsághős és kurucz fővezér gr. Bercsényi Miklós Géczy. Gábor-féle huszárezredének egyszerű hadnagya, utóbbi századosa, a ki főleg az örökös-tartományok egykori félelmének, »*Rákóczi villámának*«, az árulóvá vált hirhedett *Ocskay Lászlónak* vakmerő elfogása által lőn kortársai között országszerte híressé. Érsek-Újvár és a Fehér-hegyek környékén már azelőtt jól ismerék nevét. Kuruczvilági katonai szereplését leirtam »*Ocskay László és a felső-magyaror-*

szági hadjáratok» című munkám 529-- 538, 617--620, s 729 -- 742-ik lapjain. Ott jóformán mindent a mi Jávorkáról, mint a Rákóczi-harczok katonájáról, történelmileg constatálható, együtt talál az olvasó. Imént czímzett munkám után Jókai írt egy nagy-érdekű történeti regényt: »*Szeretve mind a vérpadig.*» Ennek Jávorka egyik főhőisévé van téve és sok mesés kaland fűződik nevéhez, a mi a regényírónak szabadságában áll; de különben Jávorkának jelleme jól van ott felfogva s híven festve: mert ő mint történelmi alak is olyszerű, hogy a nagy költő által nevéhez, személyéhez kapcsolt kalandos jelenetek nagyon hozzá illenek jelleméhez.

Ekkép Jávorka Ádám neve a legújabb évek, nevezetesen idézett művem s még inkább Jókai regényének megjelenése óta, nem ismeretlen többé a magyar olvasó-közönség előtt. Mi azonban ezúttal nem mint katonával akarunk vele foglalkozni; egészen más oldalról mutatandjuk be őt. Kimutatjuk, hogy ez az egyszerű kurucz hadnagy, Ocskaynak bosszúló anyyala, vérpadra juttatója, a vakmerő vitézségű, a viszontagságos, kalandos életű Jávorka Ádám: *a magyar tudományosságának*, névszerint *a magyar történetírásnak* örök hálára méltó szolgálatokat tett. Ő mentette meg a tudomány, az utókor, a magyar nemzet számára, s az ő buzgósa, becsületessége juttatta vissza a szeretett hazába a történelmi tekintetben megbecsülhetetlen értékű fejedelmi *Rákóczi-, a gr. Forgách-,* sőt valószínűleg az egyik *gr. Esterházy-levéltárat is.*

II. Rákóczi Ferencz 1711-ben, midőn kibujdosott, dúsgazdag családi, valamint saját diplomatai levéltárát Munkács várából előre kivitette Lengyelországba, hol az eleintén a fejedelem jaraszlai uradalmában, majd később — ládákban és hordókban gondosan elmálházva — Danczka városában egy tűzmentes boltban volt elhelyezve. Hasonlót cselekedett ugyanekkor a fejedelem két híres tábori maréchal-ja s hív bujdosótársa *gr. Forgách Simon* és *gr. Esterházy Antal* is, kiki a maga és családjá levéltárával. Mindegyik lengyel földre szállíttatta, — nevezetesen Forgách ezen ősi, nagynevű főuri nemzetségnek régiségekben és a nádorok, országbírák, főtábornokok levelezéseiben, államiratokban dúsgazdag *összes archívumát.* Gr. Forgách Ádám országbírónak — Zsigmond nádor fiának — két fia vala: ifj. gr. Forgách Ádám, magánéletet élt főúr, és a kurucz tábornagy gr. Forgách

Simon. Az osztályban ez utóbbira jutott a galgóczyi vár, hol a családi levéltár tartatott; az ő gondviselése alá került tehát ez, s ő gondját is viselé a kuruczvilág lezajlásáig, és azután, mint első sorban őt s fiát Zsigmondot illetőt, magával vitte Lengyelországba. Ott is hű őrizője lőn, mind haláláig.

Most mind a *Rákóczi*-(Aspremont-Erdődy), mind a *Forgách-levéltár* itthon van a hazában, és a kegyeletes utódok liberálisából a tudós világ számos vastag kötetet merített már s folyton merít belőlök. S a magyar tudományosság e megmérhetetlen becsű kincses tárházai vagy végképen rég elpusztultak volna már, avagy maig ismeretlenül lappanganának a külföld valamelyik félreeső zugában, ha a derék *Jávorka Ádám* gondossága, hűsége, mind holtáig tisztalelkű buzgó hazafisága nincs. A megérdemlett hála adóját hiszszük tehát iránta leróni, midőn az alábbi nem érdektelen dolgokat, — melyeknek ismeretére főképen a gr. Forgách-levéltár legújabb szállítmányának átvizsgálása juttatott, — elmondjuk. előrebocsátván Jávorkának vázlatos életrajzát.

*

Kosztolányi Jávorka Ádám Nyitra megye Nagy-Kosztolány mezővárosában 1683 —84-ben született, a hol atyja curiális nemesember volt, s ha a használt családi címernek hihetünk, az ősrégi *Divék-nemzetség*ből vevé eredetét. A vallásos lelkületű szülők jó nevelést adtak fiuknak, a ki a nagy-szombati gymnasiumot s tán az ottani egyetemet is elvégezte; ide mutat legalább nem közönséges képzettsége, gyakorlott irálya, szép írása, jó latinsága. (Az egykorú *Kolinovics »vir literis non leviter tinctus«*-nak nevezi őt. Hist. Belli Rákócz. VIII. 794.) Ugyanezen író Jávorkának erényes, józan életét s buzgó vallásosságát is dicséri.

A nagy-szombati egyetem csendes falait a korán kifejlett, magas, daliás természetű, kalandos lelkületű és forró hazafi-érelmű ifjú azonban nemsokára fölcserélé a mozgalmas tábori élettel, minthogy a hadakozás fáradságainak elviselésére elég erősnek érezé magát. A Rákóczi-háború ugyanis ekkoriban támadván, — a délczeg fiatalember fölcsapott szabadság vitézének, kurucz katonának. Hogy pedig netaláni eleste következtében magva ne szakadjon: megházasodék, az akkori divat szerint igen ifjan. (Első

fia 1703. végén, a második 1704-ben s leánya ezután született.) Jávoroka Ádám katonának a Thuróczy Gáspár nagyrészt nyitra-megyei fiakból alakult gyalog-ezredébe állott be, hol legelőször 1707. közepén, mint őrmesterrel találkozunk vele. Az ifjú levante ügyessége és vitézsége által csakhamar kitűnik; a következő év tavaszán ugyanazon ezredben már hadnagy volt. A több kalanddal kínálkozó lovassági szolgálat azonban inkább illetlősünk vállalkozó természetéhez: áthelyezteté tehát magát a lovassághoz, még pedig, hogy vakmerő bravourjait kitüntetni annál több alkalma legyen: a nagyhírű *Ocskay László* dandárnok ezredébe. De itt sokáig nem volt maradása; ugyanis hősies, ám tivornyázó s jellemtelen parancsnokától »disgustáltatván,« — Bercsényinek ekkor Érsek-Újvártt állomásozó huszárezredéhez, a Garamszeghi Géczy Gábor ezredes vezénylete alatt állóhoz csatlakozék, mint önkéntes (»aggregatus«) vice-hadnagy. És innentől Érsek-Újvár lón otthonává.¹⁾ Innen intézé a Vágontúlra, a Fehérhegyekbe, Belez-nay Jánossal, Csery Imrével, Borbély Fridikkal, Iváncsayval, Tóth Mártonnal és Pállal, Kocsis Jánossal, Rácz Miskával, Bornemiszával és más híres tisztekkel merész, kalandos portyázásait, — melyek által a rettenthetlen vitéz és ily apró hadjáratokban rendkívüli leleményességet tanúsító fiatal huszárhadnagy mind nagyobb-nagyobb hírre vergődött. Az újvári parancsnokok öszintén becsülték őt és idősb törzstisztek is barátságukra méltaták.

Midőn Ocskay 1708. augusztus végén a császáriakhoz pártolt és ezredét Pálffy kelepcejébe vivé: Jávoroka egyike volt ama kiváló négy ifjú főtisztnek, a kik Érsek-Újvártt megesküdtek egymásnak, hogy az árulót, példás büntetésének elvétele végett, elevenen kézrekerítik. Ettől fogva hősünk e cél megvalósítását tekinté főfeladatának s elérésében minden kigondolható módon mesterkedett.

Heisternek Érsek-Újvár ellen 1708. ősszel intézett dühös ostromát végig daczolá a várban és vitézül visszaverni segített

¹⁾ Ide hozatta be kis leánya születése után csakhamar elhalt ifjú nejétől árván hagyott apró gyermekeit is: *Jankót*, az 1704-ben született *Ferkót* s a leánykát, rokon gondviselés alá. (Érsek-Újvártt most is vannak még Jávorkák.)

Jávorka is; az erősség fölszabadulása után pedig folytatta szokott merész kiszáguldozásait, kisebb-nagyobb lovas-portákkal, legtöbbször a Vágon túlra, az ellenség hadvonalai mögé. E tekintetben nagy előnyére vált neki, hogy Nyitra és Pozsony vármegyét, különösen a Vág gázlóit, kelőit, Verbó, Csejthe, Miava, Szenicze, Jablonicza, Sasvár, Nagy-Lévárd, Malaczka, Stomfa tájait, a Fehérhegység zege-zugait s a morva határokat senki jobban nem ismeré mint ő és hű bajtársa: a morvaországi születésű, de Rákóczi által, hív szolgálataiért a magyar ügy mellett, honfűsített és jószággal megadományozott *Maszelnik Márton*, Luzsinszky-ezredbeli százados. A szabadság ügyéhez lelkesen ragaszkodó, hazafias érzelmű tót lakossága a Fehérhegységnek nagyon bízik vala e két férfiúhoz, kik nyelvöket jól érték, szokásaikat ismerék. E derék tótok folyvást ellátták Jávorkát a császáriak mozdulatairól szóló titkos tudósításokkal Újvárb. S mivel e hegyentúli s hegyi nép hangulata ily kitűnő vala, 1709. tavaszán Berthóty István várparancsnok kiküldötte némi katonasággal Jávorkát Érsek-Újvárból a Fehérhegyekbe: szervezze ott a népet s a fölfegyverezhetőkből állítson a németek hadállásai mögött guerilla-csapatokat.

Jávorka oly ügyesen oldá meg e föladatát, hogy májusban már 500, részint lovas, részint gyalog puskás tótja volt együtt, a kikkel aztán a császáriak hátában vitézül forgolódik vala; elvágta összeköttetéseiket, elfogdosta szállítmányaikat, hol egyik, hol másik cs. helyőrség alá csapott, majd Morvába és Austriába ütött be, stb. Június közepén még Rácz Miska és Szórád István újvári hadnagyok is hozzá csatlakoztak 200 lovassal, s az ekkor már mintegy ezer főre felszaporodott hegyentúli guerilla-kuruczság a császáriaknak nem kis alkalmatlanságot okozott. Olykor általcsaptak Trencsénybe, sőt Árvába is, s Zsolnánál és Árva vára alatt tetemes nyereségek volt. Jávorka ekkor *kapitányi* ranggal áll vala ez önszervezte szabad-csapatok élén. Egyszer, július elején, hadi foglyait elkísérni s családját látogatni visszarándúlt Újvárb: de pár nap múlva már újra általvezénylő őt Maszelnik Mártonnal együtt Berthóty a Vágon; kik is mindjárt mentőkben egy, Lipótvárból Vág-Újhelyre igyekvő cs. élelmi szállítmányt meglepven, a krakováni templom kerítésébe szorították, kiostromlák, s a földözetet képező 40 muskatérost levágva, a szállítmányt elnyer-

ték. Ezután be a Fehérhegyekbe, hol Brezovánál vártak reájok guerilláik, a kikkel 12 zászlóra szaporodván, Szeniczére nyomultak, villámként ütöttek be Austriába, honnét július 12-én sok ezer ember szaladt előlük nagy rémületen Stomfa felé.

Utóbb a szabadsapatok vezényletét Jávorka egészen Mászelnikra bízván, maga a reguláris-századokkal visszatért Érsek-Újvárra. Augustus közepén legalább itt vala s részt vőn a Géczy Gábor és Somodi Ferencz-féle huszárezredek osztályainak e hó 16-án Mocsonok alatt, e sáncz császári őrségével vívott kemény csatájában. El harczt igen makacs volt, három óra hosszáig tartott, sok vérbe került mindkét részből: de elvégre is a kuruczok győzelmével, a császáriak majdnem kétharmadának levagdalása után, a maradéknak a sánczba visszaűzésével végződött. A németek kapitánya elesett, Thuróczy labancz ezredesnek a karját lőtték keresztül; de másrésről Tóth Pál kurucz őrnagy zászlótartója és strázsamestere is elveszték, s a mi ennél nagyobb: a vitéz *Jávorka Ádámot általlöve vitték vissza Újvárra*. Ezredese Géczy Gábor jelenti róla másnap az ezredtulajdonos fővezérnek, gr. Bercsényi-nak: »Jávorka is sebben esett, — *de, gondolnám, meggyógyúl.*« Meggyógyúlt, és még az év vége előtt újra kitünteté magát: mert Bercsényi 1709. december végén külön jutalmi díjúl 50 rh. frtot rendel kifizettetni »*dicséretes magaviseelésére* és bizonyos kárvalásira nézve« ezredbeli »aggregatus vice-hadnagy« *Jávorka Ádámnak*.

Jávorka ép e napokban hajtá végre életének leghíresebb vitézi tettét: az áruló Ocskay László elfogását. A négy összeesküdött kurucz főtiszt közül ő nyerte el a pálmát. Mikép ment végbe ez a nevezetes harci kaland? idézett munkám 731—742. lapjain tüzetesen leírva olvasható. Itt csak röviden említjük meg, hogy Jávorka december 29-én kapott hírt Vágontúlról, hogy a hirhedett pribék-vezér Ocskón, saját kastélyában időzik. Azonnal megfogalmazott a terv leleményes agyában; portát kért a várparancsnoktól, és csak 30, a Bercsényi-ezredből válogatott kemény huszárral még e napon kiindula Érsek-Újvárból, mint jó humorral mondá Szluha Ferencznek: »*császármadarat fogni.*« Az ellenség sűrű hadállomásait a ködös estéken, éjtszakákon ügyesen megmélőzván, mögégük kerüle s valahol átvergődött a Vágon. Dec. 31-én

már ott leskődik vala Ocskó körül ; azonban megtudá, hogy Ocskay nincs ott, hanem Verbó városában a Révay-kastélyban tivornyáz. Katonáit lesbe állítva, maga a vakmerő ember felöltözött koldúsruhába, besompolygott Verbóra, be a Révay-kastélyba, hol új év napján Ocskaytól több koldúsokkal alamizsnát kért. Kikémlelt és megtudott mindent, s azzal visszamenván kis csapatához, lesbe állítá és előkészíté őket a történendőkre.

A Verbóról a soká húzódott lakmározás után ötven labanczával félrészen visszaterő Ocskayt elengedé maga előtt vonúlui s azután csapott ki reá 30 jó kuruczával. A meglepett labanczokból hamarjában 25 –30-at levágnak és elfognak ; Ocskayt Jávorka személyesen ütze Ocskó felé és többször lelőhette volna : de élve akará őt kézrekeríteni. Elvégre beérvén, Ocskay a közeledő Jávorkára lő, de karabélyá nem sült el. Ekkor Jávorka karddal vág hozzá. Az Ocskay által karabélyával némileg felfogott kardcsapás ennek halántéka helyett arczába és orrába vágódik s két újját is megsérti. E pillanatban a császári vezér egy kurucztól csákányütést kap fejére, arczát elborítja a vér, lehanyatlik, s egykori hadnagyának hadifoglyává lesz.

Jávorka bekötözteté Ocskay sebeit, lóra ülteté őt s katonái között vitette előre, Újvárba. Egyik elfogott szolgáját azonban elbocsátá, — és ez nemes, lovagias vonás a kurucz hadnagytól, — vigyen hírt Ocskay nejének, hogy férje rab : hadd tehessen érte meg a mit tud !... Ocskay 2000 arany cs. tiszti rang ígéretével akará útközben Jávorkát megvesztegetni, hogy bocsássa szabadon ; de a szilárd lelkű kurucz tiszt megvetőleg utasítá vissza csábító ajánlatait.

Jávorka Pöstyénig fölkerülve, ott költözött át foglyával éjtszaka a Vág révén, futárokat küldvén előre Érsek-Újvárba, hová, a cs. helyőrségeket óvatosan félrehagyva, január 2-án (1710.) délután szerencsésen beérkezett maga is. Itt nagy riadalom lőn ; a katonaság, hajdúság összecsődült a várpiaczra, s az árulót meg akarták kövezni. Jávorka csak nagy erőfeszítéssel mentheté meg Ocskayt a rögtönzött népítélet iszonyaitól ; bevivé őt a parancsnoki palotába s átszolgáltatta. A hadi törvényszék azonnal összeült, s a hazaáruló Ocskay László feje másnap hóhérpallos alatt gördült le.

A helyőrségi pénztárból a jó fogásért jutalmúl Szluha Ferencz 100 kemény tallért fizetett ki a nap dicsőségkoszorúzott hősének, Jávorkának, kinek nevét a hír szárnyaira vevé: Bercsényi előlépteté őt századossá, Rákóczi pedig vitézi aranyérmet küldött számára.

Hősünk ezután részt vőn az újváriak 1710. február havi tavarnoki kiütésében s e hó 20-ika táján Pöstyénben, mint kurucz salvaguardát leljük őt, honnét ősi fészkebe Kosztolányba is ellátogatott. Itt akará őt — hasztalanul — meglepni és elfogni Palugyay Ádám labancz alezredes; a mire a szintén labancz br. Berényi Ferencz, naplójában ezt jegyzi meg: »*Nem javallom Pallugyaynak, hogyszemben álljon Jávorkával, az minémő embernek hullom lenni!*« A labancz főúr e jó véleményét Jávorkának egész életpályája igazolja.

Ő tovább is Ujvárbán maradván, vitézül végig küzdé az 1710-iki hosszú ostromot. S midőn Érsek-Újvárnak végre sept. 24-kén capitulálni kelle: Jávorka ott hagyá a női gondviselést még nem nélkülözhető két kisebb gyermekét rokonainál, — maga azonban, mint igazi törhetetlen kurucz, elvonult a várőrséggel az alföldre, a fejedelem táboraiba. Magával vivé Jankó nevű nagybacska fiát is, — hogy mégis valami öröme legyen.

Jávorka Adám, mint az ilyen vasjellemű vitéztől várható volt, nem fogadá el a szathmári békepontokat sem, — kibujdosott Rákóczival, Bercsényivel Lengyelországba. Azután, mivel némely főbb kurucz tisztek titokban kiüzentek utóbb a bujdosó főnökökhez, hogy őket Károlyi Szathmáron azzal hitette el, hogy a fejedelem is akarja a békélést; de most már látják: nem úgy van, s újból felajánlák hűségöket, — e czélból 1711. vége felé Bercsényi a közhangulat megismerése s a régi meghittekkel való értekezés végett néhány tisztet küldött be álruhákban, némi kísérettel hozzájuk. E veszélyes föladatra Pollereczkyt, Pongrácz Jánost, Pelargus Jánost és *Jávorkát* választá. Jávorka sokáig és sok felé bolyongott a hazában; szólott az egykori újvári őrnagygyal Tóth Pállal s más ily meghitt főtiszttel személyesen, másoknak izent. Azonban tán nagyon is messze vakmerősködven, valahol fölismerték, elfogták, és Buda várába vitték, hogy hadi törvényt lássanak

a már az Ocskay vérpadra juttatásáért is halálosan gyűlölt forradalmár fejére.

Ámde a furfangos, leleményes Jávorkával volt dolguk. Nem várta ő be a hadi törvényt; hogy-hogy nem? — a részleteket nem ismerjük, — »*Budáról csudáisan s vakmerőn szabadult*« (Bercsényi szavai), végig bolyongta megint a félországot, 1712. június elején bujkálva bement vissza Lengyelországba s érdekes híreket vitt Bercséyinek Brzezan várába.

Ennyit tudunk magyarországi viselt dolgairól a mindenestre érdekes, mondhatnók: rendkívüli embernek. Életének további folyamára magok az alább közlendő acták derítenek — habár nem is teljes — világot.

*

Ezen acták, mint mondók, a Ghymeszi *Gróf Forgách*-család levéltárából legújabbán kerültek elő, s e levéltárnak Lengyelországból a hazába visszaszerzésére vonatkoznak.

Forgách Simon, ki előkelő származására, családjának régi fényére sokat tartó, a mellett szép készségű, szenvedélyes könyvolvasó, sőt irodalmi kísérletekkel is foglalkozó ember volt,¹⁾ felfogá magával vitt nemzetségi levéltárának nagy becsét; ezért bujdosásában is mindenkor jórendben, biztos helyen tartotta s felténnyel gonddal őrizé azt. Nemcsak, hanem mindjárt a bujdosás kezdetén, még 1711-ben, újra lajstromoztatá, rendezteté archivumát, Ziska Ferencz nevű, a hazából magával vitt titkára által. E Ziska-féle lajstromokból a második leveles-láda tartalmáról szóló füzet maradt ránk. Címe: »*Elenchus literarum secundum fasciculorum seriem juxta numeros arithmeticos per Franciscum Ziska in Polonia conscriptus Anno Dni 1711. — Cista secunda.*« Alól: »*Pro Illustrissima Familia Forgáchiana.*« Az első csomag Forgách Simonnak a borsodi főispánságról, a cs. és kir. tábornokságról s a kanizsai vice-generálisságról szóló (I. Lipót-féle) diplomáit foglalá magában, s így tovább különféle, részint közzszolgálati,

¹⁾ L. *Thaly*: »Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból.« (Ráth Mór. 1885.) »Ghymeszi Gr. Forgách Simon tábornagy, mint író;« 211—268. ll.

résztint — és pedig nagyobb részben — családi, jog- és birtokviszonyi irományokat. Volt köztük a híres *Csonka bégnek* is egy chartabiancája 3000 forintról Forgách Simon részére, továbbá a költő Balassa Bálint megénekelte imádottjának, a szép *Lossonezy Annának*, előbb Ungnád Kristóf, utóbb Forgách Zsigmond nejének egy fassionális levele.

A lajstromot a 24-ik fasciculusig készíté Ziska; azután a folytatás idegenszerű írással, hol gyenge latinsággal, hol lengyel nyelven készült: nyilván Forgáchnak utóbb fölfogadott lengyel titkára által. Ez magyarul nem értvén, a magyar nyelvű levelezéseket, mint több tételből kitűnik, nem tudta regisztrálni, s különben is oly fölületesen végezte munkáját, hogy pl. egy nagyfontosságú iratsomagot csak ekképen iktat be: »*Fasciculus 13. (Más caps.) Literae Pontificum, Imperatorum, Regum, Cardinalium.*« Gróf Nádasdy vagy Wesselényi Ferencznek id. gróf Forgách Ádámmal írott leveleit pedig mint »*literae Illrmi Comitiss Ferencz*« jelzi.

Forgách Simon számküizetéséből több ízben haza akart térni amnystiával, s ezen ügyben gr. Károlyi Sándorral, gr. Koháry Istvánnal, gr. Pálffy Miklóssal és Jánossal, gr. Illyésházy Miklóssal stb. leveleket váltott; sőt a *pragmatica sanctio*t megelőző s követő években (1722–24.) egyenest az országgyűléshez fordult kérvényével; a mellett régi barátainak és *unokaöcscseinek* is írt: mozdítanak elő ügyét. Mindazáltal, mivel lefoglalt és eladományozott tömérdek jószágait vissza nem nyerheté, csupán életére szóló egyszerű amnystiára pedig vonakodott visszajöni, — a dolog csak abban maradt. Három év múlva, 1727-ben történt, hogy unokaöcscsei, elhunyt testvérbátyjának Ádámnak fiai, név szerint gr. Forgách János, Ferencz, József és Ignác lépéseket tőnek, hogy a család archivumát bujdosó nagybátyjuktól visszaszerezzék. Erre sürgető anyagi érdek ösztönzi vala őket. Ugyanis bizonyos, hajdanában Szécsényhez, Hollókőhöz tartozott, igen termékeny talajú hevesmegyei jószágait: Abád, Halomtelek és Tomaj pusztákat, még néhai nagyatyjuk id. gr. Forgách Ádám országbíró s érsek-újvári főkapitány a török miatt békében nem bírhatván, jobbnak látta a hódoltságon lakó nemeseknek elzalogosítani. Ezért aztán ezen elzalogolt javak, mint

Forgách János írja¹⁾ — »néhai Méltóságos Uram-Atyám s Bátyám Gróf Forgách Simon Uram között celebrált osztálynak alkalmatosságával is az osztályból kimaradván, ... s familiánktól eslevén, mostan Abádon lakos Pap, alias Borbély vevő nemes-embereknek elei által per fas et nefas (a török kiűzetése után, talán mint neoacquistica föld, a kamarától megváltatva) elfoglaltattak,« s általok birattatnak. E birtokokat akarák most a Forgách-testvérek a zálogból kiváltani, illetőleg a tényleges birlalóktól kipörteni; ²⁾ mely czélra, ősi joguk igazolása végett, múlhatatlanúl szükségük volt volna a családi levéltár idevonatkozó okmányaira. Az archivum visszaszerzése iránt bujdosó nagybátyjukkal alkuba bocsátkozni tehát a legidősb testvért, Jánost, mint literarum conservatort bízták meg.

János gróf 1727. elején gr. Károlyi Sándorhoz, a szathmári pacificatorhoz fordult tanácsért, mint a kinek kezén keresztül nagybátyjuk leveleit ők is vették volt az elmúlt években. Károlyi szívesen támogatta őket; elmondá Forgách Jánosnak, hogy ő Simon úrral a két Visky útján szokott leveleket váltani, a munkácsi várparancsnok tudtával. Ugyanis az egyik Visky-testvér, Sámuel, a máramarosi széleken Dolhán lakik; Rákóczival kibujdosott testvére Visky János pedig túl a Beszkídeken, a lengyel széleken — talán Klimieczen vagy Skolién — visel határbiztosi s póstamesteri tiszte, »a ki mellett mindenkor lévén commendezett tatárok,« ezektől azonnal tovább expédiálja a leveleket. Jó lesz tehát Simon urat e Viskyek révén megkeresni, s ha a családi iratok kiadására hajlandó: ezek átvételére expressus emberét küldeni a grófoknak. Mind a levélírássra, mind az expressus küldetésre azonban ki kell nyerni a cs. k. udv. főhaditanács (bellicum) engedélyét előleg. Károlyi az atyafiságos sziveskedésben annyira mene, hogy ezen engedély kieszközlését is magára vállalá; ki is nyere azt csakhamar, s még február folytán kezéhez küldé levelébe zárva Forgách Jánosnak. János úr azonban, mint látszik,

¹⁾ Gács várából, 1729. apr. 28-án, gr. Károlyi Sándornak. (*Eredeti fogalmazat a gr. Forgách-levéltárban.*)

²⁾ Gr. Károlyi Sándor válasza 1729. apr. 16. Nagy-Károlyból és május 30. Surányból, gr. Forgách Jánosnak. (*Eredetiek, ugyanott.*)

lassú, lanyha természetű ember volt, — négy hónapig nem tett semmit az ügyben. Úgy, hogy végre a pontossághoz szokott Károlyi sokalta meg a dolgot, s megsürgeté Modorból 1727. június 5-én kelt újabb levelével a késlekedőt:

»Lengyelországban exquirálandó Litteraleinek kihozattatása végett, az Főlséges Hadi Tanácsnak minémű kegyes resolútióját vettem: annak valóságos copiáját már circiter négy hónapja hogy udvarló levelemben rekesztvén, az Mlgos Grófnak, kedves Öcsém-Uramnak kezéhez szolgáltatam. — Melyre minthogy ekkoráig is úri válaszával engemet megörvendtetni nem méltóztatott: nem bátoríthatom magamot fönnemlített Főlséges Bellicunnak előbbi kegyes és *favorabilis resolútiójához képpent* az szükséges passusnak megnyerését sürgetnem; kit tudom, hogy *elnyerhettem volna eddig is*, az minthogy most legújabbán *Krucsay Márton* uramnak is eo in passu kívánt passusát megküldöttem.¹⁾ Kire való nézve elvárom úri válaszázt,« stb.²⁾

Mint e levélből látszik, az udv. főhaditanács elvileg elfogadta az engedélyt Károlyi közbenjárására, a Forgách grófoknak családi levéltáruk visszahozatala érdekében száműzött bátyjukkal érintkezhetni; csak az útlevélért való folyamodvány beadása vala hátra már, annyi idő óta. Elvégre Károlyi Sándor e föntebbi sürgető levelére János gróf is megröstelte a dolgot, és most már csakhamar válaszolt; megköszönte Károlyi szívességét, fölkéré őt az útlevélnek is kiszerezésére, — csakhogy megint tökéletlenül intézkedik: a mennyiben Lengyelországba küldendő megbízottja nevét — a kinek számára az útlevél kiállítandó volt — elfeledé Károlyival tudatni. Nem minden boszankodás nélkül íra tehát neki — Pozsonyból, 1727. június 26-án — Károlyi megújra:

»Sub. 13. praesentis már el-valahára adott úri válaszázt Kglđnek elvettem. szokott atyafiúságos tartozással. Ha eddig is vehettem volna Kglđ tudósítását, — *már régen szándékján álltaleshetett volna*; mindazonáltal, a mennyivel elhaladt, azzal el nem múlt. Hanem, minthogy az beküldendő emberének nem expressálta Kglđ az nevét: aztat más alkalmatossággal feltévén specificce, — passuális-leveletem Kglđnek meg fogom kül-

¹⁾ Krucsay Márton a kuruczvilágban Rákóczi fejedelem túl a tiszai családi és fiscalis jószágainak praefectusa volt. Családi iratait alkalmasint rokona Krucsay István, a Confoederatio egyik titkára s a fejedelemnek hű bujdosó társa vitte volt ki Lengyelországba; ő is vissza kívánta tehát azokat szerezni, s általában rokonához emberét küldeni.

²⁾ *Eredeti levél* a gr. Forgách család ltárában.

deni.« De mostanában ő, Károlyi. a nyári törvényszünet idejére alámen-
vén az alföldre: »két hetekig« levelét Budára, Kecskemétre, Csongrádra
várja el, azontúl Nagy-Károlyba.¹⁾

Az ügy azonban ekkor — úgy látszik, ismét gr. Forgách
János lanyhasága miatt — megint sokáig elhaladt. Mi történt
közte s Károlyi közt időközben? nem tudjuk; hanem megvan a
Forgách-levéltárban a bécsi udv. főhaditanácsnak 1728. novem-
ber 4-én Visky Sámuel nevére kiállított eredeti útlevele: »Passua-
les Excelsi Consilij Bellici pro Samuele Visky, per Illmos Dnos
Comites Joannem, Franciscum, Josephum et Ignatium Forgách,
causa reportandarum Literarum, in Regnum Poloniae mittendo
extradatae.« Az útlevelnek máskülönben a szokásos nyomtatott
mintaívre írt szövegében elmondatik, hogy »der Fürweisser dieses,
Samuel Visky, wegen Überkommung einiger, *die Forgáczsche
Familia concernirenden Briefschaften*, mit Vorbewust und Cons-
sens des Kays. Hof-Kriegsraths von hinnen in das Königreich
Pohlen, zu den alldorten sich befindlichen Grafen Simon Forgács
abgeschicket werde.«

E passust Forgáchéknak ismét Károlyi Sándor küldte meg,
tehát kétségtelenül ő szerzé ki, korábbi intézkedéseik alapján.
Fennmaradt ugyanis a Forgách-archívum iratai között gr. Forgách
János Gács várából 1728. december 4-én Károlyihoz intézett
válaszának, — Sréter János Szécsényből 1728. nov. 24-én Nógrád
vármegyei dolgokban hozzá, mint főispánhoz szóló levelének
üres oldalára írt — eredeti fogalmazata, mely a grófnak ezen
ügyben követett és szándékolt eljárására világot derít:

»Exciád mlgos levelét — írja János gróf, — az Felséges Consi-
lium Bellicum által resolvált passussal s több acclusákkal (ezek már nin-
csenek meg) együtt nagy becsülettel vettem, tartozó kötelességgel köszön-
vén abban való úri gratiáját Exciádnak . . . Melly Exciád gratiája által
exoperált Felséges Consilium Bellicum resolútióját jöllehet nem kívánnám
függőben tartanom : mindazonáltal, — *a mint Exciád előtt declaráltam
vala a dolyot*, — az én szándékom az vala, hogy *Bátyám Gróf Forgách
Simon Uramnak szóló lerelem* a Felséges Bellicum engedelmeiből csak pós-
tán inviáltassék, akár directe a Bátyám, akár pedig valamely lengyel úri
ember kezéhez; a mint úgy is stjlizáltatott. Azután, meglévén a válasz,
ha említett Bátyám resolválná a leveleknek kiadását : úgy írtam volna Visky

¹⁾ Eredeti levél, ugyanott.

Uramnak, *hogy azon leveleket Lengyelországból kihozza.* Ha pedig (Simon úr, a levelek kiadását) denegálná, — nem kellene emberem küldésével haszontalan költséget tennem. — Mivel pedig így esett a dolog, és expressusomnak elküldését az kemény téli idő is akadályozza, s azon kívül az Bátyámnak szülő levelem is nem úgy stülizáltatott, *hogy a leveleket mindjárt kiadja, hanem csak, hogy a kiadását resolválja* : kérem igaz kötelességgel Exciádat, méltóztassék tovább is böles úri tanácsával kormányozni, *mitévő legyek e dologban ?*« etc.¹⁾

Látnivaló e fogalmazatból, hogy János gróf urat a legcsekélyebb, formaszerű akadályok fölmerülése is mindjárt zavarba hozta; még jó, hogy Károlyitól kért és várt tanácsot, — ennek kellett a dolgot nyélbe ütni. Es Károlyi Sándor, — kit úgy látszik, tán az a tekintet is buzdított, hogy lengyel földön, korlátolt anyagi viszonyok közt élő egykori bajtársának, a bujdosó Forgách Simonnak, a családi levéltár kiadása fejében, dúsgazdag unokaöcscseitől, beteges vénségére némi recompensatiót szerezzen, — Károlyi, mondjuk, nem is késett a jó tanácscsal. Pozsonyból, 1728. dec. 20-án, így válaszolt Forgách Jánosnak :

»Mostan folyó dec. havának 4-ik napján költ választevő levelet az Mlgos Gróffnak tartozó atyafiúságos kötelességgel vévén, annak continentijából bizonyossá tettem az Fölséges Bellicumnak általam póstai alkalmatossággal az Mlgos Gróffnak megküldött kegyes resolútiójának kézben érkezéséről. Mi illeti pediglen több consideratióit az Mlgos Gróffnak : hogyha tetszése énnkem eleintén úgy constált volna, mint ezen levélből látom, — azon előljáróban irott requisitiója postán is elszolgáltathatót volna *Forgách Simon* Uramnak ; de nem tudhattam : az Lengyelországban lévő Visky, avagy magunk részin lakozó Visky Sámuel Uram által kívánná-e az Mlgos Gróff megküldését azon levelének ? Mindazonáltal ebben nem szükséges már tovább scrupulizálni, sem pedig az Fölséges Bellicum előtt iránta emlékezetet újra tenni, — hanem penes resolutum illum benignum Salvum Conductum expediálni tessék emberét akár az lengyelországi, akár pedig magunk részén lakó Visky Sámuel Uramhoz. Ha az lengyelországihoz tetszik küldeni : a mellett mindenkor lévén commendérozott tatárok, azok által az mindjárt meg fogja küldeni azon levelet. Melyre választ tévén, az midőn meghozzák azon Viskyhez : szakasztassék fel az válasz ; s ha (Simon gróf) resolválja a leveleknek kiadását. — kihozhatni ; ha pediglen nem, az expressus visszajöhet. Úgy hasonlóképen eshetik meg azon levélnek bizonyos (biztos) kézben való szolgáltatása említett, részünkön lakó Visky Sámuel Uram által is ; s az előbbeni levélhez másat is — ha jobbnak ítélandi az Mlgos Gróff — irathat azon

¹⁾ *Eredeti fogalmazat gr. Forgách János kezével, ugyanott.*

literáléknak kiadása végett, s e szerint küldheti bizonyos emberét az Mlgos Gróff. De minekelőtte indulása légyen arra rendelőndő expressussának : szükségesnek látom, hogy az Mlgos Gróff engemet ne terheltelessék iránta eleve tudósítani ; mivelhogy munkácsi Commendáns Uramnak ő Kglmének tudtára akarom előre adnom illetén kegyelmes engedelmet az Fölséges Bellicumnak, — netalántán különben impediáltassék ő Kglme által azon expressussa az Mlgos Gróffnak.«¹⁾ Etc.

Íme, a kicsiny és nagy dolgokban egyaránt ügyes, tapintatos és gyakorlati Károlyi Sándor a legjózanabb tanácscsal, utasítással szolgált e sorokban Forgáchnak, — a ki aztán ezek szerint járt is el, elküldvén 1729. elején emberét és Viskyék útján megkereső levelét. Czélta azonban a dolog érdemére nézve még sem érhetett. Gr. Forgách Simon ugyanis, — noha ekkor már betegeskedni kezdett utólsó, halálos nyavalyájában, — vonakodott a családi levéltárat kezeiből kiadni mindaddig, míg unokaöccseinek azon tetemes összegeket meg nem térítik, melyeket ő a néhai atyjok által gr. Szent-Iványi Lászlónak és másoknak elzalogosított ősi jószágok visszaváltására a sajátjából fordított.²⁾ Simon úrnak ezen, egyébiránt teljesen méltányos követelése következtében az ügy egészen más stádiumba lépett, — s a levéltár hazaszállítása ismét elmaradt. Sőt Forgách Simon, végét közelegni érezvén, az archivumot, mint dús családi jószágaiából fiára hagyhatott egyedüli birtokát, erős depositumképen biztos köz-örzőhelyre tette le Ilyvóban. Itt őriztetett a levéltár a következő 1730-ik évben is, a mikor Simon úr Zulkwán, vagy Wissnioweczen, — hol hg. Wissnioweczkinék a korona marsalljának oltalma alatt menedéket talált, — bujdosó fejét örök nyugalomra lehajtá.

Egyetlen fia maradt, Zsigmond gróf, a ki ámbár atyjával bujdosott : de a ki könnyelmű, pazar, tivornyázó életével gyakorta keseríté édes atya száműzetését. Forgách Simon a francia királytól Rákóczi alatt tett szolgálataiért 8000 livres évdíjt húzván, ezen összegből, ha nem is a megszokott nagyúri fénnyel, de mégis szigorúbb nélkülözésektől menten megélhetett a barátságos Lengyelországban. Halálával azonban ez a nyugdíj megszűnt, s így gazdálkodni teljességgel nem tudó fia mihamarabb szűk körülmények

(*Eredeti levél, ugyanott.*

¹²⁾ L. Gr. Forgách Zsigmondnak alábbi levelét.

közé jut vala. Emigráns-társaitól — kik magok is szegények voltak — szedett föl pénzeket kölcsön, a mit kaphatott, miután minden ingó értékét eladogatta vagy álogba vetette a lemergi zsidóknál. Ekkor aztán, — 1731. elején, — amnyüstíaltatásra, hazatérésre gondolt; vagy, ha ezt a bécsi udvartól meg nem nyerhetné: arra, hogy családi levéltárukért jó váltságdíjat kaphasson gazdag örökségükben honn ülő unokatestvéreitől, — mely összesen adóságaiból kibontakozhassék és Francziaországba mehessen, másodunokatestvére gr. Bercsényi László mellé, szerencséjét keresni. E czélból két rendbeli bizalmas levéllel fordult Visky Sámuelhez Dolhára, kérvén őt, hogy a dolgot úgy gr. Károlyi Sándorral, mint gr. Forgách-rokonaival közölje. Ez utóbbiaktól a levéltár átengedéseért kerek számban tízezer »kemény tallért« igényelt. Levellei közül csak az egyik maradt fönn, melyet Visky Károlynak megküldött. Ez így szól:

»Mint nagy jó kedves Viský Uramnak
ajánlom kész köteles szolgálatomat Kglđnek.

Egynéhány napoknak előtte volt az a szerencsém írnom Kglđnek: az mely levelemben kértem Kglđt, hogy az Mlgos Gróff és Generális ő Exeját Károlyi Sándor Uramot kérje nevemmel alássan, hogy az én árva statusomat adja tudtára az Felséges Uvarnak. Senkinek semmit nem vétettem az ő Felsége hadai közzül; hogy pedig Mlgos Uram-Atyám parancsolatjának eleget kellett tennem, — azt vétkül senki nem tulajdonéthatja. Kglđ küldje maga emberét ő Exejához: az ember meg lészen fizetve, azt emberségemre fogadom; ha pediglen spem aliquam adferret, habebit recompensationem. Az Mlgos Generálisnak semmit sem offerálhatok, mert az Isten ő Szent Felsége mindennel megáldotta; azért mással nem recompensálhatom ebbéli gratiáját ő Exejának, hanem azzal, hogy holtig való obligatiómat ő Exejának ajánlottam, alázatos szolgája maradjak.

Tudom, hogy eddig Mlgos Gróff Forgách János-Ádám Bátyám Uram cum caeteris fratribus, Istenben elnyúgodott Mlgos Uram-Atyám halálát más úton megérthették. Írtam volna ő Kglmeknek in hoc infoelicissimi statu lévő és leendő alkalmatlanságimat: *de mivel ő Kglmek cum summa praecautione küldötték bé Lengyelországban az magok embereit az levelek visszavételék eránt: ne sinceritas fraterna noccat*, — ő Kglmeknek azt magam írása által azt nem is kívántam tudokra adnom, *hogy az levelek, az mellyek jure senkihez nem tartozandók, hanem hozzám*, mivel az Mlgos Gróff Forgách Ádám Uram ő Nga, cum praejudicio familiae, Gróff Szent-Iványinak et alys az maga örökségét eladta, Istenben elnyúgodott Mlgos Uram-Atyám nagy költséggel visszaváltotta azon örökségnek eladá-

sát; mindazonáltal egy gyűjkekből származván ő Kglmekkel, semmi más praetensiót nem teszek: az levelek zálogban vannak tízezer kemény talléróban, — ő Kglmeknek ha tetszik, váltsák ki, s hamar: mert én, ha az Felső- ges Császár kegyelmességét meg nem nyerhetem, többet révén azon levelekre, más országra vészem útamat, — azután lássák, mit csinálnak ő Kglmek; tudom, hogy duplum költséggel fognak hozzájutni, mivel olyan kézben lesznek, az mellyből nem hamar fogják recuperálni; s engemet azután okúl ne vessenek. Ezt Kglđ adja tudtára Mlgos Bátyám-Uraiméknak ő Kglmeknek, kérem azon kötelessen; úgy hiszem, hogy Bátyám-Uraimék nemcsak az Kglđ odaküldendő emberének megfizetnek: de azon Kglđ jóakarátját meg kívánják szolgálni. Én pediglen kérvén azon Kglđt kötelessen, hogy ezen jó szándékomat Mlgos Gróff és Generális Károlyi Sándornak ő Exejának adja Kglđ értésére mennélhamarább és kegyes válaszsát velem communicálni ne terheltessek. Maradok — Kglđnek

(A dátum e másolatnál hiányzik.)

ad omnia servitia paratus

igaz köteles szolgálja

Gróff Forgách Sigmond m. l. «¹⁾

Ennek a levélnek egész tartása elárúlja, hogy kétségbeesett, vagy a kétségbeesés torkában forgó ember írta. Az unokatestvérek iránt sorából kitetsző mintegy fenyegető dacz legkevésbbé sem volt alkalmas arra, hogy ezeket a levéltárnak az ajánlott mód szerinti visszaváltására hangolja. Engesztelőkeny sorok kellett volna e helyett s a közös vérség érzetének meleg kiemelése. Hozzá még, már Visky megjegyzé, s ezt Károlyi tudatta Forgáchékkal, hogy a levéltárnak állítólagos zálogban léte tízezer tallérig, nem felelhet meg a valóságnak; és így az ő, Károlyi Sándor véleménye szerint újabb megbizottat fárasztani az archivumért Lengyelországba, egyelőre czél nélkül való volna.

Károlyi, Pozsonyból, 1731. martius 1-jén gr. Forgách Jánoshoz intézett levelében — melyhez a Visky Sámuelét csatolá — így emlékezik a dologról:

»Mi pediglen tekinti az Mlgos (Forgách) Familiát illető s Lengyelországban levő (literale) instrumentumokat: azok iránt Surányból írott levelemet (ma nincs meg) úgy veszem észre, még az Mlgos Gróff nem vette vala. Kiben is hogy annyival nagyobb tudományú lehessen: íme, Forgách Sigmond Uram levelének mássát, mellyet Visky Sámuel Uramnak írt, praesentibus kötelessen accludálom; s jöllehet ugyan, azt tartsa is

¹⁾ Egykorú másolat gr. Károlyi Sándornak alábbi leveléhez csatolva, a gr. Forgách-levéltárban.

levele, miképen azon literálékra legyenek investálva 10,000 dupla tallérok : mindazonáltal, az miképen Visky Uram ellentévőt ír, nem való, — mert az lengyel meg szokta igen ismerni, mire adja ki maga pénzét? Inkább hiszem: maga számra kívánná azon szín alatt reserválni. Míglén azért nyomóssabban nem experálhatja említett Visky Uram annak valóságát, haszontalan volna az expressust fárasztani. Kiről suo tempore, az midőn tudniaillik tudósítást veszek, az Mlgos Gróffot értetni el nem múlatom. «¹⁾

Több levele azonban ennél Károlyi Sándornak a gr. Forgách-levéltárban nincs. Mint látszik, az ügy ezzel hosszú időre elaludt. A szerencsétlen, szeleburdi, daczos ifjú Zsigmond gróf hazatérhetési engedélyt nem nyerhetvén,²⁾ tovább is lengyel földön lézengett, nyomorogva, betegeskedve. Eddigél csak anyyi volt ismeretes róla, hogy néhány év múlva sírba követte édes atyját, s mag nélkül húnyt ki. A mindjárt megismertetendő okirat tanúsága alapján gr. Forgách Zsigmond úrfi halálának idejét az 1735-ik év elejére tehetjük. S ezen okirat is a Forgách-archivumra vonatkozik.

Előkelő kurucz emigránsok, névszerint *Máriássy Ádám* ezredes, *Ilosvay János*, *Krucsay István* két megbízója nevében is, és *Jávorka Ádám* 1735. február 13-án, Podolia Zuwanice nevű mezővárosában plenipotentialis levelet állítanak ki, az alábbírt ügyben. Minthogy e latin nyelvű okirat a Rákóczi-emigratio történetére nézve rendkívül becses új adatokat s vonatkozásokat tartalmaz: lehetőleg szó szerinti fordításban közöljük.

»Mi alólirottak, magyar nemzetbeli nemesek. Igaz hitünkre valljuk és egyszersmind tudtára adjuk mindeneknek, a kiket ezen alábbírt dolog illet vagy illethetne. Hogy mi, Magyarország grófjai közül való Méltóságos Forgách Zsigmondnak, — midőn különféle, gyakori és nagy szütségeket szenvedett volna, oly kitűnő nemzetségből származásáért részvéttel visel-

¹⁾ *Eredeti levél, ugyanott.*

²⁾ Hogy nem nyerhetett, bár ismételve megkísérlette: bizonyos gr. Pálffy János tábornagnak 1732-iki leveléből a cs. k. udv. főhaditanáchoz: »1732. Schickt der Feld-Marschall Johann Graff Pálffy im Januar dem Hofkriegsrath, was der Thuróczyer Ober-Gespann Peter Baron Révay wegen des Gnade ansuchenden jungen Forgách berichtet, und dass von diesem, wegen seiner üblen Conduite sich nichts Gutes zu versprechen sei.« (Iktatókönyvi bejegyzés a cs. kir. hadi levéltárban Bécsben; az acták már nincsenek meg.) A hatalmas Pálffynak illetén recommendatiója után kétségtelen, hogy a hazatérhetési engedély a boldogtalan ifjú embernek meg nem adatott.

tetvén iránta, — esküvel erősített assecuratioira, jövődöbeli megterítés reménye fejében adtuk légyen kölesön, különböző időkben az alább jegyzett összegeket, úgy a mint azt ide, egyenként ki mennyit adott volt, följegyeztük ekképen:

<i>Ilosvay János</i> adott Jáworka Uram által (per manus Dni Jaworka) lengyel forintot, nro.	198
<i>Máridssy Ádám</i> adott lengy. frtot	90
<i>Krucsay István</i> » » »	2160
<i>Ugyanő</i> , Nemzetes <i>Dudássy Gábor</i> úrnak, ő kir. Felsége és a Republica magyar gyalogjai kapitányának (Rothmagistri=Rittmeister) kérésére (jótállására: »ad requisitionem«) adott lengyel frtot nro	500
Továbbá Nemzetes <i>De Logau</i> kapitány és brzezani várparancsnok nevében adott l. f.	300
<i>Jáworka Ádám</i> adott l. f.	1500
<i>Karszai István</i> (Karsay, vagy Karcsey?) adott	180
<hr/>	
Összesen	4928 lengyel forint. ¹⁾

Mivel pedig a főntemlített gróf, az isteni akarat úgy rendelvén, e világból kimúlt (fatis cessisset) a nélkül, hogy minket kielégített volna, mert akkor is szűkölködik vala (eotum etiam aegestate laborans), avvagy hogy megfelelő értékű ingóságokat hagyott volna hátra; — annakokáért mi odafordítottuk igyekezeteinket, hogy kielégítettésünk iránt módot keressünk. Mire nézve számunkra biztosabb út nem mutatkozik, mint hogy a nevezett grófnak bizonyos ingó értékeit kikutassuk és azokat illetéktelen letartóztatóik kezéből (de manibus incompetentium detentorum) birtokunkba vegyük. Minekutána azonban emez ingó értékek (zálogos arany-czüstnemük) követelésünk kielégítésének éppen nem felelnének meg; minekutána továbbá tudomásunk van róla, hogy bizonyos helyen az elhunyt gróf által ²⁾ az ő méltóságos családját mint örököszt illető levelek tételtek volt le (»ex quo nobis constet in certo loco deposita esse per Eundem defunctum Comitum Literalia Instrumenta, per successionem Illustrissimam Familiam suam concernentia«): ennél fogva tehát reményünk nagyobb részét abban helyeztetjük, hogy mikoron a fölülnevezett grófi család, Magyarországból küldendő megbizottai vagy felhatalmazottai által ezen leveleknek kezéhez adatását fogja kívánni: akkor nekünk is teljes elégtételt adatand, (»ut dum praedicta Familia Comitum, eadem Literalia Instrumenta, sibi per Commissarios vel Plenipotentiaros suos ex Hungaria

¹⁾ Vagyis magyar pénzérték szerint mintegy 500 körmőczi arany.

²⁾ Nem Zsigmond, hanem még atyja Simon gróf által, mint alább bőven kiderül.

expediendos resignari cuperet, plena nobis satisfactio impendatur«..) Ugyan-
azért, mivel e czélt egyikünk is külön-külön el nem érheti: egy helybe
összegyűlvén, közakarattal (unanimi assensu) teljhatalmazottunkul válasz-
tottuk és jelöltük ki Nemzetes és Nagyságos (Generosum et Magnificum)
Krucsay István urat, a kit is jelen plenipotentialis levelünk erejével teljes
hatalommal ruháztunk föl arra, hogy mind az említett ingó értékeket kezei-
hez vehesse, mind pedig a családi leveleket, bárhol legyenek is letéve,
— salva reverentia conservatorum — lefoglalhassa és a megnevezett méltósá-
gos grófi család megbízottai részéről történendő teljes kielégítetté-
sünkig lefoglalva tarthassa. Melynek bizonyosságára kiadtuk ezen sajátkezű
aláírásainkkal és szokott pecséteinkkel megerősített levelünket s azt a
tábori hivatalnak is jóváhagyás végett bemutatni rendeltük. — In Oppido
Zuwanice Palatinatus Podoliae. Die 13. Februarij Anno 1735.

Adamu Máriássy m. p. P. H.
Colonellus.

Adamus Jávorka m p. P. H.

Joannes Illosvay m. p. P. H.

Stephanus Krucsay,

etiam nomine praedictorum Gen.
Dnorum Gabrielis Dudásky et de
Logau, m. p. P. H.«

Az okmány eredeti, mind a négy kibocsátónak sajátkezű
aláírásával s piros spanyolviaszba nyomott ép gyűrűpecsétével.
(Máriássy és Illosvay ismert családi czímereikkel, Krucsay egy
koszorús római imperatorfőt ábrázoló gyönyörű antik gemmával,
Jávorka pedig kilencz ágú koronafedte — tán franczia hadjára-
taiban nyert — valami grófi monogrammal pecsétel.¹⁾ Végül az
aláírások után rá van vezetve az oklevélre a lengyel törvényes
eljárás szerint a katonai szolgálatban álló egyének kiadványainak
jogérvényes voltához megkívántató tábori hivatali bemutatási
záradék, a moldovai határszélen fekvő híres lengyel végvárban
Kamenieczen keltezve, ekképen:

»In Castro Camenecensi Podoliae, sub Interregno post felici-
cem Electionem Serenissimi Stanislai Primi Regis Poloniae, Feria
Quinta post Dominicam Oculi Quadragesimalem proxima, Anno
Domini 1735. Introcontentae Plenipotentiae suscepta *Oblatio*.«

Lássuk most már ezen okmány tartalmi nevezetességeit;
ismerkedjünk meg mindenekelőtt az azt aláírók és kibocsátók
személyiségeivel. Az első aláíró, az egyedüli a ki tisztí rangját

¹⁾ Utóbb — mint látni fogjuk — saját családi czímerét hasz-
nálta ő is.

kiírja, *Máriássy Ádám*, a Batíz- és Markusfalvi Máriássyaknak gömöri, református ágából való, igen szép képzettségű fiatal tiszt volt a kuruczvilág elején; úgy, hogy csakhamar magára vonván a fejedelem figyelmét: ez őt maga mellé vette szárnysegédül s oly kiváló bizalmára méltatá, hogy nagyfontosságú titkos feladatokkal is (pl. egy időben a gyanús Pekry ellenőrzésével Erdélyben) megbízta őt. Viszont Máriássy annyi ügyességet, eszélyt, megfigyelő tehetséget tanúsított a reábizottak teljesítésében és Rákóczi személyéhez oly meleg ragaszkodást s rendíthetlen hűséget, hogy a fejedelemnek teljes kegyeit megnyeré; Rákóczi szárnysegédei közt elsővé tette őt, 1709-ben pedig udvari hadaiban ezredesi rangra emelé és a Deák Ferencz-féle udv. karabélyos-ezrednek -- a kurucz hadsereg egyik legkitűnőbb lovas-ezredének -- vezényletét bízta rá.

Máriássy Ádám hűségében a fejedelem sohasem csalódott. Ragaszkodása szeretett urához olyan nagy volt, mint Vaý Ádámé, Krucsay Istváné, vagy akár Sibriké és Mikesé. Már a szathmári békét megelőzőleg kiment némi udvari hadakkal Lengyelországba Rákóczi után, idehagyva hazáját örökre. Azután, a fejedelem kívánságára Nagy-Péter czár szolgálatába állott, mint egy volt kuruczokból alakított huszár-ezred parancsnoka; harczolt a török és XII. Károly ellen, s a kameniecki béke megkötése után tevékeny részt vőn az orosz lovasságnak modern hadsereggé szervezésében. 1712-ben Moszkvából ír jó humorú levelet a danczkai emigránsoknak, név szerint b. Zaý Zsigmondnak, s ritka orosz prémekekkel kedveskedik. 1716—17-ben, midőn a fényes porta Austriával háborúba keveredvén, Bercsényit és társait Lengyel-, s Rákóczit Franciaországból a török birodalomba hívta: Máriássy Ádám rögtön ott hagyá az orosz szolgálatot és sietett le Törökországba fejedelmi urához, hogy kipróbált hű kardját felajánlja, s az új emigránsokból alakítandó, erdélyi betörésre szánt magyar légiót szervezni segítse. Savoyai Eugennek 1717-iki belgrádi győzelme és az ezt követett passaroviczi békekötés azonban megsemmisíté a bujdosók reményeit. Máriássy ekkor egy darabig Chotim várában török szolgálatban volt, állítólag passai ranggal. Azonban a török szokásokkal nem tudván megbarátkozni, bement Lengyelországba s ott vállala Ágost király s a Respublica hadai közt ezredességet.

Mindenütt kaptak rajta, mert kitűnő katona s nagy képzettségű szervező és vezérlő tiszt vala. Íme, 1735-ben is mint lengyel ezredes találjuk őt Podoliában.

De mikor két év múlva a porta újra hadat üzent Bécsnek és Rákóczi József herceget — az 1735-ben elhunyt II. Ferencz fiát — erdélyi fejedelemnek declarálta: Máriássy, mint a Főnséges Rákóczi-Háznak utolsó csepp véreig híve, Lengyelországot odahagyván, 1737-ben ismét lement Törökországba. Ő lett Rákóczi József tábornokává, a ki az Al-Duna mellett a fejedelmi már 6000 főre szaporodott magyar dandárát katonailag szervező.

Azonban Rákóczi József — talán osztrák méregtől — idejekorán meghalt; nemsokára a porta is megbékült, s a magyar bujdosók reményei megújra füstbe mentek. Máriássy Ádámról ettől fogva nem tudunk semmit. Rodostóba aligha ment; tevékeny természete a nyugalmat nem tűrte. Alkalmasint Lengyelországba tért vissza, s ott halt el. Családja nemzetség-fáján az van nevéhez írva: »*Mortuus in exilio.*« Tehát ő is annak a csodás »*Rákóczi-szeretet*«-nek lőn mártírjává, mint az elragadó egyéniségű nagy fejedelem bensőbb környezetéhez tartozók közül oly sokan. Máriássy Ádám — kicsinyben — Bercsényihez hasonló vaskövetkezetességű, vasjellemű ember volt.

Az oklevél második aláírójáról, az eredetét messze az Árpád-korba felvivő beregi ősnemes családból származott *Ilosvay János*-ról aránylag kevesebbet tudunk. Az *Ilosvay*ak közül elejétől fogva számosan szolgálták Rákóczit, s mindnyájan a leghűbb benső környezethez tartoztak. Így *Ilosvay Bálint* és *Imre*, előbb lovas-ezredek, utóbb udvari főember-szolgák; *Dénes*, fegyverhordozó; *Ábrahám*, palotás-kapitány, a kit a fejedelem utóbb a magyarországi összes czigánytság fővajdájává nevezett ki. (Jövedelmes állás, mely mindig előkelő nemesekkel töltetett be, *Zsigmond király* óta.) S végre az itt előforduló *Ilosvay János*, a ki mint fiatal udvarnok, Lengyelországba is követte Rákóczit. 1712. oct. 25-én őt küldötte előre a danczkai kikötőből, *Sibrik Miklóssal*, dr. *Lang Ambrús* udv. orvossal, gr. *D'Absac*-kal és udvara egy részével, a Franciaországba költöző Rákóczi. *Ilosvay* Párisban folyvást a fejedelem oldala mellett volt s 1716-ban a groisboisi camalduli szerzeteseknél katholizált. A következő évben Marseilleből Gallipoliba,

Törökországba hajózott fejedelmével. Rodostóban is lakott; Mikes 1738. október 14-kén már mint Rákóczi József hívéről emlékezik meg róla. Ezt megelőzőleg 1735-ben, íme, oklevelünk tanúsága szerint Lengyelországban bukkan föl.

A harmadik aláíró, *Krucsay István*, nagyműveltségű, kitűnő tollforgató ember volt, egyaránt jeles magyar s latin stýlista. A nagy szabadságháború folyama alatt előkelő bizalmi állásban, kitartó, folytonos munkásságban leljük őt, mint a fejedelem udv. titkos cancelláriájának egyik vezető tagját, Rákóczi és a conföderált magyarországi rendek tanácstitkárát és hadi előadóját. Ezen minőségében a fejedelemnek igen számos hadi rendeletét, nyíltparancsát, diplomáját, nem egy követi utasítását, valamint részben a kormánytanács (senatus) üléseinek jegyzőkönyveits határozmányait is ő fogalmazá és ellenjegyzé. A kormányzati titkoknak teljes ismerője, a fejedelem bizalmának letéteményese s egyik leghívebb embere. Tiszta jellemű, buzgó hazafi és örökké munkás. Anyi ügyességet tanúsított a pénzügyek vitelében is, hogy Rákóczi utóbb, Lengyelországban, úgy saját, valamint az emigráció pénzügyei vezetésével s pénztárának, jövedelmeinek kezelésével őt ruházta föl. És Krucsay nemcsak hogy hű s becsületes, de nagyon takarékosgazdája vala urának. Rákóczilengyelországi jószágai székhelyén Jaraszlón (Jaroslaw) telepedett le, innen intézé a fizetéseket, s ezen uradalom zálogbavetése iránt is ő köté meg az alku ura megbizásából Sieniawska-Lubomirska herczegnővel.

Krucsay István bujdosásában, mint a volt magyar conföderáció tanácsitkára, a franczia kormánytól rendes évi nyugdíjt húzott. 1735-ben, mint okiratunkból megtudjuk, még élt és bujdosó-társainak teljes bizalmát élvezé. Az okirat tartalma szerint az érdekelt többi magyar emigránsok mind lengyel hadi szolgálatban állván: a hadsereggel hol ide, hol oda kellett vonúluiok. Krucsay ellenben, mint polgári egyén, ott lakott folyton Jaraszlón vagy Ilyvóban (Lemberg); legczélszerűbbnek mutatkozott tehát a közös követelés behajtására a teljhatalommal őt ruházni föl, mint a ki az ilyes ügyekben úgy is legjártasabb volt mindnyájok között. Úgy látszik, hogy a néhai Forgách Zsigmondtól maradt, főtemlített »ingó értékeket« Krucsay aztán e plenipotentia erejével ki is ragadta az »illetéktelen letartóztatók« körmei közül,

s az összesen 500 aranyat tevő követelések nagyobb részét — 300 aranyig — azok árából sikerült kielégítenie: mert Jávorka alább következő levelei szerint tíz évvel utóbb már csak 200 arany követelés állott fenn e régi adósságból a gr. Forgách-levéltár, mint hagyatéck ellen. Krucsay elhúnytaival, — a ki alkalmasint Jaraszlón nyugszik, — a zuwanicei plenipotentiális levél mint érdek-társra a negyedik aláíróra *Jávorka Ádámra* szállott át, s ő szolgáltatotta azt át később, a követelésnek végleges kiegyenlítése után, a levéltárral együtt a gr. Forgách-családnak.

Jávorka életviszontagságait tanulmányunk elején addig vázoltuk, midőn budavári fogságából vakmerően kiszabadulva, 1712. közepe felé visszatért Lengyelországba, gr. Bercsényihez. Ezután vagy lengyel, vagy — Máriássyval, Csereyvel, Dragulylyal és egykori Ocskay-féle hadnagy társával, a kalandos Turkolý Sámuellel egyetemben, — orosz hadak közt szolgált ő is. Annál könnyebben boldogulhatott, mivel nemcsak hogy példátlanul merész és jeles katona volt: de a szláv nyelvet is, már gyermekkorától, tökéletesen bírta. 1716-ban ő is lement Bercsényivel Törökországba; mikor pedig a passaroviczi béke után az öreg Bercsényi Miklós, XV. Lajos király szolgálatában levő fia gr. Bercsényi László számára a fiatalabb s új magyar emigránsokból és moldvai, havaseli magyarokból saját huszárezredet szervezett és szerelt föl Rodostóban: Bercsényi Lászlóval és 3—400 huszárral 1721. júliusban Jávorka Ádám francia hajón odahagyta Törökországot, mint a később oly nagy hírűvé vált Bercsényi-huszárok őrnagya, majd alezrede. Magával vivé ekkor (1720-ban) már 17 éves ifiácska fiát Jánost is, a kit aztán Párisban a felsőbb tanulmányokban kitűnően képeztetett ki. Jávorka Ádám Franciaországban oly bőségben élt, hogy Kolinovics tanúsága szerint még árva hajadon leánya számára is 1000 tallért küldött Érsek-Újvárra, kiházásítási ajándokul. Azonban a leány mátká-korban elhalván, ezen összeg az érsek-újvári szent-ferencz-rendűek kezeibe jutott, mint a kik Jávorkának kisebb fiát Ferenczet nevelték, tanították. A kir. kamara ugyan, mint rebellis eredetű pénzt, le akará az 1000 tallért foglalni: de az újvári derék magyar barátok sok utánjárására gr. Pálffy Miklós nádor mégis meghagyá azt a szerzetnél s egy rendeletével érsek-újvári conventjük alapjához csatolá.

Jávorka elsőszülött fia, János, felsőbb iskoláit Párisban elvégezvén, színtén francia szolgálatba lépett, és pedig diplomatiái pályára, s mint Franciaországnak a tatár chán mellé küldött követe, éveket töltött Krimmben. Ekkor már atyja is a szomszéd Lengyelországban üté föl bujdosó tanyáját újból.

Mikor s mily alkalomból vált meg Franciaországtól? Nem tudjuk. De a rodostói telep a Franciaországban tartózkodókkal folytonos érintkezésben állott, s a fejedelem francia földről is rendelt bujdosókat udvari szolgálatába. Így Jávorkát 1724—25-ben ismét Rodostóban találjuk, mint Rákóczi udv. főlovászmesterét, és az előbbi év vége felé a fejedelemtől valami megbizással, egy Canetto nevű görög kereskedő társaságában Lengyelországba az akkori korona-maréchal Sobieski herczeghez küldetett, kinek lovászmesterével tért vissza azután Jávorka 1725. július havában Konstantinápolyba s Rodostóba urához.¹⁾ Valószínű azonban, hogy innét nem sok idő jártával ismét visszamenc Franciaországba, a hol — tisztí rangját fentartván — megújra alkalmaztatott; meddig? meg nem mondhatjuk. Főntebbi okmányunk szerint 1735. elején már lengyel hadi tiszt volt, valószínűleg ezredes; sőt tekintve, hogy az ekkor elhunyt gr. Forgách Zsigmondot több ízben segítette pénzzel: gyaníthatólag már húzamosabb idő óta ott tartózkodék. Lehet, hogy maga a francia kormány küldötte őt Lengyel-

¹⁾ A bécsi cs. k. udv. főhaditanács utasítja 1724. december 24-én Martelst, lengyelországi ügyvivőt: »Er soll auf des nach Polen oder Moskau abgesendeter Rákóczi'schen Stallmeister Jávorka und der griechischen Kaufmann Canetto genaue Obsicht tragen, mit aller Vigilanz beobachten und diesbezüglich mit dem Kais. Commissarius Secretario Hochholger in Moskau correspondieren.« Moszkvában azonban ezúttal talán nem fordult meg kalandos hőstünk, csak Lengyelországban; ugyanis szintén a k. k. Hofkriegsrath jegyzőkönyveiben olvassuk: »1725. im July berichtet Dirling (osztrák követségi titkár Konstantinápolyban) Rückkher des zu dem Rákóczi mit dem P. Superior Soc. Jesu nach Rodosto abgeschickt gewesten Patris Jacobi Cachaud (osztrák zsoldban álló jezsuita kém), welcher ihm referirt den bewussten Jávorka mit des Polen Gross-Feldherrn Sobieski Unter-Stallmeistern bei dem Rákóczi angetroffen zu haben, — mit dem Bemerken, dass Rákóczi's Intention dahin gehe: aus der Türkei sich nach Frankreich zu begeben.« (Cs. kir. hadi levéltár Bécsben.) Lehet, hogy Jávorka a fejedelem e szándékával összefüggésben tért vissza a Szajna partjaira.

országba, mint ott ismeretségekkel bíró embert, XV. Lajos apósának Leszcynski Szaniszlónak pártot csinálni.

Az okmányban még három egyén érintetik, mint néhai Forgách Zsigmond hitelezői: *Dudássy Gábor*, a lengyel király hadai közt szolgáló magyar (kurucz) gyalogok kapitánya. Ennek neve a kuruczvilágból nem ismeretes; alkalmasint még fiatal hajdú-hadnagy lehetett 1711-ben a Rákóczi vagy Bercsényi palotásai közt, kik közül, valamint a Hans-Jakob Dittrich német kurucz óbester idegen ezredéből számos gyalog ment ki lengyel földre. Ezekből alakult aztán utóbb ama lengyel-magyar gyalogság.

Karsay, vagy *Karcsay* fiatal udvarnok lehetett a fejedelem, vagy valamelyik kibujdosott főúr (Bercsényi, Forgách, Esterházy, Csáky) szolgálatában. Rákóczi udvari személyzetében előfordul ily név.

Végre *De Logau*-ról mondatik, hogy kapitány és brzezani parancsnok vala. S ez a helynév fejti meg a magyar bujdosókhoz való viszonyát. A Jaroslaw és Ilyvó között fekvő Bržezan vára ugyanis egyike volt a magyar száműzöttek legtörzsökösebb tanyáinak. Régi időktől fogva a magyarok lelkes barátjának s Rákóczi hű rokonának gr. Sieniawski belzi palatinusnak, utóbb a korona nagy-marsalljának birtokát képezvén: Rákóczi és Bercsényi már első bujdosásuk alkalmával, 1702. és 1703-ban e várban leltek biztos menhelyet, s innét bocsátották ki 1703. május 12-kén a magyar nemzetet fegyverre hívó híres »brezáni« manifestumot. Az 1711-iki kibujdosás után pedig gr. Bercsényi Miklós a brzezani uradalmat bérletbe vevén, lakását e várban üté föl, melybe Sieniawski katonasága mellé saját magyar palotásait és karabélyosait helyezé őrségül. Miklós úr aztán állandóul itt lakott Törökországba költözéséig, vagyis 1716-ig.

Sieniawski utóbb magtalanul kihalván, jószágai: Sieniawa, Sieniatin, Bržezan, Holesicz, Driko, Moscsenicza, Skolie, stb., sőt a Rákóczitól zálogban bírt jaroslawi uradalom is unokaöcsésére hg. Czartoryski Ágostra szállának; s ugyane derék főúr a magyar emigráció iránt való őszinte szíves barátságot szintén öröklé nagybátyjától és nagynénjétől, az oly buzgó magyarbarát Lubomirska Ilona hgnőtől. Családja hagyományaihoz híven, mindig szívesen látott s általa híven pártfogolt vendégek valának

körében és jószágain a kurucz bujdosók. Ekképen jutott bržezani várának ez időbeli kapitánya De Logau is gr. Forgách Zsigmond ismeretségébe, s urának hajlamait a magyarokhoz ismervén, nem késett a szükségét szenvedő számkivetett főurat saját pénzével is segíteni. Nemes vonás ezen idegen katonatisztől; valamint szép és nemes vonás a plenipotentális levélben megnevezett magyaroktól, hogy — magok is szegény bujdosók, — mégis nem hagyták elzüllött, elbetegesedett bujdosó-társukat nyomorban elveszni, hanem megosztották vele filléreiket. S ezt tették szánalomból és néhai atyjának, gr. Forgách Simonnak jó emlékezetéért; mert szegény Zsigmond úrfiban nem voltak olyan tulajdonságok, melyekkel az embereket — bár honfitársait is — megnyerhette volna magának. Legfőlebb előkelő származása s édes atyjának végzetes sorsa miatt lett ínségbe jutása költhetett iránta részvétet. Mennyire nem bízott a boldogtalanban a saját atyja sem: jellemzi az alább Jávorka egyik levelében előadott körülmény, t. i. hogy Simon úr családi levéltárát az illető hiteles helyen oly utasítással tette le: ki ne adják azt őrizői még Zsigmond úrfiuk se egy könnyen!

THALY KÁLMÁN.

HORVÁT-DALMÁTORSZÁG ELFOGLALÁSÁRÓL.

(1091 - 1111.)

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A helyzetet, mely most a tengerparton kifejlődött, némileg illustralja, hogy 1103-ban Agoston bibornok, II. Paschalis pápa dalmát és *magyarországi* követe »missus in Dalmatiam et Ungariam apochrisiarius« tesz igazságot a dalmát városokban, jelesen, Belgradban időzvé, a belgrádi Szent János kolostornak visszaadja a város közelében egy »szigeten« levő Szent Kozma és Dömjen egyházát. Az oklevél, mely ezt megörökíti» regnante Alexio imperatore« van keltezve, vagy azért, mert Kálmán talán az egyezmény következtében visszaadta Belgradot Velenczének, mely névleg legalább szintén még a keletrómai birodalomtól függött, és egy időben, legalább 1076-ban épügy mint Spalato, Traú, Jadlara, befolyást gyakorolt Belgradra is,¹⁾ vagy, a mi valóbbszinű, az esemény idejének pontosabb megjelölésére s régi megszokásból használta ezt a dalmat városokbandivatos formulat az oklevél írója, talán a jadrai egyház főesperese János, ki mint felkért tanú az oklevél legvégén szerepel.²⁾ E helyzet azonban nemsokára változott. Kálmán teljesen kiszorítá Velenczét a dalmat tengerpartról és egész Dalmat és Horvátországot magának, utódjainak, Magyarországnak³⁾ alávetette. Hadjáratából egy kétségtelen és minden vitán felül áll: hogy Jadrat 1105-ben foglalta el.⁴⁾ Más részletekre nézve a források eltérnek egymástól. Treuganus, traui kanonok szerint, ki 1203-ban írta ki régibb forrásokból traui szent János püspök éle-

¹⁾ Rački i. h. 102. l.

²⁾ Kukuljevič CD. Regn. Cr. D. Sl. II. 9. l. Fejérmél is II. 37. l.

³⁾ »Ut Colomanno regi et eius posteris ac regno Ungariae subjecti permanerent« ígérik a spalatoiak Tamás esperes szerint. Rački i. h. 483.

⁴⁾ Az adatok Kukuljevičnél i. h. II. 11. 236. 237. ll.; ámbár egyik adatban, Vekenége síriratában az undeno . . . post mille sub aevo — nem hangzik össze a többi adatokkal s 1106-ra engedne következtetni.

tét, Kálmán mindennek előtt Dalmatia legerősebb, leghatalmasabb városa, Jadra ellen fordult; azt, mintán lakói meghó dolni nem akartak, kemény ostrom alá fogta, melynek azután szent János, traui püspök közbenjárására a jadraiak meghódolása nem kedvezőtlen feltételek mellett vetett véget. Jadrából Kálmán János püspökkel Sebenicoba, s onnan Traùba ment, mely ellentállás nélkül meghódolt. A történetíró évszámot nem mond; de mert Jadra elfoglalása évét tudjuk, Traù meghódolásának is 1105-ben kellett történni. ¹⁾

Tamás, spalatoí főesperes, ki több mint hatvan évvel Treuganus után írta Historia Salonitanaját, Spalatonál kezdeti meg Kálmán hadjáratát, miután Slavonia azt a részét, melyet László még el nem foglalt, meghódította. Elbeszélése szerint: a spalatoiak nem is igen tudták, ki? miféle nép azok a magyarok? és ellentállásra készültek. Miután azonban követek által meghallák, hogy a magyarok keresztények, és Kálmán hajlandó békés egyezkedésre, Crescentius érseküket kiküldék a királyhoz, és szabadalmaik fenntartása mellett meghódoltak. Spalatából Kálmán Traùba, s onnét Jadrába ment, mely városok hasonló módon fogadták, szintén szabadságaik megerősítését nyerték, mire azután a király visszavert Magyarországra, 1103-ban »anno domini millesimo centesimo tertio«, betűkkel kiírva. ²⁾

Ha már most ezt a két elbeszélést összehasonlítjuk, látjuk, hogy Tamás esperes az évszámra nézve téved, mert Jadrát 1105-ben foglalták el. De tévednie kell a sorrendre nézve is, melyben Kálmán a dalmat városokat elfoglalta. Mert, nem is említve, hogy egy Magyarországból a rendes uton jövő hódító sereg természetesen előbb Jadra, mint Spalato ellen fordul, mit egyébiránt Treuganus még külön is, Jadra fontosságával indokol: a traui püspök életíratából kitetszik, hogy Traù Jadra után, miután a püspök már Kálmánnal megismerkedett, hódolt meg. Nem igen képzelhető el pedig, hogy ha Kálmán Spalatot Jadra előtt foglalta volna el, a szomszéd Traura azonnal Spalato után ne került volna a sor, s így Traù előbb ne esett volna Kálmán hatalmába, mint Jadra, mi pedig nem történt, s így ismét spalatoí Tamás egy tévedését találjuk. Hogy Dandulo, ki — Tamás, és világosan Treuganus adatai után is — írta meg története e részét, Spalato elfoglalását Jadra elfoglalása elé teszi, az csak subjectiv combinatiója, melyet a fennebbiek szerint helyesnek nem tarthatunk. Vannak írók, a kik,

¹⁾ Vita S. Johannis, Farlati: Illyricum Sacrum IV. 313. 314. II. A jadraiak keménységét a képes krónika is említi c. 65. (Florianus i. h. 203.), melynek elbeszélését Klaič, Kroatische Revue 1886. II. 6. I. csodálatos módon félreérti.

²⁾ Tamás, Račkinál i. h. 483. I.

hogy mindent megmentsenek, mondják: Spalatot 1103-ban, Jadrat 1105-ben foglalta el Kálmán, s az egész 1102—1105. közt való időszakot Horvátország meghódítására fordította. Ezzel a felfogással azonban nemcsak az említettem két forrás elbeszélése, hanem a dolog természete is ellenkezik. Néhány, kis területen, egymáshoz közel eső — úgyszólván ellent sem álló — városnak meghódolása nem lehet évekre terjedő munka s hogy az elfoglalásnak gyorsan kellett történni, még abból is következtethetjük, hogy Velence rá sem ért a dalmaták segítségére sietni; legalább semmi nyoma sincs, hogy a velenceiek Jadrat vagy Spalatot támogatták volna és csak Arbe védelmében vett részt — ha későbbkori, 14. századbeli feljegyzéseknek hitelt adhatunk — két velencei gálya. Mindenesetre a foglalás műve 1105-ben »mikor Kálmán diadalmasan bevonult (triumphaliter ingressus) Jadra-ba«, be lőn fejezve s azért mondhatta egy, ez évben kelt jadrui okmány, hogy Kálmán a tengeren és szárazföldön a békét visszaállította »per Colomagnum sanctissimum regem pax terre et mari est reddita«. ¹⁾ Velence a bevezetett tényekkel szemben tünni volt kénytelen. Dogeja a vitéz Falier Ordelafo, 1107-ben már nem használja a *dux Dalmatiae Croatiaeque* büszke czímet. ²⁾ Alig lehet kételkednünk, hogy Kálmán, e nagy diplomata, mielőtt Dalmatiát megtámadta, Byzanczczal tisztába jött, szövetséget kötött, hogy e részről Velence támogatást ne kapjon. Erre mutat, hogy ép a dalmat hadjárat előtt, vagy az alatt, vette nőül Alexios császár 16 éves fia János Piroskát, Szent László körülbelül egykoru leányát; ³⁾ hogy a keletrómai birodalom tétlenül nézte a dalmát városok elfoglalását; hogy még később is,

¹⁾ Daudulo elbeszélése Muratorinal XII. 264. l. Kukuljevič i. h. II. 11. Historia S. Cristofori Martyris Farlati V. 233., 234. l., mely forrás, ha talán részben a 14. század nyelvén írva, nem is minden kifejezésére nézve szabatos, egészben véve hitelérdemel. A magyarok első támadása Arbere Ugra alatt 1097-re eshetik, mikor Péter király leveretett. A második Sergius alatt 1105-re, melyet azután az arbeiek meghódolása követhetett, miről azonban — minthogy abban Szent Kristóf csodatétele többé nem szerepel — említett munka nem szól. Egy Sergius — nonai comes — 1107-ben oklevelileg előfordúl (Kukulj. II. 13.), mire Klaič (Croat. Revue 1886. II. 7. l. h. i.) figyelmeztet, mihez hozzáadhatjuk, hogy 1124-ben is találunk II. István társaságában, ugyancsak Dalmatiának szóló okmányon, egy Sergius comest (Kukulj. II. 25. l.) s így nem épen lehetetlen, hogy ez esemény talán nem is Kálmán, hanem II. István alatt, a magyar-velencei háboru idejében történt.

²⁾ Tafel és Thomas, Fontes Rer. Aust. XII. 67. l.

³⁾ Muralt, Essay de Chronographie 1104-re teszi az Οὐγγρῶν ἀρχηγῶς leányának házasságát, de az évszám az általa idézett Zonarasból

1112-ben, mikor Velence, szentföldi diadalmas hadjárata után, engedélyt kért Konstantinápolyban Dalmatia visszafoglalására, a hadjáratot nem javallta, elhalasztását tanácsolta,¹⁾ és végre, hogy Kálmánt a harczban, mely 1108-ban Boemund antiochiai és tarenti herczeg és a keletrómai birodalom közt folyt Komnen Alexios szövetségesének találjuk. Mind a képes, a dubniczi, a budai krónikákban, mind Kézai Simonban olvassuk ugyanis, tehát a közös forrásúl szolgáló krónikában is megvolt, hogy Kálmán *Dalmatia elfoglalása után* velencei hajókon Apuliába sereget küldött, Brindisit és Monopolit elfoglalta s onnét hada három hónap mulva visszatért. Ezt az adatot Daudulo is átvette krónikájába, csakhogy hibás pragmatismussal ezt a Kálmán és Michiel doge közt létrejött egyességgel kapcsolja össze, viszont azonban elhagyta azt, miről tudhatta, hogy nem igaz, t. i. hogy a velenceiek az elfoglalt városokat megtartották, míg a pisaiak segélyével Kézai szerint II. Vilmos sicíliai király idejében, tehát 1166–1189. közt — őket onnan ki nem verték. Az elbeszélésnek, habár más egykorú byzanci vagy olasz források az eseményt nem is említik, kétségkívül van valami alapja, csakhogy nem valószínű, sőt részben lehetetlen, hogy 1096–1101. közt, mint rendesen vélik, azokból a motívumokból — tengeri hatalom megszerzése stb. stb. — történt volna, melyekkel íróink azt megmagyarázni törekednek. Tudjuk ugyanis, hogy Apulia ama részei, melyekben a magyarok foglaltak, jelesen Brindisi, Guiscard Róbert fiának, Boemundnak, tarenti vagy otranto herczegségéhez tartoztak. Boemund 1096-ban az első keresztes hadjáratához csatlakozott, Antiochia herczegévé lón s 1101-ben még változó szerencsével Ázsiában harczolt a hitelenekkel. Nem képzelhető, hogy Kálmán ebben az időben támadta volna meg, bármi okból, a keresztes vitézt, ki az egyház, a keresztes közvélemény különös oltalmában állott. De képzelhető, lehetséges, sőt ezáltal válik érthetővé az egész a hadjárat, hogy e támadás 1108-ban történt, miután Boemund a szentföldről visszatért és 1107. oct. 9. Valonanál a mai Albániában kikötván, megkezdte háboruját a keletrómai birodalommal, mely 1108. őszén kudarczával, capitulációjával végződött. E háboruban Velence híven segíté Byzanczot. Nagyon lehetséges és érthető, hogy a míg a harcz Dyrrachium körül folyt, magyar hadak, mint Alexios szövetségesei,

(XVIII. 27. párizsi kiadás 302. l.) nem következik. Ducange Anna Komnenához írt jegyzeteiben (bonni kiadás II. 672. l.) már óvatosabban szól, és csak ante 1105. említ; bizonyos pedig csak az, hogy 1106. november havában már ikrek születtek e házasságból. (Anna Komn. XII. 4. bonni kiad. II. 149. l.)

¹⁾ Daudulo i. h. XII. 265. l.

velencei hajókon diversiót csináltak Boemund háta mögött és pusztították Apuliát, vagyis szabatosabban szólva, Boemund olasz herczegségét. S ezzel egyuttal érthetővé válik az is, mi különben majdnem érthetetlen, hogy a Boemund és Alexios között kötött békeokmányon Kálmán király két követé: Simon és Pér ispánok szintén szerepelnek.¹⁾

Két oklevelet találunk Codex Diplomaticusainkban, melyek valódiságát — tudtommal legalább — eddig még senkisé nem vonta kétségbe, melyek azonban azzal a chronológiával, az események ama menetével, melyet feljebb megállapítani törekedtünk, nem egészen, nem mindenben hangzanak össze. Az egyik Kálmán király amaz oklevele, melyben 1103. június 15-én a spalatoí érsekség összes jogait és birtokait megerősíti. A másik ugyancsak Kálmán király oklevele 1102-ből, melyben a jadraí Szűz Mária apácza-kolostor tehermentességét és békéjét biztosítja. Mindkettő, főképen azonban a második, kiváló fontosságu a horvát történet e szakára; azért legyen szabad azokat egy kissé bővebben elemezni.²⁾

A spalatoí oklevél, mely Kukuljevič szerint — jegyezzük meg jól — csak újabb másolatban van meg, hogy véleményemet mindjárt kimondjam, hamis vagy legalább a legnagyobb mértékben corumpálva, interpolálva van. Mindjárt az oklevél elején a király magát Dalmacie, Chroacie *Rameque rex*-nek nevezi, holott e cím sem Kálmán egyéb okleveleiben, sem utódja II. István címében elő nem fordul; pedig úgy látszik, ugyancsak kapott a címeken, mert öreg atyja I. Géza oklevélét a garamszentbenedeki monostor alapításáról megerősítvén, magát — ha csak a XIII. századbéli átíró tolla nem botlott — Galliczia és Bulgaria királyának is nevezi, holott e tartományokban csak futólag fordult meg hadjáratokban³⁾ s a »rámai« királyi cím folytonos, bár eleinte még nem következetes használása csak II. Béla uralkodása közepe táján (1135-ben) kezdődik. De lehetséges, hogy a rex Ramae csak a későbbkori másoló hibája,

¹⁾ Kézai, Képes krónika Floriánusnál II. 88. 206. l. A dubniczi (budai) III. 97. Dandolo Muratorinál XII. i. h. 259. l., kinél a 205. l. 2. jegyzetben mondottakra hivatkozom. Muralt i. h. 104. és kk. II. *Ζωπάδος ὁ Παρής καὶ Σιμων*. Anna Komnena XIII. 12. (bonni kiadás II. 246. l.) A Pér név több helyneveinkben maig él.

²⁾ Az oklevelek Kukuljevič II. 5. 8. Fejérnél II. 31. 39. ll. Prepis novýe dobe, mondja Kuk. a spalatoí oklevélről.

³⁾ Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 81. l. Salamon Ferencz, ki ez oklevél hitelességet kétségbe vonja (Budapest Története III. 13. l.) ép ezt a cím-ben rejlő szokatlanságot nem említi fel. Kukuljevics II. 25. Fejérnél II. 67. 80. ll.

kinek tolla rájárhatott a szokott címre; fontosabb ennél, hogy az oklevél egész formája sokkal bővebb, körültekintőbb, fejlettebb kancelláriai gyakorlatra mutat, mint a minővel nemcsak Kálmán magyar és dalmat tárgyú, de még későbbi XII. századbeli királyaink okleveleiben is találkozunk. Hasonlítsuk csak össze az arbei egyház területét 1111-ben — tehát nyolcz évvel később — megerősítő oklevél lakonismusát, a szóban forgó spalato i oklevél bőbeszédűségével vagy szabatoságával, melylyel nemcsak a »*donationes ac confirmationes regum, atque principum et aliorum dominorum*«, hanem még »*ad instar privilegiorum ecclesie Spalatensis, que in privilegiis, litteris vel antiquis montaneis* (érti a régi chartulariumokat) *ipsius ecclesie conscripta habentur*« is megerősíti, mely részletezés már bármely XIV. századbeli oklevélnek is becsületére válnék. Aláveti a spalato i egyháznak mindazokat a püspökségeket, a melyek akkor Dalmát- és Horvátországban alája voltak vetve — *quos ad praesens per Dalmatiam et Croatiam obtinet* — mit annélkül, hogy *petitio principii*-be esnénk, annélkül, hogy már bebizonyítottak vennők az okmány ellen azt, mit csak be kell bizonyítanunk, furcsának találhatunk, mert Kálmán mindenesetre csak akkor kezdte meg a dalmat tengerpart meghódítását, bizonyosan nem bírta még Jadrat, nem még — alig lehet rajta kételkedni — Traut, Vegliat, Arbet, Chersot, tehát a szóbanforgó püspöki székhelyek legnagyobb részét, és mégis úgy beszél, mintha már az egész Horvátország és Dalmatia ura volna. Teszi pedig ezt az épen meghódolt — ha meghódolt? — Crescentius érsek hí és buzgó szolgálatai miatt, »*consideratis fidelibus ac devotis obsequiis*«, oly kifejezéssel, melyet újabb okmányainkból ugyan untig ismerünk, de melyet a régiebb Árpád királyok alatt hiában keresnénk. Első esetét II. Endre egy 1235-iki oklevelében találjuk; ezután csak néha bukkan fel IV. Béla okleveleiben »*considerantes*« »*consideratione inducti*« sat. formában, s csak V. István, IV. László okleveleiben kezdünk gyakrabban találkozni a »*consideratis*« kifejezéssel,¹⁾ miből talán következtethetjük azt is, hogy az oklevél jelen alakjában legkorábban a XIII. század végén, vagy a XIV. elején keletkezett, s hogy nem spalato i Tamást vezette félre az oklevél, mint Farlati véli, hanem az oklevél írta Tamás, vagy a Tamás forrásául szolgáló vélemény nyomán 1103-ra Kálmán állítólagos oklevelét. Ezzel nem akarom mondani, hogy Kálmán nem erősíté meg a spalato i érsekség jogait; ez oly természetes dolog, hogy minden különös adat nélkül is, több mint valószínű; de szintoly bizonyosnak tartom, hogy nem oly

¹⁾ Wenzel VI. 485. 486. 567. — VII. 105. 115. 163. 192. — VIII., 350. Fejér V. 2. 51. 80. stb. stb., Farlati i. h. III. 164. II.

alakú oklevélben tette, hogy azt, ha volt, corrigálták, modernizálták, minek egy másik példáját mindjárt látni fogjuk, s így ez oklevél egyes állításait, kitételeit nem fogadhatjuk el a XII. század eleje történetére nézve, kivált ha más adatokkal ellenkeznek, teljesen megbízható bizonyyságnak.

A jadrai oklevelet az *apáczák* egy hártya-registruma tartotta fenn, mely Rački szerint két részből áll. Az első 21. lap, mely több rendbeli oklevél másolatot tartalmaz chronologiai rend nélkül 1190-ig, az írás után ítélve, még a XII. században készült a további lapok írása a XIII. és XIV. századra vall.¹⁾ Ez első rész oklevelei közül maga Rački is többeket gyanus vagy hamisítotttnak tart: jelesen III. Kresimir Péter király adomány-levelét Tochinia földéről, Berda földéről s a spalatoí zsinat egy határozatát az apácza főnöknő bizonyos perében.²⁾ A kolostort 1066-ban alapítá egy Cicca nevű özvegy asszony »Doimus és Vekenegának Madius — jadrai — prior unokájának leánya, András, Papa fiának neje,« s az időjárával sok birtokot szerzett Jadrabán, s a városon kívül. Mikor 1091. körül a kolostor temploma felépült és felszentelték, a város az apáczáknak egy szigetet ajándékozott és oklevelileg felmenté minden teher alól, vagyis — az oklevél szavai szerint: »veram libertatem, veramque ingenuitatem« adott nekik. Ez az okmány, melyet — egy spalatoí zsinat 1095-ben, a szöveg kis módosításával megerősített, szintén be van iktatva a registrumba, de mindjárt utána — elég sajátságos — az oklevélnek egy interpolált, magyarán mondva, meghamisított példánya következik. A valódi és hamisított példány lényege egy, csak hogy a hamisítvány modernizálva van; a mi benne a XII. századbeli fejlettebb stylus curialisának már nem tetszett egészen helyesnek, világosnak, meg van másítva. Például e helyett: »Ego Andreas, presul Jadere urbis, una cum Drago priore et clero et populo eiusdem civitatis.« »En András jadrai püspök, Drago priorral és a város papságával és népével« — az interpolált példány ekkép kezdődik: In Christi nomine! Ego Drago gracia eius prior Jadere urbis, una cum nobilibus et omni populo huius civitatis tibi domna Cicca abbatissa tuisque sororibus praesentibus et futuris.« Csak »veram libertatem«-et ad a kolostornak »quam nullus ex nostris monasteriis habet«, a »veram ingenuitatem«-et kihagyja s míg a valódi példány így végződik: »Ego Johannes iudicator laudo et confirmo; Candidus, laudo et confirmo:« az interpoláltban rendes keltezéssel találkozunk: »Actum est hoc in die consecrationis basilice sancte Marie ante Andream nostrum epi-

¹⁾ Rački, Rad. XXVI. 166. és kk. 11.

²⁾ Rački i. h. 67. 90. 147. 11.

scopum et eius clero et Madio abbate, et Ureone abbate« vagyis a püspök és papság szerepe — kétségbevonhatatlan szavakkal kifejezve — már csak a tanuskodásra szorítkozik.¹⁾ Ez interpolált példány készítésének oka kétségtelenül az volt, hogy az apácák, helyesebben talán képviselőik, sokféle — nem mindig igazságos²⁾ pereikben, talán valami tudatlan bíró miatt, mások példájára oly oklevelet akartak szerezni, mely ama kor formái, kívánalmainak is megfelelt, a melyben épen szükség volt rá, s az író, ki a regestrumot összeírta, ezt is a monostor oklevelei közt találta és szinte beírta.³⁾

A registrum ez első részében három királyi oklevél is van, melyek a kolostornak szintén ily mentességet, ily szabadságot biztosítanak. III. Kresimir Péter király 1066-ban »Lőrincz spalato i érek és országa minden püspökének engedélye, István herczeg és Horvátország több ispánjának helyeslése mellett« »királyi szabadságot« — *regiam libertatem* — ad a kolostornak. Okleveléből megtudjuk, hogy Cicca a király testvére — soror — volt, mit azonkívül még csak egy Rački által gyanúsnak jelzett oklevélben találunk,⁴⁾ és Cicca maga, bár a kolostor alapításáról fennmaradt oklevéltöredékben bőven megismertet családi viszonyaival, elfelejt megemlíteni. Ha ez oklevelet összehasonlítjuk Kresimir fennmaradt többi tiz oklevelével, mely közül azonban hármát maga Rački is gyanúsnak tart: azonnal feltűnik a nagy különbség köztük, és a szóbanforgó jadrai oklevél közt, feltűnik különösen különbözőése a belgrádi Szent-János szerzetes és Szent-Tamás apácza-zárdának hason mentességet adó oklevelektől, melyekhez pedig, tekintve a tárgy rokonságát, leginkább kellene hasonlítaniok.⁵⁾ Nem vitatom én, hogy III. Kresimir király kancelláriájában a gyakorlat már oly teljesen meg lett volna állapítva, hogy a legkisebb eltérés attól már valami oklevelet gyanussá tette, de ha azt találjuk, hogy a szóbanforgó oklevélben a király mellett püspökök is megerősítik az oklevelet a »laudo« formulával, melyet a XII. századbeli magyar királyok dalmát tárgyú okleveleiben olvasunk; ha azt találjuk, hogy III. Kresimir király, a byzanci császár neve alatt, »Duka in Constantinopolios imperante« datál, mit a görög a fennhatóságot elismerő dalmát városokban, s horvát magán emberek

1) Rački i. h. 157. l.

2) V. ö. a sz. Chrisogon zárdával való perüket 1134. Kukulj., II. 29. l.

3) Ily interpolatio több példáját találjuk Račkinál i. h. 51. 67. ll. ugyancsak a jadrai apácák regestrumában, a hol azonban az *eredeti* is gyanús. 81. 91. ll.

4) Rački i. h. 67. l.

5) Rački i. h. 51. 74. ll.

is, e városok lakóira vonatkozó oklevelekben, mint korhatározót használtak, de a mi a királyi oklevelekben — a belgrádi Szent-János kolostor alapító levelének *hamisított* példányán kívül — sohasem fordul elő: ezek — nem is említve a keltezés némi különszerűségét — már mégis oly eltérések, melyeket egy könnyen megmagyarázni nem lehet, melyek az oklevél hitelessége ellen komoly gyanura jogosítanak. Hasonlóképp nem ment minden gyanútól Zvonimir király oklevele sem, melylyel 1087-ben III. Kresimir Péter király szabadság-levelét megerősíti: »regali jure subscribo libertatem.« Zvonimir kilencz ismert oklevele közt, melyek közül azonban Rački csak ötöt tart kifogástalannak, egy sincs, melyben a »laudo« formula, mint itt, előfordulna.¹⁾ A jadrai Szűz-Mária apácák registrumában tehát már két carta libertatis találtunk, melyek gyanúsak, egy pedig Rački véleménye szerint is határozottan interpolált. A negyedik Kálmán király szabadalomlevele 1102-ből, — úgy vélem — méltó e társasághoz. A mit róla mindenekelőtt constataálni kell, az, hogy a mi a megerősítő tanúk neveit illeti, rendkívül rossz, mi vagy onnét van, hogy a leíró nem tudta jól olvasni a neveket, vagy — a mi valóbszínű, de szintén nem emeli az oklevél hitelességét — az előtte fekvő példány volt igen hibás. Ennek tulajdonítom, hogy *acriensis* és *zagoriensis* püspökökről van szó, kikben az egrit — ez még hagyján — s a zágrábit — ez már nehezebb — vélük felismerni, hogy e püspököket Procopius és Singidunusnak hívják, mely nevek — az egyik, a görög egyház szentje, a másik a régi római világra emlékeztet — legalább isszokatlanok egy XII. századbeli magyar püspöknél. Nyilván corumpálva van — s ugyis magyarázzák — Clodia e helyett Keled, Arnej talán Erney, Vochan talán Bukan. A mi a tartalmat illeti, az némileg Kresimir fennidézett oklevelére támaszkodik, csak hogy annál bővebb, részletesebb. Míg III. Kresimir Péter oklevelét lehet még úgy magyarázni, hogy ő — habár nem is volt Jadra királya — a kolostornak a falakon kívül eső birtokaira nézve adta meg a mentességet: Kálmán oklevele oly hangon beszél, a minőn más, mint Jadra ura nem beszélhet. »Allandó békét és királyi szabadságot« — »perpetuam pacem et regiam libertatem« ad a kolostornak, mely Jadranban van, »hogy az apácák ott, (t. i. Jadranban) Istennek ajánlva élhessenek és hozzá magam és országom javáért biztosságban imádkozhassanak« »ut ibi Deo devote degentes, secure deum interpellare pro me et pro statu mei regni valeant.«²⁾ Biztosíthatja-e valaki az apácáknak, hogy Jadrában békén élhessenek, bizton imádkozhassanak, ki Jadrát nem

¹⁾ Rački i. h. 145. 1.

²⁾ Kukuljevič II. 5., Fejérnél némi eltéréssel II. 31. 1.

bírja, Jadrában nem parancsol? Kálmán pedig — mint tudjuk — csak 1105-ben lett Jadra urává; 1102-ben az még idegen ország volt rája nézve.

Van ez oklevélnek egy passusa, melyre a horvátok egész theoriákat építenek. Ertem a szavakat, — melyekkel Kálmán király adományozása idejét jelöli — »postquam coronatus fui Belgradi supra mare, in urbe regia.« »Miután Tengerfehérvárrt, a királyi városban megkoronáztattam.« Ez az adat magában véve nem dönti meg azt, mit feljebb Horvátország elfoglalása idejéről, módjáról mondtunk, mert nem képtelenség, sőt igenis képzelhetők okok, melyeknél fogva a koronázás nem azonnal 1097-ben történt meg, hanem egy időre elmaradt; sőt még a pur et simple hódítást sem zárja ki. Hódító Vilmos például a hastingsi csata után, még »vértől párologva« szintén Angolország királyává koronáztatta magát; de e gyanús okmány állítása még gyanúsabbá válik, ha figyelembe vesszük, hogy Kálmán 1108-ban biztosítja a trauiakat, hogy nem fog erőszakosan házaikba szállani, ha *megkoronáztatása* vagy országos ügyek végett városukba jő, — cum ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractaturus advenero.¹⁾ — Hogy beszélhet Kálmán a koronázásról, mint valami *jövendő* dologról, ha az már 1102-ben, hat évvel előbb Belgrádban megtörtént? En tehát a koronázási passusban csak egy újabb jelét látom az oklevél hamis voltának; s a hamisító azt, kétségkívül már a magyar koronázásra gondolva, koholta vagy csempészte be, hogy a szabadságlevélnek annál nagyobb nyomatékot adjon.

Egy általában véve, a magyar királyoknak Horvátországban való külön megkoronáztatása több mint kétséges. Kálmán megkoronáztatásán kívül, melyről pedig csak ez egy — hamis vagy hamisított — oklevél emlékezik, más esetről nincs tudomásunk. II. Géza, III. István, II. Endre Spalato, Sebenico, Almissa számára kiadott okleveleikben, melyekben — egy két alkalm szerű toldás, módosításon kívül — csak Kálmán 1108-iki traui oklevelét reproducálják, a traui oklevél szavaival a koronázásról is, mint jövő eshetőségről beszélnek. De, hogy ily koronázás valóban megtörtént volna, annak sehol semmi nyoma.²⁾

Már Hajnik Imre észrevette, hogy a magyar királyok e stereotyp kifejezéseiben csak phrasisról, »de stylo« beszédről van szó. De a phrasis is eltűnik IV. Béla király oklevelében, mely 1245-ben a trauiak hűségét a tatárdulás idejében megdicséri és jogaikat megerősíti. Oklevele szakít a régiebb oklevelek »schimmel«-jével. A lényeget megtartja, de a haladó kor kívánalmaihoz alkalmazza

¹⁾ Kukuljevič II. 14. l.

²⁾ Kukuljevič II. 35. 74. ll., Wenzel I. 93., — VI. 313. ll.

és fejezi ki, a »coronandus« szót pedig egyszerűen kihagyja, mi legvilágosabb jele annak, hogy az a régebbi oklevelekben is csak phrasis volt. Mert ha az valami fontos, gyakorlatban levő jogot tartalmazott volna, IV. Béla bizonyosan nem mellőzte volna akkor, mikor a traùiakat leginkább akarta jutalmazni.¹⁾

Nagyon valószínűtlenné teszi azt, hogy ily koronázás egyáltalában véve gyakorlatban volt, még, hogy semmi nyoma, ki? hol? őrizte a koronát? ki végezte a koronázást és mikor ment ki az a gyakorlatból? A koronázás tisztje — ha ilyen létezik — kétségkívül a spalatoí érseket illette volna, mint Horvátország és Dalmatia metropolitáját. Már pedig Tamás főesperes »Historia Salonitana«-jában gondosan feljegyzé egyházának jogait, igényeit, melyekről egyébiránt számos okmány is tanuskodik, de sem történetíró, sem oklevél nem szól, tudtommal legalább, sehol egy szót sem arról, hogy spalatoí érsek a magyar királyt horvát királyllyá koronázta, vagy hogy csak e jogot igényelte, vagy pedig azt valaki más bitorolta volna.

Mily viszony volt mindjárt az elfoglalás után Magyarország és a dalmatiai tengerpart közt? arra a fennmaradt egykorú, bár gyér adatok elég fényt vetnek. Traùnak, mely önként meghódolt, Kálmán biztosítá házi tűzhelyét, községi autonómiáját — mint most mondanók — s e jogokat királyaink a XII. század folyamában más városokra is kiterjesztették. A legyőzött Jadrába, a belső várba, magyar őrség szállott. Spalato egyik tornyát az a vezér — a bán? — tartotta magyar őrséggel megszállva, ki Horvátországban a királyi adót behajtotta. A Traù városának, az arbei püspökségnek adott okleveleket magyar püspökök, magyar ispánok erősítették meg. A dalmát papság a magyar papság szabadságainak részesévé lesz, de a jadraí zsinaton, 1106. körül, már az esztergomi érsek küldötte szerepel, s a spalatoí egyház metropolita székhébe, mindjárt az első üresedés alkalmával, magyarországi emberül, kit azután a XII. és XIII. század folyamában még több magyar ember is követ.²⁾

Nincs Kálmán korából közvetlen adatunk arra nézve, mikép alakultak a viszonyok az ország belsejében, a tulajdonképeni szlávhorvátok közt. Annyit azonban a későbbi helyzetből, Kálmán ildomos, engesztelőkeny politikájából, a dolog természetéből lehet következtetnünk, hogy a földbirtoknak valami expropriatiója, mint Pannonia meghódításánál — mit is expropriáltak volna? — nem történt. Hogy azok az elemek, melyek nemes számba mentek.

¹⁾ Wenzel VII. 189. l.

²⁾ Kukuljevič II. 12. 14. 17. ll., Spalatói Tamás Schwanidtnernél III. 557. l., Dandolo, Muratorinál XII. 266. l.

körülbelől a magyar nemesekkel hasonló helyzetbe jutottak s hadi szolgálaton kívül más kötelességet alig teljesítettek. Valami provinciaiis sajátságok is megmaradhattak; de országos különállásról, olyanról például, minővel Olaszország vagy Burgundia bírt az akkori császári birodalomban Németország mellett, nem beszélhetünk. Ilyesmi még ama pactum conventumból sem következne, melyet Tamás főesperes egy állítólagos »Memoriale«-ja szerint 12 horvát-nemzetség 1102-ben Kálmánnal kötött, s melyet régibb és újabb horvát-dalmát írók valódinak és még most is valami államjogi viszony kiinduló pontjának tartanak.¹⁾ Nem lehet szándékom e pactumról ismételni azt, mit Horváth István már több mint negyven évvel ezelőtt »Über Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz« című, csak német fordításban megjelent művében részben igen szépen és alaposan kifejtett, és csak azt említem fel én is, hogy a »Memoriale«, mely a Historia Salonitana traùti, Fanfogna-féle, s a XIV. századból származó codexe végén található, nem lehet spalatói Tamás műve, ki XVII. fejezetében e cím alatt: »Mikép foglalták el a magyarok Dalmát- és Horvátországot« »Qualiter Ungari ceperunt dominium Dalmatiae et Chroatiae«: elmondja László király foglалását, mely azonban a tengerpartig nem terjedt; Kálmán elhatározását, hogy minden földet megigáz a dalmát tengerpartig, minek következtében azután nagy sereggel el is foglalta a maradékot és végre a dalmát városokat. Ez elbeszélése kizárja azt, mit a Memoriale-ban olvasunk, hogy Kálmán hódítása csak a Drávánál kezdődött, hogy a horvátok a Dráváig eléje mentek s ott egyezkedve hódoltak meg neki. Azzal a ténnyel sem fér össze ez egység, hogy az utolsó horvát király csatát veszített, elesett, ha csak a horvát történetírókkal a pactum conventum megmentése végett fel nem tesszük, hogy a 12 horvát-nemzetség királyát cserben hagyta.

Felhozzák, hogy a Memoriale-ban említett 12 horvát-nemzetség közül némelyik neve oklevelekben is előfordúl s a XIV. századból van egy eset, hol — egész általánosságban — e 12 nemzetség szabadságára történik hivatkozás;²⁾ de én abból csak azt tudom következtetni, hogy voltak ily nevű horvát nemzetségek

¹⁾ Rački i. h. 481. l., ki ez oklevelet valódinak tartja, s, a mit alig tudok eléggé csodálni, a pactum conventum történetére nézve még Kerchelich (Eccl. Zagrab. 74. l.) »vetus manuscriptum«-ára is hivatkozik (Rad. XXX. 133. l.), mely szerint Singidunus zágrábi püspök volt a közvetítő, és a békét Kőrösön kötötték meg, holott ez is olyan, mint a guerchei főesperes műve (Rački i. h. 47. l.), melynek a hamisságát már Marczali (Magy. Tört. Kutfői 132. l.) és Klaič (Slavonien, 20. és kk. II.) kimutatták.

²⁾ Rački Rad. XXX. 133. l., Kukuljevič, Jura I. 43. l.

és voltak bizonyos kiváltságaik a hadviselésre nézve, talán némileg hasonlók ahhoz, melyre nézve a Frangepánok ősei III. Bélával megegyeztek, mikor Modrus megyét kapták adományul. ¹⁾ De e kiváltságok, épen mert *kiváltságok* voltak, csak a 12 nemzetséget illették, s nem lehettek valami általános, országos rendezés folyományai. S épen ilyenmő jogok létezése teszi felfoghatóvá azt, hogy időfolytával e jogok eredetét kutatták, megmagyarázni törekedtek s a tudatlanság vagy rosszakaratú hamisítás akkép magyarázta meg, mint azt a Tamás-féle Memoriale-ban olvassuk.

A történelmi források elfogulatlan vizsgálata tehát, hogy az eddig mondottakat összefoglaljam és végezzek, arra az eredményre juttat, hogy László és Kálmán királyaink fegyverrel foglalták el, fegyverrel vívták ki Horvátországot és a dalmátiai városokat. Szent-László 1091-ben járt itt és hódítása túlterjedhetett Tinninen, bár a tengerpartot még nem érte. Utódja Kálmán ellen 1096-ban még egyszer feltámadt egy horvát király, de már a következő évben a mai likkai területen legyőzték, életét veszté, s a magyarok Belgrádot — a tenger mellett — is elfoglalták. Egyesség Velenczével megállítá a további hódítást 1105-ig. Ekkor Kálmán — tisztába jöven a keletrómai császársággal — a dalmát városok ellen fordúlt, Jadrát megadásra kényszeríté; Traù azonnal, Spalato némi habozás után, önként meghódolt, sőt még a szigetek: Arbe, Veglia, Osero is alávetették magukat. Velence ezt túrni volt kénytelen, sőt hajói 1108-ban Kálmán hadait, mint Byzancz szövetségeseit, a tarenti herczegség pusztítására Olaszországba szállították. Miután pedig Kálmán »Isten kegyelméből Dalmát és Horvátországokat elfoglalta«, Jadra városa előtt országgyűlést, »királyi curiát« tartott. Ez országgyűlésről fenmaradt egy szemtanunak rövid tudósítása, melyben azonban e gyűlés éve nincs említve. Némelyek tehát, mint Wenzel, ki ez érdekes adatot már 1853. közzétette, és Kukuljevič: 1102-re, mások, mint Klaič, 1105-re teszik, de Knauz helyesen figyelmeztet arra, hogy ez országgyűlésen mindazok, és épen csak azok a magyar püspökök és főurak érintetnek, a kik az 1111-ben kelt arbei oklevélben szerepelnek, a mely oklevél szintén »királyi curián«, országgyűlésen kelt és a dalmát egyház szabadságaival foglalkozik. »Ki hiheti pedig — jegyzi meg helyesen ugyancsak Knauz — hogy 1102-től — hozzátehetjük 1105-től is — 1111-ig a magyar püspökök, főurak sorában semmi változás nem történt?« nem is említve, hogy János esztergomi érsek, ki ez országgyűlésen szerepel, csak 1105-ben vagy legalább nem 1104. előtt következett Seraphin érsek után. Ez országgyűlésen Kálmán megerősíté Dalmatiának,

¹⁾ Kukuljevič II. 169. l., Wenzel VI. 52. l.

helyesebben szólva, s az adatokból nem többet következtetve, mint a mi bennük van — a dalmát *egyház* jogait, s esküjének még nagyobb nyomatékot az esztergomi érsek, a váci, pécsi, veszprémi, győri, váradi, kalocsai püspökök, János nádor, számos magyar ispán és százados esküje adott. Azután e megerősítés emlékeül egy-egy aranykeresztet adván a jadrai, a spalatói, az arbei egyháznak, s az egész országot bejárván, visszament Magyarországba, »a hol kevéssel utóbb (tulajdonképen valami harmadfél év után) — írja a velencei Dandolo — hirtelen halállal kimult, isteni büntetésül hiszik azért, hogy Velenczével való szerződését megszegte.« ¹⁾

PAULER GYULA.

¹⁾ Wenzel I. 43. l., Kukuljevič II. 5. l., Klaič, Kroatische Revue 1886. II. 7. l., Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 74. l. Mely időpont előtt nem lehetett János esztergomi érsek, azt leginkább bizonyos Forco (Fulco?) hospes végrendelete (Wenzel I. 58. l.) segítségével lehet megállapítani, de annak bővebb, nagyon is messzemenő fejtegetése itt különösen szükségtelen azért is, mert Knauz i. h. 71. l. a helyes következtetést már ugysis levonta. Dandolo elbeszélése is (Muratori XII. 265. l.) arra mutat, hogy — fel fogása szerint — a jadrai kuria 1111-ben tartatott és nem előbb.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

V.

Küküllőmegye főispánjai.

Petrovinai Pekry Ferencz.

Pekry Ferencznek atyja is Ferencz keresztnévű.

Első neje Veér Anna, kitől Ferencz és László nevű fiai; második: belényesi Gálffy Krisztina vagy Kata,¹⁾ kitől leánya Zsófia; harmadik neje Fricsei Fekete Klára, kitől Lőrincz.

Küküllőmegye főispánja 1658-ban lett. »Ezen tavaszon tévé Rákóczy György Haller István helyében Küküllő vármegyebeli főispáunnak Pekri Ferenczet, az kit introducálván azon tisztiben Kemény Simon ur ő nagysága, s más becsületes ember Dicső-Sz.-Mártonban.«²⁾

Főispánsága, úgy látszik, rövid ideig tartott. Szalárdi mint néhait említi fel ott, hol az 1659-ki események közt Pekry leánya férjhez adatásáról, Teleki Mihály házasságáról, szól e sorokban: »hogy *néhai* kutyfalvi Pekri Ferencz egyetlen hajadon leánya neki (Telekinek) adatnék.«³⁾

Kutyfalvi előneven kívül ozdi előnévvel is fordul elő.

Hátrahagyott neje 1663-ban már Bethlen Jánosné.

Főnt felemlített első neje Veér Anna a köröstarcsai Veér

¹⁾ Gálffy György és Király Zsófia leánya, ki Mike genealogiai gyűjteményében mint *Kata* is fel van hozva.

²⁾ *Petrichevich Horváth Kozma önéletírása.*

³⁾ E Pekry Ferencz neve elferdítve jön elő a Tört. Tár 1885-ki évfolyamának 323-ik lapján. Itten a Kornis Zsigmond 1644. június 14-kén Sárospatakról Kornis Ferenczhez írt levelének másolatában (melynek eredetijét én is ismerem) *Pekri Ferencz öcsénk*; helyett tévesen áll: »Peloci Ferencz öcsénk.«

E Pekry Ferencz az, ki az (1644-ben) elfogott szerencsi kapitányt, Radványt június 14-kén Sárospatakra behozta.

család ivadéka, mely család ivadékai belényesi előnévvel is jőnek elő, de nem azonos ama Veér Annával, ki belényesi Veér György leánya s 1651-ben másnak a neje.

Hallerkői Haller Pál.

Haller Pál, István és Kendi Judith fia.

Atyja életében testvérével együtt Fejéregyházán lakott. Az 1656-ki farsangon vette Búnon nőül Bethlen Borbálát, Bethlen Miklós sorai szerint: »az anyám arra való boszujából, hogy Bethlen Ferencz veji Kapi György nagyságos ur, azért ő is a leányát nagyságos urnak adja, nagy részint az atyám kedve ellen adta Haller Pálnak, a kinek abban az időben a nagyságos tituluson kívül semmije sem volt, mert az atyja, Haller István a két fiának Pálnak és Jánosnak az egy Fejéregyházán kívül semmit sem adott.« Neje ura kedvéért pápistává lőn.

A II. Rákóczi György részére 1657-ben kiállított biztosító oklevél aláírói közt látjuk. Barcsainak, fejedelemsége kezdetétől fogva híve; a fejedelem parancsára ő ment 1658. november végén Dévára, hogy a fejedelményt, Szalánczi Erzsébethet, Segesvárra a fejedelemhez hozza. Barcsaival 1659-ben Szebenbe vonult be és az 1660 május közepéig tartott ostrom alatt itt volt.

Hogy Küküllőmegye főispáni állására volt-e Barcsai részéről kinevezve, felderítésre vár.

Kemény János fellépte után híve lett e fejedelemnek, és az 1662-ki nagyszöllősi ütközet és Kemény eleste után a görgényi várba huzódott be. 1662. február havában hódolt Apaffinak.

Apaffi alatt Küküllő megye főispánja. Consiliarius 1664-ben még nem,¹⁾ azzá alkalmasint 1667-ben lett.

Második neje Barkóczi Judith, Barkóczi László leánya. Harmadik nejéül Torma Katát vette, Bánffy György özvegyét.

Első nejétől gyermekei hamar elhaltak. Bethlen Miklós nehány sora következtében tévesen írják,²⁾ hogy Haller Pál mag nélkül halt el: egy 1680-beli kéziratban³⁾ ily sorokra akadunk: »Haller Paulus, prope quinquagenarius, hic unicum filium Michaeli Károlyi elocatum«, és nem egyedüli leánya Károlyné, ezen kívül Daniel Mihálynét, Haller Judithot, is az ő leányának tartják.

Főispánságát haláláig viselte, halála idejét 1685-re teszik. Fejéregyházán van eltemetve.

¹⁾ *Joan. Bethlen, Hist. ab a 1662—1673. etc.*

²⁾ *Nagy István, Magy. Család. V. k.*

³⁾ *Archiv. új foly. 1. k.*

Királyhalmi Petki-István.

(Lásd Csik, Gyergyó és Kászón.)

Petki István, Petki Farkas és csicsói Lázár Erzsébeth fia. Az anyai házból Csicsóról serdülő korában Bethlen Gábor fejedelem udvarába került, s ott mint asztalnok meg étekfogó szolgált. A Ferdinánd király elleni harczba is kísérte 1623-ban a fejedelmet s ez alkalommal Morvában sebet kapott.¹⁾ Tagja volt azon küldöttségnek, melyet Bethlen a mátkája, Brandenburgi Katalin, eleibe küldött.

Bethlen Gábor idejében házasodott meg, Sükösd Erzsébethet, teremi Sükösd Miklós és védi Gávay Ilona leányát vette nőül.

I. Rákóczi György alatt Csiknak előbb alkaptánya, így látjuk 1635-ben, és ez év második felében Csik, Gyergyó és Kászonszékek főkapitányává tétetett. Az 1636. február Kolozsvártt tartott országgyűlésben jelen volt és e gyűlésből küldötték fel Budára mint békekövetet Bethlen Istvánhoz. A Moldovába vezető szorosok erősítésében is működött ez évben, és rá, meg vargyasi Daniel Mihályra bizta Rákóczi a szorosok védelmét. October hóban pedig Rákóczi őt a havasalji vajda mellé küldé 3000 lovassal. A Dézsen tartott zsinat végzéseit ő is aláírta 1638-ban. A szereplő gazdák egyike 1643-ban Gyulafejevártt ifjabb Rákóczi György- és Báthory Zsófia menyegzőjén. Az 1644-ki hadjáratban a Kemény János vezérlete alatti seregben a csiki haddal részt vett és dicsőségesen harczolt; naplóiróink egyike szerint: »april 27-kén Petki István uramnak volt harcza a németekkel Lévánál,« egy másik naplóíró april 28-án teszi jegyzését e sorokkal: »csatára Petki István uram menvén, emberül forgolódott.«²⁾ Részes az 1645-ki harczokban is, ekkor Morvában is táborozott. Az 1647-ki évben örökölte nénjéről, ercsei Tholdalagi Mihálynéről, a maroszentgyörgyi birtokot.

II. Rákóczi György fejedelemnek kedvelt és nélkülözhetetlen embere volt; alatta lett consiliarius, néhány harczaiiban a fejedelemnek jeles hadvezére, volt főkövetje, főudvarmestere, és egy versben helytartója is, s nem csak a székelýföldön, hanem az egész országban nagy tekintettel birt.

Rákóczi 1650-ben, october 30-án, az ország adójának a Portára való bevitelére főkövetté nevezte ki. E követségi útját Oláhország felé vette, Máthé vajdának is vive megnyugtatót, hogy török tatár ellen megsegíti a fejedelem, és nyilváníttását annak,

¹⁾ Gr. Kemény József: »*Deductio stemmatographica familiae Petki*« czimű kézírata.

²⁾ Szabó Károly, *Erd. Tört. Adatok. IV. k.*

hogy Rákóczi az eddigi confoederatiót megújítani szükségfölöttinek tartja, e portai utjából 1651. február hóban jött vissza. Alkalmasint 1652-ben vagy az 1653-ik év elején lett consiliarius. 1653. márczius 15-kén mint consiliarius és mint Csik, Gyergyó és Kászon főkapitánya írja alá Fejérvártt az approbata törvényeket, melyeknek megbírálásában és átvizsgálásában ő is részt vett. ¹⁾ Ez évben harczokban is két versben működő; előbb székely lovassággal Moldovába Kemény János segítségére küldve, ottan győzelmeskedett, ²⁾ azután a szucsvai vár ostromára rendelt tábor élére állíttatott és nem csak a magával Stephán vajda segítségére vitt hadnak, hanem a fejedelmi ostromló seregnek is, úgy látszik, ő lőn fővezére. A fejedelem ez időben hozzá intézett leveleiben czime: »Generosus Stephanus Petki de Királyhalma Consiliarius noster intimus, sedis sicalialis Csik, Gyergyo et Kászon capitaneus supremus, certorum militum nostrorum in Moldavia expeditorum Generalis.« Szucsva állapotja eldőlvén, Kemény János intézte a tractákat, és Petki Szucsva vára és a sánczok bevétele néli jeles működéséért a fejedelem elismerését nyeri; 1653-ban octóber 12-kén Görgényből Petkihez írt levelében ily sorok állanak: »Isten kegyelmeddel Bátya! Kemény János uram leveléből értjük, Isten az sánczot várral kézben adta, kit így akartunk. Immár csak hozná Isten hamar kegyelmeteket meg. Kgd fáradsága, Isten éltetvén, nem lészen elfelejtve. Isten kegyelmeddel.« ³⁾ Ő volt kinézve azon sereg élire, mely a lengyel királyhoz rendeltetett, azonban ez megváltozott, azzal Mikes Mihály ment. A lengyelek és kozákok közti béke után a lengyel rendek indigenatussal tisztelték meg, Rákóczi is ajánlotta és 1654 junius 24-én kapja a honfiusítási okmányt. ⁴⁾ 1655. junius és julius havában Rákóczival együtt Oláhországban áll harczban, a Constantin vajda érdekébeni hadakozásban vesz részt. Az 1657-ki lengyel hadjáratban a fejedelem kíséretében s oldala mellett találjuk, s miután balszerencse érte a hadjáratot, Rákóczit haza menekülésében is kíséri. Jelen volt a Szamosujvártt ez év szeptember havában tartott országgyűlésen, és ekkor általa és Mikes Mihály által adott Rákóczi az országnak feleletet a lengyel hadjárat iránt tett kérdésre. ⁵⁾ Rákóczi lemondása után, a biztosítására Gyulafejérvártt november első napján kiállított oklevelet ő is aláírta.

¹⁾ *Deductio Stem. Fam. Petki.*

²⁾ *Szilágyi, A két Rákóczi Gy. f. családi lev.*

³⁾ A gr. Lázár család levéltárában.

⁴⁾ *Deductio etc.*

⁵⁾ *Kraus, Chronik.*

A Rhédey Ferencz fejedelemsége alatt is hű Rákóczihoz, és érdekében működő.

Visszafoglalván Rákóczi a trónt, Petki előbbi tisztségeiben szerepel mellette. Ezen 1658-ik évben Csikszékből, melyben hol Lázárfalva, hol Csicsó volt lakfészke, midőn a moldovai vajdát »az országa népe fel akarta verni«, a megfutott Stephan vajda eleibe Petki segítséget küldött, »úgy jühetett ki« Csikba április elején. ¹⁾ A medgyesi országgyűlés által megválasztatott három helytartó egyike ő volt, és május végétől fogva Gyulafejérvártt székelve kormányzott társaival. Ez idő alatt gondoskodott, és veje szárhegyi Lázár István által intézkedett a csiki szorosok és a csikszeredai vár megerősítésében is, előre látva, hogy a tatárok berontása elmaradni nem fog. Az alatt, hogy a tatár az országot pusztította, Csikban tartózkodott.

Barcsay fejedelemnek a hódolati esküt letenni vonakodott, az országgyűlés felszólítására sem jött ki a csikiakkal, csak azután adta magát hódolásra, miután Hadschi Mustaffa új török és tatár táborok egybegyűjtésére határozta el magát, és 1658. november 20-kán hódolt. A hódolás után a csikiakkal késznek nyilatkozott a töröktől az országra rótt adó fizetésére, de később ő volt az, kinek unszolására a csikiak nem fizették az adót. Barcsay mindenkép igyekezett megnyerni magának Petkit, ezért tanácsosának is megtartotta és neki adományozta a csiki vashámort. ²⁾ E fejedelem által a Keresztesmezőre 1659. augusztus 20-ra egybehívott táborba megjelent ő is, és midőn e tábor egy részével Barcsay Fejérvárra huzódott, mellette találjuk. Barcsay innen mint követet Gerendre küldvén őt, Rákóczi magánál tartotta, s többé nem került vissza Barcsayhoz; Enyedi sorai szerint: »midőn Ebeni Istvánt Barcsai *Petki Istvánnal ugyan tanácsos urral* Fejérvárról Kemény Jánoshoz küldötte követségbe Gerendre a Rákóczitól vett válasznak tudakolására, mind hármat Rákóczi megszorítván, maga mellé vette vala.«

Rákóczi valami követséggel is megbizta őt ez évben, ³⁾ a fejedelemnek Csikszékhez 1659 december 28-án intézett sorai szerint: »Petki István uram úgy vagyon, mi parancsolatunkból ment volt ki, s parancsoltunk ő kegyelmének bejövetele felől.« Ez év december havában marosszentgyörgyi birtokát a törökök bosszúból egészen elpusztították. A székelvő had, úgy látszik, az ő felügyelete alatt állott. Rákóczi 1660 ápril 7-kén a szebeni tábor-

¹⁾ *A két Rákóczi Gy. f. Családi. lev.*

²⁾ *Kraus, Chronik.*

³⁾ Egy más levélből az tetszik ki, hogy a fejedelem megbízása követében Nagy-Bányán tartózkodott decemberben.

ból hozzá e sorokat írja: »Im most 8 órakor hozzák hírét, a vezér Lippára szombaton jött, eljő már valamely felé, kgd küldjön éjjel nappal Lázár István uram, jöjön a hadakkal, mi talám holnap Balázsfalvára megyünk, kgd is jöjön oda, feleségemet elindítjuk Ujvárbá, hatalmas Istenért, sietve küldjen kgd a hadakért.« A Rákóczi eleste után Munkácson találjuk a fejedelem özvegyénél. Itt tartózkodása alatt abban működött, hogy a magyar király közbenjáróul lépjen fel a török sarczólása ellen. Az országtól a visszajövetelre felhívást kapott, s Barcsay tanácsosai 1660. szept. 3-kán hozzá védlevelet is küldöttek, be is indult, de megtudván, hogy Barcsay üldözni kezdi Rákóczi pártosait, megtért és Aranyos-Medgyesre Kemény Jánoshoz huzódott.

Aranyos-Medgyesről Kemény Jánossal jött be Erdélybe. Kemény kíséretében látjuk deczemb. 11-kén Görgényben, és az itteni országgyűlésen, mint szereplő egyéniséget. E fejedelemnek is tanácsosa, főudvarmestere, alatta is főkapitány, s mint egy följegyzésből kitetszik, a székelyek generálisa.¹⁾ Mint beiktató biztos is szerepelt, midőn 1661-ben január 20-kán Haller Gábort a marosszéki főkapitányságba beiktatták. Beütvén az országba a török. Kemény elválasztva a maga táborától a székelyeket, azokkal Petkit indítá Szeben és Fogaras felé, hogy a törököt nyugtalanítsa. Az Erdélynek fejedelmet kereső Ali basa, követjei által Petkit is megkínálta a fejedelmi székkal, de ő azt nem fogadta el. A Kemény táborávali egyesülését megkísérlette, de nem vivhatta ki; a török dúlásai miatt kénytelen volt visszahuzódni és az erősségekbe befészkelni hadait. Megtétetvén Apaffi fejedelemmé, Petki Ali basa által felszólíttatott, hogy a székelyekkel Apaffinak hódoljon, de ő a csikiakat ellentállásra birta, s még akkor sem hódolt, midőn Ali a székelység feldulására hadat indított. Háromszék hódolása után hajlandó lett volna a hódolásra, azonban a vele volt mezei hadak kapitányának tanácsára elállott szándékától és a csikiakkal ellentállásban maradt. Neki, ki Csiknak földtöltések, sánczok és torlaszok általi megerősítéséről gondoskodott volt, s Csik természetadta erősségében is bízott, nagyocská reménye volt a külső állapotok jobbra fordultához, minthogy hozzá bé nagyobbára kedvező hírek, a török szándékáról pedig, mint egyikét eredeti levélből kitetszik, még a végső napokban is valótlan és ellenkező hírek jutottak. Sokáig védelmezte Csikot az Oláhfalú felől jött Izmail basa tábora ellen, de azalatt a tatár álutakon rontott be és a csiki tábor hátába kerülve, a falvakat felgyújtotta, »lőn rettenetes veszedelmek — mondja Szalárdi — a szegény csikbeli atyafiaknak, mert az ellenség olyan helytt, a hol

¹⁾ *Archiv des Vercins f. sieb. Landeskunde. III. k. 381. l.*

meg sem gondolták, beütvén, megrablá, égeté őket.« Petki a csik-szeredai várból Gyergyón keresztül álutakon a görgényi várba menekült, s innen kiment Magyarországra Kemény Jánoshoz. Mint Szalárdi írja: »Csiknak elveszésében nem kevésé culpálták Petki Istvánt, kinek Deés tájékarúl Kemény János fejedelem megírta volt, hogy Csikot megholdolni engedje, reserválják ad meliora tempora magokat, maga kijöjjen a fejedelem mellé.« Magyarországon, Huszton künléte alatt Petki azok közt állott, kik Kemény Jánosnak Erdélybe betörő szándékát nem helyeselték, ellenben Rhédey László, Bethlen Jánoshoz 1661. december 18-án írt levelében következőt ír róla: »Petki uram betegen fekszik, ugy látom, nem készül Erdélyben, de szavaiból az mint veszem eszemben, nem contradicál a bemenetelnek, sőt haszontalan biztatásokkal biztatja magát, de annak vagyona oka, mert ő kegyelmére nagy a harag oda be, melyhez képest semmivel sem gondol.« Huszton maradt, midőn Kemény János 1662. január 3-án beindula Erdélybe. A Kemény János eleste után, hogy Kemény Simonnak trónra léptetésében titkon működött, állítja Cserei. de gróf Kemény József, hivatkozva Bethlen János történetíróra, az ellenkezőt állítja. Az előhaladott korú Petki, mint Bethlen írja, puerilibus rebus immisceri erubuit, és kevés napok mulva bejött Erdélybe.

Apaffi meghagyta a tanácsosi méltóságban, de a csiki főkapitánságot, melyet künléte alatt vesztett el, nem kapta vissza. hanem e helyébe Küküllőmegye főispánságával ruháztatott fel, a nevezett megyében második felesége, Bárczi Borbála (azelőtt szopori Sulyok Istvánné) utján voltak birtokai. Apafi nagyon bizott benne, noha Kucsuk basa azzal vádolá, hogy az erdélyi várakban levő német kapitánokkal titkos szövetségben áll.¹⁾ Apaffi őt küldé mint üdvözlő követet az Erdélyen keresztül haddal jövő oláhországi vajda eleibe. 1663-ban helytartója is Apaffinak. a július 20-kán a kaczai táborban tartott országgyűlésen nevezték ki Béli Pállal és Fleischer Andrással együtt, ez uttal ő a magyarok részéről szerepel, 1658-ban mint székely állott a helytartók közt. Gróf Kemény József szerint Petki működött abban, hogy elszakítsa Erdélyt a török portától, és az 1664-ben I. Lipót és a török szultán közt folyt harcz alkalmával tanácslá is Apaffinak. hogy titkon mozdítsa elő Lipót császár törekvéseit. Ez utóbbi évben visszaszerzi magának a csiki főkapitánságot; az alatt, hogy a csiki főkapitány Daczó János követségben működve távol volt, folyamodott ez iránt, és több főúr közbenjárására, kik között tekintélyes csiki birtokosok is voltak, visszanyerte a főkapitánságot:

¹⁾ Gr. Kemény József, *Deduct. Stem. f. Petki.*

»non sine confusione multorum, qui fidelissima Joannis Daczó servitia eludi, absentique sic imponi dolebant.«¹⁾ Ezen években, úgy ezután is többnyire marosszentgyörgyi birtokán lakott, itt 1666. június 7-kén állítván ki egy oklevelet, magát ily czímmel írja: «Küküllővármegye Főispánja, Urunk ő nagysága belső tanácsosa, és Csik, Gyergyó és Kászon székek Főkapitánya.» Öregsége miatt helyette Csikban ez évben fia, ifjabb Petki István, vitte a hivatalos teendőket.

Nevezetes eseményekkel teljes, és fáradságos hosszú életét 1667-ben január 27-kén Marosvásárhelytől, az országgyűlés folyama alatt, végezte be. A csiksomlyai zárda kriptájába temettetett el és itt nyugszik.

Neje, Bárczi Borbála, ki 1663-ban a Petki első feleségétől fiainak ajándékozta kolosmegyei és küküllőmegyei birtokait, 1668-ban halt el.

Küküllőmegyében, székgyűlések tartása idejében, Ádámos, felesége birtoka, lehetett tartózkodási helye.

Osdolai Kún István.

Kún István, István és Sulyok Sára fia.

Barcsai Ákos alatt Rákóczi György ellen buzgón működött Háromszéken: »Zabolai Basa Tamásra és a vejére Osdolai Kún Istvánra (ki Basa Ilonát birta nőül) lévén régtől fogván nehézsége Rákóczi Györgynek, azok nem merték nyilván megvárni az ő nsga bejövetelét, hanem Brassóban bémenvén, ott elbujtanak oly helyre, hogy az egész város népét megeskettette Rákóczi György s mégis a gazdája, maga tudja, hamis esküvésével, avagy az esketés előtt való félre állásával megtartotta Basa Tamást és Kún Istvánt, úgy, hogy rájuk nem találtak, és mindaddig ebben a rejtekben voltak, míg Rákóczi György Szeben alól elment és a törökökkel megharcolván, megveretett és megholt; irhatom, hogy az az ember szülte őket e világra: mert ha kezében akadtanak volna Rákóczinak, netalán életek fogyott volna el.«²⁾

Miután a török megtette Apaffit 1661. szeptemberben fejedelemmé, Kún hozzá csatlakozott. »Kevés erdélyi urak valának akkor Apaffi Mihály mellett, — írja Cserei — nem is volt oly nevezetes ember mellette, hanem háromszéki osdolai Kún István, Daczó János, Nalácsi István, kik is akkor elsőbb emberek voltak a fejedelem udvarában.«

Apaffinak igen kedves embere volt. Őt Zólyomi Miklós elfo-

¹⁾ *Joannes Bethlen, Hist.*

²⁾ *Petr. Horváth Kozma önéletírása.*

gatása és börtönbe kerülése után kinevezte Hunyad megye főispánjává s ekként két évig szerepelt. Ellene panaszok merültek fel s azok következtében Apaffi a megye kormányzatát Kapy Györgyre bízta, ki még Rákóczi Györgytől kapta a Zólyomi Miklós főispánságát. A megbántott Kún, mind maga mind mások által esedezett ¹⁾ a fejedelemtől visszahelyeztetéseért, és a fejedelem, hogy kikerülje mind Kún mind Kapy pártfogóinak ostromlását, a tanácsurak ítéletére bízta ügye eldöntését, kiknek az 1666 február hóban Fogarastt tartott országgyűlés folyama alatt hozott határozata következtében Kún elesett a főispánságtól.

Mint a fejedelmi tábla assessorát találjuk oklevelekben és az assessori cím később is, midőn Küküllő megye főispánja, nevéhez van kapcsolva. E megye főispánja valószínűleg 1667-ben lett. Az 1674-ik év végén, a Bánffy Dénes elfogatása idejében, rövid időre helyettesítették kolosvári főkapitánynak. Apafi dec. 23-ki levelén a külczim: »Generoso Stephano Kun de Osdola comiti Comitatus de Küküllő supremo, ac tabulae nostrae judiciariae jurato assessori, nec non capitaneo substituto civitatis nostrae Kolosvár.« ²⁾ Nagykorú fia volt 1682-ben, mi kitűnik a Rosnyai Dávid részére kiállított kezeslevélből, melyben magát »idősb.« Kún Istvánnak írja. ³⁾ Veje, Bethlen Miklós, nyilatkozatából látható, ⁴⁾ hogy Tököli Imréhez csatlakozott 1690-ben, kinek pártján Bukarestben találjuk 1691. szent Mihály havának 24-ik napján. ⁵⁾ Ugyan veje írja, de az évet nem jelöli meg, hogy »sok bételék az szegény Kún Istvánon, minden gyermeke meghala, maga azután szegény és becstelen állapotban halt meg.«

Marosnémeti Gyulay Ferencz.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Gyulay Ferencz, a váradi főkapitány Gyulay Ferencz és Szentkereszt Pécsy Margith fia.

Udvarhelyszékben anyjától örökölte az andrásfalvi jószágot.

Egy adat szerint, melynek kutforrására nem emlékszem. Apaffinak főasztalnokja 1668-ban. ⁶⁾

¹⁾ Hű szolgálatait felhozta. Bethlen János az ügy leírásában írja: »sub initio regiminis Apaffio charissimus, evilescente aliis succedentibus favore eius.«

²⁾ *Tört. Tár. 1881. évf. 733. l.*

³⁾ Ugyanott 1883-ki évf.

⁴⁾ *Önéletírása.*

⁵⁾ *Tört. Tár. 1884. évf. 140. l.*

⁶⁾ Valószínűleg reá és nem atyjára vonatkozó ez adat.

1685. decemberben mint Apaffi követje Szathmáron Caraffával egyezkedik. 1686-ban az országos deputatio tagja, és ez évben gróf Scherffenberg császári tábornok táborához főcomissariussá tétetett, »ki continuus legyen a táboron mellette.« Ez időben, mint Haller Pál utóda, főispán Küküllőmegyében. Ugyanezen évben felküldetett Bécsbe mint követ, lépéseket tenni a katonai megszállás ellen és a Haller-féle diploma némely pontjai kitöröltetésében működni. Consiliariussá az 1687. február hóban Fogarason tartott országgyűlésen a Teleki Mihály befolyása következtében lett. Az 1687-ik év nyarán újra felküldetett Bécsbe; Bethlen Miklós sorai szerint: »Gyulayt derék követnek küldték Bécsben, hogy az in anno 1686-ban respuált diplomát, vagy a Lotharingus contractusát nyerje meg a fejedelemnek és országnak«, mely követésből az 1688. január 4-kén kiadott válasz után tért vissza. A követségeiről író Bethlen őt tudatlannak és hazugnak festi.

Főispánsága mellé Apaffi 1689. (tán 1688?) június 17-kén ¹⁾ az udvarhelyszéki főkirálybiróságot adá neki és beigtató biztosokká Teleki Mihályt és Bethlen Eleket nevezte ki. A kinevezést és beigtatást tárgyazó oklevelet kihirdették június 28-án Székely-Kereszturtt, azonban a szék nem acceptálta őt főkirálybirónak, mint Cserei írja: a beigtató biztos Teleki »re infecta visszamene Gyulay Ferenczcel együtt.« Mind Cserei e soraira nézve, mind a a kinevezési évre nézve megjegyzendő, hogy oklevél bizonyítja, hogy Gyulay 1688. szept. 30-án mint főkirálybiró elnökölt a székgyűlésben.

A Thököli bejöttekor hozzá csatlakozott Gyulay vele volt Oláhországban is, és mellette mint egyik tanácsadója működött. 1691. szept. 24-kén Bukarestben készít végrendeletet. »ép állapottomban nem is öreg ember koromban.« ²⁾ Végrendeletében Magyarországon több vármegyében lévő birtokáról rendelkezik, ebből kitűnik, hogy Küküllőmegyében Solymoson volt birtoka; Udvarhelyszékben Nagy-Solymoson, meg Hidegkúton, rendelkezik hunyadmegyei birtokáról is, és kinyilatkoztatja abbéli kívánságát, hogy a dévai templomba anyja mellé temessék.

A Thököli elvonulása után visszakerül hazájába. Lehet, hogy ő ama Gyulay, ki a császártól 1693. may. 14-kén kegyelmet nyer. 1694-ben báróvá lett. Noha Cserei azt írja, hogy Udvarhelyszék soha sem a cceptálta főkirálybirónak, mindazáltal Apor Péter munkáiból kitetszik, hogy a Rákóczi Ferencz felléptekor ő

¹⁾ *A N. Székely Nemzet const.* Priv. 108. l. Egy más oklevélből. (*Jos. Com. Kemény, Dipl. Trans. App. XIX. k.*) kitetszik hogy 1688. szept. 30-án mint főkirálybiró gyűlést tart.

²⁾ *Tört. Tár.* 1884.

e szék főkirálybirája. 1701-ben gróni címet nyer. Ugy látszik, hogy a Rákóczi mozgalmak idejében halt meg; egy 1705-beli lajstromban neje mint özvegy áll.

Első neje Barakonyi Klára, második Kapy Mária.

Keresdi Bethlen Gergely.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Bethlen Gergely, Bethlen Ferencz főudvarmester és Kemény Kata fia.

1654-ben Gyulafejérvárt Rákóczy Ferenczczel, Bethlen Miklóssal folytatta tanulását, mely utóbbival ez időtől fogva haláláig ellenséges lábon állott, különben is a Bethlen János háza, és Bethlen Ferencz maradékai közt ellenséges viszony állott fenn. Az 1657-kilengyelháborúban a fejedelem, II. Rákóczi György, kíséretében volt, és onnan a fejedelemmel együtt jött ki. Anyjával, testvéreivel és Kemény Simonnal a Kemény János sarczára nézve Rákóczinak 1659. január 28-án Bethlen biztosító levelet állított ki és márczius 2-án Beszterczén egy mást a kezesek megnyugtatósára. ¹⁾ Ez év deczember 31-ik napján Rákóczi Segesvártól általa kérte ki Bethlen Jánosnét, ő hozta fogva a fejedelemhez: »maga sollicitálván magának azt a hivatalt«, írja Bethlen Miklós.

Kemény János fejedelemnek, ki neki bátyja vala, híve. Kemény János általa a szorongatott Fogarasi hadat küldött, mellyel a fogarasi várba behatott. Egy oláhországi csapat ellen, mely Brassó felől tört be, novaji Szentpáli Jánossal együtt őt küldte a fejedelem, és a csapatot szerencsésen szétverték. Keménynek az 1662-ki nagyszöllősi ütközetben történt eleste után a fogarasi várba vonult Szentpáli Jánossal, és azt védve tartották egy darab ideig, azután feladták Apaffinak.

Apaffi Mihály alatt a fejedelmi tábla assessora, így áll 1671-beli oklevélben, így későbbiekben is. 1676-ban Udvarhelyszék főkapitánjává tétetett, beiktatása deczember 23-kán történt. ²⁾ Róla Bethlen Miklós ezt írja: »20 esztendő alatt soha Bunról rá nem érkezett, hogy törvényes derékszéket üljön csak egyszer is, ez hit felett való csuda, de valóságos dolog.« Azok egyike, kik Béldi Pál megbuktatására törekedtek, kinek testvéreivel együtt ellensége volt; Cserei szerint főleg a bethleni jószágért, mely miatt Béldivel hosszasán siker nélkül pereltek. 1678-ban őt rendelték ki Béldi Pál ellen, ő vezette a fejedelmi serget Bodolára. A Béldi elkobzott javaiból a bethleni és bodoni birtokokat ő és testvérei kapták. Ezután nem keresdi, hanem

¹⁾ *Magyar Tört. Tár. XVIII. k.*

²⁾ *Kállay, Hist. Ért. a n. Székely n.*

bethleni előnévvel találjuk oklevelekben. Ez 1678-ki évben a fogarasi gyűlés idején lőn consiliáriussá is. A bujdosók érdeké-
beni táborozásban Somlyónál 1680-ban ő is részt vett. 1683-ban
ki volt rendelve az országon átvonuló tatár khán táborá felvigyá-
zására. 1685-ben Macskási Boldizsárral Lengyelországban, Var-
sóban, járt mint követ a bujdosók ügyében. 1686-ban azon tábor
élén áll, mely Szeben és Medgyes közt a harsági völgybe helyez-
tetett, melyet Bethlen Gergely, nehogy oly sors érje, mint a Gyu-
laffi táborát érte, vagyis mint Cserei írja: »hogy rajta is a ne
essék a mi Gyulaffin, csuda formán kezdi alá és felhordozni.« Ezen
évi országgyűlés őt és borosjenői Székely Lászlót az ország közön-
séges adója főinspectorává tette. Bethlen Miklós önéletírásából
kietetdik, hogy 1687-ben Fogarasnak is főkapitánya, és e minő-
ségben három évvel későbbi adat is érinti, de hogy mitől fogva
meddig, fel nem deríthettem. 1688-ban maj. 3-kán a fogarasi
országgyűlés által azon bizottság tagjává választatott meg, mely
Caraffával, Erdély katonai főbiztosával, volt egyezkedendő. Beth-
len a töröktől elszakadás nagy ellenzője volt; Cserei szerint:
»inkább megöleti magát, mintsem a portának adott hitét meg-
szegje,« de Caraffa fenyegetései következtében a bizottság többi
tagjaival együtt a rendek nevében a homágiumot letette.

II. Apaffi Mihály alatt az 1691-ben január 10-kén Foga-
rasban tartott országgyűlés által az ország főgenerálisává nevez-
tetett ki, és a császárhoz Bécsbe küldött követség tagjává. Ugy-
látszik, ez évben nyeri Küküllő megye főispánságát is. Az ország-
generálisságra és a főkormányszéki tanácsosságra I. Leopoldtól
1692. január 5-kén kapja a megerősítést,¹⁾ kitől grófi czímet is
kap 1697. márczius 21-kén. Mint ország generálisa, consiliárius,
udvarhelyszéki főkapitány és Küküllő megye főispánja szerepel
haláláig. Cserei és Apor szerint 1698-ban holt meg,²⁾ az első
szerint: »ez évben hala meg arenában, a felesége, Thoroczka
Mária, penig himlőben, s mind a kettőt egyszerre temetik el
Keresden.« Apor Péter »Metamorphosis Transilvaniae«-jában róla
ily sorok állanak: »Bethlen Gergely igaz régi magyar módon jár
vala, azért Magyar Geczinek hivatta magát; én le nem írom,
hanem kedves olvasóm nézd meg in Mausoleo regum Hungariae
Gyula hercezet és irjad alája bátran Bethlen Gergely.«

Kisebb leányát, Katát, 1694-ben II. Apaffi Mihály fejede-
lem vette nőül; Bethlen Elek és Báuffy György működtek e
házasság létesítésében Bethlen Gergellyel együtt.

¹⁾ Jos. Com. Kemény Dipl. Fr. IX. k.

²⁾ Bydeskuti Boldizsár Naplójából az tűnik ki, hogy 1697. végén
holt meg, Kállay is ez évet mondja. Tán temetése volt 1698-ban.

Bethleni Bethlen Sámuel.

(Lásd Marosszék.)

Bethlen Sámuel, Bethlen János cancellár és fricsi Fekete Klára fia.

1663. tájtt születhetett. Atyja közte és testvérei közt az ingókra 1668-ban intézte el az osztályt, az ingatlanok felosztása 1673-ban történt, mely alkalommal a kiskoru Sámuel helyett anyja, ki az osztályra fia érdekében nem kis befolyással volt, erősítette meg, és ekkor Küküllőmegyében a »nagyteremi« birtok jutott neki.

1683-ban jegyezte el magának borsai Nagy Borbálát, a volt consiliarius Nagy Tamás és Thoroczkai Kata leányát, lakodalma 1684-ben január hóban Keresden tartatott.¹⁾

Mikor féltestvérét Pekry Lőrinczet nőtázták, 1686-ban, őt is el akarták fogatni; Bethlen Miklós szerint: »nehezen oltalmazók meg, pedig semmi vétke nem volt, Bethlen Gergelyvel kóválygott«, azaz a Bethlen Gergely vezérlete alatti táborban tartózkodott ekkor, mely tábort Bethlen Gergely a császáriakkal összeütközés kikerülése végett idestova hordozott.

1689-ben, úgy látszik, a tartományi biztosok egyike.²⁾ Az 1691-ik év kezdetén az ország által ő, meg Kemény Boldizsár, bizatott meg letétetni Fejér vármegyével a hódolati esküt.³⁾ Küküllőmegyének mind a két főispánja Tökölihez pártolván át, alkalmasint ez évben lőn ő az egyik helyébe kinevezve. 1696. július 19-kén grófi czímet kap, és 1697. ápril 18-án I. Leopold császár királyi táblai assessornak is kinevezi.

Marosszék főkapitányságával is felruházták, melyet valószínűleg 1698-ban kap, melyet a főispánsággal együtt a Rákóczi-mozgalmak kezdetén is visel.⁴⁾

A Rákóczi-mozgalmak alatt 1703-ban egy had élire állítatott, és Rabutin magával vivé; mint Bethlen Miklós írja: »Szeptemberben hadastól magával elvűn Kővárhoz. Kővártól eljőve, Bethlen Sámuel t hagyta Szent-Benedeknél, kit is ott a kurucz akkor vert fel, mikor Rabutin hadastól Kötelenndnél volt, de nem ment, sőt nem is küldött utána a kuruczoknak.« Cserei erről ezt írja: »Bethlen Sámuel commendója alatt öt száz székely hadakot küldö (Rabutin) Szent-Benedekhez, de azokat a kuruczok, felesen bejövén Ilosvai nevű ezeres kapitány commandója alatt,

¹⁾ Bethlen Miklós *Önéletírása*.

²⁾ K. Papp Miklós, *Történ. Lapok I. évf.*

³⁾ *Carolus Szász, Sylloge etc.*

⁴⁾ B. Apor Péter *Munkái*.

jó reggel felverék, sokan rabbá esének, Bethlen Sámuel elszalada. « E mozgalmak idejében azután Szebenbe huzódott be, itt találjuk 1705-ben, később behuzódott Brassóba, ott hala meg 1707-ben 44 éves korában. ¹⁾

Több gyermekei közül megemlíjtük Ádámot és Sámuel, kik ágazatokat terjesztettek le.

Még atyja életében őt Budai Péter fiának fogadta és neki hagyományozá az alsó-rákosi kastélyt és birtokot. Volt Bethlen Sámuelnek Kutyalván is birtoka.

Altörjai báró Apor Péter.

(Lásd Háromszék.)

Apor Péter, Apor János és Vajna Kata fia.

Atyja korán elhalván pestisben, első gyámja volt Apor Farkas, azután gróf Apor István. 1686-ban Kolozsvárra jött tanodába, azután Nagy-Szombatban folytatta és jelesen végezte tanulmányait, honnan 1696-ban jött vissza Erdélybe. Az 1699-ki segesvári országgyűlésen mint királyi hivatalos vesz részt. Ez évben, szeptember 5-én I. Leopold császár kinevezi Küküllő megye főispánjává és beiktatják 1701-ben. Az 1699-ki évben vette Bécsben nőül, kedve ellenére, inkább mások tanácsára, gróf Kálnoki Borbálát, Kálnoki Sámuel és szárhegyi Lázár Erzsébeth leányát. A kurucz mozgalmak alatt 1704. január 15-kén Brassóba menekült. Atyja testvére: gróf Apor István ez évben halván el, ennek végrendelete nyomán szép vagyont örökölt. 1705-ben azok közt találjuk, kik a Rabutinnak adott reversalis mellett Oláhországba huzódtak a kurucz mozgalmak miatt s ott laktak. Aprilisben ment oda be nagy töprenkedések után, kijő juliusban s kevés idő múlva kuruczczá lesz. Rákóczi Ferencz, kinél személyesen volt Magyar-Egregynél, őt Vártelekhez rendelé, hol az 1705. november 11-ki csata utánig tartózkodik, azután Csik-Somlyón lévő részirtokában huzta meg magát. 1706-ban, a német katonaság Csikba jöttekor, bár a háborgatások ellen már biztosítást birt Rabutin részéről, midőn legkevésbé sem gyanította volna, Rabutin parancsára Graven ezredes által elfogatott s fogva Brassóba vittetett, hol két hó hián két évig volt fogva: »inno-center viginti duobus mensibus in arce Coronensi.« E fogsága, mint-hogy a császári őrségben több ismerősei voltak, olyanná tétetett, mint maga írja, mintha nem is fogságban, hanem vendégségben lett volna. Később megnyerte azt is, hogy szabadon járhasson a várban. A miniszteri tanács által teljesen ártatlannak találtatván,

¹⁾ P. Bod, Hung. Tymbaules.

1707. júliusban felmentetett, de Rabutin, ki ekkor ellenséges indulattal viseltetett irányában, úgy intézte, hogy csak november 10-kén nyerhette vissza szabadságát.

Fogsága után, a főkormányzók ajánlatára, Háromszék 1708-ban Maksán tartott gyűlésben, megválasztá őt főkirálybíró-nak, a választás a Bánffy György gubernator életében, tehát november 15-ke előtti időben, történt. Ez ügyben, meg küllő-megyei főispánságának viselhetése végett, kétszer járt Bánffyhoz. utját Brassóból Szebennek mindig Oláhországon át véve. A főkirálybírói esküt még az említett évben Léczfalván tette le, és a következő, 1709-ik, évben kapta tisztségére nézt a fejedelmi megerősítést.

Küllőmegye főispánságát, melytől 1706-ban elfogatása-kor felfüggesztették, bár működött annak megtarthatásában, s tett felterjesztéseket a bécsi udvarhoz, (mely akként volt értesítve, hogy szándékos csere forog fenn Apor tisztségeire nézve), többé vissza nem nyerhette. Az erdélyi bizottságnak Medgyesen 1711-ben január 26-án kelt s az udvari cancellariához intézett levelében ezen ügyről e sorok állanak: »Másként is az Apor uram ispánságában mint egy cambium vagyon, mikor az háromszéki királybíró-ságot ő kegyelmének conferálták, azzal amához való jussát remittálta, melyről írás ugyan nincsen, de egynehány közülünk arról attestálhat, hogy a szegény Haller (István) uram mondotta, hogy Apor uram minden praetensióját, ha mi lehetne a Küllő vármegyei ispánsághoz, remittálta, ama nyugodalmasabb hivatal levén, azzal váltja fel. A míg élt a szegény Haller uram, soha nem is emlegette, hogy még praetendálna hozzája, hanem a mióta ide Medgyesre jöttünk, azolta erigálta az iránt való praetensióját.«

1712-ben a császártól báró címet kap.

Háromszéken rendes lakhelye Altorja volt, melyből két versben, 1718-ban és 1719-ben, zaklatta ki a pestis. 1722-ben Galacson lakott. 1743-ban jutott özvegyiségre. neje ez évben január 7-kén hala el. Az ország által több főhivatalra jelöltetett ki, így 1744-ben főkormányzéki tanácsosnak választják meg, s ekkor a székely nemzet nyilvánított ohajtása volt, hogy vállalja el e méltóságot, de gyengélkedő egyézségével az alól kimenté magát s megmarad főkirálybírói tisztében. Írt historiai becsű munkákat is. A »Lusus mundi« című, és a »Synopsis mutationum notabiliorum aetate mea« című, latinúl van írva. Metamorphosis Transilvaniae-ját magyarul írta. Az 1747-ik évben elveszté szeme világát; Erdély 1748-ki eseményeit már mással jegyeztette fel munkájában. Megholt 1752-ben.

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

KÜLÖNFÉLÉK.

TÖRTÉNETI APRÓSÁGOK.

Az alább következő igénytelen adatokat az ötvenes években jegyeztem ki iminnen-amonnan, s nehogy elkallódjanak, összefoglalva közölni nem tartottam feleslegesnek. Hiszem is, hogy apróság számba menő közleményemnek azok, a kiket érdekelni fog, némi hasznát vehetik s így jóakaratom nem vész kárba.

I. Czegei Wass János feljegyzései.

Czegei Wass János, Györgynek, Kendeffi Judittól való fia, néhai atyám Torma József Genealogiája szerint ¹⁾ született 1634. vagy 1635-ben s 1680. szeptember 3-án 45 éves korában halálozott el. Itélőtáblai assessor, 1664-ben I. Apafi Mihály fejedelem tanácsosa s 1680. januárius 15-étől Belső-Szolnokmegye főispánja volt, a mely utóbbi hivatalába ugyanazon évi július 18-án igttattott be. ²⁾

Szűkebb családja genealogiáját Szenczi Molnár Albert 1617-ben Oppenheimban megjelent *Postilla Scultetica* című műve ama példányának előlapjaira jegyzé fel, mely a nagykőrösi ref. collegium könyvtárában őriztetik. Bejegyzéseiből 1859-ben a következőket vonatoltam ki:

1. Atyai nagyanyja maros-bogáthi Bogáthi Druzsiánna ³⁾

¹⁾ II. k. 1213. l. 16. hasáb.

²⁾ Főispán társa Bethlen Elek volt, ki tisztét 1679-től 1689-ig viselte; Wass János halála után szentmárton-macskási Macskási Boldizsár lett a főispánságban társává 1681. április 16-án (néhai atyám jegyzetei szerint.)

³⁾ Czegei Wass Ferencz, Báthori Zsigmond asztalnok-mestere és tanácsosának s a marosszéki mosoni birtok szerzőjének felesége (Torma József, *Genealogia* II. k. 1213. l. 14. hasáb.)

1656. május 28-án halálozott el s a czegei kőkápolnába férjének atyja ¹⁾ mellé temettetett. ²⁾

2. Anyja, Kendeffi Judit, losonczi Bánffy Zsigmondné ³⁾

1661. november havában Nyalábvára alatt halt meg s oda is temettetett.

3. Testvérébátyja Wass László ⁴⁾ meghalt 1662. október 21-én Meggyesen I. Apafi Mihály octavalis gyűlése alkalmával; eltemettetett a mosoni templomba ugyanazon évi november 1-én.

4. Feleségét, Ebeni Évát ⁵⁾ 1656. augusztus 8-án jegyezte el; menyegzőjüket 1658. márczius 19-én tartották Ajtonban.

5. Gyermeke, feljegyzései szerint, tíz volt, és pedig születési sorrendben :

a) *Jutka*, született 1659. június 10-én; meghalt csecsemő korában 1661. januarius 29-én; eltemettetett a czegei temetőbe ugyanazon évi februarius 6-án;

b) *Katalin*, szül. 1660-ban; meghalt 1661. februarius 10-én; eltemettetett ugyanoda Jutka mellé;

c) *Ferkó*, szül. 1662. szentivánehó (június) 26-án; meghalt 1667. márczius 31-én;

d) *Jankó*, szül. 1664. boldogasszonyhó (januarius) 6-án ⁶⁾;

e) *Laczkó*, szül. 1665. május 12-én; meghalt ugyanazon évi augusztus 26-án, negyedfél hónapos korában;

f) *Gyuricza*, szül. 1668. június 14-én ⁷⁾;

¹⁾ Czegei »öreg« Wass György, Báthori Zsigmond tanácsosa, 1590—1594-ben szamosújvári, majd kolozsvári várkapitány és Kolozs-megye főispánja.

²⁾ Bogáthi Druzsia (Boldizsárnak szentpáli Kornis Margittól, az író Kornis György nagynénjétől való leánya) először Barcsai Andrásné, másodszor czegei Wass Ferenczné s harmadszor Haller Pálné volt (u. o. I. k. 161. l. 8—9. hasáb.)

³⁾ Első férjétől, czegei Wass Györgytől, jegyzőnk János atyjától elválván (mivel özvegye nem lehetett, mennyiben Wass György még 1673-ban is életben volt, tehát őt túlélte u. o. II. k. 1213. l. 15. hasáb), másodszor losonczi Bánffy Zsigmondhoz, statuum praeses és Fehér- s Dobokamegye főispánjához ment férjhez, a kinek első nejétől, Perényi Erzsébettől való leánya, a szép Bánffy Ágnes, a későbbi Barcsai Ákos fejedelemné volt (u. o. II. k. 609. l. 10— s I. k. 79. l. 16—17. hasáb.)

⁴⁾ Neje Teleki Anna volt.

⁵⁾ Magyar-gyerőmonostori Ebeni László leánya osdolai Kún Katalintól (Torma József, *Genealogia* I. k. 310. l. 5. hasáb.)

⁶⁾ Nőtlen volt, 1720-ban még élt (u. o. II. k. 1213. l. 17. hasáb.)

⁷⁾ Neje Sárpataki Rebeka vagy Erzsébet volt (u. o.) és nem Nemes Mária, mint Nagy Iván írja (XII. k. 84. l.), a ki ezt az ifj. Györgyöt

g) *Ágnes*, szül. 1670. július 11-én ¹⁾;

h) *Miklós*, szül. 1672. márczius 9-én s megkereszteltetett 1673. június 7-én; keresztszülői Kapi György ²⁾ és neje Bánffy Ágnes ³⁾, Bethlen Farkas nejével ⁴⁾, Bánffy Gábor ⁵⁾ és Boldizsár ⁶⁾ nejeikkel ⁷⁾ s Tiszabecsi Gáspár, széki ref. esperes ⁸⁾ voltak. De a kis Miklós, a kire nekem keresztelője miatt annyi szót kell vesztegetnem, nem sokáig élt, mivel már 1678. szeptember 29-én, hetedfél éves korában Algyógyon elhalálozott, épen a midőn atyjának mostoha másod unokahúga Barcsai Druzsiánna, osdolai Kún Gergelyné ⁹⁾ ugyanott a ravatalon feküdt. Wass Miklóskát az algyógyi templomba temették el.

összetévesztette id. Wass Györggyel, Kolozs- és Dobokamegye helyettes főispánjával, I. Apafi Mihály tanácsosával, a naplóíró kolozsvári kapitány-helyetessel s főadószedővel, Wass Lászlónak Teleki Annától való fiával (*u. o.* 81. l.), a kinek második neje csakugyan Nemes Mária volt. Ez az idősb Wass György unokatestvére volt a kérdéses ifj. Györgynek, vagy mint atyja nevezi, Gyuriczának.

¹⁾ Később Ágnes Bánffy Mihálynak, a fejedelemasszony testvérének lett neje (Torma József, *Genealogia* I. k. 79. l. 17 — s II. k. 1213. l. 17. hasáb.)

²⁾ Közép-Szolnok- és Hunyadmegye főispánja.

³⁾ Kapi György, első felsége Bethlen Krisztina halála után a szép, de könnyelmű asszonynak negyedik férje volt; ötödször aztán egy enyedi togátus-diák neje lett az egykori fejedelemné, a kinek érdekes matrimoniorum gradusáról máskor fogok egyet-mást elmondani.

⁴⁾ A korlátnok-történetírót s Belső-Szolnokmegye főispánját érti, a kinek neje geletinzi Osztrócs Borbála volt.

⁵⁾ Dobokamegye főispánja és somlyai kapitány, Ágnes édestestvére (Torma József, *Genealogia* I. k. 79. l. 17. hasáb.)

⁶⁾ A fennebbi Gábor testvére, de atyjának Zsigmondnak második nejétől, Kendeffi Judittól (*u. o.* 16—17. hasáb.) A kis Wass Miklós keresztelőjén, mint látjuk, nagyanyjának második férjétől való gyermekei, az újszülött nagynénje s bátyjai valának hozzátartozóikkal együtt, mint legközelebbi rokonok, jelen.

⁷⁾ Bánffy Gábor neje Dolhai Mária, Boldizsáré pedig Ajtoni Anna volt.

⁸⁾ Tiszabecsi Gáspár külföldi egyetemeken tanult; 1657-ben Rettegen lelkészkedett; széki pappá 1665-ben választották s mint Wass János feljegyzéséből látjuk, 1673. június 7-én már esperes volt ugyanott. 1673. november 22-én püspök lett s mint ilyen, 1679. április 1-én halálozott el (néhai atyám jegyzetei szerint.)

⁹⁾ Bogáthi Druzsiánának első férjétől, Barcsai Andrástól való unokája (Torma József, *Genealogia* II. k. 525. l. 9—11. hasáb); atyja Zsigmond, anyja pedig vitkai Kakonyi Erzsébet volt. (*u. o.*)

i) *Dániel*, szül. 1674. márczius 6-án; ¹⁾

k) *Erzsók*, szül. 1675. június 22-én, de már másfél éves korában, 1676. december 1-én himlőben elhalálozott. ²⁾

6. Feleségének atyja, magyar-gyermónostori Ebeni László ³⁾ meghalt 1661. februarius 25-én Mosonban s az ottani templomba temettetett.

7. Ebeni Lászlóné ⁴⁾ Wass Judit, ki a jegyző János atyjának, Györgynek volt testvére ⁵⁾, meghalt 1662. június 12-én ⁶⁾ Mosonban; eltemettetett az ottani templomba Ebeni László [ipja] sírjához közel.

8. Ebeni Farkas ⁷⁾ meghalt 1661. szeptember 10-én a parajdi havason, futás közben. ⁸⁾

¹⁾ Később királyi táblai ünlők s Dobokanegye főispánja; meghalt 1741. januarius 18-án. Kétszer nősült; első felesége, mint alább látandjuk, bodoki (hidvégi) Mikó Ilona, a második pedig Vay Judit (és nem Katalin, mint Nagy Iván mondja [XII. k. 81. és 84. l.]), a ki 1770. februarius 22-én halt el Gömörmegyében Serkén (Torma József *Genealogia* II. k. 782. l. 3 — 5. hasáb s 1213. l. 17. hasáb.) Vay Judit Ádámnak, II. Rákóczi Ferencz hívének volt leánya első feleségétől, iványii Fekete Erzsébettől s először Rhédei Mihályné vala (*u. o.* I. k. 469. l. 16 — 17. hasáb.)

²⁾ E tíz gyermekén kívül néhai atyám *Genealogiája* II. k. 1213. l. 17. hasábján még Lászlót találom Wass János fiúl bejegyezve, de arról, a ki e szerint második László nevű és sorrendileg tizenegyedik gyermeke lett volna, nem emlékezik meg feljegyzéseiben, valószínű tehát, hogy e László az c) alatt említett korán elhunyt Laczkóval ugyanegy.

³⁾ Felesége osdolai Kún Katalin volt (*u. o.* I. k. 310. l. 4. hasáb s II. k. 688. l. 5. hasáb), mint látszik, előbb szalontai Tholdi Györgyné (*u. o.* II. k. 1129. l. 9. hasáb és I. k. 688. l. 5. hasáb.)

⁴⁾ Ebeni László Wass Jánosénak, a jegyző nejének volt testvére; meghalt 1656-ban (*u. o.* I. k. 310. l. 5. hasáb).

⁵⁾ *U. o.* II. k. 1213. l. 15. hasáb (a hol még ezt a jegyzetet találom: »a mosoni és más anyai szerzemények neki [Wass Juditnak] jutottak anyai hozományából [fennebb látók, hogy anyja, Wass Ferenczné, Bogáthi Druzsianna volt], de defectusával visszajöttek Wassékra«). Wass Jánosné, Ebeni Éva testvére, László tehát sógorának nagynénjét vette el.

⁶⁾ Néhai atyám (II. k. 1213. l. 15. hasáb) 1671-re teszi, mint látjuk tévesen.

⁷⁾ László fia Kún Katalintól (néhai atyámnál is így áll *u. o.* I. k. 310. l. 5. hasáb.)

⁸⁾ Valószínűleg a Kemény János és Apaffi Mihály közti versengés miatt igyekezett Moldovába jutni.

9. Ebeni Istvánné, Kún Ilona¹⁾ meghalt 1666. márczius 4-én 45 éves korában s eltemettetett ugyanazon hó 28-án a kolozsvári templomban levő sírba.

10. Ebeni István, a jegyző Wass János sógora, főtanácsos, Kolozsmegye főispánja és Kolozsvár főkapitánya meghalt 1666. augusztus 30-án s a kolozsvári templomban a maga készítette »rakott sírba« temettetett hat hónappal korábban elhunyt felesége mellé.²⁾

11. Wass János feljegyzé végül nagyanyja, Bogáthi Druziánna, első férjétől való fiának, Barsai Zsigmondnak halálát is, elmondván, hogy 1612. februarius 23-án hunyt el Nagy-Barsán.³⁾

¹⁾ *U. o.* I. k. 310 l. 4. hasáb, valószínűleg osdolai Kún Gothárdnak szimai Borbély Annától való leánya (*u. o.* I. k. 169. l. 12. hasáb és II. k. 688. l. 4—5. hasáb), előbb alsó-kalányi Kornis Mihályné (*u. o.* II. k. 688. l. 4—5. hasáb és 660. l. 2. hasáb.)

²⁾ Wass Jánosnak az Ebeniekre vonatkozó e feljegyzései, a hiteles-ségnél fogva, a melylyel mint a velők sógorsági viszonyban levő rokonának birniok kell, meglehetősen kiegészítik, és a mi fő, részben legalább tisztázzák az a mily gyorsan feltűnt, férfiágon szintoly hamar ki is halt Ebeni család nemzedékrendi táblázatát, a mely Nagy Ivánnál — a ki, mivel Kövári László genealogiai művébe az Ebenieket nem vette fel, csak Hodor Károly sovány adatait közli — fölötte hézagos (IV. k. 6. l.), néhai atyám Genealogiájából (I. k. 310. l.) és gróf Kemény József Stemmatographiájából pedig a variánsok daczára, vagy tán éppen azok miatt pontosan össze nem állítható. Szakértőkre hagyván a bonyolult kérdés kitisztázását, elégnek tartom a következő kis táblázatban legalább azt feltüntetni, a mit az Ebeniek nemzedékrendére nézve Wass János feljegyzései-ből teljes bizonyossággal megállapíthatunk:

Magyar-gyerőmonostori
Ebeni László
† 1661. febr. 25.
(osdolai Kún Katalin.)

László	István	Farkas	Éva
† 1656. *) (c zégei Wass Judit) † 1662. jun. 12.	főtanácsos, Kolozsmegye főispánja s Kolozsvár főkapitánya † 1666. aug. aug. 30. (osdolai Kún Ilona) † 1666. márcz. 4.	† 1661. szept. 10.	(czegei Wass Jánosné), hitl. 1658. márcz. 19.

*) Torma József, *Genealogia* (I. k. 310. l. 5. hasáb.)

³⁾ Barsai Zsigmond Közép-Szolnokmegye főispánja volt; kétszer nősült, első felesége (kitől, mint fennebb említém, leánya Druziánna, osdolai Kún Gergelyné született) vitkai Kakonyi Erzsébet, a második pedig Gyulaffi Borbála volt (Torma József, *Genealogia* I. k. 525. l. 10. hasáb). Az unoka mint látszik, nem feledkezett meg nagyanyjának első férjétől származott egyetlen gyermekéről, mostoha nagybátyjáról.

Wass János feljegyzéseit a Postillában fia Dániel ¹⁾ folytatta, így vezetvén be azokat: »*Continuata per me, Danielelem Wass.*« Bejegyzései a következők:

1. Nősült 1697. július 10-én, elvevén bodoki (hidvégi) Mikó Ilonát, István ²⁾ leányát (borbereki) Balpataki Katalintól. ³⁾ Nejét 1716. böjtelőhava (februarius) 15-én veszté el Kolozsvárrt. ⁴⁾

2. Mikó Ilonától következő gyermekei születtek:

a) *Miklós*, szül. Sárpatakon 1701. május 31-én; ⁵⁾

b) *János*, szül. 1702. április 19-én; ⁶⁾

c) *György*, szül. 1704. márczius 15-én »Görgény várában kuruczok obsidiума alatt, magam Szebenbe szorulásom alatt — mint a feljegyző mondja; ⁷⁾

d) *Agnes*, szül. 1706. márczius 19-én Czegében »magam bujdosásban lévén Máramarosban« — jegyzi meg az író; ⁸⁾

e) *Ferencz*, szül. 1708. október 16-án »második bujdosásomban, Barcsafalván [Máramarosban?];

f) *Dániel*, szül. 1713. januarius 17-én Császáriban, »keresztelte Veselényiné asszony« — mondja a feljegyző. ⁹⁾

S ezzel a két Wass bejegyzéseinek vége szakad.

¹⁾ L. fennebbi i) betű alatt.

²⁾ Mikó István, Miklós törökországi követnek fia, Háromszék főkirálybírája volt (u. o. II. k. 782. l. 3. hasáb).

³⁾ Néhai atyám tehát tévedett, midőn Genealogiája II. k. 782. l. 3—5. hasábján s I. k. 72. l. 3. hasábján Mikó Istvánnénak Balpataki Évát nevezi.

⁴⁾ Második neje, mint fennebb említém, Vay Judit volt.

⁵⁾ Nagy Iván szerint (XII. k. 81. l.) kir. (főkormányshéki?) tanácsos és (valószínűleg tartományi — fő) biztos. Családjának 1746-ban grófságot szerzett (és nem, mint Nagy Iván u. o. mondja, atyja Dániel 1744-ben, a ki már ekkor nem is élt, mint fennebb i) betű alatt láttuk); grófi diplomáját ugyanazon évi márczius 7-én hirdették ki. Meghalt 1769. október 26-án (Torma József, *Genealogia* II. k. 1213. l. 18. hasáb.; Nagy Iván i. h. október 24-ét mond). Első neje gróf Teleki Éva. a második báró Bánffy Krisztina volt (Torma József, *Genealogia* II. k. 1213. l. 18. hasáb).

⁶⁾ Kisded korában halálozott el, mivel emlékezetét sehol sem találom.

⁷⁾ Wass György neje (baczka-madarasi?) Szentpéteri Erzsébet, az András leánya volt, mint néhány atyám Genealogiája II. k. 1213. l. 18. hasábján áll.

⁸⁾ Korán halhatott el, mint a következő két fücska is, további nyomokat legalább egy genealogiai munkában sem lelhetni fel.

⁹⁾ Bizonyára báró Wesselényi Istvánné, gróf Bánffy Katalin, az első kormányzó leánya. A jegyző Wass Dánielnek első feleségétől, Mikó

II. Zsögödi Mikó János és léczfalvi Gyárfás István, József s Elek feljegyzéseiből.

A négy becsületes férfi, kik az alább következő szerény, jobbára időjáratú adatokat az ő korokban divatozott picziny, tizenhatodréti naptárakba jegyezték, előkelő származású székel nemesek valának.

Egyikök, zsögödi Mikó János ¹⁾ nem ismeretlen személyiség. Őt t. i. mint XVII. századi krónistáink egyikét ismerjük, kinek 1682. s 1686-ik évi naplójegyzeteit, a melyeket szintén ily naptárocskákhoz kötött levelekre irogatott, még 1863-ban közlöttem. ²⁾ E feljegyzéseiben érdekes adatokat találunk I. Apaffi Mihály szerencsétlen, jobban mondva boldogtalan magyarországi táborozásaira, a melyekben Mikó János, mint a felcsiki hadak egyik hadnagya, maga is részt vett, minélfogva feljegyzései, különösen időrendi tekintetben, igen becsesek. Életének további folyását s elhunyt idejét nem ismerjük, de születése évét meg lehet határozni; maga mondja el ugyanis, hogy 1715-ben 59 éves volt, ehhez képest tehát ha magyarosan beszélt 1655-ben, másképp számítva pedig 1656-ban kellett születnie. Felesége alsó-csernátoni Czerjék Katalin, a kivel 1678. július 17-én hitelt meg, 1705. december 30-án hunyt el.³⁾

A három Gyárfást ellenben kevésbé ismerjük. Róluk mindössze is csak annyit tudhatni, hogy léczfalvi Gyárfás István⁴⁾ Kézdiszék királybirája s hogy neje, csik-szentdomokosi Sándor

Annától, mint látjuk, hat gyermeke született; a másodiktól, Judittól pedig — kit csak 1716. után vehetett el, mivel addig első felesége élt — néhai atyám Genealogiájának II. k. 1213. l. 18. hasábjára szerint szintén hat gyermeke volt: *Anna, Katalin, Ádám, Krisztina, Klára, Julia*; Nagy Iván (XII. k. 84. l.) ezeken kívül leányát *Évát*, báró Kemény Zsigmondné is említi, kivel aztán Wass Dániel gyermekeinek száma tizenháromra ment volna s ekként atyján. Jánoson, kinek mint láttuk, tíz gyermeke volt, hárommal tett volna túl.

¹⁾ Mikó Péter, Al-Csik alkapitányának gálfalvi Ozdi Judditól való fia (Torma József, *Genealogia* II. k. 786. l. 4 — 5. hasáb és 886. l. 4. hasáb).

²⁾ L. *Zs. Mikó János naplójegyzetei*. Kolozsvár, 1863. 16. r. (különnyomat a *Kolozsvári Közlöny* 1863-iki évfolyama 124—125-ik számaiból.)

³⁾ Torma József, *Genealogia* II. k. 786. l. 5. hasáb.

⁴⁾ Pál, a portai követ testvérének, Tamásnak fia (*u. o.* I. k. 426—427. l. 6—7. hasáb).

Anna, a Péter leánya volt¹⁾; Gyárfás József s Elek az előbbi István unokái valának.²⁾

Mikó János Neubart Kristóf-féle naptárakba irta jegyzetait, Gyárfás István Neubart Kristóf- és János-félékbe irogatott, Gyárfás Elek végül Hanckens-félet használt e czélra. Mindeme naptárakat több társukkal együtt néhai Mikó Antal, Csíkszék volt derék főkirálybirája, a naplóíró János kisunokája, megbízásából és nevében az erdélyi muzeum könyvtárának szolgáltattam át, a hol azok most őriztetnek. A jegyzetek ime ezek:

a) Mikó Jánostól

»1678. die 11. [április] nagy hó esék nagy kemény szélvész-szel, ki miatt az nagyverdőn nem járhattak és sok emberek marháí éhelhalóvá lettek; mely idő az én emlékezetemre nem volt ez időtájban, és sok károokra volt az embereknek.«

»1686. Az farsangon semmi hó nem volt, nagy poros, szeles idő járt.«

[1686] »Ez 6. áprilisben ez esztendőben még nem esett eső, hanem ma estve kezdett esni; mind az télen és tavaszon poros ut volt.«

[1686] »Die 5. Maji kezdetett esni, havat esett és vizet, hogy lett jó hó; de ez esztendőben még mind ősz, tél és tavasz, csak száraz, szeles idő volt, és nagy poros ut volt mindenfelé; mind őszi és tavaszi vetésnek porban keveredett, esett az vetése, de hogy el is tették, kis hó esék; nem is lőn ezen az földön búza, gabona, fű, mivel igen nagy szárazság volt egész szent János-napig; esztendeje, hogy az mi földünk meg nem ázott.«

[1686] »21. Novembris esék nagy hó nagy hideg széllel, és egész télen igen nagy, erős tél volt nagy hóval, és oly szűk széna és szalma volt, melyet soha sem értem.«

b) Gyárfás Istvántól

[1675] »Nemzetes [hidvégi?] Nemes Mihályné, [zágoni?] Jankó Margit asszony meghala életének 73-dik esztendejében ez jelenvaló márczius 19-dik napján 1675. esztendőben.«

¹⁾ *U. o.* 427. l. 7. hasáb.

²⁾ Istvánnak Tamás nevű fiától t. i. a kinek neje csapói Váradi Ágnes vagy Mária volt, Gyárfás József (*u. o.* 7—9. hasáb s II. k. 1205. l. 10. hasáb), Pál fiától pedig, ki hidvégi Nemes Sárát vette el, Gyárfás Elek származott (*u. o.* I. k. 427. l. 7—10. h.); harmadik s legidősebb fia, szintén István, százados II. Rákóczi Ferencz seregében, 1704-ben Nagyszeben ostroma alkalmával esett el (*u. o.* 8. és 10. hasáb), felesége felső-pulyai Bükk Judit volt, előbb magyar-gyerőmonostori Kabós Lászlóné (*u. o.* s 211. l. 10. hasáb és II. k. 561. l. 12. hasáb.)

[1675] »Szegődtem Brassóban egy nyeret fl. 2 den. 50.«
 »Item szegődtem egy kordovány szablya-tarsolyt fl. 1 den 50«.
 »Egy leveles-ládának csinálásaért igértém den. 60.«

[1680] »Nemzetes Daczó Péter urat¹⁾ temettük 3-ia Januarii 1680.«

[1705] »Temettük Gyárfás Ferencz öcsémuramat²⁾ 22. márczius.«

c) Gyárfás Józseftől

»1738. juniusnak 11. napján tizenegy óra tájban rettenetes földindulás lőn, hogy a léczfalvi [Háromszékmegye] harangok megszólaltak, a föld meghasadozott, hogy a viz kék sárral együtt egy singnyire felszökdközött a földből a vizek mellékén³⁾«

d) Gyárfás Elektől

»1779. 27-ma [Junii] nagy földindulás volt reggeli 6 óra tájban.«

»1781. 25-ta Maji erős Nemere fútt és nagy hó esett; 29-ikre virradólag erős hóharmat esett.«

III. Régi könyvek tábláira irt feljegyzésekből.

1. A következő rövidke névsort egy czimlap nélküli s rongyolottsága miatt közelebből meg nem határozhatott, de mindezenesetre vallásos tartalma régi könyv előlapjáról írtam ki. A gyűjteményemben levő érdekes jegyzetke írója saját nevét vagy szándékosan vagy feledékenységből kihagyta a sorozatból, s így kilétét még gyanítani sem lehet. Nyilván azt hitte a becsületes férfin, hogy a vele együtt exmittált papok névsora soha senkit se fog érdekelni. Az elősoroltak közül csak egyiknek találtam emlékezetére; néhai atyám Genealogiája szerint ugyanis Szatmári János később a marosszéki Nyomáton volt lelkész.⁴⁾

¹⁾ Sepsi-szentgyörgyi Daczó Ferencz fia folti Folti Klárától (Torma József, *Genealogia* I. k. 538. l. 5—6. hasáb és 360. l. 4. hasáb); felesége magyar-köblösi Diósi Mária volt (u. o. 538. l. b. hasáb és 288. l. 4. hasáb).

²⁾ A jegyző István unokaöccsének, Pálnak fia (u. o. 427. l. 7—8. hasáb).

³⁾ Valószínűleg a Léczfalvához közel fekvő kovásznai savanyúvíz-forrás környékén.

⁴⁾ II. k. 1054. l. 1—4. hasáb, a hol még az is elmondatik, hogy Szatmári János fiának, szintén Jánosnak ügyét Belső-Szolnokmegye pro-

»Anno 1703. 23. Junii N.-Enyeden ordináltattunk az szent ministeriumra in numero 14: Bonyhai János, Academicus. Benei György, Academicus. Dálnoki Márton, Técsi István, Kóródi János, Vaji Ferencz, Csernátfalvi András, Pharczadi [Farczádi] György, Nyíreki [Nyíresinek is olvasható] István, Vajai Gergely, Pávai György, Bölkényi János, Szatmári János.

2. Livius 1578-ki M/m. frankfurti (Coruinus György-féle) kiadása ama példányának bellapjára, melyet egyebekkel együtt az erdélyi muzeum könyvtárának adtam az intézet alakítása alkal-mával, kiskaludi Markosffalvi Márton, I. Rákóczi György titkára és udvarnoka a következőket jegyzé:

»Anno Domini 1631. die 23. Martii Varadini commorante Illustrissimo Transsilvaniae Principe Domino Domino Georgio Rakoci ect. ect. Egregius Dominus Petrus Incedi de Varad, Suae Celsitudinis aulicarum solutionum magister cubicularius in sui nominis amicissimi memoriam integrum opus Liuium in duobus uoluminibus d(ono) d(edit)

Martino Markosffalui.«

A könyv előbbi tulajdonosa, Tasnádi Mihály, ezt írta fel a táblára: »Sum Michaelis C. Thasnadi 1603. Jeneini.«

3. Az alább olvasható jegyzetek, melyek az Approbata első kiadásának egy példányához kötött tiszta lapokra valának írva. négy kéztől erednek. A könyv utolsó tulajdonosa, a ki magát megnevezte, Csátári István volt s bizonyára Kolozsmegyében, jelesen az Almás-vize mentén lakott, mivel ottan levő helységek-ről s ama környéken ma is birtokos családok egyes tagjairól emlé-kezik törvényes ügyletekre vonatkozó jegyzeteiben; a három korábbi tulajdonos ellenben, a kiknek írása merőben különböző, hunyadmegyei ember volt, mennyiben bejegyzéseik hunyadmegyei dolgokra vonatkoznak. Egyikök a következőket jegyzé fel:

»Anno 1662. die 4. Januarii, az ó szerént való karácson napján voltam Kolczvárában.«

[1662?] »7. Martii kezdetűk el Haczak várássában az cirkálást.«

ductionale foruma, a melyhez mint látszik nemességének megállapítása végett folyamodott, 1773. márczius 9-én kelt határozatával a királyi táblára vetette, mivel a kérvényes nem tudta magát a Szatháron (?) lakott Szatmári Istvánnal, a ki 1656. május 10-én nyert armalist, tisztán egybeköttni, kitől t. i. magát származónak állítá, mondván, hogy ez az István Tordán lakott nagyatyjának, Szatmári Istvánnak atyja lett volna.)

Más kéztől:

»In anno 1668. die 7. Septembris állatatt be Naláczi uram ő kegyelme ¹⁾ az hunyadi főporkolátságban.«

[1668?] »Barbátvízi [borbátvízi] Szabó János adta Szabó Gyurkának az mostaha fiának az Barcsai Mihály uram²⁾ lovát, vallattatni kell Barbátvízen«.

1672. »Bácsiban rendelt az nemes vármegye szék-napat in anno 1672. die 6. Septembris Bácsiban.«

[?] »N. b. Jófűn³⁾ az olá pap öcscsénél szállattak meg az latrok, Aramiánál az nyireg [nyereg], csesntes, és egy fejr mente. remekből való«, alájegyezve: »az pap.«

»Az városban lakó nemes személy ha közzé contribuál: fl. 95.«

Harmadik kéztől:

»Paria articulorum comitatus Hunyadiensis in sede judiciaria partiali vel extraseriali observandorum ex protocollo comitatus ejusdem transsumpta:

1. Ez partialis székről való alább megírandó articulusok sub poena fl. 100 minden ezen vármegyében bíró possessionator és portionatus rendektől inviolabiliter observáltassék, ha ki penig renuálna vagy reluctálna ellene, ez megírt poenát az nemes vármegye vice tisztei toties quoties azokon irremissibiliter exequálják.

2. Ezen fórumon agítálandó causák száz forint erő keresetnél feljebb nem extendálatnak.

3. Az Approbata Constitutióban specificált 1649. esztendőbeli articulus szerint való processus mindenkben observáltassék ezen megírt száz forintig, de az melyekben perpetuitas honorum, homicidium (*így*), major potentia, dos, res parafernales, quartalicium, tutela, repetitio literarum et literalium instrumentorum qualitercunque apud manus alienas existentium, item jobbagonum et servorum fugitivorum, mivel nem ezen széket concernálják, — excludálatnak is, mindazáltal az leveleknek felkérése is, kik in pignoratium just concernálnak, ha az száz forintat nem superálják, sub eadem poena fl. 100 reportáltathat-

¹⁾ Naláczi István, később I. Apaffi Mihály főudvarmestere, tanácsosa, Hunyad- és Zarándmegye főispánja s végül az erdélyi kormánysszék tanácsosa.

²⁾ I. Apaffi Mihály tanácsosa és testőrkapitánya, Fehérmegye főispánja, kit aztán Fogarason raboskodtatott. Barcsai Mihály Ákos fejedelem testvére volt.

³⁾ Dobra városának régi magyar neve; innen származott a régibb latin szövegű oklevelekben előforduló *Bonopolis* név; mindkettő pedig a *dobre* szláv szó fordítása, mely a helység ősrégi neve lehetett.

nak vélek való processust is, az szerint lehet hasanlóképpen az dos és parafernium dolga; ha mikben ezenkívül is az két causasok megegyeznek, hogy causájok finaliter azon forumon decidáltassék. admittáltassék sub eadem poena.

4. Novummal való élésnek rendi ez legyen: hogy ha valaki deficiál valamiben novummal akar élni, az hites notariussal törvényének pronuntiatiója után írassa be az protocolumban, hogy ad quindenam remedio novi iudicii akar élni, cum depositione den. 50, mivel ha novumért fárad, több költségében esik és telik, mindazáltal az novum mellett az apellatio nem admittáltatik.

5. Mivel pedig az novummal való processus megengedtetik, az repulsio denegáltatik, in arbitrio causantium leszen mindazáltal, novummal-e vagy repulsióval akar élni, csak hogy egy causában mind az kettő sub poena praefigata fl. 100 nem admittáltatik.

6. Az paraszt ember ha mi kárt téssen, vagy penigtelen patrál, az Approbatában írt processus observáltassék abban is, törvént kéretvén elsőben földesurátúl, és ha nem teszik, ezen partiálisra transmittáltassék, holott revideáltatván¹⁾ decidáladván, in executióban (*így*) is vétessék, ha a földesura székre nem remittáltatik executiója. Ide értetvén hunyad[i]. dévai, haczaki és illyei paraszt rendek is.

7. Valami causák ezen forumra kelnek, itt moveáltatnak, finaliter itt is decidáltassanak, nem lévén semmi vigora az appellationának.

8. Lévén peniglen sok becsületes rendek vármegyénkben, kiknek más vármegyékben, vagy alkalmaztságának abundantiája miatt, vagy egyéb akkorra [okokra] nézve, lakásának vagy comorálásának kell lenni, azonban vagy zálagos megírt summát illető valaminemő javaiban (nem tudván tisztartajai, bírái, vagy itt való jószágiban levő gondviselői ahoz semmit is), vagy egyéb úton is azoknak impetitiójok miatt megkárosadhatnék: azért in isto casu egyszer, haugyan kívántatik, kétszer is dilatió adassék, de tertio ellene procedálhasson az damnificatus vagy lássa pars, az in causam attractus penig absolutiót vehessen, mivel harmadik székiig elég ideje leszen az apparatusra.

9. Az poenák és levelek taxái feléniék legyenek mint generalis széken szoktanak folyni, az meritalis poenákan kívül, úgy-mint: poena minoris potentiae, homagiorum onus, depositionum et similia, kik integre maradnak.

10. Az citatiók minden megbántódott felektől in scriptis

¹⁾ Csekély üres hely hagyva; valószínűleg e szók maradtak ki: és az causa . . .

adattassanak az nemes vármegye szolgabírái kezekben cum declaratione, relatoriát is az szokás szerint in scriptis adjanak azon bírák atyáncfiai, melyért is az szokott sallariumok megjárjon.

11. Három helyes exceptio admittáltatik, több nem.

12. Assessor atyáncfiai vice tiszt atyáncfiaival rendre convocáltassanak, hat ő kegyelmek közzül minden székre compareálni tartozzék legalább.

13. Ha érkezhetnek pedig egyik processusbeli vice tiszt uraim az más processusbeli partiálisra, el ne mulassák, ha pedig semmiképpen szorgos foglalatossága miatt nem compareálhat valamelyik, constituáljan helyette ahaz értő becsületes embert vármegyének tagjai közzül, mely is ha valami oly casus miatt elmarad is, de azzal az szék el ne bomoljon.

14. Az vármegye hites notariussa pedig mindenik processusbeli széken personaliter jelen lenni tartozzék.

15. Ezen partialis széken emanálandó sententiák is mint generalis széken vármegye pecséti és hűtös notarius subscriptiója alatt emanáltassanak.

16. Az kik eddig elébbi partialisokon per citationem inihilálták (*így*) volt causájokat, ante 8-uum vel saltem 3-tium prosequálhatják ezentúl is sine diminutione et augmento fide mediante transcripta.«

Hogy mikor alkották Hunyadmegye rendei ezt az articulum, pontosan nem lehet meghatározni; annyi bizonyos, hogy az Approbata Kertész Ábrahám-féle váradi első kiadásának nyomtatási éve, 1653. előtt nem keletkezhetett; több jel arra mutat, hogy a példányunkba tett utolsó keltezett bejegyzés szerint 1672. után hozta a nevezett megye e határozatot. A kellő felvilágosítást mindenesetre csak a megye levéltára adhatja meg, ha ugyan még léteznek a régi közgyűlési jegyzőkönyvek, melyek illető kötetéből valószínűleg valamely megyei tisztviselő írta ki használatul e szabályrendeletet.

TORMA KÁROLY.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. A Kisfaludy-Társaságnál jutalmat nyert munka. Irta Beöthy Zsolt. II. kötet. 1774 — 1788. Budapest. Kiadja a m. tud. Akadémia. 1887. 6,384 l.

Kevés irodalomtörténeti munka jelent meg mostanában nálunk, a mely annyira megérdemelné a közfigyelmet, a művelt közönség érdeklődését, mint Beöthytől a szépprózai elbeszélés története. Nemcsak, mivel eddig alig ismert fontos tárgyat ölel föl, de azért is, mert írója a magyar prózának egyik elsőrendű művelője korunkban, a ki ép oly finom érzékkel tudja az irodalomtörténet adatait csoportosítani, mint azokba lelket, szellemet önteni. Nemcsak elbeszél és magyaráz; nemcsak rajzolja a múlt század politikai, társadalmi és irodalmi állapotait, a melyeknek e férfiak legfőbb tényezői voltak: de az irodalmi tények összefüggését mindenütt szerves összefüggésbe hozza egymással s ez irodalmi tények logikai következményeit is éles elmével, mélyre ható kritikai szellemmel bírálja s pedig úgy, hogy a történetíró és kritikus, az adatgyűjtő és feldolgozó benne a legszebb összhangban egyesül. A kép, melyet a múlt század irodalmi úttörőiről eléünk rajzolt: minden részében teljes, tökéletes, mondhatnók művészi kivitelű. S a hatás, melyet e könyvnek minden olvasóban keltenie kell, maradaudó, határozott, valódi és igazi. Beöthy oly nagy mértékben ért ahhoz, mikép kell tárgyát az olvasóval megkedveltetni, hogy a ki könyvét olvasni kezdi, alig tudja letenni azt kezéből mindaddig, míg végére nem jutott, a mi már magában félreismerhetetlen titka a hatásnak, főkép manapság, mikor némely irodalomtörténetíró minden érdemét csak a jó-rossz adatok összekutatásában keresi, s mintegy fölmentve érzi magát azoknak valami élvezhetőbb alakban való összeillesztésétől.

Valóban csak örvendenünk lehet, hogy az egész munkának, e szóban levő kötet nem befejezése, csak második kötete, folytatása. A módszer, a melyet Beöthy követ, — mint az előszóban írja — kiszélesítette tervét, mert, mint mondja, nem tartja elégnek a külső és belső forma fejlődő változásait magyarázni, hanem igyekszik

a kor viszonyainak s az illető író egyéniségének nem *vázlatos*, mint az író szerényen mondja, hanem mélyreható, sőt néhol majdnem kimerítő előadásával a művek keletkezését s hatásuk okait is fejtegetni. Ez a módszer az, mely az irodalomtörténet tudományának fejlődését hívatva van a legmagasb fokra emelni, a hol az a nemzet szellemének igazi tükre, valódi képviselője, jellembeli sajátosságainak hű és állandó, biztos s mintegy élő bizonyossága. Ez a módszer az, mely az eszmék fejlődését karöltve kutatja a nyelv fejlődésével; mely a nyelv géniuszát »nem holt és meddő, hanem eleven és termő erőnek« mutatja, a melyet a nemzet szellemének részint önmagából való, részint az idegen hatás alatti művelődése alkot. Nem a módszer feltalálása, vagy kigondolása, hanem annak helyes alkalmazása a Beöthy elvitázhatatlan nagy érdeme. A Brandes, Nisard, Taine módszerét újabban ő alkalmazza a legtöbb sikerrel s pedig mindenütt a mi álláspontunkhoz, a mi népünk helvilágához, a mi jellemünk egyéni sajátosságaihoz mérve. Az az éles és határozott, világos és finom megkülönböztetés, a melylyel a francia szellem utánozóinak helyét a magyarság fejlődésében kijelöli, mutatja: mennyire tisztán alakult meg az irodalmi küzdelem egész képe, egész folyama az író képzelmében, lelkében.

A mit Beöthy a francia szellem két legkiválóbb követőjéről, Báróczyról és Bessenyeiről ír: a legnagyobb mértékben megérdemli érdeklődésünket. Amannak jeles nyelvérzéke, nyelvtalentuma az író tanulmányának középpontja, emennek pedig legelső tanító szerepe. De ez alapgondolat mennyire teljes képpé szélesült a Beöthy könyvében. Még csak most ismerjük először Báróczyt is, Bessenyeit is. Most tudjuk: kik voltak ők, miért éltek, miért buzgolkodtak, miért küzdöttek.

Báróczy egy huszonnégyes ifjú egész tüzével fordult a nyugati műveltség góczpontja felé. Örökre válni akart hazájától, Erdélytől, s közel ötven évet eltöltött Bécsben s még csak látóul sem kívánt többet megfordulni szülőföldén. Mintegy erőszakosan széttépte emlékeit, a melyek szülőföldjéhez csatolták, hogy kitüntesse magát ott, hol kitűnni élete feladatának tartotta. S mikor a dicsőség homlokát övezte: elégedetlen volt magával, mintha célját tévesztette volna s mintha csak ifjú lelkesedését kárba vesztettnek tartotta volna. Csodálatos ellenmondások jellemzik pályáját: alchymiai fáradozásaiban aranyat keres, költői és philosophusi működésében megveti azt; holtig melegen ragaszkodik hazájához s mégis messzire elszakadva él tőle. Mi birta őt e hazájától való végleges szakításra: Beöthy alaposan földéri ti s általában az életét jellemző ellenmondások benső világába vezeti olvasóit s Báróczyt mintegy színről-színre láttatja. E rajz után könnyen magunk elébe képzelhetjük Kazinczynak e mintaképét, e vissza-

vonulva élő, de kevés jó barátaitól annyira szeretett őbestert, a ki magyarságát az idegen műveltség hatása alatt fejleszti, erősíti, izmosítja. S társai, a testőrírók, mind puritán jellemű, erős magyar érzésű, de a finomabb ízlés után törekvő emberek, a kik, mint Báróczy, még a collegium falai közt tanulták a tiszta, komor, de magasztos erkölcsi életet becsülni. El voltak zárva a világtól s mikor a nagy város galánságai, zaja és »módis hívalkodásai« közé jutnak: nem rohannak vakon az élvezetekbe, hanem »az élet örömeiben mértéket tartva, többet gondolkodnak, mint mulatnak, többet dolgoznak, mint élveznek.« E lélektani ellenmondásnak látszó tény okát Beöthy az akkori reformatus collegiumok nevelési módszerében keresi. Bizonyára nagy mértékben is hatott e nevelési módszer az ő nagy elhatározásukra: de úgy hisszük, e tény okát e mellett, az írók egyéniségében is keresnünk kell s legalább is volt egyéniségük, hazaszeretetük annyi befolyással irodalmi munkásságukra, nemes törekvésükre, mint az a nevelési módszer, a mely ifjú éveiket megedzette e küzdelemre. Különösen Báróczy pályája mutatja e kettős hatást. Ő volt a testőrírók legképzettebb, legfinomabb nyelvérzékű s legtehetségesebb tagja, a ki mintegy új nyelvet teremtett, sokaktól érthetetlennek tetszőt, de élénket, fordulatokat s olyat, a melyen a nyugati műveltség eszméit először próbálta híven visszatükrözni. Báróczy tehát példájával, útmutatásával, irányával hatott. A mit ő megkezdett: azt később maga Kazinczy Ferencz folytatta s pedig — »teljes dicsőséggel«. Báróczy először adott példát, hogyan kell a galans világ hangját, mely »csupa udvariasságból« áll, hogyan kell az érzelmesség szónoki formákat kereső pathosát szépen kifejezni. A mit Marmontelben és Calprenèdében látott: annak kifejezésére törekedett a mi nyelvünkben. S valószínű, hogy Kazinczy bámulatát működésének éppen ez oldala vonta magára.

A másik, a kinek sikerült megmozgatni a csendes lehangoltságba vagy melancholiába süllyedt nemzetiséget: Bessenyei György, a kit működésének egész teljességében, pályájának egész mivoltában mutat be a Beöthy szóban levő könyve. Ez önállónak is beillő tanulmány az egész kötetnek majd felét foglalja el: de aztán sikerül is Beöthynek Bessenyei magán és nyilvános pályáját, sokoldalú munkásságát, hatását és sikereit oly élénk előadásban feltüntetni, a milyenhez hasonlót — legalább ily kisebb terjedelemben — alig mutat fel irodalmunk története. Eddig Bessenyeiről csak homályos fogalma volt irodalmunk történetének. Munkái közül sok, a legnagyobb rész, ma is kéziratban olvasható s még azok is, a kik Bessenyei életével behatóbban foglalkoztak, kevés fáradságot szántak e kéziratbeli művek mélyebb áttanulmányozására. Beöthy jól ismeri Bessenyei minden munkáit s a képhez,

a melyet, mondhatjuk, igazi művészettel alkotott és rajzolt élénk, fel is használta azok minden mozaik darabját, a mi csak a kép keretébe volt illesztetű. Nem szólunk arról, milyen élénken s mély psychológiával deríti föl Beőthy irodalmunk e nevezetes alakjának magán- és nyilvános életét: csak azt említjük meg, milyen éles és határozott, milyen kimerítő és teljes párhuzamot von közte és Voltaire között, a kit Bessenyei mesterének vallott, s a kit sok tekintetben egész a végletekig utánczolt, követett. Ebben tűnik ki, hogy az európai eszmék fejlődésének hatását mily kitűnő érzékkel tudja Beőthy a magyar nyelv és nemzetiség fejlődésével kapcsolathozni s magyarázni.

Bessenyei György pályája az új magyar irodalomnak és művelődésnek hajnalhasadását jelöli. A »mult századi magyar puszták fia« egyszerre csak az »európai forrongó gondolatvilág közepébe« jut s az ifjú lélek lankadatlan tüzével fordul a műveltség gócpontja felé, ebben és az által akarva, úgy mint Báróczy is, az elhagyatott, elárvult magyarságot életre kelteni. Különösen a Voltaire munkássága, eszméi, elvei keltettek benne legerősb s legmaradandóbb fogékonyságot, annyira, hogy hatásától soha nem szabadúlhatott. Még csak meg sem kísérhetjük, hogy a Beőthy éles és sokoldalú párhuzamának bármilyen halvány mását is adhassuk e sorokban. Oly részletesen kimutatja a két író közti szoros kapcsolatot, jobban mondva Bessenyei utánczását, oly finom s eleven érzékkel, oly mélyreható psychologiai nyomozással kutatja Bessenyei kölcsönzött eszméit, a melyek majd mindenben a híres francia íróra vallanak s innét azt a különbséget, a melyet Bessenyei neveltetése, erős magyarsága táplált s a melyet még a bálványozott mester eszméi sem tudtak kitörűlni, hogy e tekintetben Beőthy előadásmódjáról csak a legmelegebb elismerés s a valódi dicséret hangján szólhatunk.

Azonban e főalakon kívül hány eddig csak névről is alig ismert irodalmi munkással ismerkedünk meg e könyvben. A sok közül csak Kónyi Jánost említjük, a magyar haza ez együgyű hadi szolgáját, a kiről korában Kazinczy is jobbadán mindig a szánó mosoly s a gúnyos kicsinylés hangján tudott szólni s a kinek Anyos Pál barátján kívül talán csak Ráday Gedeonban, e finom lelkű s finom érzékű főúrban s íróban akadt egyetlen méltánylója. A katonai pályán nem tudta többre vinni az őrmesterségnél. Sem születésének, sem halálának évét nem ismerjük. Senki sem jegyzett fel róla valami érdekesb adatokat. De a hogy Beőthy, legalább pályájának azt a részét, a melyben egymásután bocsátotta napvilágra különböző munkáit, földeríteni törekszik: látszik, hogy írói kedvét minden idejét fölemészítő terhes kötelességei s az irodalommal való foglalkozásnak sehogysem kedvező szolgálatai sem tudták eloltani,

sőt mérsékelni sem. Az úgynevezett népies iskola írói közt talán ő az egyetlen, a ki a néptől született. Meg is próbálkozott a nép eszejárásának eredetiségét legalább egy munkájában, a *Demokritus*-ban festeni, ha szinte nem sok sikerrel is. De az bámulatos, hogy pályája ismertebb tizennyolcz évre tizenhat munka esik s tehát többet nyújtott, mint »bárki mult századi íróink közül.« »Oly buzgóság ez — írja Beöthy — mely megérdemli, hogy ne csupán sikereinek, hanem magának a feláldozásnak szempontjából méltányoljuk.«

Elhallgatjuk a könyv számos jelességeit. Még csak az előadás styljéről, a nyelvről kívánunk röviden megemlékezni. Erről is azért, hogy kifejezhessük meggyőződésünket, a mely szerint a tartalom becsén kívül főleg a tiszta, világos, művészi stylben rejlik e könyv igazi hatása. Az előadás nyelve olyan, a melyet Beöthytől joggal várhatunk. Az az élénk s mégis komoly, az a lendületes, meleg, mindig a tárgyhöz alkalmazott, a mélyebb vizsgálódáshoz egészen illő s mégis könnyed nyelv kevés írónak annyira sajátja nálunk, mint Beöthynek. S a tárgy-szeretet, mely styljének igazi nemességét kölcsönöz, mely az olvasóval oly nagy mértékben képes megkedveltetni a tárgyalta irodalmi alakokat, mely a választékos, szép prózai előadásban mindig érezteti az írónak tárgyától való áthatottságát: nem kis mértékben emeli a könyv becsét. Valóban mintául szolgálhat a mostani sivár irodalomtörténetírók legtöbbljének, mind rendezett compositiójával, mind élénk, emelkedett, művészi előadásával, mind tiszta, elegáns styljével.

DR. VÁCZY JÁNOS.

Tanulmányok a magyar protestans egyház és irodalom történetéből.

Irtta Zoványi Jenő. Sárospatak, 1887.

Igen sok szomorú ok közreműködött arra nézve, hogy hazánk XVI. századi nagy egyházi mozgalmai még ma is csak igen hiányosan ismeretesek, s hogy az akkor élő és küzdő nagy alakok is sokszor a hagyomány és rege ködében, nem pedig a történelem igaz fényétől környezve állanak előttünk. Annyival inkább örülnünk kell minden oly törekvésnek, mely a hiányokat pótolni, a homályt eloszlatni igyekezik.

Zoványi Jenőt pár év óta úgy ismerjük az egyházi lapokból, mint hivatott, kritikával dolgozó, szorgalmas munkást hazai, egyház- és irodalomtörténetünk még sok aratnivalóval, de kevés hivatott aratóval rendelkező mezején. Most öt idevonatkozó tanulmányát összegyűjtve, egy csinos és értékes füzetet ad a történelem művelői és kedvelői elé. Mind az öt tanulmány megjelent már

előzőleg egyik vagy másik egyházi lapban, de mindeniket bővítve és simítva illeszté be a 86 lapnyi füzetbe szerzőnk gondos keze.

Az első, legterjedelmesebb értekezés *Méliusz Péter, mint exegeta* a reformatio századának legnagyobb magyar exegetájával foglalkozik, hét idevonatkozó munkáját ismertetvén és méltatván Méliusznak. Epen e helyen nem lehet célunk ez értekezés bővebb taglalásába bocsátkozni, csak azt jegyezzük meg, hogy talán felesleges volt a 36. lapon Méliusz exegetikai működését ezen tudomány *mai állásának* szempontjából venni bírálat alá, mikor egy lappal odább maga a szerző igen helyesen ezt mondja: »M. kora színvonalán állott, az ő kora nem ismert másfajta exegetist azonkívül, amelynek ő századában a magyarok közt legmunkásabb híve volt.«

A második tanulmány *Méliusz Péter ifjúkorával* foglalkozik, felhasználván és megbírálván az idevonatkozó ismert adatokat. Méliusz születési évét némelyek Horányi után 1536-ra, mások Fényes Elek után 1515-re teszik; újabb történészeink kivétel nélkül ez utóbbi évet fogadták el. Zoványi most a Horányi dátumát igyekszik igazolni. Mi alapon? Sem H., sem F. nem hivatkoznak forrásra; Zoványi ezt Horányinak elengedi, Fényesnek félrójja. Ez az első tévedés kritikájában. H. és F. adatai teljesen egyértékűek, mivel egyik sem adja a forrást; a kettő közül tehát más egykorú források alapján kell az igazat kiválasztani. Az 1536. év ellen igen sok aggályt támaszt az, hogy Méliusz 1557-ben (tehát 21 éves korában) a wittenbergi magyar tanulók széniora, 1561-ben pedig (tehát 25 éves korában!) már nemcsak debreczeni pap, de a legnagyobb orthodox egyházkerület tekintélyes püspöke volt. E teljesen hiteles két adat alapján épen Révész Imre sem fogadta el M. születési évét 1536-ot.

Hogy a Laskói-Csókás-féle idézet (mintha t. i. M. 1557-ben azért hivatott volna haza, hogy »a szentháromságtagadók ellen küzdő hazának segítségére legyen«) és annak érvül használása téves, azt íme szívesen és nyíltan beismerem s e tekintetben Zoványinak teljesen igazat adok; viszont azonban rá kell mutatnom egy nagy tévedésére, melyet e pontnál elkövetett. Hogy M. 21 éves korában wittenbergi szénior, 25 éves korában pedig püspök lehetett, s így 1536-ban születhetett, Z. azzal próbálja bizonyítani, hogy épen M. közvetlen utóda, Károlyi Péter is 20 éves korában ment ki Wittenbergbe s csaknem oly ifjan, mint Méliusz, 29 éves korában lett püspökké. És erre nézve hivatkozik Tóth Ferenczre. Igaz, hogy Tóth Ferencznél (Tul a tiszai püspökök élete 62. lap) ott találjuk, hogy Károlyi Péter 1543-ban született s erre nézve Tóth idézi Bod Péter Athénásának 132. lapját. Ez utóbbi műben azonban sem a jelzett lapon, sem másutt, *egy szó sincs arról, hogy*

K. mikor született. Tóth Ferencz tehát csak valami későbbi s épen nem hiteles feljegyzés nyomán (mely az ő Athénás-példányának lapszélére lehetett írva) állította azt, hogy 1543-ban született. Nem lévén tehát hiteles forrásunk Károlyi születési évét illetőleg: sem azt, hogy 20 éves korában volt vittembergi tanuló, sem azt, hogy 29 éves fővel püspök lett, egyáltalában nem állíthatjuk. És így azon érvek, melyekkel Z. Révész Imre kételyeit alapelkülieknek nyilvánítja, magoktól összeesvén: ugyancsak fenmaradnak ama kételyek s ennél fogva magam is *lehetetlennek* tartom azt, hogy Méliusz 1536-ban született volna, — s *nagyon valószínűnek*, hogy 1515-ben született. Igaz, hogy így Méliuszról egész negyvenegyéves koráig mit sem tudunk; de hát nem számos reformátorunk van-e, kinek életpályája csak java férfikorától kezdve ismeretes előttünk.

A többi felvetett kérdésnél már egészen helyesen érvel szerző s különösen a Rácz Károly kritikátlan állításait s a Tóth Ferencz tévedéseit teljes sikerrel czáfolja meg. Csak egyetlen pontot kell még egy kis megjegyzéssel kísérem. Szilády Áron (R. m. költők tára II. 437. l.) Türk Dániel naplója alapján azt állítja, hogy Méliusz már 1557. decemberében Debreczenben volt. Zoványi ezzel szembe Méliusz egyik művéből az ő saját szavait idézi: »Török János . . . vőn engem kegyelmesen az ő oltalma alá anno 1558, mindazóta isten engem itt Debreczenben tartott.« Mindenesetre igen fontos érv: de nem tehetjük-e fel, hogy az évszamba sajtóhiba csuszott, vagy hogy maga Méliusz is tévedhetett egy esztendő, mint az bárkivel megeshetik; — mert magam is többször gondosan átvizsgáltam a Türk feljegyzését s ebből *lehetetlen* mást következtetni, mint amit Szilády következtetett. Ugyanis a Türk naplójában az »1557. decz. 30.« dátum nem — mint Zoványi véli — a löcsei küldöttség elindulásának napját, hanem az előadott s már megtörtént események feljegyzésének napját jelenti.

A harmadik tanulmány *Jézus Sirah könyvének* Kolozsvárt 1551-ben megjelent magyar fordításáról szól. Az ó-szövegségi apokrif-könyvekből ez a legelső magyar fordítás, mely nyelvészeti szempontból is igen becsesnek mondható. Zoványi csaknem minden kétséget kizárólag kimutatja, hogy Zigericus Imre és Tövisei Mátyás, a tolnai hirneves református egyház tudós lelkészei voltak a fordítók, kiknek nevét a revisor Gyulai István és a kiadó Heltai Gáspár elhallgatták.

Az *Uzoni Boldizsár, Uzoni Sz. Balázs* című értekezés először is kimutatja, hogy a XVII. század irodalmában szereplő Uzoni név alatt nem egy, mint eddig irodalomtörténészeink állították, hanem két egyén keresendő s aztán gondosan egybeállítja úgy U. Boldizsárnak, mint U. Sz. Balásznak életadatait

Az utolsó tanulmány *Bornemissza Péter vallásfelekezeti álláspontjáról* egy tavaly lefolyt polemia eredménye. Thury Etele, mint a »Századok« olvasói előtt is ismeretes, úgy egyes cikkeiben, mint később egy külön füzetben is, azt vitatta, hogy B. P. határozottan a református, a kálvini irány híve volt; Zoványi ezzel szemben azt igyekszik bebizonyítani, hogy ama derék író és főpap határozottan a lutheri irányhoz tartozott. Mindkét vitázó igen sok figyelemreméltó érvet hoz fel álláspontja igazolására; s bár határozottan elismerjük, hogy azoknak kezelésében Zoványi több hivatottsággal, készültséggel és szerencsével jár el, mint ellenfele, feltétlenül győztesnek mégis egyiket sem nyilváníthatjuk. Az igazság a kettő között van; abban, mit maga Zoványi nagy igazán ekkép mond ki mindjárt tanulmánya elején: »Bornemisszának még nem lehetett alkalma a két felekezet egyike vagy másika mellett határozott állást foglalni, azaz annak tagjává lenni; ő még az egységes protestáns vallás híve volt. Ennélfogva felekezeti álláspontját keresni tulajdonképen teljesen feleslegesnek is látszhatik.« Minden kétségen kívül vannak Bornemisszának oly tettei és nyilatkozatai, melyekben egészen a kálvini irányt követi, viszont vannak olyanok is, amelyekben teljesen a lutheri irányhoz csatlakozik. Hiszen még Bornemissza utódát, Beythe Istvánt is, hosszú időn át ily közvetítő vagy ingadozó helyzetben látjuk s e forrongásból csak az 1595. második felében tartott hegyfalui gyűlésen kezdett határozottabban kiválni a két felekezet; ekkor lett »egy coetusból kettő.« (Fabó, Beythe élete 34. l.) A Thury és Zoványi közt lefolyt polemia tehát eredménytelen maradt annyiban, hogy Bornemisszát sem Kálvin, sem Luther részére határozottan foglalni nem tudta, mert hiszen ez a dolog természeténél fogva lehetetlen is; viszont igen szép eredménnyel járt annyiban, hogy azon kor egyház- és irodalomtörténetének több kérdése újabb világításba lett helyezve általa.

Zoványi tanulmányai számot tesznek e nemű irodalmi termékeink között, s feljogosítanak azon reményre, hogy idővel nemcsak egyes értekezésekkel, hanem nagyobb szabású, önálló művekkel is fogja gazdagítani egyháztörténelmi irodalmunkat.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

A régi Szeged. II. kötet. A kőbárány és a kun puszták pere.

Irta Reizner János. Szeged, 1887. 201 l.

Szeged város történetével azelőtt Varga Ferencz volt gyoroki s jelenleg kisteleki plebános foglalkozott, a ki munkásságának eredményeül 1877-ben kiadta »Szeged története« című művének első kötetét. A város történetének hátralevő részeit Varga

állítólag azért nem nyomatta ki, mert még mai napig sem készült el velők. Varga könyvének megjelenése után Reizner János volt városi főjegyző s jelenleg a szegedi Somogyi-könyvtár igazgatója látott Szeged monografiájának megírásához s 1885-ben »A Régi Szeged« I. kötetét »A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden« cím alatt közre is bocsátotta. E kötethez járul a fent kitett című újabb rész, mely a megelőző kötettel semmi összefüggésben sem áll.

Reizner történetírói munkásságát e művében a töredékesség jellemzi. Művének első kötetében a város legújabb korát tárgyalja, holott a történeti időrend nem a visszafelé, hanem az előrehaladó sorrendet követelte volna. Reizner a történelemben szokásos tárgyalási sorrendet, úgy látszik, azért nem tartotta meg, mert Varga I. kötetével nem akart versenyezni. Pedig e verseny elkerülésével csak újabb dilemmába került, a mi egész művére aligha nem zavarólag fog hatni. Ez pedig abban áll, hogy a történeti kortan sorrendjének megzavarása által nem képes feltüntetni a város fokozatos fejlődésének menetét, a mi pedig egy-egy helyi monografia legfontosabb feladatát képezné.

Eltekintve ettől, Reizner művének egyes kötetei szerves egészet nem képeznek, hanem egészen különállók, sporadikus tanulmányok jellegét viselik magukon. E második kötet pl. kizárólag csak a múlt századbeli perekről s a kőbárányról szól, a minek következtében az I. és II. kötet eseményei között mintegy nyolczvan évnyi hézag marad. Fogja-e pótolni, és valjon melyik kötetben pótolhatná szerző az így elmaradt időköz történetét? — azt csakugyan bajos lenne tudni.

És ebből önként következik, hogy bár Reizner buzgóságát eléggé alig méltányolhatjuk, történelmi módszerét elhibázottnak tartjuk. Avagy lehet-e helyeselni azt a módszert, mely szerint szerző az 1840-es évek tárgyalása után az 1700–1750. évek közötti időszak tárgyalására ugrik vissza, s akkor sem a város történetét, állapotát rajzolja, hanem csupán a kun pusztákért folyó pert eleveníti föl, hogy annak kapcsán a nem rég Dorosma község és Szeged város között vitássá vált kérdést eldönthesse. Ez a tárgy természetesen csak egyik epizódját képezi Szeged történetének s a róla irt kötet sehogy sem illik a városnak e századbeli állapotát festő előbbi kötet mellé.

A külön álló II. kötet magában véve is lényeges hibákban szenved. Szerzőt e hibákba a könyvén keresztülvonuló azon tendencia ejtette, melynél fogva ő a kő-báránynak, ezen a szegedi vár falából előkerült kőfaragványnak, szegedi eredetét kívánta a dorosmaiakkal szemben beigazolni. Ebből kifolyólag számos botlást követett el, a milyen Dorosma község eredetére és egykori

nagyságára vonatkozó hypothesisei, ilyenek továbbá a szegedi vár s szegedi középkori építészet ügyében felállított theoriái. E kérdéseket behatóbb és részletesebb tanulmányokkal lehetne eldönteni.

A mit ezeken kívül a kun puszták egykori birtoklásáról s utóbb a német lovagrend ellen folytatott hosszas perről elmond, az már kevésbbé érdekes részét képezi könyvének, mert, mint tudva van, a mult századbeli birtokperek vajmi kevés tanulságos dolgot foglalnak magukban, s legfeljebb csak a korszak jellemzésére szolgálhatnak. Reizner azonban nem a kort rajzolja, hanem magát a pert adja egész hosszadalmasságában elő.

Reméljük azonban, hogy Reizner, a kit törekvő és tehetséges embernek ismerünk, monografiai művének ezután következő kötetait több módszerrel, s több kritikával fogja összeállítani.

DUDÁS GYULA.

Villemain. Pindar szelleme és a lantos költészet a népek erkölcsi és vallási emelkedettségéhez való vonatkozásaiban. Francziából fordította Csiky Gergely.

Budapest, 1887. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

A lyra az emberiség érzelmének tükröje. Az emberi érzelmek évezredek óta ugyanazok s évezredek múlva is ugyanazok lesznek. Mégis mily érdekes ez érzelmek története! A hit, szerelem, barátság, fájdalom vagy boldogság érzéseinek lüktetése mindenütt ugyanaz, csak a forma más, a melyben az szemlélhetővé lesz. Az egyes ember öröm- vagy fájdalomkiáltása is egy központból tör elő, de a hang, melyen hallhatóvá lesz, mégis annyira változatos. S az egy központ okozza, hogy a lyrai költészet szelleme változatlan, egységes, kerek, s mert csirája az egyik szívben azért ébred, hogy a másikban újra kikeljen, az érzelemébresztés módja, formája a szó legszélesebb értelmében, ezer meg ezer féle. Innen van, hogy az érzések költészete mindig egyezni fog Pindar szellemével, még akkor is, midőn bolygónk lassu kihűlése alatt az utolsó emberpár fog küzdeni a létért. Meglesz akkor is a fájdalom, meglesz az öröm is; csak hogy míg amaz teljesen uralmába keríti az ember érzelmvilágát, emez úgy villan meg majd, mint egy-egy szikra a sötétben.

Az ókor jelleme a vallásos hitből indul ki. Költészete is teljesen e körül forog s a lyra ekkor termi e téren leggyönyörűbb virágait. A szerelem, a vitézség és a boldogság érzése mind a vallásos hitben olvad föl, ettől várja vágyai és reményei teljesülését. A héber költészet legnagyobb a vallásos téren, s a himnuszok,

melyeket teremtett, mindörökre utólérhetetlenek. Isten dicsősége sohasem zengett emberi ajkakon magasztosabb illetben s a héber ódákban megtaláljuk a lyrai szépség mindenfokú természetes jellemvonásait: a naiv vidámságot, a kecses szelidséget, a mérsékelt erőt, a tiszta és szigorú méltóságot, a magasztost tömörségében és nagyszerűségében. E költészet sohasem könnyelmű vagy profán, de szelid érzelmekkel és kedves képekkel ékesíti magát. Az Isten-ség eszméje oly magasztos fenségben jelenik meg előttünk, minőt az orpheusi lelkesedés pillanthatott meg amaz eleusisi rejtelmekben, melyeknek nagyságát Pindar ismerte.

Az ó-görög hymnus, mely eleinte míveletlen volt, mint az erdő, melynek lombjai között hangzott kezdetben, sokáig maradt durva és egyszerű, mint az első templomok roppant kövei, de aztán ezekkel együtt megszépült és kifejleszté az összhang minden változatosságát. S mi volt a szerelem költészete? Képzeljük Lesbos egét, — úgymond Villemain — a versek és a lant összhangját. a hang szenvedélyes hajlását, az átlátszó éjszakák csendjében vagy az égető nyári nap derült nyugalomban: és akkor megpillantunk valamit ama bájos őrzöngésből, melylyel a költészet és zene, a képzelem és az érzelék, az eszmény és a szerelem érintették az emberi lelket. És Tyrtaeus harczy dalai? Ó a helléneket Heracles győzhetetlen ivadékanak mondja, melyről Jupiter még nem fordítá el tekintetét, s mely tudja, mily nehezek Mars munkái, ki annyi könyvet fakaszt. »Szégyen arra, — így kiált fel a csaták dalnoka — ki holtan esik a fővényre, a vas hegyétől átszúrt hát-tal! Mindenki álljon elől erősen, két lábát a földre nyomva és fogai közé szorítva ajkát, czombjait, lábszárait, mellét és vállait széles pajzs-sal fődve! Jobbja vezesse dárdája heves csapásait s rázza fején fenyegető tollbokrétáját! Végezzen hatalmas tetteket a csatában s ne álljon pajzsa alatt messzire az ellenség nyilaitól; támadja meg közlről, sújtsa a kopjával vagy karddal s ejtse foglyul az ellenséget! A csatasorban, lábbal láb ellen, pajzsot pajzs-nak, tollbokrétát tollbokrétának, sisakot sisaknak szegezve, mellet mellre feszítve küzdjön az ellenséggel, markában a karddal vagy a hosszú dárdával kezében! És ti, könnyű csapatok, itt-ott meg-rázkódva pajzsaitok alatt, harczoljatok, röpitsetek erős kavicsokat, és kilöve könnyű nyilaitokat, maradjatok közel fegyvereseitek csapatához.«

Pindarhoz érünk. Ódáinak közös tárgya Görögország dicsősége és a férfias próbák, melyek e dicsőséget előidézék; a lantos költő, szent tekintélyével, Görögország ünnepein és szent játékein tanácsadója a közös hazának, a szövetség követje az egy eredetű, egyenlő hellén nemességű városok, fővárosok s a függetlenségre és fenségjogra emelkedett gyarmatok közt. Költészetének jellemző

szépségei a gondolat magasztossága, a metaphora merészsége, a styl méltósága, a szerkezet elevensége, a nyelv nagyszerűsége. Kortársa volt Aeschylus, kinél soha sem volt lelkesebb dalnoka a lyrai lendületnek. Csodálatos, hogy éppen e drámaköltőben jutott érvényre leginkább a vallásos és harczias hymnus, az istenimádás és hazafias hév. Ő valóban a polytheismus prófétája, a ki második látással van felruházva, fenséges, erélyes, rettentő és a történelem eseményeivel s embereivel lelkének visióit vezető színre.

Térjünk át Rómára. Mindenekelőtt el kell ismernünk, hogy a lyrai ihlettséggel nem igen találkozunk a római szellem első erőfeszítéseiben. Nem foglalt el ott külön helyet; nem tudta a képzelem és művészet néhány halhatatlan bélyegét nyomni a valósi hagyományokra és nemzeti ünnepekre: nem lépett be a rómaiak életébe, mely kevésbbé költői, kevésbbé szabad volt, mint a görögöké. Ez a körülmény bizonyára abban találja megfejtését, hogy a római lélek inkább cselekvésre, mint érzésre volt supponibilis. Augustus kora hozta létre Horácus költészetét, kinek Catullus volt előzője. Horatius egészen a római Pindar. Költészete vidám üdvözlése a sokáig száműzött barátoknak, a kit viszontlát, gyöngéd elbúcsúzás a távozó baráttól, vigasztalás a balsorsban, tanács a jólétben, egy-egy dicséret, panasz, egy közhelye a világi okosságnak: mindez ugyanannyi eredeti ihlet a szerencsés szellem számára. Megteremté a bölcsészti ódát, mondja szerzőnk, színpad és fölszerelés nélkül, a költészetet, mely szabatos, mint a gondolat, ragyogó, mint a szenvedély, s ezzel feltalálta, a mi mindig el fogja bájolni a gyöngéd szellemeket, akárminők a világ külső változásai. Megérinté az emberi szív mélyét, igaz, hogy nem a legnagyobb oldalán, hanem érzékeny pontok által, melyek nem törölhetők el.

Az ó-keresztény költészet jellemvonása az elvontabb és szabadabb mysticismus, melyen a természetesség és a lelkesültség uralkodik. Nem bir ugyan Pindar versmértékeinek gazdag változatosságával, sem nyelvének merészségével, de mindenütt választékos, új, nemes bájú, tele a természet iránti érzékkel és itt-ott a keleti felekezetek képzelmenek néhány eltévedt sugarával. Nazianzi Gergely és Synesius ez iránynak legkiválóbb mesterei. Azután Prudentius hymnusai következnek, elévülhetetlen virágok, melyek soha sem fognak elveszni, s melyeket énekelni fognak a legutolsó barbár földön, hol majd a kereszténység hódít és megáld.

A középkor legfényesebb csillaga, Dante, a költészet mysticus egéig emelkedik, az eszményi világig, mely egészen fénynyel van behintve, de hol a szellem csodái uralkodnak mindig az anyagéin. El költészet felváltva nyugodt és erős, rendkívüli és komoly, majd elbeszélés, majd hymnus. Petrarca ellenben a szépség dalnoka volt; szerette hazáját, de felszabadításáért hiába énekelt.

Franciaországban Pindar szelleme Ronsard lantján jelenik meg s Bossuet szónoki fenségében culminál. Mily érdekes találkozása a véletlennek, hogy Pindar szelleme egy pap- és egyházi szónokban testesül meg. Pedig e hasonlatosság vagy rokonság nem függ itt néhány betűszerinti utánzástól vagy a nyelv néhány véletlen találkozásától: sokkal általánosabb és bensőbb az. Szemünkbe ötlík e hasonlóság, az egészben és a részletekben, mind annak daczára, mi elválasztja egymástól a méltóságos francia püspököt, a tisztviselő fiát, ki maga is tisztviselő volt, kit befogadtak egy nagy király udvarába és állami tanácsába, a mély theologust, a hasonlithatatlan szónokot, kinek hangja a nagy temetéseket díszesíté, — és a bálványimádó Görögország zengzetes troubadourját, a boeotiai zenész fiát, ki egy thebai kis házban lakott, költő és dalmok volt s e czímnél fogva szívesen látott vendég a görög városokban, a syracusai, agrigenti, aetnai, cyrenei királyok palotáiban és gyakran a gazdag polgárok házában és asztalánál is, hol ajándékért vagy barátságból a görögök szentelt játékaiban nyert diadalokat dicsőíté. S daczára a sors és gondolkozás minden ellentétének, egy uralkodó vonás, a styl, a léleknek ez arczúlata, oly közel hozza egymáshoz e két embert, hogy a meauxi püspök egy lapja leghivebb rajza az olympiai költőnek, és Bossuet francia prózája, midőn magasztos, leginkább hasonlít Pindar görög költészetéhez.

Angol földön leginkább Gray áll Pindar szellemének hatása alatt; Olaszországban Monti és Manzoni az utolsó lyricusok, kik a görög költőt visszatükröztetik. Azután a francia Béranger alakja emelkedik előtérbe, ki oly szépen eltalálta művészetében a lyrai hangot s érinteni tudta a tömeg szenvedélyét, míg a művelt izlés tetszését is kivívta. Az utolsó költő szerzőnk művében, kinek lantján Pindar szellemét érezzük, a spanyol Gomez Gertrúd.

Nagy vonásokban vázoltuk a könyv tartalmát. Kétségtelenül nagyjelentőségű a tárgy, melyet az felöl s igazán megérdemli, hogy az emberi lelket foglalkoztassa. S teszi ezt francia modorban, egészen könnyedén, tartózkodva minden mellékes tekintettől, mely jellemzéseinek ártalmára szolgálhatna. Mindamellett előadásában a költők jellemzései nem elég kimerítőek, sőt néhol nem is elég világosak. E részben csak Pindar jellemrajzára utalunk, melyről pedig ily munkában nagy részletességgel kellett volna szólni.

De maga a könyv mégis becses olvasmány s történetíróknak is, minthogy nekik nemcsak az egyes ember, hanem az egész emberiség lelkével is meg kell ismerkedniök, melegen ajánlható.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

B. Kemény Gábor elnök betegsége miatt nem jühetvén a fővárosba s a másodelnökök akadályoztatás miatt nem jelenhetvén meg, Hunfalvy Pál mint legidősebb választmányi tag foglalta el az elnöki széket. Két felolvasás volt, Zsilinszky Mihályé: Patócsy Ferencz élete s Jakab Eleké: az erdélyi statutumok stb. Mindkettő a Századokban fog megjelenni. Folyó ügyekre kerülvén a sor, Pettkő Béla Bodajkról báró Miske által beküldött több 16—17. sz.-di oklevelet ismertet. Legrégibb 1509-ből Perényi Imre ítéletlevele solymosi Biják Pál és solymosi Horvát Gáspár közti határperben. Általában a legtöbb birtokügyi vagy magánjelentőségű. Erdélyi fejedelmektől 4 van: I-ső Rákóczi Györgyé 1647-ből, ki Micskai Kristófot egy meg nem határozott követségbe küldi keresdi Bethlen Ferenczezel; II. Rákóczi Györgyé, kettő Apafitól, mely utóbbiak az 1663—1664-ben felszedett portai adó behajtására vetnek világot. 1685-ből pedig Tököli Imre második hűtlenségi pere, midőn Apafi tőle Somlyó-Csehet elvette, az érdekesebbek. Ezután titkár jelenti, hogy a szerb akadémia, melylyel társúiatunk folytonos összeköttetésben áll, tudatta elnökének Dr. Pančič Józsefnek márcz. 8-án történt elhunytát. A társulat részvétátíratot intéz a belgrádi akadémiához. Ezután bejelenetett Grünwald Bélának évdíjas tagságból alapító tagságra átlépése, mi általános éljenzéssel fogadtatott. Évdíjas tagokul megválasztattak: *Hazai* Samu honv. főhadnagy Budapest (ajánlotta Juhász Béla), *Hollaky* Imre orsz. képvis. Déva (ajánlotta Széll Ákos), *Rézler* György ügyvéd, *Glück* Péter ügyvéd Kisvárdán, valamint *Ilegedűs* Ede kir. törv. bíró Nyíregyházán (aj. Kovács István), *Agyárdy* János r. k. segédlelkész B.-pest (aj. Bartos József), *Somogyi* Zsigmond (m. kir. pénzügyi számtiszt Felső-Ör (aj. a titkár), *Varázséji* Béla s. lelkész Ujpesten (ajánlotta dr. Posta Béla). Titkár felolvassa a fumei m. kir. állami, elemi- és polgári fiúiskola igazgatójának, Berecznek felhívását, hogy a Tört. Társ. az alakítandó és felállítandó ifjúsági könyvtár számára kiadványai egy-egy példányát megküldené, tekintve a hazafias czélt s hogy a többnyire szegény halász nép anyagi támogatására épen nem számíthat az igazgatóság. Határozatba megy, hogy Balassa Bálint költeményeinek egy példánya küldessék meg. Ugy szintén felolvastatik Szolnok-Doboka megye főispánjának báró Bánffy Dezsőnek átíratja, melyben felkéri a Társulatot, hogy támogassa ez őt azon célja elérésében, miszerint a megyéjében létező oláh

nevű faluknak régi történeti nevük kikutattatnék s ezen eredményről ö értesítették, melynek alapján megtehesse a kellő lépéseket azok elfogadása végett. E czélból egy bizottság küldetik ki: Pesty Frigyes, Szabó Károly, Majláth Béla, Jakab Elek, Csányi Dezső tagokból, kik is véleményüket a választmányi gyűlés elé terjesztendik. Titkár bejelenti a pénztári kimutatást, mely szerint a múlt hóban

bevétel volt	2,607 frt 73 kr.
kiadás »	480 » 52 »

maradvány ápril hóra 2,127 frt 21 kr.

Több tárgy nem lévén, miután még jegyzőkönyv hitelesítőknek Jakab Elek és Zsilinszky Mihály felkérettek, a gyűlés feloszlott.

EGYLETEK ÉS TÁRSÚLATOK.

— A MOSONYMEGYEI Történelmi és Régészeti-egylet 5-dik közgyűlése f. hó 11-én d. e. 10 órakor a vármegyeház dísztermében tartatott. Tiszteletbeli elnöke *Simon Gyula* főispán az egybegyűlt tagokat üdvözlővén, kiemelte, hogy ezen egyesület 5 évi fenállása óta csekély anyagi erővel, de annál nagyobb buzgalommal oly meglepő eredményeket tud felmutatni, melyenkről eddig alig vala valakinek sejtelve: középponti muzeumot alapított, melyben a felhalmozott leletek tanúságot tesznek, hogy Moson-megye területén különféle népek laktak, kiknek iparczikkei a mai korban is mintául szolgálhatnak. Ennélfogva örömmel constatálja, hogy az egylet a megye és a közönség pártfogását továbbra is megérdemli. Megnyitja tehát örömmel annak 5-ik közgyűlését s felkéri dr. *Sötér Ágost* elnököt, miszerint a nezsideri ásatások eredményeit felolvasni sziveskedjék. Erre Sötér feltűntetve, hogy Nezsider vidékén római sírokat fedezett fel, melyekben érdekes leletekre talált, daczára annak, hogy a sírok szegényebb sorsúakat rejtettek, s részben fel is valának dülva. A leletek, a mint a zöld asztalon kiállítva láthatók, a legkülönbözőbb alakú bögrékből, karpereczekből, mécsesekből, érmekből, s pipere olajüvegecskékből stb. állanak, melyekben az olaj nyomai még láthatók. Érdemesnek találja tehát, hogy az ásatások folytattassanak, melyek a régiségtárt még több római ereklyével fogják gazdagíthatni. Miután azonban az egylet az első 5 évi ciklusát befejezte, a maga és tisztitársai nevében a mandatumot a közgyűlés kezeibe leteszi. Mielőtt azonban ez e tekintetben határozná, kéri elnöki jelölését felolvastatni. Ezt az egyleti titkár — miután nyomtatásban fog szétosztatni — csak fővonalakban teljesíté, s a gyűjtemények összegeit s gyarapodásait felsorolá. Erre az elnöklő főispán kijelenti, hogy a közgyűlés véleményét gondolja kifejezni, hogy az egylet ügyei a legjobb kezekben vannak, felszólítja tehát a közgyűlés tagjait, miszerint ugyanazok az egylet vezetésére ezután is felkérésenek. A közgyűlés az indítványt éljennel elfogadá. A tisztikarban csak annyiban történt változás, a mennyi-

ben holdogult dr. *Nagy Kristóf* elsőtitkár helyébe *Óskeyi József* másodtitkár választatott, ennek helyét pedig *Mérényi Kálmán* egyleti tag foglalja el. Majd a pénztári számadások pontosaknak találtatván, a vizsgáló bizottság által a pénztárosnak a felmentvény megadatott, s a számvizsgálók újra egy évre megválasztattak. Tiszteletbeli tagokul az elnökség két egyént ajánl. Egyik *Deininger Imre* keszthelyi gazdasági intézet igazgatója, ki az egyesület megalapításakor nagy buzgalmat fejtett ki, s a régiségtárt több értékes tárggyal gyarapítá. A másik dr. *Török Aurél* egyetemi tanár s a budapesti antropologiai muzeum igazgatója, ki a nemesvölgyi ásatásoknál egy hétig közreműködött s az egyesületnek sok jó tanácscsal szolgált. Mindketten közlekedéssel megválasztattak. Végre az elnöklő főispán felszólítá *Ivánfi Edét*, az egyesület alelnökét, hogy Nezsider multjáról irt tanulmányát felolvasni sziveskedjék. Mit ő az idő előhaladottsága tekintetéből csak rövid kivonatban teljesített, kiemelvén Nezsidernek régi nevét, régibb és újabb birtokosait, szereplését a kereskedés és ipar tekintetében, továbbá hogy a háborúk terheinek viselésében és mozgalmaiban, mint a béke áldásaiban, mindig buzgó részt vett. Felszólítja végre, hogy a Fertő gyógyító erejét és gyönyörű vidékét tekintetbe vevén, idegenek nyári mulatóhelyévé iparkodják tenni. Ezek után az elnöklő főispán mind az egyesületi elnök mind alelnöknek tanuságos értekezéseikért, valamint az egyesület vezetésében kifejtett buzgalmukért, nem különben az egész tiszti kar és választmányának sikeres közreműködéseért jegyzőkönyvileg köszönetet szavaztatván, a közgyűlést befejezettnek nyilvánítja.

— A SZATMÁRVÁRMEGYEI SZÉCHENYI TÁRSULAT az 1882–1887. évi időközben kifejtett működéséről értesítőt adott ki. Hivatalos közleményeket tartalmaz ez a társulat megalakulásáról, működéséről, iskolák segélyezéséről, anyagi állapotáról, tagjairól, szervezetéről s munka-programmjáról és ez évi költségelőirányzatáról. Végül a társulat képviselőinek az orsz. congressuson tett indítványait közli.

A HÁZADÓ A XVIII. SZÁZADBAN.

A napi lapokban tréfás alakban fölmerült az a kérdés, vajjon a XVIII. században volt-e Magyarországon a városokban házadó? A kérdés Marczali Henrikhez volt intézve, a ki »Magyarország története II. József korában« című munkája első kötetének 73. lapján határozottan azt állítja, hogy volt, mondván, hogy »itt (városokban) azonban van már biztos és állandó alap is: a házadó.« Marczali e kérdésre nem adott tudóshoz illő feleletet. Tévedését beismerni látszik, de bizonyos fentartásokkal s védekezve teszi ezt, úgy hogy a be nem avatott olvasóra azt a benyomást tehetné közzé tett nyilatkozata, mintha mégis neki volna igaza s a helyett hogy alapos tudósok módjára magát a kérdést világitaná meg, tréfával igyekszik elütni komoly tárgyalását, holott a tudósnak minden alkalmat

föl kell használni, hogy az alapos kutatás eredményeit a nagy közönségnél is terjessze.

Pedig a kérdés elég érdekes s tisztázásának helye a monografiában van. Különösen oly munkában nélkülözhetetlen, mely II. József reformjainak részletes képét akarja adni. Mert a császár nevezetes átalakításokra törekszik különösen Magyarország adórendszerében. Mikép lehet ezeket megérteni az akkor fennállott viszonyok alapos ismerete nélkül? József reformjainak ismeretét nagyon könnyű megszerezni a levéltárakból, csak legyen valakinek türelme az erre vonatkozó előterjesztéseket, rendeleteket leírni vagy kivonni. De ez még nem tudományos munka. E reformok jelentősége, értéke, hatása a reális életre csak úgy állapítható meg, ha a történetíró, alapos közjogi ismeretekkel felszerelve mély kutatásokat tesz az államélet azon ágában, melyre előadása vonatkozik. E nélkül munkája legfeljebb becses adatok gyűjteménye lehet, de igazi tudományos munka rangjára nem tarthat igényt. Az a fölületesség azonban, melylyel Marczali a XVIII. század pénzügyi rendszerét s különösen a házadó kérdését tárgyalta, egy alaposságra igényt tartó szerző monographiájában nagyon feltűnő.

Marczali azt állítja, hogy a városokban a XVIII. században volt házadó és pedig kiemeli, hogy a ház volt akkor az adó biztos és állandó alapja. De mire alapítja ezt az állítást? Nyilvánvaló, hogy csak találmomra írta le a szavakat, minden pozitív alap nélkül. Mert nincs oly országos törvény, vagy királyi rendelet, melyből azt lehetne következtetni, hogy az állam, az állami adózás szempontjából, a házakat adótárgynak kívánta volna tekintetni, sőt ennek ép ellenkezőjét találjuk fel az egykori forrásokban, mert a házak megadóztatása az akkor uralkodott pénzügyi elvekbe ütközött volna.

Két fő pénzügyi elv volt, melyet a XVIII. század formulázott s érvényesnek ismert az egyenes adózás terén: az egyik »ne onus fundo inhaereat«, mely a nemesi birtokra vonatkozott s kizárta a földadó lehetőségét még a jobbágytelkekre nézve is s az egyenes adó terhét a jobbágy személyére hengerítette. A nemesség ehhez az elvhez szívósan ragaszkodott, azon egyszerű oknál fogva, mert megfelelt érdekének. A másik elv a városokra vonatkozott s az előbbinek egyenes ellentéte s így szól, hogy »onus inhaeret fundo«, azaz, hogy a városokban az adózás terhe a telken fekszik, a városokban az adó egyedüli tárgya a földbirtok, miből az a saját-szerű állapot keletkezett, hogy Magyarországon a földadó nem az országnak kizárólag földműveléssel foglalkozó vidékein volt életbeléptetve, hanem az iparral és kereskedelemmel foglalkozó városokban. (A három bányási megyében 1790-ig a telektől fizették az adót.) S ehhez az elvhez a városok ép oly szívósan ragaszkodnak, mint a nemesség az ellenkezőhöz, egyszerűen azért, mert ez összhangzásban volt a városok érdekével.

A porták kiigazításánál mindig versengés támadt egyes kerületek, megyék s a városok között s mindenik lehetőleg szabadulni akart a reá rótt tehertől s másokra akarta áthárítani. Valamennyi panaszkodik saját

szegénysége miatt s másoknál igyekezik kimutatni a nagyobb vagyonszármazást s a nagyobb adó elviselésére való képességet. Minthogy ebben a korszakban az adóügy törvénnyel szabályozva nem volt s még az adó tárgya, mértéke és kulcsa sem volt meghatározva, csupán a vagyonszármazás külső jelei után indultak az adó összegének megállapításánál. A megyékben a népesség, s nevezetesen a jobbágyság számának növekedése nagyobb portaszám megállapítását vonja maga után. A városokban, ha a házakat és a házak jövedelmét adóztatták volna meg, a városok felvirágzásával, házaik számának szaporodásával, szükségkép a városi porták számának megfelelő szaporodása, vagyis a városlakosságra kivetett adóösszeg emelése következett volna be, míg ha a városok adózására nézve az az elv volt érvényben, hogy »onus fudo inhaeret« vagyis, hogy a városokban az adó terhe a telken fekszik s más tárgy nem volt megadóztatható, a városok könnyebben védekezhettek a túlságos megterhelés s a porták számának szaporítása ellen, mert a telek kiterjedése ugyanaz maradt, mint adótárgy határozott, változatlan volt.

Az országgyűlések az egész XVIII. században nem is tettek kísérletet a házak megadóztatására s a kiküldött bizottságok a házakat nem is írják össze s csakis e század elején, az 1802-ik évi országgyűlésen készítenek az összeíró küldöttségek számára oly utasítást, mely szerint a városi házak és jövedelmük a megfelelő rovatba beírandó. A budai követ a többi város nevében felszólal s a törvénybe s az eddigi szokásba ütközések mondja az utasítás erre vonatkozó részét s bőven kifejti az okokat, melyek ez intézkedés keresztülvitelét a városokra nézve lehetetlenné teszik s különösen kiemeli, hogy ha a városokban az adót a házakra vetnék ki, ezt az egyes háztulajdonosokra kellene kivetni, a mi a városi házak tulajdonosainak tönkrejutását vonná maga után. Az országgyűlésen e felfogásnak senki sem mond ellen s csak annyit jegyeznek meg a budai követ előadására, hogy az érintett rovat felvételéből teljességgel nem következik, hogy a városok lakossága házaiktól adót fizessen.

Ugyanez a király, az udvari kancellária, a helytartótanács s az udvari kamara felfogása s e főhatóságok egyhangúlag azt a nézetet vallják, hogy a városokra nézve törvények értelmében az »onus fundo inhaeret« elve lévén érvényben, a városi házak meg nem adóztathatók s hogy a házak megadóztatása a városok romlását okozná.

Igy minden tényező, mely az állam akaratát képviseli, egyetért arra nézve, hogy a városokban a házakat nem lehet megadóztatni. Magyarország akkori közjogában a házadó mint törvényes intézmény nem létezett. Míkép állíthatja tehát Marczali, hogy a XVIII. században a városokban a házadó életbe volt léptetve?

De ha a házadó nem volt törvényes intézmény, talán mint tényleges állapot volt meg a városokban, vagy a városok nagyobb részében az állam törvényhozásának s főhatóságainak ellenére?

Az erre vonatkozó iratokból az derül ki, hogy voltak városok,

melyekben a házakat tényleg megadóztatták, de ezek kivételek voltak s e jelenségekből nem lehet azt következtetni, hogy a házadó a városokban általánosan érvényben levő pénzügyi intézmény volt. A házadó nemcsak nem nyugodott törvényes alapon, hanem a városok érdekeibe ütközött s azért ha valamely városban előfordult, szükségkép valamely partikuláris érdeknek köszönhette életbeléptetését. S ennek magyarázata nagyon egyszerű.

A városokban a belső tanács intézte a város ügyeit s ez a legvalószínűbb városi patricziusokból állott s teljesen kizárta a városi ügyekre gyakorolt befolyásból a külső tanácsot s a városi polgárságot. Ezek voltak azok, a kik a legkiterjedtebb telkek tulajdonosai voltak s a kiknek, ha az adó terhe kizárólag a telken feküdt, legtöbb adót kellett volna fizetniük. A belső tanács tehát nem egy városban kísérletet tesz a házak megadóztatására, mert így egy másik adótárgyra hárítván a terhet, szükségkép kevesebb adó esik a kezökön levő telkekre. De a városi polgárság körében csakhamar forrongás támad, a háztulajdonosok ezt az új adót törvénytelennek, igazságtalannak állítják, panasszal járulnak a király s a főhatóságok elé. Királyi biztosok mennek az illető városokba s az eredmény az, hogy a király a főhatóságok egybehangzó véleménye alapján eltiltja a városokat a házadó kivetésétől.

Az okok, melyeket ez intézkedés igazolására felhoznak, a következők:

Mindenekelőtt kiemelik, hogy a házak megadóztatása az ország törvényeibe ütközik, melyek azt rendelik, hogy a városokban az adó a telken fekszik. Azután, teljes ellentétben Marczalival, a ki azt állítja, hogy a ház biztos és állandó adóalap, azt mondják, hogy a házak s jövedelmük megadóztatása bizonytalan, aránytalan s önkénykedésekre és visszaélésekre ad alkalmat. Igazságtalannak tartják a házaknak jövedelmük szerint való megadóztatását, mert ha egy ház több évig jövedelmet nem hajt, a ház tulajdonosa károsodik, míg mások, kiknek nagy udvaraik, kertjeik vannak, mert jövedelmet nem hajtának, adómentesek volnának, ámbár különben a tulajdonosok kényelmére, élvezetére s hasznára szolgálnak. A házak jövedelmének megadóztatása ily módon akadályozná a városok emelkedését is. Azok, a kik a város szépítését tartva szem előtt, nagy s diszes épületeket emelnek s idegen pénzzel építenek s házaikból nem huznak megfelelő hasznót, ha e házak nagysága szerint adóztatnának meg, nagy kárt szenvednének. Azért a városokban csak a házak telkeinek kiterjedése s nem a ház nagysága és jövedelme vendő tekintetbe az adóösszeg megállapításánál. Az 1775. évi márczius 24-én kelt királyi rendelet, a főhatóságok véleménye alapján, akként intézkedik, hogy a szab. kir. városokban a belső és külső házak telkeit, a kerteket és földeket, nem véve számba a rajtok levő épületeket, fekvésük, előnyeik és hátrányaik szerint osztályozni kell s jártas földmérők által négyszögölek szerint felméréndők s az adó a négyszögölek száma s az osztályozás

szerint vetendő ki az egyes tulajdonosokra, mert ez felel meg a fennálló törvényeknek. *)

Ez volt a jogi és tényleges állapot a sz. k. városokban. Ebből láthatjuk, mily könnyen bánt el e kérdéssel Marezali monographiája. Azt mondja Marezali, hogy ez egy sor s ha ez hibás, azért az egész könyv jó lehet. De először nagy hiba, hogy Marezali a házadó kérdésének egy három vaskos kötetre terjedő monographiában csak egy sort szentelt s még nagyobb hiba, hogy ez az egy sor példátlan tájékoztatlanságra mutató tévedést foglal magában. Ha ma egy pénzügyi hivatalnokhoz a vizsgán azt a kérdést intézik, hogy van-e házadó? s ő azt feleli, hogy nincs, okvetetlenül megbukik, pedig nem is egy sort, hanem csak egy szót mondott ki, mert ez a szó azt bizonyítja, hogy nem ismeri Magyarország pénzügyi rendszerét. Marezali is, midőn azt mondja, hogy Magyarországon a XVIII. században házadó volt, nemcsak egy tévedést tartalmazó sort irt munkájába, hanem kétségtelenné tette, hogy teljességgel nincs tájékozva a XVIII. század pénzügyi rendszeréről, alapelveiről s részleteiről s hogy munkája tudományos szempontból meg nem bízható.

Azt hiszeziük, hogy használunk Marezali úrnak ha arra figyelmeztetjük, hogy ma nincs még meg az a tudományos elő képzettsége, hogy befejezett történetíró, de még annyi sem, hogy igazi tudományos adatgyűjtő lehessen. Marezali úrnak nincs közjogi képzettsége és nem ismeri alaposan az állam intézményeinek természetét, működését s szerves viszonyát. Ezt a képzettséget meg kell szereznie, mert e nélkül tudományos történetíró nem lehet senki. Mommsen, Macaulay, Ranke, Taine alaposan ismerték azon nemzetek közjogát, melyeknek történetét megírták; ha ily alapos közjogi képzettségük nincs, nem vállaltak volna nagy történetírókká, bármennyi adatot sikerült volna is a levéltárakból kifejgyezniök. Az állam szervezetének, intézményeinek alapos ismerete nélkül az író tudományos értéke, még ha száz kötetnyi adatot képes is közzétenni, úgy viszonylik az igazi tudóshoz, mint oly emberé, a ki az állati organizmus szerveinek s alkotásának ismerete nélkül csontokat gyűjt és zsinórra fűz, a Cuvier tudományához, a kinék egy csont is elég volt, hogy az egész állat organizmusát fölépítse belőle. Az ilyen gyűjtő nem képes tudományos következtetéseket kivonni gyűjteményéből, de sőt a gyűjtésnél sem jár el tudományos szempontok szerint, vagy kritika nélkül halmoz össze mindent, a mit talál s a minék semmi becsé nincsen, vagy olyan példányokat dob el, melyek tudományos értékűek, nem is sejtve, mit bír bennök. A szakember ezt mindjárt észreveszi. Képzeljünk egy tudóst, a ki az órák szerkezetének fejlődési korszakait akarná leírni, de nem is nézett volna egy óra belsejébe s fogalma sem volna az órák kerekeinek, rugóinak, hengereinek, srófjainak működéséről s egymásra hatásáról, vajjon meg-

*) A helytartótanács iratai között az 1775. évi 59., s az udvari kamara u. é. 1284. szám alatt.

írhatná-e az óra történetét s ha megvinná, nem venné-e észre azonnal a leg-egyszerűbb óráis, hogy e történet megírója az óra szerkezetét nem ismeri?

A másik figyelemztetés, melytől hasznót reménylünk s melyet Marczali úrral szemben el nem hallgathatunk, az elsővel szorosán egybefügg s megmagyarázza azt a jelenséget, hogy Marczali mint monographus nem volna képes egyes intézményeknek bizonyos korszakban való életét, működését leírni, ha alapos közjogi képzettsége volna is. Azt hisszük, hogy mindenki előtt világos, hogy a bölcsészet történetét megírni akarni, bölcsészeti ismeretek nélkül, ép oly képtelenség, mint egy állam intézményeinek történeti leírására vállalkozni, közjogi ismeretek nélkül. De a közjogi intézményeknek még csak leírása sem sikerülhet annak, a ki egy bizonyos korszakban ez intézmények konkrét alakját nem látta s még csak a forrásokkal sem érintkezett, melyekből erről tudomást szerezhetett volna.

Marczali ír a pénzügyi viszonyokról, közigazgatásról, igazságszolgáltatásról, megyéről, városról, a nélkül, hogy egy városi vagy megyei levéltárat átkutatott volna. Ismereteit a központi levéltárakból merítette, melyekből lehetetlen összealkotni az intézmények akkori életének s működésének képét. Maradjunk a pénzügyi viszonyoknál, hogy egy példával megértessük a be nem avatottal is, mennyire lehetetlen, hogy Marczali alapos, tudományos monographiát adjon olvasói kezébe a rendelkezésére álló eszközökkel. Magyarország adózási rendszere nem volt törvénynyel szabályozva, nem is volt központi hatóság, mely az adók kezelését egységes elvek szerint vezette volna. Minden megye, kerület, város más-más eljárást követett s az országos adózás tisztán helyi alakjában jelenik meg s nincs is más, mint helyi alakja. Nem a titkos levéltárban, nem a kanczellária sat. levéltáraiban talált adatokból lehet megismerni Magyarország adórendszerének akkori állapotát, hanem csupán a megyei, városi levéltárakból, melyekben az adózás akkori rendszere konkrét alakjában van fenntartva. Ugyanez áll különben a közigazgatásra, az igazságszolgáltatásra s egyebekre nézve is. Mindezen intézmények részletes, tudományos leírása lehetetlen a megyei és városi levéltárakban heverő anyag felhasználása nélkül. Azért, a mint Marczali e bő forrásokhoz nem szállt le s nem merített belőlök, minden szakember tudta, hogy ezzel az eljárással nem lehet az állam belső életét visszatükröző monographiát írni s hogy munkája nem lehet alapos s szükségkép töredékesnek s felszínesnek kell lennie.

Positív ismeretek hiányában találmra kellett írnia s oly szerencsétlen hypotézisekhez folyamodnia, mint a házadó létezése a XVIII. században, a mi nem történhetett volna meg rajta, ha tudományos előképzettsége nagyobb s kutatásai mélyebbre hatottak volna. Lesz még alkalmunk más intézményeknél kimutatni Marczali tájékozatlanságát az állam legfontosabb intézményeire nézve, melyet különben kora s tanulmányainak hézagossága is magyaráz meg. E hiányokat könnyen pótolhatja Marczali De e megjegyzéseket s azokat, a melyek következni fognak, nem hallgathatjuk el a tudomány érdekében s használni kívánunk velök a szerzőnek

is. Szerénysége ismeretes ugyan, de mégis megtörténhetik a legszerényebb emberen is, hogy jóindulatú emberek buzditó nyilatkozatait a befejezettség iránt tanúsított köteles hódolatnak tekinti s megszűnik magasabb czélok felé törekedni. Mi biztosítani akarjuk Marczali tehetségét a történetírásnak, melynek jó szolgálatakat tehet, ha megszerzi magának az intézmények természetének s életének ismeretét, tehát a tudományos alapot, mely nélkül egy nemzet belső életének megértése, leírása sem sikerülhet, tudományos tárgyalása pedig merő lehetetlenség.

Sz. P.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. MÁRCZ.

- Balogh Gyula.* A Rákóczi-nóta eredete. *P. Hírlap* 66.
- Berecz Gyula.* A volt katonai határvidék és határőrök. *Fiume* 10. és köv. sz.
- Bór Benedek* komáromi gyűjtőgató elítéltetése (1659.) *Komáromm. Közöny* 14. szám.
- Esterházy Imre* (Galanthai gróf —). *Frater Emericus. Sorbounai. Veszprém* 10. szám.
- Gregorics Gábor.* A bűnösök sorsa hajdan. Bünesetek a XVII. és XVIII. századból. (A Komárom városi levéltár adatai nyomán.) *Komáromi Lapok* 13. sz.
- Gyulai Rezső.* Megyénk a Kurucz-háborúban. *Komáromi Lapok* 11., 12. sz.
- Jakab Elek.* Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek történeti fontossága. (Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. és XI. kötet. Szerk. Szűdyi Sándor.) *P. Napló* 90., 91. sz.
- »*Karácsonyi János, dr.* Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Bpest, 1887.« *Ism. Dr. Böhm János. Irod. Szemle* 3. sz.
- Kis Ernő.* Részlet Pápa történetéből a XVI. században. *Pápai Lapok* 10. és köv. szám.
- Koos Ferencz.* Százhatvanöt éves magyar sírvers a pürkeszi új templom kökerítésének falába befalazva. *Brassó* 32. sz.
- Kőszeg ostroma.* *Kőszeg és Vidéke* 12., 13. sz.
- Major Pál.* Egy »védbástya«-ról. Mosonmegye monografiája. *Bud. Hírlap* 76. szám.
- Mátyás-billikom.* *Nemzet* 88. *Egyetértés* 88. — A Rumi-család billikoma. *Szentgyörgyi Horváth Zsigmond,* Rumi és Rába-Doroszlói *Rumy Adolf.* *Egyetértés* 91.
- Müllerer Bódog.* Az első német települések a Duna-Tisza-Maros-köz déli részeiben. *Délvidéki Nemzetőr* 11. sz.
- Orbán Balázs.* A székelyek eredetéről. *Ellenzék* 56. sz.
- »*Pesty Frigyes.* Magyarország helynevei. Bpest, 1888.« *Ism. — cs — P. Napló* 63. *Egyetértés* 64. *Erdélyi Híradó* 52., 53. *R. L.*
- Pulszky Károly.* Régi és modern festmények kiállítása. *Nemzet* 73., 74. sz.

Régi és új képek kiállítása. *Egyetértés* 75. és köv. sz. *Nemzet* 75. és köv. sz. *Für. L.* 78. sz.

Rimaszombat szerepe a XVII. és XVIII. század szabadságharczaiban. *Gömör-Kishont* 12. és köv. sz.

Sárkány Imre. A pelsőczi Bebek család. *Gömör-Kishont* 11. sz.

Székeltyek eredetéről. *Székeltyföld* 22. sz.

Téglás Gábor. A krasznai arany kincs az irodalomban. *Kolozscár* 52. sz.

Tudománykedvelő uralkodók a magyar történelemben. *Vasárnapi Ujság* 8. sz.

IRODALMI SZEMLE.

— A M. TUDOM. AKADEMIA kiadásában megjelent könyvek:

Magyarország története II. József korában, írta, *Mareczali* Henrik. Harmadik kötet. A több mint hatszáz lapra terjedő kötettel a munka be van fejezve, kezdődik a II. évtizeddel s végződik József halálával. Végéhez egy pár ívre terjedő okmánytár van csatolva. Széleskörű forrástanulmány alapján készült munka, mely a hazai viszonyokat az európai események keretébe igyekszik beilleszteni. Az index a már teljesen kész munkához később úgy látszik külön fog megjelenni, s nem a szerző, hanem az Akadémia készítetteti.

1. *Régi Magyar Nyelvmélték*: ötödik kötetének tartalmát a Jordánszky-Codex Biblia fordítása teszi. E kötetet még boldogult *Toldy* Ferencz rendezte sajtó alá s nyomatta is ki. Ez a Jankovich-töredéket s Jordánszky-részt foglalta magában; közbejött halála gátolta meg, hogy a kész munkához a bevezetést elkészíthesse. De a munkának hasznára vált, hogy nem adatott ki. Ugyan is a kinyomtatott Biblia fordításnak épen eleje hiányzott, mely 1880-ban megkerült. Cseméz József birtokában volt, kitől a primás szerezte meg. A Biblia fordítás most ezzel a töredékkel kiegészítettett, melyet *Wolf* György rendezett sajtó alá, s az egész könyvet kimerítő és igen tanulságos bevezetéssel látta el.

2. *»Nyelvmélték«* IX-ik és X-ik kötete megjelent. Tartalmát e két kötetnek az Érsekújvári codex teszi. E két kötettel összesen 13 kötet van a közönség kezén — mert az I—8 és 11—13 kötetek már korábban elhagyták a sajtót. Az egyes kötetek ára oly olcsóra van szabva, hogy az a szegény emberek számára is megszerezhető legyen: mit annyiival inkább kívánunk hangsúlyozni, mert ez a collectio a nyelvészet számára nélkülözhetetlen.

Pesty Frigyes nagy munkájából *»Magyarország Helynevei«*-ből az első kötet a Történelmi bizottság kiadásában megjelent. Húsz év óta gyűjti Pesty e munkához az adatokat. Tervével s az előmunkálatokkal már készen volt, midőn rovatos táblákat küldött hatóságokhoz, melyben praecise feltette a kérdéseket. Az ez uton kapott válaszok a munkának természetesen csak egy kis részét teszik: a historiai oldalt a már megjelent diplo-

matariumokból s saját gazdag gyűjteményéből merítette. Tervéről, eljárásáról egy két ivre terjedő bevezetéssel számol be a közönségnek: az általa elért eredményről tüzetes ismertetéssel fogunk a közönségnek számot adni.

A *Történettudományi Értekezések* közül megjelent Wenzel Gusztávnak mult évi maj. 9-én tartott akadémiai felolvasása »Rosztizláv galicziai herceg, IV. Béla magyar királynak veje«, mely a herceg sorsára, működésére és személyére vonatkozó adatokat gyűjté össze. — A *Társadalmi Értekezések* közt megjelent Schwarz Gyulának, a mult nagygyűlésen megválasztott rendes tagnak, székfoglaló értekezése Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében.

Az *Emlékbeszédek* során megjelent Szabó Károly meleg hangú emlékbeszéde *Ladányi* Gedeon felett, mely egyaránt méltányolja az író és tanárt.

— KARCÚ ANTAL ARZÉN tagtársunk, mint azt időnként egyes kötetek megjelenése alkalmával felemlítettük, kiadta Vác város történetét nyolcz kötetben. E nyolcz kötet azonban nem pusztán Vác város története — felöleli az Vácznak egész környékét. Magával a várossal a négy első kötet foglalkozik, az V-ik a váci egyházmegyét, a püspökök életrajzaival, a VI-ik a székesegyházat s káptalant, a VII-ik főesperességeket, a VIII-ik az egyházmegyei intézeteket s kolostorokat tárgyalja. A nyolcz kötet ára 9 frt s egyedül csak a szerzőnél kapható Vácztól.

— KÁROLY JÁNOS »Az öskeresztény irodalom monographiája« czím alatt egy nagyobb, több kötetre tervezett munkának első bevezető kötetét tette közzé. Ez az első nagyobb munka az öskeresztény irodalomról magyar nyelven, mely az e tárgyra vonatkozó nagy irodalomnak felhasználása mellett az eredeti forrásokból is merített. A munkát Pauer püspök meleg hangon irt szép levele előzi meg, melylyel a munkát, annak előnyei felszámolása mellett ajánlja. A munka már kétségtelenül tárgyánál fogva is érdekes, kivált ma, midőn az egyházi atyák újabb méltatásban részesülnek, de az a nagy olvasottság s gazdag ismeret, melylyel azt szerző megírta, még ajánlatosabbá teszik.

— HOLLÓSY ISTVÁN e czím alatt »A dákok latin-római, kelta, vagy hun-szkytha népfaj voltak-e? Östörténelmi és politikai tanulmány« — egy füzetet adott ki (49 l.) M. Szigeten. Tudtunkkal első, de mindenesetre figyelmet keltő történelmi tanulmánya ez Hollósynak, melyet politikainak is azért nevez, mert vonatkozással és tekintettel van hazánk (első sorban Máramaros megye) nemzetiségi viszonyaira s magasabb nemzet-politikai szempontokra és vezéreszmékre. — Mindenekelőtt a lángoló hazaszeretet s a honfui lelkesedés szava az, a mely felkölti iránta az olvasó érdeklődését. Más kérdés az: vajon az ő előszeretettel tárgyalt hypothezisei megállhatnak-e a történelmi kritika előtt? Szerinte a máramarosi ruthének a *kabarok* utódai, a kik a szláv-görög rithussal felvévén a kereszténységet — még Álmos előtt elindultak az ősi hazából s utól éretvén a magyarok által, együtt jöttek be az új hazába. A dákok nem római, de a hun-szkytha nemzet tagjai voltak, tehát vérrokonaink. Az oláhok, a török »rumun«

jobbágy és a görög szerb »vlach« névvel jelölt pásztorkodó nép hajdan a Meotisz partjain lakott a többi hun-szkytha néptörzs között s a kaukázai albán népből e szkytha-fajból keletkezett. Ennélfogva nem a latinoknak, de a magyaroknak rokonai, mint pl. a bolgárok. Erre a vérrokonságra öhajtaná ő alapítani a nemzet jövőjének biztosítását; a nemzet hivatását abban látja, hogy a keleti rokon népek (oláhok, bolgárok, szerbek) élén mint legidősebb testvér-állam vezérszerepet vigyen. A függelékben több máramarosi kérdéssel foglalkozik, pl. hogyan lett az ottani *g. kath.* tanító képezdéből tisztán *román* tápintczet, 2. kik által és hogyan csinálódott az oláhuralom Máramarosban.

— A SZABADKÖMIVESSÉG újabb időben többszörös megtámadtatásnak lévén kitéve, a szabadkőművesek jónak látták magok és társulatuk igazolása végett egy füzetet adni ki, melynek czélja, hogy a szabadkőművesség lényegét, alapelveit, történetét, fejlődését, szervezetét s feladatait a nagy közönséggel megismertesse, különös tekintettel hazai viszonyainkra. E füzet mindenekelőtt a magyarországi *Nagypáholy* alapszabályainak első szakaszát közli, mely a szövetség czéljait sorolja elő. Történelmi fejlődéséből megtudjuk, hogy az Magyarországon már a mult században meghonosult s akkor I. Ferencz császár is tagja volt. Mária Terézia oszlatta fel a páholyokat. II. József alatt újra virágzásnak indult s a magyar nemesség soraiból származóan lettek tagjai. Elősorolja ama magyar családokat, és írókat, a kik tagjai voltak. Áttekintést nyújt továbbá a külföldön való elterjedéséről.

— »MONUMENTA GERMANIAE PAEDAGOGICA« cím alatt Berlinben Kehrbach szerkesztésében egy nagybecsű collectió jelenik meg, mely a németországi paedagogiai emlékeket foglalja magában. Az épen most megjelent 14-ik kötet az erdélyi szász tanügyi dolgokat foglalja magában 1543—1778 közt. Szerkesztette *Teutsch Frigyes* (a szász püspök derék fia) kitől már igen sok becses publicatio jelent meg, — melyek közt azonban a legnagyobb és legfontosabb ez. Terjedelmes és kimerítő bevezetése részletes tanulmányban foglalja össze a közlött anyagot. Ajánlva *Teutsch* Györgynek 70-ik évi születésnapja alkalmából.

— *TEUTSCH* György, az erdélyi történetírás kezdetéről irt nagybecsű tanulmányát, mely a Honismertető Egylet Archivjában látott világot, különnyomatban is kiadta.

— »UEBER DIE RÖMER MONATE« cím alatt *Rudel Theodor* a hallei egyetemen tudori értekezést adott ki, mely a római szent birodalom pénzügyi viszonyainak fejtegetésével foglalkozik a középkor végén s az újkor elején. Rómer-monat név alatt azt a pénzt értették, melylyel a birodalom tagjai a gyalog és lovas csapatok kiállítását megváltották — oly arányban mint a hadjáratot egy vagy több hónapra tervezték. A római hópénz többnyire a törökök elleni hadjáratra levén megszavazva, e könyv minket is érdekel. De adtak ott másra is, pl. 1486-ban Mátyás király ellen a frankfurti gyűlésen 527,900 rajnai forintot.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A BUDAPESTI KÖZLÖNY ápr. 5-iki száma ö felsége következő legmagasb elhatározását közli: Ő császári és apostoli királyi Felsége, a cs. és kir. közös külügyminister l. a. előterjesztése alapján, f. évi márczius hó 27-én kelt legf. elhatározásával: *dr. Winter Gusztáv*, házi-, udvari- és állami levéltárnoki címmel és jelleggel felruházott I. oszt. levéltári fogalmazót, valamint *dr. Károlyi Árpád* I. oszt. levéltári fogalmazót — házi-, udvari- és állami levéltárnokokká nevezte ki; *Paukert János* I. oszt. levéltári fogalmazónak pedig a házi-, udvari- és állami levéltárnoki címet és jelleget legk. adományozni méltóztatott.

† A BELGRÁDI KIR. AKADEMIA elnöke *Dr. Pančić* József, az ottani egyetemen a botanika tanára, a magyar Akadémia, továbbá a délszláv akadémia tagja stb. elhunyt Belgrádon, 1888. márcz. 8-án.

† SOMOGYI KÁROLY esztergomi apátkanonok, társulatunk alapító tagja, a szegedi Somogyi-könyvtár megalapítója, a magyar főpapság egyik legkiválóbb tagja, márcz. hó 21-én elhunyt. Nevét a magyar művelődés történelmében az által örököltette meg, hogy 60,000 kötetnyi könyvtárát az árvíz után újra felépült Szegednek adományozta. Ezen kívül is nagy öszszegű alapítványokat tett jótékony intézetek javára. 1811-ben született Tisza-Földváron Hevesben. Iskoláit Pesten végezte; pappá 1834-ben szenteltetett fel. A tudományos és irodalmi téren szép sikerrel működött, főképp kath. hetilapok szerkesztésével. A »Kath. iskolai lapok«, »Családi Lapok«, majd a »Religio és Nevelés« szerkesztője volt sokáig. A szent István-társulat regenerálása után annak al- majd főigazgatójává választatott, de ez állásáról később Esztergomban lakása és szembetegsége miatt lemondott. E betegség élete utolsó éveit megkeseríté. Áldás emlékére!

— A KEMÉNY ZSIGMOND TÁRSASÁGOT, mely Marosvásárhelyt egy ideig szépen virágzott, de utóbb illetéktelen vezetők állván az élére, a tagokat a munkálkodástól, a közönséget a részvételtől elidegenítvén, beszüntette működését: most újra feléleszteni törekednek a székely főváros irodalom barátai. *Deák* Farkas id. elnök és *Lakatos* Sámuel id. jegyző a választmány márcz. 10-én tartott ülésének határozata alapján ápr. 3-ra rendkívüli közgyűlést hívott össze, a társaság alapszabályainak megváltoztatására. Eddig nagyon szűk munkaköre volt a társaságnak (szépirodalom és aesthetika) s már magában ez nagyon megbénítá munkálkodását. Reméljük, hogy szélesebb munkakörrel sikerül újra virágzásra hozni e szép hivatású társaságot.

— FELHÍVÁS. A Br. Radvánszky Béla által kiadandó s társulatunk kiadásában megjelenő »Házi Történelmünk Emlékei« című forrásgyűjtemény minél teljesebbé tétele szempontjából felkérjük tisztelt tagtársainkat, a mennyiben 1711 előtt magyar nyelven írott *szakács-könyvek* vagy *házi orvos* és *kuruzsló könyvek* birtokában volnának, legyenek szívesek azt rövid idei használatra a Történelmi Társulat titkári hivatalához beküldeni. (Budapest, Egyetemi-könyvtár.)

Szilágyi Sándor.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadja a Magyar Tudom. Akadémia. Ötödik kötet. A Jordánszky-Codex Biblia fordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta *Toldy* Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta *Wolf* György. Budapest, 1888. 4-edr. XXXI. 110^a. és 930 ll. Ára 6 frt.

— NYELVEMLÉKTÁR. Régi magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi bizottsága. IX. kötet. Érsekújvári Codex első fele. Budapest, 1888. 8-adr. XXVII. és 272 ll. — X-ik kötet. Érsekújvári Codex második fele. Budapest, 1888. 8-adr. VIII. és 356. ll.

— COLBERT. Irta *Ballagi Aladár* lev. tag. A II. osztály külön kiadványa. Első rész. Budapest, 1887. Kiadja a M. T. A. 8-adr. 243 l. Ára 1 frt 50 kr.

— A DÁKOK latin-római, kelta vagy hun-szkytha népfaj voltak-e? Őstörténelmi és politikai tanulmány. Irta *Hollósy* István. M.-Sziget, 1888. 8-adr. 49 l.

— AZ ÖSKERESZTÉNY IRODALOM monographiája. Irta *Károly* János. Első kötet. Bevezetés. Budapest, 1888. 8-adr. IX. és 253 ll. Ára 1 frt 60 kr.

— A SZATHMÁRMEGYEI Széchenyi-Társulatnak Értesítője 1882—1887. Szathmárt, 1888. 8-adr. 60 l.

— A SZABADKÖMÜVESSÉG lényege, alapelvei, történeti fejlődése, szervezete és feladatai, különös tekintettel hazai viszonyainkra. Második bővített kiadás. Budapest, 1888. 8-adr. 32 l.

— JERUZSALEMTŐL NAZARETHIG. Uti Emlékek. Irta s a pozsonyi Toldi-körben 1888. jan. 21-én felolvasta Dr. *Ortway* Tivadar. Pozsony, 1888. 8-adr. 91 l.

— BÁRÓ ROSZNER ERVIN VÁLASZÁRA. Irta *Kovács* Gyula. Budapest 1888. 8-adr. 45 l.

— A MOZSONYMEGYE VÉDNÖKSÉGE ALATT ÁLLÓ Mozsonymegyei Történelmi és Régészeti Egylet évi jelentése. Magyar-Óvár, 1888. 8-adr. 37 l.

— DIE DEUTSCHEN SIEDELUNGEN in der Bukowina von Franz Adolf Wickenhauser. 2. Bändchen. Czernovitz, 1888. 8-adr. 221 l.

— DAS MITTELALTERLICHE DRATHEMAIL. Ein Abschnitt ungarischer Kunstgeschichte Von Dr. Joseph Hampel. Mit XXIII. Tafeln Abbildungen. Budapest, 1888. 8-adr. 45 l.

— DIE SIEBENBÜRGISCH-SÄCHSISCHEN SCHULORDNUNGEN. Von Dr. Friedrich *Teutsch*. Erster Band. 1543—1778. Berlin, 1888. 8-adr. CXXXVIII + 416 l. (»Monumenta Germaniae Paedagogica« VI-ik k.)

JÁVORKA ÁDÁM EZREDES

S A Gr. FORGÁCH- ÉS RÁKÓCZI-LEVÉLTÁR.

(Vázlat a Rákóczi-emigráció történetéből.)

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Zsigmond halála után a meghatalmazott Krucsay a magyarországi Forgáchokkal a levéltár kiváltása iránt, úgy látszik, nem léphetett érintkezésbe; mint száműzöttek, nem igen volt módja benne, s más részről, a megelőző sikertelen kísérletek után, Forgáchék sem nyomozódtak többé az archivum visszaszerzése érdekében; legalább egyelőre nem. Csak Mária-Therézia uralkodása első éveiben kezdenek újra tudakozódni e végből Lengyelországban Simon úr unokaöccsei, mint legközelebbi jogutódok. A testvérek legidősbike, az előbbi eredménytelen kísérleteket intézett János gróf 1736-ban elhalálozván, most már az Érsek-Újvár melletti komjáthi uradalom tulajdonosa: Ferencz gróf, kir. tábornok, lón köztük a senior. Néhai bátyjánál sokkal erélyesebb, tevékenyebb természet. Ő vette föl ismét az 1731-ben elejtett fonalat, 1740-ben, fölhíván ezen évi július hó 11-kén Komjáthiból kelt levelével az ez idő tájt a szász választó-fejedelmi udvarnál tartózkodó, nógrádmegyei származású *Darvas Pált* (néhai Darvas Mihály, Rákóczi-korbeli alispán fiát): nyomozódjék a Drezdával élénk kereskedelmi összeköttetésben álló Lengyelországban, különösen Lemberg táján, a gr. Forgách-levéltárnak hol és minő kezekben létele iránt, s ha nyomra bukkan, a további lépések megtétele végett utazzék el oda, a grófi család költségére s megbizásából. Gr. Forgách Ferencznek ezen levele nem maradt ránk, csak annyiból ismerjük tartalmát, a menüyiben Darvas válaszában hivatkozik reá; s ebből olyasmi tűnik ki, hogy a grófot valami

lengyel zsidó, — hihetően Zsigmond úrfi hitelezőinek egyike — figyelmezteté levél avagy üzenet által, családi levéltára fennlétének némi homályos nyomára. Ezen a nyomon kell vala Darvas Pálnak tovább haladnia, illetőleg a kérdéses zsidót kinyomoznia. Meg is tevé, a mint tőle tellett. Drezdából 1740. szeptember 4-kén keltezett német nyelvű válaszában mentegeti magát a megbízó gróf és főispán előtt, hogy a reá bízott dologban oly sokáig halad tudósítása; de hát Lemberg 160 mértföld Drezdától: e nagy távolság a késedelem oka. »Dieweilen es nun eine verwegene Unternehmung wäre ohne vorher einige Spur von den Juden gefunden zu haben, eine so weite und kostbare Reise zu hazardieren: also habe durch einen gewissen verständigen Negotianten, der von hier Correspondenz dahin hat, erstlich ausforschen wollen, wo besagter Jude wohnhaft? und wenn dessen Aufenthalt ausfindig gemacht worden, demselben zugleich proponieren lassen; wie man die Sache am genauesten, und soviel möglich, ohne erhebliche Umkosten tractieren könnte? Indem ich versichert bin, dass dem Juden nicht soviel an den Briefschafften, als an dem Gelde wird gelegen seyn, und er also wohl selber die Sache und *Recuperation der Briefschafften* facilitiren wird. Sobald ich also von dem Negotianten Antwort erhalte, werde ich nicht unterlassen Ewer Gnaden solche zu communicieren, und wie es ferner zu incaminieren (megkezdeni, megindítani), dieselben zugleich zu Rathe zu ziehen.« A levélíró buzgalmán nem fog elmúlni semmi, mert ő a gr. Forgách-házhoz táplált meleg ragaszkodását az anyatejjel szívta be, — stb.

A Darvas Pál által folytatott e kutatás további fejleményeiről a családi levéltárbeli correspondenciák mélyen hallgatnak. Alkalmasint nem sikerült neki a kérdéses zsidót felnyomoztatni, sem pedig magának az archivumnak hollétét, mit gróf Forgách Zsigmond elhúnyta óta mély homály borított, melynek titkát jóformán csak a beavatott néhány, még élő emigráns ismerte. A nyomozást azonban gr. Forgách Ferencz mindamellett ernyedetlen szívósággal folytatta még jó ideig, s ennek némi eredményeképen Varsóból vagy Krakkóból, valami udvari ágenstől — talán Darvas Pál révén — végre a következő útbaigazító információt kapta:

N o t a.

»Herr Graff Forgatsch (Simon) seelige haben der zeit Ihres Aufenthalts in Pohlen meistentheils Ihr séjour beym litthauischen Gross-Feldherrn *Fürsten Wisniowieckij*, welcher aber vorm Jahr auch gestorben, gemacht. In Wiesniowiecz, so in Wolhynien, unweith Lemberg lieget, und ein Guth so dem Gross-Feldherrn seeligen zugehörig, befindet sich bis dato ein Obrist-Lieutenant, so natione Frantzoz und Nahmens *Bellemont*: *solcher hatt mit Herrn Graffen Forgatsch einen beständigen Umgang gehabt, und wo nicht irre, Herr Graff auch in gemelten Wisniowiecz gestorben.*¹⁾ Als wäre sich ohne Maassgebung an erwehnten Obrist-Lieutenant zu adressiren, welcher zweiffels ohne die nächste Auskunfft wird geben können; und folget anbey dessen Adresse:

Monsieur de Bellemont, Lieutenant-Colonel de Sa Majesté Polonoise,
par Varsovie à *Wisniowiecz*.

Und da nicht zweifle, es werde sich *der Königlich Ungarischer Resident* Herr von Kinner dermahlen annoch in Warschau befinden: könnte sothaner Brieff an Herrn Obrist-Lieutenant Bellemont, bessere Besorgung wegen, an den Herrn Residenten eingeschlossen und an recommendiert werden; — dessen Adresse ist:

Monsieur de Kinner et Scharffenstein, Ministre et Résident de Sa Majesté Royale d'Hongrie et Bohême, à la Cour de Sa Majesté le Roi de Pologne.

à *Varsovie*.

In obengemelten Wisniowiecz befindet sich zware dermahlen die Verwittbte Gross-Feldherrin, Fürstin Wisniowiecka; welche aber meiner Meynung nach, mit Herrn Graffen Forgatsch seeligen keine sonderliche Köndnits (Kentniss) gehabt haben kann, weilen Selbstn dasiger zeit an Herrn Feldmaréchal Flemming in Sachsen verheyrathet ware. Wäre es also nicht beliebig den Brieff an Herrn Residenten von Kinner zu adressiren: könnte es auch an der Fürstin Wisniowiecka Ihrem in Warschau habenden Correspondenten Miklaszawitz, (jedoch unter der Fürstin Ihre Adresse) geschehen, zumahlen da sothaner Correspondent Ihre hinn und her gehende Brieffe besorget. Als folgen beyde Adressen:

A Son Altesse Sérénissime Madame la Princesse Wisniowiecka, Palatine de Vilna et Grand Générale de Littuanie,

à *Wisniowiecz*.

Monsieur Miklaszewitz, maitre des Postes de Littuanie,

à *Varsovie*.

¹⁾ Ez új adat; eddig úgy tudtuk, hogy Forgách Simon Zulkwán halt meg; avagy talán Zsigmond húnyt volna el Wisniowieczen?

Eddig a negyedretű finom levélpapírra írt jegyzék; se aláírása, se kelte, se címzete nincs, mivel levélhez volt mellékelve, mely ma már elveszett. Keltét mindazonáltal határozottan 1741—1745. közé kell tennünk; tartalma szerint ugyanis Mária-Therézia külföldi követei ekkor a »*magyar és cseh királyi Főlség* minister-residense« címet használták, a mi a mondott években történt: lévén még ekkor a bajor Károly-Albert (VII. Károly) a német császár, nem Mária-Therézia férje. Nevezett királynőnk csak férjének császárrá választatása után, 1745-ben vette föl a »császárnő« címet és a kétfejű-sasos pecsétet: addig minden okmánya »*Spanyol-, Magyar- és Csehországok királynője*« cím s az egyesített spanyol, magyar és cseh címeres pecsét alatt adatott vala ki. (A kétfejű sas nem volt soha Habsburg-családi címér, hanem a néhai nyúgati, valamint a keleti római császárság jelvénye; e címen használja az orosz czár is, mint a keleti császárok praetensiv jogutóda.)

Tehát a gróf Forgáchok ezt a néhai nagybátyjukról szóló lengyelországi információt 1741—1745. között vették, az bizonyos, és pedig minden valószínűség szerint Ferencz gróf, a tábornok; nemcsak azért, mert senior volt, de mert 1740-ben is, utóbb is ő vitte ezt az egész ügyet. Kétségtől írt ő az utasításhoz képest Bellemont alezredesnek. — a kinek válaszát érdekes volna megtalálni. Azonban, ha néhai Forgách Simon és Zsigmond utolsó éveiről és elhalálozásuk körülményeiről szolgálhatott is tudósítással Bellemont, avagy Wisniowiecka hercegnő: mindazáltal azt ők aligha tudták megmondani, hogy boldogult Simon úr családlevéltárát hol hagyta? hová tette le? Annyival inkább, mert Zsigmond úrfi, atyja halála után — mint említők — elprédált, zálogba vetett (a leMBERGI zsidóknál) mindent, a mit csak lehetett.

Tény, hogy Forgáchéknak ezen 1740—45-iki nyomozódása levéltáruk után, minden kézzelfogható eredmény nélkül járt; pedig a már említett hevesi három pusztá ügyén kívül is, bonyolódott családi pöreik miatt, nagy szükségök volt volna okleveleikre. A véletlen szerencse sokára segített rajtok; a derék, becsületes *Jávorka Ádám* igaz magyar buzgólkodása fölfedezte előttük és visszaszerzé számukra évtizedek óta hasztalanul kutatott — kitűnő történelmi s birtokjogi értékű — nemzeti levéltárakat, s

ráadásul még a nagy importanciájú fejedelmi Rákóczi-archivumot is visszajuttatá a hazába.

A dolog így történt. Jávorka Ádám immár a 60 évet elérvén, vagy meghaladván: mint afféle hányatott életű, eltörődött, elöregedett ember, búcsút mondott a negyven esztendőn át sok dicsőséggel s mindenütt becsülettel betöltött katonai pályának, legalább a tényleges katonai szolgálatnak; mert jól megérdemelt ezredesi rangját továbbra is megtartá. Nyugdíja járt a lengyel Respublicától, melynek szolgálatában annyi évet töltött el a táborokban. E mellett a mindenhez értő, eszes, ügyes, polgári alkalmazásra még elég mozgékony és a tiszta becsületesség példányképeül szolgáló férfit főtábornoka, a — mint már érintők — különben is nagy magyarbarát *Czartoryski Ágost* herceg, a Sieniewski-örökös, Russiában fekvő terjedelmes jószágainak kormányzó praefectusává nevezé ki. Ekként Jávorka Ádám igazgatása alá került az egykori Rákóczi-uradalom Jaroslaw is, a volt Bercsényi-féle Brzezan is, továbbá Ilyvóhoz tartozó tetemes részek, úgy Holesicz és különösen a Magyarország (Beregvármegye) határára fekvő *Skolie*. Jávorka az elvesztett édes hazához legközelebb, ezen utóbbi városkában üté föl tanyáját; ámbár hivatali teendőinél fogva gyakrabban és huzamosan kellett tartózkodnia Jaraszlón és Ilyvón is.

Ilyvóban megfordúlva, meg-megnézte az ottani capucinus *Klastromban* letett s Krucsay halála óta immár az ő ellenőrzésére szállott *gr. Forgách-archivum* gondosan lezárt — általa ugyan már átvizsgált — leveles-ládáit és török szepet-jeit, meggyőződven: rendben van-e minden? Ehhez most már kettős joga is volt; nevezetesen az 1735-iki plenipotentiális levél hatályán kívül az, hogy ezen zárdát ura Czartoryski herceg ősei alapították és az utódok gyakorolták fölötte a védúri jogot.

Jávorka, az egészen a vereczkei szorosig terjedő skoliei uradalom dolgaiban többször megfordulván a magyar határon: ismeretséget kötött, s mint ezredes, bizonyos bajtársi viszonyba lépett a munkácsi vár parancsnokával, hasonlóképen ezredessel. A császári tisztt megkedvelte az ország-világlátott, regényes múltú lengyel-magyar collegát, s ajánlatot tón neki, hogy, ha Magyarországra levelezni akar: csak küldje leveleit őhozzá, — föltévé, hogy nem politikai tartalmúak, — majd kézhez juttatja ő, min-

den czerimónia nélkül. Jávorka köszönettel igénybe vevé a barátságos készséget, s a munkácsi parancsnok útján elkezdett levelezni odahaza élő, — még 1710-ben Érsek-Újvártt mint kis gyermeket elhagyott — második fiával Ferenczcel. Ezt atyjának menekülése után, a mint fölcseperedett s iskolába járóvá lőn, mint már említők, az újvári ferencz-rendűek nevelték föl; iskoláikban végzett, s azután, — hajlama úgy hozván magával, — maga is belépett e derék magyar szerzetbe, a melynek tagjait hajdanában úgy hítták, hogy »*kurucz barátok*.« Az édesapja által elfogott hazaáruló Ocskay László holttestét is ezen szerzet újvári templomának sírboltjába temették, mindjárt fejévétele után. S mint már mondók, a Jávorka Adám Franciaországból küldött 1000 tallérja is ezen kolostoré lőn.

Az ifjú Jávorka Ferencz, a ki mint szerzetes a György nevet vette föl, kiváló képességeinél fogva magasabb tudományos kiképeztetést nyert, s annyira kitűnt társai között, hogy már 31 éves korában házfőnökké lőn Pápán. 1745. végén és 46-ban pedig, — a mely években kezdett vele levelezni az atyja, — a sz. ferencz-rendűek rév-komáromi házának volt főnöke, guardiánja. Sajátságos játéka a sorsnak, sajátos szétaszóródása egy családnak. Az apa magyar bujdosó, lengyel ezredes és idegen herczeg jószágigazgatója; az idősb fiú Franciaország követe Krimben, a tatár chán udvarában; az ifjabb pedig komáromi guardián! És mindezt annak az Újvárotti pihenő Ocskay Lászlónak elfogása és az a nagy »*Rákóczi-szeretet*« okozta. Mert az egykor a Rákóczi-háznak hűségét esküdött öreg Jávorka Adám a Habsburgoknak soha többé hódolni nem akart.

Jávorka, minthogy Czartoryski-jószágok a máramarosi széleken is feküdtek: a gr. Teleki-család dolhai tisztartójával Alberth Sámuellel ismeretséget kötött s ennek révén is levelezett titokban a honfitársakkal, s holmi apró megbízásokat (tokaji borvásárlást mit) általa intéztetett el. Nem volt ezeknek politikai céljuk; a Rákócziak kihaltak, — a vén Jávorka nem *conspirált* többé. Hanem azért a rodostói bujdosókkal, név szerint *Mikes Kelemen-nel*, haláláig levelezésben állt, s mint látszik, ő tartotta fenn az összeköttetést a török- és lengyelországi, nevezetesen a *rodostói* és *jaroslawi* emigráns-telepek között. Mert Jaraszlóban is volt ilyen

magyar telep; miről alább bővebben. — Jávorka Ádámnak az ilyvói Forgách-depositum megszemlélésénél eszébe jutott egyszer, hogy biz ő már öreg legény, maholnap elhalhat; és bántotta igaz magyar hazafiságát, hogy a Forgách-levéltár hollétének titkát a sírba vigye magával és ez a nemzeti kincses bánya s nevezetes családi érték netalán nyomtalanul elveszzen az idegen földön. Most tehát, Skoliéra kerültével, megnyílván összeköttetéseinek útai a hazába: tudakozódni kezdett néhai gr. Forgách Ádám — a Simon gróf testvérbátyjának — fiai után. A munkácsi várkapitány annyit meg tudott mondani neki, hogy közülök ketten is (Ferencz és Ignác) cs. kir. tábornoki rangban állanak. Jávorka azután rábízta a dolgot egy Roxer János nevű, Magyarországba tokaji borok vásárlásáért bejáró ilyvói nagykereskedőre: nyomozódjék alkalmilag tovább, és értesítse őt, ha Forgáchékat föltalálhatja. Azonban ezzel meg nem nyugtathatván még lelkiismeretét: utóbb fiának Györgynek is írt ezen ügyben. Mindkét rendbeli kezdeményezése nyomra vezetett, noha az első csak kerülő úton.

Ugyanis Roxer a hegyallyai boroknak Lengyelország felé való főkiviteli helyén Duklyán 1746. elején egy Zemplén vármegyei, erdő-bényei borszállítóval, Széplaki Thótt Györggyel ismerkedvén meg, tudakozódni kezdett tőle Forgáchékról; elmondá, hogy azon családot illető nevezetes, nagyértékű levelek és clenodiumok vannak letéve Lengyelországban, melyeknek ő nyomára tudná az illetőket vezetni, ha kellő okmányokkal igazolnák azonosságukat. A németes lengyel Roxer azonban a Forgách nevet »*Forkasch*«-nak ejtette, a miből Thótt György *Farkas*-t értett; Roxer ráhagyta. Mivel pedig Thótt ilyenű nemes családot maga is jól ismert Zemplénben: azonnal tudósította Nemzetes Farkas Márton uramat a nagybecsű fölfedezésről. Ez megörült a sokat ígérő véletlennek, s azt hívén, ki tudja, mennyi ősi jószágot fog ő majd visszapörölhetni azokkal a tán valamelyik elődjétől Lengyelországba származott becses oklevelekkel: sietett Zemplén vármegye székére, s elláttatta magát a szükséges bizonyítványokkal, hogy ő a tősgyökeres, igaz nemes Farkasfalvi Farkas-család törvényes ivadéka. Fölszedett aztán két híres eperjesi ügyvédet maga mellé, — névszerint Szulyovszky Miklóst és Keczer Pált, a kikkel együtt megindult a családi iratokért Lengyelországba, mindenekeelőtt pedig Bényei

Thótt György uramhoz Duklyára. Ez készséggel elment velük kalaúznak Ilyvóra, Roxer kereskedőhöz, — a ki híven elvezette őket a Jávorka által megjelölt capucinus-zárdába. Itt a letétben őrzött öt nagy ládát megmutatták nekik: de egyszersmind kijelentették, hogy ők azokat védurok Czartoryski herczeg s illetőleg annak képviselője és a letét jogi ellenőrzője *Jávorka Ádám* ezredes tudta s beleegyezése nélkül ki nem adják, sem pedig kinyitni és megvizsgálni nem engedik senkinek. A zárdafőnöknek és Roxernek is tanácsára tehát tüstént írtak Jávorkának Skolieba.

Ekkor aztán, Jávorka révén, kiderült a colossális tévedés. Az ezredes a levélkereső deputatiót rögtön tudósította — február 11-én és 13-kán kelt két rendbeli válaszával is, — hogy a dolog miként áll. Csak az utóbbi levél maradt fenn, mely így szól:

»Kedves Nagy Uraiméknak

Ajánlom mindenkori alázatos szolgálatomat. Harmadnapja volt becsületem (l'honneur) alázatosan udvarolnom kis írásommal Ngtoknak, Kglmeteknek, az mely úri leveleiket vettem ilvói posta által; melynek megértvén az tenorát, — mást nem válaszolhatok arra: Az egy, hogy *küldttem, hogy azon depositumnak successiója nem illeti Ngtokat Kglmeteket*: mivel soha nem hallottam, hogy Farkas familiát illette volna ezen dolog, — *hanem az Miltóságos Grófok Forgáchokat*; az melyekből ha élnek és vannak *Forgách Ádám fainak maradiki*, — *azokat illeti azon depositum*.

Mindazonáltal nem kívánom az Ngtok Kglmetek fáradságait és költségeiket, nem is javaslom: *mivel azonképpen informáltam az én Miltóságos Fejedelmemet is*, (hg. Czartoryskit). Más úton kezdeni kell azt, mert ezen nem succedál. — Ezzel mindenkori affectiójában recommendálván magamat, maradok

Bizodalmas Nagy Jó Uraimnak

Skolyán, die 13. Febr. Ao. 1746.

alázatos engedelmes szolgálja
Jávorka Ádám m. k. ¹⁾

Az érdemes deputatió e válasz olvasására hosszú orral indúlt hazafelé. De azért Skoliének vévén útjokat, február 15-kén betér-

¹⁾ E sajátkezűleg írt levelet — melynek irányán meglátszik itt-ott a francia befolyás, — eredetiben mellékelte Bényei Thótt György a zempléni főispánhoz intézett leveléhez, a ki aztán gr. Forgách Ferencznek mindkét tudósítást megküldé. A külezímet Thótt levágta.

tek Jávorkához, a kitől élőszóval is csak ugyanazt értették. Visszavértelenek tehát szomorúan Zemplénbe. »Farkast« ugyan nem fogtak!

Jávorka pedig nemsokára, a mint alkalma volt írnia fiának Ferencz-Györgynek, egyenesen őt bízta meg az ilyvói letétre illetékes gr. Forgáchok fölkeresése- s értesítésével. A komáromi guardián azonnal írt is Komjáthira gr. Forgách Ferencznek, s apja leveléből lemásolva az ezen ügyre vonatkozó pontot, külön czédulán mellékelé:

»Punctum extractum ex Litteris emanatis 12. Martii 1746. Dni mei Genitoris Adami Jávorka.

A Méltóságos Gróf Forgách Ádám familiájának Fiam-Uram adná tudtára az familiát illető levelek iránt, hogy *gondolkodnának ő Ngok az felvételi iránt, míg életben vagyok*. 15. Febr. jöttek volt három úri rendek azokat felvenni, t. i. Szulovszky Miklós, Keczer Pál és Farkas Márton uraimék cum solemni, attestatione et recommendatione Tekéntetes Zemplén vármegyei tiszt uraiméknak. Mellyeknek cathgorice kiadtam a választot, hogy nem őket illeti azon depositum, — re infecta megtörtének; a kik minekelőtte hozzám jöttek volna, eljárta az ilvói kalastromokat: *de az én kanálisom nélkül azután is senkinek ki nem adatik*. Skolae,« — ¹⁾

Hű öre vala tehát a becsületes lelkű vén kurucz a Forgách-depositumnak, illetéktelen jelentkezők ellen, a kik ha a leveleket valamiképen fölvehetik vala: mindenféle költségek fölszámítása czímén jót ránthattak volna kézhezadásukért a grófi családon.

Bényei Thótt György uram pedig, előbbi hibáját jóvá teendő, most már beállott Jávorka ágensének, beállott Forgách-keresőnek. Duklyáról, 1746. martius 13-án gr. Berényi Tamás zempléni főispánt — esetleg éppen gr. Forgách Ferencz barátját, — keresi föl ez ügyben levelével:

»Alázatosan jelentem Exciádnak, alkalmas ideje, hogy itten Lengyelországban Duklyán borok eladásáért vagyok. Minapában jött hozzám Ilyvóru borokkal kereskedő Roxer János nevű németesember, ugyan németül beszéllett velem; tudakozódott tőlem: ismerék-e Magyarországbán valamely Fargaz nevű familiát? Én találtam magyarázni: talám Farkas? Említett Roxer Uram jóvá hagyta. De azután idővel megbizonyosodván előttem, hogy nem Fargaz s nem is Farkas familiát keres és tudakoz, hanem *Forgács* familiát, és olyat, a ki is néhai Gróf Forgács Ádám Uram maradéki volnának, — ha gyermeki nem is, de azon grófi familiából valókat; — mely említett Gróf Forgács Ádám Uram (nem ő, hanem test-

¹⁾ *Eredeti.* u. o.

vére Simon) ide Lengyelországban talám Rákóczi Ferencz revolutiójakor jött be, és Ilyvón öt ládákban álló nagy kincset és depositumot hagyott tisztelendő capucinus barátok uraimék templomában; bőrs ládák, nagy erőssen pallérozott vasakkal megerősítve vagy pántozva, — ezüstös vagyis zománczos lakatok rajta, (én oly lakatokat sohasem láttam: angliai vagyis török munka) és oly nehéz, hogy egy ember a végét alig mozdíthatja meg. Azt is beszéllik, hogy valamelyikben igen nagy pecsétos levelek volnának, talám valami jószárról való. A ládák nehány pecséttel elpecsételve; a czimerét néztem, de setétes lévén, nem ismerhettem. Én nagyobb világosságnak okáért elmentem Ilyvóra, és a mint írom, úgy találtam a dolgot. Ezen includált, Jávorka Ádám Uram levelét is nagyobb bizonyoságnak okáért elküldöttem,¹⁾ ki is 150 aranyig tartja rajta praetensióját azon depositumon.«²⁾

Ezután a levélíró két gróf Forgáchra utal, a kiket mint már több évvel ezelőtt ezredeseket személyesen ismert, sőt az egyikkel csatában is volt Prága alatt, — talán ezek lesznek most már tábornokok; az egyikről emlékszik is, hogy Forgách Ádám fiának mondá lenni magát. Majd így folytatja:

»Én ezeket világosságnak okáért írom, — mivel azt mondja ezen includált levelet író Jávorka Ádám Uram, hogy a megholt Gróf Forgács Ádám (Simon) Úr maga is generális volt, és maradéki is, vagyis familiájábeliek, generálisok; — azért ezen említett két Forgácsok lehetnek mostan generálisok. Én nem tudom, ki mellyik legyen? hanem Exciád bölcs ítél-tire hagyom, — tudom, hogy Exciád ismeri azon familiákat; ha azért úgy tetszik Exciádnak, megjelenteni alázatosan kérem, és hogyha találkoznának el is jöni Ilyvóra: ez reánk jövő husvétban ottan kellenék lenni, mivel Csaturinczki (Czartoryski) Fejedelem, ki Ilyvónak nagy részit bírja és megnevezett templomnak fundátora az elei és ez mostani Fejedelem is jentartja protectióját azon templomon, sőt patronusa is, jelen kíván lenni akkor; ha hogy nem leszen maga az Fejedelem: tehát küld oly commissáriust, a ki megértvén néhai Gróf Forgács Ádám Uramnak igaz familiáját, azon kincset vagy depositumot kész kiadni, csak testimoniálisokkal elkészülve jöjjenek.³⁾ Nem ártana, ha Exciád nem sajnálná, maga neve alatt egy testimoniálist adni, mivel úri s grófi neve és híre Ilyvón ismeretes Exciádnak. Ha úgy tetszik, én magam is elmegyek Ilyvóra ő Ngokkal, és tüllem lehető dologban segítem s kész vagyok szolgálni. Ezen levelemet recommendáltam Sztropkón esküdt Vass László Uramnak pro celeriori transmissioe; és ha azon

¹⁾ L. Jávorka febr. 13-iki levelét föntebb.

²⁾ Az 1735-iki plenipotentialis levélben ugyancsak 1500 lengyel forint (=150 körmőczy arany) tétetik föl Jávorka saját követelése gyanánt. Kamatot tehát a hosszú idő daczára sem számított pénzeért.

³⁾ Mindezeket Jávorka Ádámtól tudta és u. l., az ő megbízásából írta meg a levélíró.

gróni familia jöne is, Sztropkóra kellene jöni; Sztropkó Duklyához öt mélyföld. Ha igyekeznek engemet szolgálatjokra elvinni magokkal ő Ngok: nem árt Bényén előbb tudakozódni, hogyha nem mentem-e haza Bényére? Ambár az Fejedelem ottan találna lenni (Ilyvón) fennemlített időben: de hűsvét után minden bizonynyal elmegyen; sőt, ha maga nem lesz, commissáriusa bizonyosan ott fog lenni, — de az is hűsvét után Litvániába fog menni és más jószágokban, azután esztendeig sem jön elő, vagy ki tudja mikor? Én tovább is ezen dolgot Exciád böles ítéletére hagyom, választát alázatossággal elvárom. *Akarnám, ha azon kincs Magyarországba jőne, mivel onnét került.* — Maradok, — « stb. ¹⁾

Alig érkezett Komjáthiba gr. Forgách Ferenczhez a komáromi guardián meglepő tudósítása, édes atyja mart. 12-iki levelének illető pontjával, — nemsokára megjött ugyanoda gr. Berényi Tamás zempléni főispán hasonló tartalmú levele is, és belezárva Jávorka Ádámnak febr. 13-iki levelkéje s Thótt György Uram iménti hosszas értesítése. Forgách Ferencz tábornok családi tanácskozást tartván testvéreivel: elhatározták, hogy a kínálkozó jó alkalmat megragadva, — családjok nagybecsű levéltárát s Ilyvóban Simon gróf után hátramaradt netalán egyéb clenodiumait nem késnek visszaszerezni, kerüljön bármi áldozatba. A lelkes és ősei emléke iránt kegyelettel viseltető tábornok, mint legidősb testvér, tehát literarum conservator, maga szándékozott a levéltár átvétele végett Lengyelországba elfáradni; a költségek a családtagok, illetőleg testvérség által közösen voltak fedezendőek Forgách Ferencz azonnal válaszolt gr. Berényi Tamásnak és Jávorka Ádámnak, fia György utján. Egyszersmind a külföldre utaztatására nézve — tábornok lévén — szükséges kir. engedély kinyerése végett személyesen fölrándult tüstént Bécsbe; ott megbízta Märcchl udvari ágenst, hogy az engedélyezett utazáshoz kívántató útlevelet a cs. k. udv. főhaditanácstól és a nádortól, valamint a családi jogosultsági bizonylatokat az udvari illetőleg a nádori cancelláriáról szerezze ki, — a kitől »Wienn, den 16. Julý 1746.« kelet alatt vőn e részben bízttató választ, hogy a kívánt ügyiratok pár nap múlva ki fognak adatni.²⁾

¹⁾ *Eredeti levél.*

²⁾ Märcchl e levelének eredetije u. o. Borítéka a czímmel már hiányzik, de első lapjának alján ott áll: »S. Excell. Gral-Major Comte Forgacs.« A belső megszólításból is bizonyos, hogy gr. Forgách Ferencznek szólt.

Ugyanekkor tájban (S.-A.-Újhelyről, 1746. július 20-kán) gr. Berényi Tamás újabban tudósítá őt:

»Monsieur le Comte et très cher Frère! Je satisfais ma parole en vous faisant savoir, que l'homme qui m'a écrit de Pologne (t. i. Thótt György) *touchant les lettres de Votre Maison*, n'en est pas encore de retour; s'il vient, tant que je suis dans les environs, je parlerai avec lui et je vous en aviserai sans délais.»

S utóiratban: »Comme j'ai achevé la lettre, un grec qui demeure à Sáros-Patak, me vient d'assurer, *que les susdites lettres se trouvent à Ilvó et qu'elles seront rendues aussitôt que quelqu'un de votre maison s'insinuera.*»¹⁾

Ebből úgy látszik, hogy Jávorka utóbb még valami sáros-pataki görög boltos által is üzent ezen ügyben. (A levél többi része más dolgokról szól.)

Ezek után csakhamar megkezdődött a *közvetlen levelezés* gr. Forgách Ferencz, a cs. kir. tábornok és Jávorka Ádám, a lengyel kir. ezredes között, és pedig a munkácsi várparancsnok utján. Forgách, a ki a hosszú útra komolyan készült, s e célra külön erős utazó hintót és a visszahozandó leveles-ládák alá vasas társzekeret készíttetett, — a dolgot Jávorka Györggyel személyesen megbeszélendő, aug. elején Komjáthiba kérette a komáromi ferenczes házfőnököt; a kivel is mindenről tanácskozáván, e hó 10-kén ugyancsak Komjáthiból levelet íratott vele atyjához. Ezt a levelet nem ismerjük, de tartalmát igenis, ama válaszból, melyet reá Skolie-ről september 11-kén az egykori híres vitéz kurucz kapitány most már egyenesen a grófhoz intézett. Jávorka Ádám-nak e sajátkezűleg írott, több tekintetben igen becses levele így hangzik:

»Méltóságos Gróf és Generális nagy jó Kegyelmes Uramnak

Ájánlom mindenkori alázatos, engedelmes szolgálatimat Exciádnak. — Az munkácsi Commendans Uram canálissa által die 10. Augusti Komjátiról írott gvardián barát Fiam levelét vettem; mely (-ben) írjon nékem, hogy Exciádnak szándéka legyen ezen országra való bájüvetelire, az néhai

¹⁾ *Eredeti*, s. k. levél. Alján, belől: »M. G. Forgács Ferencz Uramnak.« A borítékeztím: »Monsieur Mr. François Comte de Forgách, General-Major et Chambellant de sa M. I. et Royale, Comte Suprême de Nógrád. — Rudnó, Galgóc, Komjáthi.« (P. H.)

Méltóságos Úri Familiájának depositumnak felvitelire. Nagy szerencsém volna az énnékem, ha Exciádnak itten Skólyán alázatosan udvarolhatnék ; mindazonáltal praeveniálok az útnak erre (Munkács) felé alkalmatlanságát, tudván jól, hogy hintója, két-három társzekere fog lenni Exciádnak, melyekkel nem kis baj volna, és ha valami romlások történné: ennehány milfüldekre nem volna (a Krajnákon) ember azokat reparálni.

Hanem, ha tetszene Exciádnak Eperjesről Duklának venni jó utját, *Dukláról Jaraszlóra, az hol magam is pro die 25. praesentis eleit vévén Exciádnak, ottan tanálkoznám és bévárndm Exciádat* — az régi, ottan lakozó magyar asszonyokkal, és onnaud ad centrum, az hol depositum, Ilvó várossa 14. milfüld.

Hogy pediglen Exciádnak mind fáradsága s mind költsége hiába ne történjen: praeveniáltam mindazokat, — *esmervén az papokat, lévén ollyanokban magamnak is vélek bajom.* Írtam azért az mostani Uramnak Fejedelmeknek, úgy az Generális Comissáriussának, pro dispositione azon clerusnak: *hogy azon depositumot adják ki, az mikor odaérkezném.* Tudom, hogy engedelmesek lesznek, mivel úgy is fundatorok Uram Fejedelem.

Emléti azért leveliben barát Fiam az expensák iránt; melyek felől kívántam tudósítanom Exciádat, *hogy 250 arany kívántatni fog egy más adósságokkal,* — melly bagatella, csak úri kezéhez jussanak Exciádnak.

Ha pediglen valami non putarem történné Exciádnak, hogy az mostani utjával bé nem jühetne: abban is kívántam informálnom Exciádat, *hogy méltóztatna az munkácsi Commendáns Uram candlissa által plenipotentialis-levelit nékem általküldeni az felvitelire, et pro conservatione azon szerzetnek némely arankát, mellyet én fideliter, azon Méltóságos Úri Házhoz régi obligatióm szerint, ide Skólyára cum bona commoditate előhozatnám és az jó szány-uton, vagy mikor tetszene Exciádnak, kivitetlédnek.* Én írok, Exciád méltóztassék úri mál elmiye szerint progrediálni és engem tudósítani mentől hamarabb. Az Szent-Mihály napját bévárhatom Jaraszlón, dato concesso: jün, nem jün Exciád, — functiómra kell sietnem Várom azért kegyes parancsolatit Exciádnak. Mindenkori úri gratiájában alázatosan recommendálván magamat, maradok

Excellentiádnak

Skólyán, die 11. 7-bris. Anno 1746.

alázatos, engedelmes szolgálja

Jávorka Ádám m. k.«¹⁾

Ez a levél élénken igazolja: mily szíves buzgalommal s önzetlenül fáradozott Jávorka azon, hogy a gr. Forgách-levéltárat a hazába, a családnak visszajuttassa. Megjelöli az útát: merre jöhet Forgách kényelmesebben? Eleibe fog menni Jaraszlóra,

¹⁾ Eredeti levél, u. o.

hol a grófnak szíves fogadtatásáról gondoskodik; s innét vele készül utazni Ilyvóba, a hol hogy a letétet a kolostor őrei akadálytalanul kiadják: ő előreírt ezen ügyben urának Czartoryski herczegnek, valamint a herczeg fő-megbizottjának, ki alkalmasint jurium directora volt. Az ő intézkedéseket kellett bevárni, mert a nélkül az ilyvói capucinusok a depositumot ki nem szolgáltatják. Feltűnik továbbá a letét kiadásáért Jávorka által megszabott követelés szerénysége: összesen 250 arany; — jól írja, igazán »*bagatella*« olyan nagyértékű családi ereklyékért! Ezen összegből 150 arany, mint tudjuk, a maga saját kölcsön adott pénze volt, még néhai gr. Forgách Zsigmondnak. Semmi kamatot nem számított, több mint tíz év óta, érette. 50 arany más ember — talán de Logau vagy Karsay — követelése volt; 50 aranyat pedig a capucinusoknak szánt a hű őrizet díjául, mint később tüzetesen említi. Végre még azon eshetőségre is gondol az előzékeny, derék férfiú: ha Forgách Ferencz személyesen nem jöhetne el, bármi okból, Lengyelországba; ezen esetre meghatalmazást kér, s a levelesládákat alkalmas időben, szán-úton, ajánlkozik Munkács felé beszállíttatni, a grófi család kiadásait kímélendő.

Mindenből látszik a jóakarátú, gondos, becsületes, önzetlen ember, — a minő Jávorka Ádám egész életében volt.

De mindezeken kívül két, történelmileg igen nevezetes vonatkozás, egészen új adat van e levélben. Az egyik az, hogy ő maga is Jaraszlón fogja várni s fogadni gr. Forgáchot »*az régi, ottan lakozó magyar asszonyokkal.*« Ez a sor kulcsot ad a kezünkbe egy eddig ismeretlen dologhoz. Jaraszló (Jaroslaw) városa s a közvetlen közelében fekvő viszocskai kastély, feje, székhelye volt a II. Rákóczi Ferencz által bírt jaraszlai uradalomnak, a hajdan úgynevezett jaroslawi herczegségnek, (»*Ducatus Jaroslawensis*«). Mikor Rákóczi fejedelemnő, Hesseni Sarolta, Karlsbadot odahagyván, Berlinbe a porosz kir. házhoz — rokonaihoz, — majd innét férje utasítása szerint Varsóba, Péter czárhoz ment, bizonyos diplomatiiai feladat teljesítése végett: ennek befejeztével Rákóczi, 1707. végén, Jaroslawot rendelé hitvese lakóhelyéül, s itt egy kis külön magyar udvart rendeztetett volt be számára. Mely udvarnak feje, maréchalja, Nedeczky Sándor — Rákóczinak a czár melletti követe — s ennek távollétében Ottlyk Pál — vala.

a fejedelemnő udvarmesternője pedig Nedeczkyné, szül. Huszár Ilona, a ki alatt számos főúri és nemesi származású magyar udvarhölgy képezé, a hessen-casseli német dámák mellett, (mert egykettő még ilyen is megmaradt) az életvidor fejedelemasszony környezetét. Voltak körülöttük Ottlykkal előkelő nemes ifjak s apródok is, pl. a fiatal b. Hellenbach.

A szathmári békével kezdődött emigráció idejében a jaraszlai magyar udvar még jobban megnépesedett: számos bujdosó család telepedett oda, a fejedelemnő mellé. Rákóczit, mint tudjuk, neje csak későbben követte Párisba: addig Jaraszlón lakott udvarával. Udvarnépének azonban csak egy részét vivé el Párisba, — köztük lovászmesterét az utóbb Franciaországban oly híressé vált, zólyomi szolgabíróból francia tábornokká és gróffá lett *Pollereczky Mátyást* is, — a többi ott maradt Jaroslawban Krucsay István főnöksége alatt, legkivált az asszony nép. *Mikes Kelemen* említi törökországi leveleiben, hogy az ő egykori imádott »Zsuzsi«-ja, gr. Bercsényi Miklósnak harmadik neje, ns. *Köszeghy Zsuzsána* asszony, udvarhölgyeivel, nemsokára férje halála után elköltözött volt Rodostóból; de *hová?* — azt nem írja. Mi, Jávorka iménti levelének most idézett pontjából azt következtetjük, hogy vissza Lengyelországba, és pedig a többi magyar bujdosónékhoz, *Jaraszlóba*. Legalább a Bercsényiék udvarához tartozott *Kajdacsyné* későbben itt tűnik élénk. Ezekből mi úgy véljük, hogy ama jaraszlai »régi magyar asszonyok« egyike, a kik gr. Forgáchot fogadták volna: *Mikes Zsuzsikája*, özvegy Bercsényiné volt, *Kajdacsynéval*, talán Krucsay özvegye is, és a többi, — *Rákócziné egykori udvarának ott élő maradványa*. E mindenesetre nagyon érdekes körülményt a Jaroslawban sírkövek és halotti anyakönyvek után teendő gondos kutatás talán a bizonyosság színvonalára fogja még emelni. Annyi bizonyos, hogy tehát 1746-ban még laktak ott magyar bujdosó asszonyok.

A másik nevezetes történeti vonatkozás Jávorka levelében ez: »esmervén az papokat, *lévén olyanokban* (letétbe helyezett leveles-ládák kiadatásában) *magamnak is vélek bajom*.« Ez a pont, ha Jávorkának egy későbbi levelével összevetjük: *nyilván II. Rákóczi Ferencz és a Rákóczi fejedelmi ház levéltárának kiadatá-*

sára vonatkozik. A miről alább; most csak figyelembe ajánljuk eme sorokat.

Ezen közben gr. Forgách Ferencz nagyhan készülődött lengyel útjára. A cs. k. főhaditanácstól, az udv. és nádori cancelláriától stb. kivett igazoló iratai immár rendben valának. Sőt archivum-kereső utazásának híre futamodván, más aristokrata családok is, név szerint herczeg Esterházy Pál Antal, megkeresték őt, egyúttal az ő családjukat illető elveszett okleveleket szintén nyomozni, ha lehet. Nevezetesen, néhai gróf Esterházy Miklós nádor unokája s az első hg. Esterházy Pál nádor unokaöccse, Fraknai Gróf Esterházy Antal, Rákóczi tábornagya, hasonlóképp mint bujdosó halván el, magával vitt családi irományait óhajtották volna az Esterházyak visszaszerezni. Hg. Esterházy Pál Antal ekkor Belgiumban lévén a cs. kir. hadseregnél: teljhatalmazottja *Jeszenák János* kérte föl gr. Forgáchot, s 1746. sept. 18-kán Pesten kelt meghatalmazványt állított ki számára.

»Infrascriptus, Celsissimi S. R. I. Principis ac Domini Domini Pauli Antonj Esterház de Galántha, Aurei Velleris Equitis etc. (Tit.) Plenipotentarius, — így szól ez okirat, — jelen levelem erejével elismerem, hogy én megértvén a Nagyméltóságú és Méltóságos Úrnak, Ghimesi Gróf Forgách Ferencznek, ő cs. kir. Főlsége Generális-Főstrázsamesterének Lengyelországba utazását, a notorius (!) Gróf Forgách Simon által ott hátrahagyott családi levelek visszaszerzése végett, — megkértem ő Exciáját, hogy a Méltóságos Esterházy-családra és jószágaira, nevezetesen a bujáki uradalomra vonatkozó iratokat, jelesül pedig Homonnay Jánosnak vagy Györgynek zálogos avagy cessionalis-leveleit, Esterházy Pál vagy Esterházy Miklós, vagy ennek neje Nyáry Christina részére kiadottokat, nemkülönbén bármi más, Bujákot illető jószágos irományokat, úgy egyebeket az Esterházy-családot érdeklőket kezeihez venni és elhozni méltóztatnék, — a mely végre adtam ki Főmagasságú Herczegem nevében ő Exciája számára a jelen meghatalmazványt, biztosan remélvén, hogy ő Nmlga azon kikeresendő és elhozandó leveleket senki másnak nem, hanem csakis ő Herczegségének vagy embereinek fogja kijelenteni és általadni. Mire nézve kiadtam és aláírtam jelen leveletem. Pestini, 18. 7-bris 1746.

Idem Plenipotentarius

P. H. Joannes Jeszenák, m. p.« ¹⁾

¹⁾ *Eredeti levél, u. o. Kivül: »Literae per Joannem Jeszenák, qua Celsissimi Principis Esterházy Plenipotentiarium, in Suae Celsitudinis in Belgio ad Exercitum Caesareum existentis absentia, Excellmo ac Illrmo Dno Comiti Dno Francisco Forgács de Ghimes etc. datae.«*

Tehát gr. Forgách Ferencz ezt az Esterházy-féle meghatalmazó-levelet is magához revén, sept. 20-ika után megindula szolgálival komjáthii kastélyából az akkoriban még oly fáradságos és hosszadalmas lengyelországi útra. Eperjes és Duklya felé ment, a mint Jávorka ajánlotta neki. E közben azonban akadály történt a dologban. Nevezetesen Jávorka Ádám, mint sept. 11-iki levélből már tudjuk, írt volt a Forgách-féle depositum kiadásának elrendelése iránt úgy Czartoryski herczegnek, valamint jogigazgatójának. A herczeg ekkor valahol távol, lithvániai jószágain időzvéen, válasz tőle egyhamar nem érkezhett: de igenis megjött Skoliéra a jogigazgatónak sept. hó 18-án vett válasza, a ki kereken kijelenté, hogy ama levelek kiadását a herczeg tudta és egyenes parancsa nélkül ő, részéről el nem rendelheti, — mivel scrupulusai vannak: *vajjon nincsenek-e azok közt egyéb, nevezetesen a Rákóczi-családot és annak lengyelországi birtokait illető okmányok is, vagy missilis-levelek?* Erről, s úgy a gr. Forgáchok jogutódi illetékességéről, stb. szigorúan meg kell előbb győződni.

Jávorka Ádámnak e nem remélt scrupulizálás szept ütvén fejébe, — hogy addig is, míg az aggodalmakat a herczegnél és általános megbízottjánál eloszlathatja s az ügyet tökéletesen rendbe hozhatja: gr. Forgách Ferencznek ott Jaraszlóban, vagy Ilyvón sokáig várakoznia, költségeskednie ne kelljen, — sietett a grófot értesíteni: halaszsa el netán megkezdett utazását addig, míg újabb tudósítását nem veendi. E levelét pedig Munkácstól Eperjes és Duklya felé irányította, hogy legalább itt, — ha már nem Eperjestt, — találja szemben a tábornokot.

Jávorkának ezen, 1746. sept. 19-én Skolién kelt második direct levele a grófhhoz, ismét érdekes vonatkozásokat tartalmaz. Íme közöljük:

»Méltóságos Grófi és Generális!

Nagy jó Kegyelmes Uram!

Sub dato 10. (11.) praesentis volt becsőletem alázatos levellemmel udvarolnom Exciádnak, detegálván mindenképpen az Méltóságos Familiájának deposituma iránt, melynek miképpen praeveniálván útját, detegáltam Exciádnak, — és nemkülömben ez előtti, Exciádnak írott levellem utulsó articulusa szerint legjobban végbenmehetnek az dolgok.

Annakokáért, — ha csak Exciádnak valami bizonyos dolgai és commissiói az Felséges Udvartól nincsenek ezen országban, — *nem jovas-*

lom Exciádnak az ide való indulását és héjjábanvaló nagy külségét, míg én annak jól az útját rendben nem veszem. Mivelhogy az barát Fiam levelit vettem, és megtudván abból az Exciád indulatját (indulását) az depositum felvitele iránt: azonnal írtam az mostani Uramnak Fejedelmemnek, melytől (kitől) még semmi válaszum; más úttal az Plenipotentiarius Commissáriusának, — melytől jött 18. praesentis válaszum, detegálván, hogy semmi-ben nem progrediálhat sine consensu et permissione, említett Fejedelem nélkül. Ahhoz más difficultásokat is projectizál, tudniaillik, hogy netalántán más, az kit nem illeti azon depositum, praetendál; vagy valami correspondentiális levelek lehetnek ottan, az mellyek ez országnak árthatnának; ahhoz még, néhai Rákóczi leveleit örömet keresnének azok közt, — és többek illyek, etc. mellyek iránt evincdlni fogok vagy leveleim által, vagy személyben való praesentiámmal.

Legyen azért patientiával Exciád míg én ezeket rendben veszem és tollálni fogok minden scrupulusaikat az Méltóságos Fejedelemnek, úgy Plenipotentiarius Commissáriusnak is. Való, hogy ok nélkül nem cselekszenek mindketten: holott az magyarországi nemes uraimék (Farkasék) alkalmatlankodtanak már az iránt — de, hogy én nem agnoscáltam, re infecta rediverunt.

Hogyha azért tetszeni fog Exciádnak ez előtti, Exciádnak írott jevelem tenora szerint progrediálni: küldjen Exciád vagy 50 aranyat pro custodijs et conservatione azon clerusnak, az munkácsi Commendáns Uram kezeire és énnekem plenipotentiális úri levelit az felvitelre, az mi legnagyobb: még az Nemes Kamarától, Tek. Ns. Vármegyének attestatióját, — ha mindkettőt, annál jobb, — pro tollendo scrupulo, hogy vere Exciádat illeti azon depositum, annál inkább, hogy hitel adattassék.

Dato concesso, ha az Méltóságos Uram Fejedelem revideáltatná is: nálam nélkül nem lesz; tudom jól, hogy semmi ollyas, mely felől scrupulizálnak, nem fog találkozni ottan; — bona fide obligálom magam Exciádnak, hogy egy bető nem veszen el abban, minden gondviselésemet adhibeálni el nem mulatom.

Ha azért in toto eliberatus volnék: *Ecciad méltóztassék parancsolni helyben hagyni azt* (t. i. a depositumot) *egy ideig az kalastromban, vagy ide Skólyára elhozni, — Isten megengedvén jó utat és időt: Munkács felé cum bona securitate kiküldeném azt; régi obligatiómtól viseltetvén az Méltóságos Úri (Forgách) Familiához, igaz szívből szolgálnék abban is, — úgy Exciád az nagy időnek itten mulatásától és kivált nagy külségétől megmenti magát.*

Mi illeti az praetensiókat, mellyek felől tanáltam ezelőtti, Exciádnak írott levelemben (emlékezni,) könnyen 250 aranyra fognak lenni az 50 aranyokkal, clerusnak mely fog adatni; az praetendenseket pedig magamra vállalnék, míg Exciád, vagy Exciád emberinek az depositum kézben nem adatnék. Melly dolgok iránt minden tudósítása készen Exciádnak de omni progressu, az munkácsi Commendáns Uram által.

En indulóban voltam Jaraszlóra, obveniálnom és alázatosan udvarolnom Exciádnak; mely ide 20 milfüld, — de, hogy az Generál-Commisáriusunk difficultásokkal praeveniált levelével: magam is kívántam praeveniálnom Exciádat, inanis útjától és külségétől megmentenem ad tempus. Ezzel Exciád úri kegyes gratiájában alázatosan recommendálok magamat; maradván

Excellentiádnak

Skólyán, die 19. 7-bris 1746.

alázatos engedelmes szolgálja

Járorka Ádám m. k. » 1)

E levél is, úgy a maga egészében, valamint részleteiben, úgy mutatja be íróját, mint okos, előrelátó, meggondoló s egyszerűsmind szerény, önzetlen, minden ízében becsületes és a gr. Forgách-család iránt hálás kegyelettel viseltető, szíves készséggel szolgálni igyekvő, előzékeny s e mellett a grófnak fáradságát, költéségeskedését kímélő embert. Inkább elvállal ő magára több munkát és több felelősséget, míg csak a családi depositumot Munkácsra ki nem küldheti jó őrizet alatt, s mindenről pontosan leszámol. A levéltárnak kézhezadásáig nem kér semmi egyebet, a barátkolostor számára kívántató 50 arany őrzési díjnál. Ez jellemzi Jávorkát.

Nevezetes továbbá ama határozott nyilatkozata: a gr. Forgách-ládákban Rákóczi-okmányokat, levelezéseket és »semmi olyast« Czartoryski hg. s teljhatalmazottja találni hogy nem fognak, — *azt ő jól tudja* s erről meg fogja őket győzni és minden scrupulusaikat eloszlatni. E sorokból bizonyos, hogy *Jávorka Ádám a gr. Forgách-levelesládák tartalmát ismerte*; már akár még néhai jó tábornoka, Simon gróf életében, akár pedig azóta vizsgálta legyen át a ládákat, mint az emigráns hitelezők megbízottja, Krucsay Istvánnal, avagy ennek halála után egyedül, az őriző lengyel barátokkal. Egyébiránt s tán éppen ez okért, az újabb revisiót, mint fölöslegest, Czartoryski hg. részéről, mellőztetni óhajtja; de, ha mégis a nélkül meg nem engedtetnék a letét kiadása: jót áll róla, hogy a levelek revideálása az ő részvétele nélkül nem fog végbe menni, s öneki gondja lesz rá, hogy azokból »csak egy betű is« el ne vesszen!

1) Eredeti, s. k. levél. *Ugyanott.*

Lelkiismeretesb archivum-visszaszerzőre valóban sohasem akadhattak volna Forgáchék!

Gr. Forgách Ferencz Lengyelország felé való útjában sept. 24-kén érkezett Eperjesre, és csak itt és e napon jut vala Munkács felől kezeibe Jávorkának főntebb közlött sept. 11-iki levele, a mikor még a levéltár kiadatása ellen időközben fölmerült nehézségek a levél írója előtt ismeretlenek voltak. A gróf tehát folytatni készült útját, sőt azonnal sürgönyileg póstára adott válaszában Jávorkát melegen és udvariasan fölkéré: nem mehetne-e Jaraszlórúl talán Duklyáig személyesen elébe? — a mit tőle nagy kedvesen venne, ama reá nézve idegen földön; vagy legalább biztos kalaúzokat küldjön és Jaraszlón szállást szerezzen; úgy a levéltárat is, ha lehet, Ilyvórul ide hozassa el. Pénz mindenre lesz bőven. — Ezen, Eperjestt, 1746. sept. 24-kén kelt válasz, a ránk maradt eredeti fogalmazat szerint, ím ez volt:

»Perillustris ac Magnifice Domine Colonelle!¹⁾ Mihi observandissime!

Mai napi, ide Eperiesre való jüvetelemmel vettem Kigld levelit nagy kedvessen, kit Kigld Szkólyárul 11. 7-bris írt. Mivel pedig értem Kigld hozzám való szíves ügyeketit, az tudott dolgomban, hogy Kigld Jaraszlóra fog gyünnie holnap, úgymint 25-ta currentis, és engem Szent-Mihály-napig ottan bévární fog; — arra való nézve jobb volta miá akartam ezen levelemet előre Kigldhez küldenem, egyszersmind kérnem, hogy Kigld ne terheltelessék engem Jaraszlón bévární és pénzemért valamely jó meghitt embereket Duklyára eleimben küldeni, kikkel én secure mehessek Jaraszlóra Kigldhez. Azon üdö alatt is, kérem, ne terheltelessék azt effectuálni, hogy Ilyvórul az tudva lívő, Forgács familiát illetű leveleket, úgy szintén Eszterházi familiáét, — jelesül bujáki dominiumrúl valókat, — Jaraszlóra hozattatni. Mi illeti azoknak eddig való *conservatiojokért és minden illetű költségekért, én viszek annyi pénzt, hogy kinek-kinek contentumot tehessek*; Eszterházi Méltóságos Herczeztől is vagyon arra plenipotentiám, hogy az Eszterházi-leveleket is elhozhassam.

Arra is kérem Kigldet: Jaraszlón számomra valamely kereszténynél²⁾ való szállást szerezzen Kigld. Lám, nekem lovam nem liszen: mert én eddig postán gyüttem, ezentúl pedig oda is csak fogadott lovakon mígyek. Nekem cselédem síncs sok: azért nem nagy, de tisztességes szállást

¹⁾ A cs. kir. tábornok, íme, Jávorka Ádámot »Nagyságos ezredes úr«-nak czímezi; elismeré tehát a bujdosó kurucznak lengyel kir. ezredesi rangját.

²⁾ Azaz: nem *szidónál*, kik Jaraszlón bővében laknak.

kívánok, az hova Szent-Mihály-napjára megjelenni igyekezem, mivel holnap innend Hertnekre mígyek, Hertnekről Duklyára, — az hova ha engem kísérő emberek előbb gyűnnének: tehát engem az elrendelendő szálláson várjanak bé, mivel az járatlan földön én magam sem tudhatom, mely napra vihet az formányos? kit Kigld is jól tud, midőn ösmeretlen földön járál.

Ezzel magamat ajánlom, permanendo Perill. ac Magnificae D. Vrae, — etc.

P. S. Az is occurral, hogy *Kigld nekem in hac circumstantia kedvesebb dolgot nem cselekedhetne, mint ha magát megalázná Duklyára, oda való menetelemig, — nem lészek háladatlan Kigld fáradságáért; —* minthogy úgy is az odavaló zsidók fognak nekem per cambium költségrül succurrálni, oly dispositiót tettem.«¹⁾

Látható e levélből, hogy Forgách gróf teljes bizalommal viseltetett Jávorka iránt és hogy családi ereklýei visszaszerzésére semmi költséget nem kímélt, pénzzel s duklyai, jaraszlai zsidó tőzsérekre szóló váltókkal jól elátta magát. Abban az egyben hibázta csak el a dolgot, mikor az öreg Jávorkát az utóiratban barátságosan fölkérte: jőne személyesen elébe Duklyára, s mintegy csalétkül még — emberét nem ismerve, — hozzá függeszté: hogy »nem lészek háladatlan Kigyelmed fáradságáért«, van költségem elég! A jellemes vén kurucz azonban nem ilyes hálát várt, sőt egyáltalában nem várt hálát fáradozásaiért; ő nem érdekből, nem haszonlesésből: hanem tiszta hazafiságból és régi jó urának, tábornagyának, gr. Forgách Simonnak emlékezetéért, családjá iránti kegyeletből cselekedett. Nemcsak hogy nem utazott tehát eleibe gr. Forgách Ferencznek Jaraszlóról Duklyára: sőt inkább megállította a gróft útjában s visszatérítette őt sept. 19-iki levélével Duklyáról, illetőleg Zmygrodról, addig, míg a Czartoryski herczeg és teljhatalmazottja részéről a levelek kiadása ügyében ideiglen fölmerült akadályok általa szép szerével elháríthatók lesznek.

Jávorka, Forgáchnak iménti levelére, Jaraszlóról 28-kán következő választ küldött a grófnak:

»Méltóságos Gróff és Generális, — etc.

Sub dato 24. praesentis Eperjesről írott úri kegyes levelét vettem. Kívántam volna, hogy az második, 19. Exciádnak írott levelem úri kezéhez jutott volna, az melyben detegáltam: mitévő legyen Exciád, hogy az

¹⁾ Gr. Forgách Ferencz kezével írt eredeti fogalmazat, egész íven, *egyittmott.*

nagy fáradságnak és nagy költségnak engedelme lehessen. Hogyha azért ez levelem az granciczáknál tanálni fog(-ja) Exciádat: kérem alázatosan, javaslom is megtérését Exciádnak, és (hogy) úri kezéhez révén, tenora szerint progrediáljon azon levelemnek. Mivel vannak itten még valami difficultások, — míg én azt rendben veszem, tudván jól, hogy megunatkozna Exciád hosszú itten való mulatásával; és ha tetszeni fog Exciádnak, *circiter Szent-Mártony* (nov. 11.) *tájban egy könnyűszerű lovaslegényét munkácsi passuson miltóztatna hozzám Skólyára befűldeni*; — addig is rendben veünöm minden dolgokat és bizonyos relatiója lenne Exciádnak ámbár azon alkalmatossággal, vagy ha elébb is az munkácsi Commendáus Uram canálissa által miltóztatna beküldeni Exciád az plenipotentiaát és az Nemes Kamarának vagy Nemes Vármegyének az attestatióját. Nem tudom bizonyosan, *de gondolom, hogy az néhai Miltóságos Úr Eszterházy Antal levelei is lesznek ottan*; mellyek, ha nem volnának. — *azokat is kitapogatnám, hol legyenek?*

Tovább is kérem alázatosan, javaslom is Exciádnak, hogy héjjában való fáradságot és költséget ne tegyen; sat cito, si bene, ha jól rendben veszem az dolgot, — *holott sajnálnám magam is, hogy azokat* (a deponált irományokat) *kivámnának revideálni, attól is praeveniéndén, hogy ne bontanának az jól üszverakott paketonokat*. Azalatt is, — az mint írtam Exciádnak — némely aranyakat általküldeni pro custodys az clerusnak, — az többi adósságot pedig az mikor kézhez resignáltatnak (a levelek), az kinek parancsolni fog Exciád. — Ezzel mindenkori úri gratiájában. etc.

Excellentiádnak

Jaraszló, 28. 7-bris 1746.

alázatos, engedelmes szolgálja

Jávorka Ádám m. k.

P. S. Magam is csak könnyűszerrel jöttem ide tegnapelőtt. Ha el tanál járni Exciád, — *az szállás készen fog lenni*.

P. S. Küldek Exciádnak Uram Fejedelmem titulussát, miltóztassék Exciád akármely nyelven írnia ő Herczegségének; vagy midőn itten ezen időkben következik az Generalis Diaeta, nem kétlem, nem lenne ottan Varsaván Felsőges Magyar Királyné követje, mivel más időkben mindenkoron levélt (volt); ha azért méltóztatna Exciád írnia azon követnek, *hogy disponálná ő Herczegségét az kiadásra azon depositumot, secundando me et testificando, hogy valójában Exciádot illeti azon depositum*. Pro 2-do, *hogyha azon leveleket fogunk revideálni: nagy időre hallad, mivel sok, etc., etc.* De az semmi volna; hanem általláttam, *hogy azokban nagy kár leszen in apertura, felbontván az zacskókat, mellyekben vannak jól componálva*. Azért inkább akarnám magam is kis halladását annak. Sat cito, si bene.

Azalatt valamint tetszeni is parancsolni fog Exciád, elvárom kegyes parancsolatját. *Jóllehet, én testdlok életemmel, hogy ottan az müt keresnének, semmi sincsen, egyedül Miltóságos Forgách familiát illető dolgok*. Secundáljon azért Exciád és toljuk az szekret; nem kétlem, hogy meg ne köszönjen valaha!

Elvárom azért kegyes tudósítását; midőn az *munkácsi canális által kezdődött*, continuáljuk tovább is, és ha levelet küldene Exciád Miltóságos Uramnak Fejedelmeknek: az munkácsi canalist recommendálok, tudván, hogy kezembben kerül.

Mellékelve Czartoryski herczeg czíme: »Celsissimo Principi in Klevan et Zulkow etc. etc. Augusto Czartoryski, Palatino Terrarum Russiae necnon Generali Leutinantio Suae Regiae Mattis Poloniarum, etc. etc. Dno etc.« ¹⁾

Nevezetes az a szakértő gond és figyelmes óvatosság a vén katona Jávorka részéről, melylyel a becses régi levelek épségét és sértetlenségét a csomagok kibontogatása és a darabonkénti revisió alkalmával óhatatlanul történniszokott romlás ellen megőrizni, s ezért a revisiót Czartoryski herczegnél saját befolyása és a Forgách gróf által ez ügyben írandó fölkérés által megelőzni, elmelőzni törekszik. Látszik ebből, hogy — mint egy előbbi s a most mindjárt következő tudósításában maga is említi, — más-kor is kezelt ő, vagy legalább szállított volt által régi levéltárt, s az illyes okmányok nagy becsének teljes tudatával bírt. Érdekes az is, a mit a *gr. Esterházy Antal* által Lengyelországba kivitt családi iratokról mond e helyütt, midőn azok hollétének kitapogattására ajánlkozik, ha ugyanazon zárdában nem volnának. — Gr. Forgách Ferencz az ezredesnek ezen levelét Zmygrodnál, Duklya mellett vévén s Czartoryski Ágost hg. mellékelte czímét felhasználván, — követte Jávorka tanácsát, és tüstént azon helyből kérő levelet írt a herczegnek Varsóba, ²⁾ mielőtt még útjából visszafordult volna. Sőt valószínű, hogy még az iménti, sept. 28-iki levél is, — mely expresse és directe küldetett, — Duklya táján, vagy innen való vissza-útjában éré a grófot. Annyi az alábbiakból bizonyos, hogy a tábornok Jaraszlóra, bár ott a szállás készen várta, a főtebbiek következtében már el nem ment és Zmygrodnál nem utazott tovább; hanem az ügy folytatását egészen Jávorka Adámra, az annyira gondosnak, pontosnak, lelkiismeretes- és hívnek tapasztalt férfiúra bízta.

¹⁾ *Eredeti*, sajátkezűleg írt levél u. o.

²⁾ Maga említi ezt, Jávorkához intézett 1746. dec. 17-iki levelében

GRÓF NÁDASDY FERENCZ

ÉS A NÁDASDY-LEVÉLTÁR.

Gróf *Nádasdy Ferencz* 1708-ban a Zalamegyéhez tartozó Felső-Lendván született.¹⁾ Katonai pályáját 1727-ben kezdte, amikor is mint *százados* lépett az akkor Splényi László báró nevét viselő (jelenleg 8. számú) huszárezredbe, miután e rangról testvére, gr. Nádasdy Lipót Flórián a haditanácsnak 1727. július 1-én 1147. sz. a. kiadott engedelmével javára lemondott. Hogy mikor neveztetett ki Nádasdy ez ezredben *őrnaggyá*, arra semminemű följegyzést sem találtam; a legközelebbi följegyzés 1736-ból származik, amikor is Nádasdy már ugyanez ezredben, melynek tulajdonosává időközben Desewffy Imre báró neveztetett ki, mint *alezredes* fordul elő; megjegyezvén, hogy alezredesi rangját az akkori szokás szerint egyezmény útján, mely a haditanács 1736. ápril 18-án kelt rendeletével hagyatott jóvá, nyerte. Ugyancsak az 1736. év augusztus 26-án Nádasdy *ezredessé* s az október 4-én kiállított patenssel a Desewffy-huszárezred parancsnokává neveztetett ki. Nádasdy e szerint 19 éves korában százados, s 23 éves korában már ezredes s egy magyar huszárezred parancsnoka volt.

Az életleírások amaz állítása, hogy Nádasdy 1734–1739-ig a magyarországi török háborúban résztvett volna, semmiféle irat vagy följegyzés által sincs igazolva; ellenben hitelesen beigazolható,²⁾ hogy 1736-tól 1740-ig, sőt mint az később még felemlítendő saját leveleiből kitűnik, 1741. augusztus végéig, illetőleg tábornoki kinevezéséig Olaszországban, még pedig a milánói részekben (Voghera, Szt. Angelo és Pisa) tartózkodott. Ugyancsak helytelen azon állítás, hogy Nádasdy 1739-ben a Csáky (most 9-ik) huszárezredbe helyeztetett volna át, mivel ezredének (a 8-iknak)

¹⁾ Nádasdy születéshelyeként több életírásban tévesen a stajeroszági Radkersburg említettik. Lásd Wurtzbach stb.

²⁾ Hadi irattár 1736. Prot. Reg. 1977., 1737. Prot. Exp. 625, 3636. stb.

parancsnokságát vezérőrnagygyá történt kinevezéséig megtartotta. ¹⁾

Vezérőrnagygyá, vagy az akkori elnevezés szerint generalis főstrázsamesterré való kinevezése az 1741. évi augusztus 31-én kiállított patenssel történt, mely 1741. szeptember 10-én publikáltatott; ezt nyomban követte a 9-ik — eddig gróf Csáky huszárezred adományozása, mely 1741. december 4-étől kezdve Nádasdy-huszárezrednek neveztetett; ²⁾ ez évvel kezdődik Nádasdy kiválóbb szereplése.

Az alkalmat az osztrák örökösödési háború adta meg. Nádasdy a Belle' Isle tábornagy által ostromolt Prága fölmentésére siető sereghez osztatott be; lovasságával a sereg előtt mozogva, elragadta a francia-bajor csapatoktól *Neuhaust* s megkönnyítette a felmentő sereg előnyomulását. Midőn e fölmentő sereg Budweis felé visszavonult, Nádasdy egy magyar huszárokból álló nagyobb különítménnyel Maillebois seregének megfigyelése céljából a frank határon maradt vissza; Nádasdy nemcsak e feladatot oldotta sikeresen meg, de sőt midőn Belle-Isle tábornagy az 1742. év december havában seregét Prágából kivonta s Eger felé hátrált, a francia seregnek soha meg nem szűnő támadásai által oly tetemes veszteségeket okozott, hogy a francia sereg majd teljesen feloszlott. A következő 1743-ik évben Nádasdynak még több alkalma nyílt magát kitüntetni. A Bajorországban előnyomuló Lothringeni Károly herczeg seregéhez beosztva, tevékeny részt vett ennek győzelmeiben; elfogta *Lacroix* hírneves francia portyázó vezért serege egy részével, megverte *Braunaunál* a *Minuzzi* seregéhez tartozó bajor csapatokat s számos bajor várost kerített hatalmába, huszár járőrei pedig az Isar és Lech folyókig kalandoztak. Lothringeni Károly seregénél még azután is megmaradt, midőn e sereg a Rajna felé nyomult előre.

1744. január 22-én ugyancsak a rajnai seregnél *altábornagygyá* neveztetett ki. ³⁾ Nemsokára ezután, mint a sereg elővéde *Schröcknél* ladikokon és kompokon átkelt a Rajnán s Laudonnal együtt megszállotta a francziák előtt a *lauterburgi* és *weissenburgi* erődített vonalakat; midőn pedig a sereg Lotharingiába volt bevonulandó, Nádasdy csapataival, a jobb szárny biztosítása céljából *Elsass-Zabernnél* foglalt állást, s e pontot Bärenklau tábornok támogatása mellett ismételt támadások daczára megtartotta.

Midőn Lothringeni Károly serege, II. Frigyesnek Csehországba történt meglepő berohanása folytán visszahívatott, Nádasdy

¹⁾ Ugyanott 1739. Prot. Reg. 477. Prot. Exp. 3554. stb.

²⁾ U. o. Prot. Reg. 3161. — H. I. t. 7344.

³⁾ A patens 1744. jan. 2-án kelt. Hadi levéltár Best. Liste 7544.

is visszatért Csehországba s könnyű lovasságával a működő seregnek fontos szolgálatokat tett.

1745-ben Nádasdy betört Sziléziába s bár *Hirschbergnél* Winterfeld ellen vereséget szenvedett, mégis több fontos várost hatalmába ejtett s a *strigau* szerencsétlen csata után ő volt az, ki a főszereg visszavonulását az üldöző ellenségre intézett heves rohamok által szép sikerrel fedezte. Ez év azonban még egy szép diadalt szerzett neki, még pedig a *Soor* melletti csatában. Az osztrák és magyar csapatok támadása e csatában a rajtaütés jellegével bírt s Nádasdy ez alkalommal huszáraival a porosz sereg háta mögé kerülve, megrohanta az ellenség táborát, elfoglalta a porosz hadi pénztárt, Frigyes málhakocsiját, továbbá a sereg fegyver és élelmi készleteit.

A drezdai béke megkötése után Nádasdy ismét az olasz hadszínhelyen működő sereghez jutott; kitüntette magát 1746-ban *Guastallánál*, *Piacenzánál* és *Rottfredonál*, jelen volt *Novi* ostrománál s *Genua* bevételénél végre Browne tábornokkal együtt bevonult azután a *Provence*-be és a *Dauphiné*-be. A következő év elején még Olaszországban találjuk, hol a fellázadt *Genuát* februárban ostromzár alá fogta s újból megadásra kényszerítette; hogy azonban itt meddig maradt, az az iratokból ki nem vehető.

1752-ben Nádasdy, ki már a megelőző évben a *valóságos belső titkos tanácsosi* méltóságot is elnyerte, a Magyarországon és a kapcsolt részekben levő magyar lovas csapatok *felügyelőjévé*, ¹⁾ 1753. márczius havában a *Köpcsény* körül gyakorló táborba összehívott csapatok parancsnokává, végre ugyanez év június havában a magyar-stajer határokat szabályozó bizottság elnökévé neveztetett ki.

1754. ápril 3-án Nádasdy *Buda parancsnoka* lett ²⁾ s még ugyanez év június havában, november 25-től számítandó rauggal *lovassági tábornokká* léptettetett elő.

Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek *bánjává* Nádasdy 1756. szeptember 26-án neveztetett ki³⁾ és új méltóságába való ünnepélyes beiktatása 1756. október 23-án ment végbe.

Az 1757-ik év Nádasdyt újra a harcmezőre szöllította, a mikor is a Morvaországban és Sziléziában összegyűjtött hadtest parancsnokává neveztetvén ki, hadtestével Daun seregéhez csatlakozott. A nagy jelentőségű *kollini* csatában való szereplése Nádasdy életének legfényesebb pontja. A bevezető küzdelem, melyet ezen kor

¹⁾ Ud. haditanács 4752. jan. 22. Reg. 316.; a német lovasság Serbelloni alatt állott.

²⁾ Ud. haditanács előterjesztései 1754. ápril 259. sz.

³⁾ Ud. haditanács 1756. 52.—97. és 770.

két legjelesebb lovas vezére: Ziethen és Nádasdy egymással folytatott, a lovassági harcoknak legragyogóbb és legtanulságosabb példája. Oriási lovas tömegeket vezetett itt Nádasdy egymásután rohamra s a porosz lovasság legkitünőbb vezére a nagy Seidlitz tanító mestere, Ziethen fölött végre is fényes diadalt aratott. Mária Terézia tetteit a kollini győzelem emlékére akkor alapított Mária Terézia rend nagykeresztjével jutalmazta meg. A kollini diadal azonban nem maradt az egyedüli s azt még ugyanez évben számos más követte, melyek közül különösen fölemlítendők: a *Moys* melletti győzelem, melyben Nádasdy ugyanazon Winterfeld felett aratott diadalt, ki ellen 12 év előtt Hirschberguél vereséget szenvedett; ez ütközetben Winterfeld életét is vesztette; a *boroszlói* csata, melyben a két kiváló lovas vezér: Nádasdy és Ziethen újra mérkőzött, s a diadal babérkoszorúja ismét Nádasdyé lett; *Schweidnitz* ostroma és bevétele, melyet Nádasdy hadtestével egyedül vívott ki; végre a *Leuthen* melletti csata, melynek kimenetele ugyan szerencsétlen volt, de a melyben Nádasdy előbb — Frigyes szándékát tisztán átlátva s Daunnak czélszerű javaslatot téve — vezéri képességének tanúbizonyságát adta, később pedig a visszavonulást derék magyar és horvát csapataival hősiekséggel és önfeláldozással fedezte s a sereget a feloszlástól és megsemmisüléstől megmentette.

Az udvari haditanács egy följegyzéséből¹⁾ kitűnik, hogy Nádasdy 1740-től kezdve vívott összes harczairól részletes, rajzokkal s tervekkel ellátott, naplószerű leírást készített, mely azonban varasdi házának 1776-ban történt leégése alkalmával elpusztult; bizonyára nagy kárára a hadtörténelemnek, mely e leírásokban sok érdekes adatot talált volna; a Schweidnitz ostromáról vezetett napló azonban állítólag megvan, de Bécsben való rövid tartózkodásom miatt bővebben nem kutathattam utána.

A Leuthen melletti szerencsétlen csatával Nádasdy katonai szereplése véget ért, mivel parancsnokával, Lothringeni Károly herczeggel együtt valószínűleg kegyvesztett lőn; másképp ugyanis nem lehet magyarázni e két kiváló vezérnek a cselekvés színheyléről való hirtelen letűnését. kivált egy oly időszakban, midőn tapasztalt vezérekre oly nagy szükség volt. A királyné Nádasdy irányában ugyan némileg kiengesztelődött, amennyiben neki 1758. május 19-én a *tábornagyi* pálczát adományozta; de a sziléziai háboruk további folyama alatt sem őt, sem Lothringeni Károly herczeget újból nem alkalmazta s így nekik az ejtett csorba kiköszörülésére alkalmat nem nyújtott.

Nádasdy 1758. január első napjaiban Bécsen át Horvátor-

¹⁾ Udv. haditanács 1730. január 9. 301. sz.

szágba visszatérve, munkásságát ezentul teljesen a báni ügyekre fordította. Az e téren kifejtett buzgó tevékenységről a hadi irattárban az iratok nagy tömege szól, melyek azönbán engem, ki a Nádasdy-életleírásban a fősulyt az ő harcztevékenységére kívántam fektetni, kevésbbé érdekeltek s így azokat részletesebben nem is tanulmányoztam.

1779-ben Mária Terézia, valószínűleg József főherczeg, a későbbi II. József császár ajánlatára újra igénybe akarta venni Nádasdy szolgálatait a harcztéren s a kitörőfélben levő porosz háboru alkalmából a Galicziában fölállított hadsereg parancsnokságával bízta meg.¹⁾ A hadjárat azonban elmaradt s így Nádasdy a parancsnokságot letéve, april 30-án ismét visszatért Horvátországba. Ugyanez év május 8-án Nádasdy Székesfehérvárra ment, hogy Ferencz fiát császári parancsra a fehérmegyei főispáni méltóságba beiktassa.

Gróf Nádasdy Ferencz tábornagy 1783. év május hó 15-én Varasdon halt meg,²⁾ özvegyet, Malatinszky Zsuzsánnát, két fiu (Ferenc és Tamás) és egy leánygyermeket (Mária) hagyva hátra.

A gróf Nádasdy Ferencz életére vonatkozó s a fentebbiekben összesített iratokon és feljegyzéseken kívül azonban még számos, az akkori hadügyi viszonyokra nézve érdekes okmány került e kutatásnál kezeim közé, melyek közül különösen fölemlítendőnek tartom a következőket:

Midőn Nádasdy a magyar lovasság felügyelőjévé kinevezett, a hatáskör, szolgálati rend és levelezés tekintetében az intézkedések aggályos részletességgel történtek, mindenütt hangsúlyoztatván a *magyar* és *német* csapatok különállása; sőt még midőn Lobkovitz herczeg halálával a magyarországi főhadparancsnokság ideiglenesen Serbellonira ruháztatott, Nádasdy tőle nem függött, s Serbelloni csupán a német csapatok fölött rendelkezhetett; de midőn Nádasdy Buda parancsnoka lett, a magyar lovassági felügyelői állás megszűnt s a huszár ezredek a katonai kerületek parancsnokai alá helyeztettek.

Az 1754-iki iratok közül érdekes egy előléptetési beadvány,³⁾ melyben egy bizonyos örvendetes alkalomból⁴⁾ közel 100 tábornoknak egy-egy fokozattal való előléptetése hozatik javaslatba; a javaslatba hozottak mindannyian cím- és keresztnév nélkül vannak fölemlítve; ekkor lett tábornagy Pálffy (Károly?), Gvadányi,

¹⁾ Udv. haditanács 1779. január 512. 253. 106. számok alatt.

²⁾ Hadi irattár 1752—318, 325; 1753—25, 197, 219, 220, 221, 108 és 109. számok.

³⁾ Hadi irattár 1754. június 192. sz.

⁴⁾ Mária Terézia második fiának Ferdinandnak születése.

Daun, Browne; a lovassági tábornokok közt 7 magyar van: Baranyai, Koháry, Festetics, Károlyi, Splényi, Nádasdy, Eszterházy; altábornagy 4 magyar: Gyulay, Forgách, Beleznay, Dessewffy. Ez iratok kiválóan érdekesek azért, mivel Mária Theresia igen sok név mellé megjegyzéseket tett, mi arról tanuskodik, hogy tábornokait mind személyesen ismerte. Érdekes továbbá még a császárné kézirata, melyben Nádasdyt a Morvaországban és Sziléziában fölláltatandó hadtest parancsnokságával megbízza s neki, magatartására nézve, utasításokat ad.

Különös jelleggel bír a tábornagyi kinevezés,¹⁾ melyben Nádasdy s vele együtt Serbelloni, Marchal, Kolowrat, Königsegg és Kheil 1758. május 19-én majdnem titokban neveztetnek ki tábornagyokká, amennyiben nekik megparancsoltatik, hogy tábornagyi rangjukat, további császári parancs érkezéig nem használhatják; e parancs különben 5 hó múlva megérkezett s a kinevezések október 10-én kihirdetettek.

1768-ból egy kötegen megtaláltam a báni ezredeknél ez időben érvényben állott hadi czikkeket s a katonák eskümintáját;²⁾ az utóbbinál különös, hogy az eskü *»első sorban ő cs. és kir. Felségének mint királynak, másodszorban a legfenségesebb királyságnak, harmadszorban végre a bánnak«* tétetett.

Végre 1779-ből érdekes még Camareilly tábornok levele,³⁾ melyben Nádasdyval császári parancsra tudatja, hogy a Galiciában fölláltatandó hadsereg parancsnokságával fog megbízatni s Nádasdynak erre adott válasza.

A hadi irattár után a bécsi cs. és kir. házi udvari és állami levéltárban reméltem becses adatokat, s valóban, bár a kutatás felette rövid volt, sok érdekes okmányra akadtam, melyek közül kiemelendők:

Lothringeni Károly herczeg jelentései a királynőhöz,⁴⁾ melyek az 1757-ik évi hadjárat alatt állott sereg hadműveletei felől kimerítő tájékoztatást nyújtanak. A herczeg Nádasdyt majd minden jelentésében említi, s nyilvánvaló, hogy hozzá nagy bizalma volt, mert mozdulatait állandóan Nádasdy jelentésére alapítja, ki az ellenséggel folytonosan a legszorosabb érintkezésben volt; Nádasdy hadtestének számereje 15—16000 főre van téve s túlnyomó részben magyar huszárokból állott, melyhez határőrvidéki és szász chevaux-legers csapatok csatlakoztak.

1) Hadi irattár 1758—552. sz.

2) U. o. 1768—111. sz.

3) U. o. 1779. január 25. 253. sz.

4) Udv. levéltár »Németországi háborúk« 176. és 177. számok.

Nagy részletességgel emlékezik meg a herczeg az 1757. szeptember 7-én kelt jelentésben a Moys melletti ütközetről, melyben Nádasdy, mint azt már említettem, Winterfeld porosz tábornok seregét megverte. Nádasdy ez alkalommal személyes vitézségét is újból kitüntette s a küzdelemben vállán megsebesült; a seb azonban nem volt jelentékeny s Nádasdyt tevékenységében nem gátolta; ellenben sajnálatos, hogy a leutheni csatáról írt jelentésben a herczeg Nádasdyval, aki pedig itt mint hadsereg-parancsnok működött s nagy tevékenységet fejtett ki, aránylag kevesebbet foglalkozik.

Különösen nagy érdekléssel bir ezenkívül Mária Terézia két kézírata, az egyik május 13-áról kelt s Daunhoz,¹⁾ a másik junius 6-án kelt s Nádasdyhoz²⁾ van intézve, mindkettő tehát a prágai vereség és a kollini győzelem közti időszakból származik. Az előbbiben tanácsokat ad Daunnak s különösen ajánlja a portyázó hadviselési mód minél kiterjedtebb alkalmazását, mely ha Nádasdy vezetésére bízatik, úgy teljes sikert remél. A másik Nádasdy iránt táplált bizalmának még fényesebb bizonyítványa; itt már a királynő a legközelebb várható döntő csatát tartja szem előtt, mi 12 nappal később Kollinnál csakugyan bekövetkezett, és siker esetére Nádasdynak és csapatainak kegyelemmel és jutalmazásokkal való elhalmozását helyezi kilátásba; minden elfoglalt ágyúért és zászlóért 100 aranyat ígér, sőt 2 aranyat minden legénynek, ki rohamok alkalmával az ellenség soraiba betör.

Végre felemlítendő még Daunnak egy 1762. október 19-éről kelt fölterjesztése³⁾, melyből kitünik, hogy Nádasdynak a következő 1763-iki hadjáratban való újbóli alkalmazása, még pedig mint egy felkelő sereg parancsnoka, mely Sziléziát lett volna elárasztandó, tervben volt; de Ausztria szövetségeseitől elhagyva s teljesen kimerülve lévén, a hadjárat elmaradt.

A bécsi kutatásokat a cs. és kir. *hadilevéltár* iratainak átnézésével kellett volna befejeznem, hol az ez időszakra vonatkozó legtöbb anyag felhalmozva van; az idő rövidsége folytán azonban erről egyelőre le kellett mondanom.

Annál nagyobb örömmel fogtam a *Nádasdy grófok családi levéltárának* átkutatásához, melynek a gróf Nádasdy Ferencz tábornagra vonatkozó része, közel 900 csomag, Nádasdy Ferencz gróf ur ő méltósága valóban rendkívüli előzetkenysége folytán, több ládában Budapestre — az országos levéltárba — küldetett, s így annak átvizsgálására kedvező alkalmam nyílt.

¹⁾ U. o. 181. sz.

²⁾ U. o. 180. sz.

³⁾ U. o. 173. sz.

Bárha a levéltár anyaga várákozásomat teljes mértékben nem elégítette ki, amennyiben a töméntelen iratmennyiségben aránylag kevesebb számú oly iratra akadtam, melyek Nádasdy szereplésének kellő megvilágítására szükségesek lettek volna s különösen Nádasdynak a cselekvés színhelyéről való lelépésére nézve utbaigazító okiratokat alig találtam, mégis módomban lesz beigazolni, hogy a családi levéltárak is nagymennyiségű s részben igen értékes hadtörténelmi anyagot tartalmaznak, melyek kiválasztása a reá fordított fáradságot bőven megjutalmazza.

A Nádasdy-levéltár iratai most rendeztetnek s ezek közül a Gróf Nádasdy Ferencz tábornagra vonatkozók két főrészből, az *okiratokból* s a *levelezésekből* állanak.

Az *okiratok* ¹⁾ nagyobbára Nádasdynak a különféle katonai fokozatokba való kinevezési okmányait tartalmazzák; a legrégibb 1736. október 4-én kelt s Nádasdynak VI. Károly császár által ezredessé történt kinevezéséről szól; ezt követik a többi kinevezési okmányok, melyek Mária Terézia idejéből többnyire két példányban vannak meg, egyik a királynőtől, a másik a császártól; az okmányok német szövege az akkori időben szokásos hosszadalmassággal, előbb a királyi üdvözlötet, majd Nádasdy kiváló tulajdonságainak felsorolását s végre a kinevezést tartalmazza. Ezekhez hasonló a titkos tanácsosi méltóság és a volt Csáky (a szöveg szerint Czáký) huszárezred adományozásáról szóló, a Buda parancsnokává s végre a Horvát-Slavon és Dalmátországek bánjává történt kinevezéséről tanuskodó okmányok; az utóbbi igen díszes kiállítása által tűnik föl.

Kiválóbb érdekekkel bír Nádasdynak egy, az okiratok közt másolatban meglevő jelentése a Magyarországbán és Erdélyben akkor állomásozott Beleznay-, Festetics-, Kálnoky-, Splényi-, Dessewffy-, Károlyi-, Ghilányi-, Baranyai- és Eszterházy-huszárezredek állapotáról, fegyelméről, katonai képzettségéről és használhatóságáról. A jelentés, mely datum nélkül van, de az előadottak alapján Nádasdy lovassági felügyelősége idejéből, tehát 1752-ből származik, felvilágosít bennünket arról is, hogy a magyar huszárezredek az időben kivétel nélkül *magyar* tulajdonosok alatt állottak, továbbá hogy a 10 huszárezredből 9 itthon volt s csak 1 volt Ausztriában. Nagy jelentőségű továbbá a bárnak, mint országos főkapitánynak (*supremum regni capitaneum*) adott *katonai instructio*, mely 57 nagy gyászkeretes oldalra terjed s a bárnak úgy katonai, mint politikai tevékenységét szabályozza. Ez utasítás

¹⁾ Nádasdy-levéltár Nádasd-Ladányban; okiratok I. XV. Fasc. 1—92. szám.

mély bepillantást enged a horvát tartományok és a határőrvidék akkori állapotára, s azok viszonyainak, valamint a mult századbeli hadügynek tanulmányozására igen fontos okmány.

Míg azonban a levéltár hadtörténelmi jelentőségű okiratokban aránylag szegény, annál gazdagabb a tábornagy korára vonatkozó *levelekben*, melyek száma a 20,000-et bizonyára meghaladja; természetes dolog, hogy ezek közt tömérdek az értéktelen lom, s csupán az üdvözlő s kolduló levelek száma több ezerre rúg; de van azután igen sok értékes is, melyek közül a következők volnának fölemlítendőek:

*Mária Terézia*¹⁾ császárné és királynétól 16 levél van, részint német, részint latin nyelven. Az első 1744. február 20-áról kelt s értesíti Nádasdyt Lothringeni Károly herczeg rajnai seregéhez történt beosztásáról; a második, 1745. december 29-éről, elszólítja a csehországi hadszínhelyről, s tudatja beosztását a Browne vezérlete alatt álló olaszországi hadsereghez; a harmadik királyi kézirat, melyben a királynő Schweidnitz bevétele alkalmából úgy őt, mint a nála beosztott csapatokat kegyelméről biztosítja; a következő levelek, 1758-tól 1762-ig, Nádasdynak részint mint bánnak, részint mint Fehérmegye főispánjának szólnak, s egyetlen tárggyal bírnak: a királyné ugyanis folyton pénzt sürget, hogy a háboru költségeit fedezhesse; az 1778-ból s 1779-ből származó levelek a szervezendő iusurrectióra vonatkoznak, de mivel a hadjárat elmaradt, a bennük foglalt intézkedések végrehajtásra nem kerültek.

Miksa József bajor választó egy 1757. dec. 30. kelt levélben köszönetet mond Nádasdynak a kitünő bánásmódért, melyben a parancsnoksága alá helyezett bajor csapatokat részesítette s kéri, hogy azoknak a különféle alkalmakkor, nevezetesen a leutheui csatában tanúsított maguktartásáról értesítse.

Lothringeni Károly herczegtől 104 levél van,²⁾ mindannyian 1757. év második feléből. E levelek a levélgyűjtemény legbecsebb részét képezik, amennyiben kivétel nélkül a hadműveletekre vonatkoznak s nem ritkán bővebb intézkedéseket is tartalmaznak; bárha a csomag felső része el van rothadva, a levelek majd mind olvashatók s kapcsolatban Jahnus, Pálffy, Rédey, Kálnoki és Krottendorf tábornokok leveleivel, illetőleg jelentéseivel, a Lothringeni Károly herczeg parancsnoksága alatt álló hadseregnek 1757. augusztus 19-étől december végéig terjedő hadműveleteire kimerítő, napról-napra követhető, becses adatokat tartalmaznak.

1) Nádasdy-levéltár; levelezések B. 469.

2) U. o. B. 440.

Nagy kár, hogy Nádasdy a korábbi időszakra vonatkozó levelezést is nem őrizte meg ugyan ily teljességgel, mert ekkor a Nádasdy-levéltár a sziléziai háborúk egyik legbecsesebb forrásgyűjteménye volna.

Nagyérdekű még egy csomag, mely Nádasdynak bátyjához, gróf *Nádasdy Lipót* kancellárhoz intézett leveleit tartalmazza; a levelek német nyelven vannak írva s 1741. január 13-ától 1742. január 19-éig terjednek. Nádasdy ez időszokban bátyjával sűrűen levelezett, s vele minden kisebb baját is hűségesen közölte. Pisából 1741. január 31-én panaszkodik Baranyai tábornok ellen s kéri bátyját, hogy a tábornoki kinevezéseknél protegálja, hogy Baranyaitól szabadulhasson. Márczius 6-án panaszkodik, hogy nincs pénze, a drágaság pedig nagy, mert 1 font hus 10 kr, borjúhus 13 kr; csak a bor olcsó, mert egy itcze kitűnő montepolicianer csak 13¹/₂ kr, egy általa 10 személyre rendezett vacsora azonban mégis 100 forintjába került. Junius 7-én írja, hogy 12 napig Rómában volt, amikor is a pápától egy szép olvasót és tömérdek bűnbocsánatot kapott. Julius 14-én és augusztus 22-én újra kéri közbenjárását kinevezésére nézve, s az utóbbi levélben egész elkeseredéssel ír. A legközelebb következő levél már Brünnből kelt, november 1-éről, s ebben, valamint a következőkben a véghez vitt menetek felől ad értesítést; panaszkodik, hogy csapatai rossz állapotban vannak s létszámuk csekély. November 15-én egy sikerült rajtaütést ¹⁾ beszél el a bátyjának, mely a francziák ellen intéztetett. November 21-én írja, hogy a francziák és bajorok egyesülését meg lehetett volna akadályozni, de nem tehettek semmit, mert Festetics megérkeztét kellett megvárni. Nov. 24-én tudatja hogy málhája elégett s panaszkodik, hogy 6000 forint kára van; panaszolja továbbá hogy a sereg rosszul van élelmezve s fegyelmetlen; Baranyai ezredesnek a muskétások a feje fölül szedték le a tetőt tüzelni s az őrség nem tudta megakadályozni; a herczeg (Toscana) nem elég erélyes és Neipperg pártja által nagyon befolyásoltatik. November 28-án megköszöni bátyjának, hogy a málháját ért balesetet a királynőnek elmondta, ki neki 300 aranyat küldött; tegnap pedig a nagyherczegtől kapott 1000 aranyat; értesíti, hogy Prága az ellenség kezébe került; panaszkodik ismét az élelem és fegyelem rossz állapota miatt; 14 nap alatt hadosztályuktól 800 gyalogos szökött meg. Deczember 1-én közli a téli szállásokra nézve tett rendelkezéseket; helyteleníti, hogy a csapatok nagyon szét vannak szórva s ha megtámadtatnának, egyenkint könnyen megverethetnének. Deczember 8-án

¹⁾ Neuhaus elfoglalása a francia csapatoktól; a rohamot maga Nádasdy intézte a Károlyi-huszárezred élén.

ugyan e tárgyban ír; tudatja, hogy a herczeg által neki adományozott huszárezredet átvette s panaszkodik, hogy annak tisztikara, ezredestől a hadnagyig, semmit sem ér; a hadbíró pedig valóságos idióta. Deczember 11-én újra a szerfeletti kiterjeszkedés felett panaszkodik, ha az ellenség megtámadná, nem tudná, mit csináljon; hadtestparancsnokától 10 mfdre van az ellenség, tőle pedig csak 3-ra; értesíti, hogy a bajor választó Prágában magát cseh királylány kiáltatta ki; reményli, hogy ez csak egy újabb téli királyság lesz s ezt szívből ohajtja. Január 19-én újra ezredéről ír, melyben az elharapózott szökéseknek alig tud gátot vetni.

Itt a levelezés megszakad s csak még egy következik 1743. nov. 6-áról Bajorországból s az ottani viszonyokról ad értesítést.

Lipót bátyjától csak 5 levél van 1757-ből. ¹⁾ Ezek elsejében, márczius 3-án értesíti Nádasdyt, hogy a császárné a működő sereghez történendő beosztására nézve tett ajánlatát igen kegyelmesen fogadta; az utolsóban június 12-éről pedig tudatja, hogy külön hadtestet kap.

Nádasdy kegyvesztésére nézve két általa írt levél ad némi gyér világot. Az első bátyjához gróf *Nádasdy Boldizsár*hoz van intézve, ²⁾ s ez az egyetlen tőle származó magyar szövegű levél, melyben 1759. július 13-áról mellőztetése fölött keserűen panaszkodik, okául pedig az udvari ármányokat említi; de, ugymond »jön ismét olyas idő, hogy az érdemesekre is leszen reflexio.« A második 1762. október 27-éről gróf *Nádasdy Lipótnénak* szól ³⁾ s ebből Daun iránti éles ellenszenve tűnik ki; egy báni intézkedés forog kérdésben, melyre nézve így ír: »die allhiesigen Landstünd haben nun eine solche Verfassung gemacht, die dem Hof gefallen kann; wann es nur nicht von darumb reprobirt (repoussieret) wird, dass solche nicht des Feldmarschall Daun gemacht hat; es wird dem Daun zweifels ohne verdriessen, dass ich der Canzlei und nicht ihm einberichtet, allein da es Landessache, so habe unnöthig gefunden diese canale (valószínűleg canaille) hievon zu benachrichtigen.« Úgy látszik tehát, hogy kegyvesztését és mellőztetését Daun befolyásának tulajdonította.

A történelmi személyektől származó levelezések aránylag csekélyebb értékiek:

II. József, még mint főherczeg, 1779. febr. 14-én értesíti, ⁴⁾ hogy a háború kitörése még nem bizonyos, de a csapatok azért együtt tartandók; ő maga (Nádasdy) a tábori felszereléssel még várhat.

Daun tábornagtól 5 levél van ⁵⁾, melyek közül csak a második érdekes, 1757. szeptember 9-éről, melyben a Moys melletti

¹⁾ U. o. B. 501. — ²⁾ U. o. B. 100. — ³⁾ U. o. B. 89.

⁴⁾ U. o. B. 374. — ⁵⁾ U. o. B. 227.

ütközet sikeréhez gratulál Nádasdynak, s megsebesülése alkalmából részvétét fejezi ki.

A levelezésnek még hátra levő része 4 csoportba volna sorozható :

I. csoportba tartoznak ama, majd kizárólag hivatalos jellegű levelek és jelentések, melyek a Nádasdy *parancsnoksága alatt álló vagy vele együtt működő* tábornokoktól és törzstisztektől származnak, s az egyes csapatok mozdulatairól, vállalatairól, belső viszonyairól tesznek jelentést. Ide tartoznak továbbá az ellenség felől vett különféle tudósítások, a Schweidnitz ostromára vonatkozó nagy számú levél és jelentés, fogoly porosz tisztek kérvényei stb. Ez iratok nagyobb részt az 1756. és 1757-ik évi hadjáratokra vonatkoznak s a hadműveletek megállapítására, sőt igen gyakran a helyzetek megbírálására nézve is igen becses adatokat képeznek.

A II. csoportba ama levelek és jelentések volnának sorozandók, melyek a *Nádasdy-huszárezred* időnkinti parancsnokaitól származnak s az ezred 1758-tól 1762-ig terjedő idő alatt viselt dolgairól Nádasdynak, mint ezredtulajdonosnak értesítést adnak. Ugyancsak ide tartoznak ama Nádasdy alatt korábban szolgált, vagy vele bizalmasabb viszonyban álló tisztek levelei, melyek Nádasdyt az *1758—1762. közötti időben történt hadi események*, különösen pedig csapatjuk viselt dolgai felől értesítik ; ez utóbbiak az időszaki jelentéseket Nádasdy felszólítására teszik, mi arról tanuskodik, hogy Nádasdy a háború lefolyását visszalépése után is a legélénkebb figyelemmel kísérte s az akkori időben még gyarló hírlapi tudósítást e jelentésekkel kívánta pótolni, illetőleg kiegészíteni. A hadtörténelmi események megismerésére e szemtanuktól s szereplő egyénektől származó levelek ép oly becsesek, mint az I. csoportbeliek.

A III. csoportba oszthatók Nádasdy *ágenseinek tudósításai*. Az akkori időben ügylátszik minden főúr egy vagy több ügynököt tartott Bécsben, kik megbízójuk különféle hivatalos és magánügyeit elvégezték, az udvari és egyéb körökkel összeköttetést tartottak s megbízójukat minden őket érdeklő, még oly csekély esemény vagy hír felől rögtön értesítették.

Nádasdy nevezetesebb ügynökei voltak : *Caballini v. Ehrenburg* udvari ágens, ki 1757—1782-ig, tehát majd Nádasdy haláláig, folytatta tudósításait összesen 452 levélben ;¹⁾ továbbá *Fröhlich J.* bécsi ágens, ki Nádasdyt 339 levélben az 1757-től 1762-ig lefolyt hadi eseményekről s katonai hírekről értesítette ;²⁾ *Nigrinyi János* különösen a Nádasdy visszalépését követő 1758-ik

¹⁾ U. o. B. 195.

²⁾ U. o. B. 294.

év hadi eseményeiről ír részletes tudósításokat; ¹⁾ végre *Babos János*, ki Nádasdynak a bánsági ügyekre nézve volt levelezője. ²⁾ Babos úgylátszik a magyar cancelláriánál volt alkalmazva, leveleit mind latinul írja.

Hogy e jelentések természetét megismerjük, fölemlíték egynehányat. *Fröhlich* 1757. márczius 14-én jelenti, hogy Nádasdy hadteste 30,000 főből fog állani. Márczius 18-án adja a cseh hadszínhelyre küldendő csapatok részletes jegyzékét (159 gyalog, 105 gránátos zászlóalj, 18 vértés, 11 dragonyos és 10 huszár ezred stb.). Szept. 12-én gratulál a Winterfelden nyert győzelemhez; a nép az utcán várta a courirt, ki 8 postással jött. Szept. 28-dikán tudatja, hogy Browne meghalt s helyébe valószínűleg Batthányi tábornagy jön. Nov. 21-én tudatja, hogy Schweidnitz bevételé alkalmából ünnepélyes »Te Deum« volt; délután 1 órakor hozta Migazzi gróf ezredes mint futár, 12 fűvő postással, az elfoglalt zászlókat. 22-én írja, hogy a nép nagy örömben van s Nádasdyt dicsőíti stb.

Caballini 1762. január 26-án tudatja, hogy Daun Hof-Kriegsrath-Präsidents lett; május 28-án Zedtwitz tábornok elfogatását s Daun készülődését Sziléziába; auguszt. 23-án az orosz czár detronizálását; 1763. május 13-án, hogy Hadik budai kormányzó lett; szept. 1-én, hogy Polybiust a csapatoknak ingyen kiosztják stb.

Végre a *IV. csoportba* oszthatók a *vegyes tartalmú* levelek, melyek helyvel-közzel szintén érdekes hadtörténelmi adatokat, vagy más följegyzésre méltó dolgot tartalmaznak. Ilyen például *Kaunitz*nak 1759. márcz. 14-én kelt levele, ³⁾ melyben a császárné meghagyásából értesíté Nádasdyt, miszerint ő felsége kívánja, hogy a Mária Terézia rend vitézei e minőségüket ne csak czímkében, hanem az őket megillető keresztet *czímerükben* is használják; egyuttal tudatja, hogy a nagy kereszt után járó 1500 frt évi illetmény számára folyósított. Ide tartoznak továbbá a levelek, melyekben különféle állású egyének Nádasdyt hőstettei alkalmából üdvözlík. *Marchese Giovanni Doria* ⁴⁾ üdvözlí őt »all'occasione della presa di Schweidnitz, e di tante altre gloriose azioni de Vostra Eccellenza«, közli, hogy gyernekei imádkoznak »per il bravo General Nádasty«; szórakoztatására küld neki egy dalt, melyet az egész városban énekelnek s melyről azt mondja, hogy »vedra de versi superbi e magnifici« Kár, hogy e költemény nem volt mellékelve. Az *egri püspök* udvarmestere útján üdvözlöttei ⁵⁾, ki a többek közt ezt írja: »ohnwermögend bin ich

¹⁾ U. o. B. 522. — ²⁾ U. o. B. 131. — ³⁾ U. o. B. 629.

⁴⁾ U. o. B. 857. — ⁵⁾ U. o. B. 532.

das Frohlocken Hoch- und Niederen Standespersonen zu beschreiben; aller orten erhallet Ihro Namen, ja die von denen Dörfern hereinkommenden Bauern schreien auf in den Gassen — Vivat Nádasdy, vivat unser Schutzvater.« — *Benkendorf* báró, ama szász dragonyos ezredek egyikének parancsnoka, melyek Nádasdy parancsnoksága alatt állottak, 1758. október 10-én egy hosszabb levélben ¹⁾ írja Nádasdynak, hogy mennyire tisztelik őt a szász csapatok. A levél oly szép, hogy fordítás által csak vesztitene s így egy részét eredetiben közlöm: »on nous avait toujours abusé de la nouvelle flatteuse, que Votre Excellence se laisserait entrefléchir de reprendre le commandement; tous le monde s'est donné le plaisir d'espérer du jour au lendemain le retour d'un chef, dont le souvenir ne sera jamais effacé de nos coeurs, et de la perte duquel rien ne peut nous consoler; c'est la voix générale de tous les Saxon, depuis leurs généraux jusqu' au dernier de leurs dragons, et l'illustre nom de Votre Excellence nous sera éternellement respectable, cher et vénérable« és így tovább. Bizonyára szép tanúsága a ragaszkodásnak, mellyel még a szövetséges állam katonái is Nádasdy iránt viseltettek.

Végül még, bár inkább csak curiosumkép, Nádasdy egy különös tisztelőjének levelét említem fel, ²⁾ ki egy találmányát ajánlja Nádasdynak, mellyel a poroszt biztosan leverheti. A levél-író *Resch Antal* Ferencz carlstadtti postamester, s levelét így kezdi: »Zumahlen der König in Preussen ein Feind, dessen unmenschliches Verfahren nicht in Histori-Büchern zu finden, da desselben Absehen auf nichts Anderes gereicht, als Landt und Leith bis zum Abgrund zu verheeren« stb., ennélfogva kitalált ő egy módot, mely olcsó s hatása olyannyira csatláthatlan, »das der Feind nolens-volens die Bataille verlöhre« — a mód pedig abból áll, hogy a kiválasztott táborhely a levélhez csatolt rajz szerint aláaknáztatnék s a tábor e fölé állittatnék; ha azután az ellenség jön, a mieink a táborból megfutván, a táborba benyomuló ellenség az aknáknak meggyújtása által fölvettetnék; ha kísérletet enged tenni, írja tovább a jámbor föltaláló, ő erre szívesen vállalkozik s csak azt kéri, hogy ha netalán pórul járna a kísérletnél, feleségét a postamesterségből ki ne tegyék. Valóban a derék postamester együgyűsége ép oly csodálatra méltó, mint önzetlensége.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

¹⁾ U. o. B. 164.

²⁾ U. o. B. 357.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

VI.

Tordamegye főispánjai.

Bikali Vitéz András.

Vitéz András, állítólag György fia.

Nagy Iván szerint ¹⁾ »Vitéz András Szapolyai János királynak tanácsosa, Torda vármegye főispánja volt, és nőül vevén deficiált Koppándy Gergely fiúsított örökösét Valkay Ágnest, Koppánd falura is adományt nyert.« 1548. előtt viselte a főispánságot. Neje 1548. és 1557-ki oklevelekben²⁾ mint özvegy jó elő.

Bikali Vitéz Gábor.

Vitéz Gábor, András és Valkay Ágnes fia.

Mint Tordamegye főispánja áll 1576. februárban kelt oklevélben,³⁾ és egy 1578-beli adatban.⁴⁾ Nagy Iván szerint tanácsosa Báthory Kristóf vajdának. Ő lesz azon Vitéz Gábor, ki a székely krónika szerint 1580-ban halt meg.⁵⁾

Neje ősi Jankaffy Orsolya. Mike genealógiai gyűjteményében mint első neje Almádi Orsolya áll.

Oklevél mutatja Ferencz és Miklós nevű fiait.⁶⁾ Van András nevű fia is. Lakhelye Koppánd.

¹⁾ *Magy. orsz. Csaldulai XII. k. 227. l.*

²⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. X. k.*

³⁾ *Ugyanott Suppl. VII. k.*

⁴⁾ Hiteles jegyzet gr. Eszterházy János birtokában.

⁵⁾ *Tört. Társ. 1880. évf.*

⁶⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XIII.*

Cseszeliczki Szilvásy Imre.

másként:

Szilvásy Cseszeliczky Imre.

Szilvásy Imréről két oklevet birunk Báthory István idejéből, melyek sejtetik, hogy gyakran fordult meg a fejedelmi udvarnál, egyik 1574., a másik 1575-beli.¹⁾

Nagy Iván szerint Tordamegye főispánja 1582-ben. Így jó elő 1584., 1589. és 1590-beli oklevelekben;²⁾ utóbbi szerint egy felterjesztést ír alá e két főispán: »Balthazar Bánffy-Losoncz de Mogyoró, Emericus Cseszeliczky de Szilvás.«

Birtoka volt a Tordamegyében fekvő Magyar-Szilváson.

Losonczy Bánffy Boldizsár (Mogyorói.)

Bánffy Boldizsár, Bánffy Pál és Báthory Borbála fia.

Neje kecskeméti Patócsy Erzsébet, Gáspár leánya.

Ha jól emlékszem, 1564. Tordán »feria secunda prox. post dominican Invocavit« kelt levél (Com. Jos. Kemény, Dipl. Tv. V. k.) mutatja mint Tordamegye főispánját.

1588-ban mint consiliarius és a rendek elnöke, így 1589-ben is (Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XIII. k.) jó elő és 1590. és 1596-ban is mint consiliarius és főispán szerepel.

1597-ben néhai.

Gyermekei: Margit, Judit, Borbála, Anua, Zsuzsa.³⁾

Gerendi János.

Gerendi János, az altorjai Mike Sándor gyűjteményében levő táblázaton György fia.

Neje a főt idézett kutforrás szerint somkerekai Erdélyi Kata, a Bertalan leánya.⁴⁾

Az 1585-ik év elején a fejedelmi ítélő tábla assessora. (Com. Jos. Kemény, Dipl. Tv. App. XIII. k.)

¹⁾ *Tört. Tár* 1883. évf.

²⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. V. k. --- App. XIII. k.*

³⁾ A »Turul« I. kötetének I. füzetében a Nagy Iván által közölt (24-ik lap) táblázaton nincsenek felhozva sem felesége, sem gyermekei. kik: *Margit* elsőbben Bodoni Istvánné, azután bog. Bogáthi Menyhértné, végre (1613.) korotnai Alia Farkasné; *Judit* Borsovai Zsigmondné, azután (1613.) Szikszai Györgyné; *Borbála* brenhidai Huszár Istvánné; *Anna* gyekői Wesselényi Boldizsárné; *Zsuzsa* keresdi Bethlen Gergelyné, azután uzoni Béli Kelemenné.

⁴⁾ Kemény János szerint E. Bertalanak Kemény Katától leánya. Ugyan Kemény szerint Gerendi leányát Rákóczi Zsigmond vette nőül.

1592-ben mint Tordamegye főispánja szerepel.

Az 1594. május 12—22. tordai országgyűlésen, melynek egyik t.-cikke: »legelőször azért, ez mostani időnek szükségéhez képest, tetszett ez, hogy az országnak egy fizetőmestere legyen, ki az ő maga értelméből és ítéletéből fogadjon lovagot, gyalogot az ország praesidiumára, ez elmúlt articulus tartása szerint«, Gerendi Jánost az ország egyenlő értelemből fizetőmesternek választotta. (Erd. Országgy. Emlékek III. k.), Bethlen Farkas Historiájában: »Aerarii curator, stipendiorumque militibus exolvendorum distributor Joannes Gerendius, vir prudens rerumque usu in nobilitate Transylvana clarus.«

Ez 1594-ki évben azok közt áll, kiket Báthory Zsigmond ez évben notáztatott. Ő Gyulafejevárra kerül börtönbe, azután száműzetett: »Joanni Gerendio ob respectum Sigismundi Rakoczii, quod gener ipsius fuisset, vita est condonata« (Wolfg. Bethlen, Hist. III. k.) Magyarországon Rákóczi Zsigmondnál tartózkodott; egy 1595-beli jelentés szerint ott halt meg (Archiv. I. k. 1853-beli évf.) Notáztatása idejében is főispán: »vir animi et corporis dotibus exornatus«. Az ő gerendi részbirtokát notáztatása után Jósika István kapta.¹⁾

Mogyorósi Bánffy-Losonczy Gábor.

B. Gábor, Bánffy Pál és Báthory Borbála fia.

Egyik neje Sombory Borbála, kit 1591-ben mátkásított el magának.²⁾ A másik?

Torda megyében Magyar-Régen, Beresztelke és Mogyoró helységekben látjuk mint birtokost 1587-ben.

E megye főispánja 1597. máj. 10-ki oklevél szerint s ekkor consiliarius is. (*Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VII. k.*)

1598. aug. 22. a szászsebesi táborban, a Báthory Zsigmond visszajötté után, a tanácsosok és főrendek közt találjuk. (Erd. Országgy. Emlékek IV. k.)

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a szász-erkedi (Kolosmegyében) cath. templom kriptájába van temetve egy Rákóczi Magdolna, ki előbb Bozási Miklósné volt, azután *Gerendi Jánosné*, és 1599-ben április 1-én holt meg.

Nb. Egy 1587-beli lajstrom szerint a Dobokamegyében fekvő Serling falu dézmaárendájából részt kap két Bozási ivadék és *Gerendi János*, hasonlóképen Sz.-Erkeden is.

Nem lehetetlen, hogy Rákóczi Magda a száműzött Gerendi János második neje; azonban hajlandóbb vagyok himni, hogy Magda férje ama Gerendi János, ki Báthory Endrének Mihály oláh vajda elleni ütközetében Sellenberknél 1599. okt. 28-kán esett el.

²⁾ Egy 1587-beli lajstrom gyaníttatja, hogy ekkor már neje.

1599-ben ő az egyik követ, kit Báthory András a lengyel királyhoz küld: »Senatorum unum, splendore familiae, heroica corporis figura, et prudentia summa insignem virum.«

Az 1600-ik évben is előjő mint consiliarius, de ezután többé nyomát nem találjuk. ¹⁾

Bikali Vitéz Miklós.

Vitéz Miklós, állítólag Gábor és ősi Jankaffy Orsolya fia. ²⁾

Nagy Iván által is (Magy. orsz. Családai XII. k.) csak mint Tordamegye főispánja van felhozva, és nem Kolosmegye főispánjának. Gróf Kemény József Diplomatariumában egy oklevél kivonata van, mely szerint Vitéz 1594. nov. 25-kén végrendeletet készített a táborban, mely Lippa ellen volt küldve, és a kivonatban az áll, hogy ekkor ő consiliarius és Kolosmegye főispánja; e végrendeletet 1602. márcz. 9-kén megerősíti Báthory Zsigmond, és ebben is »alias consiliarius et comes comitatus Kolos.« Ez alighanem tollhiha, mert későbbi oklevelekben Tordamegye főispáni czimével fordul elő. Valószínűleg Gerendi János notáztatása után. 1594-ben kerül e polczra. Így 1598. (Erd. országgy. Eml. IV. k.), 1599. és 1600-beli oklevelekben láttam.

1598-ban, mikor Báthory Zsigmond Erdélybe visszajött. a fejedelemhez állott.

1599. jun. 26-án ő volt az egyik biztos, ki előtt Mihály oláh vajda Báthory Andrásnak a hűségesküt leteendő volt.

A császári biztosoknak a császárhoz Fejérvárról 1600. ápril 21-kén írt levelök Vitézre vonatkozó kivonatja ez: »Armani Péter nálunk volt s azt adá tudtunkra, hogy Mihály vajda csakugyan küld küldötteket Felségedhez és pedig egy oláhot és erdélyit, Vitéz Miklóst«. Ugyan a biztosok 1600. ápril. 21-ki más levelök szerint: »Ama tanács következtében, hogy maradjon meg Fged hűsége mellett a vajda, tudtokra adá a kertben, a nekünk adott audientia után, hogy elhatározta Vitéz Miklóst kiküldeni Felségedhez. Kornis ezt nagy bajnak tartja, mert ez a Vitéz Miklós egészen a vajda embere, a ki a keresztyénséggel sem gondol, mindig csak gonoszságon töri fejét s mindent, a mit Fgedre nézve kedvezőt beszélnek az országban, a vajdának besugja.« (Tört. Tár 1884-ki évf. II. f.)

1600. nyarán ő volt, ki rendre járva a főurakat és nemeseiket, rávette, hogy Mihály vajdához visszaálljanak. Mihály vajda bizta meg őt: »Nicolaum Vitéz unum ex celebrioribus hominem,

¹⁾ Magy. Tört. Tár XVIII. k. 34. l.

²⁾ Hogy Vitéz Miklósnak Ősben birtoka volt. következtethető egy 1587-beli dézmaárenda lajstromból.

profusa eloquentia et ad omnes fortunae casus alterum Achatem, linguae etiam valachicae gnarum, ad domos nobilium et residentias singulorum publica fide mittit.«

Nagy Iván, kutforrást nem idézve, írja, hogy nagy része volt Miriszlónál (1600. szeptember 18.) Mihály vajda megveretésében.

1601-ben ismét Báthory Zsigmond hive lett.

1602-ben Besztercze városa parancsnokává neveztetett ki. E várba zárkózott csapataival Basta elől, hol erősen védve magát, miután azt feladni kényszerült, a kivonulás után Budakuál a Basta vallonjai egy része megrohanta, s ott megöletett febr. 24-én. Neje Petrichevich Horváth Klára.

Kápolnai Bornemisza Boldizsár.

(Lásd Fejérmegye.)

Bornemisza Boldizsár, Farkas fia.

1573-ban Báthory Istvánnak étekfőgője.

1575-ben Békés Gáspár pártján áll; kimenekülván Erdélyből, birtokaitól megfosztják. Később megengedték, hogy hazájába visszatérjen.

Neje Patócsy Anna, mely nő után sok birtoka volt Erdélyben.

1587-ben az országban találjuk, és »nagyságos« czimmel fordul elő neve. Udvari tisztséggel volt-e felruházva, vagy más tisztséggel-e, azt ki nem mutathatjuk.

Az osztrák házhoz szító volt. Mária Krisztierua idejében consiliarius. Gyanítható, hogy a consiliariusságot már 1594-ben kapja. Fia is 1600-ban a császár szolgálatában állott, alkalmasint mint apród (Tört. Tár 1884. évf. I. f.)

1600-ban visszakapja a Báthory István idejében elkobzott birtokait. Ez évben azon bizottság vezetője, melyet a rendek Rudolf császárhoz küldöttek.

1601-ben őt küldte Basta Szebenbe az erdélyi urakhoz, hogy a császár hűségében azokat megtartsa.

A császár pártján maradt Báthory Zsigmond harmadszori bejövetele után is.

Torda vármegye főispánságát bírta ez időben. De hogy az előbbi két főispán közül melyiknek utódja; hogy elmozdított, vagy leköszönt, vagy elhunyt főispán helyét nyerte-e el, biztosan nem állíthatjuk. Főispánságától Báthory Zsigmond fosztja meg 1602-ben márcz. 27-kén. Báthory levele gyaníttatja, hogy Bornemisza a császár által volt kinevezve. En hajlandó vagyok őt a Bánffy Gábor utódjának tartani.

Ő Székely Mózesnek ellenese volt. Mint consiliarius szerepel a német uralom alatt is és ez időben Fejérmegye főispánja is. Bocskai és Rákóczi Zsigmond alatt is ekként szerepel.

Megholt 1608-ban febr. 23. Kolozsvártn.

Gyermekei: Zsigmond, Zsuzsánna és Judit.

NB. Az 1603-beli biz. javaslatban: »Bornamizza der *Arianischen* secten stark anhengig.« (*Erd. orsz. Eml. V. k.*) Vajjon unitarius-e? hisz apja, Bornemisza Farkas reformatus. Lásd *Régi Magy. könyvtár* 36. l.

Kövesdi Sarmasághy Zsigmond.

S. Zsigmond, az 1589-ben elhalt Miklós és rozs. Kun Anna fia, és Révay Anna mostohafia.

Atyja halála után külföldre ment utazni.

Nagy Iván (M. Cs. X. k.) írja, hogy 1581. óta Torda vármegye főispánja. Más is felemlíti mint 1594-ben, 1597-ben főispánt, de nézetem szerint ezen állítások tévesek.

Mint Báthory Zsigmond secretariusza ír alá, 1596. máj. 28-kán kelt. fejedelmi levelet. ¹⁾ Báthorynak 1597-ben a hetruriai herceghez küldött követje, ekkor is secretarius, mert 1598-ki oklevelen is így áll (Jos. Com. Kemény, Codex Transsumptorum). Eszerint ezen évek alatt nem lehetett főispán. Vélekedésem szerint ez időben Tordamegyében ő nem volt birtokos, csak 1598. után, Jósika István özvegyének nőül vétele után, lett azzá.

Követségben járt Mihály oláh vajdához is, honnan visszatérve, az 1598-ik évben, mikor Báthory elhagyta Erdélyt, ő is vele távozott, kinek egyik legmeghittebb híve.

Báthory visszajötté után Sarmasághy volt az, kit Báthory Endre bibornokhoz küldött, ki által a bibornokot Erdélybe hívatta, hogy kibéküljön vele.

1602-ben márcz. 27-kén Báthory Torda vármegye főispánjának nevezvén ki, azon helyet nyeri el, melyet »antea Balthasar Bornemisza obtinuit.«

1603-ban a gyulafehérvári országgyűlésen azon követség tagjává választották, mely a császárhoz Prágába küldetett, s künn több hóig tartózkodott.

Az 1604-ik évben őt, a jeles »humanitatis studiis et majorem nobilitate, suaque virtute conspicuus« férfit hamis vádakra, a Markó vajda koholt vádjára, Basta elfogatta, vasra verette s élete is nagy veszélybe került. 5 hónál tovább volt fogva Szathmárban. ²⁾ A főurak közül, kik szabadulása kieszközlésében köz-

¹⁾ *Történ. Társ. 1883. évf. II. f.*

²⁾ Ki volt fogsága alatt a helyettes vagy kinevezett főispán??

bejártak, Kornis Boldizsár közbejárása használt legtöbbet, kihez azért Sarvasághy holtig hálás volt. 1604-ben octób. 4-kén Gerendről, hol nejével Fűzi Borbálával, Jósika István özvegyével lakott, Kornishoz »innocentiae testimonium« szerzése végett írt levelében háláját így fejezi ki: »Tu mihi Pater et Mater es«. Azután saját nyilatkozatából ugylátszik, a karánsebesi és lugosi bánssággal volt megkínálva, de azt nem fogadta el.

Tordamegye főispánja Bocskai¹⁾ és Rákóczi Zsigmond alatt is. Az előbbi alatt ily minőségben 1606-ban a kassai gyűlésre küldött követség tagja; az utóbbi alatt 1607-beli adat mutatja. Tán utóbbi alatt lett consiliarius is.

A Báthory Gábor fejedelemsége alatt is a főntebbi tisztségekben szerepel. A Kendi- és Kornis-féle összeesküvésben részes; az 1610-ki pártütő urakat felhozó krónikairó²⁾ róla márczius 25-re ezt írja: »Sarvasághi elszaladván«. Ekkor vesztí főispán-ságát. Kün Báthory megbuktatásán működött. Kendi érdekében mint ügynök járt a szomszédos fejedelmek egyikénél, de azután bejött Erdélybe s itt felfedezé Kendi terveit.³⁾ Notáztatott 1612. május hóban a szebeni országgyűlésen. E nota alól Bethlen Gábor idejében 1614. elején fölmentetett. Száműzetése után ugylátszik a kassai kamaránál consiliariussá tétetett. Báthory kiengesztelődött irányába; Sarvasághy írja: »de halála előtt azzal is amnistiánk lött vala; jó uram lészen vala, ha élhet vala.«

Bethlen fejedelemnek a consiliariusi esküt letette, s nem-sokára mint a császárhoz küldött követség egyik tagja, hosszasan szerepel; »1613. nov. küldé az ország. . . . Sarvasági Sigmondot. . . . követségen az német császárhoz frigy kötni.« Ekkor a császár által ő Linczben egyideig le volt tartóztatva, és mint Szilágyi írja, a linczi titkos tanács Sarvasághy megnyerését a császárnak »oly melegen, de mint az eredmény mutatja, sikertelenül ajánlotta.« Visszatérte után csakhamar, a császárral még folytatandó tractatusra, az 1614. szept. 27-kén Gyulafejérvártt megkezdett országgyűlésen megválasztották egyik követnek. 1615. tavaszán márcziustól fogva májusig Nagy-Szombatban folytak a tárgyalások, és ez utóbbi hóban a fejérvári országgyűlés utolsó napjaiban hozta magával a békeokmányt.

Bethlen fejedelem alatt Sarvasághy nem Tordamegyének, hanem Krasznamegyének főispánja. Az erdélyi országgyűlésen 1615. máj. 18-kán aláírása: »Sigismundus Sarvasághy de Keovesd

¹⁾ *Völgy. Bethlen, Hist. VI. k. 395. l.*

²⁾ *Segesvári B. krón.*

³⁾ Báthory Gábornak 1610. szept. 15. kelt levelében (*Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Supl. IX.*, főispánnak czimezve áll, de az adat téves lehet.

consiliarius et comes comitatus Crasnensis« (Erd. Orsz. Eml. VII. k.) E méltóságot nem rég nyerhette, mert az ez év előtti oklevelekben csak consiliariusnak írják és a császári követek 1614. máj. 15-kén Kolozsvártt kelt okiratában, hol mint Bethlen követe áll, egyszersmind: »S. C. Rque Mtis camerae Scepusiensis consiliarius.«¹⁾ E kamarai hivatalra nézve saját sorai: »kassai kamorán való állapotcskámát is nem kevés kárommal elhagytam ő nagáért (Bethlenért), hogy liberiusb szolgálhatnék, és kétfelé ne lennék foglalatos tisztheli szolgálásban.«

1616-ban a Homonnai pártjához csatlakozik. Junius 21-kén még a fejedelem alvinczi táborában találjuk. Midőn hire járt, hogy ő is gyanúba van véve, audientiát kért a fejedelemtől, s a fejedelem részéről megnyugtatót nyer. »Igy nagy bátran s vigan jövőnk fel az uton Lippától,« és gerendi házához jöve, majd megtudván Szilvási Boldizsár elfogatását, s miután Szilvási házánál volt »marháit« ekkor nem akarták kiadni, megrettent, s ennek következtében írásbeli kérelemmel a fejedelemhez folyamodott assecuratoria végett »könyörögvén, hogy küldene assecuratoriát fide mediante, és én mindjárt előmennék törvénnre, csak törvéntelen ne bántana ő nga.« Ezalatt kiment kövesdi birtokára, s oda várta a fejedelem válaszát. De néhány nap mulva foglalók jövőnek házához, mit idejében vevén észre, kiszökött Ungvárra Homonnaihoz, miről Thurzóhoz Ungvárról jul. 7-kén írt levelében ezeket mondja: »Én is a veszedelem előtt kijövék, csak paripákon akarván Kassára jöni, de a vármegyék motusit értvén, hogy az mely méltatlan veszedelmet kerülnék, abba ne incurrálnék, ide Ungvár felé térék fejem oltalmazásáért egynehány napig, míg alkalmasosb helyet talállok.«²⁾ Thurzóhoz írt levelében ártatlanságát bizonyíttatja, kihez pártfogásért folyamodott: »Nagodtól nyilván meglehet, ő nagával a fejedelemmel végezze el, ne rontson el ő naga szép gyermekimmel, keserves feleségemmel.«

Bethlen Gábornak a Sarmasághy jul. 7-ki levele után csak egy nappal később, július 8-kán írt egyik levelében következő sorok állanak Sarmasághyról: »immár mostan (Sarmaságinak) oly levelei akadtak kezemben maga keze írási, melyekből világosan megtetszik és bizonyosodik, hogy nálánál nagyobb áruló nem lehetett, szokott mesterségét nem hagyhatta; de immár ismervén Magyarországon is, talán érdeme szerint fogják becsülni ott is a hol jár.«

Noha Sarmasághy Bethlentől assecuratoriát kapott, és a segesvári országgyűlésre megidézttetett, főként azért, hogy miért

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. VI. k.

²⁾ Erd. Országgy. Eml. VII. k.

ment Ungvárra fejedelme ellenségéhez, a gyűlésre meg nem jelent. Ekkor kövesdi birtoka már le volt foglalva. Octóber 28-kán fejezték be perét; elmarasztalták őt saját levelei alapján, mint ki most is Homonnai mellett van, s a megidézésre sem jelent meg.

1616. novemb. 9-kén Nagy-Bányán »in castris Hajdonicis« találjuk. A hajduvitézek nevében, mint Szilágyi Sándor írja, még nov. 4-kén egy mocskos proklamációt bocsátott ki Erdély rendeihez, felhiva ezeket, hogy a Bethlen által nyakukra tett igát rázzák le; saját neve alatt pedig nov. 9-kén, midőn nótáztatásáról értesült, Dóczyval is tudatta közeledésüket Erdélyhez s benyomulásukat. Az általa vezetett eredetileg Gombos András-féle had háborítlanul ért Deésig, itt nov. 20-kán a Kamuthi Balázs consiliarius és Doboka megyei főispán vezérlete alatti haddal megharczott és megveretett. Sarmasághy két sebet kapott s elfogatott.

»22. novemb. hozák Sarmasági Sigmondot Kolosvárra fogva a városházához, de azután tarták az Elek Márton házábanál, onnét vitték ismét Szamosujvárra.«

A notázás útján birtokait veszített Sarmasághynak két fia maradt hátra.

Mint árulót említi fel Kemény János.

A szamosujvári fogságból kiszabadulva látjuk, sőt szereplőnek is találjuk: 1622. jul. 1. napján Fejérvártt a fejedelemné, Károlyi Zsuzsánna, gyászszerartásán az ország köszönetét és gyászát tolmácsolta.¹⁾

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

¹⁾ *Erd. Országgy. Eml. VIII. k. 12. l.*

KÜLÖNFÉLEK.

AZ EGYKORI ERDÉLY NEMZETI SZÍNEIRŐL.

Azok előtt, a kik az alkotmányhoz — a mint kell — szigoruan s alkudozást nem ismerőleg ragaszkodnak, méltán tűnhetik fel, hogy ma, s ép a mostani viszonyok közt, magyar tudományos gyűlésben, nem daco-román s nem ó-szász, *Erdélyről* tart felolvasást. Megnyugtatósul kijelentem, hogy én az 1848. előtti történeti Erdélyt értem, s annak nemzeti színeiről szólok. Én ma az egykori Erdélyt csak azon 16 vármegyében ismerem, ¹⁾ melyek a magyarországiakkal szervezetökben s politikailag elválaszthatlanul s föloldhatlanul egyek s ezen törvényhatóságok törvényes és alkotmányos közös neve: *Magyarország*. Azért használom a történeti jelentőségű »vármegye« kifejezést, mert a megcsonkított »megye« szót rossznak tartom, minthogy az által törvényhatóságaink épen jellemző történeti legszebb vonásukat veszítik el.

Az is különösnek látszhatik, hogy ily egyszerű kérdést tudományos felolvasás tárgyává tettem, holott egy nemzeti állam színe néhány szóban kifejezhető. Ez igaz. Nem kell messze mennem, példaképpen Magyarország 1848-ki XXII. t.-cikke 1. §-át idézhetem, mely azt mondja: »*A nemzeti szín és ország czímere ősi jogaiba visszaállittatik,*« — ismét a 2. §-t, mely rendeli: »*hogy a három színü rózsza polgári jelképpen újra felvétetik...*« Íme a nagy Magyarország czímer- és szín-kérdése néhány sorban tisztázva s szem elé van állítva. Erről valóban lehetetlen felolvasást tartani.

Másként áll Erdélynek mind czímere, mind kifestési színe kérdése. A tisztelt társulati gyűlés és hallgatóság jól tudja, hogy már az első szó: *Erdély*, ma már vitás kérdés, bár léte mellett Magyarországnak ezer éves története tanúskodik. A rumán történetnyomozók másképp kezdik nevezni, t. i. *Ardelion* görög szóból rumánul *Ardealu*-nak. A második szó: *Ország* szintén vitás. A

¹⁾ 1876. XXXIII. t. cz.

rumán tudósok a Tiszáig terjedő földterületet értenek alatta, s Daco-Romániának állítják és tanítják; holott Magyarország állam-szervezete, nyolczszázados írott alkotmánya és a történetírás minden kételyen felül helyezte, hogy az a magyar nemzeti és vegyes házi királyság alatt, Magyarország *erdőn túli kiegészítő része* volt, nem önálló ország, tehát külön címere és külön színe nem lehetett. A nemzeti fejedelemség korszakában ellenben, az összes törvények és az egész alkotmány-rendszer bizonyítása szerint, *Erdély-ország* és nem Daco-Román ország volt.

Harmadik nagy különbség Erdély és más országok közt az, hogy abban a nemzeti és vegyes házi királyság korszakában nem egy, de három alkotmány által egyenjogosított nemzet, s azoknak három külön nemzeti és politikai tartományterülete volt a király és ország által biztosított önkormányzattal: a magyar, székely és szász nemzet. Magyarország kétfelé válása s a nemzeti fejedelemség megalapítása után ezek hárman egyesülve alkották Erdély-ország szövetséges kis államát, mindenik külön címerrel kezdett élni, s azt külön színnel festetni. Ebből világos, hogy itt egy nemzeti címerről s egy országos színről beszélni nem lehet, hanem háromra kell a vizsgáló figyelmének szükségképen kiterjedni.

S ha e címereket és színeket s azok egymás mellé miként helyezését és kifestését törvény vagy százados gyakorlat megalapította volna, és sem közjogilag, sem címertani tekintetben egyikhez sem férne kétség: itt határ lenne vonva a további nyomozódásnak, s tudományos elmélgedések szükségéje nem forogna fenn. De sajnosan jegyzem meg, arról: hogy Erdély egyenjogú három törvényesen bevett nemzetének címere és azok színe egy országos közös címerben közjogilag miként voltak egyesülve s egymás mellé helyezve? a történelemben a habsburg-lotharingiai ház uralkodásáig majd semmi pozitív tájékozás nem található; a létező egy-két címertani műben sincs iránta felvilágosító útmutatás, és így az országos címer és annak színei mivolta iránt némi alapot csak a vele élés és gyakorlat [*usus et consuetudo*] nyújt, a mi magyar jogfelfogás szerint némelykor írott jog és törvény erejével bír.

Az irodalomban Erdély és az erdélyi három nemzet címéről a következő önálló művek és újabb tudósítások vannak.

Benkő József: *Transsilvania Generalis* című, 1777-ben megjelent műve I. kötete 38--43 lapjain le van írva Erdély címere, a Nagyfejedelemségről kelt kir. oklevél alapján, a miről én a gondviselésem alatt levő eredetiből hátrább új adatok nyomán, új irányban és szempontból fogok szólani. Dugonics András: *A Magyaroknak Uradalmak* s. a. t. című 1801. megjelent műve 50-ik lapja melletti ábrakon Erdély kétféle címer-rajzát közlöt.

Bedeus József [*később báró*]: *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen* című 1838-ban megjelent művében bőven szól Erdély címéről, s ugyan ő egy később 1844. kiadott: *Historisch-Genalogisch-Geographisches Atlas* címűben is említi. En is irtam az erdélyi országos címerek Történetéről a Századok 1867. évi folyamában a 336—352. lapokon.

Czímertani tekintetben megemlítem Erdély pénzeinek a Széchenyi-féle *Catalogus Nummorum* XVI-ik tábláján látható különböző érmeek erdélyi országos címereit, úgy a dr. Erdi János 1862-ben megjelent *Erdély Érméi* című műve képatlaszán jobbadán a Széchenyi-Catalogus nyomán közlött érem-címereket.

E forrásokból azonban a tanulni vágyó csak a címerekről találja meg a kívánt felvilágosítást; a címér-paizs mezőinek felosztása, egymás mellé helyezése és színezése iránt Dugonics művén kívül egyben sincs a legkisebb utmutató tájékozás is. Ő a *hetedik* számú címérpaizs közlésénél a címerről ezt írja: »Erdély címere két mezőre oszlik: az alsó veres mezőben hét halmocskán hét kastély — a szászok címere, felül jobbra (nem heraldikailag értve, de a mint a nézőnek a látás elébe tűnteti) a székelyeké a növekedő hold, balra ugyanazoké a nap, aranymezőben a magyarok sasa vagy karuly madara. A *nyolczadik* számú címérpaizsról pedig így ír: ez három részre osztott paizs, a hegyes csúcsban végződő első arany mezőben a hét dombra épült hét kastély — a szászok címere, a felső, elválasztott két kék mezőben, jobb felől felül a nap, alól az új vagy növekedő hold a székelyeké, balfelől a magyarok jobbra néző fekete sasa vagy a karuly (*Astur*). stb. Ez író tehát egyik leírásában a magyarok címere mezejét írja arany-sárgának, a szászokét vörösnek; a másikban mind a magyarokét, mind a székelyekét kéknek, a szászokét aranysárgának. Az elsőben a székelyek címere mezejének színét nem mondja meg, a másodikban a magyarok és székelyek címere mezejének színét egyiránt kéknek írja, de forrását nem mondja meg, s azért tudósítása nem teljesen megbízható. Dugonics címertani tévedései: két mező egy színre festése, a mezőben a magyaroknak, mint fő nemzetnek legalól helyezése, a székelyeket illető mező színének mellőzése, a magyarokénak kétképen adása — szakértők előtt első tekintetre nyilvánvalóvá lesz. Szint oly címertani botlás a művész vagy utasítója részéről az, hogy 1837. V. Ferdinánd király és fejedelem emlékpénzén az ország címérét két mezőre osztották, az egyikben a magyarok és székelyek hármass címérét, a másikba a szászokét helyezvén el, s a kétfelé osztó széles vonalat — gerendát — üresen hagyván.¹⁾

¹⁾ *Erdély Érméi*. Dr. Erdi János. stb. XXIV. tábla 6. sz.

A végeredmény az, hogy Erdély címéről s címere színeiről sem tiszta, végrehajtott törvény nincs, sem a történelem és irodalom a tudnivalókat kielégítőleg tájékozni nem képes. A mint fenn érintve volt, egyedül a szóban levő címerek és színek mult századbeli használatának történeti állása s megismerése az, a mi némileg biztos támpontot nyújt, a mit tehát röviden érintenem a cél kívánja meg.

Hogy Erdély címérével miért foglalkozom ily hosszason akkor, midőn nemzeti színeiről tartok felolvasást, azt hiszem elegendő okúl szolgál az, hogy — a mint tudva van — a címér színeit nem a képek (*figura*) színei, nem a paizs vonalai vagy díszítése, de a mezők színe határozza meg.

A nemzeti és vegyesházi királyok pecsétein semmi nyoma nincs sem Erdélynek, sem címérének. Az Erdélyt kormányzó királyi hercegek és vajdák pecsétein szintén nem található fel egyik se. Ez az első királysági korszakok tanúsága... Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Apaffi Mihály pénzain ott van a három nemzet címere, Rákóczi Zsigmond és Báthori Gáboréin csak a magyaroké és a szászoké láthatók; de Erdély, mint ország, még különválása után sem használt országos közirataiban külön országos címet és pecsétet 1612. előtt, hanem az anyaországgal élt. A Báthori Gábor fejed. után következők is oly különböző címereket és pecsétet használtak, hogy 1659-ben Barcsai Ákos fejed. alatt azon okból: *»mivel az országnak nagy kárára volt, hogy nem volt bizonyos pecsétje, a Szász-Sebesen hozott III-ik t.-cikkben meghatározatott, hogy a fejedelem készíttesen az országnak pecsétet, s rajta legyen a magyarok pecséte a fél-sas, a székelyeké a nap és új hold, a szászoké a hét kulcsos város (vagy az azt jelképező hét bástya), a magyarországi részeké a négy folyó és kettős kereszt.«*

Itt látjuk legelőbb törvény által megnevezve az országot alkotó három nemzet címérét, de azok színét nem.

Erre nézve két út látszott előttem az öntájékoztásra nézve sikert ígérőnek: *egyik* az, hogy a nemzeti fejedelmek alatt kelt nagy számú kiváltság- és adománylevél függő pecsétjét megvizsgáltam a végre, hogy meggyőződjem: ha van-e határozott elv és következetesség a zsinórok színei összeállításában? S úgy találtam, hogy nincs. A pecsétek néha, a magyar három színű — veres, fehér, zöld, — máskor az erdélyi kék veres és aranyárga színű zsinórokon függöttek. Báthori Gábor erdélyi fejedelem alatt 1609-ben s Bethlen Gábor fejed. alatt 1619-ben a magyar három szín mellett a kék és aranyárga erdélyi szín is benne volt a pecsétet tartó zsinórfonadékban. II. Rákóczi György alatt 1649-ben a magyar háromszín mellett benne volt a fekete színű selyemfonal is, a mi

a címertani szabályokkal ellentétben áll; mert a fejedelmi iroda kiadója, minden hihetőség szerint, a magyarok fekete sasa színét akarta vele ábrázolni. János Zsigmond alatt 1560-ban s Báthori Zsigmond korában 1596-ban a lilaszín is volt használatban, a mi a címertani szabályokkal szintén ellenkezik, mert azok csak egyszerű és határozott színek használatát engedik meg.

A *másik*, a miből tájékozást kívántam szerezni, a nemzeti fölkelésekkor (*insurrectio*) használt zászlók színe kinyomozása. Hogy a nemzeti fejedelmek alatt az országnak volt zászlója, s mikor a fejedelem hadba indult, azt táborá előtt vitték, az egykorú krónikairók följegyezték; de színeiről csak annyit írtak, hogy nagy aranyas zászló volt. Egy a Mária Terézia fejedelemsasszony korabeli (1741—46. évközi) fölkelési zászlót a székely határőrség felállításakor 1765-ben az erd. kir. kormánysszék a maga levéltárából nyugta mellett — a mi ma is megvan — annak huszárezrede számára adott át egy kiküldött huszár tiszt kezébe; színe azonban nincs leírva sem a levéltári *leltárban*, sem a nyugtában. Ugyanazon nemzeti fölkeléskor használt, s a háború végén a kir. kormánysszék levéltárába letett három erdélyi fölkelési zászló a levéltárnak 1873—74-ben Buda-Pestre szállításakor az erdélyi muzeumnak adatott át — azoknak sincs színleírása. Imen tehát felvilágosodnom szintén nem lehetett.

Az erdélyi címerekről hozott 1659-ki törvényen is akkor mindjárt csorbát ejtett az, hogy a magyarországi részek vármegyéi nem csináltattak maguknak pecsétet, hanem az erdélyi vármegyéek pecsétfeliratába magukat is bele foglaltaknak tekintették s a négyes címer helyett hármas lépett életbe; a színeknek azelőtti, változólag alkalmazott gyakorlata, a törvény kelte után is feumaradt, a törvényhozás és kormány mindkettőt elnézte; az országos címer- és pecsét-ügy s a függő pecsétek zsinór-színei, a mint fennebb láttuk, oly változólag használva maradtak fenn 1765-ig.

Ez évben nov. 2-án (a kezeim alatt levő egyik eredeti arany pecsét oklevél e napon kelt) Mária Terézia királyné és fejedelemsasszony Erdélynek »*Nagyfejedelemség*« címet és a három nemzet címereit egyesítő új kifestett országos címert adott. A címerek a törvényben meghatározottak voltak. A paizs két elválasztó vonallal három mezőre van osztva. A felső sötétkék mezőben a székelyek, az alsó arany mezőben a szászok címere van. A két mezőt elválasztó gerendán, a mi a közép mezőt teszi, a magyarok fekete sasa álló helyzetben. A gerendát ércszínnel szokás festeni; itt a művész veres festékkel vontá be, figyelemmel lévén ama címertani szabályra, hogy érczre érc színnek jőni nem lehet, s hogy a veres szín, mint a magyar vármegyéek színe, a

czímerben meglegyen. A paizs felett fejedelmi süveg van, melyet hegyes arany sugarakkal és virággal ékesített korona vesz körül; a süveg tetején arany gömb — a *birodalmi alma* —, melyből egyes kereszt emelkedik ki. A czímerben levő mezők miként beosztása s azok színe sem a királyok, sem a nemzeti fejedelmek alatt meghatározva nem volt; de a történelemből voltak véve, címertani elvek, a nemzeti fejedelmek pénzei és a függő pecsétek zsinór-színei által igazolva. Három egymással párhuzamos mező van Bocskai István 1606-ki, Bethlen Gábor 1622-ki pénzein, azon különbséggel, hogy a legfelső mezőben a székelyek, a másodikban a magyarok, az alsóban a szászok címere van; ugyszintén I. Apaffi Mihály 1666. és 1673-ki pénzein, szintén azon különbséggel, hogy a felső mezőben ott a székelyek címere van, a közbeeső üres, az alsóban a magyaroké és szászoké. Továbbá a kék, veres és aranysárga színt, úgy rendezve egymás mellé, mint a királyné által adott uj czímerben van, használták 1577. Báthori Kristóf, 1606. Bocskai István, 1617. és 1627-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek. A királyné tehát, tanácsosai javaslatára, úgy a nemzeti címereket, mint a székelyek kék, a magyarok veres, a szászok aranysárga, tehát Erdély három nemzeti színét az ország történetéből és a gyakorlatból vette.

Szükségesnek tartom e cím- és címeradományozás történetét a jelen figyelmeztetéseül s a jövő okulására elmondani.

Bruckenthal Sámuel, erdélyi szász s kir. kormányzékeni titkár — a ki később bárói rangot nyert — különböző küldetésekben sok éven át volt Bécsben a császári udvarnál, s hűsége és hasznos szolgálatai által a királyné bizalmát annyira megnyerte, hogy az ép e tájon nyugalomba ment gróf Bethlen Gábor után az erdélyi udvari kancellárságra emeltetett. — Ez a férfi volt az, a ki az uralkodónak ez ügyben előterjesztést tett, melynek alapján Kaunitz herczeg, házi, udvari és államkancellár a nagyfejedelemségi cím-adományozási oklevelet (*diploma*) szövegezte. Bruckenthal a királyné kegyéből jutott fényes állásához, természetes, hogy annak kegyét igyekezett megérdemelni; neki a haza alkotmánya, s az, hogy mit mondanak hozzá a magyarok, másodrangú kérdés volt. Előterjesztését oly módon tette, hogy a felségnek szabad keze legyen a szövegnek tetszése szerinti alakot adni.

»A mostani Erdély, — mondá a javaslattevő, — fontos része volt az egykori Daciának, s utolsó királya, Decebál legyőzése után Traján császár alatt a római birodalom (*monarchia*) tartománya. Mikor az feloszlott, a tartomány a keleti császársághoz szakadt, a hozzá kapcsolt tartományoktól soha el nem választott — mindig saját különös megnevezés nélkül. Miután az első magyarok Pannonia birtokában megszilárdultak, s Erdélyt

is elfoglalták, Erdély annak egy része volt, melynek hadvezérei, a kik magukat hercegeknek (*dux*) nevezték, saját vajdáik által uralkodtak felette, annak 1538-ban történt teljes elválásáig, anélkül, hogy neki saját nevet adtak volna. Az ország erdön túli részei — (*Partes Regni Transylvanienses*) volt a neve minden köziratban és oklevélben. Az elválás után lett Erdély legelőbb önálló és független ország, s Magyarország Tiszáig terjedő azon részei, melyeket magához kapcsolt, az előbbi névvel ellentétben *Magyarország Részei*-nek neveztettek. A mint magát a következő időszakban Magyarországhoz tartozása kötelekéből mindinkább kiszabadította, elnevezése is, amit maga önmagának s mások neki adtak, megkezdett változni: most fejedelemségnek, majd országnak nevezetett, s pecsétjére nem *fejedelemség*, de *Erdélyország* nevet véselt. Csak újabb időben, az utolsó erdélyi fejedelmek alatt vált a *fejedelemségi* név állandó elnevezéssé, inkább a szükség és a gyakorlat folytonossága által, mintsem kötött szerződések vagy országos végzések következtében.

Mindhogy az elnevezés a szó szoros értelmében sem a lényeghez nem tartozik, sem alapja nem az alkotmány természetében gyökerezik, hanem önkényesen s mintegy történetesen származott: természetesen semmi kényszerű vagy természetes ok nem áll annak útjában, hogy az megváltoztathassék. Ez okért az említett fejedelemségnek nagyfejedelemséggé emeltetése ő felségének úgy erdélyi alattvalói, mint alávetett más örökös tartományai tekintetében, nem függhet mástól, mint egyedül *ő felsége akaratától és korlátlan (unumschränkt) tetszésétől* s az összes alattvalóknak, különösen pedig az erdélyieknek egyéb teendője nem marad, mint az, hogy tiszteljék ő felsége azon jogait, melyek a föltétlen öröklési jogot megilletik, s a melyek az ő saját javukra hasonló gyöngédségben és kegyes gondoskodásban árad ki...«

Ezután Erdélynek Magyarországtól teljesen elkülönített voltát bizonyította szerződések, békekötések, külön igazgatásformája és igazságszolgáltatása s legutoljára a magyarországi zászlós urakhoz hasonló legfőbb udvari méltóságoknak Erdély részére történt kinevezésével...

Ezt II. József corregens azzal fogadta el, hogy Erdélyfejedelemségnek Nagyfejedelemséggé emeltetése az erről kiállítandó fejedelmi adománylevél (*diploma*) szerkesztése iránt, a szükséges meghagyás Kaunitz herceghez már kibocsáttatott. Alá írva: József m. k.

A herceg elkészítette a tervezetet s 1765. nov. 23. kelt jegyzékirattal gr. Bethlen Gábor erd. udv. kancellárhoz azon bizalmas kéréssel küldötte át, hogy az iránti nézetét és megjegyzéseit tetszése szerint nyilvánítani sziveskedjék. A herceg megjegyezte,

hogy az új czímerbe a fejedelmi süveg bőrprémeczés helyett koronával körülvéve s Erdély czímerpaizsa az adománylevélben (*diplo-ma*) lefestve is ábrázolható lenne.

Erre gróf Bethlen kelet nélküli jegyzékiratához csatolva, a herczeggel a következő megjegyzéseit közölte. 1. E szók helyett: »*Victricibus armis ultro se dedit, inque Inclytae Domus nostrae Potestatem concessit*«, — azt vélné teendőknek: »*Paternae ac validissimae Protectioni ultro se dedit, inque Inclytae Domus nostrae Potestatem concessit, fidem Principibus suis illaesam servavit, et haereditariam Augustae Domus nostrae Successionen ad mentem Sanctionis Pragmaticae sponte, prompteque amplexa est*«, — azért, mert ez a köziratok kifejezéseivel (*stylo*) inkább megegyezik. Az erdélyi rendek által gróf Caraffának adott Nyilatkozatban e kifejezés van: *amplectitur Paternam et validissimam Protectionem Augustissimi Leopoldi etc.* = elfogadja felséges Lipót atyai leg-hathatósabb védelmét; ismét a dicső Lipót császár által az erdélyi kormányzéknek adott utasításában ez van mondva: *postquam suam enixam voluntatem fideles et charissimi Transsylvaniae Status jam ab Anno 1688. decenti cum Declaratione Nobis transmissa professi fuissent, Nos quoque in Caesareae Regiaeque Gratitude nostrae, necnon in benignissimi affectus, quo Nostro Imperio se sponte submittentes, jam tunc amplexi fueramus et etiam nunc prosequimur, Clementissimam Contestationem* sat. Az is hozzá járul, hogy ha a régi idők évkönyveit megtekintjük, mindenki át fogja látni, hogy Erdély magát nem a dicső Lipót császár fegyvereinek, de uralkodásának (*Imperio*) adta alá.

2. Ez alá vont szókkal: *a Nobis tanquam Transylvaniae Principe* — ellenkezik az 1744-ki pozsonyi t.-czikk, melyben az van kimondva, hogy a királyné Erdélyt, mint Magyarország királya fogja birni és kormányozni; tehát nem ajánlhatja, hogy két köz oklevélben, t. i. a Magyarországnak adottban és Erdélynek adandóban alig összeegyeztethető szók vagy kifejezések iglattassanak be. Elég, ha Erdély tényleg el van választva Magyarországtól s Magyarország törvényczikkét, a melyből a kk. és rr. idővel tán sérelmi kérdést támasztanának, azt az örökös következésre magyaráznák, [a hová célzott azon időbeli ministerium is] érintetlenül lehetne hagyni.

3. Az adománylevélben most nagyherczegség [*Magnus Ducatus*], majd nagyfejedelemség iratik. Azt vélné a kanczellár, hogy az egyik vagy másik mellett kellene maradni. Azt hiszi, a nagyherczegség czíme tán inkább illenék azért, hogy a hajdani időkben, midőn Magyarország királyainak fiai vagy nagyobb testvérei Erdély kormányzása élére állítottak, Erdély herczegének [*dux Transylvaniae*] neveztettek. Így István, IV. Béla király fia,

Igy Béla és I. Endre öcsese, s ennek fiai: Géza és Iászló Salamon idejében Erdélyt és a Tiszántúli Magyarországot *herczeg* név alatt birták és igazgatták.

A mi Erdély czímerét illeti — így végzi a gróf —, abból Szent-István keresztje 1612-ben maradt ki, a mint hiszik, az ezen században igen hatalmas nem-katholikusok gyűlölködése miatt. A kanczellár azt vélné, hogy most a jelvényt ismét vissza lehetne állítani, hanemha az az ok állana ellene, hogy ez által Magyarország koronája tagjának ismertetnék el, [ami hajdan volt ugyan, de két század előtt attól országos szerződések által elválasztatott.]

E megjegyzésekhez nov. 28. írt kisérő levelében a kanczellár teljes háláját és köszönetét nyilvánította a diploma-terv bizalmas közlésével megtiszteltetéséért. Azt, hogy annak szövegezése a házi, udvari és államkanczellárra bízott, szabályszerűnek ismeri el, csak azt jegyzi meg, hogy szükségesnek tartja két eredeti példány kiállítását, egyiket a kir. kormányzéki, másikat a káptalani országos levéltár részére, a hová az ily köz-oklevelek be szoktak tétetni és ott megőriztetni.

Kaunitz herczeg decz. 5-én azt írta vissza, hogy gróf Bethlen közlése által illő köszönetre van kötelezve, annak következtében a két első pontban az adománylevél-tervet azok szerint módosította. A negyedikre nézve véleménye az, hogy a kettős keresztnek Erdély czímerébe foglalása, azért, mivel ez Erdélynek Magyarország koronájától függését mutatná, nem tanácsos, s magában is egészen fölösleges. Ami a 3-ikat, t. i. Erdélynek Nagyherczegséggé emeltetését illeti: e végett külön előterjesztést tevén, rá legmagasb elhatározást kért, a mi az volt, hogy annak ismétli megváltoztatása nem lehetséges, mert ő felsége már az erdélyi Nagyfejedelem czímet felvette s többi címeivel összhangba hozta, ki is hirdettette. A nagyherczegi czímmel az ország egyébiránt sem jutna más és nagyobb kitüntetéshez, mint egy nagyobb hangzású címhez, miután az, mint Nagyfejedelemség — Burgundia és Lotharingia kivételével — az osztrák főherczegségnek és attól elválaszthatlan Inn melletti Styria, Karinthia és Karniola osztrák herczegségeknek előtte áll, s az ő felsége címében mindjárt Toskana után következik. Végre tudatja, hogy a kívánt két eredeti példány, kívánságra, arany szegéssel fog ünnepélyesen kiállittatni.

Gróf Bethlen még az nap megköszönte értesítetését arról, a mi változtatás az ő megjegyzései következtében a királyi adománylevelen lehetséges volt, s tudatta, hogy bár ő a kanczellári hivatalról decz. 3-án lemondott, a felség még is neki tartotta fenn úgy az adománylevél, mint az azt kisérő legfelsőbb kir. leirat aláírását; kérte tehát a herczeg a kanczellárt, ne essék nehezére annak figyelembe vétele, hogy az aláírások decz. 2-ika előttre tétethessenek.

Kaunitz herczeg 1767. jul. 31. tudatta br. Bruckenthal erd. udvari kancellárral, hogy Erdély Nagyfejedelemségéről az adománylevelet [*diploma*], bár az a házi, udvari és államkancellárián egészen szokatlan, az ő kívánsága következtében a kijelölt jó célra két példányban igen szívesen megküldötte, megjegyezvén, hogy az elküldés megkésése nem más ok miatt történt, minthogy az eseménynek a késő világ előtt nagyobb mérvű dicsőítése végett kívánatos volt a királyné arczképének az ország pecsétén feltüntetése, a minnek mintáját többszöri módosítás után a művész későn készíthette el.

A kir. leírat szept. 24. 1767-ben kelt, a királyné, gróf Bethlen Gábor kancellár és Horváth Sándor udv. tanácsos aláírása alatt. »Bőven tapasztalta Erdély — ugymond abban a királyné —, az anyai szeretet mily gyöngéd érzelmével ölelte mindig e kedves országát, s mivel az erdélyiek is hűségöknek iránta és felséges uralkodó háza iránt többször tettekben való nyilvánítása által kiérdemelték, hogy tisztességük és dicsőségük a késő maradék előtt is állandósíttassék s hazájok nagyságára és becsületére a külső nemzetek előtt is semmi ne hiányozzék: ez okból Erdélyországot Nagyfejedelemség méltóságával és ékességével feldiszníni elhatározta s két példányban kiállított arany pecsétes adománylevéllel [*diploma*] feldisznította, melynek egyike, hű megőrzés végett, az erdélyi udv. kancellaria, másik példánya az erdélyi kir. kormányshéz levéltárába tétessék le, hogy abból a királyné irántuk való kegyelmének bő nyilvánulását láthassák s azon tisztességgel, mely őket és hazájokat érte, élhessenek; meghagyta, hogy az Erdélyországban körlevéllel mindenütt kihirdetessék. . . . « Feltűnő, hogy a királyné, a kancelláriai eredeti fogalmazvány oldalára is ráírta: *placet m. pr.*

Még csak a királynénak a nagyfejedelemségi adománylevél [*diploma*] bezáró szavai közlését látom czéломra nézve szükségesnek, azért, mert azt később az 1791-ki országgyűlés hallgatólag elfogadván: a felolvasásom tárgyát tevő nemzeti czímer- és színkérdés törvényes elintéztetést itt nyert. Meghagyta t. i. és parancsolta a királyné: »*hogy Erdély ezentul czímerpajzsának ez új ékességeivel éljen s új kiváltsággal gyarapodott méltóságát mindenütt azzal tegye nyilvánvalóvá.*«

Az uralkodóné kegyelmét az erd. udv. kancellaria, mint kellemes hirt, hálával fogadta, a kir. kormányshéz soha el nem évülő hűségének s hódolatának meleg kifejezésével. Nem annyira bámulja — így szól feliratában —, mint inkább imádja anyai gyöngédségének ez ünnepélyes bizonyítékát, mely némává teszi őket, s csak forró hálával csókolják kegyelmét, s hogy e kegyelmi tény a felség dicsőségét annyival inkább hirdesse s a haza lakosait nagyobb erények gyakorlására buzdítsa, az ország minden városá-

ban és helységében kibírdettetését elrendelte. Midőn ezt az erd. udv. kancellaria 1767. októb. 19-én a felségnek előadta, az tudomásul vette.¹⁾ Erdély új címével s címerével attól fogva harmadfél évtizeden át tetteleg élt is.

Az 1791-ki országgyűlésen, egyéb alkotmányt illető nagy fontosságú kérdésekkel együtt, ez is tárgyalás alá került. A kk. és rr. hálával emlékeztek ugyan a királyné azon gyöngéd anyai érzelmére, hogy Erdély fényét új díszes címe által emelni kívánta; de az erről kelt adománylevél szövegében oly kifejezéseket találtak, melyek az ország alkotmányával s Magyarország szent koronája jogával ellenkeznek. Annak ugyanis mindjárt elején van említve: »*hogy Erdély hajdan Közép-Dacia volt*«, ismét: »*hogy az a régi Daciának különös részét alkotta*«, megint: »*hogy a rómaiak uralmának soká ellene állott*«. Ezek — mondják a kk. és rr. — ellenkeznek azon viszonygyal, melyben Erdély úgy a magyar királyok, mint a nemzeti fejedelmek alatt Magyarországhoz állott, melynél fogva az mindig a magyar korona tagjának tartatott, s úgy tüntetik fel azt, mintha a római birodalomnak lenne tagja, mely a fegyverrel meghódított Daciához jogot szerzett, holott mind a dák, mind a római jog a magyar királyság megalapításával rég megszűnt, s azóta Erdély mindig a magyar királyi koronának tagja; az volt a külön nemzeti fejedelemség korszakában is; ezt II. János [Zsigmonddal] s Báthori Zsigmonddal és Gáborral, Bethlen Gáborral és I. Lipót császárral és fejedelemmel kötött szerződések igazolják. Az adománylevél azon pontja tehát, a hol Erdély Nagyfejedelemség úgy emlittetik, mintha a régi római császári jognál fogva a közös osztrák monarchia tagja volna s oly kötelezettségi viszonyban levőnek állittatik, mint a többi osztrák örökös tartományok — minthogy ebből olyasmi tűnik ki, mintha Magyarország és Erdély az örökös tartományok közösségébe lennének beolvadva, ez pedig Erdélynek az osztrák birodalom német tartományaihoz való viszonyát szabályozó *Pragmatica Sanctio*val ellenkezik, s Erdélynek a felséges uralkodó-házból való fejedelmei által is elismert alkotmánya és törvényei szerint az örökös tartományokkal egy politikai testbe nem foglalható, sőt ellenkezőleg Magyarországgal alkot egy testet, melynek koronájához tartozik, s mint ilyen, külön és független léttel, törvényhozási joggal és igazgatási formával bír; minthogy az új cím és koronás címer által Erdély a magyar koronától elválasztatni czéloztatik: ez okoknál fogva az ország kk. és rr. azon címéről kelt kir. adománylevelet [*diplomát*], mint tudtokon s beleegyezésökön kívül adottat, nem a »*Nagyfejedelemség*« címe eltörlése végett, a melylyel a felséges

¹⁾ Az erdélyi udv. kancellaria levéltárában levő *eredetiek*ből.

királyné az országot feldiszította, hanem csak azon részében, a mennyiben az Erdélynek M.-országhoz való viszonyára nézve káros, s következőleg annak diplomatikai és alkotmányos állásával ellenkezik, *egy erről külön alkotott s az országgyűlés által 2-ik helyre sorozott törvénycikkben érvénytelennek ohajtják nyilváníttatni.*

A fejedelem ugyan e törvényt nem erősítette meg, de abba beleegyezett, hogy az azon évi VI-ik törvénycikkben, mely Erdélynek Magyarországgal való egybeköttetéséről, s önálló és senmi más országnak alá nem vetett alkotmányáról hozatott, az ország említett új czíme és címere iránt e jogbiztosíték igtattassék bele: »*Ami az Erdély Nagyfejedelemség czímről kelt királyi adománylevelet [diploma] illeti: ő felsége kegyelmesen kijelenti, hogy az Erdély Nagyfejedelemség alkotmányához illő törvényes értelemben vétessék, s az, Erdély, mint magában önálló s mástól nem függő ország jogait soha ne csorbíthassa és ne gyöngíthesse.*«¹⁾

Erdély »*Nagyfejedelemség*« czíme tehát, a fejedelem és nemzet törvénnyel szabályozott közös akarata szerint, hármasszámú címereinek úgy elhelyezése, a mint a diplomában van, s kék, veres és arany-sárga színnel, szintazonképen kifestése érintetlen maradása által véglegesen elintéztetett, hallgatólag a törvényhozás mindkét tényezője által törvényesnek elismertetett.

A címerek elhelyezése, a mezők száma, alakja és színe tekintetében megjegyezni szükségesnek látom, hogy az változni szokott a szerint, a mint annak a művész által önállóan vagy a fejedelmek családi és más országaik címereivel egyesítve kidolgozása kívántatik. Bonyolulttá válván ilyenkor a műalkotás, nem csoda, ha olykor a jog, olykor a címertan törvényei szenvednek sérelmet. A nemzeti fejedelmek pénzein, sőt a Habsburg-háziakén még inkább feltűnik e változatosság, hogy ne mondjam kuszátság; de az a törvényt és történeti jogot meg nem változtathatja.

Hogy az 1765-ki címertanban a közép tér aránytalanul keskeny s heraldikailag inkább gerenda, mint mező, ez annak jelentését nem változtatja meg. A címertan törvényei szerint ugyanis a kétszer metszett paizs-tér minden körülmények között három mezőt alkot, keskeny bár vagy széles legyen az. Az sem hibáztatható e címertanban, hogy a közép mező kifestésére a veres festékszín van használva; a gerenda ugyan szabály szerint mindig ércz, de színezhető, s itt veres színnel bevonni azért kellett, mert a magyar, mint fő nemzet színe az, s ezt — mint némely pénzenek észrevehető — kihagyni nem lehetett.

¹⁾ Az *orsz. levéltár* erdélyi osztályában levő országgyűlési könyvekből s az 1792-ben *kir. megerősítést nyert törvényekből.*

Az oláhokról szólanom nem lehetett azért, mert ők mint az alkotmány által nemzetül el nem ismert [a törvény kifejezése szerint: be nem vett] honlakosok azon nemzethez számítottak, s annak jogával éltek, a melynek kebelében laktak, együttes külön képviselőjük nem volt.

Ez az egykori Erdély nemzeti színeinek törvényes állása az 1848-ik évben Magyarországgal a m. orsz. VII-ik és erdélyi I. t.-cikk által kimondott és végrehajtott egyesültéig. Ez időn innen a magyarországi XXI. t.-cikk Erdélynek is törvénye. Ennek 1. és 2. §-nak rendelkezése im ez: *Magyarország nemzeti színe és az ország czímere ősi jogaiba visszahelyeztetik.*

A három színű rózsza polgári jelképen újra felvételvén, egyzsersmind megállapítatik, hogy minden középületeknél és közintézeteknél, minden nyilvános ünnepek alkalmával és minden magyar hajókon a nemzeti lobogó és ország czímere használtassék. A kapcsolt részeknek szabadságában hagyatik, hogy az ország színei és czímere mellett saját színeiket és címeröket is használhassák. Erdélyről, mely mindig kiegészítő része volt Magyarországnak, nem lévén külön intézkedés: az ő nemzeti színe is a magyar háromszínű: *veres, fehér, zöld*, s ha a magáét mint történeti emléket használni akarja: a *kék, veres és aranyárga*.

JAKAB ELEK.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország helynevei. Történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Irta Pesty Frigyes. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága. I. kötet. Bpest, 1888. XXIII. és 447 ll. Ára 3 frt.

A Bevezetésben olvassuk, hogy a Magyar Akadémia már 1836. évben 8-dik nagy-gyűléséből következő pályakérdést tűzte ki:

»Melyek a két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fenlevő, részint régi emlékekben található azon magyar hangzatú helyírási (topographiai) és családnemek, melyeknek eredeti jelentését bizonyossággal, vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni?« — A nagy-gyűlés 1839. évben Czuczor Gergely, Nagy I. és Vörösmarty Mihály ajánlatára a 3-dik számú pályamunkának ítélte oda a 100 aranyas jutalmat; de azt számos tévedéseinél fogva sajtó alá nem adták. Most Pesty Frigyes azt tudja meg Egli I. I. zürichi egyetemi tanárnak leveléből, hogy a Magyar Tudományos Akadémia legelőször méltatta figyelmére a helynevek kiváló jelentőségét, mert arra nézve kilencz évvel előzte meg a berlini Akadémiát, mely Grimm Jakab buzdítására csak 1846-ban hirdetett ki pályázatot a helynevek tárgyában, a mit első lépésnek tartottak e tekintetben.

A helynevek nálunk az Akadémián kívül is sok írófoglalkoztattak. Ezek közt kivált Ipolyi Arnold tűnik ki. Megemlítésre méltó Révész Imrének következő nyilatkozata: »Ha — úgymond — a két magyar hazabeli helységeknek csak egy negyed részét is vesszük magyaroknak, s ha egyre-másra minden magyar határra csak öt összeszedendő helynevet (dülő-nevet stb.) teszünk is: mégis mindössze *húszezerre* menne a két magyar hazában azoknak száma. Szent-István királyunk elsőbb okleveleiben, nevezetesen az 1001., 1006., 1009., 1015., 1019., 1024., 1025., 1036. évekből, melyekben különbféle zárdákat alapít és lát el adományokkal, több mint 270 külön magyar helynév jön elő, s így jóval több magyar szó, mint a mennyiből legrégibb nyelvemlékeink, az ismeretes halotti beszéd és könyörgés, alkotvák.«

Abban a 20,000 magyar helynévben hogy mekkora nyelvincs rejlik, könnyű elgondolnia annak, a kinek általában érzéke

van a nyelv nyomosságára. De ha tekintetbe vesszük a már eddig kinyomatott, szinte megszámlolhatlan okleveleket: az azokban előforduló magyar helynevek száma bizony felülmúlja a 20,000-et, ha nem akarnánk is 300,000-re gondolni, mint Pesty Frigyes, a ki a jelen nagy szabású munkájával a helynevek gyűjtőinek és magyarászainak elejére lép. De hogy rengeteg nagy a helyneveink száma, minden újabb oklevél-gyűjteménynek kiadása bizonyítja. Legújabb efféle kiadás a Nagymihályi és Sztárai Gróf Sztáray család oklevéltárának I. kötete (Budapest, 1887.), melyet gróf Sztáray Antal adott ki és Nagy Gyula jeles szorgalommal szerkesztett. Ez a vaskos 4-rétű kötet XIV. és 514 lapnyi, s csak másfélszázadbeli (1234–1396.) okleveleket foglal magában. Mint-hogy Pesty Frigyes a pótlékban a *Gepel* szó miatt amaz oklevéltárnak egy 1337. évi oklevelét említi meg, megolvassam ezt a LXXVI. számút s azt találtam, hogy ebben és a megelőző számúban annyi a helynév, hogy előszámlásuk s némi fejtegetésük egy kis könyvet töltene be. Birtok-osztást tevő és arról a nádort tudósító oklevelek azok, s annyi bennök a magyar helynevek száma, hogy az olvasó magát a legmagyarosabb Tisza vidékére, nem pedig Ungnak és Zemplénnek szláv-rutén falvai közé jutottnak képzei. Tanúság végett csak némely magyar folyó- és helynevet hozok elő.

A Laborezon kívül ott van »Tiba vize«, »Dusa vize«, »Aszupatak«, talán Aszó-patak, »Nyáras patak«, »Sós-patak«, »Egres-tó«, »Hidegkút«. A »Zyrtva« patakot vagy folyót a kiadó Szeretvának magyarázza; de ha maga e név nem magyar volna is, jelzői, hogy »Nagy Zyrtva«, »Kis Zyrtva«, magyarossá teszik. — Továbbá van ott *nyárfa*, *ligetrét* stb.

A helynevek közt *Gesewn*, *Geswn*, *Gesun* (most Gezsény) jelzői által válik nevezetessé. Mert volt *Ó-Gesewn*, »*Igházás Gesewn*«, *Igházatlan Gesewn*. A *Jezenew* is Al-Jeszenő, Fel-Jeszenő, Közép-Jeszenő (Kwzep Jezenew). Nagy-Mihálynak utczái is megvannak nevezve, így: Tót-útca, Német-útca, Széna-útca, Percza-útca. Az útca szó »ucha«, de »ulcha«-nak is van írva, mert az a szláv *ulica* szóból való, s kár is *útczá*-nak, *úcza* helyett, írnuunk, mintha kis utat jelentene. Az is nevezetes, hogy egy utat »Poros-útczának«, vagy »Por-útczának« (*Purus-ucha*, *Purhucha*) nevez az oklevél. — Van *Lipócz-erdő* (*Lypoch-erdew*), van *Bykzad*, azaz Bükkszád, szóval magyar vidéken forgunk. De ott van magyar régiség is, úgymint »castrum desertum, *Tyba vara vocatum*«, tehát egy elhagyott Tiba-vára. Ennél sokkal nevezetesebb még a következő.

Osztzkodás történt az illető birtokosok között már két évvel előbb, 1335-ben, melyről a LXVI. oklevél szól. Ebben többi közt nem csak »*silva fagina*, vulgo *bykew*« (bükk-erdő) *vocata*«, hanem ez is előfordul (a 93. lapon): »*currendo per dictas metas*

continuas venit ad indagines, vulgo *Gepew* vocatus, ubi sub quadam arbore, vulgo *Keurus* (Kőrös) vocata, est una meta terrea.« Nemcsak a bükk-erdő és a kőrösfa magyarnak jellemzik a vidéket, hanem különösen a *gyepű* szó, mely védelmező földhányás, s azért »indagines« latin szóval magyaráztatik meg. A már említett LXXVI. oklevélben olvassuk (146. lapon): »Quaedam semita a dicta villa Jezenew in provinciam *Gepel* ducens«. Ehhez jegyzi meg a szerkesztő, Nagy Gyula: »Zemplén és Ung vármegyék felső vidékén körülbelül azon vonalban, melynek mentén a ma is virágzó *Őr-mező* (tót nevén Sztraszke = őrhely) községet találjuk, hajdan egy határvédő mesgye, földből hányt *gyepű* vonult keresztül. Az ezen túl fekvő erdős tartomány neve volt magyarul: *Gyepű-elve* (terra ultra indagines); régi okleveleink írásmódja szerint: districtus *gepuehue*, *gepelue*, *gepev-elv*, *gepuel*, provincia *gepel*; teljesen analog képzés az *Erdő-elve*, *Erdé-el*, *Erdély* = terra Transsilvana és *Havas-elve* = terra Transalpina, földrajzi elnevezésekkel.«

Magában a *gyepű* szó (indagines) is nagyon érdekes. Ezt nem a *gyep* szótól származottnak tekinthetem, mivelhogy az *ú*, *ü* képzős melléknév csak egy más melléknévnek kiegészítője, s magában nem állhat. A *szemű* szó p. o. magában nem, hanem csak egy más melléknévnek kiegészítőjéül állhat, így: kék szemű, barna szemű, nagy szemű stb. Hasonlóképen a *lábú* lehet csak hosszú lábú, rövid lábú, vastag lábú stb. Minthogy a *gyepű* = indagines, azaz földhányás, mesgye: az tehát főnév, s nem lehet olyan melléknév, mint szemű, lábú stb.

A magyar *gyepű* olyanféle, milyennek Sz.-Bruno a II. Henrik császárhoz, Sz.-István királyunk sógorához 1005-6. tájban az oroszok határát írja a besenyők ellen. Bruno t. i. egy évet töltvén Magyarországon, innen a »Rutorum Senior«-hoz, a rutén fejedelemehez mene, mert a legkegyetlenebb pogányokat, a besenyőket, akarja vala megtéríteni a mai Moldvában. A rutén fejedelem elkíséré Brunót, mint maga elbeszéli: »Duos dies cum exercitu duxit me ipse usque ad regni sui terminum ultimum, quem propter vagum hostem firmissima et longissima sepe undique circumclausit.«¹⁾ Azaz, a rutén fejedelem a lovasaival két nap járásnyira kíséré Brunót, a birodalma végső határáig, melyet a mozgó ellenség miatt igen erős és hosszú sővénynyel rekesztett volt körül. -- Ezen erős, hosszú sővény amolyan magyar *gyepű*-féle; s a *Gyepel*, vagy provincia *Gyepel* csakugyan a Gyepűn-túli tartományt jelenti. A *Gyepel* pedig annyira eredeti ősmagyar kifeje-

¹⁾ Lásd ezt a felette tanulságos levelet Magyar Nyelvészet III. évfolyamának (1858.) 158-163. lapjain.

zés, hogy kitűnő gyöngynek tarthatni a földrajzi magyar elnevezések között.

Az említett oklevélben a tót helynevekben is nyelvi tanúság rejlik. A *Zubugya* helynév nyilván tót; volt pedig *Ol-Zubugya* (Al-Zubugya), *Felzubugya*. A *Zubugya* így is áll ott *Zbugya*; ma pedig *Izbugya*. Íme mikép változik a magyar nyelv természete és kiejtése szerint a tót elnevezés. Hasonló példát találunk a *Župan*-ban, mely így alakult:

Župan, žpan, ispán, mint

Zubugya, Zbugya, Izbugya.

De ideje, hogy Pesty munkájára térjek vissza. Azt írja Pesty:

»A munka egyik fő feladata lesz: a helynevek legrégibb diplomatikai alakját megállapítani (azaz felmutatni, mi egészen más, mint »megalapítani«; ez az önkénynek dolga volna). A névnek legrégibb alakja legbiztosabb kulcsul szolgál a név megfejtésére, — leginkább megóv téves magyarázatoktól.« (V.) Ezt Pesty Frigyes egy-két példával igazolja, megvilágosítja. »Az *Almás* völgy nem almától vette a nevét, mert okleveles neve *Halmos*; *Buziás* nem buzától jó, mert neve *Bodzástelek*; *Mehádia* nem = ad mediam, hanem *Miháld*.« E példák közé P. Fr. a *Héjasfalkát* is veszi, mondván, hogy abban személynév rejlik, nem a *héja* madár. — Én meg azt gondolom, hogy abban csakugyan a *héja* madár, vagy azon hely rejlik, a hol sok *héja* volt, s azért *héjas*-nak neveztetett. Ha azonban a *héját* vadászatra is szoktatták volna, mint a *solymot* — mit én nem tudok —, akkor a *héjas* a *solymos*-nak testvére volna, t. i. a név eredetére nézve.

Pesty emez okos intését, hogy a helynévnek legrégibb alakjáról kell a helynév magyarázásának indulnia, egy másik, hasonlóképen talpra esett intéssel egészíti ki (XV. lapon), mely szerint »legjobb eredményt lehet várni, ha a nyelvész és történetíró egyesül. Vajjon a nyelvész egyedül tudná-e megfejtetni és igazolni azt, hogy *Baliget* ma *Abaliget*; hogy *Szuliget* ma *Hosszuliget* stb.«

Úgy gondolom, ezt helyesebben így kellene kifejezni: *A ki a helynevek gyűjtésére és magyarázására fordul, az az illető történetekben jártas nyelvész, vagy az illető nyelvekben jártas történet-tudós legyen*, — a mi egyre megyen. Az illető történetek mellőzésével a legtudósabb nyelvész sem boldogulhat; valamint az illető nyelvek tudásának mellőzésével senki sem lehet számbavehető történetíró. Nálunk, a mennyire az irodalmat ismerem, leginkább az illető nyelvek nem-tudása botlasztja meg történetíróinkat. S ha az eddigi helynévmagyarázatok legtöbbje nem sokat ér, azt egyedül az illető nyelvek nem-tudásának kell tulajdonítani.

Magyarország helyneveinek magyarázó gyűjtőjének a diplomatikus latin nyelven kívül leginkább a szlávot, az oláhot, vagy

rumént, a németet meg a törököt is annyira mennyire kell tudnia. A magyart pedig nem elég csak a mai alakjában ismernie, hanem régi és legrégiebb alakját is tudnia kell. Reménylem, Pesty nem veszi rossz néven, ha figyelmeztetem, hogy a felhozta tizenegy *tobán* és huszonöt *tabán* helynév a török طابان (tabān), mely *talpot*, valaminek *alját* jelenti; a mi helyneveinkben a földvárnak vagy más emeltebb állásnak alját teszi vagy tette. Hogy *tobán* és *tabán* kiejtésű, az a török szónak hangját tükrözi vissza, melynek másik tagja hosszú.

A *tobán* és *tabán* (város, helység-rész, vagy útcza) a török uralkodásnak nyoma.

A *troján* helynév Erdélyben, szláv szó s rétet jelent. Sokszor így mondják, mint p. o. Zalatnán, »la troján«, azaz »a rétre« — nem ritka tünemény, hogy a helynevek elé a megszokottabb praepositio jár, s a két szó a nyelvtudathoz összeforr. Ebből: »a rétre = auf die Wiese = la troján«-ból az illető rumén nyelvben járatlan történetírók, a római Trajanus császárra való emlékezetet magyarázták ki. Így eredett a híres *pratul lui Trajan* is.

Legyen szabad itt két anekdotát előadni, egy komikust és egy szinte tragikust. Hosszú lesz a kitérés, de nagyon idevaló, a hol az idegen nyelvek tudásának szükségéről van szó általában, de különösen a helynevekre nézve.

Minap a felsőrendű házban az 1888. évi állami költségvetést szavazták meg. A »Vallás- és közoktatási ministerium« 4-dik rovatában az ösztöndíjak között »*Halli alapítványi alafák és segélydíjak és pedig:*

7 alafa 420 forinttal, 7 segélydíj 210 forinttal megkívántató összeg pótlására« fordul elő. Föltetszék nekem, hogy itt találok az *alafa* szót, melyet a közkeletből rég kiesettnek gondoltam volt. Játzsiságból kértem a mellettem ülőket, tudják-e: mi az *alafa*? — Bizony, ők nem tudják, soha sem hallották. — Fordúlok a püspök urakhoz: tudják-e, hogy mit szavaztunk meg az *alafa* szóval? — Ők sem tudják. — Tehát megmondtam nekik, hogy a török nyelvből hozzánk jött arab szó, és zsoldot, fizetést, tartást jelent. *Alafás ember* tehát nálunk is zsoldos vitézt, praebendás embert jelent vala a XVII. és XVIII. században, s ime az *alafa* szó most is él közöttünk, sőt a közköltési törvényben van meg.

Az állami költség után »az Osztrák-magyar monarchia és Románia közötti határvonal újabb megállapításának becikkelyezése« juttatja a főrendek elé, melyet a meghatalmazottak Bukarestben 1887. évi november 25-kén = deczember 7-kén irtak alá.

Annak eredeti, döntő szövege eltér a szokásos francia diplomatikus nyelvtől — a mennyiben az epithetonokat és appositumokat nem francziául, hanem ruménul, a földrajzi neveket

pedig nem pusztá tőszavaikkal, hanem a rumén articulussal teszi ki. A törvény azt kívánja, hogy magyar fordításban is beczikelyeztessenek a nemzetközi francia nyelvű egyességek; jöllehet szükség esetében csak a francia, mint eredeti szöveg dönt.

A határegyesség francia szövegében tehát ilyenek fordulnak elő: *Samoș mare*, *Samoș mic*; *podul de piatra*; *sellement de la curmatura Pintekului*; *Sandru mare*; *sur les commets Tatarul*, *Kika Fedeleșului* és hasonlók számnélkül. Mind ezeket a magyar fordítás így adja: »a *Samoș mare* patakig, — a *Samoș mic* patakba beömléséig« (e helyett: »a Nagy-Szamos patakig, — a Kis-Szamos patakba beömléséig); *podul de piatra* (nem: kő hid); a *curmatura Pintekului nyergébe* (nem: a Péntek (hegy) bevágásának nyergébe); a *Sandru mare csúcsától* (nem: a Nagy Sándor (hegy) csúcsától); a *Tatarul Kika Fedeleșului csúcsaira* (nem: a Tatár, Kika Fedelesnek csúcsaira). Ebben a diplomatikus fordításban olvassuk többi között:

»A *curmatura Tiganului*-ról leszáll a *Tiganului patak* eredetéhez; tovább megyen ezen a *Jidului patak* beömléséig, azután ezen utóbbi patakon föl az *Izvorul lui Dobrun patak* beömléséig; ezen patakon föl annak eredetéig, honnan a *Dealul lui Dobrun* hátára emelkedik föl; innen ezen hegy gerinczén lefelé haladva, átkel a *Culnea Turnerelele-n* a *Valea Dobrunului* nevű patakhoz és ezen patakon föl annak a *Lotrul* folyóba ömléséhez vezet, mely pont a *Lacul lui Dobrun* nevet viseli.« — Ezen magyar diplomatikus gallimathias közönséges nyelven — megtartva a magyar szókat, a mint vannak — így szólna:

A Czigány (hegy) bevágásáról leszáll a Czigány-patak eredetéhez; tovább megyen ezen a Zsidó-patak beömléséig; azután ezen utóbbi patakon föl a Dobrun-forrása patak beömléséig, honnan a Dobrun-hegy hátára emelkedik föl; innen ezen hegy gerinczén lefelé haladva, átkel a *Veres tornyok* csúcsán a Dobrun nevű patakhoz, és ezen patakon föl annak a Lotor folyóba ömléséhez vezet, mely pont Dobrun-tó nevét viseli.

A fordító vagy fordítók nem tartották szükségesnek ruménul tudni; tehát »in aeternam ignorantiae nostrae memoriam« a törvénykönyvbe vétetett fel a magyar gallimathias.

Az illető nyelvek tudása éppen oly okvetetlenül szükséges, mint az illető történetek tudása. Sokszor azonban azon történetek, melyek szülték a helyneveket, föl nem deríthetők; sokszor a legtökéletesebb nyelvtudós sem juthat el a helynevek értelmezésére; ilyenkor az ember nem is igyekszik megmagyarázni, a mit tudományával nem érthet meg. Nagy rakás helynév érthetetlen, a mit Pesty Frigyes a Grimmtől vett jeligével megvall: »Ich will wohl deuten was ich kann, aber ich kann lange nicht Alles

deuten, was ich will«, azaz, szívesen megmagyarázom, a mit lehet, ámde nem lehet mindent megmagyaráznom, a mit szeretnék. — A »kifejlett nyelvtudomány«, attól ne tartson senki, hogy borzasztókat csinál majd, ha nem az oklevelek után indul, a mint attól Pesty a VI. lapon tartani látszik. Mert van ám felette sok eset. a hol a legrégibb oklevél sem segít. Így nem oklevelek fejtették meg nekem, hogy a *Sajó* folyó compositum: *sav* és *jou*-ból, s hogy az első sőt, a másik folyót jelent, az egész szó tehát sófolyót teszen. De miután egyedül a nyelvtudás segítségével megtudtam a Sajó folyó-névnek értelmét, akkor mindenki mondhatta, hogy a *Salzbach*, *Salzach* német folyó-nevek a magyar *Sajó* folyó-névvel egy jelentésűek. Azon helynév-magyarázatok, melyeket ott Pesty felhoz, nem a »kifejlett nyelvtudománynak« a tettei, hanem a tudománytalanságéi. Ilyenek a *Bonfinius*, *Istránffy* stb. deákizálásai is; azok idejében azonban a »kifejlett nyelvtudománynak« még hírét sem hallják vala.

Szerző a XXIV. lapon a *helynévadás forrásait és eszmekörét mutatja fel*. A német nyelv bizonyosan tetemes forrása Magyarországnak (Erdélyt is hozzá tudva) helyneveinek; de a szláv és újabb időben a rumén nyelvek is helynévi források, bár Pesty nem említi meg. Ez hiány.

A *finn-vogul* is helynév forrás volna, még pedig: Anyala, Tápió. Munkesz, Enying, Konda, Mánd, Ilmár, Lonthó, Tild, Kámahára, Szob nevekre nézve. Ez meglep engemet, s azért ki is keresem a könyvben az előhozott helyneveket, de nem találom meg. Igaz ugyan, a könyv nem mutat rendszert, hanem inkább csak azon helynevek gyűjteményét, a melyekről a szerzőnek mondani valója volt. De ettől is eltér sokszor, mert említ helyneveket, a melyekről csak azt mondja, hogy hol vannak, s dülőt vagy mit jeleznek-e. Minthogy pedig a finn-vogul valami nem kedves dolog a magyar olvasók legnagyobb része előtt: azért alaposan kell finneznii, vogulozni, s ha helynévben találunk finn-vogult, azt bizony ki kell hüvelyezni. Én szükségesnek tartottam volna az említett helyneveket legalább azok sorába tenni, a melyek léte pusztán van megemlítve, azon észrevétellel, hogy a finneknél, voguloknál íme hasonló hangú helynevek fordulnak elő.

Helynév-forrásnak a keleti és szláv mythológiát is nevezi, s amabból Dévát és Konyást, ebből meg Krasznát, Dévényt, Ladát, Sívát származtatja. Miért? Keresd az említett helyneveket, nem találod meg; nincsenek ebben a kötetben. Alkalmasint mind a finn-vogul, mind a szláv-keleti mythologikus helynevek valamely következő kötetben találnak helyet. Ha úgy van, tehát én ebben a kötetben nem is említem meg. Itt nagyon szemszűrők s ártanak a hitelesség hírének.

A számnevek alkalmazása is, úgymond Pesty, a helynevek egyik forrása, s ezekhez az *Egyházat* is számlálja. A figyelmes Pestynek figyelmét kikerülte, hogy régóta az *egyházat* nem »una domus«-nak, hanem »*sancta domus*«-nak tudjuk. Etymonja *id-ház*. Az *id* szó megvan az *id*-leni, *id-ü*, *id-vös* stb.-ben. Nem tudom, vajjon csak a torok *h* miatt lett *id*-ből *ig* (igház), vagy a hasonhanguság hozta ezt elő? Mert az *egy* (unum) is *ig*-nek van írva a legrégibb nyelvemlékben; valamint tehát ezt *egy*-nek kezdték ejteni és írni, úgy az *ig-házat* is egy-háznak vette a nyelvanalogia. Egyébiránt a *d*-nek *g*-re változását a *Hidegség* patak-névben is gyanítom, mely nemcsak Sopronmegyében a Fertő partján a *Hegy-kő* helységnél van, (mely németül Heiligen-Stein, a régiebb oklevelekben *Eg-kő*, *Ig-kő*), hanem a Székelyföldön is előkerül. Tudjuk, hogy a Balatonba siető patakok mind *Séd* nevűek; *Hideg-séd* tehát, mint patak-név *Hidegség*-re változott.

Vannak oly helynevek is, melyeket csak a tudákosság teremtetett, mint *Ettelburg*, *Neanesos* stb., de valósággal a nép között soha sem éltek. Ezek mellőzhetők.

Az okleveleket bűvő fáradhatatlan Pesty sokszor nem elég-szik meg a helynevek okleveles meghatározásával, hanem egész értekezéseket is ír, melyek néha egy-egy monographia is. Körül-belül tizenkilencz afféle értekezést jegyzek ki, úgymint:

Árva, Árvavára, Árvamegye 20—27. lapokon.

Bancza 35—40. lapokon.

Buziás = Bodzás 53—56. l.

Csörszárka 71—75. l.

Tátrafüred 107—110. l.

Gieszhübel 115—119. l.

Gödöllő 119—123. l.

Hódostó 133—139. l.

Kelerföld 159—163. l.

Kővár 180—184. l.

Margitsziget 190—204. l.

Mehádia 208—210. l.

Péth 250—260. l.

Savnik 290—294. l.

Siebenbürgen 301—324. l.

Szász-Sebes 300—305. l.

Szatmár 334—339. l.

Szőrény 373—377. l.

Világos és Világosvár 418—429. l.

A Margitsziget és Siebenbürgen nevű értekezések csaknem egy külön tárgymutatót érdemelnének, annyi azokban a külö-

böző helynév és történeti adat. Az előszámlált tizenkilencz cikket vagy értekezést méltatni, annyi volna, mint egy új könyvet írni. Fő érdeme a nagy halmaz ismeretnek az, hogy forrásuk megbízható; ha valaki nyomát akarná követni Pestynek, minden lépten-nyomon meggyőződnek arról. Ezeket a hosszú cikkeket mellőzve, csak némely másokra teszek figyelmeztető megjegyzéseket, talán használnak magának a szerzőnek is, vagy másnak, ki a helynevek magyarázásával foglalkozik majd. Hisz habár több kötet kerül is még ki Pesty gondos kezéből, ő a tárgyat ki nem merítheti.

Az *Árva* folyó nevére nézve Pesty korholja Ortway Tivadart, hogy azt nem szláv eredetűnek tartja, hanem a zürjén *va* = víz szóval magyarázza. »Nem kell mindég a távolban keresni azt, a mi közel fekszik«, ez intést teszi hozzá Pesty, ki azonban, mint láttuk, maga a vogul-osztják nyelvből származtat magyar helyneveket. Tehát abban nem lehet vétek, ha valaki messzebbre is megyen világosságért, azt gondolván, hogy itthon nem talál alkalmatost. Más kérdés, nem ment-e hiába oda? S én is gondolom, hogy e szónál Ortway hiába fáradozott a zürjénekhez. Pesty az *árva* szót (a 24. lapon) a szláv *orava* (horava = erdős)-től származtatja. Nem tudok eléggé szlávul, hogy igazolhassam vagy megczáfolhassam: de kétségem van még is, mert a szláv vagy tót nyelv mindég *hora*-nem *ora*-nak nevezi a hegyet, nem is az erdőt; s mert a *hora*-nak dialectusi változatja *gora*, *gura*. De föltéve, hogy *Árva* annyi mint erdő, hegy, az magában, valami appositum nélkül, mely vizet vagy folyót jelent, nem lehetne folyó-név. Van akármennyi »erdei víz«, »hegyi folyó«, »hegyi patak«: de maga az erdő, hegy értelmű szó bizonyosan sehol sem jelez folyót.

De minthogy én bátorkodtam a zürjén *va* (=víz) szót magyar folyók neveinek magyarázatára alkalmazni: okát tartozom adni. A *jó*(=folyó) három *Sajó* folyó-névben van meg. A első és legnagyobb *Sajó* Gömör- és Borsodmegyében Ónodon alúl a Hernáddal egyesül, és a Sajó nevét megtartva, Sajó-Órsön alúl a Tiszába szakad. Borsodban a Sajónál két Besenyő van: *Szirma-Besenyő* és *Besenyő*. A második kisebb *Sajó* Erdélyben, a mostani Besztercze-Naszódmegyében s ennek *Nagy-Sajó* járásában folyik, Szeretfalvánál a Beszterczét veszi fel, s úgy tart a Szamos felé. *Nagy-Sajó* németül »Grosz-Schogen« mely helynév az eredeti *Sajog*-ot (ebből lett Sajou, Sajó) őrzötte meg. Ebben a járásban van még *Kis-Sajó*, *Sajó-Sz.-Iván*, *Sajó-Solymos*, *Sófalva*. De a *Bessenýő*-járásban, melyben Szeretfalva van, ott van *Bessenýő* helység is, a melyről a járás neveztetik, s a melynek a német neve »Heidendorf« pogány-falú. Tehát itt is nemcsak a N.-Sajó = Gr.-Schogen, hanem a Bessenýő = Heidendorf is olyan ethnographiai viszonyokról tanúskodnak a német telepedés előtt, a milyenek Bor-

sodban voltak a Sajó mellékein. Ebből bizvást következtettem, hogy a harmadik *Sajó*-nak Máramaros megyében, mely az erdélyi határhegységben, mintegy Laposbányával szemközt, ered s éjszaknak tart az Iza folyóba, s a mely mellett *Sajó-Polyána* és *Sajó* nevű helységek vannak, hasonló régi ethnographiai körülmény adta meg a nevet. A *jó* szó, mely folyót jelent, a finnben *jog*, a többi rokon nyelvekben *ju*, *ja*.

De a borsodi *Sajó*, a hevesi *Héjő* szomszédságában ott van a *Szinva* patak, a *Zagyva* folyó, tovább van a *Zsitva* folyó, a melynek közelében *Zsitva-Födémesen* alúl, Óhaj és Udvard között *Bessenyő* nevű helység van. Egy szóval, a *Zsitva*, *Zagyva*, *Szinva* folyónevek a palóczok földén vannak, a hol az Anonymus szerint Árpád legtöbb adománnyal tüntette ki a kún hősöket. Anonymus, tudva, nem tudva, anachronismust követ el, de azt itt nem feszegetem.

Kérdés támadt hát előttem: vajjon e nevezett három *va* végű folyó-név szláv nevek-e? nem lehetnek-e azonképpen rokon nyelvűek, mint kétségtelenül a *Sajó*, *Héjő-félék*? Legelőször is a *Lendva* folyó-névnek német neve: *Lim-bach* erősítette meg alításomat, hogy azon *va* végű folyónevek compositumok. A *Lim-bach* nyilván *Lind-bach*; a *lind*-nek megfelel a magyar *lend*; a *bach*-nak pedig megfelel a magyar *va*, mi a zürjén nyelvben, egyik ugor rokonunkban, folyót, vizet jelent, mint a *jog*, *jou*, *jó*, *ju*, *ja*. Szinte bizonyossá tette alításomat az a körülmény, hogy *Zagyi* családnév van, miről hiteles tudomást vettem. Ez a családnév csak a *Zagy*-nak lehet származéka, mint a *Dunai*, *Tiszai* családnévek csak a *Duná*-nak, *Tiszá*-nak lehetnek származékai. Tehát a *Zagy-va* is compositum.

Okoskodásom menete vagy eredménye ez: A hol hajdan besenyőket, palóczokat tudnak okleveleink, ott a *va* végű folyónevek nem szlávok, hanem ugorok. Tehát szerintem *Szinva*, *Zagyva*, *Zsitva*, *Lendva* bizonyosan ugor (magyar) folyónevek. A határt azonban nem merem húzni a szláv és ezen ugor (magyar) folyónevek között.

Ahtun Monostor, hajdan falú Csanádmegyében. Ezen hely-név alatt Pesty a 216. lapon történetet beszél el, a melyet bajos igazolni. Hogy *Ahtun Gladnak* ivadéka volt, ezt csak az Anonymus tudja, tehát elmellőzhetjük. De honnan tudja Pesty, hogy *Ahtun Orsovánál* a *Dunán átkelve, őseinek földjeit visszafoglalta* és a Maros vizénél telepedett le? Azt mondja Pesty, hogy ez »köztudomású«. Lehet, de az én tudomásom nem tartozik a köz-tudomáshoz, ez pedig a forrásokból nem azt merítheti. A források csak annyit tudnak, hogy *Ahtun Bődönből* barátokat szerzett a monostorába. Azt sem tudják a források, hogy *Ahtun* a görög

A mi azután föltetsző, a szorgalmas Pesty megmondja nekünk (a 205. lapon), hogy hajdan itt közelünkben, a budai szőlő-hegyek közt is, *Rez-mál* volt. Fejér Codex Dipl. X., 2. 252, 253. l. egy oklevelet közöl 1394. évből, mely szerint: »Nos Ulricus dictus Rabensteiner, iudex Castri novi Pestiensis, jurati et universi cives de eodem« stb., újpesti várnak (a mai Budának) bírája Rabensteiner Ulrik, esküttjei és összes polgárai tanúsítják, hogy Ágnes asszony, Pál özvegye, egy szőlőt eladott »in territorio *Rezzmal* (sic) vocato«, Bleczel János és András rézmíves (percussoris aeris) szölei között lévőt, és hogy a vevők Falk Henrik meg hitvесе, Dorottya asszony, 60 forintot fizettek az eladónak. Tehát a budai szőlőhegyek közt is *Rez* nevű hegy, s *Rezmál* nevű hegyoldal volt. (Fejér is a rubrum-ban Réz-et ír). A ritkának látszó székely helynév tehát másutt is megvolt; s lehet, hogy még több nyomai kerülnek elő annak.

Ehhez a *Rez*hez kapcsolom a *Tanórok* helynevet. Erről Pesty a 386. lapon ezt írja: »Túl a Dunán, nevezetesen a Balaton vidékén, Kemenesalján, Rábaközben rétet, kaszálót vagy szőlő földeket kerítő árok, vagy gypű, a marhák becsapása ellen. Hasonló értelmű a székelyeknél divatos *Tanórok*, azaz kerített rét, füves telep, akár a helység területén kívül, akár belül. Innen *Tanórok-kapu*, melyen az ily kerített helyre bejárnak, vagy falu kapuja, mely oda bevezet«; Kriza János szerint »*Tanórkapu* = vetéskapu a falú végén.« Így Pesty.

A gróf Sztáray-család oklevéltárának hét helyén fordul elő e különös helynév. A 129. lapon olvassuk: »Meta jungit quendam alveum aque *Mocharos* vocatum, a quo alveo rursus ad plagam occidentalem regirando et terras arabiles retro ortos eorumdem locorum sessionalium ad portionem predictorum filiorum Andree devolutorum adjacentes, vulgo *tornuk* vocatas, omnino includendo.« Itt telkekhez tartozó kertek megetti szántó-földek *tornuk* nevek.

A 136. lapon: »Specialiter terris arabilibus retro ortos dicte parve platee existentibus, que vulgo *tornuk* vocantur« = a kis utcának kertjei megett való szántóföldek *tornuk* nevek.

A 149. lapon: »Venit ad terras arabiles vulgo *tormok* vocatas;« valamint a 150 lapon: »Annectit terras arabiles vulgo *tormok* vocatas.« E két helyen nem *tornuk* (tornok), hanem *tormok* áll.

A 276. lapon: »In tali parte, in qua in autumpno similiter arare procuraverint, secundum quod tenderet retro ortum, qui *tonorok* vocaretur, cujus finis tenderet ad viam, que de Nogmihal iret in Bethlen, et quoddam fenetum *Kerekmezeu* nominatum in possessione Totmihal habitum.«

A 280. lapon »Et alia octo jugera in illa parte, in qua in estate pro novello vulgariter *wgar* (ugar) araturas faciunt, et

iterum octo jugera terrarum in tali parte, in qua in autumpno similiter arare procurarent, secundum quod duceret retro ortum, qui *thoronok* vocaretur, cujus situs tenderet ad viam, que de Nogmihal iret ad villam Bethlen vocatam; item unum fenetum etiam *Kerekmezeu* nominatum, similiter in ipsa possessione Touthmihal habitum.«

A 283. lapon: »Secundum quod tenderet retro ortum, qui *thoronok* vocaretur.«

Az első két oklevélben a *tornuk* szó világosan kertek megetti szántó vagy szántható földeket jelöl. A másik két oklevélben a *tormok* szó hasonlóképen kertek megetti szántó vagy szántható földeket nevez meg.

Az ötödik oklevélben az mondatik, hogy a kert megetti hely *tonorok* nevű; a hatodik oklevél ugyan ezt a helyet — földeket — *toronok* szóval jegyzi meg. A hetedik oklevél is azt *toronok*knak nevezi.

Mind a hét oklevélben a *tornok* (*tornuk*), *tormok*, *tonorok* és *toronok* szók kertek megetti szántó földeket jelölnek, de azokról nincs megmondva, hogy *bekerített* földek volnának.

En a különös szók alakjait többes számbelieknek nézem, a mire a »terrae arabiles *tornuk* és *tormok* vocatae« bátorít, s a mitől e szók: »secundum quod duceret retro ortum, qui *thoronok* vocaretur« nem tartóztatnak vissza, mert nyilván a »jugera terrarum in autumnno arare procurarent« szók azt jelentik, hogy a *tornuk* (*toronok*) többes számbeli.

A *tő*-szó *tonor* és *toron* lehet, mint van: *kanál* és *kalán*; *tereh* és *teher*; *enyhe* és *ehnye* (a régi *ehnyeit* a mai *enyhít* helyett.) A *tonornak* pluralisa *tonorok*, de lehet *tonrok* is; a *toron*-nak pluralisa pedig *toronok* és *tornok*. Ha a *toron* szót *torony*-nak ejtjük, a tornyot tornyok helyett *tormot* *tormok* lehet, mint az ismeretes *torony* (*turris*) csakugyan *torom* is. — De e *toron*, *tonor* másutt *taron*, *tanor* is lehet.

Ezek szerint a *tonórok*-kapu nagyon kétségessé válik, részint a hosszú *ó* miatt, részint a *miatt* is, hogy nem: *tanórok kapuja* áll. A *Tanórkapu* némileg igazolható lenne, ha a *tanórk* szót a *tanor-írok* népnyelvi összerántásának vehetnők, minél fogva *tanórk*-kapu volna ejtendő és irandó. Látjuk, hogy a helyszínén kellene igazolni mind a *tanórok*-kaput, mind a *tanór*-kaput; de azt is látjuk, hogy egy homályos szóval gazdagszik meg a nyelvünk. Mert a *Tanór*-kapu is, mely útcza Kővágó-Órs falu területén, és a *Tanároki dülő*, szántóföld, Kis-Komárom falu határában, Zalamegyében, csak a székel *Tanórkapu*-nak változatjai, mint Pesty helyesen megjegyzi. Azomban lehetséges, hogy 50 vagy 100 év múlva, midőn a *tanár* (= professor) szónak újsülte feledékenységre menend, ebből magyarázzák majd a *Tanárkaput*, a *Tanároki dült*. — —

Pesty a 97. lapon a *Fertő*-ről írja, hogy tavacska egy hegy felsikján, Csab-Rendek falu határában, Zalamegyében. Föltetszik nekem, hogy elhallgatja a nagy *Fertő* tavat, a *Hansággal* együtt, s nem mutatja meg, hogy más helyütt is *Fertő* nevű tó van. Alkalmasint a következő kötetben fogja tárgyalni a nagy *Fertőt*, mely a mosonymegyei helységnevekkel együtt jeles ethnographiai momentum országunkban. Ezt a *Bécs* városának neve is neveli.

A 413. lapon olvassuk: »*Várhely*«, németül »Burghallen.« egy volt római castrumnak romjain. Mind helyes, a mit Pesty arról mond; csak a vége nem fejezi ki azt, a mi döntő. Ezt írja: »Magok az oláhok is csak *Orhej*-re idomították a magyar *Várhely* nevet, és semmi római nevet nem hoztak át a későbbi nemzedékekre.« Szerintem a *Várhely* és *Burghallen* azt az ethnographiai tanúságot teszik, hogy a germán népek, t. i. a gótok és gepidák, elvonulása vagy elenyészte után ott szlávok nem ülték meg a helyet, mint a hunyadmegyei Sarmizegetusát, vagy Ulpia Trajana-t, a melyet az ülepedő szlávok *Gresdistyjé*-nek neveztek el. Az érkező magyarok, szóval azok a lakosok, a kiktől származnak a *Sajó* folyó-név, a *Bessenjő* (Heidendorf) helység-név, a *Fekete-Úgy* folyó-név [melynek *ügy* tagja is vizet (ütj) jelent, s szintoly szokatlan a közönséges magyar nyelvben, mint a *jó*-folyó szó] a néma római romokat *Várhely*-nek s az érkező németek *Burghallen*-nek nevezték el helyesen. A németek után oda érkező oláhok, természetesen, más nevet nem adhattak már a meglévő *Várhely*-nek vagy *Burghallen*-nek, tehát valamelyiket el kellett fogadniok, s elfogadták a magyar elnevezést.

Ellenben Hunyadmegyében a szlávok és magyarok után érkező oláhok a régi híres városnak romjain szláv és magyar nevet találván, itt a szlávot fogadták el, magok is akkor félig szlávok lévén. Így tettek a *Fekete-Úgy* folyó-névvel is. Ennek is megvolt a *Černa-voda* és a német *Schwarz-Wasser* neve. A később érkező oláhok a szláv nevet fogadták el, közelebb állván a szlávokhoz, mint a németekhez vagy a magyarokhoz. Tehát, a mit találtak, azt fogadták el az oláhok.

Pesty a 142. lapon az *Ihla* hegyről írja, hogy Lubló, Schwefelbad és Rauschenbach közelében van. »Auf die Ihla« szoktak menni. — A »Rauschenbach« talán nem ide való, a menyinyiben, tudtomra, az Podolinhoz van közel a Poprád folyótól balra; az *Ihla* pedig Leibitzon túl a Poprádtól jobbra esik. Az *Ihla* szláv szó tüt jelent, így is hívják a németek »die Nadel«, s megérdemli, hogy fölvéttessék.

Ugyanazon a lapon olvassuk, hogy *Ilyvó* (Lemberg) a lengyel *Lwow*-nak hangutánozása. Jobb: magyar ejtéshez alkalmaztatása. A magyar nyelv két consonanst nem szeret a szók elején;

láttuk, hogy a Zbugyából, Žpan-ból, Izbugyát, Ispánt csinál a magyar ejtés. Így lett a *Lwow*-ból *Ilvov*, vagy *Ilvó*.

A 357-dik lapon a *Szerencs* zempléni mezőváros nevééről felhozza szerző, hogy az Anonymus azt a *Szerelem* szóval magyarázza meg, de Szabó Károly inkább a *szerencse* szóval köti össze. Pesty így dönti el a kérdést: »Egyébiránt valamint *szerelm*, úgy *szerencse* szavunk csakugyan egy azon *szér* gyökből származik.« — A *szerencse* szláv szó: *szreca*, s úgy rémlik előttem, hogy még Tinódi *szerecsában* írt szerencsében helyett. Ezt tehát és a szerelmet nem lehet egy gyökből származtatni.

Minthogy Pesty a *mál*, *rez* szókat, mint compositumok részeit felhozza, csudálkozom, hogy a nevezetes *el* szót nem hozza fel, a minek a *Siebenbürgen* czikk alatt lehető sok helyet szánt.

Az olvasó, azt hiszem, meggyőződik az előhozottakból, hogy Pesty Frigyes »*Magyarország helynevei*« rengeteg történeti és földrajzi adatokat tárnak ki, melyek mind becsesek. Arról is meggyőződhetik kísérő fogyatékos észrevételeimből, hogy nem könnyű feladat a Helynevek összeállítása és értelmezése; s hogy köszönetünkre tarthat számot, a ki abból annyit adhat, a mennyit Pesty Frigyes adott, és még fog adni.

HUNFALVY PÁL.

Magyarország mezőgazdaságának története. Irta Wenzel Gusztáv. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága. Budapest, 1887. X. 424. lap.

Senki sem kételkedhetik azon, hogy nem közönséges nehézségekkel kell megküzdeni annak ki a magyar mezőgazdaság történetének megírására vállalkozik. Már első pillanatra is világos, hogy úgy a gazdálkodásnak, mint a hazai történetnek minden részletében járatosnak kell lennie. De a mint látni fogjuk, még ennél is nagyobb követelményeknek kell megfelelnie. Közgazdasági és politikai, nevezetesen agrár-politikai ismeretek hijjával ugyanis egyes kérdéseket tisztába hozhat ugyan, de meg nem állapíthatja a mezőgazdaság évszázados fejlődésének nagy és még ismeretlen körvonalait. Mai nap, mióta az *intensiv gazdálkodás* lett az általános jelszó, még a szakkörök is úgy szoktak gazdasági (még extensiv) kulturánkról szólani, mintha az még bölcsőben feküdnék. El vád érthető, de éppen nem alapos. Majdnem ezer éve annak, hogy nemzetünk zöme kizárólag mezőgazdasággal foglalkozik, és a sok súlyos csapás, mely nemzetünket ez idő alatt érte, karöltve a meggazdagodási vágnak időhöz és nemzethez nem kötött általános emberi tulajdonságával, sok száz év óta arra készíteti a gazdákat, hogy minél nagyobb jövedelemre tegyenek szert a honi talaj okszerűbb és szorgalmasabb megművelése által.

Ámde nehéz a fejlesztés, és itt annál nehezebb, mert nincs az emberi tevékenységnek tere, mely a conservatismushoz jobban szoktatna, mint épen a földművelés, mely az eléggé nem óvatos újjítót, régi tapasztalás szerint, kérlelhetlenül bünteti. Egy új felfedezés a mezőgazdaság terén oly általános revolúciót nem képes szülni, mint más, teszem a kereskedelmi vagy az ipari téren. De azért nem tagadható, hogy a földművelő — és hazánkban majdnem napjainkig mindenki az volt — talán lassú, de sohasem pihenő értelmi munkájával — *Dii omnia laboribus vendunt* — folyton haladt a korrall és ezer év alatt bizony nem kis utat tett meg a fejlődés terén. Tamásokkal szemben a magyar ekének, ez oly egyszerűnek látszó eszköznek történetére hivatkozom, mely mégis leleményes főknél száz meg száz kisebb-nagyobb invencziójának köszöni mai, még mindig nem egészen tökéletes alakját.

Nem ismerik tehát sem a tényleges állapotokat, sem a mezőgazdasági fejlődés természetét azok, kik a magyar mezőgazdaságot fitymálják, évszázadokkal elmaradtnak, ázsziainak, barbárnak szidalmazzák. Mert a miben különbözik a nyugati népekétől, az nem mindig az elmaradottságnak a jele. Sok esetben a helybeli klimatologiai, földalkati, politikai, szociális vagy egyéb viszonyoknak következménye és az ezekhez való alkalmazkodáson, nemzedékek hosszú sorának kísérletein és tapasztalatain alapszik.

Természetes azonban, hogy nem folytonos és nem egyenletes haladásnak eredménye mezőgazdasági kultúránk jelenlegi állapota. A pangásnak és hanyatlásnak csak úgy megvoltak a maguk korszakai, mint a virágzásnak. A tatárjárás, a pórlázadás, a török hódoltság és egyéb körülmények oly visszaeséseket idéztek elő, melyeknek arányait még mindig nem ismerjük. De mind megannyi csapás után újult erővel indult meg ismét a mezőgazdasági kultúra és nagy lépést tett a haladás útján.

Ha nem tekintjük a részleteket, a koronként visszatérő katasztrófákat és egy futó pillantással végig mérjük az általános fejlődésnek hosszú útját: a mezőgazdasági történet ugyanazon képet nyújtja nálunk, mint a többi nyugati nemzeteknél. Itt is azt tapasztaljuk, hogy a nomád népek körében nem, hanem csak állandó lakhelyeken megtelepedett és a tökegyűjtésben már előrehaladt népeknél honosulhat csak meg a rendszeres földművelés, de nem mielőtt a társadalom az ősallopotokból ki nem bontakozott, a jog- és birtokviszonyok némileg rendezvék és az értelmi fejlődés már annyira haladt, hogy már uralom gyakoroltatott a természetörök felett.¹⁾ Ezen állapot idejében a *földművelés csa-*

¹⁾ A nomád népet babonás félelem fogja el a természetörökkel szemben; nálunk is a valláson kívül főleg a földművelés terjedése szüntette ezt meg.

lédélélmzési foglalkozás és nem több. Csak mikor a családi, a nemzeti és törzsi érdekek helyébe az általános nemzeti érdekek lépnek, válik a *földművelés mezőgazdasággá* és a családlédélélmzési foglalkozás *életlívátássá*. Még később, az általános kultúra sokkal magasabb polczára feljutott társadalmakban, mikor a mezőgazdaságot öntudattal oly termelési tényezők fogják fel, mely minél nagyobb jövedelmet van hivatva előteremteni, a földművelés a technika és chemia szabályai szerint czéltudatosan műveltetik és igénybe veszi a szervezett társadalmi rendet (biztosítást, hitelügyeket, szövetkezeteket, adókedvezményeket, állami támogatást általában) a gazdálkodás mind inkább *ipari üzletághoz* fog hasonlítani.

Már most csak az a kérdés, miképen történt az átalakulás a primitív állapotokból folyton fejlettebb állapotokba és mily okok következtében? — Ezen fordul meg a magyar mezőgazdaságnak is a története.

Lépésről lépésre kell követni az élélmüket és utóbb, a termékek kicserélése útján, egyéb életszükségleteiket is a földművelésben kereső nemzedékeket. a mint folyton súlyosbodó körülmények között, folyton nagyobb igények nyomása alatt fejleszteni kénytelenek a talaj productivitását.¹⁾ És ez épen nem könnyű feladat. Hiszen oly számosak, hogy egyenként felsorolhatlanok mind azon tényezők, melyek a mezőgazdaság felvirágzására, stagnálására, hanyatlására — egészben véve azonban fejlődésére — befolyást gyakorolnak. Mert ha tagadhatatlan is, hogy a mezőgazdaság fejlődése legnagyobb részben a természet jóvoltától és az egyesek munkaképességétől és tapasztalatától függ, nevezetesen azon erők és törvények ismeretétől meg gazdasági kihasználásától, melyek a termelés és productivitás dolgában határoznak, ezek még sem az egyedüli tényezők, melyek a mezőgazdaság fejlődésére befolyást gyakorolnak. Óriási befolyást gyakorol már az államhatalom is. És e tekintetben — talán nem szükségtelen ezt e helyen különösen kiemelni — vitalitásának minden szívóssága mellett igen érzékeny természetű a mezőgazdaság. A társadalom rendi tagozása, a politikai viszontagságok, teszem háború, a magánjog, például a tulajdonjog vagy az örökjog változásai, a népesség szaporodása, az állami és egyéb közigazgatás, mindez kiszámíthatlan arányban befolyásolja a mindenkori mezőgazdasági állapotot. Még más rendbeli okok is szerepelnek, például a kulturális és általános közgazdasági állapotok. Kétségtelen ugyanis,

¹⁾ Mire a pénzgazdaság váltja fel a terménygazdaságot, már nem annyira a talaj productivitására, mint inkább a termelési költségek és a piaczi ár közti különbség kihasználására törekednek.

hogy azon mérv, melyben a nemzet művelődik vagy a külfölddel érintkezik, azon arány, melyben a tőke szaporodik. a munkabér emelkedik vagy csökken, a földbirtok feloszlik, a közlekedés javul, nem lehet közömbös a mezőgazdaság fejlődésére nézve. Felismerni, még pedig nem csak a nyilvánvaló, a kézenfekvő, hanem mind ezen latens okokat is, és figyelemmel kísérni folytonos hatásukat: íme, erre van szükség, ha meg akarjuk érteni a mezőgazdaság történetét.

A mezőgazdaság történetének oly képét adni, melyben minden érdekes jelenség jeleztetik és okaiból megmagyaráztatik, ez volna tehát az eszmény, mely felé törekedni kell. Sokkal könnyebb dolog ellenben a fejlődés ezer évét önkényszerűleg, több vagy kevesebb jogosultsággal, bizonyos korszakokra osztani, és leírni, milyen volt minden egyes korszakban a mezőgazdaság állapota. Mert könnyebb a nyugvást leírni mint a mozgást, vagy hogy Herbert Spencer kedvencz kifejezésével éljek, könnyebb a történelem statikáját lerajzolni, mint annak dynamikáját. Könnyebb az állapotokat fixirozni, melyekbe a mezőgazdaság bizonyos korszakokban került, mint a fejlődést magát. Könnyebb leírni, milyen a petének, a hernyónak, a gubónak, a pillangónak mindenkori külseje, mint magát azon élettani processust, melynek következtében ez alakváltozásoknak létesülniök kellett. Egy kis utánjárással temérdekadatot találhatunk mezőgazdaságunk történetéhez. És ha ezeket a jegyzeteket chronologice és tárgy szerint összeállítjuk egy-egy kis statisztikai kimutatássá, bizonyára elég érdekes képeket nyerünk, ámde nem értjük még meg, miért és miképen lett az így?

Epen mivel szerényebb az elérhető eredmény, és mivel könnyebb az eljárás, ezekért tartom természetesnek, hogy ezen állapotrajzokkal kezdődik nálunk is mezőgazdaságunk történelmének irodalma. Wenzel Gusztáv is korszakokra osztja a magyar mezőgazdaság történetét, még pedig öt korszakot különböztet meg. A honfoglalástól Szt.-István koráig terjed az első korszak; innen az Anjou királyok uralkodásáig a második; az 1514-ki nagy pórháborúig a harmadik; a pórlázadástól Mária Terézia koráig a negyedik; végre az utolsó Mária Terézia trónra léptétől a legujabb időkig. Az első korszakot aránylag igen bőven, az utolsót ellenben feltűnő rövidséggel tárgyalja.

Tárgyalási módszere abban áll, hogy minden korszakra nézve külön összeszedi először a birtokviszonyokra, azután a gazdasági munkára, végre a mezőgazdaság egyes ágaira vonatkozó adatokat. Szemében csak az létezik, a mire nézve történeti munkában vagy egykoru okiratban adatot talált. Hangya-szorgalmával annál több ily adatot szedhetett össze Wenzel, mivelhogy igen

otthonos hazai történetünknek épen legrejtettebb zúgaiban, és még inkább azért, mivel általában az anyag összehordására és leltározására fektette munkájában a fősúlyt. E sajátságából következik egyik legjellemzőbb hibája is. Hogy az anyagösszehordás munkája kárba ne vesszen, olyan dolgokat is bizonyítgat, melyek tulajdonképen bizonyításra nem szorultak. Igen sok adatot hoz fel például oklevéltárainkból arra nézve, hogy szarvasmarha tenyésztetett. Evvel be sem éri, hanem mint ha az előbbiből eo ipso nem következnek, sok adatot hoz fel arra nézve, hogy létezett nálunk úgy bika, mint ökör, mint tehén, tinó, borjú stb. Más helyütt ¹⁾ arra nézve hoz fel egy csomó adatot, — a mit különben senki sem vont kétségbe — hogy az Árpád királyok korszakában rétek léteztek Magyarországon, még pedig ezt úgy bizonyítja, hogy egyenként iparkodik felsorolni mindazokat, melyekről egy-egy reánk maradt akkori vagy későbbi okmány véletlenül megemlékezik.

A legtöbb adatot természetesen az adománylevelekben adásvételi szerződésekben és magánjogi peres actákban találta. Ezek pontosan körülírva a fekvőbirtokot és felsorolva mind azt, mi rajta található, bőven nyújtják az anyagot. De tegyük mindjárt hozzá, hogy e leltárak szintén csak mezőgazdasági *állapotokat* világítanak meg. Elmondják például ezen okmányok, hogy valamely birtokon milyen a szántóföld, kaszáló, rét, legelő, erdő stb. közti arány, miből áll az u. n. fundus instructus (a mezőgazdasági tőke), milyen szolgalmak illetik meg (szóval jogi természetét), milyen épületek vannak rajta, meg milyen fák, ámde belső természetük és hivatásuk szerint mélyen hallgatnak ez okiratok azon tények és körülmények felől, melyeken a mezőgazdasági fejlődés vagy hanyatlás tulajdonképen megfordul. Ez utóbbiak nem lévén konkrét dolgok, nem találhatják meg helyüket a közokirat chablonjaiban, és ezt annál kevésbé, mert csak úgy mint mai nap, könnyen kikerülhették a kortársak figyelmét. A gazdasági eljárásnak vagy a munkabeosztásnak egy ujonnan elterjedt neme, valamely csekély haladás a mezőgazdasági technika terén, valamely új constellációja a termékek keresletének és kínálatának végeredményeiben nagy hatást szülhetett, jóllehet hogy kisiklott a jogi transactiók kerete az íródeák pennája alól. Oklevéltárainkban nyomukat sem találhatni.

Nehéz azokat mindenkor észrevenni. És nem lehet rájuk bukkanni, csak következtetések és combinációk alapján. E célból okvetlen szükséges, hogy a történeti adatok pontos ismeretéhez hozzájáruljon a mezőgazdasági gyakorlatban való teljes jár-

¹⁾ Lásd a 199. lapot.

tasság. Csak az kommentálhatja helyesen az előbbieket és csak az érti meg következményeikben is jelentőségüket, ki a gazdálkodás minden részletében tájékozott. Wenzel pedig nem eléggé szakember e téren. Ha az volna, tudná például, hogy két ember, »sokszor nő« képtelen petrenczében 20—30-szor 10—50 font szalmaneműt hordani, mert ez 2—15 mázsának felelne meg ¹⁾; tudná hogy négy ökör nem szánthat felegy nap alatt egy aratrumot, ha ez tényleg 100 usque 150 hold ²⁾; nem mondaná, hogy nálunk mai nap a vető- és aratógépeket gőzerő hajtja ³⁾; nem használná vas következetességgel azon pleomasmust »juh- és birkatenyésztés« ⁴⁾ stb.

Megvalljuk azonban, hogy ilyen tévedések csak elvétve fordulnak elő. Nem is tudjuk, vajon helyesen tulajdonítjuk-e azokat szerző járatlanságának, vagy inkább elsietésnek következményei-e?

Ez elsietésből folyik néhány mondásának naivitása is, pl.

220. lap. »Hogy szarvasmarha mindenütt hazánkban feles számmal tartatott, arról a nagy terjedelemben megvolt legelők és rétek tanuskodnak.«

328. lap. »A tenyésztésnél legfontosabbak a bika, a tehenek, az üszők és borjúk voltak.«

330. lap. »A juhoktól megkülönböztetendők nemcsak a bárányok, hanem az ürök és kecskék is.«

340. lap. »A szőlőkben pinczék építettek, melyek idő folytával nyaralókká és lakházakká fejlődtek.«

De ne folytassuk. Wenzel munkája az első kísérlet e téren, és ez egy fontos ok, hogy beérve annak jó tulajdonaival, fogatkozásaival szemben elnézők legyünk.

L. B.

Catalogus studiosorum Scholae Marpurgensis. Edidit Julius Caesar. Pars I—IV. Marburgi, 1875—1887. 4-r.

A külföldi egyetemek közül a marburgi volt az első protestans egyetem. Fülöp tartománygróf 1525. körül a reformatiót elfogadván, arra törekedett, hogy tartományában Luther tana minél jobban elterjedjen. E cél elérése végett 1526-ban egyetemet alapított négy facultással. Jövedelmül a föloszlatott klastromok javait rendelte. 1527. jul. 1-én felavatták az egyetemet, melynek első rectora Ferrarius János volt. 1529-ben Fülöp az egyetemet tör-

¹⁾ Lásd a 178. lapot.

²⁾ V. ö. az 171. és 303. lapokat.

³⁾ Lásd a 407. lapot.

⁴⁾ Lásd pl. 276. 308. 309. 328. stb. lapokat.

vényekkel és szabadalmakkal látta el, 1530-ban pedig jogart, pecsétet és más jelvényeket adott.

A XVI. és XVII. században az egyetemek alapítása pápai megerősítés alá esett. Ez a marburgi egyetemenél jellegénél fogva természetesen nem volt szükséges; azonban a császári megerősítést meg kellett szerezni. Ez is történt. V. Károly 1541-ben elhagyta az alapítást.

Az egyetemet már az első években szépen látogatták. A tanulók száma évről-évre szaporodott.

1531-ben 106, 1561-ben 151, 1577.: 220, 1603.: 317 tanuló neve volt az anyakönyvbe írva. A tanulók között nemcsak németországiak voltak, hanem Franczia-, Angol-, Skót-, Svéd- és Magyarországbeliekkel, sőt még görögökkel is találkozunk.

Azonban az egyetem működését a gyakori ragályos betegségek sokszor megzavarták. De sokkal érzékenyebben sujtotta az egyetemet Mórícz tartománygróf. 1604-ben IV. Lajos meghalálozván, Marburg a kasseli ágra jutott és Mórícz, ki a református vallásra tért át, Luther tanáruak tanítását megtiltotta, a tanítókat, kik az új reformokat nem fogadták el, elmozdította s helyébe ref. tanítókat alkalmazott. V. Lajos ennek következtében indítatva érezte magát Giessenben saját egyetemet alapítani, s ott az elbocsátott marburgi tanárokat alkalmazni. Ezért 1605-ben gymnasiumot létesített, mely egyelőre az egyetemet pótolta. Midőn V. Lajos látta, hogy a gymnasiumot bel- és külföldi tanulók nagy számmal látogatják, elhatározta a gymnasiumnak egyetemmé alakítását. 1607-ben Prágába ment II. Rudolphhoz, kitől az egyetem számára szükséges szabadalmakat megnyerte; s azt még ez év okt. 17-én felavatta.

1625-ben Marburg a darmstadti ház birtokába jutott. Ugyanezen évben V. Lajos tartománygróf a giesseni egyetemet Marburgba helyezte át, s annak tanárai itt nyertek alkalmazást, ami a marburgi egyetem fejlődésére nagy hatással volt. 1650-ig a hesseni hercegségben csak egy egyetem volt. 1648-ban a hosszú viszálykodásnak, mely a két hesseni ház közt a marburgi örökség miatt folyt, vége szakadt és Marburg ismét a kasseli ház birtokába jutott. II. György darmstadti tartománygróf tehát ismét Giessent választotta az egyetem helyéül; míg a kasseli ház a marburgit restaurálta. VI. Vilmos 1653. jun. 16-án avatta fel az egyetemet. Ez időtől fogva a tanulók száma ismét növekedett. A legjelesebb családok sarjai látogatták az egyetemet. Így gr. Solms, Sain-Wittgenstein, Waldeck, Degenfeld-Schomberg neveivel találkozunk az anyakönyvben.

Ez egyetem második fényes korszakát a XVIII. század eleje képezi, midőn a híres Wolf Keresztély bölcseztan volt az egye-

tem hires tanára. A XVIII. század vége felé a kasseli Collegium Carolinumot csendben megszüntették, s ennek tanárait Marburgba tették át.

A marburgi egyetem reánk nézve annyiban bír fontossággal, hogy magyarországi ifjak a XVI. századtól kezdve az ujabbi időkig jártak oda. Először 1582. jun. 22-én találkozunk magyarországi tanuló névével. Ez a bodiczi születésű *Grynaeus György*. A XVI. század utolsó tizedében kivüle még két magyar ifjú tanult itt, és pedig 1582. június 21-én *Szilvásy János*, 1597. ápril 8-án *Schönfelder Salamon* jött a marburgi egyetemre. A XVII. században a magyarok már sűrűbben kezdték látogatni az egyetemet. Leszámítván az 1621—59. évi időközt, melyben a háborús viszonyok miatt a magyarok távol maradtak Marburgtól, 1588—1697-ig 74 magyar ifjú neve fordul elő az anyakönyvben. 1701—1800-ig 129, 1801—55-ig ¹⁾ 68 magyar látogatta az egyetemet. Az itt tanult magyarok közül legtöbben később mint tanárok és lelkészek működtek s sokan közülök az irodalom terén is kiváló helyet vívtak ki magoknak. Csak egy pár nevet akarok fölemlíteni. A XVII. században Marburgban tanult *Szeneci Molnár Albert*, ki 1607-ben iratkozott az egyetemre. *Szepsi Láni Mihály* és *Filefalvi Filiczki János* költő 1608-ban jöttek ide; később mindkettő a pataki collegiumban tanárkodott. 1610-ben *Szepsi Korocz György* volt itt, ki 1612-ben I. Jakab angol király »Királyi ajándék« című munkáját lefordította s Oppenheimben kinyomatta. 1672-ben volt az egyetem hallgatója a nagy tevékenységű *Páriz Pápai Ferencz*, kinek szótára csaknem másfél századon át kizárólagosan használtatott és számos kiadást ért, a ki a bölcsezetben és orvosi tudományokban tekintélynek tartatott s mint történetíró is érdemeket szerzett. 1697-ben gr. *Teleki Pál* tanult Marburgban. A XVIII. században itt tanult magyarok közül megemlítem gr. *Gyalakuti Lázár Jánost*, ki 1728-ban jött Marburgba. Visszatérvén Erdélybe, mint kormányiszéki tanácsos és főispán működött. 1730-ban *Diószegi János* is itt tanult, ki 1732-ben Grotius Hugónak a »keresztyén vallás igazságáról« írt könyvét lefordította s Marburgban a svéd király költségén kinyomatta. 1783-ban *Herepei Ádám* volt ez egyetem hallgatója, ki 1790-ben Enyedre ment tanárnak s mint ilyen nagy buzgalommal működött.

Tovább lehetne folytatnom e névsort, de nem lévén czélom mind felsorolni, még pár szóval a disputatiókat említem meg. Mint minden egyetemen, úgy a marburgin is szokásban voltak a nyilvános vitatkozások. Ezeket rendesen az egyik tanár elnökle

¹⁾ Eddig van meg a magyarok névsora nálam.

alatt tartották meg. De megtörtént többször, hogy valamelyik egyetemi hallgató elnökölt. Az ily disputációkban magyarok is részt vettek. A vitatkozás tárgyát rendszeren a thoologiából vették. De sokszor metaphysikai és természettani tételek fölött is vitatkoztak. Ily vitatkozást tartottak 1609-ben *Foktői Mihály*, 1617. *Füüs János* »de causa et causato«, 1618-ban *Muraközi Dús Márton* ugyanarról, *Aszalos Mihály* »Calathus strenarum hortensium symbolicarum et poeticarum«, *Tornai Pastor Ferencz* »Theses physicae de subjecto principiis et affectionibus generalibus, philosophiae naturalis«, 1618-ban még *Lévai S. Tamás* vitatkozott. 1619-ben *Szilvási K. Márton* »de coelo« disputált. 1620-ban *Eszri Lázár Gáspár*, 1682-ben *Váji Mihály* és *Szezemlyei János*, 1696-ban *Divini Pál* voltak a respondensek.

Ez egyetem anyakönyvét adta ki Caesar Gy. az eredetiből. Négy füzet jelent meg; s az 1527—1628-ig terjedő időszakban itt tanult ifjaknak neveit foglalja magában. Az anyakönyv nemcsak a hallgatók neveit foglalja magában, hanem az egyúttal az egyetem krónikája, mely az évek fontosabb eseményeit, halálozásokat, promotiókat, az ifjúság zavargásait fűlsorolja, sőt itt-ott részletesen is tárgyalja. Sajnos, a mű szerkesztője, ki marburgi tanár és főkönyvtárnok volt, meghalt mielőtt az utolsó füzetet kiadhatta volna. Részletei az 1882-86-ki marburgi programokban jelentek meg. Kíváncos volna, hogy minél hamarább akadjon utódja.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A május 2-án tartott választmányi ülésen Hunfalvy Pál elnöklete alatt két felolvasás tartatott. Az első *Csontosí* Jánosé volt »egy hamisított Corvin-codex a külföldi könyvpiaczon« czím alatt. Pár hét előtt érdekes hír járta be az érdeklődő köröket: a Muzeumnak Hess müncheni antiquarius ajánlatot tett egy ismeretlen Corvin-codex megvásárlása érdekében. Sokat kért érte: 5000 frtot: — de végre is el lehet-e azt szalasztani? Első dolog volt hát azt ide hozatni megtekintés végett s a Muzeum igazgatóságának tapintatos eljárása csakugyan kivitte, hogy az megtekintésre ide küldetett. Kis octav örmény-codex ez, melyet determinálni kellett. Csontosí fáradságot nem ismerő buzgalommal utána járt a dolognak, felment Bécsbe a mechtaristákhoz s végre is kisütötte, hogy az 1663-iki örmény Saragan, melynek táblájára XV-ik századi bélyegekkal nyomták fel az ornamentikát, de melyen a Corvin czímer hamisítás. Csontosí a szakember biztosságával győzte meg állításai igazságáról a hallgatókat. Értekezése a Könyvszemlében látand világot.

A második értekezést *Téglás* Gábor tartotta: »a római bányászati administrációról Dáciában«. Rövid, tömör, de ügyes és élveztető formában s széleskörű tanulmány alapján adta a római bányászati administráció képét. Értekezése a Budapesti Szemlében látand világot.

Folyó ügyekre kerülván a sor, évdíjas tagokul felvételtek: *György* János ügyvéd Nagy-Kanizsán s a keszthelyi gymnasium. Mindkettőt ajánlja a pénztárnok.

A pénztárvizsgáló bizottságba beválasztatott *Zsilinszky* Mihály v. t.

A pénztárnok beadta múlt havi számadását. E szerint

bevétel volt	3,302 frt 21 kr
kiadás »	541 » 43 »

pénztármaradék 2,760 frt 78 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Mittheilungen des Instituts für österreich. Geschichtsforschung. (IX. köt. 1. füz. 1888.) Tartalmazza a többi között a következő czikkeket: Zimmermann Fr., *Über den Wey der deutschen Einwanderer nach Siebenbürgen.* (46 l.) Tagadja, hogy a II. Géza által behívott németek nem a Duna mentén, továbbá az Olt folyó jobb partján és a Vercestorony-szoroson keresztül vándoroltak volna be Erdélybe, hanem azt állítja, hogy a bevándorlás más uton történt. t. i. a Szamos mentén; továbbá a Szamos völgyéből, Deés környékéből Torda felé és innen a Maros völgyén végig déli irányban a két Küküllő folyó, valamint Székes és Fehérpatak völgyén végig. Az ismertetések sorában találjuk *Tagányi* művét az országos levéltárban őrzött nemesi oklevelekről (1886). Keintzel szász tanár értekezése: *Über die Herkunft der siebenbürger Sachsen* (1887.) is meg van bírálva. (160 l.) — Zimmermann értekezése külön is megjelent. (Insbruck, Wagner 18 lap.)

Hermann A., *Zur Geschichte der Stadt St.-Pölten.* (Az odaváló gymnasium 1887. évi programmjában.) Szerző több oklevelet közöl a magyar háború és hódítás korából. 1481—1490.

Onciul D., *Zur Geschichte der Bukowina.* (A czernoviczi gymnas. programmjában. 1887. Szerző 1349-ig tárgyalja Bukovina történetét.

Svoboda W., *Vermuthungen zur Chronologie des sogenannten Markomanenkrieges unter Marc Aurelius.* (A znaimi reáliskola programmjában. 1887.)

Bubič Fr., *Inscriptiones, quae in c. r. Museo archeologico Salonitano Spalati asservantur.* (A spalatói gymnas. programmjában. 1887.)

Kunstovnj Fr., A magyar alkotmány legfontosabb változásairól. Cseh nyelven. (Az I. prágai reálgymnasium 1887. évi programmjában).

Centralblatt für Bibliothekswesen. 1888. Februári füzet. Goldmann, *Verzeichniss der Handschrift-Kataloge der österreich.-ungarischen Bibliotheken.* (Vége.)

Asbóth, *Bosnien u. die Herzegovina.* Bírálát: *Centralblatt* 1888. 8. sz.

Archiv für kathol. Kirchenrecht. 1888. 53. köt. 1. füz. Bövedj (?), *Die Echtheit des sogen. Privilegiums des heiligen Stephan von Ungarn.*

Hippsich, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen.* 12. Band. *Spanischer Successionskrieg 1710.* — Mühlwerth-Gärtner. U. azon mű 13. kötete: 1711. (Kiadja a bécsi hadügyminiszteriumi levéltárnak igazgatósága, (Bécs. Gerold. 1887, 631 és 550 l.)

Falkmann A., *Graf Simon VI. zur Lippe und seine Zeit.* 2. Periode. (Detmold. 1887. Meyer. 391 l. 5 M.) Lippe Simon gf. résztvett, mint a westfáleni kerület egyik hadi parancsnoka, az 1596—1598. évi török háborúban, mely hazánkban dült.

Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs. (Kiadja a bécsi hadügyminiszterium bizottsága.) Uj foly. II. köt. *Machaliczky, Der Feldzug gegen*

die neapolitanische Revolution 1821. (Ere vonatkozik a Századok 1886. évf. 197. lapján eml. olasz értekezés is Silingardi tollából.) *Gerba, Der Feldzug in Albanien 1689.* — *Duncker, Aktenstücke zur Gesch. des I. schlesischen Krieges.*

Neményi Ambr., 20 Jahre Verfassungsleben in Oesterreich-Ungarn. (Deutsche Rundschau 1888. Februári füz.)

Revue Britannique. 1888. jan. füzet. *Comte d'Osmond: L'Autriche, l'Empereur, le prince imperial.*

Fournier, Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Birálat: *Leipz. Centralblatt* 1888. 10 sz. Ugyanc számban Kirchhoff bírálja *Wislocki* értekezését az erdélyi cigányokról.

Steinwenter Arthur, Sultan Soleiman IV. vor Marburg. (Marburgi gymnas. progr. értekezés. 1887.)

K. Kramár. Das Papiergeld in Östreich zeit 1848. (Dunker. Humblot 1887. 8 M.)

Sybel, Histor. Zeitschrift. 1888. 59. köt. 3. füz. *Lenz Miksa, Zur Kritik Sezyna Rašin's.* Ez értekezés hőse Wallenstein; szó van magyar ügyekről is. Lenz a Szilágyi által kiadott: »I. Rákóczy György a 30 éves háborúban« című munkát is felhasználta.

Formanek Jaromir, Geschichte des Infant. Regiments N. 41. Vécsej (II. köt. Czernovicz. 1888. 1806-tól 1887-ig.)

Conte Bettoni-Cazzagno: Gli Italiani nella guerra d'Ungheria. 1848—1849. Storia e documenti. 2. ediz. (Milano. 1888. Fratelli. 282 l. 3 Fr.)

Eschler J., Wiederholungsbuch der österreich. Geschichte. (Reichenberg. Fritsche. 1887. 1 M.)

Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. 1888. 2. *Ergänzungsband 2 Heft. Onciul, Zur rumänischen Streitfrage.* (Beható bírálát *Pécs* utolsó művéről.) *Jaksch, Zur Lebensgeschichte Sophias, der Tochter König Bélas II. von Ungarn.* Zsófia III. Konrád császár Henrik fiának volt eljegyezve (1139). További sorsáról (belépett az admonti zárdába) ez értekezés szól, mely Zsófiának II. Géza királyhoz, testvéréhez, Konrád salzburgi érsekhez és anyjához, Honához irt leveit is közli.

Heigel Károly, Historische Vorträge und Studien. (2. Folge. 1887. 365 l. 7 M.) Hazánkat érdekli a 6. értekezés, melyben szerző a Rákóczi Ferencz és a bajor választófejedelem közötti alkudozásokról szól, melyek folyamában Rákóczi Miksa Emánuel-nek a magyar koronát is felajánlotta. Továbbá a 11. cikk, mely Józsefát, II. József nejét az eddiginél sokkal kedvezőbb szímben tünteti fel és egyuttal a József és nővére, a badeni örgrófné közötti levelezést is magában foglalja.

Ungarisch-österreich. Revue (1888. ápril. füzet.) *Büdinger: Zu den Verwaltungsgrundsätzen des Kaisers Franz I.* Ez értekezésben közli Büdinger Ferencz királynak 1792. nov. 13-án kiadott ama rendeletét, melynek értelmében a »Directorium in cameralibus« címet viselő új központi hivatal lépett életbe, mely által egyrészt a magyar udvari kancellária,

másrészt az osztrák-cseh kancellária a legbensőbbben egyesítettett. Ez egyesítési kísérlet nem tartott azonban sokáig: a magyar országgyűlés tiltakozó felirata következtében a magy. kancellária ismét különvált. Még csak azon körülmény érdemel megemlítést, hogy Ferencz király az új főkormányzók tagjait nála meg nem szokott liberálitással *részrehajlatlan* véleményadásra szólította fel.

Berliner philologische Wochenschrift. (1888. 3. füz.) *Apponyi-Ábel: Isotae Nogarolae opera.* Ismertetés.

Roskoschny Hermann. Die Wolga und ihre Zuflüsse. (1887. Lipcse. 352 l. 10 M.) Szerző a Wolga mellékén letelepedett régi népekről is szól, többi között a kazarookról. kiket hibásan zsidóknak tart, mit Vámbéry megeczáfolt, ki egyúttal bebizonyítja, hogy török származású nép valának. Kirchhoff, a hírneves geographus, ki a szóban forgó művet a lipcsei Central-Blatt ez évi 16. számában megbíráltta, hasonlóan Vámbéry nézetéhez csatlakozik.

Gopčević Spiridion, Serbien und die Serben. I. Das Land. (1888. Lipcse. Elischer 10 M.)

Stammler Jak., Der sog. Feldaltar Karls des Kühnen von Burgund im histor. Museum zu Bern, eine alt-venezianische Altartafel (Diptychon) aus dem Nachlass der Königin Agnes von Ungarn. Különlenyomat a Berner Taschenbuch 1888. évfolyamából. (Bern. Njdegger 1888. 232 l. 2 M. 50.)

Revue Critique. (1888. 10 sz.). *Fournier, Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts.* Birálat.

Corrispondenzia epistolare tra Leopoldo I. Imperatore, ed il P. Marco d'Aviano, Capuccino, dai manoscritti originali tratta e pubblicata da *Onno Klopp.* (Graz. Styria. 1888. Folio. XVIII. és 328 l. 10 M.)

Götz K., Berichte Karl Gustav's, Marggrafen von Baden-Durlach von dem Feldzuge in Ungarn. 1685 1686. (Budapest. 1888. Kilian. 1 M. 50.)

Neuwirth Joz., Studien zur Geschichte der Miniatur-malerei in Österreich. 1887. Gerold. Bécs. (Ismertetve a lipcsei Centralblatt-ban. 1888. 12. szám.)

Rosenthal, Die Behörden-organisation unter Ferdinand I. (Birálat a »Kritische Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung und Rechtswiss.« N. F. X. 4.)

Guiraud Paul, Les assemblées provinciales dans l'empire romain. (Paris 1887. Imprimerie nationale. 309 l.) — Szerző a francia akademia által koszorúzott művében behatóan szól a többi között Pannonia tartománygyűléseiről és kimutatja azt is, hogy Dalmatia-, Moesia Superior- és Noricumra nézve ily gyűlések megtartását legalább mostanig kimutatni nem sikerült.

Caesar Julius, Catalogus studiosorum scholae Marburgensis. Pars IV. Ab anno ineunte MDCV usque ad extremum annum MDCXXVIII. perti-

nens. (Marburg. 1887. Elwert. 204 l. 7 M. 50.) A tanulók névsorában számos magyar ifjúval találkozunk. (Bírálat Leipz. Centralblatt. 1888. 15. szám.)

The Arth Journal. 1888. febr. (London, J. S. Virtue et Co.) Egy névtelen író egy »*A Royal Mausoleum*« című cikkben közli több sírmlék rajzát a Santa Chiara templomban Nápolyban, köztük Nápolyi Jankáét is. Endrének. I. Lajos magyar király öcsésének, nejeét. A szövegben röviden vázolja a királynő uralkodásának, Endre halálának és Nagy Lajos királyunk nápolyi hadjáratának történetét, többnyire elfogultan, Johanna párti írók után. Idézi egyebek közt Petrarcának egy levelét, melyben a nagy költő, ki Jankának udvari papja és íródeákja volt, következőleg nyilatkozik a magyar Róbert barátról: »Az [elhalt Róbert] király helyében egy kis, kövér, vörös-pofájú, mezítlábas szerzetes [van itt], beretvált fövel s csak félig-meddig egy piszkos köpenybe burkolva, ki nem annyira agg kora alatt, mint inkább képinutatásból görnyed, tobzódásban egészen el van fájulva, s büszke szegénységére és még inkább arany kincsére, melyet összekuporgatott, — ez az az ember, ki az ingadozó állam gycplőit tartja kezében. Ennek az egyénnek a neve Fráter Róbert; egy magyar szerzetes ez, Endre királyfi protectora, ki fölött teljhatalommal uralkodik. Átadtam neki a pápa rendeletét s tudattam vele bibornok úr jogos követeléseit, de oly durva göggel fogadott, melyet leírnom nem lehet stb.«

Calendar of State Papers of the Reign of Henry VIII. X-dik kötet (London 1887.) Hivatalos kiadvány; az 1536-diki évről közöl folytatásban számos érdekes adatot, a többi közt magyarhoni eseményekről is.

The Land beyond the Forest; Facts, Figures, and Fancies from Transylvania. By E. D. Gerard (Madame de Lazouski) Edinburgh és London 1888. 2 k. 8-r. 706 ll. Ára 25 schill. Szervőt a »Yourkshire Post« című napi lapban egy erdélyi szász megtámadta, melyre Kropf válaszolt.

Összeállította: MANGOLD LAJOS ÉS KROFF LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. ÁPRILIS.

Gregorics Gábor. Komáromi magyar és német szabó-czéh szabadalma 1686. *Komáromi. Közöny* 6. sz.

Gyulai Résző. Megyénk a kurnez-háborúban. *Kom. Lapok* 14. sz.

»*Hadtörténelmi Közlemények.*« 1. füzet. Ism. (K.) *Főv. Lapok* 103. sz.

Hollós István. Kik voltak és hol laktak a dákok? *Ellenzék* 82. szám. —

»A dákok. M.-Sziget, 1888.« Ism. *II. L. Egyetértés* 92. sz.

Huscét a világtörténelemben. *Agricola. P. Hírlap* 94. sz.

Király Pál felolvasása. Hun-székely írás. *Ellenzék* 15. sz. •

Kis Ernő Egy fejezet Pápa történetéből. *Pápai Lapok* 16. sz.

- »Kovács Gyula. Házassági jogunk történetéhez. Budapest, 1888.« Ism.
— rm — *P. Napló* 103. sz.
- Myskovszky Viktor. Két elpusztult műemlékünkéről. *P. Napló* 100. sz.
- Politikai jóslatok. Vasárn. Ujság. 17. sz.
- »Szádeczky Lajos. Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552—
1556. Budapest, 1888.« Ism. (n.) *Főv. Lapok* 117. sz. *Egyetértés*
119. sz.
- »Századok márcz. füzeté.« Ism. Dudás Gyula. *Fővár. Lapok* 97. sz. —
Válasz. Herman Ottó. *U. ott* 98. sz. — A magyarok ösfoglalkozása.
(Válasz Herman Ottónak) *U. ott* 100. sz.
- Téglás Gábor. A régi aranyáldás idejéből. (Régészeti tárcza.) *Fővárosi*
Lapok 95. sz.
- Thaly Kálmán. A szuezi csatorna magyar tervezője a mult században.
(Báró Tóth Ferencz.) *Egyetértés*. ápr. 5.
- Vérszerződés milleniuma. *V. P. Bud. Hírlap* 102. sz.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

A MAGYAR-KÖNYVSZEMLE 1887-ik évfolyama egy vaskos kötetben gazdag és változatos tartalommal jelent meg. Első közleménye Majláth Bélának az Akadémiában felolvasott értekezése: a sorsvető könyvekről és egy ismeretlen magyar Fortunáról, melyből négy lapot hasonmásban is bemutat. Ez 1594-ben nyomtatott Birtfán s Majláth Pongrácz Imre egykori lipói alispán íratái között találta. A második cikkben Szádeczky Lajos Báthory István könyvészetéhez közöl és ismertet mintegy 47 nálunk legnagyobb részt ismeretlen nyomtatott munkát, melyeket ő a lengyel könyvtárakban kutatott ki és jegyzett fel. Fraknoi Vilmos Vitéz János leveleihez és beszédeihez újabb adalékokkal járul egy a prágai káptalan könyvtárában őrzött XV. századi kézírathól. Jakab Elek a kolosvári Bánffy levéltár magyar történelmi forrásait — Erdélyi Pál Foktövi János volt váci pap ismeretlen prédikációs könyvét ismerteti 1614-ből. Rizner János a könyvtárak statistikájához járul adalékkal; Szilágyi Sándor Borsáti Ferencz váradai tanár költeményét ismerteti, melyet ez a korán elhunyt Rákóczy Zsigmond herceg emlékeztetere adott ki 1656-ban. Nagy Gyula egy kéziratban maradt s az orsz. levéltárban talált magyar-latin szótártörödéket mutat be 1580. tájáról. Zeleny Ferencz a legutóbbi népszámlálások forrásműveinek bibliográfiáját; Csontos János a nemzeti casino könyvtáráról szóló emlékiratát közli. Következnek: Acsádytól egy nagy-szombati könyvkiadás; Ballagi Aladártól a ezenstochowi pálos nyomda magyar tárgyú termékei; a beszterczebányai, libetbányai, korponai és selmeczbányai városi levéltárak kézíratairól szóló közlemények, ez utóbbi Kovachich M. Gy. muzeumi kéziratából; s a berni városi könyvtár hazai vonatkozású kézíratai Csontositól. Ezeket több könyvtárismertetés követi,

melyek közül legérdekesebb a pétervári csász. könyvtár leírása egy 1860-ban megjelent német kalauz után s azon innen Ballagi Aladár tollából. A kötetet apró közlemények zárják be. A Magyar Könyvszemle ezután negyedévi füzetekben fog megjelenni.

— A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK a magyar hadi történetírás fejlesztésére megindított évnegyedes folyóirat, melyet az Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából Rónai *Horváth* Jenő honv.-százados szerkeszt, megkezdé pályafutását. Az I. füzet márcz. hó végén jelent meg. *Salamon* Ferencz nyitja meg a füzetet: általánosságok a hadtörténelem czím alatt sok tanulságos megjegyzést tesz és irányeszmét jelöl ki a hadtörténetírást illetőleg. *Thaly* Kálmán II. Rákóczi Ferencz hadseregét, annak szervezetét, felszerelését, harcászati modorát, számerejét stb. ismerteti. *Kápolnai* ama magyar sánczokat írja le Felső-Ausztriában, melyeket Mátyás király 1485-ben Bécsot ostromló serei nyugat felől való biztosítása végett építtetett. *Szádeczky* Lajos Báthory Istvánnak az oroszok ellen viselt győzelmes hadjáratai történetét kezdi elbeszélni. *Gömöry* Gusztáv az 1797. és 1800—1801-iki magyar nemesi felkelések szervezetét mutatja be. A magyarországi várakról a XVI. és XVII. században ketten is értekeznek, u. m. *Acsády* Ignác a végvárakról és azok költségeiről egykorú számadások és összeírások alapján és *Szendrey* János váraink rendszeréről és felszereléséről. *Horváth* Jenő a várnai csatáról szól, két tervrajzzal s Ulászló arczképével. A tárcza hadtörténeti apróságokat, hadtörténeti irodalmi ismeretéseket s id. Szinnyi Józseftől repertoriumot ad. A füzetet a hadtörténelmi okmánytár zárja be.

— A TURUL f. é. első füzetét *Majláth* Béla nyitja meg a Majláth család nemzedékrendjéről írt értekezésével, melyhez 4 czímerrajz van adva. *Fejérpataky* a Petneházy család XV-ik századi czímeres leveleit ismerteti, a legrégibbet (1417-ből) színyomatban is közölve; *Wertner* Mór az Anjouk genealogiáját állítja össze, főtekintettel a magyarországi ágra. Ifj. *Kubinyi* Miklós egy XVI. és XVII. sz. magyar czímer-albumot ismerteti, melyet gr. *Zichy* Edmund egy pesti antiquariustól vett, s melyben 34 magyar színezett czímer látható (többnyire főúri családoké). *Szádeczky* Lajos 13 erdélyi czímeres nemeslevelet ismerteti, melyeket a mult nyáron az erdélyi levéltárakban talált. Az önálló cikkeknek dr. *Szombathy* Ignác zárja be a Szapáry vagy Szápáry név helyességéről, melynek eldöntésére a grófi család a heraldikai társaság véleményét kérte ki. A könyvismertetések közt *Argus* felel Béli Istvánnak a Siebmacher-féle magyar és erdélyi czímergyűjteményről írt bírálatára. A vegyesek rovatában *Pór* Antal Philippus de sancto Geroldo-ról, a ki Róbert Károly 1309. koronázásánál szerepel, kimutatja, hogy az *Drugeth* Fülöp. *Szendrey* Hononna XV. sz. pecsétjét. *Csergheő* a valódi Buzlay czímet (1415-ből) ismerteti; *Petrovay* adalékokat közöl a Sárközzyek nemzedékrendjéhez.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi II-ik füzetét *Csontos* János egy nagyobb tanulmányának első közleménye nyitja meg. Mátyás király

és Beatrix királyné ikonographiáját állította össze, úgy amint azok a szétszórt Corvin-codexekben élnek. Ez első közleményben 9 Mátyás és 7 Beatrix arcképet veszünk hű másolatban, kimerítő és szakavatott bírálsók kíséretében. — *Téglás* Gábor rézkori tárgyakat mutat be, *Myskowszky* Viktor Seip András és Cromer Augustin sir-tábláját írja le, míg *Csergheő* Géza hazai ötvösműveken levő családi címereket ismertet. Henszelman befejezte »honi műemlékeink hivatalos osztályozása« czimű közleményét. — A levelezések rovatában Mihálik, Réczey, Sötér, Ádám Iván, Dudás Gyula közölnek érdekes leveleket különböző leletekről s ásatásokról. — Az »Irodalom« czimű rovatban három kisebb ismertetés előtt *Fejérpataky* közöl egy nagyobb tanulmányt a brassai számadási könyvek első kötetéről, s igen érdekes világításban tünteti fel Brassó akkori kereskedését, iparát s általában az akkori füzetet. Az igen érdekes füzetet a különféle változatossággal gazdag sorozata zárja le.

— A HAZÁNK márcziusi füzete az újabb idők történelméhez igen sok becses adalékkal járul; naplók, emlékiratok és feldolgozott munkákat. Kiváló fontossággal a nagy műveltségű *Walther* Imrének naplója 1846—50-ból. Az első közlemény 1848. júliusig terjed. *Lázár* Miklós Horváth Boldizsár naplóját közli 1714—73-ból. — Szalay József folytatja 1848-ki élményeit, s *Rulovics* Lajos 1825—27-ki országgyűlés naplóját. Igen érdekesek az 1802-iki országgyűlési pasquillusok, melyeket *Elch* Salamon közöl. Az *ápr.* füzetben az előbbi cikkek folytatásán kívül *Höke* Lajos napjaink történetéről ír, *Abafi* erdélyi urbalis protocollatiokat közöl 1819-ből. (A 289. lapon ritkított betűkkel közöl egy szót, mintha valami új szót vélne benne feltalálni, pedig az nem egyéb, mint egy helytelenül olvasott s rosszúl ékezett mindennapi szó. »*Elmarhatatlanodott* és elnyomorodott néppel« = elmarhatatlanodott.) Ugyancsak *Abafi* Lónyai Gábor 1836—37. naplóját közli, *Gergely* Sámuel az 1790-es évek történetéhez pár levelet s *Szinnyei* repertoriumot.

— A KALHOLIKUS SZEMLE II-ik évf. 1. füzetében egyháziroldalmi, felekezeti és neveléstani cikkek között egy történelmi jellemrajzot is olvasunk *Oláh* Miklós primásról, *Kollányi* Ferencztől, a ki ezzel a Fraknoi Vilmos által kitűzött pályadíjat nyerte el. Oláh Miklóst, mint a XVI. sz. magyar egyháztörténelmének egyik legkimagaslóbb alakját, a kath. egyház megtartóját magasztalja, szemben Forgách Ferencz jellemzésével, a ki Oláh Miklóst tehetségtelen s magas állására méltatlannak festé. Kollányi értekezése figyelemre méltó derék munka.

— A FIGYELŐ márcz. füzetében több irodalomtörténeti közlemény között (Buczy Emil, *Lázár* Bélától, Vörösmarty drámái *Baróti* Lajostól, Rajzok a múltból *Vachott* Sándornétól, Szász Károly és Szemere Miklós költészete dr. *Adorján* Fülöptől, Révai költészettanársága Esztergomban *Csaplártól*, Tompa költeményei *Abafitól*) írók életrajzait találjuk, de minden rendszer nélkül egymás mellett: a Fraknoi életrajzát, utána Rényi Rezső (sz. 1827) esztergomi ügyvédét (*Zelliger* Alajostól), *Asbóth* Jánosét

(1768—1822) és Ramóczy (Rammerhoffer) Valeriánét (1807—1864) *Récsey* Victortól; végül *Zádor* György irodalomtörténeti méltatását e század elejéről dr. *Váczy* Jánostól. Az *ápr.* füzetben részben az előbbi közlemények folytatásai jönnek. Új közlemény: a humor és Arany János humora *Hentz* Jenőtől; Kuthy Lajos élete és munkái dr. *Váli* Bélától és Szimyei irod. tört. repertoriuma.

— A KANDRA KABOS szerkesztésében megjelenő »*Adatok az egri egyházmegye történelméhez*« III. és IV. fülete egy vaskos kötetben változatos és gazdag tartalommal jelent meg. Legbecsesebb és országos történelmi, úgy culturhistoriai szempontból is kétségtelenül nagyérdekű közleménye a Bakócs-codex, vagyis Bakócs Tamásnak még mint egri püspöknek udvartartási számadó-könyve 1493—1496 évekből. A kéziratot még b. c. Ipolyi másoltatta a bécsi államlevéltárban s abból adta ki most *Kandra* Kabos, nagy szolgálatára a történetírásnak. Heves, Borsod, Zemplén, Abaúj, Bereg, Szabolcs, Sáros, Zarándmegyék területéről s az egész püspöki egyházmegye határain belül fizetett tizedek, adózások és kiadások s az udvartartás költségei vannak benne elősorolva. A nagybecsű közlemény használhatóságát emeli a melléje készített név- és tárgymutató. — De ezt is jeles dolgozatok előzik meg és követik. Így *Kandra* Kabos történeti tanulmánya az ezer év előtti Heves vármegyéről. — Kimutatja, hogy Heves felerészében bessenyő telep, hogy a palóczoknak szabad területe volt a Mátrában. Értekezik a hevesi vár és annak ispánságáról; végül azt bizonyítgatja, hogy Heves és Abaúj megye ez időben Ujvár nevezet alatt egységes területet alkotott és századokon át mint ilyen szerepelt. *Várady* Gyula adatokat közöl a hevesmegyei szent-erzsébethi egyház történetéhez. *Bartalos* Gyula történetbölcészeti irányeszméi után (melynek értékét csökkenti a felekezeti elfogultság) ismét *Kandra* Kabos ad egy érdekes közleményt az egri nagy-prépostok és káptalanokról az Árpádok korában. Apróbb közlemények rekesztik be a tartalmas füzetet, melyet a Bakócs-codex általános történelmi szempontból is nevezetessé tesz.

— A MAGYAR NYELVÖR ifj. Szinyei József akadémiai székfoglalóját közli a birtokos személyragozásról, *Alexis* közleményei folytatását az oláh nyelvben található magyar elemekről és számos más nyelvtörténeti adalékokat.

— A LUDOVICA ACADEMIA KÖZLÖNYÉNEK márcz. füzetében modern hadtudományi tanulmányok között két hadtörténelmi közlemény van, egyik *Szécsy* Mór honvéd-századostól a hadtörténelemtől általános eszmék, a másik *Milodánovits* Simon főhadnagytól: rajzok a mi huszárságunk történetéből. Érdekes apróságok, vitézi hőstettek elbeszélései a múlt század végén s a jelen század elején vívott harcokból. Kiválóan érdekes közöttük ama három huszár hőstette, a kik gr. Széchenyi István mint huszárkapitány életét 1815-ben az olasz hadjárat közben megmentették. Az *ápr.* füzetben *Szécsy* Mór a pozsonyi hídfő 1809. cz. hadtört. tanulmányát fejezi be.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI történelmi társulat Évkönyvének f. é. I. füzetében több érdekes értekezést olvasunk; u. m. *Thim* Józsefét a szerb vajdaság feállításának megkísérléséről a mult században; *Dudds* Gyulát a Duna és a Tisza közről a rómaiak korában, Frölichhel polemizálva, a bácskai u. n. római sánczok eredetét illetőleg. Ugyancsak *Dudds* Gyula kritikát ír Balla Pál »tanulmányaira Tétel, Sóvár és Zemony magyar ör helyek felállításáról és elnevezéséről.« Végül *Iványi* István közöl egy becses értekezést a Csajkás-kerületről 1750—1872. és a csajkások katonai szervezetéről.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET kiadványaiból (Hegedüs István szerkesztésében) megjelent a f. é. I. füzet, melyben *Moldován* Gergely a román nép varázsköltészetéről, Hegedüs István az összehasonlító irodalomtörténetből, *Bálint* Gábor a tamul nyelvnek a magyarral való rokonságáról értekezik, végül *Téglás* Gábor Dácia felirattanához két közleménnyel járúl.

— Az ARMENIA márcz., áprilisi és májusi füzetekben *Verzereskul* Oxendiusról (sz. 1655) a moldovai örmények kath. püspökéről (1690-ről) hoz érdekes közleményt (arczképpel együtt) *Bárany* Lukács tollából. A régi örmény történelemből Váke uralkodása korát vázolja *Márkovich* Jakab (a Kr. e. IV. századból). Ugyancsak *Márkovich* »Armenia a Selencidák alatt« Hermann Antal »A cigányok Örményországban 500 év előtt« (egy XIV-ik századi codexből vett adat) czikkein kívül Govrik Gergely értekezik a magyar örményekről. Az egyes füzeteket érdekes apró közlemények zárják be.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ, Kolozsvártt Péterfi Dénes és Kovács János szerkesztésében megjelenő folyóirat, f. é. I. füzetét gr. *Kun* Géza becses tanulmánnyal nyitja meg az összehasonlító mithológiáról. Azután neveléstudományi értekezések következnek *Kozma*. Ferencztől és *Sándor* Jánostól s egyháztörténelmi adatok többektől. A II-ik füzetben Bereczely közli a tordai unit. papok sorozatát 1568-on kezdve s adatokat közöl a keresztény szó történetéhez.

— A KALAUZ cz. kath. paedagogiai folyóirat, melyet a nagyszombati tanárok szerkesztenek, I. és II. füzete több érdekes neveléstörténeti kérdéssel foglalkozik, *Regéczy* József, Boromisza István, Molnár Rezső, Békési Emil, Sándoffy Nándor, és a rovatvezetők: *Concilia* Emil és *Walther* Gyula tollából.

— A MAGYAR SION, melyet az esztergomi papneveldei tanárok szerkesztenek, több egyházi irodalmi értekezés előtt, mult évben elhunyt szerkesztője a nagy tudományú s kitünő miveltségű dr. *Zádori* János (1831—1887) esztergomi tanár-kanonok necrológiát kezdte meg februári, ugyancz folytatja márcziusi s bevégzi áprilisi füzetében, dr. *Walter* Gyula tollából.

— Az UNGARISCHE REVUE márcz. füzete *Görgey* István nagybecsű munkájából (1848—1849-ből) közöl ismertetést. *Darvai* M. Salamon történetét a török hódoltság koráról mutatja be. Történelmi érdekű cikk

még egy van benne, *Fraknói* Vilmosé *Andreas Pannoniusról*, a XV. századi humanistáról. Az *apr.* füzetet *Schmidt* Vilmos történeti értekezése nyitja meg Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonyáról a lengyel koronához. *Schwieker* Forgách Zsuzsánnát ismerteti a Tört. Életrajzokból. *Wossinsky* bevégzi a lengyeli praehistoricus leletek ismertetését.

IRODALMI SZEMLE.

— A »NEMZETSEGI ZSEBKÖNYV« első részének első kötete elhagyta a sajtót, s igen diszes kiállításban, kötve szétküldetett a magyar heraldikai és genealogiai társaság tagjainak, és a könyvpiacon is megszerezhető. Ez az első magyar Góthai Almanach, mely mind kiállítás, mind szerkesztés tekintetében a vele rokon irányú német és angol vállalatokkal kiállja a versenyt. A heraldikai és genealogiai társaság alakulásakor célul tűzte ki egy ilyen vállalat létesítését s annak megindításával akkor vállalt kötelességének megfelelt. A szerkesztéssel dr. *Fejérfataky* László, a társulat titkára s id. *Szinycsei* József v. tag bízattak meg. Sok tekintetben töretlenül jártak a szerkesztők s nem könnyű feladat megoldása várt rájuk. E vállalatnak tulajdonkép két feladata van: folytatni Nagy Ivánt s a hazánkra nézve igen hiányos Góthai Almanach helyett lehetőleg teljes nemzeti zsebkövet adni a közönség kezébe, olyat, mely amannak gyakori tévedéseit is kiigazítja s hogy e feladatukat sikerrel megoldhették, arra nézve lényeges szolgálatokat tett Szinycinek gazdag gyűjteménye. Az egész vállalat két soriesből áll: a főrangú és a nemesi családok sorozatából. Ez úttal a főrendű családok alapvető munkája hagyta el a sajtót, s tartalmát teszik: 1. a főrendi házi örökös tagsági joggal bíró családok: a) hercegek, b) grófok, c) bárók; 2. fiágon kihalt magyar főrangú családok; 3. magyarországi többi főrangú családok. Valóban e könyv méltán megérdemli az alapvető munka nevet. Minden család előtt rövidebb hosszabb historiai bevezetés áll, mely oklevéli kutatások alapján ad számot a család keletkezéséről, multjáról. Azt követi a czímer pontos leírása. Azután jön a család élőtagjainak felsorolása, de visszamenve két három nemzedékig — oly pontossággal és részletességgel felsorolva, hogy a legtöbb esetben még a házasság kötések ideje is fel van sorolva. A rendkívüli szorgalom és pontosság, melylyel e könyv nagy utánjárással, s teljesen megbízható adatok alapján össze van állítva, megérdemli, hogy a nagy közönség támogatásban részesítse azt. Valóban megmagyarázhatatlan jelenség volna, ha nem szorítaná ki a Góthai Almanachot a főrangúak asztaláról.

— RÁTH MÓR összes 1857—1887-ig harmincz évre terjedő kiadásainak jegyzékét összeállította, s annak első felét kiadta. Ezen harmincz év alatt Ráth eredményenyl és sikerrel szolgálta irodalmunkat s mint a németországi Clotta abba helyezte ambícióját, hogy firmája alatt mindig választékos, állandó beccsel bíró munka lásson világot. Nem az ephemer

sikerre, hanem a maradandó értékre fektette a súlyt: s valóban az ő jegyzéke ezen harmincz év alatti irodalmunknak igen becses s részben legbecsessebb részét foglalja magában. Olvasóinkat e jegyzék történelmi sorozatára figyelmeztetjük: Csengery, Deák Farkas, Fraknoi, Horváth Mihály, Keleti Károly, Mészáros Lázár, Nagy Iván, Pulszky, Salamon, Thaly Kálmán, Vámbéry, Wertheimer munkái mellett a külföldi történeti irodalom számos kiváló termékeivel találkozik az olvasó. Éppen ily fényesen van abban képviselve a szépirodalom, törvénykezés, politika stb. Valóban Ráth e könyvjegyzékét nem számíthatjuk az egyszerű könyvjegyzékek közé, már kidolgozásánál s összeállításánál fogva sem: az használható irodalomtörténeti segédmunka. Ezen megjelent első rész Ráth kiadásainak körülbelül felét foglalja magában: a sajtó alatt levő II-ik részben az államtudományi, politikai, statisztikai kiadások, röpiratok, iskolai könyvek, katonai, hittudományi, ifjúsági, gazdasági munkák lesznek felsorolva. Emeli a jegyzék használhatóságát az is, hogy az egyes munkáknál a tartalom fel van sorolva. A kötetet néhány becses facsimile érdekelti. — *Arany* hátrahagyott munkáiból az első, a kiadatlan költeményeket magában foglaló kötetnek utolsó füzeté — illusztrálva Arany arczképevel, facsimillékkal, a költő szülőházával stb. — valamint Arany leveleinek első kötete már teljesen megjelent. Ez utóbbiak irodalomtörténeti szempontból megbecsülhetetlen értékkel bírnak. — *Ráth* megkezdte *Tóth* Kálmán összes költeményeinek kiadását is s az első füzet elhagyta a sajtót. *Tóth* K. költeményeinek ez az első teljes kiadása. — Gróf *Benyovszky* Móricz életrajzából s Emlékirataiból a 12., 13. és 14. füzet látott világot érdekes és díszes illusztrációkkal.

— »GRÓF KÁROLYI SÁNDOR búcsúztatója 1744« czímet viseli egy ritka fénynyel és választékos műizléssel kiállított díszmű. Ez azon búcsúztató, melyet az egykori híres kurucz generális s a szathmári béke megkötőjének temetése alkalmával Nagy-Károlyban elmondottak. Éble Sándor, a gróf Károlyiak hű és bizalmas embere, rendezte azt sajtó alá s nyomatta ki. Ő irt hozzá előszót s Váczy János ismert nevű irodalomtörténetírónk bevezetést, mely a búcsúztatót, irodalmunk hanyatló korszakának egyik jelesebb termékét ismerteti. Éble elmondja bevezetésében, a mit tudnunk kell a mű keletkezéséről, s rámutat azokra a történelmi adatokra, melyeket ebben feltalálhatunk: ebből tudjuk meg pl. Károlyi Sándor születése idejét (1669 júl. 2.) pontosan. A búcsúztató két példányban maradt fenn s a közlöttet a másik példányból egészítette ki Éble, ki a kiadást nagy előszeretettel, méltánylandó pontossággal végezte. A munkát igen díszes illusztrációk ékesítik: gróf Károlyi Sándor arczképe, Erdőd vára s a főthi sirbolt híres utolsó ítéleti anyyala. Éble hasznos szolgálatot tett az irodalomnak e búcsúztató kiadásával, mely méltó kiegészítését képezi a gróf Károlyi család oklevéltárának.

--- ORTVAY TIVADAR az Archacologisch-Epigraphische Mittheilungenben »Ein angebliche Binnenstrasse in Pannonien« czím alatt tanulmányt

közöl, mely külön lenyomatban is megjelent. E czikk is — mint az állítólagos római mediterránút — a Salamonnal e kérdés felett kezdett polemikához tartozik. Ortway cikkéhez Kubutschek adalékokat közöl.

— IZABELLA KIRÁLYNÉ és János Zsigmond lengyelországi tartózkodásáról 1552—1556-ban *Szűdeczky* Lajos egy egészen levéltári kutatásokon alapuló monographiát adott ki, mely történetünknek egy eddig teljesen ismeretlen eseményét világosítja meg. Ez érdekes történeti munkát az Akadémia tette közzé a hg. Czartoryski-alapból.

— MARCZALI HENRIK »Magyarország története II. József korában« című munkája 1—3 kötetéhez megjelent a név- és tárgymutató, mely annak használhatóságát nagy mértékben emeli.

— NAGY GYULA orsz. levéltári tisztviselő rövid felolvasás keretében foglalta be Zemplénvármegye XVI ik századi életének rajzát s ezt most egy 21 lapra terjedő füzetkékben kiadta. Kiindulást rajzához az 1880-iki népszámlálásból vesz — s ezt a XVI-ik századi összeírásokkal teszi párhuzamba. Összehasonlítást tesz Zemplénmegye különböző népességi összeírásai közt, s arra az eredményre jut, hogy a megye akkori népessége a mainak egy ötödét tette; azután a dézsma rovásoknak adja igen jól összeállított képét s párhuzamot von a 1880-iki s XVI-ik századi marha állomány közt. E kis rajz oly ügyesen van összeállítva, hogy az olvasók bizonyynyal élvezettel fogják forgatni.

— A NAGY-KÖRÖSI VÁROSI CASINO folyó évi febr. 26-án tartá ötvenéves fennállásának jubileumát. *Molnár* Gedeon elnöknek ez alkalommal tartott megnyitó beszéde s *Jos* Imre jegyzőnek a casino történetéről tartott előadása egy füzetkékben megjelentek.

— ACTA BULGARIAE ECCLESIASTICA cím alatt a délszláv akadémia nagybecsű okmánytárt adott ki (a Monumenták XVIII-ik kötete), mely 1565-től 1799-ig terjed. A XVI-ik századból természetesen kevés okmány van közölve, melyek annál becsesebbek, minnél több a XVII. és XVIII-ból közöltek száma, melyek közül kivált a canonica visitatiók (s ilyenek szép számmal vannak) rendkívül fontosak. Kitűnő név- és tárgymutatóval van ellátva a könyv.

— REINER ZSIGMOND »Nehány sor Erdély culturtörténetéhez« cím alatt jókora füzetet (144 lap) bocsátott közre, mely az »Alsófehérmegyei történelmi-, régészeti- és természettudományi egyesület« alakulásának történetét mondja el. Ő ismerheti legjobban, mert ő volt annak létesítője. Az egyesület kedvező előjelek között indult meg, s valóban szép feladat várt volna rá, melyhez országszerte biztató reményeket fűztünk; de újabb időben visszavonás támadt az egyesület kebelében, midőn működését jóformán még meg sem kezdte, s így az egyesület ügye zátonyra került. Függelékül jegyzőkönyvek, levelek és egy pénztári napló vannak mellékelve.

A KALOCSAI ÉRSEKSÉG Schematismusában minden évben egy vagy két becses értekezés jelenik meg, mely azon egyházmegye történetének

egyik vagy másik vitás kérdését tisztázza. A folyó évi Schematismusban *Városy* Gyula közöl genealogiai följegyzéseket néhány kalocsai érsek származásáról: név szerint 1. Paulus de genere Geur, kiről bebizonyítja, hogy nem a Héderváry nemzetségből származott; 2. Thomas de genere Buzad, kinek némelyek helytelenül tulajdonítják a Lendvai Bánffy nevet; 3. Thomas de Thelegd de genere Chanad, kiről bebizonyítja, hogy nem a Rátold nemből származott; 4. Joannes de Scepus, ki a Gara-családhoz tartozott. Mind a négy adversariához leszámazási tábla van csatolva. Valóban, ha minden egyházmegye követné a kalocsai egyházmegye példáját, rövid idő alatt az egyháztörténetnek sok vitás kérdését tisztába lehetne hozni.

— A HÁZADÓRÓL, (melyre nézve mult füzetünkben P. Zs. néhány megjegyzést tett Marczali Henrik II. József történetében foglalt amaz állítására, hogy a városokban a ház képezte az adó alapot s nem a telek)

— Marczali Henrik a Nemzet ápr. 28-iki számában válaszol P. Zs.-nek. Feleletének lényege az, hogy fenntartja előbbi állítását, hogy a házadó a biztos és állandó alap a városok adózásánál s számos példát hoz fel Pozsony, Debreczen, Nagy-Bánya, Besztercebánya, Modor városokat illetőleg a budai kir. kamarai levéltár actáiból állítása igazolására s egyes ide vágó rendeleteket (pl. neve ullae domus lege et benigna resolutione a contributione haud exemptae a publicis oneribus eximantur) szó szerént idéz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MŰCSARNOKBAN márcz. 10-én »régi és modern képekből« rendezett kiállítás nyílt meg s tartott egész apr. 25-ig. Főérdekét a kiállításnak az adta, hogy mind ezek a képek nálunk vannak, hazánkban levő műkincsek, de mindannyian magánosok tulajdonai, magyar szerzőktől s a világ első rangú művészeitől. A tulajdonosok által bejelentett műtörténelmi adatokra nézve lehetett több hibás adat, s nem minden kép annak volt a munkája, kinek nevét a tulajdonos a tárgymutatóba beírta. De ez a dologon mit sem változtat: a kiállítás meglepő szép volt s minden várakozást felülmúlt. Lehetetlen volt örömmel és meglepődéssel nem nézni végig a szépen decorált s kiváló ízléssel rendezett termeken: melyek közül egy egész nagy terem a Zichy családé, egy másik a Ráth Györgyé s egy harmadik az Andrassy Manóé volt, s melyben összesen 91 kiállító vett részt. A kiállítás maga valóban historiai kiállítás volt, abban a tekintetben, hogy a festészet historiai fejlődését mutatta be, tekintettel azonban a képek művészi értékére. Így hát teljesen internationalis kiállítás volt, melyben azonban hazánk megállta helyét: a régiebb iskolákban a Kupeczky és Mányoky képekkel, az újakban Benczúr, Munkácsy stb. képeivel. Szorosan

vett magyar historiai kép azonban kevés volt, — oly kevés, hogy ebből semmiféle következtetést sem vonhatunk arra, hogy hazánkban ennél több nem volna feltalálható. De valószínűen részint a hely szűke miatt, részint azért, mert csak műbecsrel bíró képekre lehettek tekintettel, nem vontak be a kiállítás keretébe az ősök képesarnokainak kiválóbb darabjait. Az 1-ső kép az 1505-iki Andrassy apáca a XVII-ik század végén vagy a XVIII. elején készült. A kép jobb oldali belső felére rá van ragasztva egy czédula köv. felirattal: »B OSANNA VIRGO ANDRASI | ANA O. S. Dominici obiit Man | tuae Anno 1505. Festum ejus | cum missa et officio celebra | tur 18 JUNY. | Magok ezek a betűk is a múlt századra vallanak. Különb is az egész dolog historiai lehetetlenség. Az 59-ik számú »Zrinyi a költő arczéke« nem a Zrinyié. Valami XVII-ik századi német professzor lehet. A 71-ik számú Kupeczky rézmetszete után készült mozaik: II. Rákóczy György. Ezt a képet az I. Rákóczy Ferenczének tartják. Rendkívül érdekes a két Courtois kép: a 36-ik és 52-iki számú, melyeken magyar huszárok vannak a XVII-ik század második feléből. Egyike a legszebb képeknek Kupeczky saját arczéke (66. sz. gr. Andrassy Manóé) s II. Rákóczi Ferenczé, a kiállítás egyik gyöngye (gr. Keglevics Istváné), mely azonban nagyon elűt a fejedelem eddig ismert képeitől. Kupeczkynek fiatalkori arczképét Harkányi Frigyes állította ki (144.) A Zichy család birtokában Kupeczkytól három kiváló darab van (195, 197, 199,) melyek azonban nem magyar historiai tárgyúak. Mint authenticus arczkép és mint műdarab egyaránt becses a két Mányoky-kép báró Podmaniczky János (a nagytudományú főúr s Fessler barátja) és neje arczéke (báró Podmaniczky Géza tulajdona. 274. 282.) Gróf Berchtold négy genreképét a kuruczvilág idejéből (265 — 8) nem valami elsőrangú mester festette, de mindenesetre olyan ember, ki abban, amit látott, megtudta találni a jellemzőt. Ezek a képek s gróf Keglevich István Rákóczy Erzsébetje a legjellemzőbb historiai képek közé tartoznak. Hasonlag rendkívül érdekes Meytens Bánffy Dénese (gróf Bánffy György tulajdona, 318 sz.) s Riedinger József császársja magyar kísérettel (gr. Zichy Edmundé 225.) A nem magyar tárgyú historiai képek közt igen érdekes és szép a Medicis Katalin arczéke. (Henszlmann tulajdona. 156.) De érdemesek a tanulmányozásra azok a historiai csataképek is, melyeken nincsenek magyar katonák (pl. Kilényi Hugo Courtoisja, 159, egy másik Andrassy Manóé, 35) továbbá Rugendas törökje (gr. Zichy J. 226), Riedinger II. Frigyes (Zichy Jenőé, 224). Modern képek közt sok műbecsrel bíró történeti arczkép van. De van ezek közt tábori kép is, mely méltó figyelmet keltett: Brandtől a tatárok tábora (Coburg herczegé, 472), melyről jellemzőleg mondá Keszler, hogy Brandt typicus tatárjai »majdnem magyarok, csupa erdélyi urak.« Valóban ez a tábor csekély módosítással egy erdélyi tábort is ábrázolhatna.

— A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR I. kötete sajtó alá adatott. Gyulai Pál titkár jelenté azt az Akademia apr. 23-iki ülésében. Évek hosszú sora fáradalmas munkájának eredménye e szótár, melyen egy egész

bizottság dolgozott Szarras és Simonyi vezetése mellett. Többször volt már jelentés téve az Akademiában a szótár előmunkálatairól, s egyes mutatónyok fel is olvastattak. Most végre már a kiadás stádiumába jutott az ügy s ezzel irodalmunkban sokat érzett hiány lesz pótolva.

— A PROTESTANS IRODALMI TÁRSASÁG ápr. 16-án Budapesten báró Vay Miklós elnökle és báró Prónay Dezső társelnökle alatt megtartotta alakuló közgyűlését. Révész Imre még a hatvanas években tervezett egy protestans egyháztörténelmi társulatot, mely azonban nem nyerte meg a kormánytól az engedélyt a megalakulásra. Később Kovács Ödön próbálta meg a protestáns együletet egyháztörténelmi egyletté alakítani át — s a mozgalom pár év előtt hasonlóan egyháztörténelmi egyület alakítására indult meg. A kik a tervezet élén állottak, jónak látták az alakítandó társulat körét szélesíteni s az csakugyan sikerült. A protestánsok valódi lelkesedéssel csatlakoztak az eszme kiviteléhez, s a közgyűlés nagy érdeklődés közt folyt le. Az alakuló gyűlés megvitatta az alapszabályokat, kiküldött kebeléből egy bizottságot, mely a társulat szervezkedését keresztül vigye s titkárrá Zsilinszky Mihályt választotta meg. Már is több mint harmincezer forintnyi alaptőke gyűlt össze. Az új társulat programjába első helyen az egyháztörténelem van felvéve s a kiadványok tekintélyes részét egyháztörténelmi kuttók és feldolgozandó munkák teendik.

— A SZUEZI-CSATORNA MAGYAR TERVEZŐJE A MULT SZÁZADBAN című alatt *Thaly Kálmán* vál. tagtársunktól feltűnést keltett tárcza-közlemény jelent meg egy Rákóczi-forradalmi emigrans Nyitrai Tóth András fiáról br. Tóth Ferenczről s nagyon érdekes élettörténetéről. Tóth András egyike volt Rákóczi bujdosó társainak, a ki sok hányódás után a francia hadseregbe lépett s a Beresényi huszárezredben szolgált, tábornokságig emelkedve, s 1740-ben báróságot nyert. Fia *Pereucz* még többre vitte. A párisi mérnökkari és tüzérségi akadémiában igen jeles hadmérnök-tisztté képezte ki magát s mint a francia követ atacheja Konstantinápolyba kerülván, (1755) 21 évet töltött a török birodalomban. Ő mentette meg Mikes »Törökországi levelei« kéziratát. A török udvarnál nagy befolyásra tett szert, és Mustafa szultán határtalan bizalmával tisztelte meg. A Bosporus és Dardanellák tengerszorosait ő erősítette meg az oroszok ellen; ő vitte keresztül a török tüzérség és műszaki csapatok reformját. Reform-ujításai európai híre tettek szert. Bejárta az európai és ázsiai Törökországot, majd Aegyptomot, és Tunist. Aegyptomi észleteinek legfontosabbika, a Suez-csatorna kiépítésére tett tanulmánya és terve, melynek megvalósítására Mustafa szultán meg is nyerte. A világra szóló mű létesítését a szultán csakhamar bekövetkezett halála hiúsította meg; utódja Abdül Hamid nem birt érzékkel az iránt. Tóth ezután visszatért Franciaországba (1776.) tábornoki ranggal, s 1781-ben altábornagygyá léptettetett elő. Gróf Batthyányi Tivadarral megismerkedvén, ősei hazájába tért vissza s barátja Batthyányi vasmegyei birtokán, Taresán hunyt el 1793-ban. Keleti utazásairól írt emlékiratai francziából angol, német, holland, dán és svéd nyelvre

is lefordítottak. Kár, hogy épen magyar nyelven máig sem bírjuk. Thaly Kálmán nagybecsű cikkében méltán hívja fel erre a közfigyelmet.

— GR. KUUN GÉZA, a kitünő tudós főúr, társulatunk buzgó tagja s a Hunyadmegyei tört. társulat elnöke, a Münchenben megjelenő »Allgemeine Zeitung« f. é. márcz. 24-iki számában érdekes emléksorokat szentel a nagy német költő Goethe unokái emlékének, melyből a »Koloszvár« ápr. 12. és 13. számában két tárczát közöl. Gr. Kuun Géza az 1864. év telén Velenczében ismerkedett meg b. Goethe Farkas, porosz kir. követségi tanácsossal, majd később Waltherrel, a ki többnyire Weimarban lakott s bizalmas baráti viszony fejlődött ki közöttük. Nagyon érdekesen jellemzi a két Goethe testvért, kiket 1876-ban látott utoljára Weimarban; náluk ismerkedett meg a weimari nagyherceggel is. Walter 1883-ban írt neki utoljára, jelentvén bátyja halálát, a kit ő is követett azóta.

— AZ ERDÉLYI MUZEUMEGYLET apr. 19-én tartá ez évi közgyűlését a kolozsvári városház nagy termében Brassai Sámuel elnöklete alatt. Dr. Fındly Henrik titkári jelentése feltárta az egyletnek egy évi működését. Felemlítjük belőle, hogy Erdély monografiája, melynek magyar szövegét Kőrdy László írta, elkészült s nem sokára meg fog jelenni. A pénztárnoki jelentés után Fındly Henrik a régiség- és éremtár állapotáról, Dr. Szabó Károly az egyetemi könyvtárról tett jelentést. A könyvtár legbecsesebb gyarapodása néhai Apor Károly báró hagyatékából az 1848/49-ben megjelent hirlapok és proclamatiók gyűjteménye. A természetrajzi osztályok közül az állattaniról dr. Entz Géza, a növénytaniról dr. Kanitz Ágoston, az ásvány- és földtaniról dr. Korh Antal tettek jelentést.

— HORVÁT ÁRPÁD diplomatikai előadásaira a folyó tanév első felében húsz hallgató iratkozott be, — második felében pedig tizenhat hallgató; a legjelesebbek s legszorgalmasabbak a következők: Áldassy Antal, Balla Károly, Bartos József főgymn. tanár (már másod izben), Illéssy János, Mihályi Flórent, Píros János, Szepessy Szaniszló, Urmánczy Nándor.

— VASMEGYEI ÍRÓK bio- és bibliographiai gyűjteményét állította össze és indítá meg Récsy Viktor, a pannonthalmi könyvtár II. könyvtárnoka, társulatunk tagja. Az első két nyomtatott ív már ki is került a sajtó alól (A. B. betű). Munkája kétségkívül becses adalék lesz irodalomtörténetünk-höz s méltó a közönség pártolására. Eddigelé 103-an 158 példányban rendelték meg. A megrendelések szerzőhöz Pannonthalmára intézendők.

— »MAGYARORSZÁG ÖSSZES FŐISPÁNJAINAK ALBUMÁ«-ra hirdet előfizetést Somogyi Zsigmond m. k. pénzügyi számtiszt Felső-Eörrött (Vasmegeye). Évek óta gyűjti az adatokat, hogy hazánk összes főispánjainak névsorát és rövid életrajzeit összeállítsa, megyénként elkülönítve. A nagy terjedelmű anyagot »díszalbum alakú emlékkiadásban« kívánja a szerző közrebocsátani a jelenlegi főispánok arcképeivel díszesítve kiadványát. A mű ára díszkötésben 35 frt, a nélkül 28 frt. Az előfizetés alkalmával 20 ill. 14 frtot előre kíván beküldeni a szerző előleges költségei fedezésére.

MÁGYAR TUD. AKADEÉMIA.

A M. Tud. Akademia május első hetében tartotta f. évi nagygyűlését. Az akadémiai nagyjuttalom és a Marczibányi mellékjuttalom az idén történettudományi munkákra esett, s a kijelöléssel az osztály báró *Kemény* Gábor elnöklete alatt *Pauler* Gyula és *Nagy Imre* r. tagokat bízta meg. Az 1881—87. közt megjelent munkák lajstromát az Akademia kinyomatta s e szerint ezen cyclusban 204 feldolgozott munka jelent meg. A kijelölő bizottság indokolt jelentése alapján a nagy juttalom megosztott *Fraknoi* Vilmos Pázmány Péter-e és *Salamon* Ferencz Török Hódoltság-a közt, a Marczabányi juttalom *Károlyi* Árpád Budavár ostromának ítéltetett oda.

A pályadíjak felett az illető osztályok jelentései alapján a május 3-ki nagygyűlés ítélte. A *Lévy*-juttalmat, mely az idén irodalom-történeti munkára esett *Badics* Ferencz újvidéki tanár nyerte el Fáy András életrajzával, melyről a bírálók méltánnyalattal nyilatkoztak mint abszolút becsesel bíró munkáról. Az *Olványi*-juttalomra: a karthauzi rend története Magyarországon két pályamunka versenyzett. Nyerő *Dedek* Crescens Lajos tagtársunk lett, mint abszolút becsű tudományos munkának szerzője, de dicsérettel említettett meg a másik pályamunka is s szerzője felhívatott, hogy jelentse ki: akarja-e hogy jelíges levélkéje felbontassék?

A május 4-iki közgyűlés elhatározta, hogy úgy mint a tiszteleti és rendes tagoknál van gyakorlatban, a levelező tagoknak száma is határozassék meg, s jelesül az I. o. 36, a II. 60 és a III. osztály 60 lev. tagot választhat. Az ugyanez nap tartott vegyes ülés igazgató tagokká gr. *Apponyi* Sándort és *Szabó* Józsefet választá meg. A mi tagválasztásukat illeti, a II-ik osztályba megválasztattak: tiszteleti tagoknak: *Vásza* Kálmán, Gróf *Andrássy* Gyula. Rendes tagnak: *Kállay* Béni. Levelező tagoknak: *Grünwald* Béla, *Jekelfalussy* József, *Téglás* Gábor, *Ballagi* Géza, Dr. *Acsády* Ignác, Dr. *Szűcs* Lajos. A III-ik osztályban: Rónai *Horváth* Jenő a hadtörténeti bizottság előadója, választatott lev. taggá.

A május 6 án tartott ünnepélyes közülésen mutattatott be a nagy közönségnek az újon díszített nagy-terem, melynek decoratio része már egészen kész — míg a falfestmények közül három készült el. Ez a nap csaknem egészen a történetnek volt szentelve: *Fraknoi* Vilmos emlékbeszédet tartott *Ipolyi* Arnold felett művészien kidolgozott rajzban mutatva be nagynevű elnökünk sokoldalú s rendkívül nagy tevékenységét. *Szily* Kálmán a múlt századi magyar természettudósok emlékére elevevitte fel s *Keleti* Gusztáv a történeti tárgyú falfestményeket ismertette. *Fraknoi* gondnal kidolgozott főtitkári jelentésében czáfolta azokat, kik azt hirdetik, hogy történelmi kutató edítioval legalább egy időre fel kellene hagynunk.

— *Nagy* Gyula orsz. I. tiszt s b. *Radvánszky* Béla, a Történelmi bizottság tagjaivá választattak.

JÁVORKA ÁDÁM EZREDES

S A GR. FORGÁCH- ÉS RÁKÓCZI-LEVÉLTÁR.

(Vázlat a Rákóczi-emigráció történetéből.)

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Jávorka october 6-kán visszamene Jaraszlórúl rendes lakóhelyére, a Bereg vármegyei szélekhez közel fekvő Skólyára (Skolie), s innét mindjárt másnap, 1746. october 7-kén újabban tudósítja Forgáchot. Mely levél, főként a *Rákóczi-archivumra* nézve benne foglaltakért rendkívüli nevezetességgel bír. Szükségesnek tartjuk tehát szó szerinti közlését:

»Méltóságos Gróf és Generális!

Nagy jó Kegyelmes Uram!

Ajánlom mindenkori alázatos, engedelmes szolgálatimat Exciádnak. — Die 28. 7-bris volt becsöletem Jaraszlóról alázatos levelimmal udvarlanom Exciádnak, kívált 19., melyet az munkácsi canális által küldtem, megérthette Exciád minden voltaképpen az idevaló dolgokat és difficultásokat.

Annakokáért, könnyebben való progressus iránt az dolgokban, nem sok fáradságban telni fog Exciádnak az Tek. Ns. Vármegye attestatióját felvenni, cum expressione, *hogy nem mást, hanem Exciádat illeti azon depositum*; mivel az hamis praetendensek megbódították az idevaló uraknak az elmijeket, — az mellynek én akkor is obstatlam. — Ahhoz, az plenipotentiát ha műltóztatna Exciád az felvitelire kezemhez szolgáltatni, mellyet nem más okból praetendálok: az egy, hogy sok járástól és nagy; külségtől megmenekedjék az dolog, *hogy én azt ide Skólyára béhozhassem és innend jó és securus útnak Munkács felé, azt pedig sub specie interessus Domini et Principis mei, hogy még az idevaló király vámoszai is ne kitoráshoznának abban.*

Megírtam Exciádnak: mit kívánnának keresni az pakétumokban; az idevaló Uram tudniaillik az idevaló jaraszlói Ducatusnak leveleiket; — mellyek ottan nincsenek, de ők nem tudják, — *keressik Constantinápoly-*

ban francia dicasteriumban, az mellyeket én oda kihordtam. Annakokáért mindenképpen azon leszek, hogy az jól üszvecsinált pakétumokat (fől) ne bontsanak; ha (mégis) dato concessu meg kellene lenni: omnem curam adhibeo, hogy egy bető ne veszszik el abban, — becsőletemre fogadom!

Elvárom Exciád hív cursorát Szent-Mártony-nap tájban, — addig leszen minden tudósításom, mellyel udvarolhatok Exciádnak, holott magam is kívánnék, hogy mentől hamarőbb ezen dolog assequálná effectussát: mivel itten igen függőben vagyok az hadakozás, — az prussiai király absolute igyekezik ezen országra; egyedől az mostani diaetától függnek minden dolgok. — Nem kis consternatio vagyok az iránt nálunk az statu-sok közt.

Ha Exciád küzely (közel) tanálna esni *az Miltóságos Grófj Aspermont ő Ngához, miltóztatna insinualni ő Ngának: ha hozzám küldené egy hív szolgáját, míg életben tanulkozom, — nem volna kárára ő Ngának; sok jó informatiókat adhatnék.*

Én 6. 8-bris Jaraszlórlól Skólyára szálltam: azonnal kívántam udvarolnom csekély levelemmel Exciádnak. — Ezzel kegyes úri grátiájában alázatosan recommendálok magamat; maradok

Exciádnak nagy jó Kegyelmes Uramnak

Skólyán, die 7. 8-bris Ao. 1746.

alázatos engedelmes szolgálja

Jávorka Ádám m. k.

P. S. Az több praetensiók az innend való kivitelkor assequálhatnának contentatiót, — mellyek felől már tudósítottam Exciádat, hogy in toto 250 aranyra fog telni, az clerussal együtt. Ha azon egynehány pizt (t. i. a capucinus barátoknak a depositum őrzéséért adandót) küldené Exciád az munkácsi Commendáns Uram kezire pro gratificatione az clerusnak: csak abban is oeconomioálni kívánnék, hogy legalább az formányosokra (abból) jutna az ide (Skólyára) való elhozásra. Honeste és mérve (mérsékelve) kívánnék progrediálni abban is.«¹⁾

E levélben feltűnik először is, mint új terv, Jávorka azon szándéka, hogy a gr. Forgách-levéltárat Czartoryski hg. engedélyével Ilyvórol a herczegnek Magyarországhoz legközelebb fekvő jószágára Skoliére hozhassa, s innen aztán — ha a gr. Forgách Ferencztől várt szükséges meghatalmazvány és igazolványi iratok, valamint a letételre nehezülő 250 arany követelés megtérítési összege meg fog-nak érkezni, — a hegyi ösvényeken legalkalmasabb szánút ide-jét bevárván, biztos kíséret mellett Munkács felé szállíttathassa be a hazába; még pedig — gyengéd gondoskodásból, — mint czímleg hg. Czartoryski tulajdonát: hogy a lengyel határ- s vám-

¹⁾ *Eredeti, s. k. írott levél, ugyanott.*

örök ne turkáljanak a féltett oklevélsomagok között. A vén practicus kurucznak ez a terve a lehető legczélszerűbben volt kieszelve, és a dolog csakugyan e szerint ment is végbe.

Másodszor nagyérdekű e levélben a *jaroslawi hercegség* okmányairól nyert felvilágosítás és a *gr. Aspremontnak* tett ajánlat. Mindakettő a *fejedelmi Rákóczi-ház megmérhetetlen történelmi és birtokjogi értékű levéltárára*, illetőleg annak a hazába visszaszerezésére, megmentésére vonatkozik.

A jaraszlai uradalom — egykor »ducatus«, hercegség, — mint már említők, II. Rákóczi Ferencz tulajdona vala, a ki is azt 1712. vége felé, Francziaországba távozásakor, elzalogosítá barátnőjének Lubomirska Ilona-Erzsébet hercegnőnek, s rokonának, a hercegnő férjének, *Sieniawski* grófnak, Lengyelország nagymarsalljának. A zálogszerződést a fejedelem megbízásából titkára Krucsay István kötötte meg és iratta alá Varsóban Sieniawskiékkal, a danczkai grodban is bevallván s bejegyeztetvén azt, mint hiteles helyen. Az uradalom örök-jogát azonban — visszaválthatási igénynyel — Rákóczi fentartá magának, s 1732-iki végrendeletében ifjabbik fiára, György makoviczai hercegre hagyá.

Ehhezképest az ezen uradalom birtokjogára és történetére vonatkozó okmányokat természetesen nem adá át a jószággal együtt Sieniawskiéknak: hanem a Sieniawski-pár által részére Jaroslaw örök-jogát illetőleg a zálogba-vevéskor kiállított nyilatkozattal egyetemben, házának levéltárába helyezé. A Rákóczi-ház levéltára I. György óta Sáros-Patak várában őriztetett, egész 1685. novemberig; a mikor e vár Caprarának capitulálván s a Rákóczi-árvák jószágai egyelőre a kir. kamara kezelésébe menvén át: levéltáruk Kassára vitetett és a szepesi kamara archivumában tétetett le. Midőn II. Rákóczi Ferencz nagykorúvá lőn: levéltárát a kamarától kiadatta, — de csak annyira-mennyire bocsátották kezére, az okmányok tetemes részét visszatartották Kassán. Midőn azonban 1704-ben e város is a fejedelem hatalmába került: Rákóczi, — a kinek levéltárára mindenkor különös gondja volt, — kiválogattatta a kamara archivumából a családját illető fasciculusokat, és összes levéltárát Munkács várában állíttatta föl s újra rendeztette, Kéry János udv. főlevéltárnok vezérezése alatt.

Mikor pedig 1711 elején kibujdosott, — levéltárát nem hagyá Munkácson, hanem annak színét-javát összecsomagoltatva és gondosan hordókba rakatva, katonai kísérettel szánokon átszállíttatá ugyancsak Kéry felügyelete alatt Lengyelországba, Jaraszlóra. Innét Krucsay vitette aztán 1712-ben a fejedelem parancsára a levéltárát Danczkára, a hol ekkor Rákóczi, udvara egy részével, tartózkodik vala. Mielőtt innen Franciaországba útra kelt volna, — archivumát a tengeri út bizonytalanságának kitenni nem akarván, — nagy gonddal átrevideáltatott mindent, s a tokokba zárt diplomákat, vászonba varrt függőpecséteikkel, és a kék vagy piros selyemszalagokkal összekötött levélcsomagokat zacskókba tétetve, hordókba és ládákba rakatta, melyeket lepecsételtetett. Azután pedig egy vasajtós, vasablaktáblás, tűzmentes boltha helyeztetvén, más egyéb drága portékáival együtt udvari főkapitányának a hű Vay Ádámnak s belső titkárának Beniczky Gáspárnak gondjaira bizá. A levéltárra különösen ez utóbbi tartozott gondot viselni. 1713-ban azonban Beniczky amnystiáért folyamodván, hazajött, a hol őt 1714-től fogva ismét régi urának: gr. Erdődy Sándor kamaraelnök és vasi főispánnak — gr. Bercsényi Miklósné, gr. Csáky Krisztina első férjétől való fiának — szolgálatában leljük. A levéltárát Beniczky Vay Áámra hagyá, a ki híven is őrizé azt, 1719-ben történt haláláig. A következő években a danczkai emigráus-telep föloszlott.

Mi történt a Rákóczi-levéltárral tovább? eddig homály fedé. Annyit tudunk csak Rákóczi Emlékiratainak előszavából és »Vallomásai«-ból, hogy mikor ezeket 1717—1720-ban Törökországban írta: pusztán emlékezetből dolgozott, levéltára nem vala kezénél. Később, a múlt század közepén, a gr. Aspremontok a Rákóczi-levéltárát valahonnét a külföldről titokban hazahozatták s az ónodi vár egyik tornyában tartották befalazva; mígnem az utolsó Aspremont-leány, gr. Erdődy Györgyné, a jelen század harmadik vagy negyedik tizedében, előbb a ledniczei uradalom székhelyére a rovnai kastélyba, s onnét az ötvenes évek végén vasmegyei Gyepü-Füzesre, végre a hatvanas évek elején a szomszéd vörösvári kastélyba szállíttatta azt, hol azután fiának gr. Erdődy Istvánnak liberalitásából a nagybecsű levéltár 1863-ban megnyílt a tudomány előtt.

A Rákóczi-levéltár Vay Ádám halála utáni visszontagságainak s hazakerülésének titkát most *Jávorka Ádám* levelei adják kezünkbe, ha még mindig marad is fenn némi bizonytalanság. Már jóval fölebb felhívtuk az olvasó figyelmét Jávorka 1746. sept. 11-kén Forgách Ferenczhez írt levelének egy passusára, mikor az ilyvői capucinusok zárdájában letett Forgách-levéltár kiadásáról szól: »praeveniáltam mindazokat. *esmerván az papokat, lévén olyanokban magamnak is vélek bajom.*« Vessük ehhez a mostani, oct. 7-iki levelében mondottakat: »Megírtam Exciádnak, mit kívánnának keresni az pakétumokban; az idevaló Uram (hg. Czartoryski) tudniaillik az idevaló, *jaraszlói ducatusnak leveleit,* — mellyek ottan (a gr. Forgách-iratok közt) nincsenek, — *de ők nem tudják; keressék Canstantinápolyban francia dicasteriumban,* — *az mellyeket én oda kihordtam.*«

Ez az utóbbi nyilatkozat teljesen világos. Ha tehát ezen és a sept. 11-iki sorokat, továbbá az Aspremont grófnak tett (kétségtelenül a Rákóczi-levéltárra vonatkozó, egyébre nem is vonatkozható) ajánlatot összevetjük: mi mindebből azt véljük következtetni, hogy a Rákóczi-levéltár — a benne foglalt jaroslawi okmányokkal együtt — Danczkáról Vay Ádám halála után, nyilván a fejedelem rendelkezéséből, hasonlókép *valamelyik lengyelországi káptalan, vagy kolostor őrizetére bízott, mint letét.* Ezért volt hasonló baja Jávorkának a »*papokkal*«, mikor ezen levéltárnak Konstantinápolyba szállítására megbízást nyert, — melyet — mint maga írja — hűségesen végre is hajtott.

Kérdés most már: kitől és mikor nyerte e megbízást? Erre is könnyű a felelet: Rákóczi idősb fiától *József hercegtől*, a kit a porta erdélyi fejedelemmé akart tenni, 1737 vagy 1738-ban. A családi levéltár felett csakis ez a fejedelemfi, mint idősb fiú, rendelkezhetett. Hogy pedig nem még maga az öreg fejedelem küldötte el Lengyelországba a levéltárért Jávorkát: ez onnét valószínű, mert az archivumban — úgy a mint az az Aspremontokhoz visszakerült, — későbbi, Rákóczi György herceget illető okmányok is találtatnak; pl. VI. Károly császárnak, mint spanyol királynak, a siciliai Giunchi grófság adományozásáról Rákóczi György részére 1723-ban kiadott oklevele, eredetiben. E diploma csak maga György herceg révén kerülhetett családja levéltárába,

ő pedig tudvalevőleg csak 1726-ban szökhethett meg Bécsből s 1727. közepén jutott el Rodostóba. A magával vitt adománylevél tehát csakis Törökországban, *ezután* tétethetett le a fejedelmi ház levéltárába. Mi úgy véljük, az atyja hagyatékát Rodostóban átvett József herczeg küldé el, és pedig valószínűen 1738-ban, Lengyelországba a családi levéltárért ezredesét, atyjának régi, kipróbált hűségű emberét: Jávorka Ádámot. A ki is a letétet kiadni vonakodó lengyel papokkal való bajoskodásán szerencsésen átesvén, az összes Rákóczi-archivumot — a jaraszlai iratokat is — levitte Törökországba; s miután József herczeg időközben, 1738. nov. 10-kén Csernavodán meghalt: a hű Jávorka nem tehetett okosabbat, mint hogy a Rákóczi-levéltárat további biztos megőrzés végett, a családnak és a Párisban élő utolsó Rákóczinak, György herczegnek főpártfogója: a franczia király konstantinápolyi követségénél, mint maga írja: »dicasteriumában«, tette le. (Ha II. Rákóczi Ferencz életében szállította volna a levéltárat Törökországba: nem tette volna *itt* le: hanem Rodostóba viszi, a fejedelemhez.)

György herczeg, a ki Jaraszlót öröké, kiegyezett utóbb — vagy talán éppen ekkor állott egyezkedésben — örökjoga iránt a zálogbirtokos Sieniawski-pár jogutódával Czartoryski Ádám herczeggel: azért kereste volna ez annyira, még a gr. Forgách-depositumban is, a »jaraszlói ducatus« örökjogára vonatkozó okmányokat; melyeknek hollétét Jávorka — mint váltig a Rákóczi-ház híve, — előtte elhallgatta. Aspremonték számára azonban, mint látjuk, kijelenté azt: sőt az egész Rákóczi-archivumot is, — mint jogaik védelmére szolgálót s a gyermektelen György bujdosó herczeg halála esetére egyenesen őket illetőt, — kezökhöz juttatni ajánlkozék. Öreg ember volt már, sietésre intette őket, — a dicsőséges Rákóczi-ház iránti kegyelethől nem akarván titkát a sírba vinni magával.

Az az Aspremont gróf, a kinek Jávorka Forgách által izent: vagy II. Rákóczi Ferencz nővérének Juliánának fia, *Károly-Gobert* vala, herczeg Esterházy Mihály leányának Teréznek férje; avagy ennek fia: *János-Gobert* gróf, — szóval, egyenes Rákóczi-ivadék s a magyarországi Rákóczi-jószágok leánynegyedének tényleges birtokosa. Jávorka Ádám, mint sokat próbált practicus em-

ber, igen jól tudá, hogy a bujdosó Rákóczi György herczeg, mint száműzött, családja birtokjogi okiratainak hasznát nem vehetné: ellenben az Aspremontok, a kir. fiscus ellen folytatott pöreikben — nagyon is; azért kívánt tehát inkább nekik szolgálni a családi levelekkel, és mert a Rákóczi-ház halhatatlan érdemeit, dicsőségét hirdető történelmi okmányok s levelezések — a jövőndőt tekintve, jobb helyen lesznek bent a hazában. Igaza volt neki; az ő hív gondoskodása s útmutatása nélkül az importáns Rákóczi-levéltár régesrég elpusztult volna, a hazai történetírás kipótolhatatlan kárára, — avagy ismeretlenül lappangna ma is, a világ valamelyik zugában.

Forgách grófhoz írt legközelebbi levelében ismét sürgeti Jávorka gr. Aspremonték értesítését; egyszersmind pedig örven-dezve tudósítja a tábornokot, hogy családi letétjét hg. Czartoryski általános meghatalmazottjának s néhány lengyel nemesnek előse-gítő közreműködésével és jótállására, végre sikerült az ilyvói bará-tokkal nov. 7-én kiadatni, a saját kezére venni és ide Skólyára szállíttatni; — bátran küldhet tehát érette a gróf átvevőket és társzekeret Munkácsig, — ő odáig kész azt jó módjával, ura-dalmi hajdúinak fődözete alatt eljuttatni. Megadja a további, még szükséges utasításokat is. E levél 1746. november 8-án Skolién kelt, s így szól:

»Miltóságos Gróf és Generális, stb. Ajánlom mindenkori, stb. Hogy megcsendesedjék úri Exciád elméje, kívántam alázatosan tudósítanom Exciádat, hogy mindenképpen mesterkedvén és fáradozván: az *Exciádat illető depositumát ide Skólyára szállítottam; melly egy nagy láda, második: nagy török sepet, és két, valamintire kisebb török sepetek, melly nro 4 esz-köz; mellyet ennehány idevaló Nemes Uraimék assecuratiójával és sub-scriptiójával, nehezen felvehették. Mellyben kiváltkép idevaló Uramnak Herczegemnek Generális-Commissáriussa adlaborált. Nem is csuda, hogy oly nehezen kivitetődött: mivel az néhai Gróf és Generális Forgách Simon Uram ő Excejának egyetlen fia lévén Zsigmond, — attól is tiltotta a papokat, hogy ki ne adjanak, ámbár saját fia is. Ím, bévárta Exciádat azon jó dispositió!*

Hogy pedig tovább is tollálják az alkalmatlanságot és suspiciókat: praetendál még ahhoz azon említett Commissárius Uram magyarországi attestatiót az iránt, melly felől volt becsőletem Exciádnak tudtára adnom, hogy az Tek. Ns. Vármegyétől miltóztatna azt felvenni; az meglévén, valamikor parancsol és tetszeni fog Exciádnak: szabad útnak mehet az dolog, dato concessu, az midőn contentatiót miltóztatni fog megküldeni

Exciád, — mely 250 aranyra könnyen fog extendálni; — ideküldvén Exciád egy hív szolgáját, meglátja igazságot.

Nem kívánom azokat a (levélsomagokat) revideálnom: de gondolom, hogy az Miltóságos Eszterházy familiát illető levelek is lehetnek valami részben. ¹⁾

Illik azért egy társzekeret küldeni *Munkácsig*, az mikor ideit kiválasztja Exciád; innend pedig úkrös szekéren, mivel alkalmatlan út az lovaknak, kivált szekérnek, *azokat cum bona custodia az hajdúimmal Munkácsig kikísírtetném*, utóljára is obtestálván Exciádat, hogy az attestatiót miltóztassék általküldeni, hogy az papoknak is egy juthatna, — mivel praetendálják, — hogy új galibám ne történjék, és kivált Exciádnak héjában való külsége. Subponálván azt is, hogy jól esett, *az miltón megtért Exciád Duklyáról*, — nem kis impacientiával és költséggel lett volna Exciádnak.

Ha nem volnák alkalmatlan, azon Generális-Commissárius Uramnak valami honoráriumot miltóztatna Exciád küldeni, — *nekem egy órácskát, melyet conserválni kívánnám pro aeterna memoria.*

Az Miltóságos Gróf Aszpermont Uram ö Ngának nem volna kárára, ha egy hív szolgáját beküldené hozzám, míg életben tanulkozom. Ha Exciád miltóztatna tudtára adni ö Ngának: *talán megköszönné Exciádnak, úgy magamnak is.*

Ezzel, stb. Exciádnak, stb.

Skólyán, die 8. 9-bris Ao. 1746.

Jávorka Ádám m. k. « 2)

A levél mellett megvan még a boríték is, Ghymesí Gróf Forgách Ferencznek, Szécsény és Gács örökös urának, a magyar királyné lovas tábornokának és kamarásának, Nógrád vármegye főispánjának czímetével; Eperjesinum, Galgóc, Komjáti. Másik oldalán Jávorkának finom metszetű, de már kissé elmosódott piros spanyolviaszba nyomott, nemesi címerez gyűrűpecséte rajta. A paizs közepén — a mennyire még kivehető — terebélyes fa előtt szarvas vagy medve áll. (Ha medve: akkor a *Dívék-nemzettség* címere.) A sisak koronájából ugyancsak medve szökell ki s karjaival egy köteg nyílveesszőt vagy tollat tart; mellette A. I. betűk: ADAMVS IAVORKA.

Az öreg ezredes, a milyen gondos és elővigyázatos ember volt: a levéltárnak szerencsés kézhezvételéről és Skólyára szállí-

¹⁾ Gr. Forgách Simonné szül. gr. Esterházy Ágnes volt, a zólyomi ágból; tehát ennyiből bizonyynyal voltak ott Esterházy-családi iratok is.

²⁾ *Eredeti*, s. k. írt levél, u. o.

tásáról egyúttal gvardián-fiát Ferencz-Györgyöt is értesíté, azon esetre, hogyha a grófhoz küldött ugyanekkori levele netalán eltévelyednék vagy elkésnék valahol a póstákon. Az atyjához hasonló pontosságú rendházfőnök pedig mindjárt azon a napon, 1746. nov. 27-én, mikor édes atyja levelét kézhez kapta Komárom városában: mivel személyesen a mint mentetetődzik, bizonyos elháríthatlan akadályok miatt nem mehetett Komjáthiba, — egy klastromabeli barátot indított el gr. Forgáchhoz, a következő tudósítással:

»Hodierna posta Skola Dni mei Genitoris percepi Litteras, qui mihi inter reliqua hoc etiam perscribit, quod hac ipsissima expeditione etiam Excellmae Dnaoni Vrae missiles inviaverit; quae si quo casu vel tardius appulerint, aut — quod non puto evenire, — poenitus emanerent, pro omni eventu, tanquam indignus, sed fidelis servus, hisce homagium exhibeo Vrae Exciae, et punctum appositum succincte in praefati Dni mei Genitoris Litteris utpote concernentes Vram Exciam genuine transscribo et communico, prout sequitur: »Most pedig a Méltóságos Gróf és Generális Forgách Ferencz ő Excja dolgaiban fáradoztam; *tegnapi napon* (8-va 9-bris datat suas) a *depositum kezemhez jutott*, mely felől mostani alkalmatossággal ő Excját is tudósítom; egyedül restál még a magyarországi attestatio és 250 arany, adósságoknak complanatiójára. Melly két articulus valamikor béküldettetik, — szabad az út; tudom, hogy meg fogja köszönni ő Excja.« Haec sunt ejusdem verba, quae transumpta per expressum hunc mitto nostri Conventus hominem, — etc. *Comaromj*, 27. 9-bris 1746. Excellmae ac Illmae D. V. indignus servus et capellanus:

Fr. (-anciscus) Georgius Jávorka, pater Gvardianus m. p. «¹⁾

A mint gr. Forgách Ferencz a két Jávorka: apa és fiú főntebbi leveleiből nagy kincset érő családi levéltárának (melyet ő maga »radicalis et vetustissimus thesaurus«-nak nevez) szerencsés kiszabadításáról november végén értesült: azonnal a legnagyobb örömmel megtette a kézhezvételhez még hátra levő szükséges intézkedéseket. Nevezetesen kiszemelte Skólyára a levéltárért Jávorka ezredeshez kiküldendő meghatalmazottait, s miután ezek a nagy útra készeknek nyilatkoztak: a gróf megbízta Matolay másként Demény Gergely bécsi ágenst: eszközöljön ki embereinek a bellicumtól Lengyelországba szóló útlevelet és az

¹⁾ *Eredeti levél*, kívül gr. Forgách Ferencz teljes czímével, u. o. Komjáthiba szolt és a convent pecsétével vala lezárva.

udv. cancelláriától s illetőleg a kamarától családi leveles-ládáinak a határvámokon háboríttatlan behozhatását engedélyező parancsot, a kir. kamara közgeire. Megbízta továbbá az udv. ágenst: vásároljon egy mennél szebb és jobb arany zsebórát Bécsben, s a fönt kívánt hivatalos iratokkal küldje le. Meg is vette Matolay az órát, a milyen szépet csak kaphatott: 145 forintot fizetett érte; ¹⁾ nagy pénz akkoriban egy órácskáért! De hát a gróf Forgáchok szép és becses emléket akartak küldeni Jávorka Ádám ezredesnek, levéltáruk visszaszerzéseért, — ha már tőlük pénzbeli jutalmat a maga személyére nézve az öreg kurucz el nem fogadott.

Ezalatt gr. Forgách Ferencz tábornok és főispán december közepén Komjáthiból leutazott Nógrádba, melynek mint megyéjének, e hó 16-ára közgyűlést hirdetett. Az általa a lengyel útra kiszemelt meghatalmazottak is Nógrád vármegyei tisztviselők valának: Nagyréthi *Darvas Ferencz* szolgabíró és esküdtje Hajniki *Bezegeh János*, előkelő, birtokos nemesek. Kivált Darvas igen művelt, képzett ember volt; nemcsak magyarul és latinul: de — a mi a nemesi rendben akkor még nagy ritkaság vala, — németül is tökéletesen beszélt és írt. Ő ugyanis németországi egyetemeken végzett, igen gondos nevelést kapván néhai édesatyjától. Ez az atya, *idősb Darvas Ferencz*, maga is nagy képzettségű s a közéletben élénk tevékenységű, jellemes, igen derék férfiú vala. Az 1700-as évek elején Nógrád vármegye alispánja volt, azután számos éven át II. Rákóczi Ferencz fejedelemmek fáradhatatlan tevékenységű tartományi főhadibiztosa, tanácsosa és buzgó híve. A szabadságháború hanyatlásával Darvas Ferencz az ügytől a rossz napokban is el nem pártolván, Kassa várába zárkózott, és ott halt meg 1710 vége felé pestisben. Fia Ferencz, serdülő ifjú korában alkalmasiut Rákóczi udvarában apródkodott. — A meghatalmazott-társ pedig Bezegeh János, néhai Hajniki *Bezegeh Imre* kurucz ezredesnek, gr. Bercsényi Miklós udvari főkapitányának volt fia. Jól voltak tehát mindketten kiválasztva a vén kurucz Jávorka Ádámhoz küldöttékül, a mennyiben ők is hasonló hű kuruczok

¹⁾ »Pro aureo horologio, in discretionem Dno Jávorka transmisso . . . fl. 145.« (Gr. Forgách F. költségjegyzékében. L. alább.)

gyermekai valának, és mindakettőjük édesatyját jól ismerte hajdanában Jávorka.

Nógrád vármegye karainak és rendjeinek 1746. dec. 16-ki gyűlésén, családi levéltára ügyében nyilvánosan meghatalmazottjainak vallotta őket a gróf főispán, maga és testvérei nevében; s. k. aláírt és megpecsételt charta-biancát adott át nekik és a vármegye által hitelesített plenipotentiális-levelet, valamint arról szóló megyei attestatiót két példányban, hogy a néhai gr. Forgách Simon után Lengyelországban hátramaradt családi levelek és depositumbeli egyéb ereklék, minden kétséget kizárólag gróf Forgách Ferenczet s testvéreit illetik, mint legközelebbi örökösöket és jogutódokat.¹⁾ Készen voltak továbbá a levéltárat mint depositumot terhelő tartozások törlesztésére, az ilyvói barátoknak őrzési díjra, végre hg. Czartoryski »generális commissáriusá«-nak a Jávorka által meghatározandó mérvű ajándékokra szánt aranyok is a grófnál; minthogy azonban a menetlevelek stb. Bécsből még meg nem érkezének, úgyszintén a hosszú téli útra való felkészülés miatt is, a meghatalmazottaknak pár hétig még várniok kelle. Újév tájban szándékoztak indulni, azért is, hogy a szánút annál jobban járhatóvá váljék odafenn a határszéli Beszkid-hegyek között.

Mivel pedig Jávorka Ádám tudósításai szerint a hegyi utak Skolie és Munkács között ekkoriban nagyon el voltak hanyagolva s lovas-szekérrel bajosan járhatók: a grófnak egyik barátja, a Nógrádban lakó gr. Teleki László azt tanácslá Forgáchnak, hogy ne Munkács, hanem Máramaros felé küldje embereit, — majd ő előre utasítani fogja ottani, nevezetesen dolhai jószágá tiszttartóját *Alberth Sámuel*t, továbbá fölkeri ismerését *Balka Józsefet*, a máramarosi kincstári uradalmak kormányzóját Szigeten, hogy a gróf küldötteinek utazásukban, különösen a határhavasokon való áthatolásukban, segítségökre legyenek. Ugyanezek Jávorka leveleit is közvetíthetik. Gróf Forgách Ferencz elfogadá barátjának ajánlatát és mindjárt ezen az új érintkezési úton válaszolt dec. 17-én Jávorka ezredesnek nov. 8-iki levelére, előre tudatván vele

¹⁾ L. gr. Forgách Ferencz 1746. dec. 17-iki levelének eredeti fogalmazatát Jávorka Ádámhoz. U. o.

a legközelebb történendőket, úgymint meghatalmazottainak újév után leendő útnak indulását.¹⁾

Alberth Sámuel, mint a skólyai uradalommal határos dolhai jószág tisztjét, Jávorka Ádám különben is ismeri vala már; s gr. Forgáchnak ezen az ő útján vett válaszára, Skólyáról 1747. január 9-én kelt, következő levelével keresé föl Alberthet, mint »bizodalmas nagy jó szomszéd urát« :

Először is megköszöni neki, hogy »az Méltóságos Gróff és Generális Forgách Ferencz Úr ő Exciája« levelét hozzá által-szolgáltatá. A grófnak ő most, küldöttei megérkezéig nem ír, »gondolkodván még ahhoz valami occurrentiákat öszveszedni, *tudniaiillik az Méltóságos Eszterházy-família iránt való dolgokban.*« Jávorka tehát, tudván, hogy Forgách gróf emberei Esterházy herczeg meghatalmazványát is magokkal viendik: a közbeeső időt néhai gr. *Esterházy Antal* egykori kurucz tábornagy Lengyelországban hátrahagyott családi irományainak felkutatására igyekezett fölhasználni. Koronázta-e és minő siker koronázta ez irányban tett fáradozásait? positiv adatokból megmondani eddigelé nem tudjuk. Az Esterházy herczegek és az Esterházy grófok fraknai ágának levéltáraiból ki lehetne deríteni. Annyi bizonyos, hogy Jávorka — mint utolsó leveléből látandjuk, — az Esterházy-iratok hol keresésére nézve a tájékozást Darvaséknak élőszóval megadta és maga is további nyomozást ígért.

Írja továbbá Jávorka: »Megértvén azért ő Excja úri szándékát, hogy nem munkácsi, hanem dolhai canális által kíván tovább is correspondentiákat, az Mlgs Gróff Teleki László ő Ngaditói által, *mely magamnak is igen megtetszett,* — in specie Kglmednek kezei által: tudtára adni kívántam, — tangálván azt is ő Excja, hogy küldi plenipotentiárius emberit az depositum felvételi iránt; mely uram az mikor el tanál jönni: *bátran és bizrást készre hozzám jöhet,*« elhozván magával, vagy magokkal, azon illető összeget (»concernens quantumot«), melyről »Generális Uram« is ír levelében. Nem fogna ártani, ha ezt gr. Teleki László úr megírná gr. Forgách ő Excjának, hogy annál biztosabban

¹⁾ Gr. Forgách Ferencz sajátkezű notitiáiból; *ugyanott.* A gróf e levelére egyébiránt Jávorka is hivatkozik febr. 2-án. (L. alább.)

küldhesse emberét, ha ugyan ez még Dolhára nem érkezett volna e levél vételéig. Csak jőjjön azon plenipotentíarius uram bátran: készre jó immár énhozzám, »s én minden jó alkalmazossággal segíteni fogom az graniczákra az jó uramat.« Végül arra kéri még Alberthet mint »kedves szomszéd urát«, hogy »ha azon úri-ember el tanál jönni: tudom, hogy az Miltóságos Gróff (Teleki) ő Nga emberei lesznek kalaúzai«: tehát küldjön általok az ő (Jávorka) számára »*valami bort*, ámbár csak egy ló-terhivel; valami lészen érette: köszönettel megadom, nem is lészek háladatlan fáradságnért Kglmednek.« Ezzel »szomszédoságos igaz barátságába« ajánlja magát.¹⁾

Az ezredesnek eme levelét Alberth Sámuel — avagy grófja — megküldé Forgáchnak; a kívánt hazai bor elküldéséről pedig bizonyára gondoskodék.

Skolie Felső-Magyarországgal, nevezetesen a beregi, máramarosi, unghi krajnákkal szomszédos lévén: e megyékben csakhamar, még 1746. novemberben hire futott vala, hogy Jávorka Ádám a gr. Forgách-család egész levéltárát kezéhez kerítette és Skolién őrizi. Az ily családi okmányoknak azon időkben nagy birtokjogi actualis értékek lévén, — főként oly dúsgazdag és sokfelé birtokló, következőleg sok helyütt is pörlekedő mágnás-családéinak: e hír hallatára a gr. Forgáchokkal bármi ágon rokon, avagy velök jószágospöröket folytató felső-magyarországi előbbkelő családok s ravasz ügyvédjeik azonnal igyekeztek a dologból hasznot húzni magoknak. Név szerint különösen a *hertneki, sebesi, szalánczi és tiszta-szentmártoni* uradalmak, vagy ezek részei birtokában érdekelt családok részéről fényes ígéretek, pénzbeli ajánlatok s más efféle csábító kísérletek tétettek Jávorkánál, hogyha az ezen jószágokat illető adományleveleket s egyéb irományokat kezeikbe juttatná.²⁾

¹⁾ Eredeti s. k. írt levél, u. o.

²⁾ Gr. Forgách Ferencz írja ez ügyben Jávorka Ádámnak, 1746. dec. 17-iki hivatalos levelében: »Dum haec scriberem, relatum mihi est, quod aliqui Magnificam Dnaonem Vram, signanter respectu Literarum Dominia Hertnek, Sebes, Szaláncz et Sz.-Márton concernentium tentaverint, Rogo itaque, dignetur se mihi candide et sincere aperire: nonne favorem hoc in passu Magci Dnaonis Vrae obtinuerint? Quae relatio si vera esset, ultro de hoc cum Magca Dnaone Vra Dnus Plenipotentarius noster (Darvast érti) conferendi et concludendi habet facultatem.« (Eredeti fogalmazat, u. o.)

A feddhetetlen jellemű öreg kurucz tiszt becsületes lelke azonban megvetéssel utasított vissza minden ilyes kísértést; ő az egész levéltárat híven megőrizé az illetékes gr. Forgách-család számára, s a ládákat pecsét alatt, a csomagokat felbontatlanul adta át Ferencz gróf megbizottainak.

Valami — mint levelének végpontjaiból egyenesen kitűnik — pénzhajhászó, tiszteletdíjra éhes, *Kreczkovszki János* nevű lengyel, tán ügynök vagy ügyvéd, pedig azt újságoló Krakkóból 1747. január 11-kén gr. Forgách Ferencz tábornokhoz Bécsen át küldött tudósításában, hogy értesülése szerint hg. Czartoryski russiai palatinus már tényleg kiküldé bizonyos commissáriusait a gr. Forgách-családnak Ilyvóban letéteményezett levelei átvizsgálására: (»qui Leopoli documenta Domus Forgaczianae lustrant et revident,«), hogy vajjon nem találtatnak-e azok között a hg. Czartoryski-házát érdeklő irományok is? ¹⁾

Ez a revisió, tudjuk, hogy szándéklatba volt véve: azonban Czartoryski herczeg, Jávorka Ádám becsületszavára, hogy azon ládákból semmi ilyes irat nincs, — és generális commissáriusának is javallására, — elállott minden bolygatástól, vizsgáltatástól. Kreczkovszki tehát, a ki ezen újabb, kedvező fordúlatról ott a távol Krakkóban még nem értesült, csak ijesztgetni akará levelével a grófot, hogy azután a baj elhárításának kieszközléseért annál busásabb jutalmat csikarhasson ki tőle.

Mikor ez a nyugtalanító, de alaptalan krakkai levél kelt: *Darvas Ferenczék* már rég útban valának Lengyelország felé. A gróf 1747. január 5-kén bocsátotta el őket Nógrád-megyei szécsényi kastélyából, felszerelve minden szükségeseikkel, s a költségekre tetemes összeget: 1700 forintot számlálván le aranyakban Darvas szolgabíró kezébe. ²⁾ Szolgákat, lovakat, szánokat, társzerket maga adott velök, és mint afféle szoros rendhez szokott

¹⁾ *Eredeti levél*, u. o. Neve aláírása alatt C. R. S. P. Fr. betűk állanak.

²⁾ *Franciscus Darvas de Nagyrét m. p. P. II.* Signatum Szécsény, die 5-ta Januarii 1747. Recognitiót állít ki, melylyel elismeri, hogy Ghýmesi Gróf Forgách Ferencz úr ő Exejától, »qua Illrmae Familiae Forgáchianae Literarum Conservatore et Fratre natu majore, in redemptionem et evectionem Literalium Instrumentorum in Regno Poloniae existen-

tábornok: még útirányukat is állomásról állomásra megszabta, sajátkezűleg írott formaszerű »*marchroutte*«-át nyomván a kezökbe. E marsrutta szerint Darvaséknak Tokajtól Rakomaznak kelle menniök, »inde planitiis ad Keresztút,« 2 mfd, síkság; innét Vásáros-Naményba, 4 mfd, síkság; innen a Tiszán által Tarpára, 1 mfd, »N. B. Est planities valde lutosa«; igen mocsáros síkság. Tarpáról Vári mezővárosba, 1 mfd, síkság; innét Nagy-Szőlősrre, 2 mfd, síkság; innen Dolhára, hegyeken által, 3 mfd. Szőlősvég-Ardón fogják találni gr. Teleki László kalaúzáát. (»Accipien-dus erit in Szőles-Vég-Ardó kallahusz C. Ladislai Teleki.«) Dolhától az út Skólyáig körülbelől 5 mfd (?), és pedig részint völgyeken, részint hegyeken át.¹⁾

Darvas Ferenczék, egyéb igazoló ügyirataik mellett, a grófnak Jávorka ezredeshez intézett sküldetésök célját tartalmazó levelét is vitték magokkal, melyet a főispán még december 17-kén, tehát a megyei közgyűlést követő napon írt alá. Ez olyan meg-hitelő-féle hivatalos levél volt, »Perillustris ac Magnifice Due Colonelle, mihi observandissime!« megszólítással. »Jelen iratom felmutatóját, — kezdi ebben a gróf, — Ns. Neográd Vármegyé-nek kormányzatom alá adott szolgabíráját Tek. *Darvas Ferencz Urat*, ugyanazon Vármegyének mellé rendelt esküdtjével *Bezegh János Úrral* a végre küldöttem ki, hogy föntisztelt Uraságod november 8-iki levele értelmében a Forgách-család irományaiból álló depositumot, a Főnséges Herczegnek mint kolostori alapító véd-úrnak kegyes engedelméből és Nagyságos Uraságodnak irántunk tanúsított hív és szíves közremunkálása mellett, nevemben és többi testvéreim nevében vegye át és szállítsa el. Mely célra megnevezett Darvas Ferencz Urat mi, a tegnapi napon, Vármegyénk-nek nyilvános gyűlésében, országunk szokása szerint teljhatalma-zottunkúl jelentettük ki, és aláírásunkkal s pecsétünkkel megerősít-tett fejr lapokat (albas) nyújtottunk s adtunk által néki, hogy ő

tium, atque suprafatam Illrman Familiam concernentium« ezerhétszáz rh. frtot vett légyen kezéhez, számadással tartozván róla. (*Eredeti*, Darvas F. saját kezével írva és családi czímerével megpecsételve. — Alól Forgách F. kezével: »Ex summa praescripta recepi ducentos florenos. — C. Fran. *Forgách m. p.*« U. o.)

¹⁾ Gr. *Forgách F.* s. k. írott fogalmazványa u. o.

úgy, mint a mi plenipotentiáriusunk, az átveendő családi iratokról kellő tanusítványokat állíthasson ki, valamint az említett fejérlapokra az átvételről szóló igazolványt ráiktathassa. Vagyon pedig ugyanazon Darvas úr kezei közt 250 arany, s egy arany-óra, melyel Nagyságos Uraságodnak kívánunk kedveskedni; biztosítván Ngodat, hogy ha azon átveendő családi levelek — a mint nem is kételkedünk, — nekem s testvéreimnek hasznunkra valók lesznek: mi Ngos Uraságodnak ennél nagyobb ajándékkal is (majori adhuc regali) tényleg és valójában kedveskedni el nem mulasztandjuk. A mi továbbá a Generalis Commissárius Úr részeszére adandó ama tiszteletdíjat (honorarium) illeti, a melyről Ngos Uraságod írt: fölülnnevezett teljhatalmazottunk meg van bízva, hogy ezen ügyet Ngoddal beszélje meg, és ha úgy ítélandi, kedveskedjék önéki is. Valaminthogy, mivel Schmigrodról (Zmygrod) írt levelemben a Fönséges Herczegnek is, mint védúrnak, tokaji borral való kedveskedést ígertem: ha azért ezt Ngos Uraságod illendőnek lenni ítéli, — a teljhatalmazott úr visszatértével el fogom azt ő Herczegségének küldeni. (A következő pont a hertneki, sebesi, szalánczi stb. levelekre nézve némelyek által Jávorkának tett ajánlatokra vonatkozik; már föntebb idéztük.) Ezzel Ngos Uraságodnak hosszú, boldog életet szívemből kívánván, magamat tapasztalt jóindulatába (expertis favoribus) ajánlom, és maradok, — « etc. ¹⁾

Ezen a kiváló tisztelet és nagyrabecsülés kifejezéseivel írott levél meleg hangja eléggé mutatja: mennyire meg volt elégedve gr. Forgách Ferencz tábornok, Jávorka Ádámnak eddig tanúsított fáradhatatlan, lelkiismeretes és eredménykoszorúzza eljárásával. A gróf e mellett még egy magánjellegű levelet is írt Jávorkának, 1747. január 8-kán, már Komjátiból datáltat; ezt azonban, fájdalom, nem ismerjük, hanem ezt is a küldöttek vitték, mint a címzett febr. 2-iki válaszában hivatkozik reá.

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ *Eredeti fogalmazvány, u. o.*

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

VII.

Tordamegye főispánjai.

Cseszeliczki Szilvásy Boldizsár.

Szilvásy Boldizsár, András fia.¹⁾

Fel kell itt hoznom, mert Tordamegyében főispánságot viseltnék írják (Nagy I. Magy. O. Család. X. k.)

Báthory Zsigmond idejében ezen »acris ingenii juvenis« a török-párt részén áll és 1594-ben őtet is elfogatta Báthory, azonban fogságából barátjai közbenjárására kiszabadul.

1602-ben azok egyike, kik Báthoryt Csehországba kísérték. Ez évben, e fejedelem alatt, eredeti levél szerint, dézmairendator.

1603-ban Székely Mózzal tart, s azt hiszem, ha volt főispán, alatta volt főispán, Sarmasághy távollétében, noha főispánkodását későbbre teszik (Nagy I. Magy. Or. Család. X. k.)

Székely Mózes eleste után kimenekül. A bujdosók ügyében Kamuthi Farkassal és Kemény Boldizsárral a portán is jár. A

¹⁾ Szilvásy Andrásné 1589-ben özvegy. Ez Walkay Magda lehetett, ki nézetem szerint Boldizsár anyja. E nő és Cseszeliczki Szilvásy Imre birtokosok ekkor Boldócson. Tordai Borbála Szilvásy Andrásné, mint Perneszy Erzsébeth *anyósa* és 1634-ben életben lévőnek van felhozva Nagy Iván által (Magy. Család. X. k.) Van azonban gr. Kemény Diplomatariumában oly oklevél kivonat, mely sejteti, hogy Borbála férje bordi Szilvásy András 1630. jan. 15-kén életben állott.

Mikola László a Cseszeliczki Szilvásy családot a kihalt családok közt említi fel, és a Nagy Iván által (726. l.) közölt táblázaton is a Cseszeliczky Mátyástól és Szilvásy Ilonától eredt, és Szilvásy nevet felvett ágak kihaltaknak vannak felmutatva. Hogy a Kendi és Kornis-féle összekülvésbeni részvétel miatt nóta alá került Szilvásy Pétertől leszármazottnak felmutatott, jelen élő, Szilvásy család mikor és mily kapcsoltnál fogva kezdte a »Cseszeliczki« előnevet használni, nincs felderítve a család leírásában

Belgrádban tartózkodott menekültek közt találjuk. Midőn a nagyvezér sürgette, hogy fejedelmet válasszanak a bujdosók, Bethlen Gábornak versenytársa az »ingenio et animi vigore pollens« Szilvász.¹⁾ Mikor Bethlent megválasztották fejedelemmé, csak Szilvász ellenezte, ki a szabadválasztás jogát fenn akarta tartani. Azután, mint Mikó Ferencz írja, Szilvász reá támasztá Bethlenre a rendeket »az ő szokott ravasz tudományával« s kizárá a fejedelemségből.²⁾ Ez időben Szilvász Tordamegyében fekvő birtokát másnak adományozták.

Bocskai halála után a kolozsvári gyűlésen 1607. jan. 22-én a kormányzó mellé tanács úrnak őt is megválasztották. Ő Rákóczi Zsigmond fejedelemmé választásában egy főnökködő. A márcziusi országgyűlésen őt nevezték ki követté a két oláh vajdához szövetség kötése végett. Mint catholicus, a jezsuiták kiűzetése ellen szavazott; a catholicus rendeknek 1607. jun. 20-án Kolozsvárrt kiállított tiltakozványában aláírásához »consiliarius illustrissimi principis« van kapcsolva.

Báthory Gábor alatt egy adat 1608-ból mint az ítélőtábla elnökét mutatja, de ugyan ez, és a következő években az oklevelekben csak mint consiliarius és fődézmaarendator áll. 1610. szept. 6-án, midőn Erdély rendei Kolozsvárrt ratificálják a második kassai kiegyezést, az erről kelt oklevél aláírásában: consiliarius et arendator regni.

1611-ben Forgács Zsigmonddal tartott; a krónika szerint: »1. október hozá Nagy András Szilvász Boldizsárt fogva Kolosvárra. 2. okt. vivék el Szilvász Boldizsárt fogva. 1612. 5. febr. Szilvász Boldizsárt elbocsáták.« Ekkor veszté el vingárdi jóságát. Csak a következő fejedelem idejében kerül ügye országgyűlés eleibe, a törvényczikk: »mivelhogy penig Szilvász Boldizsár sem legittime contentáltatott, sem ordine iudiciario nem convincáltatott, sem penig az articulusban nem iratott, sem proscribáltatott, mindazáltal mivelhogy Báthory Gábor fejedelem ő kegyelmének minden jóságát per notam, az kiknek akarta, elosztotta volt: abból az infamiából ő kegyelmét ugymint jámbor, igaz és ártatlan atyánkfíát absolváljuk; ő kegyelme minden infamiából absolváltassék, de jósága dolgából ilyen közönséges ország végezésinél sequestrálás ilyen casusban nem lehet.«

Midőn 1613. fejedelemválasztásra került a sor, róla is volt szó.

Bethlen Gábor fejedelem alatt is consiliarius; midőn a gyulafejevári országgyűlés 1615. máj. 10-én megerősíti a nagy-

¹⁾ Völg. Bethlen, Hist. V. k.

²⁾ Erre vonatkozva azt írja Kemény János: »melyért azután holtig disgrátiájában lőn (Bethlennek), noha személyében nem bántotta.«

szombati békét, cím nélkül áll neve a megerősítő oklevelen, de jó ez évben elő mint »a fejevári fejedelmi udvar tisztartója« is, s az ezutáni levelekben mint dézmaárendator.

Az 1616-ki nyugtalanság idejéből Bethlen Gábornak két levelét látjuk róla szólókat; egyik febr. 7-ről e sorokkal: »bizonyosan izenték attól a szolgámtól, hogy Szilvási és Kamuthi Farkas biztatják (a Homonnai-pártikat) innen belől, hogy életemben rövid nap véget vethetnek azok ketten stb.«; — a másik jun. 28-ról: »Az nyughatatlan emberek közül K. Zsigmondot, *Szilvásit*, Bengner Jánost ország törvényére megtartoztattam, igazítsák az ország előtt magokat.« A Bethlen általi elfogatásról Perneszi Gábor csesdi kapitány július 22-ki levelében ez áll: »Szilvási uramat sógoromat Hunyad várában tartatja fogva, asszonimat az nénémet az ő kegyelme feleségét Enyeden tartja az kastélyban fogva.« A segesvári országgyűlésen októberben tárgyalták perét s ekkor — mint Szilágyi Sándor írja — egy érzékeny jelenet mélyen meghatotta az országot. Könyezve kérték az ítélőtáblát, hogy járjanak közbe a fejedeleemnél, hogy engedessék meg Szilvásynak és nejének a találkozás. A fejedelem megengedte, s midőn a templomba vitték volna őket, hol mint rendesen, most is tartattak a gyűlések, Szilvásyné összerogyott. Szilvásy és neje kegyelemért folyamodtak és novemb. 3-kán megkapták, de jószágaik tete mes részét elvesztették, csak Bolyát hagyta meg nekik a fejedelem. A részökre november 4-kén kiállított fejedelmi kegyelemlevelében Szilvásy czíme: »alias arendator decimarum nostrarum Transilvanensium.«

Neje: Perneszi Erzsébeth, ki Keserű János özvegye volt, s kivel már egyesülve volt 1607-ben, midőn Rákóczi Zsigmond neki a vingárdi kastélyt és jószágot adományozá.

Szilvásy Nagy Iván szerint meghalt 1629. körül magtalanúl. Ugyanezen írótól tudjuk, hogy vingárdi jószáguk visszakerült, szerinte a visszakerült vingárdi és ohábai jószágokat Szilvásyné Mikó Ferencznek és Józsefnek engedte át 1630. jan. 26-án. Az özvegy kezén Szilváson is és tartozékaiban is volt birtok; azokból 1634-ben Perneszi Erzsébeth anyósának (?) Thorday Borának engedett át részeket. Szilvásyné 1639. aug. 15-kén kora 77 évében halt meg a bolyai kastélyban, melynek sirboltjában nyugszik ő és Szilvásy.¹⁾

¹⁾ Az özvegy temetésén maga a fejedelemnő is jelen volt. Szilvásyné, kit Zólyomi Dávid nótázttatásakor mint tanút megeskettettek, ki előtt a kardróli nyilatkozatot tette volt Zólyomi, a notaperben, 1633-ban, 60 évesnek van írva, mi lehetetlenség, mert Erzsébeth első férjéhez 1579-ben ment nőül.

Somkerek-i Erdélyi István.

Erdélyi István, Erdélyi Gergely fia.

1602-re eshetik kineveztetése a tordamegyei főispánságra, Báthory Zsigmond által, kinek hogy híve volt, abból is kitetszik, hogy Báthory birtokot adományozott neki.¹⁾

Bethlen F. történetíró őt Bocskai idejében, midőn az 1605-ki marosvásárhelyi gyűlésből Gyulaffy Erdélyit Kolozsvárhoz küldötte, Bocskai számára egy kölcsönöszeveget kérni, csak mint főrendű tagot említi fel. Valószínű, hogy ekkor is főispán. A Maros-Vásárhelyről Kelementekére áttett gyűlés bevégezésekor, midőn Gyulaffy táborba szállott, Erdélyit azon néhány főúr közt találjuk, kik haza kérdzetek, azzal mentvén magokat, hogy ők gyűlésbe s nem táborozni jöttek, de ígéretet tettek, hogy kellő készülettel meg fognak jelenni.

Rákóczi Zsigmond alatt is főispán az 1607-beli lajstom szerint,²⁾ így írja alá magát a császárhoz küldött követnek máj. 26-án Fejérvártt kiállított megbízó-levelén is.

Főispán Báthory Gábor alatt is.³⁾ E tisztséget viseli, midőn mint követ Péchy Simonnal 1610. őszén Mátyás királyhoz küldett. Báthorynak annyira híve, hogy 1613-ban, mikor Szkender hasának szándéka volt Báthoryt letétetni a rendekkel, ő Kamuthyval erőyesen működött az ellen.⁴⁾

Folytatja tisztségét Bethlen Gábor alatt is. A nagyszombati békét az erdélyi rendek által megerősítő, 1615. máj. 18-án kelt, oklevelet ily cízzel írja alá. 1620-tól fogva egyszersmind consiliariusnak is van írva. Bethlen halála után a Brandenburgi Katalin pártján áll.

Szamosújvári főkapitány is ezentúl, de hogy 1630-ban Brandenburgi Katalin, Bethlen István, vagy Rákóczi György nevezte-e ki, az felderítésre vár. Hihető, hogy Katalin nevezte ki.

I. Rákóczi György idejében, kivel rokonságban állott, 1631. január 20-ki, 1633., 1635-beli oklevelek mutatják főkapitánynak. Egy ezen utóbbi évben kelt levélben⁵⁾ címe: »comes comitatus Thordensis, consiliarius intimus, arcisque et praesidii Szamosujvariensis Capitaneus supremus«, mely oklevélben érintve van nagy

¹⁾ *Erd. O. Emlékek. V. k. 239. l.*

²⁾ Benkő, *Dioetae sive Comitatus Trans. etc. 64. l.* — *Tört. Tár 1879. évf.*

³⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Suppl. IX. k.*

⁴⁾ Hogy hozhatták fel Erdélyit (lásd *Szülágyi, Erd. O. Eml. VI.*) azon nemesek közt, kik Báthory visszajövetelétől és bosszujától féltek, és csak miután Báthory megöléséről 1613. oct. 28. tudósítás jött, csak azután gyűltek be Kolozsvárra.

⁵⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VIII. k.*

vénsege, és egy más ez évi, jun. 7-ki, levélben a fejedelmi ítélő tábla elnöke is. ¹⁾ Hogy 1636-ban is fel van ruházva a főkapitánysággal, következtethető Lorántfy Zsuzsánnának a fejedelemből Szamosujvárról febr. 24-kén írt levele e soraiból: »én inkább akarám, ha itt lennének (a gyermekek) együtt velünk, meg is lehetne, ha Erdélyi uram itt nem lenne, de különben nem;« ²⁾ e sorok arra is mutatnak, hogy ez időben Erdélyi nem gernyeszegi birtokán, hanem Szamosujvárt lakott.

Az 1636-ik évben, a Bethlen István elleni hadjáratkor, sem a maga, sem felesége birtokai után hadat állítani nem akart s nem is állított. Az 1637-ki hadjáratkor is elmulasztá állítani. 1637. tavaszától reá vonatkozó adatra nem akadtam. Utódjára nézve sincs biztos adat, lehet, hogy a hadnemállítás miatt a fejedelmi kegyet veszítve, tisztségeiből kiléptetett, de lehet az is, hogy vénsege okozta kilépését. Gr. Kemény József Erdélyinek somkerekai birtokából 1627-ben írt levelének kivonatját ismerteti (*Notitia Capit. Albensis Tr. II. k. 275. l.*) ekként: »Steph. Erdélyi in longum et latum scribens Principi significat, quod modo tum ob infirmitatem suam, cum ideo, quod de negotio Stephani Bethlen et Chami Tartarorum fundamentaliter nihil sciat, hinc nihil solidi in medium possit consulere. Somkerek 28. Martii 1637.«

Meghalt 1642. márczius első felében, ugyan a tájtt, mikor sógora Mindszenti Gábor dobokamegyei főispán meghalt. ³⁾

Első neje: Apafi Erzsébeth, Lénárt leánya. Második: Mindszenti Krisztina. Utóbbi nejét a gernyeszegi s más jószágokért 1643-ban, mint özvegyet, perbe fogták, mivel az 1636. és 1637-ki hadjáratokra férjével együtt katonát nem állított, azonban hozzájárulván I. Rákóczi György fejedelem beleegyezése, a jószágok egy részét haláláig birta.

A fentebbi sorok bevezése után akadtam a Mindszenti Krisztina elfoglalt javairól szóló közleményre (Történ. Tár. 1885. évf. I. f.), ebből kitetszik, hogy I. Rákóczi György a Bethlen Istvánnali hadakozáskor Erdélyt locumtenensnek hagyta az országban, de ez megbetegedvén Gernyeszegen, a helytartóságot nem folytathatta; továbbá kitetszik ebből, vagyis e sorokból: »a mely embert életében nem citálnak vétkéért« — következtethető, hogy főispánságát nem veszte el.

Erdélyi 1638-ban aug. 29-én Somkerekén készített végrendeletet s javait feleségének hagyományozta.

¹⁾ Ugyanott, *App. XIV.* Kemény János felemlíti Erdélyit, mint vérszerént való atyafiát, és ki Keményt nem szerette reliigiójáért.

²⁾ *A két Rákóczi Gy. fejed. Családi Lev. 13. l.*

³⁾ Haller Gábor Naplója.

Szentlászlói Kamuthy Farkas.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Kamuthy Farkas, idősb Kamuthy Balázs fia.

Fiatal volt, midőn 1599-ben a császárhoz küldetett, Báthory András megválasztását megvinni, mely alkalommal Bécsben rövid ideig fogoly.

1600-ban azon főurak egyike, kiket Mihály vajda, fia mellé kísérekül Oláhországba küldött. Ugyan ezen évben azon zászlóaljakat, melyeket meg nem téríthetett Makó György, jeles szónoklatával a nemzeti párthoz hódította.

Ezután Báthory Zsigmond híve, azután Székely Mózesé, kinek eleste után kimenekül. Belgrádban tartózkodik, és ez időben, 1603-ban, a bujdosók ügyében a portán is jár. A mely birtokait ezalatt elkobozták, Basta visszaadta 1604. tavaszán.

A Bocskai fejedelemsége alatt Gyulaffy fővezér táborához csatlakozik. Balássi Ferenczczel együtt mint tusz volt Segesvárt az egyezkedések alkalmával, és innen a feltételekkel Bocskaihoz küldötték. 1606-ban gyanúsítva, hogy Rácz Györggyel tart, Bocskai elfogatta és a szamosujvári várban hosszacska ideig volt fogva. Kiszabadulása után felhatalmazza őt az 1607. márcziusi országgyűlés, hogy törvénnyel kereshesse »ártatlan fogságának autorit.« Ez időben már nős lehetett; neje: Mojzes Kata, a temesmegyei Mojzes család ivadéka, ki előbb Sibrik Gáspárné volt.

Báthory Gábor alatt, kinek kiváló híve, egy 1609-iki oklevél szerint, lugosi és karánsebesi bán, alkalmasint 1608-tól fogva 1610-ig.

A Kendi és Kornis-féle összeesküvés alkalmával a fejedelem védelmére sietett, és ezért őt Báthory a Kendi birtokaiból adományozás által jutalmazta.

1610. tavaszán lett ő főispánja Tordamegyének, és ez évben mint consiliarius is áll oklevélben.

1611-ben a tokaji kiegyezésnél mint követ szerepel negyed magával Báthory részéről. Mint követet látjuk 1612-ben is. Báthorynak azon levelében, melyet 1612. július 1-én a nádorhoz írt követei számára menedéklevelet kérni, ez áll: »akarók ngodnak ez levelönk által értésére adni, hogy mind királyhoz ő fölségéhez, mind Maximilian herczeghez ő fölségéhez és nagyságodhoz böcsületes fűszolgánkat és belső tanácsunkat az nagyságos Kamuthy Farkas uramot, Tordavármegyének főispánját követségben oly módjával bocsátjuk, kit ő fölsége elhittök kegyelmesen lát.« E követsége azonban, melyre menedéklevelet is kapott, — amint látjuk — ekkor nem ment teljesedésbe. Kamuthyt a föntebbi sorokbau már »nagyságos« czímmel találjuk, azonban azzal a szebeni ország-

gyűlés megnyitása után másnap, novemb. 24-én ruházták fel nagy ünnepélyek közt.

Az itt érintett 1612-ki országgyűlésen, novemb. 25-én, választották meg őt a rendek követnek a nádorhoz és királyhoz, s vele egyszersmind Erdélyit, Kassayt és Gilyént. 1613. február hóban indult ki e követségbe és ápril hóban jött haza.

Báthorynak, kit Váradra is kikísért, híve maradt Kamuthy akkor is, midőn Szkender basa 1613. octóber havában felhívta a rendeket új fejedelem választásra. Ő Erdélyivel a választó gyűlésre való jöveteltől levelek által igyekezett visszatartani az embereket.¹⁾

A Bethlen trónra lépte után is Kamuthy megtartotta főispánságát; ekként áll 1615. május 18-án kelt oklevelen, consiliarius is.

1616-ban a fejedelemnek egy, február 6-án kelt, levele őt a Homonnai-párt részesének mutatja, de ugylátszik, hamar sikerült magát kimenteni.

1618. tavaszán mint főkövet ment a fényes portára, magával vivén Borsos Tamást, ki continuus orátorrá tétetett.

1619-ben Udvarhelyszék kapitánya és székelyek generálisa lön, megtartva a főispánságot is.²⁾

1620-ban a beszterczebányai országgyűlésre a három nemzet részéről küldött követek egyike.

1623-ban aug. 29-én Kamuthyt a gesztelyi táborból Bethlen mint egyik főbiztost Beszterczebányára az értekezletekre indítá, hol szeptember 19. kezdette meg az értekezleteket. 1624-ben pedig a Bécsbe küldött három követ egyike, mutatja ezt a január 18-ki megbízólevél, melyben neve így áll: Splem et magu. Wolfgangum Kamuthy de Szent-László consiliarium nostrum et comitem comitatus Thordensis ac Sedis Siculicalis Udvarhely capitaneum, nec non universorum Siculorum nostrorum generalem. Ekkor ő külön még meg volt bízva a Ferdinánddal kötendő véd- és dacszövetségnek s a házasság kérdésének tárgyalásával is. Ugyanez utóbbi évben Tholdalagiival és Borsossal Budára küldé a fejedelem, mint Tholdalagi írja: »hogy az elmúlt esztendőben az mint megbántódott az török és német között való békesség az hadak miatt, azt tracta által véghez vigyük.« És 1625-ben a gyarmathi békekötésnél a fejedelem egyik biztosa.

Megholt 1626-ban; június hóban temették el Szent-Lászlón.

¹⁾ Báthory adományozta Kamuthynak a gyalui várt tartozékaival, tőle kapta a monostori kastélyt is.

²⁾ Még nem deríthettem fel, hogy Udvarhelyszékben mely helységekben voltak részbirtokai.

Kemény János szerint: »igen elmés, discursivus, de természetiben rusnya, köszvényes és igen negédes, erkölcsös, kegyetlen ember vala, jó deák, olvasott és hatalmas memoriájú ember vala, folyt mint a víz az discursusa, de solida conclusiója ritkán volt.«

Bethlen Gábortól a Sibrik Gáspár fia: Ferencz magvaszakadtán az oláh-fenesi birtokot kapta adomány útján.

Négy fia és egy leánya volt, kik közül Miklósnak adá Bethlen 1628-ban zálogba a gyalui várt.

Körtvefáji Kovácsóczy István.

(Lásd Marosszék.)

Kovácsóczy István, K. Farkas és harinai Farkas Kata fia.

Fejérmegye főispánja 1608—1610. Ez utóbbi évben részes a Kendi és Kornis-féle összeesküvésben, miért nótáztatott, és főispánságát is veszti.

Bethlen Gábor fejedelemnek secretarius. E minőségben többször követje: 1614-ben a pozsonyi gyűlésre, 1616-ban és 1620. Prágába a császárhoz.

1621-ben cancellár lett és 1624-ben mint követ megy a császári udvarhoz a béke végrehajtására. Cancellársága mellé 1625-ben Marosszék főkapitányságát kapja.

1626-ban, ez év nyarán lesz Tordamegye főispánja, és Bethlen halála után Brandenburgi Katalin, Bethlen István és I. Rákóczi György alatt is: cancellár, consiliarius, marosszéki főkapitány és Tordamegye főispánja.

Az eperjesi tractáról, hol mint követ működött, betegen jövéen haza, meghalt Görgényvárában (mely 1630-ban neki volt inscribálva) 1634. október havában.

Neje Thelegdy Zsófia.

Gerendi Gerendi Márton.

Gerendi Márton, Pál és Perneszy Zsófia fia lehet, nem ragaszthatunk azon táblázatokhoz, melyekben mint János és Erdélyi Kata fia van felmutatva. Előző »Királyfalvi« előnévvel is.

Bethlen István 1636. márczius 17-i körlevelében mint I. Rákóczi György atyafiát és hoppmesterét ¹⁾ említi fel. De ekkor alkalmasint már főispán, miután Kovácsóczy István utódjának tartjuk. 1636. decz. 1. kelt oklevelen főispánnak írja alá magát, ²⁾ így fordul elő 1643-ban is. ³⁾

¹⁾ Tán csak aludvarmester, és valószínűleg 1630-tól fogva.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlékek.*

³⁾ *J. C. Kemény, Dipl. Tr.*

1646-ban végrendeletet ír. Ez év april első napjaiban temette el Királyfalván az unitarius püspök. ¹⁾

Ő és Gerendi István a régi és nevezetes Gerendi-család utolsó fisarjadékai. Leányát, Klárát, ifjabb Kassai István, a vén consiliarius és ítélőmester Kassai fia, már 1636-ban nőül bírta. *Ki volt Erdélyi István utóda, és vajjon 1637-től, vagy 1642-től fogva?*

Az »Erd. Országgy. Emlékek IX-ik kötetében egy 1636. deczember 1-én kelt oklevél aláírói közt Kékedi Zsigmond áll, mint Tordamegye főispánja. Ez ama *kékedi Kékedi Zsigmond*, ki I. Rákóczi György főudvarmestere, tanácsosa, és ugyan 1636. decz. első napján Belső-Szolnokmegye főispánságát viseli, kinek Tordamegyében Vajda-Szentiványban volt birtoka és lakfészke, és 1638. *junius 29-én* holt meg. Ez ugyan deczember hóban kelt más oklevelen B.-Szolnok megyei főispánnak írja magát. Nézetem szerint tévesen áll az oklevél másolatában mint Tordamegye főispánja.

Kemény János írja, hogy az 1644-ki hadjáratkor vele vala »Huszár Péter Torda vármegyével.« A megyei had vezetése a főispánt illetvén, következtethetnők, hogy Huszár ekkor főispán. Ez ama *brenhidai Huszár Péter*, kinek Tordamegyében Abafáján volt lakfészke s ki később marosszéki főkapitány. Ezt az 1644-iki hadjárat alatt ifjabb Rákóczi gyalogkapitányságra ajánlotta az atyjának. És ugyan ez évben, szept. 3-án, I. Rákóczi a feleségéhez írt levélben ezt mondja róla: »Több udvari szolgát örömet fogadunk, édesem, Huszár Pétert is, csak legyen kedve hozzá s kívánjon illendő fizetést is«; továbbá szept. 16-ki levelében: »Huszár Pétert mi Rákóczi Zsigmond mellé rendeljük.« Ezen adatok meggyőznek eugem, hogy Huszár nem volt főispán, hanem alkalmasint Gerendi Márton főispán helyett vezette a hadat, Huszár ügylátszik jeles katonaember volt, Rákóczinak ily homlokzatu »Anno 1645. die 19. Aug. in castris Moraviae Laruperstorff positis« parancslevelében ily sorokra akadunk: »az erdéli vármegyék előtt legyen Huszár Péter uram.«

Gróf Kemény József (Notitia Capit. Alb. Tr. II. k. 337. l.) egy 1645. jun. 11-én kelt levél kivonatában mutatja *Gerendi Jánost*, mint Tordamegye főispánját. A Gerendi-család nemzedékrendjében a XVII. század közepe tájt élő János nevű Gerendit nem találunk, Kemény János sem említi őt, ki a családról ezt írja: »a Gerendi familia nevezetes volt, deficiála Mártonon és Istvánon in virili.« Hihető, hogy Márton név helyett tollhibából került oda »János« keresztnév.

¹⁾ *Keresztény Magvető*, 1886. évf. 158. l.

Nagy-zsombori Sombory János.

Sombory János, Gábor és Gerendi Anna fia.

Rákóczi uralkodása kezdetén, január 24-én 1631-ben, öt inditá Pázmányhoz meggyerni közbenjárását a római császárnál.

I. Rákóczi György 1645. márczius 18-án nevezte ki Tordamegye főispánjává, november 29-én tette le az esküt Bogáton, mit saját sorai bizonyítanak. ¹⁾ Ez év aprilis havában ő volt kirendelt kísérője Alia Sámuelné leányának, kit Lorántffy Zsuzsánna elvett testvérétől és Munkácsra magához kivetített. ²⁾ Főispánsága előtt Zsombor volt rendes lakfészek, honnan 1642-ben keresdi Bethlen Mihályhoz adá férjhez Borbála nevű leányát. Azon hitlevél aláírói közt, melyet Gyulafejérvárt márczius 20-án 1648-ban a rendek aláírtak, őt a főispánok sorában nem találjuk.

Neje sárdi Haczoki Anna, Haczoki Ferencz és gy.-monostori Kemény Klára leánya.

Brenhidai Huszár Mátyás.

(Lásd Marosszék.)

Huszár Mátyás, Huszár István és Los. Bántfy Borbála fia.

I. Rákóczi György uralkodása kezdetétől fogva főasztalnokmester.

1635-ben Marosszék főkirálybirája lett.

1636. január 21-kén Szent-Demeteren nőül vette harinai Farkas Krisztinát, szentdemeteri Balassi Ferencz özvegyét. Ez év február 20-án a kolozsvári országgyűlés, a Bethlen Istvánnali ügyben, a budai basához küldé őt országlevéllel. Ugyan ez évi hadjáratban a marosszéki hadat ő vezette.

A dézsi complanatio aláírói közt Marosszék főkirálybirói címével találjuk 1638. július 7-kén, ezután a fejedelmi tábla assessora is, és ez év második felétől kezdve Küküllőmegye főispánja; 1639-ben kelt oklevélben címe: Főlovászmester, Küküllőmegye főispánja, Marosszék főkirálybirája, és a fejedelmi tábla assessora. A marosszéki főkirálybiróság helyébe, nézetem szerint, 1642-ben nyerhette e szék főkapitányságát.

Az 1644. és 1645-ki hadjáratokban részt vett, melyekben »mint kapitány ember« szerepelt. E hadakozás idejében párba is volt Szuhai Mátyással. Haller Gábor szerint: »1644. ápril 17. égette fel (fejedelmi parancsra) Huszár Mátyás uram nagy részét

¹⁾ Sombory Lajos sziveskedett velem közölni másolatát azon eskümintának, melynek homlokzatán e sorok állanak: »Anno 1645. die 29 novembris esküdtem meg az ide alább megirt mód szerint Bogáton.«

²⁾ *A két Rákóczi György családi level, 310, 313, l.*

Fülek városának.« Az 1645-ki hadjáratból szeptemberben került haza Abafájára.

1646-ban másodszor nősült, Barcsay Évát, Barcsay Zsigmond leányát vette nőül.

A főt említett megye és székely-szék főtiszttségét viselve és főlovászmesteri állásában, meg mint a fejedelmi ítélőtábla assessorát látjuk 1647. április 8-kán, de nem sokára az assessor-ságot consiliariussággal cseréli fel, még I Rákóczi György alatt, mint Szalárdi krónikájából kitetszik.

A fejedelemnek, fejedelemnőnek és ifjabb Rákóczinak kegyencze volt, de később, Kemény János szerint, az öreg fejedelem kegyét veszteni kezdé, és szerinte: Huszárnak befolyása II. Rákóczira bántotta a fejedelmet, »tartván rossz következtetésektől.« Keménynek az 1644-ki hadjárattól fogva Huszár holtáig nagy ellensége és aemulusa. Kemény őt kevélynek mondja.

II. Rákóczi György alatt megszűnik Küiküllő megyei főispán-sága, Tordamegyének állítják élére; 1649. máj. 8-kán kelt levélben ekként látjuk (Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.)

A főkapitány, Rákóczi Zsigmond lemondása után őt teszik udvarhelyszéki főkapitánynak és leteszi a marosszékit. 1651. ápril 29-kén kelt oklevélben (Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App.) címe: Udvarhelyszéki főkapitány, Tordamegye főispánja, főlovászmester és consiliarius. Ekként haláláig szerepel, mely 1652-ben következett be, Rákóczinak Keményhez, jul. 23-án irt levelében az udvarhelyszéki kapitányság betöltéséről van szó, és ily sorok; »Torda vármegyei Ispánság felől más gondolkozásunk vagyon« (Magy. Tört. Tár XVIII. k. 60. l.)

Özvegyét, Barcsay Évát, 1659-ben Fiátfalván, a Rákócziak által Huszárnak adományozott fiátfalvi kastélyában, találjuk.

Büni Bethlen János.

(Lásd Udvarhelyszék és Fejérmegye.)

Gyerő-monostori Ebeni István.

(Lásd Kolosmegye.)

Ebeni István, valószínűleg Ebeni István és Thoroczkai Zsuzsa fia.

1648-ban II. Rákóczi idejében került az udvarhoz, és valószínűleg ekkor allovászmester, miként őt 1652-ben látjuk; 1652. második felében lett Tordamegye főispánja és főlovászmester. Az 1657-ki lengyel hadjáratban is hogy mint főispán vett részt, feltehető. Ugyan ez évben Kemény Boldizsár eleste után Kolosmegye főispán-ságát kapja. Rákóczinak híve és kedves embere,

gyakorta követje. 1659. ápril 1. napján váradi kapitánynak tették, onnan június 16-án szamosujvári főkapitánynak tétetett. Barsay alatt is consiliarius, szamosujvári főkapitány, Kolos megyei főispán, de egyszersmind kolozsvári kapitány is, hasonlóképpen Kemény és Apafi fejedelmek alatt is. Megholt 1666-ban, maradvékot nem hagyva hátra.

Jeles tanácsos és jeles hadvezér volt.

Neje: Kun Ilona.

Szamosfalvi Mikola Zsigmond.

(Lásd Kolosmegye.)

Nagy-megyeri Keresztessy Ferencz.

Keresztessy Ferencz, Keresztessy Pál és németii Nemes Dorottya ¹⁾ fia.

Első emlékezet róla egy 1638-ban kiállított bizonyítványban van, azon időből, midőn mostohaanyja, Kendeffy Zsófia elítéltetett szombatosságért.

P. Horváth Kozma róla irt sorai: »a ki igaz unitárius jó hazafitól Keresztessy Páltól születettvén, calvinista feleséget, néhai uzoni Béli Kelemen leányát vette, és ma is calvinisták a gyermekei az egy Pálou kívül. Keresztesi Ferencz is csak igen frigidus abban az religióban.« Neje Béli Kata, Kelemennek Bánffy Zsuzsától leánya.

Az 1644-ki hadjáratban részt vett. ²⁾

1656. márt. 11-kén kelt oklevélben, midőn II. Rákóczi György neki és nejének B.-Szolnokmegyében birtokot adományoz, csak mint »főbejáró« áll. Ez év tavaszán, ugylátszik, a portán jár mint követ. ³⁾

Ő Tordamegyének főispánja. Következtethető, hogy akkor lett azzá, mikor Ebenit áttették Kolosmegyébe, 1657-ben, február 16-ka utáni időben.

1657. végén követ és 1658. május havában is követségben járó; látjuk azt a fejedelem május 10-kén Fejérvárról irt levele e soraiból: »Keresztesi uram tegnapelőtt érkezék meg csak, elébb adtak rajta, az havasali vajdánál volt.« ⁴⁾

¹⁾ A Nemes János és gombási Lajos Kata leánya. (*Pap Miklós, M. Tört. Lapok. 18-ik sz.*)

²⁾ *Erdély Tört. Adatok IV. k.*

³⁾ Szilágyi, II. *Rákóczi Gy. és az europ. Diplomacia 336. l.*

⁴⁾ *A két Rákóczi Gy. fej. Család. lev. 542. l.*

A Rákóczi és Barcsay közti harcokban, 1659-ben, mint consiliarius és főispán szerepel.

Barcsay alatt, 1660-ban, ez év őszén, a csiki székelyek elleni táborban a fejedelem biztosa.

Kemény János pártján találjuk őt; e fejedelem alatt a dévai vár az ő gondja alá volt adva és Kemény eleste után Keresztessy a várat átadta Apafinak.

Apafi alatt is consiliarius és főispán, 1669-ben bekövetkezett haláláig. Halála fel van említve Bethlen János Historiájában, II. k. 4. l. A »Keresztény Magvető« 1886-ik évfolyama 354. lapján ez áll: 1669. nov. 22. Keresztési Ferencz ur temetésére Szt.-Királyra utaztak (Kolozsvárról) a tisz. püspök ur, a claris. rector ur, a kántor és 7 diák stb.

Hallerközi Haller János.

Haller János, Haller István és Kendi Judith fia.

Tagja volt az 1657-ben november három első napjaiban Fejérvártt tartott országgyűlésnek, melyen Rákóczi György lemondott fejedelemségéről, és ekkor még életben állott atyja is, ki az ország legrégibb tanácsosa ez időben.¹⁾

Midőn 1658-ban Erdélynek két fejedelme, Rákóczi és Barcsay szerepelt, Haller Barcsaynak Bécsbe küldött követe volt.

Gyanítható, hogy a Mikola Zsigmond tatárabsága alatt ő volt előbb helyettes azután végképpen kinevezett főispán (Tordamegyében), ha áll az, hogy Mikola bírta a főispánságot, s ugy látszik e tisztségben maradt a Mikola kiszabadulása után is. E tisztséggel 1664. és 1674-beli adatokban láttam.²⁾

Kemény Jánosnak is híve volt, azután Apafi alatt is főispán, és consiliarius is.³⁾

1677-ben Béldi Pállal tartott. 1678. elején, a fogarasi gyűlés idejében, a még csak kevésbé gyanúsított Haller Jánosnak — mint Bethlen Miklós írja — »ezen fogarasi gyűlésben mint a halnak gelesztás horgot adának splendido sed vano titulo: ország thesaurariusának tevék.« De ez év őszén elfogták; felesége Kornis Kata (Kornis Ferencz és Wesselényi Kata leánya) Telekihez

¹⁾ Atyja, Horváth Kozma szerint 1657. febr. 24-kén holt meg, de a sírirat szerint *november 20-án*.

²⁾ 1668-ban mint főispán ő egyik fejedelmi biztos, midőn a Várad környékéből Tordára betelepített lakosokat az adományozott telkekbe beiktatták.

³⁾ Nagy Iván, hivatkozva Kövárira, írja, hogy 1664-ben a január 31-ki országgyűlésen lett tanácsos.

pártfogás végett Kerelő-Szentpálról novemb. 13-kán irt levele sorai szerint: »ennek a holnapnak 7-ik napján vitték az szegény uramat ő kegyelmét Fogarasban.« 1679. május hóban notáz-tatott.¹⁾

A fogarasi fogságban, melyből 1685-ben szabadula ki, irta a »Hármas Istoriát«, továbbá »A békességes türeksnek Paizsa« czímű munkáját.

1684. márcz. 8-án az ország őt az adó felügyelőjévé tette.

1685. végén Apafi őt negyed magával Bécsbe küldötte az I. Leopolddal kötendő egyesség ügyében. Itt tartózkodott 1686-ban is, és midőn könnyelmű fiát, Józsefet, I. Leopold elzáratta, jul. 5-kén, még Bécsben volt. Az ő Bécsben léte alatt haltak el szentpáli birtokán leánya, meg veje Petky János.

Telekinek 1690-ben, aug. 21-kén történt eleste után Haller Tordamegyének ismét főispánja.

1691-ben az új főkormányshék tagja, mint consiliarius és kincstárnok.

1695. végén tisztségeiről lemond.²⁾

Megholt Szentpálou, 1697-ben február 28-kán, 71 éves korában. Koporsóján a körirat:

Hic jacet illmus B. Joannes Haller de Hallerkő, qui fuit sacre caes. Mattis Consiliarius intimus, Trans. Thesaurarius, Comis Tordensis supr. Comes.

E köriratból kitetszik, hogy báró is, bárónak írja őt Mikola is.

»Jó jámbor keresztény ember vala«, írja Cserei.

Széki Teleki Mihály.

(Lásd Csik, Gyergyó és Kászon székei.)

Teleki Mihály, Teleki János és borosjenői Bornemisza Anna fia.

Allítólag 1634-ben Nagy-Váradon született. Az 1657-beli lengyel hadjáratban II. Rákóczi György fejedelem kíséretében találjuk. E fejedelemnek 1658-beli adat szerint bejárója és főpostamestere. 1659-ben nős, a neje: Pekry Zsófia. Kemény Jánosnak is híve, ennek elsőrendű bejárója. 1661. májusban Bécsbe küldött

¹⁾ Ápor Péter szerint Haller nem tartott Béldivel, szerinte: »quia tamen minus decenter de Principe scripsisse visus sit, Fogarasin quatuor annorum carcerem sustinuit.«

²⁾ Lemondását krónikáink az 1696-ik évvel említik, de nézetem szerint ezen év első havában, a lemondás következtében, helyébe más kincstárnokot, meg consiliariust választottak.

követe is, kit Kemény az akkor Bécsben levő főkövet Bánffy Déneshez küldött fel a török ellen való segítség sollicitálására. E fejedelem harczainak részvevője, kivel jelen volt az 1662-ki nagyszőlősi harczban is. Kemény János eleste után Kemény Simon február 18-án felruházta Kővár főkapitányságával. Mint Kemény Simon párthíve notáztatott 1662. márczius 10 kén. E párton látjuk még az 1663-ik év február havában. 1664. tavaszán mint Apafi híve áll előttünk, és főkapitánya Kővárnak. Ez időben második nejével fordul elő, ki Weér Judith. Végén 1669-nek vagy 1670. kezdetén neveztetett ki Tordamegye főispánjává. Az 1670. februári országgyűlés alatt lett consiliarius.

Cserei szerint Teleki, minekutána már országgenerálisa (1677), tanács úr (1670). főárendator (1673), Tordamegye (és Máramaros) főispánja, kővári és huszti (1669?) kapitány, megszerzi magának 1686-ban a csiki és háromszéki főkapitányságokat is, ehhez még hozzátehetjük: és a fejérmegyei főispánságot is. E tisztségeket haláláig viselte, az 1690-ki (aug. 21.) zerenyesti ütközetben történt elestéig. Fel volt ruházva a római szent birodalmi grófsággal is, arra 1686-ban I. Leopold emelte.

Temetve van a gernyeszegi templomban.

Kőváron kívül lakfészkei: Uzdi-Szentpéter, Sorostély és utóbb Gernyeszeg.

Iklódi Tholdalagi János.

Tholdalagi János, Tholdalagi Ferencz és Apafi Kata fia.

1663-ban Apafi fejedelemnél »bejáró«, ¹⁾ később a fejedelmi tábla assessora. Cserei azt írja, hogy Apafi mint gyöngye fejedelem a maga vérszerént való atyafiát, Tholdalagi Jánost, promoteálni nem akarta, holott jó módja vala benne, azonban látjuk, hogy 1675-ben Tholdalagi nyeri Szamosujvár főkapitányságát, és az assessorságot is megtartja. ²⁾ 1679-ben Haller János helyére Tordamegye főispánja lett; így és egyszersmind mint főkapitányt s táblai assessort 1680. június 18-án kelt oklevél mutatja. A Haller János megkegyelmeztetése után is, ugylátszik, viseli e tisztségeket haláláig. Az ország 1691. január 10-én beválasztá a tanácsi rend közé és mint főkormányshéki tanácsost megerősíti Leopold császár 1692-ben január 2-án. Megholt 1693-ban, márczius 29-én.

¹⁾ *J. Bethlen, Rerum Trans. Lib.*

²⁾ Bethlen Miklós felhozta Tholdalagít a fejedelem azon néhány belső emberei közt, kik 1671-ben notára evocáltattak, »kiket a fejedelmet roszra készítő oldaltanácsoknak neveztek ekkor.«

Neje Kapy Erzsébeth, Kapy Gábor és viczei Mindszenti Erzsébeth leánya, ki előbb Bethlen Elekné volt, de valamint Bethlentől, úgy Tholdalagitól is elvált.

Altorjai Apor István.

(Lásd Csik, Gyergyó és Kászon székek.)

Apor István, Apor Lázár és Imecs Judith fia.

1666. körül Csikszékben mint alkirálybíró szerepel. Lakfészke Lázárfalva.

Apor Péter szerint első neje: (dobozi?) Veres Borbála, Veres Mihály és Huszár Krisztina leánya; második: Csintalan Zsófia; harmadik: bögözi Farkas Zsuzsánna.

A Béli Pál mozgalmáiban részt vesz, de ugyan ő elárulja azokat a fejedelemnek, és ezért a fejedelem őt 1678-ban brassai harminczadossá teszi, és a következő évben a notázott Kálnoki Bálint javaiból is adományoz neki.

1686-ban az országos deputatio tagja lesz, és ugyan ez évben Csikszék főkirálybírája és a fejedelmi tábla assessora lett. A Thököly elleni zernyesti ütközet után a csiki főkapitányság is kezére jut, azonban arra kineveztetést I. Leopold császártól csak 1693-ban kap, és a főkirálybíróssággal hosszas ideig együtt hordozza, holott az ország nyilvánított akarata volt, hogy a főkirálybírói tisztet letegye. Tartományi főbiztos is ez évben lett. 1694-ben választott meg consiliariusnak. 1695-ben báróságot nyer. Ez év végén átveszi a kincstárnokságot és azzá 1696-ban ki is neveztetett. 1696. febr. 23-án adja I. Leopold a grófi címet neki. Ugyan ez évben ruházzák fel Tordamegye főispánságával is; a beigtatás Bogáton volt, beigtató biztosok: Bánffy György és Gyulaffy László. Tordamegyében Kecze volt lakfészke. Látjuk őt főárendatornak is írva, mivé Teleki Mihály halála után lett. 1698-ban felhivatott Bécsbe a császárhoz. 1699-ben lemondott főkirálybírói hivataláról. Ez évben országgeneralissá teszik. A II. Rákóczi Ferencz mozgalmai alatt beszorula Szebenbe, azalatt mint a delegatum iudicium elnöke is működött, és itt hala meg 1704-ben nov. 11-én. Temetve van Kolozsvárt. Roppant nagy vagyont szerzett össze, és ámbár a Thökölyi kuruczai sokat elpredáltak vagyonából, egy tetemes özveget hagyományozott a catholicus clerusnak, és hagyományozott rokonainak is, ugyszintén hátrahagyott feleségének is.

Tővisi Bálintith Zsigmond.

Bálintith Zsigmond, György és Kovácsóczy Kata fia.

Előző 1662. január 10-én kelt oklevélben; ¹⁾ Beszterczén

¹⁾ Tört. Társ. 1880. évf. III. f.

találjuk, hová részint az akkor uralkodó pestis miatt is vonhatta meg magát. Az 1685-ik évben az országos deputatio tagja lett. Hogy követséggel is megbizta őt Apafi, kitetszik Bálintithnak az ő körtvefájai birtokán 1687. január 20-án készített végrendelete ¹⁾ e soraiból: »hogy én is készületlenül ne találtassam, kíváltképpen minthogy most az én kegyelmes uramnak az méltóságos erdélyi fejedelemnek ő ngának parancsolatjából, édes hazámnak szolgálatjáért *hosszas utat* kell előmbe vennem, nem tudván, mint lehet onnét visszajövésém.« Bálintith Carafához volt küldve; ő az eperjesi mészárlásokban jelen volt, mint Cserei írja: ott levén akkor Bálintith Zsigmond, kit a fejedelem küldött vala hozzája, tudva, hogy ő jőne be erdélyi generálisságra. Mutatják ²⁾ 1688. mint az Erdélyben fekvő császári had élelmezésében működött is. Ez időben ő a fejedelmi tábla ülnöke. 1693-ban május 14-én I. Leopold császár kinevezte őt Tordamegye főispánjává (Szász, Sylloge etc.), mely tisztsége 1696-ban halálával szünt meg.

Hátrahagyott neje: medgyesfalvi Angyalosi Krisztina (Angyalosi István és ercei Tholdalagi Judith leánya) 1696. aug. 23-án mint özvegy jó elő, és ettőli gyermekei: György és Zsuzsánna, ki ekkor már Kornis Zsigmondné.

Mikola róla írt sorai szerint: »decus et ornamentum Familiae suae.«

Találjuk körtvélyfájai előnévvel is Apafi 1687. okt. 19-én kelt azon utasításában, melyet a lotharingiai herczeggeli egyezkedésre kiküldött követeknek adott, mely követségnek Bálintith tagja volt. ³⁾

Hallerküi báró Haller István.

Haller István, Haller János és Kornis Kata fia.

Előbb Belső-Szolnokmegye főispánja, melyre 1693. május 14-én neveztetett ki.

Apja helyére 1696. elején megválasztották consiliariusnak, erre fejedelmi megerősítést 1698. ápril 18-án kap.

Ugyan 1697-ben április 18-án I. Leopold kinevezi Tordamegye főispánjává, és előbbi főispánságának viselése megszűnik.

Ezután nemsokára országos elnökké tétetett, és ezután is birta a főispánságot. A II. Rákóczi Ferencz mozgalmai alatt 1707-ben Szebenben volt beszorúlva.

1708-ban Bánffy György halála után reá bízott a főkormányzók elnöksége, és ekként haláláig szerepelt.

¹⁾ *Tört. Tár.*

²⁾ *Nagy Iván, Magy. orsz. Család. I. k.*

³⁾ *Magy. Tört. Tár. XX. k.*

Megholt 1710-ben május 2-án Szebenben. Fekszik Kerelő-Szentpálon.

Cserei, ki Hallert nagy pápistának festi, meg az ország jogainak védelmezésében félénknek mondja, róla azt írja: hogy amíg Bánffy gubernátor élt, addig Hallert minden ember jámbor embernek tartotta, de mihelt Haller praeses lőn, a reformata religiót üldözni kezdé.

Haller a grófság megszerzésében is működött, és halála után örökösei az 1713. július 8-án kelt diploma által nyerték a grófságot.

Négyszer volt nős; első neje: Kemény Mária, Simon leánya; 2-ik Torma Borbála, ki 1697-ben halt el; 3-ik Bucsesti Sára (Preda Bucsesti és Szalánczi Anna leánya) a borosjenői Székely László özvegye, kit mint Hallernét 1701-ben mutat adat; a 4-ik Borsai Nagy Borbála, Bethlen Sámuel özvegye, kit 1707. után vett nőül.

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

PRAY GYÖRGY,

S A MAGYAR KORONA MELLÉKTARTOMÁNYAI.

A magyar történetírás soknemű kötelessége közt van egy, mely mentől elébb teljesítésre vár. Erdemök szerint méltatni kell történeti irodalmunk alapvető munkásait, emléket állítani Engelnek, Katonának, Praynak, Fejér Györgynek s azoknak a fáradhatatlan munkásoknak, kiknek annyi hálával tartozunk. Működésük abba a korba esik, mikor már az a körülmény is tett számba ment, ha valamely levéltárba bejuthattak, mikor az országos levéltárak kincseit csak nagyon különös kegyből tette hozzáférhetővé az intéző körök jóakarata. S e férfiak minden megszorítás és akadály daczára óriási munkát végeztek, az addig járhatatlan területen ösvényt, némelyik utat vágott, melyen biztosan haladhat az utód. E nagyérdemű férfiak között — anélkül, hogy a többiek rengeteg ismeretei s buzgósága irányában haladatlanok lennének — első sorban: *Pray Györgyöt*, a »magyar Liviust« kell kiemelnünk. Nagy szolgálatot tenne históriánknak, ki e férfiú életét és munkáját kritikai s irodalomtörténeti szempontból megírná. Kifűnnék, hogy sok úgynevezett »fölfedezés« már ezelőtt száz évvel terra cognita volt. Megismernők azt a történetírót, ki felekezeti elfogultságtól nem mentes ugyan, de mindig magas szempontokat keres s a *magyar államiságot* tartja mindig szeme előtt. Meg sem kísértjük a magyar állam-egyház- és cultur-élet fejlődését illető óriás munkásságának jellemzését. Csak Magyarország és melléktartományai viszonya felderítésében kifejtett fáradozását kívánjuk részletesebben adatokkal megvilágítani abból az alkalomból, hogy Marczali Henrik II. Józsefről és koráról szóló munkája III. kötetében Pray György érdemeit főlemlíti.¹⁾

I.

1783-ban ismeretlen szerző, a magyaroknak Dalmáciaihoz való jogáról egy emlékiratot terjesztett be a magyar kancelláriához

¹⁾ 456—457. ll. az orsz. levélt. kincstári oszt. s a bécsi áll. lev. adatai nyomán.

hoz.¹⁾ A dalmata író nagy elkeseredéssel szól a velenceiek uralmáról s kútfők nyomán bizonyítja, hogy a velenceiek bírta Dalmácia a magyarokat illeti, vázlatát pedig Hosiás próféta Magyarországra vonatkoztatott szavaival zárja be, mondván:

»Det is, qui corda Regum et hominum in manu habet, et metus sectis ponit, ut Dalmatiae, Ramae seu Bosinae, Serviae seu Rasciae, Bulgariae seu Mysiae ac Cumaniae Israel etiamnum infeliciter divisus, Judae sacrae scilicet Hungarorum Coronae sub Josepho II. denuo jungatur. Amen.« (I. vers 11.)

A magyar udv. kancellária e jóindulatú emlékiratot az államkancellárhoz tette át, abból az okból, mert bár Magyarországnak jogát Dalmáciára nézve kétségtelennek tartja, lehetnek diplomáciai okok, melyek a Velence ellen irányuló irat kinyomatása ellen szólnak. (5064—1783). Minden valószínűség szerint ekkor lépett előtérbe Pray György, a pesti egyetem tudós könyvtárnoka, kit Bécsben nagyon jól ismertek s udvari körökben is méltányoltak.

Az államkancellár — úgy látszik, nem hivatalosan — Pray Györgyöt kérte föl, hogy az említett memorandum fölvetette kérdést tanulmányozza s arról alaposan és kimerítően nyilatkozzék. Pray nagy kedvvel fogott a munkához, melyre Cornides is biztatta és adatokkal támogatta. 1785-ben elkészült a munka tervezetével²⁾

¹⁾ Anonymi Dalmatae: De iure Hungarorum in Dalmatiam. Dissertatio ex sua Msc. Historia Seniensis Ecclesiae synoptice excerpta atque cum notulis in lucem edita. A kézirat a bécsi titkos levéltár kéziratai közé került (905. sz.), mint a magyar udv. kancelláriának a titkos áll. és udv. kancelláriához 5064. (1783.) sz. átiratának melléklete.

²⁾ 739—1785. m. udv. kancelláriai szám, melléklet, melyet érdekességénél fogva közlünk:

Ius Regum Hungariae in Dalmatiam et Mare Adriaticum ex 3. plici Capite adumbratum.

Primum. Ius Regum Hungariae in Dalmatiam est prorsus liquidum.

1. Hanc partim sponte dedentibus se Dalmatis, partim ex pactis conventis libere initis et solemniter firmatis, occuparunt: quia

2. Hoc Iure nunquam publica Transactione se abdicarunt, quemadmodum Veneti Anno 1358. adjecta *perpetuitatis* Clausula: quia

3. Veneti nec Titulo *Regis Dalmatiae*, quo Reges Hungariae in publicis Instrumentis constanter etiam tunc, quando cum Venetis controversiae transigendae erant, nec *Iuri Patronatus* in Ecclesias Dalmaticas quo Hungariae Reges utebantur, solemniter et ex Iuris forma contradixerunt; quia

s gr. Balassa Ferencz kincstartóhoz és koronaőrhez azzal a kéréssel fordúlt, hogy neki s Cornidesnek engedjék meg az udv. kamarai levéltárban lévő adatok felhasználása. Balassa a szokott fiscalis óvintézkedések hangsúlyozásával melegen pártolta Pray kérését s azt 1785-ben január 9-én a kancelláriához juttatá.

4. Duces Venetorum non constanter etiam tunc cum Dalmatiae partem possidebant, *Ducis Dalmatiae* titulo usi sunt, atque ita ipsi jus suum in Dalmatiam dubium, suspectumque reddiderunt; quia

5. Reges et Status Hungariae Ducibus Venetorum semper negarunt Titulum Ducis Dalmatiae, proinde in possessionem Dalmatiae non consenserunt.

Alterum: Veneti possessionem Dalmatiae adversus Reges Hungariae nec praescripserunt nec prae scribere poterant. Non praescripserunt, quia

1. Contra Iura Regia praescriptio universe locum non habet; quia

2. Si haberet etiam locum, cum Veneti perpetuo usui Tituli Regis Dalmatiae et exercitio Iuris Patronatus in Ecclesiae Dalmatiae non contradicendo tacite agnoverint, Ius Regum Hungariae in Dalmatiam hoc ipso agnoverunt etiam praescriptionem suam per quemvis Regem interrumpi, itaque deesse sibi etiam maxime necessariam conditionem ad praescriptionis legitimum valorem non interruptum praescriptionis usum.

Nec praescribere poterunt; Cum praescriptio omnium consensione ne inchoari quidem possit, nisi bona fide nitatur. Hanc autem Venetis defuisse liquet: quia

1. Durante, quod cum Regibus Hungariae pepigerant, foedere Dalmatiam invaserunt; quia

2. invaserunt Regibus Nostreis contra Hostes suos alibi distentis et occupatis, quin ullam Causam Venetis praebuerint exercendae Hostilitatis: quia

3. Occuparunt contra solenne foedus et Iusjurandum, quo Duces Venetorum se, suosque Successores, Nomine *communis Veneti* obstrinxerant, nec Titulum Dalmatiae et Croatiae se deinceps usurpaturos et de ipsa Dalmatia, Civitatibus, Terris, Castris, Locis, Insulis, Juribus, et Titulis ac ipsorum possessione seu Dominio nullo unquam tempore per se vel alios se intromittere vel aliquammodo impedire velle. Atque haec pacta se inviolabiliter et integraliter observaturos et non contrafacturos per se vel alios de Jure vel de facto, directe vel indirecte palam vel occulte, quo ingenio vel colore, sub Indignatione Dei Omnipotentis et omnium Sanctorum suorum; quia

4. Non solum Ludovico Regi Hungariae sed omnibus ejus in Hungaria Successoribus praedicto Vinculo se obstrinxerant; Nam ut pactorum solennia verba porro habent: Totum Ius et Dominium ac proprietatem Dalmatiae cum omnibus pertinentiis et utilitatibus, si quas habuissent, in Dominum Regem Ludovicum et suos successores sponte, deliberate et cum

A magyar kancellária ismét az államkancellárhoz fordúlt »bár a könyvtárnok benyújtott tervezetében azt mondja, hogy munkáját nem akarja nyomtatva közzé tenni s így a többi hatalmaknál a dolgok mostani állapota miatt támadható aggodalmakról szó sem lehet, de mégis jobbnak látja a kancellár nyilatkozatának is

maturitate transtulerunt, renunciantes insuper omni actioni et omni Iuris et Legis beneficio quibus nullo unquam tempore possent contra praedicta vel praedictorum aliquot se jurare. Mala ergo fide praescriptio a Venetis inchoata et per Reges Hungariae semper interrupta fuit providae omni Iure nulla.

Tertium. Cum Dominio Dalmatiae suapte connexum est Dominium Maris, quod antea semper Dalmaticum serius autem postea a Venetis Adriaticum dictum est, quemadmodum accessorium pertinere solet ad Principale; Ita quamdiu Dalmatia Imperatoribus Orientis et Occidentis, item Croatiae Regibus paruit tamdiu his quoque Dominium Maris proprium fuit, secundum extensionem Littorum, quod in Mari clauso, quale est Adriaticum, non item in vasto Orbis Oceano ubique gentium obtinuit, Ita Reges Nostri etiam Dominium Maris exercebant, ut patet ex eorum Diplommatibus, quibus fundos partim Ciuitatibus, partim privatis largiebantur. Semper enim Donationi adjecta fuit conditio, ut in Mari certo *Navium* in terra autem designato *Militum* numero servire Regi teneantur. Ad haec Reges Nostri portus Dalmaticos pro arbitrato suo vel claudi, vel aperiri adituris jubebant, imponebant Mercibus Vectigal, Navibus Naulum et quae sunt huius generis plura proprietatem maris ex se se indicantia. Et cum ipsi Veneti Dominium Maris praecipue ex possessione Dalmatiae repetant, necesse est, ut fateantur, Dominium Maris innexum esse Dominio Dalmatiae. Itaque cui Ius est liquidum in Dalmatiam, Ius idem est in Mare adriaticum. Hinc ridicula est pene illa Ducis Venetorum cum Mari quotannis instituta ad ludiciam Pompam desponsatio ex qua illud fortasse ad summum efficias, eam maris partem, quae ducto a Veneta Urbe initio secundum continentem ad Istriae fines Venetis parere, quamquam et hoc aegre tribuam, quod portu Tergestino et ea maris portione, quae ad illum spectat, Dominium hoc ipso situ et natura loci interceptum sit, quare patet, scriptores qui a Venetis stant, praesertim illum qui Francisci de Ingenius sibi nomen adscivit, apud Londorpium Act. Publ. Tom. I. Lib. II. Cap. XV. magnopere a vero abhorrere.

Ex his tria suapta consequuntur.

1. Antequam Reges Hungariae Dalmatiam fecissent suam, Veneti nullam illius partem possederunt, nec jus aut ullum ne fucatum quidem juris Titulum in illam habuere.

2. Reges Hungariae occuparunt Dalmatiam justissimis ex causis et ultra tria saecula pleno jure superioritatis et imperturbato exercitio omnium regalium possederunt.

bevárását, mielőtt a kutatásra való engedély megadatnék.« (1785. jan. 24.) ¹⁾

Kaunitz herczeg febr. 16. nyilatkozatában igen kíváncsnak tartja Pray György minden tekintetben való támogatását, ennek következtében megadott az engedély. ²⁾ A névtelen dal-mata nagyon sürgette kéziratának visszaadását, de az államkanczellár erre nem is felelt.

Mindezen bátorító hivatalos nyilatkozatok mellett Pray mégis megakadt munkájában. Ugyanis az egyesített helytartótanács és kamara főnöke gr. Niczky nem akart tudni az 1785. febr. 24. kancelláriai leirattal megadott engedélyről, úgy hogy Kaunitz herczegnek újra közbe kellett lépni Pray érdekében (1785. szept. 25.) A magyar kancellária most már azzal az indokolással, hogy »az udvari és államkancellária a munkálat bevégzését nagyon ohajtja« nemcsak a kutatás engedélyezésére, kéreti föl Niczkyt, hanem tudatja vele, hogy Pray fáradozásáért méltó jutalomra is számíthat. (1785. oct. 3.) ³⁾ Erre az utasításra Niczky Kristóf haladéktalanul megengedte a kutatást, de hogy ő felségének s a királyi fiscusnak az iratok esetleg illetéktelen közlése következtében kára ne támadjon, Prayt megeskette. ⁴⁾ Tudatta vele egy-uttal, hogy fáradozásaért jutalomban fog részesülni. (1785. oct. 22.)

3. Veneti autem contra pacta solemniter inita et contra fidem nullaque ab Hungaris praebita Belli Causa illam legitimis Dominis eripuerunt, proinde justo possessionis titulo destituuntur, nec propter iniquam usurpationem jus in illam Regum Hungariae sublatum esse censeri debet.

Postremum hoc caput ex primis duobus suapte consequitur. Primum ex Scriptoribus Graecis, Dalmaticis et Francicis, partim coaevis, partim supparibus docebitur, secundum vero caput in quo rei cardo vertitur ex Regum Nostrorum Diplomatis demonstrandum erit, in quem finem jam bonam partem collegi, sed haec rem ad liquidum non conficient, nisi Archiva mihi pateant, praesertim illa, in quibus Regum Donationes Templariis, Hospitalariis, item familiis Blagay, Zriny et Frangepanorum factate delitescunt. Coeterum non propterea in hoc argumento elaborare constitui ut id Typis vulgeis sed ut boni Civis, qui Regis et Regni commodo, quantum in se est studere debet, partes pro modulo meo impleam, promptus obsequi, si quorum id interest, aliquid pro habitu temporis et vario Republicae cum exteris Aulis nexu delendum, substituendum aut aliter ordinandum, corrigendumque censuerint.

Georgius Pray.

¹⁾ M. k. orsz. lev. udv. kancz. lev. 739/1785. sz.

²⁾ U. o. 2064/785. sz.

³⁾ M. k. orsz. lev. udv. kancz. 12107/1785. sz.

⁴⁾ U. o. 13525/785. sz.

Pray a munkálattal 1786. tavaszán elkészült; máj. 29-én az udv. kancellária már áttette az államkancellárhoz.¹⁾ Pray azonban kutatásai közben egyéb adatokat sem mellőzött, melyek a magyar királynak a hajdani melléktartományokra való jogát illették s miután Bécsből nagyon biztatták²⁾, kiterjeszkedett Boszniára, Szerbiára, Bulgáriára, Havasalföldre, Moldvára és Bessarabiára is. A három előbb említett tartományról szóló tanulmányt már 1786. végén beterjesztette, oláh-moldva dolgozatát 1787-ben készítette el.

Kaunitz herczeg hálás volt. Nagy örömeire szolgált, hogy Pray, kívánsága szerint oldotta meg feladatát. Érdekes előterjesztése a császárhoz, mely 1787. jan. 28-án kelt,³⁾ így hangzik:

Legkegyelmesebb császár, apostoli király és Úr!

Hogy minden rövid vagy hosszú idő multán könnyen előrelátható eset alkalmából, a magyar korona mindazon jogai és igényei tekintetében, melyek jelenleg idegen, kivált török birtokban lévő tartományokra nézve fennállanak, kellő historico-diplomatikus kidolgozásokkal előkészülve legyünk, Pray György patert, a pesti egyetemnél alkalmazott s a régi magyar államtörténetben jelesül tájékozott könyvtárnokot, a magyar udvari kancellária útján legfelső jutalmazás ígéretével arra serkentettem, hogy nemcsak a kir. kamarai levéltár, hanem hosszú időközön át fáradságosan összegyűjtött historiai adatainak is felhasználásával jelzett tanulmányokat rendre készítse el.

Pray e nyomon haladva, már a lefolyt esztendőben elkészült s benyújtotta az alázattal mellékelt: »*Commentatio historica, qua Regibus Hungariae ius in Dalmatiam et mare Adriaticum competere ostenditur*« cz. munkáját s csak közelebből juttatá el hozzám a további *Commentatio historica* »de iure Regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam« azzal a kijelentéssel, hogy ha fáradozása legfelsőbb megelégedést érdemelne ki, ugyanazzal a szorgalommal folytatná nemcsak a Havasalföldre, Moldvára és Bessarabiára vonatkozó magyar királyi jogoknak, de általán minden magyar jogigénynék új magyarázatokkal s több bizonyítékkal való kifejtését.

Hogy e hatvan éven túl lévő érdemes férfiú eddigi alapos és nagyon fáradságos munkájáért egyrészt méltányosan jutalmaztasék, másrészt hogy ezen a legfelsőbb szolgálat érdekeinek előmozdítására irányzott működése ne szakadjon félbe s buzgalma és

¹⁾ U. o. 5768/786. sz.

²⁾ Szept. 28. 1786. Marczali i. h. 456.

³⁾ Bécsi titkos lev. Idézi Marczali i. m. i. h.

szorgalma serkentessék, a legfelsőbb kegyelem elhatározására bízom, hogy neki a Parhamer prépost halála következtében megüresedett lekéri apátság — mely a magyar kancelláriától nyert felvilágosítás szerint a kisebb jövedelműek közé tartozik s évenként 1500 frt jövedelmez — mostani 500 frt jezsuita-pensiojának s 400 frt fizetésének megszüntetésével adományoztassék, vagy ha e részben akadály forogna fenn, eddigi fizetése kegyelmesen meg-nagyobbíttatnék.

Kaunitz s. k.«

A császár ez előterjesztésre azzal felelt; hogy

»ezen apátság, mint beneficium simplex, mely lelkési czélokra bevonatott, többé el nem adományozható. Én azonban Praynak dolgozatai megjutalmazására eddigi élvezetei mellé 400 frt. évdíjt rendelék, oly feltétellel azonban, hogy munkálatait folytassa.

József s. k.«

A 400 frtnyi évdíj Pray részére 1787. jan. 28-ától kezdve a kamarai főpénztárnál utalványoztatott. ¹⁾ Pray ez évdíjat 1790. történt kanonoki kinevezetéseig élvezte.

II.

Pray György összesen három nagy munkával készült el, melyeknek eredeti kézírata a bécsi titkos levéltárban őriztetik.

Az első nagy ívrétű tiszttázat czíme:

*Commentatio historica qua Regibus Hungariae
jus in Dalmatiam et mare Adriaticum compe-
tere ostenditur.*

A szöveg 62 lapra terjed, mellékletek A — Gg-ig 62—209. l. közöltetnek. Xx. alatt Elenchus Banorum Dalmatiae et Croatiae 1358—1785. A mellékletekben az összes kiadott (Lucius, Farlati, Kerchelich stb.) és kiadatlan (udv. kamara, kancellária s néhány dalmát városi lev.) anyag chronologicus rendben van közölve, kezdődik Incze pápa 1102. kiadványával s végződik 1702. I. Lipót egy rendeletével. ²⁾

¹⁾ Közös pénzügyi lev. 9666/787. szám.

²⁾ A munka berendezésére nézve maga Pray tájékoztat a bevezetésben, mely így hangzik:

»Monitiuncula.

Commentationem omnem in Paragraphos distingvo, ut rerum nexus, sicubi legentem ad ea, quae prius dixi, et ratione firmavi, revoco, magis in conspicuo esset; Documenta vero, quibus nitor et quae commentationem ipsam instar mantissae sequuntur, in ipso contextu litteris majusculis

A munkálat historiai röpirat, erős tendenciával, mely oda irányul, hogy II. József éljen magyar királyi jogával s ragadja ki a velenczeiek kezéből Dalmáciát, mely épp úgy mint az Adria fölötti uralom. Magyarországot illette. Kétségtelen, hogy az emlékirat actualis érdekből íratott, hogy mindenütt a közjogi szempontot hangsúlyozza s az adatok egy czélnek az igazolására vannak csoportosítva. Két körülmény azonban állandó becsűvé teszi úgy ezt, mint a másik két röpiratot. Pray az anyagot lehetőségig teljesen adja s bár néhutt többet lát, mint a mennyi az adatokból kitetszik — nem hamisít, nem mond tudva nem igazat. S ami a fő a históriai igazság Pray mellett bizonyít, egyes részleteiben már Engel is változtatott, változtattak tetemesen az újabb kutatások, de magja érintetlen mindmáig.

Sorrendben a második munkálat:

Commentatio Historica de Iure regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam, conscripta a Georgio Pray, universitatis Pestiensis Bibliothecario anno 1786.

Ivrét 43 lap szöveg, A—Bb-ig (43—99 l.) okleveles oldalék.¹⁾

alphabeti indico: idem fit in commentationis margine, quibus subjungo paginarum numeros, sub quibus documenta exhibentur, ne haec consulere volentibus taedium oboriatur.

*Adjeci quoque mappam geographicam, quae Dalmatiam ut hanc Veneti in pacificatione anni 1358. *) post injustam possessionem Ludovico I. Hungariae regi cedere in perpetuum coacti sunt, repraesentat, una cum limitibus in ea pace constitutis, quo facilius videri possit, quantum Augusto Nostro ex Dalmatia in ortum et occasum versus Turcas et Venetos, jure competat. Ceterum conatus hic meus in deductione solum historica versatur; si quid ex hac Iurisconsulti et Politici in suum usum possint convertere non me impensae operae poenitebit et stimulos mihi praeterea adjici sentiam, ut in demonstrando jure, quod Regibus nostris in Serviam, Bosniam, Bulgariam, Moldaviam et Valachiam competit, parem, quantum in me erit, conatum adhibeam.*

Pestini die 27. Martii 1786.«

(1011. sz. kézirat a bécsi titk. lev.)

¹⁾ Pray bevezetése így hangzik:

Monitiuncula.

Commentationem de Iure regum Hungariae in Dalmatiam et mare Adriaticum, quam ea, qua poteram, diligentia anno elapso absolvi, sequi-

*) A térkép a 44. és 45. l. között.

Legutóljára — 1787. jul. 7-én — a Havasalföldet illető tanulmány nyál készült el, melynek czíme: *Commentatio historica de jure regum Hungariae in Moldaviam Valachiam et Bessarabiam anno 1787. conscripta a Georgio Pray Universitatis Pestinensis bibliothecario.* Ivrét. 46 l. szöveg A—Tv (49—116) okleveles függelék ¹⁾

tur secundum ordinem Situs naturalis regionum, altera de Iure regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam Hanc eodem, quo priorem, methodo pertractavi. Ostendo primum, quo tempore, quoque titulo reges nostri jus in ea regni adepti et qua constantia eorum possessionem tuiti fuerint. Deinde memoro, qua ratione eorum possessio sensim arctius constricta fuerit, donec ab Hungaria avellerentur, quin tamen propterea jus postliminii in illa amissum sit. Adjecissem utique mappam geographicam, si quae genuina de iis exstaret, limites tamen et praecipua loca ex publicis regum documentis notavi, ex quibus, tametsi nomina nunc plerumque corrupta ad nos pervenerunt, conjectura non improbabilis fiat. Ad calcem denique subjunxi appendiculam ad priorem commentationem: de Iure regum in Dalmatiam et mare Adriaticum §-pho 17. post verba: hostile in Dalmatiam movisse: si ita videbitur, addendam, quae mihi tum, cum eam Commentationem describerem, partim memoriae lapsu, partim ob celeritatem scribendi exciderat.

Dabam Pestini die 25. Decemb. anno 1786.

(Bécsi titk. lev. 305. sz. kézirat.)

¹⁾ Pray bevezetése így hangzik:

»Monitiuncula.

Postrema haec commentatio, si cum prioribus duabus, quas per bienium conscripseram, et Viennam misi, conferatur, facile declarabit, quam late olim reges Hungariae dominati fuerint. Nam ex parte una, si a Flumine S. Viti urba usque Dyrrachium et hinc paenes Haemimontes ad Euxinum linea ducatur, amplissimae regiones, Dalmatia, Croatia, Bosnia, Servia et Bulgaria sese continente tractu excipiunt: parte autem altera ducto a Silesia et Moravia initio secundum montes Carpaticos et fluvium Niester praeter Hungariam et Transilvaniam, Galicia, Lodomeria, Valachia, Moldavia et Bessarabia jacent, omnes sibi contiguae et situ ad omnem utilitatem a natura facto, quod hinc mari nigro illinc adriatico alluuntur, viriganturque magnis fluminibus navigationi ad ortum et meridiem itaque et mercatui plane opportunis.

Atque in has omnes jus liquidum regibus Hungariae fuisse, esseque etiam nunc, triplici commentatione, quoad poteram, ostendere conatus sum. Sed ad amittendas illas duo in primis reges fundamentum jecere, Sigismundus et Mathias Corvinus a Scriptoribus ceteroquin laudati. Nam dum ille Pontificum causa sollicitus crebro extra suum regnum ageret iste contra,

E három tanulmány közjogi és jogtörténeti irodalmunk gyöngye. Bár az állami kancellária nem tartotta czélszerűnek kinyomatásukat, csakhamar közkézen forogtak és érvényesültek Pray szorgalmának eredményei. Kivonatok, átdolgozások készültek,¹⁾ s azok az eszmék, melyeket Pray alkalomszerűen kifejtett, Engel pedig monumentalisan tárgyalta — átszűrte formában ugyan, de átmentek a magyar közjogi tudatba.

Fejér György fölismerte Pray munkálatainak fontosságát s meglelvén a pesti egyetem kézíratai közt Pray eredeti fogalmazványait azokat Jankovics Miklósnak ajánlva kiadta.²⁾ Pray azonban végtelen sok historiai forgácsot gyűjtött kutatásai közben, melyeket földolgozásában mellőzni volt kénytelen. Nagy haszonnal járna ezeknek egybevetése a szöveggel, mert kitűnnék, hogy Pray véghetlen lelkiismeretességgel dolgozott és sok olyant megoldott, a mit későbbi írók maguknak vindicáltak. Szolgáljon e néhány sor az itt felemlített munkálatok iratásának százéves fordulója alkalmával adalékul a nagy történetbúvár életrajzához.

THALLÓCZY LAJOS.

dum Friderico Caesari et Georgio Podiebradio Bohemiae regi continenter bellum indicit, geritque, Veneti sensim Dalmatiam cum parte Croatiae, Poloni Galiciam et Lodomeriam reliquum vero Turcae ab Hungaria averruncarunt. Quo factum est, ut, dum Wladislaus Corvini Successor, inerte esset ingenio, Ludovicus ejus filius impubes depravatis consiliariis uteretur, Ferdinandus autem I. ejusque Successores, domi, forisque bellis occupati essent, usurpatores injustam provinciarum possessionem sibi interea firmarent a qua ut Augustissimus noster dominus eos data opportunitate dejiciat unice in votis habeo, certe huc labor iste meus spectabat, huc mea desideria tendunt. Dabam Pestini die 7. Julii 1787.«

(Bécsi titk. lev. 306. sz. kézirat.)

¹⁾ N. Muzeum kéziratára, budp. egyetemi könyvtár, bécsi titk. levéltár kézíratai 901. 907. sz.

²⁾ Commentarii historici de Bosnia, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum Regno Hungariae nexu, quos scripsit Georgius Pray, historiographus Regni, edidit diplomatibus auctos Georgius Fejér bibliothecarius, Budae 1837. 80. 106. Bosznia és Servia 56 l. szöveg 56—106. oklevelek Oláhország 107—162. szöveg, 163—211. oklevelek. Fejér — mint már Firnhaber 1846-ban az államlevéltár példányán megjegyezte — hibás szöveget közölt, mely sok helyütt hiányos, mert Pray a tisztázás alkalmával is toldott hozzá. De Fejér több új oklevelet is közöl, azokat ellenben elhagyja, melyeket a Cod. Dipl. már kiadott. A Dalmáciáról szóló tanulmány a Cod. Dipl. IX. köt. jelent meg.

KÜLÖNFÉLEK.

EGY MEGBUKOTT GÖRÖG BOLTOS A XVII-İK SZÁZADBAN.

»Graeca fides, nulla fides«, mintha ezt a mondást nem is az ó-korban találták volna ki, legalább a jelen század elejéig legalább is annyian szidták a jámbor görögöket, mint most egy már politikai párttá is öregbedett ellenszenv egy másik nációt szokott emlegetni. Hja hiába, Homertől kezdve a mai napig senki sem szerette a hitelezőit, ámbár voltak reá példák, — az ó-korban —, hogy rendesen ki is fizették őket. És hát azon kor szabadalmazott hitelezői a görögök voltak.

Felső-Magyarországon épügy, mint az alföldi városokban a »göröghöz menni« annyit tett, mint boltba menni vásárolni, még pedig — mint az alábbiakból is ki fog tűnni — hitelbe. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a hitelezést a görögök találták volna ki Magyarországon, arra nélkülök is régen rájöttek már itt, de meg másrészt okmányi adataink vannak reá, hogy azt már a XIII-ik században nagyban üzték az izmaeliták is. Tény azonban, hogy a hitelt, mint a modern kereskedelem és világforgalom egyik legfontosabb tényezőjét, nagyobb arányokban ők léptették nálunk életbe s a váltóknak Olaszországból elterjedt intézményét is ők vették itt legelőször szélesebb alapokon igénybe.

Nemzetiségére nézve valamennyi itt megtelepedett görög keleti vallású macedoniai bevándorlott volt. Első ízben már a XV-ik században, mint a borkereskedelem s a keleti, ma úgy nevezett gyarmatárak forgalmának csaknem kizárólagos közvetítői tűnnek fel. Az övék az érdem, hogy a magyar, különösen a hegyaljai, az egri, miskolci és főleg a tokaji borokat, egészen a keleti és éjszaki tengerek partjáig ismertté tették. Ők vetették meg alapját egészen a legujabb korig Lengyelországgal fennállott azon élénk borkereskedelemnek, melynek főtutja Hatvantól, Miskolcz, Kassa, Eperjes és Bártfán át vitt a határra s a mely századokon át nem egy királyi rendelet és privilegiummal bizto-

sittatott. És a borral együtt ők voltak első kereskedői a magyar paprikának is Danczkáig és Moszkváig.

A XVIII-ik század elején már úgy találjuk őket, mint városaink leggazdagabb polgári elemét. Mindenfelé fényes templomokat emelnek, földbirtokot szereznek, házaik pedig rendesen nemcsak külsőleg legszebbek, de belső berendezésük is valódi keleti pompával és fényvel dicsekszik. Miskolcz városában például még ma is élénk képe tárul elénk ennek az életnek. A város fő utcájának közepén csak pár évvel ezelőtt alakítottak át egy ilyen oszlopos elejű házat, melynek boltíves termei egytől-egyig színes márványozással s aranyozással voltak borítva, ami akkoron magán-lakháznál messze földön hallatlan pompa volt. Ugyanott a Mindszent- és Czikó-utczákban azok a teljesen egy stylre épült s egyforma nagyságú tömör kőházak, melyeknek boltíves kapui felett szőlőfürt van kifaragva, még csak gyermekkori visszaemlékezéseink szerint is a görögökéi voltak; a szőlőfürt a borkereskedést jelentette, a melyvel másfél századdal ezelőtt még kizárólag ők foglalkoztak.

A régi fénynek és gazdagságnak emlékei ezektől a régi görögöktől leszármazott, vagy házasságok útján velök rokonságba került családoknál maig is megvannak régi ékszerekben, ritka porcellán-edények, nagy velencei tükrök és csillárok, keleti szőnyegek s nehéz atlasz- és arany-brokát-szővetű butorokban, melyeket mind ők hoztak be kereskedelmük útján a keletről. De mindennek sokszorozott visszfénye s egyszersmind mély vallássosságuk hirdetője templomaik. Hogy ezek közül a legfényesebbet idézzem, éppen a miskolczy görög templom az, mely valóban megérdemelné, hogy szakembereink is bővebben foglalkozzanak vele. Belseje szemkápráztató fényvel van díszítve, és a mellett műízléssel is. Nem ritkán magasabb művészi becsű képek borítják gazdag aranykeretben a templom egész szentélyének falait fel a kupoláig. Vert ezüst képek, régi arany és kristály egyházi szereik, az ötvösművesség mind megannyi remekei. nagy számban vannak itt. A szentek gazdag aranyozású képeit kint a falakon, sőt a toronytető kupoláin is alkalmazták. Midőn ezelőtt mintegy tíz évvel egy vihar ledobta a torony nehéz vörösréz fedelét, ezreken vették meg a jogot az egyháztól, hogy az azon levő aranyat levakarják.

Ami jogi és társadalmi helyzetöket illeti is, rendkívül érdekes, hogy egyházi külön állásukon kívül, mindenütt külön községet is alkottak a községben, külön bíráik alatt intézvéen el ügyeiket; és sohasem került reá a sor, hogy a világi hatóságnak kellett volna ügyeikbe avatkozni. Egy ideig a város meghatározott külön utcájában laktak, melyet mindenütt sokáig, több helyt a mai

napig is, »görög« városnak, »görög utcza«-nak nevezték. Templomaik rendesen nagy kiterjedésben kőfallal voltak kerítve, melyen belől szabadon temetkeztek a város közepén, egészen a legújabb egészségügyi törvények megalkotásáig. Ugyan e telken állott a község háza, a kántor-tanító és a pap lakása és az iskola. Mindezekért a rendes adón felül természetesen külön adót is fizetett a község a városnak, mely a jó arany pénzen felül mindig gyarmat-árukból is, a melyek akkor még igen ritkák és drágák voltak, állott. Így fizettek minden évben bizonyos számú narancsot, füget és ritkább fűszereket.¹⁾ Csak arra vagyunk azután kíváncsiak, hogy ezeken a csemegéken miként osztozott meg a nemes város. Alighanem a magistrátus leányainak és feleségeinek jutott osztályrészül. A régi tanácsterem hosszú zöldasztalával ma is ott van Miskolczon; régi támlás karosszékek veszik körül s a falakról ősz patriárchák, nagy kigyós püspök-pálczákkal tekintenek alá. Az asztalfőnél ott áll a legnagyobb karosszék s mellé támasztva a harmadfélméteres nagy arany gombos nádpálcza, a bírói hatalom jelvénye. De maga a szék üresen áll s tanácskozáskor is csak gyéren telnek meg a helyek. Ott állanak a község és ekklezsia régi jegyzőkönyvei, oly csodálatos ákom-bákom görög írással, hogy talán sohasem olvassa el őket többé senki; az újabb nemzedék kegyelettel őrzi, de nem érti meg többé.

Szelid és vallásos nép volt mindig, ezért aranyai mellett a lelkiismeretlenség vádjá csak keveset érhetett közülök. Egészen átalakultak a mi társadalmunkhoz, szokásaink és nyelvünkhöz. Csak ünnepeiket tartották meg mindig; s utóbb a görögök husvétja, midőn az ősz patriárcha szemképráztató fényű arany-himzésű s drágaköves palástjával, vallás-különbség nélkül, oszto-gatta az egész város intelligentiája között a jelképes piros tojást s a valóban jó ízű buzát — mindenkinek a szeretet ünnepe volt.

A szép, közép, zömök termetű, fekete szemű s fekete kör-szakálu férfiak, a finom olajbarna bőrű s nagy ábrándos szemű görög nők mindig szívesen fogadott alakjai voltak városaink társadalmának. Ma már teljesen bele vannak abba olvadva, teljesen magyarokká lettek s közép-osztályaink egyik legintelligensebb, bár kicsiny elemét alkotják. Számuk azonban tényleg folytonosan fogy mindenfelé. Templomaik széles csarnokaiban még mindég görögül bár, de mindegyre halkabban zeng a régi ritus halelulája. Papjai-akat azonban még mindig az Athos-hegyi zárdából sorozzák, akik hatalmas fekete, majd ősz szakálukkal, lilaszín övű találárjaik-ban a kis városi élet legérdekesebb alakjai közé tartoznak.

¹⁾ Annales Miskolcz város levéltárában.

Családjaikból sok már kihalt, de viszont sok tartotta fenn magát a mai napig is. A nevek közül nevezetesebbek voltak: Pova, Dona, Szonte, Dúnsa, Csitiri, Gyika, Lika, Pompéri, Rajkovits, Kozminszki, Ziuzifa, Pilita, Pádits, Povovszki, Teodorovits, Zsifkovits, Nesztorovits, Liubibratics, Lyubó, Mihalovits, Nikolits stb. Nem hiányzanak azonban helynevektől vett vezetéknevek sem, mint Pécsi, Tokaji, stb. valamint ilyenek: Görög, Rác, Kurucz stb.

Hivatalos okmányain minden görög kereskedő saját pecsétel élt, mely neve kezdő betűin kívül egy paizsban kereskedelmi jegyét, a mely tulajdonképen ismét neve kezdő betűiből alakított, tartalmazta. Ez volt a most oly divatos monogram (monogramma) kezdete. A monogrammból azonban a keresztsóhasem hiányzott. Sokban hasonlítanak e jegyek a középkori építészeti, vagy kőfaragó jegyekhez. A kereskedelemben a régi velenczeiek s a XVI-ik század hollandiai kereskedői elevenítették föl.

Egy görög kereskedő üzletének rövid történetét akarjuk itt pár vonással ecsetelni, főleg azért, hogy meghatározzuk ezzel helyöket XVII-ik századbeli kereskedelmünk történetében. A görög, mint élelmes nép, mindennel kereskedett, a bor kereskedelmén kívül azonban a XVI-ik század végén és az egész XVII-ik századon át, a midőn a katonaság fizetése illetőleg zsoldjában rendszeren a ruházatához szükséges posztót és különböző szöveteket is természetben kapta — a posztó- és szövet-kereskedést is uralta. — E mellett azonban, persze csak oly titokban, jóféle török dohányt is árulgatott, katonák számára, — akiknek akkoron szigoruan tiltva volt ez az istentelen élvezet. Természetes, hogy másrészt a dohányt az országot még széltében uraló török kedvéért is tartotta a görög.

Ilyen fajta kereskedésre szövetkezett felső Magyarország egyik városában 1685-ben, *Panduka Demeter*, *Trapcsy Demeter* és *Rác Péter*. Szerződések szerint, mely görögül van írva s a görögök bírása: Tódor István, Görög András és Kondorossy János által láttamoztatott, ¹⁾ Isten és Boldogasszony segítségével kereskedésbe állván, úgy egyeztek, hogy kár és haszon közös leszen közöttük. és hogy a közös tőkébe az első 1640 frt, a második 3030 frt, s a harmadik 1200 frtot tesz le.

Az üzlet nagy hirtelen széles mederben indul meg, ezreket és ezreket forgatnak, házakat szereznek és számos szolgát tartanak. akik az árúkat városról-városra viszik. Csakhamar azonban panaszkodni kezdenek, hogy »minden csak adósságra kél«, nagyon sokan veszik igénybe a hitelt, közöttük legtöbben az asszo-

¹⁾ *Országos levéltár*, Lymbus II. sor. 33. cs. b.

nyok. Sok akkori jónévű asszonyságnak maradt a görög boltosnál. becsületes Pandoka Demeternél, afféle írása, mint nemzetes és vitézlő Rajczy Istvánné asszonyomnak — hogy: »Adjon az Laczi fiának jó dolmányának, azokra gombot, sinórt, pamutot vagy csinavat, az láncának öt ingire patyolatot, az Laczinak jó dolmányának valót, gombokot, sinórt, az láncának két ingvállra valót, ugyan neki csizmát, fekete selymet, fehér selymet, egy koncz papirost, egy füzőnek valót az lánynak, egy kordovánt, egy selyem karmanityut, egy ingvállnak valót magamnak.« Alatta van a kereskedő megjegyzése: — »egy polturát sem fizetett benne.«¹⁾

Mindamellett csak ment egy darabig így is az üzlet, mert a katonaság részére szállítandó posztó és egyéb szövetneműek mindig helyreütötték a mérleget.

Akkor tájt ugyanis sokkal fényűzőbben öltözködtek katonáink, mint a mai szigorú uniformisatio korában. A legszebb és legdrágább posztók, sőt a bársony sem ritka egyenruhájokon. 1554. decz. 22-én a kamara által Trencsén. Kassa. Várad, Eger, Léva, Kapornak, Kékkő, Kapuvár, Palota, Paczoth és Komárom várak őrségei számára összesen 41,130 forint ára posztó utalványoztatik ki. Ezek közül maga Komárom őrsége 10 ezer forint árát kap. Ez utalványozás alapján biztos áttekintést nyerünk arról, hogy akkori katonaságunk miként öltözködött, hogy volt egyenruházva. A posztónak, melyet bécsi és brabanti rőf szerint mértek, két főfaja volt: a *Londiss* és a *Schaia*, az elsőnek rőfe volt 9 forint, a másodikonak rőfe 20 forint. Mindkét fajból szállítottak a katonaságnak: vörös, fehér, sárga, kék (ebből legtöbb), bíbor, fekete és zöld. Szállítottak ezenkívül a következő posztók: *carasia*, rőfe 16 forint, *Hofer*féle 5 forint, *skofium* 28 forint, *morva* 6 forint, *sléziai* 9 forintjával és *Tünkel-Püchler* nevű posztók;²⁾ 1650. táján pedig a tokaji német őrség részére *carasia*, *bagazia*, *morva* posztó, ugyanakkor a kállói huszárság részére ezen felül még vörös bársony is szállítottatik, melynek rőfe 7 forintba került.³⁾

Mint említők tehát, míg az efféle szállításokban részesek voltak, csak volt nyereségben részesek, de midőn néhány év múlva Rácz Péter az egyik társ elhalálozék, ki, úgy látszik, az üzlet lelke volt, csakhamar beállott a bukás is, főképen a mód nélkül való fizetelenség, értsd a hitelezés miatt.

Ekkor azután a megyei szolgabíró és a görögök bírása veszik fel a csőd állagát, híven leltározva az adósságokat és a boltban levő portékát is az üzlettársak bemondása szerint.

¹⁾ Orsz. Levéltár, Lymbus u. o.

²⁾ Orsz. Levéltár, Lymbus u. o.

³⁾ Orsz. Levéltár, Lymbus u. o.

Miután az akkor divatos szöveteket e leltárban jóformán mind felsorolva találjuk, a mely tehát e szerint kostümtani szempontból is nagy érdekű, az egészet ide igatjuk:

Baharia patyolat 30 vég, vége 10 frtjával	300 frt	— den.
Jancsár patyolat 7 vég, vége 25 frtjával	175 »	— »
Köz jancsár patyolat 4 vég, vége 12 frtjával	48 »	— »
Ezüstös végű patyolat 1 vég, vége 15 frtjával	15 »	— »
Baharia patyolat 4 vég, vége 10 frtjával	40 »	— »
Ezüstös végű baharia patyolat 1 vég	12 »	— »
Gyapot patyolat 6 vég, vége 6 frt 50 denár	39 »	— »
Ezüstös végű patyolat, egész vég ára	10 »	— »
Keskeny patyolat egy vég ára	5 »	— »
Félvégű jancsár patyolat 5 vég á 9 frt	45 »	— »
Ezüstös végű, 4 vég á 12 frt	48 »	— »
Fejér végű patyolat egy vég	16 »	— »
Ugyanaz köz fejér végű 1 vég	10 »	— »
Kármán patyolat 1 vég.	6 »	— »
Gyapot patyolat 8 $\frac{1}{2}$ vég á 6 frt 50 den.	52 »	25 »
Török gyolcs 140 vég á 2 frt	280 »	— »
Ezüstös végű patyolat 1 vég á 12 frt	12 »	— »
Jancsár patyolat 1 vég á 25 frt	25 »	— »
Köz jancsár két vég á 12 frt.	24 »	— »
Futa előruhának való 4 $\frac{1}{2}$ vég á 1 frt 50 den.	6 »	75 »
Fejér végű patyolat 1 vég á 10 frt	10 »	— »
Fekete selyem keszkenő 4 $\frac{1}{2}$ vég á 3 frt 60 den.	16 »	20 »
Török vászon 13 vég á 2 frt.	26 »	— »
Kék foszlány nro 9 á 1 frt 20 den.	10 »	80 »
Foszlány nro 12 á 1 frt 50 den.	18 »	— »
Kis foszlányok nro 48 á 90 den.	43 »	20 »
Foszlány nro 5 á 1 frt 20 den.	6 »	— »
Fejtő bagazia 1 vég 17 sing á 6 frt 80 den.	6 »	80 »
Sodrott selyem egy nyitra nro 1 á 5 frt 40 den.	5 »	40 »
Keszkenyő 8 vég á 6 frt	48 »	— »
Közönséges paplan 8 drb á 7 frt	56 »	— »
Öreg foszlány 1 drb á 3 frt 60 den.	3 »	60 »
Veres öreg foszlány 7 drb 3 frt 60 den.	25 »	20 »
Fejér öreg foszlány 5 drb 3 frt	15 »	— »
Közönséges paplan nro 3 á 7 frt	21 »	— »
Másféle paplan nro 2 á 7 frt.	14 »	— »
Egy róka hát	9 »	— »
Török vászon 7 vég á 2 frt	14 »	— »
Czérna gomb két kötés á 60 den.	1 »	20 »
Török gyolcs 126 vég á 2 frt	252 »	— »

Bártfai gyolcs 50 sing á 10 den.	5 frt	— den.
Kétszeres gyolcs 90 sing á 10 den.	9 »	— »
Karakói abrosz 2 drb á 1 frt 50 den.	3 »	— »
Kék foszlány nro 9 á 1 frt 20 den.	10 »	80 »
Köz foszlány nro 13 á 90 den.	11 »	70 »
Fekete béllés nro 3 á 3 frt.	9 »	— »
Török csizma 2 pár á 2 frt 50 den.	5 »	— »
Kordovány csizma 3 pár á 1 forint 80 denár (1 tallér)	5 »	40 »
Foszlány nro 20 á 90 den. (fél tallér)	18 »	— »
Kármány patyolat 1 vég	6 »	— »
Testszinű keszkenyő 1 vég	4 »	— »
Kassai czérna 23 vég á 1 frt	23 »	— »
Paplanv keszkenő 2 drb á 50 den.	1 »	— »
Sárga kordovány 3 kötés á 10 frt	30 »	— »
Veres kordovány 20 kötés á 10 frt	200 »	— »
Kordovány 6 kötés á 10 frt	60 »	— »
Karmasin bőr 8 drb á 3 frt 60 den.	28 »	80 »
Kék öv 7 drb á 1 frt	7 »	— »
Iszler bagazia 14 vég á 2 frt	28 »	— »
Aba posztó egy vég és 6 sing á 5 frt.	5 »	— »
Gyapot patyolat 2 sing á 30 den.	— »	60 »
Bagazia patyolat 19 sing á 60 den.	11 »	40 »
Ezüstös végű sing 33, á 60 den.	19 »	80 »
Kékfejtő, 208 nitra á 90 den.	187 »	20 »
Fél vég foszlánynak való matéria 3, á 1 frt	3 »	— »
Paplannak való matéria 1 vég á 2 frt 50 den.	2 »	50 »
Vastag vászon 50 sing á 6 den.	3 »	— »
Fejér iszlar 2 vég, á 1 frt 80 den.	3 »	60 »
Nyest négy bokor, á 3 frt	12 »	— »
Varratlan paplan 3, á 4 frt	12 »	— »
Öreg paplan 3, á 8 frt	24 »	— »
Török gyolcs 64 vég, á 2 frt.	128 »	— »
Kordovány 13 kötés á 10 frt	130 »	— »
Karmasin bőr 4 drb á 3 frt 60 den.	14 »	40 »
Kis foszlány nro 10, á 1 frt	10 »	— »
Dohány	25 »	— »
Selyem 30 nitra á 4 frt 50 den.	135 »	— »

Összesen: 2953 frt 60 den.

Ennyi a boltban talált vagyon. Ehhez járul még a kint levő sok adósság, egy 150 frt árú ház Debreczenben és 200 arany készpénz a két kereskedőnél.

Mindezek ellenében azonban adósok debreczeni Varga

Andrásné asszonynak 110 arannyal, a mi 4 frt 50 denárral számítva teszen	495 frt — denárt
Görög Kozmának 222 arannyal, teszen	990 » — »
Kondorossy Jánosnak 220 arannyal, teszen	990 » — »
Pauda Istvánnak 8 ezüst tallér per 2 frt	
10 denár	16 » 80 »
Kis Kristófnak 110 tallérral	198 » — »
Az árváknak (valószínűleg az elhunyt Rácz Péter árváinak) 570 ezüst tallérokkal, teszen	1197 » — »
Rácz Demeternek 140 ezüst tallér	294 » — »
A szolgálknak fizetések hátra vagyon	350 » — »

Vagyis összesen: 4682 frt 80 den.-ral és ennek egyévi kamatával, ami is minden tíz aranyra két aranyat teszen.

Látni való tehát, hogy akkor, amidőn az 5870 frt tőkével megkezdett kereskedés 4682 frt adóssággal szemben a boltban kéznél levő 2953 frt 60 denár értékű árukészlet mellett is megbukik, — a bukás oka a hitelezés, a nemfizetés. Vagyis másszóval Panduka Demeter uram nagyon becsületes görög volt, nemcsak hogy gondatlanul és jámborul hitelezte ama nemzetes és vitézlő asszonyságoknak a sok mindenféle skofumos szövetet karcsu ingvállak, fűzők és karmantyukra, — hanem ezenfelül még úgy bukott meg, hogy a boltja, mint láttuk, tele maradt portékával. Efelett, a modern csőd eljárásunkban annyira ritka eset azonban bennünket főképen azért érdekel, mert ha Panduka Demeter uram úgy kereskedett volna, hogy adós is maradt volna és a boltja is üres lett volna, — akkor nem lett volna mit leltározni s mi most nem tudtuk volna meg, hogy micsoda portékája volt Magyarországon a XVII-ik században egy görög boltosnak.

DR. SZENDREI JÁNOS.

TORTÉNETI IRODALOM.

Magyarországi jogtörténelmi Emlékek.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Ez összefoglaló [collectiv] cím alatt jelent meg: »*A magyar törvényhatóságok jogszabályai gyűjteményének I. kötete*«, mely: »*Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályait*«, foglalja magában, összeállították dr. *Kolozsvári Sándor* és dr. *Óvári Kelemen* kolozsvári kir. egyetemi tanárok, kiadja a m. tudom. Akadémia Budapestén, 1885. 8-dr. I—VIII, 1—639 lapon, egy szak- s egy betűrendes tárgy- és tartalommutatóval I—L lapon.

Az I. kötet után következni fognak az anyaországi jogszabályok II., III. tán IV-ik kötetei. E kiadvány a magyar jog- és történettudomány oly becses forrása, s mint uttörő munka a tudomány figyelmére annyira méltó, mint akadémiai kiadvány, annak hírnevét és tekintélyét oly közelről érinti, hogy annak a forrás-közlések kritikái szabályaival megegyezését és teljes megbízhatóságát a tudomány minden lelkiismeretes művelőjének és komoly barátjának, az egyéni és más érdekek fölébe kell helyezni. E felfogás, mint független gondolkodás eredménye — úgy hiszem — szakembereinkkel közös. Ebből kettő következik. Ha a kiadvány ellen alapos kifogás nincs, akkor szerencsét kell kívánnunk a gyűjtemény összeállítóinak sikerült hasznos munkájukhoz, az Akadémiának az értékes mű kiadásához, a melynek anyagi költsége erkölcsi kamatokban bőven megtérült; ellenben ha vannak benne lényeges fogyatkozások, tévedések, ha nem vétettek tekintetbe általánosan elfogadott forrásközlési szabályok, vagy nem helyesen, nem mindenben következetesen alkalmaztattak, ez esetben e szakban foglalkozóknak kötelessége, hogy a kiadvány szerkesztőit és az Akadémiát azokra figyelmeztessék. a szerintök jobbat és helyesebbet bizonyítékokkal támogatva. kimutatván: a további tévedések kikerülését s e rendkívüli becsű jogtörténelmi források kritikáiból és szabatosabb kiadását lehetővé tegyék.

Engem egyedül e hazafias szándék vezérelt. Egy sajtó alatt levő művemnél gyakran kellvén a kiadványt használnom, úgy jöttem véletlenül jó oldalainak, gyöngéinek tudomására. Alaposan

áttanúlmányoztam, s azon reményben, hogy tán lesz valami használható bennök, észrevételeimet s hazai viszonyainkból elvont nézeteimet és javaslataimat itt adom elé.

Aki a magyar történeti forrásközlések nagy mérvét, ellenben a feldolgozó történetírás mérsékelt arányát és lassu előhaladását 1851. óta komoly figyelemmel kísérte, lehetetlen, hogy ne vágyják megérni az időt, mikor a forrásközlések legalább nagyjában bevégeződvn: megírható legyen Magyarország Története, úgy, a mint arra az angol, francia és német nemzet nagynevű történetírói az irányt és mintát már megadták. De nálunk még eddig sok a teendő, sok a kiadni való forrás.

Nézzük a megtett utat, abból kitűnik, a mi még hátra van.

1851—52-ben, ama vészszel fenyegető korszakban, midőn Magyarországon minden szívet és lelket áthatott egy történeti forráskiadásra tömörült hazafias baráti körnek a történelmi munkásság megkezdését jelentő zászlójára írt ama jelszó: *Peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit* — Magyarországon és Erdélyben mintegy szellemi villanyérintésre megkezdődtek a *scriptor-ok, krónikák, m. történelmi emlékek, Árpád- és vegyesházi, török s máskorszakbeli oklevéltárak* kiadásai; száműzötteink felkutatták és lemásolták az európai államlevéltárakban századokon át rejllett iratokat, követjelentéseket s más emlékeket, a mik aztán az Akadémia és mások kiadványaiban tétettek közzé. Ugyan ez időtájatt indult meg a monographia-irodalom, évről-évre bővítve történetforrásaink anyagtárát. Később az Akadémia kezdeményezte a *Magyarországi és Erdélyi országgyűlési emlékek* kiadása kettős vállalatát, mely történetírásunknak mély alapot s tágas látkört adott, s előtte új ismeretek gazdag bányáját nyitotta fel.

A történeti források felfödözésének és nyilvánossá tételének efokozatos és természetes menetét látva, minden szakember biztosra vehette, hogy a forrásközlés sorának nem sokára rá kell kerülni a törvényhatóságok helyhatósági szabályai összegyűjtésére és kiadására is.

Az ismertetés alatti kiadvány e várakozások teljesülése, sokak sejtelmének megvalósulása.

Atalában kimondható, hogy a szerkesztők vállalata szükséges és időszerű, s úgy jogi, mint politikai történetírásunkra nézve nagy az értéke. Előszavukban teljesen meggyőző alapossggal van feltüntetve az általuk közzétett helyhatósági szabályok fontossága és szükséges-volta. Azt, a komoly tárgyhoz illő nyomós bevezetésnek irányát és tartalmát helyesnek, a kettős tárgymutatót. a jogtörténeti magyarázó s útáló jegyzeteket a könyv igen becses részeinek tartom, az anyagnak a három alkotmányrésznek nemzet területi, közjogi és történeti állása s időrend szerinti beosztását és tárgya-

lását czélszerűnek itélem. De az egész anyag feldolgozására, a helyhatósági szabályok czíme és neve meghatározására, úgy szintén a közlések alakjára s hitelességére lényeges megjegyzéseim s szerzők technikai tárgy-kezelésétől eltérő nézeteim vannak, a miket a fennebb érintett okoknál fogva az ügy érdekében nyilvánosan elmondani jóknak látom.

En is foglalkozván forrásművek kiadásával: saját tapasztalataim és mások figyelmeztetései folytán ily kiadványoknál a következő elvek követését tartom föltétlenül szükségesnek.

Elsőelv: A forráskiadó köteles föltétlenül mindig *eredetit* adni; ha az bárhol létezik, fölkeresni, másolatát azzal összehasonlítani, s hogy azt megtette, kiadványában minden egyes közlésnél jegyzésben világosan kifejezni, útálva a levéltárra, a hol, s a levéltári jelzésre [signatura], mely alatt az megtalálható, azért, hogy aki meg akar róla győződni, megtalálhassa.

Másodikelv: Eredeti hiányában köteles *hivatalosan vagy illetékes egyének által hitelesített másolatokat* közölni s ezt és azok hol megtalálhatását jegyzésben szintén határozottan kifejezni.

Harmadikelv: Ha egyik sem létezik, akkor nyílik jog, a kénytelenség joga, egyszerű másolatot közölni, azt is világosan megmondva.

Negyedikelv: az eredetit — legyen oklevél, törvényczikk, helyhatósági szabály, krónika, vagy bárminő *forrásanyag* — tartalmilag és alakilag *teljes épségében kell adni*, saját betűjegyeivel, ékezésével és központozásával, sem elől, sem végén vagy közepén hozzá semmit adni vagy belőle elhagyni meg nem engedhető. A miről a közlő azt hiszi, hogy olvasóinak egy része meg nem érti, külön jegyzésben tegye érthetővé; ha maga sem érti, tegyen kérdő jelt utána, figyelmeztetve másokat, hogy ha tudják annak jelentését, levélben vagy hirlapban közölhessék. Egészen elhallgatni ismeretlen szokat vagy kifejezéseket, s az olvasót bizonytalanságban hagyni, nem helyes. Az író könyvével a tanító tisztét gyakorolja — minden kötelelességeivel és felelősségével.

Ötödikelv: Roszul leírt szóknál, latinban [sic], magyarban [így] utántétellel kell kijelölni, hogy az az eredeti vagy másolat írójának vétsége; jegyzésben meg is igazítható, ha a kiadó bizonyos fölöle, hogy a leírt szó csak az lehet s az is akart lenni. Ezzel a közzétett oklevél vagy helyhatósági végzés használhatóbbá lesz.

Hatodikelv: Helyhatósági szabályok [Statuta, Constitutiones] közlésénél a királyi kiváltságot, vajdai törvényszéki határozatot, fejedelmi táblai ítéletet, annak kell czímezni és nevezni. a mik, a mi a szövegben foglaltatik, tehát *kiváltság, vajdai határozás, fejedelmi táblai ítélet* czímen és néven kell adni; megcsonkítani, elejét, végét kihagyni nem lehet, mert az teszi egészszé és hitelessé. Az

eredetinek meg nem változtatását a forráshűség föltétlenül követeli, mert az oklevelek bevezetésének és bezárásának kiadói jegyzetben adása magán-cselekvény, amihez kétely fér; míg a — királyok, törvényhatóságok és törvényszékek eredeti végzéseinek s kiadványainak hinni mindenki köteles.

Hetedik: A szóban levő könyvben nagy megfontolást érdemelnek a közlések címei. A szerkesztők adták egészen szabályosan az eredeti jegyzőkönyvből vett hosszabb vagy rövidebb címeket. például Maros-Vásárhelynél, többnyire Aranyos-széknél. Kolozsvármegyénél s. a. t. Sok helyt használják szintén helyeseu a közlemény *Constitutio* címét, mint például: Udvarhelyszéknél és Marosszéknél, mert ott az eredetiben is így van; más helyen ismét a *Statutum* címet, mint például: Küküllő- és Krasznavármegyénél. Zilah városnál. Nem kifogásolható, mert ezeket az erdélyi muzeum gyűjteményéből vevén: ott úgy találták, s úgy is kellett közölniök. A *Statutum* címet használták tulnyomólag a százsz nemzet, Szeben és más százsz városok helyhatósági szabályai közlésénél is; mert a cím a forrásban is úgy volt. De használtak főleg Kolozsvármegyénél a *Constitutio* és *Statutum* címen kívül — híven az eredetihez — ily címeket is: *Conclusio*, *Conclusum*, *Deliberatio*, Kolozsvár városánál szintén a *Constitutio* és *Statutum* címen kívül: *Kolozsvár város articulussai*, *Certi Articuli*, *Decretum Civitatis*, *Kolozsvár városi Deliberatum*, *Kolozsvár városi Decretum*. Helyesen, mert az eredetiben így volt.

Én ebből azt a *nyolczadik* elvet vonom el: a forráskiadónak meg nem engedhető, hogy eredetijének más címet adjon, mint a mi annak címében. szövegében vagy a szöveg természetében benne van. Az elébbi pontból nyilván láthatólag a kiadvány szerkesztői, ahol csak lehetett, ezt az elvet követték. a közlendő végzésnek az eredeti j.-könyvekben talált bármely címét változatlanul használván; csak ott mellőzték. a hol a végzésnek vagy határozatnak nem volt jegyzőkönyvi címe. Itt a szöveget meg nem olvasván, vagy ha megolvasták. mint vevén észre, hogy a határozó testületek s vármegyei és városi közgyűlések jegyzőkönyvszerkesztői sok végzésben a szöveg tárgyfeloldása [*expositio*] végén gyakran használták: *statutum est*, *conclusum est*, *deliberatum est*, úgyszintén: *ordinaverunt*, *disposuerunt* sat. vagy: *végezték*, *határozták*, *rendelték*, *elintézték* s más ily kifejezést, nem adták annak az ebből önként folyós könnyen kitalálhatott főnév címet, hanem csak úgy könnyedén, minden ily esetben saját találmányukat. a *Statutum* címet használták, a mi meg nem engedhető; mert — amint már érintve volt — a címben csak az lehet, a mi a szövegben benne van. Ha a végzésben ily meghatározó kifejezés nincs, akkor a *végzés* szó használandó, kifejeztetvén benne: mely vármegyei vagy

városi közgyűlés által? mely évben és napon hozott az? például: Kolozsvár sz. kir. város esküdt közönségének ez évben. és napon hozott helyhatósági végzése vagy végzései, úgy, amint az oklevéltári kiadásoknál egy-két sorban, az oklevél magvát szokás adni. Hátrább lesz erre példa idézve. Engem sok ok bírt arra, hogy ezt helyesnek tartsam; de ha ellenkezőről meggyőzetem, köszönettel fogadom el a jobbat.

Egy városnak, például: Kolozsvárnak, három százados életében ugyanannyi közgyűlési jegyzőkönyve van, minden évben hoz a közgyűlés egy vagy más konkrét esetben számos oly végzést, melyek nem állandó szabályalkotás tárgyai, hanem pillanatnyi szükség idézte elő s tartama elmúló, az ilyen a szükség megszűntével elavul s érvénye megszűnik. Ha a kiadvány szerkesztői eddigi elvöket követik, s a mi végzés ott vagy más törvényhatóság közgyűlésében kél, mind *Statutum* má bélyegzik és közlik, akkor csak Kolozsvárnak 1556-tól fogva, a mikor j.-könyvei kezdődnek, bizonyára lesz *egy pár ezer Statutum*a. Amit már eddig közöltek kiadók az 1585—1605. évek köréből, 50-nél többre megy. Ha ez időköz előtti és utáni j.-könyvekre visszamennék s más törvényhatóságoknál is az elvet alkalmazva, rendszerökbe mint *Statutum* minden intézkedő és szabályozó végzést fölvesznek, a megjelent I. kötetet kétségtelenül követni fogja a II-ik, III-ik, sőt XV—XX-dik pótlék-kötet is, és kiadók *Statutum publicatiójának* vége-hossza nem lesz. Ez képtelenség. Itt a *Statutum*nak fogalmában vagy alkalmazásában felfogási hibának kell lenni. Elméletileg és tág értelemben mondható *Constitutió*nak és *Statutum*nak minden végzés, amit a *vármegyék* a Prolog. II. r. 2. és 5. §. a *városok* a 7. §. értelmében: szántók, rétek, erdők, folyók őrizéséről, használásáról, malmok állapotjáról, törvénykezési terminusok és peres eljárás miként tartásáról s. a. t. hoznak s a fejedelem megerősíti; de szorosabb értelemben s a gyakorlat által megállapítva, mégis *Statutum* alatt a törvényhatóságok végzéseinek egy egész csoportját. t. i. az örökösödéssre, perrendtartásra, mezei rendőrségre, szüretelésre és borárulásra, iparüzésre és kereskedésre sat. tartozókat egybe fogva, rendszerbe véve lehet és szokás *állandó szabálynak* [*Statutum*] mondani, a mihez a törvény a felsőbb jóváhagyást is szükségesnek mondja; azért az alkotó tvhatóság kebelében valóságos törvény erejével bír s tartama hosszú időkre terjed.

A székelyek külön nemzeti törvényeit és szokásait a Prol. III. r. 4. tit. 7. §. az ország törvényeitől és köz végzéseitől [*Leges et Statuta Regni Generalia, Constitutiones et Decreta Regni Prol. II. r. 3. §. 5. §.*] megkülönböztetőleg s azoknak teljesen alárendelve, helyhatósági jognak [*Jus Municipale*] nevezi, a gyakorlat azonban következetesen *Székely nemzeti Constitutiók* névre változtatta.

Ezek azon elvek, melyeket én forrásművek kiadásánál követendőknek vélek, s a melyeket a szóban levő kiadvány további kötetei összeállításánál figyelembe vétetni ohajtanék.

És most a könyv tárgyának az eléadott elvek értelmében való bíráló ismertetésére térek, követve annak beosztását, s a *székely, magyar és szász nemzeti* és törvényhatósági Constitutiók, Statutumok és végzések felőli észrevételeimet sorban mondom el:

I. Székely nemzeti, trv.-hatósági és községi Statutumok 1451 --1778.

a) A Székely nemzeti.

1—2 lap. 1451. Czim: *Székely nemzeti Constitutio*, a mi a szöveg tartalmával formai okoknál fogva nem egyezik. Ez a székelység számára, nem általa, de a marosszéki székelység főembereinek jelenlétében, a főkapitány- és királybíróból s 24 esküdt ülnökből álló vajdai törvényszék által hozott *bírószági ítélet*, mely később vált a nemzet törvényévé [Constitutio.] E közlésnek tehát, mint-hogy *történeti forrás* hitelességével kell birnia. kritikailag helyes czíme ez lett volna: »1451. ápril 9. [feria 3^a prox. ante fest. S. Barnabae Apostoli] *kelt vajdai ítélet a székely örökségekben való időmúlás s a fi- és nő-ág birtoki örökösödése tárgyában.*«

7—13 lap. 1499. Czim: *Székely nemzeti Constitutio*; ez szintén nem egyez meg az oklevél tartalmával a dologban és formai okoknál fogva. Ez kir. kiváltságlevél [Privilegium], mely a székelység nemességét, honvédelmi kötelezettségét és önkéntes ökor-adóját, a székely nemzeti ispánnak véneivel és ülnökeivel köztörvényszék [Generale judicium] tartását, a székely nemes hűtlenségi vétke, az ország ellen fellázadása. régi törvényeik megrontása s birtokaik elfoglalása eseteit szabályozta, mely szabályozási kiváltság szintén később vált a nemzet törvényévé [Constitutio.] — Önként értetik, hogy a kiváltságlevél bevezetése és záradék elhagyása, az oklevél hitelességét csorbitja. E közlésnek tehát a forráshűség és kritika követelményei szerint helyes czíme ez lett volna: »II. *Ulászló királynak 1499. jul. 20. [in festo b. Margarethae virg. et Martyris] kelt kiváltságlevele a székelység újszói és személyes kötelezettségei tárgyában.*«

13—16 lap. 1505. Mi, egész székelyföldnek lakosi s. a. t. E közleménynek helyesen adatott: *Székely nemzeti Constitutio* czím.

16—19 lap. 1506. E közléshez: Mi, Székelyország földének lakosi s. a. t. szintén helyes czim, a *Székely nemzeti Constitutio*.

19—28 lap. 1555. A székely nemzet által, Dobó István és Kendi Ferencz erdélyi vajdák alatt Udvarhelyen hozott végzéseknek is helyes czíme: *Székely nemzeti Constitutio*.

b) Csik-, Gyergyó- és Kászsónszék Constitútiói.

90—102 lap. 1650. E közlés czíme is az előbbi. Hogy ezek magva 1650-ki eredetű, kitűnik az 1714. decz. 5-ki Constitutio utolsó előtti 4-ik pontjából, a hol világosan írva van, hogy Csik-Gyergyó- és Kászsónszék közönsége 1650-ben octóber 27-én Petki István idejében constitutiókat hozott, s minthogy az eredeti nem létezik, és sem az akkori címéről, sem a tartalomról bizonyosat tudni nem lehet: a kiadónak az erdélyi muzeum gyűjteményéből való közlését, mint a forrással cím és szöveg tekintetében egyezőt s kétség alá nem vonhatót, így adni helyes volt. Ez az ítéletem a *Csik- Gyergyó- és Kászsónszéki* ezután következő azon közlésekre is, melyeknek forrása ugyanazon Petki-féle constitutio-gyűjtemény; ámbár én helyesebbnek tartottam volna, hogy a szerkesztő-kiadók, mikor a kis országrész ily fontos történelmi kérdéséről íráshoz kezdettek, mindennek előtt annak levéltárában nézzenek utána: ha nem található-e ott arról valami? De ez az erdélyrészi történetírók általános rossz szokása, a mi — a mint ez esetben is történt — súlyosan boszulja meg magát. Az országos levéltár illető osztályában megtalálták volna e helyhatósági szabályokat ily cím alatti hivatalos másolatban:

Constitutiones Inclitor. Sedium Siculicalium Csik, utriusque Gyergyó et Káson ad Excels. R. Gubern. submissae s. a. t. melynek zárata ez:

E Protocollo Inclyt. S. S. Csik-, utriusque Gyergyó- et Káson Publico in Csik Szentkirály 1^a Octobr. 1775. Extrad. per Thomam Kovács, dictator. Sed. Publ. Ordin. Notarium.

Ez egészen hiteles forrás lett volna.

118—119 lap. 1712. Cím: *Csik-, Gyergyó- és Kászsónszék Constitutiója*, szintén helyes, mert a 154—155 lapon levő 1745. jun. 11-ki végzés rá utalólag ezt világosan *Constitutió*nak nevezi.

119—122 lap. 1714. cím: az előbbi, kiadók az eredeti hiányában Kilyéni Székely Mihály után közlik, a kire, mint forrásra, a hitelességi felelősség áthárúl.

122—123 lap. 1714. Cím szintén az előbbi. Ez is az erdélyi muzeum kéziratárából való. Ennek gyűjteményéről hátrább mondom el ítéletemet.

129—131 lap. 1726. } Mindkét helyen az előbbi cím van,

131—132 » 1727. } ítéletem ezekre is hátrább következik.

149—150 » 1729. Cím: *Csik-, Gyergyó- és Kászsónszéki Constitutio*. Ez évi febr. 15-ki végzések az 1785-ki jan. 10-kiekben [Székely M.-nál 154 lap.] világosan *Constitutió*nak mondatván: a címet ez oknál fogva a hitelesség szempontjából is helyesnek tartom. Ezek, valamint a 150—151 lapon levő 1739. febr. 14-ki, a 152 l.

levő 1741. jan. 3-ki, ugyanazon l. levő 1743. decz. 30-ki. 153—154 l. levő 1744-ki [napja nincs kitéve], 154 l. levő 1744. október 19-ki. 154—155 l. levő 1745. jan. 11-ki, valamint a 155 lapon levő 1745. és 164 lapon levő 1769. évi ugyan előbbi című közlések szintén az erdélyi muzeumból valók levén: fennebbi észrevételem ide is illik.

b) Háromszék (Kézdi-, Orbai-, Sepsi) Constitutiói.

Legelső a 2—7 lapon levő 1466-ki, melynek címe ez: *Kézdi-, Orbai- és Sepsi székelyek [Háromszék] Zabolán alkotott és Szentgyörggyi és Bozini János erdélyi vajda által megerősített Constitutiói*. Ez oklevél címe a brassai eredetiben bizonyára nincs meg, én nem is tartom helyesnek. Ebben ugyanis ily kifejezések vannak: *rendeltetett* [ordinatum est, ismét decernentes decrevimus] kétszer, azután: úgy intéztetett el [compositum est], tovább: határoztuk [conclusimus], még tovább kétszer: végeztük [decrevimus], megint háromszor: meghatároztuk [statuimus], egyszer: akartuk [voluimus]. Ezek csak sejtések, de világosan van mondva benne az, hogy a királyt a kézdi-, orbai- és sepsi székelység sokféle elnyomtatása miatti panaszai indították meg, az bocsátotta ki a vajdát és székely ispánt, hogy összehíván az erdélyi részek fő nemeseit és minden székek előkelőit s a község közül valókat: a székelyek régi törvényeit és jogait vizsgálják és állapítsák meg s örök időkre állandósítsák. Ily oklevél címéből a király ki nem hagyható s az oklevél a székelyek által hozott constitutióknak nem mondható.

Helyesebb címzés lett volna szerintem ez: »*Szentgyörggyi és Bozinyi János ispán erdélyi vajdának és székelyek ispánjának a kézdi-, orbai- és sepsi [háromszéki] székelyek régi törvényei és jogai megvizsgálása, megállapítása és örökidőkre biztosítása végett Mátyás király nevében 1466. jan. 20-án [in festo beatorum Fabiani et Sebastiani Martyrum.] kiadott intézkedései és rendeletei [dispositiones et ordinationes perpetue et irrevocabiler factae et conclusae stb.] cikkekbe [articuli] foglalva.*«

104—105 lap.	1686.	} Mind háromnak címe: <i>Háromszéki constitutio</i> , kilyéni Székely Mihály után közölve, a kin van a felelősség.
105	» 1698.	
105—106	» 1699.	
108—113	» 1700.	
113—114	» 1701.	} K. Székely M. után levén közölve, a felelősség rá hárul.
117—118	» 1708.	
119	» 1712.	

114—117 lapon *K.-Vásárhely* mezőváros helyhatósági szabályai vannak közölve 1703. és 1773-ból. Erre megjegyzéseimet hátrább a IV. pont alatt külön teszem meg.

A 123—125 lapon a tulajdonos dr. Kolozsvári Sándor tanár Szacsva község helytartósági szabályait közli *eredetijéből*, a végén levő *törvény* szó igazolja címét.

c) Udvarhelyszék Constitutiói.

126 lap. 1723. Címe: az előbbi, közölve a nemzeti ládában levő *eredetiből*. Ha ott a címér, nincs egyéb észrevételem, mint az, hogy zárjel között a kelés napját is ki lehetett volna tenni.

132—146 lap. 1727. Az *eredeti* hiányában K. *Székelly Mihály könyvéből* kiadva, a kin van a felelősség.

156—157 lap. 1751. A cím itt is az előbbi, közölve az *eredeti j.-könyvből*; zárjel közt a kelés napja kitehető lett volna.

163—164 lap. 1765. Közölve Udvarhelyszék levéltárából, de annak mellőzésével: *eredetiből* vagy *másolatból*? a mi a hitelességet csorbítja.

164—165 lap 1772. Kiadók egy continua táblai végzést neveznek *Constitutiónak*, én *végzés* címet adtam volna annak, mert az. Ezt a *forrás szövege meg nem változtathatóságának* elve követeli.

d) Marosszék Constitutiói.

39—79 lap 1610—1718. Címe *Marosszék constitutiója*. A kiadás a rendszerbe foglalt *eredetiből* történvén: csak helyeslni lehet.

Ide tartoznak Maros-Vásárhely Constitutiói.

28—30 lap. 1604. } A cím mindháromnál az *eredeti jegyző-
30—31 » » } könyvi cím*, helyesen, legfeljebb a kelés
31—37 » » } napját lehetett volna zárjelben kitenni.

37—38 lap 1606., 38—39. l. 1607., 79—81. l. 1611., 81. l. 1614., 81—82. l. 1617., 82. l. 1633., 83—88. l. 1634., 88. l. 1647. E nyolcz közlés egészen szabatos. A *constitutio* cím valamennyinél az *eredeti j.-könyvből* van véve.

88—89 l. 1649., 103—104. l. 1651., 104 l. 1651. E három végzés *Constitutio* címe az *eredeti j.-könyvből* vettnek látszik; észrevételem csak az, hogy keletők nincs megmondva, de ha a forrásban is így van, az észrevétel tárgytalanná válik.

118 l. 1711. Címe: *Maros-Vásárhelyi Constitutio*. Ez a kiadók címezésének látszik, mert a szöveg *végzésről* szól; de a közlés az *eredetiből* van.

157—158 l. 1759., 158—160 l. 1761. A közlés az *eredetiből* van, csak a keltezés hiányzik. A *Constitutio* címet — ugylátszik — a kiadók adták; de a végzés sok águ és fontos, a mi azt igazolja.

e) Aranyosszék Constitutiói.

106—107 lap 1699. } Két közgyűlési végzést: *Aranyos-*
 107—108 » » } *szék Constitutiója* cím alatt az *eredeti j.-könyvből* közölnek a kiadók. Egyszerűbb lett volna egy pont alatt adni s nagyobb hitelességért, zárjel közt, a végzés napját is megjelölni.

127— lap 1723. } Ezek is az *eredeti j.-könyvből* vannak
 128—129 » » } közölve, de lehetett volna egy pont alatt közölni. Észrevételeim az, ami az előbbi kettőre.

146—149 l. 1728., 151—153 l. 1740., 155—156 l. 1750.,
 161—163 l. 1764., 165—166 l. 1778. Ezek mind az *eredeti j.-könyvből* vannak közölve, címök *Aranyosszéki Constitutio*, csak a kezdetes hiányzik; de ha az eredeti is így van, e megjegyzés önként tárgytalanná lesz.

160—161 l. 1764. Cím: *Aranyosszéki Constitutio*, de én continua táblai *ítéletnek* tartom, s okomat rá fennebb megmondtam.

JAKAB ELEK.

Az erdélyi szászok iskolái a XVI—XVIII. században.

Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen mit Einleitung, Anmerkungen und Register. Herausgegeben von Dr. Friedrich Teutsch. Erster Band. 1543—1778. Berlin, 1888.

Bennünket magyarokat igen közelről érdeklő forrásgyűjtemény hagyta el az imént a sajtót Kehrbach *Monumenta Germaniae Paedagogica* című vállalatának során. Ez az erdélyi szász iskolák szabályzatainak és az ezen iskolákra vonatkozó adatoknak gazdag tárháza, melyet dr. Teutsch Fridrik nagy-szebeni tanár rendezett sajtó alá s látott el felvilágosító jegyzetekkel.

Ez adatgyűjtemény két kötetre van tervezve; az első kötet tartalmazza az iskolai szabályzatokat 1778-ig, a második kötet tartalmazni fogja ugyanezeket a legújabb időig, továbbá adni fogja az Erdélyben 1850-ig nyomtatott s a szász iskolákban használt tankönyvek jegyzékét.

Kétségtelenül nagybecsű forráspublicatió ez, mely megérdemli, hogy vele részletesebben foglalkozzunk. Kiadója szorgalmas bűvár, ki sok oly adatot hozott felszínre, melyet eddig nem ismertünk; s nemcsak egyszerűen közrebocsátotta az anyagot, hanem ahhoz elég részletes commentárt is függesztett. Ez iskolaszabályzatok mindenesetre sokkal hitelebberen megvilágítják a szász nép szellemi és erkölcsi fejlődését, mint a történelem bármely más forrásai. S jelentőségükből mitsem ront le azon körülmény, hogy

egy részük úgyszólván csak egyes külföldi példányok utánzata, mert bennök mindig kifejezést találnak a hazai iskolákban századok hosszú során meggyökeresedett szokások és intézmények is. Sőt az e szabályzatokban foglalt iskolai törvények, kivált a későbbi időben, teljesen függetlenek lévén a külföldi hasonnemű rendszabályoktól, ezekben a szászok paedagogiai szelleme önálló alakban nyilatkozik.

Teutsch az egyes iskolák szabályzatait körülményesebben ismertető bevezetésekben felhasználja az eddig ismert s a reformatiót megelőző időkre vonatkozó okleveles adatokat is; mindazáltal műve sokat nyert volna értékben, ha ezen, a közoktatást illető oklevél-anyagot, mely úgy sem tesz valami nagy mennyiséget, szintén összegyűjtötte volna. Valamint nagyon tanulságos volna ismernünk azokat a levelezéseket, melyeket a külföldi egyetemeken megfordult ifjak, haza térve, külföldi barátaikkal folytattak. Nem tudjuk, hogy a vállalat kiterjeszkedik-e ezekre s általában a kitűzött program megengedi-e ezek közlését; mindazáltal annyit bátran merünk állítani, hogy e levelezések, a mennyiben fenmaradtak, szintén kiváló értékű paedagogiai forrásokat képeznek.

Az egyes bevezetések elég részletesek és nagyon tanulságosak; de egy nagy hiányukat tapasztalja a magyar olvasó, azt t. i., hogy a magyarországi s még inkább az erdélyi egykorú tanintézetekkel a kiadó párhuzamot nem igen von. A Németországgal való összeköttetés, melyre szerzőnk, mint valódi szász, nagyon szeret hivatkozni, nem fejt meg mindent; sok institut az itthoni viszonyokban találja meg magyarázatát.

Azonban annyi bizonyos, hogy ez a könyv nagyon sok új dologgal ismertet meg bennünket. Így hogy a sok közül csak egyet említsünk, Molnár Aladár *Közoktatástörténetében* (578. l.) még mit sem tudott arról, hogy a szászok valamikor tudományos egyetemet akartak volna állítani, sőt mintegy tagadni látszik a szászok ez irányú törekvését. Teutsch gyűjteményéből tudomást nyerünk arról, hogy egy szász egyetem felállítása a mult században hosszú ideig foglalkoztatta a nép jelesebbjeit.

Általában mondhatjuk, hogy e kitűnő publicatio teljes képét nyújtja a szász iskolaügy fejlődésének. S minthogy a szász tanintézetek története nagyfontosságú nemzeti culturánk szempontjából is, a közrebocsátott adatok alapján megkísértjük nagy vonásokban vázolni a szász közoktatás képét. ez úton is hozzájárulni óhajtván az előttünk fekvő jeles gyűjtemény minél teljesebb megismertetéséhez.

Az erdélyi szász iskolák okleveles nyomaira már a XIV. század elején találunk; de hogy eredetük jóval előbbre vihető vissza, az kitűnik abból is, hogy ezen okleveles nyomok úgy szóla-

nak ez iskolákról, mint már régen meglevőkről. Sőt a XIII. század elején említették egy Gocelinus nevű magister, ki e címet bizonyára hazájában szerezte meg, s ha Nagy-Szeben már 1292-ben »rég idő óta« szegényházzal és körintézettel birt, bátran föltehető, hogy iskola nélkül sem lehetett el. Azonban ez iskolák belső viszonyairól mit sem tudunk. Csak a XV. században villan meg némi fény az iskolák állapotára vonatkozólag, a nélkül, hogy ez is részletesebb felvilágosítást nyújtana. Így 1438. április 18-ikán elrendeli az erdélyi püspök, hogy a besztérczei és királyi káptalanokban tanítókat és harangozókat a pap akarata és tudta nélkül felfogadni nem szabad, s 1439. január 23-dikán előbbi rendeletét ismételve utasítja a papokat, hogy a tanítók és templomszolgák jövedelmeit ne engedjék csorbítani.

A XVI. században kezd nagyobb világosság derülni a szász iskolákra. Ezeknek életében két fő jellemvonást különböztethetünk meg: u. m. 1. azt, hogy kezdettől fogva az egyház szárnyai alatt állottak; 2. hogy az összes szász intézményekben uralkodó központosítási irány s egyenlőségi érzet az iskolákat is községi ügygétette. Innen van, hogy a szász földön sehol sem találunk klastromi, hanem mindenütt községi iskolákat.

A szász reformationnak és iskolaügynek legelső s legnagyobb bajnoka Hontér János volt. Mellőzve reformatori működését, melyre Luther és Melanchton is nagy súlyt helyeztek, itt csak az oktatás terén kifejtett munkásságáról emlékezünk. Wittenbergben nyervén kiképeztetését, midőn visszatért s a brassói iskolát alapította, első dolga volt, hogy itt a wittenbergi szellemet meghonosítsa. *Constitutio scholae Coronensis* című iskolai szabályzatában jóformán egészen a Melanchton iskoláját utánozza s ez az irány a későbbi szász gymnasiumok szervezetében is nagy részt követel magának. Hontér iskolájában a bent lakó tanulók coetust képeztek; ezt ő felosztotta húsz tizedre s két századra. A tizedek élén állottak a decuriók, kiknek feladata volt tanuló társaikat a tanulásban segíteni, erkölcsaikre felügyelni, köztük az egyetértést ápolni, a hanyagokat bevádolni s a jó magaviseletűek mellett szót emelni; a századok s a decuriók felett állottak a centuriók, kiknek tisztük volt centuriájukat rendben tartani s igazgatni, a decuriók tekintélyét megvédeni s a hanyagokat meginteni. Az ifjuság élén áll az egy évre választott rex, ki ünnepélyes alkalmakkor diadémot is viselt s kötelessége volt a két censor tanácsával a tanulók peres ügyeit elintézni, a büntetéseket kiszabni, esetleg azok alól feloldani. A rex alatt állott a félévre választott két censor; ezek után következett a praefectus, a testgyakorlatok intézője, az orator vagyis az ifjuság szónokája, a secretarius, ki a névsorokat vezette s a kisebb tanulók írásbeli feladatait vizsgálta, a musicus vagyis

énektanár s végre a praeco, ki a tanulók gyülekezetét összehitta s a vétkes tanulókat megidézte. Tantárgyak voltak: a rhetorika és földrajz, dialectica, latin és görög grammatikai és zenei gyakorlatok minden szombati napon, naponta görög olvasás. S a mi ennek a *Constitution*nak egészen eredeti jellege, az az, hogy beviszi az iskolába a játékok s a hegyekre való kirándulásokat. E kirándulások iskolai szertartásokkal voltak egybekötve; ilyenek voltak: a három királyok járása, húsvéti tojásgyűjtés, húsvét másodnapján kakaslövés, kakasviadal stb. Elrendeli Hontér azt is, hogy az iskolai színjátékok gyakoroltassanak s Terentiusból maga is dolgozott át néhány comediát. Külön fejezetbe foglalta az iskolai törvényeket (*Leges*), melyek különben a Sebaldus Heyden által 1530-ban szerkesztett törvényekkel azonosak.

Alig hogy Hontér megalapította Brassóban a maga tanintézetét, a nagy-szebeniek is mozogni kezdtek. Oklevelek bizonyítják, hogy Nagy-Szebenben már a XIV. század végén létezett iskola, de az első rector neve csak 1446-ban fordul elő. A XIV. és XV. században nagyon sok szebeni ifjú látogatta a bécsi egyetemet s valószínű, hogy ezek elemi kiképztetéseket szülő-városukban nyertek. 1545-ben a városi tanács egy házat vásárolt, »daraus man die neue schul gebawet hatt,« mint az egykorú számadásokban feljegyezve olvassuk s 1547-ben a volt rector, városi segélylyel, Wittenbergbe megy és Szebenbe rectornak meghívják a brassói iskola rectorát, Wagnert, ki midőn 1546. szeptemberében megérkezik, részére a szebeniek nászajándékul (minthogy épen nősült) egy ezüst-kanalat ajándékoznak. 1549. június havában Nagy-Szeben városa fölkérte a kolozsvári Stancarus Ferenczet, mondana véleményt, mint kellene iskolájukat legczélszerűbben szervezni. Stancarus személyesen jelent meg Szebenben s a szebeniek ünnepélyesen fogadták. Véleményét levélben fejezte ki, melyben mindenekelőtt azt a kérdést intézi a szebeniekhez, hogy főgymnasiumot (*generale et publicum gymnasium*) akarnak-e állítani, melyben a theologia, nyelvek, művészetek és tudományok adatnak elő vagy alsóbb (*particulare*) gymnasiumot, melyben tisztán a theologia, továbbá a nyelvek, u. m. a héber, görög és latin, aztán a dialectica és rhetorica taníttatnának? Mert ha főgymnasium emelésére gondolnak, arra évenként néhány ezer arany szükséges. De ha ez meg is van, az a kérdés, hol kapnak alkalmas tanárokat? Mert már néhány év előtt Poroszország fejedelme nem volt abban a helyzetben, hogy az ez irányban hozzá intézett megkereséseknek helyet adhatott volna. Maga Bécs is szükségét lát az ilyen tudós férfiakban; aztán meg Magyarország mágnásait is (mint ő maga hallotta Pozsonyban) foglalkoztatja az a gondolat, hogy Magyarországon ilyen főiskolát állítsanak. Petrovics Péter szin-

tén abban fáradozik, hogy Temesvárott főgymnasiumot alapítson s mindenütt az a baj, hogy nem tudnak kapni alkalmas tanfőrfiakat. Ha azonban kisebb gymnasiumot akarnak a szebeniek, ehhez nem kell sem annyi tanerő, sem annyi pénz. Ide alkalmazhatnak egy theologust, ki Isten tudományát magyarázza, egy másikat, ki a héber nyelvet tanítsa, harmadikat, ki a görögöt, negyediket, ki a latint, ötödiket, ki a dialecticát és rhetoricát adja elő. De hol lehet egyszerre ennyi embert találni, kik e tiszteket betölteni alkalmasak lennének, azt maga sem tudja; ő, ha esetleg sem görög vagy héber tanítót, sem theologiai tanárt nem kaphatnának, szívesen felajánlja szolgálatát. Ez volt Stancarus véleménye az iskola ügyében, s nem csoda, ha erre a szebenieknek elment a kedvök a gymnasium alapításától, kivált midőn ő is kijelentette később, hogy a neki felajánlott hivatalt nem fogadhatja el.

De nem sokáig szünetelt a szebeni gymnasium ügye. Már 1555-ben kiadta a városi tanács az alapító levelet, melyben elhatározza, »ut deinceps semper in nostra Schola, penes Ludirectorem et familiam in schola hactenus conservari solitam, Lector unus, vir doctus, et piis moribus praeditus, conservetur, qui Juventutem una cum Rectore Scholae nostrae, ad puram ac nativam Latini Sermonis formam in scribendo, quantum fieri potest, adsuefaciant, deinde Graecae linguae authores proponent, ut pueri cognitionem capiant ejus linguae, quam ad veram et solidam doctrinam consequendam necessariam ducimus; tradent etiam philosophiae initia, quae in bene constitutis Scholis pueris traduntur. Lectori in annum stipendium ex publica pecunia, quae in Ladulam ad id solum deputatam, quator clavibus observatam, conferetur, numerabuntur Quinquaginta floreni, addituri etiam accessiones pro tempore, iis, quorum eruditionem, industriam et fidem plus prodesse nostrae Scholae animadvertemus.« Azonban ez az iskola, részint külső, részint belső körülmények kedvezőtlen alakulatai következtében, nem tudott zöld ágra vergődni. Csak a XVI. század utolsó tizedében ment végbe a reorganisatio munkája, mely Nagy-Szeben iskoláját hivatva volt a kor színvonalára emelni. Az első lökést a reorganisatióra az adta, hogy 1592-ben az iskolai könyvtár nagyon megszorodott s az iskola épülete is két szomszédos ház megvétele következtében jelentékenyen megnagyobbodott. E restorationális munkában az oroszlanrész Nagy-Szeben kitűnő fiát: Huet Albertet illeti. 1598-ban aztán az egyházi és községi hatóság egyetértőleg megállapította az iskolai tanszabályzatot, s e téren is nagy érdemeket szerzett magának Huet, ki ekkor már a szászok grófja volt. A nagy-szebeni iskolaszabályzatot, mint ez időben általában, a humanisticus irány jellemzi; leginkább megérzik rajta Trotzen Dorf és Sturm intézményeinek befolyása, a nél-

kül azonban, hogy tisztán csak másolata lenne ezeknek. Sőt egyes részeiben határozott eltérést vehetünk észre. Ugyanis Trotzendorf a test ápolására és edzésére mi figyelmet sem fordított, míg a szebeni iskolai szabályzat erre is kiterjeszkedik. Azonban a tanulók bevonása az iskola igazgatásába már egészen Trotzendorfra vall. Mereven állítani ugyan ezt sem lehet, mert már 1543-ban a brassói iskolaszabályzatban, mely a szász iskoláknak e tekintetben példányképül szolgált, ez az elv érvényre emelkedik. Sturmra emlékeztet ellenben a szabályzatnak egész szelleme, a menyiben ebben is czélul a vallásosságban, tudományban és ékesszólásban való megerősödés van kitűzve; itt is nagy szerepet játszanak a declamatiók, disputatiók és beszédek. De másfelől a szebeni szabályzat becsét az emeli, hogy benne a történelem és mennyiségtudomány nem szorul háttérbe. A tantárgyakat illetőleg nagy hasonlóságot mutat a szabályzat az észak-magyarországi német városok iskoláinak szabályzatával, melyeknek Németországgal való érintkezését is a reformatio tette bensőbbé és szorosabbá. A besztercebányai iskolát 1574-ben a Strassburgból való Schremel Ábrahám rector szervezte. Modorban pedig a nürnbergi Agricola Gáspár alkotott iskolai szabályzatot; 1596-ból való a késmárki tanító részére kidolgozott német nyelvű utasítás, mely »mit gnädigsten Vorberathschlagung und bewilligung unser gebietender Obrigkeit und mit Consens Herrn Richters und beider Rathen der stadt Kayszmarck« hozatott. De mindezekben hiányzik a tanulók önkormányzata, mely idők folyamán a politikai szervezet hatása alatt egyéb intézményekben is az erdélyi szász nép egyik nemzeti jellemvonásává lett.

Jelentőségre nézve ez a két iskola, t. i. a brassói és a nagy-szebeni. állott a XVI. században első helyen. De a reformatio elfogadása után csakhamar a szászok földjén másutt is keletkeztek gymnasiumok. Ilyen volt a beszterczei gymnasium, melyről okleveles bizonyítékunk van már 1538-ból, melyből azonban egyes rectorok nevén kívül egyebet nem tudhatunk meg. 1551-ben a nagyhirű Dávid Ferencz, ki Wittenbergnek volt a tanítványa, veszi át a beszterczei iskola vezetését, azonban az iskola szabályzata csak 1596-ban készül el. A szász Besztercze és vidéke (az úgynevezett Nösnerland, Nózua-vidék) Erdély északi részén, távol a dél-keleten lakó többi szászok földjétől, sok tekintetben önálló fejlődésen ment keresztül, s ez meglátszik minden intézményén, de különösen iskoláján, melyről már a XV. század elején gyakori értesítéseket találunk. Mindazáltal a reformatio elfogadása után lényegileg ez az iskola is csak oly szabályokat állított magának, mint a milyeneket a brassói és nagy-szebeni, a mennyiben azon evangeliumi tanokat fogadta el alapul, melyeket ápolni az iskola volt hivatva. Besztercze valóban azon szellemi élet központját

képezte, melyet vidékén a reformatio teremtet; számos kitűnő fia látogatta a wittenbergi egyetemet s némelyik közülök élénk levelezést folytatott külföldi barátaival. Az 1596-iki szabályzat szerkesztésekor, melyet a város lelkésze és a káptalan mint iskolai főhatóság látott el jóváhagyásával, Rohrmann Gallus, a szabad művészetek mestere volt a rector, a ki Strassburgban végezte tanulmányait s 1601-ben Besztercze város papja lett.

A szász iskolák feletti főfelügyeletet a XVI. század közepén a zsinatok veszik át. Ezeknek a zsinatoknak élén állott a püspök (superintendens), tagjai voltak az egyes káptalanok (egyházi kerületek) dékánjai vagy ezek képviselői. Ezek a káptalanok, melyek »potestas jurisdictionis quasi episcopalis« felett rendelkeztek, a következők voltak: Szászváros, Unterwald, Nagy-Szeben, Új-Egyház, Senk, Kosd, Szász-Kézd, Szász-Szent-László, Medgyes, Selyk, Koncza, Bolkács, Bogács, Bárczaság, Besztercze és Király (a XV. század óta egyesítve). Teke, Sajó és Régen. Ez a 19 egyházkerület. vagy mint a szászoknál a régi névvel nevezték, káptalan képezte az egyetemet (universitas) s köztük a XVI. században a medgyesi vitte a vezérszerepet, melynek esperesét a decanus generalis elnevezéssel illették. Némely ügyek, melyek a világi hatóságot is érdekelték, oly módon intéztettek el, hogy a zsinat és a szászok politikai egyeteme elegyes ülésben egyesültek, s mint-hogy egyiknek hatásköre sem volt szigorúan körvonalozva, ennél-fogva gyakoriak voltak a sürrlődások ily ülések alkalmával. Ez az intézmény fentartotta magát egész a XVIII. századig, midőn helyét a consistorium foglalta el. A zsinati határozatokban tükröződik vissza mindazon eszme, mely a szász népet időről-időre foglalkoztatta.

Azonban a XVI. században már nemcsak a magasabb tanintézetek, minők a gymnasiumok voltak, hanem egyes népiskolák is birtak külön szabályzatokkal. Ezek legérdekesebb példánya az 1593-ból való iskolaszabályzat, mely a szász-keresztúri (Kreuz) iskolamester hivatalát, templomi szolgálatát, községi teendőit, fizetését stb. írja körül. Követeli az iskolamestertől, hogy a gyermekeket ügyesen, szorgalmasan és híven tanítsa olvasásra és írásra; az ifjakat oktassa a latin és görög grammaticára; a nagyobb ifjakkal vasárnap reggel magyarázza a catechismust s ünnep- és vasárnapokon olvastassa velök az evangéliomot; szombaton délután tartasson velök számtani gyakorlatokat s naponként egy órán énekleczkéket adjon. A német beszédet tiltsa el köztük s nagy figyelmet fordítson arra is, hogy a gyermekek erkölcsi magaviseletében ne legyen hiány, »ut proficiant non tantum in artibus. sed etiam in moribus et pietate.«

Attérve a XVII. századra, már sokkal részletesebb ada-

tokra találunk, melyek az iskolai élet belső működésébe engednek bepillantani. Elsőnek kínálkozik a segesvári iskola, melynek szabályzatát 1620-ból birjuk. Ez az iskola különben megvolt már a XVI. század elején, legalább erre nézve biztos adatunk van; de tulajdonkép a reformatio eszközölte újjáalakítását. A XVII. század kezdetén a város új épületet emelt az iskola számára azon a hegyen, melyet a Luther születésnapjára elkészült templom ékesített; e mellett állott az iskola, Schola Seminarium Reipublicae felirattal. Ez új épülethez fűződik az iskola szabályainak kidolgozása, melyek azért is nagyon érdekesek, hogy nemcsak a külső szervezettel, hanem a belső állapotokkal, a tanítással, tantervvel, órarenddel stb. is megismertetnek bennünket. A tanintézet rectora ez időben Hartmann Simon volt, ki már előbb mint városi írnok. polyhistor celeberrimus melléknevet érdemelt ki. Maga a szabályzat »Schola urgente, Senatu jubente, Pastore, tanquam ordinario ac SupremoInspectore, moderante, Capitulo et Superintendente approbante« keletkezett. Ez mindenekelőtt az iskolamesterek (ludimoderatores) és tanárok teendőit és kötelességeit szabályozza általában; azután részletesebben tárgyalja az egyes tanárok által végzendő feladatokat s közli napról-napra, óráról-órára az előadandó tárgyakat; ebből tudjuk meg, hogy az iskolai idő reggel 6 órától 9-ig s délután 1—4-ig tartott. Külön szól aztán a tanulók kötelességeiről részletesen megszabva a teendőket és büntetések fokait, melyek a nagy-szebeni szabályokra és Sturm törvényeire emlékeztetnek. Végre elősorolja azon jótéteményeket, melyekben a tanulók részesülni szoktak; ezek közé tartoznak a praebendák vagyis azon kegyadományok, melyeket a tanulók egyszer egy évben házról-házra járva gyűjtöttek; továbbá a comoediák, melyekből szintén folyt be némi jövedelem, s végre a pistrinum vagyis sütőműhely, melyet a város 1607-ben állított fel az iskola számára. A coetus szervezete a brassói mintájára készült, jóllehet ennél valamivel egyszerűbb volt.

Majd Medgyesen is találkozunk mozgalommal, mely az iskolát a kor színvonalára iparkodik emelni. 1637-ben Milles Mátyás, ki Königsbergben tanult s visszatérve, Medgyesen rector, végre pap lett, rövid szabályzatot dolgozott ki; ez azonban oly elégtelennek bizonyult (kis bevezetés mellett csak a felvételi esküt és a büntetések neveit tartalmazta), hogy már 1650-ben Hoffner kénytelen volt azt kibővíteni, külön-külön megjelölván minden napnak teendőit; s még ezt is Milles Mátyás 1661-ben, ki az előbb említettnek fia s később Kemény János fejedelemnek íródeákja volt, nem találta megfelelőnek, minélfogva pótolta hiányait. Csakhamar virágzásra emelkedett az iskola Berethalmon is, mely Medgyes szomszédságában fekszik s 1572. óta püspöki székhely volt; ez

iskola első nyomait már 1531-ben találjuk, de hogy régebben is fennállott, azt mutatja az is, hogy a külföldi egyetemeken a XVI. század elején nagyszámú berethalmi tanulók fordultak meg s ezek az előkészítő ismereteket valószínűleg szülő városukban szerezték. S hogy ez nem közönséges falusi iskola volt, az kitűnik abból, hogy több tagból álló tanító-testülete volt.

1644-ben ünnepelte a brassói iskola fennállásának századik évfordulóját s ez alkalommal Hontér *Constitutio*ja újra szentesítést nyert, bár általánosan érezték a hiányt, hogy új szabályzat nélkül tovább meglenni nagyon bajos. 1640-ben Mederus és négy évvel később Vermerus rectorok megkísérelték új szabályzat alkotását, de eredménytelenül. A jeles Albrich Márton ez irányú törekvése is hajótörést szenvedett. Az ő célja az volt, hogy a togatus deákokat két csoportra osztja, t. i. studiosusokra, kik közé azokat akarta sorolni, kik a latin nyelvben a legjáratosabbak s a poesisben is a legnagyobb előmenetelt tették, és adolescensekre, kik a latinban és költészetben nem képezték ki magukat eléggé. A csoportok élén állott volna a conrector, ki mellett egy-egy rector működött volna. Azonban ez a terv sem sikerülvén, meg kellett elégednie azzal, hogy Hontér *Constitutio*jához némi pótlékokat ragasztott. A század végén azonban nagy veszedelem érte a brassói iskolát, t. i. épülete elhamvadt s beleégett a nagybecsű könyvtár is, úgy hogy az iskola feneketlen zavaroknak nézett eléje. Ez időre esik a nagy tudományú Fronius Márk Brassóba jövetele. E férfiú Németország legjelesebb egyetemein megfordulván, midőn Brassóba visszatért, legfőbb feladatának tartotta az iskola állapotainak rendezését. Az iskola újjászervezését nem hajthatta ugyan végre, de az az utasítás, mely *Consilium de schola* címen tőle fennmaradt, egyike a legérdekesebb paedagogiai emlékeknek. Ez a *Consilium* hat szakaszra oszlik, s tárgyalja először a tanulmányt (materia in scholis tractanda), másodszor foglalkozik a tanulókkal (discentes), harmadszor a tanítókkal (magistri), negyedszer a tanulmánytervezéssel (methodus studiorum), ötödször a tanulás idejét írja körül (docendi tempus), s végre hatodszor a tanítandó könyveket ismerteti (auctores). Ebből is, mint általában az erdélyi szász iskolák szabályzataiból, erősen kír a Németországgal való szoros kapcsolat eszméje s Fronius dolgozatát különösen jellemzi Comenius hatása. Fronius egyébiránt arról is nevezetes a paedagogiai irodalom terén, hogy ő volt az, aki először hangsúlyozta erősen az iskolák látogatásának (visitationes) szükségét; bár tagadhatatlan, hogy ez a zsinatok által sürgetett egyházi látogatásokkal szorosan összefüggő intézmény volt.

A szatmári békekötés után bekövetkezett nyugalmas időkben jobb napok derültek az iskolákra. A szászok világi egyeteme

csakhamar némely javaslatokat terjesztett a zsinati ülés elé, melyeknek célja lett volna, hogy az iskolákba belopódzott visszaéléseket kiküszöböljék s a hiányokat mielőbb pótolják. A zsinat haladéktalanul tárgyalás alá is vette e javaslatokat s mindenekelőtt azt hangoztatta, hogy a sikeres tanítás egyik legfőbb záloga a tanítók jó díjazása, azután a tankötelezettség kiterjesztése s egyes tehetségesebb ifjaknak közköltésen külföldre való kiküldése. 1722-ben egy más javaslat is megfordult a világi szászok egyetemes gyűlésén, mely az iskolák reorganisatióját több feltételhez kötötte. Mindenekelőtt kimondatni kívánta, hogy a városokban és falvakban találtató mindkét nemű ifjúság, felső parancsra, utasíttassék az iskolákba való járásra. s legalább az írás és olvasás elemeiben s a catechismusban nyerjen oktatást. A mezővárosokban és falvakban senki se legyen rectornak kinevezhető, ha legalább két-három évi cursust nem végzett valamely városi gymnasiumban. A tanítói kar helyzete fokozatos előléptetés útján javíttassék. A városi gymnasiumok közül kettőt-hármat nagyobb javadalmazásban kell részesíteni (pl. a nagy-szebenit, brassóit, medgyesit vagy segesvárit), hogy elégséges számban képezhessenek derék papokat és tanítókat. A gymnasiumok rectorai és directorai legalább tíz évig, a többi praeceptorok fél annyi ideig működjenek hivatalukban; e célból jól el kell őket látni fizetéssel, sikeres működés után papi állásokkal jutalmazni s annak idején tisztességes promotiókban részesíteni. A rector és praeceptorok választásában nagyobb szigorral kell eljárni. Egy tanár, míg az iskola szolgálatában áll, ugyanazon egy tantárgyat adja elő, melylyel mindjárt kezdetben megbízatott. Nem volna felesleges, ha minden gymnasiumban valamely theologiai író munkája tárgyaltatnék (pl. Hutter *Compendiuma* vagy Dietricus *Institutioja*). A főgymnasiumokban röviden ismertetendők volna a legkiválóbb egyházi viták, a többi gymnasiumokban ellenben csupán a theologia thetica (tételes theologia) magyaráztatnék. Egyetemekre csak a »selectiora ingenia pro defendenda religione orthodoxa« küldetnének ki. Ajánlatos volna továbbá, hogy az ifjak addig ne küldetnének ki, míg meg nem vizsgáltatnak »ab inspectore scholae et decano sui capituli«. A kiküldöttek fél-évenként pártfogóiknak vagy szüleiknek előmenetelökről bizonyítványt küldenének. Szükséges volna ezek közül egyeseket figyelmeztetni, mily téren képezzék ki magukat, hogy itthon aztán a megfelelő alkalmaztatásban részesülhének. Mindezen javaslatok keresztülvitele céljából nemzeti pénzalap volna létesítendő, még pedig oly formán, hogy minden egyes pap (számuk összesen 237) két mérő búzát, s minden egyes egyház egy vagy két köblöt adna évenként; ez összesen 355¹ ₂ köből búzát tenne ki. Ide járulának

még az egyes kegyadományok. Ezen iskolai alap kezelésére négy gondnok lenne választandó *ex utroque ordine*. kik nyilvános számadásra lennének kötelezve.

Bármennyire meglátszik is e javaslaton a hallei árvaház hatása, annyi kétségtelen, hogy korát nagyon megelőzte. És jöllehet a javasolt módok egy része nem valósúlhatott meg, mindazáltal némely intézkedései életbeléptek. Ilyen volt pl. a theologia tanítását illető elv. a külföldre készülő ifjak megvizsgálása stb. De az általa indítványozott közalap nem létesülhetett, mint az egykorú források mondják, a világiak szűkkeblősége miatt.

Az iskolakérdés ezen sokoldalú megvitatásának az a jó következménye lett, hogy az újonnan alkotott tanintézetekben nagyobb gondot fordítottak az iskola fentartására és a tanárok fizetésére. Meglátszik ez már a szász-sebesi kisgymnasiumnak 1724-ben készített tanszabályzatán is. Fel van jegyezve, hogy Szász-Sebesen már 1352-ben volt iskola; 1438-ban, midőn a törökök a várost borzasztó módon feldúlták, egy 16 éves tanuló szabadul meg a toronyban rekedt tömegből, melyet a füst itt megölt, s később megírja a város romlásának történetét. 1661-ben a városi tanító jegyzi fel a szomorú adatot, hogy a törökök a várost másodszor is elpusztítják, s csak a templom, az iskola és paplak egy része marad meg. A város romlását betetőzik a Rákóczy-forradalom dúlásai. s valóban csodálatra méltó az a szívósság, melylyel a megmaradt lakosság nemcsak városát állítja helyre rövid idő alatt, hanem azonnal hozzá lát az iskola szervezéséhez. A fő érdem e tekintetben a város derék lelkészét, Lang Mihályt illeti, ki Jénában és Strassburgban nagy keservesen végezvén egyetemi tanulmányait, Szász-Sebesen állapodott meg s összes tevékenységét a város felvirágoztatására fordította. Az iskola újjászervezésében második helyen Göbbel Mihályt, a város királybíráját illeti meg az elismerés; ő egymaga 450 forint alapítványt tett az iskola javára. Az iskola szabályzatában feltűnő, hogy a káptalan beavatkozását egyenesen kiköti; ebből az látszik, hogy a káptalanok idő folytán sokkal több részt követeltek maguknak az iskolák igazgatásában, mint a mennyi őket megillette. Ez intézkedés által a város biztosítani akarta a maga számára az iskola ügyeinek intézését. annál is inkább, mert a káptalan még csak nem sokkal előbb a rector kinevezését is magának akarta vindicálni. A szász-sebesi iskola kisgymnasium volt már kezdetben s az is maradt mind végig. Négy oktatója volt, u. m. a rector igazgatása alatt a cantor, collaborator és campanator, s ha a tanulók száma nagyon felszaporodott, még két vagy több praeceptort is szerződtethetett. Kétszer egy esztendőben vizsgálat tartatott, u. m. májusban és decemberben; továbbá minden két hétben az

összes praeceptorok értekezletre gyűltek össze, melyen az iskola-ügyeket elintézték, a város lelkészének és az iskola gondnokának jelenlétében. Valamivel későbbi egy második iskolaszabályzat, mely azonban úgy látszik csak terv maradt s nem lépett soha életbe. Ez már sokkal tökéletesebb szervezetet árul el, mint az 1724-iki szabályzat; a tanfolyamot három iskolára osztja fel, u. m. az első a Schola Latina, melynek a következő nyolcz alosztálya van: 1. az ábéczésék és syllabizálók; 2. az olvasók; 3. kezdők; 4. grammatisták; 5. syntaxisták; 6. rhetorok; 7. oratorok; 8. poeták osztálya. A második iskola a Schola Germanica, mely három osztályt foglal magában; ezek közül az első azon tanulók számára, kik a felnémet nyelvben teljesen járatlanok; a második oly német vagy szász tanulók számára, kik kereskedői vagy iparos pályára készülnek s a német olvasásban, írásban, számolásban és catechismushban akarják magukat kiképezni; a harmadik osztály szász leányok számára, kik hasonlóképp olvasást, éneket, imádságot, catechismust, számolást és írást akarnak tanulni. Végre a harmadik iskola — s ez bennünket kiválóan érdekel — a Schola Hungarica azok számára, kik a magyar nyelvet akarják elsajátítani. Azután előadja ez iskolaszabályzat a tanítás módszerét, mely nagyjában nem egyéb, mint a hallei Franke-féle árvaház tanrendszere, s melyet a nagy-szebeni 1756. évi szabályzat is követett.

Az iskolák dotatióját illető óhajításoknak köszönhető a Baussner-féle alapítvány, melynek czélja volt tizenkét nagy-szebeni tanulónak élelemmel ellátása. Régi idők óta a tanulók nagy része az iskola épületében kapott szállást s ennek kapcsán valószínűleg korán kifejlődött az alumniumok intézménye is. Legalább már 1471-ben említés tétetik ezekről, s midőn a nagy-szebeni tanács 1591-ben a medgyesi dékánhoz és káptalanhoz azon kérelemmel fordul, hogy segítsék az iskolát élelmi szerekkel, ez bizonyára a tanulók élelmezése érdekében történt. Ezzel összefüggésben nyer ajándékkul az iskola külön sütőházat s a következő századokban gyakoriak a hús-, bor- és gabonanemű adományok.

Az 1711-iki békekötést követő nyugalmas évek mindinkább kezdték sürgetni, hogy a szászok is az idő követelményeinek megfelelőleg átalakítsák iskoláikat. S az újjászervezés munkáját kerestül is vitte csakhamar valamennyi; leginkább érezte pedig a reformok szükségét a nagy-szebeni iskola, s hosszabb előmunkálatok után sikerült is (1756—58.) két oly jeles férfúnak, mint Schunn András és Felmer Márton, az iskolát újra szervezni. Ezzel egy időben (t. i. 1748—61.) ment végbe a besztercei gymnasium újjáalakítása is, mi Schuller András rectornak volt érdeme; a segesvári iskola régi szabályait 1772—74-ben dolgozta át Schenker Gottfried akkori rector. Szász-Sebesen pedig 1762—69-ben

rendezték be az iskolát újounan s végre a brassói Hontér-féle gymnasiumot is új virágzásra emelte Roth Pál rector.

A nagy-szebeni iskola már a XVIII. század elején érezte, hogy a reform immár elodázhatatlan. A polgárság körében is napról-napra sürgetőbb lett ez a kívánság s a városi tanács csak a közóhajtnak engedett, midőn 1713-ban meghívta Németország-ból Voigt Kristóf és Habermann J. B. tanférfiakat, hogy az iskola reorganisatióját effectuálják. Nagy kár, hogy ezek munkálata elveszett, bár másfelől bizonyos, hogy a nagy-szebeniek nem igen örültek neki. Az említett két paedagogust ugyanis az a gyanú terhelte, hogy a pietismusnak hívei, mely ellen pedig a berethalmi zsinat 1711-ben erélyes végzéseket hozott. A tévtanoktól leginkább feltették az ifjúságot, s most már a városi tanács még erősebben rajta volt, hogy az iskolát mielőbb átalakíttassa. Hosszas munkálat után végre sikerült ez Schunnak és Felmernek, kik az iskolát, koruk szempontjából tekintve, oly kitűnő szakértelemmel reformálták, hogy néhány intézkedésök egészen a mai napig fentartotta magát. Az ő rendszerük volt az, mely a mult században általán véve divatozott, s mely az élő emberek emlékezetében levő összes rendszereket megelőzte. Ennélfogva mintegy köteleességünkké válik, hogy e tanrendszerrel olvasóinkat bővebben megismertessük.

Az iskola élén állott a *rector*, ki a tanulók felett erkölcsi és fegyelmi tekintetben főfelügyeletet gyakorolt. Ő volt a tanítókar-nak is a feje, s szigorúan örködött a fölött, hogy az iskolai törvények pontosan megtartassanak s a megállapított tanmódszer következetesen keresztülvitessék. Márcziusban revideálta az egyes osztályokat s szeptemberben ünnepélyes vizsgálatot tartatott. Gondoskodott arról, hogy a tanulóknak úgy első tisztviselői, ugyanis a *praefectus*, orator vagy *rex*, ha helyök üresedésben volt, mint másodtisztviselői, t. i. az *aedilisek*, *decuriók* és *secretariusok* minden évben a téli vásár után és Keresztelő-János napján megválasztassanak fentartatván részére a megerősítés joga. Minden ötödik napon összeült a tanulók ítélőszéke, mely tulajdonkép fegyelmi bíróság volt s megszabta a büntetéseket, melyek enyhítése vagy súlyosbítása a *rectort* illette. Ő ügyelt föl az iskolai könyv- és pénztárra s a mellett előadta a theologiai tudományokat.

A *conrector* helyettese volt a *rectornak*; főfeladatai közé tartozott az osztályok hetenkénti látogatása s a philosophiai tudományok tanítása. Utána következtek a *lectorok*, kik rendszerint hárman voltak s előadták a *poesist*, *rheticát*, *mathesist*, továbbá a theologiai segédtudományokat. Azután következtek az *extraordinariusok* (rendszerint hárman), kik tulajdonkép *lector*i köteleességeket teljesítettek s philologiai szakba vágó tantárgyakat

tanítottak. A collaboratorok, néha négyen is, a grammaticát és syntaxist magyarázták, s végre az elemi osztályt a tanuló ifjúság praefectusa, a legkisebb gyermekeket pedig a senior oktatta. Ezeken kívül volt a cantor, ki az iskolai énekkarnak volt a vezetője s a templomi és temetési szertartásokon is ő fungált.

Az ifjúság tisztviselői két csoportra oszlottak, u. m. maiores és minores; amazok, míg az iskola kötelékébe tartoztak, egyszer választattak meg s állandóan viselték tisztöket; ezek, mint már érintettük, a következők voltak: praefectus, orator és rex. A kisebb tisztviselők (decuriók, secretariusok és aedilisek) minden félév végén választattak meg tanuló társaik által. A praefectus a togatus deákok coetusának volt a feje s nemcsak arra ügyelt fel, hogy a coetusban a törvények szigorúan megtartassanak, hanem az esetleges kihágásokat a rectornek be is tartozott jelenteni. Számon tartotta a temetésekben és éneklésből befolyó jövedelmet s gondoskodott ez összegek kiosztásáról. Kötelessége volt a negyedik classisban a rudimentisták tanítása naponta négy órán át. Az orator a praefectus után következett s azon a napon, melyen az ítélőszék összetült, ügyészi szerepet viselt, t. i. ő tartotta a vádbeszédet; ünnepnapokon pedig latin beszédek intézett az ifjúsághoz. A coetus rexe itt már a bejáró növendékek feletti felsőséget gyakorolta, ügyelt arra, hogy ezek latinul beszélgessenek s a három nagy ünnepen latin beszédet tartott. Ide tartozott még a senior, kit a rector nevezett ki az iskolafelügyelő jóváhagyásával. Ennek kötelessége volt négy órán át tanítani naponként az ötödik classist vagyis az ábéczéseket. A decuriók hárman voltak s félévenként váltakoztak; tisztük volt, hogy az iskolai törvények a gymnasiumon belül és kívül megtartassanak s az ezek ellen vétkezőket az ítélőszék elé vezették. A két secretarius tiszte volt a vétkesek és büntetéseik vagy bírságaik följegyzése, mely utóbbiakat behajtván, a rectornek szolgáltatták be. A két aedilis az iskolai tárgyakra és épületekre viselt gondot; felügyeltek a sütőházra (pistrina) s ők tisztították ki az iskolát és könyvtárt a meghatározott napon. E célból rendelkezésekre állottak a mendicans deákok. Ezeken kívül voltak még más ifjúsági tisztviselők is, u. m. a bibliothecariusok, oeconomusok (a tanulókra vigyáztak s egyebek közt az iskola kapujának és ajtóinak bezárása volt feladatuk), exactorok (a bejáró tanulókat tartották szemmel s az iskola- és templomkerülőket följegyezték), praebendisták (a városban bizonyos napokon könyöradományokat gyűjtöttek a tanuló-ifjúság számára), recordatisták (kik a gymnasium patronusainak ablakai alatt némely esteken szent éneket adtak elő »musico more modulandam«), napos decuriók (jelt adtak az órák kezdetén és végén), calefactorok (tél idején gondot viseltek a fűtésre), inspiciensek (az

alsóbb osztályokban vigyáztak, míg a tanító a terembe bement), *luminatorok* (reggel 5 órakor a fölkelésre jelt adtak s mikor a tanulók mindnyájan összegyűltek, reggeli imádságot mondtak) s végre a *praecentorok* (kik az alsóbb osztályokban a tanítás elején és végén az imádkozást és éneklést vezették.)

Mint ezekből is érthető, a tanulóknak két faja volt, t. i. a coetusbeliek, kik togát viseltek s a chlamydatosok, kik bejárók voltak.

A tanulókat így különböztették meg: 1. *rudimentisták*, kik a nyelvtan elemeit tanulták; 2. *syntaxisták*, kik a nyelvtan befejező részeit végezték s a mondattanban nyertek oktatást; 3. *rhetorok*, kik a latin beszédre és szavallásra készültek; 4. *poeták*, kik a költészettant tanulták; 5. *logicusok*, kik a bölcsészeti és theologiai tudományokat hallgatták. Végre *selectusok* voltak azok, kik külföldi egyetemekre szereztek képesítést.

Nagyon érdekes lesz ezek után megismernünk magát a tanulmányozást s a tantárgyak tanításában kitűzött célt, mert a XVIII. század iskolájáról csak így nyerhetünk teljes fogalmat.

Theologia Thetica. Előadta a *rector* hetenként minden nap egy órában d. u. 1—2. Egy évi folyam. Tanulták a logicusok és selectusok.

Cél volt, hogy az egyén oly pontra helyeztessék, a honnan az üdvözítő igazságokat belássa és azokról alaposan meggyőződjék.

Tankönyv: Freylinghaus Grundlegungja.

Theologia Moralis. Előadta a *rector* hetenként minden nap egy órában d. u. 1—2. Egy évi folyam. Tanulták a logicusok.

Főszempont: oda helyezkednünk, hogy valódi keresztyének legyünk s tanításunkkal és életünkkel másokat is azokká neveljünk.

Tankönyv: Reuschius vagy Valchius Morálja. Most az előbbi használtatik.

Philologia. Előadta a *conrector* hetenként minden nap egy órában d. e. 10—11. Egy évi folyam. Tanulták a poeták, rhetorok és logicusok. Első félévben előadatott:

a) a *görög philologia.* Ennél a követendő főszempont, hogy főleg az Új-Testamentomot értse a hallgató s e mellett valamely könnyebb classicus auctort olvasni tudjon.

Tankönyvek: az Új-Testamentom, az aesopusi mesék könnyebbjai s a hallei grammatica.

A második félévben előadatott:

b) a *héber philologia.* Főszempont az Ó-Testamentom megértése.

Tankönyvek: az Ó-Testamentom s Danzius Compendiuma.

Theologia Polemica. Előadta a *rector* a theologia theticát abszolvaltának naponként 6—7 óráig. Egy évi folyam.

Főszempont a thesisek alapos védelme.

Tankönyv: Freylinghaus említett Grundlegungja.

Mathesis. Előadta rendszerint az *első lector* hetenként minden nap egy órában 2—3. Első félév: a tiszta, második félév: az alkalmazott mennyiségtan. Tanulták az idősebb rhetorok és kezdő logicusok.

Főszempont a mennyiségek ismerete.

Tankönyv: Volf »Auszug der gesammten Mathematischen Wissenschaften.«

Logica. Előadta a *conrector* hetenként minden nap egy órában 8—9. Félévi tanfolyam. Tanulták a logicusok.

Főszempont, hogy eszünket használni tudjuk az alaposan megértett szabályok szerint.

Tankönyv: Baumeister, Compendium Logice.

Metaphysica. Előadta a *conrector* naponta 8—9-ig. Félévi tanfolyam. Hallgatták a logicusok.

Cél az emberi ismeret első alapjainak megértése.

Tankönyv: Baumeister, Compendium Metaphysicae.

Historia Universalis. Előadta a *conrector* naponta (vasárnap kivételével) 5—6. Tanulták a tanintézet összes tanulói. Egy évi tanfolyam.

Cél, hogy a tanuló földünk csodálatos történetének összefüggő, helyes fogalmára emelkedjék.

Tankönyv: Freyer Universal Historie-ja.

Az előírt módszer, hogy a tanító

1. Általában az auctort kövesse.

2. Különösen pedig

a) az egész egyetemes történelemről a tanulónak általános áttekintést nyújtson;

b) ha valamely korszakot felölel, mindjárt az elején ismertesse meg annak tartalmát;

c) a rendkívüli egyéniségek életpályájának kezdetére, lefolyására és végére irányozza figyelmét;

d) a nevezetes állami forradalmak és események tárgyalásánál fejtse ki azok okait és következményeit;

e) azonban mindenütt mutasson rá Isten ujjára, ki mindent saját akarata szerint intéz, s a példák nyomán oktasson erényre és eszélyességre;

f) végre az előadottakat nemcsak minden korszak végén, hanem kivált az Ó- és Új-Testamentum történetének befejeztével ismétlje s szorgalmasan törekedjék általános szempont szerint synchronisticusan összefüggő előadásra.

Philosophia Moralis. Előadta az *első lector*, esetleg maga a *rector* 2—3-ig. Hallgatói voltak a logicusok és selectusok. Egész évi tanfolyam.

Cél: természet szerint okosnak és erényesnek lenni.

Tankönyv: Volf »Vernünftige Gedanken von der Menschen Thun und Lassen« és Daries, Sittenlehre.

Rhetorica Selecta. Előadta az *első lector* d. e. 8—9. és d. u. 1—2. Tanulták a rhetorok.

Czél: a rhetorikai szabályok alkalmazása és a styl kiművelése.

Tankönyvek: Eutropius, Ciceronis Epistolae, Jul. Caesar, Ciceronis Orationes, Plinii Epistolae etc.

Rhetorica Altera. Előadta a második lector naponta két órán d. e. 8—9. s d. u. 1—2-ig. Tanulták a rhetorok s a cursus félévre terjedt.

Czél, hogy a tanulók ügyesen és tisztán adjanak elő latin és német kötetlen beszédet.

Tankönyvek:

a) az elméleti részhez Freyer Tabellái.

b) a gyakorlati részhez

α) latinban: Jul. Caesar, Cicero, Plinius etc.

β) németben: Mosheim etc.

Theologia Minor. Előadta a harmadik lector naponta 7—8-ig. Egy évi tanfolyam. Hallgatták a rhetorok, poeták és syntaxisták.

Czél az üdvöztető tudomány alapjainak megszerzése.

Tankönyv: Freylinghausen, Kurtzer Begrif.

Homiletica. Előadta a második lector naponta 10—11 óráig. Félévi tanfolyam. Tanulták a logicusok.

Czél: a lelkesítő ékesszólás.

Tankönyv: Schubert »Anweisung zur geistl. Beredsamkeit.«

Hermeneutica. Előadta a második lector naponként 4—5-ig. Félévi tanfolyam. Hallgatták némely logicusok és a rhetorok.

Czél: a szent-írást szelleméhez híven magyarázni.

Tankönyv: Zur-Linden »Institutiones Hermeneuticae.«

Jus Naturae. Előadta a rector naponta 2—3-ig. Egész évi tanfolyam.

Logicusok tanulták.

Czél, hogy azt tudjuk, a mire Isten és a természet kötelez.

Tankönyv: Darjes »Jus Naturae.«

Poesis Superior. Előadta a harmadik lector naponta két órán d. e. 8—9. d. u. 1—2. Félévi tanfolyam. Tanulták a poeták.

Czél, hogy a tanulók ügyesen adjanak elő kötött beszédet német és latin nyelven.

Tankönyvek:

1. az elméletre nézve: Giess Poeticája és Arnold Unterrichtje.

2. a gyakorlatra nézve:

a) latinban Virgil, Horác, Ovid.

b) németben Gellert, Haller.

Graeca et Hebraica Media. A) Graeca az első félévben. Czél: a kezdőket a görög nyelv grammatikai szabályaira tanítani. Tankönyvek: az Új-Testamentom és a Grammatica Hallensis. B) Hebraica a második félévben. Czél: a kezdőket a héber nyelv grammatikai szabályaihoz bevezetni. Tankönyvek: a Pentateuchus és Danzius Compendiuma. Előadta az első extraordinarius.

Tanulták naponként 10—11-ig a rhetorok, poeták és syntaxisták.

Poesis Inferior. Előadta az *első extraordinarius* naponta két órán 8—9-ig és 1—2-ig. Félévi cursus. Tanulták a poeták.

Czél: azon kezdőket, kik a syntaxist elvégézték, a költészettanra előkészíteni.

Tankönyvek: Ciceronis Epistolae Selectae, Tabulae Oratoriae, Ovidii Tristia, Grammatica Latina, Cellarii Antiquitates etc.

Syntaxis Maior. Előadta a *második extraordinarius* naponta két órán 8—9-ig és 1—2-ig. Tanulták a syntaxisták és rudimentisták.

Czél: a felnőttbekeret a mondattanban megerősíteni.

Classis II-da Syntaxistarum. Tanító a *második collaborator.* Naponta négy órán, óráról-órára megszabott terv szerint.

Czél, hogy 1. a fiúk az egyházi szertartások ismeretére oktattassanak, 2. a helyes latin szókötést elsajátítsák. 3. jó magaviseletet, számolást, tiszta és szép írást, 4. némi görög nyelvismeretet és földrajzot tanuljanak.

Tankönyvek: 1. Dietricus Catechesis minorja; 2. a) latinra nézve elméletiek: Syntactische Regeln és Jänichen Variations Büchlein. b) gyakorlatiak: Cornelius Nepos és Comenius Orbisa. 3. A hallei erkölestán. 4. A hallei grammatica és János Evangelista.

Classis III-ta Grammatistarum. Tanító a *harmadik collaborator.* Naponta négy órán óráról-órára meghatározott terv szerint.

A czél az, hogy a gyermekek a keresztyénség alapfogalmaiban továbbképeztessenek, a latin nyelv szabályaiba bevezetessenek, a jó erkölcsre, továbbá számolásra és írásra taníttassanak.

Tankönyvek: a kis katekizmus, a latin grammatica és Muzelius s az Orbis, a »Handbuch für Kinder« című könyv »Sittenbüchlein« része.

Graeca et Hebraica Inferior. Előadta az *első extraordinarius* naponként egy órán 10—11-ig.

A) Graeca az első félévben.

Czél: a görög nyelv alapelemeinek elsajátítása.

Tankönyvek: az Új-Testamentom és a Grammatica Hallensis.

B) Hebraica a második félévben.

Czél: a héber nyelv alapelemeinek elsajátítása.

Tankönyvek: Mózes I. könyvének I. fejezete és Danzius Grammaticája.

Tanulták némely etymologisták és rhetorok.

Classis Teutonica. Vezette a *negyedik collaborator,* naponként négy órán 7—9 és 1—3-ig óráról-órára megszabott terv szerint.

Czél: a gyermekeket a keresztyénségbe bevezetni s az írásban és számolásban, a mennyire szükségük van a polgári életben, kiképezni.

Tankönyvek: a Biblia, a Handbuch für Kinder, Fuhrmann, Ordnung des Heils, és a brassói Rechenbüchlein.

Classis IV-ta Rudimentistarum. Tanító a *praefectus* óráról-órára specificált tervet szerint naponta 7—9 és 1—3-ig.

Czél, hogy a gyermekek a keresztyénség alapelveire oktattassanak,

a latin nyelv szóvonozati szabályaival megismertettessenek, s egyszersmind jó erkölcsökre, számolásra és írásra taníttassanak.

Tankönyvek, a keresztyénséget illetőleg, a kis katekizmus; — a latin nyelv elméleti oktatását illetőleg a Donatus vagy a Rudimenták, — gyakorlatát illetőleg a Colloquia Langiana.

Classis V-ta Minorum. Oktatta a *senior* óráról-órára kijelölt terv szerint.

Czélja a kis gyermekeket a keresztyénség elemeibe bevezetni, olvasásra, a számjegyek ismeretére és az írás első vonásaira megtanítani.

Tankönyvek az ABC-és könyv, a Donatus és a kis katekizmus.

Mint e részletes leírásból látható, e tanrendszer nem merítette ki mindazon tudományokat, melyeket a gymnasiumi tanulónak elsajátítania kell; így teljesen hiányoznak belőle a földrajz, a hazai történelem s a természetrajz. Ezt igyekszik helyre hozni egy 1772-ben készített pótszabályzat, mely szereztetése után valószínűleg azonnal életbe is lépett.

Egy 1778-ban szerkesztett irat megismertet bennünket a nagy-szebeni iskola jövedelmeivel s egyszersmind a tanárok fizetésével is. Úgy látszik, a tanárokat csekély fizetésök arra kényszerítette, hogy a városi tanácstól helyzetök javítását kérelmezzék s ez alkalmából készült e fölterjesztés. Ebből tudjuk meg, hogy az iskola összes évi jövedelme 31 köből gabonából s 1611 rénes forintból s 50 krajczárból állott. Ebből a rector fizetése kitett 438 rénes forint 20 krt, ezenkívül szabad lakása volt a gymnasiumban; a conrector fizetése évenként 350 forint volt, szabad lakással a polgári kórházban. A három lector fizetése egyenként 125 frtra rugott, a kántoré pedig 99 frtra. A három első collaborator fejenként 66 frt 5 kr. fizetést húzott, míg a negyedik collaborator kapott évenként 6 köből búzát s 37 frt 20 kr. fizetést. Az extraordinariusok fizetése évenként külön-külön 29 frt 30 kr volt. A praefectus évi járuléka fölment 74 frt 20 krra, míg a senioré csak 46 frt 20 krt tett ki. Ugyanezen emlékirat szerint az elől említett tizenegy tanárnak külföldi egyetemet kellett végeznie s e célra csupán a következő három ösztöndíj szolgált, u. m. a Dobossi-féle 100 r. forint, melyet három évig erdélyi, három évig svábországi ifjú élvezett; a Klockner-féle évi 12 frt és végre a Biegler-féle 6 forint.

A fent részletesen tárgyalt nagy-szebeni szabályzatot néhány év elteltével példányul használta a medgyesi iskola s majdnem szóról-szóra másolta az előadás rendjét illető részt, némi betoldással, mint pl. hogy a geographia részére külön tanmenetet állapított meg. Ez egyszerű átvételnek oka az volt, hogy Schunn, ki, mint említők, a nagy-szebeni tanrendnek egyik szerzője volt, időközben medgyesi pap lett s mint ilyen, a gymnasium fölötti fel-

ügyeletet ő gyakorolta. Ez a medgyesi tanrend is egész 1838-ig érvényben volt. A medgyesi iskolai törvények ellenben sok eltérést mutatnak, ez által is bizonyítva, hogy némely szokások az évek hosszú során át egészen meggyökeresedtek egy-egy tanintézetben.

A mi még hátra van, az a XVIII. századi erdélyi szász iskolákra nézve nem oly nagy jelentőségű, hogy hosszan kellene mellette időznünk.

Legnevezetesebb az a mozgalom, melyet a szászok oly célból indítottak, hogy földjükön egyetem álltassék. Sok körülmény javallotta ez eszme megtestesítését; ilyen volt többek közt, hogy sok szegény ember ment külföldi egyetemre, kinek nem volt megfelelő előkészültsége; azután az a nemzetgazdasági szempont is előtérbe tolt, hogy a külföldre ment tanulók jelentékeny pénzösszeget hagytak oda kint; ezekhez járult az a szomorú tapasztalás, hogy számos ifjú nem felelt meg a hozzá kötött várakozásnak, kik a külföldön folytatták tanulmányaikat. A hazai egyetem eszméjét leginkább a nagyhirű Bruckenthal Sámuel karolta fel s a szászok ez irányú óhajlásának Haner Jeremiás adott méltó kifejezést. () egy javaslatot dolgozott ki, melyben részletesen kifejtve előadta az alakítandó egyetem tervét s az általa, mint püspök által tartott zsinatokon is izgatott az eszme kivitele érdekében. Azonban halála (1777.) megakadályozta őt nagy előszeretettel ápolta terve megvalósításában, s minthogy utána nem volt lelkes férfiú, ki az eszmét tovább fejlesztette volna, az általános közöny lassanként egészen feledésbe juttatta ezen nagyfontosságú ügyet.

Mária Terézia uralkodása alatt, különösen a jezsuiták, oly irányban kezdtek működni, hogy a protestáns ifjakkal tiltassék meg a külföldi egyetemek látogatása, és bár az erdélyi szászok fölterjesztésekre nyertek is némi kedvezményeket 1771-ben, azonban a külföldi egyetemek látogatása elé egész 1848-ig számos akadály gördítettetett.

1768. július havában készült el a brassói tanrend és utasítás »für alle Schulklassen, sowohl die drei Kleineren, als auch die vier Grösseren.« Ennek készítésében a fő érdem Preidt Györgyöt illeti, ki mint Brassó város lelkésze, számos téren fejtett ki buzgó tevékenységet. E tanrend hét osztályt állapít meg s az egyes osztályokban tanítandó anyagot óráról-óra specifikálja; az osztályok az ábéczések, syllabizálók, olvasók, továbbá elemi tárgyakat, német nyelvet, latin nyelvtant és mondattant tanulók szerint sorakoznak. Használatban nagyrészt ugyanazon tankönyvek voltak, melyeket a nagy-szebeni iskola részletes leírásánál megismertünk.

Még két iskolai törvény megemlítése tartozik reánk. Egyik a köhalmi, másik a segesvári iskoláé. Az előbbi felsőbb népiskolá-

nak lehet mondanunk s fenmaradt szabályzata arról tanúskodik, hogy ez iskola a kisebb népiskolák és gymnasiumok közt foglalt helyet. Ily iskolákban a rector és conrector vezetése alatt két-három praeceptor oktatta a tanulókat s a cél kétségtelenül az volt, hogy megfelelő polgári műveltség szerzésére nyújtassék alkalom. A segesvári megújított tanszabályzat azon mozgalomnak színét viseli magán, mely a múlt század közepén az iskolák általános reorganisatióját tűzte ki céljául. Schenker Gottfried János volt a segesvári iskola rectora 1772-ben s ő csinálta az új szabályzatot, mely még a jelen században is sokáig fentartotta magát s a coetus akkori szervezete, valamint a szabályzat egyes intézkedései fenmaradtak egész napjainkig.

Ime, ezek a száz iskolaügy XVI—XVIII. századi fejlődésének fontosabb mozzanatai.

DR. BOROVSKY SAMU.

I. Kováts Gyula: Felelet b. Roszner Ervin »Régi magyar házassági jog« című munkájára. — II. Báró Roszner Ervin: Nehány szó »Régi magyar házassági jog« című munkám védelméül. — III. Kováts Gyula: Báró Roszner Ervin válaszára, I. Budapest 1887., II. III. Budapest 1888.

Ugyanazon füzetében (1887. X.) e folyóiratnak, melyben b. Roszner »Régi magyar házassági jogát« Károlyi Árpád ismertette, Kováts Gyulának b. Roszner ezen művére írott »Felelete« szintén jelezve volt, azon ígéret kíséretében, hogy bővebb ismertetése sem fog elmaradni.

Azóta az érdekes irodalmi párharcz még két brochurenek lett szülője; az egyik b. Roszneré: »Nehány szó Régi magyar házassági jog című munkám védelméül,« a másik — és reméljük utolsó — a Kovátsé: »Báró Roszner Ervin válaszára«; mely füzetek regisztrálva voltak e folyóirat februári és márcziusi füzeiben. Mintegy kötelezve vagyunk tehát, hogy rövid áttekintést kísértsünk meg a vita folyamán felmerült controvers jogtörténeti kérdések, más szóval: a polemianak a történelem terét érintő eredményei felett, mellőzvé minden véleménynyilvánítást a vitatkozókat modorára vagy juridicai felfogására nézve.

Csak ismétlésbe esnénk, ha Károlyi Árpáddal kiemelnők a b. Roszner művéhez csatolt 100 okmányoknak kiváló érdekét és értékét; bárha terünk a részletekbe bocsátkozást megengedné, egyik-másik okmány felfogása és magyarázata ellen lennének némi kifogásaink. Ezeket azonban esetleg más időre és más térre hagyván fenn, térjünk fentebb kifejezett célunk szerint a nevezetesebb controvers pontok rövid tárgyalására.

Ott van legelőször is a *nőrablás* kérdése. Roszner határozottan azon tételt állítja fel, hogy az adás-vevés a nőrablásból bontakozott ki, és hogy a nőrablás, mint házassági szertartás, még a XIII. században is fennállott. Hogy azonban e tekintetben most még nincsenek elegendő adataink, azt nemcsak Kováts alapos támadása, de Óváry Kelemen eltérő nézete is eléggé mutatja.

Másik érdekes pont, a melynél meg kell állanunk, *Kálmán király házassági törvénye*. (Decr. Coloman. lib. II. cap 15: Placuit sanctae Synodo, ut omnis conjugalis desponsatio in conspectu ecclesiae, praesente sacerdote, coram idoneis testibus . . . consensu utriusque fieret, aliter non conjugium, sed opus fornicationis reputetur.) Kováts szerint e teljes jogi hatálylyal bíró törvény »egy időre feledésbe ment«. Roszner szerint pedig nem is volt valóságos törvény, hanem egy valláserkölcsi szabvány, mely a hivek figyelmeztetésére és utbaigazítására akart szolgálni. Már maga a törvény szövege s a középkori törvényhozás természete teljesen meggyőzhetnek bennünket arról, hogy Kálmán király törvénye határozottan törvény és nem egyszerű erkölcsi jó tanács volt, s ha egyidőre feledésbe ment is, nem von le semmit Kálmánnak azon nagy érdeméből, hogy a tridenti zsinat e tárgybani alapnézetét már ötödfélszázaddal ezelőtt érvényre juttatta.

Kevés fontosságú, de annál nagyobb port felvert kérdés, hogy az *1279. évi budai zsinat* határozatát: »Prohibemus sub poena excommunicationis . . . ne aliquae personae consentiant matrimonialiter per verba de praesenti, donec sint ante fores ecclesiae, quando debet nuptialis benedictio celebrari.« Ki értette és értelmezte helyesen, mert K. és R. kölcsönösen azzal vádolják egymást, hogy a másik épen az ellenkezőjét olvasta ki annak, amit a szöveg akar mondani. Roszner értelmezése szerint a zsinat azon szokást tiltja meg, hogy a felek a házassági kölcsönös beleegyezést per verba de praesenti még a templom bejárata előtt nyilvánítsák; Kováts szerint pedig ezt mondja a zsinat: a felek ne kösse-nek p. v. d. p. házasságot, csak akkor, mikor a templom kapujához értek. Páriz-Pápai. Wagner. Brinkmayer és Finály lettek a csatavonalba léptetve, egyszóval grammatici certant . . . Itt azonban nem a grammatica, lexicon vagy phraseologia fognak bennünket eligazítani, hanem egyfelől maga a szöveg (mely felett igenis lehetne vitatkozni akkor, ha a »quando debet nuptialis benedictio celebrari« ott nem lenne), másfelől pedig azon, Roszner által is ismert és elismert tény, hogy a középkorban általános szokás volt a házasságokat az egyház bejárata előtt kötni. A budai zsinat sem mondott tehát mást, mint ezt: »Kiközösítés terhe alatt megtiltjuk, hogy a párok addig nyilvánítsák a házassági kölcsönös beleegyezést p. v. d. p. míg a templom kapujához nem érnek,

amikor kell az ünnepeles áldást rájuk adni.« És hogy ez a helyes értelmezés, illetőleg fordítás, éppen a Roszner művében (99. lap) idézett XIV. századi misekönyv következő rendelkezése is bizonyítja; »*Episcopus sive sacerdos indutus sacris vestibus, stans in introitu ecclesiae, jubeat venire sponsum et sponsam, statuens eos pariter ante fores ecclesiae*« etc.

Az *Ars Notarialis* azon adataiból, melyek szerint Nagy-Lajos korában gyakori eset volt a bíró előtti házasságkötés. sőt oly esetekben is járultak a bíró elé és ismételték előtte a házassági beleegyezést, midőn már előbb megtörtént volt az érvényes házasságkötés, szerintem sem lehet azt következtetni, hogy a *polgári házasság intézménye* már Nagy-Lajos korában megvolt; mert valóban a törvényhozó és ítélő factor. nem pedig azon hatóság, mely előtt az érvényes házasság megköthető, határozza meg a házasságnak egyházi vagy polgári jellegét.

Érdekes eltérés van a két vitázó között azon kérdés felett, hogy a »*forma Tridentina*« mikor jutott hazánkban az observantia által egyetemesen kötelező erőre s hogy mennyiben bírhat e decretum a *protestans házasságokra* nézve jogerővel. Teljesen biztos eredményt egyik fél sem tud nyújtani; Kováts szerint már 1625-ben bevettnek mondható hazánkban ama decretum. míg Roszner szerint csak a XVII. század legvégén vagy a XVIII. század elején jutott az általánosan kötelező erőre. Az igazság itt is alighanem középüttl lesz; mert hogy még az 1600-as évek második felében is találunk egypár adatot arra nézve, hogy a decretum nem vétetett itt vagy ott teljesen figyelembe: ebből még nem következik az, hogy az eljárások nagy többségénél már ne követték volna. Különben maga Roszner is azt mondja, hogy még »átlagos és hozzávetőleges meghatározást« is csak akkor lehet e tárgyban adni, ha a Nunziatura di Germania XVII. századi jelentései e czélból át lesznek kutatva.

Ami végül a decretumnak a protestans házasságokra vonatkozó jogerejét illeti, erre nézve nekem mind Kovátstól, mind Rosznertől eltérő nézetem van, melynek, mint tisztán egyházi jogi kérdésnek, tárgyalása azonban ide nem tartozik.

Kováts és b. Roszner alapművei e helyen annak idejében kellőleg kiemelve és méltatva voltak s kétségtelen érdemükből egyáltalán nem vonunk le semmit, midőn kimondjuk, hogy az utánok következő három vitázó füzet, ha egyben-másban határozottan az egyik fél részére hajlította is a mérleg nyelvét, mégis hagyott fen néhány pontot, melyekre nézve nem nyerhettünk általánosan elfogadható, teljesen biztos resultátumot.

REVÉSZ KÁLMAN.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

A jun. 7-iki választmányi ülést az elnök, Báró Kemény Gábor nyitotta meg, jelentést tevén Deák Farkas társulati jegyző haláláról, a következő meleg szavakkal:

»Midőn a vál. ülést megnyitnám, engedje meg a t. választmány, hogy egy szomorú elnöki kötelességet teljesítsek s bejelentsem, hogy társulatunk és választmányunk egyik legbuzgóbb és legtevékenyebb tagja s egyszersmind hivatalnoka, a ki nemcsak történetbuvár, de történetíró is volt a szó legnemesebb értelmében — nincs többé az élők sorában.

Sem ideje, sem helye annak, hogy én itt emlékbeszédet tartsak elhunyt tagtársunk felett, de már most sem hallgathatom el ama megjegyzést, hogy tagtársunknak kiváló tulajdonsága volt, hogy a tárgy iránt, melyről írt, egész melegséggel lelkesedett, hőseivel együtt érzett, szenvedett és remélt. Ez a melegség átsugárzott mindig olvasóira, úgy hogy ama rendkívül kevés történetíró közé tartozott, a kinek munkáit mind a mellett, hogy alaposak voltak, s egészen megbízható kutatásokon nyugodtak, az ember nem tudta félretenni, mondhatnám mint egy regényt.

Kedélyes, szivélyes és rokonszenves alak volt. Férfikorának derekán ragadta el a halál, midőn még sokat várhattunk volna tőle.

Nyugodjanak porai békében!»

Ezután a titkár tett jelentést az intézkedésekről, melyeket elnöki megbízásból tett társulatunknak a temetésen leendő képviseltetéséről s maga is megemlékezett a társulatunkat ért veszteségről, így szólván:

»A meleg szavakhoz, melyekkel elnöktünk elhunyt barátunk emlékének áldozott, engedje meg a tisztelt választmány, hogy én is mint tisztvársa hozzá csatoljam fájdalmam kifejezését. Hisz e

veszteség súlyát én még inkább érzem, mert én benne nemesak tisztársamat, de régi barátomat siratom. Együtt küzdöttünk, a hol harcolni kellett, együtt örültünk a sikereknek. Ugy meg voltam szokva öt oldalam mellett látni, velem együtt érezni, együtt örülni, együtt cselekedni, hogy ha e télen át azzal a meggyőződéssel nélkülöztem őt, hogy az elválás csak ideiglenes, most nem tudok hozzá szokni a gondolathoz, hogy az elválás itt e helyen örökös.

Társulatunk bizonynyal intézkedni, fog hogy régi és buzgó tisztviselőjének: *Deák Farkasnak* emléke érdemeihez méltóan örökíttessék meg társulatunk évkönyvében. Egy hosszú, csaknem 40 évre terjedő tevékeny pálya méltatása most nem lehet feladatunk. S minő változatos pálya volt ez! Mint politikai államfogoly kezdte nyilvános pályáját, s annak végén az uralkodói magas kegy és elismerés jutalmazta kitartását és hűségét az ifjúkor lelkesedései és elvei mellett. De épen ezek az ifjúkori szenvedések ásták alá egészségét, törték meg testi erejét, anélkül, hogy lelki erejét, munkakedvét, szorgalmát megtörték volna. A test gyengesége győzött a lélek erején, s ő elvált tőlünk — itt hagyva köztünk szíve melegét, áldott emlékét régi barátságának. Óh! hihettem-e, hogy többé nem látlak, midőn néhány nap előtt olvasám kedves soraidat, hogy ott ülsz asztalod mellett, »nem hagyva el a munkát, nem hagyva el szép emlékeidet!« És elhagyád. Befejezetlenül hagyva a munkát, melyet »Életrajzaink« számára kezdtl írni, s melyen annyi szeretettel dolgozál. Ma már csak emlékből élsz közöttünk, mely szent lesz előttünk s azok előtt is, kik utánunk következnek.«

A választmány ezután helyeslőleg veszi tudomásul, hogy a Társulat nevében koszorú küldetett az elhunyt sírjára; továbbá hogy Koncz József tagtársunk megbízott Társulatunkat a temetésen képviselni, s elhatározza, hogy Deák Farkas emléke jegyzőkönyvileg örökíttessék meg s családjának részvétírat küldessék.

Ezután *Szádeczky* felolvasta *Thallóczy* értekezését »az Ál-Brankovicsok«-ról, mely a Századokban fog megjelenni.

Mayláth Béla, mint a Barsmegye területén levő idegen hangzású helynevek visszamagyarosítására kiküldött bizottság előadója, felolvassa következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

Barsmegye alispáni hivatala múlt évi ápril 27-én 2018-ik szám alatt azon megkeresést intézte a magyar történelmi társulathoz, hogy a megye területén levő idegen hangzású községnevek megmagyarosítása, illetőleg a régi történelmi helynevek kikutatása és visszaállítása iránt segítségket nyújtva, tekintetbe vévén a megyei helyi bizottság megállapodását és javaslatát, ez iránt a társulat véleményét Barsmegye alispáni hivatalához juttatni szíveskedjék.

A magyar történelmi társulat ezen megkeresésnek készségesen helyt adván, a választmány kebeléből, a helynevekkel foglalkozó szakférfa

sorából kiküldötte Nagy Imre elnöklete alatt Odeschalchi Arthur herezeget, Pesty Frigyeszt s alólírott előadót, hogy a bars megyei nem magyar hangzású helynevek megmagyarosítására vonatkozó javaslatunkat, történelmi tanulmányok alapján, a Bars megye részéről beküldendő anyag felhasználása mellett, a társulat választmányának annak idejében beterjeszszék.

Tisztelt választmány! midőn a kiküldött bizottság ez alkalommal megbízásának eleget téve, javaslatát az alább következőkben tisztelettel beterjeszti, s indokolással ellátott munkáját a tisztelt választmánynak elfogadásra ajánlja, mindenekelőtt szerencsém van a kiküldött bizottság nevében a következőket megjegyezni: hogy a bizottság minden egyes tagja külön-külön tanulmányozván feladata tárgyát, eltérő nézeteik kiegyenlítését, mint végeredményt, közös tanácskozásaikban állapították meg, tekintetbe vételével azon kívánalmaknak, melyek az említett alispáni átiratban a Bars megyei helyi bizottság által megállapítottak; továbbá hogy a hivatolt alispáni átirat azon ígéret beváltását, hogy a községek dűlőneveit is közlendő a bizottsággal, sajnosan nélkülöztük, úgyszintén azon, Kőrmöcbánya fenhatóságához tartozó 7 községre vonatkozó adatok ígért beküldése sem jutott a bizottság kezeihez, melyek a többször idézett alispáni átiratban a kőrmöcbányai levéltárból lettek volna a helyi bizottság által felkutatandók, s végre bármennyire kívánatos vala Bars megye történetirójának: Botka Tivadarnak kéziratban maradt monographiáját ismernie a bizottságnak, Bars megye helyrajzára és történetére vonatkozó eme munkát sem láthatta a kiküldött bizottság.

Támaszkodva tehát a történeti irodalomban elszórt csekélyszámú feljegyzésekre Bars megye régi helyneveit illetőleg s a felső-magyarországi tót helynevek magyar értelmezésére s a helyi bizottság közleményére, a következő megállapodásra jutott a kiküldött bizottság.

S ezután áttér az egyes helynevek visszamagyarosítására czélzó megállapodásokra, s a nagy gondnal és apparátussal készített munkálatot egész terjedelmében felolvassa. Thaly Kálmán a javaslatot elfogadván, csak egy helynévre nézve ajánl módosítást, hogy t. i. Dallos helyett Dallosháza tétessék a javaslatban. Hunfalvy Pál megjegyzi, hogy egy ilyen nagy s sok helynevet tartalmazó operatumhoz egy hallásra nem lehet hozzászólni. S ő óhajtáná, hogy az kinyomtatva közöltetnék a választmányi tagokkal, mielőtt Bars megyéhez terjesztetik végső megállapodás végett. A kérdéshez még hozzá szólnak Thaly K., Nagy Imre, Véghelyi Dezső s Mayláth azon megjegyzésére, hogy a vármegye a folyó hó derekán tartandó közigazgatási bizottsági ülésére már a kérdés napirendre tűzetett ki, a különben is nagy gondnal és tudományos apparátussal s történelmi forrásokra való hivatkozással készült dolgozat egész terjedelmében Thaly módosításával együtt elfogadtatott s elhatározottat sürgős átküldése a megyéhez.

Ezután Thaly Kálmán tett szóbeli jelentést jaroslawi kutatásairól, melyet mindvégig nagy érdeklődéssel hallgatott a választmány. Kutatásainak eredménye megerősítette a Századok-ban Jávorka Ádámról írt

tanulmányában kifejezett sejtelmeket, s e munkálat, mint az értekezés függeléke, a Századokban fog megjelenni. Egyelőre csak annyit említünk meg, hogy Thalynak sikerült a Rákóczi-forradalom után Jaroslawban virágzott magyar coloniáról sok becses adatot felfedezni. Főforrása volt erre nézve az ottani kath. egyh. anyakönyv, a melyben 1714-től 1757-ig, számos ott élő magyar hazánkfiának nemcsak haláláról, de életéről is nevezetes feljegyzéseket talált. A választmány köszönetet szavazott Thalynak azon buzgalmaért, melyet a jaroslawi magyar telep multjának felderítése körül kifejtett.

Pettkó Béla jelentése *Báró Miske Kálmán* levéltáráról tudomásul vétetett s a Századokban fog megjelenni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, érdijas tagoknak felvételtek: *Dr. Ballagi Géza* jogakadémiai tanár Sárospatakon, *Páldy Lajos*, egyet. könyvtartiszt, *Thaly István* joghallgató Budapesten (aj. Szádeczky), *Meszlényi Lajos* ügyvéd Székesfehérvárt (aj. Salamon Vincze), *dr. Wertner Mór* Szempezen, Pozsony m. (aj. a titkár), *Fest Aladár* gym. tanár Fiumén (aj. Márki Sándor), *Alexica György* tanár Aradon, (aj. Szendrei János), *Dobrovsky Ágost* könyvkereskedő Budapesten, (aj. Széll Farkas).

Titkár bemutat egy meghívót, melyet a Magyar orvosok és természetvizsgálók XXIV-ik vándorgyűlésének elnöksége küldött társulatunknak, hogy aug. hó folyamán Tátrafüreden tartandó vándorgyűlésükön képviseltesse magát. Felhivataknak tagtársaink, hogy a ki e vándorgyűlésben részt akar venni, jelentkezzen a titkári hivatalnál.

Titkár jelentést tesz a Zichy-család Okmánytára sajtó alatt levő V. kötetéről, melynek nyomtatása végéhez közeleg. Mint tudva van, főként gróf Zichy Nep. János ur szíves közbenjárásának köszönhetjük e kötet megjelenését, melynek költségeit ő és gróf Zichy Ferencz úr ő nagyméltósága voltak szívesek elvállalni. A további kötetekre nézve a Zichy család jelenlegi seniora Zichy Ferencz úr ő nagyméltósága vállalta el a kiadási költségek fedezését: hogy pedig a kiadás folytatása fennakadást ne szenvedjen, az elnökség gr. Zichy Ferencz úrnak jelentést tesz az ügy állásáról s kéri fogja szíves intézkedését, hogy a VI-ik kötet még ez év végén sajtó alá mehessen.

Pénztárnok bemutatja mult havi számadását.

bevétel volt	3,884 frt 78 kr
kiadás »	217 » 76 »

pénztármaradék 3,667 frt 02 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

DEÁK FARKAS.

Szül. 1832. márcz. 4. — † 1888. jun. 4.

Köpeczi Deák Farkas régi székely családból származott. Atyja Deák Ferencz ügyvéd volt Maros-Vásárhelyt, az erdélyi királyi tábla székhelyén; nagy praxissal bíró tekintélyes keresett ügyvéd, ki kora legkitűnőbb s legelőbbkelő embereivel állt összeköttetésben. Egy ilyen régi ügyvéd nemcsak jogvivője volt a főuri családoknak, hanem bizalmas belső embere, ki szoros összeköttetésben állt velök. Ez a baráti viszony apáról fiúra szállt, s Deák Farkas is az igazi magyar és történelmi emlékekkel bíró aristocratia körében nevedvén fel, már korán kifejlődött benne a történelmi érzék. Atyja nagy gondot fordított gyermekei nevelésére: de mielőtt legidősb fia Farkas is elvégezhetné volna tanulmányait, a forradalom kiütése ketté szakasztá pályáját. A forradalom bukása után újra megnyitlak az iskolák s Deák Farkas ott folytatta tanulását, a hol félbehagyta. De az az ifjúság, mely a hazát dicsősége magas polczáról oda látta bukni, hogy még existenciája is kétségbe vonatott, nem tudta megszokni a gondolatot, hogy Magyarország nincs. A szerencsétlen Török-féle conspirációba, melynek fészke Maros-Vásárhely volt. Deák Farkas is — ekkor első éves deák — beleélegedett. De az összeesküvés kitűdölván, Deák is elfogatott s a nagysebeni hadi törvényszék által 12 évi várfogságra ítéltetett, melyből két évet Erdélyben, 3-at Josefstadtban ült le. Tanulmányainak ez a második félbeszakítása a különben is gyöngé testalkatú fiatal ember erejét aláasta ugyan, de jó iskola volt neki. A hazafias Magyarország számbavehető része a várakba volt zárva s itt Deák az öreg Bonis és mások társaságában sokat tanult. A királyi kegyelem végre visszaadta szabadságát, s most tanulmányai folytatásához fogott. Eleinte Pestre jött s irodalmi dolgokkal foglalkozott. Első dolgozatai közt is sok volt a históriai tárgyú elbeszélés: de akkor leginkább a publicistikával foglalkozott. Kemény Zsigmond a Pesti Naplónál alkalmazta, s ez időből származik összeköttetése Csengeryvel, Deák Ferenczcel, Gönczyvel, Horváth Boldizsárral, ki őt az igazságügyi miniszteriumnál alkalmazta. A szépirodalomtól mindinkább a történethez fordult, s tevékeny részt kezdett venni társulatunk működésében, melynek alapításakor választmányi tagjává, 1875-ben jegyzőjévé választott. Egy évvel később 1876-ban az Akadémia levelező s 1885-ben rendes tagjává választotta. Mint a Történelmi Társulatnak hivatalnoká, bensőbb összeköttetésbe lépett Ipolyi Arnolddal, kívül mindvégig szívélves, őszinte barátság fűzte össze. Mintegy másfél tized előtt súlyos betegségen, nagy himlőn ment át, mely különben is megrongált egészségét még jobban aláasta. Két év előtt ismét nagy betegséget orbánczot kapott s az még jobban aláasta egészségét. Ekkor már mint osztálytanácsos nyugdíjaz-

tatását kérelmezte s megnyerte, kitüntetésül ő felségétől a vaskorona rendet is kapván. A múlt év tavaszán visszament hazájába Maros-Vásárhelyre, honnan ősszel fel akart jönni Pestre egyetemutczai lakására, melytől a legutolsó időig nem vált meg. Egy szerencsétlen esés a múlt télen ágyhoz szegezte őt s meggátolta e terve kivitelét. Már felkelt, egészen jobban volt — de meghülés következtében kapott tüdőlob kioltá életét.

Deák Farkas kedvencz alakja volt a pesti társasköröknek: ezt az igazi becsületes, mélyen érző, önzetlen embert mindenki szerette, becsülte. De hasznos tagja is volt a társas életnek. Alelnöke a székelyegyletnek, praesbytere a pesti ref. egyháztanácsnak, választmányi tagja a heraldikai és régészeti társulatoknak, melyeknek működésében tevékeny részt vett. Sőt Orczy idejében drámabíróló választmányi tag is volt, s egy csomó franczia, angol színművet magyarra fordított. Sokat utazott, egy időben Kemény Zsigmonddal bejárta Németországot és Schweiczet s Angliában és Franciaországban, az itteni kincstárakban levő magyar zománccos ékszerek tanulmányozása céljából hosszabb ideig tartózkodott. Társadalmi műveltségének sok oldalúságával arányban állott irodalmi működésének sok oldalúsága s magában a történetírásban, mint műtörténetíró, monographia író, okirat publicáló kitüntette magát. Első nagyobb munkája, melylyel magára vonta a figyelmet volt a »Nemzetgazdaság története Magyarországon« (1866.), még nagyobb elismerést aratott Wesselényi Anna életével s korrajzával, Csáky Istvánja akadémiai pályajutalmat nyert, Forgács Zsuzsánnáját a királyné egy diszes gyűrű adományozásával tüntette ki, Bély Pálja utolsó nagyobb munkája. Apróbb életrajzai Wesselényi Ferencz nádor, Bethlen Miklós, Dessewffy Aurél, Deák Ferencz, Pálffy-Daun Lipót herczeg, emlékbeszédei Csengery, Radvánszky Antal, Teleki Domokos, gróf Wass Samu, Szalay Ágoston, Ipolyi felett eszmegazdagságukkal tűnnek ki. A Magyar hölgyek levelei, a Bujdosók levéltára s a Hazai Oklevéltár, melynek egyik szerkesztője volt, hasznos szolgálat e történetírásnak. A bizottságuk, mely a czéhszabályok összegyűjtéssel volt megbízva, egyik buzgó tagja volt. s mint a vállalat egyik részének szerkesztője egyes tanulmányokat, mint pl. a kolozsvári ötvös legények strikját, közzé is tett. Az Akadémia kiadványaiban s a tudományos folyóiratokban számos tanulmánya jelent meg s a Székely Naptárt mint az egylet alelnöke kiváló gondnal és tapintattal szerkeszté.

De munkássága java részét társulati ügyeinknek szentelte. Mint választmányi tag, utóbb mint jegyző, számvizsgáló, legapróbb részletig ismerte társulati ügyeinket, éber gondossággal ellenőrizte anyagi állását, előmozdította gyarapodását, izmosodását. Soha egy gyűlést sem mulasztott, és soha egy alkalmat sem szalasztott el, melyben annak szolgálatot tehetett. Épen ily szorgalommal járt el az akadémiai ülésekre is — s azért jutott ideje részt venni mindazon bizottságnak, egyletnek ülésein megjelenni, melyeknek választmányi tagja vagy elnöke volt. Nem maradt el a kedélyes »Hunfalvy-estélyekről« sem, melyek az akadémiai ülések

folytatását szokták képezni — s midőn Fraknói keleti útja miatt egy télen át nem vett azokban részt, az asztalkör egyhangúlag Deák Farkast tette jegyzőjévé, ki Fraknóit az estélyek eseményeiről au fait tartá.

De a múlt évben már sokat betegeskedett s tavasszal hazament Vásárhelyre. Neki esett a Teleki, Bély, Bálintih levéltáraknak. Sokat dolgozott, nagy és szép munkákhoz fogott, megtette az előleges lépéseket a Kemény Zsigmond társaság felelevenítésére s tapasztalatai, munkássága által kétségtelenül szép eredményeket ért volna el: de a kór meggátolta kezdeményei bevégezésében. Szerető testvérei, családja enyhíték, elviselhetővé tették szenvedéseit; de ezek rajongó szeretete sem háríthatta el a catastrophát.

A közrésztvét, az őszinte sajnálkozás, melylyel halála hírért mindenütt fogadták, bizonyosága annak, mennyire szerették őt a társadalom minden rétegében. Valóban azok a gyerekek, kik szíve melegéhez közel jutottak, épen úgy megsiratták őt, mint barátai, pályatársai. Óh! bizonynyal szép és nemes élet volt az övé, küzdelmes; de eredményekben gazdag. Nem hiába küzdött, élt, fáradott!

Sz. S.

A BUDAPESTI TUDOMÁNY-EGYETEM JUTALOMTÉTELEI A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÖRÉBŐL.

A budapesti kir. magyar tudomány-egyetem a jövő tanévre a következő pályakérdéseket tűzte ki:

Magyarország történetéből. Kiváratatik Magyarország története bel- és külföldi kútforrások ismertetése és bírálata 1526-tól 1711-ig. Határidő 1888. december 31. Jutalma a Schwartner-alapból 360 frt. Kiváratatik Magyarország története bel- és külföldi kútforrások ismertetése és bírálata 1711-től 1848-ig. Határidő 1889. december 31. Jutalma a Schwartner-alapból 400 frt. E két jutalomtételre mindenki pályázhat; az alábbiakra csak budapesti egyetemi hallgatók pályázhatnak. Az ó-kori történetből: Adassék elő, kútforrásokkal, a dunai vidék története a Krisztus utáni negyedik század végső évtizedeiben. Jutalma a Pasquich-alapból 70 frt. A középkor történetéből: Párhuzam Flórencz és Velence államszervezete közt a XIII. század közepétől a XIV. század közepéig. Jutalma a fővárosi alapból 50 frt.

A TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNELMI JUTALOMTÉTELEI.

1. A magyar műtörténelem az ó-keresztény, román csúcsives és renaissance korban, képző-művészeti tekintetben. Határidő 1888. szeptember 30. Jutalma a Péczely-alapból ezer forint aranyban.

2. Adassék elő a lengyel és a magyar közjog fejlődése összehason-

lítva és kölcsönhatásában, Nagy-Lajostól a XVII. század végéig. Jutalma Czartoryski herceg adományából 1000 frt. Határnap 1889. szept. 30.

3. Adassék elő Magyarország egyes területei megszerzésének, elvesztésének és visszakapcsolásának története. Jutalma a Lukács Mórész-alapítványból 1000 frt. Határnap 1889. szeptember 30.

4. Kivántatik a Szent-Domokos szerzetének, vagyis a prédikátor-rendnek magyarországi története a mohácsi vész előtt. Határnap 1890. szeptember 30. Jutalma a Pór Antal akad. tag adományából 600 frt.

5. Kivántatik a magyar könnyű lovasság (huszárság) fejlődésének története a XVII. és XVIII. században, s e csapatnem meghonosításának vázlata Európa más államainak hadseregeiben. Határnap 1889. szept. 30. Jutalma a Lévy-alapítványból 500 frt.

A jutalom mind az öt pályakérdésre vonatkozólag csak önálló becsülnének ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6. Kivántatik Magyarország három részre osztásának története, egy pontos földabroszszal, mely hazánk akkori képét ábrázolja. A pályázni kívánók fölhivhatnak, hogy a munka tervrajzát és a kidolgozásra vonatkozó ajánlatot 1889. decz. 31-ig küldjék be. Tervrajz alatt az Akadémia nemcsak a megírandó mű tartalmának vázlatát érti, hanem az író tárgyára vonatkozó nézeteinek, munkája főbb szempontja s irányának behatóbb és világosabb fejtegetését s legalább nevezetesebb forrásainak kijelölését. A pályázók a tervrajzhoz készülő munkájokból okvetetlen mutatványt csatoljanak. Jutalma a Bükk László-alapítványból 1000 frt.

A HÁZADÓ A XVIII. SZÁZADBAN.

Marczali Henrik végzetes állhatatossággal keresi a nyilvánosságot a XVIII. századbéli házadóról alkotott téves felfogásával s mint a ki a közjogi tudás fájának gyümölcséből nem evett, ártatlanságában sejtelve sincs arról, hogy nem azt bizonyítja be, a mit a közönséggel elhítenni akar, hanem saját tájékozatlanságáról tesz tanúságot közjogi kérdésekben.

Az 1775-ben kelt királyi resolutio az összes főhatóságok egybehangzó véleménye alapján, azt mondja: »ad evitandum omne quod hactenus occasione limitationis onerum publicorum viguit, arbitrium et ex hinc enatas improprietates et querelas de hinc praecavendas... *legis item regni dispositione* et publici, ipsarumque civitatum incrementi ratione... ordinamus, ut... omnes fundi domorum interioris et exterioris civitatis, horti item et allodia in suburbiis situata *praescindendo a superaddictis* conscribendo sat.«

Az 1802-ki országgyűlésen valamennyi sz. k. város nevében Buda városa követe hosszabb beszédben tiltakozik a városi házak jövedelmének

megadóztatása ellen, mert »Quodsi igitur in portarum commutatione proventus domorum assummeretur, necesse esset occasionem etiam partiendi inter cives oneris proventum eundem assummendum esse. *Id vero ruinam urbium post se certo trahet.* Atque ut hoc ipsum antevertatur b. resolutione r. anni 1775. expressum vetatur, *ne superaedificato contributio aliqua imponatur.*« Hivatkozva az 1715. és 1729. évben eszközölt összeírásokra, melyek alkalmával a városi házakat nem vették számba, azt mondja, hogy »et denique *cum in liberis regibusque civitatibus onus alioquin fundo inhaereat,* nomine reliquarum etiam civitatum Status et 00. identidem interpellavit, ut domus in civitatibus juxta quadratas orgyas conscribant« sat.

Az országgyűlésen e felfogás helyességét senki sem vonja kétségbe. Így tehát a király, az összes főhatóságok, az országgyűlés s magok a városok egybehangzó véleménye szerint az adó tárgya nem a superaedificatum, a ház és jövedelme, hanem a ház telke, kiterjedése s értéke szerint.

Hogy Marczali mikép állíthatja mindezek ellenére, hogy a házadó a XVIII. században törvényes pénzügyi intézmény volt, teljesen megfoghatatlan. Ha közbjogi képzettsége volna, tudná, hogy néhány városnak — s az általa nevezettekhez még hozzáadjuk Eperjest és Bakabányát is, — az általános jogi felfogástól eltérő s mulékony gyakorlata nem alkot közbjogi szabályokat s hogy a házadó kivetését tiltó rendeletről a házadó törvényességére következtetést vonni közbjogi képtelenség.

Sz. P.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Historisches Jahrbuch: 1888. évf. 2. füz. 320. 1. Ismertetést közöl Kollonics érsek-primásnak Maurer által írt életrajzáról. — E munkáról a *Zeitschrift für kath. Theologie* 1888. évf. 2. füzeté is hoz bírálatot. — A 342 — 344. lapon a Századok 1886. évi tartalma van röviden ismertetve.

Historisches Taschenbuch. VII. évf. 1888. H. Haupt, *Hussitische Propaganda in Deutschland*. « Ez értekezés a magyarországi és tótországi husszita mozgalmakról is szól.

Archivalische Zeitschrift. 1887. XII. köt. 75. 1. Zimmermann, *Urkunden des Stadtarchäves Bistritz in Siebenbürgen von 1286 bis 1526*. Közöl 381 regestát a kijelölt korszakból.

Duc de Broglie, Marie Thérèse Imperatrice. (Paris. Lévj. 1888. 2. köt. 8-8° 15 fr.)

Hans Schlüter, Kaiser Franz und die Napoleoniden vom Sturz Napoleons I. bis zu dessen Tode. (Bécs 1888.) Ebből, a bécsi csász. titkos levéltárban tett kutatások alapján írt műből világosan kitetszik, hogy I. Ferencz bukott veje és annak rokonaival szemben soh'sem követett más politikát és magatartást, mint a milyet az állam érdeke megkívánt.

Neue Freie Presse. 1888. ápril 18. szám, *Reiner: Russen in Ungarn*. Igen szellemes és érdekes tárcza a debreczeni csatáról (1849. aug. 2.) és az

orosok okkupációról. Rövid kivonatot közöltek (ápr. 19-én) a Föv. Lapok. — A bécsi lap május 17-iki száma pedig érdekes tárczát közöl *Grassalkovich* koronaőréről, kit Mária Terézia 1751. aug. 10—11. Gödöllőn meglátogatott.

G. Wolf, *Aus der Zeit Maria Theresias*. (Bécs, 1888. Hölder.)

Allgem. evang.-luther. Kirchenzeitung. 1888. 15. sz. *Die literarische Thätigkeit der evang. Kirche in Ungarn einst und jetzt*.

Leben und Thaten des Feldhauptmanns Kaspar von Winzer, Obersten der Landsknechte, Burggrafen von Dürnstein, Staatsmannes und Pflegers zu Tölz. (Tölz. 1887. Huttler. 1. M.) E híres landsknecht-vezér, kinek szülőföldjén ép mostan emlékszobrot állítanak. I. Ferdinánd idejében hazánkban is vezérkedett.

Donner O., *Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen*. (Helsingfors 3. r. 204. l.)

Deutsche Literatur Zeitung. 1888. 18. száma bírálatot tartalmaz Roth Jánosnak »*Aus trüber Zeit*« című, a nagyszzebeni evangélikus egyház multjából (1600—1607) meritett művéről.

Unsere Zeit. 1888. 5. füz. *Schwicker, Kroatien in staats-rechtlicher und politischer Beziehung*.

Die Truppen der grossen Kuaiserin und Königin (Maria Theresia.) *Tauber-tól*. (Pester Lloyd. 1888. máj. 9-én.)

Angelo de Gubernatis, Dictionnaire international des écrivains du jour. (Florenz. Nicolai 1888.) Az I. füzet 476 életrajzot tartalmaz, köztük a következő magyar írók nem épen kifogástalanul irt életrajzeit: Ábrányi Emil és Kornél, Bászel Aurél, Angyal János (!), Abafi Lajos, Abonyi Lajos, Acsády Ignác, Apor Károly b., Arany László, Babes(iu) Vincze. Ismertetéseket l. a Budap. Hirlapban (máj. 7.) és a Münchener Allgem. Zeitung 125 számában.

Kunstgewerbeblatt 1888. 7. füz. *Radisics und Kutas, Das ungarische Drahtemal*.

Markgraf, Geschichte Breslaus in kurzer Übersicht. (Boroszló. Kern. 1888. 1. M.), Hunyadi Mátyás történetéhez adalékokat szolgáltat.

Revue critique 1888. 18. sz. *Chuquet* ismerteti Mária Luiza levelezését. (L. Századok. 1887. évf. 583. old.)

Schröder Leopold, Die Hochzeitsgebräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften. (Berlin. Asher. 1888. 265. l. 5. M.)

Beschreibung der antiken Münzen der königl. Museen zu Berlin. (Speeman. I. köt. 375. l. 25. M.) Tartalmazza a többi között a Dacia és Pannoniában talált érmekeket is.

Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. 1888. 2. füz. *Ortway, Eine angebliche Binnenstrasse in Pannonien. Mit Nachtrag von Kubitschek*. (Ortway értekezése több évvel ezelőtt az akadémiai értekezések között magyarul is megjelent.) *Téglás és Király, Neue Inschriften aus Dacien*.

Összeállította: MANGOLD L.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. MÁJUS.

- Bethlen jötanodát* érdeklő régi levelek. Közli *Horváth István. Prot. Közlöny* 18. sz.
- Csikora István.* Gömörmegye területén miféle történelmi emlékek vannak a hazai történelem tanításánál sikeresen használhatók? *Gömör-Kishont* 22. sz.
- Egyháztörténelmi apróságok.* Sententia synodi generalis et exhibita Anno 1649. die 19. junii M.-Vásárhelyini. *Prot. Közlöny* 18. sz.
- »*Fejérváthy László dr. és Id. Szinnyei József.* Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. I. kötet. Bpest, 1888.« Ism. *Egyetértés* 132., 133. sz. *P. Napló* 133. *Főv. L.* 132. sz. *Bud. Hírlap* 132. sz. *Nemzet* 132. sz. *Vasárnapi Ujság* 133. sz.
- Gyulai Rezső.* Megyénk a kurucz háborúban. 1707. és 1708. *Komáromi Lapok* 18—21. sz. Gyűrű-kiállítás Budapesten. *P. Hírlap* 135. u. *Bud. Hírlap* 135. sz. *Egyetértés* 135. *Vasárn. Ujság* 21. sz.
- Haydin Inre.* Adalékok a felvidéki cigányok történetéhez. *Pozsonyvidéki Lapok* 75. és köv. sz.
- Hölke Lajos.* A halászatról. *Főv. Lapok* 123. sz.
- Mihalik József* 1684. és 1862. két földrajzi emlék. *Szepesi Lapok* 14.
- Myskowszky Viktor.* Régi sirok a kassai domban. *P. Napló* 148. sz.
- Nagy Gyula.* Zemplén vármegye a XVI. században. S.-A.-Ujhely, 1888.« Ism. *Zemplén* 14. sz.
- Ormos Zsigmond.* Mátyás király korszakából. Művelődési adatok. *P. Napló* 147. sz. *Délm. Közlöny* 124. sz.
- Réső Ensel Sándor.* Aprilisba küldés eredete. (Magyaroszági népszokások cz. gyűjteményéből.) *Pécsi Figyelő* 14. sz.
- »*Szádeczky Lajos.* Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. (1552—1556.) Bpest, 1888.« Ism. *Nemzet* 123. sz.
- Szendrei János.* A gyűrű és multja. A gyűrűkiállítás megnyitása alkalmából. *Nemzet* 133. sz.
- Szentkláray Jenő.* A Herkules-fürdő történeti multjáról. *Torontál* 21. sz.
- Veress József.* A gyűrű. (A gyűrű-kiállítás alkalmából.) *Főv. Lapok* 125. sz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A HIVATALOS LAP máj. 25-iki száma következő kinevezéseket tette közzé: A belügyministerium vezetésével megbízott Ó Felsége személye körüli minister. az országos levéltárnál: tasnádi Nagy Gyula országos levéltári fogalmazót allevéltárnokká. -- *Tagányi Károly, Barabás Sámuel és Pettkó Béla* országos levéltári tiszteteket pedig országos levéltári fogalmazókká nevezte ki.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— **MAGYARORSZÁG HELYNEVEL.** Történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Irta *Pesty Frigyes*. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. I. kötet. Budapest, 1888. 8-adr. XXXII. és 447 ll. Ára 3 frt.

— **RAGUZA ÉS MAGYARORSZÁG** összeköttetéseinek Oklevéltára. A raguzai állami a bécsi cs. k. titkos és egyéb levéltárakban levő okiratokból összeállította *Gelcich József* bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Thallóczy Lajos*. Budapest 1887. LIX. és 923 ll. Ára 5 frt.

— **AZ OSZTRÁK-MAGYAR-MONARCHIA** Írásban és képen. Rudolf trónörökös főherceg ö császári és királyi fensége kezdeményezéséből és közreműködésével. Bevezető kötet. Budapest 1887. 4-edr. VIII és 594. ll. — Bécs és Alsó-Ausztria. Budapest, 1888. XVI. és 688 ll. Számos a szövegbe nyomott képpel.

— **BETHLENFALVI GRÓF THURZÓ Imre 1598—1621.** Irta *Kubinyi Miklós*. Budapest, 1888. 8-adr. 172 l. 13 önálló, 48 a szövegbe nyomott képpel. Ára 2 frt. 80 kr.

— **NAGY KÁROLYI GRÓF KÁROLYI SÁNDOR** tábornagy temetése alkalmával 1744 jun. 22-én Nagy-Károlyban részint elénekelt, részint elmondott verses bucsuztató. Sajtó alá rendezte s kiadja *Ebke Gábor*. Budapest, 1888. N. 8-adr. 91 l.

— **FÖRANGŰ-CSALÁDOK.** Első kötet. Budapest, 1888. 8-adr. XIV és 537. ll. Ára 5 frt. (A Nemzeti Zsebkönyv első része. Kiadja a Magyar Heraldikai és genealogiai társaság.)

— **IZABELLA ÉS JÁNOS ZSIGMOND** Lengyelországban. 1552—1556. Levéltári források alapján írta dr. *Szádeczky Lajos*. Kiadja a Hg. Czartoryski alapítványból a M. T. Akademia. Budapest, 1888. 8-adr. 107 l.

— **NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.** Marczali Henrik »Magyarország Története II. József korában« cz. munkája I., II., III. kötetéhez. Kiadja a M. Tud. Akademia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1888. 8-adr. 42 l. Ára 30 kr.

— **GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ** Életrajza. Saját Emlékiratai és Utleírásai képekkel, autographokkal stb. 12., 13 és 14 f. Egy-egy füzet ára 40 kr.

— **NEHÁNY SOR** Erdély Culturtörténetéhez. Irta *Reiner Zsigmond*. Budapest, 8-adr. 144 l.

— **ZEMPLÉNVÁRMEGYE** a tizenhatodik században. Előadás, melyet a zempléni megyei orvosgyógyszerész egyesület ismeretterjesztő estélyén 1888. febr. 26-án tartott, *Nagy Gyula*, S. A. Ujhely 1888. 8-adr. 21 l.

— **EINE ANGEBLICHE BINNENSTRASSE** in Pannonien vom Theodor *Ortway*. Mit einem ergänzenden Nachtrage von A. Kubitschek. Wien, 1888. 8-adr. 16 l.

JÁVORKA ÁDÁM EZREDES

S A GR. FORGÁCH- ÉS RÁKÓCZI-LEVÉLTÁR.

(Vázlat a Rákóczi-emigráció történetéből.)

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Nincs reá adatunk, vajjon mindjárt megindultak-e Tokaj és Máramaros felé Darvas Ferenczék 1747. január 5-ike után Szécsényből? A Komjáthiból költ 8-iki levél vétele előtt aligha. De ha ez után azonnal útnak indulának is: a téli évszakban, rossz úton csak lassan haladhattak; az időviszontagságok miatt is gyakoribb pihenőket kell vala tartaniok, és különösen a máramarosi zordon hegyekben, szorosokon és meredek kapaszkodókon nem csekély akadályokkal megküzdenniök. Ehhezképest csak január 31-kén érkezének Skoliébe, öreg kurucz honfitársuk vendégszerető hajlékába. ¹⁾ A vén Jávorka Ádám kétségtelenül nagy örömmel fogadá elhunyt régi kedves tábornoka gr. Forgách Simon öcscsének küldötteit, hajdani kurucz bajtársainak: id. Darvas Ferencznek és Bezegh Imrének fiait. Ezek is bizonyára sok érdekest hallottak elbeszélni a Rákóczi-emigráció viselt dolgairól, egyes kibujdosottaknak sorsáról, és saját viszontagságos, sokat hányatott élete kalandjaiból, az ország-világlátott, merész dolgokban részt vett rendkívüli embertől. Mennyi minden történt vele azóta, mióta a hírhedett Ocskay Lászlót fogva vivé Érsek-Újvár várába! Már akkor, 1747-ben, e nevezetes várnak erődítményei is réges-régen le valának rombolva; s a híres, a vakmerő »*újvári vitéz*« Jávorka Ádám még mindig élt. A kikkel együtt űzte valaha harczy kalandjait: azok már régóta a föld alatt hamvadoztak, egy-kettőnek

¹⁾ Jávorka Ádám febr. 2-iki levele. (L. alább.)

kivételével, kik közé tartozott egykori újbárá tiszttársa s a vakmerő hadi portyázásokban versenytársa: *Beleznay János*, — ez időben híres poroszverő tábornok. Bizonynyal élénken tudakozódott fölöle Darvaséktól Jávorka, és neki is, Forgáchnak is sok érdekes dolgot izenhetett tőlük élőszóval.

A levéltár átadása 1747. február 1-én és 2-ikán ment végbe Skolie városában. Hála Jávorka mindenre kiterjedő előgondoskodásának, — nem késleltette semmi akadály. A küldöttek átadták igazoló irataikat, nyugtaikat a letétet őrzött ilvői capucinus kolostor számára Jávorkának, kellőképen kitöltötték Forgách gróf charta-biancáit, s ezek egyikére a következő hivatalos elismervényt állították ki és nyújtották át az ezredesnek s jószágkormányzónak a levéltár átvételéről, úgymint, a latin eredeti szerint közölve:

»Nos infrascripti fatemur et recognoscimus, significando, quibus expedit universis. Quod Anno, Die, Mense, Locoque datarum praesentium. certa Literalia Instrumenta, Familiam Nostram Forgáchianam concernentia, quae Patruelis Noster Illustrissimus condam *Comes Simon Forgách de Gimes etc.* in vicinum et amicum Inclýtum Poloniae Regnum secum deportaverat, eodemque fatis functo, in Venerabili Monasterio Ilvoviensi conservata fuerant, medio Plenipotentiariorum Nostrorum Perillustrium ac Generosorum Dominorum *Francisci Darvas de Nagyrét et Joannis Bezzeý*, e manibus Magnifici Domini *Adami Jávorka* Colonelli et Serenissimi Principis *Csartorinszki* Bonorum Szkolyensium Gubernatoris, etc. ad manus nostras receperimus. Assummendo desuper omnimodam evictionem, si quando aliquis respectu praescriptorum Literalium Documentorum Suam Magnificam Dominationem impeteret. — Super quibus praeinissis praesentes Nostras propriis sigillis et syngraphis roboratas Recognitionales, respective Evictionales, titulado Domino *Adamo Jávorka* dedimus. Actum *Szkolae, Die 1 Februarii, 1747.*« ¹⁾

Mint e fölösleges sallangok nélküli, de nagy jogi szabatsággal fogalmazott elismervénynek utolsó előtti pontja tanúsítja: ezen okmány nem volt egyszerű »recognitionális,« hanem ennél több, t. i. egyszersmind formászerű »evictionális,« azaz *szavatosságlevél* is gr. Forgách Ferencz és testvérei, tehát az illetékes jogutód Forgách-család részéről, Jávorka Ádám mint a családi levelek átszolgáltatója részére kiállítva, teljes és mindennemű szavatosságot vállalván magokra az iratok átszolgáltatásának jogi követ-

¹⁾ *Eredeti fogalmazat ; ugyanott.*

kezményeiért, netaláni illetéktelen impetitorok ellen a jövőre, hogy Jávorka ezen tényeért senkitől ne háborgattassék.

Viszont az ezredes Darvasékkal a levéltárat mint volt letéteményt terhelő adósságokról s egyéb költségekről számot vetvén, és Czartoryski herczeg általános meghatalmazottjának (a »generális commissarius«-nak) tiszteletdíját a depositum kiadatása körül tanúsított jó szolgálataiért 24 aranyban állapítván meg: mind e költségek fődözésére 281 darab körmőczi aranyat vett át tőlük, — továbbá a gróftól számára emlékül és kedveskedésül küldött arany-zsebórát. Az aranyak fölvételét febr. 2-kán kelt nyugtával bizonyította. ¹⁾

Legérdekesebb az átvételi iratok között Jávorkának ugyane napról gr. Forgách Ferenczhez intézett válasza, melyet úgy tartalmi érdekeért, valamint a híres kurucz vitéznek eddigelé ismert *legutolsó levele* lévén, emlékezet okáért, egész terjedelmében ideiktatunk:

»Miltóságos Gróff és Generális!

Érdemem felett nagy jó Kegyelmes Uram!

Ajánlom mindenkori alázatos, engedelmes szolgálatimat Exciádnak. Sub dato 17. X-bris, az másika 8. January Komjátiról írott úri kegyes leveleit vettem. Mely elsőből megérttettem, hogy ezen országra való indulásával nem kis alkalmatlansága utozásában, úgy külsége is volt Exciádnak. — az hol magamnak is proportióm szerint jutott abban. ²⁾ De gondolom, hogy jobban esett, hogy megtért Exciád: mert hosszas, ezen országban való mulatásával minden praetensiókon kívül nem kis expensákat tett volna Exciád haszontalanul, — holott azt (a levéltárt) ki nem adtanak volna idevaló Miltóságos Uraimék, míg a magok impressáit nem assequál-

¹⁾ »*Quietantia*. Super aureis 281. id est ducentis octuaginta unum; quos in liberationem Depositum Illustrissimam Familiam Forgáchianam concernentis, ab Excellmo ac Illrmo Dno Comite Francisco Forgách de Gimes etc. medio Plenipotentiarj sui Perillris ac Grosi Dni Francisci Darvas de Nagyrét, defectu absque omni percepi. Super quibus suam Dnaonem quietam reddo. — Signatum Szkolyae, 2. Februarj 1747. *Adamus Jávorka* m. p. P. H.« (*Eredeti*, az ezredes s. k. aláírásával. Piros spanyolviaszba nyomott gyűrűpecsétének családi czimere mint fölebb, de itt is elmosódott. U. o.)

²⁾ Jaraszlai utazásának, tartózkodásának, az ott a gróf számára előkészített szállásnak, az eleibe Duklyára küldött futárnak és a saját ilyvói útjának stb. költségeit fogja itt érteni, melyeket Forgáchék érdekében a maga jószántából és a saját erszényére tett.

tanak; mely felől ore tenus bővebben Tekintetes Szolgabíró Darvas Ferencz Uram, Exciád Plenipotentiáriusa, referálni fogja. Ultima January érkezvén szerencsésen hozzám említett Darvas Ferencz Uram ő Kglme az Exciád kegyes parancsolatival, mellyeknek engedelmissen annuálván, constetálván bona fide mea, *hogy sancte et intacte resignáltam Tek. Darvas Ferencz Uram ő Kglme kezeihez*; ¹⁾ melyre vettem ő Kglmitől ad complanationem praetensionum 250 aranyokat, — az Generális-Commissárius számára pro recompensa fáradságának, 24 aranyat. ²⁾ Az Miltóságos Uram Fejedelmeknek *nem kell itten semmi*, — *abundat omnibus*; mely (ki) *a nélkül is aestimator est Hungarorum*. ³⁾ Mely 250 aranyból adtam már, adok is honestam in honorem Excellentiae magni nominis regalisationem az barátoknak.

Az Miltóságos Eszterházy Familiát illető dolgok iránt is informáltam Darvas Ferencz Uramot ő Kglmit: *hogy és hol kellett keresni az leveleket?* Mellyet magam sem mulatom el. és idővel ha mit kitapogathatok, alázatosan tudósítani Exciádat el nem mulatom. Várván továbbra is Exciád kegyes parancsolatit, úri kegyes grátiájában ajánlván magamat engedelmissen, maradok Miltóságos Gróff és Generális nagy jó Kegyelmes Uramnak

Skólyán, die 2. Februarij 1747.

alázatos engedelmes szolgája
Jávorka Ádám m. k. ⁴⁾

Nagy kár, hogy Jávorka az Esterházy-levelek felől Darvas Ferencznek adott szóbeli informatióját, legalább főbb vonásaiban, a grófnak írt ezen levelében is föl nem tette: így korunkra átszállott volna az, s új dolgokat tudnánk meg belőle a Rákóczi-emigratio amaz előkelő és rokonszenves tagjának, gr. Esterházy Antalnak lengyelföldi összeköttetéseiről s bujdosókorabeli egyéb viszonyairól. Eddig csak annyi ismeretes Mikes Kelemen (1721. sept. 9-iki, 1722. jun. 24. és aug. 12-iki) törökországi leveleiből, hogy Antal úrnak második neje, a kedves és szép Nigrelli Anna-

¹⁾ E »*sancte et intacte*« szavak igazolják, hogy a leveles csomagok érintetlenül, meg nem bolygatva adattak Forgách küldöttei kezéhez, a hű és gondos Jávorka elejétől fogva föltett szándéka szerint.

²⁾ A még hátra levő 7 db. arany nyilván a leveles-ládának Ilyvóból Szkolyára szállíttatási költségei megtérítésére, borraivalókra stb. adatott ki.

³⁾ Tehát Jávorka a Czartoryski hgnek Forgách gróf által kedveskedésül ígért tokaji bort sem fogadta el, sem ura, sem a maga számára.

⁴⁾ *Eredeti*, sajátkezű levél, ívrétben. Megvan borítéka is, gr. Forgách Ferencz tábornok és nógrádi főispán teljes címével s Jávorka címeres pecsétével. (U. o.)

Mária örgrófnő, a ki férjét bujdosásába elkíserte s a lengyel határokra 1716—17-ben a török birodalomba is követte, itt nem sokára elhalálozván, Esterházy azután egy előbb neje udvarhölgyei közzé tartozott lengyel nemes leányt vőn feleségül: de ennek még csak a családi nevét sem tudni. Hanem szívrehatóan beszéli el Mikes, mily kétségbeesve s a fájdalomtól félig örülten futott ez a szegény nő az 1722-iki rodostói nagy pestisben elhunyt férjének halálhírével a két mértföldnyire sátorokban tanyázó Rákóczi fejedelemhez, két cselédétől követve; mely ugyancsak »szomorú processió« volt, hogy a bujdosók szemei mind könnybe lábadának. Mi történt az özvegygyel tovább? Mikes nem említi; de föltehető, hogy mivel lengyel származású volt: alkalmasint visszamene hazájába, rokonaihoz; és így az Esterházy-leveleket is, mint hagyatékot, alighanem ezen özvegy Esterházy grófné lengyel atyjafiainál kell vala tapogatni, nyomozni, a Jávorka által Darvasnak adott útmutatások szerint. Csakhogy e rokonoknak sem a nevét, sem a lakóhelyét, sem családi összeköttetéseit nem ismerjük.

Általában a Rákóczi-emigratio lengyelországi viszonyait sűrű homály borítja, s az öreg Jávorka Ádám töméntelen nagy-érdekű titkot vitt magával a sírba. Megbecsülhetetlen irodalmi veszteség, hogy oly változatos, viszontagságokban gazdag életpályájú férfiak, mint *Jávorka, Máriássy Ádám, Krucsay István, Pápay János* s más bujdosók, naplót nem vezettek, autobiographiákat, emlékjegyzeteket nem hagytak, vagy nem hagyhattak hátra. Ezeknek hiányát semmi levéltári kutatás nem fogja pótolhatni soha. Csak legalább egyetlen *lengyelországi Mikesünk* volna, — ha már, szerencsénkre, törökországi van! . . .

A következő napokban Darvas Ferencz és Bezegh János elbúcsúzáván Jávorka ezredestől, a gr. Forgách levéltárat tartalmazó ládákat és török szepeteket gondosan bemálházva és társzekerre — vagy inkább tár-szánra — rakatva, hazafelé indultak. A lengyel határszélig hg. Czartoryski skoliei uradalmi hajdúi kísérték őket Jávorka rendeletéből, mint biztonsági fődözet; a kiket azután a magyar határon gr. Teleki László dolhai hajdúi váltottak föl. A küldöttek a hosszú és fáradságos utat szerencsésen tették meg, és a szécsényi várkastélyban sértetlenül átszolgáltatták gr. Forgách Ferencz kezeibe az elvégre, oly sok hányattatás után a

hazába visszakerült nagyértékű családi kincset, — nem kis öröme főispánjuknak és valamennyi Forgách grófnak, kik valóban hálával tartoztak az elért sikerért, régi óhajításuk megvalósításáért, Jávorka Ádámnak.

Darvas Ferencz Jávorka levelét és nyugtáját átadá a grófnak, közlé szóbeli informatióit, s a költségekről pontosan leszámolván, a magával vitt pénzből 200 frtot még visszaadott Forgáchnak. ¹⁾ Ez viszont a családi conferentiának számolt be, részletes kimutatásokat terjesztvén elő a levéltár kiváltásának s úgy saját, mint Darvasék lengyelországi utazásának, stb. költségeiről. Mint Ferencz gróf számadási fogalmazataiból és jegyzeteiből látjuk: a családi levéltár visszaszerzése, az ez érdemben tett különféle kiadásokat egybevetve, még is meglehetősen összegbe került. Nevezetesen magának a grófnak elhamarkodott és nagyúri kényelemmel megtett hasztalan utazása, Zmygrodig és vissza, emésztette föl a költségek nagyobb részét. Mert naponként 15 forint diurnumot, e czímen összesen 500 frtot számít föl magának a gróf, és az ezen utazására különösen készítettett hintaja vagy csészája árát 275 frtra teszi; mely kocsi — úgymond — egészen elromlott, s öcscsének Ignác grófnak ajándékozta; szolgálainak új ruházata is elrongyolott a hosszú útban, stb.

A számadás egyes tételei új részleteket is tartalmazván s cultúrtörténeti szempontból sem lévén érdektelenek, tekintsünk végig rajtok. A kiadások tételeit a Jávorka Ádám ezredes fiának, Ferencz-György gvardiánnak Komáromból Komjátiba és vissza utaztatására tett költségek nyitják meg, a mi mindjárt a művelet legelején s a végett történt, hogy vele mindent meg lehessen beszélni. E tétel Forgách Ferencz 1746. aug. 20-iki számadási jegyzeteiben 12, ¹⁾ a végleges leszámolási jegyzékben pedig 9 frttal

¹⁾ L. Gr. Forgách Ferencz s. k. rájegyzését Jávorka főntebb közlött nyugtatványára.

¹⁾ 1-mo »Juxta Instrumentum sub Lra A. necesse fuit pro Patre Gvardiano Franciscanorum Komáromium mittere; occasionem eundo et redeundo solvere, necnon Eidem discretione gratificari, quod totum exurgit ad fl. 12.« Oldalt: Pro occasione 7 fl. et pro discretione, 12 fr. 60 kr.

szerepel. ²⁾ A külföldi utazásra kívántató királyi engedély meg-
nyerése végett tett utazása a grófnak, 84 frt. ³⁾ A cs. k. udv. fő-
haditanácstól nyert útlevél díja 12 fr. 36 kr. Az udv. ágensnek
discretió 4 fr. 36. A kir. consensus közlésének és a nádori útlevél-
nek taksája 10 fr. 40. Azon franciscánus barátoknak, a kitől Jávorka
F. Gy. rendházfőnök atyja levelét (a nov. 8-ikit) Komáromból
Komjátiba küldötte, discretióul a jó hírért, 14 frt. A gróf utazá-
sakor Komjátiból Nyerges-Újfaluig két szekér (egyik a társzekér,
a szolgálkkal) előfogati díja, 10 frt. Nyerges-Újfalutól Eperjesig
tíz lóért a póstáknak 177 frt; s borraivalók a póstakocsisoknak
21 fr. 40 kr. Eperjestől Hertnekig póstalovakért 12 frt. Az elő-
reküldött embernek 34 kr. Hertnektől Bártfáig póstalovakért
10 frt; innét Zboróig 6 frt. Ama nyolcz fegyveres emberből álló
fődzetnek, kik a grófit a lengyel határszéltől Zmygrodig kísér-
ték, díja 12 fr. 36 kr. Élelmezésükre 6 fr. A Zmygrodtól tovább
küldött négy őrnek, 6 fr. 18 kr. A kíséret költségei Zmygrodtól
visszafelé a határig, 24 fr. 44 kr. A Zboróról Jaraszlóba küldött
alkalmatosság (occasio) költségei oda és vissza, 111 frt. Az
Eperjesről Jávorka úr után éppen egész Ilyvoig saját lován küldött
embernek, a ki 49 mföldet tett meg oda-vissza, 24 frt. Gr. Asper-
mont lengyelül tudó, a lengyelországi utakat és a lengyeleket
ismerő vadászának, a kit tolmács és kalaúz gyanánt magammal
vittem, saját lovát lovagolva, Zboróról Zmygródig, s meg vissza,
50 frt. Hertnekről Eperjesig a legrosszabb úton vissza, költöt-
tem 10 fr. 34 kr. Lengyelországban kiadtam rendkívüli költsé-
gekre, borraivalókra, révekre, vámokra, stb. 53 frtot. Eperjestől
Nyerges-Újfaluig vissza a póstalovakért 177 frt; borraivalók a
póstakocsisoknak, 19 fr. Innét Érsek-Újvárig póstalovakért 22 fr.
33; póstakocsisoknak 2 fr. 33. kr. Költség az állomáson a fele-
útban, 1 fr. 33 kr. Újvárból Komjáthiig 3 fr. 24 kr. A Jávorka
úrnak ajándékkul küldött aranyóra ára (»Pro aureo horologio, in

²⁾ Praeprimis inevitabile fuit pro Patre Qvardiano Comaromium
mittere, filio utpote Dni Colonelli Jávorka Documenta Litalia tradentis;
pro cuius devectione et revectione soluti sunt fl. 9.«

³⁾ »Ad obtinendum Consensum Regium extra Regnum abeundi,
obque alias causas itineris assumendi iter Viennam, eundo et redeundo
fl. 84.«

discretione Dno Jávorka transmissio») 145 frt. — Darvas Ferencz úr beszámolt 1500 frt kiadásról. Ráadtam még ehhez neki 31 frtot. Végül felszámítja a gróf, vett úti kocsija árát . . . 275 frt, és a saját 15 frtos napdíjait = 500 frt. *Összesen 3347 fr. 18 kr.* Ez összeget aztán a családtagok felosztották négy részre, s a négy testvér egyforma arányban viselé a költségeket.

Az ekképen visszaszerzett családi levéltárat gr. Forgách Ferencz a szécsényi kastélyban állíttatta föl, hol az egészen az 1870-es évek elejéig őriztetett; ekkor szállították át a grófi család Abaúj-megyei szalánczi uradalma székhelyére, a kemenczei kastélyba, honnét legközelebb — gr. Forgách Kálmán fiainak hazafias liberalitásából — Budapestre, a *Nemzeti Múzeum* kéz-irattárába helyeztetett át örök letéteménykép, és ott mint a tudomány számára megnyitott új kincsesbánya, hazai történelmünknek egyik leggazdagabb tárházát képezi.

Mínthogy Jávorka Ádám a Forgách-levéltárnak a család kezeibe való visszajuttatása körüli sikeres fáradozásaiért, a maga önzetlen, becsületes szerénységében a gr. Forgáchoktól egyéb jutalmat annál az egy aranyórácskánál, — melyet »pro aeterna memoria« kívánt viselni, — el nem fogadott: a család seniora, Ferencz gróf, a mekkora örömet neki a nagybecsű családi kincsnek kezéhez vétele okozott, — hogy a derék ezredesnek legalább némi viszontszolgálatot tehessen, — bizonyára a legnagyobb készséggel kieszközölte volna a bécsi udvarnál az öreg kurucz számára az amnyüsttiát; mit ő, mint cs. k. tábornok, kétségtelenül könnyen kiszerezhet vala, legalább *ekkor már*, ha ez iránt Jávorka levelében emlékezetet tesz, avagy Darvaséktól izen neki. Azonban Jávorka Ádám levelei ily óhajtsárról mélyen hallgatnak, és a Forgách-levéltárban nincs nyoma, hogy Jávorka Darvas Ferencztől is izent volna ilyesmit. A mind holtáig határozott, kemény kurucz bujdosónak eszébe nem jutott az amnyüstia-kérés soha; ő mint a Rákóczi-ház híve akart meghalni, s néhai urának fejedelmének Sieniaowski-ágon való rokona, a magyarok őszinte becsülője és pártfogója, Czartoryski herczeg védnöksége alatt, lengyel földön eltölteni még hátra levő napjait.

De mielőtt hőstünk haláláról megemlékeznénk: még szólanunk kell a fejedelmi *Rákóczi-ház levéltárának* hazaszállításáról. Gr. Forgách Ferencz Jávorka Ádámnak Aspremont grófhhoz ez érdemben tett föntebbi ajánlatait Rákóczi Juliána fiával közölve, továbbá azt is tudatván e gróffal, hogy ő, Forgách, Darvas Ferenczet, mint a maga meghatalmazottját, ki fogja Jávorkához Skólyára küldeni: Aspremont gróf, — ki a vörösvári levéltár adatai szerint a Rákóczi-archivum hollétét már régóta, de hasztalanul nyomozta, — örömmel ragadá meg e kínálkozó jó alkalmat. Ő is megbízta tehát Darvast, hogy az ezredessel a Rákóczi-levéltár visszaszerzése iránt bocsátkozzék tárgyalásba és végezzen minden jót. A részleteket ez ügyben nem ismerjük; de bizonyos, hogy a Rákóczi-archivumot is Jávorka Ádám szerezte vissza a hazába, és pedig Darvas útján. A Rákóczi-Aspremont-levéltárban tett első búvárkodásom alkalmával ugyanis, 1866-ban, — a mikor inkább csak általános tájékozást akartam szerezni, — *kezeimbe kerültek Darvas Ferencznek* (vagy Pálnak) *ezen ügyben Lengyelországból 1747-ben Aspremont grófhhoz német nyelven írott levelei*. Akkor tüzetesebben át nem vizsgáltam, tehát bővebben nem szólhatok róluk; de tény, hogy Darvas még egyszer járt Lengyelországban Jávorkánál, Aspremonték megbízásából, bizonyos Trestyánszky kíséretében. ¹⁾

Nagyon valószínű a föltevés, hogy az öreg Jávorka e végett személyesen utazott le Konstantinápolyba, utóljára élteben; s ő, a ki egykor odaszállította volt a francia követségi palotába a Rákóczi-levéltárat, — hozta azt ismét vissza, s adta által lengyel földön Darvasnak. ²⁾ Ekkor bizonyára ellátogatott a vén kurucz

¹⁾ Az illető levélcsoport az archivum akkori kezelője a rengeteg iratmennyiség között úgy el találta dugni, hogy azóta többszörösen hasztalanul kerestük, — ő maga sem bírta meglegelni. Mindazáltal, ha más nem, a véletlen előbb-utóbb napfényre hozandja.

²⁾ A jaroslawi hercegségre vonatkozó okleveleket azonban Jávorka ekkor bizonyára kiválasztotta a Rákóczi-levéltárból s általadá ezekre nézve illetékes lengyel urának, *Czartoryski hercegnek*; ma legalább a Rákóczi-archivumban Jaraszlóra vonatkozó egyéb irat nincs, mint II. Rákóczi Ferencz lengyelországi jósághormányzójának *Missuna Mihálynak* levelei és számadásai a jaraszlai jóság jövedelmeiről, azon évekből, mikor e javakat Rákóczi maga kezelte.

Rodostóba is, régi bujdosó bajtársaihoz, kik közül még gr. Csáky Mihály, b. Zay Zsigmond és Mikes Kelemen valának életben. Jávorka Lengyelországból is levelezésben állt velök. Még kevés-sel halála előtt is vőn levelet Mikestől Rodostóból; s e levélben valami olyas volt, a mi Czartoryski herceget is érdeklé: mert a haldokló Jávorka Ádám meghagyá Kajdacsynénak, hogy a levelet juttassa el a herceg kezéhez: »Etiam hanc epistolam a praefato Magnifico Domino Mikiese, Rodoserati degente, ad Suam Celsitudinem promovi, ex manibus acceptatam piae memoriae defuncti Magci Colonelli Domini Jaworka,« — írja a hercegnek szóló tudósításában Kajdacsyné, Erzsébet. (»Elisabeta Kajdacsina.«) ¹⁾

Kajdacsyné gr. Csáky Krisztinának, gr. Bercsényinének egyik legkedvesb udvarhölgye vala, — Mikes Kelemen művében egynehányszor említi. A gróf halála után, ennek harmadik nejével, illetőleg özvegyével Kőszeghy Zsuzsánával költözött el azután 1726-ban Kajdacsyné Rodostóból Lengyelországba Jaraszlóra, s ő volt azon itt lakó »régi magyar asszonyok« egyike, a kikről Jávorka 1746. sept. 11-iki levelében emlékezik, Forgáchnak. Mint-hogy pedig az elhunyt Jávorkától kapott fentebbi levelét Mikesnek, e Jaroslawban lakó Kajdacsyné küldé el Czartoryskinak: valószínű, hogy Jávorka Ádám is ott, Jaraszlón halálozott el, és éppen az öreg Kajdacsyné ápolása alatt. Idemutat az a körülmény, hogy Czartoryski herceg, elhunyt jószágkormányzójának hagyatékához tartozó, de őt illető holmi iratok és portékák kiszolgáltatását kíváná Kajdacsynétől, mire ez nagy készséggel ajánlkozik, válaszolván: »et ut mandatis Celsitudinis Vestrae satisfacere: quidquid apud me reperiebatur, hoc totum, toto corde extrado; et si me Deus conservaverit in hac vita, etiam in partes Turcicas Constantinopolitanas, seu Rodoserati, scriberem, ad Perillustrissimum Dominum Mikiese: si aliquid habuerit scripturum aut notitiam hac in parte, ut ad manus meas dirigat.« Továbbá Kajdacsyné még ezeket is írja a hercegnek, plenipotentáriusától kapott bizonyos száz arany ügyében: »Sperabam quidem majorem recompensationem a Sua Celsitudine mihi obven-

¹⁾ A levél eredetije Vörösvárott, a Rákóczi-archívumban.

turam; ¹⁾ sed non dubito de liberalitate Suae Celsitudinis, *quod me in paupertate mea et senectute morbida non deseret.* ²⁾ Ezen levélnek az a legnagyobb hiánya, hogy Kajdacsyné, mint még ma is annyi nő, — *a dátumot elfelejté kitenni*, és így abból Jávorka elhúnytának évét meghatározni nem lehet.

Kolinovics említi, hogy Jávorka Ádámnak francia államszolgálatban állott idősbik fia — az állítólag francia báróságot is kapott — *Jávorka János*, atyja halála után amnyüsttiát nyert, hazatért és itthon halálozott el. Én magam ismertem még, az 1860-as évek végén, mint 76 — 77 éves aggastyánt, ezen Jánosnak unokáját, *Jávorka Ignácot*, — a ki a Koburg-Koháry hercegeknek szent-antali tiszttartójuk vala, s tőle ugyanazt hallám, a mit Kolinovics ír; de az öreg úr hozzátette még, hogy amnyüsttiált nagyapja csak életére nézve nyert kegyelmet Mária-Theréziától, — birtokaira nem, és így veszett oda örökre nyitramegyei nagykosztolányi ősi jószáguk, mely szépapjának Ádámnak Lengyelországba menekülésekor a kir. fiscus számára foglaltatott le.

*

Hátra van még megemlékeznünk hősünk ifjabbik fiáról, a derék ferenczes barátról, mint a ki Forgách-levéltár hazaszerzésében szintén vett némi részt — ő közvetítvén, és pedig igen buzgón és lelkiismeretes pontossággal, az érintkezést atyja s a Forgách grófok közt. Jávorka Ferencz, az árva fiú, ki anyját még oly zsenge korában elvesztette, hogy reá már nem is emlékezett, kinek atyja és bátyja külföldön hazátlanul bujdosnak, s egyetlen nővére is elhúnyt, — egészen magára maradván: a jólelkű franciscánus barátok érsek-újvári, komáromi és malaczkai iskoláiban nyert egyaránt vallásos és magyaros szellemű nevelést és tudományos képeztetést. Ifjúi sorba növekedvén, s az iskolai, kolostori csöndes életet megkedvelvén: a hitszónoki pályára szánta magát, és mint teljesen egyedül álló ember, nevelő szerzetének vett jótéteményeit

¹⁾ Vajjon nem a Konstantinápolyból a Rákóczi-levéltárral együtt Jávorka által Mikes elősegítése mellett kivett s visszahozott *jaroslavi okmányok* kiszolgáltatásáért adatta-e ezen 100 arany ajándékot a herceg Kajdacsynénak, mint az időközben elhalálozott Jávorka ápolójának?

²⁾ Ugyanazon levélben.

úgy vélé leginkább meghálálni, hogy ennek tagjai közé már 19 éves korában, 1723-ban beállt. Pordányi András, akkori tartományi rendfő, örömmel vevé föl a törzsökös nemes családból, hírneves apától származott, jó erkölcsű, jeles képzettségű s kiváló szónoki képességű ifjat a szerzetbe; a ki 1723. nov. 12-kén öltözött be, Pozsony vármegyei Malaczkán, s mint szerzetes *György* nevet nyere. Fölvételét Pordányi a rend törzskönyvébe ekkép iktatta be:

»Egregius Juvenis *Franciscus Jávorka*, Rhetor, Patria ex Kosztolány, Hungarus, Catholicis parentibus natus, *Patre Adamo Jávorka*; Matris non recordatur. Annorum 19. Confirmatus. Nomen accessit a Sancto-Georgio. A. 1723. die 12. Novembris.« ¹⁾ A fiatal szerzetes ezen napon ünnepélyes fogadalmat tön.

1724 és 25-ben a bölcészeti tanfolyamot végezte a rend malaczkai intézetében, 1726-ban ugyanott a hittanszakit, és ezen év december 21-én Pozsonyban, gr. Esterházy Imre nyitrai püspök által diaconussá avattatott. 1727 s 28-ban theologiai tanulmányait folytatta, mígnem 1729-ben, élte 24-dik évét immár betöltvén, ugyancsak Esterházy püspök áldozárrá szentelé fel őt. S ettől fogva a fiatal szerzetest, mint a rend egyik legjelesebb *magyar hitszónokát* látjuk működni több előkelő városban; nevezetesen 1730-ban Nagy-Szombatban, 1731-től pedig négy esztendőn keresztül a sz.-ferencziek *pesti egyházában* működött Jávorka, mint magyar hitszónok. 1735-ben, tehát életének alig 31-dik évében már a pápai rendház másodfőnökévé választatott. 1736 s 37-ben ismét nagy-szombati magyar hitszónok. 1738-ban Győrött magyar hitszónok és másodházfőnök. 1739. Simontornyán magyar hitszónok. 1740—41. Pápán rendes házfőnök. 1742. Győrött, 1743. Pozsonyban másodházfőnök. 1744. nyitrai, 1745. malaczkai, 1746. *komáromi házfőnök*. (E minőségében találkozunk vele.) 1747-től 1752-ig Malaczkán és Szt-Katalinban, a rend nevelőintézeteiben, az újonczok mestere, (magister noviciorum). 1753. szombathelyi, 1754. érsek-újvári házfőnök. 1755—58. Nagy-Szombatban conventuális. 1759—62. sümegi házfőnök.

¹⁾ A sz.-ferenczes rend ez idő szerinti köztisztelőtű, derék tartományi főnökének ft. *Dosztól Gaudentius* úrnak szíves közlése nyomán, a kinek az alább következő élettörténeti adatokat is köszönöm.

1763. a pozsonyi rendház másodfőnöke; s itt és e minőségében érte őt ezen év szeptember 19-én, imádkozó szerzetestársai jelenlétében a halál, miután betegsége miatt 16 napig semmi táplálékot nem vehetett magához. ¹⁾ A rend évkönyvei nagyon dicsérik feddhetetlen, példás életét.

Valamint apja a harczmezőkön, a fegyverek csattogásai közt: úgy ő a templomok és iskolák szószékein s a kolostorok csendes falai közt híven eleget tőn élethivatásának.

Ennyi az, a mit a *Rákóczi*-, a *Forgách*- és részben az *Esterházy-levéltárak* hazakerüléséről, Kosztolányi *Jávorka Ádám* ezredes élettörténetével kapcsolatban, kinyomozhattunk. A *Rákóczi-emigráció* múltjának nem egy homályos részlete is meg van ezekkel világítva. És azt hisszük, hogy az oly viszontagságos élet után lengyel földben örök nyugtot talált feddhetetlen jellemű bujdosó kurucz, — a kinek gondossága, hűsége, az említett történelmi nagy kincseket a hazának visszaszerezte, — a magyar történetírástól méltán megérdemlé, hogy emlékezetét legalább a főtebbiekben felújítsuk.

* * *

Jaroslawi kutatások.

(Pótlékül.)

Főntebbi tanulmányunk már rég meg vala írva, sőt ki is szedve, nyomva, midőn elérkezett az idő és alkalom, hogy ama várost, a hová fönt vázolt combinációink utaltak, a Rákóczi-féle emigráció lengyelországi főtanyáját: *Jaroslawot*, helyszíni kutatások tétele végett, személyesen meglátogathassuk. Ezt a f. 1888-ik évi pünkösdi ünnepei után, május végén tehetjük. Amaz emlékezetes tájakon, tereken, utcákon, templomokban, házakban jártunk, melyeknek porondját, köveit, küszöbeit a bujdosó kuruczok lábai

¹⁾ Halála a rend emlékkönyvébe e sorokkal jegyeztetett be: »1763. 19. Septembris. Pater *Georgius Jávorka*, ab exemplaritate vitae valde laudabilis, post sedecim dierum inedia, quibus nec edere, nec bibere quidquam valuit, tandem inter preces Patrum et Fratrum, mortuis associatus est Posonii.«

tapodták egykoron, — hogy felnyomozzuk emlékeiket. Sikerült felnyomoznunk.

A történetbúvár kielégített tudvágyával, s azon örömmel, melyet az ámbár jól meggondolt, de mégsem csálhatatlanul bizonyos combinatiók biztos ténynyé válása fölött érez az ember, — mondhatjuk el most, jaroslawi helyszíni kutatásaink után, hogy immár befejezett, nagyobb részben ki is nyomatott tanulmányunkon egy betű igazítást sem kelle tennünk. Következtetéseink egytől-egyig valóknak bizonyultak be, s pontos dátumokkal nyertek megerősítést.

Jaroslaw — Rákócziné Hesseni Sarolta Amália fejedelemasszonynak s udvarának onnani távozta után is, — ezentúl az emigratió állandó tanyájául lesz tekintendő, Rodostó mellett. A bujdosók itt csak azon idő tájban haltak ki, midőn Rodostóban a legutolsók: Csáky, Sibrik, Zay és Mikes Kelemen. A jaroslawi r. kath. parochiális egyház halotti anyakönyveiben a magyar emigránsokat érdeklőleg a következő hiteles följegyzéseket találtuk és irtuk ki; — a melyekhez alább meg fogjuk adni a szükséges magyarázatokat.

Nomina demortuorum.

1714.

20. Majj, hora 8-va ante meridiem obijt *Joannes Cjryna*, Italus. Sepultus in nostra Ecclesia 23. Maý. (Rákóczi Ferencznének olasz udvari szolgája vala.)

4. Decembris. *Joannes Horwat*, Sacramentis inunitus obijt et in Cymeterio Ecclesiae sepultus. ¹⁾

E két halott van az első időkből. 1721-ben Christophorus *Szembek*, przemislyei püspök, a jaroslawi egyházakat meglátogatván s az anyakönyveket is megvizsgálván, ezeknek vezetésével nem volt megelégedve; nagyon hézagosoknak találta a halottak bejegyzését, és a könyvekbe sajátkezűleg bevezetve parancsát, szorosán meghagyá, hogy ezentúl az elhunytaknak ne csak vezeték- és keresztnéve: de életkora, illetősége, családi állapota, viselt hivata-

¹⁾ Ha az elhunyt jaroslawi illetőségű vala: csaknem mindig oda van téve: »*Civis* (v. *Incola*) *Civitatis Jaroslaviensis* ;« vagy: »*de villa Munina*,« — avagy más, odatartozó egyházközségből való.

los állása és rangja, sőt az is beiktattassék, ha az üdvözült az egyháznak, közintézeteknek valamely kegyes alapítványt tett. életében jótékonytságot tanúsított, stb. A püspök e rendelete azután — legtöbbszörre — oly lelkiismeretességgel hajtattott végre, hogy ezentúl a jaroslawi anyakönyvekben jellemző adatokat, egész kis életrajzokat kapunk az elhalálozottakról, — a mi néhány ott elhunyt előkelő magyar bujdosó élettörténetére nézve valóságos nyereség. Kiirtuk és ezek közé iktatjuk a Jaroslaw Rákóczi utáni földesurának, *gr. Sieniawski Ádám* lengyelországi nagy-marsallnak. krakkai castellán- és belzi palatinusnak, s nejének *Sieniawska-Lubomirska Erzsébet-Ilona* hercegnőnek elhalálozási bejegyzéseit is, mint a kik Rákóczi fejedelemmel vérrokonságban lévén és vele a legbensőbb barátságban élván, egyszersmind a magyar száműzötteknek Lengyelországban fővédnökei s a magyar ügynek mindvégig meleg pártolói valának, a kiktől bujdosóink sok jót tapasztaltak. A sort a következő években mindjárt maga Sieniawski nyitja meg:

1726.

Annus Domini 1726. Februarius.

*Die 18. Viam aeternitatis ingressus Illustrissimus Adamus à Granow*¹⁾ *Sieniawskij*, Magnus Dux Exercitus Poloni, Leopoli; pro cujus anima solennes Exequiae primo in Collegiatus Jaroslaviensis die 26. currentis, deinde in alijs Ecclesijs (a melyeknek t. i. szintén Sieniawski volt a kegyurok) successivis diebus celebrabantur.)

December.

Die 29. Sacramentis munitus obijt in Domino Nobilis Georgius Hungarus, prope sexagenarius, et sepultus in caemeterio ad Ecclesiam Collegiatus Jaroslaviensis.²⁾

¹⁾ Ez ösrégi, hírneves Granow lengyel nemzetségből származott Rákóczi nagyanyjának, Báthory Zsófia fejedelemasszonynak édesanyja, *Zagreska* grófnő is. Kitől a Sieniawskiakkal, Kostkákcal, Wissniowieczkikkel, Radziwillekkel való rokonság.

²⁾ E *György* magyar nemes lévén, az emigráció kiválóbb tagjai közé tartozhatott; kár, hogy családneve be nincs jegyezve. Keresztnevéről és életkoráról ítélve, talán Királyfalvi *Gerhárd György* volt. Rákóczi fejedelem belső tanácsosa és országos senator, ki Lengyelországban halt el. De Gerhárd evangelicus vala, — hacsak később nem katolizált. Lehetett még *Köszeghy György*, *Várnay György* is, — mindketten Bercsenyi tisztei s hű emberei.

1727. Februarius.

Die 6. Agnes Horvatha, ¹⁾ post accepta Sacramenta obijt, de suburbio Vola dicto illata sepulchro PP. S. Francisci Reformatorem.

1727. Martius.

Die 12. Joannes Pauliewicz, ²⁾ *Hungarus*, obijt. Sacramentis munitus; ultra quadragenarius, et sepultus in Ecclesia Patrum Franciscanorum.

Die 15. Perillustris Magnificus Dominus Michaël Missuna, Pocillator Potocensis, inopinate morte, quia sine munimine Sacramentorum obijt; circa quingenarius, sepultus tamen in Ecclesia Patrum Soc. Jesu ad Beatissimam. ³⁾

1729. Martins.

Die 22. Celsissima Principissa, Illustrissima Elisabetha de Lubomirskijs, non ita pridem demortui Illustrissimi *Adami Sieniawski*, Castellani Cracoviensis, Supremi Exercituum Ductoris *Conjuc.*, in Jaroslaw Haeredissa, obijt Oleszycijs, translata in Brzezanj. ⁴⁾

1734. Februarius.

Die 23. Obiit in Domino Nicolaus Hungarus, miles; Sacramentis munitus. Sepultus in Cemiterio Ecclesiae Collegiatus Jaroslaviensis. Annorum fere 40. ⁵⁾

¹⁾ Nyilván az 1714-ben elhunyt *Horváth János* özvegye.

²⁾ E név lengyelesen van írva; helyesebben tán *Paulovics*.

³⁾ Missuna Mibály előkelő lengyel nemes volt, ki Rákóczival s Bercsényivel mint haditiszt jött be Magyarországra 1703-ban; részt vón a szabadságharcz több hadjáratában, s 1704. nyarán Szeged ostrománál súlyos sebet kapott. A fejedelem 1707-ben őt nevezé ki jaroslawi uradalma kormányzójává, mely minőségében őt évig szolgálta Rákóczit. Egy ideig Rákóczinének is udvarmestere volt.

⁴⁾ Tehát Rákóczi és a magyar ügy e melegkeblű, lelkes barátnöje, férje oldalánál, családi várak *Brzezan* temploma sírboltjában aluszsza örök álmait. E várban lettenek — mint Sieniawskiék vendégei — biztos menhelyet 1702—1703-ban a bujdosó Rákóczi és Bercsényi; innen bocsátották ki a magyar nemzetet fegyverre szólító híres »*brezani manifestumot*« 1703. május 12-én; s ugyane várban lakott 1711—1716-ig Bercsényi nejével s udvarával, magyar fegyveres őrséget tartván *Brzezan* bástyái között.

⁵⁾ E kurucz katona tehát alig 17—18 éves korában hagyá el örökre hazáját. Vagy gróf Bercsényiné, vagy Krucsay mellett éltetett Jaroslawban.

1735. Februarius.

Die 28. Obiit in Domino Martinus Hungarus, Auriga Dominae Berczyni, Baronissae Austriacensis. (!) Annorum 73. Sacramentis munitus; sepultus est ad Ecclesiam Collegiatus. ¹⁾

1747. Aprilis.

Die 4. Magnificus Dominus Stephanus Kruczaj (Krucsay), Nobilis Hungarus, quondam in Regno Hungariae apud Christianissimum Romanorum Imperatorem, Regemque Hungariae Leopoldum Secretarius, postea apud Serenissimum Principem Rákóczy Intimus Consiliarius et amicus, ad extremum in hoc Inclýto Regno Poloniae Exul, vitae suae ultimum posuit terminum in aedibus Bursae (Collegiatus) ad S. Joannem, Soc. Jesu. Sacramentis munitus; corpus Ejus multis calamitatibus ac senio confectum, in sepulchro Ecclesiae Collegiatus Jaroslaviensis in medio sepultum multo cum suffragio. Aetas Ejus erat octogenarius. ²⁾

1747. Augustus.

Die 19. Obijt in Domino Nobilis Hungarus Adamus Jaworka, 3. die ab hinc, retro Jaroslaviam Leopoli veniens, causa curandi suae sanitatis. Vir in antea bellicosus, multarum linguarum homo expers, per multis calamitatibus in Exilio attritus et consumptus, hilaris, conformis Dei voluntati huic mundo valedixit; appositus Domino Kruczay in Ecclesia Collegiatus Jaroslaviensis. Sacramentis munitus. ³⁾

1749. December.

E hó 10-ike után a következő bejegyzés olvasható: »His diebus obiit in Domino Illustris Magnificus Dominus Potocki, Palatinus Volhýniae, et sepultus est in Oppido. . . .« (Üres hely.) ⁴⁾

¹⁾ Ime gr. Bercsényi Miklós harmadik nejének, illetőleg özvegyének *Köszegly Zsuzsánnának* öreg kocsisa, a ki úrnőjével Rodostóból nyilván még 1726-ban költözött Jaraszlóba. Megtudjuk ebből, hogy a grófné Jaroslawban is oly jó módban élt, hogy fogatot tarthatott.

²⁾ Nagybecsű életrajzi adatok a jaroslavi emigráns colonia főnökéről. *Alább bővebben fogjuk méltatni.*

³⁾ Nem csalódtunk tehát következtetésünkben; íme, most már bizonyosan mondhatjuk, hogy tanulmányunk főhőse: *Jaworka Ádám* ezredes is *csakugyan Jaraszlóban hűnt el!* E bejegyzésből egyszersmind halálának évét és napját is megtudjuk, valamint temető-helyét közelebbről megjelölve találjuk. *Alább róla szintén bővebben.*

⁴⁾ *Gr. Potocki Mihály*, — előbb kiewi palatinus és Leszczynski-párti tábornok, — szintén hiv barátja Rákóczinak, a kinek hadai töredékét is átengedte 1709. végén, s maga egy ideig Kassán lakott, fejedelmünk védnöksége alatt.

1750. Martius.

Die 21. Martij. Obijt in Domino *Susanna Berczjnyi, Comitissa Regni Hungariae* atque Illustrissimi Rákóczy Transylvaniae Principis Dux (így; Ducissa) seu Suprema Militiae Praefectissa, quae exortis litigj's inter Serenissimum Carolum VI. Imperatorem atque eundem praenominatum Rákóczy, adversante fortuna, circiter 30 (40!) Annorum exul, hic Jaroslaviae, post multa benefactorum erga Collegia Soc. Jesu, tam ad S. Joannem, quam in Corpore Christi specimina variis facta symptomatibus, vitam cum immortali commutavit. *Sepulta est in Ecclesia PP. Soc. Jesu ad S. Joannem.*¹⁾

1751. Januarius.

Die 12. Januarij. Obijt in Domino *Stephanus* (Üres hely.) *de Regione Hungarorum*, multis inserviens Annis Generosae Dominae *Kajdaczjnae*, tandem senio confectus, morbo laborans, aliquot hebdomadarum hydropico et alijs occultus. Sacramentis munitus. Sepultus ad Sacrum Corpus Jaroslaviae, in sepulchro ad Fores Altaris Czystochoviensis. Annorum circiter 80. ²⁾

1756. Januarius.

Die 6-ta Obijt in Domino *Jacobus Moszjynski, Hungarus*, annorum 19, studiosus, Rhaetor, hic Jaroslaviae a syntaxi; ab aliquot mensibus decumbens suo in morbo, per suum Professorem Rhaetorices R. P. Antonievicz dispositus, per eum vero Sacramentis munitus; sepultus in sepulchro ad Altare S. Annae eadem die, cum solenni per Congregationem Studiosorum, cum luminibus et cereis, satis gloriosa pompa. ³⁾

1757. Julius.

Die 8-va. Obijt in Domino *Generosa Elisabeth Kaidaczjna, Vidua, Mareschalca Regni Ungariae*, a pluribus annis, vix non 30. in Polonia, a Domino Rákóczy in praevia (így) secedens cum *Generosa Berczjnyi*; a tribus fere annis non surgens, morbo in lecto decumbens, semper tamen devota, Deo unice conjuncta. *Sepulta ad Ecclesiam Sancti Joannis Bap-*

¹⁾ Íme, *özvegy Bercsényi grófné* sirját sem hiába kerestük Jaroslawban! A végtelenül érdekes bejegyzésre *alább visszatérünk*.

²⁾ Az ismeretlen vezetéknevű öreg magyar ember az agg Kajdacsyné régi *szolgája* lévén, s az ezredesné — az utolsó bejegyzésben — a jaroslavi jezsuiták jóltevőjeként említve: látnivaló, hogy számkivetve sem élt nyomorúságban.

³⁾ Jaraszlón ekkoriban a jezsuitáknak virágzó főiskolájuk volt. Érdekes, hogy a magyar diákok mily tisztességes pompával temetik el tanuló társai.

tistae Soc. Jesu, uti illorum Benefactrix, 9. ejusdem mensis, in sepulchro ante Altarem B. V. Mariae majoris. Annorum 90. ¹⁾

*

Eddig a magyar nyomok a jaroslawi halottaskönyvekben. Az öreg Kajdacsy Péterné volt tehát a hazátlan bujdosók közül az utolsó. Az 1707-ik évtől, mint az első jaraszlai magyar gyarmat letelepedési idejétől, 1760-ig gondosan átnéztünk minden nevet, s minden magyar vonatkozást kiírtunk.

E most közlött anyakönyvi kivonatok kétségbevonhatlanul bizonyítják, hogy Jaraszlón állandó magyar bujdosó-telep létezett, melyet jövődöben a történetírásnak Rodostó mellett föl kell említeni. Mint adataink mutatják: laktak és haltak el Jaroslawban ismeretes névvel bíró, előkelő emigránsok, (pl. özv. gr. Bercsényiné; a fejedelem udv. tanácsosa Krucsay István; főlovászmestere és ezredese Kosztolányi Jávorka Ádám; Kajdacsy Péter ezredes özvegye); — laktak nemesi rendből valók, — laktak tanulók (mint Mosinszky), — s laktak egyszerű katona- és szolgarendbeliek számosan. Szóval, minden rendbelieket főlalálunk ott, éppen úgy, mint Rodostón. Pedig halottaskönyveinkben csak a r. kath. vallásuakról van szó, holott kétségtelen, hogy velök együtt protestánsok is éltek ott, — a kik talán máshová temetkezének, mivel evang. egyház és temető Jaraszlón akkor nem létezett. S voltak bizonyára olyanok is, a kik ámbár Jaroslawban huzamosabb ideig éltenek, — de nem ott haltak el; pl. Bercsényi grófnő cselédségének egy része, kik úrnőjük halála után elszéledtek, tán hazatértek. Krucsay és Kajdacsyné mellett is volt ily magyar szolga egynehány, valamint Jávorka ezredes mellett holmi bujdosó kurucz hajdúk; Skolién legalább, tudjuk leveleiből, hogy voltak mellette.

Ekként bizonyosra vehetjük, hogy a jaroslawi magyar gyarmat jóval számosabb tagból áll vala — a fejedelemnőnek s udvarnépének onnani elköltözése után is, — mint a r. kath. anyakönyvek magyar halottainak imént közlött névsora.

Ezt csak constataálni kívántuk.

¹⁾ Becses életrajzi adalékok; melyekről alább.

Most térjünk ama bejegyzésekre, a melyekhez bővebb magyarázatokat ígértünk. Sor- és korrend szerint ezeknek elseje a *Krucsay István* haláláról szóló anyakönyvi iktatvány. E tiszteletreméltó emlékü, jeles férfiút már a zuwanicei, 1735-iki oklevél bemutatása alkalmából méltattuk, kifejezván azon vélekedésünket is, hogy »Krucsay *alkalmasint Jaraszlón nyugszik.*« Csakugyan ott nyugszik, mint most már tudjuk, és pedig a Keresztelő Sz. Jánosról nevezett egykori jezsuita-templom közepén temettetett el nagy pompával. A halottaskönyv azt is megmondja, hogy I. Lipót király magy. udv. cancelláriájának, majd a magyarországi conföderált Karok és Rendek kormánytanácsának titkára, II. Rákóczi Ferencz belső tanácsosa, meghitt diplomatája és »*barátja*«, (valójában: barátja!) Krucsay, késő vénséget ért meg, — nyolczvanas éveiben hűnyván el, 1747. ápril 4-kén a jaroslawi Sz. János egyház melletti jezsuita collegium épületében, a melybe elaggott vénségére költözött. Hogy mily általános tiszteletben élt az idegen földön Jaraszlón is: mutatja a gyászpompa, a melylyel eltemették, a díszes hely, hová örök nyugalomra letették, s a halotti bejegyzés kegyeletes hangja.

A mi már Krucsaynak I. Lipót királynál egykor viselt udv. titkári hivatalát illeti: *Krucsay Istvánt* — szabolcsi előkelő nemes család sarját — már 1694—95-ben, a gr. Bercsényi Miklós ipja, id. gr. Csáky István országbíró és kassai főtábornok mellett leljük mint titkárt, a ki a Judex Curiae hivatalos, peres kiadványait fogalmazta s ellenjegyezte.¹⁾ Alkalmazint az öreg országbíró mellett volt ennek haláláig, (1699. december 4.) s ekkor került az udv. cancelláriához, — hounét lángoló hazafias érzülete 1704-ben Rákóczi hűségére s udvarába vitte őt. Élete további eseményeit már vázoltuk.

Krucsay után az örök mulandóság honába jelen tanulmányunk főhőse: *Jávorka* költözött el, és pedig már alig ötödfél hónap múlva reája. — Értekezésünk vége felé ezt írtuk: »*Valószínű, hogy*

¹⁾ L. gr. Csáky István országbírónak Lőcsén, 1694. júl. 10-én és ugyanott 1695. május 2-án gr. Bercsényi Miklós mint néhai Homonnai gr. Drugeth Krisztina asszony férje és kiskorú árvái gyámja részére, a b. Palocsayak ellen b. Szirmay István ítélőmesterre kiadott mandatum praeceptoriumait. (Orsz. levéltár, »Processus fiscales«, nro 314.)

Jávorka Ádám is ott, Jaraszlón halálozott el, és éppen az öreg Kajdacsyné ápolása alatt.« Csakhogy elhúnyta idejét az agg özvegy nő Czartoryski herczeghez intézett dátumtalan leveléből ki nem okoskodhattuk. Most ezen állításunkra is ráüti a bizonyosság pecsétjét a jaraszlói halottaskönyv hivatalos bejegyzése. Tudjuk már az évet, a napot, az alkalmat, az örök nyugalom helyét!

Tehát a nemzetárúló Ocskay László véres megboszlója, az egykori rettenthetetlen »*újvári vitéz*«, a volt budavári fogoly, a kalandos életű bujdosó, a franczia, kurucz és lengyel ezredes, II. Rákóczi Ferencz fejedelem főlovászmestere: *Kosztolányi Jávorka Ádám* is a jaroslawi bujdosó tanyán hűnyt el, az 1747-ik év augusztus hava 19-én, s az ottani Sz.-János egyházának közepén, hű barátja, számkivettettetett társa: Krucsay István koporsója mellett aluszszá örök álmait, piheni örök nyugodalmát. sokat hányatott, sok viszontagsággal teljes, de mindig dicsőséges élete után. A *Rákóczi- és gr. Forgách-archivumok* dúsgazdag kincsei közt kutató történetbúvárok immár tudhatják: hova, merre forduljon hálás tekintetők, e tudományos kincses-tárak megmentőjének hamvai felé.

Érdekes adat a halotti anyakönyv iktatványából megtudnunk azt is Jávorka végnapjairól s halála körülményeiről. hogy miután betegségét érezte: Ilyvóba ment valami jeles orvossal tanácskozni, és onnét nem Skoliéra, hanem Jaroslawba tért vissza »*causa curandi suae sanitatis*«; vagyis, néhai gróf Csáky Krisztina és gr. Bercsényi Miklós egykori hív ápolónője. a jószívű öreg Kajdacsy Péterné gyöngéd kezeitől várt, tőle keresett ő is ápolást, súlyosodó betegségében. Azonban a Lembergbe s visszautazás fáradalmai annyira megviselték a beteg embert, hogy Jaraszlóra érkezése után három napra már kiszenvedett. Bizonyára az itt lakozott »*régi magyar asszonyok*« egyikének: Mikes Kelemen *Zsuzsikájának*, vagy Kajdacsynénak gondozó kezei fogták be a haldokló kurucz vitéz elhomályosodó szemeit; ők tették tetemeit koporsóba, s ők siratták el régi barátjukat a gyász-exequiákon, Szt.-János templomában, — a többi hontalanokkal együtt.

Figyelemreméltó hősünk halotti iktatványában annak kegyeletes, méltó kiemelése is az idegen egyházi férfiú részéről. hogy:

»*Vir in antea bellicosus, multarum linguarum homo e.xpers.*« Jávorka Ádám ugyanis *magyarúl, latinúl, németúl, tótúl, lengyelúl, oroszúl, törökúl és francziádúl*, — tehát nyolcz nyelven beszélt, s e nyelvek legtöbbjét írta is.

Nevezetes, hogy közelgő halálát előre, már 1746. ősszel megérzé, noha még a következő év elején is teljes egészségnek örvendett. Ugyanis — mint közöltük — Skólyáról 1746. november 8-án gr. Forgách Ferenczhez intézett levelében nyugtalan sejtelemtől üzetve sürgeti Forgách által gr. Aspremontot a Rákóczi-levéltár kézhezvétele iránt: »Nem volna ő Ngának kárára ha egy hív szolgáját béküldené hozzám, *míg életben tanálkozom.*«

Valóban, — Jávorka Ádám halála e sorok kelte után előbb következett be, mint eddig véltük. Viszont Krucsay István tovább élt, mint azon tényből föltehattuk, hogy a gr. Forgách-levéltárnak a családhoz visszajuttatásába 1746—47-ben ő már nem folyt be, és e műveletet egyedül Jávorka intézé. Most már tudjuk, hogy ezt nem Krucsaynak korábbi elhúnyta: hanem 80 éven föltüli aggkorának terhei, továbbá ama körülmény okozá, hogy ő ekkor már teljesen visszavonúlva, kolostorban várta élete végét. Szerzetessé ugyan be nem öltözött, csak — mint ama korban számos elaggott világi ember, — beköltözék állandó lakóul a convent épületébe, hol fizetésért jó gondviselést, hű ápolást talált, tudományos érdekű társalgásban, s csendes, áhitatos, kegyes élet malasztjaiban részesült öreg napjaira, — a mi Krucsay szelid jellemével nagyon összeillő volt.

A még hátralevő két halotti bejegyzés, a melyről meg kell emlékeznünk, Bercsényinéről s Kajdacsynéről szól.

Tanúlmányunk közepe táján, Jávorka 1746. sept. 11-iki levele azon szavaiból, hogy ő gr. Forgáchot Jaraszlón »*az régi, ottan lakozó magyar asszonyokkal*« szívesen elvárja: Mikes Kelemen művére, valamint Kajdacsyné hg. Czartoryskinak írt dátumtalan tudósítására is vonatkozva, mi azt a következtetést vontuk ki, hogy e »*régi magyar asszonyok*« nem mások valának, mint gr. Bercsényi Miklós Rodostóban elvett harmadik neje — illetőleg özvegye — ns. *Köszeghy Zsuzsánna*, és özv. *Kajdacsyné*, az előbbi Bercsényi grófnőnek, szül. gr. Csáky Krisztinának első udvarhölgye, a Bercsényi-ház régi barátnéja, — kit férjéről »*őbesterné*«

nek is nevezének a Bercsényiek udvarában. A kik tehát, midőn Bercsényi elhunytá után 1726-ban elköltözének Rodostóbúl: Lengyelországba, nevezetesen Jaraszlóba telepedtek le.

Ez csak combinatio volt részünkről; de, hogy teljességgel nem alap nélküli: mutatja az 1750. martius 21-iki és az 1757. július 8-iki anyakönyvi két bejegyzés. Ezek elsejéből értesülünk, hogy a Mikes Kelemen művészi tollával oly rokonszenves alaknak, oly szeretetreméltó, áldott, kedves lénynek festett »*kis Zsuzsika*« valósággal Jaraszlóra települt le, öreg barátnője s cselédei kíséretében.

Az ifjú özvegy grófné, Bercsényi régi hú titkáranak. a versírásban is jártas Kőszeghy Pálnak volt leánya, a kit atyja halála után a gróf és grófnő neveltettek föl udvarukban, s mikor 1710. végén Lengyelországba menekülének, a még nem tíz éves kis árvát magokkal vivék. Zsuzsika azután ott cseperedett serdülővé lengyel földön a brzezáni várban, míg eladó leánynya Törökországon, Konstantinápolyban, Rodostóban fejlődött. A rodostói szomorú bujdosó-telepnek ez a kedves, vidor kedélyű lányka volt a felvidító lelke. Szegény Mikes, — ki ugyancsak beléje szeretett, — mennyit csevegett, nevetett, nyájaskodott, enyelgett naponként vele, — emlékiratai feltárják. Azonban urának, az öreg gr. Bercsényi Miklósnak rokonszenvét is annyira bírta a kis leány, hogy midőn neje, gr. Csáky Krisztina 1723. april 25-én jobblétre költözék: a közel 60 éves, fényesnevű. nagymúltú főúr még ugyanazon évi octóber 15-én a mintegy húsz esztendő Kőszeghy Zsuzsikát vezető oltárhoz. — kiből tehát váratlanúl *grófné lett*. De e kitüntetést, mint maga imádója Mikes megvallja, a nemeslelkűletű, derék leány valójában meg is érdemlé; mert nála jobb, hívebb, méltóbb feleséget, — ha már ilyenek még szükségét érezi vala, — Bercsényi ott, az emigratio hölgytagjai között, keresve sem lelhetett volna.

Zsuzsika fel bírta fogni, megérté azt a nagy embert, a kit most férjének nevezhetett; meg tudta becsülni váratlan szerencséjét; szerényen és odaadó hűséggel ragaszkodott a grófhhoz, a kit 1725-iki súlyos betegségében feláldozóan ápolt, együtt Kajdacsynéval. Bercsényi viszont hálából oly bőkezűen gondoskodék végrendeletében nejéről, hogy ez, — 1725. november 6-ika

óta özvegy, — holtáig kényelemben megélhetett ura hagyományából.

A grófnő többé férjhez nem ment; haláláig büszkén, méltóan viselé a Bercsényi-nevet, így kívánván kegyeletét, háláját megmutatni egykori fölnevelő ura s utóbb férje, a híres kurucz fővezér emléke iránt. Sőt, hogy még Bercsényi politikai elveihez is hű maradjon: holtáig számkivetésben maradt, — ámbár ő, mint ártatlan asszonyember, bántatlanul térhetett volna vissza honába. De a kibujdosott gr. Bercsényi Miklós özvegye bujdosásban kívánt meghalni. A jaroslawi egyház halottaskönyvének bejegyzése dícsérettel, meleg hangon s kegyelettel emlékezik meg az özvegy grófnőről, mint az ottani egyházak és vallási, jótékony intézmények áldozatkész, buzgó jóltevőjéről. Keresztelő Szent-János templomában temettetett el ő is; korán, 46 — 48 éves korában húnyván el, Kajdacsy óbesterné karjai között, 1750. martius 21-én, miután csaknem 40 évig bujdosásban töltötte életét.

Bercsényiné halála után az öreg Kajdacsyné, az úri rendbeli száműzöttek közül Jaraszlón egyedül maradt már csak életben. Ő temette el valamennyit, mint Rodostóban Mikes Kelemen.

Kajdacsyné férje Péter, a győrmegyei Kajdacsy jó nemes családból, — mely a Szarvaskendi Sibrikekkel, Bezerédyekkel, stb. rokon, — származott. Tanúlt, eszes, ügyes, mindenhez értő férfi volt, egyszersmind vitéz katona. Régesrégén, a boldogabb időkben, még az 1690-es években, bizalmas, kedves emberévé lön gr. Bercsényi Miklósnénak, a ki akkor — mint özvegy gr. Draskovich Miklósné — a vasvármegyei vépi kastélyban lakott. A grófnő révén azután utóbb Bercsényi bizalmát is megnyeré a Kajdacsypár. A mint 1703-ban a szabadságharcz föllángolt s 1704. január elején a dunántúli nemesség és nép is fegyverre kele: Bercsényi, mint fővezér, egy túl a dunai gyalog-ezred ezredesévé nevezé ki Kajdacsy Pétert, a ki 1704. január 27-én a Tóközben, martius 11-én Libény-Szent-Miklós kastélyában foglala állást ezerével, s Győr felé vigyázott.¹⁾ Ezen év aug. 28-án pedig fontos híreket vitt Nyitra várába Bercsényinek, ki már ekkor »meghitt emberé-nek« írja Kajdacsyt.²⁾

¹⁾ L. Archiv. Rákócz. I. oszt. I. köt. 97., 288. és 343. l.

²⁾ L. Ugyanott IV. köt. 94. l.

Későbbben Kajdacsy Pétert a németek túl a Dunán elfogták, — s kénytelenségből labanczságra állá; de 1706. aug. 4-én már ismét Bercsényi semptei táborán leljük őt, és még ezen évben újra kuruczczá lőn.¹⁾ Ettől fogva a gróf udvarában alkalmazá Kajdacsyt és nejét, a grófnő szolgálatára. Mint a grófnő udvarmestere s udvarmesternője követte azután a Kajdacsy-pár Bercsényiék a számkivetésbe, s 1712 elején Brzezan várában leljük őket, Csáky Krisztina mellett.²⁾ Kajdacsyné férje vagy itt, vagy Törökországban halt el; a nő Rodostóban már mint »*özvegy öbesterné*« említtetik. Jólelkű, művelt, sokat tapasztalt, okos, kegyes asszony volt. Ő is úri módban éle Jaraszlón: szolgálkat tartott, s — a halotti bejegyzés szerint — a jezsuiták collegiumainak jóltevője (»*benefactrix*«) volt. Késő vénségében: 90 éves korában, 1757. július 8-án szenderűle örök álmra, három évi súlyos betegség után. Kedves Zsuzsikája, Bercsényi grófnő mellé temettette magát, a Szt.-János egyház sírboltjába, a Boldogságos Szűz nagyobbik oltára elé.³⁾

Tehát a jaraszlói magyar emigráns-telep főbb tagjai: *Krucsay István, Jávorlka Ádám, özv. gr. Bercsényi Miklósne és özv. Kajdacsy Péterné* mind együtt, ezen egyház sírboltjában nyugsznak.

Jaroslaw városa síkságból fölemelkedő magaslaton fekszik, közel a San vizéhez, Przemislyétől északnyugotra, Krakkó felé, 18 kilométernyire az orosz határtól. Régi hely; hajdan hatalmas kőfalak, bástyák keríték. Szép, toruyos templomai, a belvárosban emeletes épületei vannak. A szabályos négyszögű főtér közepét a városháza foglalja el, s a tér egyik sarkán büszkén emelkedik ki kormos falaival, magas, csipkés párkányzatával Ostrogi Janusius herczeg palotája, melyben 1707—1712 között Rákóczi fejedelemné lakott. A közvetlenül mellette épült kétemeletes házban, — melyben most a járásbíróság van elhelyezve, — és a főtér többi emeletes házaiban szállásolt a fejedelemasszony udvarnépe.

¹⁾ L. Bercsényi leveleit, Archiv. Rákócz. V. köt. 193. és 346. l.

²⁾ Bercsényi levele Brzezánból, 1712. febr. 6. U. o. VII. köt. 96. l.

³⁾ A halotti bejegyzésben a »*Mareschalca Regni Ungariæ*« lengyeles kifejezés alatt az értendő, hogy Kajdacsyné magasbrangú főhadi tisztne, ezredesné vala.

(Bercsényi grófné s többi száműzötteink is bizonyára e házakban laktanak utóbb.)

A főtérek a palotához szögellő sarkán — a keleti oldalon — emelkedett a Szt.-János egyháza ; 1474-ben épült csúcsíves, karcsú építmény, magas, súpár tornyával. 1804-ben, valami vihar alkalmával, ez a torony megingott és ráomlott a templomra, mégpedig oly szerencsétlenül, hogy a könyved boltozatot áttörve, a nyulánk oszlopokat ledönté. — szóval, nagy rombolást vitt végbe. Mint-hogy pedig az újraépítésre nem volt pénz, s a városnak különben is elég egyháza van : a tanács a Szt.-János templomának teljes lerontását határozá el. A falakat lehordták, a talapzatot feltöltötték televényfölddel, és sétányt ültettek a régi egyház helyére. ¹⁾ Ma fák és bokrok zöldelnek fölötté, és Jaraszló közönsége ott sétál. Alant a magyar bujdosók : a hazaszeretet s hívség martýrjai porladoznak csendesen. Kő, czímer, felirat nem jelöli nevöket.

Bús merengéssel jártunk ott, a hős *Jávorka Ádám*, a hű *Krucsay István*, a kedves, nemes *Bercsényi grófnő*, s a kegyesszívű öreg *Kajdacsyné* hamvai fölött. Ha már az idegen földben jeltelenül nyúgosznak : legalább ezen soraink hadd hirdessék emléköket!

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ » *Schematismus Universi Venerabilis Cleri dioecesis Premisliensis.* « 1883-ki évf. 90 — 91. l., és ft. *Bikowski Lajos* jaroslawi vicárius s egyházi levéltárnok úr szóbeli szíves közlései szerint is.

PATÓCSY FERENCZ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A mohácsi vész előtt és után közvetlenül történt események megrendítő módon tanuskodnak nemzetünk romlásáról. A törvényes rend, a politikai és társadalmi viszonyok bomlásnak indultak, mintha kiveszett volna az emberek kebeléből a jónak ismerete, a szépnek és nemesnek szeretete. Nemcsak a királyi udvar volt megméltalozva; nemcsak a fő- és köznemesség lelketlen dula-kodásai tárták föl a nemzet testének feloszlási tüneteit; — maga az erkölcsvallási eszmék kultuszára hivatott egyház is szomorú képet tüntetett fel. Nagynevű főpapokról jegyezte fel a történelem e korszakban, hogy világi hatalom után kapkodtak, hogy mulandó földi vagyon szerzése foglalta el lelköket, hogy uzsorával és kereskedéssel foglalkoztak. Mit lehetett várni az erkölcsi eszméktől idegenkedő világi uraktól, akiknél a családi és magánérdek össze-ütközése éppen nem idézett elő lelkiismeretbeli furdalásokat! Mit lehetett várni a jobbágyoktól, akik uraikban nem láttak egyebet, mint önkényes zsarnokokat és nyomorúlt tolvajokat, a kik épp oly vakmerően lopják az országot, mint a mily könyörtelenül fosztogatták a tehetetlen jobbágyságot.

Voltak egyes családok, melyek óriási vagyonra tevén szert, vakmerően ellenszegültek a törvénynek és a királyi hatalomnak; míg másfelől nem hiányoztak, melyek ravaszság, hízélgés, és árulás által kívánták elérni önző céljaikat. Efféle bűnök minden zajosabb korszakban megteremnek; de hazánkban annyira soha el nem harapóztak, mint e korszakban, melyet méltán lehetne a politikai és erkölcsi jellemtelenség korszakának nevezni.

Második Lajos királynak a mohácsi vész alkalmával történt gyászos kimúlása után bekövetkezett szakadás még inkább előmozdította az erkölcsi süllyedést. Két koronázott királynak pártja állott egymással szemben, míg a török beavatkozás teljesen összezavarta még azokat is, akik bizonyos politikai elvek által látszottak vezéreltetni.

Ezen általános zavarnak közepette tünt fel az alföldön Arad, Zaránd és Békés vármegyék vidékén ez értekezésemnek hőse, eperjesi Patócsy Ferencz. Hatalmas főúr volt, aki vagyonával és magas állásával egyiránt kitűnt társai közül; de korának hatása alól ő sem vonhatta ki magát. Erőszakos és zsarnok volt alattvalóival és az alsóbb nemességgel szemben; de alázatos és kegyhajhászó a királyok irányában. Mint Zápolya-párti ember, a váradi béke után is hű maradt pártjához; és mikor János király halála után a váradi békepontok végrehajtása körül nehézségek merültek fel, ő határozottan a gyermek János Zsigmond és ennek anyja Izabella mellett foglalt állást. Birtokainak fekvése és családi összeköttetései egyiránt javasolták neki, hogy I. Ferdinándtól tartózkodjék. Ezen pártfogolás és a cselszövő Martinuzzival való összeköttetése határozza meg cselekvési irányát, — s ez adja meg egyszersmind a kulcsot is, melynek segédelmével változatos életének legválságosabb jeleneteit megmagyarázhatjuk.

I.

Őseinek családfája nem vezethető vissza az Árpádok korszakáig. Az első Patócsy, kiről okleveleink szólanak,¹⁾ Miklós, akinek neje Maróthy Ilona, a híres macsói bánnak nővére volt, akivel 1399-ben némely aradmegyei birtokokat kapott hozományul. Ennek testvére lehetett azon Patócsy Imre, akinek némely békésvármegyei birtokfoglalásai ellen 1418-ban Maróthy János protestált. Ugyanezen korszakban említetik még iregi Patócsy Bálint is, akinek leánya Orsolya 1484-ben az anyai jusson nyert apáczai és udvari aradmegyei birtokokat, Dóczy Imrének zálogba adja; és iregi Patócsy János, aki Dóczy Imrétől száz forintot vett fel oly kikötéssel, hogy ha azon összeget a meghatározott időben neki visszafizetni nem bírná, azt Buda, Iregh és Keresztúr aradvármegyei birtokaira jelzálogilag bekebelezheti.

Ezeknek politikai szerepléséről igen keveset tudunk. Hogy földesúri hatalmukat alattvalóikkal erőszakos módon éreztették, azt Mátyás királynak egy 1484-ki rendeletéből lehet következtetni, aki meghagyja nekik, hogy a Tompa Mihálylyal szemben elkövetett sérelmet jóvátegyék, mert különben örökös jobbságára fogja őket kárhoztatni.²⁾

1) Nagy Iván »Magyarország Családai«-ban *Bertalan*t említ elsőnek, a ki Dormányi Miklósnak fogadott fia volt; de az országos levéltár Neoreg-ban sokkal régebbi Patócsyak levelei is találhatók, melyeknek alapján soroltatnak fel a fentebbi adatok.

2) »Sub comminatione perpetuae rusticitatis.« Orsz. lev.

Mint katonák, a Patócsyak régen kitüntették magokat. Említettik Patócsy Péter, mint bátor vitéz ember, aki 1508-ban mint várnagy erélyesen védelmezte Hunyad várát Bakacs Tamás bibornok embereivel szemben. ¹⁾ Továbbá Patócsy Bertalan, aki hasonlóképen ezen időtájban szerepelt, s 1505-ben, mint Arad vármegye követe, részt vett a híres rákosi országgyűlésen.

Ennek fia Miklós, élénk részt vett a mohácsi vést követő országos zavarteljes mozgalmakban. Messze kiterjedő birtokainál fogva az alföldnek egyik leghatalmasabb dynastája volt. Birta őseinek nemcsak aradvármegyei birtokait, hanem Kecskemétet, sőt az erdélyi Bethlen várat is. Ez utóbbit neje: Bethlen Erzsébet hozományaként nyerte.

Ennek a fia volt értekezésem hőse, eperjesi *Patócsy Ferencz*, aki az akkoriban Zarándhoz, ma pedig Békésvármegyéhez tartozó Eperjesen született ²⁾ Innét származik a családnak előneve.

¹⁾ Fraknói, Századok 1888. évf. 106. l.

²⁾ E részben megmaradok még az általánosabban elfogadott nézet mellett. Nem hagyhatom azonban említés nélkül Karácsonyi János fiatal történetíróknak azon figyelemre méltó értekezését, melyet »*Alsó-Eperjes helyfekvése*« czímmel 1883-ban a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Közlönyében tett közzé, és melyben a Patócsyak ősi fészket a Maros mentén fekvő sziklavárak romjai között véli megtalálni. Pontelly István, a nevezett Közlöny derék szerkesztője helyi szemle alapján határozottan kijelenti, hogy ezzel »*Alsó-Eperjes helyfekvését sikerült tisztába hoznia.*«

Minthogy azonban Karácsonyi okoskodásához és érveléséhez különösen a régi vármegyék földrajzát illetőleg sok alapos kifogás fér; minthogy az egyetlen pozitív adat, mely a Patócsyak régi várkastélyának fekvésére nézve elfogadhatónak látszik, nem hiteles oklevél, hanem csak más történetírónak állításán alapszik; minthogy az egész értekezés új *felfedezés* színében tünteti fel a dolgot, anélkül, hogy megmondaná, miként nevezi a nép e romok helyét *ma?*, — minthogy továbbá *Czucz* és Fábíán Gábor, Aradvármegyének derék monographusai, a kik a Maros mentén fekvő várromokat igen jól ismerték, ezek között Eperjes várromjait nem említik, sőt a Patócsyak várkastélyát a békésvármegyei Eperjes nevű pusztára helyezik és végre minthogy általában ezen kor földrajzi viszonyainak tisztázása körül még igen sok teendőnk van: mindezen és még más külön kifejtendő okoknál fogva én e kérdést még *eldöntetlen* kérdésnek vagyok hajlandó tekinteni.

A régi vármegyék határai és az egyes várak birtokosai, éppen a Patócsyak korában, oly gyakran változtak, hogy már ezen körülménynél fogva sem lehet elfogadni azt a negatív érvelést, melyet Karácsonyi érte-

Eperjes ma Békésvármegyének egyik legtermékenyebb pusztáját képezi, melyen jómódú gazdák csinos tanyái láthatók. A földet szántó egyszerű nép sejtelmével sem bír annak, hogy ott hajdan nevezetes falu volt, melynek tövében a Patócsyoknak várként megerősített kastélyuk állott. Pedig az olykor-olykor kiszántott téglák és kövek még most is jelölik a helyet, ahol ezelőtt negyedfélszáz esztendővel hatalmas családnak palotája díszlett. Azok a mélyedések, melyekbe a nagyobb záporosók vize ma is össze szokott futni; azok a kanyargós völgyek, melyek e vidéket oly érdekessé teszik, hajdan népes falvak aljában elfolyó vizeknek ágyát és medrét képezték. Nem nehéz megkülönböztetni, hol felehetett Felső-Eperjes, a hatalmas Massay Imre lakával, — és hol állott Alsó-Eperjes, a szóban levő Patócsy Ferencz kastélyával, kertjeivel és halas-tavaival.

A török világ irtózatossá változást hozott létre e vidéken. A régészek kegyeletes keze fölkeresi a romokat, melyek a multak gyászos emlékeiként felmaradtak; és az írott emlékek segítségével elővarázsolja azokat az alakokat, melyek ott éltek és munkálkodtak, építettek és romboltak, örültek és szenvedtek, — a mint az események jó vagy balszerencséje hozta magával.

Patócsy Ferencznek édes atyja, amint mondám, hatalmas ember volt. Rokoni összeköttetésben állott a vidék leghatalmasabb családjaival. A híres Maróthy-család leszármazott örökösei; a gerlai Ábrahámfiak, a pelsőczy Bebekék; a Kendy és Dóczy, Forgách és Czibak családok szívesen vallották magokat rokonaiknak.

kezése első részében használ. A második részben felhozott Decsi-féle idézet igen lényeges adat arra nézve, hogy a Maros mentén csakugyan volt egy Eperjes nevű vár. Ezt valószínűvé teszik az alyidék legalaposabb ismerőjének: Pesty Frigyesnek gazdag gyűjteményében levő okiratok is, melyekben *Eperjes*, Bulch-csal, Radnával, Solymossal és Lippával együtt említetik. De ezzel még *nincs eldöntve* sem az, hogy melyik volt az »alsó« és melyik a »felső« Eperjes; sem az, hogy Patócsy Ferencz voltaképen melyikben született? Az eddig ismert oklevelekből csak az tűnik ki, hogy az ország alsó vidékén a Patócsyak birtokában *két Eperjes* volt. A hajdan Arad- és Zaránd-vármegyékhez tartozott, most pedig békésvármegyei Eperjes hollétét nemcsak meglevő neve, de a gyakran kiásott és kiszántott kövek és téglák is bizonyítják. Egyébiránt e kérdés eldöntése még egy külön értekezés tárgyát fogja képezni; itt csak jelezni kívántam a névazonosságból és a régi földrajzi ismereteink hiányosságából eredő nehézségeket melyek csakis hiteles oklevelek által lesznek véglegesen megoldhatók.

Az országos viszonyok gyászos fejleményei okozták, hogy az ily hatalmas családok gyermekeinek nevelése leginkább katonai volt. A megzavart béke következtében előforduló erőszakoskodások önkénytelenül arra ösztönözték a főurakat, hogy fegyveres erővel védelmezzék családjokat és birtokaikat. Ily viszonyok természetesen durva erkölcsöket teremtettek. A durva erő birtokában levő urak mintegy ösztönszerűleg használták azt a gyengébbek ellenében. Legtöbbször a birtokviszonyok adtak alkalmat erőszakosságra. Aki bármely törvényes ürügy alatt erőhatalommal foglalt el egy birtokot, azt nem igen vették el tőle másképen, mint erőszakkal.

A Patócsyak családi történetében is előfordultak hasonló esetek. Ferencznek atyja azonban inkább az egyesség útját választotta birtokainak növelésére. Volt egy magtalanul elhalt öcsce, Patócsy János, akivel 1536-ban a kolos-monostori convent előtt békességesen megosztozott; átvette tőle a felső-tökti birtoknak felét és a Dobokavármegyében levő Igricznek egy negyedét. Ezért átengedte neki a kecskeméti és a jánoshidai, továbbá a heves-megyei cséri és alattyáni részbirtokokat. Magszakadás esetére akképen intézkedtek, hogy az örökösödés kölcsönös legyen. János magtalanul hallván el. Miklós gyermekeire szállott az egész örökség.

Az összes Patócsy birtokoknak egyik legbecsesebb részét képezte kétségen kívül Gyula; annak vára és uradalmai. A vár a Maróthyak idejétől fogva főerőssége volt a vidéknek, s mint ilyen, központját képezte Békésvármegyének, — s a későbbi háborúkban főakadálya volt a török-áramlat tovahaladásának. Ott lakott egykor Corvin János híres szépségű nejével, Frangepán Beatrixszel; ott mulatozott a szenvedélyeinek élő Brandenburgi György őrgróf; ott uralkodtak a híres gerlai Abrahámfiak, mint e várnak nagyjai és ezzel együtt Békésvármegye főispánjai.

Patócsy Ferencz ezeknek utóda volt. A gyulai várat valószínűleg atyjától örökölte, aki mint többi rokonai, a Zápolya-féle párthoz tartozott. Atyja, aki mint fentebb láttuk, nagy vagyonszerző volt, tudta, mivel lehet családjának és pártjának erejét növelni. A vár ritkán volt előkelő vendégek nélkül. Tüzes paripák verték fel az éjjeli csöndet nem egyszer; és a gazdag főúr fényes termeiből sokszor vidám zene hangjai hangzottak fel. A felbomlott béke és veszélyeztetett közrend helyreállítása nem képezte komoly gondját az akkori főuraknak. Biztosítani a kiváltságokat és nagyobbítani a vagyont, lévén leginkább kirívó tulajdona a Patócsyaknak: Ferencz nem örökölhettett valami kiváló szellemi tulajdonokat. Nem is igen volt érzéke a nép és az ország ügyei iránt. Legfeljebb akkor mutatott erélyt, mikor saját vagyoni

előnye kívánta azt. A jobbagság iránt és a köznemesek iránt egyáltalában nem tanúsított valami kiváló figyelmet. Azt lehet mondani, hogy azokat lenézte; és nem egyszer zsarnoki módon bánt velök. Korának szelleme e tekintetben erősen hatott reá. Ugy gondolkodott, hogy nagyobb úr lesz, ha félnek tőle, mint ha csak szeretik.

Még fiatal legény volt, mikor a Zápolya János és Ferdinánd ellenkirályok közötti harcok kitörték. Apja részt vett e harcokban, melyek valóban visszataszító képet tüntetnek fel. A kölcsönös vádaskodások, szemrehányások, fenyegetések, csábítások és árulások teszik azokat gyalázatosakká. Nagyon kevesen voltak olyanok, a kiket valami magasabb eszme vezérelt volna. A Zápolya-pártiak szerették magokat úgy tüntetni fel, mint a kik a nemzeti magyar pártot képviselik, a velök harczoló »német« párt ellenében. János király egy országgyűlési meghívójában azok ellen hívja fel a nemesség figyelmét, a kik »az ország védelmének színe alatt a magyar nemzetet és a magyar nyelvet kiirtani akarják.« ¹⁾

Patócsy a nemzeti pártnak volt híve. A Tisza és Körösök vidéke — majd Erdély voltak szereplésének helyei. A török segítség azonban megzavarta; sőt a török császár nevében itt garázdálkodó Grittinek kihívó magaviselete egészen kihozta sodrából. Gritti, mikor Magyarországra jött, előre azt hirdette, hogy »a magyarok kevély fejeit megtöri«, mert — úgy mond — »aki ezen önfejlő nép felett uralkodni akar, ne irtózzék a vérontástól.«

Ez összeütközésbe hozta őt az önérzetes magyar urakkal, a Patócsyakkal, de különösen Ferencznek nagybátyjával, Czibak Imrével, aki mint Erdélynek alvadjája és a váradi püspökség igazgatója, különösen sértve érezte magát Gritti fenyegetései által. Hunyad várát, melytől a gögös olasz meg akarta fosztani, megvédelmezte; de gyűlölete annyira nőtt iránta, hogy egyszer vakmerő hazugságai miatt pofon ütötte.

Ezért Gritti, habár más ürügy alatt, Czibak Imrét orgyilkosokkal megölette.

Ez rendkívüli elkeseredést idézett elő a magyar főurakban, különösen a Patócsy családban, melynek feje Miklós — Ferencznek még élő édes atyja, — véres boszút esküdött Gritti ellen. Amit egy hatalmas főúr csak mozgásba hozhat, azt mind felbolygatta az öreg Patócsy. Boszúra hívta fel fiait: Ferenczet, Boldizsárt, Gáspárt, Miklóst, Lajost és Bernátot. Véres kardot hordott körül a vidéken, hogy a népet fegyverfogásra tüzelje.

Gyulán ekkor rendkívüli mozgalom vala tapasztalható. Megfujták a harci riadót; gazdag zsákmányt ígértek annak, aki

¹⁾ Horváth M. V. 37. l.

Gritti ellen harcolni kész. Ezt cselekedték a szomszéd főurak és az erdélyi főemberek, Kún Gothárd, Majláth, Balassa, Kendy és mások, úgy hogy rövid idő alatt 40,000 ember gyűlt össze Megygyes körül, a hol Gritti ez idő szerint tartózkodott. Patócsy hoszúja ki lón elégtve: Gritti menekülés közben elfogatván, lefejeztetett.

Ezen esemény képe mélyen vésődött be az ifjú Patócsy Ferencz emlékezetébe. Megutálta az idegenek által folytatott garázdálkodásokat, s nehezen várta több párthívével együtt a Ferdinánddal megkötendő békét.

Ez időbeli szerepléséről keveset tudunk. Egyik testvére (?) Zsigmond a felvidéken Budetin körül harcolt 1537-ben; ¹⁾ ő valószínűleg Gyulán tartózkodott, mint főispán és a várnak főparancsnoka.

Hogy mikor iktattatott be ezen hivatalába, nem tudjuk. Békésvármegye monografusa, Haan Lajos, más történészeinkkel egyezően azonnal Ábrahámffy Péter után szerepelteti őt; amiből azt lehetne következtetni, hogy az ellenkirályok harca idején vette volna át a főispánságot. Azonban ez valószínűtlen, mert hiszen még ekkor atyja Patócsy Miklós szerepelt, s alig hihető, hogy ennek életében lett volna odaállítva.

Bármiként álljon a dolog. Elfogadjuk a tényt, hogy Patócsy Ferencz Zápolya János király idejében Békésvármegye főispánja volt.

A főispánság még akkor együtt járt a várkapitánysággal, mert a közigazgatás rendes menetének megzavarásával a béke és közrend helyreállítása, az ellenség visszaverése képezte a vármegye tisztviselőinek főfeladatát. Az a sok törvény, mely Zsigmond király uralkodásától fogva egész a mohácsi vészig a főispánok és várnagyok zsarolásai és kegyetlenségei ellen hozatott, azt mutatja, hogy ily bajok gyakran fordultak elő, és hogy a törvény minden szigora nem volt elegendő a baj megszüntetésére. Leginkább ki volt téve annak a háború sújtotta vidék; kivált belső zavargások idején. Patócsy Ferencz e tekintetben nem mondható kivételnek. Emlékeink erőszakos és gőgös főurnak tüntetik föl. Erre különösen a váradi béke előtti kor volt alkalmas.

II.

Zápolya János halála nagy fordulatot idézett elő; mert jól lehet a békepontok egyike úgy hangzott, hogy János halála után az ország minden kapcsolt részeivel együtt Ferdinándra szálland, mégis a Zápolyapárt főemberei, s ezek között Patócsy Ferencz is,

¹⁾ A nagyváradi béke, Károlyi Árp. 89. 1

kölcsönös hitlevél által kötelezték magokat arra, hogy hűségesek lesznek Izabella királynéhez és annak csecsemő gyermekéhez: János Zsigmondhoz. Meg is tették a kellő lépéseket arra nézve, hogy háborítlanul vegyék át a megboldogult János király birodalmát.

Patócsynak lehetetlen volt nem éreznie, hogy Ferdinánd királylyal meg fog gyűlni bajuk; mert az a váradi béke értelmében igényt tartott nemcsak az egész Magyarországra, hanem Erdélynek birtokára is. Rosz előjelt látott a Majláth-féle pártütésben és a török mozgulódásaiban is. Azért nagy gondot fordított Gyula várának megerősítésére és élelemmel való ellátására. Gondja volt rá, hogy Világos vára is, mely szintén az övé volt, jó állapotban legyen. Azután sietett a Rákos mezejére, hol szeptember közepén a gyermek János Zsigmondot királylyá választották, s nagykorúságáig a főhatalom élére anyját, Petrovics Pétert, Török Bálintot, Frater Györgyöt és őt magát is megválasztották. Ez az új tiszt új gondot okozott Patócsynak.

Alig hogy a királyválasztás nevezetes ténye megtörtént, megérkezett a hír, hogy Ferdinánd király hadait összeszedve, Buda ellen indult; s egyuttal nagy követséget küldött Erdélybe a rendekhez, intvén őket, hogy a törökök biztatásainak ne higgyenek; bizzanak Károly császárban, a kereszténység védőjében, és ennek pártfogásában. Ezzel sikerült a különben is meglevő zavart és meghasonlást még nagyobbá tenni, Erdélynek déli része jobbra Ferdinándhoz szítozott, míg az északi rész Izabellához hű maradt. Patóchy a maga hatáskörében mindent megtett arra nézve, hogy barátjai el ne pártoljanak Izabellától, aki a szomszéd Lippa városban várta az események további folyását. Másfelől Petrovics és Frater György figyelmeztették az erdélyieket, hogy a török szultán el van határozva Erdélyt nem engedni másnak kezére juttatni; komoly szándéka és akarata lévén, hogy János fia birja azt.

Ezzel a fejtelenség némileg szűnni kezdett Erdélyben. A rendek hűséget ígértek János Zsigmondnak; mindazáltal féltek a török császár önkényétől és katonaságának garázdálkodásaitól.

Az egymás után gyorsan változó események a kedélyhangulatok gyors változását idézték elő a zaklatott lakosságban. Az a hír, hogy Buda a török kezére jutott, nagy aggodalomba ejtette Izabella híveit. Erdély forrongott. A kedélyek lecsillapítása tekintetéből Izabella november derekán Patóchy és más főurak kíséretében Lippáról Erdélybe ment. Országgyűlést tartott Meggyesen decz. 26-án, és Tordán 1542. jan. 10-kén. De hogyan birta volna megnyugtatni másoknak kedélyét, mikor ő maga is remegett jövőjéért, különösen Buda elvétele óta!

Ily körülmények között jónak látta megkezdeni Ferdinánd királyllyal az alkudozást a váradi béke pontjainak végrehajtása felett. Az alkudozásban megbízottai voltak leghívebb tanácsosai: Fráter György, Petrovics, Statilio püspök és Patócsy. Az alkudozások részleteiről kevés adatunk lévén, nem mondhatjuk meg, mi része volt benne Patócsy Ferencznek. De az bizonyos, hogy Ferencz Izabellának továbbra is hű követője maradt.

Amig Izabella királyné Dévára költözék, s aggódva ringatá bizonytalan jövőnek kitett gyermeke bölcsesjét: addig Ferdinánd segélyt eszközölt ki a speieri birodalmi gyűléstől, a török ellen, s ezzel természetesen Izabella pártja ellen is. Fráter György ily helyzetben komolyabban kezdé sürgetni a kiegyezést, mint eddig. A királynéval aug. 6-án országgyűlést hirdetett az erdélyi rendeknek Kolosvárra, hogy a kiegyezést azokkal is elfogadtassa. Patócsy már ekkor nem volt teljesen egyértelemben Fráter Györggyel; gyanakodott reá, hogy tanácsai által voltaképpen Ferdinánd ügyét akarja előmozdítani, mi természetesen a Zápolya párt és Erdély hátrányára fogna szolgálni. De nem titkolhatta el abbéli aggodalmát sem, hogy ha Ferdinánd a német birodalmi hadsereggel fogja legyőzni Izabella híveit, akkor összes javai veszélybe fognak jutni, Gyula, Világos és Bethlen várai idegen katonasággal megrakatni, s ezzel vége lesz az ő tekiutélyének és hatalmának az alvidéken. Az okosság kívánta tehát, hogy ezúttal ne opponáljon, hanem oly feltételek kikötését mozgítsa elő, melyek lehetőleg biztosítsák a magyarországi és erdélyi birtokos főurak érdekeit.

A Kolozsvárt összejött rendek elfogadták a kiegyezés ügyét. De kikötötték, hogy Ferdinánd jobban gondoskodjék Izabelláról és kiskorú gyermekéről, mint eddig; továbbá, hogy Magyarország és Erdély jogait és kiváltságait tartsa meg; hogy védje meg az országot, és úgy tekintse a rendeket, mint akik önkényt választották urokká, fejökké és királyokká; hogy a főhivatalnokokat hazafiak sorából válassza; hogy erdélyi püspökké alkalmas egyént tegyen; hogy Petrovichot Temes melletti váraiért oly uradalmakkal kárpótolja, melyek a királyné birtokaihoz közel esnek; hogy Patócsy Ferencz a gyulai és a világosi várak birtokaiban hagyassék. stb. ¹⁾ Látjuk tehát, hogy az országgyűlés nem feledkezett meg Patócsy érdekeiről sem; a kérdés csak az volt, elfogadja és megtartja-e Ferdinánd e feltételeket? Nem fog-e majd boszút akarni állani azokon, akik eddig oly sok bajt okoztak neki a Zápolya-párthoz való makacs ragaszkodásukkal?

¹⁾ Szilágyi Sándor Erd. országgyűlések Emlékei I. 130—132. l.

Patócsy nyugtalansága még nagyobbá lett akkor, mikor látta, hogy a kétszínű Fráter György a kolosvári országgyűlés végét sem várva be, Magyarországra sietett, hogy a királyné birtokában levő nyolcz vármegye, u. m.: Bihar, Temes, Zaránd, Arad, Békés, Csanád, Csongrád és Külső-Szolnok rendeit a Váradon tartandó országgyűlésre összehívja. Erdély határozatai ezen vármegyék rendeit is arra hangolták, hogy Ferdinándnak meghódoljanak. Nem rendelkezünk ugyan részletes adatokkal ezen részleges magyar országgyűlés lefolyásáról; de a következmények világosan mutatják, hogy Patócsy és más magyar főurak várairól itt is szó volt, hogy Gyula és Világos várak birtoklása továbbra is kikötöttet Patócsy részére. A gyűlés határozatait az erdélyiekkel együtt küldöttség vitte fel az éppen akkor Nürnbergben tartózkodó Ferdinándnak.

Ferdinánd október 1-jén adta ki válaszát a követeknek. De nyilatkozataiban nagyon is óvatos volt. Minden határozott ígéret tételétől tartózkodott, kivéve azt, hogy Fráter Györgynek teljes bocsánatot biztosít. Már ez magában véve is elegendő volt arra, hogy Patócsy ellenszenve növekedjék a barát iránt, aki a főhatalmat teljesen kezébe ragadni látszott. A fentebbi válasz ötödik pontjában Patócsy Ferencz váraira vonatkozólag nagyon is kitérőleg és homályosan nyilatkozik. Ferdinánd ugyanis csak annyit mond, hogy e várakra, t. i. Gyulára és Világosra nézve alkudozásokba fog bocsátkozni, és lehetőleg azon lesz, hogy Patócsy akaratát teljesedjék. Ezen két vár értéke százezer forintba becsültetett, ami akkori időben roppant nagy összeg volt. Ferdinánd sokalta ezt, de határozott ígéretet az összegre nézve sem tett, mert tanácsosai előre figyelmeztették, hogy ez ügyben vigyázó legyen, és ne ígérjen sokat. Az alkudozás elhúzódtott s a végválasz is csak az volt, hogy ő felsége »servitoribus illius (Patóchii) iam particulariter respondit.«

Amíg ez alkudozás folyt, a török szultán nagy fölháborodással vette a hírt, hogy Erdély és a magyarországi vármegyék meghódoltak Ferdinándnak. Azonnal megindította hadait Erdély, illetőleg Ferdinánd ellen. A Németországból küldött segélyhad Joachim Brandenburgi örgróf vezérlete alatt, nem igen volt képes megerősíteni a rendek szívében a Ferdinándhoz való bizodalmat. Pest alatt csúfosan megveretvén, visszavonúlt. Ez óriási zavart idézett elő. A Zápolyapárti urak, kik már meghódoltak volt Ferdinándnak, elvesztették fejüket. Patócsy a királyné közelében maradt. Fráter György a megrémült Erdélybe sietett, hol nemcsak a török, de a moldvai vajda serege is pusztított. Most már semmit sem akart tudni Ferdinándról és a vele kötött szerződésről. Ezt Patócsy rossz néven vette neki, és keményen kikelt eljá-

rása ellen, melylyel a királynét igen kellemetlen helyzetbe hozta. De a királyné ki akart vele békülni, és a zajongó s már-már külön önálló intézkedéseket tevő rendek megnyugtatója czéljából Patócsyt és Kállayt küldötte Tordára. A veszély nagysága és az események bizonytalansága egyiránt azt javasolták, hogy a barátot tapintatos eljárásukkal inkább megnyerjék, mint elkedvetlenítsék.

Hosszas tanácskozásokra idő sem lévén, abban állapodtak meg, hogy mivel Ferdinánd még tett ígéreteiben nem volt határozott, a hadi téren pedig gyengének bizonyult be, tehát nincs más mód, mint közös erővel a királyné ügyét karolni fel. Az erdélyi rendek köszönetet mondtak Izabellának, hogy e veszély idején Patócsyt és Kállayt hozzájuk küldötte és egy akarattal kijelentették, hogy fiát: János Zsigmondot ismerik el fejedelmöknek; Ferdinándot pedig megkérlik: hagyja őket magokra.

Izabellának nagy oka volt haragudnia Fráter Györgyre, aki az alkudozások alatt tovább ment, mint a mennyire fel volt hatalmazva; de Patócsy tanácsára, a helyzet aggasztó volta miatt, megbocsátott neki, és hajlandónak nyilatkozott arra, hogy Gyaluban elfogadja. A kibékülés Patócsy Ferencz és Liessiecki lengyel követ jelenlétében történt meg decz. 27-kén. Patócsy már előbb elmondván nézetét, a barát a királyné előtt állva hűséget fogadott, és midőn a lengyel követ, »mintha atyjuk lett volna«, összetette kezöket, a királyné kegyességét; a barát szeretetet, engedelmességet és őszinteséget fogadott.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

VIII.

Dobokamegye főispánjai.

Magyar-Köblösi Theke Lukács.

Theke Lukács, Balázs fia.

Hodor szerint ¹⁾ Doboka vármegye főispánja 1540—1547. Azután Szolnok megye főispánját kapja, és 1579-ben halt meg. Neje Barcsay Magda.

Fiai: Theke Ferencz és György.

Alsó-Balásfalvi Cserényi István.

Cserényi István Doboka vármegye főispánja 1540—1566. Tanácsos is volt. A szász nemzeti universitás 1565-ki jegyzőkönyvében, melyben be vannak vezetve adományok, melyeket az országgyűlésen a fejedelemnek és egy-egy főurnak kiosztottak, Cserényi is az adományozottak közt áll ekként: »auff das er uns wider dem Adell in unserm rechtlich processe beiständig sein wollt.« ²⁾

Egy Cserényi István özvegye 1580-ban Gerendi Erzsébet.

Tóthőry Tóthőry Balás.

Tóthőry Balás, hogy János fia, kitetszik egy 1573-beli adatból. ³⁾

Doboka megyének főispánja 1548—1578.

Teke Anna alkalmasint az ő neje. Irják, hogy Kecsethy Magda is az ő neje volt.

¹⁾ Doboka vármegye Esmertetése.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k.

³⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XI. k.

Apa-nagyfalvi Apaffy Gergely.

(Lásd Küküllőmegye.)

Hodor nem hozta fel a főispánok sorában, mert szerinte a megye írományai nem szólnak róla, de felemlíti, hogy az ebesfalvi kastélyon, melynek építtetőjeül őt tartják, egy felirat van, melyen az 1552-ik évvel egybekötve ezen Apaffi mint Doboka megye főispánja áll. De ezuttal fel kell itt említenem azt is, hogy Kővári László ¹⁾ az ebesfalvi kastélyról írja: »Bethlen Gergely, dobokai főispán építteté, s a következő évben Apaffi Gergelyre visszament«, s így szerinte *Bethlen Gergely*, Balás fia, (kinek első neje Nyujtody Erzsébet, második Kállay Orsolya) a főispán.

Losonczi Bánffy Farkas.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Bánffy Farkas, István fia.

Hodor Doboka megye főispánjai közt egy Bánffy Farkast »bonczidai« előnévvel felmutat 1566—1578-ig, és egy »zentelki« előnevűt 1580—1587-ig szereplőt. Nézetem szerint az 1566-iki főispán, ki ekkor már consiliarius is, egyszemély a zentelki előnévűvel, és nemcsak 1587-ig, hanem azután is, haláláig viselte e megye főispánságát. Van oklevél, mely a főispánsággal és consiliariussággal felruházott Bánffy Farkast 1578. július 10-ikén zentelki előnévvel is mutatja, ²⁾ és egynehány levél is bizonyítja, hogy főispán 1587 után is.

Báthory Kristóf őt 1580. júl. 4-én az udvarhelyi vár kapitányává és udvarhelyszéki királybíróvá tette és látjuk 1583-ban egyszersmind Csík, Gyergyó és Kászon székek királybírájának is. Utóbbi tisztsége 1583. május havában szűnik meg, mint Báthory István máj. 9-ki leveléből kitetszik. ³⁾ Ez évben válik meg többi székely tisztségeitől is; ez évi szeptemberben kelt levél szerint: »Magnificus Wolfgangus Bánffy Losonczi, alias capitaneus arcis nostrae Udvarhely.«

Ezután csak Doboka megye főispánja, és mint consiliarius szerepel. 1591-ben halhatott el. Gyermekeit mint árvákat említi fel egy 1592. június 21-én kelt oklevél. ⁴⁾

Neje Bethlen Klára. ⁵⁾¹⁾ *Erdély Építészeti Emlékei.*²⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XII. k.*³⁾ *Erd. országgy. Eml. III. k.*⁴⁾ *Jos. Com. Kemény Dipl. Tr.*⁵⁾ E nejét hűtlenségeért megölette 1589-ben, fejét véteté Bonczidán.

Ördögkeresztúri és Nagyesküli Eördögh János.

Eördögh János, Péter fia.

1578—1588. Doboka vármegye főispánja és tanácsos. Meghalt 1588-ban. Neje, Tegzes Anna, 1589-ben mint özvegy és ördögkeresztúri hirtokos jó elő, életben volt 1597-ben is.

Somkerek-i Erdélyi Miklós.

Erdélyi Miklós, Miklós fia.

Főispánja Dobokamegyének a jegyzőkönyv felmutatása szerint 1588—1591. Consiliarius is. Egy 1592-beli oklevél kivonatja, melyben két fia, Ferencz és János van felhozva, őt életben levőnek sejteti, és ha nem más Miklósról vonatkozó a kivonat, még életében vált meg főispánságától. Hajlandóbb vagyok hinni, hogy 1592-ben halt el, és ekkor szűnt meg főispánsága is.

Lónai Kendi Sándor.

(Lásd Belső-Szolnokmegye.)

Kendi Sándor, Mihály és Szilvási Sónia fia.

Szapolyai János Zsigmond idejében mint e vajda titkára jó elő 1565-ben. Báthori István gyakori követe és alatta consiliarius s ha jól emlékszem 1578-nál előbb hozza fel oklevél mint Belső-Szolnokmegye főispánját, miként 1590-ig találjuk levelekben. 1583-ban a három kormányzó egyikévé neveztetett ki. Doboka megye főispánjai sorában 1591—1594-ig áll. A jeles államférfit, kitűnő szónokot, és a törökszövetség fentartásának főharczosát Báthory Zsigmond Kolozsvárrt 1594. aug. 30-ikán kivégeztette.

Első neje: Pathócsy Kata, második Almádi Anna, harmadik: Suki Kata, ki özvegyen maradt hátra.

Köblösi Theke György.

Theke György, Theke Lukács fia.

Ez koppáni Márgai István özvegyét, Kemény Borbárát vette nőül. Kivel már 1590-ben látjuk.

Hodor nem hozta fel a főispánok sorában, sem társát Harinai Farkas Miklóst. Hihető, hogy 1594. augusztus után őt nevezték ki az akkor megürült főispáni székre. Kit főispánnak 1596-ban márczius 26-án kelt oklevél mutat fel.¹⁾ Hogy Kendi Sándort. Kendi István, a notázott Sándor fia. követte volna a

¹⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XIV. sz.

főispánságban. az valószínűséggel nem bír. Báthory András fejedelem idejében Theke mint főispán nem szerepel.

Harinai Farkas Miklós.

Harinai Farkas Miklós. Erdély egyik legrégibb fényes családjának ivadéka.

A Békés Gáspár pártján találjuk. Békés 1475-ben való legyőzése után elmenekül, később kegyelmet nyer. Az 1587-ik évben, s a következőkben a fejedelmi udvarban tiszti szolgálatban látjuk. 6 ló tartására udvartól jár fizetése. Doboka megye főispánságával ruházták fel ezután, miről Hodornak nem volt tudomása. 1596. márczius 26-án kelt oklevél,¹⁾ meg későbbi adatok mutatják ily minőségben. Báthory Zsigmond aug. 31-ben Doboka megyének írt rendeletében ez áll: »Bocsátók Harinnai Miklóst mi dobokavármegyei főispányunkot, mind az magunk az urak és nemesség és az szászóság jószágában való dobokavármegyebeli falunkra. és az városokra, hogy mindenönnen mindgyárást az mi táborunk után mindenféle eligendő élést indítsanak és szolgáltatassanak táborunk szükségére.«²⁾ Báthory Zsigmond neki 1597-ben harinai, s néhány más. eddig csak fiut illető birtokára új adománylevelet ad. és azokat a fúmaradék kihaltával a leányágra is kiterjeszti. Báthory Endre alatt is főispánkodik és ekkor iklódi Tholdalagi Ferencz a társa,³⁾ szerepel 1600-ban is.⁴⁾ Ez évben Erdély tanácsosai azon kérelemmel járultak a császárhoz, hogy »Farkas Miklósnak. ki a főlebb való esztendőkből (1575) ő felsége hűsége mellett jószágaitól megfosztatott«, az elvesztett javakkal egyenértékűeket adományozzon. A Báthori Zsigmond részén állott 1601-ben és 1602-ben; ez év tavaszán egyike azoknak, kiket Báthory Bastához Szathmárra kezesekül küldött. Ezután alkalmasint lemondott főispáni tisztségéről, talán azok egyike, kikről a Basta alatt 1602. decemberben tartott országgyűlés egyik törvényczikke sorai: »mivelhogy pedig az vármegye ispán uraim némelyek tiszteket resignáltak stb.«; azok közé, kikről a törvényczikk azt mondja: »némely pedig az változásokban el is holtanak közfűlők«, sorolni nem merem, mert egyik történetírónk felhoz egy Farkas Miklóst, ki 1605-ben Meggyesnél mint csapatvezér harczol Bocskay fejedelem érdekében, kit mindazonáltal más személynek vélek, s talán nem is csalódom.

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ *Tört. Tár.* 1885. évf. 75. l.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k.

Iklódi Tholdalagi Ferencz.

Tholdalagi Ferencz, András fia.

Iklódon volt részbirtoka és lakhelye, itt leljük 1588 körül. 1596 után kapta a megye főispánságát, kit ekként felemlítve nem látunk Hodos munkájában. Báthory Endre 1599. jul. 6-án Kolozsvárról, hozzá és társaihoz, mint Dobokamegye főispánjaihoz intézi azon rendeletet, hogy a gyekei Wesselényi Gáspártól hadi szükségekre kölcsön vett összeget »az jövőendő gyűlésben első felvetendő adóból« fizesse meg. ¹⁾ Részt vett ez évben a Mihály oláh vajda elleni ütközetben Sellenberknél és itt esett el oct. 20-án. ²⁾

Czegei Wass Ferencz.

Wass Ferencz, György és somkerekai Erdélyi Kata fia.

Atyját 1594-ben Báthory Zsigmond notáztatta, mindazonáltal Ferencz már 1596 elején Báthory személye körül tartózkodik s e fejedelem kegyét bírja. Báthorynak főasztalnokja lón, így látjuk 1599-ben. midőn az elpártolt Palásti György vasasszilvási birtokát adományozza Báthory neki. A főispánságban utóda Tholdalaginak: az erdélyi tanácsurak és nemességnek a tordai táborból 1600. szept. 7-kén kelt egyik oklevelében neve Doboka megye főispáni czímével kapcsolva áll. ³⁾ Báthory harmadszori fejedelemségében is híve Báthorynak; Marietti jezsuitával, Bogáthy Miklóssal ő is volt küldve 1602 tavaszán Bastához Szathmárra egyezkedés végett és Báthory részéről titkos megbízással is. Midőn ez évben Báthory elhagyta Erdélyt s kiindult Csehországba, a kísérő főurak egyike, és ez alkalommal Trencsénben, valamint társai úgy az ő élete is veszélyben forgott: társaival együtt állhatatlansággal vádolta Báthoryt, mi elárultatván Báthorynak, ez Wass Ferenczet is megöletni akarta, s csak Kamuthy Balás menté meg életét erélyes fellépésével. Ez időben még nem volt házas, ezután vette nőül Bogáthy Druzsiannát, Bogáthy Boldizsár és homoródszentpáli Kornis Margith leányát, Barcsay András özvegyét. Megjelent a maros-szeredai gyűlésen 1605. febr. 21-kén s ottan Bocskay fejedelemmé választása mellett nyilatkozik. Bocskay híve ő s midőn ez évben a németek Szamos-Ujvárt feladák, a Gyulaffy László fővezér által oda küldött biztosok egyike, és a kivonult német seregnek Váradig kísérője. Halála ezután nem sokára bekövetkezett, mert úgy látszik 1606-ban halt el.

¹⁾ *Tört. Tár.* 1885. évf. 77. l.

²⁾ *Wolff. Bethlen Hist.* IV. k. 422. l.

³⁾ *Magy. Tört. Tár.* XVIII. k. 33. l.

Viczei Mindszenthí Benedek.

Mindszenthí Benedek, Ferencz és Horváth Anna fia.

Magyarországról jött be Erdélybe, és itt birtokokat és tisztségeket nyert. ¹⁾

Anyjával és János nevű testvérével együtt Marosszékből Szabad nevű helységben kapott Báthorytól birtokot. ²⁾

1583. nyarán kelt oklevél szerint Báthory Zsigmondnak aulae familiarisa. 1590-ben már fődézsmaárendator; 1591. május 1-jén kelt levél szerint bejáró és fődézsmaárendator. Ez évben lett Udvarhely vára kapitánya ³⁾ és egyszersmind udvarhelyszéki királybíró, és a következő évben egyszersmind a székely sókamara ispánja. Az elősorolt tisztségeket bírva, 1595-ben Báthory Zsigmond megbízta, hogy szentpáli Kornis Farkassal és Bogáthi Boldizsárral gyűjtse táborba a székelyeket s azokkal vonuljon be Oláhországba. 1598-ban azon kíséző testületben találjuk, mely Báthory Zsigmondot április 15-kén Görgényből Opuliába kísérte. Ez időben már consiliarius. de valószínűleg előbb és nem ez évben lett azzá. Az 1599-ki sellenbergi ütközetben, Báthory András alatt, Mihály vajda ellen lovas csapatot vezetett. Léczfalván 1600-ban, az itteni országgyűlésen, mint tanácsúr, jelen volt. Az 1602-ik évben, midőn Basta elfoglalta Beszterczét, e városba volt szorúlva betegen, és midőn Báthory Zsigmond a várost megadásra szólította fel, egyike azoknak, kik a várost megadásra ösztönözték. Midőn ugyanez évben Báthory odahagyva Fejérvárt. Dévára ment: Mindszenthí is azok egyike, kikre Báthory Fejérvár oltalmát hagyta. Ez évben (jun. 28-kán) péterházi vett birtokára királyi jogát adja Báthory. 1603-ban tagja azon követsegnek, melyet a gyulafejevári országgyűlés Rudolf császárhoz küldött Erdély hódolatát megvinni, ekkor sokáig tartózkodott Prágában. 1604-ben, a német uralom alatt, a császári biztosok mellé kinevezett három magyar tanácsos egyike, eszerint az ez időbeni kormánytanács tagja. Ez év végén, mint egy december 19-ki leveléből kitetszik, a császári biztosok őt tették Udvarhelyszék és Marosszék generalis kapitányává. A Petelén 1605. január hóban az ország sorsáról való tanácskozás végett összejött főurak

¹⁾ *Wolff. Bethlen Hist. III. k. 596. l.* Nagy Ivánnál (*X. k.*) tévesen székely eredetűnek van felmutatva a Mindszenthí család. E család ősei közül János és testvérei, Mátyás király idejében rövid ideig Doboka megyében birtokosok voltak; Mátyás király egy pártos javait adományozta nekik 1467-ben.

²⁾ Benkő Károly, *Marosszék.*

³⁾ *Tört. Tár 1880. évf.*

gyűlésén jelen volt. És február 21-kén a Maros-Szeredán tartott országgyűlésen is megjelent, s ott Bocskay mellett nyilatkozott. Doboka megye főispánságában ő lehetett Harinai utóda.

Bocskay fejedelem uralkodása alatt mint Doboka megye főispánja és consiliarius szerepel, ekként Rákóczi és Báthory alatt is; mint főispán írja alá 1610. szept. 6-án a II. Mátyás és Báthory Gábor közti egyességet megerősítő oklevelet.¹⁾

Rendes lakhelye Doboka megyében Vicze, melyet hogy nem Báthory Gábor adományozott neki, kitetszik abból, hogy e birtok 1603-ban már kezén van.²⁾ Báthorytól talán új adománylevelet nyerhetett, és ez alkalommal nevének: Losonczi Bánffy Annának is adományozta azt e fejedelem.

Meghalt 1610-ben, szeptemberben vagy októberben.

Gyermekei Gábor és Krisztina.

Lónai Kendi István.

Kendi István, Kendi Sándor fia, nézetem szerint Pathócsy Katától, nem Súly Katától.

Atyjának az 1594-beli notáztatásakor elvesztett lónai birtokát 1600. októberben visszakapja a Léczfalván tartott országgyűlés által, a törvényczikk szerint: »végeztük, hogy a mi fiskus kezénél és arbitriumában vagyon, a kárt vallott személyeknek e regni gratia adassék meg jószágá, úgy mint Kendi Sándor fiának Istvánnak, Lona cum pertinentiis, a mint Mihály vajdától megmaradt.« A Báthory Zsigmond pártján állva, 1602. elején a bethleni várba, mely egy rokon birtoka ekkor³⁾, vonta meg magát a Basta serge elől, s minekelőtte azt Basta ostromoltatta, huzódott ki abból. Róla írják, hogy a midőn Székely Mózes 1603. nyarán Rhédey Ferenczet sereggel Kaplyonhoz küldötte, hol Bastának a Kornis Boldizsár vezérlete alatt egy táborra állott, a kaplyoni tábornak Kendi István is — »juvenis praeclarus et summo loco natus« — egyik vezére és az éjjel meglepett és szétvert táborból szökéssel menekülhetett. Nem lehetetlen, hogy éppen ő volt ekkor Basta részén, nem ama Kendi István, ki Kendi Kendi

¹⁾ Hodor, *Doboka vármegye Esmért.* — *Tört. Tár* 1879. évf. — *Erd. orsz. Eml.* VI. k.

²⁾ *Erd. Orsz. Eml.* V. k. 225. l.

³⁾ Bethlen Farkas történetirő a bethleni várt a nem rég elholt Csáky István tulajdonának mondja, és annak özvegye, ki ekkor a várban tartózkodott Kendivel, rokona Kendinek, ellenben Somogyi Ambrus nem Csákyt. hanem Tahy Istvánt mondja a vár tulajdonosának, s ennek özvegye tartózkodott a várban. Megjegyzendő, hogy 1602-ben mind a két Csáky István még életben volt.

Gábor fia, de azután Székely Mózes mellett látjuk harcolni, fog-ságba is esik, azonban Basta megkegyelmez neki. A német kormánynak sogorával farmosi Ghiczy Péterrel 1604-ben kölcsönt is adott, melyért Bonyhának felét kötötte le zálogul a kormány. Bocskay felléptekor mint e fejedelem egyik hadvezére működött Erdélyben 1605-ben s e fejedelem alatt lett Doboka megye főispánja és consiliarius, és ily minőségben volt az 1606-ban április és májusban Kassán tartott országgyűlésben az Erdély részéről küldött követek egyike. Bocskay halála után Rákóczy Zsigmond ellen dolgozott, azonban nem sokára megtér, mint Rákóczi Haller Gáborhoz és Petki Jánoshoz írt levelei e nyilatkozataiból látszik: »Kendi János megadta magát, itt vagyok«, — »Kendi uram közinkben jött nem kicsin arca pirulással, meg-alázta magát.« A fejedelem alatt is consiliarius és főispán. Báthory Gábor trónra léptekor Petki János lemondván a cancellárságról. Kendi lett az ország cancellára. Báthory neki az ő s atyja szolgálataiért 1609. ápril 26-án Szamosujvárt adományozta. Az 1610-ik év elején Magyarországon nőül vette Csapy Susánnát. Rákóczy Zsigmond mostoha leányát. Irják, hogy ekkori künléte alatt már értekezleteket tartott a katolikus párt főuraival Báthory megbuktatására. Ez évben Kornis Boldizsárral egy összeesküvés feje Báthory ellen. többekkel összeesküvén, a széki merénylet után márcziusban kiszökik Magyarországra. Kassára, magával vivén az ország pecsétjét. Báthory notáztatta, jószágait elveszti, el a bethleni várt, el Szamosujvárt is. Száműzetése alatt a császártól nyugdíjat nyert, melyet a szepesi kamara fizetett. 1611-ben Forgách Zsigmonddal szövetségbe, és azalatt hogy Forgách Erdélyben volt táborával, Kendi leנגyel zsoldos hadat hozott magával és egyesült Forgách seregével. Bethlen Gábor uralkodása kezdetén, már 1613. decemberben a szász universitás gyűléséből Bethlentől kegyelmet kértek számára, és 1614-ben az országgyűlés a nóta alól felmenti. Tanácsosi állását visszakapja, udvari szolgálatra is kötelezte magát és Bethlentől ötven lóra kapott fizetést. Midőn ez év márczius havában saját ügyeiben Magyarországra kimenendő vala. mint meghitt emberét bizta meg egy ügygyel Dóczy Andrásához, de már ez év végén hűtlennek látjuk Bethlenhez; mit a fejedelem 1615. jan. 2-án Thurzó Györgyhöz írt levele e sorai mutatják: »igen bizonyosan kezdék meghozni, hogy az elmúlt napokban Kendy István ő felségéhez csak postán felmenvén, oly dolgokat vitt véghöz, hogy Raduly vajdát is ott fenn Havasalföldre haddal készítenék, itt alatt is több complicesivel, az eloszlott hajdúságot is ujólag ismét gyűjtenék.« Főtényező lett a Bethlen Gábor megbuktatására intézett támadásban; a Homonnay György részére, kinek a hécsi udvar némi

reményt nyújtott az erdélyi fejedelemségre, hadakat toborzott. hadakat csábított át az ő részére; Magyarországról, hol Parnón volt lakfészke, beküldve embereit Erdélybe, itt pártot csinálni mesterkedett; a török portára is jártatta szolgálait. Minekutána Bethlen legyőzte a Homonnay-pártot, Kendinek, kinek a bécsi udvar által meghíntetését követelte volt, megkegyelmezést ígért ha hűségre tér. Ő künn maradt Magyarországon, és itt 1617 nyarán nőül akarta venni Károlyi Kata leányát, Bánffy Susánnát, Rhédey Ferencz mostohaleányát, mely házasság Bethlennek nem igen tetszett. Bethlen írja róla: »az bizonyos dolog, hogy nagy nemzet, maga okos és jó deák, melylyel ha jól akar élni, előmenetelre való virtus mindenik benne« és más sorokban írja, hogy e házassággal azt keresi, hogy »atyafiságunkban férkeszhetnék«; továbbá Bethlen félt, hogy Kendi a leányt pápistává teszi, meg igen fiatalnak is tartotta a leányt. E házasságügyben írt levelekben gyakran fordul elő Kendi proscriptiója, holott fönt láttuk, hogy a meggyesi országgyűlés eltörölte a Kendi száműzetésére vonatkozó törvényt, és különös, hogy éppen ezen meggyesi articulusról, mint teljesedésbe nem mentről, szól Bethlen, midőn a házasságba való beleegyezéséhez hozzá köti: »ha Kendi magát megtisztíthatná az rút hírből, melyben torkig ül, az országgal deleáltathatná articulusban inserált proscriptióját, melyet én Meggyesen celebrált első gyűlésünkben végben nem tudék vinni.« Róla Bethlen egyik levelében azt írja: »én reám Kendi méltán nem panaszkodhatik, mert ha bejött volna hozzám assecurationra. satisfaciált volna császárral való transactionknak, az articulusnak (magnificus Stephanus Kendi principem Transylvaniae requirat debito more de statu suo), mely azt kívánja, hogy bejöjön, ellenem való vétkit megismervén, megkövetvén. gratiát impetráljon: eddig külömb állapotja lehetett volna. De ez eddig mindenkor csak azt kereste. hogy jószágát oda ki birhassa, de magát ne subjiálja az erdélyi fejedelemségnek; ez az oka, hogy jó válasza nem lehetett ez ideig.« Egy-két héttel később (aug. 1.) írt levelében meg ezt írja: »Proscriptiójának tisztességesen való eltörlését és becsületinek helyre állását. isten velem levén, véghez tudom vinni egy gyűlésben.« Bethlen ekkor arra is nyújtott kilátást, hogy Lonát, Kodort, a két Zsukot, melyek ekkor nénje, Kendi Krisztina birtokában voltak, vissza fogja kapni. Kendi István e házassága nem jött létre, hanem 1618. május 9-kén Boldogkőváralján nőül vette Palocsai Horváth Annát, György leányát, Báthory Gábor fejedelem özvegyét; »eleget csudálák ezt az emberek — írja Laczkó ¹⁾ — hogy Kendi István Báthory Gábornak árulója

¹⁾ Gr. Mikó, *Erd. Tört. Adat. III. k.*

volt, és halála után a felesége mégis hozzája mene.« Kendi érintkezésbe kezdé magát tenni Bethlen Gáborral, 1619-ben parnói jószágából levél útján folyamodott a fejedelemhez, kitől hogy mily választ nyert, Dóczy Andrásához május 11-kén Parnóból írt saját levele e sorai mondják: »az válasz ez, hogy ez jövő hónap eleire Szathmárra menjek, és ott vagy cancellariusus levén, vagy más embere az fejedelemnek. ha conveniálhatnak jószágocskánkrúl, conveniálnak.« ¹⁾ Hogy az egyezkedésnek mi volt eredménye, nem tudjuk, egy egykorú író ²⁾ felhossa, hogy Bethlennek Kassán léte alatt, tehát szeptemberben, Kendi meg egynehányan kegyelmet könyörögtek és a catholica vallást is elhagyták, azonban Szalay László történetírónk szerint Kendi azok közt áll, kikre 1620. január hóban a pozsonyi országgyűlés kimondta, hogy a jövő országgyűlés örökre száműzni fogja. Erdélyben nem is látjuk többé nyomát, jószágait is más kezeken találjuk. Állítólag 1628. körül holt meg, tehát közel azon időhöz, mikor Bethlen Gábor is megholt.

Dersi Petki János.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Petki János, Petki Mihály és Daczó Margit fia.

Született 1572-ben. Sárospatakon tanult 1584. és a következő évben, hol az ide közel lakó rokona s keresztatyja breberi Melith István felügyelete alatt állott. Ezután Báthory Boldizsár udvarába kerül, mint ennek aulae familiarisát mutatja egy 1590-beli levél, s hihetőleg a Báthory kivégeztetéseiig szolgál ottan. Később a fejedelmi udvarnál nyert szolgálatot. Mária Krisztierna 1598. június 23-án, mint aulae familiarisának rendeli, hogy »annyi számú lovaggal, az mennyire inuet udvartúl fizetése jár, minden okvetlen jószerrel Szászsebes táján Lankereknél táborba szálj.« Részt vett Báthory András fejedelem alatt a sellenberki szerencsétlen harczban is, hounan Görgény felé menekült apósával, homorodszentpáli Kornis Farkassal, kinek Kata nevű leányát bírta nőül. 1600-ban Segesvártt azon sors érte volna őt, mint a vele sógorsági viszonyban állott bögozi Farkas Ferenczet, vagy pedig fogságba kerül ipjával, ha hirtelen futással nem menekül. Ekkor Mihály oláh vajda magának foglalta le javait.

Petki tagja azon követségnek, melyet a kolozsvári országgyűlés 1601. elején a Báthory Zsigmond visszahozására Moldovába küldött, s mely követség Báthoryt Erdélybe bekísérte. Báthorynak

¹⁾ Tört. Tár 1885. évf. 462. l.

²⁾ Tört. Tár 1879. évf. 251. l.

is követje volt ez év őszén, kit titkos megbízatással Lengyelországba küldött. Ez időben kincstárnok. ily czímmel látjuk mind 1602. kezdetén, mind júliusban, Báthory Zsigmondnak Erdélyből kimenetele előtt néhány nappal kelt oklevélben. Ez évben Báthory részéről Prágában is járt követségben, majd Báthorynak kimenetele után tagja azon követségnek, melyet 1603 elején a gyulafejérvári országgyűlés avégett küldött Rudolf császárhoz, hogy Erdély hódolatát megvigye, mely követséggel több hónapot tartózkodott Prágában. Ekkor ő alkalmasint a múlt év második szakától fogva Udvarhelyszéknek tisztje is, kapitánya vagy királybirája; saját leveléből, melyet dersi birtokából december hóban írt, tesszik ez ki, hol ezt írja: »én tölem senki ezt az tisztet el nem vötte, sem áruláságom miá el nem vesztöttem, sem Basta uram ő nagysága el nem vette, melybe maga ezelőtt confirmált, sem ő felsége engem semmi dignitásomban nem spoliált, sőt Barnitius által incrementumot kegyelmességgel minden állapotomban ígére ő felsége.« Hogy nem tartozott a sógora Székely Mózes pártjához. kitetszik Sennyei Pongráczhoz írt levele e sorairból: »az mikor Brassó Mózeshez hajlott volt, akkor is a mi pártunkon valóknak, minden marháját kiadta az város.« Az idézett december 12-ki leveléből kitűnik, hogy Bedő Istvánnak a székbeni kapitánkodása ekkor megkeserítette Petki dersi lakását, s tán ez időben írta ama egyházi éneket, mely az unitariusok ugynevezett Litániás Énekes könyvében van. A német kormány részéről Capriolótól, 1604. febr. 4-kén, védlevelet is kap, s később az udvarhelyszéki királybírószágban, mint társa Kornis Boldizsárnak működik, és octóber 25-kén őt és Kornist rendelik ki a császári biztosok, hogy az udvarhelyszéki székelyeket Rácz György mellé felültesse, azután december 19-ke felé udvarhelyszéki kapitánynak is teszik.

Mint kapitány és királybíró kezdi meg az 1605-ik évet, Bocskay ekkor a maga részére nyeri, és Erdélynek a német uralomtól megmentésére törekszik, és ő, kit a császári biztosok kirendelnek, a marosszéki kapitánynyal együtt, Szamosujvár felszabadítására, a megjelenéssel késedelmезik. Keresztúrra gyűlésbe gyűjti a székelyeket, hol »ő nyitá fel a székelységnek szemét,« és e gyűlést követi február 21-kén a maros-szeredai gyűlés, melyben Bocskay mellett nyilatkoznak. Bocskay őt teszi márczius hóban a székelyek generálisává, és székely sereggel Gyulaffy fővezér táborához csatlakozik. Gyulaffy megbetegedése után ideiglenes fővezér, kinek halála után, a fővezérré tett Bogáthy Menyhérttel együtt Ali basa táborával Segesvár ostromára jött. Segesvár ostromában, úgy a vár feladásában jelentékeny része van. Bocskay alatt, mint consiliarius is szerepel, és 1606-ban feje azon bizottságnak is, mely Erdély és Moldova közt a határvillongás ügyében műkö-

dött. Ez év utolsó felében tisztségeiből a királybíróit nem viseli. Bocskay halála után, testének bekísérésére Petki rendeltetett ki.

Petki a Rákóczi Zsigmond trónra emeltetésében a főmunkások egyike. Rákóczi kinevezte cancellárnak, inscribálta neki a nagy-sajói jószágot, adományozta neki az elhalt Bogáthy Menyhért küküllővári birtokát, s néhány birtokára új adomány-levelet is adott. Alatta »nagyságos« czímmel felruházva, cancellár, tanácsúr, székelyek generálisa és udvarhelyszéki kapitány. Az országban ez időben nagy tekintéllyel, nagy befolyással birt, kitűnő szónoknak, a latinnyelv tökéletes birtokában levőnek s emberszeretete által is kitűnőnek festi őt Bethlen Farkas történteíró.

A melynapon Báthory beigtattatott fejedelemmé, aznap, 1608 márczius 31-kén, az országgyűlésen Petki, erejének meggyengülését adván okúl, lemondott a cancellári hivatatról. Az általa viselt generálisságot Báthory másra ruházta át; Mikó krónikairó szerint: »Petkit, ki is tökéletes, igaz, jámbor hazafia levén, az ő jámborságáért a fejedelemmel meguntatták vala, megveté, szolgálataját nem vevé, nálánál érdemetlenebbeket promoteálván.« Báthory nem kedvelvén őt, magától távol kívánta tartani. Mindjárt uralkodása első évében követséggel bizta meg a moldvai vajdához, kihez a trónfoglalási üdvözléteket viszonzozni ment be. Ez évben, 1608-ban, kétszer küldetett Moldovába: »másodszor is országunk javára nézendő dolgokban« mondja a fejedelmi levél. Ekkor távolléte alatt ellene felzúdulva látjuk Udvarhelyszéket, azt látjuk, hogy főként a főbirtokosok vannak ellene, az ellene való ingerültségnek egyik főoka az udvarhelyi vár és az ahhoz tartozó földek ügye. Kapitányi tisztétől megfosztani törekedtek, mi kitetszik Báthorynak 1609. január 4-kén ruszcai Kornis Boldizsárhoz írt leveléből. Báthory a panaszok következtében Bethlen Gábort vizsgálatra a székbe kiküldvén, Petkit ideiglenesen tisztétől felfüggesztette, Kornis Boldizsárra bízva a szék kormányát, később véglegesen másra ruházta a kapitányságot. 1609. május és június havaiban Sennyey Pongráczczal együtt, mint fejedelmi biztos a székely armálisok, primipilaris levelek, székely adománylevelek átvizsgálásában jár el. Elvesztvén az udvarhelyszéki főkapitányságot. Dobokamegye főispánságát kapja, de hogy ezt 1609-ben kapta-e, nem deríthetjük fel, csak mint Kornis Boldizsár utódját látjuk szerepelni 1610. márczius után. Ez év nyarán a portára küldetett követségbe, még szeptember havában ott találjuk, honnan azután egy császár kíséretében hozta magával a szultán feleletét. 1611. január 26-kán kelt eredeti levél szerint czíme: »Magnificus Joannes Petki de Ders consiliarius et comes comitatus Dobocensis.« Az év nyarán bejövén Forgács Zsigmond, Petki hozzá csatlakozott, Forgács kimenetele után Brassóba huzódott be. Báthory

öt az 1612-ki májusi országgyűlésen nótáztatta. Brassóban hala meg october 23-kán: »sok betegségi után.« Neje sok évvel később hala el s Dersen van eltemetve. Leányai közül egyik Gávai Péterhez, a másik Apaffi Györgyhöz ment nőül, fia: Ferencz.

Hatvani Hatvani Zsigmond.

Hatvani Zsigmond, magyarországi nemes család ivadéka s alighanem a székes-fehévármegyei Hatvan volt fészke e családnak.¹⁾

Gyakorta járt követségekben a török császárhoz, volt harczokban, melyekben vére is omlott.

1609-beli oklevél szerint neje Tomori Anna, ki először Cseffey Istvánné, Tótőri Jánosné, és utoljára Hatvaniné. Mikor Annát nőül vette, Báthory Gábor neki adományozta azon javakat, melyeket Tótőri János Cseffei Lászlónak, Anna fiának, elzálogosított volt, ezek közt a tótőri birtokrészt is, melyet Hatvani azután előnévül is használt.²⁾ Midőn Báthory ezen birtokban királyi jogát adja 1609-ben, Hatvani érdemeiről így szól: »quae ipse in omnibus occasionibus et rerum vicissitudinibus larga sanguinis effusione, potissimum autem creberrimis ad exc. invictissimi et potentissimi Imperatoris Turcarum Portam legationibus eximia cum laude nominis sui susceptis exhibuit.«

Dobokamegye főispánjává 1610. novemberben tétetett. Báthory ez év nov. 3-kán kelt levelében,³⁾ mely ugylátszik az első főispánhoz van intézve, s melyben rendeli, hogy Szántay Mihály alispánt maga mellé véve, introducálja Hatvanit, ily sorok állanak: »Doboka vármegyének egyik főispánja fatali necessitate tisztitól megválván: Hatvani Sigmond uramat választottuk helyette második főispánunknak.«

Felemlítik őt Kőrösi és társai, a Géczi András mozgalmi idejében, Tergovistból 1612. június 27-kén Báthoryhoz írt levelökben: »Bizony kegyelmes uram, kétsége ne legyen Felségednek az országban, mert kicsinytől fogva nagyig hivek; senkinek semmi practicájok nem volt, hanem Hatvani Zsigmondnak, az mint ennekelőtte való levelekben is írtam Felségednek.«⁴⁾

¹⁾ E helységben a Cseffeyek ősei is birtokosok voltak.

²⁾ A birtokrészek a következő helységekben: Tótör, Pánczélcséh, Olnok, Esztény (Dobokamegyében), Kara és Aranykut (Kolosmegyében), és Mikeháza.

Hatvani Cseffeynek, hogy meg ne házasodjék, a szilágytői birtokát adta ez alkalommal zálogba.

³⁾ Szilágyi, *Báthory Gábor fej. Tört. 313. l.*

⁴⁾ *Erd. Tört. Tára II. l.*

Bethlen Gábor alatt is főispán, kit e fejedelem, 1614. július 6-án írt levele által magához rendelt Fejérvárra, sorai szerint: »és netalán országunknak bizonyos dolgaiban expediálnunk is kelletik Kegyelmedet.«¹⁾

A megyei jegyzőkönyv szerint tisztségében 1615-ig szerepel.

Szentlászlói Kamuthy Balázs.

Kamuthy Balázs, Balázs és abádi Szentgyörgyi Erzsébet fia.

Fiatalkorában Egerben lakott. Tanult vitéz ember volt, de természetben és magaviselésében rusnya, és igen fortélyos és kegyetlen ember, meg tanácsos embernek is írja őt Kemény János.

Az 1601-ik évnek úgy látszik kezdetén a portán jár, mint követ.²⁾ Egyik kísézője Báthory Zsigmondnak, midőn az 1602-ben Erdélyből kimegy, mely alkalommal Trencsénben, midőn Báthory az őt állhatatlansággal vádoló Bogáthyt, Szilvásyt és Wass Ferenczet hirtelen haragból meg akarta öletni, és ezzel Kamuthyt bizta meg, Kamuthy, ki a megbízatás teljesítésére nem hajlott, helyes okokkal rábirta a fejedelmet, hogy elállott akaratától. 1603-ban Székely Mózes mellett harczolt, fogolylyá lett és nagy sarczon váltotta meg magát. Úgy látszik, 1604-ben nősült, Zeller Angaletát, a kolozsvári polgár Lutter Mihály özvegyét, vette nőül.³⁾ Bocskai alatt azon biztosok egyike 1605-ben, kik Szamosújvár feladásakor e várat a Bocskai részére átveszik. Bocskai halála után 1607 elején az ország őt küldte Báthory Gáborhoz a felszólítással, hogy ez követeléséről lemondjon. Báthorynak híve volt, ki 1610-ben neki adományozza a Kovachóczy István felgyógyi birtokát.⁴⁾ E fejedelem alatt lett főispánja Doboka megyének alkalmasint 1611. második szakában, és alatta az erdélyi fiscalis javak administratora is. 1613-ban július 17-kén Nagy-Bányán, mint fejedelmi biztos és békebíró működött egy ügyben, mely Felső-Bánya városa és Lissibona Gerárd nagybányai bányai praefectus és arendator közt forgott fenn, az ekkor általa kiállított oklevélben címe: Consiliarius, et comes comitatus Dobocensis, nec non ejusdem domini Principis universorum bonorum fiscalium generalis administrator.⁵⁾

¹⁾ Tört. Tár 1885. évf. II. f. 1.

²⁾ Tört. Tár 1883. évf. 494. l.

³⁾ Tört. Tár 1883. évf. 511. l. Neve hol Angelit, hol Agneta.

⁴⁾ Jos. C. Kemény Dipl. Tr. VII. k.

⁵⁾ Eredeti levél a gr. Kornis család levéltárából. A levélben előforduló Lysibona már 1619-ben nincs életben, csak neje és árvái.

Bethlen Gábor alatt is consiliarius és főispán. A lippai hadjáratra Bethlennek 1616. május 20-kán a dévai táborból adott rendtartásában, annak 3-ik pontja így szól róla: »Fővagyázására egész hadainknak, táborunknak strásamesterségére rendeltük Kamuthi Balás uramat, tanácsunkat és Doboka vármegyének főispánját.«¹⁾ A fejedelemmel az alvinczi táborban találjuk június 21-kén. Ez év őszén ő volt hadvezére azon hadnak, mely a Sarmasági Zsigmond által vezérelt Gombos-féle hadat november 20-kán Deésnél megverte. Rhédey Ferenczczel is tudjuk, hogy perben állott, mely per kibékítésére Rhédey részéről közbenjáróul Bethlen Gábor is fel volt kérve, ki hogy tett is lépéseket, mutatja Bethlen Kolozsvártt 1618. december 13-kán kelt levele.²⁾ A fejedelem egyik biztosa Nagy-Károlyban, hol a Ferdinánd biztosaival hozott végzéseket 1619. márczius 26-án aláírja.³⁾ A gyulafejevári káptalarban van azon utasítás, mely 1620-ban Kamuthy részére adott, kit ekkor Erdély kincstartójává neveztek ki,⁴⁾ a kinevezés május hó után történhetett, minekutána az erre kinevezve volt Mikola János nem fogadta el a hivatalt; Kamuthy ezt egy-két évnél tovább nem viselte.⁵⁾ Az 1624. június és július havában Gyulafejevártt tartott országgyűlésen az ő részvételével hozott törvénycikkek közt neve három cikkben fordul elő: egyik tudtunkra adja, hogy őt gonosztevők megölni akarták, a törvénycikk sorai ezek: »az mint Kamuthi Balás urunk relatiójából értjük, hogy oláh papok is közikben (a gonosztevők és latrok közé) elegyítették magokat, és tolvajokat fogadván ugyan magát akarták megölni;« a más két cikkből kitűnik, hogy Kamuthyt kineveztek felügyelőül a hordók és mértékek egységére hozott törvény megtartására, meg a megerősített limitatio megtartására, ki ezután mint felügyelő szigorú volt a büntetésekben. Meghalt 1628-ban drági birtokán; Segesvári Bálint sorai szerint: »1629. 22-ik febr. vivék Kamuthi Balást Kolosváron által Bácsból Kolosmonostorra temetni az papok keresztel és gyertya-világnál, kinek halála lött az 1628.«⁶⁾ szeptemberben Drágh nevű faluban; kit is kevés ember szeretett, és kevés ember mondott jót utána az ő kegyetlenségeirt, ki fejedelem tanácsosa volt és Doboka vármegyének ispánja.«

1) *Tört. Tár.*

2) *Bethlen G. fejed. Polit. lev.*

3) *Magy. Tört. Tár* IV. k.

4) *Jos. C. Kemény, Notitia Capit Alb. Fr. II. k. 36. l.* Ebben »supremus thesaurarius regni Transilvaniae.

5) Az általa 1622-ben építtetett drági kastély feliratán nem áll a kincstárnoki czím.

6) 1629. áll itt, mi sajtóhiba lehet.

Négy fiút és négy leányt hagyott hátra. és nejét. mint özvegyet.

Drág volt rendes lakhelye.¹⁾

Gyekei Vesselényi Boldizsár.

Vesselényi Boldizsár, Gáspár és pálosi Cseffey Margith fia.

Született 1589-ben. Anyja, mint özvegy férjhez ment Veres Dávid fejérmegyei főispánhoz. Neje Losonczy Bánffy Anna, Mindszenti Benedek özvegye, kit 1613-ban már nőül birt. Lakhelye Gyeke.

Már 1615-ben főispánja Doboka megyének, e minőségben találjuk máj. 18-kán a gyulafejevári országgyűlésen. Teremi Sükösd Györgynek (kinek anyja Vesselényi Kata) 1631-ben történt halála után, hogy ennek hagyatékára nézve igényekkel lépett fel, és hogy a Sükösd birtokaiból örökölt is, Szalánczi István levele²⁾ mutatja. Egy más, későbbi adatból azt látjuk, hogy a maga királyhalmi részbirtokát elcserélte a Petki István pálosi részbirtokával. 1634-ben fő dézma-arendátorrá lett. Felemlíti őt ifjabb Rákóczi György 1645. máj. 15-kén atyjához ki Magyarországra írt levelében³⁾ e sorokkal: »Vesselényi Boldizsár igen nyomomorultúl vagyon, csontok jönnek ki lábaibúl, megírtam, szolgálait bocsássa ki ő kegyelme.« Meghalt mint főispán és fődezma-arendátor 1646. márcz. 4-kén. Nyugszik a mikházi zárdá sirboltjában.

Neje tulélte őt, kitől leánya Kata, ruszkai Kornis Ferencz felesége.

GRÓF LÁZAR MIKLÓS.

¹⁾ A drágai birtok, mely hajdan a Drághi családé volt, Szentgyörgyi Erzsébettel, idősb Kamuthy Balásnéval jött a Kamuthyakra, talán 1575. után a Károlyi László (ki Drághi Anna fia) nótáztatása után, került Szentgyörgyi kezére. Kamuthyné 1587-ben, mint özvegy, birta.

²⁾ *Tört. Társ. 1883. évf. 671. l.*

³⁾ *Szilágyi. A két Rákóczy Gy. f. cs. lev.*

KÜLÖNFÉLEK.

A MISKE CSALÁD LEVELESLÁDÁJÁBOL.

A sok nagy családi levéltárak mellett, melyekkel különben hazánk kevés családja dicsekedhetik, igen becsesek, sokszor igen fontos világot vetnek a kor történetére a családi leveles ládák, habár ezekben is legtöbbször a birtokra vonatkozó leveleket őrizték meg, a többire pedig ráírták a »nihil valet«-et s szerencse, ha ki nem scartirozták. Az ilyen levelesládák ép olyanok kicsinyben, mint a nagy családi-levéltárak. Örökösödés, birtokszerzés stb. útján több idegen levéltárból kerülnek a főlevéltárba az okíratok össze, sőt el is nyomják azt. Így találjuk ezt a most bemutatandó levelesládánál is, melynek okmányaiból körülbelül 100 darabot küldött be újra báró Miske Kálmán úr áttanulmányozás végett. Ezen okmányok mutatják, hogy a levéltár gazdag volt, a mennyiben ezt a darabokon levő fasciculusok és darab számok sejteti engedik. Ezen beküldött darabok a híres Kamuthi, Szalontai Toldi, Serédi családok levéltárából is mutatnak fel okíratokat. A mennyiben a leginkább elavult, sok elpusztult okmányból valamit ki lehetett böngészni, azokról röviden a következőkben akarok számot adni.

Magára a Miske családra vonatkozólag régi írást nem tartalmaznak e darabok. A családról legrégebbi itt az 1572. nov. 1-i, midőn is Miske András és Tamás procuratoraikat megnevezik. Hogy a család történetére egy kis fényt nyerhessünk, a meynyit az Országos Levéltár gazdag és becses anyagából kijegyezhetünk, röviden előadjuk. Zsigmond 1430. febr. 4-én statuáltatja Balázst, ki Miskének neveztetik és Mocsi Miklós fia, a Mocsiakkal együtt Gyéres, Csehtelke, Báldban Kolozsmegyében, mit is a kápt. 1430. ápr. 14-én kiadott priv. okl. bizonyít. 1430. jun. 13-án Miklós Mocsi Myske fiának Istvánnak fia eladja Báldot és Gyérest. 1470-ben introducáltatja Mátyás Miske Domokost Szilágy-szegbe, 1467 és 1473-ban pedig Miske István donátiót nyer Mátyástól Csehtelkére, Báldra, Gyéresre, 1506-ban Micskei

Miske László zálogba veszi Oltarics Péter birtokait: Valkót, Ujfalut és Jákótelkét. Hogy Micskei és Miske egy, bizonyítja egy 1663-ki levele Apafinak, hol is Miskei Gáspár uram van írva reá kívül s ez a családi levelesládában őriztetik. 1516-ban Miske Benedek de Bago elfoglalja Miske Tamás de Csesztvétől, ki neki testvére, Szent Benedeket, ezt 1517-ben Zápolya Benedeknek ítéli és statuáltatja benne. Véleményem szerint ezek a Miskék igazi ősei, lévén ezek fehérmegyei birtokosok. 1575-ben megnőtázzák Miske Andrást is, (kit feljebb említettünk 1572-ből) a Békés Gáspárral való együttartás miatt.

Most pedig térjünk át a levelesládában őrzött egyes okmányok rövid ismertetésére, előre bocsátván, hogy a legrégibb okmány 1413-ból való s a Judi családra vonatkozó, leánynegyedi per elintézését tartalmazó kiadványa a váradi káptalannak. Van még egy perismertetés, Küküllővár történetére vonatkozólag, melyben is a donatiók 1393-tól kezdve fel vannak sorolva rövid tárgyi kivonattal. A legtöbb okmány donatio, inscriptio, impignoratio, testamentum, van sok jobbágyi hitlevél, percsomó, melyek közül is az érdekesebbeket kiválogatván, ezek így következnek:

1413. oculi vas. utáni szerdán. A váradi káptalan kiadványa, hogy János György fia, ki Fudii Móríz unokája, László és András László fiai, ki Mauriciusnak neveztetik és u. a. László Péter és Bálint fiai nevében megjelentek a leánynegyed miatt. Kenéz Biharban és Zerepmonostra Békésben a per tárgya. Kiegyezkednek.

Küküllővár történetére vonatkozó registrumok 1393-tól. — Ugy látszik pernél szerepelt. A múlt század végéről való. Küküllővárra, Hátszegre vonatkozólag.

1572. nov. 1. Miske András és Tamás procuratorokat neveznek.

1576. jan. 25. Báthory István vajda Kamuthy Balázst, mivel ez Békés Gáspár ellen hadakozott, Drág, Adalin és Ujfalu, másképp Komlós birtokokkal jutalmazza.

1578. jul. 11. Báthory Kristóf donációja Keresszegi Csáki Dénes részére a Békés miatt notába esett Thelegdi Mihály örvendi javait adván neki.

1578. jul. 20. Báthory Kristóf donációja Kamuti Balázs részére, egy kanonoki házat ad neki Gyulafejevárt, mely Balogh Ferenczé volt, de az elcserélte vele.

1592. jan. 6. Báthory Zsigmond. Compulsorium mandatum özv. Kamuthi Balázsné, Szentgyörgyi Erzs. részére.

Szalontai Tholdi György részére Bolya várát, Bolya Ingodály, Istina, Ravács, Saldorff et Szalyko birtokokkal s ha annak magva szakadna Bethlen Anna, és Drusiannának adja Bethlen. *Száldobosi* sós viz 1629. jun. 5. a statutio is mellette.

Ott van Szalontai Toldi György testamentoma 1677. szept. 19.

Ott van 1664. jun. 25. Rosályi Kun István végrendelete. Kálnoki Kata volt a felesége.

Ennek a Rosályi Kun Istvánnak unokaöccsesei voltak: Toldi Miklós, István és György, kiknek édes anyjokkal egy testvér volt. Ezekre is sokat testál.

Okos Márton drabantnak menvén Báthory Zsigmond alatt, mikor onnan visszajött, jobbágyságra adta magát Solmosi Péter földére 1629.(?)

1636. febr. 11. Báthory Andrásné magyar valkói 6 jobbágyát Mezei Gáspárnak inscribálja.

Szekely Anna Miske Györgyné részére divisionale mandatum I. Rákóczi Györgytől 1642. márcz. 8.

1642. okt. 22. Rákóczy György Veresmarti Czíkó Mihálynak, ki Bethlen Gábornak 2000 frtot adott, Marosujvár felét, a vár felét és Csongvát átadja zálogba 3000 frtéért, még ő vagy örökösei kiváltják. Ezek a birtokok Cseszeliszki Gábor magvaszakadtával váltak fiscusi birtokká.

Mikes Mihály 1642. bold. asz. hava. 16-án írja néjének Helenának özv. Tordai Jánosnének, hogy szolgálját nem küldhette ki, mert felesége egy magzattal megtöbbitette az cziczogó nemzetséget. Pörös dolgotról ír s a követendő eljárást, a kard kihuzást is javasolja. Mikes Kelemen szolgálját úgy megvagdalták Zabolán Basa szolgálái, talán meg is hal.

Egy érdekes jobbági hitlevél 1657. jun. 1. Veres máskülönben Váradi Gergely Solymosi Péter ecsedi kapitány úr jobbágya lesz.

1660. szept. 17. Biharmegyei Macskási Gáspár és Ürögheli György diák előtt megjelent dévai Tisza Istvánné Méré Zsófia asszony és Jenei Jánosné, hogy Szilassiné végrendelkezéséből a mit a rokonok, különösen Bigi István, el nem kapdostak, átadja Jeneiné Tiszánének s az őt ezért többé nem háborgatja. Az arany- és ezüstnemű felsorolva.

Kemény János 1660. nov. 29. Damokos János morgondai házat oltalma alá vette, hogy senki bántani ne merje, mert meghal érette. Pecsét nélkül, de a fejedelmi aláírásával. Érdekes, hogy hátán egykorúlag számadások vannak írva. Sokra becsülte Damokos uram a protectionalist.

1662. márcz. 20. Apafi Dévai Tisza Istvánnak Déván egy házat ad zálogul, melyet Dobai Tamás magvaszakadtával II. Rákóczi György 300 frtéért elzálogosított, 600 frtéért zálogosítja el.

1663. márcz. 26. Serédi Istvánné lefizette a szászkezdí országgyűlés által reárott 195 frtot. Quietantia.

A szebeni tanács 1664. máj. 17-én kéri Alsócernátoni Domokos Jánost, hogy a nagysinkszéki Morgondán lakó szegénységet ne háborgassa, mert azok ép úgy regius funduson lagnak, mint a többi szászok.

1665. ápr. 29. Somogyomi Thordai János polyányi birtokainak összeírása saját kértére.

1666. febr. 8. Bánfi Zsidmond ír Miske Gábornak, hogy menjen Fogarasra, Konecz Andrással való dolgát igazítsa el. mert a jószág felől ha nem complanálja Konecz Andrást az ország határozata szerint, elfogják.

Damokos János Segesvárról 1676. febr. 19. írja nejének Petki Juditnak, hogy nem mehet még haza, mert a rossz bujdosó fellajtárt megfogta s annak az ura törvény elé hívta, de az ország az ő kezébe adta, s most lánczon a szállásán tartja.

Petki János 1676. szept. 5. kimenti magát, hogy Damokos János meghívására a lakodalomba nem mehet, mert gyásza nem engedi.

1682. máj. 11. Apafi Mihály felmenti Ivánfalvi Miske Gábort minden lustra alól, de egy lovast tartozik maga helyett állítani. Már ott volt a szerencsétlen lengyel hadjáraton. Tatárabságban is volt, idős is már.

1683. aug. Serédi Anna Toroczkai Mihályné 130 frton eladja egy szökevény jobbágyát, Borsvai Pap Györgyöt.

A Kamuthi család genealogiája káptalani kiadványban 1687. szent Lőrincz nap utáni hétfőn.

Kamuthi Balázsszal kezdi, kinek neje Szentgyörgyi Éva volt.

Gróf Tököli Éva Kata és Mária erdélyi javaikat eladják ifj. Apafinak 1691. szept. 30. 25000—25000 forintért. 1693. máj. 23. Apafi fassiója erről. 1693. jan. 24. új szerződést kötnek.

Esterházy Pálné és a Tököli testvérek közti szerződés. 1696. jul. 29.

Ifjabb Apafi Mihály és felesége Bethlen Katalin kölesönös fassiója 1713. febr. 21. Bécs. Más.

Szalontai Toldi István végrendelete 1713. szept. 4-én. Neveletlen Klára leánya örököl több jószágot. Ennek az Istvánnak felesége Toroczkai Krisztina, apja György, anyja Bánffi Druzsiánna s másik leánya Tordai Jánosné.

Bethlen Kata özv. Apafiné és a kamara közti szerződés 1722. február 4.

Ezek volnának az érdekesebb, kort jellemző adatok. Ilyen levelesládáknak mentül többnek megismerése és feldolgozása az illető kor és társadalom belső viszonyaira vetvén fényt, a nemes báró a történetnek tett szolgálatot, midőn leveles ládját így a kutatásnak megnyitotta, miért is köszönetemet nyilvánítani e helyen kedves kötelességemnek ismerem.

PETTKÓ BÉLA.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarországi jogtörténelmi Emlékek.

— II-İK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II. Magyar nemzeti, trv.-hatósági és községi Statutumok 1508 1784.

a) A magyar nemzetéi.

247—248 l. 1600. Cím: *Magyar nemzeti Constitutio*. Ez inkább forradalmi proclamatio, mint Constitutio, a mit a kijelölt évben fölkelt főnemesség azért intézett Aranyosszékhez, hogy mellé álljon. E cím tehát, mint szintén a tartalom jellemzése, nem helyes.

b) Magyar vármegyék és vidékek Statutumai, [helyesebben: constitutioi.]

169—175 l. 1508. Címe: *Fogarasvidéki Statutumok*. Eredetije elveszett, kiadók az erd. muzeum kézirat-tárában levő s a XVI. századból eredő Mikó-gyűjteményből közölték. Keltezése ez: Datum Bude in festo b. Sophiae viduae 1508. Kiadóknak kötelessége lett volna ezt új naptári időre átszámítani, s megmondani, hogy e nap sept. 30-ka volt.

304—334 ll. 1690. Címe: *Constitutiones Districtus Terrae Fogaras*. Kiadók az eredetit meg nem találván a fogarasvidéki rendezetlen levéltárban, az erdélyi muzeum gyűjteményéből közlik. Nagy kár, hogy az országos levéltárban nem keresték, mert ott hivatalos másolatban kettőt találtak volna; egy latint, melynek címe: *Protocollares Articuli DISTRICTUS FOGARAS ab Ao 1638 conscripti et emanati*; megint egy magyar példányt, melynek címe: *Constitutiones seu Protocollares Articuli Superioris Sedis Judiciariae Nobilium Fogarasiensium* [tovább úgy mint a másik.] Végén megtoldva 1644. jun. 25. *A Mészárosok Rendéről* szóló 6 pontú helyhatósági szabálylyal. Ezek bármelyikéből szabatosabb lett volna a kiadás.

Alsó Fejérvármegye Constitutioi. Kiadók itt is az erdélyi muzeum gyűjteményét használták. Az országos levéltárban híva-

talos másolat van mindenről, meg van: hol kezdődnek a Constitutiók? melyik a legelső? mely évben és napon hozattak? Sőt a Protocollumok lapjain ki van jelölve, a honnan a vármegye kiíratta. A forráskiadási kritikának sokkal inkább megfelelt volna innen adni ki, mint egyszerű történetbuvár által a maga céljára év és kelet nélkül, változtatva, sokszor rövidítve készült másolatról.

E vármegyében levő városok és faluk statutumait és constitutioit is adták kiadók: *Gyula-Fejérvárét* a város levéltárából. Kár, hogy határozottan nem mondták meg mindenütt: eredetiből-e? vagy másolathból? De mellőztek egy terjedelmest, a mit hátrább megjelölök. Adták *Abrudbányának* egy rövid Constitutióját, de mellőztek két fontost. Ezt is kijelölöm hátrább. Szintugy mellőzték M.-Igen m.-városéit. Ezt is hátrább ismertetni fogom. Alsó-Fejérvármegyéhez sorozták Karatuát és Peselneket. Én vissza helyezem F.-Fejérvármegyébe s ott szólok róla. Hátul okát adom.

Dobokavármegye mind 1649-ki [287. lap], mind 1759-ki [465—467. l.] *Constitutioit* hivatalos másolatban találták volna meg a kiadók az országos levéltár erdélyi osztályában, mely hivatalosan az eredetiből kiírottának mondatik s a végzések kelte is adva van, tehát kiadók forrásánál hitelesebbek s kétségkívül hibátlanabbak is.

Közép-Szolnokvármegye Constitutioi is hivatalos másolatban vannak meg az orsz. levéltár erdélyi osztályában. Az abból való kiadás az erdélyi muzeumból vett másolatnál szabatosabb lett volna. Kiadók a megyéhez sorozzák Zilah városát s kiadványuk 334., 342., 355. és több lapján így jelölik meg: *Zilah város Statutumai*. Nem ugy van. Az orsz. levéltár erdélyi osztálya hivatalos másolatában a cím ez: *Constitutiones oppidi privilegiati Zilah locales* sat. S minden végzésnek meg van keletkezési éve, napja stb.

Hunyadvármegye Constitutioi és Statutumai is közölhetők lettek volna a többször említett hivatalos másolathból; bizonyára sok hiba maradt volna el azokból, a mik az erdélyi muzeum másolataiból kerültek kiadásra. E vármegyében levő *Vajda-Hunyadnak*, főispáni hivatalos jelentés szerint, nem voltak *Constitutioi*, sem *Statutumai*; a kiadók a jegyzőkönyvekből közölnek hármat, [346—351, 465., 496. l.], a mit méltánylólág jegyzek meg. Hát-szegnek szintén nem voltak.

Tordavármegye Constitutioit és Statutumait kiadók az évek időrendje szerint szedték szét, a címeket *Statutum*-ra változtaták az erdélyi muzeumi gyűjtemény után. Az orsz. levéltár erd. osztályában Tordavármegye Constitutioinak címe ez: *Municipales Constitutiones Inelyti Cottus Tordensis de mandato Ill. Comit. nonnullor. V. officialium ac Jurator. Assessor. ad diem 1^m mensis febr. Ai 1753. in oppido Szász-Régen congregator. per*

Franciscum Solyom Juratum Ordinarium Nobilium Compilatae et digestae. Allanak 1—32 articulusból, kezdődnek 1664-en, folytattnak 1770-ig. Solyom műve után még öt articulust hozott a vármegye.

Helytelenül címezték tehát kiadók a 290—91., 345—46., 376—377., 387, 397—98, 415—420, 433—434, 435—436, 441, 467, 483—494 lapokon közlöttet *Statutum*-nak, azok az eredetiben világosan *Constitutio*k.

Torda város hadnagya azt a jelentést tette a főispánnak, hogy neki nincsenek *Constitutio*i. Kiadók közöltek az eredeti j.-könyvekből 1758-ról és 1759-ről kettőt-kettőt. Ezt méltánylólag jegyzem meg, bár helyesebbnek láttam volna, hogy az egy-éviakat egy cím alatt I—II. számmal jelölve adják. S ez elvet az egész kiadványban alkalmaztatni ohajtottam volna, a *Conclusio*k és *Statutum*ok szörnyű nagy száma kikerülése s a könyv belső technicája egyszerűsbitése végett.

*Kolozsvármegye Constitutio*inak és helyhatósági végzéseinek kiadása minden tekintetben helyes: meg van tartva a j.-könyvi cím, meg van határozva, mely évben, napon és hol keltek, s az eredetiek használatván mindenütt: megbízhatóságukhoz kétség nem fér.

*Kolozsvár város Statutumai és Constitutio*ira nézve több észrevételem van.

176—181 lapon való közlés egészen szabatos.

181—185 lapon való is helyes.

185—186 lapon 1560-ból a *Statutum* cím önkényes, az eredeti j.-könyvben nincs meg.

194—195. lapon 1578-ból való közlésnek kiadók ily címet adtak: *Certi Articuli* sat. Kiadók a forráskritika szabályai ellen cselekedtek, midőn a magyar szövegű helyhatósági szabályt — kiragadva a fejedelmi megerősítő kiváltságból — úgy közlék, mintha azt Báthori Kristóf fejedelem azon alakban adta volna ki. Nem úgy van. Kolozsvár ügyésze, a város birái és tanácsa s egész közönsége nevében beadta azokat a fejedelmi törvényszékre, az megvizsgálta és helybenhagyta s kiváltság alakjában — előzménnyel és záradékkal — adta ki. Szerkesztőknek is így kellett volna kiadni vagy jegyzésben e részletekkel az olvasót megismertetni.

A 204 laptól 207-ig 1585-ből közölt *Statutum*okat egy cím alatt mind lehetett volna adni I., II., III. számmal jelölve meg őket; ugy szintén a 207—209 lapon levő 1586. és 1587., hátrább a 240-től 244 lapig 1596-ból valókat, s így tovább az ugyanegy éveket egy cím s I—II—III. szám alatt. Kolozsvár közzétett 56 helyhatósági végzései közül codificált helyhatósági szabályzat

[Statutum] van három: az 1537., 1588., 1603-beli; továbbá a fejedelmi külön megerősítést nyert *Certi Articuli* 1578-ból, községi határozat [decretum] négy t. i. 1583., 1584., 1585., 1675-ből; szabályozó végzés [deliberatum] egy 1592-ből, alaptörvény [Constitutio] egy 1605-ből, együtt tiz, tehát felsőbb helybenhagyást nem nyert külön álló *Statutumnak* nevezett közgyűlési szabályozó végzés összesen 46. Miért nevezték ezeket a kiadók így? Könyvükben nincs megmondva. Utóbbiak mind az 1605—1670-ki eredeti j.-könyvből levén kivéve, egészen hitelesek.

Küküllővármegye Constitutioit is az erd. muzeum kézírattárából közlik a kiadók, évekre rendszerök szerint beosztva. Az országos levéltár erdélyi osztályában hivatalos másolat van ezekről, címök ez: *Constitutiones Dominor. Magnatum et Nobilium I. Cottus de Küküllő in Sedria eorum in oppido D. Szent Márton ab Ao 1610 usque 1669 celebratis conclusae*. Két részre van osztva, az első 22, a második 44 constitutiót foglal magában szám szerint, az alkotmányzatlan pedig 1720-tól 1761-ig 30-at. Kiadók mind közlik, de kihagyják a kir. kormányzéseknek egyikre-másikra tett módosító észrevételeit és határozatait; így p. o. a miket a 395 lapon közölt 1733-ki constitution 8 pontban tett. A 277. és 278 lapon közölt 1610-ből való két megyei végzést hibásan nevezik *Statutum*-nak, mert az eredetiből vett kormányzékeni másolatban világosan így van: *Constitutio* 1^a *Constitutio* 2da A. 1610. sat. A 281 lapon közölt 1628-ki két végzést szintén hibásan czímezik, mert a kormányzékeni hivatalos másolatban *Constitutio* áll. A 336 lapon 1708-ról közölt végzés [kiadók hibásan 1709-re tették] ismét nem *Statutum*, de *Constitutio*.

A 400 lapon 1737-ről közölt végzés a kormányzékeni hivatalos másolatban szintén nem *Statutum*, de *Constitutio*, ott kelése ideje is meg van határozva. Az 1813—14-ben megújított megyei helyhatósági szabályok közül a kiadók az 1761-ig terjedő 1—25 Constitutiót mellőzték, nehánynak módosítását jegyzésben megemlítik, a többiekről 1791-ben vagyis a 26-ik Constitution kezdve a 41-kig nem említik meg: használták-e? vagy miért mellőzték? holott ezek is ép oly Constitutioi Küküllővármegyének, mint az előbbieik, sőt még fontosabbak, mert a vármegye az utóbbiak előzményében azt mondja: hogy a RR. a bizottság által összeállított Constitutiokat egytől-egyig megvizsgálták, az eltörrendőket eltörölték, a megváltoztatandókat a körülményekhez alkalmaztatták, a meghagyandókat pedig meghagyták és az azokkal élést elhatározták. En ezeket közleni szükségesnek tartottam volna.

Felső-Fejérvármegye főispánja a kir. kormányzékhez 1775-n azt jelentette, hogy neki nincsenek Constitutioi, de van Karatna és Peselnek községeknek, melyeket kiadók mint Alsó-Fejérmegyéhez

tartozókat adtak ki. Peselnek 1715-ki Constitutiója 4-ik pontjában a kiadók a három utolsó sort így közlik: *rea izenvéen egyszer, hogy elé menjen és magát nem mentheti, három forintig való zálogját vehessék és büntethessék meg...* A kir. kormánysszék hivatalos másolatában így van: »rea izenvéen egyszer. hogy elémennyen és magát mense, ha elé nem megyen és magát nem mentheti, három frtig való zálogját vehessék stb.« a 7. cikkben a 3-ik sorban *a kiket hivtak* helyett a kir. kormánysszékében: »hivnak« Az 1749-kiben [428—432 lapon] a 3-ik pont utolsó 2-ik sorában *egészen* helyett a kir. kormánysszékében: »egészlen«, az 5. pontban a 7. sorban *tisztje* helyett »tisztje«, a 9—10. sorban így van: [*ha a nagyobb része itt lakó Possessor Uraiméknak és a Falunak*] bizonyos közönséges helyet *excindál*, a kir. kormánysszéki példányban így van: [*ha a nagyobb része itt lakó Possessor Uraiméknak és a Falunak is nagyobb része*] bizonyos közönséges helyet *excindál*« sat.

Krasznavármegye Constitutioit is az erdélyi muzeum kézirat-tárából adták ki a szerkesztők. Az országos levéltár erdélyi osztályában levő hivatalos példányban a cím ez: *Constitutiones Cottus Krasznensis ab Ao 1705 usque Ao 1775 latae*. Kiadók tetszés szerint csonkítják meg az eredeti egészet [forrásuk után indulva]; elején mindjárt 1706-ról két végzést elhagytak, 1707. jan. 24. és octoberről kettőt, 1708-ról egy végzésnek mellőzik keltét, a május 25-kit elhagyják, 1709-ről az apr. 8-kit szintén, 1712-ről, nov. 7-kéről s 1713. febr. 18-ról egyet-egyet. Átalában az egész Krasznai Constitutióból önkényesen hagynak ki szerkesztők, a mit forrásukban fölvéve nem találtak. Hibáznak abban, hogy hol *Statutum*-nak, hol *Constitutio*-nak nevezik a közlést, pedig az említett kir. kormánysszéki példány címe ezt meg nem engedi, de különben is mindenütt: *végeztetett, determináltatott* szók vannak használva, nem *statuáltatott*. Jellemző, hogy itt a kiadók maguk rájöttek arra, a mit én fennebb elvül javasoltam kimondatni és követni, hogy t. i. ugyanazon egy évi végzést tegyék mind egy cím alá s különböztessék meg I—II—III elválasztó számmal. Így jártak el kiadók a 363—364. lapon levő 1717-ki, a 364—366. lapon levő 1717-ki, a 366—367. lapon levő 1718-ki közlésekkel.

B. Szolnokvármegye azt jelentette a kir. kormánysszéknek, hogy neki nincsenek helyhatósági szabályai.

Kővárvidék szintén ezt.

Zarándvármegye Constitutioinak címe az országos levéltár erdélyi osztályában levő hivatalos másolatban ez: *Series Determinationum et Statutorum Comitatus Zaránd inde ab Ao 1745. usque 1769. inclusive factorum, e Protocollo Publico absque variatione excerptorum et per consequens descriptorum*. Kiadók végre itt határozottan megnevezik forrásukat, t. i. Zarándvármegye 1745. évi

constitutiója közlésénél a 415-ik lapon ezt írják jegyzetben: Az erdélyi muzeum kéziratárából a *gróf Kemény József-féle gyűjteményből*.

Gróf Kemény — a mint tudva van — a kir. kormánysházánál, kir. kincstárnál, a bécsi erd. udvari kancelláriánál szolgált évekig a végre, hogy a levéltárakból történelmi gyűjteményét gyarapíthassa. Természetes, hogy finom érzéke azonnal felismerte, hogy a *megyék, székek és városok 1775-ben összegyűjtött constitúciói és statutumai* igen becses történelmi adatokat foglalnak magukban. Ő tehát azokból magának — céljára szükséges — másolatokat vett, s egyéb hagyatékával együtt az halála után az erdélyi muzeum birtokába ment át. De azt mindenkinek el kell ismerni, hogy más szemmel nézi az adatokat a magán történetbuvár, s mással kell néznie annak, a ki kritikai forrásművet ad ki. Amaz előtt az erő a velőben van, azaz rá nézve mindennél följebb áll a tartalom, a mit mihamarabb megszerezni kíván, nem sokat törődve az iratok formaságaival; míg a forráskiadónak a külső formások majdnem fontosabbak a tartalomnál, mert ha tudjuk: mikor, hol kelt valamely adat? kik állították ki? minő testület határozott valamit? hol található meg? E nyomon mindig rá lehet menni a történelmi becsű adatra, s megigazíthatjuk netalán hibáit a tartalomnak, míg ha ezek iránt homályban vagyunk, nagyon másodrangú fontossággal bír a legszebb oklevél vagy másféle adat is.

Ezért nagy e kiadvány szerkesztőinek hibája, hogy a gróf Kemény gyűjteménye eredetére rá jöni nem igyekeztek, hanem a mint azt neki írnokai, tisztei, deákok, papok s mások lemásolták, hitelesnek fogadván el: mint a kritikát kiálló adatokat gyűjteményükbe fölvtették. Kemény elhagyhatott a kir. kormánysházakiekból, a mit jónak látott, de a *Corpus Statutorum* kiadónak éles kritika alá kell vala venni az előttük álló anyagot, s a miket Kemény mellőzött, kiegészíteni, a miben botlott, megigazítani s így lehetőleg teljessé tenni kiadványukat. Hogy ezt nem tették, hátrább igazolva lesz.

III. Szász nemzeti és törvényhatósági Statutumok 1469 — 1800.

a) A szász nemzetéi.

505--508 l. 1469. Címe: *Szász nemzeti Statutum* a királytól megerősítve. Kiadók nem mondják meg egyenesen: honnan teszik közzé? Azt meg, hogy hol van meg? Ki adta ki? Még ítélnek is egyik-másik kiadásról. De ők hallgatnak forrásuk határozott megjelöléséről. Általában a kiadók forrásra utalása fölött bizonyos oraculum-féle homályosság és kétely borong. Én részem-

ről számtalan helynél megállottam, kérdezve magamtól: hol keressem már most, ha meg akarom az eredetét látni? Sejteni, gyanítani, inductio útján *jó hiszem*-ülleg lehet következtetni, hogy itt vagy amott van az; de a lelkiismeretes történetírónak és bírálónak bizonyosság kell, így: *közöltem innen, ily szám alól* stb. Jó lesz jövőben a kiadóknak azt tenni. A kiváltság keltezését sem számították át mostani naptári időre, ami ápril 25-ke [1469. in festo b. Marci evang.] Ezt a kritika szabályai, a szabátosság és teljes hitelesség követelik. Mint a többi régi okleveleknél, itt is megjegyzem, hogy én a *Statutum* helyett találóbbnak láttam volna címül a kir. kiváltság tartalmának értelemkimerítő rövid tartalmát adni, így: »*A szász hét és két szék polgármesterei, bírái és esküdt öregei által hozott s Mátyás király által 1469. ápr. 25. helybenhagyott és megerősített intézkedések és rendelkezések* [dispositiones et ordinationes], *a király által kiváltság alakjában kiadva*«.

509 l. 1524. E végzés levéltári címe: *Constitutio Dominorum Provincialium* stb. Ez jobb is, elég is lett volna, s nem kell vala oda függeszteni a fölösleges szász nemzeti *Statutum*-ot is.

Ugyanazon lapon és a következőn az 1525. 1528. 1538. és hátrább igen sok közlésnél a kiadók által használt jegyzőkönyvi kivonat címnek jobb lett volna; a mint ezt tényleg tették is az 1543., 1544., 1546 évi első közlésnél s hátrább is csaknem minden törvényhatóságnál.

Itt még megjegyzem, s azt e könyv további összes közléseire kívánom értetni, hogy a hol egy évből 2 -- 3 s több statutumot közölnek, mint például az 516—517. lapon 1546-ból kettőt, az 522—523 lapról 1550-ből ötöt, az 526—528. lapon 1554-ből hármat stb. én az évet csak egyszer tettem volna ki s I—II—III. stb. számmal elválasztva adtam volna.

Az olvasók felvilágosítása végett nem hagytam volna észrevétel nélkül, a midőn az 530—531. lapon 1557-ben, az 532—534. lapon 1558-ban, és az 534. és 535. lapon 1559. és 1560-ban a szász nemzeti országgyűlés tartását s azok végzéseit közlöm kiadványomban, rá mutatva, mint igyekeztek a szászok az országban levő zavart vagy fejedelmi változásokat önkormányzati joguk hatalmi körük alkotmányellenes kiterjesztésére. A szász nemzeti *Artikelnbuch* című helyhatósági szabálygyűjteményt nem daraboltam volna el, de mint egészet adtam volna, úgy szintén a Brassói városi *Veres Könyv* tartalmát is.

Szeben, Segesvár, Szászváros Statutumai és Constitutioi közlésénél jobbadán a jegyzőkönyvi rövid kivonatokat használták. a kiadók — egészen helyesen.

A szász nemzeti és törvényhatósági helyhatósági szabályok közlése tartalmilag és alakilag szabatosabb, kritikaibb és teljesebb mint a székelyeké és magyaroké. Ezek a szászok egész belső életével megismertettek, s nemzeti jellemök sok ismert, de igazolni nehezen tudott vonását tárják a figyelmes olvasó elé pragmatikai hitelességgel. Egy fontos tény is megvilágosítanak, azt t. i. hogy ők nem voltak mindig oly idegenek irányunkban mint most, hogy átvették s használták szavainkat hivatalos írataikban, így: a bíróság — szót [512. l.], apród [523. l.], zsoldos, áldomás [526. l.], a cirkálás-t [552. l.], hintó [578. l.], gazdálkodás [586. l.], lapát [600. l.], szabados [623. l.], ruhaviseletünkéből, főleg a nők átvették a fátyol-t és recze-fátyol-t s nevét [613. l.], a mente szót [612. 627. l.], kordován csizma nevet [628. l.], dali csizmát [647. l.].

Az akadémiai kiadvány e része igen nagy nyereség történetirodalmunkra nézve. Ezt különösen kiemelni kötelességem.

IV. Az akadémia kiadványa nem-teljességének bizonyítékai.

A székely földet illető *I-ső Részből* kimaradtak *Bereczk mezőváros helyhatósági szabályai*, ily cím alatt: *Constitutio*ok, melyek *Bereczk városában eleitől fogva observáltattanak*, 1400-tól 1767-ig 13 pontba foglalta össze a jegyző 1799. ápr. 24. ily záradékkal: *E Protocollo Constitutionum extradata per Joannem Lörincz, Ordin. Notar m-pr.*

Székely-Udvarhely, Csik-Szereda, Sepsi Szent-György, Oláh-falu nem terjesztett fel semmit. Ezt pótolniok, s ha ők sem találtak, meg kellett volna jegyezniök. Ellenben van *Constitutio*juk *Vargyas, Olasztelek, Száldobos, Bardotz, Füle, Hermány, Kis-Batzon, Bibartz-falva, Telegdi-Batzon* bardotz-fiuszéki faluknak, a mik szintén kiadandók lettek volna.

Háromszék területén levő faluknak következő *Constitutio*it terjesztette fel a főkirálybíró 1775. ápr. 29-én a kir. kormány-székhez: 1. *Száraz-Ajta* 1775. jan. 8., áll 19 pontból. 2. *Bülon* 1751. ápr. 29. 3. *Közép-Ajta* 1775. jan. 18. 31 fő és 4 kiegészítő pont; 4. *Nagy-Batzon* 1748. nov. 13. 12 pont és toldalék; 5. *Baróth* 1775. május 5. 13 pont; 6. *Nagy-Ajta* [kelet nélkül] 24 pont; 7. *Bodon* [ma *Bodok*] 1774. decz. 16. 5 pont; 8. *Miklosvár* [kelet nélkül] 6 pont; 9. *Küpetz* [kelet nélkül] 5 pontból álló *constitutio*. Igen érdekes valamennyi.

Maros-Vásárhelynek kimaradtak ily című helyhatósági szabályai: »5574. 1785. főkorm. sz. *Constitutiones Liberae Regiae-que Civitatis M.-Vásárhely Ao 1750. per Excelsum R. Gubernium confirmatae, ad observandum extraditae.*

A magyar vármegyéket illető *II-ik Rész*ből kimaradtak:

Alsó Fejérvármegyében Abrudbányának két helyhatósági szabálya. *I. Statuta seu Jus consuetudinarium Privilegii Oppidi Montani Abrudbánya* in Processibus Causar. Civilium ultra publicas Patriae Leges per Actus frequentatos introductum, longo usu et observatione rectorum examinatum et roboratum. I—VI. Titulus és több §. Ez megerősített 1811. 8179. főkörm. sz. a. *II. Constitutiones et Statuta Liberi Privilegiatique Oppidi M. Abrudb. circa Metallurgiam* ab immemoriali tempore introductae. et tam usu antiquo. loci genio, Naturaeque Monticulturae et Urburior. pro emolumento Rei Metallurgicae et R. Aerarii accommodatae, quam successivis temporibus per Excelsas quoque Instantias approbatae ac pro Lege observatae [lásd a 10742. 1788. kir. főkörm. sz. alatt.] I—VIII. Titulus s mindenikben több Articulus. Kelt 1785. jun. 21. a királyhíró, esküdt közönség elnöke stb. aláírása alatt.

Ugyanezen vármegyében *M.-Igen* mezővárosnak is volt 1664. ápr. 20. alkotott XI. czikkből álló helyhatósági rendszabálya. Ezek 1694. jun. 20. megújítottak. az első 1670. ápr. 23. a nagyenyedi megyei közgyűlésben megerősítették oly feltétellel, hogy a sárdi nemesek Articulusaival ne ellenkezzenek. Szintügy volt Gyula-Fejérvárnak az 1835. febr. 9-ről való 100 czikkből álló helyhatósági *Constitutioja*, a mi kimaradt.

Krasznavármegyéből kimaradtak *Szilágy-Somlyó* 1—24 pontból álló *Statutumai*, melyekkel 1669-től 1785-ig élt, közigazgatási ügyeiben szabályul használt, s egy másik *Statutum*a 1—19 pontból való. melyet a szőlőhegyeiben és határain való rendtartásban használt.

Közép-Szolnokvármegyéből kimaradtak *Szilágy-Cseh* mezőváros helyi *Constitutioja*, mely 1—7 czikkből állott s felküldötte a kir. kormányshoz 1775. május 18. Telegdi Mihály város jegyzője.

Belső Szolnokvármegyéből kimaradtak *Déész* város helyhatósági *Constitutioi*, *Déésakna* két helyi *Constitutioja*, egyiket 1785. febr. 23. küldötte fel, s az 10 pontból állott, a másikat 1789. ápr. 20. mely 4 pontot foglalt magában.

Felső-Fejérvármegyéből kimaradt *Erősdfalva* községének 1759. octob. 6. kelt helyhatósági szabálya, szövegezte Könczei Farkas, járási szolgabíró.

A szász nemzeti és törvényhatósági Statutumokat magában foglaló *III-ik Rész*ből kimaradtak:

Medgyes-Szék helyhatósági szabályainak tervezete 1767. febr. 29-ről, ugy *Paratej Sáros, Eczel* [Hetzeldorf], *Nagy- és Kis-Selyk, Berethalom, Rivafalva* [Reichesdorf] községek helyhatósági szabályai.

Szászsebes-nek üsidőktől fogva használt, 1709. jan. 21. átvizsgált s 1757-ben új megjegyzésekkel bővített szomszédsági helyhatósági szabályai.

Kőhalomnak egy 1640-ik évi, 1727. újból átvizsgált szomszédsági szabályzata.

Nagy-Sinkszéknek: 1603. febr. 13-tól 1769-ig az eredeti jegyzőkönyvekből kiirt végzései, úgy *Nagy-Sink* mezővárosnak *Statuta Domestica* vagy *Gross-Schenker Lebensverhaltens-Artikel* című 32 pontból álló Statutuma, továbbá *Neustadt*, *Százhalom*, *Lessel*, *Jakabfalva*, *Seligstadt*, *Vért*, *Rozsonda*, *Szent-Ágota* mezőváros és községek igen érdekes helyhatósági szabályai. Érdekesekek főleg *Szent-Ágotái*: 1. papválasztás, 2. predikátorválasztás, 3. rectorválasztás, 4. templom s egyházi személyekről való gondoskodás, 5. városgazda választás, 6. tanácsválasztás, 7. öregek választása és száma, 8. temetés. lakodalom, öltözködés, tűzvész stb.

Szerdahelyszék constitutioit Reder Márton, a királybíró állította össze, nem a *főbíró*, mert e városnak főbírája soha sem volt. mint kiadók a 632. l. 1. jegyzésében írják. E széknek is kihagyták 32 pontból álló *Nachbarschaftsartikel* című helyhatósági szabályát.

Újgyházszéknek helyhatósági constitutioi, melyek I. a Széket, II. melyek a várost illetik s 8 pontból állanak.

Brassónak kiadta két helyhatósági szabálya, s a vidék mezővárosainak helyhatósági szabályai.

Besztercze városnak a) szomszédsági, b) mezőrendőrségi, c) gabnaeladási, d) borválságpénz a kapuknál, e) polgári díj, f) piaci árulási helydíjak, g) sperr-kreutzer rendtartási szabályai.

Nevezetes, hogy azon helyhatósági szabályzatot, melyet kiadók az 578—595. lapon mint *Szeben városéit* jelölték meg, *Segesvár is magáénak mondja*, s mint magáét terjesztette fel a kir. kormányzékhez; csak a pontok elhelyezésében van némi eltérés, s a híres *Sachs von Harteneck* alatt írotnak mondják, kiadók 1698-ra teszik.

Van helybeli constitúciója *Nagy-Szőllös*, *Szász-Kérdi*, *Holdvilág*, *Dános*, *Szent-László* stb. községeknek is.

Végre kimaradtak Szebenszékben levő *Vizakna* mezőváros helyhatósági szabályai is.

V. Az erdélyi muzeum gyűjteményének kritikai forráskiadásra nem alkalmas volta.

Azok mellé, a miket ama gyűjtemény nem elég szabatos másolatairól e cikkben itt-ott futólag érintettem, közlöm Kézdi-Vásárhely Constitutioiban, a miket a kiadók közzé tettek, az eredetivel összehasonlítása után feltűnt botlásokat s részint ferdíté-

seket. Kiadók közlésének czíme ez: *Ab Ao 1703. Constitutiones Oppidi K.- Vásárhely taliter sequunter*. Ez lévén az orsz. levéltár erdélyi osztályában is a cím, megnyugszom rajta. Tehát a 1° 2° 3° stb. usque 30um punctum. Ez a város főbirájának és tanácsának 1752. ápr. 29. hozott azon végzését foglalja magában, melyben a Filep Jakab ünnepnapra virradólag szokásban levő zöld ágak feleresét annak alkalmatlanságaiért jövőre minden rendeknek megtiltotta. 1773-ról való végzés az egész könyvben nem fordul elő. Az erdélyi muzeum gyűjteményében sem lehet, mert az a kir. kormányshoz őrizete alatt levő helyhatósági Constitutiók gyűjteményéből van véve, tehát mindjárt a legelső sor, az *évszám* hibás, lenni kell vala 1703—1753, vagy még helyesebben: 1752.

A közlésben ezek a hibák.

2. pont. E szók után: *igaz ok nélkül*, ki van maradva: »mox et de facto.«
5. » *törvényivel ellene is* — hibásan van, e helyett: »ellenz«, ez is hibás: *a másik fél próbálta*, az eredetiben tisztán így van: »bocsuzza« ¹⁾
6. » *revideáltassanak* után ki van hagyva: »A mikről pedig privilegiumok extálnak, azok secundum illorum.«
9. » ehelyett: *képtelenítették*, az eredetiben: »képtelenítették.«
10. » *hívassu szolgálatra*, innen kimaradt: »hívassa a szolgálatra.«
12. » *a perengérben* helyett, az eredetiben: »perlengér.«
13. » *temtettével* helyett, »teremtettével«.
15. » *s adassék vissza* helyett »adassák vissza«.
16. » *cselekednék* helyett az eredetiben: »cselekünnék«.
19. » itt e helyett: *bele szöknél is*, az eredetiben: »bele szöknék, és« ugyanott tovább e helyett: *mégis azon bosszúmat*, az eredetiben így van: »még is a vett bosszúmat.«
20. » *felsőbb és alsóbb tisztek ezeknél forgott város proventusáról*, az eredetiben ez van: »felsőbb és alsóbb tisztek, kezeknél forgott város proventusáról«.
21. » *fedessenek be* helyett: »fedettessenek be.«
22. » e helyett: *városunkban ha praejudicium et derogamen privilegiorum oppidi*, az eredetiben ez áll: »városunkban in praejudicium et derogamen sat. Ugyanott tovább: *privilegiumunknak* helyett: »privilegiuminknak«, *bevett* helyett »bevött«, *nemes Constitutioinknak* helyett: »írott constitutioinknak« kell lenni az eredeti szerint.
26. » e helyett: *szánó szándékkal*, »szánt szándékkal« teendő, tovább: *város bírságával 3 for.* helyett az eredeti szerint: »város bírságával fl. hung. 3.« teendő.

¹⁾ Bocso = bulcsu, bucsu } székely szók, de én jelentésüket
Bocsozom = bucsuzom } nem tudom.

Magyar Tíjsszótár, kiadja a m. tud. Társaság 1838.

28. pont. *közönséges kárunkat tapasztaljuk* helyett az eredeti szerint »kárunkal«, tovább *exequanda* helyett: »exequenda« teendő, a 30. pontban: »Filep Jakab innepnapra«, — *felvonná* helyett: »felverni« teendő. Maguk a kiadók is 3 sorral hátrább — helyesen — *a zöld ágak felveretetését írják megtiltottnak.*

E Constitutiokat az előbb említett városi *Törvénykönyv* 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 15. 16. 163. 167. 344. lapjairól írta ki a város főbirája s a kir. kormányshoz a fenn irt cím alatt terjesztette fel. Közlőknek azt kellett volna fölkeresni vagy a városnál levő eredetiből közölni. ¹⁾ Így elkerülték volna ama sajnós hibát, hogy ez egyetlen oklevélben 22 hiba csuszott be s nem egy pont értelme egészen elferdítettett.

Még csak *Udvarhelyszék Constitutioiról* említem meg, hogy kiadók ezeket kilyéni *Székelly Mihály* 1818-ki kiadása után adják művek 132 — 146 lapján, azért, *mert ő, előszava szerint, mind eredeti vagy hiteles adatokat használt.*

Kiadóknak sokkal könnyebb s a tudósokra nézve hasznosabb lett volna, ha az orsz. levéltár erdélyi osztályában levő e hivatalos másolat után közölték volna. A cím ez: Anno 1727. 20. nov. S. S. Udvarhely Solymosini sub Praesidio Illustrissimi Gyulaffi Supr. Jud. R. Conclusum est.

Pars I^a De Politicis. Pars II^a De Oeconomicis. Pars 3^a De Juridicis. Oly formán van ez, mint a közlők kiadták. Bezárása ez: Quam quidem hujusmodi Constitutionem cum suo originali conformem esse, fideliter recognoscit et Exc. R. Gubernio humillime submittit. Udvarhelyini 12^a januarii Ao 1775. Tabula Continua Sedis Siculicalis Udvarhely.

Itt hivatalos testület mondja, hogy a másolat *az eredetivel összevetettett.* Ebben inkább megbizhatik a történetíró, mint a Székelly Mihály egyéni állításában.

VI. Forrásidézési hiányok.

Kiadók forrásidézése, forrásra utalása homályos és határozatlan. Az *Első Részből* néhány lényegesebbet idézek.

Az 1—2 lapon közölt *vajdai ítéletről* megmondják: hol van

¹⁾ Kézdi-Vásárhely városának *Törvényes könyve*, mely kezdetett irattatni annakutánna, minekutánna istennek bölcs és igaz ítélete szerint ez a Közönség és Város [egy néhány ház, csűr és istállón kívül] hirtelen való tűz mia, porrá és hamuvá tétetett volna; a végre, hogy a gonoszsnak cselekedeti megzaboláztassanak, a jámborok pedig igazsággal igazgattassanak. Christus Urunk születése után, mikor írának 1703-ik Esztenőnek utolsó havában.

Cselekedettel és igazsággal sat.

meg? hol és ki által adatott ki? de hogy ők honnan közlik, elhallgatják. Ez pedig mellőzhetlen.

A 2—4 lapon is elmulasztották megmondani: honnan közlik?

A 7—13 lapon közölt oklevélről megmondják, hogy eredetieét sikertelenül keresték hazai levéltárakban, de megvan a bécsi cs. kir. államlevéltárban, azt azonban mellőzik, hogy onnan szerezték-e meg s adták ki? Tudtom szerint ezt Szabó Károly fedezte fel s másolta le a *Székely Oklevéltár* III-ik kötete számára. Hihető. tőle kapták a kiadók; de ezt meg kell vala mondani. A hitelesség és kritika kívánja így.

A 13—16, 16—19 lapon levőkről szintén nem mondják meg: honnan közlik?

Maros-Vásárhely helyhatósági szabályait — úgy látszik — annak levéltárából közlik, megmondják: hol találhatók meg, de hogy eredetiből-e vagy másolatból? azt mellőzik.

Ez áll a 39—79 lapon levő marosszéki constitutiokról is.

Csik- Gyergyó- és Kászsónszéknek a 90—102. lapon közölt constitutioiról azt írják, hogy az eredetiek elvesztek, s csak az erdélyi Múzeumban vannak meg másolatban. Erre már fennebb megtettem ellenkező jegyzésemet.

Háromszék Constitutioit illetőleg szintén megtettem fennebb észrevételemet.

Udvarhelyszék Constitutioiról megmondják, melyik? hol van meg? a Székely nemzeti láda hányadik száma alatt? De mellőzik kijelenteni: abból közlik-e vagy máshonnan?

E megjegyzésem van az Aranyosszék constitutioit illető forrásidézésnél is, a hol szintén megmondják: melyik Protocollumban van meg egyik vagy másik; de azt, hogy valóban onnan közlik, ez nincs határozottan kifejezve.

A *Második és Harmadik Részben* való közlésekben is az a hiány csaknem általános, hogy nincs megmondva: eredetiből? hitelesített? vagy egyszerű másolatból van-e a közlés? Ez lényeges lett volna a teljes megbízhatóságért, s az általam fennebb előadott okoknál fogva.

VII. Közjogi és helyesírási hibák, földrajzi botlások.

A 632 lapon egyik jegyzésökben a kiadók így nyilatkoznak: a *Szász grófi tisztség betöltésének módjára nézve* s. a. t. Erdély alkotmánya sem szász grófságot, sem tisztséget nem ismer. A Szebeni királybíró diplomatikus czíme: *Szász nemzet ispánja*, ő és segítő személyzete Erdély közigazgatási rendszerében: *ispáni hivatal* = Comitatus címmel bírt.

A 281 lapon az eredetiben levő *adinveniendum* helyett »an-

nunciari», 183 l. *ad imaque* helyett »ad rinaque«, 184 l. *niteretur* helyett »intereretur« van tévesen írva.

A 247 és 520 lapon ily helytelen kifejezések jönnek elő: a *magyar natio* is tartott Erdélyben külön nemzeti gyűléseket. Mire való egy közönséges latin szóval szorítani ki jogából mély értelmű és szép »nemzet« szavunkat? és ismét: mekkora volt a törvényes kamat? *nem tudni*. Ez nincs magyarul mondva. A *lehet* igét nem szabad komoly írónak elhagyni; az előszó VIII. lapján használt *laicus* szónál szebb is, jobb is a *nem szakember* kifejezés.

A 324 lapon ez áll: *Fogaras Urbariuma, melynek: Tarpai Mózes és Szilágyi Mihály Cancellarii* [helyesebben: *Cancellariae*] *Majoris Jurati scribae által aláírt eredetije a kincstári ügyesség kolozsvári levéltárában van.* Igazi tarkabarka konyhai irány! Ilyen a 347 lapon levő is: *beírta a Statutumot a városjuratus notarius,* mint szintén a 408 lapon levő 2. jegyzés: *a városi levéltárban levő 1739—1742 évi Protocollum Judiciale*ból. Ilyen mindjárt az előszó kezdete: *Munkálkodásink eredményének egy részét teszi a CORPUS STATUTORUM-nak ezen I. kötete.* Ez oly sebtében való pongyola irány, a mit a szabadság és tárgy komolysága teljességgel meg nem engedhet. Az 505. lap jegyzésében a *többi recipiált nemzetnél* szólásformát használják a kiadók, sem maguknak, sem nyelvünknek nem javára.

Kiadók földrajzi botlásai sem hagyhatók észrevétel nélkül.

Az 512 lapon Reussen [magyarul Rűsz vagy Rősz], Grosz és Klein Propstdorf [magyarul Nagy- és Kis-Ekemező] jó lett volna az olvasóknak megmagyarázni; valamint Vesta [magyarul Vestény], Maychen [helyesen: Moichen, Moha], szászosan írt Fryk [helyett: Freck, Felek] falvak neveit is. Ugyanott *Kys Schyr* faluról egyszerűen csak azt jegyzik meg kiadók, hogy az szász falu; de meg kellett volna magyarázni, hogy e szászosan írt falunévben Kis-Csűr = Klein Scheueneren van eltorzítva. Az 522. lapon *Kuppes* mezőváros áll írva, meg kell vala magyarázniok, hogy ez eltorzított szóban a latin nevű *Rupes* [kőszikla] = szászosan *Reps* = Köhalom név lappang, mely szász mezőváros nevét a benne épült sziklavról vette.

Az 539 lapon, a hol a hajdan Brassó város hatósága alá tartozott oláh faluk viszonya rendezéséről van szó, előfordul Blöschdorf vagy Bleschdorf s erre kiadók csak azt jegyzik meg: oláh faluk, holott *egyetlen faluról* van szó, melynek használatos neve = Spin. vagy Szpiny = Bind. 540 lapon meg kell vala magyarázni, hogy a *Belgeren* szász tájszó alatt [die Bulgaren =] a brassai »bolgárok« rejlenek; a 632. és 634. lapon Rodu [közhasználat szerint = Radt vagy Rod, magyarul = Ruda] Retsch = [magyarul Rétse], Kerpenis [magyarul = Ker-

penyes] faluk nevei iránt az olvasókat szintén föl kellett volna világosítani.

Vége megjegyzem, hogy *Karatna* [406.. 426. ll.] és *Peselnék* [428 l.] községek nem Alsó- de Felső-Fejérvármegyében feküdtek 1739-én és 1748—1749-ben, mikor helyhatósági szabályaikat alkották; csak a *Peselnék* 1715-ki [351. l.] helyhatósági szabályai keltek akkor, mikor még a vármegye nem volt kétfelé válva.

VIII. Téves és hiányos magyarázatok.

Az 5. lapon e hely fordul elő: *nullus omnino hominum quempiam indebitie invadiare possit* — s ehez a kiadók e magyarázatot adják: *invadiare* annyi mint *pignorare*, [kiadók vétségből *pignera-ret* használtak.] Az »*invadiare*« szó helyes értelmezése ez: Senki más embert, bárki legyen, méltatlanul be ne kezesítsen = *invadiare*, kezessé, záloggá ne tegyen, le ne tartóztasson. Kiadóknak magyarázata szintén bővebb magyarázatot igényel.

Ugyanott tovább ily hely fordul elő: *nullus omnino hominum quemquam viatorem, per has provincias proficiscentem cujuscunque status, conditionis et hungvagy* [?] *existant* sat. Kiadók a rosszúl leírást megjelölik, de ez nem elég, a kijavítást is meg kellett volna tenni, s megmondani, hogy az alatt a »*lingvagyii*« (különböző nyelvű) szó lappang eltorzítva, a mit a XV—XVI. században szélteben használtak.

A 35 lapon az van írva: hogy a ki embert szidalmaz és nincs záloga, *házából pecsételjék ki*, s a kiadók annak helyére e magyarázó szót teszik: zárják ki. A kipecsételés lett volna itt megmagyarázandó, mert ily esetben az illetőnek ajtajára a községi hatóság pecsétet szokott tenni, a mit csak elégtétel után vettek le, tehát ez népiesb, jellemzőbb és erősebb kifejezés.

A 41 és 110. lapon az *indebita* büntetésnél 1 és 4 jegyzésben *Indebitum poendjának* írják. Ez helytelen, a gyakorlat az első alakot szentesítette a *prohibita*, *aperta*, *proclamata* törvényes műszók hasonlatára.

A 62. lapon kiadók a *közkert* szót »köz kertelés«-sel magyarázzák meg. Fölösleges, magyar ember e szó alatt, ez alakjában *kertföldet* nem ért.

A 99. lapon az *orda* szót édes turónak magyarázzák. Ez is fölösleges; magyar ember az *orda* és *túró* fogalomszók alatt egészen különböző két dolgot ért, a miket egymással magyarázni nem szükséges. Az *esztena* szót is tévesen magyarázzák juhakol-nak, az a majornak, a juhnyáj gazdájának lakháza vagy kalyibája, az akol pedig azon sűvény, vékony szálfá vagy deszka anyagból készült kerítés, melyben a juhok délben delelnék. éjjel hálnak. Ezt a 100

lapon levő XVII Constitutio két első sorából, valamint a 431. lapon levő saját közlésükből át fogják láthatni, a hol ily végzés fordul elő: a Patakon lakó becsületes gazdák magok *esztenájokat vagy majorházokat* szabados helyre csináltassák s. a. t.

101. lapon a *componálás* úgy látszik kikerülte a kiadók figyelmét, pedig az fontos. A *compona* 32 fontot tevő túró mérték, a mit a majorok használnak s azzal fizetik azon juhok gazdákat, a kik nyaranta juhaikat rájuk bizzák. Székelyföldön két juhtól szoktak egy *compona* turót s négy mérés ordát adni egy nyáron át. A 102. lapon a *pakulár*-t úgy magyarázzák, hogy az juhász, juhásztor, találóbb ez: a major nyájőrző szolgája, s a pakular szó a latin *pecus*, oláh *pecurar* szóból alakult.

123—125 lapon Szacsva község Constitutiója III-ik pontjában büntetés szabatik arra, aki tilalmas erdőben fejszével *erdőt*, annálunkább, a ki a fát tövéről levágja. Ime a tősgyökeres eredeti magyar szó az erdőhasználatra nézve, a mit a mi kegyetlen nyelvújításunk s igazán szólva: nyelvrontásunk *faizás*-ra torzított el.

140. lapon a faluban és határán levő kertek, kapuk, gyepek, árkok, kúpuk megcsináltatásáról levén szó, kiadók a *küpüt* így magyarázzák meg: *Küpünek nevezik Székelyföldön a kivájt vagy kirakott víztisztító medenczét a fakadó forrásoknál.* Ez nem egészen helyes. Küpü az olyan kivájt fatörzs, vagy öblösen kivésott kődarab, melybe a források vizét veszik bele, s bizonyos magasságban a fölösleges víz kifolyásának rajta lyukat nyitnak; de küpü a keskeny mezei utak s vízvezető árkok átjárásaira híd gyanánt öblösen kivájt és párkányra rá erősített fagerenda is, melynek ürege alatt a víz akadály nélkül foly át, tehát egy darabból álló kis mezei hidacska.

A 177 lapon *juxta dicas* kifejezés így van magyarázva: az adórovás nagysága szerint. Nem szabatos kifejezés. A *dica* = adókulcs, még inkább *adófizetési mértékegység*, a mi a szükség szerint több vagy kevesebb forintot tett 2—3 frttól 20-ig, 40-ig. Ugyanott a *minatus* szót: »alattomosan áskálódnak« fordítják kiadók Du Cange után. Párizsai ezt *fenyegetés*-nek mondja, s ez a helyes.

179 lapon *litterae suae honestae parentelae* kifejezést a kiadók jegyzésben *családi összeköttetés*-nek magyarázzák, a germán jogra hivatkozva. Igen messze mentek a kiadók, megtalálták volna Nagy Lajostól kezdve I. Ferencz királyok czéhleveleiben annak tiszta és helyes értelmét. a mi azt jelentette, hogy az inassá vagy legénynyé lenni akaró iparosnak *tisztességes szülőktől származását* [ez volt a *hoesta parentela*] bizonyítani kellett.

A 246 lapon levő helyhatósági szabályzatban az áll: hogy a görög árús emberek marhájokat bálouként és mázsánsként kénytelenek a városban eladni. Ehez a kiadók azt a magyarázatot

adják: *bal* = sagma, *marha* alatt pedig értsd: az árúczikket. portékát sat. Itt a magyarázó szót ismét meg kell magyarázni, mert kevés olvasó tudja *sagma* jelentését, de hogy a bál 50—100 fontnyi súlyú valamely köteget. málhát = [bürde. bündel] p. o. dohányt, kendert. lenet, gyapjút s hasonló árút tett, azt a nép is tudja.

Művek 371. lapján szerzők a *postergálni* ige szót így magyarázzák: megvetni, visszaútasítani. Nem úgy van. Postergálni = post terga tenni, hátra tenni. elhanyagolni a dolgot, a kötelességet, valaki parancsát, rendeletét, kívánságát. Barbár latinság, de így van.

379.. 420 lapon kiadók e kérdésre: kik lehetnek *regiusok* = királyi emberek? Így felelnek: azon világi egyének, a kik mint idéző, vallató s. a. t. biztosok járnak el s utalnak a Hármass. T. k. II. r. 19. tit. 2. §-ára. De e magyarázat újabb magyarázatot kíván. Hát ezek — kérdelem — kik voltak? A megyei és székely székekbeli tábla-bírák = assessorok. 1848 előtt minden jogvégezett, néha 6 gymnasiumot végzett nemes ifjú megyéjében vagy székében annak Tisztségei előtt a gyakorlati életben előforduló politikai és törvényes eljárásokból, a megye és szék szokásos törvényeiből sat. vizsgát tett, s egy erről a főjegyző aláírása alatt kelt bizonyítvány mellett a táblabírák sorába felvétetett, föleskettetett s az ily táblabírák aztán megyéjük és székük területén minden ilyen politikai és törvényes meghagyásokban és kiküldetésekben eljártak s a főispánhoz vagy főkirálybíróhoz jelentést tettek, s jelentéseik fel a legfelsőbb udvarig hiteles és bizonyító erővel bíró hivatala okiratok gyanánt fogadtattak el. Én is így tettem le a vizsgát, kiterjedve a hazai törvényekre is 1846-ban, a mikor mint okleveles ügyvéd Marosszék táblabírájává neveztettem ki. A vármegyék és székek Derék- és Viceszékeik bírait ezek közül választották, sőt a közigazgatási tisztviselők is ezek sorából kerültek ki.

A 467. lapon egy helyhatósági szabályban ily hely jő elé: a profugiumok megakadályozására az alsó járásban, *plajások* vannak, a felsőben gornyokok. Kiadók így magyarázzák az elsőt: plajaso = határszéli őr. Ez barbar latin szó = plaja, németül playe = ló és gyalog átjáró ösvény, útszoros, őrállomás a havasokon, plajaso magyarul: plajás. A *plaja* e szerint határt, mesgyét. határszélét jelent. a plajás határszéli szoros-ört, út-ört; a szathmári béke után a székely és oláh határőrezredek felállításáig [1764—67] e czélra s a csempészet, pestis. katonaság elől kiszökők meggátálása végett állították. A megyék s székek állították őket s fizették.

Ily tévedés forog fenn a *contraso* szó jelentése s grammatikai alakja iránt is. A harminczadi és sóhivatalnál úgy tapasztalattik — mondja egy végzés — hogy a kontrasok száma nem csak a szükségnél több, hanem a tehetősebbekből is állíttatnak. Erre a kiadók megjegyzik: *contraso* = ellenőr, controller [kamara tiszt.]

Nem úgy van. A *contraso* nem magyar, de *dicasterialis stylusi* barbar-latin szó. Értetnek alatta a sóbányák körül alkalmazott oly szolgák, a kik a sóskútakat, sótelepeket, felhagyott bányákat őrzik, sós vizet merítő, kőstét vágó csempészőket üldözik, s ha lehet, letartóztatják. Legszokottabb nevök volt: *salis contraso*. Nem ellenőrök tehát, de só- és sósforrásőrök.

Az 597 lapon a kiadók *filivatin* szót így magyarázzák: egyenként, helyesen: *ivenként*. A 636 lapon Szeredahely mezőváros és székhelyi Constitutiójában a 6-ik pontban ez áll: *vincas et hostros aliosque fructus domum ferendi causa frequenter nemini licitum est*. A »vinca« szót, a mi borostyánlevelű füvet jelent, vagy meg kellett volna kiadóknak magyarázni, vagy kérdőjelet tenni utána; a »hostros« szót botros-ra igazítani meg, a mi szőlő-gerezedet tesz.

Végül az I. lapon a marosszéki székely bírák közt előfordúl egy: *Simon de Sancta Civitate*. Erre nézve megjegyzem, hogy kiadók elfogadhatták volna Szabó Károly azon nézetét, hogy itt az oklevél másolója a *Civitate* szót: »Trinitate« szóval cserélte fel, mert szent város ott nem volt, *Szenháromságy* nevű falu ellenben volt, ma is van, s a többi bírák is mind e környékből valók. ¹⁾

Azzal zárom be közlésemet, hogy én *jóhiszeműleg* mondtam sokban határozottan más véleményt, mint a minők a szóban levő mű kiadóé. Nálunk ezek még nyilván formulázva nincsenek. A miket én nem helyesnek, mások annak láthatják. A miket én ajánlok helyesebbek gyanánt, szintén roszaknak bizonyíthatnak; de csak nyilvános megvitatás alapján, a mit az ügyre nézve kívánatosnak és szükségesnek tartok, s részemről indokolt, érvekkel támogatott helyreigazítást, czáfolatot — vagy nevezzük bárminek — szívesen fogadok, sőt, ha azok meggyőzők, el is fogadom. Azt hiszem, az akadémikusok tiszte az akadémia kiadványainak szabadsága, kritikailag hiteles volta és teljes megbízhatósága felett örködni.

JAKAB ELEK.

A „Milieu“ a Történelemben.

Dr. *Ratzel Frigyes*. A föld és az ember. Anthro-po-geographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Fordította Simonyi Jenő.

Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1887. 623 lap.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A természet különböző hatásait az emberre, — melyeket a francziák az oly klasszikussá vált »milieu« (környezet) szóban összegeznek — már a legrégebb gondolkodók is észrevették, de megfigyelésük e téren alig egy pár ötletre szorítkozik. Montesquieu,

¹⁾ *Székhely Oklevéltár*. I. köt. 1872. 162. lap.

Prichard, Ritter, Buckle és Reclus fölfedezései, a természet e nagy titkából sokat megfejtettek, de a tovább kutatást nagyon késleltette az, hogy az elért eredmények mindeddig nem voltak kellőleg osztályozva és logikai rendben egyesítve. A lipcsei egyetem tudós tanárát *Ratzel Friggyest* illeti az érdem, hogy az eredmények immár rendszerbe vannak foglalva, és ez által egy új, külön e célra rendelt tudománynak: az *anthropo-geographiának* (embertani földrajz) vetette meg alapját. Örvendünk, hogy ez új tudomány kézikönyvét már magyar nyelven is bírjuk, akadémiánk könyvkiadó vállalatában. Fordítója ¹⁾ Dr. Simonyi Jenő úr e jeles munka hasznosságát még azzal tetézte, hogy a függelékben néhány ügyes vonással körvonalozta hazánk természeti viszonyait, párhuzamban történeti hatásaikkal.

A történetírás legkevésbébbé zárközhatik el az anthropo-geographia tanulságai elől, mert a természeti hatások soha egy pillanatra sem szünetelnek s a történeteknek elsőrangú, állandó fizikai létföltételeit képezik. Lássuk ezeket egyenkint.

I.

Az anthropo-geographia kimutatja, hogy a talaj a rajta élő emberre, nem csupán különböző termékei, hanem már külső configurációjá által hat első sorban.

A szigetek lakóira, maga a lakóhely ilyenén volta rányomja az elkülönzés és zárkózottság bélyegét. Ide húzódnak meg s tartják fönn magukat a legrégebbi culturák, nyelvek, mint például Írlandban a keltaság. Másrészt azonban, a hol szigetek nagy szárazföldek vagy szigetcsoportok közt foglalnak helyet, ott zárkózottság helyett, a legmozgalmasabb életet találjuk. Malta, Cyprus egykori fontosságára nem is kell utalni, elég rámutatnunk az Aegei tenger szigeteire, mely nélkül a nagy görög civilizáció alig volna elképzelhető. Ugyanezen hol elkülönző, hol pedig közvetítő szerepe volt és van a félszigeteknek is.

A nagyobb szárazföldeken első sorban az országok természetes határai jönnek tekintetbe. Hol hegységek, hol folyók és mocsarak képeznek határokat. És Ratzel helyesen emeli ki (146. l.) hogy mindezek nem pusztán a védelem szempontjából előnyösek vagy hátrányosak, hanem fontosságuk abban culminál, hogy az illető hely földrajzi és természeti sajátosságait mennyire képesek magukba zárni, elkülöníteni más helyektől vagy sem. Ez szabja

¹⁾ A fordításról egy pár magyartalanság daczára, csak jót mondhatunk, de mentül jobb az, annál bosszantóbbak az olyan hibák, mikor a francia Maupertuis neve Maupertúsnak; a statika szó pedig következetesen *statistikának* van írva!

meg aztán a népek vándorlásainak menetét, terjeszkedésük arányait. De egy-egy ilymódon elhatárolt országon területen belüli határok is döntő befolyást gyakorolnak a népek elterjedésére. Az egyes törzsek, községek, családok letelepedését, lakóhelyeik helyzetét és eloszlását, a forgalmi központok, fő- és nagyvárosok keletkezését, mindezen belső határok (folyók, síkok, hegyek stb.) meg vagy nem léte és minősége határozzák meg — és sohasem a véletlen.

De a föld felszínének ezen egyenetlenségei nemcsak mint külső vagy belső határok, hanem önmagukban véve is: formáik és fekvésük által hatnak leginkább. Így például a hegységek lakóinak vándorló-természetét, mint a tyroliak, skótok, a mi tótjaink és székelyeinknél, maga a hegység parancsolja rájuk, szegényes termékei a gazdagabb alföldekre utalják őket. Másrészt az mindig a nagy munkásság és szorgalom kifejezése, melyet szintén hegyeik közt szereztek, kénytelenek lévén folytonosan jobban megfeszíteni erejüket (248. l.) mint a síkok lakója. Innen van, hogy a házi ipar a hegyi népeknél fejlődött ki leginkább. A Schwarzwald őrsái, a cseh hegységek csipkeverői, Kaukaszus érczművei, a kasmíri és a székely ipar erre nézve a legszebb példák. A hegyi népek költői vénája, állhatatos vallásossága, bátorsága és hazaszeretete szintén mind ismereteseek. A fensíkok lakói is többé-kevésbé ilyen szabásúak, (252.) de a már nem oly zord éghajlat s a kedvezőbb térbeli viszonyok nagyobb rendeltetésre képesítik a népeket. A hindu, khinai, mexicói és perui czivilizációk fensíkokon nőttek oly nagygyá. A síkságok és puszták, éppen nagy kiterjedésük következtében, a legnagyobb mozgékonyásra kényszerítik a népeket. Ez magyarázza meg (265., 266. l.) rabló és pusztító hajlamukat, a népek itt mások leigázására, korlátlan uralomra vannak praedestinálva. De másrészt meg a talaj száraz és terméketlen volta, a vízhiány, »megnehezíti a birtok fogalmának megszilárdulását és örökössé teszi a törzsek vizzálykodásait.« Az uralomnak és művelődésnek legállandóbb biztosítékait a tengerpartok képezik, mindig azonban a partszél tagozódásainak arányában. Ritter óta banális igazság, hogy Európa az ő fölényét partjai rendkívül gazdag tagozódásának köszönheti és a mi Európa a többi világrészek közt, ugyanaz Európában Angolország.

Az anthropo-geographiának mindezen kitűnő észleletei és igazságai, melyek a népeket fizikai és szellemi sajátágaikra, műveltségük, foglalkozásuk, haladásuk vagy hanyatlásukra nézve egymás közt megkülönböztetik, sokat megmagyaráznak, de ezzel a különbségek távolról sincsenek még kimerítve. Sőt ha az eddigi magyarázatokat is jól szemügyre vesszük, be kell látnunk, hogy azok mind, a milieu hatásainak, habár rendkívül fontos, de mégis

csak egyik oldalát magyarázzák. Tudniillik pontosan körülírják azon földrajzi kereteket, melyeken belül mozog az ember, s eme mozgásoknak természeti törvényeit codificálják. Ezekből megtudjuk mindazon okokat, melyek a népek eloszlását, egyiknek fölényét a másik fölött, gazdagságát vagy szegénységét szabályozzák — de azt nem látjuk: mik maguk e népek egyenkint, és a természet, mely hatásainak köszönhetik testi és lelki sajátosságukat. Egy szóval csakis azon tényezők állnak előttünk, melyektől a népek sorsa függ, de nem individualitásuk.

Egyéniségükből csak annyit látunk, a mennyit arra nézve a különböző földrajzi keretekből, s abban való mozgásuk természetéből lehet következtetni.

Egyáltalán az anthro-po-geographián nagyon meglátszik még, hogy nem régen szakadt ki a geographiából, kutatása és tanulmányai szorosan a földrajz körében mozognak. Mikor a különböző éghajlatokról beszél, akkor is csak a népek elterjedését s a különböző égövek alatti akklimatizálódást magyarázza, s még itt sem a népek mikénti átalakulását, csak a mikor az pathologiái természetűvé válik. A mit pedig ugyanazon övek északi és déli népeinek munkásságáról, jelleméről mond, az tulajdonképen ismétlése annak, a mi már a hegységek és síkok lakóiról volt elmondva. (383—386. l.)

A milieu-nek a népek characterére tett közvetlenebb és általánosabb hatásait magyarázni két módszer divatozik. Az egyik az *analógia* módszere, vagyis inkább szertelensége. Sokan ugyanis az illető nép jellemében ugyanazt, akarják látni, ami természeti környezetében megvan. Ezt az eljárást Ratzel itéli el legjobban, midőn elrettentő például Munzinger kordafani útleírásából a következő helyet idézi (77. l.): »Itt egyhangú a természet, nincs egy kiemelkedő hegy, nincs egy határozott hegység és nincs nagyszerű rónaság, mely az egésznek jelleget és egységet adna; még a fák is csak közepszerűek, több a bokor — és ilyen az ember és a társadalom is, senki se magaslik ki, senki se uralkodik. . . . « Ez a módszer a milieu s a népek jellege közt a legerőszakoltabb módon keresi a párhuzamot és kapcsolatot. Nem veszik észre, hogy annak a logikához semmi köze, és hogy okok helyett tulajdonképen metaphorákat keresnek s csak saját hangulatukat festik azokkal. Mentségük csak annyi lehet, hogy e hibába éppen a szellemes emberek esnek leginkább. Ratzel se tudta megóvni magát e »*licentia poetica*«-tól, midőn (260. l.) a föld színének egyhangúságából egyhangú életre következtet, vagy midőn helyesli (401. l.) Leroy-Beaulieunak azt a mondását, hogy az orosz birodalom egységét éghajlatának tele mozdítja elő leginkább, mely északtól délig egységes fehér leplet borít rá. Természetes, hogy a legszemlésebb népnél: a

franciáknál van legnagyobb divatja az analogiának. Egy fiatal francia író, Mougeolle egyik művében¹⁾ egész szenvedélyvel gyűjtötte azokat össze. Jules Soury az arabokról azt írja, hogy földjük ép oly sivár mint intelligenciájuk. About szerint a finoman tagozott Görögország lakói is finomak, idegesek. Quinet a régi görögök polytheismusát azzal magyarázta, hogy a tenger mindenfelől mossa a görög partokat. Persze nem így, sokkal poetikusabban szól az idézet, de több logika abban sincs. Mougeolle különben sok idézettel túloz, mert néha igazi megfigyeléseket is analogia számba vesz. Azt hiszi, hogy minden analogia eo ipso ros. Látni fogjuk később, hogy egy nép egyénisége és milieuje közt csakugyan ezer meg ezer kapcsolat létezik, de azt hiinni, hogy azokat ugyanazon szóval ki lehessen fejezni — képtelenség; másrészt pedig valamennyi kapcsolatot kell föltüntetnie az írónak, ha be akarja bizonyítani, hogy az illető nép környezete csakugyan tükre jellemének.

Az analogiával testvér másik methodust Buckle fedezte föl, és Ratzel révén az anthropo-geographiába is bejutott. Ebben a milieu a természeti tünemények és képek által közvetlenül hat az emberre. A természet nagy tüneményei: például a földrengések és tűzhányó hegyek, a félelem és rettegés érzetét költik föl az emberben, s babonákat szülnek. Ratzel nagy sikerrel czáfolja Buckle e tételét, midőn arra utal, hogy mindezen tünemények csakis pillanatokig tartván, az emberre csakis mulékony hatásúak lehetnek. Részünkről pedig hozzátehetjük, hogy bármily megrázók is azok a veszély pillanatában, a *rettegést* épp oly rohamosan váltja föl a remény az embernek veleszületett optimismusánál fogva. Mindnyáján, akik szemtanúi voltak földrengések és vulkanikus kitöréseknek, sőt egyszerű árvíz- és tűzvészeknek is, egyhangúlag constalták ez optimistmust, mely teljesen elfeledteti a kiállott veszélyeket, s erőtket megtízszerezi. Ez az egyszerű lélektani tapasztalat is eléggé mutatja, mily fonák e theoria, különben Buckle soh se volt erős a psychologiában. A mi másrészt a babonaságot illeti, Ratzel mutatja ki, hogy a babonaság elterjedése és a természeti erők nagyságának különböző fokozatai közt nincs semmi összefüggés. Nemcsak az nem áll, hogy a hol például több a tűzhányó hegy, földrengés, ott nagyobb a hol kevesebb, ott kisebb a babonaság; hanem meg fogjuk találni azt a legnagyobb mértékben ott is, a hol nagy természeti tünemények egyáltalán nincsenek. Ha Buckle jobban körülnéz vala, a saját hazájában is szép példáit láthatta volna a babonaságnak, nemcsak a szegényebb néposztály, hanem éppen a művelt és gazdag angol arisztokraczia körében.

A természeti tüneményekről való theoriáját Buckle a külön-

1) Les Problèmes de l'histoire. Paris. 1886. 356—362. 1.

bőző természeti képeknek az emberekre való hatásával egészíti ki, a mit aztán már az anthropo-geographia is elfogad. Azt mondja például, hogy Indiában a természet nagyszerűsége, a Himalaya. a világ e legnagyobb hegységének látása a hindut csodálattal tölti el, ami aztán képzelmet az értelem rovására növeli nagygyá. Európában ellenkezőleg a természet kisszerű volta azt hamarabb teszi érthetővé, tehát az értelmet fejleszti ki erősebbé az érzelmek fölött. Mily genialis gondolatnak hirdették világszerte e nagy tévedést! mintha bizony egy kis domb önmagában »érthetőbb« volna a Himalayánál, egyetlen fűszál bármely pompás tropikus növény-nél??! E tételt mindazonáltal az új tudomány nagy kárára Ratzel is elfogadja és egy csomó példával illusztrálja, hogy az enyhe természeti képek mily »szelid«-dé, a zordak milyen »zordon«-ná teszik az embereket.

Hiszen ez az egész elmélet nem egyéb új bőrbe bújtatott analogiánál s miként annál, itt is logika és okok helyett újra methaporákkal állunk szemközt. Az a hit, hogy a természet látása ugyanolyanná teszi a szemlélőt is, a legnagyobb naivitás. Mougelle is helyesen kiemeli, hogy e képtelen theoria két'capitális tényezővel nem számol. melyek az egészet alaposan lerombolják. Az egyik a szokás. A hegységek lakójának fogalma sincs hegyeinek impozáns vagy jelentéktelen voltáról. Az Alpeselek kalauzai soha sem tudják megérteni, mi bámulni valójuk lehet a hegymászóknak, mert előttük a legpompásabb látvány is mindennapi megszokott dolog. Mikor pedig fáradságukért bő kárpótlást kaptak. magukban mindig meg vannak győződve, hogy vendégeiket tulajdonképen lóvá tették. A másik az, hogy a természeti képeknek ránk való hatása teljesen egyéni és relativ. Hogy hegyeik nagyok-e vagy kicsinyek, hogy a természet derült-e vagy zord, azt az ott lakozó soha sem veszi észre, mindaz neki egyszerűen csak természetes. Hogy is lehetne az másképp, hiszen még egy és ugyanazon emberre is, ugyanazon természeti kép, egy-egy völgy, hegy, erdőség, stb. egyszer zord, másszor derült színben tűnik föl, mert e benyomások oka mindig beennünk van, sohasem rajtunk kívül s csakis mint a tájképfestők, ilyen vagy amolyan hangulatunk színével festjük magunknak a külvilágot. E szerint tehát Bucklenek hirhedt »aspects of nature« theóriája, mint a természetnek az emberekre való állandó hatása — nem jöhet tekintetbe, mert éppen a beunszülöttekre nézve hatástalan. Csak az idegenek érzik, ezek is csupán rövid időre, a míg t. i. a természeti kép megszokottá nem lesz, s végül maga e hatás is egyének, sőt ugyanazon egyéneknek is hangulat szerint változó és ingatag. Tegyük még hozzá, mint conclusiót, hogy az emberek imaginációjára s érzékenysége maguktól e tulajdonságoktól függ. nem pedig a látott dol-

goktól. Ha az a hindu csakugyan nagy képzelő erővel rendelkezik annak okát nem az őt környező természet pompájában, hanem benső valójában kell keresnünk.

Véglegesen el kell tehát ejtenünk azt az elvet, hogy a természet a látás által hat az emberekre, a minthogy a természetnél egyáltalán csak fizikai okokról lehet szó és nem aesthetikaiakról.

Ha azonban e tételt kitöröljük az anthropo-geographiából, ismét a geographiai keretekre kell szorítkoznunk. Csakhogy, mint már elébb is jeleztük, ezzel be nem érhetjük. Mert vegyük elé bármelyik földrajzi keretet, például egy szigetet, éppen például Angliát, azt fogjuk találni, hogy az angol partoknak rendkívül gazdag tagazódása, lakosait a hajózás és kereskedelem praedestinálta, s ezzel aztán sok jelenségnek kulcsa kezünkben lesz. De csak annyit fogunk megérthetni, a mennyit magából e foglalkozás természetéből levonhatunk. Ez azonban vajmi kevés, nem fogjuk tudni: minek tulajdonítsuk azokat a sajátságokat, melyek által az angolok más többé-kevésbé hasonló szigetek lakóitól különböznek s legelőször is azt fogjuk kérdezni, vajjon Angliában az angolok helyén más nép ugyanazzá válhatott volna? Hiszen ott van a régi Görögország ugyanazokkal a partokkal és szigetcsoportokkal, miért mégis nem a régi többé? A természeti létföltételek érintetlenül maradtak, de lakóira mégis másképen hat, mint régen. Hamis okoskodás volna ezért az azóta történeteket tenni felelőssé, hiszen természeti okokról van szó, melyeknek érvénye kell, hogy ugyanaz maradjon a múltban, most és mindig.

Egy szóval az anthropo-geographia földrajzi keretei az ezeken belül mozgó népeknek egyéniségéből csak igen csekély részt tud kifejteni. De valamint az egyéniség e fragmentumait is a geographiai keretek által vissza lehetett vezetni természeti okaira, a teljes egyéniség fizikai alapjait is éppen úgy meg kell találnunk valahol a természetben.

TAGÁNYI KÁROLY.

Der sogenannte Feldaltar Karls des Kühnen von Burgund in historischen Muzeum zu Bern, eine altvenezianische Altartafel (Diptychon) aus dem Nachlasse der Königin Agnes von Ungarn, und ihr Werth für Kunst und Geschichte. Von Jakob Stammler, röm. kath. Pfarrer in Bern. Mit einer Abbildung im Lichtdruck. Bern, Verlag von Nydegger et Baumgart, 1888. Kis 8-r. 232 lap.

Mangold Lajos hasznos szolgálatot tesz a »Századok« olvasóinak, midőn annak egyik rendes rovatát, a külföldi történeti irodalom repertoriumát szerkeszti. Ő tett figyelmessé a műre, melyet ismertetni akarok.

Habsburgi Ágnesről, III. Endre magyar király özvegyéről,

ki szinte félszázadot töltött el Königsfeldben, az Argauban, a svájci írók újabban sűrűn foglalkoznak.¹⁾

Kitűzött czéljok nagyobbadán megtszítítani az özvegy magyar királynét azon hamis vádaktól, melyekkel *Stumpf, Tschudi, Bullinger, Stettler, Johannes von Müller* és már svájci írók a XVI. századtól kezdve őt illették. Mi annál teljesebben sikerült nekik, minthogy a XIV. és XV. századi korírók és fönmaradt okmányok csakis magasztalólag emlékeznek e szent életű aszszonyról.

A jelen mű szerzője azonban egy más helyreigazítással szolgál, mely bennünket magyarokat még közelebből érdekel.

A berni történeti muzeumnak, ugyanis legemlékezetesebb tárgyát ama diptychon képezi, mely ott »Merész Károly, burgundi herczeg tábori oltára« czímén látható. Dr. *Bock*, a keresztény műrégiségek e kitűnő ismerője, e kis szárnyoltárt a svájci középkori műtárgyak fénypontjának nevezte.

Két, könyvként betehető és kinyitható táblából vagyis szárnyból áll az, melyek mindegyike 44 centimeter magas és 38 centiméter széles. A táblák alapja diófa kerettel körülvett hársfadeszka, mely kívülről megaranyozott és korai gót vésetekkel díszített ezüst lemezekkel van bevonva. Belseje pedig nagy fényű ötvösmű ékkő-díszszel és képekkel.

Mindegyik szárny közepét egy-egy, csaknem fekete jaspishból faragott kamea alkotja, mely kétsorosan van képekkel övezve. E domborművecskék byzanti eredetűek.

Az egyik kamea Krisztust a keresztfán, a másik Krisztust dicsőségében tünteti föl. Hozzájuk viszonyúlnak a belső képövek, melyek az Üdvözítő életéből vett újtestamentomi ábrázolatokat tartalmaznak. Számuk 16. E belső képövet 22 + 22, összesen 44 szentnek mellképe veszi körül. Köztök szent István, szent Imre,

¹⁾ J. W. *Aebi*, Blicke in das Leben der Königin Agnes von Ungarn. (1846.)

Hermann und Theodor v. *Liebenau*, Urkundliche Nachweise zur Lebensgeschichte der verwittweten Königin Agnes von Ungarn. (1866.)

Th. v. *Liebenau*, Geschichte des Klosters Königsfelden. (1867.)

Herm. v. *Liebenau*, Lebens-Geschichte der Königin Agnes von Ungarn (1868.)

Ugyanő, Hundert Urkunden zu der Geschichte der Königin Agnes von Ungarn (1869.)

Karl *Brunner*, Archivar in Aarau, Königsfeldens Schicksale. (1875.)

Kikhez számítandók még: *Lichnorsky*, Geschichte des Hauses Habsburg. — *E. Kopp*, Geschichte der eidgenössischen Bünde és mások.

szent László és szent Erzsébet láthatók. A képek mind pergamenre írt festmények és átlátszó hegyi jegecz-lapokkal vannak betakarva. Modorra nézve hasonlítanak a byzanti képekhez, de már észrevehető rajtok, hogy festőjük szabadulni igyekszik a keleti feszességtől. Több ily képnek eredetije a velencei szent Márk-templomban maig is látható. A képközöket aranyozott ezüst csíkok képezik, melyeket filigrán folyondárok, gömbölyűre (capuchon) csiszolt ékkövek, számszerint 102, és 112 darab nagyobb gyöngy díszítenek. Az egész mű — mint szerző világosan bizonyítja — velencei munka a XIII. század második feléből, helyesebben annak utolsó tizedéből.

A berni hagyomány azt tartja, hogy e clenodium egyik darabja a gazdag zsákmánynak, melyet a szövetszövetség svájciak a Grandson melletti ütközetben, 1474. évi márczius 2-án Merész Károly burgundi hercegtől elvettek. De szerző ez állítás tarthatatlanságát történeti adatokkal kimutatván, azt vitatja, hogy e diptychon egyike azon kincseknek, melyeket Agnes királyné Magyarországból magával vitt, s egyebekkel a königsfeldi zárdák templomának ajándékozott.

Tételét szerző fényesen bizonyítja. Legfőbb érve, hogy a leltárban, melyet Agnes királyné 1357. július 28-án a königsfeldi egyházi kincsekről készíttetett, elég világosan föl van véve e képes-tábla is.

Kimutatja szerző azt is, hogy e kincs a berniek birtokába 1524. december 1-én került, midőn a tanács a reformáció terjedésével azt a végzést hozta, hogy a königsfeldi zárda kincseit, nehogy elkallódjanak, átveszi.

Nagy alaposssággal vitatja aztán, hogy ez aranyos táblát Velenczében készítették egyenesen III. Endre király számára, és pedig még mielőtt az osztrák Agnest feleségül vette. Mi hozzá tesszük, hogy talán első nejének, Fenennának volt szánva ez ajándék, minthogy a sorban első nőszent, mely a jobboldali külső képövet díszíti, sz. Fumia, csakugy mint Fenenna egy Euphemiával. Talán majd az egyetlen czimer, (harántos keskeny pantallér vagy gerenda által ketté szelt vörös mező, s ennek mindegyik felében egy fehér kör), mely az egyik festményen látható, és melynek urát adni szerző nem tudja, rámutat a kujaviai Zemomisl hercegi családjára, melyből Fenenna származott.

Műbecse e diptychonnak, mind művészi kivitelére, mind korára való tekintettel, nem csekély. Régiségére nézve a velencei ötvös-művek közt a pala d'oroval és a San Marco ezüst frontalejával, valamint a San Salvatore pala d'argentojával versenyez. Festménye is kevés van Velenczének a XIII. századból, ha kiveszük sz. Márk mozaikjait.

Nagy szolgálatot tenne tehát az »Archaeologiai Értesítő« szerkesztősege, ha szerét ejtené, hogy e nevezetes magyar ereklyét jó másolatban és műértő leírásban mielőbb közölhetné az olvasó közönséggel. Találna Svájcban a régészet barátja még sok más magyar vonatkozású, fölötte érdekes tárgyat; például az engelbergi cappát, Agnes királyné művét; a königsfeldi üveg-festményeket a XIV. századból, III. Endre és Ágnes királyné képével; több magyar pecsétet, czímert, sőt egy-két legendát is. Hasznos volna megörökíteni ezeket, nehogy »üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen, kétesebb a jövő.«

Stammler plébános különben is igen szépen és »tanúlmányosan« irta meg érdekes munkáját, mely először a »Berner Taschenbuch« 1887. évi folyamában jelent meg. Rokonszenves indúlatáért pedig, melyet a magyar nemzet iránt több helyt kimutatott, különös köszönetünket is kiérdemelte.

PÖR ANTAL.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A szüenidő előtt utolsó ülést a választmány jun. 28-án tartá, melyen gr. Szécsen Antal elnökölt s melyen csak folyó ügyek intéztettek el.

1. Titkár bemutatja Barsmegye főjegyzőjének köszönő levelét, társulatunknak a megyei idegen helynevek visszamagyarosítása tárgyában eszközölt segédkezése, illetőleg munkálataiért A javaslat alapján a helyi bizottság már kidolgozta és kinyomatta előterjesztését (egy példányt hozzáuk is beküldöttek) s ennek tárgyalására rendkívüli megyei közgyűlést fognak összehívni. A munkálat a megye óhajához képest a régibb bizottságnak adatik ki netaláni észrevételei megtétele végett.

2. A titkár a nyári szünetre való tekintettel általános jelentést tesz a társulatnak sajtó alatt lévő munkálatairól. Mindenekelőtt a gr. Zichy család okmánytáráról jelenti, hogy az V. kötetből már 35 ív ki van nyomva s a kézirat már a többiekhez is a nyomdába lévén, még az öszszel meg fog e kötet jelenni. Gróf Zichy Ferencz úrnak, a család seniorának áldozatkészsége lehetővé tette, hogy most már a Zichy-codex egyes kötetei gyorsan kövessék egymást s amint Nagy Imre tagtársunk a bizottság szerkesztője közzelebről jelenté, még ez év folyamán sajtó alá adja a VI-ik kötetet is, melyben már nagyobb arányokban kezdődik a gr. Zichy család tagjainak köztörténelmi szereplése.

3. A br. Radvánszky Béla által szerkesztett »Házi Történelmi Emlékeink« I. kötetének kézlrata egészen a nyomdában van. 15 ív már ki is van nyomva s vagy ugyanaranyi van még hátra; úgy hogy jókora kötet lesz belőle. Ez a kötet egészen Bethlen Gábor korával foglalkozik. Legbecsesebb benne ama számadáskönyv, a mely Bethlen Gábor külföldi vásárlásait foglalja magában s mely egyike egész művelődés-történelmünk legnagyobb becsü emlékeinek. Adatbőségével, sokoldalúságával meg fogja ez lepni az olvasókat. Európa nagy részére kiterjedt Bethlennek kereskedelmi összeköttetése s udvarának fényét ez a számadás híven tükrözi vissza. Udvartartási, hadviteli, cselédségéről vezetett számadásai egészítik ki e kötetet, melynek hasonlóképp igen becses részét teszi az ő kincstárára vonatkozó adatok.

A többi kiadványa a társulatnak, a három folyóirat (a Századok, Történelmi Tár, Történelmi Életrajzok) párhuzamosan rendszeresen megjelenik mindenik a maga idejében. A Történelmi Életrajzok jövő évfolyamának programjáról egyelőre csak annyit jelez, hogy az Bakács Tamás életrajzával fog kezdődni Fraknói Vilmostól, s ennek stílszerű illusztrálására e nyáron megtételek az előkészületek.

Évdijas tagnak felvételtett: *Kenessey Gyula* ügyvéd Székes-Fejérvár, (aj. Salamon Vincze).

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását:

bevétel volt	3,842 frt 62 kr
kiadás »	382 » 32 »

pénztármaradék 3,460 frt 30 kr.

Ugyancsak pénztárnok jelenti, hogy br. *Kemény Gábor* régibb alapítványát 100 frttal emelte, mely a tőkéhez csatoltatik.

Ezzel az elnök szívélyes búcsút mondva a társulat tagjainak azon óhaját kifejezve, hogy azok elteltével újult erővel gyűlhessünk össze, bezárta az ülést.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— KOMÁROMBAN 1887-ben leginkább néhány buzgó benczés tanár kezdeményezésére egy a város és vármegye területét felölelő történelmi és régészeti egylet keletkezett, mely azon év elején megkezdte működését, s az első év eredményéről kiadta jelentését. A Társulat célja előkészíteni a megye monographiájának megírását, összegyűjteni s egy muzeumban rendezni a megye területén levő régiségeket, okmányokat, könyveket stb. felköltetni a közönségben az érdeklődést a megye története iránt s egyes ennek körébe vágó dolgozatokat publicálni. Jól körülírt s elismerést érdemlő program, s hogy ennek megvalósításához helyesen lát hozzá az egylet, azt az első évi jelentés bizonyítja. Hat számot tevő dolgozat van ebben az első évkönyvben: 1. Adalék a megye római hódoltsága korában (Gy. R.-től); 2. Bregetonban talált újabb felírtas kövek (Gy. R.-től); 3. Bregetonban talált régibb felírtas kövek (*Kosztka* Károlytól); 4. A thuri-szakállasi ref. góth. templom (Gy. R.-től); 5. Kun Anna boszorkánypere 1674-ből (*Gregovics* Gábortól); 6. Komárom városának múlt századi térképe (Gy. R.-től). Érdekes és változatos tartalom, ügyesen és jól írt czikkek. Az egylet elnöke *Zuber József* főispán, titkára *Gyulai Rudolf*, van 23 választmányi tagja. Összes tagjai száma 300-nál többre megy s mintegy ezer frt tőkével rendelkezik. Tartott már az első évben 2 közös két választmányi ülést. Hogy az eszme a városban és megyében termékeny talajra talált s hogy általában a választmány buzgón és jól megfélélt feladatának, mutatja, hogy már is számot tevő szép muzeumot s levéltárt tudott összegyűjteni. Általában már eddig is jól rendezett életképes társulatnak bizonyult, mely feladatát kétségtelenül sikerrel fogja megoldani

— A BÍHARMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET, júniusban Nagyváradon tartotta évi közgyűlését *Döry* b. főispán elnöklete alatt. A lefolyt 3 év alatt az egylet kellően megerősödött; muzeumot létesített, mely 650 igen szép és érdekes tárggyal gyarapodott. Bevételei felülmúlták kiadásait s így anyagilag is izmosodott. Az új tisztikar következőleg alakult meg: tiszteletbeli elnök *Döry* b. főispán, elnök: *Rómer Flóris*, alelnök: *Gyalokay Lajos*, titkár: *Karácsonyi Sándor*, ügyész: *Ritoók Zs.*, muzeumi őr: *Böhlöny Sándor*, pénztárnok: *Gálbory Sándor*. A választmányba következők választattak: *Bémer b.*, *Petrovics főigazgató*, *Bunyitay Vincze*, des *Echerolles Károly*, *Sipos Orbán*.

— AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET érdekében (melyről *Reiner Zsigmond* múlt füzetünkben említett röpiratta alapján azt irtuk, hogy kebelében visszavonás támadt s az egylet zátonyra került) a »Gyulafehérvár« cz. lap, 21. számában, »*Felvilágosítást*« intézett hozzánk. Lényege ennek az, hogy az egylet, egykét tagjának kiválása után »ritka összetartással működik azon, hogy létét nem ingoványra, mint állott előbb, hanem biztos talajra építse,« s hogy az egylet most már »a zavartalan, nyugodt, de biztos munkálkodás« útján halad. Mi ennek az ügy érdekében csak örvendhetünk s hogy úgy legyen, őszintén kívánjuk!

BÁTHORY SIGMOND SÍREMLÉKE.

Báthory Sigmond — Erdély szerencsétlen fejedelme — mint tudva van küzdelemteljes életét Csehországban végezte be. Hamvai Prágában a Czernin család sírboltjában pihennek, s emlékkövet ezek fölé halála után 16 évvel emeltetett hű bejárója: *Nemes György*. Gróf *Széchen Antal* társulatunk elnökének közvetítésére megkaptuk e sírirat hű szövegét, melyet — bár nem ismeretlen — bemutatunk olvasóinknak.

A sírkő alsó részén olvasható:

D. O. M.

16 obiit 13.

Lector disce, quibus fortunae ictibus pateat
humana majestas!

Sigismundum Bathorium Transsylvaniae

Principem extinctum tegit Boema terra.

Huc e solio arreptum immitis fortuna dejecit.

Caruisset sepulchro, qui sederat in solio, nisi famuli

fides etiam in tempestate inconcussa stetisset.

A felső részén:

Georgius Nemes de Waradgia Transylvanus Principi optimo in
utraque fortuna a Cubiculis cum lacrimis posuit 12. Martii anno 1629.

A KORJATOVICS-FÉLE OKLEVÉL.

Lehoczky Tivadar úr »Az egri befolyás stb.« című pályamunkám bírálatában első sorban azt kifogásolta volt, hogy én Koriatovics Tódor podoliai és munkácsi herczegnek a munkácsi (csernckhegyi) Szt. Bazil rendű zárda alapítására vonatkozó oklevelét valódinak tartom, — holott, szerinte, ez oklevel hamis volta már meg van állapítva.

Én a kérdéses oklevelet a Basilovics érvei alapján tartottam valódinak, — kimint tudjuk — ex professo igyekezett ez oklevél valódiságát gróf Batthyáni erdélyi püspökkel szemben bebizonyítani, miután ez (Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. pag 514.) egy állítólag 1493. febr. 6-án Korvin János által a munkácsi róm. kath. plebanus javára kiadott oklevél alapján a Koriatovics-féle alapító oklevél valódiságát megtagadta.

Miután azonban, Basilovics Schvartner szerint (Introductio in Rem Diplomaticam etc §. XXIII. p. 48.) nem bizonyítá be evidenten a Koriatovich-féle oklevél valódiságát — s így én sem igényelhettem a Koriatovich oklevele alapján tett állításaimnak a valódiságot föltétlenül, — hiteles és így döntő bizonyítékot ohajtván nyerni ez oklevél hitelessége mellett vagy ellen, bátor voltam dr. Ortway Tivadar jogakadémiai tanár urat, mint e téren szakembert, azzal a kéréssel terhelni: szíveskednék a pozsonyi káptalani levéltárban a Koriatovics-féle oklevél eredetijét felkeresni, azt a legszigorúbb kritikának alávetni s valódi vagy hamis voltát megállapítani.

E kérésem következtében dr. Ortway úr f. é. jun hó 2-ról a következő sorokkal örvendeztetett meg: »Tegnap megtekintettem valahára a kívánt okíratot s azt csakugyan meg is találtam. Velem együtt nagyságos Rimely Károly apátkanonok és levéltárnok, valamint tek. Hell Miksa káptalani ügyész az okmányt *valódinak* tartjuk. Pergamentre van írva, írása szép és könnyű olvasású, maga a pergament az időtől jól megfeketedett. A selyemzsinóron függött pecsét már nincs meg. Megjegyzem, hogy az okmányban a Koriatovics név Keriatovicsnak van írva.«

Ez utóbbi megjegyzést már Basilovics is megtette volt, azzal a magyarázattal, hogy a Koriatovics szóban az *o* betű a *K* betűvel ilyformán *Ko* levén egyesítve, — némelyek Keriatovicsnak, sőt Queriatovicsnak is olvassák, — holott a Tódor herczeg atyja Koriat nevű levén, fia csak is Koriatovics t. i. Koriatfi lehet.

ZSÁTKOVICS KÁLMAN. *)

*) Közöljük tisztelt munkatársunknak e nyilatkozatát: habár az a körülmény, hogy egy oklevél a hitelesség minden *külső* kellékével bír, egyáltalában nem igazolja, hogy az az oklevél valódi. Az okírat-hamisítók jól értették mesterségöket s kivált ilyen fontos anyagi viszonyokat illető dolgokban jól is végeztek. Elhiszem, hogy tisztelt barátunknak Ortwaynak a hitelesség *külső* kellékeit illetőleg teljesen igaza van, de ez még nem dönti el magában a kérdést.

Szerk.

MÉG EGYSZER A HÁZADÓRÓL.

Miután sikerült bebizonyítanom, hogy a házadó a XVIII. században városainkban csakugyan meg volt, és ebbe P. Zs. úr is belenyugodott, Sz. P. úr a »Századok« utolsó füzetében még mindig felveti a kérdést: *törvényes volt-e ez az adó?*

Szerencsére ebben a tekintetben is teljesen megnyugtathatjuk.

Az 1647. évi 78. törvénycikk így intézkedik a sz. kir. városokban levő *nemesi* házakról.

»16. §. Taxam vero a Domibus suis, non alio tempore, quam dum suae majestati solvenda post Diaetas imponitur, et tunc etiam ad instar concivium et nequaquam plus solvere debeant: Eisdem vero; Civitates superinde sufficienter quietare teneantur.«

Magyarúl. Taksát pedig csak akkor fizessenek, midőn azt a diéta ő Felsége részére kirójjá, akkor is a polgártársak módjára és nem többet. A városok pedig e felől állítsanak ki nekik nyugtatóványt. Az adót ő Felsége részére az 1715. o.-gy. óta állandóan megszavazták. Fizette azt tehát nemesi és polgári ház egyaránt, törvényesen. Ezt megerősíti az 1659. 51. t. cz. az 1681. 42-ik, az 1715. 63. és különösen az 1715. 77. ily szavakkal.

§. 4. Ut autem et ipsi Domini Praelati Magnates, et Nobiles Non Cives (uti et Cameratici et Bellici Officiales ac alii cujuscunque conditionis Homines) tam in Montanis quam in aliis Civitatibus Domos et Fundos civiles possidentes, ab iisdem in medium communitatum Civitatisium, ad mentem Articuli 78. 1677. proportioniter solvenda solvant.«

Úgy látszik sokkal kényelmesebb más emberre reá fogni, hogy a magyar közjoghoz nem ért, mint a Corpus Juris-t kellően megneézni.

MAR CZALI HENRIK.

MÉG EGYSZER »SAVNIK.«

Ezen czím alatt a m. é. »Századok« 643. lapján egy kis cikket írtam a cisterciek egykori klostromáról a Szepességen. Egy hónappal később Thaly Kálmán megjegyzéseket tett munkálatomra. Épen akkor a 16 szepesi város leírásával levén elfoglalva, mely e nyáron azon emlékönyvben fog megjelenni, melylyel a m. orvosok és természettudósokat fogják megtisztelni Tátrafüreden tartandó közgyűlések alkalmával: sürgős teendőim között olvasmányaimat el kellett hanyagolnom; és így megtörtént, hogy Th. K. észrevételei kikerülték figyelmemet. De mert azok részint a tárgyat, részint személyemet tekintve, némi felvilágosítást kívánnak, hallgatással azt nem mellőzhetem.

Thaly Kálmán azt állítja, hogy én Savnikról monographiát írtam. Quisque ipse est optimus interpret verborum suorum. Én azt sehol sem állítottam, nem is volt szándékom összefüggő és kimerítő történetet, vagy monographiát írni 2¹/₂ lapon. Minthogy Savnik a poprádi virágkert turistikus telep közelében az újabb időben gyakrabban látogatatik; szán-

dékom volt egynehány jellemző történeti adatot jegyezni fel róla. Th. K. azonban igénytelen rajzomat monographiának nevezi el és ezen szempontból tekintvén, hiányosnak találja.

Ha monographiát akartam volna írni, sokkal többet kellett volna még felemlitenem, mint azt Thaly Kálmán helyreigazításában teszi. Így p. o. nem szabad lett volna megfeledkezni a klastrom bérbeadási és csereviszonyairól. Lőcse városa 1497-ben az új év utáni kedden kiállított bizonyítvány szerint (melyet a felkai levéltárban másoltam) e város 6 évre bérbe vett földeket, melyekért 60 frtot, egy hordó sört s egy mázsa sót fizetett a klastromnak. A csereviszonyok még elébb fejlődtek ki. 1411-ben Savnik Stoyanfüldének nevezett birtokát Szepes-Szombattal Primfalváért cserélte. Zsigmond király maga helybenhagyja ezen cserét Temesvárt 1411-ben kelt oklevelében. Ezeket és ezekhez hasonlókat kellett volna elősorolnom a monographiában, a mit azonban írni nem akartam.

Abból a körülményből, hogy én Thököly Imrét Savnik birtokosai között nem soroltam fel, azt a merész következtetést vonja Th. K., hogy én azt nem tudtam, mert az Bélnél, Wagnernél föl nem található, hanem a m. tud. Akadémia kiadványaiban. Csalatkozik! Rövid rajzomban elégnék tartottam a Tökölyi-család egy-két tagját felemlíteni, annak kimutatására, hogy ez a kath. klastom valaha prot. kezekben volt. Hogy Tökölyi Imre is birta, azt bizony hamarabb tudtam, mint az 1868-ban a készmárki Thököly Imre naplói és emlékezetes írásai czímmel megjelent Akadémiai kiadványokban olvasható volt. A Lőcsei krónika Thököly és Rákóczi Szepességen viselt hadakozását részletesen leírja. Ott régen meg van írva és eleget olvastam Thököly Imre embereiről: »den 6 July 1678 haben die Curotzen das Castell Schavnik occupiret.« Még több is említetik ott az események folyásáról Savnik körül: »Den 15 Sept. kam H. Obrist Wachtmeister Lamb vom Straholdischen Regiment mit 5 Fahnen Fussvolk bestehende in 900 Manschaft samt einem Cornet-Reuter heran, nach Kesmark gingen auch soviel und nach Schavnik bey 300. Manu, allenthalben zur Besatzung. Sie wurden aber allesamt bis an Ort und Stelle von denen Ungarn verfolgt, wie dann selben Abend noch Larm geschlagen wurde, indem sich die Curotzen der Stadt näherten und beyrn H. Silvesters Joanelli 8 Pferd und den Michel Sontag item 4 am den Wegen, welche Wein und allerhand Victualien in die Stadt bringen sollten, wegnahmen, die Knechte geschlagen und den Wein ausgetrunken haben...« A ki ezeket tudja, annak nem lehet azt imputálni, hogy Tököly Imrét mint savniki birtokost nem ismeri.

Azon gyanúsítást, mintha én Bél Mátyás, Wagner s több efféle régibb kiadványokat szentírásnak tartanék és azok alapján írnám műveimet, — kénytelen vagyok, mint reám nem illőt, visszaútasítani. Évek óta kutatom a szepesi levéltárakat és másolom a százakra menő fontos okmányokat, a Szepességre vonatkozó régibb kiadványokat is ismerem, de a mel-

lett az újabb műveket is használok, ha céloknak és feladatoknak megfelelőnek.

Az épület mestereit és vezetőit nagyra szoktuk becsülni, de azért a legutolsó napszámokra sem kell kicsinylőleg lenézni, mert az ő munkája is szükséges és hasznos.

WEBER SAMU.

A ZOVÁNYI RÉSZJÓSZÁG ADOMÁNYOZÁSA.

A' »Századok« mult évi 8-ik füzetének 67-ik lapján ez olvasható:

»1612. decz. 1-én Bethlen Gábor a Zoványi részjóságot, melyet addig Kertzeghi Péter bírt, — de miután az ország articulusa ellenére nem hódolt meg neki, elvesztette, Kapy Andrásnak adományozza hű szolgálataiért.«

Ezekkel ellenkezőt bizonyítanak a kezeimnél levő s az alábbiakban közlendő hiteles átirásban foglalt adatok — melyek szerint Kertzeghi Péter a Kapy István defectusán fejedelmi rendelkezés alatt álló — és az országgyűlés által is neki ítelt zoványi részjóságot 1611. november 12-én kelt adomány levélnél fogva Báthori Gábor fejedelemtől kapja hű szolgálatai jutalmául — ezeket Báthori Istvánné Kosztka Sofia udvari gyalogjaival újabban elfoglalta — de Bethlen Gábor 1614-én Kertzeghi Péternek visszaadatni rendeli — kinek leányágon lévő maradékai — ezek közt közlő is — ezen birtoknak a jelzett időtől fogva háborítatlan birtokában vannak jelenleg is. Áll pedig ezen birtok Zoválynak felc részéből — melyhez, mint caput bonorumhoz tartozik a jelenleg arányosítás alatt álló mintegy 16.000 holdnyi Nagy Rét erdőnek illető része, a Réz erdő alatt fekvő 18. helységbeli földesúri jogokkal — míg a másik felét Zoválynak tartozékival együtt a gr. és b. Bánffy család bírja Báthori jagon.

Az idézett okiratok a következők:

1. Humillima supplicatio egregii Petri Kertzeghi ad s. d. Pr. Kegyelmes Uram! Minthogy Zovánbeli portiomat énnekem az országh megítélte, mely portiomat ennek előtte Báthori Istvánné asszonyom hatalmasúl törvénytelen elfoglalt vala, Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak alázatosan könyörgök, kegyelmességéből parancsoljon az Kraszna vármegyei ispánoknak, kifogalván kezéből, az országnak végzése szerint bocsássák kezemben. Melyet Ngodnak, mint klmes uramnak hiven meghszolgálok. N. K. V. V.

2. Princeps Tranniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum com. Magn. gen. egr. et nobilibus comiti, vicecomitibus, et jucl. comitatus Kraznensis.

Salutem et favorem uram. Mi vitézlő hívünk Kertzeghi Péter adá értésünkre, hogy [Zováni ne]vő faluban bírt [portióját] az néhai Somlyai Báthori István Kocztka Sophia tölle törvénytelen [módon elvötte] volna, és mostan is ellene bírná, neki nyilván való nagy kárára. Minthogy azért azt.térnék az ország és mostani gyűlésében megítélte: intjük

Kegyelmeteket, sőt hadgyuk s paran[csoljuk is, hogy] az megirt zovánbeli portióját visszafoglalván Kertzeghi Péternek Secus non facturi, praesentibus perlectis exhibendi restitutis. Datum in civitate nra Alba-Julia mensis Martii Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Decimo.

3. Báthori Gábor fejedelem 1611. nov. 12-én Nagy-Váradon kelt adománylevelével a zoványi részjóságot, mely bejárója Kapy Miklós magtalan elhalálózása következtében az ő rendelkezési jogkörébe esett vissza, bejárójának Kerczeghi Péternek adományozza hű szolgálatai megjutalmazása végett, melyeket az jó és bal szerencse közt iránta tanúsított.

4. Bethlen Gábor fejedelem 1614. ápr. 12-én Bélmeszegen kelt parancslevele Krasznavármegyének. Panasolja Somlyai Kertzeghi Péter, hogy özv. Báthory Istvánné Kosztka Sofia ez évi január 20-ika körül az ő zoványi részjóságát, »in cuius quieto et pacifico dominio aliquot jam annis fuisset« minden hozzátartozandóságaival hatalmasul elfoglalta s elfoglalva tartja. Elrendeli tehát, hogy e rendelet keltétől tizenötöd napra idézzék meg rövid lejárati perre a fejedelem személye elé.

Közli: INCZE KÁROLY. *)

GYÜRÜKIÁLLÍTÁS.

Egy hónapon keresztül nagy műbecsű s egyébként is ritka kiállítás volt látható Budapesten, az Andrássy-úti műcsarnokban. *Tarnóczy Gusztávné* urhölgy állította ki jótékony célra gazdag gyűrűgyűjteményét. A kiállítás képekkel is illusztrált catalogusát Dr. *Szendrei János*, az országos régészeti társulat titkára s a kiállítás rendezője készítette. **) Ezen kívül ugyancsak ő úgy a megnyitáskor, mint a kiállítás tartama alatt többször is terjedelmesebb előadást tartott a gyűrűről általában culturtörténelmi és művészeti szempontból.

Tarnóczyné gyűjteménye számánál fogva egyike közép Európa leg-gazdagabb e nemű gyűjteményeinek, a mennyiben ma már a 2800 darabot meghaladja. Általában gyűrűgyűjtemények igen ritkák. A nagyobb nyil-

*) Ez okiratok kétségtelenül igazolják, hogy a zoványi részjóság soha sem ment a Kapy Miklós birtokába. De ez nem zárja ki azt, hogy az adományozás meg ne történt volna: hogy az megtörtént, igazolja az, hogy az eredeti adománylevél megvan a maros-németi levéltárban. Valószínű, hogy Kerszegi Péter időközben letette a homagiumot s ezzel Bethlen is elismerte az ő birtoklási jogát.

**) Dr. *Szendrei János*. Képes Kalauz az országos nőipar egyesület javára az iparművészeti muzeum helyiségeiben rendezett gyűrűkiállításához. Budapest, Franklin-Társ. könyvnyomdája. 1888. 8-adr. 62 lap.

város muzeumokban természetesen mindentűt nagyobb számmal vannak, a nevezetesebb magángyűjtemények azonban már igen könnyen előszámlálhatók. Ilyenek a *Strauss*, *Spitzer*, báró *Pichon*-féle gyűjtemények és nálunk gróf *Andrássy* Manó gyűjteménye.

Szendrei a Tarnóczy-féle gyűjteményt a következő csoportokra osztotta, — a mely egyszersmind fogalmat nyújt e gyűjtemény változatosságáról és gazdagságáról: I. Óskori gyűrűk: a) Bronzkoriak, b) Népvándorlásokoriak. II. Egyiptomi gyűrűk: Scarabeusok. III. Antik gyűrűk: a) Görögök, b) Rómaiak, c) Keleti és bizantén gy. IV. Régi, renaissance és újabbkori Cameák. V. Intagliók. VI. Czímeres és pecsétnyomó gyűrűk: a) Ékkövek és félékkövekkel, b) Fémbe vésve, c) Magyar történelmi vonatkozásúak. VII. Zománczos és ékköves gyűrűk. VIII. Ékköves gyűrűk. IX. Keleti török, arabs és héberfelíratos gyűrűk. X. Érmekkel foglalt gyűrűk. XI. Emlék-, dísz-, jelvény-, szertartásos- és babona-gyűrűk. XII. Vegyesek. XIII. Utánzatok, hamisítványok.

A leggazdagabb csoport a címeres- és pecsétnyomó gyűrűké, a mennyiben 850 drból áll. Ez bír reánk nézve legnagyobb becsesél, a mennyiben számos benne a történelmi érdekű, különösen pedig címertani szempontból valóban komoly tanulmányozásra méltó. A XV-ik századból kezdve szakadatlan sorozatban tanulmányozható benne a címerek fejlődése, mit még becsesebbé tesz reánk nézve az, hogy túlyomó nagy részük magyar címerekből áll.

Szendrei már egy év óta foglalkozik e gyűjteménnyel, készítve annak teljes leíró catalogusát, a melyet a gyűjtemény tulajdonosa, vaskos kötetben, gazdagon illusztrálva fog már legközelebb kiadni. A szakirodalomban a gyűrűkről egy teljes képet nyújtó rendszeres munka még külföldön sincsen, a mi irodalmunk pedig alig néhány rövidke czikkből áll; — a munka megjelenését tehát a szakemberek bizonyára örömmel fogják fogadni.

Y.

A MAROS-VÁSÁRHELYI KIR. TÁBLÁNÁL BIZTOSÍTÁS VÉGETT LETETT CSALÁDI LEVELES LÁDÁK.

A maros-vásárhelyi kir. tábla elnöke Oberschall Adolf felszólította alólírottat, hogy nézné át a kir. táblánál letett családi leveles ládákat. Tizennégy ládát átnézvén, azokban a következő történelmi tekintetben is figyelmet érdemlő leveleket találtam:

1. Gyanús, hamisított okmányok, nemes levelek.

2. Gr. Ferrari Erzsébet, Magyar-Zsákodi Horváth Antal gubernialis consiliarius özvegyének leveles ládája, 1837-ben készült leltár szerint.

a) V. Károlynak 1536-ban Nápolyban Virgilius Amoris de Atella jogtudor számára adott római polgári diplomája.

b) 1536. *Ferráti Bertalan* collationalisa.

c) *Bajkó Jakab* és fiai János és Demeter sárfalvi jóságaikra (*Háromszéken*) vonatkozó okmányok 1597-ből.

Bajkó Jakab végrendelete 1625-ből.

d) Rákóczi György 1634. Cseffei Kristóf defectussán Vessződöt N.-Küküllő megyében és Farkastelkét Alsó-Fehér megyében Peteki Cseffei Benedeknek adományozza.

3. *Földvár leveles ládájában*: genealogiák: bethleni Apa, Haranglábi, Barcsai, Földvári, Aranyi és Rápolti, derzsi Petki János, Tárnok Macskási sat. családokról.

1679. jun. 19. Tofacus szerződése Teleki Mihálylyal, Bethlen Miklóssal, Macskási Boldizsárral, a Gilányi Gergely-féle javakat illetőleg. Néhány gyászjelentés a mult századból.

4. *Borbátvizi, Puji és ezekhez tartozó Buda családot* illető jóságra vonatkozó levelek, okmányok. 1523. Tamás vajdától, Borbátvizi Jánosnak.

1523—1524-ből inquisitiók. Zólyomi Miklós 1662. gyűlést hívó levele Hunyadra, a homagium letétele végett.

Galaczi Buda János követ számára instructio Ibrahim pasához 1687. nov. 6. Pestesi Balogh-család sat.

5. *Simorai Simoni György* oklevelei (generális a Kálnoki ezredben 1782. Szászvároson.)

Néhai gr. Ferrati Bertalan özvegye gr. Kálnoki Ágnes végrendelete 1749. Sáralfván.

6. Gr. Bethlen József, Leopold és Ferencz osztályos pereihöz tartozó levelek.

7. Béli Judit utódaira vonatkozók (lekiüldötték Bécsből.)

8. Miske-családra vonatkozók. Nyárad-Andrásfalva községnek és helyeinek felosztásáról szóló levél 1759. aug. 19.

9. *Baranyai Gergely* (magyar-járai) kir. táblai ülnök, iskolai apró curiosumok e század első feléből.

10. *Nádudvari család leveles ládájában*:

a) Kis-Jenőre privilegium István királytól 1270-ből.

b) 1489. Lépes Tamás tárnok Macskási Péternek adja Hunyad megyében birtokait (Chokmo, Terek, Alsó-Városvize, Felső-Városvize, Omboz sat.)

c) Palatics László okmányai Algyógyról 1515—1516. évekből.

d) Macskási János fiát Gáspárt 1530 (?) beigtatják Nádas, Oklos, Kalán, Telek, Ohaba és Zachalba birtokokba.

e) Izabella 1550. Alsó- és Felső-Városvizét több más faluval együtt Katának, Baládfi feleségének és Sárának, Ombozi Miklós feleségének donálja.

f) Izabella 1556. Ombozi Miklósnak donálja a szóvati király-erdőt.

g) 1551. » » compositioja a szóvati portió-ról Erdélyi Jánossal.

h) 1517. dominica Quasimodo. Buda. II. Lajos király által Koppány Gergelynek és testvéreinek Márton és Ambrusnak adott nemes levél. Medve a czímeren, a nyakán átszúrva a vadászoktól. (szép és ép.)

i) Tárnok alias Macskási Péter genealogiája, jegyzette Gávai Miklós.

k) Déda, Szóváth, Badók, Omboz (kolosmegyei), Kis-Jenő, Derzs, Kékes, Lozsád, Poklostelke, Noszój, Giroth, Nagy-Oklos, (szolnok-dobokamegyei) Felső-Nádas, Déva, Maros-Némethi és Nándorválya (hunymegyei) helységekre vonatkozó okmányok.

11. *Cseri Farkas és Miklós* levelezése 1821-től fogva.

12. *Bőjthi Antal* végzkei plébános, 1794-ben 314 lapra terjedő magyar nyelvtan írója és testvérei: Imre, Mihály és Teréz, Szárhegyi gr. Lázár Ádám második neje, ki a végzkei r. kath. templomot 1780—1791. építtette, családi és peres okmányaik.

13. *Árkosi Zsigmond* — gr. Lázár János ügyvéde, levelei és iratai:

a) egy csonka magyar színdarab 5 felvonásban 2—92 lap, (itt megszakad.)

b) Aranka György gyászjelentése.

c) Kovásznai Sándor: *Laudatio funebris* 1761. Utrecht, eredeti kézirata; megjelent nyomtatásban is. Gr. Lázár Imre, Lázár János fia halálára írta, mint volt ephorusa.

d) Régi feliratok: Nálacza, M.-Peterd, Fehérvár, Klopotiva, sub propugnaculo Kender inventae inscriptiones.

14. *Hegeüs Jánosné* ládájában.

Kis-Solymosi Kozma János nagy-nyulasi és uzdi-szt. péteri unitárius pap egyház-történelmi jegyzetei, Árkosi Veres Bálintnak ajánlva. Két füzet 4-r. pár ívből áll. 1826. és 1833.

KONCZ JÓZSEF.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. 1888. XIII. köt. 3. füz. — Boerner: *Zur Kritik der Quellen für die Geschichte der h. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen.*

Rath G., *Siebenbürgen*: Nach Vorträgen. 2. Aufl. (Heidelberg. Winter. 1888. 2 M.)

Mell Ant., *Histor. und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis ins XIII. Jahrhdt.* Quellenmässig dargestellt. (Graz-Styria. 1888. 2 M.)

Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens. 1888. 22. köt. Több cikket tartalmaz, mely hazai történetünket érdekl. Így mindjárt az első értekezés *Markgraf-tól*, »Die Entwicklung der schlesischen Geschichtschreibung.« Továbbá *Friedensburg* értekezése: *Einführung in die schles. Münzgeschichte.*

Allgemeine (Münchener) Zeitung. Die Capitulation der ungarischen Armee bei Vildgos am 13. August 1849. (1888. 120. sz.)

Weisz F. G., Chronik der Stadt Breslau von der ältesten Zeit an. (U. ott. Woywod. 1888. 1185. l. 15 M.)

Ausland. (1888. 19. sz.) *Siebenbürgen vor 30 Jahren.*

Numismatische Zeitschrift. (1888. XIX. 1. 2.) *Fiala, Der Senitzer Münzfund.* — *Höfken: Münzfund bei Gross-Kunisa.*

Wierzbowski Theodor: Vincent Laureo, évêque de Mondovi, nonce apostolique en Pologne 1574—1578; et ses dépêches inédites au cardinal de Côme, recueillies aux archives secrètes du Vatican. (Warschau 1887. Berger. VIII. 757. l. 80). — Laureo nuntius Lengyelországban egyrészt a tridentini zsinat határozatainak keresztülvitele, másrészt II. Miksa megválasztása körül fáradozott. Ez utóbbi ügyben oly tulbuzgalmat fejtett ki, hogy Lengyelországból kiutasították. Mindazonáltal 1577-ben visszatért és *Báthory István* királyi jó viszonyba lépett. Noha *Báthory* a varsói conföderációra megesküdött, elnézte a nuntius sürgetésére, hogy a *piotrkowi* zsinat e conföderációt kiátkozta. (V. o. Liter. Centralblatt 1888. 22. szám.)

A berlini »*Verein für die Geschichte der Mark Brandenburg*« utolsó ülésén (máj. 9.) *Fischer* tanár *Derfflinger* tábornokot mint diplomatát ismertette és kivált annak erdélyi és svéd követségéről emlékezett meg. *I. Rákóczy* György udvarában *Torstenon* nevében az erdélyi és svéd hadak közös hadviselésének terve iránt alkudozott. (Deutsche Liter. Zeitung 1888. 22. sz.)

Ballagi Géza: »A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig című művéről a bécsi *Fremdenblatt* hozott bő ismertetést *Huszár Imre* tollából. (1888. máj. 31.)

Roth. Aus trüber Zeit. (Erdély történetéből 1600—1607.) Ismertetést hoz a lipcei *Centralblatt* 1888. 24. száma.

Bodenstein dr. 100 Jahre Kunstgeschichte Wiens. 1788—1888. (Bécs, Gerold. 1888. 10 M.)

Arneth, Maria Theresia. (Lipcese. Duncker-Humblot. 1888. 1 M.) Külön lenyomat az »*Allgemeine Deutsche Biographie*«-ból.

Buchholz, Ekkehard von Aura. (Lipcese. Duncker. Humblot. 1888. 4 M. 60). IV. és V. Henrik császár korához szolgáltat adalékokat.

Schrattenthal, Hyppolyte Taine und Julius Schwarcz. (Eisenach. Baumeister. 1888. 50 Pf.)

Revue de l'art français. (1887. nov. füz.) *Coyecque: Documents notariés sur Jullien de Hongrie.*

Société nationale des Antiquaires de France. Séances. — *Müntz* az idei február hó 15-én tartott gyűlésen *Hunyadi Mátyás* egy képét mutatta be, melyen a király lóháton, fegyveresen fel van tüntetve, egy a *Barberini* könyvtárban őrzött dessin nyomán. Ez alkalommal *Müntz* *Mátyás* király ikonographiájáról is értekezett

Bibliotheca Historica. 1888. 3. füz., hozza az 1887. évi magyar történeti művek névjegyzékét. (324—329. oldalon). A jegyzék azonban nem teljes.

Zeitschrift für christliche Kunst. 1888. 3. füz. *Der Hausaltar* König Andreas II. von Ungarn. (A cikk írója *Schneider F.*)

Összeállította: MANGOLD L.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM

A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. JUNIUS.

Czeglédi István kiadatlan levelei. (A Teleki nemzetség maros-vásárhelyi levéltárából.) Közli *Koncz József. Prot. Egyh. és Isk. Lap* 26. és köv. sz.
Dudás Gyula. A szegedi Szt. Döme templom. (Történeti és régészeti szempontból. *Szegedi Napló* 134. sz.

Findura Imre. A Rimaszombathy-család. *Gömör-Kishont* 23. sz.

Kis Ernő. Egy fejezet Pápa történetéből. A várbeli zsoldos hadak felzendülése. *Pápai Lapok.* 25. sz.

Kiszélák Sándor. Balmaz-Ujváros régi neve. *Debreczeni Ellenőr.* 107. sz.
Máramaros vármegye főispánja (1303-tól 1888-ig) *Máramarosi Lapok* 25. sz.

Mezey Miksa. A könyvnyomdászat története nálunk a XV. és XVI. században. *P. Napló* 177. sz.

Per menete 1561-ben. *Szatmárm. Közlöny* 26. sz.

Római pápák és a magyar nemzet. igazság 6. sz.

Sinka Ferencz. Hunyady János török hadjáratai s a pápák. Vázlatos korrajz. *Veszprémm. Közlöny* 20—25. sz.

Szabó József. Pótló-adatok a Rimaszombathy családhoz *Gömör-Kishont* 24. sz.

Szádeczky Lajos: Hadjárat az oroszok ellen 300 év előtt. *Nemzet.*

Szegedi boszorkányperek. *Szabadkai Hírlap* 24. sz.

Téglás Gábor. Régi arany karikákról. (Régészeti tárcza.) *Fővár. Lapok* 177. sz.

Thököly Imre ifjúsága. *Sz. L. Vasárn. Ujság* 24. sz. képekkel.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

A HADTÖRTÉNETI KÖZLEMENYEK II. füzeté, a mely jun. közepén jelent meg, méltó folytatása az elsőnek, melyet osztatlan tetszéssel fogadott a közönség és sajtó egyaránt. Ez is ép oly gondosan van szerkesztve s oly változatos és érdekes tartalommal jelent meg, csinos műmellékletek kíséretében. A vaskos füzetet Báthory István lengyel király arczképe után

Hollán Ernőnek szépen írott alkalomszerű czikke nyitja meg *Mária Teréziáról és hadvezéreiről*. Ezt követik *Szilágyi Sándor* Adalékai két tüzérszertár történetéhez I. Rákóczy György idejében. A fejedelem pataki és gyulafejevári ágyúöntő gyáráról olvasunk ebben jellemző adatokat. *Majláth Béla* a »hadtörténeti ereklyék a m. n. muzeumban« összeállításával és leírásával, (melyet szép illusztrációk kísérnek) hasznos munkát végzett. *Balázs György* Érsekújvár várépítészeti rendszeréről és katonai szerepéről kezd érdekes tanulmányt közölni; arról a várról, mely Buda és Esztergom elvesztése után oly fontos végvára volt felső Magyarországnak a török ellen. Nagyon érdekes benne főkép Ujvár ostroma és bevétele a törökök által 1663-ban. *Szadeczky Lajos* Báthory István az oroszok ellen viselt hadjáratai történetét folytatván, Polock ostromát írja le e közleményben. *Acsády Ignác* »végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században« cz. tanulmányát fejezi be. A szerkesztő Rónai *Horváth Jenő* pedig a várnai csatáról írt jeles hadtörténeti tanulmányát, a mely e nevezetes csatának lefolyását és szerencsétlen kimenetelének okait szakszerűen tárgyalja és fejti meg. A tárczában változatos és érdekes hadtörténeti apróságokat olvasunk, többek közt II. Rákóczi Ferencz tábori őrszabályzatát 1705-ből, *Thaly Kálmántól*, *Széchenyi István* kiváló és döntő szerepléséről a lipcei csata előkészítésében (1813), *Ochvárdytól* könyvismertetések, *Szinnyeytől* irodalmi szemlét, *Szendreitől* egy érdekes hadtört. okmányt 1427-ből. A mellékletek Polock várát és az ostromló magyar-lengyel-litván sereg felállítását (1579.) és Érsekújvár 1663-iki ostromát tüntetik fel. E rövid ismertetésből is látható, mily változatos és érdekes tartalommal igyekszik a Hadtört. Közl. kitűzött célját, a magyar hadi történetírás ápolását és fejlesztését és a hadtörténelem iránti érdeklődés felkeltését előmozdítani. Valóban megérdemli e folyóirat a vitéz magyar nemzet minden mívelt fia figyelmét, érdeklődését és pártfogását. Előfizetési ára egy évfolyamra (4 vaskos füzet) 4 frt, a mi a Franklin társulathoz küldendő.

— A TURUL ez évi II. füzetében *Thallóczy Lajos* »az illyr czímergyűjtemények« czíme alatt a bosnyák és hercegovinai heraldikai és történelmi emlékekkel foglalkozik. *Thaly Kálmán* a galanthai Esterházyak fraknai vonalának nemzedékrendéhez közöl adatokat. *Fejérvpatak* László a Petneházy család XV. sz. czímeres nemes leveleiről folytatja értekezését, színes nyomásban is közölve egy 1462-ből eredő családi czímet. A többi czikkek: az Anjouk genealogiája, különös tekintettel a magyarországi ágra II. közl. *Wertner Mór*tól; Budapesten volt egyházi testületek pecsétjei *Némethy Lajostól* és vegyes közlemények.

— Az »ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ« jun. füzetében *Hampel József* a Nagy Lajos korából származó ötvösművekről és az erdélyi ötvös-iskoláról kezd nagyobb műtörténeti tanulmányt, szép illusztrációk kíséretében. *Csontos* János Mátyás és Beatrixnak a Corvin codexekben levő arczképei ismertetését folytatja. Dr. *Hoernes*, osztrák szaktudós az osztrák praehistoricus kutatások eddigi fejlődését, és tud. eredményeit kezdi ismertetni. A kisebb

közlemények hosszú sora követi e nagyobb cikkeket. Megemlítjük ezek közül *Ballagi* Aladár cikkét a magyar tárgyú emlékekről Orosz- és Lengyelországban, melyben a czenstochowi kolostor képeit, szobrait stb. írja le.

— A HAZUNK májusi füzetét *Némethy* Lajos társulatunk vál. tagja nyitja meg »Budapest-Krisztinaváros történetére« vonatkozó történeti feljegyzéseivel. Azután több nyers, feldolgozatlan történeti anyag közlése következik, melyek közt becsebbek *Walther* Imre naplója 1846—50-ból. *Szalay* Józseftől egy honvéd élményei, *Höke* Lajos, a legújabb kor eme szorgalmas tanulmányozója, napjaink történetéről ír. Ezt aztán több kisebb közlemény követi s a füzetet Szinnyei repertoriuma zárja be.

A FIGYELŐ máj. és jun. füzeteiben több irodalomtörténeti közlemény után (Kúthy Lajos élete és munkái dr. *Váli* Bélától; Buczy Emil, *Lázár* Bélától; a humor és Arany János humora *Hentz* Jenőtől) általános figyelmet érdemel *Csaplár* Benedek közleménye, a melyben Révai válságos viszonyait Esztergomban s áthelyezését Komáromba fejtegeti. Végül két polemikus nyilatkozatot olvasunk *Kulesár* György ügyében, *Kulesár* Endrétől és *Zorányi* Jenőtől s az egészet Szinnyei repertoriuma zárja be.

— A LUDOVIKAI AKADEMIA jun. havi füzete *Mária Teréziáról* írt rövid 3 lapnyi dicsőítő sorok után a magyarok első hadjáratai Európában és különösen Franciaországban« cz. a. *Dussieux* francia történetírónak 1839-ben ugyane tárgyról írt történeti értekezését, mely a francia Academie des Inscriptions et Belles-lettres részéről kitüntető jutalmat nyert, ismerteti és commentárja *Szécsi* Mór százados tollából.

— A BACS-BODROGVÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE IV. évfolyamának II-ik füzetében a *Zichy* grófok Okmánytárának Bodrogvármegyére vonatkozó okiratait *Grosschmied* Gábor a szerkesztő és társulati titkár ismerteti, s *Dudás* Gyula az alföldi halmokról kezd meg egy tanulmányt.

— A TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ, a Délmagyarországi Muzeum *Pontelly* által szerkesztett derék folyóirata III-ik kötetének negyedik füzete érdekes tartalommal jelent meg, melyből kiemeljük az Aradi vár építését *Márki* Sándortól, *Alibunár* történetét *Milleckertől*, s a régi keresztény sírkövek symbolumait. A füzetet változatos tárcza zárja be.

— A »MAGYAR NYELVÖR« 14. füzetében a történelem barátjait leginkább érdekkelhetik a magyar elemek az északi szláv nyelvekben, *Halász* Ignácztól, amennyiben az ilyen kutatásoknak a művelődéstörténelem sok hasznát veheti és alább az *Ujlaki* István és *Szilágyi* Sándor nyelv-történeti adatai.

— A NEMZETGAZGASÁGI SZEMLE I—III. füzetében (melyet dr. *Heltai* Ferencz szerkeszt) dr. *Acsády* Ignác beható s eredeti forrásokon és levéltári kutatásokon alapuló tanulmányt írt: közgazdasági állapotainkról a XVI. és XVII. században.

— A MAGYAR SION máj. és jun. füzeteiben *Zsatkovics* Kálmán, társulatunk egyik munkás tagja, a munkácsi gör. szert. egyházmegye területén lévő körtvélyesi apátság történetét írta meg.

— A MAGYAR ZSIDÓ-SZEMLE júniusi füzete folytatja Kohn Sámuel gonddal írt s nagy részben új forrásokon és kutatásokon alapuló tanulmányát Péchy Simonról s ezuttal szombatos imakönyveit ismerteti.

— Az »ARMENIA« jun. füzetében *Márkovich* Jakab folytatja a régi Örményország története elbeszélését.

— A »ROMAENISCHE REVUE« jun. füzete politikai tendentiosus cikkek után, (melyek a karánsebesi választás és Mocsáry Lajos magasztalásában culminálnak) 3 levelet egy történeti cikkecskének is szentel »30 év a római történetből Dáciában és Mósiában (243—273-ig).«

— Az »UNG. REVUE« jun. füzetét *Hunfalvy* Pál nagy tanulmányával nyitja meg az Ural népeiről és azok nyelvéről. Történelmi szempontból azért nevezetes ez, mert bevezetésében a magyarok régi hazájáról értekezik az Ural és Volga vidékén s azután tér át az urali népek, sirjéneke, votjákok stb. tárgyalására. Még két érdekes történeti közleményt olvassunk e füzetben: Laski Jeromos, a XVI. sz. 20-as 30-as éveinek eme kalandor diplomatajáról, *Hirschberg* Sándornak Lembergben megjelent nagy monografiája ismertetését *Bostel* tollából és *Schmidt* Vilmos munkáját Bethlen Gábor összeköttetéseiről a lengyelekkel.

IRODALMI SZEMLE.

— A SZÉCSÉNYI CASZINÓ ÉS GAZDAKÖR történetét, félszázad fennállásának emlékéül, megírta *Pintér* Sándor tagtársunk, az egylet egykori elnöke. Igen érdekes és tanulságos monographia ez, mely egy kis város félszázados életének, küzdelmeinek, sikereinek hű képét adja, s mely annyival érdekesebb, mert írva is szépen és jól van. S e tekintetben példányul szolgálhat arra nézve, hogy lehet egy ilyen helyi érdekű dolgot a nagy közönségre nézve is érdekessé tenni. Mert nemcsak a szorosán tárgyára tartozó adatokat vette fel, hanem a szécsényi társas-életnek is képét adja — természetesen kimerítőbben arról a korról, melynek maga is tevékeny tagja volt. Valóban minden ilyen monographia egy darab művelődés-történeti részlet — melynek korunk egykori történetírója igen jó hasznát fogja venni. A szécsényi kaszinó félszázados fennállása alatt emberül betöltötte feladatát, habár súlyos napjai voltak, s nemcsak az ellenséges irányú felső hatalommal kelle küzdenie — mint az ötvenes években — hanem a részvétlenséggel, apathiával: de néhány tagjának buzgósága mindig legyőzte az akadályokat. Minő boldog időkről olvassunk e lapokban, midőn 50 év előtt egy Katalin-bál alkalmával »a hangászoknak fizetődött 8 frt« egy éjszakára, a cigány zenekar vacsorája került 54 krba s söre 28 krba — pedig ez a zenekar 9 tagból állott: — tehát az összes költség 8 ft 82 kr pengő pénzben — a mi a mai osztrák értékben 9 frt 75 krt tesz. Ez volt természetesen a hivatalos kiadás — hogy ezenkívül mit fizettek a mulatók,

azt nem találjuk feljegyezve. A szécsényi casino és gazdakör társulatunknak is tagja.

— A PETRIK GÉZA által szerkesztett »Magyar Bibliographia«-nak 1711—1860-ig első 15 ivre terjedő füzeté, mely az A. betűt s a B-nek egy részét foglalja magában, megjelent. E munka bibliographiánknak utolsó nagy hézagát, mint a megjelent füzet mutatja, igen jól tölté be. Nem csak a bibliographiával hivatásszerűleg foglalkozókat, hanem általán az írókat és szakembereket érdeklő munka ez. A gyűjteményes munkáknak, folyóiratoknak egész tartalmát közli, minden tudomány-szakból, például Hormayr Archivjából minden hazánkat érdeklő czikk fel van említve. A rendezés czélszerű, a kiállítás diszes. A kiadást Dobrovcszky könyvtáris tag-társunk vállalta el, s azzal tudományosságunknak jó szolgálatot tett.

— KARÁCSON IMRE egy 117 lapra terjedő s gondos tanulmány nyúl készült monographiát írt a XI. és XII. századi magyarországi zsinatok-ról s azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonyáról. E kötetben szent István törvénykönyve, a szabolcsi zsinat, az esztergomi nemzeti zsinat s a Kálmán idejében tartott két zsinat vannak ismertetve. A munkáról bővebb ismertetést fogunk közölni, addig is ajánljuk az olvasók figyelmébe.

— GIESZWAIN SÁNDOR pályanyertes munkájából »Mizraim és Astur tanúsága«, mely a szentírás szövegét az egyptologia és a pyrologia adataival hozza összhangzásba, a II-ik kötet is megjelent. Ábrák és térkép-mellékletek vannak e gazdag, tudományos apparatussal készült munkához csatolva, melyre még vissza fogunk térni.

— IVÁNYI ISTVÁN tagtársunktól három érdekes kis történeti munka jelent meg, melyek közül az első a hírhedt Kollonics Lipót bíbornok vezetése alatt álló bizottság által készített nagy szervezeti munka, az »Einrichtungswerk« egy részének, a politiumnak szabatos fordítását adja, melynek becse leginkább abból áll, hogy az ország akkori viszonyainak rajzához sok érdekes adattal járúl; a második Cothman Antal kamarai tanácsos 1763 dec. 28-iki jelentése a Vác-kerületi kamarai puszták állapotáról, hasonlólag correct és hű fordításban, melyben a múlt századra vonatkozólag olvasunk érdekes adatokat; s a harmadik az evang. és reform. hitközségek fejlődését Szabadkán, mely az új idők egyháztörténetéhez nyújt adatokat.

— K. NAGY SÁNDOR Biharmegye monographiájához s helyrajzához már több talpraesett s kellemes olvasmányúl szolgáló munkával járult: »A váradi színészet története« »Régi Biharmegye« s különösen »Biharország« melyből 1884. és 1885-ben két kötet jelent meg. Most kiadta a harmadik kötetet, mely a két elsőhöz pótlékúl járúl s azt kiegészíti. Ezek a megye ismertetését úti rajzok alakjában adják elő, de minden egyes helynél annak historiai irodalomtörténeti politikai emlékére is kiterjed. Ezen kötetek annak ki a megyében utazik nélkülözhetetlen kézi könyvül szolgálnak, s általán ez érdekes vidék ismertetését előmozdítják. Egyes kötet ára 1 frt.

VEGYES KÖZLÉSEK.

--- EGY A KÉPVISELŐHÁZHOZ beadott kérvény alkalmából a jun. 16-iki ülésen érdekes vita keletkezett az ország czímerének s a kétfejű sasnak miként használása ügyében. Helfyn kívül még Thaly Kálmán szolt a tárgyhöz, ki megragadta az alkalmat egy kis, de alapos és szellemdús heraldikai értekezést rögtönözni a kétfejű sas keletkezéséről, elterjedéséről s használatáról, ismételvén, hogy a kétfejű sas nem az uralkodó család czimere. Kérdést intézett a minister-elnökhöz, hogy az általa még, mint belügyminiszter által összehívott enquete munkálatával mi történt? Tisza Kálmán válaszában kiemelte, hogy a heraldikai s történelmi nehézségek miatt a kérdést még nem lehetett megoldani: azonban a tárgyalásokat a czímer-kérdés ügyében megfogja újítani.

† DEÁK FARKAS TEMETÉSE JUN. 6-ÁN nagy és általános részvét mellett ment véghez. A szertartás Maros-Vásárhelyt vetve kezdetét a ref. templomban, hol a boldogult felett Molnár Albert mondott nagy hatást tett emlékbeszédet. A templomból a koszorúkkal gazdagon ékesített koporsót a nagyszámú közönség a város végéig kísérte; honnan Nyárad-Andrásfalvára vitték a családi sírboltba. Igen sokan, nagyszámú előkelő közönség ide utolsó útjára is elkísérte a boldogultat, hol egykori tanuló és fogolytársa Szász Károly nyárad-szeredai ref. lelkész mondott felette megható emlékbeszédet, s Kerekes Sámuel búcsuzott el tőle a Kemény Zsigmond társaság nevében. A boldogult testvéréhez Deák Lajoshoz az ország minden részéből érkeztek részvétíratok.

MELIUS PÉTER születésének s Debreczenbe menetelének évéről a Debreczeni Protestáns Lap f. évi 21—23. számaiban érdekes tanulmányt közöl Zoványi Jenő tagtársunk tollából. Zoványinak e tavasszal megjelent egyháztörténelmi tanulmányait Révész Kálmán tagtársunk ismertette, s különösen Meliusról írt tanulmányának egy pár állítását czáfolta. Ezekre felel most Zoványi fenn idézett cikkében, bővebben kifejtve és védelmezve fennidézett tanulmányában kifejtett nézeteit.

--- DR. REINER JÁNOS tagtársunk hosszabb és kimerítő tanulmányt közöl a magyar püspöki székek betöltéséről, a Mainzban megjelenő Archiv für katholisches Kirchenrecht f. évi III-ik füzetében mely német átdolgozása egy magyar pályamentes dolgozatának, melynek a budapesti egyetem jogi kara a Pasquich-díjat ítélte oda. Szerző a kérdésnek historiai fejlődését adja kezdettől a legújabb időig: s beható és gondos tanulmány tárgyává teszi annak minden phasisát. Egy szerkesztői megjegyzés elmondja, hogy a dolgozaton némi rövidítéseket tett a szerkesztőség — azonban úgy látszik ügyelettel voltak arra, hogy a munka szerkezetén csorbát ne ejtsenek. Valóban igen helyes gondolat volt a szerzőtől a kérdést ily objectív és jól kidolgozott munkával a német közönség elé vinni.

— »A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG TÖRTÉNETÉNEK ÉRDEKÉBEN« című alatt a Kassán megjelenő s Kovácsics Béla által szerkesztett »Gyakorlati Mezőgazda« című hetilap Ruisz Gyula tagtársunk által írt korszerű felhívást tesz közzé. Előrebocsátja, hogy mezőgazdaságunk története megírásának érdekében eddigelé alig történt valami s ennek igazolásául felsorolja azt a pár önálló munkát, mely e kérdéssel foglalkozott (Horváth, Kossovich, Wenczel), méltányolja Érkövy és Korizmics tevékenységét, kik munkáikban figyelemmel voltak a gazdaságtörténeti fejlődésre. Kiemeli Rodiczky Jenő munkáját, ki sok históriai adatot értékesített. Igaza van, hogy mindez tulajdonképp még is kevés, kivált egy pár excellence földmívelő államban, melyben — mondja Acsádyval — »az állam politikai nemzetközi szereplését gazdasági tényezők befolyásolták s melynek belső mozgalmai a szociális és gazdasági bajokkal kapcsolatban állottak.« Abban is igaza van, hogy mezőgazdaságunk történetét az eddig kiadott történeti forrásokból megírni nem lehet. Mezőgazdaságunk történetének forrásai szétszórva a levéltárakban őriztetnek — főként az országos levéltárban, hol pl. Debreczeni Tamásnak, I. Rákóczy György praefectusának jelentései valóságos kincses bányát képeznek. Örömmel üdvözljük tehát a »Gyakorlati Mezőgazdát«, mely elhatározta, hogy lapjában a történeti forrásoknak rovatot nyit s szívünkben őhajtjuk, hogy e felhívásnak író és gazda tagtársaink közül mennél többen járuljanak a Mezőgazda illető rovatainak értékesítéséhez: »Legyen e lap — mond a felhívás végén — tárháza, kincses bányája a régi Magyarország gazdasági életére vonatkozó adatoknak. E lap legyen a kaptár, melybe a gazdák mindmégannyi méhek, az elmúlt idők tágas mezejéről a virágport összehordják, hogy méze majdan az új emberöltők megerősödését, a mostoha idők járásakor önbizalmát s az éltető édesanya: a hazaföldnek szeretetét fokozza! Gazdátársaink legtöbbjének, különösen a kik nagyobb és régibb uradalomban alkalmazvák: bárki másnál inkább módjukban és szabadságukban áll az uradalmi archivumok anyagtömegében kutatni. Használják föl előnyös helyzetüket a közügy érdekében s a felfogásuk szerint értékes és érdekes adatokat iratokat s okmányokat eredetiben vagy másolatban küldjék be közlés végett e lapokhoz, mely ez adatok fölvételére, »*Magyar gazdaságtörténeti adattár*« című időszakos rovatot nyit. S azok is, kik esetleg régebbi vagy újabbi, hazai vagy külföldi nyomtatott művekben a magyar mezőgazdaság multjába vágó följegyzéseket, megfigyeléseket, tapasztalatokat találnak: írják ki azokat, az őket tartalmazó mű egész címének, szerzőjének, megjelenési helyének és idejének, ugyyszintén az illető lapszámok pontos megjelölésével és bocsásásuk adattárunk rendelkezésére. Nagyobb cikkeknel, ha leírásuk esetleg fáradságot okozna, az illető műnek beküldése volna kívánatos, önmagától értetvén, hogy a mű a beküldőnek sértetlen állapotban visszaszolgáltatatva leend.«

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— IPOLYI ARNOLD emlékezete Fraknói Vilmostól. Budapest, 1888. n. 4-edr. 24 l. Ipolyi arczképével.

— ARANY János hátrahagyott iratai és levelezése. 21—24 füzet. Levelezés: második kötet 65—256 ll. Próza munkák 1—64 ll.

— MAGYARORSZÁG BIBLIOGRÁPHIÁJA 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta Petrik Géza. Bevezetéssel Szilágyi Sándortól. Első kötet, első rész. Budapest, 1888. Kiadja Dobrovsky Ágost. Ára 3 frt 50 kr. F. évi augusztus 1-jéig jelentkező aláírók számára részenként 2 frt 50 kr.

— MIZRAIM ÉS ASSUR TANUSÁGA. Az ó-szövetségi szent iratok hitelessége és isteni sugalmaztatása az Aegyptologia és Assyrologia világításában. II kötet 12 ábrával és két térképpel. Irta dr. *Giesswein* Sándor. Győr, 1888. 8-adr. 356 l.

— A XI ÉS XII. SZÁZADBELI magyarországi zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya. Hittudori értekezés. Irta Karácsony Imre. György 1888. 8-adr. 137 l.

— CSÁSZÁRI KIRÁLYI Hadvezérek és tábornokok életrajzai. (Hadsereg parancs 1888. máj. 13.) Kiadja a cs. kir. hadi levéltár igazgatósága. Budapest, 1888. 8-adr. 102 l.

— A KOMÁROMVÁRMEGYEI ÉS KOMÁROM VÁROSI Történeti és régészeti egylet 1887. évi jelentése. Szerkeszti *Gyulai* Rudolf. I. évfolyam. Komárom, 1888. 8-adr. 55 l.

— COTHMANN ANTAL m. kir. udvari tanácsosnak jelentése a Bácskerületi puszták állapotáról 1763. decz. 28. Az eredetiből fordította *Iványi* István, Szabadka 1888. 8-adr. 65 l.

— KOLLONICS Lipót bibornok országszervező munkája. Ismerteti *Iványi* István. 12-edr. 34 l.

— AZ EVANG. ÉS REFORM. HITKÖZSÉGEK fejlődése Szabadkán. *Iványi* Istvántól. 8-adr. 4 l.

— A SZÉCSENYI KASZINÓ ÉS GAZDAKÖR Története. Ötven éves fennállásának emlékére írta *Pintér* Sándor Szécsényben, 1888. Balassa-Gyarmat 1888. 8-adr. 56 l.

— KÉPES KALAUZ az országos nőiparegyesület javára az iparművészeti muzeum helyiségeiben rendezett gyűrükiállításához. Irta dr. *Szendrei* János. Budapest, 1888. 8-adr. 62 l.

— HISTORIA HUNGARORUM Ecclesiastica, inde ab exordio Novi Testamenti ad nostra usque tempora et monumentis partim editis, partim vero ineditis, fide dignis collecta studio et labore Petri *Bod*, Edidit L. W. E. *Rauvenhoff* adjuvante Car. *Szalay*. Tom. I et II Lugduni Batavorum 1888. 8-adr. 477 l.

AZ ÁL-BRANKOVICSOK.

Brankovics György deszpota, a szerb történet azon korszakának főhőse, melyben a Rigómezőn függetlenségét veszített szerb-ség Magyarország és a feltörekvő ozmán hatalom között ingadozni kénytelen. (1389—1457.) Ennek következtében ingadozó Brankovics magatartása is, kinek politikai alapgondolata az volt, hogy országának legalább belső önállóságát megőrizze. Míg ő élt, nemzete jelentékeny szerepet játszott az ozmán-magyar harcokban, de halála után két esztendővel, Szerbia szultáni tartománynya lett. A nagyeszű deszpota kimúlása nagyobb vesztesége volt a szerbeknek, mint a rigómezei vereség, mert ez utóbbinak csak az ország függetlensége esett áldozatául, míg Brankovics hatalmának megszűnte után a szerb társadalom gyökereit is kitépte a török kormányzat.

Dusán birodalmának fénye száz év alatt rohamosan halaványult, el kellett pedig enyésznie az akkor leghatalmasabb török haderő támadása következtében s csak negyedfél száz év múlva sikerült az épen maradt szerb *nép-elemnek* új életre kelni. De a régi szerb birodalom s az új Szerbia közt mély űr tátong, nincs köztük a történelmi folytonosságnak egy láncszeme sem. Mert Karagyorgye fölkelése, az elnyomott rájának tiltakozása a hatalom ellen, de e küzdelemben nem a középkori Nemanja-állam elemei állnak előtérben. A régi szerb nemesség vagy elvérzett, vagy beleolvadt más szerencsebb társadalmakba.

Be sok jó családot ölt meg az a képzelgés, hogy nevők s czímerök valamely szentföldi vár megostromolt ormán diszelgett; a mai görögöknek csak hátrányára szolgál, hogy Themistocles és

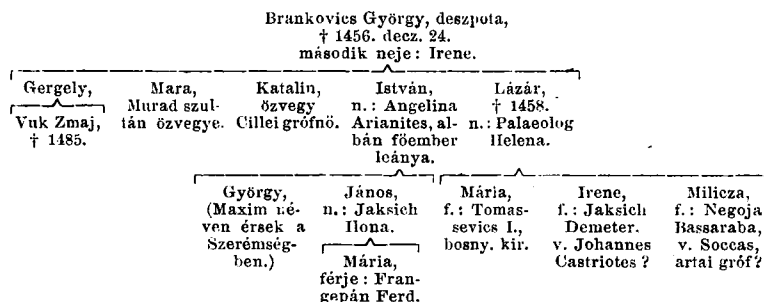
Sokrates emlékéen büszkélkednek, ép úgy mint a spanyoloknak, kik Fülöp világbirodalmát idézik föl. E czéltalan ábrándozás annak a történeti iránynak a folyománya, mely a népek külső történetében figyelmen kívül hagyja az összekötő kapcsolatok kritikai megvizsgálását, csakúgy mint mikor sok nemes ember családfáján a hiányzó ősnek önkényesen ad nevet.

Ez a történeti irány nagyon érthető oly nemzeteknél, melyek a jelen siralmait a múltakon való ábrándokkal akarják elfeledtetni, de veszedelmes, mert útját állja a tetteknek. Nyomorúságosabb sorsot képzelni sem lehet, mint a törökországi rájáét közvetlenül a nagy szultánok hódításai után, mikor a győző dühe mindent lerombolni igyekezett. A ki nem maradt meg szülőföldjén, menekülni kényszerült. A szétugrasztott néptöredékek Magyarországra vándoroltak, de új hazájokban sem felejtették el az utolsó nemzeti hőst: Brankovicsot, kinek alakja az idők folytán regés vonásokat vett föl, családja mintegy kifejezője lett a szerb jövőnek s az emlékezetben annál nagyobbra nőtt, mennél kevésbbé teljesültek a török-ellenes hadjáratokhoz fűződött remények. Mi természetesebb, mint hogy akadtak egyének, kik részint jóhiszeműleg, részint ambitiojuktól ösztönöztetve, a Brankovics-féle traditio felhasználásával a szerb népelem vezérletére törekedtek. Ilyenek az 1645—1711. élt *podgoriczai gróf Brankovics György*, s a *jajczai gróf Brankovics Pál*.

I.

Szendrői Brankovics György, a híres deszpota 1456. decz. 24-én, egy pénteki napon halt meg. Halála előtt feleségét: Irénét bízta meg a kormánynyal, kikötvén, hogy fiai mindenben tanácsára legyenek. Három fia volt: Gergely, István és Lázár. A két első Murad szultán, hogy ártalmára ne legyenek, megvakittatá, mindamellett az özvegy legidősebb fiának: Gergelynek kedvezett, mit Lázár a legifjabb zokon vévén, anyját megmérgeztette. Erre két bátyja elmenekült: Gergely Germanus néven (chilendari) szerzetessé lett s 1460. húnyt el, István kalandos életpálya után Olaszországban halt meg. A hatalomra jutott Lázár csak két hónapig uralkodott; mert már 1458. jan. végén megszűnt élni.

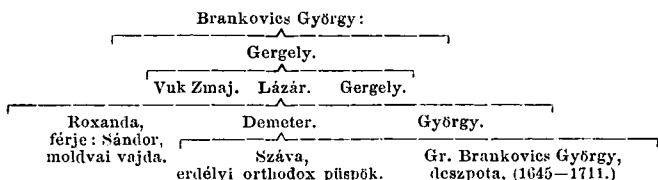
A család nemzedékrendje a források alapján következőkép állítható össze:

A történeti adatok e tanúsága szerint a XV. század végén három a deszpótától leszármazó Brankovics szerepel: ¹⁾ *Gergely* fia: *Vuk Zmaj* (Farkas a sárkány) és *István*-nak két fia: *György* és *János*.

Vuk Zmaj Törökországból 1465. táján került Magyarországra, s mint a naszádosok parancsnoka, lényeges szolgálatokat tett Mátyás királynak és az országnak. († 1485.)

A hagyomány, illetőleg az orthodox ál-Brankovics György még két fiút illeszt be a Brankovics deszpota nemzedékrendjébe; szerinte Brankovics Gergelynek, a deszpota első szülött fiának három fia lett volna és pedig:

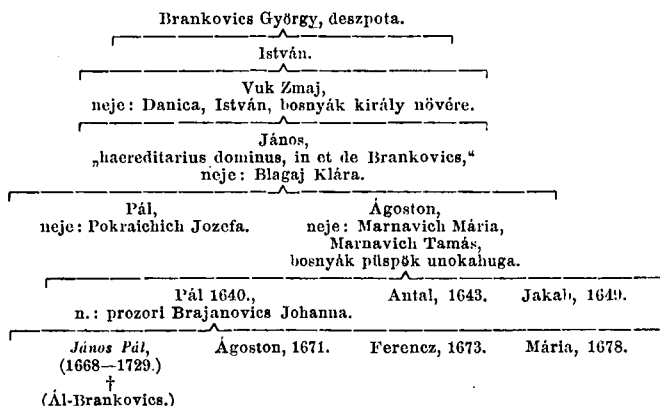
E származéki tábla szerint a XVII. században szereplő Brankovics György a híres deszpota első szülöttjének volna *egyes ivadéka*.

Az összeállítás első pillanatra tetszetős, de a mint már Raics is megjegyezte — a ki pedig Brankovicsnak nagyon kedvez

¹⁾ A Brankovicsok genealogiájával sok író foglalkozott: Orbini, Du Fresne, Engel s Raics: *Isztorija raznyich szlavenszkih narodov najpacsse bolgar, horvotov i szerbov.* 1794. III. 140. l.

nines indokolva. Tény, hogy *Roxanda*, Sándor moldvai vajdának volt felesége, csakhogy e hercegnő görög vala; létezett ugyan egy Demeter s egy György nevű *Branko* is, de ezeknek a Brankovicsokkal semmiféle összeköttetésök nincs, ezek az oláh Brankovánok vagy Brankovenek elődjei. A kérdés eldöntésére nézve, vajjon Vuk Zmajnak voltak-e testvérei, vagy nem, irányadó az a körülmény, hogy Mátyás király, Vuk halála után, annak Valkó-megyei birtokát: Berekszó várát, Brankovics *Gergely* öcsce: *István fiainak* (illustri Georgio principi et magnifico Johanni despota) adományozta. ¹⁾

Egészen másképp adja elő a másik ál-Brankovics a deszpota származék rendjét, szerinte:

Első pillantásra felötlík e táblázat lényeges, jó vagy rossz-hiszemű tévedése; t. i. Brankovics Vuk itt, mint Brankovics *István*nak, a deszpota másodszülött fiának a *fia* szerepel. Nem hiszszük, hogy nagyon tévedünk, mikor a ferdítés szerzőjét Marnavich Tamásban gyanítjuk, ki 1632-ben családja dicsőítésére egy való és hamis adatokkal elegyes füzetet adott ki. ²⁾

Engel ³⁾ észrevevén az ellenmondást, Baksay nyomán Vukot meghagyja Brankovics Gergely fiának s feleségeként János nagy-

¹⁾ Pesty Frigyes: Brankovics Gy. rácz deszpota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz deszpota cím. 60—61. II.

²⁾ Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae, vulgo Marnavitiac. Romae. 1632.

³⁾ Geschichte von Servien und Bosnien 446. I.

váradai püspök nővérét szerepelteti. Vuknak szerinte két fia volt: *Bálint* (Valentinus Lupus) váradai püspök és *János*, az 1640. született katholikus ál-Brankovics nagyatya.

Ezt a sokáig közkeletű combinatiót Bunyitay Vincze ¹⁾ dönté meg, bebizonyítván, hogy Pruisz (Filipecz) János váradai püspök nővére Dorottya, Stolowai Huta Venczelnek volt felesége. Pruisz János utódját a váradai püspökségben latin nevén csakugyan Valentinus Lupusnak hívták, de a mint az adatokból kitetszik, magyar vala, családi nevén: *Farkas*. ²⁾

Mindezekből bizonyos, hogy Vuk Zmaj 1485-ben magtalanul halt el, s a Brankovics György származék rendjéhez illesztett toldások később keletkeztek.

Brankovics György második fiának *Istvánnak* két gyermeke maradt. Az idősebbik: *György*, Maxim néven érsekké lett, Oláhországban az argesi zárdát alapításásmindmáig szentség hírében áll. († 1506.) Második fia s a deszpot czímben örököse Istvánnak: *János*, kegyes istenfélő ember († 1503.) Neje Jaksics Ilona, kitől Mária leánya, Frangepán Ferdinándné született. Brankovics Jánossal magva szakadt a Brankovics deszpot-családnak. A deszpot czímet Brankovics János özvegye 1521-ig használta, de már 1505-ben Beriszlói János neveztetett ki ráczországi deszpotává, (despotus regni Rașciae) a magyar korona zászlósává, s vele megszűnt e méltóság.

Mintegy másfélszáz évvel később újra feltűnik egy Brankovics nevezetű szerb főember, ki haláláig él a deszpotá czímmel s kinek élte pályája megérdemli, hogy bővebben foglalkozzunk vele.

II.

Brankovics György 1645-ben, török hódoltsági birtokon, a temesvári vilájethoz tartozó Boros-Jenőn (szerbül Janopol) született. Papi családból származott, mely a hagyomány szerint — mint fentebb előadtuk — Brankovics Demetertől eredvén, már a XVI. században Jenőn keresett és talált menedéket. Györgynek négy testvére volt, köztük legidősebb *Simon*, a legifjabb *György*.

¹⁾ A váradai püspökség története I. 322. l.

²⁾ U. o. 325 — 6. ll.

Atyjok jó nevelésben részesíté gyermekeit. Simon az elsőszülött csakhamar abba a helyzetbe jutott, hogy korán elhunyt atyja helyét pótolja a családban. Ifjabb testvéreiről ő gondoskodott, a fiatal Györgyöt is, ki anyjának kedvence vala, ő nevelteté s valószínűleg Simon plántálta belé a szerb hajdankorhoz, családjak régi fényéhez fűzött álmait. Mert Brankovics Simon nem volt közönséges ember. Rendkívüli jártassága az orthodox theologiai tudományban, utazásai a Balkán-félszigeten, nyelvismeretei, nemzetbéliei között eleve is szerepet biztosítának neki. Eleinte nem készült papnak, de árván maradt családjára való tekintetből Gergely jenei protopopa halála után fölszenteltette magát s papskodott. Élete s vele együtt lakó családjáé nem volt írgylésre méltó. A török hódoltságban egy pillanattig sem voltak biztonságban, egyes portyázók folyton fosztogatták s a ki nem tudott tekintélyt szerezni magának, elveszett. Ez okból Simon popa gyakran volt abban a helyzetben, hogy fegyverrel védelmezze övéit. Tanúltságának és erélyességének híre csakhamar eljutott Erdélybe is, s mikor 1655. Daniel metropolita hivataláról lemondott, II. Rákóczi György fejedelem 1656. decz. 28. őt nevezte ki az erdélyi »görögök, rácok és oláhok« egyházi főnökének ¹⁾ s mint ilyen a Száva nevet vette föl.

Száva Erdélybe telepedvén, magával vitte 11 éves öcscsét, Györgyöt, ki az akkor teljesen magyar erdélyi társadalomban cseperedett föl ifjúvá. Bátyjának tekintélye, s előbbkelő állása neki is sokat használtak. Megismerkedett az erdélyi urakkal, összeköttetésbe jutott az oláh és moldva bojárokkal s ügyes, hajlékony magaviseletével már kora ifjúságában rokonszenvet költött személye iránt.

Az erdélyi fejedelemség II. Rákóczi György bukása után szomorú sorsot ért. Belső viszályok emészték, bécsi és török trónkövetelők egymásután léptek a színtérre, csak azután változtak jobbra a viszonyok. mikor a csengeri mezőn földízített új fejedelem, Apafi Mihály állása, Ali basa segedelmével megerősödött. A végzet még huszonkilencz esztendőtt engedett Erdélynek, (1661 — 1690.) mely korszak a felbomlás kora ugyan, de a maga episod-

¹⁾ Raics i. m. IV. 272—276. l. és I. Hintz: Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunirten Glaubens-Genossen in Siebenbürgen. Hermanstadt 1850. 26. l.

jaiban oly változatos, oly tanúságos képet nyújt a török birodalom hanyatlásáról, melynek párját hiába keresnők.

A fejedelemség, mint török hűbér-tartomány, a mindinkább erőre kapott császári hatalommal szemben nagyon kényelmetlen helyzetben volt. Sokkal közvetlenebb kötelékek fűzték a törökhöz, semhogy rögtön és nyíltan a császárhoz pártolhatott volna, de a politikai eszély a bécsi udvarhoz való csatlakozást követelte. Ilyetén viszonyok között a diplomaták vitték a főszerepet. Éles látású, gyors eszű embereket kellett alkalmazni, kik úgy Bécsben, mint Konstantinápolyban azonnal fölismerjék a helyzetet és utasítások nélkül is tudjanak intézkedni. Egész sora az ügyes diplomatáknak állott elő ekkép, kiknek megvan az az érdemök, hogy a leguehezebb viszonyok között oly sokáig elodázták a végső katasztrophát. Ennek a diplomáciai iskolának egyik kiváló tagja az ifjú Brankovics György, ki tizenegy évet töltött erdélyi fejedelmi szolgálatban.

1663-ban a török nagyon sürgetvén az erdélyi adó-hátralékot, Daczó János, előkelő főember neveztetett ki portai főkövetté, »deák«-okúl melléje adatván¹⁾ *Rozsnyay Dávid* s a törökhül jól tudó *jenei*²⁾ *Brankovics György*. A török deák az erdélyi diplomácia rangfokozatában a tolmács szerepét vitte, személyesen részt vett minden alkudozásban, ő járt informálni, fordította az ügyiratokat s ha arra valónak és megbízhatónak mutatkozott, gyakran önálló megbízásokat is kapott. Fizetésök nem volt nagy,³⁾ legföljebb 300 frtra ment, nagyon meg kellett tehát válogatni az embereket, nehogy pénzzavaraikban »baksis«-t fogadjanak el.

A Daczó-féle követség magával vivén az adóhátralék egy részét, 1663. május havában érkezett Temesvárra Ali szerdárhoz, ki az érkezetteket Belgrádba, a közeledő nagyvezér elébe utasította. Brankovics Belgrádon találta Jankó Péter kapitihát (vagyis ügyvivőt) s ezzel előre ment Konstantinápolyba. »De nem sokáig tolmácsoskodék (t. i. Jankó), mert szegény Jankó Péter uram

¹⁾ Rozsnyai Dávid tört. marad. Kiadja Szilágyi S. 7. l.

²⁾ Török-Magyarkori Államokmánytár, szerk. Szilády Áron és Szilágyi Sándor. IX. 437. l.

³⁾ Rozsnyai Dávid conventióját l. a »Magyar Könyvszemle« 1887. évfolyamában.

akarván vagy jóakarókat, vagy inkább borívó barátokat szerzeni, kiivá szegény magát a világból, mert többi közt vendégeskedvén s ivó-társai eloszolván, maga igen ittason lefeküdt és szolgálai reá nem vigyáztván, szájjal a párnába fordult s ott fulladt meg.«¹⁾

A tizenhét éves ifjú elvesztvén főnökét, minden tanács és segedelem nélkül egy darabig önállóan vezette az ügyeket. Konstantinápolyban 1663-ban Reminger és Kindsperg valának a császári követek, kik Panajot befolyásos szultáni tolmácsot a maguk részére vonván, igen jól voltak értesülve a birodalmi állapotokról. Utasításuk lévén, hogy a »török járom alatt nyögő összes keresztényekkel« összeköttetést tartsanak fenn, ebbéli föladatuknak annál inkább tettek eleget, mert az elégedetlen szerb, oláh, bosnyák és albán elemek önkénytelenül is a bécsi udvarhoz fordultak, mint természetes védőjükhöz. Midőn Brankovics hivatalánál fogva megismerkedett a császár követeivel, azonnal felajánlotta nekik szolgálatait, s ezek nem is utasíták vissza. Mehmed szultán ekkor Drinápolyban tartotta udvarát, s a külhatalmak követei oda jártak udvarlására, oda sereglének a birodalomból érkező előkelők és utazók. Többi között Maxim ipeki szerb patriárka is ebben az évben végezte zarándoklatát a szent sírnál s ismerni akarván a szultáni udvar hangulatát, szintén Drinápolyba ment, hol Panajot barátja beléavatta a császáriak lázítási terveibe s tudatta vele, hogy az erdélyi portai ügyvivő szerb előkelő családból való, ki hitsorsainak érdekei iránt melegen érdeklődik s a császári követek »kegyét« bírja. Ezen a réven ismerkedett meg Brankovics György a patriarkával, ki Brankovics Szávát, az erdélyi metropolitát személyesen ismervén, teljes bizodalommal viseltetett az őcs iránt is.

Brankovics György ez események után húsz évvel elbeszéli, hogy Maxim patriárka megismervén őt, meggyőződött, hogy Brankovics György, híres deszpotának törvényes utódját látja maga előtt, s benne megtalálta a szerb nemzetnek törvényes fejét. Hogy ünnepélyes színt adjon ez elismerésének, a drinápolyi

¹⁾ Rozsnyai i. m. 477. l. A Török-Magyarkori Államokmánytár VII. 434—5. ll. Brankovics Gy. egy 1662. sept. 19. kelt levelét közli; a datumnak hibásnak kell lenni (1663. helyett) mert Rozsnyai világosan írja, hogy Br. vele együtt 1663. neveztetett ki (i. m. 319. l., Szilágyi az előszóban 7. l.)

templomban (1663. szept. 28-án) isteni tiszteletet tartott, s ott »a jelenlévők beleegyezésével Brankovics György, e néven a második, választás útján a slavo-szerbek deszpótájának nyilvánított s beiktattatott.«¹⁾

Mi igaz e fejedelemválasztásból, mi nem, azt nem lehet eldönteni. Tény, hogy a császári követeknek a bécsi udvarhoz intézett ekkori jelentéseiben Brankovicsról és deszpótaságáról egy szó sincs, s Brankovics maga is jónak látta elhallgatni e szertartásos választást, melyről csak annyit hihetünk, mint a milyen valószínű az az állítása, hogy a vaskvár békét az ő tanácsára kötötte a porta.²⁾ Egyet mégis igazolni látszik az előadás, hogy Brankovics már kora ifjúsága óta abban a hitben nevedett, hogy családja révén neki missiót kell teljesíteni, s e meggyőződésében csak megerősítették széleskörű tanulmányai, melyeknek eredményét azután később értékesítette. De hogy a tizennyolcz éves kezdő török-deák valami fontos szerepet játszott volna, arról csak ő maga tudott. Ellenkezőleg hivatalos jelentései az erdélyi udvar hív szolgáját tüntetik fel előttünk, ki négy évi konstantinápolyi hivataloskodása alatt (1663—1667.) igen szorgalmasan jár el a rábízottak elvégzésében. Leveleiből kitetszik, hogy összeköttetései vannak, de látjuk zavarát is, mert egyszer »valami rossz zsidók miatt nagy tribulatiója van«, másszor meg »ötven tallérokat kénytelen kölcsön venni.«³⁾

1667. derekán Brankovics visszatért Erdélybe, hol igen szívesen fogadták. Apafi fejedelem nem tett semmi kifogást az ellen, midőn 1668-ban Brankovics Száva és úgy látszik rendelkezési állapotba helyezett diplomata-öcscse megkérték, hogy a feldúlt oláh egyházak fölsegéllése céljából engedje őket Moszkvába utazni. A két Brankovics Oroszországban igen jó fogadtatásban

¹⁾ Így mondja el Brankovics után Popovics Mitrofan »Primaе Justinianae ecclesiae ac totius Slavo-Serborum Illyriae Archiepiscopalis et Patriarchalis exarcha.« 1696. mártius 17. Glasnik LXVII. 129—150. II.

²⁾ 1661. Tört. Tár. 1881. 538. I.

³⁾ Török-Magyarkori Államokm. tár. 1664. sept. 26. IV. 163. I. — 1665. márcz. 5. u. o. 212. I. — 1665. máj. 26. VII. 434. 465. 467. II. — 1666. jan. 11. IV. 296. I. — 1667. febr. 17. VII. 566. I. — 1667. jun. 28. IV. 373. I.

részesült, maga a csár — Alexej Mihájlovics — nagyban kitűntetvé őket s anyagi tekintetben is sikert arattak.¹⁾ Politikailag ez utazásnak csak annyiban van jelentősége, a mennyiben az oroszok közvetlen értesülést nyertek balkáni hitsorsosaik állapotáról. Visszatérvén, Brankovics Szávára nehéz napok következtek, nevezetesen egyházának állását gyökerében megtámadta a fejedelem udvari papja, a kiváló erélyéről híres Tofeus (Tóffói) Mihály.

Ismeretes, hogy már Bethlen Gábor akarta az oláhokat »kiknek voltakép semmi religiójuk nem volt« a református hitre téríteni.²⁾ Nagyban buzgólkodának az oláh egyház reformálása körül a Rákócziak, de mindinkább meggyőződtek róla, hogy az oláh népet elmaradottságában leginkább az orthodox egyházi benső viszonyoknak átalakítása fogja megsegélleni. Apafi alatt már csak az maradt a cél, hogy a reformatus államvallás *felügyeleti* joggal bírjon a keleti egyház papjai fölött.³⁾ Mindamellett, hogy az erdélyi fejedelem majdnem korlátlan hatalommal rendelkezett az amúgy is nem törvényesen bevett orthodox felekezet fölött, Tofeus igyekezeteivel első ízben nem érte el célját. Egyfelől Brankovics Száva szívósan védelmezte egyháza függetlenségét, másrésztől Brankovics György, ki 1668-ban ismét portai szolgálatba lépett,⁴⁾ igen ügyesen meg tudta nyerni az oláh és moldvai vajdák pártfogását, úgy hogy Apafi véget vetett a támadásnak s 1675. decz. 30-án az oláhok, rácok és görögök egyházának (Влаховъ, Рацовъ и Грековъ церкви) függetlenségét biztosította.⁵⁾ Ekkor Brankovics Györgynek már észrevehető befolyása volt az udvarnál, az oláh és moldvai bojárok szélteében ismerték, érdemeit Alvinczen egy jószággal jutalmazták, 1675. oct. 8-án pedig kinevezték portai ügyvivőnek, mely minőségében Radnóthon aláírta az eskümintát.⁶⁾ 1676-ban új hivatásában erősen buzgólkodott

1) Raics után Engel 482. l. — Hintz i. m. 26. l. és följegyzések a moszkvai synodus levéltárában, — Hurmuzaki: Fragmente II. kötet.

2) Török-Magyarkori Áll. okm. 1629. sept. 2. — II. 137—140. ll.

3) Tört. Tár. I. 1878. 204. és 706. ll. s a fogarasi ref. egyház ltára.

4) Török-Magyarkori Áll. okm.-tár. V. 40. l.

5) Raics i. m. IV. 82. l. — Az oláh egyházi rendbeliek kiváltságairól l. u. o. továbbá Hurmuzaki i. m. II. s Erd. o. gy. Eml. XII. kötete.

6) Török-Magyarkori Áll. okm. VII. 559 — 60. ll.

a fejedelem érdekében s a portán szemmel tartotta Zólyomit, a trónkövetelőt, kinek minden lépését szorgosan ellenőrizte.¹⁾

Eleddig Brankovics György kifogástalan hívséggel viseltett ura iránt. Minden tekintetben Apafi érdekeit szolgálta s ha később ő maga érdemül tudja be a császári követekkel való titkos egyezkedését, annak 1676-ig nem volt Erdélyellenes iránya. Hihetőleg Teleki Mihály utasítására cselekedte s ez alkalommal nem mulasztotta el saját külön érdekeinek előmozdítását sem, mely ekkor csak abból állott, hogy a császáriak bizalmát megnyerje. De közbe jött a Béldi Pál mozgalma, mely kapcsolatban Tofeus Mihálynak Brankovics Száva ellen indított újabb támadásával, György életében nevezetes fordulatot idézett elő.

Béldi Pál mozgalma — a mint Deák Farkas munkájából kitérjük²⁾ — tulajdonkép passiv kísérlet Apafi hatalmas főtanácsurának: Teleki Mihálynak megbuktatására. Fontosságot egy kis ideig az a körülmény adott e soha ki nem tört forradalomnak, hogy Erdély összes elégtelenei csoportosultak Béldi Pál körül. Ebben rejlik különben a kísérlet sikertelenségének az oka, mert az összeverődött heterogen elemek csakhamar meghasonlottak egymás között. Egyfelől állott a buzgó kálvinista Béldi, másfelől a kalandor, de jezsuita-barát gr. Csáky László meghittjével Paskó Kristóffal, kiről Teleki azt írja, hogy »ki merné magát kisebb dolgokban is (rá)bízni.«³⁾

Brankovics a mozgalomnak nem volt barátja s tulajdonkép Paskó Kristóf révén került belé, kivel régóta barátságban élt. Midőn Béldi és társai Erdélyből menekültek, Brankovics jóval Konstantinápolyba érkezésök előtt informálta a portát a mozgalom természetéről, de csakis Béldi Pál ellen irányuló szellemben, kinek fellépését később »akatholicus betörés«-nek jellemezte. Csáky és Paskó pártját, vagyis az emigráció német-katholicus irányú részét oltalmába fogadta s titokban nagyban ajánlá őket a császár követénél, ő közvetíté egyúttal a bécsi udvarhoz intézett folyamodásaikat is. Az erdélyi udvarral azonban még nem mert

¹⁾ U. o. 1676. jan. 19. márcz. 10. V. 364. 370. ll.

²⁾ Deák Farkas: Uroni Béldi Pál 135—202 ll.

³⁾ U. o. 172. l.

nyíltan szakítani, sőt midőn Bethlen Farkas a portára jött Béldiéket vádolni, Brankovics tüntetőleg kezére járt.

Erdélyben a mozgalom folytán némi gyanú keletkezett Brankovicsék ellen, melyet Tofeus új támadásra használt föl Száva ellenében; de most sem érhetett cél, mert 1679. október 24-én Apafi újra megerősítette az orthodox egyház kiváltságait. De már egy év múlva annyi bizonyíték halmozódott fel az idősbik Brankovics ellen, hogy az egyházi törvényszék erkölcsi, egyházi és politikai rendellenesség czímén hivatalából letette s vagyonát azon okból vétette zár alá, mert az 1675-ben tett második orosz utazás alkalmával gyűjtött pénzekkel nem számolt be. Midőn pedig megtudták, hogy György a portánál gr. Csáky László kiszabadításán dolgozik s most már nyíltan a császári követ mellé szegődött, az ő jószágát is lefoglaltatták. Híre járt ezenkívül, hogy az összeesküvők tömérdek kincset rejtettek el, melyről a két Brankovicsnak biztos tudomása van. György, ha tudott is e hírekről, de bízván befolyásában, fogoly bátyja megmentésére 1680-ban Konstantinápolyból visszatért Erdélybe. Meglehet, hogy Csáky és Paskó bízták meg e küldetéssel azért, hogy a fejedelemség állapotáról tudomást nyerjenek. Az ellenek emelt vádak és híresztelések miatt nem csoda, hogy csakhamar őt is fogságba helyezték, politikai magatartása miatt vizsgálatot indítottak ellene.

Brankovics György elbeszélése szerint Naláczai István, udvarmester mindenkép arra törekedett, hogy őt az Erdélyben recipiált négy vallás valamelyikének elfogadására bírja, de mert ebben cél, nem érték és semmi vétkét ki nem deríthették, végre is szabadon eresztették. Látván, hogy vagyonuk elkobzására törnek, nagy váltságösszeget ajánlott fel bátyja kiszabadítására, kit időközben Radnóthra vittek. A fejedelem nem fogadta el a felajánlott összeget s mert minden további kísérlet hiábavalónak mutatkozott, György úr sógorával Jánossal és ennek fiával, Szávával érzékeny búcsút vévén a fogoly metropolitától, a Vulkán-szoroson át Oláhországba ment s legelőbb Krajovába Radul Nestorhoz szállott, később pedig Tergovisteban Kantakuzen Serbánnál talált vendégszerető szállást.

Apafi Brankovics György eltávozása után méltán tartott attól, hogy ez ügyből — melyből a havasalföldiek vallási kérdést

csináltak — még sok kellemetlensége támadhat. Azért egyfelől Brankovics Szávát akarta engedékenységre bírni, de a szívós pap nem egyezkedvén, végre is elbocsátották.¹⁾ Másfelől Brankovics Györgyöt szép szerével visszatérésre akarta bírni, de későn, mert a deszpota már teljesen szakított a fejedelmi udvarral és Csákyékkal kötö össze a maga sorsát. Joggal tarthattak immár tőle, hogy összeköttetései révén rajta lesz, hogy mennél jobban compromittálja az erdélyi kormányt. Ez okból Székshalmi András portai követnek — 1680. szept. 30. — instrukcióba adták²⁾:

»Az Brankovics György dolga ha előfordúl, megmondhatni, hogy ő is a Béli Pál factiójában részes lévén, noha kegyelmeségünkben béveltük volt, de lelkiismeretitől hihető újabb gonosszal vádoltatván, az törvényes büntetések félelme miatt nem mert megmaradni. Tovább. Ha az oláh püspök (Br. Száva) dolga objiciáltatik, megmondhatni valósággal: hamis az informatio, mert igaz törvény szerint magyar és oláh praedicatorok közönséges gyülekezetiben, lévén külső rend értelmes emberek is jelen, fosztatt meg hivatalától és már vagyon külső törvény alatt dolga, de gonosz cselekedetihez képest sokszori halált is megérdemelne. Sentiatiát is elviheti pro testimonio.«³⁾

III.

1680-ban kezdődik Brankovics nevezetes diplomáciai szereplése. Eladdig csak másod sorban mozdíthatta elő személyes érdekeit, de Erdélyből való kimenekülése után a politikai helyzetre nézve megváltozott s ő ügyes kézzel felhasznált minden céljához közelebb vivő alkalmat. A rendelkezésre álló adatokból kitűnik, hogy két irányban dolgozott. Hosszas portai működése alatt

¹⁾ Hintz i. m. 29. lapján említ egy oláh forrást, mely szerint Brankovics Szávát Jácson Torda-megyében (1680.) lefejezték. De már Hintz constataulta, hogy ez nem való. Száva 1680-ban halt meg. Bővebben erről Hurmuzaki II. 16—17 ll. Sinkai után.

²⁾ Török-Magyarokor Állam-okm.-tár VI. 101. l.

³⁾ Brankovics György ugyanis azzal vádolta Apafit, hogy bátyját református praedicatorok által íteltette el és pedig csak azért, mert hitéhez ragaszkodott.

gyűjtött bizonyítékai alapján az oláhországi Brankovánokkal elismertette, hogy velők Brankovics György deszpota révén atyafiságban van, 1681-ben Brankovan Konstantin vajda nyíltan »kedves fiának«, »rokonának« nevezzi.¹⁾ E célját könnyen elérhette, mert Oláh- és Moldvaországban Jacobus Heraclidesnek, a hamisításai révén vajdaságra jutott (1561 — 3) kalandornak adatai közközen forogtak. Heraclides ugyanis már száz évvel Brankovics föllépése előtt céljaira felhasználta és ferdítgette a való és költött historiai datumokat. Tekintve Brankovics historiai eszmemenetét s kivált genealogiai összeállítását, valószínűnek tartjuk, hogy megszerezte Heraclides kéziratait, melyeknek oláh földön kellett maradniok. Azonkívül segítségére volt kortársainak tudatlansága s nagyban kezére járt nemzetbélieinek elnyomott állapota, kik nyomorúságokban benne látták a megváltót. Bátyja Száva révén megnyervén a szerb papságot, híre napról napra terjedt, s az ipeki patriarkák is: Maxim, utána Csernovics Arzén — mint a következők igazolják — komolyan hitték előkelő származását.

A morális elismerés azonban nem volt biztos alap, melyre építhetett volna, meg kellett nyernie a császári udvart, hogy kellő nyomatékkaal léphessen föl. E részben legjobb eszközzül kínálkozó a császárhoz átállani óhajtó gr. Csáky-féle catholicus emigráció. Mindenekelőtt arra törekedett, hogy az oláh vajdát belévonja az emigránsok érdekkörébe s azután ezen az úton a császár pártjára vigye. Az emigránsok abban reménykedének, hogy Erdélyben nagyon népszerűtlen lévén a török érdekekben való fegyverre kelés, melyet, tekintve a császáriak hadra készülődését, már erősen sürgetett a szultán: Apafi ellen ki fog törni az elkeseredés s ők majd oláh s török segedelemmel birtokukba ejtik a bomlaldozó országot. Csáky László ezért már jó eleve megkötötte — 1681. aug. 21. — a szövetséget Brankován vajdával, jószágokat ígervén neki a hatalmába kerülendő Erdélyben.²⁾ Reményeik nem teljesültek, mert a törökök minden várakozás ellenére komolyan készülődtek s Kara-Mustafa nagy erélyt fejtett ki a hadsereg mozgósításában; Apafinak mennie kellett s Erdély nem lázadt

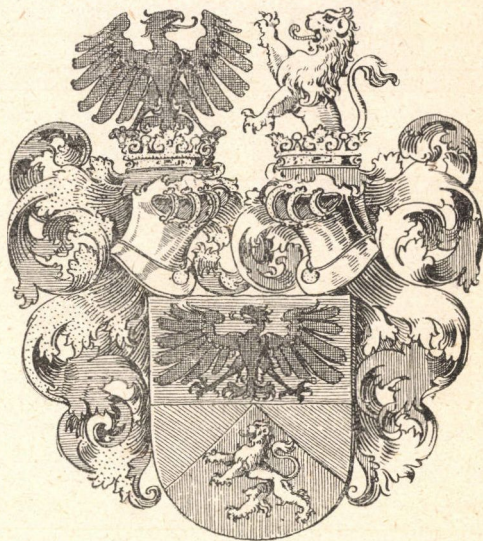
¹⁾ Török-Magyarkori Áll.-okm.-tár. VI. 149. l.

²⁾ Török-Magyarkori Áll.-okm.-tár VII. 598. 599. stb. II.

fel. Ily körülmények közt Csáky László és Brankovics György a rendelkezésekre álló eszközökkel nyiltan a császár érdekében izgattak, s ez utóbbi nemzetbéliei közt lázadást szervezett.

Bécs felszabadítása 1683-ban teljesen megváltoztatta a helyzetet. A balkáni rajahkat óriási lelkesedés fogta el: Ó-Szerbia, Albánia, Macedónia népe alig várta a felszabadító császári hadakat, mindenki fegyverkezett. Herczegovinától Prizrenig, Prizrentől Várnáig lázban égtek a keresztyének, remegtek a törökök. Csak vezérre volt szükség, ki a mozgalomnak irányt tudjon adni.

S ekkor egész váratlanul megjelenik egy szerb főember, ki lelkesedéssel emlegeti a császár iránt való rajongó tiszteletét, bizonyítványokkal áll elő, hogy népét máris a császár hívségére vezette. Felhozta, hogy ezentúl is teljes odaadással fogja szolgálni a császárt, annyival inkább, mert hiszen eldöde, a híres Brankovics György deszpota s fiai alattvalói voltak a magyar királynak. Nem csoda, hogy e válságokörülmények közt bíztak e providentialis férfin szavaiban, bemutatott historiai bizonyítékait az amúgy sem scrupulosus cancellária hiteleseknek veszi s Lipót császár, hogy teljesen megnyerje e nagybefolyású embert, őt s Br. Szávát még ugyanebben az esztendőben *magyar* bárósággal tisztelte meg. ¹⁾

¹⁾ Liber Regius 18. p. 78. 1683. jun. 7. A bárói czímer: Vágott pajzs, a felső kék mezőben jobbra néző egyfejű fekete sas, az alsó zöld mezőben, veres éktoldatban balról jobbra haladó arany-oroszlán. Foszlány jobbról: arany-kék, balról: veres ezüst. Sisakdísz jobbról balra néző fekete sas, balról-jobbra néző piros nyelvű aranyoroszlán.

Báró Brankovics György most már a császári udvarnak bizalmas embere, elismert nagyúr, kit a szerbség egyhangúlag a nagy deszpota utódjának tart. Ő intézi a császári vezérek s a balkáni elégületlenek közti levelezést, szavára hallgatnak az Aldunánál s Ipeken töle várják a jelszót. De mindezt a császár nevében teszi, czéljául azt hangoztatván, hogy a balkáni keresztyéneknek a császár hűségére kell térni. A császári hadak győzelmei, Buda visszafoglalása, a mohácsi nagy győzelem csak növelik a rajahk lelkesedését, már nemcsak a szerbek, de az oláhok is lelkesülnek a Brankovics képviselte eszmékért. 1688-ban előkelő szerb és oláh

emberekből álló küldöttség érkezik Bécsbe, melyet b. Brankovics György vezetett. A császár szívesen s ünnepélyesen fogadta és kegyeiről biztosította őket, midőn vezették az összes balkáni keresztyének meghódolását jelenté. Ebbéli szolgálatainak jutalmául a báró, magyar *grófi* rangra emeltetett (a podgoriczai előnévvel) és

diplomájában azt a biztosítást is nyerte, hogy »őseinek örökségében« megerősítettik.¹⁾

¹⁾ Lib. Reg. 19. 376. p. 1688. szept. 20. A címér: négyelt pajzs. 1—4: aranyban koronás kétfejű sas, 2—4 vágott mező, a felsőben növekedő egyfejű jobbra néző fekete sas, az alsó veresben két ezüst hullámos pólya közt jobbra haladó arany oroszlán. Szívpajzs: ezüst mezőben a császár nevének kezdő betűje L. Három sisak, a jobbold. sisakdísz: balra néző egyfejű fekete sas, a középső kétfejű koronás fekete sas, a balold.: jobbra néző piros nyelvű arany oroszlán. Foszlány jobbról: ezüst-veres, balról aranykék.

Itt kezdődik sorsának fordulása. Jogaít elismerte a császár, a nép mellette van, nem volt egyéb hátra, mint hogy »örökségét« csakugyan elfoglalja. A végzet azonban nem akarta, hogy a jenei rácz pópa fia czélt érjen. Pedig a császári sereg tulajdonkép csak 1689. elején kezdett komolyan a bosnyák és szerb területen operálni. Badeni Lajos őrgróf a sereg fővezére czélul tűzé ki Bosznia és Szerbia elfoglalását, hadseregében nagy számú rácz fölkelő sereg szolgált, mely a meghódítandó területből került ki. Brankovics György diplomájával s pénzzel ellátva, nem jelentkezett a császári seregnél, hanem előre sietvén, az Aldunánál izgatta fölkelésre az oláhokat és szerbeket.

Badeni Lajos, ki 1689. jul. 26-án Szendrő (Semendria) mellett táborozott, hallván Brankovics izgatásáról, azt jelenté a császárnak »hogy valami Brankovich itt az országban nyílt leveleket küldözget szét s fegyverre szólítja népét, magát Servia, Bosnia, Misia, Bulgária, Trákia s a Szerémség, s az Eszék és Konstantinápoly közti összes terület deszpótájának adja ki, s tényleg uralkodni is akar felette. Heissler tábornok már régóta figyelmeztet, hogy vigyázzak rá, mert az oláh fejedelemmel való benső levelezése nem kevésbé gyanús; én nem tudok fölöle s *nem* ismerem, azért míg Felséged parancsát nem kapom, nem intézkedhetem.«¹⁾

Brankovics csakugyan nagyra lehetett új méltóságával s minden későbbi bizonykodása daczára gyanúsna kellett föltűnni, hogy függetlenül, a császári fővezér *tudta nélkül* hívta a népet fegyver alá, a mint mondja — a császár érdekében. Következő levelet küldözgette mindenfelé:²⁾

»Mi II. György, Isten kegyelméből az összes illyr, thrák s egyéb ősi keleti tartományok örökös deszpótája, Felső és Alsó-Mysia hercege, a római szent birodalom nagyhercege, valamint a szent-szávai hercezség és Montenegró régi jusson uralkodója, a Hercegovina, a Szerémség, Joanopol (Jenő) s a magyar királyságnak és részeinek grófja és mánása.

Alkalom adatott nékiünk, hogy ősi hazánkhoz közeledjünk s ezért ezen levelünk rendében (a czímhez) fordulunk, kívánván, hogy a minden-

¹⁾ Fr. Ph. Röder v. Diersburg: Des Markgrafen Ludvig Wilhelm v. Baden Feldzüge wieder die Türken. 1842. II. 76. l.

²⁾ Glasnik LXVII. a Monasterly levéltárból. Eredetije egyh. szláv nyelven.

ható isten jó egészséggel és szerencsével áldja meg. Arról van szó, hogy az orthodox valláson levő s a szerbo-bosnyák és bulgár-szláv nyelvet beszélő népiünk keleti és éjszaki Thrákiában, Szeviában és Mysiában felszabadíttassék. Ezért fegyverre! Jöjjetek hozzám Orsovára, a mindenható isten segédelmével megtámadjuk a keresztyénség ellenségét: az izlamot. Megkövetjük ezért (a címet) jöjjön mentől előbb s mennél nagyobb sereggel, adja odább ezen levelünket, melyhez az ipeki patriárka egy hozzánk intézett levelének kivonata van csatolva. Isten kegyelme legyen velünk. Orsován, 1689. jun. 12.

Brankovics György s. k.«

Amint Bécsben e proclamatióról értesültek, nagyhangú szerzőjére azonnal gyanakodni kezdenek. Vévén Badeni Lajos levelét, a császár aug. 5. Linzből erre adott válaszában értesíti vezérét, hogy ez ugyanaz a Brankovics, a ki az oláh vajdától küldetve Bécsben járt, azért »szép szerével és válogatott alkalmas ürügy alatt hívassa magához, vigyáztasson rá nagyon, ha pedig szükségesnek látja, tartóztassa le.« ¹⁾

Az őrgróf s a császár levélváltása közt lefolyt időben Brankovics folytatta toborzásait. Még mielőtt a császár válasza a főhadiszállásra érkezett (aug. 2.), Badeni Lajos gyanús híreket kapott. Brankovics, grófi diplomájára hivatkozva, mindenfelé hitelre talál, sok száz fegyveres követi akár egy igaz deszpótát, vagy királyt, úgy »hogy ezt a császár érdekében tovább tűrni nem lehet.« ²⁾

Brankovics helyzete mennél kedvezőbbre vált nemzetbélieinél, annál furcsább világításban tűnt fel Bécsben. Azonkívül egy nagy hibát követett el; bizalmas barátja, Brankován az oláh vajda midőn a császári hadak az Al-Dunánál táboroztak, épen nem mutatott irántok hajlandóságot. Ingadozásának okát Brankovics magatartására vezették vissza, s nem is minden alap nélkül. Maga a deszpota gyanútlanul játszta szerepét, folytatta összeköttetését Csernovics Arzén ipeki patriárkával s nagyhangú címeit erősen hangoztatta. Azt, hogy Bécsben figyelemmel kísérik működését, nem is sejtette. Csak ebből lehet megmagyarázni, hogy midőn Badeni Lajos a főhadiszállásra Kladovára hívatta, (1689. nov. 7.) készségesen megjelent. Ekkor az őrgróf sátorába vezetettvén

¹⁾ Röder i. m. 78. l.

²⁾ Bécsi titkos levéltár. Turcica. 1689. aug. 2.

a díszes öltözetű deszpotát, szemére vetette, hogy Ő Felsége diplomájával visszaél, félrevezeti az együgyű népet s magát minden jog ellenére: Servia, Illyria, Mysia, Bosznia, a Szerémség és egyéb vidékek deszpotájának neveztetí. Erre Brankovics mentegetődni kezdett, de nem vették figyelembe, hanem diplomáját elszedetvén, rögtön őrizet alá tették. Először Orsovára, onnan pedig Nagy-Szebenbe szállíták. ¹⁾

Elfogatásának híre roppant feltűnést keltett. Eleinte nem is akarták elhinni, fegyveresei nem tudták, hogy mit csináljanak. Csernovics Arzén, ki Brankovicsot tekinté a ráczság világi fejének, teljesen megzavarodott. Az oláh vajda e körülményt s a törökök néhány kisebb győzedelmét tekintetbe véve, megváltoztattta politikáját s a császári hadak élelmezése elé akadályokat gördített. ²⁾ A császáriak szerencséjére a szerb mozgalom már oly nagy mérvet öltött, hogy a Brankovicssal szövetséges Csernovicsnak nem volt más menekvése, mint szakítani a törökkel, sokkal inkább compromittálván magát, semhogy a birodalomban továbbra is megmaradhatott volna. Brankovics megszabadítása érdekében megmozgatott ugyan minden követ, de azért megakadályozta a deszpota mellett nyilatkozó forrongás kitörését. A kedélyek lassanként lecsillapodván, Csernovics végbevihette emigrációját, melynek folytán a Brankovics iránti érdeklődés sokat vesztett actualitásából.

Brankovicsot, kit államfogolynak tekintett a bécsi kormány, 1690. végén Bécsbe vitték s részére ezer forint tartáspénzt utalványoztak. Fogságában — mely Donner András bécsi polgárnak a régi Fleischmarkton lévő, »az arany medvéhez« címzett fogadójában való internálásból állott — elég szabadon mozoghatott s írásban szabadon érintkezhetett barátaival. 1691-ben hosszas emlékiratot nyújtott be a császárhoz, melyben kifejtette, hogy 1688-ig szerzett érdemeit maga a Felség jutalmazta, hogy az őrgróf, őt az ártatlansága tudatában megjelenőt, a nemzetközi jog

¹⁾ Röder i. m. 176. l., Glasnik LXVII.

²⁾ Angeli: Die kais. Armee unter dem Obercommando des Markgrafen Ludwig von Baden in der Feldzügen 1689—92. Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archives I. 181. l.

ellenére elfogatta s most három éve tartják fogságban, annélkül, hogy tudná, miért? ¹⁾ A kormány zavarban volt, hogy tulajdonkép mit is csináljon a szabadon bocsátása esetére csakugyan veszedelmessé válható deszpótával. Csernovics s a szerb miliczia tisztjei határozott hangon szólaltak fel érdekében, mit Kollonics a patriarkától rossz néven is vett. A császár 1692-ben a kérésre azt feleltette, hogy Brankovics egyelőre Bécsben marad, majd később Budára, vagy Eszékre mehet s ott letelepedhetik. ²⁾ Ugyancsak ily értelemben feleltetett az alsó-osztrák tartománygyűlésen megjelent szerb militialis küldöttségnek 1693-ban. ³⁾ Azalatt a másik gr. Brankovics — kiról később lesz szó — protestálván György származása ellen, az udvar kénytelen-kelletlen belátta tévedését, hogy mily felületesen járt el a grófi diploma kiadásával. A tévedést nyíltan nem lehetett elismerni, s így Brankovics, nehogy nemzethéliei közt zavarokat támasszon, 1700-ig internálva maradt, hiába szólalt fel Csernovics 1696-ban újra, hiába protestáltak a szerb vajdák 1699-ben a Szerémségnek az Odescalchiak részére való adományozása ellen »mert az Brankovicsot illeti.« ⁴⁾ Midőn Brankovics Péter czárhoz folyamodott, Lipót ugyan megígérte, hogy ügyét méltányosan fogja megítélni, ⁵⁾ de azért nem történt sorsa fölött határozat. Ellenkezőleg nagyon kényelmetlenné válván a folyvást Bécsbe érkező petíciók, s Brankovics házigazdája panaszkodván, hogy pénzt nem lát, át akarják adni a hadi tanácsnak. A haditanács azonban tiltakozott ez ellen, mondván, hogy Brankovics nem hadi, hanem politikai fogoly. Három évi huza-vona után végre úgy oldották meg a kérdést, hogy a »raitzischer Oberst« Egerbe, Csehországba szállíttatott, eltartására a prágai kamaránál évi, negyedenként fizetendő 1000 frt utalványoztatván.

Kilencz évig tartott Brankovics egeri fogsága. Ottani élete a bécsivel szemben keservesnek mondható. Nem érintkezhetett

¹⁾ Glasnik LXVII. és Marczi: Regesták a külf. lev. Tört. Tár. 1881. 538 — 40. ll.

²⁾ Glasnik. 1875. foly. 7. 10. szám.

³⁾ U. o. 17. 19.

⁴⁾ Glasnik LXVII. és 1875. f. 83. l.

⁵⁾ Moszkvai régi levéltár. Bécsi köv. jel. és Tört. Tár i. h. 541. l.

honfitársaival, tartás pénzét sem kapta rendesen.¹⁾ 1705-ben ugyan I. Friderik porosz királyhoz fordult közbenjárásáért, könyörög az Egerben járt bayreuthi örgrófhhoz,²⁾ bizik az orosz czárban,³⁾ közbenjár fia János, de mindhiába. Jó szót kapott, de eredménye nem volt. 1711-ben végleg el van keseredve: »Huszonkét éve már — írja — hogy deszpotatusomtól távol tartatom, annélkül, hogy ez óráig okát tudnám. Ezer forintot adtak eltartásomra, de ebből meg nem élhetvén, adósságokat kellett csinálnom. Most már ezt a pénzt sem kapom, bár oly házból származom, mely a keleti császárokkal állott rokonságban.« Egyetlen vigasztalása az irogatás volt. Megírta a szerbek történetét a maga bizarr módja szerint, de azért kézírata s gyűjtött adatai használható kútforrásokul szolgálnak ma is. Mikor személye nincs érdekelve, előadásában meg lehet bizni, s korához képest határozottan széles látkörrel rendelkezett.

Midőn fogsága mindinkább elviselhetetlenné vált, Eleonora császárnőhöz fordult, hogy állásához méltó ellátásban részesüljön, »dass ich nicht entlich miserable vor Hunger und Noth crepiren müsse.« A hivatalos hatóságok, jelesül a cseh kanczellária átlátta a kérés jogosultságát s 1711. nov. 17. javaslatba hozta, hogy Brankovics évi pénzét ezentúl pontosabban kell fizetni. De ennek már nem vehette hasznát a nagyot bűnhődött deszpota, mert 1711. sept. 19. meghalt.⁴⁾

Igy végezte be életét e kétségtelenül nagy eszű férfiú. Szédelgő-e, vagy ártatlan áldozat? bajos arra megfelelni. Bizonyos hogy Brankovics Györgynek *nem* volt származéka, de valószínű.

1) Az erre vonatkozó iratok a cs. és kir. közös pénzügyministerium levéltárában Nied.-Oest. Hofk. és Böhm. Kammer. Folyamodványain min-dig Georgius Despotesnek írja magát.

2) Tört. Tár i. h. 542. l.

3) Glasnik i. h. 208. l.

4) Engél i. m. l. 486. Hamvai Krusedolban nyugszanak. Arczképét a karloviczi patriarka palotájában őrzik. Iratait 1715-ben kiadták fiának Jánosnak, ki grófi czímét úgy látszik háborítlanul viselte. Az utolsó podgoriczai gróf Brankovics 1856-ban halt meg Újvidéken. Magyar Sajtó 1856. 189. sz. Fia Brankovics János később Rákóczi Józsefhez szegődött, ki róla a bécsi állami lev. őrzött végrendeletben (másolat) is megemlékezik: »Item, á Monsieur le Comte de Brancovicz cent piastres pour s'en retourner dans son pays«, tehát emigráns volt. (1738. nov. 7.)

hogy idő folytán beleélte magát e rögeszme jellegű tévhitbe. Vétke abban állott, hogy szerepét hamis hangon kezdte, bűnhődése, hogy akkor bukott el, mikor már-már hinni kezdtek neki. De fogságának keservei, az ítélet nélkül való szenvedés, bizonyos részvétet keltenek sorsa iránt, mely nemzeténél máig is él.

Emlékét máig megőrizték a kies fruska-gorai völgyekben, s jámbor kalugyerek néha fölvetik a kérdést:

»Hátha mégis igaza volt!«

IV.

Brankovics Györgynek, az áldeszpotának sorsa fordulásaiban, mint e tanulmányunk folytán említők, a catholicus Brankovicsok fellépésének nagy része van.

1688-ban három előkelő bosnyák catholicus: Brankovics *Pál*, *Antal* és *Jakab*, kik a császári érdekeket hazájokban régtől fogva előmozdíták, érdemeikre, a császári szolgálatban elvesztett birtokaikra és Brankovics György szerb deszpotától való leszármazásukra való tekintettel, a m. udvari kancellária elé azzal a kéréssel járultak, hogy kiváltságaikban, családjok javaiban s nemességökben megerősíttessenek.

Leopold császár, a ki Brankovics György adatainak hitelt adott, ezeket a folyamodókat sem utasította el, kik Brankovics György unokájától: Vuktól származtatták magokat. A magyar kancelláira az erre vonatkozó legfelső határozatot 1698. decz. 11-én közölte a folyamodókkal, hogy a jajezai grófi címmel és méltósággal élhetnek, csak a mi az elődeik birta boszniai birtokokat illeti, arra nézve a császár még bővebb vizsgálatot fog rendelni. ¹⁾

1689. jun. 28-án ez utóbbi tekintetben is kedvező elhatározásra jutott a felség, mert az udvari kamara közli a grófokkal, hogy a császár, érdemeiket elismervén, nekik adományozza Boszniában levő összes igényelt birtokaikat (Sarajevo és Kresevo körül bányák és szántóföldek, mintegy 4 német mértföld terjedelemben), azon esetben t. i., ha annak idején, mikor Bosznia a dynastia hatalma alá került, azokra való jogukat bebizonyítják. ²⁾ A császári udvarnál ekkor

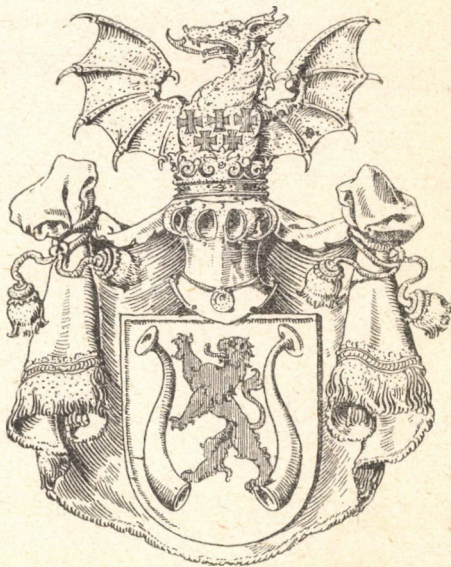
¹⁾ M. k. orsz. lvt. kincst. o. N. R. A. 88. 4,

²⁾ U. o.

már értesültek a »pödgorikai gróf Brankovics György-féle« aldunai mozgalomról, s ez a második Brankovics épen jókor jött; azért igen szívesen fogadták ajánlatait. Hogy a másik Brankovicsot leálcázza, és a szerbeket felvilágosítsa, a legidősb testvért: Pált e célból meleg ajánlattal küldték Badeni Lajos kladovai táborába.¹⁾

Ugy látszik, hogy Pál gróf megfelelt a várakozásnak, mert testvéreivel együtt a katholikus hit, s a keresztyén foglyok kiváltása körül szerzett érdemeik méltánylásakép Brankovics Pál és testvérei Antal s Jakab, valamint származékaik, jajczai grófokká neveztetnek. (1690. május 2.)²⁾ Ez ünnepélyes elismerés Badeni Lajos azon bizonyító ajánlata közvetlen folyományának tekintetű, melyben a fővezér meleg szavakkal méltányolja Brankovics Pál buzgalmát (1690. május 13.)³⁾ Ennek következtében Leopold, magyar kanczelláriája útján még azt is megígérte, hogy az érdemes jajczai Brankovicsoknak, ha »Bosznia isten segedelmével hatalmába kerül«, jövedelmes¹ hivatalokat fog adni.⁴⁾

Csakhogy Bosznia nem került a császár kezére, s a három

¹⁾ 1689. aug. 5. Röder id. m. 79. l.

²⁾ NRA 88. 4. E diplomát a császári kamara állította ki. Czímer: ezüst mezőben két kék kajla szarv közt b. jobbra haladó piros nyelvű arany oroszlán. (A bécsi illyr cím. gy. XXII. arany kor.) Sd. jobbra néző arany sárkány mellén (3—2) 5 kék csillag. Cz. k: kék ezüst.

³⁾ Orsz. lvt. N. R. A. 88. 12.

⁴⁾ U. o. 88. 13.

Brankovics-testvér, kik Boszniában s a szentföldön ¹⁾ oly buzgón képviselték a katholikus és császári érdeket, s mindannyian Magyarországon ették a száműzetés kenyerét, várakozás közben vagyontalanokká lettek. Veteráni, Badeni Lajos és Esterházy ajánlatai következtében kaptak ugyan biztatást, de hivatalt nem. Hat év múlva, 1696-ban Pál gr. nem győzte a várást, és egy pozsonyi kamarai tanácsossáért folyamodott. A császári udvari kamara, mely a politikai tekinteteket rendesen nem szokta figyelembe venni, ez esetben mégis alája rendelte a pénzügyi szempontot, s Brankovicsot Bosznia körül szerzett érdemeiért számfölötti magyar kamarai tanácsosságra ajánlotta, és pedig a Kassán székelő szepesi kamarához. Leopold méltányolta ez okokat, és 1696. jun. 2-án 300 frt rh. fizetéssel csakugyan ki is nevezte. ²⁾

A tanácsosi állás nem sokat segített rajta, mert nevével a kérelmezők sorában azontúl is folyton találkozunk. Pedig Brankovics nagy szolgálatokat tett az udvarnak egy részt az által, hogy az áldeszpota nymbusát lerontotta, de másrészt lényegesen megkönnyíté Leopold helyzetét, midőn 1703-ban ünnepélyesen ellene mondott Brankovics György minden igényének s azt mintegy csalónak állította oda. Leopold e protestatiót u. a. év decz. 18-án ünnepélyesen — úgy szólván *ítéletképen* — átirta és a magyar kanczelláriával kiadatta. ³⁾

Brankovics Pál elfoglalván hivatalát, a kamaránál szorgalmasan dolgozott. ⁴⁾ A Rákóczi-mozgalom következtében a szepesi kamara nem működött s a hivatalnokok rendelkezés alatt maradván, fizetését rendetlenül kapta. Mindamellet a császári hadaknak Kassa ostroma alkalmával készpénz-előlegezéssel nagy szolgálatokat tett, a miért később néhány szőlőt és rész-jószágot kapott.

1712. jan. 25-én visszaállíttatván a szepesi kamara, gróf Brankovics Pál hivatalában ujlag megerősített. ⁵⁾ Hat év

¹⁾ Pál a szent sir lovagja.

²⁾ Az iratok a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárában.

³⁾ N. R. A. 88. 14. Glasnik, 1875. f.

⁴⁾ 1702. jul. 27. gr. Beresényi Miklós ungvári ingóságainak összeírásánál szerepel. (Archiv. Rákócz. VIII. 365. l.)

⁵⁾ N. R. A. 88. 7.

mulva nevével Budán találkozunk, hol rokona »báró« Brajanovics Antal, mint családja utolsó sarja felsorolván boszniai birtokait, azokat hálája fejében a Brankovics grófoknak beírja. ¹⁾

E katholicus Brankovics-ág azonban nem volt életrevaló. A nőtlen kamara-tanácsos gróf 1729. jan. 13-án a halotti szentségek ájtatos felvétele után Kassán meghalt. Vagyonának két harmadát, már régebben fivérére Antalra, egy harmadát nővérére Máriára hagyta, ki gr. De Amicis-né vala. Antal fivére azonban előtte halt meg, ²⁾ s a fiscus ennek okáért jószágának csak egy harmadát akarta Br. Máriának kiadni, két harmadot pedig az állam részére kívánt lefoglalni. A cs. kamara eltérő véleménye következtében a király 1730. jan. 6-án kelt legf. elhatározással az egész vagyont — melyet 31,500 frt adósság terhelt — mégis kiadatta Pál gróf nővérének. ³⁾ A családról ezután csak annyit tudunk, hogy Gr. De Amicis Hugó és Ferencz, gr. Brankovics Máriának fiai, 1746-ban engedélyt kaptak, hogy a Braukovicsok címét, előnevét és címerét viselhessék. (Lib. Reg. 40. 542. l.)

Brankovics Pál ép oly kevés joggal lett jajczai gróffá, mint nemzetbéli kortársa Brankovics György podgoriczaivá. Nem lehet tagadni, hogy előkelő katholicus bosnyák családból származott, mely Rómával összeköttetésben Bosznia katholicismusát szívósan védte, s a török járom alól öntudatosan akart szabadúlni, a Habsburg-házhoz pedig híven ragaszkodott. Mint hivatalnok, értelmes és szorgalmas, mindenkép látszott rajta nagybátyjának Marnavich Tamásnak, a híres bosnyák püspöknek hatása. Míg Brankovics György a szerb történelmi háttérű aspiratiók képviselője, addig Brankovics Pál a bosnyák occupatio egyik előfutára.

THALLÓCZY LAJOS.

¹⁾ N. R. A. 88. 12.

²⁾ Jakab 1700. †

³⁾ Cs. és kir. közös pénzügy. lvt. Hung. 7. 1. No 19.

PATÓCSY FERENCZ.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

Erdélyben ezzel Izabella ügye el volt intézve. A rendek és a barát hűsége, legalább szóval, biztosítva volt. Most Patócsynak a magyarországi vármegyék rendeinak hűségét kellett megnyernie a királyné részére. Deczember 29-kén Petrovichsal és Fráterrel Váradra sietett, hová a már fent nevezett kilencz vármegye rendei 1543. január 6-kára Fráter György mint helytartó által országgyűlésre voltak összehíva. De a rendek, kik között Somlyay Mihály és Bornemisza Pál, Ferdinánd király udvari titkára is látható volt, nem voltak hajlandók elszakadni Ferdinándtól; sőt ellenkezőleg Báthory András ösztönzésére ismételten hűséget fogadtak Ferdinándnak.

Azonban Fráter György nem nyugodott. Egy hó mulva, február 11-kén Gyulára hívta össze a nevezett vármegyék rendeit, tehát Patócsynak azon várába, mely felett már folyt az alkudozás Ferdinánddal. A hangulat azonban itt is a lehető legrosszabb volt. Maga Patócsy nem is sejtette, hogy a köznemesség annyira el legyen keseredve és annyira ellene hangolva, mint ahogy tényleg volt. Azt lehet mondani, hogy az összes tiszavidéki vármegyék köznemessége lázadóban volt. A jobbság nem győzte a nagy adót fizetni és a tőle követelt mindenféle szolgálatokat teljesíteni. Az ellenkirályok változó uralma iszonyú súllyal nehezedett a népre; mert minden győző először is katonasága részére adóztatta a népet; azután gondoskodott arról is, hogy az utána következőknek semmi se maradjon. A főnemesség teljesen érzéketlen volt a nép és a köznemesség nyomora iránt. A Patócsyak, mint Békés, Arad és Zaránd főbirtokosai, rendesen távol voltak e vidékről. Ferencz, amint láttuk, többnyire a királyné közelében tartózkodott; sokszor hónapokon át Erdélyben volt, s ha visszatért is e vidékre, több gondot okozott neki a barát, mint a népnek nyomora.

A gyulai országgyűlésen ezen viszonyok keserű kifakadá-

sokra adtak alkalmat. Pártállás tekintetében nem volt nagy különbség az egybegyűlt rendek között. Fráter Györgynek és Patócsynak csak a legujabb eseményekre kellett mutatniok, hogy kimutassák, miként Ferdinánd uralmában nincs mit bízniok, mert ime nem képes őket a török ellen megvédelmezni. Fennélfogva a váradi gyűlésnek fentebb említett határozatával szemközt elhatározták, hogy sorsukat Izabella sorsához kötik, s annak fiát fogják királyul elfogadni.

Ami pedig az adózás, a közigazgatás és igazságszolgáltatás ügyét illeti, arra nézve nem titkolták el elégedetlenségüket az ügyek vezetőivel szemközt. Kinyilatkoztatták, hogy az ország közszükségleteinek fedezésére ezután is készek adót fizetni, úgy amint eddig is tették; mert tudják: e nélkül a haza fenn nem tartható. De tudni akarják, hogy a nagynehezen összeszedett pénz mire fordittatik. Ime, a királyné is panaszkodik, hogy e vidék adójából kevés érkezett hozzá; Martinuzzi is azt mondja, hogy Biharban keveset vett be! Követelik, hogy az ország jövedelmeinek kezeléséről számot adjon, és ezután is csakis az ország szükségleteire és védelmére fordíttassanak a jövedelmek.

Fráter György nem tagadhatta e kívánságnak igazságos voltát, készségét jelentette ki a rendek kívánságának teljesítésére; sőt annyira ment, hogy maga indítványozta, miszerint a jövőre nézve válaszszanak a rendek magok közül melléje néhány biztost, kik vele a pénztár kezelésében részt vegyenek; kik ne csak azt tudják, miből áll az ország jövedelme, hanem azt is, mire fordittatik. Ezt a rendek egyhangulag el is fogadták.

Azonban nemcsak az bántotta az egybegyűlt rendeket, hogy az ország jövedelmeivel rosszúl gazdálkodott az ország kincstárnoka, hanem különösen az, amit már említettünk, hogy a vidék főurai zsarnoki hatalmat gyakoroltak alattvalóik felett. Most tehát kifakadtak ezen főurak ellen nem véve ki köztök a gyűlésen elnöklő Fráter Györgyöt sem. Elhatározták, kéressék meg a királyné, hogy ezentúl szigorúbb felügyeletet gyakoroljon ezen főurak felett, jelesül parancsolja meg a kincstárnok főpaprak, továbbá Petrovich temesi grófnak, a csanádi püspöknek, Patócsy Ferencz békési főispánnak, Losoncynak és másoknak, hogy az ország fenntartására beszedett közadót ne tartsák vissza, s ne fordítsák a magok hasznára.

Panaszosan említik, hogy a főurak a köznemeselek birtokait erőszakkal elfoglalják, jobbágyaikat elhajtják, szokatlan adókkal, és szolgálomakkal terhelik. Példákat hoznak fel, melyek kirívó színekkel ecsetelik a közállapotok romlását; és határozottan kinyilatkoztatják, hogy ezt tovább tűrni nem fogják. Mire nézve kéri a királynét, hogy mind e bajokon segíteni kegyeskedjék.

Elhatározták, hogy az erőszakosságok megszüntetése céljából vármegyei törvényszékek állittassanak fel, melyeknek tagjai a kincstárnok mellé adandó biztosokkal együtt ítéletet mondhasanak a bűnösök felett. Ha aztán valaki ezeknek ítéletével meg nem elégednék, az felelbezzhet a kincstárnokhoz, — aki mindenben a királyné többi tanácsosaival egyetértőleg járjon el.

Ezen rendszabályok szükséges voltát a tényleges viszonyokkal igazolják; s éppen e viszonyok híú festése által lett a gyulai gyűlés valóban nevezetessé.

Ismételten kinyilatkoztatják a rendek, hogy őket a királynénak és kiskorú fiának java, valamint önmaguk és hazájuk szabadságának érdeke vezérli, midőn a főurak ellen panaszt emelnek. Ime — ugymondanak — Petrovich Péter a temesi gróf legközelebb erőszakkal foglalta el Patócsy Boldizsárnak és Bánffy Gáspárnak kir. adományozás útján nyert birtokait, s ott a nép felett zsarnokoskodik, és az ott termett gabonát magának csépeletti. Fráter György kincstartó hasonló módon fosztotta meg malmától Toldy Miklóst és Mihályt. Losonczy minden törvényes eljárás mellőzésével elfoglalta Serényi Mihály birtokait. De különösen kiemelik Patócsy Ferencznek erőszakosságait, mint aki a köznemesekeket börtönözteti, azoknak birtokait elfoglalja, s egyáltalában olyanokat követ el, miket tennie nem kellene. ¹⁾

Mindezeknél fogva kinyilatkoztatják a rendek, hogy ők a főurak zsarnokságai ellenében az önvédelem eszközéhez kénytelenek nyúlui, és fegyverrel megvédelmezni szabadságaikat és birtokaikat. Végül pedig azt határozzák, hogy azok, kik ezen gyűlés végzéseinek engedelmeskedni nem fognak, száz forint bírság fizetésében, vagy ha ezt fizetni nem akarnák, jószág és esetleg fővesztésben marasztaltassanak el. ²⁾

Látni való, hogy a gyulai országgyűlés nem igen kedvezett Patócsynak. Kemény és sujtó ítéletet mondtak felette, mely ellen azonban nem volt felelbezés. Vigasztalásul legfeljebb az szolgálhatott neki, hogy nemcsak ő rovatott meg oly kíméletlenül, hanem Fráter György is, az ország kincstartója, akinek a közjóvedelmek körül tett eljárásával ő sem volt megelégedve; sőt megrovatott a királynénak másik főtanácsosa is: Petrovich Péter a temesi gróf. El lehet képzelni a szegény királyné helyzetét, midőn látta, hogy a gyulai rendek készek ugyan őt védelmezni, de legbizalmasabb emberei, és tanácsosai ellen a legsúlyosabb vádakkal lépnek

¹⁾ Constitutio dominorum et nobilium octo Comitatum Regni Hung. in comitiis ad dominicam Invoceavit Gyulae habitis facta. Fraknoi, Országgy. Eml. II. 499—502. 1.

²⁾ U. o. 502. 1.

fel! Valószínű, hogy ily körülmények között még erélyes férfit sem tudott volna hamarjában biztos irányt követni. Hogyan lehetett volna tehát várni egy gyenge asszonytól!

A főhatalom tényleg a megrovott főurak kezében volt. Martinuzzi Fráter György volt a kincstartó és a főkormányzó. Patócsyval csak ritkán értett egyet; különben soha sem szerette, éppen úgy mint Petrovichot sem. Most úgy tüntette fel a dolgot Izabella előtt, mintha ő szerezte volna vissza a magyarországi alvidéki vármegyéket.

Ezt azonban Báthory András nem nézte tétlenül. Minden követ megmozdított arra nézve, hogy a tiszavidéki vármegyéket Ferdinánd hűségére hajlítsa. Ezzel nemcsak Fráter Györgynek, hanem Patócsynak és mindazon főuraknak ellenzését idézte elő, akik a gyulai gyűlés által megsértve érezték magokat. Igaz, hogy ezek egymással ellenséges viszonyban éltek. Fráternek uralmát sem Petrovich, sem Patócsy nem akarta túrni; többször tettek jelentést a királynénak, hogy a kincstárt hűtlenül kezeli, s hogy e miatt általános elégtelenség uralkodik az országban. Igaz, hogy a gyulai gyűlés rólok is azt mondta, hogy a behajtott adónak nagy részét magoknál tartják; de azt hitték, hogy ezért voltaképen a kincstárnokot kell kérdőre vonni. Azzal tisztában voltak, hogy a gyenge királyné nem képes erélyesen fellépni; eunél fogva azt határozták el egymás között, hogy Frátert valamely országgyűlésen fogják megbuktatni. A legközelebbi gyűlés február közepére Gyaluba volt összehívva a királyné által; de nem ott, hanem Kolosváron tartatott meg.

Ezt az alkalmat használta fel Patócsy és Petrovich arra, hogy a rendek figyelmét a kincstár rendetlen kezelésére hívják fel. A királynénak e részben tett panaszára oly nagy ingerültség támadt Fráter ellen, hogy az nem is mert a városba menni. A gyűlés kimondá a végzést, hogy állásától elmozdittatik, és mindenben a királyné parancsainak alávetetik. Ezen végzésre minden más ember visszavonult volna, amint azt Patócsyék várták is; de a barát egy ügyes fordulattal ismét urává lett a helyzetnek. Ugyanis a gyűlés után két nap múlva a királyné lábaihoz borúlt, sírt, ígért, és — kegyelmet nyert!

Patócsy boszankodott a királyné gyengesége miatt; de mit tehetett ellene? Egyelőre meg kellett nyugodnia az események folyásában, és a barát megbuktatására célzó terveinek végrehajtását későbbre halasztotta.

Most egyidőre ismét a magyarországi viszonyok foglalták el figyelmét, a mennyiben a már többször nevezett vármegyék nemesége a június 29-kén Debreczenben tartott országgyűlésen ismét Ferdinándnak hódolt meg.

Patócsynak ez sehogysen tetszett, s éppen azért külsőleg megbékülve Fráter Györggyel, ezzel együtt azon működött, hogy a tiszai részek Erdélyvel egy politikát kövessenek, mert csak így hitte az ország fennmaradását biztosítani. És e törekvésnek meg is lett az óhajtott sikere, amennyiben Fráter György aug. 1-re Debreczenbe összehíván a magyarországi vármegyék nemességét, a török hatalomtól való félelem nyomása alatt arra bírta, hogy a királynét pártoló szultánnak meghódoljanak.

De a barátnak ezen tette sem volt őszinte. Ugyanakkor leveleket írt Ferdinándnak, hogy ne kételkedjék benne és ne adjon hitelt ellenségeinek. Erdélyben és a magyarországi részekben sok híve van, jöllehet kénytelenek a töröknek is meghódolni. Patócsy és Petrovich, a barát ravaszkodásairól semmit sem tudván, azon törekedtek, hogy Erdély és a magyarországi részek szorosabban összekapcsoltságának, s a királyné hatósága alatti nemesség lehetőleg egy országgyűlésen összehozassék. Ezt a királyné előtt Fráter György is helyeselte.

Igy történt, hogy Izabella az 1544. évi augusztus 1-re Tordára hirdetett országgyűlésre a magyarországi vármegyéket is meghívta.

Ez nevezetes elhatározás volt, melynek más intézők kezében áldásos következményei lehettek volna. Fráter György fondorkodásai mellett azonban csak annyi értéke lett, hogy a magyarországi vármegyék csakugyan megjelentek, és hogy ennél fogva ez volt az első országgyűlés, melynek törvénycikkeit Erdély és a magyarországi vármegyék rendei együtt alkották. Az ügyek érdemleges tárgyalásai alapján meghatározták ugyan Martinuzzi jogait és kötelességeit; gondoskodtak ugyan a rendek arról is, hogy esetleges lemondása által bajt ne okozzon, — de egyébként minden a régiben maradt.

Patócsynak ezen országgyűlésen nagy szerep jutott, amennyiben Erdély és a magyarországi vármegyék egyesülésének ő volt egyik legfőbb előmozdítója, sőt — mondhatni — leghívebbkifejezője is. Birtokai voltak itt is, ott is. Csak örülhetett tehát, ha ugyanazon egy törvényhozás gondoskodhatik azok biztonságáról. Ugy látszik, Izabella királyné is kellő mértékben tudta méltányolni Patócsynak működését, és hogy ezt némileg megjutalmazhassa, Erdély és a magyarországi részek főbírájává akarta tenni. A királynénak ezen szándékáról békésmegyei birtokain értesült. Azonnal megindult Erdély felé, díszes kísérettel és lobogó zászlóval, hogy átvegye a neki szánt magas hivatal, — midőn egyszerre azon vette magát észre, hogy Fráter György cselszövényei következtében a királyné megváltoztatta szándékát, — és Petrovich beleegyezésével, a barát lett főbíróvá.

Ezen tény még nagyobbá tette Patócsy gyűlöletét a barát

íránt. Ezentúl úgy tekintette, mint versenytársát, aki előhaladásának útját állja, — s akit ennél fogva érdekében áll minél előbb megbuktatnia.

IV.

Kétséget nem szenved, hogy Patócsynak kiváló érdeme volt a tiszai részeknek Erdélylyel való egyesítése körül. De a viszonyok, és különösen Fráter György személye és szereplése egyáltalán véve nem kedveztek neki.

Legfeljebb azt lehetett volna tartani kedvező körülménynek, hogy Frater György önkényes tettei, új meg új kalandos tervei és gyanus magaviselete által elidegenítette magától az ország főembereit. Ezt a körülményt Patócsy Ferencz és Petrovich fel is használták arra, hogy a királynét figyelmeztessék az ebből következő veszélyekre. Elénk színekkel festették előtte a romlást, mely a barát további önkénykedéseiből a hazára önkénytelenül zúdulni fog. Egyáltalán véve nem titkolták, hogy meg akarják buktatni. De azt nem magánbosszúból eredő, hanem a közügy érdekében fekvő kötelességszerű cselekménynek kívánták feltüntetni. Ezért a leggyengébb, a közönség előtt legebezhetőbb oldalról támadtak őt meg. Figyelmeztették a királynét azon törvényre, mely a kincstártót számadásra kötelezi; mert tudták, hogy ez nem lesz képes a törvény követelésének kellőleg megfelelni.

A királyné, 1547. ápril végére országgyűlést hívott össze Fejérvárra, hogy a barátot számadásra kényszerítse. Patócsy örült a jó alkalomnak, melyen fondor ellenfelének csúfos bukását fogja szemlélhetni. De a barát itt is kivágta magát.

»Tudom én — úgymond — kötelességemet; úgy vezetem a pénzügyeket, hogy azok zavarba ne jöjjenek, de számadásomat csak akkor adom be, ha a királyfi megnő.«

Ezzel láthatólag ki akart bújni a kötelesség alól. Patócsy és Petrovich annál erősebben követelték a számadást. Hivatkoztak a törvény világos szavaira, melyeknek senki sem szegülhet ellene. Új meg új gyanúsítás nyilait lövögették feléje. Kezdték emlegetni János királynak hátrahagyott kincseit, melyek állítólag a kapzsi barát kezei közt veszttek el. A rendek napról-napra ingerültebbek lőnek; elhatározták, hogy a barát váraiba a királyné által kinevezendő várnagyok helyettessenek.

De Frater makacsúl védelmezte magát.

Midőn a királyné látta, hogy semmiképen nem akar számolni, panaszával a szultánhoz fordult, aki aztán csakugyan elrendelte a számoltatást.

Patócsy győzelme a barát felett már biztosnak látszott; de csakis látszott, mert a ravasz ember ismét kicsuszott körmei

közül. Ugyanis jött a hír, hogy a porta öt évre békét kötött Ferdinánddal. Ezt Fráter arra használta fel, hogy az erdélyi rendeket a török ellen ingerelte, mialatt ismét Ferdinándhoz folyamodott oltalomért 1548. elején. És daczára annak, hogy onnét elutasító választ nyert, mégis, hogy a Patócsy és Petrovich által okozott kellemetlen helyzetből szabadúlhasson, ismételten sürgette Erdélynek Ferdinánd általi átvételét. Ez még feszültebbé tette az Izabella tanácsosai közötti viszonyt. Kitört a gyűlölség tüze, mely napról napra pusztítóbbá lévén, a királynét egészen elkésé-
 ritette. Megúnta a rút egyenetlenséget, melynek önző indokait is-
 merte. De nem volt módja annak megszüntetésében. Éppen azért
 nem lehet csodálni, hogy elviselhetlen teherré vált neki a korona.
 s hajlandóvá lett annak letételére, ha Ferdinánd király megígéri,
 hogy fiáról köllőleg fog gondoskodni.

Mindazáltal Patócsy és Petrovich nézetét helyeselve, köve-
 telte Frátertől a számadást. Az ebből származó viszály megszün-
 tetése végett egy lengyel, és egy török követ érkezett Gyulafejér-
 várra. Hogy a királyné méltó haragját enyhítsék, kimondották,
 miszerint a királynénak több befolyás engedtségék az államügyek
 vezetésében. Ennek biztosítása szempontjából az is kimondatott,
 hogy Fráter, Petrovich, Losonczy és Patócsy főtanácsosai közül
 legalább egy a királyné mellett legyen.

Ezen intézkedés éppen nem hozta helyre az óhajtott békét ;
 sőt a gyűlölködés annál nagyobb lett, mennyivel inkább óhajtotta
 befolyását érvényesíteni a királynéra egyrésről Fráter, másrés-
 zről Patócsy és Petrovich. A két utóbbi férfiú rávette a királynét,
 hogy Lippára tegye át lakását. Utaltak a barát erőszakosságaira,
 és a királyné elhagyatottságára. Azt gondolták, hogy ezzel elvon-
 ják a barát befolyása alól. A királyné utra is kelt; el is jutott
 Dévág, mikor a Váradon tartózkodó Fráter követei utólérték és
 visszatérésre birták. Patócsy, ki a királynét kísérte, annyira fel-
 háborodott a barát erőszakos eljárása és a királyné gyengesége
 miatt, hogy Dévától hazatért Gyula várába 1549. közepén.¹⁾

¹⁾ Szilágyi S. Erd. Orszgy. I. 250. lap. V. ö. Horváth M. Magyorsz.
 T. IV. 220. l.

Erre vonatkozólag Tinódy ezeket írja krónikájában :

»Váraddá Fráter György ezt hamar meghallá,
 Hív szolgálai által kéré és unszoló.
 Erdélyből ne menne, mert végre megbánná.
 Ott ő akaratját asszony változtatá ;
 Déva várába ő kincsét felhordatá.
 Ezt hallván Pathócsy, Losonezy búsula,
 Okot lelven, mindkét úr haza indula.

Valószínű, hogy az ellenfelei felett ekként győzedelmeskedő barát ekkor fogatta el Patócsyt, hogy a Ferdinánddal megindított tárgyalásaiban utjában ne legyen, és hogy az elkeseredett királynét ellene tovább ne ingerelhesse.

Tinódy Sebestyén előadása szerint a hatalmas főúr midőn neszét vette, hogy Fráter emberei nyomában vannak, Gyulát családjával együtt odahagyva, hajóra ült, és a Körös vagy az e vidéken elterülő tó vizén Sarkad felé menekült. Sarkadon kiszállva, tovább akart menni, de Kölesér táján elfogatott és Váradra vitetvén, fogságba vettetett. Ezt az eseményt Tinódy a következő versekben örökítette meg.

Pathóczy Ferencz Gyula várába ére,
Feleségét, gyermekét ő hamar felkölté,
A vízre rakodék, Sarkadban kiszállá,
Kölesérett a föld népe rátalála,
Ott ő mind népével akada fogságba,
Fogva őt bevivék jó Bihar Váradba.

A versben foglalt azon kifejezés, hogy a »föld népe« fogta el, arra enged következtetni, hogy Fráter György a népet lázította fel ellene, mint a vidék zsarnoka ellen. Ime ő is ellenfelének gyenge oldalát támadta meg, hogy visszaadja neki a fehértvári országgyűlésen vett kölcsönt. Így folytatták egymás elleni harczaikat ezen kor főurai, akik magán önző céljaikat rendesen elébe helyezték a haza közjavanak.

Hogy meddig maradt Patócsy fogva, adatok hiányában meg nem mondhatjuk. De igen valószínű, hogy nem soká; mert hiszen Fráter voltaképen csak azt akarta neki megmutatni, hogy ha kötekedni akar vele, ám lássa, mi lesz a következménye.

Budai Ferencz is azt mondja, hogy Patócsy »nem sokára szabadon bocsátódott ezen fogságból«, ami annál valószínűbb, mert hiszen elképzelhető, hogy Patócsynak társai, jelesül Petrovich és Losonczy, kik a királyné mellett maradtak, nem engedték sokáig maradni váradi fogságában. E mellett szól az is, hogy a török szultán ismételve követet küldött a királynéhoz, hogy a tanácsosai közötti gyűlölködést megszüntesse.

Már a következő 1550-dik évi február 8-kára összehívott országgyűlésnek is az volt a főfeladata, hogy a belbékét, a magyarországi vármegyék és Erdély közötti egyetértést, mely leginkább a királyné tanácsosaitól függött, helyreállítsa. A megjelent rendek közül azok, kik Fráternek párthívei voltak, erősen kikeltek a távollevő Patócsy és Petrovich ellen; élénk színekkel festették a belviszályból eredő nyomort, és kijelentették, hogy addig nem tanácskoznak, míg a béke helyre nem áll.

»Tíz év óta — mondák — mindig kérték a királynét, békéltesse ki az urakat; e gyűlés is azért van összehívva; de minthogy azon urak még Felséged parancsára sem jelentek meg, hasztalan minden törekvésünk. mert akármit határoztunk is a gyűléseken, mindig ők sértették meg. Éppen azért, bocsásson meg Felséged nekünk, hogy sem felségednek, sem a főtisztelendő kincstárnok urnak — a király adóját kivéve — semmit sem adunk; sem felséged s felséges fia, sem másféle ügyekben nem tanácskozunk, míg a béke az urak között létre nem jön.«¹⁾

Ime, hova jutottak a közügyek a Patócsy és Fráter közötti gyűlölködés következtében! A rendek megtagadták az adót, hogy azon leghatalmasabb argumentummal rázzák fel a királyi udvarnál önérdekből dulakodó főurak lelkiismeretét.

Mindazáltal, azon reményben, hogy az illetők észre fogják venni helytelen magukviselésének bekövetkezhető kárait, a felmerült bajok orvoslása céljából szent György napra Tordára új országgyűlést tüzttek ki. A királynét különösen is felkérték, hogy arra a temesi grófot, Patócsy Ferenczet és a többi urakat is hívja meg. Előre is jelezték, hogy — ha ezek nem jönnek el, azon esetben úgy fognak intézkedni, hogy neki többé panaszra oka ne lehessen.

V.

Mindezek csak szép szavak maradtak. Patócsy és Petrovich nagyobb ellenségeivé lettek a barátnak, mint valaha. Egyéni hiúságukon és boszuérzelmeiken kívül azon veszély is távol tartotta őket, melynek sötét felhőit Fráter Györgynek Ferdinánddal való újabb alkudozásában látták támadni a török felől. Ezt a veszélyt szerették volna elhárítani, és pedig lehetőleg úgy, hogy annak villáma legfeljebb a ravasz barát fejét sujthassa.

Konstantinápolyból éppen ez időben érkezett parancs Izabella-hoz, »hogy az áruló barátnak ezentúl senki se engedelmességedjék; hanem őt lánczra verve, vagy ha élve elfogni nem lehet, fejét küldjék a portára.« Ferdinánd is megintetett, hogy ha a békét szereti, óvakodjék a barátot pártfogása alá venni.²⁾

Ez jó olaj volt Patócsyék bosszútüzére. Egész szenvedélyvel fogamatba kívánták venni a szultán parancsát. Petrovich a rácokat gyűjtötte zászlai alá. Patócsy pedig Losonczy Antallal a székegyek és szászok közt forgolódék.

De Fráter György az ellene kivetett hálót széttépte. A feje fölött mutatkozó veszélyt bámulatos ügyességgel és erélylyel

¹⁾ Szilágyi S. Erdélyi Orszgy. I.

²⁾ Horváth M. IV. 221. l.

tudta elhárítani. A székelyeket hirtelen táborába szállítja. és néhány nap alatt tekintélyes haderővel meghiúsítja Patócsyéknek minden reményeit. A királynéval kibékült Fehérváron; a törököt pedig gazdag ajándékkal vesztegette meg. Ezáltal ismét urává lőn a helyzetnek.

Ez végtelenül bosszantotta Patócsyt és Petrovichot. Hogy tehát Fráternek helyzetét megnehezítsék, s nagyravágyó terveit meghiúsítsák, a serdülő királyfi megkoronáztatását kezdték sürgetni a szultánnál. Ez ismét gyors ellenhatásra ösztönözte a barátot. Ferdinánd követivel 1551. febr. 3-kán Diószegen abban állapodott meg, hogy a tavaszon átadja Erdélyt Ferdinándnak, ha az kellő csapattal küldi be biztosait. Ugyanazon időtájban Váradon, hova Erdély és a magyarországi vármegyék küldötteit hívta volt össze, azt határozta el, hogy Ferdinándot elfogadják uroknak. Patócsyék ellenben kivítették azt, hogy az erdélyi rendek néhány nappal később Izabella és a török szövetség mellett nyilatkoztak. Mindenütt zavar, ingadozás és pusztulás volt tapasztalható.

A török, ismerve Fráter Györgynek alattomos terveit. Patócsy és Petrovich sürgetésére márczius első napjaiban azt parancsolta Izabellának, hogy a királyfit azonnal koronáztassa meg. E célból elébb Gyulafejérvárra, s mivel ott czélt nem ért, Enyedre országgyűlést hirdetett. Patócsy mindent elkövetett, hogy a koronázást keresztül vigye; de a zavarba hozott rendek ily nagy fontosságú ügyben nem mertek határozni; kivált mikor látták, hogy a barát tekintélyes sereggel rendelkezik, és a török követet ajándékkal és szép szóval a maga részére képes megnyerni.

Ez alatt Ferdinánd márczius 30-ki rendeletével határozott lépést tett. A királynéval létrehozandó egyesség megkötésére, s Erdély és a magyarországi részek átvételére teljhatalmú biztokokul kinevezte: Nádasdy Tamást, Báthory Andrást és Herberstein Zsigmondot. Ez a tény végképpen megsemmisítette Patócsynak reményét arra nézve, hogy a barát felett győzedelmeskedhessenek; mind a mellett bizott a királyné elégedetlenségében és a török hadseregében. A magyarországi részekben, Békés, Arad, Zaránd és Temes vármegyékben hadakat kezdett gyűjteni, hogy ezekkel segélyére mehessen a budai basának, esetleg az erdélyi híveknek. Fráter György ápril 30-káról azt írja Báthory Andrásnak, hogy repüljön Erdélybe segélylyel, mert — úgy hallja — a temesi gróf és Patócsy Ferencz azon törik a fejüket, hogy beüsenek Erdélybe.¹⁾

A hír nem volt egészen alaptalan. Patócsyék valóban készül-

¹⁾ Nam et Comitum Temesvariensem, et Pathochy ingressum molituros intelligo. Tört. Tár 1880. évf. 70. l.

tek Erdélybe a királyné segítségére; de Fráter György, mint rendesen, gyors cselekvés által ismét megghiúsította törekvéseiket. Hirtelen vívni kezdé Gyulafehérvárat, hol Izabella királyné tartózkodott. A királyné ugyan megmenekült; de midőn látta, hogy Fráter vakmerősége nem ismer határt, és ezzel szemben Patócsy és Petrovich nem képes őt megmenteni, — végre is késznek nyilatkozott a Ferdinánd biztosai által kínált szerződés megkötésére.

A szerződés pontjai ismeretesek. Izabella királyné július 19-kén könyvelt szemekkel írta alá az oklevelet, mely fiának a koronáról való lemondását, és mindkettejök kielégíttetésének pontjait tartalmazá. A rendek tíz nappal későbben a kolosvári országgyűlésen hagyták jóvá Erdélynek és a magyarországi vármegyéknek Ferdinándra való szállását, — és nehéz kebellet tettek le a hűségi esküt.

Fényes napja volt ez Fráter Györgynek; de szomorú napja Patócsy Ferencznek, aki kénytelen volt ellenfelének győzelmét elismerni, és a többiekkel együtt Ferdinándnak meghódolni. Bánatos szívvel nézte az ünnepélyes jelenetet, amint Izabella saját kezével nyujtá át Castaldo tábornoknak a koronát, magát és fiát Ferdinánd pártfogásába ajánlván; és nem csekély lelki küzdelemmel hallgatta Castaldo ígéreteit, hogy azok atyai pártfogásban fognak részesülni, a rendek pedig minden szabadságaikban és jogaikban meghagyatni. A békét ő is óhajtotta, és a reménység némi halavány sugára derült föl lelkében, midőn aug. 11-kén a kolosmonostori templomban Izabella oldala mellett tanúja volt annak, amint Ferdinánd legifjabb leánya Johanna eljegyeztetik a koronát vesztett János Zsigmondnak feleségeül, — mintegy jelképeül és zálogául a megkötött politikai egyességeknek.

Néhány nap múlva, mint a távozó királynénak és fiának kísézője, elhagyta Kolozsvárt és Kassa felé vette útját. Lovas kísérete feltűnt Castaldo előtt is, aki két mértföldnyire szinte elki-sérte a királynét. Fráter György Zilahig ment velök. Itt érzékenyen és könnyek között búcsúzott el tőlök — egy-egy aranyerszényt adván a királynénak és fiának. A Meszes hegyről még egyszer visszanézett a királyné szép Erdélyországra, s ezt a három betűt véste be az ott levő hársfába: S. F. V. azaz: *Sic Fata Volunt*, = így akarta a sors!

Patócsy társaival együtt, jelesül Kendy Antallal, Petrovich-csal, Csáky Mihállyal, Losonczyval és másokkal egész Kassáig vele ment. A búcsúzás itt is érzékeny és valóban nehéz volt; mert a királyné azoktól vett búcsút, akik a Zápolya-pártnak mindig hű emberei valának és akik a nemzet jövőjének biztonságát csak annak győzelme esetén reméltették. A közel jövő szomorúan igazolta aggodalmaikat.

VI.

A török nem nézhette közönyösen a Magyarországból végbement egyességet. Erdélyt úgy tekintette mint saját országát, János Zsigmondot mint saját gyermekét. Ennélfogva azt izente az erdélyi rendeknek, hogy a királyfit ne engedjék az országból kivietni, mert különben mindnyájokat kardra hányatja.

Fráter György szokott fondorlataival és ámitásaival azonban egy időre ismét elhárította a veszélyt; alkalmat akart nyújtani Ferdinándnak arra, hogy az átvett várakat kellőleg megerősíthesse, — és a még megszerzendőket is minél előbb megszerezhesse. Az előreláthatólag bekövetkezendő viharokkal szemben kibékült Patócsyval, és őt szept. 15-kén írt levelében Ferdinánd királynak kiváló kegyeibe ajánlotta. Nevezetes, hogy midőn a török előtt Petrovichot vádolja, ugyanakkor annak hatalmas társát Patócsyt lekötelezni óhajtja. Ugyanis elmondja fentemlített levelében, hogy eddig eperjesi Patócsy Ferenczet, mint ő felségének ellenfelét nem dicsérhette. De most az idők fejleményei arra intik őt, hogy a királynak különös figyelmébe ajánlja. Azt hiszi, hogy ő felsége hasznos szolgát fog benne nyerni, ha t. i. élni kíván szolgálataival az alvidéken. Mert a nemesség előtt nagy tekintéllyel bír, — a nép pedig két oknál fogva különösen szereti. Először azért, mert bőkezű, másodszor pedig azért, mert a nemességnek legnagyobb része rokoni kötelékek által van hozzá csatolva. Testi egészségére nézve ugyan gyenge, de azért legjobb katonái vannak; a hadi ügyekben annyira jártas, hogy e tekintetben igen keveset lehet vele összehasonlítani, fölibe helyezni pedig senkit. Azonkívül annyira gazdag, hogy — ha ő felsége két vagy három hónapon át sem bírná fizetni katonáit — Patócsy a maga vagyonából lenne képes őket eltartani.

Elmondja róla továbbá, hogy Gyula vára, mely hajdan Brandenburgi György örgrófnak tulajdona volt, és mely annak utódaira is szállott, most Patócsyé. Erre nézve Fráter azon véleményének ad kifejezést, hogy mivel Patócsy Ferencz annyira elbetegesedett, hogy alig fog sokáig életben maradhatni, legjobb lenne, ha ő felsége oly embert találna, aki mellett Patócsy e várban maradhatna; természetesen úgy, hogy előre meghatároztatnék, mennyi katonát kellene szükség esetén tartania e várban. Halála után, minthogy csak egyetlen leánya van, s az is már férjhez ment, tehát semmi gondot nem okoz neki többé, — a vár vagy egyenesen ő felsége kezére, vagy pediglen az említett örgróf utódaira szállana. Kiemeli, és érdeméül tudja be, hogy ámbár neki t. i. Fráternek, mindig nagy ellensége volt, a királyné ügye mellett hűségesen és állhatatosan harczolt, s annak ügyét lényegesen elő-

mozdította. Ennélfogva kénytelennek érzi magát őt, mint ő felsége szolgálatába lépendő férfit, dicsérni. Reméli, hogy ő felsége iránt éppen oly állhatatos és becsületes lesz jövőben, mint a milyen volt a királyné iránt a múltban. Egyébiránt ő felségének ítéletére bizza az ügyet; mert azt kívánja, hogy csak az történjék, amit ő kíván.¹⁾

Ezen levél híven tükrözi vissza Fráternek lelkületét, aki a szükséghez képest tudta dicsérni és gyalázní a szereplő egyéneket, — és aki semmiféle eszközt nem tartott megvetendőnek, mely az ő céljainak kivitelére alkalmasnak látszott.

Be sem várva a király válaszát, Patócsy már tényleges részt vett az alvidéki mozgalomban. Addig is, míg Fráter Temesvár segélyére érkezett volna, ő az alsó nemesség és a nép felfegyverkezésével foglalkozott.²⁾ Gyulát meg kellett védelmeznie minden jöhető támadás ellenében. Azután Lippa ostromához sietett, hol Báthory András mellett kitüntette magát úgy személyes bátorságával, mint hadvezéri tapintatosságával.

A király ily körülmények között nem is késett őt szolgálatába fogadni. Fráter György levelére már tíz nap múlva, szept. 26-kán³⁾ azt válaszolta, hogy kedvező feltételek mellett örömmel fog Patócsyval egyezkedni és őt kiváló kegyelmébe venni. Azt, hogy holtáig nála legyen Gyula vára, nem engedheti; de lovasaival együtt szokásos módon szolgálatába fogadja, s neki és lovasainak megadja a szükséges eltartási költséget. Gyula várára nézve pedig úgy intézkedik, hogy Pathócsytól kész pénzen veszi meg, felhatalmazván őt arra, hogy azt neki (a királynak) utódainak csak akkor tartozzék átadni, ha az érte járó összeget felvette. A vár megvételére vonatkozó alkuval megbizta Cassano örgrófot és a közbenjáró Fráter Györgyöt.

Az egység tényleg létre is jött.

Ferdinánd király ápril 13-káról Bécsben kelt levelében tudatja a pozsonyi kamarával, hogy Gyula várát a benne levő összes hadi felszereléssel együtt Patócsy Ferencztől megvette 6500 frt kész pénzen és azon felül Bodókö várának átengedésével, olyképpen, hogy az összeg azon évi május elsején nevezett Patócsynak

¹⁾ Fráter György levele N.-Szebenből 1551. szept. 15-ről Ferdinánd királyhoz. Tört. Tár. 1880. f. 267. l.

²⁾ Fráter erre vonatkozólag szept. 17-kéről azt írja a királynak: »Praemisi dominum magnificum Franciscum Pathochy et alios servos meos, qui interim dum ego illuc venero, gentes ubique levant et ad consurgendum invitent, quibuscum una ego ipse Temesvarium versus proficiscar. . . « U. o. 271. l.

³⁾ U. o. 654. l.

kezébe lefizetessék és Bodókő vára neki valósággal is átadassék. Minthogy pedig Gyula várának ekképeni megszerzése nagy jelentőséggel bír, — ennél fogva meghagyja a kamarának, hogy a fent kitett összeget a kellő időben Patócsynak okvetlenül fizesse le. Ha pedig ennyi pénz nem volna készletben, gondoskodjék annak akár kölcsön útján való megszerzéséről, úgy hogy az aztán az adóból utólagosan megtéríttessék. Ismételve is szigoruan meghagyja, hogy e részbeli akarata okvetlenül teljesíttessék.¹⁾

A pozsonyi kamarai tanács nem csekély zavarba jutott, midőn a királynak ezen szigorú parancsát vette. Sietett rögtön a bécsi udvari kamarához intézett mentegető válaszával, melyben kijelenti, hogy ez időszerint a pénztárban egy garas sincs készletben. A mindenfelől támasztott igények tökéletesen kiüritették. Nem is lehet remélni, hogy az ő felsége által kitűzött időre annyi pénz befolyhasson. Szent György napra ugyan kellene pénznek befolynia, de félő, hogy elhuzódik a pünkösdi ünnepekig. Mindazáltal addig is, míg valahonnan pénzt tudnak szerezni, minthogy ily rövid idő alatt annyi pénzt előteremteni bajos, felhívták Pozsony városát, hogy legalább ezer forintot adjon kölcsön; de ez a nagy szegénység miatt nem tehette. Irtak a nyitrai püspöknek, mint a kamara praefectusának, szerezze meg az illető összeget, hogy ekképen ő felsége akaratjának eleget tehesse.

Egyébiránt megjegyzik, miszerint ő felsége levelében nincs megjelölve a hely, a hol az akkorára netán megszerezhető összeg Patócsy kezébe lefizetendő lenne. Mert ha nem Pozsonyban vagy Bécsben lesz fizetendő, akkor nem kis gondot és költséget fog okozni e pénznek más helyre való szállítása. Ha Erdélybe kellend vinni, azon esetben bizonyos embereket kell fogadni, akik azt biztosan fogják átadni. Ezeknek költségeire pedig ismét pénz fog kelleni. Ha pedig Bécsben kellend az összeget felvenni, akkor a pozsonyi kamara legjobbnak látná, ha a bécsi udvari kamara venné fel valakitől a kívánt összeget és úgy fizetné ki Patócsynak. A maga részéről igéri, hogy mihelyest a szükséges összeg befolyik, azt azonnal akár a tanácsnak, akár pedig az illető hitelezőnek hiány nélkül meg fogja küldeni.

Nem akarja e kamara, hogy a pénztár ezen szegénysége miatt ő felségének ügyei hátramaradást szenvedjenek. Emlékezteti a bécsi tanácsosokat, milyen rendeletek jöttek a napokban a kamarához úgy Bakith Péternek, mint Szigetnek fizetendő összegekre nézve. Itt van Pozsony várának építési költsége. Honnan vegyék a szükséges költségeket? Igérik ugyan, hogy mindent megtesznek

¹⁾ Ferdinand levele ápril 13. 1552. Benignae Resolutiones Regiae, orsz. lev.

a pénz beszerzésére, de nincs reményük, hogy fáradozásuknak kellő sikere legyen . . . előre is bocsánatot kérnek ő felségétől. ha kívánságának eleget tenni nem lesznek képesek. ¹⁾

Ezen tudósítás, mely hű képet nyújt a helyzet nyomorúságáról, kellemetlen benyomást gyakorolt az udvari kamara tanácsosai között. Mindazáltal megsürgették a pénznek előteremtését. Nagynehezen meg is lett, természetesen kölcsönzés által. És hogy a kifizetés módjára és helyére nézve se legyen nehézség, ő felsége akként intézkedett, hogy a hatezeröt száz forint Castaldo tábornok útján fizetessék ki Bodókö várának átadása alkalmával Patócsynak kezébe. Ugyancsak Castaldo bizatott meg Gyula várának átvételével is.

Azonban Patócsy, kinek betegsége napról-napra fenyegetőbb jelleget öltött, nem érte meg Gyula átadásának kitűzött napját. A bécsi udvari kamara ápril 26-kán azt írja a pozsonyi kamarának, hogy Patócsy megbízható hírek szerint meghalt. Hol és minő körülmények között? arról semmi tudósításunk nincs.

Annyi bizonyos, hogy az ő halála nagy benyomást gyakorolt a vidék lakosságára úgy, mint az ország sorsát intéző bécsi körökben is. Egykori ellenfele, Fráter György tovább folytatta kétszínű politikáját, mellyel nemcsak az országra, de önmagára is veszedelmet hozott. A sors különös szeszélyének kell tekintenünk, hogy Patócsy neve, még halála után is, ott szerepel a harczolók között.

Mikor a török nagy erővel vetette magát Erdélyre, és Castaldo nem volt képes helyét megállani, az ez által előidézett nyomor ismét csatlakozásra birta Izabellának régi híveit. A Patócsyak természetesen azok között foglaltak helyet. Több oklevélben Patócsy Ferencz még 1553-ban is élőnek van feltüntetve, ²⁾ ami mindenesetre azt jelenti, hogy nevének varázsára sokaknak szüksége volt. Az általános zűrzavarban és a majdnem naponkint előfordult harczok közepette igen gyakran megtörtént, hogy olyan embernek is holt hírét költötték, aki élt; és megfordítva élőnek tartották azt, aki régen örök nyugalomra zárta le szemeit.

¹⁾ A pozsonyi kamarai tanács levele 1552. ápril. 15-kén. orsz. lev.

²⁾ Például Turkovics, biharvármegyei adószedő írja Nádasdy Tamáshoz Váradról 1553. okt. 2-káról: . . . »In Transilvania Bethlen castrum oppugnatur, *Franciscus Pathóchy in eo est, ut dicitur, et iam non pauci milites in eius oppugnatione perierunt* . . . orsz. levéltár. Bornemisza György és Sárkándi Pál egri kapitányok 1553. aug. 3-ról közlik Ferdinánd királlyal az összeesküvők neveit. Ezek közt van Patócsy Ferencz neve is. Tört. Lapok 41. sz. V. ö. Horváth M. IV. 269. V. ö. Hornyik J. Kecskemét Történetében az okleveleket, hol egy 1560-ki oklevélben Patócsy Ferencz neve is előfordul I. 226. l. — Szilágyi S. Erd. Országgy. I. 449—450. l.

Nagy Iván, és utána Békésvármegyének jeles monographusa is Haan Lajos azt állítja, hogy Patócsy Ferencz még 1560-ban is élt.¹⁾ Budai Ferencz még 1554-ben szerepelteti őt; és igen sokan állítják, hogy 1556-ban, mint lázadó hűtlenség czimén Ferdinánd által jószágvesztésre ítéltetett.²⁾

Mindezek azonban téves állítások; melyek egyszerűen a keresztnevek összezavarásából keletkezhetnek. Mert igaz ugyan, hogy az idézett években csakugyan szerepel a Patócsy-név; de az alatt többé nem Ferencz, hanem annak testvérei értendők. Ezek közül *Boldizsár*, 1554-ben Izabella részére csakugyan felkelést rendezett, amiért Dobó által Bethlen várában ostrom alá fogatott.

Történeti igazság az, hogy Patócsy Ferencz 1552. ápril második felében elköltözött az élők sorából, özvegyet és egy leányt Zsófiát, a hős Bebek Györgynek hasonlóképen hősies lelkű nejét hagyván hátra.

Özvegye, férjének halála után, Castaldo által felhivatván, hogy a gyulai várat adja át, az átadást megtagadta, mivel a szerződés szerint férje által kikötött Bodókö várat még nem kapta meg ő felségétől.³⁾

A kölcsönös átadás azonban egy év alatt megtörtént. Ferdinánd birtokába vette Gyulát, – s annak kapitányául, illetőleg várparancsnokául Mágócsy Gáspárt nevezte ki.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

¹⁾ Lásd Nagy Iván, Magyarország családai; Haan, Békésvármegye hajdانا 105. l. V. ö. Hornyik, Kecsk. Tört. I. 226. l.

²⁾ Polgári lexicon.

³⁾ Serédy György levele 1552. máj. 8-káról a pozsonyi kamarához intézve. Orsz. lev.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

IX.

Dobokamegye főispánjai.

Ráthóti Gyulaffy Sámuel.

Gyulaffy Sámuel, Gyulaffy László és Széchy Kata fia.

1627-ben Bethlen Gábor fejedelem udvarában szolgált, úgy látszik, udvari méltósággal volt felruházva. Iktári Bethlen István leányát, Bethlen Annát vette nőül, mint Bethlen maga írja: »az mely leányomat az nagyságos Gyulaffy Sámuel úrfinak ígertem volt házastársul, annak lakodalmát maga akarván az én idvezült kegyelmes uram ő felsége maga költségén végben vinni.« A Bethlen Gábor halála után volt »lakodalma Fejérvártt gyászos állapotban muzsika nélkül a várbeli palotákban.«¹⁾ Ez időben már Dobokamegye főispánja, mivel őt Bethlen Gábor alkalmasint az 1628-ik év végén nevezte volt ki. Gyanítható, hogy az 1630-ik év kezdetén Közép-Szolnokmegye főispánságával is fel volt ruházva, mert Kemény János azon soraiból, hol a Csáky István ellen felültetett seregről szól, ezt írja: »azalatt Tholdalagi Mihályt maros- és aranyosszéki hadakkal indítván, parancsolván pedig Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékre is, hogy megegyeznének.« 1630. aug. 18-án Brandenburgi Kata őt kővári kapitánynak tette, és ekkor megszűnt dobokamegyei főispánsága.²⁾ I. Rákóczi Gy. idejében, midőn 1631. július 26-án neki és anyjának, Széchy Katának (ki ekkor már Répostvári Zsigmondné), Lukácsfalvát adományozza. csak Közép-Szolnokmegye főispánjának van írva, tán ekkor már elvette tőle Kővár főkapitányságát. Vagy 1633-ban szűnt meg kővári tisztsége. Rákóczi alatt tanácsúr is, de nem nagy kegyben állott; egy levelében, melyet 1636. márczius 26-án Szilágy-Csehről, lakhelyéről, Serédyhez Nyíres nevű faluja végett írt, ily

¹⁾ Kemény János *Önéletírása*.

²⁾ Jos. Com. Kemény, *Notitia Capit. Alb. II. k.*

sorok állanak: »az mi az niresi dologát nézi, az mint Kegyelmednek mondtam, én bizony nem fizetek semmit érette, ha ő nagysága kegyelmességéből megadja, annál többet szolgálok ő nagyságának, melyet tapasztalhat ő nagysága, mert noha eddig mind kételkedett ő nagysága hozzám, de bizony igaz híve voltam, vagyok, de ha kivel nem szolgáltatnak, nem tudják mire való az az ember.«¹⁾ Ez évben az elhalt hidvégi Mikó József baczai jószágát is törekedett megszerezni magának, mivel az a Gyulaffy őseié volt, s ősei idegenítették volt el. Ugyan ez 1636-ik évben halt el; azon oklevélben, melynél fogva decz. 8-án a Gyulaffy-leányok Szilágy-Cseh várára és tartozékaira novadonatiót kapnak, ez áll: »quia elapsis proximis temporibus ex legitima publicatione (defectus seminis masculini) Samuelis Gyulaffy.« Egyedüli hátrahagyott leányát Máriát később gróf Thököli István vette nőül.

Dersi Petki Ferencz.

Petki Ferencz, Petki János és homoród-szentpáli Kornis Kata fia.

Atyja nótáztatván 1612-ben, birtokai elkoboztattak, de 1614-ben feloldoztatván a nóta alól, birtokait: Derst, Nagy-Sajót és Küküllővárt Petki Ferencz visszakapta, főleg iktári Bethlen István és Péchy Simon cancellár közbenjárások útján. A küküllővári birtokot a közbenjárásért átengedte Péchynek, ki később elcserélte Bethlen Istvánnal. A nagy-sajóira Bethlen Gábor 1618-ban új adomány levelet adott.

Dobokamegyének 1630-ban főispánja lett. Ekkor nőül bírta Kovácsóczy Katát, Kovácsóczy István (ez időben cancellár) leányát. Főispánkodása 1631-ig van felmutatva Doboka vármegye ismertetője által. Lehet, hogy I. Rákóczi György uralkodása kezdetén nevezett ki mást Petki helyére, de hajlandóbb vagyok hinni, hogy tisztségét addig viselte, míg beszökött Törökországba. Krónikáinkban nincs szó oly bűnéről, mely addig elmozdítását előidézhette volna. Rákóczi azon levele (1633. jul. 21.), melyből felhozzák, hogy feslett életű ember, kinek nejével voltak kellemetlenségei,²⁾ ismeretlen előttem. Kemény János és Grondski³⁾ nyilatkozataiból azt látom, hogy Petkit üldözőbe vette Rákóczi. Grondski sorai szerint: »*multis injuriis a Principe affectus, magna ex parte bonis exutus,*⁴⁾ et plane patria pulsus ad Turcas

¹⁾ Tört. Tár. 1884. évf. 320. l.

²⁾ Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. IX. k. 180. l.

³⁾ Jos. Com. Kemény, *Deductio Stemmatographica Familiae Petki.*

⁴⁾ Nagy-Sajót 1632. jun. 24-ike előtt váltotta ki Rákóczi. Kemény János a Petki nótáztatását érintve írja: »kit is elűzének, mert sajói jószá-

transiit.« Siményfalvi Székely Mózzal szökött be Törökországba, mit 1633. május 12-ike után történtnek tarthatnánk, minthogy egy oklevél másolata ¹⁾ Székely Mózes az ekkor Gyulafejérvártt tartott országgyűlésen megjelentnek mutatja, de tévesnek hisszük az idézett évszámot minekutánna Kraus a Krónikájában a Petki beszökését 1632. deczember havára teszi. Künn Székely Mózzal tartott és emiatt az 1633. aug. 21-iki országgyűlés által nótáztatott, örökre száműzetett, s jószágaitól megfosztatott. Birtokai adományozás útján Kékedi Zsigmondra, Szalánczi Istvánra és Gluchoffszkíra a német gyalogok kapitányjára kerültek. A török földön törökké lett; a Rákóczi 1635. február 22-én Fogarashól írt egy levele utóiratában áll: »Petki Ferencz már törökké lett, s az többinek is azzá kell lenniük, mert a szükség reá viszi őket, azoknak bizony semmi állapotjuk nincsen.«

Neje 1639-ben VIII. Orbán pápától dispensatiót nyervén, 1640. január 8-án nőül vette Bálintith György. Haller Gábor a lakadalom napját jelelve Naplójában e sorokkal hozza fel Petkinét: »kinek az ura Székely Mózzal együtt a Portára beszökövén, Törökké lett, és talám még most is (1640.) él.«

Dersi Petki János.

Petki János, talán dersi Petki Farkas fia.

Mint Dobokamegye főispánját, 1631—1634. szereplőt, mutatja fel Hodor, ki tévesen azonosnak tartja a volt cancellár Petki Jánossal. Főnt már érintettem, hogy hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy a főispánságot Petki Ferencz addig viselte, míg beszökött Törökországba, részint azért, mert gyanítom, hogy a Ferencz név helyett a János név tollhibából áll a jegyzőkönyvben; de ha a jegyzőkönyvben ki van mutatva, hogy csakugyan Petki János a főispán 1631-ben, ez esetben feltehető, hogy I. Rákóczi György mikor trónra jutott, elmozdította Petki Ferenczet, és kinevezte Petki Jánost. vagy a Rákóczi által üldözött Petki Ferencz lemondása következtében lőn Petki János a főispán.

Viczei Mindszenthí Gábor.

Mindszenthí Gábor, Benedek és Bánffy Anna fia.

Bethlen Gábor fejedelem egy 1629. június 25-én kelt levele kezdő sorai szerint: »Ez levelünk megadó ifju legény bejárónk néhai Mindszenti Benedek fia levén, a ki életében az mi orszá-

gát az fejedelem, hogy már kiváltásnak praetextusával elvevén, ada Kékedinek.«

¹⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.

gunkban az tanács urak közül egyik volt és ez országnak böcsületes hasznos jó szolgálja, s már az fia is nekünk házunkbeli szolgánk.«

1630. ápril 28-án nőül vette szenterzsébeti Péchy Erzsébethet, Péchy Simon volt cancellár leányát.¹⁾

Doboka vármegye főispánságában Hodor szerint 1634-től fogva a Petki János utóda, szerinte consiliarius is, de megjelelve nincs, hogy mely évtől kezdve, ekként élete utolsó éveiben találjuk.

Az 1642. február 15-től márczius 9-ig Gyulafejérvártt tartott országgyűlésen egy ügye tárgyalatott, mely nagy feltűnést okozott. »Mivel elegendő gyalogot az hadban kapuszámról nem bocsátott volt«, a fejedelmi ítélő tábla őt vétkesnek ítélvén, »büntetését remittálta az ország eleibe«, és a rendek az eleikbe terjesztett ügyben közbevetették magukat a fejedelelemnél, de eredménytelenül; mint Haller Gábor írja: »urunkhoz az országtól Kornis Zsigmond urammal együtt felesen bocsáttatván fel mellette való törekedésért, semmit sem impetrálván jöttünk vissza.« A büntetéstől a pár nappal utóbb bekövetkezett halála megmenté.

Megholt 1642. márczius 13-án Fejérvártt.²⁾

Sógora volt Erdélyi Istvánnak, kinek somkereki birtokából Mindszenthi özvegye márczius 27-én meghívja ifjabb Rákóczi Györgyöt a temetésre, meghívójában ily sorokat írva: »sulyos kénja után lelkét az ő teremptő istenének, az kitől vőtte volt, 13. mensis Martii, post meridiem hora 7, ifjuságának virágában élete 35 esztendejében, csendesesen megadá fejérvári maga szállásán.« Az eltakarítás napja április 14-ére határozatott és a kolosmonostori templomba temettetett el.

Egyedüli leánya Erzsébeth, Kapy Gáborhoz ment férjhez.

Gyerőmonostori Kemény Boldizsár.

(Lásd Kolosmegye.)

Kemény Boldizsár, Boldizsár és Tornyi Zsófia fia. 1642. második negyedében lett Dobokamegye főispánja és 1649-ben Kolosmegye főispánságával cseréli fel. Ezután főlovászmester is és Udvarhelyszék főkapitánya. Az 1657-ki lengyel hadjáratban esett el, a zamori hostátban lőtték meg. Dobokamegyében főbirtoka tán Omboz. Neje borosjenei Bornemisza Zsuzsánna.

Keresdi Bethlen Mihály.

(Lásd Fejérmegye.)

Bethlen Mihály, György és Csejthy Ilona fia. Alkalmasint 1646. márczius hó után tették meg Dobokamegye főispánjává, és

¹⁾ *Történ. Tár.* 1884. évf. 672. l.

²⁾ Ugyanott.

1653. végén vagy 1654. elején Fejérmegyének lesz főispánja. Meghalt 1657-ben. Első neje Sombory Borbála, második borosjenői Bornemisza Kata.

Losonczy Bánffy György.

Bánffy György, zentelkei Bánffy Mihály és Károlyi Fruzsina fia. Hogy ő nem Kapy Judith fia, hanem a Károlyi Fruzsinaé, kitetszik saját naplójából, ¹⁾ az 1644-iki július 31-re írt sorokból, melyekben felemlíti mostoha anyját. Vele édes testvér Bánffy Zsigmond, féltestvér Bánffy Dénes.

Naplójából kitetszik, hogy 1644-ben mátkás volt Torma Katával, csicsókereszturi Torma Kristóf és iklódi Toldalagi Klára leányával és ugyan ez évben nőül is vette.

Az ez évbéli hadjáratban működéseiről adatokat nyújt naplója. Márczius 7-kére írja: »Bethlen Ferencz uramat, engemet és Gyulai Ferencz uramat küldött be Kassára tractára urunk.« Hogy őt I. Rákóczi György udvari alkapitánynak tette, így adja tudtunkra: »július 16-án mentünk Varanóra, az nap vöttem fel az udvari kapitányságot, melyre érdemetlen is voltam ugyan, de bizony nékem nem kellett volna.« A fejedelem július 21-ki levelében is áll kapitánysága: »Bánffy Györgyöt is már az udvari vice kapitányságban beállattuk, most ment az végre haza, mátkáját vigye haza és készüljön lakodalmára.« Julius 23-kán érkezett haza zentelkei házához, később Bonczidáról Szamosfalvára a mátká mostohaatyja, Gyerőffy János házához ment és itt tartotta lakodalmát: »aug. 30-kán mentünk Szamosfalvára, az nap volt lakodalmam, kiért áldassék Istennek szent neve,« továbbá: »szept. 4-én Bonczidáról indultunk (Csicsó) Kereszturra.« Még e hóban visszament táborába, melyből decemberben érkezett haza Zentelkére.

Az udvari kapitányságot hogy meddig viselte nem bizonyos, mást látunk 1648-ban azzal felruházva.

1649-ben Dobokamegyének lett főispánja, a szamosujvári vár főkapitányságát is kapta, de azt valószínűleg csak 1651-ben. ²⁾ Az udvarhelyszéki főkapitányságra is ki volt nézve, azonban, mint II. Rákóczi György 1653-ben júliusban Kemény Jánoshoz írt leveléből ³⁾ kitünik, arra több okuál fogva alkalmasabbnak tartotta Kemény Boldizsárt, mely levelében ily megjegyzés áll: »ámbar Kemény Boldizsár urnál Bánffy uram jelesebb elmével bir.«

Ez utóbbi évben, szept. 9-kén, portára indult, mint követ az ifju fejedelem I. Rákóczi Ferencz ügyében; Sebesi naplója szerint

¹⁾ Szabó K. *Erd. Tört. Adatok. IV. k.*

²⁾ 1650-ben Haller Gábort mutatja oklevél ez állásban.

³⁾ *Magy. Történ. Tár XVIII. k.*

szept. 16-án a követség Tergovistyan van: »voltunk az vajdával szemben, Serédi István uram főkövet, vármegyékről Bánffy György uram, az székelységről Dániel János uram, az szászszágról az kőhalmi királybíró Boros János uram, mindenünket megkaftá-nyoztata az vajda.« ¹⁾ E követségből 1653. január hóban jött vissza.

Az 1657-ki lengyel hadjárat után az ország megválasztá consiliariusnak is.

1658-ban azon követség tagja, melyet az ország Küprüli Mehemet vezérhez küldött, és július 9-kén Fejérvárról elindult, de minthogy Rákóczi György a törököt megverte, a helytartók visszahívására még azon hóban visszaajött. Azon követség tagjává is megválasztatott, melyet a nagysinki országgyűlés 1658. aug. 15-kén a török megengesztelésére küldött. Kraus krónikája szerint Bánffy a megválasztás után haza ment házi ügyeit rendezni, ott meggondolkozik. elpártol, s elhatározza magát a Rákóczihoz való kimenetelre. el is indul, de a török már annyira behatott az országba; hogy kénytelen lett Sebesvárra huzódni. Mely várt, alája jöven a tatár, Bánffy szept. 28-kán nagy özveggel váltotta meg. A novemberben Barcsai Ákos által Maros-Vásárhelyre összehívott országgyűlésen jelen volt, de ahogy meghozta Mikes János Rákóczi levelét, odahagyta a gyűlést és befutott Szamosujvárra. E várba zárkozott be és azt Barcsai sok működésére sem adta fel; de végre cselekhez fogtak, és a cselek következtében a vár 1659. január 1-ső napján fel lőn adva: »Barcsai Fiscales regni arces suae potestatis facturus, arceque Szamosujvariensi, Supremo ejus Capitaneo Georgio Bánfi sub certis detento conditionibus, potitur.« ²⁾ A feladás után Barcsai Bánffy Zsigmondott tette oda főkapitánynak. ³⁾

Rákóczi alatt a végső mozgalmas időkben volt táblai elnök is. Megholt az érintett 1659-ik évben maradék nélkül.

Neje 1659. szept. 12-kén, mint özvegy fordul elő, és később Haller Pálhoz ment férjhez.

Losonczy Bánffy Zsigmond.

(Lásd Fejérmegye.)

Bánffy Zsigmond, János és Lónyai Fruzsina fia.

Két fejedelemnőnél: Brandenburgi Kata és Lorántffy Zsuzsánnánál volt udvari szolgálata. Barcsai fejedelemnek pedig

¹⁾ Boross János nem egy személy a kőhalmi királybíróval nézetem szerint. Gyantai Boross János az, ki a követséggel együtt volt szemben a vajdával.

²⁾ *Joan. Bethlen, Rer. Trans. Lib.*

³⁾ *Fontes rerum austr. I. R. III. k.*

főudvarmestere. Nagyon rövid ideig szamosujvári kapitány, meg kövári kapitány is. Dobokamegyének 1653-ban lett főispánja, így jó elő eredeti levélben 1662-ben is, midőn már főispánja Fejérmegyének. Hodor szerint 1653-tól 1659-ig áll Dobokamegye élén. Hodor őt mint ezután Bánffy Dénes társát nem hozza fel, holott mint feljebb érintettük, ekként 1662-ki levél mutatja; hogy meddig szerepelt, nem tudjuk. Mint consiliarius és Fejérmegye főispánja 1680-ban halhatott el.

Losonczi Bánffy Dénes.

(Lásd Kolosmegye.)

Bánffy Dénes, Mihály és Kapy Judith fia.

II. Rákóczi György fejedelem, meg Barcsai és Kemény fejedelmek alatt is a császári udvarhoz járt követségben. 1659-ben lett Doboka megye főispánja, melyhez 1666-ban Kolosmegye főispánságát, Kolosvár kapitányságával együtt, és a szamosujvári vár főkapitányságát kapja, meg Somlyó és Sebes végvárak kapitánya is. Neje Bornemisza Kata által sógora Apaffi fejedelemnek. Apaffi alatt Erdély consiliariusai és főurai között leghatalmasabb és legeszesebb ellenfele Teleki Mihály politikájának, ki a magyar királyi udvarral levelezést folytató, annak befolyása alatt állott, és attól bárói rangra is emeltetett, Bánffy megbuktatására törekedett s meg is buktatta. Kivégeztetett 1674. decz. 18-án Bethlenben.

Gróf Csáky László.

Csáky László, István és Perényi Mária fia.

Született 1641-ben Szepesvárában. Híve Barcsai fejedelemnek, kivel a budai vezér táborában vala 1659-ben, s ezen évben II. Rákóczi György (mint harmadszori fejedelem) bejöttekor, mely időben már mátkás volt brenhidai Huszár Borbálával, Huszár Mátyás leányával, egyideig Fiátfalván mátkája anyja házánál tartózkodott, azután követte Barcsai táborát, mely mátkáját azután — mint egy krónikairó mondja: »repudiála esküvése ellen.« 1660 után nőül vette Kálnoki István és Béli Anna leányát, Katát, rozsályi Kun István özvegyét, kitől 1662. május első napján Szepesvárában, az apai háznál, született Gábor nevű fia. Ekkor úgy látszik ki volt békülve atyjával, ki nem kedvelte őt. Apaffi fejedelemségében a hetvenes években látjuk inkább szerepelni, tán lovas had kapitánya volt ez időben; a Bánffy Dénes ellen felültetett székely had mellett egy külön csapat vezetője, melyet Bethlen Miklós mint »Csáki-had«-at hoz fel. Bánffy Dénesnek halálos ellensége vala, mert egyszer a Bánffy bonczidai tiltott erdejében vadászván, Bánffy puskáisaival elfogatta és barát-

ságos lakoma színe alatt akarata ellenére bevitte Bonczidára, mely megaláztatás okozá, hogy a Bánffy bukásában főeszköz lőn. A Bánffy elítéltetése után őt bízták meg az ítélet végrehajtásával, ki sietve ment Bethlenbe, hol 1674. dec. 18-kán Bánffyt hóhér által kivégeztette. Hogy a Bánffy helyére nevezték ki 1675. elején Doboka megye főispánjává, határozottan nem állíthatjuk, ez évben e tisztséget viseli, viseli 1678. január végéig, amikor Béli Pállal beszökik a török portára, kinek az összeesküvésben társa. A portán Apaffi törekszik megbuktatni, Zólyomi Miklós részére is írást állít ki Konstantinápolyban márczius 21-kén, melyben ígéretet tesz, hogy Zólyomit fejedelemségre segíti.¹⁾ Cserei írja róla, hogy »irigyelvén Béli Páltól a fejedelemséget, Csáky magának akarta megszerezni a fejedelemséget, Béli Pál híre nélkül, a portán levő német és francia oratorokat kezdé járni és ajándékozni.« Mikor Béli Pált a jedikulába tették, ő is fogságba került. Brankovics György szerb deszpota működött kiszabadításában, s ennek közbenjárásával szabadula ki 1683-ban rabságából.²⁾ Bécsbe ment fel, és az erdélyi ügyekben mint ezredes szerepel, és 1685. végén a Veterani táborából beküldték huszáraival Erdélybe telelni. A fejedelmi tanács midőn hírét vevé, hogy Csákyt beakarják küldeni, beküldeni azt, kit Apaffi notáztatott, ki gyanus volt a fejedelem előtt, lépéseket tett Csáky ellen a császári udvarnál, és noha az 1686-iki, ugynevezett bécsi tractatus egyik pontja az, hogy a császár Csákyra a végszéleken hadi vezérseget nem bíz, őt Erdélybe be nem bocsátja, mindazonáltal Csáky az Erdélyben tartott téli szállásáról máj. 17-kén Bonczidánál szállott táborba, és ő volt, ki Veterani tábornokkal együtt Szebennél Gyulaffy Lászlót felverte. A Scherffenberg tábornok sergével ment ki ez évben Erdélyből és ezután Magyarországon látjuk 1690-ben is táborban. Írják, hogy a császár a tatai uradalmat adományozta neki, s tatai kapitány is volt. Thaly, ki őt mint kamarást és belső tanácsost említi fel, azt írja,³⁾ hogy huszárezredével vitézül küzdött Bádeni Lajos, Lotharingi Károly és Max-Emánuel oldalánál a török ellen. Pazarló ember volt, s magyarországi jószágaiából sokat zálogba vetett. Ifjabb Apaffi Mihály fejedelemnek 1696-ban Bécsbe kísértetése után, a fejedelemmel itten Csáky mind 1696-ban mind 1697-ben, az év első felében, gyakori érintkezésben volt. Ez utóbbi év június havában jött le Bécsből Erdélybe, de hogy meddig tartózkodott itten, nem tudjuk, azt látjuk, hogy az 1698. júniusi országgyűlésen István nevű fia igen,

¹⁾ *Tört. Tár 1881. évf. 224. l.*

²⁾ *Tört. Tár 1881. évf. 539. l.*

³⁾ *Századok 1885. évf. 345. l.*

de ő nem volt királyi hivatalos. Őt tartják, de úgy látszik tévesen; ama Csáky Lászlónak huszárezredese, azután dandárnoka is, czegei Wass György naplójából ¹⁾ kitetszik, hogy nem ő, hanem az ő László fia állott Rákóczi-pártján és Rákóczi a zsibói ütközet napján talán nem az idősb, hanem az ifjabb Csáky László vendége volt a szurduki kastélyban. Második neje Bethlen Éva, utolsó neje, állítólag, Jósika Judith.

Halála idejét 1708-ra teszik. Dobokamegyében Buza volt főbirtoka.

Gyerővásárhelyi Gyerőffy György.

(Lásd Kolosmegye.)

Gyerőffy György, János és Apaffi Margith fia.

Az 1657-iki lengyel hadjáratkor II. Rákóczi György őt Apaffi Istvánnal mint zálogot hagyta ott, hol tíz évig volt tatár-rabságban. Kiszabadulása után mint a fejedelmi tábla assessora működik. 1675-ben Dobokamegye főispánja lett, 1679. augusztusban Kolosmegye főispánságát is kapja, de utóbbit csak 1680. szept. haváig viseli. 1684. júliusban szünik meg dobokamegyei főispánsága, és beiktatják Kolosmegyében. 1691-ben consiliarius is lesz. Megholt 1694-ben Kolosvártt. Neje Kemény Kata.

Losonczi Bánffy Gábor.

Bánffy Gábor, Zsigmond és Perényi Erzsébeth fia. Dobokamegye főispánságában utóda Csáky Lászlónak, s valószínűleg 1678-ban, ez év első felében neveztetett ki azzá, és ekként 1681-ig van felmutatva. Magtalanul holt el. Neje Dolhai Mária mint özvegy áll egy 1682. július elején kelt levélben.

Losonczi Bánffy György.

(Lásd Fejérmegye.)

Bánffy György, Dénes és Bornemisza Kata fia.

Hodor szerint Dobokamegye rendei őt gyermekkorában 1672-ben választották meg főispánnak »felavatás nélkül«. 1681-ben iktatattott be s e megye főtisztségét haláláig viseli. 1685-ben Fejérmegye főispánja lesz, 1687-ben consiliarius is. Fejérmegye főispánságát a kolosmegyeivel cseréli fel és 1694-ben a főispánságba és kolosvári főkapitányságba nagy solennitással iktatják be. Erdély kormányzója 1691—1708-ig. Gróffá 1696-ban lett. Megholt 1708. nov. 15-kén Szebenben.

¹⁾ K. Papp Miklós, *Történeti Lapok* I. k. 50. 66. l.

Losonczy Bánffy Farkas.

Bánffy Farkas, Zsigmond és hidvégi Nemes Anna fia.

1644. aug. 25-kén született Zentelkén. Kétszer volt nős, első neje Csolnakosi Kata, ki 1676-ban jó elő mint neje, második Barcsay Erzsébeth, Mihály leánya. 1684 második felében nyerhette Dobokamegye főispánságát. Állítólag 1698-ban nevezték ki báróvá; az ez évbeli gyulafejevári országgyűlésen bárói cízzel áll a királyi hivatalosok sorában. 1704 végén Kolosvár feladása idejében, innen átment a Rákóczi-párthoz, egy egykorú szerint: eddig is ha módja lett volna, ki ment volna a Crucz atyafiak közé. Főispánsága halálával 1706-ban szűnt meg.

Czegei Wass Dániel.

Wass Dániel, János és Ebeni Éva fia.

A királyi hivatalosok sorában találjuk az 1698-ki országgyűlésen. A II. Rákóczi Ferencz mozgalmaiban 1703-tól fogva részt vett, ki őt Dobokamegye főispánjává tette. E fejedelem alatt az ítélőtábla assessora, dobokamegyei főispán, és 1706-tól fogva egy lovas ezred colonellusa. Egyike azoknak, kik Erdély részéről 1711-ben a szathmári békét aláírták. 1721-ben a királyi táblához assessornak neveztetett ki ¹⁾ és az ezutáni országgyűléseken mint királyi hivatalos is szerepel. Az 1734-ki országgyűlésen a reformatusok részéről consiliariusságra választatott meg, de nem ő lett a kinevezett. Jeles embernek írja őt Apor Péter, ki szerint megholt 1735-ben »in bona senectute«. Nem ő, hanem az ő érdemeiért nyerték fiai később a grófi címet. Első neje bodoki Mikó Ilona, ki a Rákóczi-mozgalmak elején a görgényi várba huzódott be; második neje Vay Judith.

GRÓF LAZÁR MIKLÓS.

¹⁾ Apor Péter munkája.

KÜLÖNFÉLÉK.

A NAGY-IDAÍ CSALÁD LEVELES LÁDÁJA.

A történettudomány legujabb vívmányaiban, a tagadhatlanul fényes sikerben, mely hajdankori intézményeinknek, állami és társadalmi életünk, szóval ide s tova ezeréves multunk közérdekű tényeinek megállapításában, a körülettük felmerülő fogalmak tisztázásában, s a velök kapcsolatos eszmék történeti fejlődésének megértésében nyilvánul, Ugocsavármegyének az anyag szolgáltatást illetőleg nagyon kevés része, úgyszólván semmi érdeme sincs.

Ne higgyük azonban, hogy ennek oka Ugocsának sokszor gúnyosan emlegetett »*non coronat*«-jában gyökereznék, mintha p. o. e megye multjában semmi általánosabb érdekű esemény nem fordúlna elő, vagy legalább is ne merülnének fel oly jelenségek, mikből történetíróink néha a tudomány, gyakran saját előnyükre ne okulhatnának. A történeti érzék ellen sem lehet kifogást emelni, mert az ugocsaí családok, úgy saját szűkebb körű, mint a megye közérdekű történeteire vonatkozó emlékeket, kegyelettel őrzik ma is, van ott feldolgozatlan historiai anyag elég, melynek létezéséről is alig tudnak valamit a történetbuvárok, s míg hasonlíthatatlanul kisebb jelentőségű levéltárak átvizsgálását, még ha szinte nehezebb is a hozzáférhetés, az eredménnyel gyakran arányban sem lévő buzgósággal teljesítik, addig a báró Perényi-család nagyszőlősi levéltárát, melyet bátran oda merek állítani az ország leggazdagabb magánlevéltárai mellé, mindössze is Wenczel, talán ha jól tudom Fraknói s legujabban dr. Csánki Dezső kutatta át, mindannyi saját speciális céljaihoz képest s így az egésze ki sem terjedhető figyelemmel.

Pedig a b. Perényi-levéltár nem egyedüli e vármegyében; ott van mindjárt Tisza-Ujhelyben a Hunt-Pázmán nemzetségből származó Ujhelyi-családé, kifogástalanul conserválva s elég jól rendezve, mely Árpád- és különösen Anjou-kori oklevelekben még gazdagabb a Perényiekénél. Horváth István Werbőczy emléke-

zete cz. munkájának okmánytárában sokat kiadott e levéltárból s tőle átvette Fejér György is »Codex Diplomaticus«-ába, de ezzel korántsincs kimerítve annak középkori emlékekben rendkívül gazdag tartalma, maradt még ott elég hálás anyag más kutatók számára is.

Az adorjányi Ráthonyi, szirmai Kalós de különösen a tasnád-szántói Becsky családok leveles ládái is megérdemlik a fáradságot, s mert ezekre és rajtuk kívül még számos kisebb-nagyobb okirat gyűjteményre mindezideig senkinek sem terjedt ki a figyelem, természetesen fogjuk találni, hogy Ugocsavármegye oly kevés anyagot szolgáltatott történetirodalmunk fölmutatott sikereihez, s hogy alakulása, középkori viszonyai és szereplői, intézménye s még jóformán területe is merőben ösmeretlen dolgok, vagy téves nézetek uralkodnak azokról. Szirmay írt Ugocsa vármegyéről a jelen század elején egy monographiát¹⁾ de arról jobb nem is beszélni; e különben szorgalmas írónak legkisebb hibája hogy criticát egyáltalában nem gyakorol, néha tudományában máskor jóhiszeműségében kell kételkednünk, phantasiája kalandozásait írói lelkiismeret nem korlátozza; meséket kohol, néphagyományokat gyárt, hacsak szerét teheti, néha fölcillámlik benne kora fölfogásának naivitása, s ezért nincs jogunkban megróni őt, de gyakran öntudatosan hallgatja el az igazságot, vagy beszél azzal ellenkezőt.

Jelen alkalommal a Nagy-Idai család levelesládáját akarom röviden ismertetni, abban a reményben, hogy némi szolgáltatást teljesítek ez által a történelemmel foglalkozóknak.

E gyűjtemény mindössze 343, néhány darab kivételével, eredeti oklevelet tartalmaz s Ugocsavármegye egykori tiszti főügyésze Nagy-Idai Ferencz tulajdonát képezi Verbőczön. A tulajdonos maga is nagy történetkedvelő lévén, leveles ládájára különös gondot fordít s azonkívül, hogy terjedelmes lajstromot készített hozzá, a legpontosabb datumokkal, *az okleveleket egyenként sajátkezűleg le is másolá*, dicséretesen megküzdve a középkori barátrítás rejtélyeivel! Szeretném tudni, hány ember vállalkoznék napjainkban ily feladatra pusztán kellemes időtöltésből?

A mohácsi vész előtti időkből van e gyűjteményben összesen 52 eredeti oklevél; az 1526-tól 1711-ig terjedő korszakot 153 darab képviseli, az ekkép fennmaradó rész a jelen századig terjed.

Tartalmukat tekintve ez oklevelek jobbára magánjogi természetűek, s a XVI-ik század közepéig nagyrészt a már kihalt Sásvári és Egresi családok birtokügyeire vonatkoznak. Az utolsó

¹⁾ Szirmay Antal: Notitia Comitatus Ugochiensis etc... Kiadta Kovachich M. Gy.

Sásvári leányát Erzsébetet Egresi Miklós vette nőül, de mind ő, mind testvéreinek gyermekei fúmaradék nélkül halván el, nagy-kiterjedésű javaikat 1585-ben Perényi János ugocsai főispán kérte föl, miért aztán a leányág porral támadta meg, melynek 1590-ben barátságos egyezség vetett véget.

Család és helytörténeti szempontból rendkívül becsesek ez oklevelek, s középkori viszonyaink földterítéséhez nem egy jellemző adatot szolgáltatnak; ösmertetésül nem tartom feleslegesnek az alább következő kivonatokat adni belőlük:

1374. in festo b. Galli confessoris. A leleszi konvent előtt Sásvári Péter és Pál megbizottjuk által eltiltják atyjukat Miklóst, ősjószágoknak elidegenítésétől, Vetési Pál fiait Pétert, Jánost, Lászlót és Miklóst, valamint Gyakfalvi Ábrahám fiait azoknak megvételétől, elfoglalásától. — *Hártyán.*

1380. 2° die festi penthecosten. A leleszi konvent előtt Sásvári Pál fia Tamás, Bökényi János fiai Antal és László ellen tiltakozik, mivel azok Bökény (Bukén) helységben levő két jobbágy helyüket elfoglalták. — *Papíron.*

1393. Zsigmond királynak in festo corporis christi Visegrádon kelt meghagyására, a leleszi konvent Ilsvai Leusták nádornak jelenti, hogy Egresi László fiai János, György és Gergely, valamint György szolgája Jakab, Sásvári István Miklós nevű fiának szirmai lakóházára ütöttek s leveles ládáját feltörvén, jószágaira vonatkozó minden oklevelét elrabolták. A teljesített vizsgálatnál »*homo regius*« gyanánt Ákos János »*de Teluk*« szerepelt. ¹⁾

1394. Ilsvai Leusták nádor Egresi Jánost, mivel Sásvári Miklós fia Péter sásvári jószágába való igtatásának ellent mondva, a törvényes határnapra meg nem jelent, Sásvári Imre fia László, Chedreki Ákos fia János s más nádori emberek közbejöttével a leleszi konvent által újból megidéztteti.

1396. A nádor Egresi Jánost ugyanabban az ügyben ismét idézteti.

1400. 1. die octavo festi b. Michaelis. Szécheni Frank országbíró, Sásvári Péternek és Pálnak sásvári jószágát a neki járó 24 marka birság fejében elfoglalván, miután nevezettek tartozásukat megfizették, birtokukat visszaadja.

1401. Sásvár feria 5. proxima post dominicam reminiscere. Fanchykai János Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró előtt Euzebfalvi János fiai, Gergely, Román és László, Bökényi László fiai Márton és

¹⁾ A mostani *Csepe* helység régi neve, mely a már kipusztult *Ákos* s a maig szereplő *Zoltán* családok ős birtokát képezte; a község nevével együtt változott az említett családok praedicatuma is.

Domokos, az Antal fiai Albert és János ellen bökényi (Bewken) rész jószáguk elfoglalása miatt tiltakoznak.

1405. Tasnád. Lukács váradi kanonok és Antal, István gy.-fejérvári püspöknek Meszesentuli vicariususa bizonyítványt állítanak ki arról, hogy Sásvári Péter mestert Egresi János, Gergely és György özvegyei, békés egyezés után bizonyos tartozásukra nézve 30 frttal kielégítették.

1405. 2. die festi conceptionis b. Mariae virginis. A leleszi convent Zsigmond királynak Visegrádon 1405. *octavo die festi omnium sanctorum* kelt meghagyására Egresi Lászlót, mert Sásvári Miklós fiai, Péter és Pál földjéről a *kölest* erőszakkal elhordták, a forgólanfalvi nemeseket pedig mert 16 sertésöket elhajtották, törvényesen idézi.

»Homo regius«-ok gyanánt kijelöltettek Sásvári Péter, Euzeudfalvi László, Andrásfalvi István, Tyvadarfalvi Benedek és Jakab.

1420. Csenger. Vethési Jakab Szathmár vármegye alispánja és a négy szolgabíró Maythes Mihályt, miután Samelházi Miklós fiai János és László ellen indított perében kitűzött határnapon meg nem jelent, föltétlenül elmarasztalják.

1423. Sásvár, feria 5. proxima post festum Ceciliae virginis. Fanchykai Lázár (a Domokos fia) Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró előtt Péterfalvi Mátyás fia János, másik Mátyás fia Péter egyrészről, Miklós és András a János fiai másrészről, úgy egyeznek meg, hogy Istvánnak Kis-Andrásfalván véletlenségből történt megöletése ügyében letesznek minden további perlekedésről s a dolgot egy Sásváron összeülendő választott bíróság ítélete alá bocsátják.

1428. in festo b. Michaelis. A váradi káptalan előtt Sásvári Egyed és Sásvári Miklós a Pál fia, eltiltják Sásvári Pált nevezett Miklósnak atyját jószágainak elidegenítésétől, Vethési Jakabot és Ambrust pedig azoknak bármí szín alatt leendő megvétele vagy elfoglalásától.

1429. Sásvár feria 5. proxima post festum Thomae apostoli. Fanchykai János Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró jelentik Zsigmond királynak, hogy *Budán in festo b. Bricii 1429.* kelt meghagyására özv. Andrásfalvi Miklósné László nevű fiának megöletése tárgyában chatóházi Cható András szolgabíró vizsgálatot tartván, kiderült, hogy nevezett László megöletésében Perényi János szőlősi kapitánya *Kossa György*, Vethési Jakab batári jobbágya *Alth Mihály* s többek részesek valának.

Batár flandriai telepítvény Ugocsa vármegyében, már a váradi regestrumban említetik, s úgy látszik még ebben az időben eredeti német lakossága nem pusztult el, jelenleg oroszok lakják. »*Civitas Zewlews*«, melynek szabadalmai a tatárjárás előtti időkből származnak, ma jelentéktelen mezőváros.

1442. feria 5. proxima post festum resurrectionis Domini. Megyeri László Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró előtt Sásvári Ilyés

tiltakozik sásvári Kis Gergely ellen, mivel nevezett a nála zálogban levő szántóföldeket daczára, hogy a váltság összeget neki felajánlotta, vonakodik kezeiből kibocsájtani.

1444. Sásvár feria 5, proxima post festum b. Egidii. Kelesei Bornemisza János Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró előtt Sásvári Román 16 arany forint tartozása fejében 30 holdnyi szántóföldet vall be örökjoggal Sásvári Ilyésnek.

1444. Buda 3-io die festi penthecosten. Egresi János dictus »Kántor« mivel Budán időzése alatt pénze elfogyott, a szintén ott tartózkodó Bekéný Páltól 11 aranyforintot vett kölcsön, s levélben kéri atyjafiát Sásvári Ilyést, hogy ezt a pénzt fizessék meg Bekénýnek, ha pedig nem teunék, Sásváron lévő négy sessióját adják át neki, a meddig hazatérvén kielégítheti őt.

1444. Tasnád in octavis festi b. Mariae. Albert temesi főesperes, csanádi kanonok és tasnádi vicarius, Sásvári Ilyést, mert Tamás sásvári plebanus. szirmai Veres György, Chakán Ferenczné, Sásvári Román s többek ellen indított perében a kitűzött határnapra meg nem jelent, föltelesen elmarasztalja.

1445. *sub castro Thokay*, octavo die festi pascae domini. Hunyadi János erdélyi vajda s temesi gróf, Kántor Jánost és Sásvári Ilyést a *csehek ellen Tokaj környékén viselt hadjáratban* való részvételtől bizonyos okokból fölmentvén, meghagyja az ugocsai alispánoknak, hogy nevezettek személyök és javaikban háborgatni ne merészeljék.

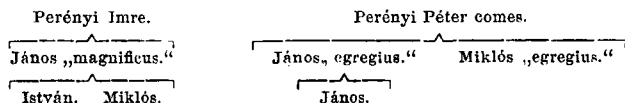
1447. Buda. Palóczi László országbíró Sásvári Ilyés és Mikolai György s László között fennforgó pört a felek megegyezésével egy Chaholban összeülendő választott bíróság ítélete alá bocsátja. E bíróság tagjai voltak: Cbaholi János, Pazoni Bereczk, Madai Tamás, thatárfalvi Thatár Pál.

Sásvári Ilyést az országbíró előtt Kerepeczi János deák képviselte.

1450. A leleszi konvent jelenti Garai László nádornak, hogy midőn Hunyadi János ország kormányzójának *Pozsonyban in festo omnium sanctorum 1450.* kelt meghagyására Sásvári Miklós mestert Eduárd és Angelo máramarosi ispánok és kamara grófok famulusát s általa rokonait, Kun István és Benedeket, Sásvári Ilyést és a Pál fiát Miklóst, a kormányzó által adományozott sásvári, trirai (?) vámszedés jog birtokába bevezetni akarta volna, Fanchykai Mózes, Sásvári Ilyés, István és János úgy a magok mint a Perényi-családbbeliek nevében az ígtatásnak ellent mondtak.

A »*homo regiusok*« között találjuk: Szirmai Tamást, Gödényházi Pétert. Chepei Egyedet, chamai Mokos Jánost.

A Perényieknek következő leszármazása állítható össze ez oklevélből:

Jellemző, hogy míg Perényi János az Imre fia mint tárnok mester »nagyságos«; addig Péternek az országbírónak fiai csak »*egregius*«-ok.

1450. A leleszi konvent Palóczy László országbírónak Budán, 2° die festi b. *Egidii* kelt meghagyására jelenti V. László királynak, hogy midőn Sásvári Ilyés feleségét Ilona asszonyt Mayádi János leányát az atyjáról maradt szakácsi és györtelesi jószágba bevezetni akarta Kávási János »*homo regius*« közbejöttével, Szakácsi István deák a maga, valamint Gerbedi László s több Mayádi családtag nevében az ígatásnak ellentmondott.

1450. A leleszi konvent Palóczy László országbírónak Budán 2do die festi b. *Gabrielis* kelt meghagyására jelenti, hogy miután az általa chamai Mokos János »*homo regius*« közbejöttével megtartott vizsgálatból kiderült, miszerint öszödfalvi Kis Gergely (Ezetafalu), Kun Miklós fiai István és Benedek, öszödfalvi István és Mihály dictus »*Ewz*«, valamint János és Mátyás dictus »*frank*«, Sásvári Ilyésnek bizonyos sásvári jószágait elfoglalva hatalmukban tartják, nevezetteket törvényes hatánapra a király elé idéztette.

1451. Buda. Palóczy László országbíró Sásvári Ilyés felesége és a Mayádi s Görbedi család tagjai között Szakácsi és Györtelek közép-szolnoki jószágok iránti pörben, utóbb nevezetteket makacságban elmarasztalja.

1454. Szilágyi (Zylagi) Kelemen és Lengyel Jakab ugocsavármegyei alispánok bírótársaikkal együtt bizonyítják, hogy a Fanchykai László által megtartott vizsgálatból kiderült, miszerint Sásvári Ilyés a Zubor-nemzetségnak juhait nem tiltotta ki a sásvári nyájból, hanem a juhászok fizetésére szolgáltatta fel őket. *Sásváron* feria 3° proxima post festum sancte trinitatis.

1454. in festo b. Galli confessoris. A váradi káptalan előtt Egresi István 24 arany forintot vett föl Újheli Pétertől, kötelezván magát, hogy ennek fejében, a rakaszi vámra s Újheli Péternek más ügyeire vonatkozó bizonyos királyi leveleket nevezettnek regestrum mellett vissza ad, mit ha elmulasztana, a 24 arany forintot megfizetni tartozik, melynek biztosítására nemcsak sásvári és bodnyai rész jószágát kötötte le, de jogot adott Újheli Péternek, hogy személyének letartóztatása által is elégtételt szerezessen magának.

1455. Sásvár feria 3-a proxima post festum penthecosten. Zathmáry András (?) és Chamai Egyed ugocsavármegyei alispánok s a négy szolga-bíró, bizonyítványt állítanak ki arról, hogy Sásvári Ilyés és a Zsabor fiuk között bizonyos malom végett keletkezett pört, Fanchykai László és István, Magfalwi János, hetheni Bede András választott bírák mikép intézték el.

1458. Budán in festo b. *Mariae virginis*. Palóczy László országbíró előtt Újhely Péter, az Egresi Istvántól 24 arany forintban zálogba tartott sásvári és bodnyai rész jószágokat, nemkülönbén egresi Kánthor István György fiának két egresi és 6 sásvári sessióját, miután Sásvári Ilyés mint nevezetteknek atyjafia váltságukban a 49 arany forint zálog

összeget letette, a záloglevéllel együtt mondott Sásvári Ilyésnek birtokába bocsátja.

1460. feria 6-a proxima ante dominicam Oculi. Balázs leleszi praepost előtt Sásvári Miklós maga, nemkülönben Tamás és Imre fiai nevében is, eltiltja Egresi Pál fiát Mihályt és Lászlót, továbbá Egresi Gergelyt és Benedeket Sásvár helység fele részének erőszakos elfoglalása és hasznélvezetétől.

1466. Albert sásvári plébános, Ilona asszony Sásvári Ilyésné, György és Miklós fiai, Kis Gergely özvegye Orsolya, Kerepeczi Benedek, Tóth Pál, Veres Mihály bizonyág-levelet állítanak ki arról, hogy Sásvári Ilyés egy alkalommal halálának közeledését érezvén, előttük élő szóval kijelentett utolsó akarata szerint rokonának Romány Miklósnak 2 darab szántó földet hagyományozott, s egyszersmind bizonyos sessiót, melyet Kopaz Ambrus birtokolt s mely annakelőtte Romány Miklósnak volt, minden tartozékaival együtt nevezettnek örökös tulajdonába bocsátotta.

1468. *Patak*, feria 6-a proxima post festum b. Bartholomei. Palóczi László országbíró meghagyja a leleszi konventnek, hogy Sásvári Miklós ellen, ki Móríz Benedek és Rusa Péter nevű jobbágyaival együtt Sásvári Románnak és Kerepeczi Benedeknek két jobbágy telkét hatalmasan elfoglalta, Salánk János nevű jobbágyát megverte, vizsgálatot tartván, mondott Sásvári Miklóst törvényesen idéztesse.

»*Homo regiusok*«-nak voltak kijelölve: csamai Futamoth János, Gödényházi Fülöp, Cható György, Andrásfalvi Syle stb.

1470. *Sásvár*. Fanchykai Bernát és Diódi Tamás ugocsai alispánok és a négy szolgabíró bizonyítják, hogy sásvári Román Miklós, a thivadari Veres-családbeliektől egy sásvári jobbágytelket, melyen *Harchús Pál* lakott, 4 arany forintért magához váltott.

1470. A leleszi konvent előtt Sásvári Ilyés fia György, Miklós testvére nevében is, miután sásvári Pogán György fiai Fülöp és János őt teljesen kielégítették, az atyjuk által zálogba vetett sásvári, egresi és bodnyai részjóságot nevezetteknek birtokába bocsátja.

1470. in festo b. Bartholomei apostoli. A leleszi konvent előtt Sásvári Péter fia Miklós, a maga valamint néhai Sásvári Ilyés özvegye Ilona asszony s ennek leánya nevében is eltiltja nevezett Ilyés fiait Györgyöt és Miklóst, Sásvár jóságuknak elidegenítésétől, Pogán György fiait pedig annak bármi szín alatt leendő birtokba vételétől.

1471. A leleszi konvent ünnepélyes oklevelet állít ki arról, hogy Rozgonyi János országbírónak *Budán in festo epiphaniarum domini* 1471. kelt meghagyására, Dávidházi Lőrinczet és feleségét Erzsébet asszonyt, s gyermekeit Benedek, Péter és Margitot, az Egresi Gergely és Pál után maradt két egresi jobbágy hely birtokába Hetheni Péter »*homo regius*« közbejöttével, ellentmondás nélkül beigtatta. (Vörös selyem sínóron függött pecsétje elveszett.)

1474. *Béltek*, feria 4-a proxima in dominica Ramispalmarum. Belthewki Sandrin fia Mihály, bizonyos száraz-bereki részjóságot, melyet

sásvári Román Miklós egykor neki zálogba adott, nevezett két fiának Imrének és Miklósnak birtokába bocsátja. (Zöld viaszba nyomott kis gyűrű pecséttel.)

1476. *in obsidione castelli Sabátz. feria 3-a proxima ante festum purificationis b. Marie virginis.*

Mátyás király Sásvári Ilyés fiainak Györgynek és Miklósnak sásvári, bodnyai és egresi összes jószágaira nézve, azokat is bele számítva, melyek jogtalanul Pogán Fülöp, János és Benedek birtokában vannak, új adományt ad s ugyanezen keletről kiállított más levelében meghagyja a váradi káptalannak, hogy nevezetteket annak birodalmába vezesse be.

»*Homo regius*«-ok gyanánt kijelöltettek: péterfalvi Supán Imre, Chakan Ferencz, szirmai Pázmán Dénes, farkasfalvi Farkas Imre, Zeles János, sásvári Kun István. (Mindkét oklevél papíron, töredezett pecséttel.)

1478. *Lázári, feria 2-a proxima ante festum b. Barnabae apostoli.* Charnavodai György és János azon száraz-berki részjószágot, melyet néhai Sásvári Ilyés még atyjuknak Domokosnak zálogba adott, nevezett Ilyés Miklós fiának a váltságdíj elengedése mellett birtokába bocsátják.

1478. *Sásvár.* Heneő Benedek Ugocsavármegye alispánja és a négy szolgabíró átírják Fanchykai Bernát alispánnak 1472. *feria 3-a post festum Petri et Pauli apostolorum* kiadott oklevelét, melyben, miután öszödfalvi Ghede Márton, Fejes János, Harcsás Pál, Kelemen, Ferencz és István vallomásaiból kiderült, hogy a Sásvár községéhez tartozó kis-szigeten, valamint a *Nádasfoknál, Hynchoslázán és Zekewelyén* lévő földeket Zeke Mátyás irtotta ki és Sásvári Ilyés önhatalmúlag foglalta el tőle, nevezett földek Zeke Mátyás Anna nevű leányának ítéltettek.

1486. A leleszi konvent Mátyás királynak *Budán feria 3-a proxima post festum visitationis b. Mariae virginis* 1486. kelt meghagyása következtében jelenti, hogy a Kölcsei-családbelieket, nevezetesen Bornemissza Jánost, Farkas Mihályt, Mártont és Tamást, Kölcsei Balázst és Lászlót, kik Sarolyáni Benedek és rokonainak, nemkülönben Soldos Balázs és Márthon Péternek szekeresi jószágait hatalmasul elfoglalták s azokra jobbágyokat telepítettek, Mykolai László »*homo regius*« közbejöttével törvényesen idéztette.

1489. A leleszi konvent Báthori István országbírónak *Budán feria 3-a proxima ante festum b. Martini episcopi* 1489. kelt meghagyása következtében jelenti, hogy sarolyáni Márthon Pétert, a szathmármegyei *Thybatelék és Kencse* biharvármegyei jószágok birodalmába erdődi Nagy Ferencz »*homo regius*« közbejöttével bevezette.

1495. *Sásvár, feria 5-a proxima post festum decollationis b. Joannis B. Fanchykai Lázár* Ugocsavármegye alispánja és bíró társai bizonyítványt állítanak ki arról, hogy Vethési László fia Ambrus, Egresi György István fiának nála zálogban levő 6 jobbágy helyét, miután a váltságösszeget érettkék felvette, nevezettnek birtokába bocsátotta.

A kolosmonostori konvent előtt Almási György és Tamás, Sásvári György és Miklós, az általuk vagy ellenük egy év leforgása alatt kezdett

minden néven nevezendő pörös ügyeikben egymást kölcsönösen, valamint több szathmári és ugocsaí nemest törvényes meghatalmazottjaiknak vallanak.

Előfordúlnak e névsorban : Dobai György, Kewresi Zsigmond, Sarmasági János, Daróczy Márton, Solmosi László, péterfalvi Supán Gergely, Fanchykai Bernát, Újheli György, László és Egyed, Irény István, Bewkeny Miklós, Szýrmai Mátyás, forgolyáni Thorma György, Mayádi István és György, Sásvári János és Albert diák, szýrmai Mýkola András stb.

1498. *Sásvár*, in festo transfigurationis domini. Öszödfalvi Geöde Márton, sásvári Pogán Fülöp, Szirmai Mátyás és Bernát deák, mint választott bírák, a Sásvári, Pogány és Perényi család tagjai között fennforgó pörös ügyekben intézkednek.

1503. *Tasndé feria 3-a ante dominicam Oculi*. Batzán Máthé tasnádi vicarius, miután a Sásvári Jánossal való makacs perlekedés következtében *excommunicált* Sásvári György az egyházi átok alól fölmentetett, meghagyja a sásvári plébánusnak, hogy a beszüntetett nyilvános istenítiszteletet folytassa, az oltári szentséget szolgáltatassa ki, a halottakat egyházi szertartással temesse stb.

1509. *Sásvár*, feria 3-a post festum Gerardi episcopi. Thivadarfalvi Veres György Ugocsavármegye alispánja és bíró társai bizonyítják, hogy Sásvári János, a Pogán Miklós elleni pör folyamán részére megítélt esküt a szokott módon letette.

1514. *Sásvár, feria 3-a proxima post festum b. Philipppi et Jacobi Apostolorum*.

Péterfalvi Nagy Albert Ugocsavármegye alispánja és bíró társai bizonyítják, hogy megjelenvén előttük sásvári Egresy Lászlónak Pál fia, atyjáról maradt összes javait testvéreinek Egresy Ferencz és Györgynek örökbe vallotta.

A négy szolgabíró pecsétje meglehetősen ép állapotban maradt meg ezen az oklevélen.

Igen hosszúra terjedne ismertetésem, ha az okleveleknek kivonatolását a mohácsi vészen túl is folytatnám, bár azok helyely-közzel igen érdekesek s Ugocsavármegye monographusa egyáltalában nem nélkülözhetné őket. A XVI-ik század végeig még legnagyobb részben a Sásvári és Egresi családok birtokviszonyai, egymásközötti perlekedésük, a fiu-ág kihaltával a leány-ági utódok gyakori osztozkodása, egyezségek stb. nyujtanak tárgyat az okleveleknek, de már a Lipcsey, Ovári, Szeőke, Sarolyáni, Márthon, Kölcsi, Kende stb. nemzetségek neveivel is gyakran találkozunk azokban. Nehány adat a Wesselényi összeesküvésre, illetőleg a zendülésre vonatkozik, de különösen érdekes még 1611-ből a Szathmárvármegye szolgabírái által eszközölt tanukihallgatás a hajduk lázadását illetőleg, mikor Nagy-Idai István is mint tanu szerepel.

A Nagy-Idai eredetileg Nagy-Idai Kulcsár család őse, a gyűjteményben lévő eredeti annalis levél tanusága szerint, öreg

Bethlen Istvánnak kulcsárja volt Huszt várában s Gábor fejedelem által 1627. április 14-én emeltetett nemességre, de a család már annak előtte is nemes volt, bárha az annalis levélben nem is létezik erről említés. Mihály később udvarbíró lett Huszton s mind a Bethlen, mind a Rákócziaktól jelentékeny adományokban részesülván, családját fölemelte s a Nagy-Idaiakat rövid idő múlva Máramarosvármegye legelőkelőbb nemesei között találjuk. A Kölcsey, Pogány, Sztojka, Lipchey családokba házasodva, igen megvagyonosodnak s jószágaik a szomszédos Ugocsavármegyébe is kiterjedvén, a család egyik ágazata itt, Verbóczön telepedett meg.

A gyűjteménynek a XVIII-ik századra vonatkozó oklevelei közül, néhány darab a Rákóczy-korszak ismeretéhez szolgáltat becses adalékokat. — Nagy-Idai Ferencz a fejedelemnek főkonyhamestere volt s fenmaradt egy pár érdekes levele atyjához.

A család a Bethlenekkel való százados összeköttetést szakadatlanul fenntartotta; de mióta a huszti kulcsár Gábor fejedelem kegyelméből az ország kiváltságosainak sorába lépett, nagyot fordult a világ; az annalis szerző utódjai vagyonos gazdag emberek lettek mindannyian, míg a Bethlenek közül nem egy, örökös pénzzavarban szenvedett, sőt a mindennapi élet szükségéivel küzdött.

Különösen gróf Bethlen József Máramarosvármegye főispánja látott egy időben szomorú napokat. »*Most már annyira jutottam* — írja Szigetről 1740. július 18-án Nagy-Idai Istvánnak — *hogy bizony a mindennapi szánkba való kenyér vételre is nincsen költségem, csak most Krisztina napjára is, ¹⁾ nem tudom mivel veszek kenyeret*« s kéri őt, hogy mint régi, bizodalmas gyermekkori barátjának legalább 100 frtot kölcsönözzön. — Nagy-Idai teljesítette kérését, de a kölcsönzött pénzzel a főispán egész életében adóssa maradt s özvegye még 1743-ban is várákozásra kéri őt, midőn egyszersmind férjének október 20-án történendő végtisztességére is meghívja.

Missilis levelek aránylag csekély számban maradtak fenn, de néhány közülök igen érdekes és korjellemző s általában el lehet mondani, hogy e gyűjtemény úgy a köz, mint a magán és szűkebb-körű családi élet sokféle viszonyaira, a törvénykezés s igazságszolgáltatás menetére, a különböző társadalmak életmódja, szokásai, gondolkodására nézve becses adalékokat szolgáltat, s az átvizsgálására fordított csekély fáradságot bőkezűen jutalmazza.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

1) Felesége b. Kemény Krisztina.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyar elemek az oláh nyelvben. Írta Alexics György. Külön lenyomat a magyar Nyelvörből. A Magy. Tud. Akadémiától Sámuel-díjjal jutalmazott munka. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 1888. Ára 80 kr.

- Nagy 8-ad rét, 137 lap.

Amennyiben általán véve az emberi szellem nyilatkozatai a történelem tárgyai, annyiban minden nyelv egy-egy historiai nagy emlék, sőt a historiai emlékek legnagyobbjai közzé való. Különösen pedig a nyelvek vendég szavai, azaz más nyelvekből azokba beléjutott idegen szavaik, felette nagy jelentőségűek, mert valóságos történet-beszéllők.

Az oláh nyelvnek vendég szavairól többen írtak már. Alexics elő is számlálja a főbbeket, úgymint *Miklosich Ferenczet* (Die slavischen Elemente im Rumunischen;), *Rösler Robertet* (Die griechischen und türkischen Bestandtheile in Rumänischen); *Hunfalvy Pált* (A rumuny nyelv czímű nagy értekezésében, a melyben a magyar szokat mutatja fel a rumuny nyelvben); de különösen *Cihac*-ot, ki egy vastag kötetben a dako-rumun nyelvnek szláv, magyar, új-görög, török és albán szavait adja elő (Dictionaire d'Étymologie Daco-Romane. Éléments slaves, magyars, grecs-modernes, turcs et albanais.)

A rumun történeti iskola, mely váltig az oláh nyelvnek és népnek tiszta rómaiságát egyedül idvezítő dogmának tartja és hirdeti, természetesen haragszik mindnyájára, de különösen szidja *Cihac*-ot, hogy rumun létire az oláh nyelvnek külső történeteit meri a világ elé kitárni, s nem átallja kimondani, hogy a nevezett nyelvnek $\frac{2}{5}$ része szláv, $\frac{1}{5}$ része görög és török, $\frac{1}{5}$ része magyar és albán, s csak $\frac{1}{5}$ része latin. »*Maniu*, a bukuresti akadémia 1883. évbeli *Annales*eiben odahelyezi *Cihac*-ot az oláh nyelv latinságának ellenségei közzé, egy *Hunfalvy*, *Rösler*, *Réthy*, *Sulzer*, *Miklosich* stb. mellé. Végtelen a fájdalma, a melyet *Cihac* műve olvasásakor érzett: fáj neki, hogy azaz ember oláh, a kit az oláhok keblökön neveltek és tápláltak, s mégis kezét fog *Hunfalvy*val, a ki dicsőséget keres abban, hogy meghamisítsa az oláhok történe-

teit. Méltó tanítványa is neki Cihac, mondja Maniu.« Ezt írja Alexics munkájának 4-dik lapján.

A »Századok« olvasói tudják talán, hogy nemcsak az oláh írók, hanem a magyar írók is szidják Hunfalvyt. Ezek azt vetik szemire, hogy meghamisítja a magyarok történeteit, mert megmutatja, hogy a hunok nemzetiségéről nem tudunk, nem tudhatunk semmit, s hogy a magyarok oly kevéssé származhattak a hunoktól, kik a magyarok előtt 300—400 száz évvel előbb tűntek le a történelem színpadjáról, mint például a Bodrog folyó nem származhatik a Tiszából. Az oláh írók pedig azt vetik a szemire, hogy nem hiszi az Anonymus elbeszélését, mely szerint Gelou, Glad, Men-Marót oláh fejedelmek valának, midőn a magyarok ide érkeztek. Az Anonymus nem ismeri sem Arnulf császárt, sem a morva fejedelmet Szvatoplukot, sem a hatalmas bolgár uralkodót, Simeont; tehát nem ismeri a magyar megszállás korának kiváló történeti személyeit; viszont az Anonymus személyeit nem ismerik azon kornak se byzantinus vagy görög se nyugati vagy latin íróji. Hunfalvy megmutatja, hogy az Anonymus IV. Bélának notariusának lévén, könyvét V. István, IV. Béla fijának vagy III. Kún László, IV. Béla unokájának uralkodása idejében írta meg. Azért dicsőíti annyira a kúnokat. Általában az Anonymus a XIII. századnak társadalmi és birtoki viszonyait a IX. század végébe, Árpád korába, helyezi.

Az oláh történet-írók, talán kivétel nélkül, azt tanítják, hogy az oláhok Trajanus idejétől fogva birják Erdélyországot, a mit épen és csakis az Anonymus elbeszélésével bizonyítanak. S hogy a való történelem hézagait kitöltsék, azaz, hogy a mit a történelem nem tud, ők mondhassák el: nagy latin műveltséget, kifejlett egyházi hierarchiát, latin irodalmat költenek, s büszkéek a költeményökre. Hunfalvy elakarná fogadni a szép költeményt, ha meg egyezne a magyar és az oláh nyelvek tanúbizonyságával. Meg van ugyanis győződve, hogy a nyelvek nem tudnak hazudni, s nem csalatkozhatnak: ellenben a krónika-írók nagyon könnyen csalatkoznak, s nem egyszer, akarva nem-akarva hazudnak is.

Elfogadva az oláh írók állításait, hogy az oláhok Trajanus gyarmatosainak közvetlen és szakadatlan utódjaik, s elfogadva, hogy ezen »dák-románok« latin irodalommal, latin műveltséggel bírtak: annak okvetetlenül látható nyomai volnának a magyar nyelvben. De mit mutat a magyar nyelv? Pozsonytól és Soprontól kezdve egész a Székelység és Csángóság legkeletebbi határáig ugyanazon szláv vendégszókat mutatja mind a közbeszédben, mind az irodalomban. Tehát a magyarság mind a Királyhágón innen, mind túl csak szláv népségre talált, mikor ide érkezett. Mert ha a Királyhágón túl oláh vagy rumun népségre, még pedig latin

míveltségű népségre talált volna: az erdélyi magyar nyelvben, s különösen a székely-magyar nyelv irodalmában is nem találnók ugyanazon szláv szókat, melyeket a szorosan vett magyarországi magyar nyelv felmutat, hanem latin szókat. A magyar nyelv tanúbizonysága tehát megczáfolja az oláh írók költeményét.

S ezt maga az oláh nyelv tanúsága is megczáfolja. Az oláh nyelvbeli magyar vendég szókat az egész oláh irodalom mutatja fel. Ezek a magyar vendégszók tehát azt bizonyítják, hogy az oláh irodalom Erdélyben, magyarok között, keletkezett s Erdélyből terjedett a többi oláhságra. Az oláh nyelvnek eme tanúbizonyságát a történelem hallgatása sem ronthatná le, habár a XVI. századbeli és utóbbi történeteket Erdélyben éji homály fedné. De nem fedi azokat homály; ismeretesek. Tudjuk, hogy erdélyi protestánsok iratták és nyomatták az első oláh könyveket; tudjuk, hogy erdélyi fejedelmek, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György szerezték az első oláh nyomdát, (cziril betűkkel) az oláh könyvek nyomatására; hogy azok fordították az Új-Testamentet is oláh nyelvre. Tudjuk, hogy az erdélyi fejedelemség megszűnte után az Unio folytatta a rumun klerus oktatását.

A mit a nyelv és irodalom bizonyít, azt az erdélyi incolatus is hirdeti; azt hirdeti az összes tudva lévő historia; azt hirdetik kiváltképpen az oláhok egyházi viszonyai és liturgiája. Az Anonymus-féle oláh uralkodókról 1746-ig, a mikor »Schwandtner« gyűjteményében először jelent meg a »Belae regis Notarius,« nem tudott senki semmit. Csak 1746 után keletkezett az a hit az oláhok közt, hogy ők Erdélynek birtokosai voltak, s hogy azért a később bejött magyarok és németek bitorlók, mert elnyomták az oláhokat. Itt, eme hiedelemben találkozunk az oláhok a székelyekkel. Ezek magokat a hunok utódjainak, azok meg magokat a rómaiak utódjainak adják ki. Vajjon békésen egymás mellett laktak-e volna azon időben, mikor rablásból élt a vitéz nép? Már Hunfalvy nem tud semmit olyan csatákról, melyeket az oláhok az erdélyi hunokkal vívtak volna; sőt annyira megyen, hogy mind a székelyek mind az oláhok »erdélyi« eredetét a mesék országába utasítja. Ezért haragszanak Hunfalvyra egy lélekkel a székelyek úgy mint az oláhok, s kiabálva kérdik: hát honnan valók vagyunk? Hunfalvy könyvekkel és értekezésekkel mutatta meg, s fogja még bővebben megmutatni, ha élend, hogy a székelyek innen Magyarországból telepítették Erdélynek keleti végére a besenyők és kúnok ellen; az oláhok pedig a balkáni tartományokból költöztek be lassankint a mai Romániába, Erdélybe, Bukovinába stb.

Azért említem meg itt ezeket, mert a nyelvekbeli vendégszók nagy jelentőségét világosnál világosabbá teszik. Csudálkozni lehet p. o. hogy Sz. Istvántól fogva Kálmán királyig, a mely idő

lefolytában, azaz egész XI. században, a legendák és krónikák sokszor beszélnek a besenyők és kúnok elleni háborúkról, az erdélyi székelyek soha sem mutatják magokat, pedig azok természet szerint, a magyar királyok segédjei lettek volna okvetlenül. Lám, ezen idő alatt tudnak a legendák és krónikák nyugati székelyekről, Mosony és Pozsony megyékben. Tehát a XI. században a magyar birodalom nyugati végén valának székelyek (székelyek); keleti végén pedig *nem* valának még. Csudálkozni lehet, hogy a XI. század folytában sok harc és viszály támadván a keresztyén hit miatt, az oláhok, kik az oláh történelmi hiedelem szerint Erdélyben latin műveltséggel és keresztyén hierarchiával bírtak volna, soha sem mutatják magokat, pedig ők, természet szerint a hitbuzgó királyok, Szt. István és Sz. László segédjei lettek volna okvetlenül. Mert akkor a schisma nem fakasztott még gyűlölséget a nyugati és keleti egyházak között. Lám, ezen idő alatt tudnak a legendák és krónikák cseh, német, olasz hittérítőkről: de román vagy oláh hittérítőkről nem tudnak semmit. Tehát a XI. században keresztyén oláhok, még pedig latin műveltségű és egyházi hierarchiával bíró oláhok még nem valának Erdélyben. Mind ezt a magyar nyelvbeli és az oláh nyelvbeli vendégszók hirdetik úgy az erdélyi székelyekről, mint az erdélyi oláhokról. A nyelvbeli vendégszók jelentőségét tudván, bizonyosan nagy érdekléssel fogadja a magyar történelmi tudomány is Alexics Györgynek művét, melynek czíme: *Magyar elemek az oláh nyelvben*.

Alexicsnek az az előnye van mások előtt, hogy benne született az oláhnyelvben, tehát tökéletesen érti a népnyelvet is, holott p. o. én csak az irodalmi nyelvet értem, vagy tréfásan, de igazán mondva, csak a szemem tud oláhhul, nem a fülem. Azután Alexics az oláh nyelvemlékeket is jobban átkutatta, mint ismét p. o. én. Végre utazgatott is az oláhnyelvű vidékeken, a mit nagyobb haszonnal tehet, mint p. o. én tehetném, ha utazgatnék is ilyen vidékeken. Nagy előnyénél fogva tehát ezt írhatja a 6. lapon: »Az a vidék, a melynek beszédje leginkább át meg át van szöve magyar szavakkal. Máramarostól egész Aradig húzódik le. Azon a hosszú csikon, mely átfutja Máramaros, Szatmár, Bihar, Békés, Csanád és Arad megyéket, azután a régi Zarándot, Hunyadot és szomszédos részeit, a mihez hozzá kell adnom az erdélyi Mezőséget s egy jó darabot a Bánátból, találunk olyan magyar szavakra, melyekről a többi oláh nép nem tud semmit.« Tehát Alexics helyesen különbözteti meg a vidékbeli vendég szókat, az egész nyelven honossá vált vendégszóktól. Ezek igazán nemzeti, azok csak vidéki jelentőségűek. Ilyenek meg, melyeket példa gyanánt a bukovinai oláh nyelvből hoz fel Alexics az 5. lapon: Tata a

plecatu cu noterulu si cu fersterulu la amstag» (németül: mein Vater ging mit den Notär und dem Förster zum Gericht [Amtstag]), vagy »fiulu meu e acumu in dritte realsiule, ci dein naturwissenschaftu are taignisu cam reu» (németül: mein Sohn ist jetzt in der dritten Realschule, aber er hat aus der Naturwissenschaft ein schlechtes Zeugnis) inkább csak curiosumok, milyeneket a sárosiak beszédéből hozogatának fel egyszer, a melyben szláv, német, magyar szók összekeveredtek.

Nagyobb figyelemre méltó az, mit Alexics hasonlóképen a 6. lapon mond.

»A moldvai nyelvet illetőleg vezetőm és hiteles tanúm Jerney János (Keleti utazás) volt, a ki a moldvai oláh nyelvnek magyar elemeit nagy szorgalommal ugyan, de kevés kritikával írta össze, s így egybevetéseinek jó része nem tarthat számot rá, hogy alaposnak tekintsük. E tekintetben meghallgattam P. Gegő Elek (a moldvai magyar telepekről) írt kisebb szabású művének észrevételeit is. E két munka s *magam vizsgálódásai alapján kimondhatni, hogy a moldvai oláh nyelv aránylag több magyar elemet tartalmaz, mint a romániai vagy az erdélyi.*

Nagyon jól megfejté ezt a jelenséget is a történelem. Tudva lévén, hogy honnan milyen állapotban származtak az oláhok Dunán innenre; a földrajzi tért is tudjuk, a melyen a magyar és oláh nyelvek találkoztak. Természet szerint legelőbb találkoztak Havaselföldön és Moldovában, melyeket a byzanti írók οὐγκροβλαχία = Ungrovlahia és μολδοβλαχία = Moldovlachia neveken neveznek vala; ¹⁾ azután délnyugati Magyarországon és Erdélyben. Különösen Moldva-ország, a Moldovlachia, a

¹⁾ Nem régen jelent meg: Romano-Catholici per Moldaviam episcopatus et rei Romano-Catholicae res gestae, Schmidt Vilmostól »Hungarica regia scientiarum Academia patrocinate,« Budapest, 1887. Schmidt avval dicsekszik, hogy sok időt fordított a munka készítésére, s számtalan oklevelet, könyvet stb. forgatott, jegyzett ki. Azért csudálkozom, hogy ő, ki annyi oklevelet olvasott, az oláh *cinut* (ezint) szót a 33. lapnak 1. jegyzetében a latin *centum*-tól származtatja, mert lehetetlen föltennem, hogy legalább annyira mint én, ne értse az oláh nyelvet. »*Cinutus a »centum» totidem villas complectentem denotabat districtum, et hac significatione medii germanis aevi (confer Zent - Zentgraf) similiter notum erat.*» Nagyon különös dolog ez! Az oláh nyelv nem ismeri a *centum* latin szót, helyette a szláv *suta* szót (= 100) fogadta el mind a dako-román mind a makedó-román nyelvjárásban. Az oláh *cinut*-nak a magyar középkori latin diplomás nyelvbéli *tenutum*-nak az utánozása, mely területet, földbirtok-részt jelent. A latin *tenere*, az olasz *tenere* szót az oláh így ejti *ciné* (ezine), tehát a *tenutum*-ot így: *Cinut* (ezint).)

magyar és oláh szellemi világban nagy jelentőségű. Midőn a kúnok hatalma ott hanyatló félben vala, Erdélyből mind szászok mind magyarok költöztek a néptelen országba. »Ma is fenn vannak, úgy ír Schmidt az előbbi jegyzetben megnevezett könyvében, ma is fenn vannak az egyházakban, a sirköveken, a nyilvános emlékeken számtalan nyomai annak, hogy mind szászok, mind magyarok és székelyek a szomszéd Erdélyből származtak ide, az utóbbiak a falvakat, az előbbieket (szászok) a városokat töltvén be.«¹⁾ Sőt azt lehet mondani, hogy a moldvai városok legtöbbször a szászok valának első alapítói. Tudjuk, hogy Huss tanítványai, Lengyelországon keresztül, nagy számmal keresztet és találtak menedéket Moldva-országban; s Schmidt tanúsága szerint, »a szászok és magyarok kik gazdag kereskedők, mesteremberek és művészeik által a tartomány városaiban előkelők valának, a »veszedelmes hit-ujításokat« megkedvelék²⁾. Moldvában, Tatros városában »megvégeztetett Németi György, Hensel Imre fiának keze miatt, Ur születésének ezernégyszázhatvanhatod esztendejében« a megmaradt első nagy magyar nyelvemlék, a négy evangéliomnak magyar fordítása. Ezt a huszitáknak köszönjük.

S ebből a huszita korból valók az oláh nyelvnek két nevezetes szava, a *hitlen*, *viklen* és a *mentui*, *mentuitor*. Az 1580—1581-ben kinyomtatott legrégibb oláh miatyánkban e mondatok: »És ne vígy minket a kísértetbe, hanem szabadíts meg a gonosztól« így van fordítva: »Si nu ne duče in napaste, če ne izbavešte pre noi de *hitlenul*«. Itt rossz, gonosz a »hitlen« szóval van kifejezve, melyhez az oláh artikus *ul* járult. Stroiči Lukács, moldvai logofet (kanczellár) 1593-ban fordítván a miatyánkot, így mondja: Si nu aduče pre noi in ispise, če ne *mentuiaste* de *fitlanul*. Ebben a »szabadíts meg« kifejezés a *mentui* = menteni igének imperativusával »mentuiaste«, s az előbbi fordításbeli »hitlen« »fitlan« által van visszaadva, melyhez hasonlóképen az artikus *ul* járult hozzá. A Huss tanítása szerint, a *hit* üdvözt, nem külső, egyházas cselekedetek. A *hitlen* tehát nem üdvözt; az rossz, gonosz. S a még alakuló oláh nyelv a magyar *hitlen* szót a rossz, gonosz jelentésben fogadta el, a *h-t f-vé*, azután *v-vé*, a *t-t* pedig *k-vá* változtatván, a nyelvnek saját szokása szerint. Már egy

¹⁾ Schmidt Vilmos, Romano-Catholici per Moldaviam episcopatus stb. 28. lapon.

²⁾ Praeter Hussitas namque, novos in terram advenas, et Saxones et Hungari, qui mercatorum et artificum opificumque opulentorum auctoritate non parum in provinciae valebant urbibus, exortis in Bohemia *perver-sis fidei novationibus* favebant.

Schmidt id. könyvének 43. lapján.

1715-ben megjelent miatyánkban, a két mondat így van adva: Si nu duce pre no la ispitire, tze ne *menturste* pre noi de *vichianul* (eredeti helyesírás). Ime az első fordításbeli *hitlen* itt már *viklen*-nek van írva; az *en*-et a hangsúly változtatja *ean ian*-ra. Ezen *viklen* szó uralkodik most az egész dako-román nyelvben; *viklesug* = gonoszság, gazság.

A nyelvek különösségei közé tartozik, hogy p. o. a magyar a szláv »szabadítani« szót alkalmazza, a hol az utánozó oláh az eredeti magyar *menteni* igét veszi be. Mind a kettőnek történeti oka van. A régi magyarban *ur* és *ör* szabadot, de egy hasonló hangú *ör* szolgát is jelentett volt. Talán ezen hasonló hangúság miatt a nyelv-szokás a szláv »szabad« és *szolga* szókat fogadta be. Szokásos lévén a *szabad* = liber szó, ettől könnyen és magyarosan alakultak a *szabadul* = liberatur és *szabadít* = liberat kifejezések.

Az oláh nyelv a latin *servare*, *servatore* szókat már az *ünnepelni*, *ünnep* fogalmainak kifejezésére alkalmazta volt, midőn a magyar husszítákkal érintkezésbe jutott. A *serbá* tesz vala neki: ünnepelni; a *serbatóre* (serbatoare) tesz vala neki: ünnep. Ezt a *serbá*, *serbatóre*-t tehát nem alkalmazhatta többé az üdvözíteni, üdvözítő fogalmak kifejezésére: tehát a magyarból vette be a *menteni* szót mentui alakban a szabadítani fogalom kifejezésére, s az ebből oláhosan alakult *mentuitóre* (mentuitoare) szót a szabadító, üdvözítő fogaloméra. A nyelvekbeli vendégszók az illető nyelvnek vagy népnek nemcsak külső, hanem belső történeteit is elbeszélnek.

Még egy más tünemény ötlük itt fel. A moldvai városok lakosai, legalább »művészeteket és mesterségeket űző« lakosaik, a XV. században bizonyosan leginkább németek valának. S íme az oláh nyelv nem német, hanem magyar szókat fogadott be. Minek lehet vagy kell azt tulajdonítani? Kettőnek, gondolom, tulajdoníthatni. Először annak, hogy a magyar nyelvű lakosság, mely a falvakban lakik, tehát a földmiveléssel foglalkozik vala, aránylag számosabb volt, mint a városokbeli német (szász) lakosság. A földmivelő nép kedviért pedig a cseh hitváltozásnak tanait magyarra kellett fordítani. A városi német lakosság már azért is, hogy a katolikus hitnél fogva egy vala a falusi magyar lakossággal, ehhez szívtván s vele együtt élvén, a magyar nyelvet úgy érte vala, mint p. o. legtöbb brassai német lakos a magyart értette 1848 előtt és után. Most a Husz tanaihoz ragaszkodván ő is, még jobban megmagyarosodék, minthogy a Husz tanait Moldvaországban alkalmasint csak magyar nyelven, és nem német nyelven is, hirdetik vala. S ez lőn a másik ok, miért kerültek csak magyar, s nem német szók a moldvai oláh nyelvbe. A moldvai városok német lakosságának magyarosodását hirdeti »Németi György,

Hensel Emre fia» is, a ki a négy evangéliomot, legalább a János evangéliomát 1466-ban »megvégeztette«. S a mely ok a huszita korban, az folytatá a német reformatio idejében is a moldvai városok magyarosodását. Arról, hogy a huszitaság Erdélyben is magyarosított volna, nincs tudásunk: de hogy a német és helvét reformatió Kolosvárt, Nagy-Enyedet, Tordát, Toroczkót stb. megmagyarosította, bizonyosnál bizonyosabb.

Nagyon messze elvezetnének a magyar szók az oláh nyelvben, arra késztetvén, hogy belémélyedjek a moldvai egyházi történetekbe, melyek a hitvallások és nemzetiségek tusájában állanak, s megmutatják, hogy előbb a katholikusság általában, azután pedig az olasz papság fojtotta el, a moldvai magyarságot: de vissza kell térni, a honnan kiindultam. Ismétlem tehát, hogy a vendég szók nagy jelentőségűek minden nyelvben, s hogy Alexics könyve a magyar historikust is kell, hogy érdekelje.

Én két szót emeltem ki, a melyen a vendégszók történelmi tanúságát felmutattam, a *hitlen* és *mentui* (= menteni) szókat. Természetesen, Alexics is tárgyalja ezeket, föl-fölhozván azou különösségeket, melyekkel a rumun philologusok 1878 óta (a mikor én azt írtam, a mit itt ismételtam) azoknak latinságát akarják megerősíteni. A *viklen* szónak, mely a *hitlen*, *fitlen*-ből változott azzá, a *biclenis* szóból származtatják, mely »két részre hajlást jelentene« s azért tehetne gonoszt is. Csak az a baj, hogy ilyen latin szó nincsen. Azért Haşdeu azt az ószláv *xitr*-ből valónak alítja, de nem mondja meg, hogy lett abból *hitlen*, *fitlen*, *viklen*. A magyar olvasó is csudálkozik, hogy *tl*-ből *kl* lesz az oláh nyelvben: megmondjuk tehát neki, hogy a *Bethlen* helynevet is *Beklenenek*, *Beklian*-nak ejtik az erdélyi oláhok.

Még különöbben járnak a rumun philologusok a *mentui* = menteni szóval. »Noha Hunfalvy (Ny. Közl. XIV. 435) és Cihac (dict. II. 515) világosan reá mutattak magyar származására, — így ír Alexics — a latin eredet védői a legutóbbi időkig a latin »manu-tueor« sarjadékának erősítették. A mint azonban ez állításnak tarthatatlansága napfényre derült, a latinokodók vezére, Haşdeu, egy újabb etymológiát fedezte föl, s ezt a latin *mantum*-ban = köpönyeg, vélte feltalálhatni, a melyből épp úgy támadt volna *mentuesk* = menekülők, mint a latin *excappare*-ből lett *skapat*« stb. — Amde ezen *skapat* szóban az *s* hang a latin *ex*-nek kifejezője, s az jelenti a »ki«-(szabadulást) stb. A *mantum*-ból képzett (nem képzelt) *mentuire* nem jelentene kitakarni, hanem inkább betakarni félét; tehát átvitt értelemben is nem jelentene: megszabadítani, hanem: megfogni. Alexis azonkívül megmutatja, hogy a *mantum* szó spanyol eredetű, mely a latinban kevésbbé volt elterjedve, s a melyet az oláh nyelv nem ismer.

Én 1878-ban a »Rumun nyelv« című munkámban (Nyelv-tudományi Közlemények XIV. kötetében csak 130 magyar szót, származékaikat nem számítván, soroltam elő az oláh közönséges könyvekből, s Pontbriant szótárából, melyet az oláh kormány az iskoláknak ajánlott. Alexics 1013 magyar szót talál az oláh nyelvben, de megkülönbözteti azokat, melyek csak a régi könyvekben fordulnak elő s azokat is, melyek úgynevezett »tájszók«, tehát a megnevezett vidékeken sem honosodtak meg. Azonban sokat hoz fel az irodalmi nyelvből is, a miket én nem tudtam. Az egyes szókból némelyeket felhoznom, szükségtelen: a mondottakból is eléggé kitetszik, hogy a magyar vendégszók az oláh nyelvben nagy történelmi jelentőségűek. Alexics György könyve tehát, a mely legnagyobb szorgalommal gyűjti és értelmezi azokat a szókat, nemcsak a nyelvészek, hanem különösen a magyar historikusok figyelmére is nagyon érdemes.

HUNFALVY PÁL.

Történelmi tanulmányok. Irta *Grosschmid* Gábor. Zombor. 1888. 8° 129. l.

Bács-Bodrogvármegyében alig pár évvel ezelőtt alakult egy kisded tudományos kör, a mely saját kebelében nemes buzgalommal iparkodik célját valósítani. E cél pedig nem kisebb, mint a vármegye nagyon is homályos múltjára némi fényt deríteni, a kétes történelmi kérdéseket tisztázni, s a majdan megírandó monographiához az anyagot összehordani. Ezen fáradozik a Bács-Bodrogvármegyei Tört. Társulat, melynek titkára *Grosschmid* Gábor, volt törvényszéki bíró, maga is tehetségéhez képest hozzájárulni kíván fentebbi című művével a vármegyei és közvetve a hazai történelem előbbreviteléhez.

Szerzőnk »Tanulmányai« az előttünk fekvő érdekes füzetben a magyarországi gyarmatosítások és telepítések történetére vonatkoznak, mit az író a műve közelebbi címe gyanánt adott »Magyarhon népesítésének áttekintése, figyelemmel Bács-Bodrogvármegye történelmére« szavakkal fejez ki. A tárgy minden esetre fontos, s a kútfők teljes kimerítésével *Grosschmid* művénél nagyobb könyvet is lehetne írni. A vidéki író azonban, aki nyomtatott forrásoknak is csak egy szűk körére van utalva, nem szabhat maga elé oly célokat, melyek egy egészen nagyszabású mű megalkotására vezethetnének.

S ezen álláspontot tartva szem előtt, *Grosschmid* kisded dolgozatát mégis hasznos és értékes irodalmi productumnak kell tartanunk, mert a magyarországi összes telepítések történetét eddig senki meg nem írta. E vázlat tehát, eltekintve azon kiváló

nyereségtől, mely abból a Bácskaság locais történelmére háramlik, minden esetre így is figyelmet érdemel, s méltó arra, hogy tartalmilag e helyen is — bár röviden — ismertetve legyen.

Szerző tanulmányát tíz fejezetre osztotta. Az első és bevezető fejezetben a magyarok beköltözése előtti telepedésekről szól. Ezek tulajdonkép nem tartoznak Magyarország területének népesedésére, mert e föld csak őseink beköltözése után lett magyar föld; de minthogy az ide települt népek egy része utóbb magyar alattvalóvá lőn, talán mégis helyén volt e beköltözésekről is megemlékezni.

A következő négy fejezetben azon települések története adatik elő, a melyek az Árpádok és a vegyes házból származott királyok korában egészen a mohácsi vészig mentek végbe. Itt természetesen a bolgár, besenyő, kun és szerb telepedések (a német, francia és olasztól eltekintve) viszik a főszerepet. A zsidók és románok beköltözéséről szintén megemlékezik szerzőnk, de a mi ez utóbbira vonatkozik, abból az látszik, hogy az író Hunfalvy Pál ide vonatkozó nagybecsű buvárlatainak eredményét figyelmen kívül hagyta. Hiánya még e fejezeteknek az, hogy a cigányok beköltözéséről, mely tudvalevőleg Zsigmond korában történt, említés sem tétetik.

A dolgozat többi fejezetei jóval sikerültebbek. A XVII. századbeli szerb és a XVIII. századbeli német települések meglehetősen alapossággal tárgyaltnak s főleg Bács vármegye néphullámozása s birtokviszonya van élénken illusztrálva. E fejezeteknek a vármegye monographusai minden esetre nagy hasznát veszik.

Végül meg kell emlékeznünk arról is, hogy szerző e művében a hazai városok lajstromát, a szabadalmak kelte és az 1780. 1847. 1857. és 1880. évi népességi adatok szerint sikeresen állította össze. Erre nézve csak két megjegyzésünk van. Első az, hogy szerző nem mondja meg, melyek voltak azok a kir. városok, a melyek már II. Ulászló egyik ismert törvényében bennfoglaltatnak. E törvényt ő úgy látszik nem ismeri. A másik az, hogy a városok élén Szeged, mint legrégibb szabadalommal (1200!) bíró, egészen tévesen szerepel. Szeged igazi szabadalma 1719-ből való, s az 1200. évi privilegiumról a történet semmit sem tud, mert az csak egy újabban hamisnak bizonyult pecsét alapján lett contemplálva.

DUDÁS GYULA.

Császári királyi hadvezérek és tábornokok életrajzai. (Hadsereg parancs 1888. május 13.) Kiadja a cs. kir. hadi levéltár igazgatósága. Budapest, 1888. Pallas-nyomda. 8-r. 102 lap.

Životopisi cesaro-kraljevskih Vojskovodjah i generalah (Zapovied vojsci od 13 svibnja 1888.) izdao po ravnateljstvu c. kr. ratnoga arkiva. Budapesta, 1888 100 lap, 8-r.

A bécsi hadi levéltár e publicatiója Mária Terézia királyné szobrának leleplezési ünnepélyességei alkalmából, illetőleg az új ezred-elnevezéseket rendelő felségparancs folytán tétetett közzé. Örömmel vettük kezünkbe, azon gondolattal, hogy a hadi levéltár más publicatioihoz hasonló alapos munkával gazdagítja hadi irodalmunkat, de e várakozásunkban csalódtunk. Sajnáljuk, hogy a bécsi hadi levéltár, mely egyike Európa legnagyobb ilyen intézeteinek, egy ilyen nagyszabású ünnepély, egy ilyen történelmileg annyira fontos esemény alkalmából, mely a monarchia különböző népei szorosabb egyesülésének legemlékezetesebb történeteire mutat vissza, elengedőnek találja egy várt fényes és terjedelmes munka helyett egy ilyen soványka füzetet bocsátani közre, s azt is hivatalosan minden szaktekintély megnevezése nélkül.

Nem foglalkozhatunk a közjogellenes dolgokkal, amik benne foglaltatnak, mert ez nem a mi feladatunk: a Mária Terézia korabeli harcok alatti események elbeszélése közben a magyar csapatok ténykedésének, vagy csak a magyar névnek is gondos kerüléséről, a császári seregek folytonos emlegetéséről, magáról a füzet címéről stb. stb.

Ezen sajnós mulasztásra találunk mi gyógybalzsamot éppen az ő levéltárunkban. Hiszen Mária Terézia királynő 1757. jun. 6-án Bécsben kelt levelében azt írja Nádasdy Ferencznek a kolini csata előtt: »nem kétkem, hogy eme szép alkalommal, midőn az egész vállalat sikere és az egész monarchia boldogsága legfőképp az ön magatartásától függ, megkettőztetett buzgósággal és gonddal jár el.« (Az eredeti levél a bécsi állami levéltárban Kriegsacten 180. sz. a. van.)

De ezenfelül is a »vitam et sanguinem« esetét másutt sem felejtették el, hiszen alkotmányosságunk újjáébredése után az 1866-iki kegyelmes királyi leirat egyenesen hivatkozik nemzetünknek Mária Terézia alatt a trón iránt tanúsított s azóta immáron historiai ténynyé vált ragaszkodására.

Szavunk ugyan lett volna már magához a Mária Terézia szobrához, mint valódi történelmi emlékműhöz is. Az a viszony, mely akkor a magyar nemzet és a dicső királyné trónja között fennállott, nem találtatott méltónak itt kifejeztetni. Pedig az a sok

jó magyar lovas generalis, a ki a hét éves háborúk alatt kitűnt, bizonyára méltóan emelte volna a királynő ércalakjának fényes környezetét. Vagy a szobor tervezője nem hirt már tudomással a pozsonyi híres napról, mely egyike a monarchia modern története leglélekemelőbbjeinek, s akik a művészethez értenek, tudni fogják, mily hatásos művészi ensemble-ül kínálkozott volna ez valamely relief számára például a szobor talapzatára.

Itt e füzetnél megint csak azt említjük fel, hogy a tizennyolcz tábornok között csak két magyar ember életrajzát, *Nádasdy* és *Hadik*-ét vesszük két, illetőleg másfél oldalon. Hadik berlini sarcholása, mely az újkor egyik legvakmerőbb hadi ténye, 6—7 sorban emlittetik. Általában úgy van az egész tartva, hogy aki különben nem ösmerné történetünket, fogalma se volna róla, hogy Mária Terézia alatt tulajdonképen mi is harczoltunk néha. Sokkal bővebben vannak már megírva *Montecuccoli*, *Starhemberg Rüdiger*, *Károly lotharingi herczeg*, *Lajos badeni örgróf*, *gróf Starhemberg*, *Khevenhüller*, *Abensberg Traun gróf*, *Browne*, *Daun*, *Liechtenstein herczeg*, *Lacy gróf*, *Laudon*, *Clerfayt de Croix gróf*, *Liechtenstein János fejedelem*, *Szász Coburg herczeg* és *Kray Pál báró* életrajzai.

Természetesen mindannyi saját szempontok szerint készült. Ilyen *Montecuccoli* életrajzánál azon állítás, hogy nevezett fővezér Erdélyt a lakosság ellenséges indulata folytán nem tarthatta meg, — melyre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy Montecuccoli kedve ellen küldött Erdélybe segédhadakat, mert ő — mint maga írja — Erdélyt Erdélyen kívül akarta megvédeni s a várak őrségeit nem azért vitték ki az országból, mert a lakosság ellenséges indulattal viseltetett iránta, hanem egyszerűen a vasvári béke következtében.

A füzet magyar kiadását a németnél is elhibázottaknak tartjuk, merte Budapesten készült kiadás magyarsága oly rozsz, hogy hasonló aligha található más munkában. *Montecuccolinak* »gazdag tudományáról« értesülvén, megtudjuk, hogy részt vett a »Nürnbergre irányzott menetben,« azután Kaiserslauternnél vérteseit vezetvén a »rés ellen, meg is mászta és az ellenséges parancsnokot elfogta«, amiért azután »tulajdon ezredet kapot,« de hogy ezentúl azon lovasaival harczolt, »akik vele voltak,« s hogy végül ő volt az aki felismerte, hogy »a győzelemhez a kedély vig katonakedve« fontos stb. stb.

Van végül még egy észrevételünk szintén a magyar kiadás ellen. A tábornokok czímeiben ugyanis mindenütt *fővezérnek* fordítja a »General Lieutenant«-ot. Nem hihetjük, hogy ezt Bécsben fordították volna annak. Hiszen *Károlyi Árpádnak*, a császári házi és állami titkos levéltár levéltárnokának, Budavár 1686-iki viszsza vételét tárgyzó nagyszabású művét, mely az ő levéltárokból

van írva, bizonyára olvasták s így tudniok kell, hogy a dolog egészen másképen áll.

Igaz ugyan, hogy *Montecuccoli* például a General Lieutenant rangot viselte és fővezér is volt. E mellett azonban igen sok más General Lieutenant volt, aki nem volt fővezér. Tehát a General Lieutenant nem = fővezér. Annyit jelent mint a valóságos generalnak a lieutenantja, vagyis altábornok. Hiba tehát, hogy amidőn az új ezred-elnevezések a magyar hivatalos lapban közzététettek, mindenütt a fővezér szó használtatott a General Lieutenant kifejezés visszaadására.

Engedtettsék meg végül nekünk, hogy ez ismertetésünket *Deák Ferencz*nek ama szavaival rekesszük be, a melyekkel ő ezen említett királyi rescriptumra a magyar képviselőház által küldött második feliratban felelt: »Emlékezzünk őseinkről. Áldás poraikra. Ők megmentették a hazát.«

C.

Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae, quas ad optimorum fontium fidem publicam in lucem profert *Guilielmus Schmidt* hungarica regia scientiarum Academia patrocinante. Budapestini, 1887. Typis societatis typographicae »Athenaeum.«
8°. 164 pag.

A könyvben — mint czíme mutatja — a moldovai római catholikus püspökség története van tárgyalva, s Dehm Fidelis colophonon püspök és Moldovában apostoli felügyelő fölszólítására kezdett iratni, midőn *Melchisedek* moldovai görög-keleti püspöknek »A pápaság és az orthodox egyház jelenlegi állása Romániában« czímű, oláh nyelven írt füzetének megjelenése 1883-ban aktuális érdeket kölcsönzött Schmidt munkájának is. Megemlítendőnek tartom e helyen Schmidt nyomán még azt is, hogy *Melchisedek* támadása a moldovai római catholikus egyház ellen nem áll egyedül. A görög-keleti püspök példája vonzott. *Andryjewicz-Morar Sylvester* bukovinai görög-keleti érsek 1885-ben »Apologie der orthodoxen griechisch-orientalischen Kirche der Bukovina« czímű művével lépett a síkra, kinek azonban támadását, mindjárt a munka megjelenése után, Kolakowski Kornél egy csernoviczi, lengyel nyelven szerkesztett folyóirat hasábjain verte vissza diadalommal. Ugyanezért ezen munkára Schmidt nem reflectál; ő csak *Melchisedek* állításait bírálja, s azok valótlanságát igyekszik kimutatni — s nem minden siker nélkül.

Szerzőnk Moldova történetét a rómaiak alatt, azután a népvándorlás korában körvonalaiban vázolván, a kunok Moldovába letelepedésének megemlítése után a moldovai kun püspökségnek

Róbert esztergomi érsek által lett alapítását mondja el, ki tudvalevőleg Theodor domokos-rendi szerzetest állította az új püspökség élére. De a kun püspökség rövid életű volt. A mongol invasio azt is elsöpörte a földszínéről.

1359-ben történik, hogy a máramarosi oláhok Dragossal élükön a kunoktól elhagyott földön, a magyar király hűbérurasága alatt egy új fejedelemségnek vetik meg alapját. Ezen Dragos egyik utódának, Laczkónak, tiz évvel később (1369-ben) a *szerethi püspökség* köszöni létrejövetelét, melyet mintegy 30 esztendei fennállása után a *bakói püspökség* váltott fel. Sándor moldovai vajda kényszerítette Sartorius Jánost, Szereth utolsó püspökét arra, hogy a püspökségnek Bakóba való áthelyezését a pápánál kieszközölje. Az áthelyezés IX. Bonifác beléegyezésével 1401-ben megtörtént, és Sartorius János nyitja meg püspökei sorát, ki után még hét püspököt találunk, bezárván a sort 1497-ben a magyar születésű Tamás »de Zagradino.« E Tamás püspökségének kezdetével összeesik Bakónak a török által való elpusztíttatása. A hujdosóvá lett püspök, ki egyházmegyéjét azért meg-meglátogatni nem mulasztá el, egy püspöki látogatása alkalmával orgyilkos kezek által veszett el. Halálával, mondhatni, pásztor nélkül maradt a moldovai catholikus egyház, s csak a Csiksomlyóról Bakóba költözött Ferencz-szerzetesek ápolták a hitet, míg 1598-ban, VIII. Kelemen pápa idejében, száz évig tartó haldoklás után újra feléledt s Quirini Bernardinussal püspökeinek sorozata újra elkezdődik.

A XVII-ik században a moldovai catholikus egyház zavaros belviszonyai több ízben a szentszék beléavatkozását vonták magok után. Legfontosabb volt ezen esetek között Bandini Marcus marcianopoli érsek küldetése 1646-ban, ki apostoli felügyelőként jelent meg Moldovában, s a szentszékhez küldött jelentéseiben a moldovai catholicismus szomorú képét tárja elénk. »A legtöbb pap faragatlan, tudatlan és erkölcstelen.« Bandini erős kezekkel nyúlt a kóros állapot gyógyításához, de munkálkodásában a Chmielnicki Bogdán kozák hetman és a lengyelek közt kitört háború akadályozta, mely a hetman megveretésével végződván, szövetségesének, Lupul moldvai vajdának vajdaságába került. Ez időtől fogva a lengyel királyok mind több és több befolyást igyekeztek szerezni Moldovában, s e befolyás megszilárdítása- és megtartására nem csekély fontosságú volt a bakói püspökségnek lengyelekkel való betöltése. Így történt, hogy ezután száz évnél tovább lengyel eredetű püspököket találunk Bakó püspöki székén.

Minő viszonyban élt századok lefolyása alatt a moldovai catholikus egyház a görög-keletivel — Schmidt munkája kimerítő tájékoztatást nyújt eflől; azért e viszony részleteibe nem

bocsátkozunk, de mégis mint jellemzőt, egy, e század elején történt esetet említetlen nem hagyhatunk.

A kinevezett utolsó püspök Berardi Bonaventura elismeretése, s hogy Moldovában lakhassék annak megengedése forgott szőnyegen. Kallimachus Scarlat vajda 1815. deczemberében Benjámin moldovai görög-keleti metropolita elnöksége alatt divánt tartatott, melynek véleményére a Berardi Bonaventura bakói fölszentelt püspök elismerését sürgető osztrák consulnak kijelentette, hogy miután a krónikákban annak, hogy Moldovában valaha catholikus püspökség lett volna, semmi nyoma: ennél fogva kérésének eleget nem tehet, s feleletét úgy az osztrák kormánynak, mint a fényes portának elküldötte. Ez ügy folyamában Bonaventura püspök meghalt, kinek halálával a püspökség újra megszűnik, s az apostoli felügyelők kora következett, mely a legújabb időig tartott, midőn a portától függetlenné lett s egy testté vált Moldva és Oláhország 1881. tavaszán Károlyt királynak proclamálván, ő királyunk és a pápa beléegyezésével a Bukarestben lakó apostoli felügyelőt érsekké emelte.

Ez a keret, melyben Schmidt a moldovai, respective a bakói római catholikus püspökség történetének tárgyalása alkalmával mozgott. S ha megemlítjük még ehhez azon eseményeknek, csapásoknak elbeszélését, melyeket Moldova mint ország az idők folyamán keresztülszenvedett, s melyeket szerző a catholicismust érdeklőleg avatott tollal rajzol előnkbe — ismertetésünket befejezhetjük. De tisztünkben kifolyólag egy-két dolgot említetlenül nem hagyhatunk.

Érdeemes írónk latin nyelvű munkája »A moldovai római catholikus püspökség és egyháztörténete« címét viseli. Úgyde egy egész sereg adat tanúskodik a milkói püspökség létezéséről, s ezek nehánya arról is, hogy e püspökség székhelye, *Milkó Moldovában feküdt.*¹⁾ Ha tehát a moldovai catholikus egyház történetét

¹⁾ *Theiner*, Vetera Monum. I. 737.; II. 110., 267., 268., 444., 586. ll.; — *Fejér*, Codex Dipl. VIII. 3. 636., 660.; IX. 5. 63.; IX. 6. 36.; X. 7. 796. ll.; — *Wagner*, Analecta Scepusii I. 59. l.; — *Pray*, Hierarchia I. 433. l.; — *Benkő*, Milkovia I. 30. l., hol Scheffler Rafael szerzetes levele olvasható, melyben határozottan írja, hogy moldovai területen állott a város, s még ma is (t. i. a múlt század 70-es évei vége felé) van egy megerősített zárda, melyet a körülte fekvő helységről *mérái* zárdának, de *milkováninak* is (la monestire Milkovanuluj) neveznek; 33., 170. s köv. ll., 194., 205., 206., 208., 211., 212., 217., 223., 228. s köv. ll., hol Mihály püspök írja 1518-ban, »oppidi Tatros proximiori ecclesie nostre predictae Milkoviensi,«

akarja vala írni, ezen adatokat nem lett volna szabad figyelmen kívül hagynia. Az adatok megrostálása, hogy a selejtesse kihulljon, a történetíró feladata. Ezt teheti vala szerzőnk is, és úgy lehet, egy-kettő áldozatúl is esett volna kérlelhetetlen, de igazságos kritikájának. Ekkép műve nyert volna valamit terjedelemben, de mindenesetre nyert volna értékben is.

Nem akarom szerzőnket rossz akarattal vádolni, de határozottan elfogultságra s a Schlözer- és Sulzer-féle felfogásoknak és állításoknak túlságos helyeslésére mutat, hogy mellőzvé a historia adatait, megelégszik egy Schlözer modorában írt rövidke *jegyzettel*, a mely szerint Benkő József Milkoviáját nem a történet tudomány szeretetéből írta, hanem az erdélyi szászok, s főleg a szebeniek királyoktól és pápáktól sokszor megerősített vallásszabadságának aláásására *költötte* (gedichtet). Ez Schlözer¹⁾ és szerzőnk²⁾ teljesen egybehangzó véleményének értelme. Ez alap-talan vád elég szépen hangzik; de szerencsére ilyen általános frázissal a tényeket agyonütni nem lehet.

A másik dolog, a mit szerény véleményem szerint bármimű érdekek megsértése, vagy sérteni akarása nélkül megemlítendőnek tartok: az a túlságos felekezetiesség, melyet a catholicismus érdekében Melchisedektől rossz néven veszen, de maga nem respectál, midőn a »reformationis virus«-ról Erdélyben, mely a hívők lelkét megméltelyezte (52. l.), s az eretnekségről itt-ott menydörög.

Nem kisebb tévedés az is, midőn Hunyady Mátyást királyi szavának megszegésével vádolja az *1466-ban* Erdélyben kiütött lázadás részeseinek (kiknek megkegyelmezett volt³⁾) kivégeztetése miatt, *csupán azon okból*, mert a Moldova ellen *1467-ben* viselt hadjárata balúl ütött ki. A mellett, hogy ez állítólagos esküszegés motivumának választásában szerzőnk szerencsétlen, maga az esküszegés megtörténtének állítása is ellenkezik historiai tudásunkkal.

A dolog így történt:

Az erdélyiek *1467. nyarán* (s nem 1466-ban) lázadásban törtek ki, de a király gyors megjelenése, mielőtt nagyobb mérvet öltött volna, elfojtatta azt. *A lázadók egy része Szentgyörgyi János vajdával élén kegyelmet kért — és nyert. A más része elmenekült*, de ebből többen elfogatván kivégeztettek. Ezután, *de ugyanezen évben* volt a moldovai hadjárat, melyben István vajda december 15-én véletlen támadással megbontotta a magyar

1) Kritische Sammlungen sat. 500. l. a jegyzetben.

2) 48. l. szintén a jegyzetek között.

3) »quos vita donaverat.« 44. l. 3-ik jegyzet.

sereget, de az ütközet eldöntetlen maradt. A megsebesült király Erdélybe visszatérvén, az *elmenekült*, de időközben haza szállingózott lázadók közül ismét többet megöletett. Ez a tény. Sehol semmi nyoma annak, hogy az *elmenekült* lázadók a király esküjét birták volna sértetlenségük felől. Ellenkezőleg a tordai országgyűlés az *összes lázadókról* mint hűtlenségbe esettekről rendelkezik, melynek büntetése rendszerint jószág elkobzás és halál.

Végül egy geographiai botlásra akarunk figyelmeztetni. A 159-ik lapon szó van Haynald Lajos kalocsai érsek suffraganeussáról, Kubinszky Mihály *tinnini* fölszentelt püspökről, a hol jegyzetben ez olvasható: »Locus (t. i. Tinniu) olim in Britannia barbara.« Hogy Dalmátiát valaha »Britannia barbara«-nak nevezték volna, — nem hihető, legalább nyoma sehol sem található. Már pedig Tinnin Dalmátiában feküdt s ma *Kninnek* mondjuk.

BARABÁS SAMU.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A szünnapok után oct. 4-én volt az első ülés. Báró Kemény Gábor levélben tudatta a titkárral, hogy betegeskedése miatt nem jelenhet meg a gyűlésen, mi is részvéttel tudomásul vétetvén Wenzel Gusztáv kéretett fel az elnöki szék elfoglalására. Ez első ülésen a szünnapok után szívélyesen üdvözli a megjelent tagokat, erőt és kitartást kíván nekik a további sikeres munkálkodásra.

Felolvasás csak egy volt, Csontos János v. t. Pór Antal »Trencsényi Csák Máté« című életrajzából, mely a Történeti Életrajzok közelebbi füzetében fog megjelenni, felolvasta a rozgonyi csata történetét. E köztetséssel fogadott s megéljenzett értekezés után a folyó ügyekre került a sor.

Évdiás tagoknak megválasztottak: Móori Rikárd főgymnasiunumi tanár és zircz-czisterezita r. áldozó pap (aj. Dr. Békeffy Remig) Vörösváry Béla tanárjelölt, ifj. Kemény Lajos levéltári tiszviselő és Mocsári Mocsáry Ödön földbirtokos (aj. a titkár.)

Szolnok-Dobokamegye közönsége elhatározván az ezen megyében levő idegen helynevek megmagyarosítását, társulatunkat felszólította, hogy e tárgyban szakértő tagjaival készíttessen javaslatot s azt annak idejében juttassa a megyéhez. B. Bánffy Dezső sept. 16-án kelt átiratával felkérte az elnökséget, hogy a már netalán elkészült javaslatot küldje be, miután az ügy tárgyalása oct. 16-ára tüzetett ki. Ez átirat mindjárt beérkezése után kiadatott a kiküldött bizottság elnökének. Ez azonban betegeskedése miatt a nyarat nem töltvén a fővárosban, a bizottságot még nem hívhatta össze. Tanácskozás tárgyává tétetvén az ügy, a választmány intézkedett, hogy a munkálat mennél előbb készüljön el s elhatározta, hogy erről a főispán értesíttessék.

Titkár jelenti, hogy a szünnapok alatt a Társulat sajtó alatt levő két kiadványának a Zichy Codex V-ik kötetének s a Radvánszky-féle collectió I. kötetének nyomtatása annyira előhaladt, hogy mindkét munka már nemsokára világot látand. A Zichy-Codex az 1383–1408. közti okiratokat tartalmazza, s e kor történetének egyik elsőrangú forrása lesz. Báró Radvánszky gyűjteménye a magyar udvartartás és házi élet a

magyar fejedelmi, főúri és nemesi háztartás adatait foglalja magában s történetünknek egy nem ismert oldalát mutatja be. Ez első kötet Bethlen Gábor udvartartásának fennmaradt emlékeit teszi közzé, s a gyűjteménynek egy érdekes darabját, Brandenburgi Katalin Kassára érkezését s a menyegzőjekor való szertartásokat felolvasta *Szádeczky*.

Végül a pénztárnok bemutatta a múlt havi számadását.

A bevétel volt 3,546 frt 50 kr

kiadás » 699 » 32 »

pénztári maradvány 2,847 frt 18 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

PÓTLÉKÚL JÁVORKA ÁDÁM ÉLETRAJZÁHOZ.

A Századok f. é. ápril—júliusi füzetében megjelent tanulmányunk folyamában a 317-ik lapon érintők a bécsi cs. és kir. hadi levéltár adatai nyomán, hogy Jávorka ezredes mint Rákóczi Ferencz főlovászmestere 1724—25-ben a fejedelemtől egy Canetto nevű görög kíséretében Rodostó, s illetőleg Konstantinápolyból követségbe küldetett Sobieski herceghez, s néhai nagy király flához. Említettük, hogy a bécsi udvar értesülvén e misszióról, nemcsak lengyel földön, hanem Moszkvában is ügyeltetett titokban Jávorka járására, — de hogy hőstünk »ezúttal *talán* nem fordult meg Moszkvában, csak Lengyelországban.«

Most utólag kezeimbe jutott — Thallóczy Lajos v. tagtársunk szíves közvetítésével — a moszkvai államlevéltár számos magyar vonatkozású ügyiratának másolata, közöttük három *czári ukáz* 1724 s 25-ből. Ezekből kiderült, hogy Jávorka mégis megfordult ezen alkalommal Moszkvában és Szent-Péterváron *Nagy Péter czárnál*, a kihez formális követségben volt küldve s a czár kihallgatáson fogadta őt. A vele járt görög Canetto nem volt más, mint a konstantinápolyi orosz követség küldötte, a ki a nagykövettől tudósításokat vitt a czárhoz. Mindketten állami postákon utaztak s szállásadásban és ételmezésben részesültek az orosz hatóságok részéről.

Az első ukáz Moszkvában 1724. február 18-kán (martius 1-jén) kelt s rendeli, hogy *a mai napon Moszkvába érkezett* »Jagorka Adam« magyar nemesnek azonnal posta-fogat stb. adassék Szent-Pétervárig. A második ugyanekkor kelt ukáz hasonlólt rendel a konstantinápolyi orosz követtől Jávorkával együtt levelekkel érkezett futár részére. Végre a harmadik ukáz 1724. május 18-iki kelettel, meghagyja, hogy a Pétervárról Moszkvába s innét Konstantinápolyba visszatérő Jávorkának Moszkvában postalovakat adjanak.

Jávorka Moszkvából előbb Lengyelországba ment a nagy-marsall Sobieski herceghez, s ennek lovászmesterével tért vissza, de állítólag, csak 1725. július havában — a hadi levéltár adata szerint — Rodos-

tóba. Mindazáltal mi azt hisszük, hogy itt *tolliha* forog fenn, 1724 helyett; mert föl nem tehető, hogy egy egész évig késett volna Lengyelországban.

Mint Rákóczinak ugyancsak a moszkvai államlevéltárban őrzött leveleiből megtudjuk: Péter czár élte utolsó éveiben kilátásba helyezé fejedelmi barátjának — kihez őt őszinte személyes vonzalom csatolá, — hogy mihelyt a svédekkel békét köt: annyi reguláris haderőt fog Rákóczinak rendelkezésére bocsátani, a mennyi elegendő lesz erdélyi fejedelemsége visszafoglalására s Magyarország felszabadítására. Minthogy pedig e tervek 1724-ben javában folytak: kétségtelen, hogy az oroszúl, mint lengyelül egyaránt beszélő Jávorka Ádámot ebben a fontos ügyben küldötte volt diplomatai missióban a czárhoz s a lengyel nagy-marsallhoz Rákóczi. Van is a czárnak s Golowkin kancellárnak idevonatkozó levele.

THALY KÁLMÁN.

PÓTLÉK SZABÓ KÁROLY RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁRA II. KÖTETÉHEZ.

Egy Leidenből hozzám használatra küldött Colligatumban Szabó nagybecsű munkájához következő adalékot találtam:

DISPUTATIO MEDICA | INAUGURALIS | DE | SCORBVTO | QVAM |
PRÆSIDE DEO OPT. MAX. | Ex Autoritate Magnifici Rectoris.
| D. LVCAE SCHACHT, | Philos. & Medic. Doct. hujusque in Acade-
miæ Lugd.-Batavæ Professoris Celeberrimi, | NEC NON | Amplissimi Sena-
tûs Academici Consensu, Alma | Facultatis MEDICÆ Decretò, | PRO
GRADU DOCTORATVS, | Summisque in MEDICINA Honoribus & Privi-
legiis rite ac legitimè consequendis, | Publico examini subjeit | STEPHA-
NVS FEIERVARI, Transylv. Vng. | Ao die 23 Iunii loci horisqve solitis. |
(Az ismert Elzevir czémer.) | LVGDVNI BATAVORVM, | Apud ABRAHA-
MVM ELZEVIER, | Academia Typograph. MDCLXXXIV. |

(10 számozatlan oldal 4° XVIII theses és V corollaria. Paulus Dimien, Transylv. Vng. költeménye a két utolsó oldalon.

Közli: KAUFMANN DÁVID.

PULSZKY FERENCZ 50 ÉVES AKADEMAI JUBILAEUMA.

A M. Tud. Akademia *Pulszky* Ferenczet Társulatunk nagyrédmű elnökét épen egy félévszázad előtt választotta meg tagjává. A szünnapok előtt tartott összes-ülés elhatározta, hogy a választás f. évi évfordulója alkalmával üdvözlő irat nyújtassék az ünnepeltnek. Sept. 7-én az évforduló napján *Stoczek* József akad. másodelnök egy küldöttség élén, (melynek tagjai Frakuói és Gyulai voltak) megjelent az ünnepeltnél s köv. iratot

nyújtotta át: »A magyar tudományos akadémia, a szülinő előtt tartott ülésében meghagyta, hogy méltóságodat szeptember 7-én, mint azon napon, melyen a Magyar Tudós Társaság tagjává lett, ötvenedik évfordulóján az akadémia nevében üdvözljem. Megfelelve e megbízásnak, szerencsém van az akadémia legőszintébb örömét fejezni ki a fölött, hogy méltóságod ezen emlékeztetes napot szellemi és testi erőinek teljességében megérhette; egyszersmind visszatekintve a félszázados pályára, az akadémia kegyeletes hálóját tolmácsolom azon jelentékeny szolgálatokért, melyeket méltóságod intézetünknek és a nemzeti közművelődés ügyének tett. Ifjú éveiben, mint a nyugati kultúra eszméinek hirdetője, a közélet küzdterére lépve, alig hogy első irodalmi dolgozatai: az »Uti vázlatok« és az »Eszmék Magyarország története philosophiájához« megjelentek, magára vonta méltóságod a Tudós-Társaság figyelmét, és az 1838-iki nagygyűlés méltóságodat — mint Toldy Ferencz és Szemere Pál ajánló iratában olvassuk — »az újabban feltűnt íróknak egyik legzseniálisabbikát, világot látott, alapos szakismeretekkel és kitűnő ítéllettel felruházott férfit« levelező taggá választotta meg. Mire méltóságod oly buzgalmat fejtett ki a tudományos intézet föladatainak és érdekeinek szolgálatában, hogy már három év múlva, társainak méltányoló elismerése a tiszteleti tagok sorába emelte. A függetlenségi harcot követő számkivetés éveiben is fölkereste méltóságod a távolból tanulmányainak eredményeivel. A hazába visszatérve, úgy az akadémia újjászervezésének munkájában, mint ügyeinek intézésében tevékeny részt vett; nagybecsű műveltségtörténeti és régiségtani dolgozatok hosszú sorozatával gazdagította kiadványait. Engedje a Mindenható, hogy méltóságod, ki ma is, az évek és viszontagságok sulya alatt meg nem törve, fiatal lelkesedéssel és lankadatlan erővel működik körünkben, még számos éven át maradjon tényezője akadémiánk munkásságának, fejlődésének és sikereinek. Fogadjon egyuttal méltóságod kiváló tiszteletemnek őszinte kifejezését. Budapest, 1888. szeptember 7-ikén. Dr. Stoczek József s. k. másodelnök«.

A muzeumi tisztviselők ez alkalomból élükön *Privaldszky János* aligazgatóval testületileg tisztelgettek az ünnepelnél. — Társulatunk igazgatósága részéről távirati üdvözlét küldetett az ünnepeltnek az évforduló napra.

TUDOMÁNYOS GYÜLÉSEK TÁTRAFÜREDEN.

A magyar orvosok és természetvizsgálók f. évi aug. hó 23—27-ik napjain Tátrafüreden tartották XXIV-ik vándorgyűlésüket. Már aug. 20-ától kezdve sűrűn érkeztek a jelentkezett tagok, kiket a helyi bizottság nagy előzékenységgel szállásolt el a három Tátrafüred igazgatóságai által rendelkezésére bocsátott ingyen szállásokon. Az összesen jelentkezett 259 tag közül megjelent 233. Ezek azonnal átvették a Dr. Demkó Kálmán, Dr. Roth Samu és Sváby Frigyes által szerkesztett »Szepesi Emlék-

könyvet«, a Dénes Ferencz szerkesztésében megjelent »Tátravidéki Kalauzt« és más kisebb nyomtatványokat. A »Szepesi Emlékkönyv« társulatunkat is közelebbről érdekli, amennyiben annak II. Szepesvármegye népességi és közgazdasági viszonyaira vonatkozó, és III-ik, Szepesvármegye múltjára vonatkozó közleményeket tartalmazó részeiben figyelemre méltó tanulmány van. — A gyűlés lefolyásának minden mozzanatáról számot ad az Ó-Tátrafüreden ezen alkalomra berendezett nyomdában kiadott »Napi Közlöny«. — Az aug. 22-kén tartott ismerkedő estélyt nyomasztólag zavarta meg Trefort Ágoston halálának híre. A gyászos esemény felett érzett megdöbbenés és fájdalomnak kifejezést adott *Császka* György szepesi püspök a nagygyűlés elnöke az aug. 23-án tartott megnyitó ülésen és Dr *Demkó* Kálmán a Közlöny 3-ik számának élén álló necrologban. — *Császka* György püspök, elnöki megnyitó beszéde, melyben a vallás és erkölcsös életnek a közegészségügyre gyakorolt befolyását és fontosságát fejtegette, — valamint *Csáky* Albin gróf társelnöknek Szepesvármegye, a magyarországi Kárpátgyógyintézet és a szepesi bank, mint Ó-Tátrafüred tulajdonosa nevében tartott üdvözlő beszéde méltán megérdemelt tetszésben részesültek. Ezek után Dr *Fodor* József »A nők szerepe az egészségügyben« cím alatt tartott felolvasást.

A társadalmi és közgazdasági szakcsoportban aug. 27-én Dr *Demkó* Kálmán »Közegészségügy városainkban a XV—XVIII. században« cím alatt tartott felolvasást.

Szintén aug. 27-én d. e. 9 órakor Tátrafüreden tartotta évi közgyűlését a szepesmegyei történelmi társulat, melyen *Császka* György püspök mindenekelőtt kegyeletesen emlékezett meg Trefort Ágostonról, a kinek halála miatt gr. Csáky Albin a társulat elnöke a fővárosba utazván, ő elnökölt helyette a gyűlésen.

»Anélkül, hogy társulatunk országra szóló eredményekkel dicsekednék — így szólt egyebek közt — senki kétségbe nem vonhatja társulatunk jogosultságát, s nem kicsinyelheti annak működését.

Nemzetünk majdnem ezredéves történetének leírása előttem olyan mint a mozaikkép összeállítása. Sok apró kövecskéből lesz a mozaik és ki csak néhány porszemet is összehord, hogy a kép teljes legyen, mindenestre többet tett, mint a ki ölbe rakott kezekkel tétlenül vesztegel. Ily szempontból fogja fel ő a szepesi történelmi társulat missióját, ezt ambicionálja, többet nem praetendál. S ha a társulat működési köre, az úgynevezett Szepesség, nem is volt más vármegyékét felülmúló elsőrendű klasszikus történeti talaj, van azon egyrészt még elég felderíteni való nevezetes történeti mozzanat s van másrészt még elég sok gazdag anyag, különösen közművelődési történetünk számára, mit a történeti emlékek gazdag kincs bányájából napfényre hozni lehet és kell. — Éppen az a talaj, melyet a társulat működési térül választott, sok szempontból érdekes és tanulmányos. A polgári osztály hazánk más vidékein még alig létezett, mikor ez a Szepességen már nevezetes tényező volt.

Nem csekély változású történelmi multunkban igen jelentékeny szerepet játszottak a városok és ezekben a polgári elem csendes és zajtalan, de mindig alkotó és haladó működésével. Ma már túl vagyunk azon a koron, melyben a történetírás a nevezetesebb csaták leírásával, epochális események előadásával befejezettnek vélte feladatát. Ma ezek a dolgok — mint természetes is — csak a külső keretet képezik, melybe beleilleszteni iparkodunk az egyének, a társadalom, a nemzet kulturális életét, közművelődési törekvéseit, tudományos és nemzeti szereplését, szóval az ország életét, fejlődését, haladását feltüntető és átütelő művelődési történetet. És e tekintetben nincs mit szégyenelnünk. Mert ha Európa tudja — és csak ha háladatlan lenne, felejtethetné el — hogy nemzetünk, mióta honalapító első szent királyunk a keresztény államok sorába igtatta drága honunkat, századokon át majdnem a teljes elvérzésig nemcsak önvédelmi harcot vívott, hanem védő bástyául állította oda minden erejét, hogy a nyugot civilizációját, a kereszténységet megmentse földrészünk számára: tudja meg azt is művelődési történelmünkben, hogy majdnem négyszázados, végkimerüléssel folytatott harc között haladott nemzetünk annyit, a mennyi erejétől telt, a mennyit tőle igazságosan várni, jogosan követelni lehet.

Az élénk tetszéssel fogadott megnyitó beszéd után a társulat titkára jelentést tett a társulat 1887-ik évi működéséről. Jelentéséből megtudjuk, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók XXIV-ik vándorgyűlése alkalmából kiadott »Szepesi Emlékkönyv« létesítésében nagy rész illeti a társulatot. Foglalkozik a társulat a löcsei Szt. Jakab templom szentélyében levő, régi frescok restaurálásával. Van a társulatnak 9 alapító és 213 rendes, összesen 222 tagja. A társulat vagyona: alapítványi tőkében 600 frt, — könyvtárában 255 kötet könyv és 19 darab térkép, — pénz és éremgyűjteményében 194 drb pénz és emlékérem, — a löcsei határban talált bronz nyíl, — lándzsahegy, celt csákány és számos őskori cserépedénytöredék.

A jelentések után dr. Demkó Kálmán »Vázlatok Szepes vármegye művelődés történetéből« című felolvasásában ismertette Szepesvármegye múltját és bemutatta a megye XV—XVI-ik századbéli politikai viszonyait feltüntetve, általa a történelmi adatok alapján szerkesztett térképét.

Az aug. 27-én d. e. 10¹/₂ órakor tartott záró közgyűlésen Császkai György püspök elnök búcsúzott el a megjelent tagoktól, majd Dr Szabó József mondott köszönetet az elnököknek és az előkészítő bizottságnak, végre a Napi Közlöny utolsó számában Dr Demkó Kálmán búcsúzó szava kísérté az eltávozókat.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A vidéki társulatok egy része a nyári hónapokat arra használta fel, hogy beszámolóját az utolsó időben kifejtett működéséről bemutassa a közönségnek s néhány közülök valóban számot tevő évkönyvvel gazdagítja irodalmunkat.

A BÉKÉS VÁRMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT, egyike a régibb és tevékenyebb egyleteknek, XIII-ik évkönyvét adta ki. Ezt már *Karácsonyi* János főtítkár szerkesztette, az eddigi titkár *Zsilinszky* Mihály azon okból, mert lakását a fővárosba tette át, lemondván hivataláról. A társulat megalakítása s fölvirágoztatása körül *Zsilinszky*nek van legtöbb érdeme s a társulat mult évi közgyűlésén meleg ovatiókkal vált meg tőle. A most megjelent évkönyv nagyobbára a mult évi közgyűlésen bemutatott értekezéseket foglalja magában. Az első czikk, *Maróthy* János macsói bán élete *Karácsonyitól* gonddal és csinosan irt értekezés, mely a nyomtatásban kiadott oklevéli adatokat a levéltári kutatásokkal egészíti ki s egy pár tévedést is kiigazít. Az ilyen életrajzi összeállítások nemcsak kellemes, hanem tanulságos olvasmányúl is szolgálnak. Ezt követi *Oláh* György értekezése: A boszorkány-perek Békés vármegyében egészen levéltári kutatásokra fektetve terjedelmes (136 lap) és ügyesen irt monographia, becses adalék Békés vármegye mult századi mivelődéstörténeti rajzához. Ezt követi egy kis czikk *Karácsonyitól* »Mikor és hogy került Gyula vára a magyar király kezére,« mely kimutatja, hogy Gyula korábban került *Castaldo* kezére mint történetírásunk tudta. Utolsó czikk »Gyula vára mult századi történetéből« *Grósz* Bélától, mely csak meg van kezdve. A kötetet hivatalos közlemények zárják be; *Göndöcs* elnöki beszéde az 1887-iki közgyűlésen, titkári jelentés stb. A társulatnak van 23 tiszteleti, 25 alapító s 155 rendes tagja, szép gyűjteménye, könyvtára s több mint 4000 frt vagyona.

— A FELSZÓ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYLET kiadta IX-ik Évkönyvét. *Stöhr* Antal, a társulat nagyérdemű titkára szerkeszté. Ez Évkönyvnek is, mint a megelőzőknek két része van: az elsőben a tudományos értekezések, a másodikban az egyleti jelentések vannak. *Stöhr* A. a művészeti iparról értekezik, a »Művészeti Ipar« czimű lap alapítása alkalmából; meleg hangon irt cikkében azon előnyöket emeli ki, melyek az iparmuzeumnak a vidéki egyletekkel való érintkezéséből származnak. Következnek *Esterházy* nádornak 1644-ben a kassaiakhoz s felső-magyarországi városokhoz irt levelei. *Myskovszky* V. néhány, a kassai domban talált régi sírkövet ismertet. — A hivatalos rész a társulat emelkedéséről tanuskodik. E gazdag gyűjteménnyel bíró egylet főtőrekvése, hogy olyan épületre tegessen szert, melyben elfér. A Társulat tiszteleti elnöke *Bubics* püspök ez évi közgyűlésben ezen esetre fel is ajánlá saját igen gazdag és igen becses gyűjteményét, melylyel az egylet az ország legnevezetesebb intézetei sorába fog emelkedni. Van az egyletnek 34 tiszteleti, 90 alapító, 526 r. tagja s közel 8000 frt vagyona.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT IV-ik Évkönyve *Demkó* Kálmán társulati titkár által szerkesztve, gazdag tartalommal jelent meg. Tartalmát a hivatalos részen kívül öt érdekes monographia teszi, melyek Szepesmegye történetéből vannak merítve. *Hradszky* József Szepesmegyének a mohácsi vész előtti politikai, közgazdasági és közmivelődési viszonyait

s végre szellemi műveltségét adja elő gondos forrástanulmány alapján. *Pirhalla* Márton a szepesi prépostság vázlatos történetét írja le a reformációig. *Weber* Samu a 16 szepesi város sorát vázolja az elzalogosítás ideje alatt, nagy részben levéltári adatok alapján. *Vajdovszky* János a szepesmegyei középkori egyházi műemlékekről szakismerettel értekezik. *Kray* Miksa báró *Kray* Pál tábornakszernagy életét írja le. — Demkó titkár jelentéseiből a társulat öröndetes gyarapodásáról értesülünk. Ime e gondosan szerkesztett évkönyv is sok becses dolgozattal járult Szepesmegye történetének tisztázásához.

— A BIIARMEGYÉI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI-EGYLET 1885—88. évekre szóló Évkönyvét egy 152 lapra terjedő csinos kötetben kiadta. Örülünk, hogy ez egylet csaknem tíz évre terjedő szünetelés után újra megkezdte működését, s annak eredményét egy évkönyvben mutatja be, mely változatos tartalmával szélesb körű elterjedésre számíthat, s melyet a titkár: Hegyesi Márton szerkesztett. Tudtunkra ez az első egylet, mely a legújabb időt is működési körébe vonta, kétségtelenül azzal a számítással, hogy ily módon az egylet iránt legnagyobb érdeket fog ébreszteni. E kötetben a 48-iki szabadságharc történetéhez három érdekes rajzot találunk. *Gyalokaitól* : Segesvár és Petőfi, *Hegyesütről* : a vöröstoronyi vadász-zászlóalj s hat érdekes »apróság«. Rómertől, az egylet buzgó elnökétől három nagybecsű régészeti értekezést olvasunk: a nagyvárad-i ezüst lelet; a nagyvárad-i muzeum két ostyasütő vasa 1500 és 1564-ből; nemes családból való ötvös legény 1612-ből. Dombi Lajos Nagyvárad 1660-iki ostromát közli, Keresztési Ferencz ref. lelkész (1784-iki) munkája alapján, mely a ref. egyház protocollumában olvasható. Az Évkönyv második része hivatalos közleményeket foglal magában, 1885—88. években tartott ülések jegyzőkönyveit, Rómer 1886-iki elnöki beszédét, a hivatalnokok jelentéseit s az alapszabályokat. Van az egyletnek szép és gazdag gyűjteménye; 9 tiszteleti, 19 alapító, 119 rendes tagja.

— A HUNYVMEGYÉI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT negyedik évkönyve (az 1885. és 86. évekből) megjelent. E társulat exponált helyen fontos hazafias missiot teljesít: kutatni és felderíteni a történelmi igazságot szemben azokkal a ferdítésekkel, melyek leginkább épen e vidék multjára vonatkoznak. Gróf Kuun Gézával és Solyom-Feketével élén, támogatva oly tudósok által, mint *Téglás*, *Király* Pál, *Réthy*, *Kun* Róbert már is meglepő eredményeket ért el. Ez előttünk fekvő kötet is rendkívül becses tárháza a történetnek. Gróf Kuun Géza emelkedett és valódi bölcsészeti szellemmel írott megnyitói mellett, elnök társának *Solyom-Feketének* három értekezése kelthet méltó figyelmet. Különösen az, melylyel Odobescot czáfolja (Hogyan ismertetnek bennünket Bukarestben?) megérdemli, hogy a legszélső körben ismertessék. Más két czikke is (Zarándmegye történetéhez, és a Sylvölgy betelepítése) fontos történelmi kérdéseket old meg s közölt okmányai Erdély történetének legbecsesebb forrásai közé tartoznak. Nagybecsű adatokkal járul *Kun* Róbert a Hóra-lázadás törté-

netéhez. *Téglás* Dacia helyrajzához, s a Maros jobbparti barlangok ismeretéséhez; *Soós* Antal hunyadmegyei czéhdiplomákat közöl. A kötetet hivatalos rész zárja be, melyben Kun Róbert a társulat 1885. és 1888. évi történetét írja le. Van a társulatnak 25 tiszteleti, 75 alapító, 152 rendes, 131 pártoló tagja s gazdag muzeuma és gyűjteményei.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT a szünnapok után első ülését szept. 5-én tartá Déván gr. *Kann* Géza elnöklete alatt. Ez ülésben mint vendég dr. *Herman* Antal is részt vett. Az ülést az elnök, a boldogult Trefort miniszterre való emlékezéssel nyitotta meg. A választmány, az elnök indítványára jegyzőkönyvileg és Trefort Ágnes ö nagyságához intézendő iratban is kifejezi részvétét. Első felolvasó volt dr. *Herman* Antal budapesti tanár, ismert etnologus. A román nép római származása és balkáni eredete felől ismert teoriákat vetette egybe. Természetes, hogy a mérlegnek az a serpenyője billent alá, a melybe a balkáni eredet érvei estek. Rokontárgyról értekezett *Király* Pál. Az ő előadása szerint Kr. u. már a második század vége felé alig volt e földön más római, mint a főbb hivatalok viselői; maga a föld népe dák, germán és szláv volt, e vegyületekből pedig aligha fejlett ki a rómaiságnak folytatása. Dr. *Sólyom-Fekete* Ferencz a Kendeffy-család levéltáráról szólt. E levéltár okmányai a Hunyadiak koráig nyúlnak vissza, s azokból kitetszőleg a Kendeffyek időfolytán érdekes telepítéseket vittek véghez Hátszegvidéken, a Zsily völgyében, Déva körül, a Sztrigy mentén. Telepített jobbágyaik a Balkánról, sőt Kis-Ázsiából valók is voltak. A tudós előadó később részletesebben is előtárja eme kutatása eredményeit. *Téglás* Gábor muzeumigazgató jelenti, hogy Várhelyen újabban két mitra-tábla, néhány apró relief-töredék s csereptárgyak kerültek napfényre; Sztrigy Szt.-György-Vályán pedig három, Jupiternek szentelt felíratos oltárkö és egy sírkő találatott. A dévai muzeumba szállíttatnak. Következtek a hivatalos ügyek.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM

A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1888. JULIUS—SEPTEMBER.

- »*Acsády Ignác*, dr. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. Bpest, 1888.« *Ism. P. Napló* 255., 256. *Nemzet* 260. *Főv. Lapok* 255.
Dudás Gyula. Szőreg határpere Szegeddel. (1411-ben.) *Szeg. Napló* 192. sz.
Egyháztörténeti adalékok. Közli *Koncz József*. *Prot. Közlöny* 26. és köv. sz.
Findura Imre. Visegrád fénykora. *Bud. Hírlap* 265.
Hölke Lajos. A magyar történelem megírásáról. (Levél a szerkesztőhöz.) *Főv. Lapok* 197. sz. — A kievi ünnepek után. *Egyetértés* 212. sz.
Jeszenszky Károly, ifj. Régi tót egyházi ének Rákóczi Ferenczről. *Egyetértés* 230. sz.
Komáromi szijgyártó-, nyerges- és eszár-czéh alapszabályai. 1692. *Komáromm. Közlöny* 36. és köv. sz.

- Korda Dezső.* Mátyás király pajzsa Párisban. *Egyetértés* 243. sz.
- Könynyomtatás kezdete.* (A műveltség történetéből.) *B. Főv. Lapok* 220.
- Kurucz hang a szatmári békekötés előtt.* *Szatmárm. Közlöny* 38. sz.
- Kuzsinszky Béla,* dr. Aquincum veszedelme. *Budap. Hírlap* 259. sz.
- »*Magyar faj és művelődés eredete.* I. füz. Bpest, 1888.« *Ism. Nemzet* 248. sz.
- Műveltségtörténeti karczolatok.* A lábbeliről. *Sopron* 53. sz.
- Nagy Lajos* király ötvösművei. (Az aacheni magyar műkincsek.) *D. Gy. P. Napló* 209. sz.
- Nagy-Szalontán Schlauch* püspök. Háromszáz év után. *Szabadság* (Nagyvárad) 159. sz.
- Nagyvárad vár ostroma.* *Egyetértés* 214. sz.
- Naptár reformja.* *Ellenzék* 178. sz.
- Rácz Károly.* Meliusz Péter debreczeni papságához. *Szabad Egyház* 16. sz.
- Radó Antal.* A bolognai egyetem. (XV. században ott tanult magyarok.) *Vasárn. Újság* 26. sz.
- Rajzok* Lengyelország történetéből. *Vasárn. Újság* 27. és köv. sz. képekkel.
- Récsei Viktor.* Új római feliratos lelet Sopronban. *P. Napló* 167. sz.
- »*Réthy László.* Az oláhnyelv és nemzet megalakulása. Bpest, 1888.« *Ism. Alexi György.* *Aradi Közlöny* 181., 182. sz.
- Ruchietti Miklós.* Szádvár régi urairól. *Fővárosi Lapok* 203. sz.
- Sárkány Imre.* A bujdosók működése Thököly Imre fővezérségeig. (1677—1678.) *Gömör-Kishont* 36—38. sz.
- Sárközi István.* Tudósítás a pusztadaróczi ref. egyházzól. *Szabad Egyház* 14., 15. sz.
- »*Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond.* A magyar nyelv történeti szótára. I. füzet. Bpest, 1888.« *Ism. Nemzet* 256. *Egyetértés* 256.
- Széchy-Lorenz Josefne.* Herkules-fürdői régiségek. *Aradi Közlöny* 217. sz.
- Székesfejérvár jubileuma.* (1686. máj. 19.) *Nemzet* 139. sz.
- Szepesmegyei* történelmi társulat. *Nemzet* 244. sz.
- Szilágyi Sándor.* Kemény Simon vezérré választása 1662-ben. *Kolozsvár* 190. és köv. sz.
- Tutai czéhekről.* VII., VIII. Gombkötők vagy paszománykészítők czéhe. (XVII. század.) *Tutu-Tóvárosi Híradó* 34., 35. sz.
- Téglás Gábor.* A barlangi ember otthona. (Nándoron.) *Főv. Lapok* 243. sz.
- Vértess József.* Az Andrásnyak ősi fészke. (Kraszna-Horka.) *Főv. Lap.* 189. sz.

FOLYÓÍRATOK SZEMLEJE.

— A HADTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK III. füzeté sept. elején jelent meg, mintegy alkalmi füzetként a Mátyás király kolozsvári szülőházára illetendő emléktáblának sept. 2-ára tervezett (de elhalasztott) leleplezési ünnepélyére. Innen van, hogy a különben változatos és gazdag tartalmú füzet Mátyás király arczképével és uralkodásának, de főképp had-

vezéri működésének méltatásával kezdődik a szerkesztő Rónai Horváth Jenő tollából. Még egy közlemény foglalkozik a nagy király korával: *Szalács megvétele*, a melyben Csánki Dezső Bonfini elbeszélését az újabban napvilágot látott kútfők tanúságtételével egészíti ki s úgy írja le Mátyás király e dicsőséges hadi vállalatát. Közben *Thaly* Kálmán közül érdekes adalékokat II. Rákóczi Ferencz tüzérsége történetéhez, a Rákóczi-Aspremont-féle fejedelmi (most gr. Erdődy-féle vörösvári) levéltárból. *Hazay* Samu: a X. századbéli magyar hadügyről értekezik, Böles Leo »Strategiája és Taktikája« s újabb munkák alapján. *Szádeczky* Lajos: Báthory Istvánnak az oroszok ellen vívott hadjárataiból Polock-vára bevételét (1579) fejezi be. *Szendrei* János: Váraink rendszerét és felszerelését a XVI. és XVII. században — ismerteti folytatólagosan, az orsz. levéltárból nyert új és érdekes adatok alapján. A nagyobb cikkek sorozatát *Balds* György befejező közleménye zárja be: Érsekújvár várépítészeti rendszeréről, a melyhez szövegben a vár 1685 visszavívásának képe s mellékletben a várnak két rajza (1708. és 1710-ből) van csatolva. A Tárcaában az érdekes és változatos hadtörténeti apróságok hosszú sorozatát találjuk, köztük Bécs megadási föltételeit 1485-ben; gr. Nádasdy Ferencz tábornagy kinevezési okiratát (1758.); a vallonok lázadásáról Pápán 1600-ban; Sulejman pasa kudarczáról Lugosnál 1598-ban; Tata megvételét a töröktől 1598-ban stb. A Hadtörténeti okmánytárban *Szendrei* János Brinye vár javainak és hadiszereinek jegyzékét közli 1489-ből. — A mindig gazdag és érdekes tartalom a legékeesebben szóló ajánlat a Hadtörténeti Közlemények mellett, melyet a hazai történelem egy igaz barátja sem nélkülözhet.

— A »HAZÁNK TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY« mint tudjuk *Abaji* Lajos szerkesztésében és kiadásában jelenik meg. A szeptemberi füzet érdekes tartalma a folyó század eseményeinek van szentelve: *Abaji* közli 1826-iki országgyűlés sérelmeit Döbrentey fordításában; *Petrovics* L. Kossuth egy levelét a törvényhatósági tudósítások ügyében, *Illésy* egy az 1830-iki országgyűlésre írt görög verset. *Molitor* Ágost érdekes leírást ad: A galicziai határon 1848-ban; *Thurzó* Miklós, Kuti György életrajzát mutatja be. Kiváló érdekű *Walther* Imre 1850—54-iki naplójának első közleménye, mely az akkori idők hangulatát híven tükrözi vissza. A füzetet Szinyei Repertoriuma zárja be.

— A FIGYELŐ sept. füzetében *Székely* György: Bürger és hatásáról a magyar költészetre, — *Szalay* Gyula Virág Benedek életéről és műveiről értekezik; *Vachott* Sándorné folytatja Rajzait a multból; *Szudák* Lujza Br. Jósika Miklós életéről és műveiről kezd tanulmányt közölni; *Csaplár* Renek: Révai esztergomi vádjainak végeredményét ismerteti; s a füzetet Szinyei irod. tört. repertoriuma fejezi be.

— A LUDOVICA ACADEMIA KÖZLÖNYE 8—9. füzetében *Olchváry* főhadnagy: A magyar államterület déli és a Balkánfélsziget északi határhelyeit hadi szempontból méltatja, dr. *Szendrei* János Tokaj várának

1649-iki hadi felszerelését írja le, egy, az országos levéltárban őrzött inventarium alapján; *Milodanovits* Simon »Rajzok a mi huszárságunk történetéből« cz. a. az 1788., 1796., 1799., 1800., 1848. hadjáratokból érdekes epizódokat, huszár bravourokat beszél el.

— Az »ARMENIA« aug. füzetében tört. érdekű közlemény: Erzsébetváros kegyúri jogáról (a mit III. Károlytól 1725-ben nyert) *Avedik* Lukács tollából. *Márkoric*s Jakab folytatja Örményország történetének elbeszélését, a sept. füzetben is.

— A MAGYAR SION jun. füzetében *Ipolyi* Arnold hagyatékából a jezsuiták viszontagságáról Magyarországon a XVII. sz. első negyedében — olvashatunk érdekes feljegyzéseket; a jul. füzetben is van történelmi érdekű czikk: a szt. Mihály főangyalról nevezett körtvélyesi apátságról *Zsathkovics* Kálmántól. Ugyan e füzetben s a szeptemberiben Ferenczi György folytatja Somogyi Károly életrajzát.

— A KATHOLIKUS SZEMLE, (melyet Dr. Kisfaludy A. Béla szerkeszt) II. füzetében *Findly* H. arról értekezik, hogy: Miért és miképen kell római történelmet tanulunk? *Pör* Antal nagybecsű tört. életrajzot kezd meg: Habsburgi Ágnes magyar királynéről és Erzsébet hercegasszonyról, az Árpádház utolsó sarjáról. *Dr. Timon* Ákos: a városi kegyuraságról Magyarországon — tanulságos egyházjogi kérdést fejteget. *Bartók* István Kepler és kora czim alatt ismerteti *Schuster* Leopold Keplerről irt (Grác 1888.) munkáját.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐBŐL (melyet a Temesvárról elköltözött Pontelly István helyett a Muzeumtársulat új főtítkára: *Fatzner* István szerkeszt) eddigelé két füzet jelent meg. Első, és időszerűségénél fogva kétszeresen érdekes közleménye: a Bánáti telepítvények a mult s jelen században (két közl.) *Oltványi* Páltól. Ezt követi az állatsymbolizmus a numismatikában, *Nyáry* Józseftől; a Kossuth-bankók elichéiről, ugyanattól. A II. füzetben még id. *Ormos* Zsigmond folytatja művelődési adatait Mátyás király korszakából s végül érdekes adatok közöltetnek Temesvárról és a török háborúkról 1500—1603-ig egy XVII.sz. krónika (Ortelius Jeromos Nürnbergben megjelent ismeretes munkája) adatai alapján.

— A KERESZTÉNY MAGYETŐ jul—aug. füzetét érdekes s a hazai történelem barátait is közelebből érdeklő tanulmány nyitja meg: *Az unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII-ik száz évben* cz. a. Ez első közlemény az unitárius vallás elterjedését a Tiszáig — tárgyalja, a historiai források szorgalmas felhasználásával. Írója a kolozsvári unitárius főgyymm. egyik fiatal tanára: *Kanyaró* Ferencz, a ki a történetkutatás terén már nem egy kérdéssel szerencsésen próbálkozott meg s folyóiratunk olvasói előtt sem ismeretlen. Jelen értekezésével is hasznot tesz a történetírásnak, bár az egyszerűséget s a felekezeti elfogultság által itt-ott superlativusba ragadtatja magát.

IRODALMI SZEMLE.

— »KOLOZSVÁR TÖRTÉNETÉNEK« II. és III-ik és az e munkához tartozó oklevéltárnak II-ik kötete, valamint az ezeket kiegészítő rajzok II-ik füzeté e napokban hagyta el a sajtót. Olvasóink tudják, hogy e nagyszabású munkának írója *Jakob Elek* akadémiai tag. Több mint egy negyed század előtt *Simon Elek* tekintélyes és előkelő polgár 1500 frt jutalmat tűzött ki szülővárosa történetének megírására. E jutalom kitűzésnek akkor nemcsak tudományos, hanem politikai értéke is volt. mert az államhatalom épen a historiai reminiscenciák ellen is irtó hadjáratot kezdett. *Simon Elek* czélja kétségtelenül a historiai érzék ébrentartására irányult s *Simon Elek* egy nem nagy terjedelmű népszerű olvasókönyvet contemplált. A munka megírására *Jakab Elek* vállalkozott, ki már akkor is előkelő állást foglalt el íróink közt, s ő igen helyesen akkép akarta megoldani feladatát, hogy necsak a nagyközönségnek s a városnak, melynek ő polgára volt, nyujtson élvezetes olvasmányt, hanem a történetírásnak is elsőrangú és nem nélkülözhető kútfőt: szóval oly munkával szolgáljon az irodalomnak, mely Kolozsvár történetét teljesen kimeríti. S az előttünk fekvő monographia mind e czéloknak megfelel. Épen oly diszes alakban és nagy, úgynevezett Lexicon 8-adr.-ben láttak ezek is világot, mint a 18 év előtt megjelent két első kötet; a II. kötet, mely *János Zsigmond*tól II. *Apafyig* terjed 848, a III-ik k. 1024, az Oklevéltár 780, a felírásokat tartalmazó pótlék füzet 26 l. — Összesen 2657 lap a rajzokon kívül. De a rajz-melléleteken kívül a szövegbe is sok facsimile van nyomva. Hogy mennyire sikerült *Jakab Elek*nek megoldani feladatát s hogy milyen munkával gazdagítá monographia-irodalmunkat, arra nézve két bírálójának, elismert nevű szaktudósoknak szavaival tájékoztatjuk olvasóinkat (mert a munka tüzetes ismertetését később fogjuk adni.) »Szerző — mondja *Szabó Károly* — nemcsak a város mint politikai törvényhatóság életét, közigazgatási és törvénykezési viszonyait tárgyalja a legrészletesebben, hanem beható alapossggal ismerteti a város egyházi életét, a válás-felekezetek viszonyait, az iskolák történetét, melyek hazánk egy városában sem változatosabbak és tanulságosabbak, mint Kolozsvártt. Ismerteti az itt virágzott nyomdak hatását nemzeti irodalmunkra; — adja a város gazdasági, kereskedelmi, ipari viszonyainak hű rajzát, s mint ezek századokon át fejlődtek vagy hanyatlottak; kiterjeszkedik a városban virágzott 32 czéh szervezetének s szabályzatának ismertetésére s mindazt, a mit a város multjáról ily különböző irányban kutatva földerített, az ország történelmére való vonatkozással igaz világításba állított, s szerencsésen sikerült hű képben foglalja össze.« — *Torma Károly* így nyilatkozik: Örüljön Kolozsvár városa, hogy ily monographiával dicsekedhetik. Az adatok teljessége, felfogás, történelmi hűség, előadás, a styl correctnessége, egyszóval *Jakab* művének minden előnye egyszerűen e mondatba foglalható össze: Oly monographiát írt, a mely történelmi irodalmunk díszére

válik. Kolozsvár városa méltán dicsőíthetik azzal, hogy legteljesebb, legjobb monographiája van széles Magyarországon. »Két tisztelt barátom fennidézett szavait csak azzal toldom meg, hogy az elbeszélés hátterét Erdély drámái mozzanatokban gazdag és érdekes köztörténete képezvén, melyet szerző nagy tárgyilagossággal dolgozott fel, már ezért is számíthat széles körben elterjedésre különösen, mert a művelődés és tanügy történetben sok új anyagot nyújt, objectiv elfogultatlansággal dolgozván azt fel s a jezsuiták »közhasznú működését« egyiránt méltányolván az unitáriusok és orthodoxok tanügyi törekvésével. Jakab Elek egy kis bevezetésben beszámol, hogy miért követték a most megjelent kötetek 18 év múlva az elsőket: a kutatások fáradságai néha kimerítették, a kutatás a dohos és borlepte levéltárakban egésségére kártékonyan hatott s nem egyszer súlyos betegségbe esett. De egy igazi székely szívósságával megbirkózott a kórral, hogy bevégezhesse a munkát, melyet életfeladatául tűzött ki. S »ha az ily hosszú időn át változó viszonyok közt s gyakran ellentétes érdekeket tárgyazó munkában — mondja előszava végén — fogatkozások vannak, azt épen e hosszú harmadfél évtizedre terjedő munkának, melyhez semmit készen nem talált s alapjait ő rakta le, kéri betudatni. E tekintetben nyugodt lehet. Talán nem minden ítéletében — pl. a Teleki Mihályról mondottban — osztozom. Talán error calami is lehet itt-ott benne — pl. az 1653-iki országgyűlésnél, mely a jezsuitákat kitiltá, megjegyzi hogy az erre vonatkozó törvényt az író, kire hivatkozik, nem idézi: megjegyezhetette volna, hogy ez az Approbata codificálásánál történt; hogy »Ferdinánd császár 1670-ben királyi fegyverekkel megtámadta az oly virágzó agyarországot« II. k. 803. l. — de ez az ily nagy munkánál csaknem elkerülhetetlen, s ott hol plura nitent, oly sok a fényoldal, szóba sem jöhet. Méltó kiegészítése e nagy munkának az Oklevéltár, mely 1541-en kezdve 354 oklevelet közöl, melyek szorosan Kolozsvár történetéhez tartoznak ugyan, de politikai, művelődési, jogi, tanügyi tekintetben magának a magyar történetnek is elsőrangú forrásai. Valóban e nagy munka nemcsak Kolozsvár, hanem a magyarság történetének forrása. Lehetetlen, hogy dicsérattal ne emlékezzünk meg a városról, mely nem kímélte az áldozatot, hogy a munka beltartalmához méltóan láthasson világot s a nyomdáról, mely annak szép és corret kiadásáról gondoskodott.

Sz. S.

— GELICH nagy munkájából »Magyarország Függetlenségi harca 1848–49-ben« *Aigner* Lajos kiadásában megjelent a 27., 28-ik kettős füzet, mely az 1849-iki júniusi és júliusi napok történetét foglalja magában. A forradalom legnevezetesebb okiratai közölve vannak e nagy munkában, mely a forradalom történetének mindig egyik kiváló fontosságú forrása marad. A következő kettős füzetrel a munka be lesz fejezve.

— TRUHLKA ČIROTÓL, a bosnya muzeum örétől egy 21 lapra terjedő díszes kis füzetke látott világot Serajevóban, mely a jajcai királysírban tett ásatásokat írja le. Előre bocsátja az utolsó bosnya király Tomašević elfogatásának s megölésének történetét, kritikai élel állítván össze és

tárgyalván az e tárgyra vonatkozó adatokat. Megállapítja a helyet, hol a király legyilkoltatásának történnie kellett, melyet a nép királysornak nevez. Az e helyen eszközölt ásatások eredményre vezettek: megtalálta ott a meggyilkolt király csontvázát.

--- WERER SAMU tagtársunktól s Szepesmegye történetének egyik szorgalmas és gondos buvásától »A XVI Szepesi város az elzalogosítás ideje alatt 1414—1772.« cím alatt egy kis monographia jelent meg, mely a magyar orvosok és természetvizsgálók idei nagy gyűlésén olvasgatott fel, s mely a szepességi akkori viszonyok történetéhez érdekes adatokkal járul.

--- MILLECKER FELIX, Ujvidéknek és környékének szorgalmas monographusa, kiadta Kudricz község történetét. E község már a XIV.-ik században is virágzott, de aztán török járomba süllyedt, honnan a XVI.-ik század végén rövid időre kiszabadult. De végleg csak a XVIII.-ik század elején szabadult fel — s ez időtől fogva már tüzetesen tárgyalja Millecker a helység történetét s végül függelékben a jelenlegi viszonyokat ismerteti.

— BOD PÉTERNEK, a múlt század nagy hírű történetírójának (a Magyar Athenas szerzőjének) főmunkája: magyarországi egyháztörténelmének első kötete Leidenben elhagyta a sajtót, nagy Lexicon formátumú 8-adr. alakban *Rauwenhof* és *Szalay* Károly gondos kiadásában. Az egész munka 3 nagy kötetből fog állani: a most megjelent első k. Boeckay fölléptéig, a II.-ik a szathmári székéig s a III. Bod Péter koráig terjedvén. A munka a forradalom előtt megvolt a nagy-enyedi collegium könyvtárában s ezen példányról a kolosvári ref. főiskola számára leíratta *Salamon* József, a *De statu Evangelicorum in Transsylvania* című nagybecsű munkának szerzője. Szerencsére — mert a nagy-enyedi példányt az iskola könyvtárával együtt elégették az oláhok. Egy másik sajtó alá készített példányát Ajtai Mihály Leidába küldötte kiadás végett, van den Honert tanárhoz, de a kiadás nem jöhetvén létre, itt a könyvtárban helyezték el. 1884-ben *Szalay* Károly ezt a példányt, (mely csak 1711-ig terjed) Leidában felfedezte s az ő fáradozásának sikerült kivinni, hogy az — kiegészítve a kolosvári példányból — sajtó alá adatott. Ha a munka teljesen elkészült, ismertetni fogjuk.

— A SELMECZBÁNYAI EVANG. EGYHÁZ ÉS LYCEUM történetének első része (a XVI.-ik század története) pár év előtt látott világot. Eredeti kutatásokon alapuló terjedelmes és rendkívül sok adatot tartalmazó munka az, mely tanügyi és egyházi történetünkben a becesebb monographiák közt foglal helyet. Annak idejében szoltunk e munkáról, melyet *Breznyik* János, az intézet derék igazgatója írt. Most ugyane munkából megjelent a második füzet, mely a XVII. és XVIII.-ik századi eseményeket foglalja magában. E kötet is nagy részben levéltári kutatások alapján készült. Gondoskodni fogunk tüzetesb ismertetéséről, addig is ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— A MAGYARORSZÁGI KÁRPÁTEGYLET XV.-ik évkönyvét Myskovszky Viktor műtörténeti értekezése »Kézsmárk középkori műemlékeiről« nyitja

meg. Ezen kívül még tizenegy értekezés van a kötetben Schultz, Siegmeth, Roth, Felbinger, Ebenspanger, Beck, Hanák, Czakó és Fischer tollából — s a kisebb-nagyobb monographiák közül majd mindenikben vannak szétszórva történeti adatok.

— RÁTH MÓR az általa megkezdett füzetes munkák kiadását a nyári idény alatt is folytatta. *Arany* János hátra hagyott iratai és levelezéséből immár 29 füzet van a közönség kezén. A költemények gazdag és páratlan becsű gyűjteménye, költészeti irodalmunknak méltó büszkesége be van fejezve. A prózai munkákban — melynek első füzetéhez Arany László írt bevezetést részletesen közölván ebben a rendkívül érdekes gyűjtemény programját — Arany bírálatai folynak: a nagy költőnek egyaránt tanulságos és érdekes hagyományai, melyek közül igen sok nem jelent meg az Akadémia által kezdett »Prózai munkák« közt. Levelezéséből, irodalomtörténetünknek első rangú forrásgyűjteményéből a Tompával folytatott levelezés be van végezve, s a Szász Károlylyal folytatott meg van kezdve. — Gróf *Benjovszky* Móricz életrajzából, emlékirataiból s útleírásaiából immár 21 füzet látott világot: e gyűjteményt *Jókai* Mór adja ki. — *Deák Ferencz* Emlékirataiból: Gondolatok, Levelek, Életrajzi adatok eddigelé 6 füzet látott világ. — Gróf *Tolstoi* nagybecsű történeti rajza: Szekasztopol (az orosz eredetiből Csopey által fordítva) már be van fejezve. Mind e munkák izletes diszszel és eleganciával vannak kiállítva.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az ELSŐ MAGYAR SZÍNIGAZGATÓ: Kelemen László emlékének kegyeletes ünnepélyt rendeztek a főváros művészei f. é. szept. 8-án. Hetvennégy évig pihent jeltelen sírban a magyar színművészet első úttörője, miután reményeiben csalódva, mint falusi kántortanító befejezte pályafutását, Csanád-Palotán 1814-ben. Buja Lajos jelenlegi utóda a tanítóságban, kutatta ki a helyet, a hol jeltelen sírban nyugodott s felhíván reá a színészegyesület figyelmét, ez fehér márvány síremléket emeltetett rég porladó hamvai fölé s zarándok-útra indult, hogy lerója a kegyelet adóját a magyar színművészet első bajnoka iránt. A főváros és ország első művészei és művésznői vettek részt az ünnepélyen, a mely Aradon díszelőadással kezdődött; majd Csanád-Palotán a síremlék felszentelésével folytatódott s Makón a színikörben tartott díszelőadással záródott be. A sírkövön e felírás olvasható:

KELEMEN LÁSZLÓNAK

az első magyar színigazgatónak

1760—1814.

emlékezetére

a magyar színészegyesület 1888. szept. 8-án.

DR. SZENDREI JÁNOS társ. v. tagja egy évtizedet meghaladó idő óta foglalkozik Miskolcz város történetének megírásával. A monographia első vaskos kötete két évvel ezelőtt már meg is jelent. Ennek előszavában elmondatik a munka tervezete is, mely szerint a második kötet a tulajdonképeni történetet, a 3-ik kötet pedig az okmányok tárát adja. *Szendrei* azóta mintegy huszonöt levéltár adatait dolgozta fel, egy 40 nyomtatott ívre terjedő okmánytár kéziratával készült el s benyújtotta azt Miskolcz város tanácsához. A városi tanács azonban azt azon indokolással küldte vissza a szerzőnek, hogy az okmánytárat nem tartja a monographia mellőzhetetlen kiegészítő és szükséges részének, az ugymond legfeljebb az illető szerző előtt a mű megírása idején birhat értékkel; annyival inkább, miután a nevezetesebb okmányokra a szerző a szövegben hivatkozást tehet, aki pedig tudományos tanulmányozás tárgyává kívánja tenni a város történetét, az a felhasznált forrásnak utána kutathat. « Miután ezen monographia kiadása előtt annak bírálatára társulatunk kéretett fel s az első kötet a mi bírálatunkkal jelent meg, kötelességünknek tartjuk ahhoz hozzá szólni. Az okmánytár közel hatszáz okmányt tartalmaz s terjed az 1222 évtől 1843-ig. Hogy többet ne említsünk, csak Mátyás és Beatrixtól 25 eddig jó részben kiadatlan okmány, továbbá 40 teljesen kiadatlan török levél, számos a bujdosók korára s a Rákoczi-mozgalmakra vonatkozó becses adat s a városnak magának, mintegy 40 privilegiális levele, s végül a város nagyfontosságú annaleseinek 1569-től való bő kivonatai (magyar nyelven) foglaltatnak benne. Látni való tehát, hogy egy történelmi tudományunkra nézve nagybecsű gyűjteményről van szó. Nem is említve azt, hogy méltánytalanság harmadfélévi munka után, a kötet elkészültekor visszautasítani a szerző művét; jöllehet arról a városnak eleve biztos tudomása volt. Miskolcz városának ezen elhatározását mi nem tudjuk helyeselni, s minthogy a munka létrejöttében nekünk is résziünk volt, azt nem is habozunk kimondani. Minden monographiának az okmánytár szükséges és elengedhetetlen kiegészítő részét képezi. Most jelent meg Kolosvár monographiája, melynek két vastag kötet okmánytára van. Zala megye monographiájából legelőbb is az Okmánytár I. kötete látott világot. Szörény és Krassó megyék monographiáiból hasonlóan legelőbb az okmánytár látott világot. Egy monographiának feldolgozott része a köztörténetnek koránt sem használ annyit, mint annak okmánytára: mert nincsen olyan író, ki az okmányoknak minden részét fel tudná dolgozni — s a feldolgozás mindig ad tért az egyéni felfogásra. Az okmánytár tehát míg az írónak igazolásul szolgál, de egyszersmind adattára a történetírásnak. Ha tehát Miskolcz városát nemcsak kisszerű localis hiuság birta rá, hogy monographiáját megírassa, hanem szolgálatot akart tenni a magyar történetírásnak, nem habozand az Okmánytárt kiadni. Reméljük és várjuk, hogy találand módot e nagybecsű gyűjteményt a magyar történetírás szolgálatába bocsátani.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR

— KOLOSVÁR TÖRTÉNETE. Irta *Jakab Elek*. Második kötet. Újabb kor. Nemzeti fejedelmi korszak. 1540—1690. Kiadja Szabad kir. Kolosvár város közönsége. Budapest, 1888. nagy 8-adr. XVI és 832 ll. — Harmadik kötet. Habsburg-lotharingiai korszak. Budapest, 1888. nagy 8-adr. 1022 ll. — Harangok, Egyházak és közintézetek feliratai 26 l. — Oklevéltár Kolosvár városa Története második és harmadik kötetéhez. Össze gyűjtötte és szerkesztette *Jakab Elek*. Második kötet. Budapest, 1888. 752 és XXXI ll.

— LEXICON Lingvae Hungaricae aevi antiquioris. Magyar nyelv-történeti szótár a legrégibb nyelvmélektől kezdve. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. I. füzet. Budapest, 1888. nagy 8-adr.

— PULSZKY FERENCZ. Ábránd és valóság. (A Nemzeti könyvtár XL. kötete.) Mese a csillagfiról és királyfiról. 204 l. — Jellemrajzok: Eötvös, Széchenyi, Deák, Dessewffy Aurél. — 132 l. — Uti vázlatok. Visszaemlékezések. 239 l. Budapest, 1888. (Aigner L. kiadása.)

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-ben. Irta Gelich Richárd. 27. 28. füzet. Budapest, 1888. 609—730 ll.

— A XVI SZEPESI VÁROS az elzálogosítás ideje alatt. 1414—1772. Irta Weber Samu. Szepes-Váralja 1888. Nagy 8-adr. 21 l.

— GESCHICHTE der Grossgemeinde Kudritz. Von Felix Milleker. Wersetz, 1888. 8-adr. 48 l.

— BERICHT über die Nachforschungen am Königsgrabe Jajce. Von Dr. Čiro Truhelka. Serajevo, 1888. 8-adr. 24 l.

— AZ ÉPERJESI TANÁCSKOZMÁNY 1647/8-ban. *Zsilinszky Mihály* lev. tagtól. (Ért. a tört. tudományok köréből. XIII. köt. VII. sz.) 8-adr. 54 l. Ára 40 kr.

— ANGLIA TÖRTÉNETE KORUNKBAN. Irta Mr. Carthy Justus. Fordította Szász Béla. Harmadik kötet. Budapest, 1887. 481 l. 8-adr. M. T. A. könyvkiadó vállalata.

— A FÖLD ÉS AZ ÉMBER. Irta Dr. Ratzel Frigyes, fordította Dr. Simonyi Jenő. Budapest, 1887. 8-adr. 623 l. M. T. Ak. könyvk. váll.

— ELBESZÉLÉSEK a rómaiak történetéből az V-ik században. Irta Thierry Amadé, fordította Dr. Öreg János. Budapest, 1887. XIII + 579 l. 8-adr. M. T. A. könyvk. váll.

— A SZÉPPRÓZAI elbeszélés a régi magyar irodalomban. Irta Beöthy Zsolt. Második kötet. Budapest, 1887. 384 l. 8-adr. M. T. A. könyvk. váll.

— VILLEMMAIN. Pindar szelleme stb. Fordította Csiky Gergely. Budapest, 1887. 484 l. 8-adr. M. T. A. könyvk. váll.

— BERRYER Válogatott törvénytészéki beszédei. Fordította Tóth Lőrincz. Budapest, 1887. 397 l. 8-adr. M. T. A. könyvkiadó váll.

KÖCSKI SÁNDOR.

Az Anjouk uralma hazánkban romokon épült. . .

Le kellett döntenii a régi támokat, melyek kifelé dűledeztek, mi miatt a nemzeti egység veszélyesen megrepedezett. szent csarnoka már-már összeomlással fenyegetett. E hűtlen bálványokat, a *Csákok, Abák, Ákosok, Hédelek, Hermánok* és híveik sorából mellőzni kellett tehát és uj oszloprendeket állítani föl.

Az uj aristokratia: a *Drugetek, Bátoriak, Bebekék, Sztárayak, Tököliek, Szécsényiek, Debreczeniek, Garaiak, Zayak, Görgeyek, Ostffyák, Kanizsaiak, Gilétfiak, Nagy-Martoniak, Ujlakiak, Kontok, Bánffyák, Amadék, Lacfiak, Magyarok* sat. legtöbbje a tehetős nemesi középrendből emelkedett ki harczy vitézsége s a közügyekbeni jártassága által, melyet a szent korona iránta való hűségeért terjedelmes javakkal jutalmazott.

Ezen, a szó helyes értelmében nevezett uj aristokraták, vagyis — mint édes hazai nyelvünk oly szépen mondja — *a szent korona jobb ágai* közé méltán soroljuk *Köcski Sándort*, ki az ország egysége és nyugalma helyreállításáért vérét ontotta,¹⁾ a magyar név dicsőségét messze földön terjesztette, végre mint országbíró tudományával s erős jogérzetével a nép legfőbb érdekeit mind halálilag híven szolgálta.

*

Köcsk, melytől hősünk nevét vette Vasvár-megyének keleti, Veszprémmel csaknem határos szélén fekszik.²⁾

A Köcskiek (de Kuchk) szent István korától fogva mint a szent király jobbágyai és jobbágyainak fiai várkatonák voltak és

¹⁾ »Pro reintegratione . . reipublice et reformatione pacis«, mondja a király oklevele. (*Hazai Okmánytár*, I, 134.)

²⁾ Ma Nagy- és Kics-Köcsköt különböztetnek meg, melyek együtt mintegy 800 magyar lakost számítanak és a kis-celli járáshoz tartoznak.

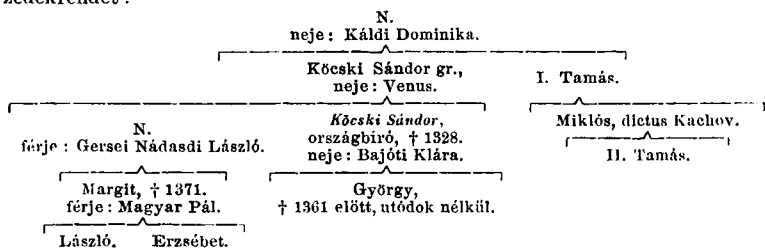
Vasvár védelmére szolgáltak, mígnem 1273-ban IV. László király Vasvár-megye ispánja előterjesztésére megneemesítette őket.¹⁾

Azonban Köcski Sándor aligha tartozott közéjük. Ha ő nem is, hasonló nevű atyja már élt az időben, de nincs megemlítve a nemesítettek közt, kiket a király levele név szerint előszámlál. Ellenben családi összeköttetései a régi, jómódu nemesre vallanak. Nagyanyja *Káldi Dominika* volt; atyját Sándor *grófnak*²⁾ nevezte a király is; anyja: *Venus* asszony, családi nevét nem ismerem ugyan, de neje *Bajóti Simon* leánya volt, míg nővére *Gersei Nádasdi* (de genere) Lászlóhoz ment feleségül, amely házasságból született Margitot a »maior tauarnicorum regis« és gimesi várnagy, *Magyar Pál* vette el. Unoka testvére (patrnelis) Köcski *Kacsó Miklós* szintén előkelő ember volt.³⁾

¹⁾ *Hazai Okmt.* I, 141.

²⁾ Nem értem az idegenkedést, melylyel középkori okirataink némely kiadói ezen szó iránt viseltetnek, hogy helyette a latin *comes*t használják. A középkorban a magyar ember a *comes* szót rendszeren a szláv eredetű *ispány* szóval fordította, noha már a Margit-legenda különbséget tesz »vaarmegye ispany« és »keuz ispan« közt. A németek a *comes*-t a *Grav*- vagy Graf-fal helyettesítették, míg az Obergespan szó sokkal később kezdett divatba jöni. A *gróf* szót a magyar csakhamar átvette, hogy a többi *comes*t a vármegye *comestól*, kinek megmaradt főispán czíme, megkülönböztesse. — Noha a *comes*i rangnak középkori teljes értelmét és fokozatait nem sikerült ekkorig biztosan megállapítanunk, a mívelt olvasó a középkori grófokban nem fog jelenkori aristokratákat, az ispánokban gazdatisztekét látni. Azért én megtartom a régi elnevezést s a vármegye-ispánokhoz nem tartozó *comes*eket grófoknak írom mindaddig, míg t. író társaimtól kellő felvilágosítást nem nyertem, melyet készséges köszönettel veendek.

³⁾ Ezek után így állíthatjuk össze Köcski Sándor országbíró nemzedékrendét:

Gersei Nádasdi László fia volt Andrásnak, ki V. Istvánt ifjúságától fogva szolgált és »in introitu in terram Stirie sub castrum Marumberg« dícséretre méltó szolgálatokat tett, amiért a zalavármegyei Paah (Páhok) birtokot nyerte. Birtokos volt Gersei Nádasdi András Vasban is Makván és Gersén. IV. László király szintén »dilectus et fidelis noster«-nek nevezi őt. Sógorságban is jómódu nemessel: Vasvári Jánossal volt, kinek nővére 40

Legvilágosabban tanuskodik pedig régi nemes származásáról Köcski Sándor országbíró pecsétje, melynek czímere a Héder nemzetség mindkét ágának: a Német-Ujvárinak úgy, mint Hédervárinak czímerével megegyez. ¹⁾)

E szerint tehát a Köcskiek a Héderi nemzetségből származnának, mely nemzetségnek ősei Németországból bevándorolván, két ágra szakadtak: a Szigetközön Győr közelében megszállott Héderváriakéra s a Volfer ágára, mely a vasvármegyei Kőszin (Güssing, utóbb Német-Ujvár) hegyet és vidékét nyervén szállásul, közönségesen a Német-Ujváriak vagy Güssingi grófok ágának neveztetik. Ezen utóbbi nemzetségi ágnak tagjai időközben elszaporodván, (ugy kell lenni) ismételve megosztottak ősi birtokaikon, s ekkor juthatott hősünk családjának osztályrészüi Köcsk. Ugyanis vasvármegyei birtoka után ítélve valószínűbbnek tetszik, hogy a Német-Ujváriakhoz, mintsem a Szigetközön megtelepült Héderváriakhoz tartozott.

Köcski Sándor ifjúságáról nem tudunk semmit. De jó nevelését, műveltségét és tanúltságát elárulják azon levelek, melyek országbírói korából reánk maradtak. Tisztességes és jómodu, mert szerző ember is volt. 1312-ben magához váltá Káldi Marcel fiának 56 márkát érő birtokát Sáron, mely birtok szomszédos volt saját fekvőségével, s egyuttal kikötötte, hogy ha a nevezett Marcel fiai birtokuk egyéb részét is el akarnák idegeníteni, azt csak neki adhatják el. — Nem messze tőle bírt ugyancsak Sáron Német-Ujvári András is, a Gergely fia és Miklós tárnokmester fivére, ²⁾) kivel tanulmányunk folyamán ismételve találkozunk még. — Rövid időn más birtokot is vett Köcski Sándor Sáron Gersei Nádasdi Andrástól 20 márkáért; aztán pedig összes sári birtokait egy tömegbe kikerítette csere által. ³⁾)

márkányi hozományt vitt a gersei házhoz. (*Hazai Okmt.* I, 125. 127.; VII, 80. 143. — *Zalai Oklt.* I, 175. 176.) Mily atyafiságot tartott Sándor országbíróval Köcski János és Dénes mester, kiknek Úsáfordi Pál fiai eladják Dobronyi nevű két birtokukat (*Zalai Oklt.* I, 135.) s kik valószínűleg szintén a családhoz tartoztak, nem kutathattam ki. (*V. ö. Anjoukori Okmt.* III, 216.)

¹⁾) Kiadta *Nyáry, A Heraldika Vezérfonala* V. tábla 40. szám. V. ö. a mellette levő 39. számú Német-Ujvári Miklós nádor czímerével és Héderváry János püspök pecsétjével *Knauz*nál, *Magyar Sion*, 1863. évf.

²⁾) *Anjoukori Okmt.* I, 281. 294. 337.

³⁾) Ugyanott, I, 360.

Politikai pártállására nézve a Német-Ujváriakkal, nevezetesen imént érintett szomszédjával, Német-Ujvári Andrással tartott Sándor »gróf« is (aminek hiteles levelekben címeztek), mint a dunán-túli nagyobb-kisebb urak szinte valamennyien. Azaz névleg Károly királyt vallotta urának, de mint a »lesi puskás« beírta a szemlélő és várakozó szerepével. Nem is találkozunk sehol vele Károly király első küzdelmeiben, sem a csehországi hadjáraton, sem Esztergam ostrománál, sem a rozgonyi ütközetben.

Károly király ugyan első adományos levelében, melyet Köcski Sándor részére kiállított, érdemeül tudja be, hogy híve volt azon időtől fogva, mióta Magyarországra érkezék és hogy részt vett minden országos hadjáratban; de a későbbi adományos levelek Köcski Sándornak már csak azon időbeli hűségéről emlékeznek, midőn Károly még nem volt az ország teljes birtokában és első sorban azt jegyzik föl érdemeül, hogy a hűtlen Német-Ujvári András pártját elhagyta.¹⁾

Ez elszakadásnak talán inkább következményeül mint okául borzasztó eseményt szolgált.

Károly király tapasztalván, hogy a garázda Német-Ujváriak elbizakodva hatalmokban a törvényesség ösvényére lépni nem akarnak; hogy hasztalan vezet ellenök sereget a Dunán túlra, mert ha megveri is őket, ezek a talajból, saját jobbágyaikból, a velők tartó kisebb birtokosokból, a szomszédos osztrák és stajer, horvát és szerb urak segélyéből merítenek ujult erőt: rábeszélés, kecsegtetés, adomány által híveket kezdett szerezni magán a hűtlenség tanyáján, a dunántúli részekben. Sikerült is a jobb elemet, melyben a belátás a szent korona igazai és a haza java iránt ki nem halt, részére hódítani és szervezni. Osli Lőrincz, a Kanizsai főnemesi család alapítója, Gutkeledi Miklós, az Amadék egyik őse és Köcski Sándor voltak a királypárti szövetség vezérei, kik évekig tartó véres harcok után a nemzeti egység zászlóját győzedelemre vitték.

De a Német-Ujváriak boszúja is szörnyű volt »árulóik«-kal szemben.

¹⁾ *Hazai Okmt.* I, 113. 134. 139. 151.

A főnebb érintett Gersei Nádasdi András fiai: László, a Köcski Sándor süve és testvére Dénes szintén a királypártiakhoz állottak volt. Német-Ujvári János tehát, ki akkor az egész család feje vala, ¹⁾ rájuk szabadította hadnagyát, Vörös Salamont, ki Nádasdi Lászlót a gersei templomban három szolgájával együtt meggyilkolta, a holt tetemet kihurczolta és lefejezte, aztán az uri kastélyra tört, hol Dénes ur saját és testvére feleségével (a Köcski nővérével) és gyermekeikkel összesen kilenczen bezárkóztak. A rabló rájuk gyújtotta a házat és a szerencsétlenek benne égtek; csak az egyetlen Margitnak, később Magyar Pálnénak sikerült megmenekülnie dajkája gondos jóvoltából. ²⁾

Nem is a Gersei Nádasdiak magok jártak így. Az Aba nemzetségéből származó Lőrincz mester négy fiának minden jószágát elpusztították a Német-Ujváriak azért, mert a király hűségétől eltávozni nem akartak. Kettő a testvérek közül fogságukba esett és három éven át iszonyú kínokat szenvedett. Miklóst, az idősbet mezítelen testtel a ló farkához kötötték és hurczoltatták, hogy bőre, husa szétszakadozott. ³⁾

Rezneki Herbort is panaszkodik a királynak, hogy Vörös Salamon lerombolta és föltörte várát és templomát, szüleit megölte és ezenfelül Babonak és Szent-György birtokokra vonatkozó szerzeményes leveleit elrabolta. A zalavári convent vizsgálatot teljesített ez ügyben és Rezneki Herbort panaszát valónak találta. ⁴⁾

Köcski Sándor is így járt. A Német-Ujváriak minden jószágát elpusztították s neki menekülnie kellett pusztán hagyott birtokairól. ⁵⁾ Vitézi híre azonban megelőzte, mert szent-mártoni várnagynak találjuk őt, midőn (1318. évi május 3-án) Károly király Sebes, Takács és Egered nevű sopron- és győrmegyei bir-

¹⁾ »Totius prodicionis et colligationis caput,« nevezi őt Károly király. Az oklevélben (*Katona*, Hist. Crit. IX, 5.) ezen János néhai Henrik nádor fiának neveztetik, voltaképen pedig unokája volt. Hogy itt nem Iván nádor, a Henrik fia értendő, ki ekkor már nem élt, hanem Iván fia János, kitűnik abból, mert e borzasztó esemény 1314-nél előbbre nem tehető, minthogy Német-Ujvári András Sáron, 1314. aprilis 3. kiadott levelében Gersei András fiait még birtokosokul említi Gersén. (*Anjoukori Okmt.* I, 337.) — Gerse vagy Gelse Sár és Köcsk közt fekszik.

²⁾ *Fejér*, CD. VIII/III, 592.

³⁾ *Anjoukori Okmt.* I, 426.

⁴⁾ *Zalai Oklt.* I, 194.

⁵⁾ *Hazai Okmt.* I, 151.

tokokat adta neki »in recompensationem« kárpótlásképen hű szolgálataiért. ¹⁾

A következő évre esik Károly király szerb hadjárata Milutin Uros szerb király ellen, melyben Köcski szintén részt vett.

E hadjáratnak közvetlen oka (mellőzvéen a régibb szerb-magyar torzsalkodásokat, melyek előadása ide nem tartozik) az volt, hogy Tarentoi Fülöp herczeg, II. Károly siciliai királynak és Árpád-házi Máriának fia, tehát Károly magyar király nagybátyja, meghivatván néhány elégtelen szerb főtiszttól, Szerbiába törni, azt a magyar király és Mladin bán segélyével elfoglalni szándékozott. ²⁾ De Urosnak tudomására jutott az összeesküvés; a lázadást leverte, aztán a magyar koronához tartozó macsó bán-ságra tört és Macsó várát elfoglalta, hogy boszút álljon Károly királyon, kit a lázadás egyik elősegítőjeül hitt.

Károly király tartott a botránytól, melyet e támadás előidézhett. sőt elő is idézett. 1319. évi nyár közepén³⁾ tehát hatalmas sereggel indult a megtámadott bánságba; de a tél is beköszöntött már, mikorra a hadjárat Macsóvár visszavételével és — úgy látszik — békekötéssel végét érte. Köcski Sándor a nevezett vár ostrománál kitűntette magát és a reá zuhanó kövektől súlyos zúzásokat szenvedett. ⁴⁾

Megszabadulván ez oldalról ellenségeitől, minthogy másrészt Trencsényi Csáki Mátyus hatalma is foszladozni kezdett, Károly törekvését a Német-Ujváriak megfékezésére irányzá. E tekintetben dunántúli hívei tettek nagy szolgálatokat. Köcski Sándor — hogy e helyt csak az ő érdemeiről szöjljunk — egyebek közt Kőszeg várát foglalta el, melynek vívásánál nyíllal mély sebet ejtettek rajta. Majd ismét Kabold várát és Pölöske várát vette be. Midőn pedig Német-Ujvári András a többi Henricziádokkal a király hívei megfélemlítésére és javaik pusztítására indult. Köcski Sándor

¹⁾ Ugyanott, I, 113.

²⁾ Theiner, Monum. Hung. I, 830. 831.

³⁾ »In octavis b. Jacobi apostoli« (1319. augusztus 2.) írja Lampert országbíró: »totius regni nostri motus contra Urosium regem Serbie ipsi temporibus et diebus erat.« Zichy okmt. I, 170.

⁴⁾ Hazai Okmt. I, 124. Vesd össze Anjoukori Okmt. I, 532.; II, 69. 128. — Fejér CD. IX/I, 88. — Katona, Hist. Crit. VIII, 405. — Du Fresne, Illyricum vetus et novum 58.

hamarjában összeszedett embereivel eléje került a pusztító hadnak, s azt Szalafőnél nyílt csatában kemény ütközetben leverte. ¹⁾

Hanem ily kitartó ellenséggel szemben, melynek hatalma még ekkor is szinte egyenlő volt a királyéval, a változékony hadi szerencse nem egyhamar hozta meg a békét. Egy évtizeden túl folyt a tusa. A Borsákat és párthíveiket rég megsemmisítették vagy szétszorták; Trencsényi Mátyus szintén sírjában pihent már; a Mátyusföld rég meghódolt törvényes urának: midőn a Henricziadok még mindig villogtatták kissé csorba fegyvereiknek még mindig hatalmas élet. Végre is Köcski Sándor, már mint országbíró bölcsességének és ügyességének sikerült 1327. körül Jánost az Iván fiát megtörni, megpuhítani és négy erős várát: Sárvart, (Német-) Ujvart, s a két (alsó és felső) Kőszegvárat elfoglalni és a király uralma alá bocsájtani nemcsak, de Jánost, a lázadó Német-Ujváriak fejét magát is a király engedelmességére terelni s ekként az ország belső békéjét valahára teljesen helyreállítani.

A király bizalmában és kegyében nagyot is nőtt ennek folytán, noha, úgy látszik, már előbb is őt tartották a legügyesebb hadnagyk egyikének. Erre mutat, hogy midőn Károly király szövetségesének Habsburgi Szép Frigyes római pártkirálynak segélyt küldött vetélytársa Bajor Lajos ellen, Köcski Sándorra bízta ezen 6200 lovasból. köztök 4000 íjász kúnból álló csapatot. ²⁾ A király szerfölkött dicséri Köcski ezen expedícióját, — mely úgy mond — a magyar dicsőségnek és vitézségnek kitörülhetetlen emlékét hagyta a németeknél s a magyar király tekintélyét világszerte emelte. ³⁾

E dicséret, mely diadalt emleget, gyanúsnak tűnik ugyan fel, főleg ha helyesen sejtjük, hogy e segélycsapat a mülhdorfi, másként ampfingeni csatában vett részt. ⁴⁾ De a magyarokon nem

¹⁾ »Fide potius, quam multitudine devicit,« mondja a király levele *Hazai Okmt.* I, 124. 140.

²⁾ *Pray*, Annales, II, 15.

³⁾ »Eius (Alexandri de Kuchk) bellicosi actus et certamen apud Teutonicos perpetue memorie existunt commendanda in indelebilem . . universorum gloriam Hungarorum.« »Ipsius fama de peracto per eum strenuo triumpho . . laudum preconio per orbem resonat universum, ex quo nostre (Caroli regis Hungarie) maiestatis potentia formidabilis habetur apud omnes extraneas nationes.« *Hazai Okmt.* I, 124. 140.

⁴⁾ Az oklevél, mely e segélycsapat viselt dolgait elbeszéli 1323. június 19-én kelt, a mülhdorfi csata pedig 1322. szeptember 28-án üttetett.

mult, hogy a győzelmet Frigyes számára biztosítsák. csakhogy ők a csata kimenetelére föllállításoknál fogva befolyással nem voltak.

Az osztrákok ugyanis előlegezett győzelmi mámorukban a magyarokat és kunokat elkülönítve a többi seregtől valamely távolabb eső dombsorra állították, mit a magyarok igen zokon vettek. ¹⁾ Okát e mellőzésnek nem nehéz kitalálni. A katonát az időben a zsákmány kecsegtette. Ettől látták magokat a magyarok elütve, »und wart der Streit auch domit verloren« s ez okon vészett el az ütközet.

Köcski Sándor nagy zászlóaljzat állított ki ez alkalommal is rokonai, hívei és szolgálai sorából; hisz csupán az ő zászlóalja veszteségét mintegy nyolczvan emberre teszi Károly király, ki e nagy költségek pótlására és hősi tetteiért a győrmegyei Nagy-Écs és Pázmánd helységeket, előbb királyi udvarnokok birtokát adja neki, mely adományhoz Erzsébet királyné kedvelt hívének Pázmánd azon felével kedveskedett, melyben a királyné népei laktak, míg Köcski Sándor egy alkalmas telket vett Zeerki Tamás gróftól, melyben uri lakát, kuriáját építette föl Nagy-Écsen. ²⁾

Ugy látszik azonban, hogy a király kevesellette ez adományt arányban azon nagy költségekhez, áldozatokhoz és szolgálatokhoz képest, melyeket Köcski Sándor tett, s hozzájárulván újabb és újabb érdemei neki adta a pápóczi uradalmat, melyhez Pápóczon kívül Miklósfalva. Csatabér (másként Tatabér). Ekl (Vasban) és két Pályi (Sopronban) tartozott. és mely hajdan a Csáki nemzetség ugodi ágának képezte birtokát. ³⁾

Viszont Köcski Sándor is bőkezűen jutalmazta saját embereit, kik zászlója alá szegődtek. Ugyancsak egy általa kiállított adományos levele maradt reánk, melyben Sári Ehellős fiainak a Sár folyó melletti birtokát. Mihályföldét rokoni szeretete jeléül s elfogadott szolgálatok elismeréseül ajándékozza; de ha elgondoljuk, hogy e takarékos (mert szerző) ember, kinek immár nagy

¹⁾ »Die Ungern, die Haiden, der Herren Pannier fluchen unstetlich an den perg.« *Perz*, SS. rer. Austriac. I, 1003.

²⁾ *Hazai Okmt.* I, 123. 126. 131. 154.; III, 81. — Megjegyzendőnek vélem, hogy az 1323. évi adományos levelek *magister*-nek címzik Köcski Sándort, kit az 1318. évi adományos levél már *comes*-nek címzett, s a későbbi oklevelek ismét *comes*-nek czímeznek.

³⁾ *Hazai Okmt.* I, 137.

terjedelmű birtokai, vasvári főispánsága s országbírói tiszte után kétségkívül bő jövedelme volt. annyi adósságot csinált, hogy ezek fődözésére összes birtokait: *Pápóczot, Csatabért, Elket, Miklós-falvát, Somlyót, Zsedényt, Miskét, a két Pályit, Sebest, Takácsit, Egerédet, Nagy-Écsét, Pázmándot, Kücsköt és Űköt* felerészben zálogba kellett vetni, elképzelhetjük, hogy a hazának és királynak följánlott szolgálatai nem kevésbe kerültek. mihez képest a királyi adományokat nemcsak jutalmul, de nagy részt bérül kell tekintenünk.

Köcski Sándor azokon felül, miket röviden előadtunk, még mint Vasvármegye ispánja, sárvári várnagy, a beszterczei és besztercze-vidéki várak várnagya (?¹), mint a király udvarbírája vagyis országbíró és ismételve mint békebíró szolgálta hazáját.

Az országbírói hivatalt 1324. évnek talán közepétől 1328. januárius végeig, azaz mintegy negyedfél évig viselte,²) mely nem épen hosszú hivataloskodásából aránylag elég ítéletét és egyéb levelét ismerjük arra, hogy a jeles országbírófőlismerjük benne,³) ki — mint önérzettel mondja — Isten kegyelméből és a király akaratából Magyarország legtöbb bírói méltóságát a rendes úton elnyervén, szoros kötelességének ismeri személyválo-

¹) Az *Anjoukori Okmánytár* (II, 214.) közöl Sándor országbírótól Zilmán, in civitate nostra, 1325. szeptember 27-én kelt levelet, melyben magát castellanusque de Bystrizcia ceterorum quoque castrorum in circuitu nevezi, és Pezold nevű ügyvédének megtelepítés végett Hreduh nevű krasznamegyei birtokot enged át. Minthogy a föntebbi kelet idején csakugyan Köcski Sándor volt az országbíró az Okmánytár szerkesztője ki is írhatta vezetéknévét a rubrumba; de én bizony nem tudom, mit tegyek ez oklevéllel? Egyszer azért, mert sehol másutt nem találom, hogy Köcski Sándor krasznamegyei birtokos vagy beszterczei főkapitány lett volna; azután ez oklevél nyelvezete is selejtesebb, mint Köcski Sándor egyéb kiadványaié.

²) Elődje, Lampert országbíró utóljára 1324. márczius 23. említettik. (*Anjoukori Okmt.* II, 117.) Sándor országbírófő először említi Károly király 1324. október 3-án kelt okiratában. (*Fejér*, CD. VIII/II, 537.) Ugyanannak Sándor országbíró utólsó datumául 1328. januárius 14. napját ismerem. (*Fejér*, CD. VIII/III, 275.) Károly király 1328. februárius 19-én már néhainak nevezi Sándor országbírófő (*Hazai Okmt.* I, 156.) míg utódja, Pál országbíró 1328. márczius 23-án fordul elő először. (*Anjoukori Okmt.* II, 355.)

³) Köcski Sándor országbíró kiadványai találhatók: *Anjoukori Okmt.* II, 176. 177. 203. 221. 262. 265. 304. 329. — *Hazai Okmt.* V, 102. — *Zichy Okmt.* 281. 291. 292. — *Zalai Oklt.* I, 192. 193. — *Károlyi Oklt.* I, 66. — *Fejér* CD. VIII/III, 153. 154. 258. 763. — *Koller*, Hist. epp. Quinqueecl. II, 338.

gatás nélkül mindenkit jogában megoltalmazni. ¹⁾ Amiért Magyar Pált, a királyi javak visszaperlő biztosát a veszprémi káptalan némely jogtalanul elkobzott birtokai visszaadására ítéli; máskor pedig királyi új adomány ellenében a régi birtokos jogát oly meggyőző indokolással védi meg, hogy ítéletében a király nemcsak megnyugszik, de azt meg is erősíti. Általában éles fölfogás, világos gondolatmenet, mely átlátszó fogalmazataiban is nyilvánul. nemkülönbén biztos jogérzet, kiváltképen pedig a hazai törvényes szokások bő ismerete jellemzik ítéleteit, melyeket »in alto castro, vulgariter Wisegrad dicto« keltez. ²⁾

Itt érte utól a halál is, melynek midőn közeledtét jó eleve megérzé, komoly aggodalom szállotta meg az iránt, ha vajmi annyi fáradsággal és törekvéssel szerzett birtokai megmaradnak-e családjánál? Eme bizonytalan időben látta már ő annak ellenkezőjét is eleget. Főleg Cseník mestertől, Károly király cseh származású hívétől s ennek fiaitól tartott és nem minden ok nélkül. A király ugyanis Cseník vitéznek szolgálatai jutalmául adta volt az ugodi Csáki ág összes uradalmait, de azoknak egy részébe igttattatta be csak, t. i. az ugodi uradalomba, miközben a pápóczi uradalmat — mint láttuk — Köcski Sándornak adta. Köcski azon tudatban, hogy igaz úton járt, s a király adományait meg-

¹⁾ »Nos, qui nutu divine pietatis, volenteque domino nostro rege supremam iudicatus reipublice regni Hungarie ordinarie optinentes, unicuique quod suum est ex debito eiusdem officii publice administrationis autoritate reddere et adiudicare tenemur.«

²⁾ Például álljanak következő tételei: »Regni Hungariae consuetudine exigente universe cause testimonio conprobate uno istorum duorum articulorum, videlicet depositione iuramenti aut dimicatione duelli debitum finem sortiri consueuerunt.« Vagy: »Regni antiquo approbata consuetudine exigente causas et actiones actorum cause et iniurie citatis lite pendente facte et comprobate solent posttergare.« Ismét: »Iuxta regni modum consuetum pecuniarie solutiones traditione possessionum fieri possunt.« Másutt: »Regni Hungarie ab antiquo approbata consuetudo, non alicuius parochialis comitis et iudicium nobilium aliquorum iudicio perpetuari possessiones requirat et admitti.« Végre igen jellemzi Köcski országbíró azon levele, melylyel Miklós bátai apátot a Becsei Imre által ellene indított hatalmaskodási ügyben a pécsi püspökhöz küldi a következő indokolással: Cum abbas in potentiariis questionibus non nostro, sed episcopi iudicio adstare teneatur, ipsum Nicolaum abbatem in nostre anime preiudicium iudicare non audendo, utrasque partes in vestre Paternitatis presentiam destinavimus iudicandos, cui Emerico, prout in inquisitoriis literis videbitis contineri, e parte dicti abbatis, Deum habendo pre oculis. iustitie faciatis complementum.«

érdemelte, esedezett Károly királynak, biztosítaná későbbi támadások és igény keresetek ellen adományait. A király készséggel állott híve kívánságára és ritka módon teljesítette azt. Meghagyta ugyanis a győri káptalannak, küldje ki egyik tagját törvényes bizonyságúl, kinek jelenlétében Halastói János királyi ember hirdesse ki az érdekelt helyeken, nevezett szerint a királyi udvarban, Vas, Sopron és Szala megyék gyűlésein, a vasvári, körmendi és veszprémi sokadalmakon, hogy ha valaki Köcski Sándor országbíró birtokainak egyikére avagy másikára joggal vél birni, az jelentse magát azonnal, hogy határnapot kapván jogát a királyi fölség előtt kimutathassa.

A megbízottak híven eljárak a király parancsában, de miként a győri káptalan leveléből kitetszik, annyiban eredménytelenül, hogy senki se találkozott, ki Köcski Sándor birtokjogának ellenmondott volna. A király tehát ünnepélyes alakú levelet adott ki, melyben szeretett országbíróját újra megerősítette minden javai birtokában; magára és utódaira vállalta, hogy Köcskit és maradékát mindennemű jogaikban saját költségén megvéendő; kivételképen engedélyt adott a Köcski-család fi és nő maradékának mindennemű jószágai elidegenítésére; pallosjogot adott nekik a gonosztevők ellen és vizijogot a Rábán, hogy a királyi birtokon is malmokat építhessenek. Cseníknek pedig és maradékának örök hallgatást parancsolt.¹⁾

Az országbíró borús sejtelmei meg nem csalták. 1327. évi december közepén még betöltötte hivatalát, de aztán nemsokára ágyba vitte betegsége. Kérésére, hogy végrendekezdhessék, nevezetesen nejéről Bajóti Kláráról gondoskodják, hozzá küldé a király László kalocsai érseket, Endre fehérvári prépostot és alkanczellárt, Micsk Szlavon bánt, Demeter tárnokmestert és Treutel Miklós pozsonyi vármegye ispánt. A küldöttek az országbíró nagy betegen, de ép észszel találták. Mindenről rendelkezett és rendelkezési végrehajtásával egyetlen fiát, Györgyöt bizta meg. A beteg nem sokkal élhette túl a következő 1328. év januáriusát, mert özvegyét fia már februárius 19-én az innént említett urak és saját testvérei: Bajóti Pál és Lőrincz jelenlétében száz márka

¹⁾ *Hazai Okmt.* I, 144.

kész pénzzel elégitette ki hozománya és hitbére czimén, szabadjára hagyván, hogy özvegyi szállásúl volt férje bármely jószágát (Pápócz. Écs és Pázmánd kivételével) választhatja. Összes vagyonát pedig fiára Györgyre és unokatestvérére Köcski Kacsó Miklósrá hagyta, kik azonban csakhamar kénytelenek voltak az összes jószágok felét Magyar Pálnénak, ki azt zálogba birta, átengedni. Károly király — szeretettel megemlékezőn ama rendkívüli és kitűnő szolgálatokról, melyeket Köcski Sándor neki tett, ki — ugymond — miattunk megrontatván, mint vitéz férfiú hűséggel zászlót bontott, s az ország nem kis részét, tudniillik Vas és Sopron vármegyéket, melyeket Német-Ujvári András, az ország megbélyegzett hűtelene elfoglalva tartott, számos várral, melyek ama vármegyékben fekszenek, ügyes iparkodással elfoglalta, mi által hatalmunk nem kis részben megizmosodott, — mind e rendelkezéseket és szerződéseket megerősítette.¹⁾

Azt is jól sejtette Köcski Sándor, hogy szerzményeit meg fogják halála után támadni. Említettük, hogy a pápóczyi uradalom hajdan a Csáki nemzetség ugodi ágáé volt, és hogy nem épen alaptalan okból Csenik cseh származású vitéztől féltették annak zavartalan birtoklását. Azonban nem ez oldalról jött a támadás, hanem oly egyéntől, kire talán senki se gondolt.

Az ugodi Csáki ág utolsó sarja Csáki Móricz volt, ki feleségével, néhai Amadé nádornak (az Abák nemzetségéből) leányával együtt, letevén a világi zajos életről, mindketten zárdába vonultak. Már Móricz frater követelte volt, hogy elfoglalt jószágai egy részét, vagy némi haszonbért utána adjanak a nyúlzigeti apáczáknak, hol neje tartózkodott.²⁾ Móricz frater halála után pedig özvegye, helyesebben: Katalin soror, vagy talán még helyesebben: a nyúlzigeti zárdá vette kezébe az ügyet, és oly jól vitte, hogy Köcski György és Magyar Pálné kénytelenek voltak egyességre lépni vele. Az egyesség 1357. november 18-án létre is jött; Katalin soror 300 márkáért lemondott minden jogáról.³⁾

¹⁾ *Hazai Okmt.* I, 156. 162. — *Katona*, Hist. Crit. IX. 5.

²⁾ Lásd ez ügyet bővebben *Boldog Csáki Móricz* című értekezésemben *Kath. Szemle*, 1887. évf. 303 és köv. II. és ily című értekezésemet *II. Miklós győri püspök a Századok* XXI. évf. 836. l.

³⁾ *Hazai Okmt.* I. 217.

Még egyszer (1364.) helyt kellett állania immár özvegy Magyar Pálnénak Nagy-Écs birtokára nézve Lajos király előtt, ki ennek folytán meghagyta Kont Miklós nádornak, hogy Győr-vármegye gyűlésén vizsgálatot eszközöljön az iránt, ha vajon néhai Köcski Sándor vagy fia György tényleges birtokában voltak-e Nagy-Écsnek? Kont Miklós nádor meg is ejtette a kívánt vizsgálatot, mely azt derítette ki, hogy Köcski Sándor, mióta királyi adományba kapta, mindig birta Nagy-Écsét, halála után pedig fia György szintén sok ideig birta azt.¹⁾ Az öreg Magyar Pálné tehát megnyughatott volna ez iránt, ha volt volna kire hagyni a sok szerzeményt. Mert körülé mindnyájan elhaltak: férje, fia, leánya, Köcski György, Kacsó Miklós és ennek fia Tamás is. Egyik se hagyott utódot . . .

»Ha Isten magához vette mindannyit, maradjon Neki a jószág is«, gondolta Magyar Pálné asszony és az általa alapított pápóczi prépostságnak hagyta jószágai fele részét, másik felét pedig a pápóczi pálos-rendi templomnak és klostornak azon kikötéssel, hogy ha bekövetkeznék oly idő, midőn a nevezett kolostor nem lehetne birtokosa a neki hagyott javaknak, ezek is az Üdvözítőről czimzett préposti templomra maradjanak. S ez úton: a prépostság oklevelei a győri káptalan levéltárába kerül-
vén, maradt fenn Köcski Sándor jeles emlékezete is.

Ugyanekkor gondoskodott özvegy Magyar Pálné, s ez fényes sugárt vet emlékére, hogy a préposti és népiskolák kellőn javadalmaztassanak Pápóczon.²⁾

PÓR ANTAL.

¹⁾ *Hazai Okmt.* II, 118. ; III, 184.

²⁾ *Hazai Okmt.* II, 321.

RÉVAY KATA SZIDÓNIA LEVELEI FÉRJÉHEZ.

1656—1702.

ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Révay Kata Szidóniának férjéhez írott leveleit akarom ez alkalommal ösmertetni, ki Révay Pál ezredesnek báró Teuffel Erzsébettől született leánya, s így a nagyemlékezetű koronaőr Révay Péternek unokája volt.

E hölgy igen korán elveszítette atyját s német származású édes anyjának — ki bár nyelvünket alig beszélte, de szíve szerint jó magyar nő volt — felügyelete alatt gondosan neveltetett, a mint ezt a kor igényei a Révay család előkelősége s gazdagságához képest szükségképen követelték.

Egyéniségének jellemző vonásait: a vallásos buzgóságot és erős hazaszeretetet bizonyára a szülei hajlékból hozta magával s a viszonyok, melyek közé férjhezmenetelével jutott, a nem sokkal utóbb bekövetkezett nagyhorderejű események, melyek az ő élete folyására is végzetesen hatottak: megedzették lelkét, hogy emelt fővel, bátor szívvel állhasson meg, a veszély és megpróbáltatások közepette.

Anyjáról, mint látjuk, német volt. — A Teuffel család a Habsburg-dynastia szolgálatában a mohácsi vész utáni időkben került Magyarországra. Őse, a közönségesen Ördögnek nevezett Mátyás I. Ferdinánd híres hadvezére volt, s 1548-ban honfúsított, de utódjai német jellegüket híven megőrizve, németek maradtak nyelvük s érzületükre nézve egyaránt, s jöllehet házasság által összeköttetésbe jöttek, de korántsem olvadtak össze a magyar aristokrátiával, mint ezt számos idegen eredetű családnál tapasztalhatjuk. Ennek oka részben az is volt, hogy jószágaik jobbára az örökös-tartományokban, Morvában és az osztrák széleken feküdtek s a Teuffelek már csak helyzetüknél fogva is az udvar körében kerestek összeköttetést, előmenetelt.

Erzsébet azonban mikor Révay Pál felesége lett, teljesen szakított német rokonaival s a szakadást leginkább az idézte elő,

hogy római catholikus hitéről áttért férje vallására s az udvari kegyre sokat tartó atyafiság sohasem tudta megbocsátani neki, hogy lutheránussá lett, sőt leányát is lutheránus főemberhez adta nőül.

E főember giletinczi báró Ostrosics Mátyás volt.¹⁾ Idegen eredetű család sarja, melynek ősei Horvátországból jöttek hazánkba, mint I. Ferdinánd buzgó párthívei s alig egy pár emberöltő alatt szívvel, lélekkel magyarokká váltak s a protestáns vallást is fölvtették. Ostrosics András 1608-ban báróságra emeltetett s első felesége Forgách Ilona, a második Perényi Borbála lévén, ezek útján rokonsági összeköttetésbe hozta családját az egész magyar aristokrátiával; fia István a hirtelen felemelkedett Thököly Sebestyénnek Anna leányát vette nőül, dusgazdag úr s kir. főasztalnok volt, de már utódjai jelesen Pál, ki legkorábban halt el,²⁾ Miklós a koronaőr, és Mátyás, kinek életviszonyaival e sorok folyamán közelebbről megismerkedünk, az Ostrosics nevet, harmadfél száz esztendő, jobbára történelmi szereplés után sírba vitték.

Még ifjú legény volt Mátyás, ki a Trencsénvármegyében fekvő Illava várát Miklós bátyjával közösen lakta, mikor az 1648-ik év folyamán megismerkedett Révay Kata Szidóniával, ki valamelyik szomszédos atyafinál volt épen látogatóba s ez ismeretség rövid idő múlván házassággal végződött. — Mátyás úrfi daliás levente volt s könnyen szemet szűrt az eladó lányoknál, erre mutat a többek között Kereszthury László később nyitra vármegyei alispán, alnádor és hirhedt összeesküvő levele is, melyben tréfásan számonkérdezi Ostrosicsnak testvér bátyjain, a kik »nagy sok főtöréssel, kedveskedéssel, fáradsággal jutnak csak ahhoz is, hogy megnézzék kit vegyenek el« Mátyás úrfinak pedig »ugyan helben viszik« a leányt. — Biztatja azután nagy jó akarat-tal, hogy »ne vesse meg a commoditást s éljen az occasióval«, ha szinte egy klárisos kantár elveszésébe vagy épen paripába kerülne is. — Az úrfinak úgylátszik kétszer se kellett mondani, addig-addig míg megkérte a leány kezét s miután az előkelő, gazdag ifjú ellen kifogás nem igen lehetett, Révay Kata Szidónia báró Ostrosich Mátyásné lett s édes anyjának pozsonyvármegyei szentjánosi kastélyát Illava várának ódon falaival cserélte föl.

Az ifjú asszonyka nagyon szerette urát s ezt nem azért

¹⁾ Az egykorúak, valamint saját maga is *Ostrosilk*-nak irták nevét, én azonban jobbnak láttam a kiejtés után indulni.

²⁾ Téved *Nagy Iván* (Magyarország családai VIII. k. 303.) mikor azt mondja róla, hogy Thököly ellen harezolt, mert özvegye Ujfaluassy Éva már a XVII-ik század közepén gr. Illésházy Gáborné volt.

tartjuk szükségesnek megjegyezni, mintha ez a XVII-ik században valami rendkívüli tünemény lett volna s Kata Szidóniának érdeméül akarnók betudni, de valamint ma sem, úgy 200 esztendővel ezelőtt annál kevésbé tekintették azt a nagy rajongó szerelmet a házasságkötések szükségszerű kellékének, s a szülők teljesen megelégedtek azzal, ha a fiatalok egymás irányában nem viseltettek épen idegenkedéssel, a többi majd megjő magától, gondolták és száz esetben legalább kilenczvenkilencszer igazuk is volt.

Ha pedig egyszer-másszor mégis rossz véget ért a dolog, mert ne higgyük, hogy a Forgách Zsuzsánna esete példátlanul állana ama korszak hason természetű kalandjai között, csakhogy okos ember nem csinált belőlle botrányt s nem ütött oly nagy zajt mint Révay uram. tele siránkozva bánatával az országot, mely iránt az embereknek sohasem volt érzékük — a szüléknek bizony sohasem jutott eszükbe szemrehányást tenni önmaguknak. »Házasság, hadverés Isten dolga« vigasztalták magukat, s gyarló ember hogy tudhatná előre a jövődőt! — A rászédett férj pedig — izlés dolga lévén — elintézte a maga baját négy fal között a feleségével, vagy egy szál karddal a csábítóval s az emberek legnagyobb részének korunk élelmes reporterjei hiányában még az a gyönyörűségük sem származhatott belőle, hogy felebarátjuk kárára örvendezhettek volna.

Ismételjük tehát, hogy Kata Szidónia szerette urát, e szónak nem közönséges értelmében, s életének egész regényét ez a szerelem képezi. — Ötven esztendő leforgása alatt, válságos pillanatokban sokszor bebizonyította, hogy a leghűbb asszony, önfeláldozó hitves társ, kinek egész világát a családi tűzhely képezte s életének legfőbb, talán egyedüli célja e kised kör boldogítása volt.

Ez eseményekben gazdag félszázad emlékei a levelek, miket Kata Szidónia olyankor írogatott férjéhez, mikor ez hivatalos dolgaiban hazulról távol, mint főhadi-biztos az ország különböző vidékein táborozó katonasággal időzött s majd a Wesselényi-féle összeesküvés gyanújába keveredve sok ideig őrizet alatt tartatott. — De máskor is, ha a fiatal asszony Szent-Jánosra édes anyja látogatására utazott, vagy egyetlen fiacskájukat, az örökösen betegeskedő Istókot gyógyíttatni Pozsonyba vitte, vagy pedig a stubnyai »hévvízben« keresett üdülést, egyetlen alkalmat se mulasztott el, hogy urát — ha csak pár sorban is, ne tudósítsa, kívánván ennek egészsége felől — mint magát kifejezi — »minden jót hallani.«

Ostrosics gyakran volt távol, a mikor azután az illavai, ludányi és liptó-újvári — három megyében fekvő — uradalmak felügyeletének összes gondja, a Kata Szidónia vállaira nehezedett,

a ki azonban derekasabban töltötte be helyét akárhány férfinál s hogy nem tartozott a közönséges nők osztályába azonnal belátjuk, mihelyt egy pillantást vetünk leveleibe.

Az első levél 1654-ben kelt¹⁾ s az utolsó 48 esztendő múlva, kevés idővel Ostrosics halála előtt 1702. márczius 22-én. Ez utolsó kivételével, a többi sajátkezűleg van írva s egy hosszú élet különböző korainak változó hangulatát s írójuk kedélyvilágának lassú, fokozatos átalakulását, megragadóan tükrözik vissza. Már csak ezért is rendkívül vonzó, s kiváló érdekléssel bírnak a levelek, s jöllehet szoros chronologiai egymásutánban nem is következnek — 1673-tól 1698-ig p. o. egy sem maradt fenn — , mindazonáltal így is az élet három főbb szakának, a derült ifjúság, a higgadt érett kor s a hanyatló öregség napjainak ékesen szóló tanúi, s mert az előforduló hézagok pótlására, más forrásokból elég adattal rendelkezünk, — lépésről-lépésre követhetjük e levelek íróját, a mint gondnélküli vidám ifjúságából az élet nagy kötelességeinek terére lép mint anya és hitvestárs, s végre annyi viszontagság, csalódás és szenvedés után a fájdalom és keserűség szelíd resignatióban olvad föl keblében, vallásos kedélye lassanként vigaszt, megnyugvást talál, beletörődik a változott viszonyokba s a külvilág eseményei nem érdeklik többé. »*Halála legyen az én Istenemnek — írja utolsó levelében — semmi elműlandó dologhoz nem nyújt az én szívem, csak az én Istenem olyan helytt segítsen, hogy magam berdőt mondhassam, senkinek többel nem tartozok mint magamnak.*«

Hej pedig beh másként is volt régen! Az éles elméjű, erős itéletű, vallását, nemzetét híven szerető hölgy feszült figyelemmel kísérte az eseményeket, gyűlölte a törököt teljes szívéből, imádkozott a keresztyén fegyverek diadaláért. Bécsből, Pozsonyból értesítették őt az udvar körében s a külföldön történtek felől s maga is, ha csak szerét tehette, leveleiben örömet politizál s néha igen talpra esett gondolatai vannak. E felett érdekelte őt a társas élet minden mozgalma, nem vonta ki magát semmiből. lakodalmak s más ünnepélyeken szívesen részt vett, találkozni lehetett vele az udvarnál is, szóval a nagyvilágban élt s a XVII-ik század társadalmi életének hazánkban — már a mennyire ezt egy nő helyzete abban az időben megengedé — ösmert, szereplő alakja volt.

Házasságuk néhány évig gyermektelen maradt, a mi pedig nem csekély aggodalmat okozott Mátyás úrnak, mivel testvér bátyjai is csak leány utódokat hagytak maguk után s ő lett volna

¹⁾ A gyűjteményben 1656-tól következnek, mert a megelőző pár darab tótul van írva s nem vettem föl.

hívatva egyedül az Ostrosics nevet az enyészettől, a sok szép, ősi adománys jöszágot az idegen kézre jutástól megmenteni.

Az orvosok fürdőt ajánlottak a fiatal asszonynak, ki minden bajában legszívesebben a Pozsonyban lakó dr. Spindler tanácsával élt, bárha a mint leveleiből látszik a trencsényi Askanius mestert is nagyra becsülte. — A maga idejében nagy hírnű orvos dr. Spindler azonban nem szívesen mozdult ki Pozsonyból, oda kötötte őt a szenvedő emberiség érdeke, meg aztán még egy annál is hatalmasabb kötelék: a köszvény, mely gyakorta igen kiméretlenül bánt e tiszteletre méltó férfiúval. Ostrosicsnének kellett tehát a jó urat fölkeresni, hogy a fürdőzés tekintetében tanácskozhassék vele, mivel pedig dr. Spindler elvei szerint a fürdő csak annak használhat, a ki már megelőzőleg huzamos ideig az ő orvosságával élt, Kata Szidónia néhány hétig Pozsonyban maradt, s míg a cura tartott legfőbb kötelességének ösmerte újabb meg újabb politikai és hadi hírekkel látni el férje urát, minthogy abban az időben újságlapoknak jó Magyarországon híre hamva se volt még!

Az 1657. év június havában Wesselényi nádorné is történetesen Pozsonyban időzött, kivel Kata Szidónia — atyafia is lévén a híres Széchy Máriának — igen bizodalmas viszonyban állott. Leveleiben különösen Wesselényiről mindig a legnagyobb tisztelettel szól, s jól esik elmondania férjének, hogy »az úr ő nagysága« (a nádort értvén alatta) vagy »az asszony« Istókot is tudakolták.

A nádorné csak rövid ideig mulatott Pozsonyban, mert ő is fürdőre készült, de Kata Szidónia ezalatt is gyakran ment udvarlására, és szóbeszéd közben sok mindent hallott tőle az ország ügyei felől. — *»Izente ő nagysága — írja férjének —, hogy abban az órában hoztak az úrnak Erdéلبől leveleket és azt írják, hogy az öreg fejedelem asszony kigyútt Munkácsvárába, és hogy redája ütöttek lengyelek tatárokkal együtt, a várat meg nem vették, de a várost mind fottig felégették és valamint a kozákok Lengyelországba cselekedtek, a lengyelek tatárokkal együtt úgy cselekedtek Munkácson, még a kis gyermekeket ketté vágták és földhöz verték; az szegén öreg fejedelem aszont szánom, hihető nagy ijetsébe vót.«*

Máskor meg azt újságolja, hogy Kohári és Pálffi Miklós Bécsből a Csallóközre mentek hadat fogadni s közel háborút jósol. Nagy megbotránkozással adja elő egy alkalommal, hogy Pozsonyban a pápisták azt a hírt terjesztik, hogy a lutheranus templom ablakából egy kámzsás ördög mindenek szemeláttára kidugta a fejét. — De már erre csakugyan fellázad, s méltatlankodva »nagy hazugság«-nak bélyegzi a pápisták beszédét, a mit Bécsben kinyomatni is készültek. — Hogyan, hát e nő annyira

felülemelkedett volna korán, hogy tagadni merje az ördögöt? — hiszen ez rendkívüli jelenség, főleg az asszonyok között, mikor a boszorkányokat széltire égették s az ördög általános rettegés tárgya volt! Már akár mint legyen is, de az elvitázhatlan tény, hogy Kata Szidónia egy pillanatra sem adott hitelt e közszájon forgó rómhírnek s alapos okai lehetnek erre nézve: »*Az lehetetlen dolog írja férjének — hogy az ablakból kínízta volna* (t. i. a kámszás ördög) ... *tudja kegyelmed minémü sürü rostél van ... mindenik ablakon.*«

A Pozsonyban időzés többnyire kellemes s e mellett kevés költséggel járó dolog volt Kata Szidóniára nézve. — Házok ugyan eleinte még nem volt a városban, de Vizkelethy Mihályné Thurzó Mária, vagy Czobor Imre, kinek első felesége Révay leány volt, szívesen átengedte a magáét s édes anyja ilyen alkalommal Szent-Jánosról minden szükségessel ellátta konyháját. — De Kata Szidónia azért nem mulatott sokáig s útra kelt, mihelyt a doktor kezei közül szabadulhatott és maga dolgain kívül a férje által reá bizottakat elvégezte.

Még napjainkban is, ha valaki az ország távoli vidékéről Bécsbe vagy Budapestre utazik, ezerféle commissióra legyen elkészülve, mennyivel inkább kísérthetett tehát ez a *rém* kétszáz esztendővel ezelőtt, mikor még Pozsony volt az ország egyetlen nagy városa, s a legközönségesebb dolgokért, miket ma bármelyik szatócsnál feltalálhatunk, gyakran a harmadik vármegyébe kellett fáradni, fényűzési és pipere cikkek pedig — valamivel magasabb igényekhez mérve — Pozsonyt s talán még Kassát és Nagyszombatot kivéve — sehol sem voltak találhatók hazánkban.

A nőnek még csak könnyebb feladat jutott ilyenkor, mert Ostrosics uramnak legfellebbebb is a zsebórája állott el, a mentekötőjén kellett igazítani, hintóját újjal borítani, esetleg lovainak parádés szerszámot, magának nyusztprémes süveget, kamukát vagy jó fajlandis posztót vásárolni, de ha egyszer ő utazott Pozsonyba, bizonyára lapokra terjedő instructiót kapott és Isten őrizzen, hogy egy rőf arany csipkéről vagy színes pántlikáról megfeledezett volna! A nők egyformák voltak mindig, nagyobb hántalmakat könnyebben feledek, de ily apró figyelmetlenséget sohasem tudtak megbocsátani.

Az 1658. év folyamán nagy volt az öröm Illava várában, a rég óhajtott örökös megérkezett s a keresztségben nagyatyja emlékezetére István nevet kapott. »Istók az ő állapotához képest tűrhetőképen van« — írja Kata Szidónia, de nemsokára az ő egészsége gyöngült meg s ismét fürdőre kellett mennie. El is indult ez év október havának első napjaiban Illaváról, s még alkalmas időben érkezett édes anyjával együtt a stubnyai hév-

vízbe, mielőtt a szállást — melyben úgylátszik nem igen bővölködtek — Wesselényi László számára lefoglalták volna.

Stubnya abban az időben a főrendek legkedveltebb szórakozó helye volt; az ország minden részéből sereglettek oda vendégek; tulajdonképen beteg embert alig lehetett ott látni, összegyűltek mulatni, időt tölteni, közbe-közbe a férfiak meghányták vetették az ország dolgát s ráérték összeesküvést is csinálni.

Kata Szidóniának innen keltezett levelei a 200 év előtti fürdő saison-ok életmódjáról, szokásairól, s a vendégek közötti patriarchális érintkezésről stb. egy pár igen érdekes vonást őriztek meg számunkra.

Rövid idő múlva utánuk a nádor is megérkezett feleségével együtt Stubnyára. — A tulajdonképeni fürdő évad úgylátszik csak ezután vette kezdetét s eltartott egész november vége, olykor december közepéig is, mely mulatság iránt a mai kor szülöttének azt hiszem kevés érzéke lenne, s valóban bajos is elképzelni »küdös borongós« őszi estéken a saisons, mikor az ember a markába fúj, ha a kalendáriumot nézi is.

A közönség használatára rendszerint kádak állottak; volt azonban a fürdésnek egy kényelmesebb módja is, hogy úgy mondjam magas vendégek számára fenntartva, mely úgylátszik nyílt medenczében való fürdésből állott. E kedvezményben — mint első ember — természetesen Wesselényi nádor részesült, s hölgyeink hódolva a kényszerűségnek már már beletörődtek abba a gondolatba, hogy az egész idő alatt kádban fürödjenek, mikor ez a nádor fülébe jutva, a »*Murányi Vénusnak*« öregedő, de mindig udvarias, gavallér férje hallani sem akart rólla, hogy miatta az asszonyok kényelmetlenséget szenvedjenek. — At nem engedheté ugyan nekik a medenczét, mert az ő csontjainak bizony még nagyobb szükségük volt a kényelemre, de vendégül hívta őket s nem tágitott addig, míg el nem fogadták ajánlatát: »*Ugy látszanék, hogy előttem szalattok, hiszen velem feredhettek*« mondá s a hölgyek rövid gondolkodás után beleegyeztek, hogy együtt fürödjenek Wesselényivel.

A dolog azonban még sem úgy ütött ki, mert a mint hire futott, hogy a nádor Stubnyán időzik, az ország minden részéből sereglettek oda tisztelegni, s rövid idő alatt udvar támadt a nagy ur körül. »*Ki feredne annyi sok idegen ember között*«, írja Kata Szidónia november 15-én némi bosszúsággal férjének s így mind ők, mind a nádorné, ki hasonlóképen gondolkozott, végtére is kádakhoz folyamodtak. Kata Szidónia azonban rossz híreket véve kis fia egészségéről, be nem várva a saison végét, csakhamar odahagyta Stubnyát.

Az Istók gyerekben bizony kevés örömmük telt a szülőknek,

örökösen beteg volt az Isten adta s messze földön hasztalanul kerestek doktort, a ki segíteni tudott volna rajta.

Dusgazdag örökség nézett erre a gyermekre: az egész Ostrosics jóság, mely eddig háromfelé oszlott s köztük az illavai, ludányi s részben a nőágot is illető liptó-ujvári roppant uradalmak, anyjáról a szent-jánosi uradalom, a blattniczai s még tömérdek részbirtok. — A gondviselés azonban nem engedte, hogy ember kort érjen, s valóban mire a 30 esztendő betöltötte volna, ha nem válik is épen belőle »*jóság nélkül való szegény legény*« mint akkor nevezték, de régi nagy gazdagságának csak a hire maradt volna reá.

Istók tehát szüntelenül betegeskedett, és sikertelen volt dr. Spindlernek minden nagy maga ajánlása, hasztalanul rendelte dr. Koh egyremásra a csodahatású purgáló szereket, a tudós Askánius és Heuer doktorok is hiába kutatták fel tudományuknak gazdag tárházát, a gyerek napról napra »*esztéresebb*« lett, lépe és tüdeje dr. Spindler diagnosisa szerint mindig jobban keményedett, pedig szegény édes anyja Pozsonyba is felvitte, hogy az orvosok annál jobban forgolódhassanak körülte.

1660. június havában szegény Istók már utoljára járta s ugylátszik, az anya is lemondott a reményről: »Hagyjuk az ur Istenre — írja Pozsonyból férjének — ő a legjobb orvos, hótból is élőt tehet, azt a szegény ártatlant is meggyógyíthat, kit hiszem hogy meghallgatja az én imádságomat«. — De nem segíthetett rajta már az imádság sem; rövid idő múlva elköltözött erről a világról, szüleinek örökös bánatára, pótolhatatlan veszteségére.

Ostrosics sok ideig vigasztalhatatlan volt e csapás miatt; az atya egyetlen gyermekét, a családfájára büszke fő-nemes őseitől öröklött fényes nevét temette sírba, mert — jóllehet mindketten fiatalok — a házastársaknak kevés kilátásuk lehetett örökösökre. Jellemző, hogy Kata Szidónia volt az, a ki előbb belenyugodott a veszteségbe, vallásos kedélye s az isteni gondviselésbe vetett rendületlen hite, vigasztalást nyújtott számára: »*Édeském — írja férjének — az mi busulásunknak semmi hasznát nem látom, az ur Istenre hagyjuk magunkat. Igaz az Isten, többet az emberre nem vet, csak az mit elviselhet!*«

Az 1660-ik esztendő azonban még több kereszttel is látogatá meg a szegény fiatal asszonyt. — Alig temette el kis fiát, s alig épült föl maga is hosszas nehéz betegségéből, mikor férje testvérbátyja, a korona ör Ostrosics Miklósnak halálhírére tudatta vele Szent-Jánosra. ¹⁾ Miklós ur már régóta betegeskedett s így

¹⁾ Özvegye gr. Kollonics Ludmilla s első feleségétől származott kis Borbála nevű leánya maradt utánna árván. — Borbálát 1667. febr. 21-én Kata Szidónia gondviselése alól Bethlen Farkas vitte baza, mint feleségét.

halála sem következett be váratlanul, Kata Szidónia mégis nagyon aggódott férjeért, hogy e kettős csapás meg fogja viselni, sietett is haza felé Sz.-Jánosról, nehogy mint levelében írja — valamilyen megártson neki a bű.

Ez a nő nem tartozott nemének azon gyöngyei teremtései közé, kiknek csak könnyei vannak a megpróbáltatások közepette; a legválságosabb pillanatokban, veszély idején, midőn valóban férfierő s bátorság kellett ahhoz, hogy el ne veszítse fejét, szilárdul megállotta helyét, nyugodtan rendelkezett mindenről, figyelme a legcsekélyebb dolgokra is kiterjedt, s a fájdalom nem törte meg, de fölemelte őt s még jobban megszilárdította benne a hitet. Ez volt az ő egyedüli erőssége, melynek bátyjai mögé vonulva, megadással tűrte a sors csapásait, s mely egy szebb, boldogabb jövőendő jövetelével biztatva megóvta őt a kétségbeeséstől.

Egy főuri temetés a XVII-ik században gyakran hónapokig foglalkoztatá a gyászoló családot. — Míg az ország minden zugába szétküldött meghívókra az atyafiak, a résztvevők lassanként összegyülekeztek, elég dolgot adott a koporsókövek, czimerek és zászlók elkészítése, a hintóknak fekete posztóval való beborítása, a genealogiai adatok feldolgozása stb. A jobbágyságot ilyenkor rendszerint megrótták, egyik falu népe vadakat, másik bort és lisztet adott a torhoz, harmadik a vendég lovak számára szénát, zabot tartozott beszolgáltatni stb. Meghitt embert küldtek Bécsbe vagy Pozsonyba, a családtagok, szolgák s az elmaradhatlan *frájezimerek* számára (ha nő volt a halott, ezek közül minél többet öltöztettek feketébe, annál tisztességesebbnek tekintették a temetést) gyászuhanak való posztót, fűszerszámot stb. vásárolni s egyes helyekre, hol a temetésre utazók állomást tartottak, élelmi szereket szállítottak; s ha már mindezzel elkészültek, még arra is gondolni kellett a kesergő családtagjainak, hogy a temetést valahogy olyan napra ne rendeljék, mikor valami közel fekvő várkastélyban vagy udvarházban lakodalomra készülődnek, vagy éppen lakodalmat ülnek, mert lett volna akkor mit hallgatniok az emberektől; még a vasárnapot is elkerülték ha csak lehetett, mert a XVII-ik századbeli etiquette, azt nem tartotta kifogástalan temetési napnak.

Ily előzmények után nem fogunk csodálkozni azon, hogy Ostrosics Miklós még 1660. szeptember havában elhalálozván, csak a következő év január közepén temettetett el, mint a hogy ezt a jó urnak születése és méltóságai követelték.

Az Ostrosics családnak ebben az időben bőségesen kijutott a gyászból; még le sem tehatték azt Miklós ur után, mikor már az 1661-ik év őszén Kata Szidónia édesanyjáért, Révay Pálnéért kellett ismét felöltöni.

Az öreg asszonyságot Szent-Jánosról temették s hozzá tartozóinak nem csekély fejtörést okozott az a kérdés, hogy praedikációval és szertartással temessék-e, vagy pedig minden pompa nélkül történjék végtisztessége, mert a boldogult mint már említettük az ágostai evang. vallás követője volt és »ha czeremoniával fogunk temetni — írja Kata Szidónia férjének — az egész atyafiakat kell híni s ő neki szegémnek, dicsekedés kívül mondván, nagy urak, derék emberek s udvarnál közel való atyafiai vannak, de azok mind pápisták, *azok bennünket a kik luteránusok vagyunk nem úgy mint embereket, hanem mint legalábbvaló állatokat tartják*, azok tudom csak azért sem gyűnnének, hogy luteranus praedikációt kellene hallgatniok.«

Mit határoztak e kérdésben, bizonytal meg nem mondhatjuk, de a levelekből ugy látszik mégis, hogy a szertartásos temetés mellett maradtak, mert Kata Szidónia 8 frájczimert öltöztetett gyászba s hintóit Bécsbe küldé fekete posztóval boríttatni, mert arra is sokat adtak ám ebben az időben, hogy a ki maga mély gyászt visel, boríttatlan hintóban ne járjon s az ur asszony, minden takarékosági elvei mellett is, inkább rá költötte azt a néhány forintot, hogysem az emberek megszólását felvette volna (51 levél.)

Már előbb kellett volna emlitenem, de tudom hogy a szives olvasó a közlött mutatóványokból ugy is észrevette s talán megbocsátotta a levelek írójának, hogy néha nem eléggé magyar s vét a nyelv szabályai ellen. — Olyan vidéken születvén, hol alig hangzott magyar szó s a nép széltere csak tótul beszélt, német származásu édes anyja oldala mellett, folytonos érintkezésben idegen ajku emberekkel, bizony nem róhatjuk fel neki hibául e fogyatkozását. Tapasztalhatjuk azonban, hogy mikor kellő gondot fordít az írásra, csak elvétele hibázik, gyökeres magyar szólásformákkal él s inkább szókötése árul el idegenszerűséget, a mi azonban véleményünk szerint helyel közel még érdekesebbé teszi leveleit.

De már az orthographia bizony egy csepp gondot sem okozott Kata Szidóniának, kivált ifjabb éveiben, sőt vidám perczekben maga is örömet tréfálózott efelett urával: »Higgye meg kegyelmed — írja 1658. november 20-ról, — hogy kgd vétkezett az olvasásban s nem én az írásban, csakhogy kgd engem eremest nevetne, hatalmas vigyázó és főíró vagyok én, csakhogy félek, az emberek azt nem hisznek felöllem.«

Gyermekekora óta tót és német nyelv hangzott leginkább fülébe, eleinte egy pár tót levelet váltott is férjével, de már a németet bajos lett volna vele megkísérteni, mert Ostrosics uramnak nem vette be a természete ezt a nyelvet, s a felesége távol-

létében kapott, vagy Kata Szidónia által sürgősen eredetben közlött német leveleket az iskola mesterrel magyaráztatá meg magának.

A tanügy Ostrosics földesurasága alatt igen virágzó állapotban volt Illaván, a város praedikátora Kalinkius, a lutheranusoknak nagyhirű superindensük volt.

Kata Szidónia leveleiben mindig gyöngéd, szeretetteljes hangon szól férjéhez ¹⁾ s keresi az alkalmat, hogy valami örömet szerezhessen neki. Maga meg halászni, hogy urának galóczát küldhessen s nem költ el egy szem cseresnyét, vagy más gyümölcsöt, mikor még *ujság*, hogy neki ne juttasson belőle. Egy alkalommal Ostrosics a pünkösdi ünnepekre sem jöhetett haza a táborból, felesége kappanokat s kalácsot küldött neki, tréfásan jegyzvén meg, hogy nem kételkedik ugyan azon, hogy a zsolnai menyecskék szebbet ne tudnának sütni, de reményli, hogy az övé is el kél talán azok mellett (23 lev.) Soha sem mulasztja el figyelmeztetni urát, hogy az egészségére vigyázzon, gyakran küld neki házi orvosságot s járványos betegségek idején még a gyümölcs evéstől is óvja.

Azonban férjére való üdvös befolyását nagyobb dolgokban is érvényesíteni tudta. Történt egy alkalommal, hogy bizonyos gyűlésbe készült Ostrosics, hol a vallásügyeket is tárgyalták. Felesége rosszát sejtve, minden rábeszélő képességét felhasználta, hogy visszatartsa őt az odameneteltől, elébe tárván, hogy a nagy többség ott bizonyára catholikus lesz, a lutheranus urak pedig mint rendesen — cserben fogják őt hagyni. — Még életéért is remegett urának, hogy rosszlelkű ellenségei, kik »kevés javára mint az farkas« leselkednek, meg fogják mérgeezni: *Az Istennek haláláért kérem kegyelmedet édes szerelmes gyermekem, — írja a szeretetteljes bensőség hangján — ne legyen kgd ottan, csak jól consideratióban vegye kgd ezt, nem irok-e igazat? hadd ne legyek immár az a legszerencsétlenebb ember a világon, elég nagy két szerencsétlenség esett már rajtam, ha harmadik is elötalálna, talám kétségbe kellene esnem.*

Az akkori háborus világban a táborozó német katonaság gyakran utazott keresztül az Ostrosics birtokain. Kata Szidónia nem tarthatott ugyan garázdálkodásaiktól, mert férje, mint már említettük, több ízben főcommissarius s különben is nagytekin-

¹⁾ A megszólítás rendesen következő: »Szeretettel való szolgálatomat ajánlom kk mint szerelmes uramnak. Isten minden kívánta jókkal áldja meg kgdt sok esztendeig, nagy szerencsésen, szívből kívánom.« Leveleit így végzi be: »Kgdnek igaz házas társa szeretettel szolgál, míg él.«

télyű, udvari körökben befolyásos ember volt ¹⁾, de bizony nem örömet vett hirt felöllük, jöllehet a főbb tiszteket, már csak ura és német származású édes anyjára való tekintetből is vendégszertőleg fogadá, s a kisebbeknek is borral, pecsenyével, fejrkenyérrel »gazdálkodott.«

Mint jó magyar nő azonban sohasem tudta legyőzni természetes ellenszenvét a földnépét sanyargató s gyakran a nemzet szabadsága ellen harczoló idegen zsoldos had iránt: »Bizony nem kívánom látni őket -- írja férjének -- noha egy részen magam is német vagyok, de most nem kívánok németeket látni, főképen hadi németet.«

Kata Szidónia, ki mint említettük, a politikai viszonyokat ide haza élénk figyelemmel kísérte, férjéhez írott leveleiben a külföldi híreknek is szentel tért, ha egyről másról értesülhetett, főleg édes anyja életében, kinek Bécsben nagy összeköttetései voltak.

1658. november 15-én azt írja, hogy a svédek Koppenhágát bevették, s a dán királyt családjával, udvarnépével együtt elfogták; tudomása van a hadakozó felek között létrejött békességről is s hogy Krisztina királyné szeretett volna visszatérni hazájába. Majd a francia király lakodalma alkalmából írja, hogy a királynénak mielőtt hazuról eltávozott volna reversalist kellett adni magáról a spanyol örökösödést illetőleg stb. Nem érdektelen az sem, a mit az angol dolgok felől ír: »Az angliaiak supplikáltak királyoknál, hogy az pápistákat ne szenvedgye országba, ennéhány supplikátiót királ tanács eleibe hozta, ott mindjárt az királ öccse felkótt s protestál, az ne legyen, mert ha az pápisták nem lettek volna, bizony ők soha az koronához nem juthattak vóna és így még elhalasztották a dolgot továbbra.«

A bécsi udvar körében történtek sem kerülték el figyelmét, ha szinte csekély jelentőségű dolgok voltak is. Tudja p. o. hogy a császárné egyizben célba lövöldözvén, a golyó véletlenségből lakáját találta, ki azonnal szörnyet halt, más alkalommal kocsikázás közben lovai megbokrosodván, két embert agyongázoltak (34 lev.)

Rendkívül sok érdekes, kor jellemző apróság van elszórva e levelekben, melyek úgy XVII-ik századbeli társas életünk, mint általában kulturánk történetéhez a legbecsesebb adatokat szolgáltatják.

1663-tól egész 1671-ig Kata Szidóniától egy levél sem maradt reánk. — Ostrosics ez idő alatt jobbára otthon Illava várában tartózkodott s huzamosabb ideig alig volt távol. — Egyszer-más-

¹⁾ Ostrosics Mátyás a következő czimeket és méltóságokat viselte: Illava és Liptó-Ujvár várainak s a ludányi kastélynak örökös ura, kir. udvarnok, kamarás és komornyik, kir. tanácsos és aranyarsarkantyus vitéz.

szor Sz.-Jánosra, Ludányra vagy Liptóújvárra utazott ellenőrizni, megszámloltatni tisztjeit, de ilyenkor nem igen volt okuk a levelezésre. Kiterjedt gazdaságának vezetésén kívül ezerfelé szétágazó, részint az őseitől öröklött, részint az általa vagy ellene kezdett pörök elég gondot okoztak neki, mihez még a gyámság gyakran igen kellemetlen kötelességei is járultak, mert anyósa halála után feleségének idősebb leány testvérét, a beteges Máriát is, az ő gondviselése alá adta a törvény.

Ugy látszik, ebben az időben Kata Szidónia sem a legjobb egészségnak örvendhetett, vagy talán csak a szokásnak hódolt, hogy mint magát kifejezte utolsó órájában, világi dolgokkal ne terhelje magát, elég az hozzá, hogy *»gondolkodván ez világ állhatatlanságáról, mely hasonló árnyékhoz avagy mezei virághoz, ki ma virágzik és holnap elhervad«* : 1663. augusztus 9-én megírta végrendeletét.¹⁾

Férjéhez való nagy szeretete ebből is kitünik, mert minden néven nevezendő javait neki hagyományozza; de egy valóban nemes érzésű, emelkedett gondolkozású nőről tanuskodik egyszerűsége a végrendelet, kinek szívét a hit, az emberiség s a hazaszeretet magasztos eszméi dobogtatták.

A pozsonyi és besztlerce-bányai evang. iskoláknál szegény árva tanulók neveltetésére alapítványokat tesz, meghagyva hogy külföldi akadémiákra is küldjék azokat; bőkezűleg gondoskodik több egyház és templom fenntartásáról; intézkedik egy Illaván létesítendő kórház ügyében s miután hozzátartozói s jóakarói mindegyikének *»egy kis emlékezetre valót«* hagyott²⁾ nem feledkezik meg hiv szolgáliról sem: a tisztartók, ispánok, majorosok s ezeknek családjai, vén asszonyok, belső inasok, frajczimerek, s a gyakran előkelő származású ugynevezett *»bejárók«*, mind mind a legutolsó konyha szolgálóig, sorsuk és állapotukhoz képest megfelelő ajándékban részesülnek; nehánynak kiházasításáról gondoskodik, másoknak arany, ezüst néműt, paripát, pénzt vagy igavonó barmot hagyományoz végrendeletében.

Fenmaradó ingó és ingatlan javainak s több rendbeli követeleéseinek egyedüli örököse, mint már említettük, férje volt. —

¹⁾ E végrendeletet 1665. aug. 12-én miután még utólagosan néhány ponttal a körülötte lévők érdekében megbővítette, 7 tanúval előttemeztette, 1670. augusztus 9-én felbontván semmisnek nyilvánította. Orsz. Ltvár N. R. A. Fasc. 353. N. 20.

²⁾ Wesselényi nádorné, Ostrosics Borbála és Erzsébet, Keglevics Miklósné, Taifel Ottó leánya, Herminstan Marianka kisasszony, és Nyári Ferencz urfi neve szerepel e végrendeletben. Orsz. Ltvár N. R. A. Fasc. 350. N. 20.

Jellemző azonban erre nézve végrendeletének utolsó pontja. — Bizonyos Turóczvármegyében fekvő zálogos javait szintén férjének hagyományozta, de azzal a kikötéssel, hogy ha a zálogösszegeből csak 100 frtot is leenged Révay Ferencznek vagy gyermekeinek, a végrendelet érvényét veszíti s férje az örökösödésből teljesen kizáratik. Erre az esetre rendeli, hogy vagyona két részre osztható, s fele adassék át *Zrínyi Miklósnak, ki azt a keze alatt lévő véghelyek szükségére fordítsa*, másik fele jövedelméből pedig az eperjesi evang. iskola szegényárvákat neveltessen.

E sorok a lelkes honleányt, a vallásáért és nemzeti művelődésünkért buzgó nőt egyaránt jellemzik.

Ostrosics Pál és Miklós árva leánykái Kata Szidóniában második édesanyjukra találtak. Borbála kisasszony, a Pál leánya egyideig édesanyjánál gróf Illésházy Gábornénál lakott Trencsén várában, s csak serdült korában vette őt gondjai alá Kata Szidónia, de a kis Erzsit gyermekkorától kezdve ő nevelte s úgy szeretete mind a kettőt. mintha saját édes gyermekei lettek volna, s nemes lelkének egész melegével karolta fel sorsukat.

Erre az időre esik a lányok férjhez menetele is. Öt esztendő alatt két lakodalmat ültek Illava várában s volt gondja Kata Szidóniának a lányok kiházasztásával. — Borbáláért 1667-ben jött el Bethlen Farkas, míg Erzsit 1670-ben vitte haza gróf Szunyogh Julius; a lakodalomra megjelent számos főrendek között ott találjuk Thököly Istvánt és Petróczyt is s a szíves házigazdának eszé ágában se volt, hogy oly busásan fizesse majd meg, e nagy tisztetség árát.¹⁾

Pedig ez az idő hamar elkövetkezett.

KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Országos Levéltár. Monumenta B. 1672. máj. 13.

MARCUS ULPIUS TRAIANUS DÁK HÁBORÚJ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A köztársaságoknak folytonos hódításokra törekvő politikája sohasem érzé szükségét a birodalmi határok szigorú megállapításának, mivel ezeknek minden visszássága csak új meg új alkalmat adott a szomszédok ügyeibe való beavatkozásra, s a beavatkozással együtt járó hódításokra. De egyeduralommá válván az óriás állam, a romlásnak indult belviszonyok megszilárdultával egyidejűleg a roppant hatalmi sphaera körvonalainak is meg kellett állapíttatniok, s Julius Caesar állambölcsessége éjszak-keleten a Rajnát jelölé ki a legiók által áttörhetetlenné teendő végleges határral. és már a dunai védelmi vonal megállapítását is tervezve 10.000 lovas és tíz legio várta az indulási parancsot India kikötőiben, midőn Brutus töre Augustus kezébe juttatá a hatalmat. Az új Caesar készségesen haladt a nagyjában már megjelölt uton, s midőn Liviája karjai között jobblétre szenderül, az egyetlen Illyria helyett a Dunaparton öt nagykormányzóság volt szervezve: Raetia, Noricum, Alsó-Illyria vagy Pannonia, Felső-Illyria vagy Dalmátia és Moesia. Csak a nagy folyó alsó vidékeit nem láthatá biztosítva. Ott a dákok kalandoztak és géták, egyik harczy kalandból a másikra vágyva, törve, halálra rémítve a római védnökséget élvező békés városokat és félig megtelepedett népeket. Augustus önmaga is küzdött ellenök, — föltűnő sikerrel, de a nélkül, hogy végleges eredményt tudott volna elérni.¹⁾ Itt foly-

¹⁾ Mommsen: *Res gestae divi Augusti* p. 86. *Pannoniorum gentes, quas antea me principem populi Romani exercitus nusquam adit, devictas per Ti. Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subieci protulique finis Illyrici ad ripam fluminis Danuvi. Quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis profligatus victusque est, et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre.* V. ö. *Corpus Inscriptionum latinarum* III, p. 782 és 786; — Strabo 7, 3, 11; Sueton. *August. c. 21.* *Coercuit et Dacorum incuriones tribus eorum ducibus cum magna copia caesis,*

tonos védelemre volt szükség és mégis minden nap megújultak a kisebb-nagyobb torzszalkodások, bőséges anyagot adva Róma közönségének jó és rossz élczekre vagy komoly beszélgetésre. ¹⁾

Tiberius alatt nem javult a helyzet. A külügyek iránt majdnem megbocsáthatatlan közönyösséget tanúsító kormánya nem törődik a hűbéres thrák fejedelem csapat-összefontosításával, seregeinek folytonos szaporításával; a császár utolsó éveiben pedig nem ok nélkül emelkedett ellene a vád, hogy visszatorlatlanul hagyja a dákok és szarmaták támadásait.

Nero már szerencsésebb volt. Moesia helytartója, Tiberius Rautius Silvanus Aelianus rendet tud tartani két legiójával, s erélyes kézzel végrehajtott áttelepítései által megritkítja és megremíté a mindig zavargó, nyugtalan vándor törzseket, míg másokat előzékenységével kötelezett le. Ő több mint 100,000 dunántúlit vezetett át feleségeikkel, gyermekeik, fejedelmeik vagy királyaikkal, hogy adót fizessenek. A szarmaták kezdődő mozgalmait elfojtotta, bár seregének nagy részét az örmény háborúba küldte. ²⁾ Előbb ismeretlen, vagy a rómaiakkal ellenséges királyokat, kik most meghajoltak a római zászlók előtt vezetett át a (jobb) partra. A bastarnok és roxolánok királyainak visszaküldte a foglyokat, vagy az ellenségtől visszavett fiaikat, a dákoknak testvéreit, és közülök némelyektől kezeseket vett, mi által a békét megerősítette és kiterjesztette. A skythák királyát is reá vette, hogy szüntesse meg Chersonesus (Sebastopol) ostromát a Borysthenesen túl. . . . ³⁾ A derék legatus fönnmaradt sírírata kiváló bizonyítéka annak, hogy kellő tapintattal, körültekintéssel, és a hol kellett, helyesen alkalmazott erélylyel, még a rendesnél csekélyebb haderő is elég volt a rend fenntartására, elég a messze keleten virágzó görög városok megvédésére. A helytartó tehát meg tudta

¹⁾ Horatius, Satyr. II., 6, 53, quicumque obuius est, me consuluit: O bone! Num quid de Dacio audisti?

²⁾ Gnaeus Domitius Corbulonak; Mommsen: Römische Geschichte V. k., 2-ik kiad. 198 és 385. kv. l.

³⁾ Orelli 750; Willmans: Exempla inscriptionum latinarum 1145. Plura quam centum millia ex numero Transdanuvianorum ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit. Motum orientem Sarmatarum compressit, quamvis parte magna exercitus ad expeditionem in Armeniam misisset. Ignotos ante aut infensos p. r. reges signa Romana adoratuos in ripam (. . . .) perduxit. Regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios, Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit. Ab aliquibus eorum opsidem accepit, per quem pacem provinciae et confirmavit et protulit. Scytharum quoque regem a Chersonesi, quae est ultra Borysthenem opsidione summo. — Orelli hibásan írta: Regibus bastarnarum et rhoxolanorum filios, Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit. — Frates vagy fratrum filios olvasandó, és per quem helyett per quae s regem helyett rege.

oldani a nagy föladatot, megvédve két legióval a Duna egész partvidékét Nádorfehérvártól a torkolatig, sőt tekintélye elhat a Dnjepr mellé s a Krimben kalandozó vándor törzsekig.

De ez csak időnkint volt így. A viszonyokat kevésbé ismerő ember távulról sem felelhetett meg a provinciák jogos igényeinek, s ilyenkor tág tere nyílt a barbároknak kalandozásaikra. A Nero halálát követett belháborúk idején pedig a legiók eltávozza táboraikból, teljesen védtelenül hagyták a Balkántól éjszakra fekvő területeket, — s a roxolánok, bastarnok, dákok, szármatak (jazygok?) napról napra merészebben törtek át a Dunán, mindig meszebbre baladva a civilisált területeken, — s útjaikat pusztítás, rombolás jelölé. A belháborúk csillapodtával visszatérván a helyőrségek, kemény harcokat vívnak a rabló tömegekkel, s ezeknek egyikében esik Moesia vitéz helytartója Gaius Fonteius Agrippa is. És Vespasian még sem növelheté a véderőt, mert Ázsiában még nagyobb volt a veszély, birodalmának megromlott pénzügyei pedig új hadtestek szervezését lehetetlenné tévék. Csak annyit lendíthetett, hogy Thracia bekebelezése után fölосzlatá a nem épen kifogástalan hűségű nemzeti csapatokat, a dunavidéki legiókat pedig közelebb rendelte a természetes határhoz. A panoniai legiók tehát a Dráva völgyéből Carnuntum és Vindobonaba, a dalmatiaiak pedig a Herka és Cettina vidékeiről a Duna partjára mentek, úgy hogy Moesia helytartója nagy veszély idején mégis négy hadtestet mozgósíthatott.

S ez intézkedések kielégítőek lettek volna, ha a balparti törzsek leghatalmasabbja, a dák megmarad Burivista halála óta tartó ziláltságában. Decebal föltűnte azonban teljesen megváltoztatá a viszonyokat.

Decebal a monda szerint nem származék királyi vérből. Durasnak volt alattvalója. De a gyöngélkedő vagy elaggott fejedelem fölismervén a kiváló ember nagy tehetségeit, önként adá át neki koronáját, trónját. Meglepő elbeszélés, — de tartalma aligha valóság. Hihetőbb, hogy Decebal is törzsfőnök volt, és a gyöngébb, talán papi fejedelem Durast lemondásra, vagy legalább felsőbbbségének elismerésére kényszeríté. Az új király így megerősödve, meghódoltatá szép szóval vagy erőszakkal a többi törzseket is, — és az utolsó Flavius császárral már mint az egységes dák nemzet korlátlan hatalmú uralkodója száll szembe, sőt kíséreteket tesz az összes balparti törzsek egyesítésére. Aligha sikertelenül, és talán ezek jelentékeny részének szövetségében termett hirtelen, váratlanul Moesiában (86. Kr. u.)¹⁾ A tartomány hely-

¹⁾ A dák háború chronológiája igen bizonytalan. Eusebius chronicája szerint 2102 = 86-ban Kr. u. kezdődik.

tartója Oppius Sabinus vitézül szembe szállott ugyan, de elesett mielőtt segélyt kaphatott volna.¹⁾

A római kormány Decebal működésének sikereit, irányát s a birodalomra hárulható veszélyeit az első években nem ismerte föl. Nem vevé figyelembe, hogy e genialis barbár mint döntőgeti halomra a régi köztársasági és császári, mindig jónak bizonyított politika alapjait az által, hogy egyeztetni igyekszik a szomszéd népek érdekeit, hogy szövetségeket létesít azok között, kik eddig a legelkeseredettebb ellenségei valának egymásnak, hogy egymásután vonja ki őket a birodalom védnöksége alól, sőt politikájának, nagy terveinek propagandáját beviszi a császárság belső részeibe, forrongást támaszt a félig művelt vazall népek között, ujonczoztat, szökevényeket fogad szívesen és emel magasra udvarában. A római cabinet régi fölényében bízva és elbizakodva nem ügyelt e jelenségekre, számba nem véve azokat továbbra is úgy intézé a dunai tartományok sorsát, mintha a balparton mi sem változott volna. A csekély haderőt nem nevelték, megnyugodván a hithen, hogy az elég lesz mindig, — s a következmény Decebal meglepő, szinte ellenállhatatlan betörése, a legiók leveretése és Oppius Sabinus eleste volt.

Ez fölrázta végre a kormányt, s belátván, hogy régi politikáját: egyik népet a másik által semmisíteni meg, vagy legalább fékezni — többé nem alkalmazhatja, erélyesebb rendszabályokhoz fordult, s Domitianus császár L. Furius Ulpius Traianus-t²⁾ Dalmátia, Pannonia és Moesia parancsnokságával bízta meg rendelkezésére bocsátván az összes mozgósítható haderőt, — majd önmaga is Moesiába megy, hogy személyesen ellenőrizze a csapatösszeponosításokat³⁾, politikai intézkedéseket, de ő maga nem lévén hadvezér, a háború vezetését másokra bízta. Az előhadat Cornelius Fuscus gárdaparancsnok vezérlé, — nagy katonai múlttal dicsekedhető tiszt ugyan, — de ellágyították őt a világváros hosszasan élvezett nyugalma, — gyönyörei —, és férfikora delén sokkal alkalmasabb volt az udvar ünnepélyein pompás tábornoki egyenruhában fényelegni a büszke gárda élén, mint ismeretlen földön, megvetett, de szívós, leleményes ellenséggel szállani szembe. Elbizakodottságában merészen, meggondolatlanul tört előre. s midőn Decebal követei csak Domitian ügynökét akarva látni benne, adót követeltek tőle⁴⁾ vakmerően megtámadta a királyt. s

¹⁾ Jornand : De rebus Get. 18, 76. ed. Mommsen. — Borghesi : Oeuvres completes. V. k. 92. kv. 1.

²⁾ C. J. L. III. 4013 = Henzen 5431, 5432 = Willmans 1150. — C. J. L. III., p. 855 szerint 85-ben Pannonia praetora volt.

³⁾ Az elfoglalt Dio Cassius szerint csak mulatott, 67, 6, 3.

⁴⁾ Petrus Patr. : de legat. 4. (Dio nyomán lásd Historici Graeci minores, ed. L. Dindorf. Lipsae 1870. I. k. 426 kv. 1.

életével lakolt odavesztve zászlait teljes felszerelésével együtt.¹⁾ Domitián erre visszatért Rómába Julianusra. Moesia új helytartójára bízva a vezérletet.²⁾ Julianus szintén Daciába tévé át a harczterét. s Tapaenál³⁾ súlyosan megvervén magát Decebált. már Sarmizegetusa falai alá érkezett, midőn a markomannok. quadok és suebek⁴⁾ s talán a jazygok is⁵⁾ kétségtelenül Decébál fölhívására megtámadák Pannoniát.

E veszélyes invasio visszaverésére Domitián nem rendelkezett elég erővel. A római hadvezérlet Cornelius Fuscus szerencsétlenségén sem okulva, nem mozgósított kellő csapatmennyiséget, s mégis legalább kezdetben egyszerre folytatá mindkét háborút.⁶⁾ Sikertelenül. A LEG. XXI. RAP (ax)-ot a jazygok fölkonczolák⁷⁾ s már-már kezét nyújtának egymásnak a Pannoniában és Daciában harczoló ellenségek, midőn Domitián elhárítandó a nagyobb veszélyt, talán catastrophát, békét kötött Decebállal. A föltételek súlyosak valának: Domitián azonnal jelentékeny kárpótlást fizet, jövőben évi járadékokkal váltja meg a dákok betöréseit; — a király kellő számú mérnököt, katonatisztet, munkást kap, hogy megerősíthesse országát, római mintára szervezze seregeit és hadi gépeket készíttessen.⁸⁾ E föltételek elég szigorúak, de e pillanatban midőn a birodalom hatalmához, dicsősége és híréhez épen nem illő számú sereggel szállott síkra, másokat, jobbakat alig lehetett kieszközölni. És Decebál az első pillanatban végtelenül büszke lehetett azokra, de jobban megfontolva be kellett látnia, hogy túl ment a józan követelések határain. s ezért nem volt kifogása ellene, hogy testvére (?) Diegis Rómába meijen hűbéresköt tenni és koronát kérni Domitiántól.⁹⁾ A császár diadalmenete tehát még sem volt egészen jogosulatlan.

¹⁾ Jornandes: De reb. Get. 13, 78.

²⁾ Borghesi: Oeuvres complet. III., 184, 378; IV. 314 szerint Calpurnius Julianus, ennek ellent mond Mommsen C. J. L. III. 1566; talán inkább Tettius Julianus. Tacit. Hist. 1, 79.

³⁾ Karánsebes körül?

⁴⁾ Dio Cassius 67, 5, 2 szerint a háború oka az volt, hogy a mai Sziléziában lakott lygiek a suebek ellen segílyt kérve Domitiántól 100 lovast kaptak csak, mire boszúból a jazygokkal szövötteknek.

⁵⁾ A háború hivatalos neve: Bellum Suebicum et Sarmaticum. C. J. L. III., 291 s. t. b.

⁶⁾ Dio Cassius, 67, 7, 1—3. Tacit. Hist. 1, 2.

⁷⁾ Eutropius: 7, 23, 4., Suet. Dom. 6., Willmanns 1464. A legio nevét kivakarták.

⁸⁾ A béke föltételeit említi Dio Cassius 67, 6. Plinius többször gúnyolódik azok miatt Paneg. c. 11. ac ne indutias quidem, nisi aequis conditionibus inibant (hostes) legesque ut acciperent — dabant. c. 12. Accipimus obsides ergo (t. i. Trajan idejében) nec ingentibus damnis immensisque muneribus paciscimur ut vicerimus.

⁹⁾ Dio Cass. 67, 7, 3—4.

A római ellenzék zsörtölődött, gúnyolódott ugyan a béke miatt, s divatba hozta a birodalmat Decebal adófizetőjének nevezgetni, de aunyi haszna mégis volt abból az államnak, hogy nem kellett új milliókat költenie a kellő számú hadsereg felszerelésére, fentartására és hogy a birodalommal szorosabb viszonyba lépett dák uralkodó nem háborgatá többé az Al-Dunát, sőt békére kényszeríté a bastarnok, roxolánok stb. vándortörzseit is. Megalázásról tehát alig lehet szó. Domitian dölyfös jellege sohasem viselhette volna el azt, — a senatorok hatalmas ellenzéke pedig épen nem.

És a jó viszony még sem lehetett tartós. Decebal békéje kezdettől fogva magában hordá a romlás csíráit. A kor szelleme, Róma világhatalmi helyzete, s Decebal birtokainak földrajzi fekvése és politikájának iránya tévék lehetetlenné annak hosszú ideig való fentartását.

Az ó-kor nem ismervén az egyensúly-politikát, a nagy birodalmak: Perzsia úgy, mint Róma szomszéd államot csak akkor tűrték meg magok mellett, ha kénytelenek valának. Domitian idejében beállván e kényszerűség, a békét elfogadta a senatus is, de hatalmas oppositionalis fegyvert kovácsolt belőle a császár ellen, ki végső éveiben épen semmi kedvet nem mutatott új háborút indítani a barbár ellen, mert nem volt semmi érzéke a katonai becsület iránt, s mert nem merte kitenni ingadozó trónját — épen az ellenzék miatt — messze földön s talán ismét szerencsétlenül vívandó háború esélyének, melynek már megindítása is rendkívüli nehézségekkel járt volna a birodalom megromlott pénzügyviszonyai s a hadsereg nagy demoralisatioja miatt. Domitian tehát teljesen lemondott minden visszatérési szándékról, s szabad folyást engedve a dolgoknak, tétlenül nézte, mint fejlődik a másfél század óta folyton zaklatot provinciák szomszédságában hatalmas katonai állam, mely minden perczen feszélyezi a birodalom külpolitikáját. Nem törődött vele, hogy Decebal napról napra előbbre halad seregének római mintára való szervezésében, s országa megerősítésében, majdnem bevéhetetlen erősségekkel rakva meg minden alkalmas pontot a délkeleti Felföld határhegységeiben. S e mellett a barbár király diplomaiiai tevékenysége is szakszerű volt és sikeres. Alkudozásai, érintkezéseinek számai, a birodalom európai határai közelében lakó minden letelepedett vagy vándorló népet elértek, elégtelenséget, izgatottságot kelte mindenfelé, — sőt követeli még a Nagy-Király udvarát is fölkeresik szövetséget ajánlva Parthiának közös ellenségök: Róma ellen. A Nagy-Király kétségtelenül szívesen fogadta a dák urakat, s talán egyezkedésre is hajlandó lett volna, ha Decebal megbízottjai kellő garantiákat tudnak nyújtani. Concrét megállapodásokra

tehát aligha jutának, de már a kísérlet is eléggé illusztrálja a király politikájának végső célját, melyet ha nem valósíthatott is meg, legalább saját létét akarta biztosítani s nemzetének nyugalmas fejlődését, egészen addig, míg elég erős lesz arra, hogy egyedül is megkezdhesse a harcot Róma ellen, melyet az alig két évtizeddel előbb lezajlott véres belkáborúk és Domitian uralkodásának végső éveiben a császár minden igyekezete és gyakorlati rendszabályai daczára lábrakapott, s acut jellegűt öltött társadalmi és politikai ellentétek, meg a súlyos pénzügyi válság teljesen megbénítának. Dacia szabad, nyugalmas haladásának pedig, ha a viszonyok megszilárdulnak, Róma minden pillanatba útját vághatta, sőt visszaszülyesztheti azt előbbi ziláltságába, mert a nemzetben még nem szilárdult meg az összetartozás és egység érzete. Decebalnak tehát minden alkalmat föl kellett használnia a birodalom bel- mint külviszonyainak bonyolítására, s ezért ha a békét nem szegte is meg nyíltan, nem mulasztott el egyetlen pillanatot sem, kellemetlenségek, bajok okozására, ha ő maga háttérben maradhatott. Az ő befolyására vezethető vissza tehát a pannoniai mozgalom is, mely Nerva rövid uralkodása alatt annyira vérbe került. E földalatti munka aligha kerül el a római kormány figyelmét, de Nerva az érdemekben megöszült senator még nem indított háborút. Félt a hadjárat izgalmaival is nehezíteni helyzetét, melyet a vad praetorianusok durva erőszakosságaik és gazságai által oly tűrhetetlenné tőnek, hogy a tekintély vesztett császárnak nem volt más választása, mint lemondania, vagy oly utódot adoptálnia, ki erélyével, tekintélyével rendet tud teremteni. Ez utóbbit tette, fiává fogadván Marcus Ulpius Traianust, Felső-Germania legatusát.

Marcus Ulpius Traianus Kr. u. 53-ban szeptember 18-án született, Baetica provincia Italica nevű városkájában, ¹⁾ s az első provincialis a római trónon, és a legnagyobb uralkodó azok között, kik valaha a Tiberis partján koronát viseltek. S mégis ő róla tudunk legkevesebbet. Gyermekéveit talán otthon tölté a szerető szülők gondos fölügyelete alatt, gyorsan, erőteljesen fejlődve testileg mint szellemileg. Atyja később keletre helyeztetvén követte őt, s 76-ban már jelentékeny része volt a harci dicsőségben, melyért az idősebb Traján diadalmi jelvényeket kapott. Európába kerülvén, tíz évig a Rajna mellett szolgált mint tribun. ²⁾ Ideje korán alkalmá

¹⁾ Eutrop. VIII, 2; Aur. Vict. Caes. 13; Aurel. Vict. Epit. 13. Trajan születés napja kétségtelenül szept. 18. V. ö. Rímpaneg. 92. és Dierauer: Beiträge zu einer Kritischen Geschichte Trajans 91. 1-ső jegyz. A császár e rövid, a dák háborúk kitöréséig terjedő életrajzát legnagyobb részben az ő nyomán közlöm. 9—31. l.

²⁾ A császár életére vonatkozólag ld. Plinius Paneg. c. 14—15. A passus, melyből tribuni szolgálatára következtethetünk: Non incunabula haec

nyílt tehát nagy helyismereteket szereznie keleten mint nyugoton. melyeket később valódi genialitással tudott fölhasználni számtalan háborújában. S eme égalji változások, a szakadatlan tábori élet, megedzék őt annyira, hogy a climaticus kellemetlenségek, testi fáradalmak iránt majdnem érzéketlen volt s egészsége szilárd még késő vénségében is úgy, hogy udvari orvosa az ő részére egyetlen rendelvényt nem adott.¹⁾ Keleten mint nyugoton egyaránt hosszasan szolgálván, a birodalom haderejét, hadiszervezetét, csapatának qualificatióját, értékét, a tiszteket, azoknak képességeit ismerte mint senki más, és óriási emlékező tehetsége még a közlegények neveit is megtartván, idősebb katonái joggal dicsekedhettek, hogy őket parancsnokjuk, később császáruk személyesen ismeri, sőt tudja érdemeiket, vitézségöket, tetteiket. Mint vezérnek legfőbb törekvése volt eljutnia a katonai képzettség legmagasabb fokára, s ezért egyetlen alkalmat nem mulasztott el, midőn tanulhatott. Gondosan tanulmányozá a birodalom százféle szomszédjának tacticáját, katonai szervezetét, s midőn alkalma nyílt rá, tanulmányainak, tapasztalatainak eredményeit, a római sereg javára mindenkor mély belátással érvényesítette.

A tribuni évek lejárta után mint patricius viselte a quacsorságot, majd aedilis lett, később néptribun s még 86 előtt praetor. A következő években Hispaniában, mint legatus valószínűleg Tarraco helytartójának volt alárendelve²⁾ s itt kapta 89-ben Domitianus rendeletét, hogy a Felső-Germániában föllázadt Saturninus ellen induljon a parancsnoksága alatt lévő Legio I. Adiutrix-szal. Traján azonnal megindult, de tényleg már nem avatkozhatott bele a harciba, mert L. Oppius Maximus Norbanus szétverte a fegyelmetlen fölkelőket mire ő megérkezhetett.³⁾

tibi, Caesar, et rudimenta, cum puer admodum Parthica lauro gloriam patris augeres, nomenque Germanici iam tum merere, cum ferociam superbianque barbarorum ex proximo auditis magno terrore cohiberes, Rhenumque et Eufraten administrationis tuae societate coniungeres? cum orbem terrarum non pedibus magis quam laudibus peragrare, apud eos semper major et clarior quibus postea contigisses? Plinius tehát világosan mondja, hogy a parthiai háború után Germániában volt. Az feltételezhető, hogy mint tribun Alsó-Germániában szolgált, s innen rendeltetett Felső-Germániába, mert a római kormány nem szívesen nevezte ki katonai tribunjait legatusokká oly tartományokban, hol előbb szolgáltak. (Henzen: *Annali dell Instit.*, 1862, 144 l.) Dierauer 10 l.

¹⁾ Plinius Paneg. c. 15.

²⁾ Hispania Tarraconensis consularis helytartójának három legatus volt alárendelve. Becker-Marquardt: *Handbuch d. Römischen Alterthümer* III., 82 l. Plin. Paneg. c. 14. említi Traján hispaniai alkalmaztatását.

³⁾ Hogy ez összeesküvés, lázadás és Traján Germániába helyezettése között volt összefüggés, következtethető Plinius: Paneg. c. 14. következő passusából: nec dubito, quin ille qui te inter illa Germaniae bella ab Hispania usque ut validissimum praesidium exciverat, iners ipse alienisque

Domitian azonban mégis méltányolta az ifju vezér gyors fölvonulását, mert 91-ben consulságra emelte őt.¹⁾ Később Rómában találjuk csöndes elvonultságban élve²⁾ consularis hivatalának és bizalmas barátainak, kik közül számosan óhajták, hogy egykor Traján foglalja el a trónt.³⁾ E nyugalmas évek történetéről alig tudunk valamit, csak 97-ben tűnik föl ismét, midőn Nerva Felső-Germánia kormányzásával bizza meg, reáruházva a birodalom európai parancsnokságai között a legfontosabbat.⁴⁾

L. Anton. Saturninus fölkelésének utóhajaival az új legatusnak már nem kellett többé küzdenie, de azért a polgári mint katonai kormányzat még mindig sok nehézséggel járt, különösen a rakoncátlansághoz szokott legiók rendre szorítása, s egyuttal a határok állandó védelme miatt a szomszéd barbárok ellen. L. Anton. Saturninust nem segítették ugyan a germanok, — a hirtelen beállott tél akadályozta meg őket, de alkalom adtával mégis átkelhettek a Rajnán támogatni a legiók lázadásait. S Traján mint legatus és császár éppen ez irányban fejtett ki nagy tevékenységet. Erélye, tekintélye, szellemi felsőbbsege előtt meghajlának a legiók, a germanok ellen pedig a Duna és Rajna között megerősített limest vont megvédve a Domitian idejében szerzett területeket, s a Rajna virágzó balparti vidékeit. És nem alap nélkül tulajdonítják Trajánnak a tizedföldek elfoglalását is megerősített limes által. — annál inkább mert a határoknak minden irányban való megállapítására mindig nagy gondot fordított, sőt ha kellett, még a legvéresebb háborútól sem riadt vissza.⁵⁾

virtutibus tunc quoque invidus imperator, cum ope earum indigeret, tantam admirationem tui non sine quodam timore conceperit. — Traján gyors menekvésben vonúlt át Gallián: per hoc omne spatium cum legiones duceres seu potius tanta velocitas erat) raperes, non vehiculum unquam non equum respexisti. Plin. u. o.

¹⁾ Clinton: Fast. consulares ad ann. 91. Domitian idejében, ki majdnem minden évben fölvette a consul czímet, nagy kitüntetés volt consul ordinariusnak lenni. Plin. Paneg. c. 64. Ullane satis digna praedicatio est idem tertio consulum fecisse quod primo, idem principem quod privatum, idem imperatorem quod sum imperatore?

²⁾ Plin. Paneg. c. 44: vixisti nobiscum, periclitatus es, timuisti, quae tunc erat innocentium vita.

³⁾ Tacit. Agricola c. 44: Nam sicuti durare in hoc beatissimi saeculi luce, ac principem Traianum videre, quodam auguris vatisque apud nostras aures ominabatur.

⁴⁾ Henzen: *Annali dell. Instit.* 1862, p. 146.

⁵⁾ A Rajna jobb partján 90 előtt nem telepedtek meg rómaiak állandóan, míg 98-ban ez már bevégezett tény. Tacit. Germ. c. 29. Protulit (t. i. Traján) enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos, imperii reverentiam. Míg Traján 98-iki germaniai tartózkodása idejéből írja a Rajnáról Martial. Epigr. X, 7. Et Romanus eas utraque ripa. A hódítást valószínűleg Traján elődje tette, — de a szerzeményt kétségtelenül Traján biztosítja.

Trajánt 97-ben adoptálja Nerva, s ezzel oszlani kezd a homály mely a nagy ember élettörténetének első részét fedi.

Nerva és Traján között nem volt semmi rokonság ¹⁾, s arról sem értesülünk, vajjon volt-e közöttök előbb baráti összeköttetés. Nem ismerjük az okokat sem, melyek a császárt e nagy elhatározásra bírák, csak annyit tudunk, hogy a nagy tekintélyű a közszeretethen álló L. Licinius Surának volt némi része a világraszóló eseményben. ²⁾ Traján hálás volt irányában mindvégig.

Nerva elhatározását örömrivalgással fogadta az egész birodalom, remélve várva, hogy Traján rendet tud teremteni, s az egykorúak előtt feledhetetlen volt a nap, melyen a tisztes ősz, beteges császár a Capitoliumba ment, s ünnepélyes, a mély megilletődéstől remegő hangon mondá az összesereglett óriás néptömegnek: — »En fiammá fogadom M. Ulpius Nerva Trajanust« ³⁾ E szavakat a roppant tömeg kitörő lelkesedéssel fogadta. Mindenki jobb idők előhírnökének, felsőbb hatalom inspirációjának tekinté azokat, és isteni kinyilatkoztatásnak midőn a császár Jupiter Capitolinus fölséges oltárára letévé a Pannoniából érkezett babékoszorút. Átalános volt a hit és meggyőződés, hogy a dunamelleki vérszteljes háborút csak azért támaszták az istenek, mikép a mérhetetlen, de megrendült imperium Traján kebelén találhasson menedéket. ⁴⁾ »Az istenek tevék, hogy a győzhetetlen császár fölmeltetését a győzelem symboluma diszítse.« ⁵⁾

Nerva sajátkezűleg irt levéllel tudósítá Trajánt az adoptióról, s a megbántott Chryses Appolóhoz intézett szavaival:

»Τίσιαν Δαναοί ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσιν« ⁶⁾ szólítá föl, hogy büntesse meg a praetorianusokat.

Trajánt készületlenül találván e hír, vonakodott elfogadni az adoptiót, míg a senatus is meg nem erősíté. ⁷⁾ Ez megtörténvén, szívesen vevé a moesiaí sereg gratulációját, melyet kis öccse Had-

¹⁾ Plin. Paneg. c. 7. Nulla adoptati cum eo qui adoptabat cognatio.

²⁾ Aurel. Vict. Epit. 13. Hic ob honorem Surae, cuius studio imperium arripuerat, volacra condidit.

³⁾ Dio Cassius 68, 3.

⁴⁾ Plin. Paneg. c. 8. Expectatum est tempus, quo liqueret non tam accepisse te beneficium quam dedisse. Confugit in sinum tuum concussa respublica. Jellemzően mondja Eutropius VIII, 1. Reipublicae divina providione consuluit Trajanum adoptando.

⁵⁾ Plin. Paneg. c. 8. Adlata erat ex Pannonia laurea, id agentibus illis ut invicti imperatoris exortum victoriae insigne decoraret. Hanc imperator Nerva in gremio Jovis conlocarat. — V. ő. c. 16.

⁶⁾ Homer: Ilias, I—42. Boszulják meg nyilaid könnyeimet a Danaokon.

⁷⁾ Plin. Paneg. c. 9. Ut vero ad te fortunae tuae nuntius venit, malebas quidam hoc esse quod fueras, sed non erat liberum. V. ő. c. 10. Ad hoc audiebas senatus populi que consensum. Non unius Nervae iudicium illud. illa electio fuit. Nam qui ubique sunt homines, hoc idem votis expetebant.

rianus személyesen vitt a Rajna partjára, s acceptálja az Augustus meg Imperator czimeket, a Tribunicia Potestast, és így tényleg társcsászár lőn. Majd megkapja a pompás, — de jelentőség nélkül való — Caesar titulust ¹⁾ s a tiszteleti Germanicus melléknevet ²⁾, 98-ra pedig consullá designáltatik. ³⁾

Nerva az adoptio után néhány hónap múlva (98. január 27) jobblétre szenderülvén, Traján egyeduralkodó lett, s Kölnben bevé Hadrián tudósítását a trónváltozásról ⁴⁾. Uralkodásának legelső ténye az elhunyt császár divinalása, s fényes templom építése volt Divus Nerva oltárával. ⁵⁾ Majd a praetorianusok parancsnokát Casperius Aelianust bünteté cabinet rendelettel ⁶⁾, a senatus jóindulatát, s engedelmességét pedig azzal biztosítá, hogy ő is esküt tett, mint elődjei Titus és Nerva, mikép nemes születésűt nem fog kivégeztetni soha. ⁷⁾ Így elhalaszthatá a trón rögtön elfoglalását, hogy végezzen Germaniában.

Traján 98 és 99-iki rajnamelléki tevékenységét alig választhatjuk el a korábbtól. Talán ez időben erősíté meg a Taunus hegységet, ⁸⁾ bővíté ki a Ladenburg mellett elterülő várakat, ⁹⁾ alapítá Baden-Badent ¹⁰⁾ s Colonia Trajanat (Xanten) az Alsó-Rajnáánál. ¹¹⁾ A telet pedig a Duna mellékein tölté ¹²⁾ kémszemlékkel, hogy biztosítsa Germania összeköttetését a közép- és alduai tar-

¹⁾ Ez attributumokra vonatkozólag v. ö. Plin. Paneg. c. 8. Simul filius, simul Caesar, mox imperator et consors tribuniciae potestatis, et omnia pariter et statim factus es, quae proxime parens verus tantum in alterum filium contulit. V. ö. Plin. Paneg. c. 9. és Suet. Tit. c. b.

²⁾ Traján a Germanicus nevet iure adoptionis kapta. Plinius c. 9. világosan mondja, hogy előbb nem viselte azt: credent ne posteri — eidem, cum Germaniae praevideret, Germanici nomen hinc missum?

³⁾ Plin. Paneg. c. 57. Nam secundum (consulatum) imperator quidem, sub imperatore tamen inisti. Tehát még Nerva életében 98 elején.

⁴⁾ Eutropius VIII, 2; Aurel. Vict. Epit. 13. Spart. Hadr. c. 2. Hadrian ekkor a XXII-ik legio tribunja volt Felső-Germaniában (Hinzen: *Annali dell' Inst.* 1862, 139 kv. 1. Ex qua — írja Spartian — festinans ad Traianum, ut primus nuntiaret excessum Nervae a Serviano, sororis viro — — diu detentus fractoque consulte vehiculo tardatus, pedibus iter faciens eiusdem Serviani beneficiarium antevenit.

⁵⁾ Plin. Paneg. c. 11.

⁶⁾ Dio Cassius 68, 5.

⁷⁾ Dio Cassius 68, 5; v. ö. c. 2 és 67, 2.

⁸⁾ Ammian. Marcell. XVI, 1.

⁹⁾ Lupodunum = Civitas Ulpia. Mommsen kétségbeyonja ezt. *Corpus Ins. Rhenan.* 1713.

¹⁰⁾ C. I. Rhen. 1666; Eutropius VIII, 2; Orosius VII, 12.

¹¹⁾ C. I. Rhen. 1927.

¹²⁾ Plin. Paneg. c. 12. An audeant, qui sciant te adsedisse ferocissimis populis eo ipso tempore, quod amicissimum illis, difficillimum nobis cum Danubius ripas gelu iungit duratusque glacie ingentia tergo bella transportat,

tományokkal. ¹⁾ Utjában nem tett új hódításokat, elégnek tartá, ha hatalmát mutatja meg a balparti vándor-népeknek. ²⁾

Ezek közül a hermondurok mindig jó viszonyban éltek Rómával. Hasonlóan a markománnok, vagy mint a rómaiak nevezék őket, suebek, mióta Csehországban telepedtek meg, — a szintén szomszédos suebek pedig már régóta függő viszonyban valának, mennyiben belviszályaikba a császári kormány mindig beavatkozott.

A Duna és Tisza között a méd-perzsa-sarmata származású jazygok (kivándorlottak — *ματανάστα*) foglalák el. Nevök eléggé igazolja, hogy későn kerültek ide s talán a Burivista birodalmát megdöntő áram sodrá ők az aranykalászszal ékes rónaságra. Legelőször Claudius idejében említetnek. A római kormány mindig nagy előzékenységet tanúsított a kitűnő lovas nép iránt, s ők ennek fejében fölajánlák szolgálataikat a Vespasiánhoz csatlakozott legiók parancsnokainak, — de csak kezeseik fogadtatának el. ³⁾ S ők békében is maradnak talán mindvégig, ha Decebal nem kényszeríti őket szövetségébe.

Sokkal veszélyesebb szomszédok a dákok.

Decebal hatalmának súlypontja, legjobb ereje hazánk délkeleti Felföldjén, a régi Erdély területén feküdt. A délkeleti Felföld sajátos helyzete történetünkben is sokszor éreztette fontos, gyakran döntő befolyását. Minden oldalról magas, — délen és keleten egész a hó-regióig emelkedő hegyek veszik körül, melyek tágas, a természetből dúsán megáldott felföldet fognak be, mely így magában is teljesen kerek földrajzi egészet képez. S mégis fejlődésének egész története azt bizonyítja, hogy Magyarország területének nélkülözhetlen integráló része. azt, hogy egyik a másik nélkül sohasem tudott oly helyzetbe jutni, mikép a földrajzi viszonyok nyomasztó hatalmát ne érezte volna. A délkeleti Felföld nagy folyói Magyarország felé irányulnak: a Szamos, Körös és Maros a Tisza vízrendszerébe tartoznak, s csak az Olt, s a nálunk még jelentéktelen Zsil hagyják el hazánkat, hogy Romániában a Dunába ömöljenek. A folyamvölgyek ennek megfelelőleg Magyarország felé nyílnak, és szélesek, termékenyek, a közlekedés elé semmi akadályt nem gördítenek, s állandó településekre is alkalmasak, sőt kedvezők. A délkeleti Felföld nyugot felől folytonos veszélynek van kitéve, ha Magyarország területe idegen kézben

¹⁾ Mommsen : Hermes : III, 117.

²⁾ Plin. Paneg. c. 16. Non times bella, nec provocas. Magnum est, imperator Auguste, magnum est stare in Danubii ripa, si transeas, certum triumphum, nec decertare cupere cum recusantibus, quorum alterum fortitudine, alterum moderatione efficitur.

³⁾ Mommsen : Römische Geschichte : V. k. 197 kv. 1. II-ik kiad.

van, de másfelől a nagy magyar Alföld lakossága is örök remegésben és félelemben volt, ha a Királyhágón túl hatalmas fejedelem parancsolt. A római Pannoniát a Duna és Tisza közén lakó jazygok némileg megvédték ugyan a keleti támadás ellen, fölfogák annak legalább első hevesességét, — de ily ingatag, vándor lovas nép sohasem oly tényező, melyre a stabilismusra, állandóságra alapult, és csak állandó tényezőkkel kombináló kormány mint a római támaszkodhatott volna, Pannonia pedig az imperium legkiválóbb provinciái közé tartozott Traján idejében. A hódoltság első évszázada alatt a lakosság civilizálódott, meghonosultak a római intézmények, szokások, műveltség s Aquincumban csakoly rómaiak laktak, mint a Padus akár a Tiberis partján. S e pompás tartományt a Duna vonalára állított legiók nem védhették meg kellően soha s a központon kívülileg elhelyezett emporiumok nyomán természetellenesen fejlődött maga a tartomány is, mert éjszaki és keleti részén lévén nem a béke, hanem a háború igényeinek megfelelő katonai és polgári centrumok, a rómaiság tűzhelyei, a tartomány belseje elmaradt fejlődésében, s még Traján idejében is jelentékeny területeket borítának őserdők, — használatlanul, lakatlanul. És e nagy katonai táborhelyeket mégsem helyezték másfelé, mert keleten barbárok laktak, kiknek terjeszkedési vágyai örökké fenyegetik a fővárost s magát a tartományt. A barbárok meghódítása, — a birodalom hatalmi körébe vonása tehát föltétlenül szükséges volt, annál inkább, mert a délkeleti Felföld lakói az aldunai tartományokat is épugy rettegtek, mint Pannoniát. Domitian háborúja tehát nagyon is indokolt volt Decebal ellen.

És e háború óta még rosszabbak lőnek a viszonyok, mert Decebal egyesítvén népét, s páratlan genialitással vezetvén azt a műveltség és természetes fejlődés útjain, — néhány év alatt birodalmát hatalmas katonai állammá tette, mely egyformán veszélyes hatást gyakorolt kelet mint nyugot vándor népeire. A 89-iki szerződés pedig kiváló munkások és szakképzett tisztekhez juttatván, országát minden oldalról erősségekkel vette körül; a vöröstoronyi szorost, a vaskapui hágót hatalmas várakkal látta el, — a déli hegysorok minden alkalmas pontja bevehetetlen sziklafészekké alakult, úgy hogy a délkeleti Felföld mint óriás ék nyomult be a birodalom testébe, — melynek határos részei mindenhol mérhetetlen rónaságok, tárva nyitva minden ellenséges támadásnak. Hadait szintén római mintára szervezé; hadi gépei képessé tévék őt várak ostromára, seregének nagy száma, tagoltsága, s a kitűnő fegyelem, nagy háború vívására.

És mindezekhez járult még, hogy a 89-iki szerződés a birodalomra, vagy a szomszédos provinciákra jelentékeny pénzter-

heket rótt, és a voltaképi czél, a nyugalom megváltása, mégsem éretett el, mert a béke csak névleges volt.

Traján pannoniai tartózkodása idején megismervén a viszonyokat, meggyőződött azoknak tarthatatlanságáról, s elhatározá a háborút, mely annál nagyobb pénz- és véráldozatba volt kerülendő, minél tovább halasztatik, mert Dacia rohamos fejlődése, szilárd katonai intézményei és a műveltség is, melynek régóta hintegetett magvai meglepő virágzásnak indultak, oly szomszédúak tövék Decebalt, ki már nem csak a provinciákat, — de az imperiumot fenyegeté. Fenyegeté politikájának, terjeszkedésének iránya által, mert politikájának számai majdnem egységes egészzé fűzék a szarmát síkság vándor törzseit, fegyverei pedig a délkeleti Felföld hatalmas sziklavarából egész a Fekete tengerig jutának el, mindenhol átlépve a római birodalom legkevésbé védett határait, elpusztítva, kirabolva a birodalom védnöksége alatt lévő nagy görög gyarmatokat s örökös izgatottságban tartva az aldunai tartományokat és fárasztó hadilábon a különben is nagyon elfoglalt legiókat. És ha e jelek nem csalnak, e nagy területeket talán compact állammá akará egyesíteni Decebal, midőn Traján trónra lépett. A bekövetkező nagy háborúnak csak külső okait említi és tudja tehát Dio Cassius, midőn írja, hogy: »Traján a dákok ellen indult, mert zokon vette a mit tettek, mert sértette, hogy évről-évre adót követeltek, mert látta büszkeségöket, s hogy hadaikat mindig szaporítják.«¹⁾

Ok volt bőven, csak ürügyöt kellett találni a háború megindítására, — s erre teljesen elég volt, ha Traján megtagadja az évpénz fizetését.

Traján még duna-melléki tartózkodása idején intézkedett az előkészületek megkezdéséről, és 100-ban már lázas erélylyel folynak azok, hogy a háború a következő tavasszal megindítható legyen. Ugyancsak 100-ban fejezik be mérnökei a duna-jobbparti hadi utat is, közvetlen összeköttetést létesítve a birodalom rajnai és dunai tartományai között.²⁾

A legiók mindig harcra készen állván, csak a segédesapátokat kellett berendelni, hogy a mozgósítási parancs kiadható

¹⁾ Dio Cassius 68, 6.

²⁾ C. I. Lat. III, 1699.

IMP & CAESAR & DIVI & NERVAE & F &
 NERVA TRAIANUS & AVG & GERM
 PONTIF MAXIMVS TRIB POT IIII P. C. 100.
 PATER PATRIAE COS III
 5. MONTIBus exsis AmniEVs
 SVPerATis vlam fíeít.

legyen. Ez nem késett soká, s a pannoniai és moesiaai legiók elhagyák táborukat gyors menetekben vonulva a császár főhadiszállására Viminaciumba, s az általa kitűzött pontokra. A két tartomány helyőrsége Traján trónraléptekor a következő volt:

Leg.	X. Gemina	— főhadiszállása Vindobona.	} Pannonia.
»	XIV. Gemina	» Carnuntum.	
»	XIII. Gemina	» Paetovio.	
»	II. Adiutrix	» Aquincum.	
»	VII. Claudia	» Viminacium.	
»	III. Flavia	» Singidunum.	} Moesia.
»	I. Italica	» Durostorum.	
»	V. Macedonica	» Troesmis.	

Tekintélyes haderő magában véve is ($6000 \times 8 = 48,000$ ember), melyhez nagyszámú segédcsoport járult, néha tizenötezer főből álló contingens egy-egy legio mellett. Ha minden legióhoz nem is volt ily jelentékeny segélyhad beosztva, mégis kétségtelen, hogy jelentékeny volt ezeknek tömege is, — talán a rendes seregekével egyenlő, úgy hogy a császár ötven-hatvan ezer emberrel rendelkezhetett, ha a legióknak csak felét mozgósítja is. Több aligha vett részt az első hadjáratban, mert fölíratilag a 101/102-iki háborúban csak négy legio:

XIII. Gemina	— Paetovio, Pannonia, ¹⁾	} Moesia,
III. Flavia	— Singidunum ²⁾	
VII. Claudia	— Viminacium ³⁾	
I. Italica	— Durostorum ⁴⁾	

közreműködését lehet megállapítanunk. A császár tehát a harcztérhez legközelebb táborozó rendes csapatokat szállítja be.

A harcztérre legkiválóbb főtisztjei kísérték. Közöttök első helyen említendők Pannonia és Moesia helytartói: Q. Glitius Ati-

¹⁾ A Leg. XIII. Geminára vonatkozólag Henzen 6853.

²⁾ A Leg. III. Flaviára vonatkozólag Orelli 3049. (Pontosabban Henzen Vol. III, 265, — Borghesi közlése szerint. E fölírat nyomán I. Aconius Flatura — centurio LEG. XI. C. P. F. LEG. III. F. F. LEG. V. MACED. LEG. VII. C. F. dona militariákat kapott Trajántól a dák háborúban szerzett érdemeiért, — az »előbbi császároktól« pedig a germán és szarmát háborúban tett szolgálatokért.

³⁾ A Leg. VII. Claudiára vonatkozólag Orelli 3049, Henzen 6858. Utóbbi fölírat csak másodrangú bizonyíték, mivel nem határozható meg pontosan, hogy az említett tiszt milyen rangot viselt a dák, s milyent később a parthiai háborúban. A centuriatus azonban, melyeket egymásután töltött be a Leg. I. Minervia, Leg. VII. Claudia és Leg. XIII. Geminában, valószínűleg a dák háborúba tartozik.

⁴⁾ A Leg. I. Italicára v. ö. Henzen 5659, Orelli 3454. Renier szerint (Borghesi: Oeuvres IV., 126 l. 3 jegyz.) itt PROMOTVS. IN. LEG. V. MAC. PHAL. DONIS. D. s. t. b. helyett: PROMOTVS. ex. LEG. V. MAC. in. leg. I. ITAL. DONIS. D. s. t. b. olvasandó.

lius Agricola¹⁾ s M. Laberius Maximus²⁾, kik mint hadosztály parancsnokok kiváló érdemeket szerezvén, az első háború befejezte után 103-ban consulságra emeltetnek.³⁾ L. Minicius Natalis a 107-ik év consulja mint legio parancsnok harczolt.⁴⁾ Ott volt a császári gárda vezére Claudius Livianus⁵⁾ és Lucius Quietus mór sejk híres lovasaival.⁶⁾ A császár tiszteleti kísézője és főhadsegéde, meghatározott teendők nélkül, Nerva leghívebb barátja, — Traján jóakarója L. Licinius Sura volt, kit talán csak azért hívott meg, hogy elhalmozhassa a legnagyobb katonai kitüntetésekkel.⁷⁾

KIRÁLY PÁL.

¹⁾ Agricola történetéről számos turini fölírat tartott fenn adalékokat. Marmora Taurinensia I. p. 185 (görög), II. p. 25—29; a legújabb a 27-ik lapon lévő, mert mint Praefectus Urbis említetik Henzen 5449; Nerva alatt legatus volt Belgiumban, s mint ilyen, talán közvetlen elődje Suranak. V. ö. Henzen 5448. Kétségtelenül ő volt az osztatlan Pannonia legutolsó helytartója, mert 107-ben már Pannonia Inferior és Superior említetik praetori legatusokkal. V. ö. Henzen: *Iscriz. onor. d' Adriano Annali dell' inst.* 1862 p. 155.

²⁾ Plin. ad. Traian. 74 ed. Kist. Dio Cass. 68, 9. valószínűleg Moesia inferior legatusa volt.

³⁾ Orelli 4115; Henzen 5442, v. ö. Mommsen: *Hermes* III. k. 126. kv. I.

⁴⁾ Henzen 5450 sz. töredékes fölíratból hiányzik a legio neve. Consulatusára vonatkozólag v. ö. C. I. Lat. X. 5670, Henzen 7081 és *Hermes* III. 46. I. 5. jegyz., társa Q. Licinius Silvanus Granianus.

⁵⁾ Dio Cassius 68, 9. Κλαύδιος Λιβιανός ὁ ἑπαρχος.

⁶⁾ Dio Cassius 68, 32. szerint részt vett a második háborúban is.

⁷⁾ Henzen 5448; Borghesi: *Annali dell' Inst.* 1846. p. 343, bebizonyítja, hogy e fölírat — a név hiányzik — L. Licinius Surara vonatkozik. A sajátos állást, melyet e háborúban elfoglalt, sejteti e fölírat: SVB. EODEM. DVCE (Traiano). LEG. PROPR. Katonai kitüntetéseinek nagy száma bizonyítja, hogy Trajánt mindkét háborúba elkísérte. (AB EODEM. DONATO. HASTIS. PYRIS. VIII. VEXILLIS. VIII. CORONIS MYRIALIB. II. VALLARIB. II. CLASSICIS II. AVRATIS.) Míg Q. Glitius Agricola csak az első hadjáratban vevén részt (Henzen), csak felényi kitüntetést kapott.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Észrevételek Jakab Elek úrnak,

*»A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye« című
munkáról írt bírálatára.*

I.

Három évvel ezelőtt jelent meg a magyar t. Akadémia kiadásában az imént megnevezett munkánk I. kötete, melyben az erdélyi *törvényhatóságok* jogszabályait (Statuta et Constitutiones Municipiorum Transsylvaniae) kívántuk közrebocsátani. Ezt Jakab Elek úr szíves volt három éven át tanulmányozni, azután részletes bírálat alá venni s ennek eredményét előbb a Történelmi Társulat gyűlésén fölolvasni, utóbb pedig a Századokban (1888. évfolyam 6., 7. füzet, 541—550. és 642—659. ll.) közzétenni. Legkiválóbb saajátsága e bírálatnak a diplomatikus ügyesség, melylyel a megbírált munkát a szakértő közönség előtt valódi érdemén túl magasztalni, a nem szakértők szemében pedig azon alul lehordani megkísérlette az által, hogy egy-két előnynek elismerése s pár jelentéktelen hibának kimutatása mellett nem emeli ki, mik lényeges fogyatkozásai, s igen sokat hibaként ró meg, a mi nem hiba, s javasol helyökbe olyant, a minek követése nagy hiba volna. Talán nem végezzünk egészen fölösleges munkát, ha e bírálat egyes részeinek igazi jelentőségét felderíteni megkísértjük.

Jakab Elek úr először is (Száz. 543. l.) azon elveket adja elő, a melyek követését a forrásművek kiadásánál egyáltalán szükségesnek tartja. Ezen elvek közül némelyeket követtünk már, mielőtt tudtuk volna, hogy azok a Jakab E. úrúri is, másokat jövőre sem fogunk követni, ha csak az Akadémia, melynek utasításai egyedül irányadók reánk nézve, a magáéivá nem tenné, mit azomban nem hiszünk. Elfogadhatatlan különösen *hatodik* elve, mely szerint *»helyhatósági szabályok* (Statuta. Constitutiones) közlésénél *a királyi kiváltságot, vajdai törvényszéki határozatot, fejedelmi táblai ítéletet, annak kell címezni a mi;*« — mert ez elv önönmagának

mond ellent: a kir. kiváltságok stb. ugyanis nem lévén statutumok, ezek gyűjteményébe fel sem vehetők.

Nem követheti továbbá helyes gondolkozású ember bírálónak ezen *nyolczadik* elvét: »*a forráskiadónak meg nem engedhető, hogy eredetijének más czímet adjon, mint a mi annak czímében, szövegében vagy a szöveg természetében benne van*; — mert ez elv absurdumra vezethet. Ezen elvből ugyanis logikai szükségességgel következik

1. hogy az olyan, czím nélküli szabályt, melynek szövegében efféle kifejezés fordul elő: gondolkoztunk, v. parancsoltatik, v. tetszett, v. megállott (p. o. Corp. Stat. 2., 7., 127., 355., 376., 486. stb. lapjain), ekként kellene címezni: gondolkozás, parancsolat, tetszés v. megállás; és

2. hogy akkor, a midőn a forrás szövegében akár egymással összekötve, akár külön felváltva többféle ilyen jelszó használtatik (mint pl. Corp. Stat. 147., 382—386., 442., 447—448. stb. ll.), ezeket valahogyan össze kellene házasítani, hogy az illető szabálynak jellemző czímet adhassunk.

Ámde Jakab E. úr nem meri elvéből e logikai következtetést levonni, hanem e helyett a logikán hirtelen nagyot facsarintva, ilyen formán okoskodik: a kiadvány szerkesztőinek az az elvök, hogy az egyes szabályokat a szövegben előforduló jelszók helyett a statutum szóval címezzék; ezen elv követése mellett telát a törvényhatóság közgyűlésében kelt *minden* végzést s így *számos oly végzést* is statutumná kell bélyegezniök, melyek »nem állandó szabályalkotás *tárgyai*, hanem *pillanatnyi szükség* idézte elé (ipsissima verba, Száz. 545. l.).« Holott a munkánkban mindvégig következetesen tanúsított eljárásunk nyugodt megfigyelése után nyilván így kell vala okoskodnia: minthogy a szerkesztőknek elve az, hogy csakis az oly szabályokat nevezzék statutumnak, melyeknek hivatása állandó zsinórmértékül szolgálui, — ergo az olyan végzéseket, melyek czélja egy vagy más concret eset elintézése, nem szabad a statutum fogalma alá vonniok. — Hogy elvünk valóban ez, azt Jakab E. úr, ki munkánkat három éven keresztül tanulmányozta, annak tartalmából vajmi könnyen kivethette volna; mert abban kezdettől végig csupa állandó alkalmaztatásra szánt szabályokat, s csak egyetlen egy, concret esetben hozott ítéletet közöltünk (Corp. Stat. 448. l.), mire az olvasót külön jegyzetben legott figyelmeztettük. S a midőn látjuk, hogy maguk az eredeti szabályok szerkesztői, még a magyar nyelvű szabályokat is mindig latin főnévvel, még pedig nem egyszer olyanal keresztelik el, mely a szövegben az akaratkijelentés czéljára használt igék egyikétől sem származik; midőn látjuk, hogy a czímbe a statutum szót is használják, míg az a szövegben nem

fordúl elő, — vagy hogy későbbi szabály egy korábban alkotott czím nélküli szabályt statutumnak nevez (példák: Corp. Stat. 147., 345., 363., 382 — 386., 394. ll.); és a midőn tudjuk, hogy a törvényhatóságoknak állandó szabály alakjába öntött minden akarathatóságát, tekintet nélkül hatályának időtartamára, jogi műnyelven statutumnak hívják: mind a szabályt alkotó közegek szelleme, mind pedig a jogi terminologia ellen vétenénk, ha jövőre eddig követett elvünktől elpártolnánk.

Ezen pár észrevétel után szükségtelen egyenkint számba venni azon, az unalmasságig gyakran ismétlődő helyeket, melyeken a statutum szó használatát veti szemünkre. De nem hagyhatjuk szó nélkül azon állítását, hogy statutumnak (illetőleg constitutió-nak) nevezünk olyasmit is, a mi nem helyhatósági szabály. Nevezetesen:

a) az 1451. évi székely nemzeti constitutióról (Corp. Stat. 1. l.) azt állítja, hogy ez »vajdai törvényszék által hozott ítélet, mely később vált a nemzet törvényévé« (Constitutio; Száz. 546. l.); pedig hát, egészen eltekintve a tartalomtól, már magának a szövegnek ezen határozott kitételei: »in *congregatione generali* nostra *Universitatis* Sicularum celebrata« továbbá: »inter alios *perpetuo* durantes id decernentes decrevimus«, és a szöveg végén: »in cuius *dispositionis, statutionis* perpetuam stabilitatem« etc. nemcsak minden kétséget kizárólag bizonyítják, hanem mintegy önmaguktól közvetlenül szájunkba adják, hogy itt állandó zsinórnémértékű szolgáló nemzeti constitutióról van szó. Ugy véljük, hogy nem hibázunk, ha azt állítjuk, hogy csak a minden áron való hibátkeresés fékezhetetlen szenvedélyétől elkábított értelem tekintheti e constitutiót ítéletnek.

b) Az 1499. évi székely nemzeti constitutióra (Corp. Stat. 7. l.) azt az észrevételt teszi, hogy ez *kir. kiváltságlevél*, mely »szintén később vált a nemzet törvényévé«. — Tehát a székely nemzet előbb mint privilegiummal élt azzal, később pedig mint constitutióhoz ragaszkodott hozzá. Munkánk czéljához képest mi csakis ez utóbbi minőségben vehettük fel abba, még pedig, mint a hozzá írt jegyzetből kivehetni, a privilegiumnak egy hitelt érdemlő másolatából; s így természetesen el kellett hagynunk a bevezetést és záradékot, mely azt privilegium s nem constitutio színében tüntette volna fel. Ugyanazért azt hisszük, hogy e privilegialis részek elhagyása miatt sem érdemlünk megrovást.

c) Háromszéknek Zabolán alkotott és a vajda által megerősített Constitutiói (Corp. Stat. 2. l.) Jakab E. úr nézete szerint »az erdélyi vajdának és székelyek ispánjának *Mátyás király* nevében kiadott intézkedései és rendeletei« volnának. (Száz. 548. l.) Ezen nézetét sem tarthatjuk helyesnek; mert a szövegben elég

világosan mondatik, hogy Háromszék régi *törvényei és jogai* vizsgáltattak át és újítottak meg az egybegyűlt néppel együttesen; aztán az akaratnyilvánításnak több pontban oly formája van (ordinatum, statutum, compositum est), mely a király nevében kiadott vajdai rendeletre nem illik; s végre az ilyenmű rendelet természetével ellenkezik, hogy érvénye attól tétessék függővé, miszerint az illető alattvalók közönsége annak követésére magát önként kötelezze, a mi pedig a kérdéses szabályzat alkotásakor tényleg megtörtént. (L. Corp. Stat. 7. l.)

d) Az 1600. évi magyar nemzeti constitutiót (Corp. Stat. 247. l.) nem ismerhetjük el egyszerűen forradalmi proclamációnak, melyet — bíráló szerént — a jelölt évben felkelt főnemesség intézett Aranyosszékhez (Száz. 642. l.); mert abban az erdélyi magyarság fő- és egyéb rendei (proceres, magnates ac alii ordines et status Universitatis Nobilium Transsylvaniae) a jövődöbéli maguktartására vonatkozó fogadalmon kívül, az aranyosszékiek kívánságára a törvénykezési forumokat állapítják meg (*»megengedjük, Országúl, hogy etc.»*); ép ezért joggal nevezhetjük azt constitutiónak.

II.

Bírálónk az általa felderített bűneink lajstromába igen-igen sok helyen bejegyezte, hogy számos statutumot, melyek eredetijéhez hozzá nem férhettünk. gr. Kemény József tudósunknak az Erdélyi Múzeum kéziratárában őrzött gyűjteményéből, és nem az országos levéltárban levő hivatalos másolatokból írtunk le, holott *»a forráskiadási kritikának sokkal inkább megfelelt volna innen adni ki, mint egyszerű történetbuvár által a maga céljára ív és kelet nélkül, változtatva, sokszor rövidítve készült másolatról,«* s *»maga a kiadás is szabatosabb, hitelesebb s kétségtelenül hibátlanabb lett volna.«* (Száz. 642—643. ll.)

Munkánk 277. lapján világosan okadatoltuk, hogy miért közölhettük teljes megnyugvással a gr. Kemény-féle gyűjteményből mindazon statutumokat, melyek eredetijét megszereznünk nem sikerült; Jakab E. úr kritikája pedig ezen eljárásunk helyessége iránt még inkább megnyugtató. — Jakab E. úr ugyanis hallgatag, sőt véletlen szerencsénkre egy ízben (Száz. 547. l.) nyíltan is elismerte, hogy a mi forrásunk az érintett hivatalos másolatokkal egyez, s csak három szabályzatnak, t. i. a munkánk 114., 351. és 428. lapjain közölt constitutióknak szövegében volt képes némi hibákat felfedezni. (Száz. 646. és 652. ll.) S vajjon miben állanak ezen hibák? Helyesírási eltérésekben, egyes szavaknak, egy ízben egy rövid, közömbös értékű mondatnak kihagyásában és abban,

hogy két-három esetben a hivatalos másolatban használt kifejezésektől eltérők fordulnak elő. De meg vagyunk győződve, hogy szakértő szem előtt a bíráló által kiböngészett eme hibák egyáltalán nem jelentkeznek olyanokul, melyek által az értelem megzavartatott vagy épen — mint bíráló (Száz. 653. l.) állítja — egészen elferdítettett volna; sőt ép ellenkezőleg, egyik úgynevezett hiba által az értelem még nyert is, nevezetesen azon hiba által, mely szerént a művünk 114. lapján levő constitutiók 5. pontjában »próbálna« (nem »próbálta, mint a Száz. 652. l. hibásan mondatik) szó tétetett, a hivatalos másolatban előforduló s a bíráló által sem értett »bocsuzza« szó helyett. Ugyanazon constitutiók 22. pontjában (116. l.) az »in praejudicium« helyett hibásan áll »ha praejudicium«; ánde ezen hiba is alig s bizonyára sokkal kisebb mérvben nehezíti a szöveg értelmét, semmint a mily mérvben nagyították, sőt épen elferdítik művünk hibáit a bírálatba becsúsztott sajtóhibák, a midőn p. o. a művünkben lévő »teremtettével, szöknék, bonumot« szavak helyett a bírálatban hibásan »temtettével, szöknél, bosszumot« szavak fordulnak elő.

Azon állítást, hogy a bűnbakúl odaállított gyűjteményben az év és kelet hiányzik, kézzel foghatólag megczáfolja munkánk szövege, melyben minden statutum keltének éve, sok helytt keltének helye s napja is ki van téve. De van okunk kételkedni abban, hogy a különböző időkben hozott statutumokat egybefoglaló hivatalos másolatokban minden egyes statutum kelte is tüzetesen ki volna téve, a midőn még az eredeti jegyzőkönyvekben is azt tapasztaltuk, hogy a régibb időkben kelt statutumok hivatalos összegyűjtése alkalmával gyakran csakis az évszám tartatott meg a nap elhagyásával. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy az eredetiről leírt sok statutumnak keltét biztosan meg sem állapíthattuk; mert a jegyzőkönyvben néha csakis az illető közgyűlés kezdő napja volt megjelölve, de nem az is, a melyen a statutum hozott. Egyébiránt, mivel nagyon ritka statutum bírhat a művelődés — s különösen a jogtörténet szempontjából oly kiváló érdekekkel és fontossággal, mint például egy hatalmas uralkodó trónraléptének, megkoronáztatásának, halálának, valamely szerencsés vagy végetes csatának stb. napja a politikai történet szempontjából: a kelet napjára nem nagy súlyt fektettünk; s hogy e miatt a közzétett statutumok bármelyike is hitelében, használhatóságában, vagy egyáltalán értékében legkisebb csorbát is szenvedett volna, azt Jakab E. úr behizonyítani még csak meg sem kísérlette.

Hanem hát. visszatérve a Kemény-féle gyűjteményhez, miért is tartja azt bíráló olyannyira megbízhatatlannak? Azért, mert azt »*örnökai, dedkalk, papok s mások*« másolták le (Száz. 647. l.). még pedig »*év és kelet nélkül, változtatva, sokszor rövidítve.*« De

ha megnézte volna ezen gyűjteményt, meggyőződhetett volna, hogy egy és ugyanazon kéz írta; s ha tudta volna, hogy ezen gyűjtemény épen a kir. kormányshéz levéltárában volt hivatalos másolatokról készült; és ha nem tétélezte volna fel a priori, hogy lelkiismeretes tudós a más által készítettett másolatot az eredetivel össze nem hasonlítja s hogy a tudományos céljára szánt kivonatokat akár az eredetiekből, akár másolatokból nem önmaga készíti, hanem mások által készítetteti: talán ő is másként vélekedett volna e gyűjtemény értékéről s nem jut azon kényszerhelyzetbe, hogy kárhoztató ítéletének helyességét oly, lényegileg egészen jelentéktelen hibák felemlítésével támogatassa, melyekről azt sem tudja, nem sajtóhibák-e, vagy a mi leírásunk avagy munkánk letisztázóinak hibái?

Viszont mi okon tarja Jakab E. úr megbízhatóbbnak a fölünk oly távol s hozzá oly közel levő hivatalos másolatokat? Úgy látszik azért. mert »itt« — nem is bennök (Száz. 653. l.) — »hivatalos testület mondja, hogy a másolat az eredetivel összevetettett.« Jaj, de az ily hivatalos másolatok korántsem »hiteles másolatok.« melyek t. i. úgy az alak mint a tartalom valódiságát bizonyítják. Azt Jakab E. úr sem állítja s nem is állíthatja, hogy e hivatalos másolatok változatlanul megtartották volna azon statutumok helyesírását s nyelvezetét, melyek eredetije sokkal régibb korból való, semmint magok a másolatok; de a tartalom hűsége tekintében sem nyujtanak azok oly föltétlen biztosítékot, minőt ő lát bennök. Hiszen, — mint maga említi (Száz. 643. és 644. ll.) — Vajda-Hunyadnak. főispáni *hivatalos* jelentés szerint, nem voltak constitutíói sem statutumai; Torda város hadnagya meg azt a jelentést tette a főispánnak, hogy »neki« (alkalmasint a városnak), nincsenek constitutíói, pedig hát hogy voltak, azt az illető eredeti jegyzőkönyvek bizonyítják; csak hogy persze nehezen jutottak volna azok munkánkba, ha e *hivatalos* jelentésekről tudomást szereztünk s rajtok megnyugodtunk volna. Ezt tudva, valóban nem képzelhetjük el, miként lehet oly föltétlen hitelt adni a hivatalos másolatok készítésével és egybevetésével megbízott közegek, bizottságok jelentésének, melyek még akkora hivatalos tekintélynek sem örvendettek, mint a főispán. Ez alapou, de ettől egészen eltekintve, már csak azért is, mivel a hivatalos másolatok és a mi forrásunk tartalma közt számba vehető eltérés nincs, bizvást gondolhatjuk, hogy a midőn ama hivatalos másolatokat fel nem használtuk, nem az Akadémia kiadványainak megbízhatósága, hanem fegfőlebb önmagunk ellen vétkeztünk, a mennyiben nem vehettük igénybe Jakab E. úr előzékenységét, melylyel köztudomás szerént az erdélyi adatokat, mint saját monopoliumát, rendelkezés alá bocsátani szokta.

III.

Azt is kimutatja s egész halmaz adattal bizonyítja a kritika (Száz. 649. l.), hogy az Akadémia szóban forgó kiadványa nem teljes.

Kár volt ennek bizonyítgatásán annyit fáradozni, mert sem mi nem állítjuk, sem bármely józan elméjű ember nem gondolhatja, hogy e kiadvány teljes; csakhogy e hiánnyal az Erdélyi Múzeum kéziratári gyűjteménye semminemű összefüggésben sincs. Sok statutum van nemcsak ebben, hanem az egyes törvényhatóságoknak általunk átvizsgált eredeti jegyzőkönyveiben is, melyeket, mint jelentékteleneket vagy mint korábbiak egyszerű ismétléseit szándékosan hagyunk ki, nehogy munkánk terjedelmét szükségtelenül gyarapítsuk; s bizonyára, lelkiismeretes kutatásunk daczára is, kikerülhették figyelmünket a sokszor nagy kinnal alig olvasható jegyzőkönyvekben olyanok, melyeket közölni érdemes lett volna; végre kimaradtak olyanok, melyeket eredetiben megtalálunk nem sikerült, de az Országos Levéltár hivatalos másolatairól közölhattunk volna. Csakis ez utóbbiak hiánya szolgálhat némi okul azon kifogásra, hogy munkánk nem teljes. A hiány azonban e részben sem oly ijesztő, minőnek bíráló úr festi, aztán meg nem is helyrehozhatatlan. Mert először is munkánk célja nem az, hogy abban minden statutum a legutolsó darabig, hanem, hogy *minden korból* a jog anyagát képező viszonyokra vonatkozó statutumok közöltessenek; e cél pedig munkánk jelen tartalma mellett is el van érve. S másodszor abban a községek statutumainak, melyek különben is csak illető törvényhatóságuk statutumainak keretén belül mozoghattak, úgy szintén a szomszédsági szabályoknak szorosan véve nincs helyök; mind a mellett — nem ugyan minden habozás nélkül — mégis elszántuk magunkat arra, hogy néhány kiválóan érdekest abba mutatványul felvegyünk; ámde a bírálatban munkánk nem teljességének bizonyítására felsorolt statutumoknak tulnyomó része ilyen munkánkba nem tartozó községi statutum, másik, csekélyebb része szomszédsági statutum, s egy harmadik része nem létező statutum. E szerint vajmi kicsiny tömegre apad le azon statutumok száma, melyeket a bírálat szerint közölnünk kell vala. E hiányon is munkánk utolsó kötetének függelékében annak idején segíthetünk.

IV.

Forrásidézésünk módjával is elégedetlen Jakab E. úr. Ezen elégedetlenségét igen kedélyes módon adja tudtára a nagy közönségnek. Előbb (Száz. 544. l.) megjegyzi, hogy a hol csak lehetett, az eredeti jegyzőkönyvekből vettük közléseink egyes

czimeit; elmondja (Száz. 544., 549., 550., 644. ll.) a helyhatósági szabályoknak egy jó hosszú soráról, a többi közt Udvarhely-, Maros- és Aranyosszékeiről, hogy eredetiből vannak közölve, s minduntalan zsémbel, hogy annyi meg annyi statutumot az erd. muz. kéziratgyűjteményéből vettünk ki: aztán hirtelen elkeseredik s panaszt tesz (Száz. 647. l.), hogy »*átalában* a kiadók forrásra utalása fölött bizonyos oraculum-féle homályosság és kétely borong,« a mi miatt nem tudja, hol keresse, ha meg akarná látni, az eredetit; kereken kijelenti, hogy »kiadók forrásidézése, forrásra utalása homályos és határozatlan« (Száz. 653. l.), sőt még a fölött is kételkedik, a miről előbb már meggyőződött, t. i. hogy az előbb érintett székey székei szabályait eredetiből közöltük. — Hogyan fogamzhatott meg lelkében ezen elégtelenség érzete, nem tudjuk; de elképzeljük. A munkához irt előszó I. lapjának olvasása alkalmával jóhiszeműleg megbízott azon állításunkban, hogy a törvényhatóságok levéltárait bejártuk s hogy másolatokat csak eredetiek hiányában használtunk; ezen bizalma egy ideig rendületlen is maradt, midőn látta, hogy lelkiismeretesen utalunk az illető levéltárra, jegyzőkönyvre, s a mennyeiben az lapszámozva volt. a lap számára is, hol az eredetit megkaptuk; miuthogy azonban ily körülményes utalás munkánkban roppant nagy számmal fordul elő s csak kivételesen maradt abban, önmagunknak vagy a munka egyes részeit letisztázóknak feledékenységből, valószínűtlennek kezdte tartani, hogy tőlünk ilyen sok időt és fáradságot igénylő munka kiteljék; mindinkább bele élte magát azon gondolatba, hogy mi csak az eredeti hollétéről szereztünk magunknak tudomást, vagy hogy abba legfőlebb beletekintettünk, s aztán fűhöz-fához fordultunk, hogy másolatra tegyünk szert, melyből a közlendő statutumot kiirhassuk. Más, járatlanabb kritikus alkalmasint azzal vetett volna véget kételyének, hogy próbára teszi idézésünket, a minek eszközlése, mivel az eredeti hollétét pontosan megjelöltük, nem is lett volna nehéz munka.

V.

Bíráló mulattató kedélyessége hirtelen ijesztő komolyságba csap át, mire azzal készíti elő az olvasót, hogy bírálatának közvetlenül az előbbire következő szakaszát ezen nagy hangzású felirattal látja el: »*Közjogi és helyesírási hibák, földrajzi botlások.*« (Száz. 654. l.) Mily értékes zsákmányt helyez kilátásba ezen szakasz czíme, s mily értéktelent nyújt mégis annak tartalma! Egyetlen egy közjogi hibát törekszik kimutatni, s ez sem sikerül neki. Hibáztunk. ő szerinte, abban, hogy »Szász grófi tisztság«-ról szólunk (Corp. stat. 632. l.), a midőn Erdély alkotmánya sem

- Szász grófságot, sem tisztséget nem ismer, hanem csak *Szász nemzet ispánját* és *ispáni hivatalát*, ez utóbbi szó alatt értetvén maga a *Szász nemzet ispánja és »segítő személyzete.«* — Tudtunkkal a német *Graf*-ot a magyarban *grófnak* szokás mondani, a *hivatalnok*, *tisztviselő*, *tiszt*, úgy szintén a *tisztség* és *hivatal* szokat is a közéletben felváltva ugyanazon értelemben szokták használni; épen ezért használják a szebeni »gróf« illetőleg »grófság« kifejezést nagy tekintélyű tudósok is (p. o. Hajnik I. Magyar alk. és jogtört. Pest, 1861. a 261. l., és Szilágyi Sándor. Erdélyország tört. 1866. a 45 — 47. ll.), s magok a törvények csakis szász »*Tisztek*«-et ismernek (p. o. Appr. Const. P. II. T. 1. art. 5. Cond. XIV. vagy Comp. Const. P. II. T. 1. art. 2. Cond. XVIII. stb.) Mindezeket megfontolva, könnyű átlátni, hogy egyrészt nem hibáztunk közjogilag, midőn a Szász grófi tisztség betöltésének módjáról szoltunk, s más részt mily képtelenségre vezetne Jakab E. úr komoly tanácsának követése, mert ennek nyomán így kell vala szólni: a szász nemzet *ispáni hivatalának* betöltési módja, a mi saját értelmezése szerint annyi mint »a szász nemzeti *ispán és segítő személyzetének* betöltési módja, -- vagyis képtelenség.

Helyesírási hibát egyetlen egyet sem említ, hanem felhoz három szót munkánkából, melyek nem egyeznek az eredetiben levő szókkal, a mit a legszigorúbb kritika is legfőlebb olvasási, de nem helyesírási hibának tudhat be; de kettőt ezek közül nyugodt lélekkel sajtóhibául ismerhetett volna el. (Ezek helyett: ad imaque, niteretur, t. i. munkánkban ad rinaque, intereretur fordul elő); aztán néhány kifejezést vesz elő, melyekkel legfőlebb műveiből nagyon jól ismert magyar nyelvérzéke ellen vétettünk; pl. óhajtotta volna, hogy a még mindig divatos *natió*, a közbeszédben gyakran hallható *nem tudni*, s a tudósvilágban technicus jelentőségű *laicus* kifejezések helyett a *nemzet*, *nem lehet tudni*, *nem szakember* kifejezésekkel éljünk.

Valamivel szerencsésebb volt bíráló a földrajzi botlások terén; itt alkalmas zsákmányul kínálkozott neki azon piczinyke kis ártatlan tévedésünk, mely szerint két jelentéktelen kis felső-fejérmegyei községet Alsó-Fejérmegyéhez számítottunk. Minthogy azomban ezen említést is alig érdemlő *egy* jelentéktelen elvétel egymagában nem volt méltó a »földrajzi botlások« címére, bíráló kénytelen volt társáról is gondoskodni, mely célból földrajzi botlásnak kereszteli azt, hogy a szövegben előforduló néhány szász községet a jegyzetben magyarul megnevezni szükségtelennek tartottuk, s hogy egyik jegyzetben (az 539. l.) sajtó- vagy tollhibából ez áll »*faluk*«, holott a szövegben csak *egy falu*-ról van szó.

VI.

A bírálat utolsó része téves és hiányos magyarázatainkat van hivatva kimutatni; de az egész nem sokkal több, mint aprólékos dolgokkal való pepeceselés, gyermekes kifogások és szörszálhasogatások vegyüléke; pl. helyteleníti hogy az invadiare szót pignorare szóval, a házából pecsételjék ki kifejezést *zárják ki*-vel, a parentela fogalmat családi összeköttetéssel, a postergalni igét megvetni, visszautasítani igékkel értelmeztük; fölöslegesnek tartja a *közkert* és *orda* szó magyarázását; megjegyzi, hogy az esztena nem a juhakol, hanem a juhnyáj gazdájának lakháza vagy kalyibája, hogy a pakulár nem juhásztor, hanem a major nyájőrző szolgálja, a plajás sem határszéli őr, hanem határszéli szoros-őr, út-őr; rossz néven veszi, hogy egy pár jelentéktelen szót nem értelmeztünk stb. A mily jellemzők ezen kifogások bírálónk tudományos, szellemi színvonalára nézve, ép oly érdemetlenek arra, hogy azokkal komoly ember foglalkozzék s időt vesztelgesen. Csak egy vád olyan a bírálat ezen részében, melyet külön szemügyre venni szükséges.

A Száz. 658. lapján ugyanis ez áll: »379. 420. lapon kiadók a kérdésre: kik lehetnek regiusok = királyi emberek? így felelnek: azon világi egyének, a kik mint idéző, vallató stb. biztosok járnak el s utalnak a Hármas T. K. II. r. 19. tit. 2. §-á-a. De a magyarázat újabb magyarázatot kíván.«

Ámde mi munkánk 379. l. az 1. jegyzetben - mint ezt az első mondat végére tett kettőspont is tanúsítja - sem nem kérdezzünk, sem nem felelünk, hanem egyszerűen arra nézve, hogy kik lehetnek királyi emberek, vagyis azon világi egyének kik mint biztosok járnak el, utalunk a HK. egy helyére, mint olyanra, mely e tárgyra vonatkozó rendelkezést tartalmaz s ekként a regiusi intézmény történetének kifejtése céljából felhasználható. Ha magyarázni akartunk volna, bizonyára nem elégedtünk volna meg egy pár szóból álló felelettel, de azzal sem, hogy — miként Jakab E. úr teszi — elmeséljük, miként lett valaki táblabíróvá. mikor s hogyan tettük le mimagunk a vizsgát, magának a megmagyarázandó jogintézménynek történeti fejlődését pedig egészen tekinteten kívül hagyva, csakis utolsó fejlődési szakát néhány odavetett szóval fölültesen írjuk le. Tehát nem mi magyarázunk tévesen és hiányosan, hanem a bíráló magyaráz tévesen minket, s hiányosan egy jogintézményt.

A többire nézve csak egész általánosságban jegyezzük meg, hogy célunk nem lévén a közlött források teljes feldolgozása. föladatunk körén kívül esett, úgy a bennük érintett egyes intézmények részletes kifejtése, mint egyes, különösen gazdasági tár-

gyak kimerítő technikai leírása. Ugyanazért elégnak tartottuk, hogy azokról a források megértésének könnyítése végett némileg tájékoztató fogalmakat nyújtunk, melyeket az irántuk érdeklődők csekély fáradsággal egészíthetnek ki. Az pedig, hogy mit kelljen forrásgyűjtemények közlétevéinek magyarázniok, nagy részt egyéni nézet és ízlés dolga: ugyanazon hely magyarázását az egyik szükségesnek, a másik fölöslegesnek tarthatja s viszont. Hogy e részben sem talált a mi nézetünk s ízlésünk a bírálóéval, sajnálkozással vesszük tudomásul.

Nem folytatjuk tovább észrevételeinket. Lelkiismeretünk már is hiában való időpazarlással vádol, a miért hogy ennyire is részleteztünk egy oly bírálatot, melyet nem alapos tudomány, hanem saját bevallása szerint (Századok 541., 659. lap) csak hazafias szándék és jóhiszeműség vezérelt oly munka becsének megítélésében, melyben a hazai tudomány javára értékesíthető kincsek egész halmaza van összehordva. De szükségesnek tartottuk e bírálat valódi jelentőségét felderíteni egyrészt azért, mert az, egy akadémikus tollából kerülván ki: nagyon alkalmas arra, hogy egy akadémiai kiadvány igazi értéke iránt a nagy közönség véleményét tévutra vezesse; másrészt pedig azért, mert hallgatásunkkal okot szolgáltathattunk volna olyan föltevésre is, mintha mi bíráló javaslatait elfogadni készek volnánk.

Végül, mivel Jakab Elek úr is bizonyára ismeri a mondást »timeo Danaos et dona ferentes,« azon reményben vesszünk búcsút bírálatától, hogy nem veendi tőlünk rossz néven, ha sok évi fáradságunkért ajándékol oda dobott dicsérő kifejezéseit elfogadni nem kívánjuk.

DR. ÓVÁRI KELEMEN.

DR. KOLOSVÁRI SÁNDOR.

A XI. és XII. századbeli Magyarországi Zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya. Hittudori értekezés. Írta Karácson Imre, győregyházmegyei áldozár. Győr, 1888. 8-rét, 137 l.

Az egyházi zsinatok szabványai általában, különösen pedig egyes országok részleges zsinatainak határozmányai a történetbúvárra nézve rendkívül becses forrást képeznek; mert nemcsak az illető ország egyházi viszonyaira vetnek élénk világot, hanem híven visszatükrözik annak erkölcsi és cultur állapotait is. Nem csoda tehát, hogy a magyarországi egyházi zsinatok pragmatikus és összehasonlító történetének megírása is már több oldalról nyilvánuló óhajnak, sőt akadémiai pályakérdésnek képezte tárgyát, anélkül azonban, hogy eddig eredményre vezetett volna. Annál

melegebben üdvözljük tehát szerzőt, ki fentcímzett értekezésével e téren a kezdeményezés dicsőségét szerezte meg magának. De épen azért, mivel kezdeményező kísérlettel és természeténél fogva szűkebb keretű hittudori értekezéssel van dolgunk, nem szabad szerzővel szemben túlkövetelőknek lennünk és művében egy szakszerű tudományos monographia minden kellékeit keresnünk. Ezt szem előtt tartva, bátran mondhatjuk, hogy szerző feladatát derekasan oldotta meg. Egy tájékoztató bevezetés után a XI. és XII. századbéli magyarországi zsinatokat részletesen ismerteti, folyton szemmel tartván az ugyanazon időben külföldön tartott zsinatok határozmányait. Az e korra vonatkozó történeti adatok gyér és hiányos voltánál fogva, természetesen nem képes az egyes zsinatok idejét, helyét és határozmányainak szövegét teljes biztossággal megállapítani; de teljesen ismeri az ezen kérdésekre vonatkozó irodalmat és kritikai tehetségre valló önállósággal mondja ki fölöttök véleményét. Igen érdekesen, sőt gyakran meglepően mutatja ki szerző a magyar zsinatok határozmányainak külföldi forrásait, melyek gyakran szóról-szóra vannak a magyar egyházi törvényekbe átvéve. Igen tanulságosan fejtegeti különösen a papi nőtlenség és a házasság fölbonthatlansága intézményeinek a szigorú törvényesség felé való fokozatos fejlődését. Nem tudok azonban szerzővel teljesen egyetérteni, midőn az e téren mutakozó régibb lazább fegyelmet kizárólag a görög egyházi jog befolyásának tulajdonítja. Újonnán megtért népeknél épen e két pontra nézve kezdetben mindig nagy ingadozás mutakozik, és az ily népek főpapjainak mindenütt hosszú és türelmes küzdelmébe került, míg a kath. egyház elveit teljes diadalra tudták emelni. (Lásd erre nézve: Moy, Das Eherecht der Christen bis zur Zeit Karls des Grossen. Regensburg, 1833.) Így volt ez a nyugot-európai népeknél is, csak hogy ezek néhány századdal előbb tértek meg, mint őseink, és így a XI. és XII. században már megállapodott egyházi étellel bírtak. Különösen ami a házasság abszolút felbonthatlanságát illeti, ebbe az ellenkezőhöz szokott pogány népek csak nagy nehezen tudtak beletörődni. Innen magyarázható meg, hogy nálunk még a XIII. század elején is, midőn tehát a szigorú egyházi felfogás már legalább egy egész századig teljes érvényben volt, még mindig találkozunk az ellenkező gyakorlat egyes jelenségeivel. Így pl. olvassuk a váradi regestrum 240. §-ában, hogy egy András nevű házasság férfi fogadalmából Jeruzsálembé készülvén zárandokolni, elútazása előtt nejét felhatalmazta, hogy újból férjhez mehessen, mit a káptalan minden megjegyzés nélkül jegyzékbe foglal. Ugyanazon regestrumban (lásd 45. 139. 315.) ismételten találkozunk főesperesek (archidiaconus, archipresbiter) gyermekeivel is; de ezek alatt valószínűleg

felszenteltetésük előtt született gyermekeket kell értenünk; azon Opus nevű győri kanonok pedig, ki 1210-ben kelt végrendeletében netalán *születendő* gyermekeiről intézkedik (Árp. Okm. I. 105.), és így kétségkívül házasság életet élt, minden valószínűség szerint csak a kisebb rendekkel volt fölrüházva. De bár mint álljon is a dolog, ezek mindenesetre egyes elszigetelt esetek, melyek talán inkább visszaélések, mintsem a görög felfogás érvényesítései voltak. — Szent István királynak a papok vádlóira és ellentanúira vonatkozó (III.) szabványát én szerzőtől eltérőleg úgy értelmezem, hogy azoknak csakugyan kifogástalan életű családapáknak kellett lenniök, ha t. i. világiak voltak, mi egyrészt azon szándékból, hogy számuk korlátoztassék, másrészt azon feltevésből rendeltetett, hogy a családapa már csak családjának jólétére való tekintetből is jobban fog őrizkedni a hamis vádolástól és tanúskodástól. Nem ellenkezik ezzel a következő (IV.) pont, mely így hangzik: »Testimonium laici adversus clericum nemo recipiat. *Nemo enim clericum quemlibet in publico examinare presumat, nisi in ecclesia.*« Itt ugyanis a »testimonium« alatt nem tanúvallomást, hanem tanúvallomásokról felvett nyilvános *okiratot* kell érteni, milyennek valamely pap ügyében való kiállításától a világi hivatalos közegek el voltak tiltva, minthogy a papoknak ügyei a templomban, vagyis az egyházi bírák előtt voltak elintézendők.

A szabolcsi zsinatnak az úgynevezett kalandos társulatokról szóló szabványát én akként magyarázom, hogy az azokra vonatkozik, kik a társulat *pénztárából* valamit jogtalanul eltulajdonítanak, vagy köteles tagdíjukat be nem fizetik. Mert, hogy az ily társulatok csakugyan birtak közös vagyonnal, az kétségtelenül kiderül pl. Pál zágrábi püspöknek 1370. évi szabályrendeletéből (Fejér, Cod. Dipl. IX. 4. 250.), mely részletesen meghatározza, hogy ki mennyit tartozik a társulat pénztárába fizetni. — Az esztergomi zsinatnak »nullus festivitates vendere presumat« rendelete csekély véleményem szerint a bizonyos ünnepeken nyerhető *bűcsúval* való tűzérkedést, nem pedig az ünnep megtartása alól való felmentést tiltja.

Még néhány apróbb tévedésre szeretném szerzőt jóakárolólag figyelmeztetni, melyek magukban csekély jelentőségűek ugyan, de egy tudományos értéktől miben bosszantólag hatnak. Így pl. szerző a különféle Corpus Juris-ok beosztását, úgy látszik, nem ismeri, azért azokat többnyire helytelenül idézi. Így mondja egy helyen: »A niceai stb. zsinatok határozatait megtaláljuk Justinian Novelláiban, a Codex Justinianusban és a Corpus Juris Romanumban« (így romani helyett), mintha a Novellák és Codex nem képeznék a Corpus Juris Romani kiegészítő részét.

Még furcsábban van a magyar Corpus Juris-szal, melyet úgy látszik, egész terjedelmében Verbőczy munkájának tart, mert így idézi: »Lásd Verbőczy, Corpus Juris Tripartitumát, melyben ezek (Sz. István, Sz. László és Kálmán király törvényei) mind felfedezhetők.« Más helyen pedig azt mondja, hogy Sz. Istvánnak Imre fiához intézett atyai intelmei csak a nagy király iránt való kegyeletből foglalnak a »*Tripartitumban*« helyet. Azt sem tudom megérteni, hogy miért nevezi szerző Sz. István törvénykönyvét folyton »*Decretales*«-nek (egyes számú birtokkraggal: Sz. István decretalesének, decretalsét, decretalesében stb.), vagy Sz. Lászlót »*Decretale*«-nek, holott a Corpus Juris-ban Decreta (Decretorum) felírást viselnek. Decretales (értsd litterae) alatt a pápai döntvényeket, főleg a IX. Gergely, VIII. Bonifác és V. Kelemen kánon-gyűjteményeiben foglaltakat értjük; a Decretale szó szintén mást jelent, mint a mily értelemben szerző veszi.

De ezek, mint mondtam, csak csekélységek, melyek a műjeles voltából nem vonnak le semmit. Azért melegen ajánlom szerzőnek, folytassa tevékenységének megkezdett irányát és lépje meg a magyar tudós közönséget mielőbb a magyarországi zsínatok pragmatikus és összehasonlító történelmével.

DR. V. Gy.

A rumän történetírás újabb jelenségei.

Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung.

(Wien und Teschen. Verlag der k. k. Hofbuchhandlung. Karl Prochaska. 1886. 8-dr. 1—252 ll.) Ez a czime Hunfalvy Pál rumän-kérdésben írt, általam ismertető művének.

Megigérttem volt, hogy e, történetírásunk mélyein járó tudósunknak a rumänekről németül írt minden művét sorban megismertetem, azért, mert azokat meggyőző alapossággal írottaknak tartom, mert, hogy azokat a művelt magyar közönség ismerje, szükségesnek vélem, s hogy a bécsi német kiadásokból meg nem ismeri, meg vagyok róla győződve. E kérdéssel ma csaknem egyedül a tudósunk foglalkozik, pedig minden szakember tudja, hogy az egész nemzeti és államlétünket érdekli. A közönyt föl kell rázni, az ügy iránt meg-megújuló enlékezésbe hozás és tárgyalás útján érdeklődést kelteni fel; mert — amint már megjegyeztem — történeti dolgokban az elhallgatás beleegyezésnek vagy a meggyőzetés elismerésének jeléül szokott vétetni.

Kimerítően ismertetem meg a könyvet, rendszerét nyomról-nyomra követve, azért, hogy abban csaknem mindenütt igen élethevágó fejtegetések fordulnak elő, és hogy olvasóim inkább őt hall-

gassák beszélni s ellenfeleivel tudása hatalmas fegyvereivel vitatkozni.

Előszavában hivatkozik 1883-ban megjelent: *Die Rumänen und ihre Ansprüche* című könyvére, s az olvasó elnézését kéri, ha tán akkor elmondottakat is kell érintenie; mert — úgymond — nem hiszi, hogy e műve olvasói ama másikat is bírják, s aztán ebben új dolgok és egyének is fordulnak elő, a mik az érintést szükségessé tették.

Bevezetésében Hunfalvy a rumán irodalom történelmi termékeivel ismerteti meg, elszámolja Densusianu Miklós — régebben brassói oláh ügyvéd — most bukaresti elsőrangú román tudós és romániai tud. akadémiai tag 1880. és 1884-ben Bukarestben megjelent néhány művét, Xenopol, jassy-i egyetemi tanárnak a *középkori rumäneket* és Roeslernek a *trajanusi dáciai rumäneket tárgyazó tanulmányjáról* írt művét, Major Péternek a budapesti rumán ifjúság által 1883-ban kiadott munkáját; s hogy olvasóit a rumán irodalom termékeire nézve inkább tájékozhassa, alapúl Xenopol francia művét veszi, s a többieket mintegy ahhoz kapcsolja, de egyúttal saját észrevételeit is megteszi.

Ezután Balcesku bukaresti oláh tudós rumán történetírói felfogását adja elő, hozzá kapcsolva Major Péter nézeteit és tanait ugyanarról, a melyekben Densusianu szerint az *eddig rumán történetírási iskola nézetei vannak kifejezve*. Xenopol igyekszik úgy Balcesku felfogását, mint a Major eszméit történetileg megállapítani, de — jegyzi meg Hunfalvy — a hol az a rumán történetírási iskola eddigi felfogásától eltávolzni látszik, Densusianu kritikai megjegyzéseiben durva rendreútasításban részesül. Hunfalvy azt is megjegyzi, hogy a rumán történetírási eddigi felfogás ellen eddigelé Roesler, Miklosich, Tomaschek és ő írt. Xenopol valamennyi ellen irányozza írását, s törekvése az, hogy a rumének *Erdélyben való elsőbbségökből* származtatott minden követelése jogosultságát történelmileg igazolja. A rumán történetírás Klio-ja — így végzi bevezetését Hunfalvy — 1780-tól fogva ül a rumán történetírás szövőszéke mellett, szövi az ó-rumán történetet, s jutalmúl érte — *Erdélyt kívánja* . . . Vizsgáljuk meg: méltó-e a szövet a jutalomra. Ha jól megvizsgáljuk azt, s a részrehajlatlan igaz történettel összehasonlítjuk, látni fogjuk, hogy sem az anyag, sem a szövet nem valódi. Azok az ismeretek, melyeket ő hocsát az olvasó rendelkezésére, a rumán történetírók irodalmi piacra vitt áruját a tárgyilagos igazságot kereső történetírás előtt olyannak fogja bizonyítani, a mi irányzatosan s előre kitűzött célra készül, s főleg a politikai izgatást tartja szem előtt.

Ezután Hunfalvy a *rumán-kérdés irodalma történetére* tér át, említi, hogy a rumének latin eredetű nép; ismeretes volt régóta.

nem kellett most feltalálni; a byzáncki írók itáliai eredetű telepesek tartották, Bonfini, Opitz, Toppeltin rómainak s Traján telepesei közvetlen utódinak; így vélekedett Gibbon és Ranke, ellenkezően Benkő, Sulzer és Roesler. Anonymus, Béla király névtelen jegyzője, új elméletet állított fel, a mit Major Péter és Sinkai János rumän történetírók dolgoztak fel s tártak népek és a tudós világ elé, s nyomaikon járnak: Balcesku, Densusianu és Xenopol — Roesler előtti rumän írók.

Hunfalvy Xenopolnak *Történelmi talány* vagyis *a rumänek a középkorban* című műve lényegesebb részei ismertetését bocsátja előre. Xenopol szerint a rumäneket helytelenül vélték sokáig törökönek, görögnek, szlávoknak; ők ezek közül egyik sem. Megismerésök nehézsége abban van, hogy 270-től Kr. u. az 1200-ik évig a rumänek létének semmi írott documentuma nincs. (4. l.) De mivel Trajan Daciában colonizált s ama coloniák utódai ma is őseik országában vannak, természetesen állíthatónak véli, hogy azt soha el sem hagyták. Erdélyt és M.-ország egy részét — így adja elé elméletét Xenopol — nagyszámú rumän lakta, s ma is ott többségben van; az utóbbi ideig gyalázatos rabszolgaságban éltek, leigázoik a magyarok, székelyek és szászok, s ők *mint az ország legrégibb lakói, a történelmi jog nevében* más bánást követelnek. A jog eszméje oly hatalmas, hogy azok is hivatkoznak rá, a kik azt lábbal tapodják. Ezért támadtak a rumän ellen ellenfeleik. A rumänek a római colonizálás tényét hozzák fel bizonyítékkül; de sok római író állítja, hogy azok a telepesek Moesiába vándoroltak ki, s mivel középkori krónista vagy oklevél nem említi a rumänek középkori ottlétét, azt következtették belőle, hogy azon ország a XIII. századig — a mikoriak az első és legrégibb oklevelek — lakatlan volt, s így a magyarok és németek (szászok), a kik azt ama század előtt elfoglalták, régebbi lakók, mint a rumänek, a kiknek, mint történelmi jogra nem támaszkodható, később bevándorolt népnek, meg kell elégedni maguktól választott sorsukkal. Midőn e felfogás elterjedett, a rumänek nem voltak tudományosan úgy előkészítve, hogy azt megczáfolják; de a míg ők a kérdés vitatásától távol tartották magukat, akadtak a távolban tudósok, a kik komolyan állították ama nézetet, hogy a rumänek hazájukat soha el nem hagyták. A kezdetben gonosz szándékulag támadt kérdés napjainkban — midőn a történelmi jog az elnyomást nem igazolhatja — tudományos jelleget vett. (6. l.)

Hunfalvy ezekre megjegyzi: hogy ebből a rumän eredet meg nem tudható, komoly írók soha nem tartották a rumänt törökönek, görögnek és szlávoknak. Amint ők legelőbb 976. a Balkán-félszigeten feltűntek, a byzáncki írók *vlak*, *blak*, *mysiai*, *italiai colonista* néven nevezték; Niketas Choniates, Isaak Angelos császár íródeákja

1190. azt írta, hogy a régi *trákok és mýsiaiak* most *vlak-oknak* neveztetnek. Kinnamos, a történetíró, a ki mindig a Manuel Komnenos császár kíséretében volt, 1170. itáliai colonistáknak mondja. A XV. század latin írói is, mint Aeneas Sylvius, a ki később II. Pius név alatt pápa lett, a vlakokat latin eredetűeknek írta, s nevöket a telep fejének, egy Flaccusnak nevéből jötteknek vélte. Bonfini. Mátyás király történetírója is római colonistáktól származtatja. Opitz 1622-ben Erdélyben élt német költő. Toppeltin 1667-ben élt száz író szintén. Utóbb Vopiscussal akarja igazolni nézetét, a ki így írt: »Aurelianus Provinciam trans Danubium, Daciam, a Trajano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit« — ezt a szász író így olvasta: »*Sublato exercitu, provincialibus reliquit*« t. i. a római szokások szerint élő lakosoknak hagyta az országot. De — jegyzi meg Hunfalvy — hogy nem ez ama mondatnak igaz értelme, kitűnik az utótételből, mely így hangzik: »*abductosque ex ea populos, in Moesiam collocavit.*«

Gibbon tiszta és vegyületlen rómaiaknak írta a rumäneket, de ő — mondja Hunfalvy — szintoly kevéssé tudott oláhul, mint Opitz és Toppeltin, s kevéssé törődött ezek történetével, bárha történetíró volt is, a mi a két első nem volt. Gibbon nem is adta jelét semmi nyomozásnak, hanem d'Anville-re hivatkozik, a ki szintén csak általános szólamokat használ s bizonyítás nélkül mások állításait mondja után.

Az embernek csodálkoznia kell, hogyan állíthatja Xenopol, hogy a *keleti rumänek* vagy *vlakok* mint a nagy latin faj egy ága e század egy új felfedezése. Amit mindig állítottak, századunk nem tekintheti új felfedezésnek. s meg vagyok győződve — jegyzi meg Hunfalvy — hogy Ranke is, midőn állítja, hogy a midőn a római telepek Moesiába szállítottak, a dák vidékek már románizálva voltak, a mint ezt azon országnak mai napig fenmaradt nyelve igazolja — nem ért új felfedezést. Ranke statistikájára Hunfalvy megjegyzi, hogy a midőn Erdélyben 207,713 szász, (csak 170,000) s 608,154 magyar is van, oly történetírónak, minő Ranke, nem kellene a német Schulverein nyomán járni s *országos nyelveknek* csak a *rumänt* mondani, hanem az országos nyelvek *egyikének*. (9. l.)

A rumäneknek a római colonisatio után Erdélyben lakása folytonosságát — írja Hunfalvy — tagadják Benkő, Sulzer, a ki Moesiából származásukat állítja és Roesler. Xenopol ezekre a névtelen jegyzőt és Fessler Ignác legújabb művét idézi, a kik őket *egykor Erdély urainak* írják, a kik csak 1437-ben győzettek le s tétettek rabszolgákká a magyarok, székelyek és szászok által. (11—12. ll.) Ennek alaptalansága hátrább lesz kimutatva, itt csak azt jegyzi meg Hunfalvy, hogy a walachokról vagy rumänekről a XIII-ik századig mitsem tudnak, a byzáncki írók a XIV-ikben is

Ungrovalach-oknak írják, vajdájukat a szláv oklevelekben *Ungrovalachia vajdájának*, püspöküket *Ungrovalachia püspökének* nevezték s *Románia új királyát* még 1881-ben is *Ungrovalachia* = Magyarország primása koronázta meg. (12. l.) A rumäneek történeti helyzetére új elméletet állít fel Béla király *névtelen jegyzőjének* 1746-ban megjelent krónikája, melyben el van mondva, hogy mikor a magyarok mai hazájukat elfoglalták, ott találták Zalán, Mén-Marót, Gelu és Glad fejedelmeket. A rumän történetirók ezekkel összekötötték a magyar- és erdélyországi oláhokat, a három utolsót oláhnak állítva. Tehát csak száz év előtt s csak ez alapon kezdődik az ő Erdélyben való régibb lakásuk tana és hite, melyhez makacsul ragaszkodnak, holott a *névtelen* krónikáját kétes hitelűvé teszi az, hogy ő semmit sem tud Leo Sapiens-ről, sem Constantinus Porphyrogenitus-ról, nem ismeri Arnulf német császárt, sem Svatoplukot, a hatalmas morva fejedelmet, valamint Simeon bolgár fejedelmet sem. Sőt jellemző — jegyzi meg Hunfalvy — hogy az 1746. előtt író Kantemir és Uraki oláh tudósok sem tudnak semmit 886-904. körül virágzott oláh nagyokról és fejedelmekről. De a *névtelen* krónikája megjelenése után, csakhamar 1791. az oláhok panasziratában már említve, magyarázva és kibővítve vannak annak oláh hercegekről és fejedelmekről szóló meséi és önnagyizoló hagyományai. (13—15. ll.)

A mit Xenopol az oláhoknak 1848. előtti leigázott állapotáról ír, mindaz illik az ország bármelyik nemzetiségéhez tartozó jobbágyokra, kivéve a szabad székelyeket és szászokat. Sőt Hunfalvy példát idéz, hogy az oláh földesur volt és nemes, s oláh jobbágyai közt magyarok is voltak. A nagyváradi és fogarasi két gör. kath. oláh püspök Vulkán Sámuel és Klein Sámuel, úgy Sinkai György és Major Péter történetirójuk is oly nemesek voltak, mint a magyar korona bármely más nemesei. Vallás tekintetében pedig a magyarországi rumäneeknek sokkal jobb volt állapotja, mint a protestánsoknak Magyarországon vagy Ausztriában és Csehországban. A mit Xenopol Sinkairól és Majorról írt, hogy velők a magyarok rosszúl bántak, hogy Sinkai egész életében szükségét szenvedett, tanainak és elveinek vértanúja volt, sőt művét megégetni akarták volna, Hunfalvy a román történetírási iskola költeményének és hazugságának mutatja ki, (22. l.) s mint jellemzőket jegyzi meg Sinkairól, hogy ő saját önkénye szerint nevezte legelőbb az oláhokat *daco-románoknak*, (*Gentem placuit noumihisolum, sed et aliis Daco-Romanum appellare*); Major román vagyis latin-oláh orthographiájáról pedig azt, hogy ő e művével sokat tett arra, hogy az oláhok magukat *rómiaiaknak* higgyék és tartsák; ő tanította, hogy a római classikusok latin nyelve a grammatikai, mesterséges nyelv volt, a nép valódi nyelve ellenben az, a mit az

oláh nép ma is beszél. (20. l.) Major — írja Hunfalvy — úgy mint Sinkai történetírók voltak, s az első a *Rumének kezdete Daciában* azaz *Erdélyben* című művében úgy adja elé az oláhokat, mint vegyületlen római népet s Erdély legrégibb lakóit, leírja azoknak állapotát a magyarok honfoglalása előtt és után, ezért nemzete fiaiól a rumän történetírás Mózeseként dicsőítettetett. Major mutatta meg — szerintök — a rumän nép dicsőséges itáliai-római eredetét, hogy ők latinok s Traján fiai, ő mutatta ki népöknek régiségét s folytonosságát Erdélyben, valamint azon jogokat, melyek őket mint legrégibb népet megilletik. (21. l.)

Ezeket — jegyzi meg Hunfalvy — nemcsak a Major történeti művét kiadó pesti rumän ifjuság így hiszi és vallja, de maga Densusianu is. A rumän történetírásnak becsületére válik — mondja ő — hogy Majornak az ó-római időkorrról való azon nézetét, hogy a dákok részint kiirtattak, részint az országból elmenekültek, elannyira, hogy a római vér a dákkal össze nem vegyülhetett, csaknem az egész mai tudós-világ, sőt azok is helyeslik, a kik a római korszak utáni történetekre nézve vele és az egész rumän történetírási iskolával ellenkező nézetűek. De ez iskola — Hunfalvy szerint — melyet Densusianu némi tudósi önérzettel emel ki, bizonyára nem 1871. t. i. Roesler *Rumänische Studien* című tanulmánya megjelenése után alakult, annak már Major ideje óta léteznie kellett, sőt ez iskola alakulására befolyással kellett Sinkai műveinek is lenni. (22. l.)

Itt Hunfalvy a *rumän történetnek rumän felfojdását* tárgyaló részére megy át, s előadja kivonatossan a rumän történetíróknak a rumän eredetről, Daciáról, Erdélyről s abban a rumänek ős lakosságáról írt és tanított nézeteit.

»Balcesku — mondja ő — tanítja, hogy a római colonisták — a kik a műveltség magas fokán állottak — Erdélyben, ezen adoptált hazájokat nem védték a 274-ben berohanó góthok ellen, hanem magukat a Kárpát-hegyek közé vonták vissza, s ott fenntartották nemzetiségöket és függetlenségöket. (30. l.) Balcesku szerint a góthok után a rettenetes hunnok, gepidák, avarok, bolgárok, bessenyők és kunok a IX-ik század végéig Daciát átbarangolták, de azért az ország még sem lett néptelenné. S nehéz időkben Erdély (Ardeal) havasai voltak a menekült rumän nemzetnek menhelyei. De e barbár berohanások közt sem feledkeztek meg emberiségi küldetésökről: a földművelést megismertették a barbárokkal, kereskedeésre és művészetre szoktatták, szóval: polgárosították őket. (31. l.)

»Major Péter szerint is a dákok vagy megsemmisítették, vagy az országból elpusztultak, úgy, hogy a római colonisták Daciát a Tiszától kezdve, a Bánátot a Dunáig, úgy szintén

Erdélyt, Oláhországot és Moldvát a Feketetengerig benépesítették. A colonisták — úgymond Major — nőkkel, gyermekeikkel együtt jöttek be, s más népekkel házasság útján sem vegyülvén, vérök s fajuk tisztaságában maradtak fenn. (30. l.) Tovább ismét írja: hogy a római colonisták a góthokkal jó, a hunnokkal barátságos viszonyban éltek. Attila és hunnjai mind Daciában, a rumének országában születvén és lakván, tudtak rumänül, nem a grammatikai és mesterséges nyelvet, de a nép nyelvét, (31—32. ll.) A hunnokat a gepidák, ezeket a longobárdok és avarok váltották fel, s elvonulásuk után a rumének egyedül maradtak Dacia, azaz Erdély birtokában.

»*Balcesku* azt állítja, hogy a kereszténységet a bolgárok is a rumänektől vették át, sőt uralkodóikat is a rumének közül választották. A törököknek 1392. meghódolt második Bolgárország is rumän volt. (33. l.) Az avarok birodalma felbomlása után a rumének a IX-ik században a Dunán innen a régi Daciában több államot alkottak, egyet Gelu Erdélyben, Mén-Marót Biharban, Glad a Bánátban, s e fejedelmeket a magyarok nem győzték le, de kezet adtak nekik s őket szövetségeseiké tették, azután Tuhutumot, Hora fiát (vajjon a tudós rumän író nem az 1784-ki oláh lázadás fejének őseül tekinti Horcát. Tuhutum atyját?) fejedelmökké választották. Tehát sem legyőzve, sem meghódítva, hanem politikai szabad egyezés szerint fogadták be a rumének a magyarokat saját országukba. (33—34. ll.)

»*Major* szerint az avarok 568. Daciát elhagyván, Pannóniába költöztek át, a rumének egyedül maradtak ott s kezdettek küljebb terjeszkedni, de később a magyarok egyik vezére, Tuhutum által legyőzetvén: (tehát *Balcesku* állítása e pontban nem való) őt a rumének fejedelmökké választották. A mint korábban a hunnok, kétségkívül Tuhutum is beszélt rumänül; mert Moldvából jövéen, ott rumének közt élt. (34. l.) Tehát a rumének fogadták maguk közé a magyarokat, s azért, mert magyar fejedelmet választottak, nem kellett magyarokká lenniök, mint a magyarok sem lettek németekké azért, hogy német fejedelmök volt. (35. l.) A rumének mindenütt többségben voltak, s később mégis parasztokká, szolgálkká lettek, s bár a XII., XIII., XIV. században elnyomóik ellen többször támadtak fel, de a szerencse soha sem kedvezett nekik. Egyébiránt — jegyzi meg Major — e fölkelések nem annyiban voltak a földesurak ellen irányozva, mint inkább a nemzeti érzület föllázadása volt a szolgaság vagyis a magyar uralkodás ellen, s célja a nemzeti függetlenség. (37. l.)

»*Balcesku* — ezzel egészen ellenkezőleg — azt írja, hogy a rumének sorsa a magyarok alatt kezdetben kedvező volt: meg volt tartományi alkotmányuk saját hercegeik alatt, s ezek szövetség-

gesei voltak, nem alattvalói a magyaroknak. Nem is volt egész Erdély alattuk, a déli részben ott voltak Fogaras és Omlás rumän herczegségek. északon Máramaros és Radna. A magyarok inkább hadi táborhelyeket képeztek. mint országot és népet. Kivülek ott volt még keleten a hegyek között néhány székely horda, székekre oszolva, demokratiai intézményekkel. s csak 1143-ban jöttek be a szászok. de a rumänek azután is többségben voltak s birtokjoguk önérzetét a XIII-ik századig megőrizték. (35. l.)

»Major ezt másképp adja elé. Szerinte Szent-István Gyula rumän vezért legyőzvé. Erdélyt Magyarországgal egyesítette, s a magyarok akkor kezdettek ott letelepedni. A székelyek -- szerinte -- szlávok. a kik a rumänekkel együtt laktak ott Gelu és Mén-Marót birodalma szomszédságában, s szláv nyelvöket úgy vesztették el. mint a magyarok közé jutott kunok a maguk kunnyelvét, s idővel magyarokká lettek, mint szintén az Egervölgyben levő francziák is lassanként elmagyarosodtak. (36. l.)

»Balcesku szerint a X. XI. században elé állott két rumän független állam: Oláhország és Moldva. A rumänség itt láthatóbbá lett. A viharos középkor három részre szakította ugyan a régi Daciát; ezek voltak: Erdély a Bánáttal, Oláhország és Moldva. De a régi egységre való visszaemlékezés a rumänségben folyvást élt. Ezt elsőben Mircse, azután István rumän vajda próbálta megvalósítani. Minél több vérbe került, annál hőbb volt a nemzetegység utáni vágy s annál terhesebben volt elviselhető a szolgaság, a mit Mátyás, a rumän király kedvezései sem tudtak enyhíteni, mert az erdélyi nemesség neki, mint rumännek nem engedelmeskedett. sőt fellázadt ellene. I. Lajos annyira ment, hogy a nemességnek nyilván jogot adott a rumänek kiirtására. (39. l.) E sors türhetlen volt. Ezért lettek az 1438. és 1514-ki fölkelések. (38. l.) A nemzeti egység nagy eszméje általános népérzelem volt a rumänek közt; az volt, a mi ma is: egy jog és egy kötelesség! Ez az egyetlen eszköz arra, hogy az idegenek (érti a magyarokat) uralmától megszabaduljanak. S erre csak egy hatalmas rumän kard kell. (39. l.) De isten büntetése utólréte a zsarnokokat 1526. Mohácsnál. (40. l.) Ennek daczára a zsarnokság tovább tartott, s Erdélyben mind nyomasztóbbá lett. (29. l.) A rumänek gyűlölsége a magyarok zsarnoksága ellen megtestesült Mayláth Istvánban és Békes Gáspárban. Rares Péter Moldva uralkodója pedig 1528-1544. között tizszer rontott be Erdélybe. pusztítva, s a rumänek örökölt birodalmát visszakövetelve. Ezt tették az utána következett vajdák is 1550., 1552., 1553., 1556. és 1557-ben. A Kárpátokon innen és túl levő rumänek megemlékezve közös eredetökre és közös nemzeti érzelmökre. valahányszor a Kárpátokon feltűnt a rumän hadi zászló, egész Erdély megrendült: a

rumának reménytől eltelve, zsarnokaik félelmökben
(41. l.)«

Eddig a rumän történetírók műveinek kivonatos ismertetése. Szándékosan adta — mondja Hunfalvy — Balcesku és Major történelmi felfogásukat minden észrevétel nélkül, hogy az olvasónak fogalma legyen azon képről, a mit azon tudós írók Erdélyről és a rumän kérdésről olvasóik elé festenek. . . .

I.

Az előbocsátottak után Hunfalvy *kritikai észrevételeit* adja elé I.—X. pontban, és pedig I. azon kérdésre: kivonultak-e a római colonisták Daciából mind vagy kiirtattak? vagy pedig maradtak közülök ott?

Balcesku szerint — a mint láttuk — ott maradtak, a barbárok túlsúlya által elnyomattak s mégis megőrizték nemzetiségüket és függetlenségüket; Major szerint a dákokat mind egy lábíg kiirtották s a római colonisták nőkkel, gyermekeikkel egész a Feketetengerig telepítették be Daciát s a barbárok között tiszta római életet folytattak. Írják ugyan római történetírók, hogy Aurelián császár visszavonta legióit, de csak a rumának ellen-ségei mondhatják, hogy a mai rumának későbbi századokban a Dunán túli tartományokból jöttek volna be. A hazai föld, a hol születtek, oly kedves volt előttük, hogy bizonyára a legnagyobb rész benmaradt. Hadrián császár, Aurelián utóda is akarta kiűresíteni Daciát, de visszatartották tőle, hogy annyi rómaid a barbárok dühének ne tegyen ki. Xenopol is lehetetlennek tartja a teljes kiűresítést s történelmi adatok alapján állítja, hogy Daciából 270. után római coloniák többször menekültek, de mégis mindig elegenden maradtak, sőt ismét újak költöztek oda. Így állította vissza Decius 249-ben Apulum városát, a mit *Restitutor Daciarum* czíme igazol. Xenopol harczol Roesler ellen is, a ki Eutropius tanúsága nyomán azt mondja, hogy Dacia a hosszas háboru miatt férfaiában megfogyatkozott (*Dacia diuturno bello Decebalii viris fuerat exhausta*); de több oka van Major ellen írni, a ki egészen kiirtottaknak tanítja a dákokat, mint Roesler ellen, a ki tekintetbe veszi azon római feliratokat, melyek romanizált dákokról tanuskodnak. Ezeket Xenopol is felhozza, s Hunfalvy vele egy véleményen van akkor, midőn ő a tartomány topographiájára súlyt fektet; mert a míg a rómaiak az ott talált *Aluta, Marisius, Tibiscus, Tysia, Pyretos, Samus, Grisia, Gilpit* dák folyóneveket megtartották, s a Ptolemaios által fentartott régi dák városneveket csak hét új római városnévvel szaporították, u. m. *Ulpiana, Salinae, Praetoria Augusta, Aquae, Frateria, Ulpia Trajana* városnevekkel: meg-

győződhetünk, hogy egy ország topographiája nem maradhatott volna fenn, ha az azt alkotó nép más nép által helyéről teljesen kiszorítottatott volna. De a topographiára nézve meg kell különböztetnünk — jegyzi meg Hunfalvy — hogy az emberi lakhelyek változók, de a természeti tárgyak nem, s ezek közt legfontosabbak a vizek. Ezek neve vándorol egyik néptől a másikhoz még akkor is, mikor a városnevek már végképen eltűntek, s az a körülmény, hogy római uralom alatt dák városnevek maradtak fenn, erős bizonyíték a dák népnek teljes ki nem irtatásáról. (43—44. ll.) Xenopol azt is mondja, hogy a megmaradt dák nép annyira romanizálódott, hogy vallása is csaknem egészen eltűnt. Szerinte a városoknak kétféle lakosai voltak: az *aristocratiai*, mely a bevándorolt római polgárokból állott, a kik a dákok magasb társasági elemeivel összeolvadtak és a mezzei lakók (Landbewohner), a földmivesek és pásztorok, a kik a románizált dákoktól és a római legiók veteránjaitól származtak. A városi nép elszaladt a barbárok elől, a városok tehát néptelenekké lettek; de az utóbbiak visszahúzódtak a szomszédos hegyek közé, a honnan régi lakhelyökre ismét könnyen visszatérhettek. S minthogy nincs rá példa, hogy egész nép elhagyja hazáját s máshová költözzék, következik, hogy Daciából is csak a gazdagok költöztek ki, a tömeg, a nép ott maradt. De ez a szegény nép feliratokat nem hagyott maga után; következöleg — jegyzi meg Xenopol — azon érv, a mit némelyek Erdély rómaiak által benépesített voltának folytonossága ellen a római feliratok megszűnése tényéből vonnak, annyira nem komoly, hogy megczáfolni sem kell. Hogy emelhettek volna azon szegények, a kik a hegyek mélyeiben rejtőztek el s pásztorokká lettek, halottaiknak fényűző siremlékeket!? sat. (44—45. ll.)

Az új dák benépesülés kérdésében Xenopol és Major nem egyeztek. Major minden dákot kiirt s Erdélyt és a mellette levő ország-tartományokat tiszta római vérű néppel tölti be, mely magát szazadokon át tisztán fentartotta. S az egész rumán történetírási iskola vele egy nézeten van — írja Densusianu — mely Xenopolt az igazi rumán történetírók sorából kitörli. Azon nem-rumán történetírók, a kik Roesler *Studien* című könyvét megczáfolni akarták, hivatkoztak Mommsen előadásaira, melyekben Daciának valamennyi római provinciák közti kivételes helyzete állítólag ki van emelve és a római nép ott lakásának folytonossága magyarázatot talál. Elöttem fekszik — jegyzi meg erre Hunfalvy — Mommsen *Római Történetének* V-ik kötete, s abban ez olvasható: »A császár újból mint győztes vonult be Decebal elleneséges fővárosába, mely az utolsó pillanatig végzetével küzködött, s midőn minden el volt veszve, életének önmaga véget vetett. (167.) Traján bevégezte a harczot, mely nem vívatott többé a nép sza-

hadságaért, de léteért. Az ország jobb részeiből a benszülött nép kiűzetett, s később a bányahelységek Dalmatia hegyei közül is, nagyobbára azonban Kis-Ázsiából behívott, nemzetiség nélküli népséggel telepítették be. Némely tájakon mégis megmaradt a régi lakosság s nyelvét is megtartotta. Ezen dákok, mint a határokon kívüli néptörzdek (Volks-Splitter), még később Commodus és Maximilianus alatt is sok bajt okoztak a rómaiaknak. A Dunavonal határvédelme Daciának római provinciává átalakulása következtében nem tolatott ki oly messzire, a mint az várható volt, sőt a tulajdonképeni védvonal megváltozása nem is következett be, de az új tartomány, központon kívül eső állomásként úgy tekintetett, mint a mely közvetlenül csak délről a Dunánál függött össze a római birodalommal, a többi három oldalról a barbár országokba nyúlt be. (46. l.)

Hogy Mommsen a római feliratokat s a római provinciák történetét egy kissé ismeri — jegyzi meg Hunfalvy — azt Densisianunak és a rumán történetírási iskolának el kell ismernie. Az ő története szerint pedig a Dalmatiából és Kis-Ázsiából Erdélybe behozott népesség, melyhez Italiából legkisebbnyi rész sem járult, minden inkább, mint tiszta római. Itt tehát téved a rumán történeti iskola Densisianuval és Majorral együtt, az általuk excommunicált Xenopolnak ellenben részben igaza van. Erdély valóban latin eredetű mostani népe tehát nem származik Traján colonistáitól. Arról, hogy melyik néposztály maradt meg az országában a római legiók elvonulásakor? a következő fejezetekben lesz szó. (46. l.)

JAKAB ELEK.

*A magyar politikai irodalom történelméről. *)*

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Mindazon intézmények között, melyekkel a hatalom birto-
kosai a közszellem egyesülését, a népek derekasb kifejlődését, a politikai eszmék gyökeresb átalakulását haladásukban feltartóztatni ügykeztek, alig van egy is, mely mind eredetére, mind rendkívüli hatására nézve érdekesebb volna a vizsgálatra, mint a *censura*. A szellemi fejlődés ujjaszületésének köszöni létét s századokon keresztül gátolja az eszmék haladását. A vallási villongások korában kezd föltünedezni, hogy azután a politikai eszmék harcának legyen megfőkezője. Mind azokra, a kik gyakorolták, mind

*) *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Irta Ballagi Géza. Budapest, 1888. VIII, 847. l.

azokra, a kik zsarnokoskodásait szenvedték, egyaránt lealázó. A gyámoltalan, erőtlén társadalom egyik legjellemzőbb eszköze s ama századokon keresztül uralkodó siralmas nézet érvényesítője, mely az eszmék haladásának chinai falát az erőszakban látta egyedül. Soha sem volt talán egyetlen törvénytelen s jogtalan intézmény is, mely gyűlöletesb lett volna a szellemi munkásokra, s a melyhez mégis erősebben ragaszkodtak volna mindazok, kik a felvilágosodást útjában megállíthatni hitték, hogy a hatalomnak továbbra is kizárólagos birtokosai maradjanak.

Valóban ez utóbbi szempont, mely sokkal szorosabban összefüggött a rendi társadalomnak elválasztó s leronthatatlanoknak hitt védsánczaival, mint a hogy az a felületes vizsgáló előtt feltűnik, okozta legkivált, hogy a hatalom tényleges birtokosai miért nem engedték ki kezökből századokon keresztül a censura fegyverét. Az által, hogy a felvilágosodás egyetemes elterjedését gátolták, hogy a nemzetnek, mint politikai egésznek, szellemét elnyomták, azt az önérdek szülte felfogást ügykeztek meghonosítani, hogy a rendi jogoknak kizárólagos élvezője továbbra is csak az az osztály maradhat törvényesen, mely azokat az egész közép-koron át gyakorolta.

A magyarországi censura a XVI. század nagy átalakulásainak szüleménye. A vallásbeli eszmék megújításának akar folyvást határt szabni, sőt, ha lehetséges, azt végkép elnyomni. A kath. egyház irtózott a szellemek vezetését átengedni az újítóknak, a kik túlságos hatalmát elviselhetetlennek tartották s az emberi jogoknak addig kizárólagos gyakorlóit el nem ismerhették továbbra is ilyenekül. A fejedelem támogatta a kath. egyháznak régi hatalma megtartására irányuló kitartó küzdelmét s a szellemi haladás vezetésének jogát csakhamar önmagának kívánta fentartani. Innen van, hogy a censura gyakorlásában körülbelül egészen Mária Terézia uralkodásáig milyen nagy zürzavar észlelhető, főleg ha számbaveszünk azon fontos momentumot, hogy a magyar törvényhozás szintén magának vindikálta a sajtó körüli intézkedés jogát. A kath. írók helyzete — a dolog természete szerint — éppen annyira volt kedvező, a milyen szerencsétlen volt a protestáns íróké. Ott az uralkodó hatalma védpaizsul szolgált, emitt üldöző fegyverül. Akár előleges, akár utólagos censurát gyakorolt a fejedelem s vele a kath. egyház: a protestáns írók mindenkép szenvedték zsarnokságát, mert ezek el nem ismerhetvén annak törvényességét, emberi joguk érzetében folyvást kezükben tartották vallásuk védelméért, terjesztéséért harczoló fegyverüket, a vitákban kiélesült tollat, a melynek forgatásában hova-tovább nagyobb ügyességet tudtak kifejteni, mint a kath. írók. Sőt a protestáns egyház, hogy a szét-húzó irányokat lehetőleg egy csomóba egyesítse, hogy a saját

keretén belül az egységet megóvjá: átvette a censura jogtalan intézményét, először csak annyiban, hogy a tekintélyesb püspökök, professorok approbatióval láttak el néhány könyvet, de később egyes prédikátorok, sőt egyes városi hatóságok egész rendszeresen is gyakorolták az előleges censurát. Az a szenvedélyes, elkeseredett vita, a mely tovább egy századnál Magyarország majd minden szellemi harczosát elfoglalta s a mely a furor theologiaet folyvást magasra felcsapó lángokban láthatta: mintegy önkéntelenül rávezette a hatalom kezelőit a censura intézményének törvényes szabályozására. A fejedelmek úgy hívék, hogy a vallásfelekezetek közti békesség biztosítása épen úgy uralkodói joguk, mint az állam tekintélyének védelme. Decretumaik folyvást is e szempontokból indulnak ki; de az a tény, hogy úgy a könyv-vizsgálat jogát, mint a privilegiumok ajánlását a jezsuiták gyakorolták, a fejedelem intézkedéseit egyáltalában nem kedveltethette meg a protestánsokkal. Egész I. Lipótig a bécsi censura volt irányadó a magyar sajtó termékeire. Csak ekkor szűnt meg ez idegen hatalom jogköre. I. Lipót kinevezte az első állami könyvvizsgálót, Szentiványi Mártont s a még mindig zürzavaros fogalmak a censura gyakorlására ettől fogva kezdtek némileg tisztulni. I. József ugyan nem töltötte be helyét, mikor Szentiványi meghalt, de ő is osztozott előzőinek ama felfogásában, hogy a censura legfőbb gyakorlója maga a fejedelem. Annyi bizonyos, hogy — a mennyire az eddigi vizsgálódások nyomán véleményt alkothatunk — a censura fölötti jogot a kath. egyház sohasem engedte kiesni kezéből, épen úgy nem, mint a fejedelem. Az állami és egyházi censura már kezdetben kezét fogtak egymással, hogy megbénítsák, tétlenségre kárhoztassák a szellemeket, a melyek élénken érezték a haladás, a reformok szükségességét. De mind az állami, mind az egyházi censura jogköre csak a szokáson és gyakorlaton alapúlt egészen Mária Terézia uralkodásáig, a ki a reformok vezetését uralkodói kötelességének ismervén: az állami censura intézményét rendszeresítette.

Ő is meghagyta az egyházi censurát, a mely még szigorúbb, még igazságtalanabb lett; de szervezte az állami censura intézményét, mely hatalmát úgy előlegesen, mint utólagosan egyiránt kegyetlenül gyakorolta. A kath. egyház erélyes védőre talált benne s lenézőleg, megvetőleg viselkedett a királynőtől is többször *eretnekeknek* nevezett protestánsok iránt. Legelőkelőbb tagjai egyetértettek abban, hogy a protestánsok eddigi jogait elkobozzák. S ehhez a bevezetés abban nyilvánult, hogy a primás tanácsára a külföldi eretnek könyvek behozatalát szigorúan megtiltotta az uralkodó s a protestáns írókat is a jezsuiták terve szerinti censura igájába fogta. Részletes utasításokat dolgoztatott ki arra

nézve, vajjon milyen eljárási módozatot állapítsanak meg a kinyomtatandó könyvvel. Althán váci püspök utasításaiban, a melyek a revisorok számára készültek, először találkozunk a politikai kérdések vizsgálóra nyomósabban kiszabott censurái merev szabályokkal. A kath. egyház közegei mintegy törvényt akartak az emberi szellem felfogása elé szabni. Eleinte úgy látszott, hogy e szabályok csak a vallásos iratokra vonatkoznak, de később, a mint az utasítások a gyakorlatban érvényesültek, a politikai kérdések vizsgálóinak is be kellett látniok, hogy gondolkodni a józan ész törvényei szerint ez úttal lehetetlen. A nyomdászoknak nemcsak a theologiai, jogi és orvosi vagy philosophiai művek nyomtatása volt szigorúan tiltva addig, míg az illető szakreferens arra az engedélyt meg nem adta, de még az úgy nevezett humanus tárgyakkal sem volt szabad e nélkül foglalkozni. Sőt olyan könyvnek az utánnymatása, a mely már egyszer engedélyt nyert, szintén csak a legmagasb engedéllyel volt véghez vihető. Az uralkodó azt vélte, hogy valamely könyv utánnymatása a tudományokra, a nyomdászatra s a kereskedelemre egyaránt szegyenletes. S csak akkor vélte megengedhetőnek, ha az összes példányok elfogytak, vagy a megmaradtak ára túlságos magasra volt czigázva. Különben a körülmények szerint szigorú büntetéssel járt.¹⁾

De a mi Mária Terézia uralkodását különösen jellemzi e tekintetben: az az ő könyvrendőrsége kifejtett munkásságában nyilvánul. A könyvrendőrség főleg a megjelent könyvek példányainak elkobzásában fejtett ki nagy ügyeket. Ezekről jegyzéket vezetett, a mely jegyzék azután nemcsak szigorúságának, de együgyűségének is fényes bizonyítéka. Még hagyján, hogy e jegyzékbe Mendelsohn *Phaedonja*, vagy Süßmilch *Göttliche Ordnungja* is belé kerültek, de az már igazán komikus színben tűnteti föl a könyvrendőrség eljárását -- hogy Ballagi szavait idézzük, — hogy 1777-ben magát a katalogust is beleiktatták a tiltott könyvek jegyzékébe, »nehogy abból a rossz emberek a rossz és az okos emberek az okos könyveket megismerjék.«

A censura e szervezett s részletesen körülírt szellemirtó munkájára visszahatásnak kellett következnie. S valóban II. József sajtóügyi rendeleteit abban a korban igazán szabadelvűeknek mondhatjuk. Uralkodását a felvilágosult fejedelem azzal kezdte meg, hogy a sajtót felszabadította az őseitől reá rakott súlyos s elviselhetetlen bilincseiből. A szabad vizsgálódás tért kezdett foglalni a szellemekben. A fejedelem maga sem tett kivételt a nyilvános bírálat alól. Semmi sem mutatja inkább az ő felvilágosodott felfogását a szabad vizsgálódást illetőleg, mint az

¹⁾ Maria Th. als Gesetzgeberin. Von Au. Hermann. Wien, 1888. 75. l.

a felelete, a melyet a sajtó elleni panaszokra adott. »Ha rosszak e kritikák — így szólt — maguktól feledésbe merülnek, ha ellenben jók, mindnyájan tanulhatunk belőlük.« Elgondolhatjuk, de különben történeti tények is igazolják, hogy ily felfogás mellett mily óriási működést kellett kifejtenie az immár jogait visszanyert vizsgálódó szellemeknek s mennyi balvélemény, mennyi tévhit, szűkkörű felfogás ostromoltatott a józan észnek eddig tétlenségre kárhoztatott fegyvereivel. A protestánsok hálásaknak mutathatták magokat a fejedelemtől nyert engedményekért s bármit mondjanak is az ő abszolút uralkodási rendszeréről: ez engedmények sokban enyhítették kivált a protestánsok szemében a nemzet történelmi jogain ütött sebeket.

II. Lipót uralkodása is ebben a szellemben kezdődött. A kath. egyház újra vissza akarta nyerni a szellemek vezetésének jogát úgy, a mint annak majdnem kizárólagos gyakorlói voltak Mária Terézia alatt. De az idők sokat változtak s a magyar törvényhozás szintén érvényesíteni akarta jogait, a melyeket kezéből a régebbi fejedelmek törvénytelenül kivettek. Igazában még csak most kezdte a magyar törvényhozás belátni, hogy az a számtalan decretum, a melyeket több mint kétszáz év alatt fejedelmeink oly serényen küldözgettek az országba, hogy azok a szellemi munkások mindennemű gondolatainak szárnyát szegjék, — sokkal mélyebben nyúl a nemzet életébe, semhogy azokat tovább is tétlenül nézhesse. Jónak látta tehát a sajtószabadság megszorítását, a mi csak egyoldalúlag nyilatkozott ugyan, mert csupán a protestánsokat érte, de e tény kétségkívül nagyon jellemző a mult század utolsó tizedében hirtelen fellobbant magyarság reformtörekvéseire. Valóban mi nagyon sokáig voltunk arra kárhoztatva, hogy »megérjünk« a sajtószabadságra. A mult század utolsó tizedének eleje tanúja volt a nemzetiség erősb kifejtésére irányuló lángbuzgalomnak, tanúja volt a nemzeti egység, a nemzeti összetartás szilárdulására való törekvésnek, az önálló, független Magyarország jogainak védelmére megindult eszmeharcznak, a melynek heve nem egyszer a túlságba is átcsapott s lehetett néhány hangot hallani, a melyek csak forradalmi idők hangjai: de semmi nem mutatja, hogy a sajtószabadságra való vágy igazán élénk, igazán nagy s határozott lett volna. Bizonyára a közelebb mult tíz év története, a mikor a bilincseiből felszabadult sajtó túlságai sokakat elkésérítettek, az ekkori felfogás szerint, szomorú tanúságot nyújtott a törvényhozásnak, mely a sajtószabadságról a mostani értelemben tudni sem akart. A felekezeti szellem mintegy visszahatásúl a József császár alatt mutatkozó egyenlőségre, erősbülni látszott, s a protestáns írókra gyakorolt censurai megszorításokban nyilvánult. Így jött létre az 1790/1: 26. t. cz., s az

1791-ki vallási törvénynek 56-ik articulusa. Ez utóbbi különösen fontos a censura természetének, hogy úgy mondjuk, benső változásában. A vallásos könyvek nem lesznek a könyvvizsgáló bizottság vizsgálatának alávetve. Eddig a censurai szabályokban még ha politikai kérdésekre vonatkoztak is, főként a vallási érdek mutatkozott döntőnek: most íme egyszerre épen a vallásos könyvek nem tartoznak a censura jogkörébe. Nevezetes változás, a melyet talán az idők jelétül is vehetünk.

De nemcsak az országgyűlés, a megye rendének felfogása is rendkívül téves volt a sajtószabadságot illetőleg, sőt magoké az íróké sem volt sokkal különb. Megegett, hogy maga a vármegye gyakorolta a censurát, a mire egyik igen jellemző példa az, hogy Biharmegye megégettette azon emlékiratot, a melyet Sauer és Kende káptalani követek abból a czélból írtak, hogy tiltakozzának a nagyváradai káptalan tulajdonát képező néhány községnek a Hajdúsághoz való visszacsatolása ellen. Révai is, ki ekkor az akadémia ügyében buzgólkodott, az akadémiára kívánta ruházni a censura gyakorlását. Szóval a sajtószabadság iránti közfelfogás még sehogysem tudott megtisztulni, mikor Ferencz a trónra lépett, a ki alatt a könyvvizsgálók minden erejüket a forradalmi eszmék meggátlására fordították. E végből kivált a vámhivataloknak volt szigorú utasításuk, hogy a határra érkező könyvszállítmányokat gondosan átvizsgálják. Majd a helytartótanács is királyi jognak declarálván a nyomdák engedélyezését: fiscalis actióval fenyegette eme felségjog ellen vétkezőket. Erre kivált a megyék föliratai birták a helytartótanácsot, a melyek a nemzetet becsmérő könyvek ellen feljajdultak. Volt néhány hazafias szellemű s szűk látköréből kiemelkedett megye, a melyek a szóban vagy írásban való vitatkozás szabadságától várták az előhaladást. Érdekes példáját beszéli el ennek Kazinczy egy 1793-ban kelt levelében. A megyei rendek a censura megszorításának mind ellene voltak, Sauerén, a nagyváradai préposton kívül, ki ékes beszédben fejtegette, hogy mily sok rossz következhetik a sajtószabadságból az államra és vallásra egyaránt. Kazinczy elismerte, hogy rossz következhetik, de az is igaz, hogy »az a kevés rossz, a mit a proelum szabadsága húz maga után, azt a sok rosszat és nagy rosszat, a mit a proelum tilalma szül, véghetetlenül fölülmúlja.« Bessenyei pedig azzal érvelt, hogy hát tiltsuk el a szőlőművelést, mert részegség és gyilkosság következhetik belőle, mire hangos hahotába törtek ki a megyei rendek. Ellenben Abaújban, Barsmegyében stb. világosan feltűnt, hogy a könyvvizsgálat jogát határozottan királyi jognak declarálták.

Ily körülmények közt mi természetesb, mint hogy az uralkodó az őseitől gyakorolt könyvvizsgálati jogot kizárólag magának

tartván fönn: újra szervezte a censura gyűlöletes intézményét, a legapróbb részleteket is meghatározva s körülírva, hogy a nyugat felvilágosult nemzeteinek eszméit befogadni Magyarországot lehetlenné tegye. Ismeretes, hogy ettől fogva mily szigorúságot fejtett ki a censura az írókkal és nyomdászokkal szemben s hogy Ferencznek az 1795-ben kibocsátott általános könyvvizsgálati rendelete mily sok ideig útját szegte a szabad gondolkodásnak, az eszmék fejlődésének. Mikor a megyék kezdték belátni, milyen kétélű fegyvert adtak az uralkodó kezébe gyámoltalan, gyarló felfogásukkal: már minden késő volt. Magyarországnak évtizedeken át nyögnie kellett a censura merev szigorának igája alatt, míg később a haladás fékezhetetlen vágya azt némileg enyhíthette.

Ime néhány nagy vonásban a nemzetiségünk derekasb kifejlődését hátráltató censura története. A kit a részletek is érdekelnek: olvassa el Ballagi Géza könyvét, a melynél több világosságot egyetlen munka sem vetett e különösen fontos, de jogtalan intézmény fejlődésére. Nem annyira az adatok bőségével, hanem okoskodása komolyságával, szabatosságával, előadásának világosságával, tisztaságával s helyességével hat. Nagy ügyességet mutat a kritikai fegyverforgatásban. A szabadelvűség legnemesb eszméi vezérlik gondolkodását s óvják meg az elfogultságtól, jobbára egyéb tévedésektől is. Előszeretettel foglalkozik egy-egy korszak politikai küzdelmeivel, együtt gondolkodik egyik-másik főszereplőjével s egészen beleéli magát amaz eszmék harczába, a melyek a mult századbeli Magyarországot mozgatták. — Mi komoly figyelemmel ügyekezünk e munka szellemébe hatni; mérlegeltük az író felfogását, kritikai becsléseit, okoskodásának erejét s szilárdságát s jobbára ama meggyőződésre kelle jutnunk, hogy Ballagi Géza a lehető legalkalmasabb szempontból ügyekszik nézni a politikai írók munkásságát, a melynek nem tartózkodik megadni a megillető dicséretet s érdeme szerint méltányolni a csekélyebb jelenséget is, mely belevegyült a kimagasló szellemek sokoldalú működésébe. Igazolva látuk azt, a mit munkája előszavában mond: »Merem állítani, hogy a rokonszenváltal ép oly kevésbé engedtem megvesztegetni itéletemet, a mint viszont nem tett elfogulttá egy vagy más esetben az ellen-szenv sem.« Pedig felfogásának iránya, szellemének egyenessége nem egyszer volt erős próbán ama mindenoldalú törekvésben, a melyet a felszabadult, vagy legalább megkönnyített sajtó emberei támasztottak a mult század utolsó felének végén. Nem egyszer érezhette magát szinte elkábúlnak abban a hirtelen kitört zajban, mely csak a sokáig elnyomott szellemek féktelenségéből származhatott. De ő derekasán megállta helyét. A lehiggadt ítéleteket alkotó ész nyugalomával nézte a nagy, fontos és kevésbé fontos vagy épen jelentéktelen tényeket, mindegyiknek kijelölve helyét s

mindegyiket szerves részül igyekezve illeszteni az egésznek keretébe. A tények csoportosításában nem kevesebb ügyességet mutat, mint azoknak mérlegelésében. Minden rangú forrásait sorrendbe állítja nem chronologiai egymásutánban, hanem ama tárgy szerint, a melylyel foglalkozik. Mindez aránylag elég könnyűnek látszik a szegényes politikai irodalomnak II. József császár előtti történetében, de innentől fogva, az adatok roppant halmazában kelle helyes nézőpontokat felállítania, mert a hazafiság felgyúlt lángja, a visszahatás ereje minden valamire való ember kezébe tollat adott s mindenki akarta saját véleményét hallatni.

Valóban a magyar politikai irodalom ekkor kezd igazában föllendülni. Az az előtti kor politikai eszméi között van néhány kimagaslóbb, nagyobb szellem munkája, mint például Eszterházy Miklósnak az ellentétek kiegyenlítését célzó röpiratai, vagy Zrínyi Miklósnak *Az török áfium ellen való orvossága*, mely utóbbit kétségkívül jó ideig az első rangú hely illeti meg, sőt a Kollár ismeretes műve, melyben a nemesi jogok arányos megoszlása mellett száll síkra s melyben a közterhek aránytalan s igazságtalan felosztását támadja meg »nagy eruditióval s megragadó ékesszólással,« szintén kiváló becűnek mondható: de az elzárkózott szellemek szűkkörű felfogására egyik sem gyakorolhatott hathatósabb, határozottabb befolyást. Csak a Mária Terézia uralkodására következő korszak lehetett igazán tanúja a politikai, vallási, kormányzati, közigazgatási kérdések ama sokoldalú fejtegetésének, a melyre II. József felvilágosult szelleme nyithatott utat, adhatott ösztönt. A szabad vizsgálódás joga csak e korban kezdte elfoglalni igazi helyét, nem tartózkodva magának a császárnak megítélésétől sem, mire az előtt irodalmunkban talán egyetlen példát sem találunk. Valóságos verseny indult meg az írók közt s egyik a másikon mindenkép túl akart tenni szabadelvű felfogásban, mely aztán sokszor túlzásba is csapott.

A magyar irodalom terén lázas munka hangjai lettek hallhatók csakhamar. József merész tervei s azok végrehajtása felzúdították a nemzetet. A nemesség és papság opponált, de hasztalan. Az új idők emberei újjongtak örömeikben s a mily érdeklélssel várták a pápa utazásának eredményét, ép oly igaz öröm fogta el őket, mikor Józsefnek a kath. egyházra vonatkozó rendeletei nemcsak nem változtak, de még súlyosbították a kath. papok helyzetét. A protestánsok kezdenek bízni a jövő fejlődésekben annál inkább, mivel néhány kath. író maga elismeri, hogy az igaz hit diadalát, a vallásegyesülés eszméjének megtestesítését csak türelemmel lehet kivívni. Bartholottus és Vitola iratai fényes bizonyosságok arra nézve, hogy a szabad vizsgálódás rövid idő alatt mily magas szempontokra emelkedhet, ha semmi sem korlátoz az igazság

őszinte szeretetében. Az abszolút igazság mértékét tudják ez írók is alkalmazni, hogy a kath. egyház hibáit s a többi felekezetek érdemeit párhuzamba hozhassák s valóban nem közönséges jog-érzülettel kellett bírniok, hogy abban a korban, paplétükre, ily elfogulatlanul gondolkoztak. Ily felfogás lassankénti meghonosítása útját egyengette a türelmi pátensnek, mely a József szabad-elvű szellemének kétségkívül legfényesebb bizonytsága. Igaz, hogy a mily mértékben magára vonta a fejedelem e rendelettel a protestáns írók rokonszenves figyelmét, ép annyira maga ellen zúdította a kath. írókat; de ez a tényen mitsem változtat s a meny-nyiben visszaéléseket támasztott, e visszaélések nem a fejedelem felvilágosult szelleme, hanem a vallásügyi bizottságok rovására esnek. A sajtóban jóformán csak Szeitz Leó mer nyomósabban kikelni e liberális valláspolitikai irány ellen, mely kivált a *Fantasten und Predigeralmanach*-ban jutott veszedelmes túlzásra. Ez almanach pellengérre állítja a kath. egyház főembereit s trivialis kifejezésekkel illet mindenkit, a ki csak a szabadelvű felfogásnak túlzó híve nem volt. 1783-ik évfolyama, ¹⁾ mely Ballagi G. kezébe nem jutott, Batthyány primást akarja kigúnyolni, ezzel végezvén néhány sornyi jellemzését:

Mais en Hongrie
Est la Theologie
Encore barbarie.

Ilyenek ellen nem csodálhatni, ha az erős kath. érzésű Szeitz a vitatkozásnak, gúnynak minden fegyverét felhasználja, hogy a maga felfogását igazolja. Ő ez uralkodó áramlatnak meghatározottabb s legbátrabb ellensége, de hatása — természetesen — az ellentábor számos ügyes fegyverforgatóival szemben csak csekély lehetett.

József császár reformtörekvései, míg a visszahatás be nem következik, nem igen találhatnak őszinte bírálókra. Alkotmány-ellenes reformjai, a melyeknek súlypontja a nemzet közérzetén kívül esett, nem lehettek népszerűek. De annyi bizonyos, hogy a protestánsok mégis kedvezőbb színben itélték meg e reformokban nyilvánuló szabad szellemét a fejedelemnek, mint a kath. írók. Ennek oka a türelmi rendeletben kereshető, mely a protestánsok vallásszabadságának erős támasza volt. Ebből ugyan nem következtetjük, hogy József uralkodása a protestánsokat kielégítette: de annyi kétségtelennek látszik, hogy e tény nagy mértékben

¹⁾ Katholischer Fantasten und Predigeralmanach auf das Jahr 1783. — Ezt, valamint az alább idézett röpiratok nagy részét, melyek Ballagi G. kezébe nem jutottak, Széll Farkas úr szivességéből használtam, a kinek a mult század röpirataiból is gazdag gyűjteménye van.

kedvezett a prot. írók bírálatának. Ezt Ballagi is kénytelen elismerni, bár az ellenkező felfogású Pulszkyt hatásos érvekkel czáfolja. Még a török elleni hadjárat folytatására irányuló fejedelmi elhatározásnak is, mely pedig a megyékben erős reactiót keltett, felhasználván a kedvező alkalmat, hogy a nemzet jogos kívánságait egész őszinteséggel föltárják az uralkodó előtt. — akadtak dicsőítői, a kik abban az isteni hatalom kezét vélték fölismerhetni. A *Rede von der Herrschaft Gottes*. . . ¹⁾ című irat szerzője azt igyekszik bebizonyítani, hogy a fejedelmek tettei, a melyek a hatalom túlkapásának vagy rossz tanácsok gyümölcseknek látszanak, voltakép az isteni gondviselés működésének kifo-lyásai, a melyek vagy az érdemlett bűnökért való megfenyítésre, vagy jobb állapotok teremtésére czéloznak. Az emberi természet csak nehezen tűri a hatalmak önkényű rendeleteit, mert egyéni szabadságát korlátozzák: de Nándorfehérvár visszavívása kibékítheti a nemzetet a szenvedett sérelmekért, viszontagságokért. A fejedelem maga is tudja, hogy a győzelem Istentől jön: azért az oltárhoz siet legelőször is, hogy hálát adjon Istennek, a kinek segítségével sikerült legyőznie a gőgös ellenséget, a ki századokig sajgó sebet ütött hazánkon. Ama gondolatnak, hogy a hatalmasok tetteit Isten vezeti, meg kell nyugtatnia a nemzetet s engedelmességre taníttania az alattvalókat a fejedelem iránt. A *Loudons* ²⁾ névtelen írója azért dicsőíti a kegyes és jó fejedelmet, hogy oly ügyes és nagy hadvezért tudott kiválasztani magának czélja kivitelére, mint Laudon, a ki felszabadította hazánkat, megjutalmazva mintegy a magyaroknak M. Terézia védelmében tanusított önfeláldozó vitézségét. Hálát adhatunk Istennek, hogy oly dicső században élhettünk, a melynek nagy szellemei József és Laudon az emberiség egén örökké tündöklenni fognak. Ugyan e felfogás jut kifejezésre Plachy András párverseiben ³⁾ is később, a melyek szerint bármilyen nagy dicséret sem éri föl II. József igaz érdemeit. A költők csak könyeikkel áldozhatnak örök emlékének, mely annál nagyobb tiszteletben részesül a magyarok közt, minél jobban feltűnik a szabadságnak halhatatlan fénye.

¹⁾ Rede von der Herrschaft Gottes über die Herzen u. Unternehmungen der Menschen vorzüglich der Könige bei dem am 18. Okt. 1789. wegen der glücklichen Eroberung Belgrads gefeierten Dankfest, gehalten von Joh. Molnár 1789. 8°. 44. l.

²⁾ Loudons. Ehrendenkmal. Abgelesen in der litterarischen Gesellschaft zu *** Im Jahre 1790. 8. r. 76. l.

³⁾ Piis manibus Josephi II. Aug. regis Hung. ap. in Synodo aug. et helv. conf. redivivi sacrum. Auctore Andrea Plachy, deputato et senioratu Thurotziensi pro Synodo aug. Conf. 1791. Budae. 8. r. 14. l.

Ismeretes azonban, hogy e felfogás ellen József császárnak még életében erős visszahatás keletkezett, mely még élesebb lett, mikor a császár hült tetemeit eltakarították. A nemzetet megrázódtató reformtörekvések a történeti jog folytonosságával, a melyhez hazánk híven ragaszkodott, kiáltó ellentétben állottak s a megindult küzdelem igen hevesnek s hatalmasnak mutatkozott. A francia forradalom jelszavait többen hangoztatni kezdték. Pestmegye pedig nem tartózkodott kijelenteni, hogy mivel az elhunyt fejedelem alkotmányunkat megsérté, sőt azt eltörlé: a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre. Ily körülmények közt Lipótnak óvatosan kelle számolnia helyzetével, főkép mikor látta, hogy a nemzet jogainak visszakövetelésére minden téren megindult a mozgalom, a melynek árja, úgy tetszett, mintha belevegyült volna a francia forradalom eszméinek fékezhetetlen hódításaiba.

Az irodalomban nagyobb erővel indult meg az eszmecsere, mint bármikor az előbbi időkben. Egész legio röpirat látott napvilágot, a melyek a megindult küzdelmek minden árnyalatát a napi kérdések sürgős elintézésének tartották. Ha a hírlapirodalom akkor már csak valamennyire is kifejlődött volna, hogy egy-egy párt organumául szolgálhat vala: bizonyára egy nagy csoport röpirat vezércikké lesz vala egyik-másik politikai lapban. De ezelőtt egy századdal az újságszerkesztők csak annyiban különböztek a röpirat-szerzőktől, hogy azok minden héten kétszer megírták ugyanazt, a mit emezek csak egyszer tettek egy évben, de mindnyájan saját véleményüket fejezték ki s távolról sem voltak képesek megalkotni egy-egy politikai középpontját az eszméknek. Így szaporodott fel József uralkodásának utolsó évében e vezércikkek sora. A vallási, politikai, irodalmi, társadalmi, kereskedelmi, közgazdasági, nemzetiségi eszmék mind szabad vizsgálódás tárgyaivá lőnek. Külsőleg, külterjedelemben roppant haladást tett irodalmunk, de bensőleg, az eszmék alaposságára, hatására, bőségére nézve már kevésbbé. S a mi a magyar irodalom hatását még mai napig is gátolja némileg, a főbaj az volt, hogy amaz eszmék, a melyek az irodalomban megjelentek, nem járták át eléggé a közéletet, a közszellemet. Mind e mellett azonban, véleményünk szerint, kétség sem lehet a felett, hogy az 1790-iki országgyűlés felfogásának alapja abban az irodalmi küzdelemben keresendő, a mely még Mária Terézia alatt megindult. Az eszmék terjedésének történelmünkben újabban is, régebben is ez volt a legtermészetesb útja. Úgy hiszszük, hogy a nyelv csinosítása, bővítése, művészivé tétele maga után vonta a nemzetiség egyéb alapelemeinek nagy átalakulását is. Az a »tranquilla potestas,« mely a jelen század elején s közepén oly izmosult erővel nyilatkozott irodalmunkban:

élt, munkált, hatott az 1790-ki országgyűlés közszellemében is. Hogy aztán viszont az országgyűlés működési iránya visszahatott az irodalomra: ez csak természetes s nem egyedüli jelenség irodalmunkban. A kérdést tehát, mely valóban érdekes és nagyfontosságú, hogy vajjon az irodalom jelölte-e ki az országgyűlés működési irányát, vagy megfordítva az országgyűlés közszelleme ragadta magával az irodalmat: nem is szükség ily alakban felállítanunk. Az eszmék természetes fejlődési menete, véleményünk szerint, mindig az irodalmon keresztül vezet. A kivételek csak látszólagosak s így is gyéren fordulnak elő.

Más kérdés azonban, hogy vajjon az irodalmi eszmék, ha politikai alakot öltenek: mikép valósúlnak meg a közéletben, van-e annyi életrevalóságuk, hogy a gyakorlatban is megtarthassák azt az eredeti célzatot, mely azokat szülte. A magyar irodalmi reformtörekvések a politikában is tért foglaltak s pedig épen oly korlátozottan, mint a hogy amott feltűntek. Mikor Kazinczy vezetése alatt később e reformtörekvések intensivebbek lettek s teljes diadalt arattak: a politikában is csakhamar győzelemre jutottak. Az 1790 előtti magyar irodalom nem ölelte föl egész mértékben az újítást, csak megkezdte. Ez történt a politikában, társadalomban s a törvényhozás terén is. De annyi bizonyos, hogy a megindult visszahatás előkészítői irodalmunknak azon szerény munkásai voltak, a kik a nemzet szellemét ébresztgetni kezdték az előtt már körülbelül huszonöt évvel, táplálva a hon-szeretetet a magyarságukra még mindig büszke köznemességben.

A megváltozott viszonyok, az alkotmányos fogalmak tisztulása hova-tovább magukkal ragadták a nemzetet s az eszmék küzdelme fokozott mértékben kezdett haladni. Az elavult alkotmánynak korszerű átalakítása a legfőbb kérdésnek tartatott. Ama számos röpirat, a melyet Ballagi oly szerves kapcsolatba hozott ama kor politikai kérdéseinek megoldásával, mind azt mutatja, hogy a fölvetett eszmék termékeny talajra találtak a nemzetben. Batthyány Alajosnak *Ad amicam aurem* című négy kötetes munkája a jogegyenlőség alapján szervezett monarchia állameszményéből indul ki. Lelkes, tanult s következetes harczosa a demokráciának. Liberalis eszméi éveken át foglalkoztatják a szellemeket s természetesen erős visszahatást keltenek. Még később, 1796-ban is síkra száll ellene egy névtelen író az *Analysis*...¹⁾ című két kötetes nagy munkával, hogy a felvilágosodás győzelmét megíúsítsa. Vizsgálja: vajjon derék polgárok-e azok, kik ama határokat, melyekre a polgári szabadság biztonságának

¹⁾ *Analysis libri ad utramque aurem dicti. Pars I. II. Pestini, 1796. 8-r. VIII. 517, 3 l.; 399, 3 l.*

okvetetlen szüksége van, széttépik s a kormányzatnak a Batthyánytól ajánlott formáját sürgetik. Az újítás vágyainak színe alatt belopózkodó tévedések örvénybe sodorják szerinte a főnálló kormányzatot, mely a nemesi jogokat mindaddig teljesen megőrizte. Az egyházi és polgári intézmények felforgatása szükségszerűleg következik a Batthyány eszméiből s az író két vaskos kötetten keresztül folyvást azoknak lerontására törekszik.

Batthyány felfogása azonban ez eszmék keletkezésekor több lelkes író megihódított. Ilyen volt Hajnóczy, Nagyváti, Szacs vay stb. A kik pedig tartózkodóbbak voltak: csak a demokratia nagy eszméit nem merték hangoztatni, különben az önálló Magyarország jogainak védelmében nem kevésbé kitartók s buzgók voltak.

Sajnáljuk, hogy ezek közül a *Hungaria liberrima, et securissima*¹⁾ című igazán nagy érdekű munka elkerülte Ballagi G. figyelmét, a ki oly gazdag anyagkészletről tette feladatává bírálatot s valljuk meg, alapos és sokoldalú bírálatot mondani. A névtelen szerző az országgyűlés rendekre kíván hatni s a napirenden levő kérdések egész csoportjára felhívja azok figyelmét. Nem kételkedik, hogy a nemesség követői megértették nagy feladatukat s mindent elkövetnek a haza boldogulására. Kívánja, hogy a király hatalmával s méltóságával karöltve járjon a megerősített szabadság fejlődése is, hogy minden magyar ember a törvény oltalma alatt legyen, élvezze a békét s nyugalmat, melyek sok viszontagságaink után jóltevőleg hatnak ránk s mintegy kiengesztelnek a szenvedett sérelmekért. Ősi alkotmányunk oltalma alatt mi a legboldogabb nemzet lehetünk egész Európában: de gyávák volnánk — úgy mond — ha most, mikor az egész világ a nemzetiségek teljes biztonságán működik, nem követelnők emberi jogaink tökéletes megerősítését s védelmét. Szabadelvű felfogása mindenhol nyilatkozik, nemcsak a felfogás egészében, de a részletekben is. Az ősi alkotmány védelme minden kérdésen fölüláll s azt hiszi, hogy az Isten most kezünkbe adta újra a hatalmat, hogy az emberi nem s vele a magyarok szabadságát megoltalmazzuk. Van valami hasonló nemcsak felfogásában, de hangjában is, a mi a szabadsághősök lelkesítő szavaira emlékeztet. Ő ugyan nem forradalmi; tiszteli az ország fejedelmét, de ennek a hadsereg fölötti korlátatlan hatalmától félti nemzetünket. Mert ki akadályozhatja meg őt, hogy a sereg élére ne tegyen idegeneket, vagy olyanokat, a kik a magyarságnak nyílt ellenségei? De nemcsak a vezérek, az egész hadsereg idegen elemekből áll, s tőlük a polgároknak sem magán, sem közszabadsága nem biztos. Mert

¹⁾ *Hungaria liberrima, et securissima. Sive de rege, et regno Hungariae ad leges iuribus generis humani conformes regulando.* 8-r. 139. l.

vajjon kinek önkényétől függ a katona? Senki másétól, mint csupán a királyétól. A magyar történelemben számtalanszor ismétlődött már ama példa, hogy nincs nagyobb védelme a szabadságnak a fegyvereknél, de nagyobb veszélye sincs. Szerző szerint tehát az eddig mindig az uralkodótól gyakorolt jognak fele a nemzetet illeti s az országgyűlésnek kötelessége e jogot az alkalmazásban a lehető legélesebb felfogással érvényesíteni, hogy minden egyes polgár élete felett őrökadjék az a fegyverhatalom, a melylyel rendelkezni az uralkodó és népe közös jogához tartozik. Kívánja továbbá, hogy az országgyűlés valóban védelmezze a nemzet jogait. Minden három évben tartassék s oly elemekből álljon, a melyek a nagy feladat megoldására tehetséggel bírnak. A nemzetiségnek nemcsak megóvására, de kifejtésére, erősítésére is törekszik. A magyar nyelv foglalja el helyét mindenütt, az iskolákban, templomokban, törvénykezésnél, még a hadseregnél is — ezt erősen hangsúlyozza — ha szabadságunk alapja igazán szilárd akar lenni. Látni való, hogy ez eszmék egy része még mindig a jövőtől várja alkalmazását. Hogy a király Budán lakjék, oly kíváncsi vagyok, mely a közel múltban is élénk kifejezést nyert a magyar szónokoknál s valódi óhajt az egész nemzet szívében. Névtelen szerzőnk irigyliz Bécset; látja, hogy a dynastia állandó tartózkodási helye középpontja egyszersmind a jóllétnek, gazdagságnak, művészetnek, irodalomnak, szóval a polgárosultságnak. Ha már a király nem lakhat Magyarországhoz: legalább a cancellaria lakjék Budán s gyámolítsa a magyar érdekeket. A clerusnak egyházi és polgári funkcióját szintén megérinti, valamint az akkor fölmerült coelibatus kérdését, a mely utóbbiról az a véleménye, hogy ez a legfőbb akadály a keresztény felekezetek egyesülésének. Maga mondja, hogy ez az idő épen a legalkalmasabb az emberi szabadság biztosítására. Törjük, romboljuk szét — úgy mond — mind ama bilincseket, melyeket eddig a közboldogulás tényezői keservesen viseltek, s mutassuk meg, hogy az emberi jogok hű őrzői vagyunk. Bizonyára a szerző inkább a gondolatok embere, mint a tetté. Heve el-elragadja, de túlságba nem igen csap, mint Batthyány és Hajnóczy, a kik legalább az elméletben sokkal radikálisabbak.

DR. VÁCZY JÁNOS.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

Br. Kemény Gábor †.

Magyarország hivatalos lapja, a Budapesti Közlöny Bárá Kemény Gábor halálának hírért következő közléssel tudatja :

»Gyerőmonostori báró Kemény Gábor, valóságos belső titkos tanácsos, volt földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi, s utóbb közmunka- és közlekedésügyi magyar királyi miniszter, az erdélyi ref. egyház főgondnoka, a magyar tudományos akadémia tiszteleti tagja, a magyar történelmi társulat, valamint az erdélyi gazdasági egyesület elnöke, stb. folyó évi október hó 23-án délután 1/4 órakor, élte 59. évében Ajnácskőn elhunyt.

A feddhetlen szilárd jellemű, elméleti és gyakorlati ismeretekben gazdag, és sikerült tettek által magának a trón és haza iránt hervadhatlan érdemeket szerzett kiváló hazafinak váratlan kora halálát, mint országos veszteséget gyászolja a nemzet.

Aldás és béke poraira !«

E meleg sorok híven tolmácsolják a veszteséget, melylyel a váratlan gyászeset hazánkat s első sorban Társulatunkat sújtotta : Immár ő a negyedik elnök, kit alig 22 éves fennállásunk alatt elvesztettünk. Nagynevű elődöknek volt méltó utódja. Gróf Mikót, Horváthot, Ipolyit követte az elnökségben, s követte az örökkévalóságba. Gróf Mikónak halála után 1877. jan. 4-én harmad-elnökké, 1878. dec. 2-án Horváth halála után másod-elnökké s 1887. márcziusban Ipolyi halála után elnökké választatott.

Néhány hó hiján 12 évig állott Társulatunk élén. Ismere-teinek sokoldalúsága, tapasztalatainak gazdagsága, szigorú pontossága, fűradhatlan buzgalma nagy befolyással volt Társulatunk felvirágoztatására. Mint alelnöknek feladata arra szorítkozott, hogy az elnököt betegség vagy elfoglaltatás esetében helyette-

sítse s ilyen esetekben ő az elnöktől követett úton haladt, s midőn a közbizalom őt emelte az elnöki székbe, hű maradt a Társulat traditioihoz s miként elődei, részrehajlatlanul és méltányosan tudta elintézni a felmerült vitás kérdéseket, óvatosan, de a haladásnak nem állva útját, vezette a Társulat ügyeit, léptette életbe az elhatározott reformokat s ellenőrizte a tisztikar működését.

Minden tetteivel igazolta, hogy a közbizalom nem csalódott, midőn őt bevonta azok közé, kik a Társulat élén állanak. Nemcsak adminisztratori fényes tehetségei tették őt kitűnő elnökké: birt a másik kellekkel is, mely ez álláshoz nélkülözhetetlen, rajongó szeretettel a történet iránt, melyet mint az új iskola híve, tudománynak tartott a szó teljes és igaz értelmében. S talán ez volt az oka, hogy a sikernek daczára, melyeket fiatalkori munkái arattak, sem Nagy-Enyed pusztulását, sem Machiavellijét — pedig ez utóbbinak köszönheté bevélasztatását az Akademiába, — nem követték mások. Ideje javát előtanulmányok, komoly ismeretek megszerzésére fordítá. Olvasott, elmélkedett. S minthogy hamar meggyőződött, hogy épen a történetírás az, melyben annál nagyobb sikerrel haladhatni, mennél több tudományban szerzett ismereteket, szélesíté látkörét. S ez előtanulmányokat addig folytatta, míg politikai szereplés nem vette idejét igénybe.

S ehez is egy első fényes siker vezette.

A kormány 1863-ban egészen törvénytelen alapon egy külön erdélyi országgyűlést hívott össze, oly czállal, hogy ez a Reichsrathba képviselőket válasszon, melynek az unio után már nem volt létjoga. A hazafi párt tekintélyes számmal választatta be magát a követek közé, de csak azért, hogy tiltakozzék. A megválasztottak közt volt Kemény Gábor is, a nagynevű Kemény Dénes fia, s fényes ősi hagyományok örököse, s maga is már akkor jó hírben álló publicista, ki hírlapi vezércikkeivel, röpirataival (Nemzetek fejlődése; Helyzetünk; Helyzetünk és jövőnk) sok elismerést aratott. Az ellenzék vezérférfiai elhatározták, hogy nem vesznek részt az országgyűlésben, de a mandátumról lemondásuk előtt felíratban fogják kifejezni az okokat, melyek őket e lépésre birták.

Ki is nevezték a bizottságot, mely azt elkészítse. Kemény Gábor nem volt annak tagja. Szokása lévén azonban elmélkedni, gondolkodott a felírat szövegéről s eszméit kezdte papírra tenni. A bizottság egyik tagja véletlenül e munkája közben ment hozzá, s ennek az elkészült töredék — a bevezetés — annyira megtetszett, hogy azt azonnal megmutatta Kemény Ferencznek, kinek javaslatára a felírat tervzet elkészítésével Kemény Gábort bízták meg. Másnapra elkészíté a javaslatot, melyet a bizottság és párt változtatlanul magáévá tett. Erős logikával, alapos jogismerettel volt írva. Tiszta praecissioval fejezte ki a hazafi párt gondolkodását, törekvéseit, vágyait, s a jogfolytonosság követelményeit s épen ezért, mert a közvéleménynek adott kifejezést, általános és nagy hatást tett.

A bekövetkezett mozgalmas idők e fényes siker után még inkább besodorták a politikai küzdelmekbe. Azonban sem polemiája báró Eötvössel (»Die Garantien«-re válasz, a »Néhány szó« s »Még egynehány szó«), sem szoros összeköttetése a Pesti Naplóval, sem a Korunk megalapítása, sem részvétele a kiegyezési munkákban, sem országgyűlési elfoglaltatásai nem vonták el a történet-politikai tanulmányoktól. Még azután is, hogy előbb államtitkárrá, utóbb miniszterré lett, minden megtakarított idejét történet-politikai tanulmányokra fordította. Lépést tartott a tudomány haladásával, nemcsak a hazai, hanem az európai történet újabb kimagasló termékeit figyelemmel kísérte. Sokszor volt alkalmam beszélni vele a történetírásban felmerült újabb irányzatokról. Tájékozottsága s otthonossága a kérdésnek még részleteiben is, meggyőzött arról, hogy az alapvető s a fontosabb munkákat figyelemmel kíséri, beható észrevételei pedig mutatták, hogy elmélkedett is azok felett. S ha olykor kérdeztem, hogy miért nem szakít időt eszméit papírra vetni? Majd eljön annak is az ideje! mondá.

Csakugyan eljött ideje akkor, midőn a korona tanácsából kilépve, nyugalomba vonúlt. De ez nem volt az igazi idő. Néhány hóval utóbb gyöngékedése, mely korábbi keletű volt, súlyosabbra fordult. Erős szervezete daczolt a kórral s ő nem tartotta végzetesnek. Erős kötelességérzete nem hagyta pihenni. Megjelent a fontosabb akadémiai üléseken, elnökölt társulatunk ülésein, leütazott Kolozsvárra, hogy a ref. consistorium s a gazdasági egyesület gyűlésein elnököljön — mígnem ereje megtörtött.

Sok szép terve, sok szép eszménye, miket a jövőre alkotott, s mintegy programul tűzött maga elé, vele együtt a sírba szállt. Sz. S.

Báró Kemény Gábor váratlan halálának hírére a társulat titkára tüstént választmányi gyűlést hívott össze okt. 24-én szerdán d. u. 5 órára az egyetemi könyvtár helyiségébe. A gyászoló igazgatósági tagok, a kik e meghívás alkalmával értesültek szeretett elnökük elhunytáról, szép számmal jelentek meg a gyűlésre, melyen *Pulszky* Ferencz alelnök részvételjes meleg szavakkal emlékezett meg br. Kemény Gábor gyászos elhunytáról, s végül felhívta a titkárt, hogy tegyen jelentést a tett intézkedésekről s javaslatot a társulatnak a temetésen leendő képviseltetését illetőleg.

A titkár erre jelenté, hogy a szomorú hír vétele után tüstént gyászjelentőt nyomtatott s díszes babér-koszorút rendelt meg, eme felirással »*A M. Történelmi Társulat, elnökének, Gyerőmonostori báró Kemény Gábornak.*« Jelenti továbbá, hogy a temetés oct. hó 26-án (pénteken) d. u. 1 órakor lesz Ajnácskón s indítványozza, hogy a társulat képviselőket küldjön a temetésre, a kik ott a gyászoló családnak a társulat részvételét is tolmácsolják. A választmány helyeslő tudomásul vevén a tett intézkedéseket, a temetésre képviselőkül kijelöli Zsilinszky Mihály vezetése alatt Csontos János, Fejérpataky László és Szádeczky Lajos ig. vál. tagokat. — Emlékbeszéd tartásáról később fog intézkedni.

A társulat részéről kiadott gyászjelentő így hangzik :

A M. Történelmi Társulat fájdalommal tudatja elnökének

Gyerőmonostori

Báró Kemény Gábornak

folyó október hó 23-án d. u. $\frac{1}{2}$ 4 órakor Ajnácskőn történt gyászos kimúltát.

Temetése Ajnácskőn lesz oct. hó 26-án d. u. 1 órakor.

*

A temetésre oct. 26-án pénteken díszes és nagyszámú közönség indult a fővárosból a reggel 7 órai vonattal, — köztük az Erdélyből érkező s a fővárosból a temetésre menő küldöttségek tagjai, és pedig a *Magyar Tud. Akadémia* részéről Szász Károly és Keleti Károly, a *M. Történelmi Társulat* részéről Zsilinszky Mihály, Csontos János, Fejérpataky László, Szádeczky Lajos; a *belügyminisztériumból*: Beniczky Ferencz államtitkár; a *szabadelvű kör* részéről György Endre orsz. képviselő, továbbá a *közlekedési minisztérium*, a *földművelési minisztérium*, az *erdélyi egyházközség*, az *erdélyi gazdasági egyesület*, az *országos gazdasági egyesület*, a *Kemény Zsigmond társaság* képviselői.

Gömör hírneves várai, Salgó, Somoskö, Fülek alatt elhaladva, d. e. 11 órakor a szintén történeti nevezetességű s társulatunkra immár gyászos és kegyetes emlékü *Ajnácskő* vára alá érkezett a vonat, a honnan kocsi-kon folytatták a küldöttségek az utat a kies völgy ölében épült fürdő-telepig, a melynek legfelső szögletében állott a megboldogult kedvelt tusculanuma, oly keresetlen, hivatkozás nélküli nemes egyszerűségben, mint maga volt a megboldogult, a ki immár ebédlője termében feküdt a ravatalon.

A díszes koporsó el volt halmozva szebbnél szebb koszorúkkal, melyekkel a szeretet és tisztelet utolsó adóját róvták le az elköltözött iránt rokonai, barátai, tisztelői.

Egy órakor kezdődött a temetés. A koporsót kivitték az úri lak udvarára, melyet az ország minden részéből s a vidékről nagy számmal összegyülekezett közönség egészen ellepett. A ravatal előtt rendjelei s a családi címerek voltak elhelyezve, míg a koporsót egészen elfödtek a koszorúk.

A rimaszombati polgári dalkör gyászdala nyitotta meg a temetési szertartást. Azután *Szász Domokos* erdélyi ev. ref. püspök mondott a meghatottságtól rezgő hangon, de hatalmas szónoki erejével mély megindulásán uralkodni tudó lendülettel, egy szép imát, melyben meleg szavakkal emlékezett meg az elköltözött érdemeiről s nemes irányú munkás életéről.

Utána *Szász Károly* ref. püspök mondott meleg búcsúztatót. Kiemelte, hogy a koporsó előtt fájdalmas szívvel tehet tanúságot arról, hogy az elhunyt *igazi ember* volt, ki mint fejedelmi törzs hajtása, nem becsülte túl vele született rangját, hanem a nemes törekvésű munkában

kereste s találta büszkeségét, élete célját. A szülei házbán csaknem polgári egyszerűségben s puritán szigorban nevedve, mindvégig polgári s puritán egyszerűségű maradt jelleme is. A szónoki hévvel beszélő püsköpök szavai mélyen megthattak mindenkit; s midőn végül a szegény öreg édesanyjáról emlékezett meg, a ki nem is sejté fia halálát, sőt naponként várja, hogy őt meglátogatta nagyenyedi magányában, mint azt ez őszre ígéré: sem a szónok, sem a gyászoló közönség nem tarthatá vissza könyeit.

»Oh, te jó öreg asszony! 83 évvel — így végzé beszédét — neked sejtetted sincs róla, hogy mi most téged emlegetünk, fiad — büszkeséged — ravatala fölött. A szél, mely a Kárpátok alól fú, három nap és éjjel folyvást zörgeti az ablakodat; — te nem tudod, miért. Környezeted, jó gyermekeid, gyöngeséged iránti tiszteletből elhallgatták előttd a valót. Ne is tudd meg e földi testben, csak várd őt mindig, hogy ismét meglátogat. . . Nemsokára viszont fogod látni — ott, a hová ő már megérkezett.«

Miután a dalkör még egy búcsú-éneket zengett, megindult a menet a gesztenyefasor sétányán végig, de nem a temetőbe, hanem a park egyik többszázados *tölgyfája* alá, melyről a monda azt regéli, hogy a honfoglaláskor ültették s melynek terebélyes ágai alatt, (a hol életében annyiszor pihent) örök álmát aludni óhajtá a megboldogult. Itt a sir szélén még egy gyász-ének hangzott el, mire *György* Endre, a szabadelvű párt, *Zsilinszky* Mihály az Akadémia és Történelmi Társulat, *Tisza* László az erdélyi gazdasági egyesület nevében búcsúztak el a sirba szállótól.

Zsilinszky beszéde így hangzott:

Mélyen tisztelt gyászoló közönség!

Kedves halottunk porhüvelyét eltakarják szemünk elől a virágkoszorúk. Lelki érdemeinek, nemes szívének és áldásos működésének azonban ezek a koszorúk a legkésebben szóló tanúbizonyságai.

Elhangzott az egyház szolgájának búcsú-szava szeretett főgondnoka felett; elhangzott a gyászoló rokonok fájdalmas sóhaja a feledhetlen családtag felett, — és elhangzott a párttag és a barát szava az államférfiú felett: hadd rójuk le mi is, a magyar tudományos akadémia és a magyar történelmi társulat küldöttei e társaságok nevében a végtisztességnak és halának szomorú adóját.

Br. Kemény Gábor elhunytában a magyar tud. akadémia tiszteleti tagját, a történelmi társulat pedig elnökét, vezérét siratja. A hazai történelem neki nemcsak szövétnek volt, mely a multat bevilágítja, hanem az életnek valódi mestere, mely nemes tettekre buzdítja őt.

Mi láttuk őt bércezes kis hazájában feltűnni, s ifjú lelkesedéssel és férfias komolysággal kutatni és tanulmányozni »*A nemzetek fejlődésének*« tényezőit és törvényeit; láttuk »a XIX-ik század uralkodó eszméiben« elmerülni s »a nemzetiség és szabadság bajnokaként fellépni; láttuk őt »*Helyzetünk és jövőnk*« felett keseregni — és végre láttuk őt a legmagasabb polczon el nem szédülni, hanem a haza közszolgálatának fáradalmaiból, a politikai és parlamenti harcok küzdelmeiből kibontakozva, sietni a szellemi műveltség csendes harcászai közé, hogy tehetsége szerint emelje a haza fényét és jövőjét biztosító magyar culturát, hogy tevékenységével példát adjon az igazi hon-szeretetben.

A fejedelmi származás önérzete nála egy volt a munka és kötelesség érzetével. Ezzel hódította meg polgártársainak ezreit; ezzel kötelezte halálra hazáját és egyházát; ezzel biztosította magának még a síron túl is a jóknak tiszteletét. Igen, a síron túl is! Mert a költővel valljuk, hogy

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör — és eget kér;
Emlékét a jók, nemesek s jövőendő
Századok áldják!

A te emléked is áldott lesz, elhunyt nemes barátunk. A történelem beiktatja nevedet a magyar századok évkönyveibe, hol örök dicsőség fogja azt méltóan körülragyogni! Ugy legyen. Amen!

S ezzel a gyászszertartás véget ért.

*

Társulatunk másod-elnökétől gróf Szécsen Antaltól Steyerből következő távirat érkezett a titkári hivatalba: »Csak most értesülök tisztelt elnökünk gyászos kimultáról. Fogadja Társulatunk, tagtársaink és saját személyére nézve legőszintébb részvétem kifejezését. Szécsen.«

Társulatunk nov. vál. ülését az ünnepek miatt 3-án szombaton d. u. 5 órakor tartá az Akadémia I. e. üléstermében, *gróf Szécsen Antal* elnöklete alatt, a ki külön e célból jött Stiriából a fővárosba.

Gróf Szécsen Antal elfoglalván az elnöki széket, a következő meleg és jellemző szavakkal emlékezett meg br. Kemény Gábor elhunytáról:

Tisztelt választmány!

Az idő múltának egyik komoly és szomorú oldala, hogy önkénytelenül készítette érezzük magunkat annak lefolytát azon veszteségekhez mérni, melyek ismételve körünkől barátokat, tagtársakat és jeles hazafiakat kiszólitának.

A fiatal kor rugékonysága daczára gyászolja ily esetben a kedvelt társat, gyászolja azon reményeket, melyek hozzája kapcsolva lehettek. A hanyatló kor benyomásai még a múltnak visszaemlékezései által is öregbítettnek, és kétszeresen fájdalmasak oly esetben, hol egy ily díszes múlt emlékezete a további jövő tevékenységének lehetőségét kizárni nem látszott.

Ezen érzelmeket kelti fel bennem tisztelt elnökünk br. Kemény Gábor halála. Gyakran tanúsított tevékenysége, melylyel társulatunk feladatait előmozdítani, érdekeit képviselni, szellemi befolyását növelni iparkodott, remélni engedték, hogy még az évek hosszabb során át buzgó odaadását társulatunknak szentelheti.

A gondviselés másként határozott. Nem kétlem, hogy lesz alkalmunk emlékének és érdemeinek behatóbb méltatását meghallani társulatunk kebelében; de megengedi a t. választmány, hogy ez alkalommal legalább rövid szavakban kifejezést adjak azon érzelmeknek, melyekben kétségkívül mindnyájan osztozunk.

Kemény Gábor politikai magatartása és működése az egész országnak tulajdonát képezi. Azon buzgóság, melyet ő a történelmi tanulmányok terén kifejtett, a mi társulatunknak tulajdona.

Születése által már a történelem iránti érdeklődésre volt utalva. Azon név, melyet viselt, nem egy történelmi egyéniség által volt képviselve.

Kemény Simon legendáris alakja már a magyar gyermek első lelkesedésének tárgyát képezi. Kemény János, a hadvezér, a fejedelem, nemzetünknek egyik legkiválóbb történeti emlékirója. Történeti érzékének és szellemének szikráját ő mintegy öröklötté tette utódai és családja tagjai közt. Napjainkban Kemény Zsigmond ragyogtatta e kiváló történeti érzéket remek történelmi regényeiben.

Az országos történeti emlékek szoros összeköttetése a családi emlékekkel nagy mértékben jellemzi Erdély szellemét és a közélet eseményei kevés történeti fejlődésekben vannak oly annyira ugyanazonosítva a családok és egyének életével, mint éppen Erdély történetében a XVI. és XVII-ik század lefolyása alatt.

Ezen erdélyi történeti szellem vezérlette Kemény Gábort fiatalsága óta azon élénk tevékenységben, mely őt a történelem hívének felavatta azon időben is, midőn a politikai kérdések terén és a közigazgatás feladataival szemben a maga személyiségét a közérdek javára érvényesítette.

Örömmel emlékezem vissza azon időre, midőn elég hosszú évek előtt vele fiatal korában Velenczében találkoztam. Már akkor felismerhettem benne azon kedélyes előzékenységet, és minden szép iránt való élénk érdeklődést, mely őt akkoriban jellemezte; felismerhettem azt is, mennyire készítette őt szellemének irányzata minden benyomásoknak a történeti emlékekkel való összeköttetésére.

Híve maradt egész életén át ezen tulajdonságoknak, és a politikai harcok élénksége nem gyöngítette soha benne az általános jóakarat és méltányosság azon szellemét, a mely kétszeresen tiszteletreméltó, ha a meggyőződés őszinteségével, határozottságával és következettségével párosul.

Vannak egyéniségek, a kiknek tevékenysége nem ragyogó, vagy kápráztató; de a kik ép azért, mert a valódiságot inkább keresik mint a csábító fényt, működésük terén az őszinte rokonszenv és tiszteletet magoknak tartósan biztosítják.

Ilyen egyéniség volt br. Kemény Gábor és azt hiszem t. választmány, hogy mindnyájunk érületét tolmácsolom, ha gyászunk kijelentésével egy szersmind azon meggyőződésnek adok kifejezést, hogy elhunyt elnökünk tiszta jellemének, hazafias odaadásának, önzetlen tevékenységének emlékét híven meg fogjuk őrizni társulatunk körében.

E nagy tetszéssel fogadott emlékszavak után titkár amaz indítványt terjeszti a választmány elé, hogy goudoskodjék és adjon megbízatást valakinek a br. Kemény Gábor felett tartandó emlékbeszéd megtartására.

Salamon Ferencz legilletékesebbnek tartja erre a másodelnök gr. Szécsen Antalt, a ki ifjú korában gyakori érintkezésben állott a megboldogúttal. *Szécsen* Antal gr. kijelenté erre, hogy ő szívesen enged a választmány megbízásának, de tartozik ama nyilatkozattal, hogy ő az ifjúkori érintkezések után egy ideig nem állott összeköttetésben az elhunytal, csak az utóbbi években találkoztak együtt ismét a közélet terén. A választmány egyhangú felkérésének mindazáltal engedett és elfogadta az emlékbeszéd tartását illető megbízatást.

Azután dr. *Óváry* Kelemen kolozsvári egyetemi tanár olvasta fel dr. *Kolosváry* Sándorral egyetemben megállapított válaszukat *Jakab* Eleknek »A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye« czimű munkájok tárgyában kelt bírálására. E felelet a Századok jelen füzetében olvasható.

Jakab Elek kijelenti, hogy ő örömmel hallgatta és tanúlságot merített a feleletből s maga részéről csak annyit kíván megjegyezni, hogy a társulat tagjaira s a Századok olvasóira bízza ennek megítélését, mennyi állhat meg az ő bírálatából s mennyi az arra adott válaszból.

Titkár ezután a folyóügyeket terjeszti elő s mindenek előtt új tagúl bejelenti báró *Radák* Ádámot Mikeszázszáról.

Majd *Dedk* Lajos Maros-Torda vármegyei tanfelügyelő levelét olvassa fel, melyben meleg szavakkal mond hálás köszönetet a társulatnak, bátyja Deák Farkas halála alkalmával tanúsított részvételeért s azon óhajlásának ad kifejezést, »hogy az általa tehetségéhez mért erővel, de lángoló buzgósággal végzett munkát az újabb nemzedék fokozott képességekkel és növekvő sikerrel folytathassa tovább.«

A pénztárnoki jelentés szerint a múlt hónapban

bevétel volt	3,046	frt	18	kr
kiadás »	669	»	35	»

pénztárnoki maradvány 2,376 frt 83 kr.

Végül *Zsilinszky* Mihály tett jelentést br. Kemény Gábornak temetésén Ajnácskőn, a társulat képviseltetéséről.

S ezzel az ülés véget ért.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A SOPRONMEGYEI RÉGÉSZETI TÁRSULAT f. évi okt. 1-én tartá második rendes közgyűlését. *Bubics Zsigmond* kassai püspök, elnök, nagyhatású megnyitó beszédet mondott, melyben konstatálja, hogy a tagok száma meglehetősen nagy (307), de sokan vannak még, a kiknek érdeklődésére a társulat *joggal számíthatna*, u. m. a soproni nagyszámú középiskolák tanári karai, az egykori »alsó és felső processusbeli« nemes-ség utódai stb. Mert habár e társulat eddigelé kizárólag archeologiai, idővel általában *történelmi*, ethnographiai, anthropologiai s geologiai museum-egyesületté nőheti ki magát.

Az élénk helyesléssel fogadott szavak után felolvastattott Dr. *Merényi Lajos* hercegi levéltárnok és másodtitkár évi jelentése, melyből kiemeljük, hogy a museum 38 tárggyal szaporodott; többi között kova és csont-eszközökkel Somfalváról (Sopron m.) és czéhbeli emlékekkel Nyékről, Gróf Széchenyi Béla feleskei birtokán ásott leletekkel, továbbá a híres Ordód-Baboton lelt keramikai emlékekkel stb.

A titkári jelentés hangsúlyozza, hogy a társulat egy-két kitűnő tisztviselőjének távozása, részben betegeskedése bénítólag hatott annak működésére. Elhatározottatott, hogy a megnyitó beszéd és titkári jelentés a szerkesztendő évkönyvbe felvételnek. *Vaniss Adolf* pénztárnok beadott számadásai szerint az évi bevétel a 236 frt 27 kr pénzmaradvánnyal együtt 941 frt 27 kr; kiadás 273 frt 32 kr; vagyoni állapot 2469 frt

11 krajczár. *Récsey Viktor* főtitkár állandó lakását Kassára tevén át, főtitkári állásáról lemondott. Másodtitkár azon jelentése következtében, hogy a volt főtitkár ragaszkodik lemondásához, helyébe *Badits Zoltán* dr. megyei főjegyző választaték főtitkárrá. A betegeskedése miatt szintén lemondott másodtitkár, *Dr. Merényi Lajos* közgyűlésileg felkérített tisztségének megtartására. Több apróbb ügy elintézése után az elnöklő főpap egy feszült figyelemmel végig hallgatott előadást tartott, melylyel a régészeti s történelmi ismeretek népszerűsítésére buzdította az előkelő hallgatóságot. Miután a felvillanyozó beszédért, valamint egész vezetéséért a tudós főpapnak a közgyűlés köszönetet szavazott, szétoszlott.

IRODALMI SZEMLE.

— DEÁK FERENCZ beszédei harmadik kötete megjelent. *Kónyi* Manó szerkeszti s látta el jegyzetekkel és bevezetésekkel a beszédek is, melyek az 1861—66 közti éveket, tehát azt az időközt, melyben Deák bölcsessége és higgadtsága volt a helyzet ura, ismerteti. Et haec meminisse juvabit. Olvassátok gonddal, figyelemmel e könyvet — tanulságos az! A napilapok egy pár sensatio helyét mindjárt a megjelenés napján közölték; de hibázik, a ki beéri ezekkel; az egész könyv elejétől végig olyan, mint e mutaványok. Alig 22 év választ el ettől a kortól. Sokra, mit belőle olvasunk, még jól emlékezünk — de sokkal több újat tanulunk belőle, melyről amaz idők embereinek sem volt sejtelve. Mert Kónyi nemcsak a beszédek, nyilatkozatok s politikai vagy társadalmi fontosságú leveleket közli — mindannyinak egész történetét adja, s végre előttünk áll a nagy és nevezetes kor, mely visszaadta hazánknak a békét, az önállóságot, s annál hívebben és igazabban áll előttünk, mert a legtöbb esetben Kónyinak azon idők szereplő egyénei szolgáltatták az adatokat, mint többi közt Lónyay és Gorove naplói. S mindezeket ő discretioval ugyan, de a historiai igazságnak megfelelően használta fel. Deák egyénisége jobban kiemelkedik, mint a hogy ismertük is: ott látjuk őt, mint justum et tenacem propositi virum, működni kitűzött nagy célja felé — mignem a siker koszorúját elnyeri. Ma talán még több érdekel bir e kötet, mint más időben, hisz a viszonyok azóta is sokat módosultak; de irodalmunknak mindenkor kiváló fontosságú s kiemelkedő terméke fog az maradni.

— PULSZKY FERENCZTŐL »Ábránd és Valóság« cím alatt *Aigner* Lajos igen érdekes és tanulságos munkát adott ki, mely a lapokban, folyóiratokban szószórván megjelent kisebb dolgozatainak, czikkeinek gyűjteményét tartalmazza s legalább részben Emlékirataihoz csatlakozik, annak mintegy folytatását, kiegészítését képezve. E gyűjtemény három kötetből áll: I. Mese a Csillagfiról és a királyfiról. Pulszkynek — mint maga nevezi — legszebb munkája, mely Garibaldi életét tárgyalja mese alakba öntve s az elbeszélésbe belevonva legendát, történetet. A hatvanas évek derekán

adta ki azt ő Pesten, de befejezetlenül. 1871-ben végezte be — de csak most tette közzé. Valóban gyöngye ez a gyűjteménynek, melyet ma sem fog senki megindulás, élvezet nélkül olvasni. A II-ik kötetben négy jellemrajz van: Eötvös, Széchenyi, Deák, Dessewffy Aurél, kikkel Pulszky személyes és benső összeköttetésben állván, e kiváló férfiak életrajzához sok érdekes és eddig nem ismert részlettel járul. A III-ik kötet tizenkét apróbb causerienek gyűjteménye, élményeinek, úti emlékeinek, benyomásainak leírásai. Pulszky élettapasztalatainak sokoldalúsága, ismereteinek gazdagsága, leírásainak érdekessége, keresetlen átlátszó stílusa, e könyvet a legérdekesebb és vonzóbb olvasmányok egyikévé teszik, mely megérdemli, hogy a legszélesebb elterjedést nyerje.

— ACSÁDY IGNÁCZ akadémiai tagtól, kit a Századok s Történelmi Életrajzok olvasói élénk és szépen írt historiai dolgozatairól ismernek, a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága egy nagyobb úttörő munkát adott ki »Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt.« Valóban szerencsés gondolat volt Aczádytól, melylyel az egész magyar történetírásnak nagy szolgálatot tett, hogy hazánk pénzügyi történetének megírására vállalkozott. Csaknem egészen töretlen utakon kell járnia: pedig anyag e munkához roppant nagy halmazzal van. S ha e körülmény egyfelől jó szolgálatot tesz a feldolgozónak, másfelől megnehezíté munkáját. Hazánk pénzügyi viszonyainak ismerete nélkül még politikai történetéről sem nyerhetünk biztos képet, mert ebből ismerhetjük meg népesedési, vagyoni viszonyait, gazdaságát és gazdagságát, sőt a háborúk és diplomaciai actiók jó vagy balsikereinek megítélésében is felhívja figyelmünket. Mindezekről a krónikákban híjába keresünk felvilágosítást — azt az összeírások, protocolumok foliánsaiból kelle összeállítani. Épen ezért neveztük Aczády munkáját úttörőnek. E terjedelmes kötet két részre oszlik; de mindkettő feldolgozásnak mondható. Az első rész tíz fejezetben tárgyalja 1. az államháztartást, 2. Ferdinánd pénzügyi politikáját, 3. az adóterületet s változásait, 4. a királyi kamarát, 5. az egyenes adókat, 6. a városok adóját, 7. a harminczadot, 8. a bányászatot, pénzverést, sőt várjóságokat, a király összes jövedelmeit, 9. a király szükségleteit s a 10. fejezet egy tekintetet vet az adó és társadalomra. E tíz fejezet pedig az egész országot — nemeseket, polgárokat, népet — felkarolja. A XXXV. melléklet pedig a fennmaradt pénzügyi conscriptióknak táblákban való összefoglalása. E munka első fejezetét képezi Magyarország pénzügyi történetének a XVI. és XVII. századokban, melyet a szerző — mint a kötet mutatja — az egyes uralkodók szerint részletes monographiákban fog bemutatni. Gondoskodni fogunk tüzetes ismertetéséről.

— A »MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR«-ból a két első füzet már elhagyta a sajtót, s mint a kiadók ígérík, ezeket 5—6 heti közökben fogják a többiek követni. E két füzetben az A betű be van fejezve s a B betű meg van kezdve. Nyelvészek, irodalomtörténettel foglalkozók, kik behatóbban tanulmányozták a mult idők nyelvmélekeit, már régóta

foglalkoznak az eszmével, hogy nyelvkincsünket összegyűjtsék. Mátyás Flórián évtizedekkel ezelőtt röpiratokat adott ki, melyekben egyes érdekes szavak történetét összeállította. De terve a kivitel nehézségein s az akkori viszonyokon hajótörést szenvedett. Azután mintegy másfél-tized előtt Budenz és Szarvas összeálltak, hogy a régi codexek nyelvkincsét fogják feldolgozni. Bizonynyal ez is hasznos szolgálat lett volna: de nem kielégítő. Mert a codexek mellett az okiratok és régi könyvek is gazdag tárházát képezik a nyelvnek — miért mellőzni hát ezeket? Végre az Akadémia vette a dolgot kezébe s elhatározta, hogy lehetőleg teljes nyelvtörténeti szótárt készített. Ennek alapján 1873. őszén megkezdett az anyaggyűjtés — s maga ez négy évet, az anyag rendezés két évet s a feldolgozás nyolcz évet vett igénybe. A szerkesztéssel és kiadással az Akadémia Szarvas Gábort és Simonyi Zsigmondot bízta meg, míg a kiadásra Hornyánszky Viktor vállalkozott. Egy kimerítő bevezetés, mely négy sűrű ívnél többet foglal el, a szerkesztők eljárásáról számol be, kik sok türelemmel, kitartással és ügyszeretettel hajták végre a fáradságos munkát. De bár magok a szerkesztők bevallják, hogy munkájuk nem lehet teljes, mert újabb történeti kincsek napfényre hozása folytonosan szaporítja az anyagot s bár a források jegyzéke, daczára hogy 30 sűrű hasábot foglal el, nem egészen teljes (pl. a *Compilata* fel van említve, de az *Approbata* nincs, hiányzik a Székely krónika, az egész újabb Történelmi Tár, Balassa újabb kiadása stb.) — helyesen járt el az Akadémia, midőn kimondá, hogy a szótár kiadása annyira érezhető szükség, hogy azt többé halasztani nem lehet, mert mint az előttünk fekvő füzet igazolja, e munka nagyon érezhető hiányt pótol irodalmunkban s a tanulságunk gazdag forrását képezi. De midőn méltányló elismeréssel szólunk a munkáról, ki kell emelnünk, hogy elismerésünket Hornyánszky nyomdájától sem tagadhatjuk meg — melynek a szép és correct kiadást köszönhetjük. S az sem volt könnyű dolog, mint ezt a nyomdászatban csak kevésbé jártas ember is el fogja ismerni. Ha több füzet fog előttünk feküdni, visszatérendünk rá — addig is melegen ajánljuk minden magyar embernek. Tanulással fogja abban feltalálni nyelvének történetét, fejlődését.

— A PETRIK GÉZA által szerkesztett Magyarországi Bibliographiából, mely az 1711 és 1860 közt megjelent magyarországi vagy magyar vonatkozású munkáknak cím-jegyzékét foglalja magában, már két füzet jelent meg. A 3-ik még ez év folytán s a 4-ik a jövő év elején fogja elhagyni a sajtót s ezzel az első kötet be lesz fejezve. E munka Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárainak folytatását képezi, nagy szorgalommal, a legtöbb hazai könyvtár felhasználásaival készült s irodalmunkban régóta érzett hiányt fog pótolni. A megjelent füzetek mutatják, hogy Petrik gondnal, szakismerettel járt el s munkája az úgynevezett alapvető munkák közé tartozik.

— MÁRJÁSSY BÉLA pár év előtt megkezdett politikai s jogtörténelmi nagyobb munkájából »A magyar törvényhozás és Magyarország

történelméből» megjelent immár az V-ik kötet, mely I. Ferencz és V. Ferdinánd korát foglalja magában. Márjássy a magyar történelmet az európai történelemmel hozza kapcsolatba, s különös súlyt fektet a jogi intézmények fejlődésére. Az események s jogi intézmények fejlődését saját kritikai észrevételeivel kíséri s azokat a nagy közönség számára is érthetőkké igyekszik tenni. A kötet ára 5 frt.

— SZEPESMEGYE A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT czím alatt *Hradszky József* tagtársunk a Magyar orvosok és természetvizsgálók idei nagygyűlése alkalmából egy 8 ívre terjedő értekezést írt, mely részben a Szepesmegyei tört. társulat folyó évi évkönyvében jelent meg. A kiadott forrásmunkák és levéltári adatok alapján állítá össze ez érdekes monographiát, mely Szepesmegye politikai, közgazdasági s közművelődési, szellemi műveltségei történeteit érdekesen s tűzetesen vázolja. Bővebb ismertetését is fogjuk adni.

— DUDÁS GYULA »Kritikai jegyzetek« czím alatt Szeged történetéhez kilencz kisebb értekezést adott ki, melyben a város történetébe becsúszott téves nézeteket igazítja helyre. Alkalmilag még visszatérünk rá.

— A NEMZETÁLLAM TANKÖNYVE cz. a. dr. Kuncz Ignác pozsonyi jogtanártól 348 lapra terjedő munka jelent meg, melynek czélja »a politika egész rendszerét — mint mondja — a nemzetállam szempontjából világítani meg«, s a nemzetállam világtörténeti fejlődését mutatja be. Felállított s részben új tételeit történeti adatokkal világosítja meg s nemcsak irodalomtörténeti vázlatot bocsát előre, hanem előadását históriai események idézésével értekesíti.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Die Belagerung von Belgrad. 1688. E czím alatt a berlini *Allgem. Militär-Zeitung* ez évi folyamának 66—75. számában igen beható dolgozatot közöl.

Kunstgewerbeblatt. 1888. 124 old. *Das ungarische Drahtemal.* *Der Kelch des Pethe László.* — 127 old. *Vom Pokal des Matthias Corvinus in Wiener-Neustadt.*

.. A Századok ezidei évf. 665. lapján ismertetett »Feldaltar Karl d. Kühnen« czímű munkáról a *Mittheilungen des österr. Museums* is közölnek bírálatot. (1888. 9. füz.)

Deutsch, Die siebenbürgisch-sächsische Schulordnungen. I. köt. 1543—1778. (Mon. Germ. Paedagogica VI. 416 l. 15 Mark. 1888.) Ismertetés: *Deutsch. Literat. Zeitung* 1888. 39. sz.

Liszt Ferencz-ről megjelent újabb életrajzok: *Martin Carlawtól.* (London. Reeves. 1886.) *Ism. Academy*, 1886. jul. 3. és *Shedlock-tól*, az *Academy* 1886. évf. II. részének 95. lapján. — Továbbá: *Raphael Ledros de Beaufort: Abbé Liszt. The story of his life.* (Dublin, Ward. 1886. 6. Sh.)

Wosinski művéről, »Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel« a berlini *Philologische Wochenschrift* hoz ismertetést. (1888. 30. sz. Mehlis-tól.)

Baumgarten, *Geschichte Carls V.* (Cotta. 1888. II. köt. 2. fele.)

Zimmermann F., *Die Urkundensammlung des ungarischen National-Museums.* (Mittheilungen der Instituts für österr. Gesch. 1888. 9. köt. 3. füz. 461. l.) — Ugyanezen füzetben ismerteti Huber Krones-nak művét: *Zur Gesch. Österreichs im Zeitalter d. französ. Kriege.* (523. old.)

Archiv für Kathol. Kirchenrecht. 1888. 53. köt. 3. füz. Reiner J. *Die Besetzung der Bisthümer in Ungarn, in historischer Entwicklung bis zur Gegenwart.*

Röpl Mátyás, *Die Beziehungen der Slaven und Avaren zum oströmischen Reich unter der Regierung des Kaiser Heraclius.* (A budweisi német reáliskola programjában. 1888.)

Renner Viktor, *Türkische Urkunden, den Krieg vom J. 1683 betreffend, nach den Aufzeichnungen des Marc Antonio Mamucha della Torre.* (Bécs. Hölder. 1888. 48 l.)

Altpreussische Monatschrift. 1888. 25. köt. 3—4. füz. Bolte J., *Ein Lied auf die Fehde Danzings mit König Stefan Báthory von Polen.* 1576.

Joubert, *L'établissement de la maison d'Anjou dans la royaume de Naples.* 1265—1285. (Angers. 1888.)

Suger, *Vie de Louis de Gros, suivie de l'histoire du roi Louis VII.* Publié par Aug. Molinier. (Új kritikai kiadás. Paris 1887. Picard.) Ismertetését l. a lipcei Centralblatt-ban 1888. 35. sz.

Sybel, *Historische Zeitschrift.* 1888. 60. köt. 5. füz. 363 és k. l. Loserth és mások a következő műveket bírálgtják: Schober, *Quellenbuch II. rész, Zimmermann: Archiv d. Stadt Hermannstadt, Keinzel: Herkunft der siebenbürger Sachsen, Gross: Kronstädter Drucke, Hermann-Gusbeth: Grabdenksteine in Kronstadt, Verzeichniss d. Kronstadt. Zunfturkunden, és Hermann-Meltzl: Kronstadt. Utóbbi műről a lipcei Centralblatt is szól. Ugyanezen folyóirathól megjelent a *Tartalomjegyzék*, mely az I. — 56. kötetben található összes értekezéseket és bírálatokat felsorolja. A Hungarica-irodalom a 156—163. oldalon található.*

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. VII. évf. (Berlin, Gärtner 1888.) E nagybecsű vállalatból, melynek még a legszegényebb könyvtárban is meg kellene lennie, megjelent az 1884. évi történeti irodalmat tárgyaló kötet. Az angol és a magyar történeti rovatot aláírott szerkeszté, az osztrák történeti rovatot Krones és Loserth. Egyéb, hazánkat érdeklő dolgozat még a következő is: Koppmann, *Die preussisch-engl. Beziehungen der Hansa.* 1375—1408. (Hansische Geschichtsblätter. 1883. 113 l.), mely értekezés a magyar kereskedés történetébe is vág. Továbbá több olasz és német munka Zsigmond királyról (l. a II. 58 és 259. old.) Lechner, *Die grosse Geisselfahrt 1349.* (Histor. Jahrbuch 1884. 5. füz.), úgy vélekedik, hogy e mozgalom ama országban támadt először, hol a pestis leghamarább kitört. Ez ország pedig hazánk vala. — Röhricht (*Die*

Pastorillen 1251.) műében e mozgalom indítója gyanánt egy Jakab nevű magyar czisterezita barátot tüntet fel. — *Kaltenborn* Torstenson-ról írt életrajzában I. Rákóczy György hadvezérlését bírálgatja, jobban mondvá kifogásolja. A III. 32. lapján az 1683—84-re vonatkozó török-magyar irodalom van ismertetve. — *Köhler* a Báthory István és Danzig város közötti viszályt tárgyalja. (III. 52.) — *Girgensohn* (III. 56.) II. Ulászlónak egy levelét közli. — Báthory István, mint lengyel király történetéhez *Berkholz* is közölt adalékot. (III. 59.)

English Historical Review. 1887. 8. sz. 734 l. *F. Haverfield*, *Roman Dacie.*

Mitis S., La Dalmazia ai tempi di Ludovico il Grande, re d'Ungheria. (Zara. Artale. 139. l. 1888. Külön lenyomat az »Annuario Dalmatico«-ból.)

Historisches Jahrbuch. 1888. 3. füz. Az 578. lapon magyar történeti repertoriumot közöl.

Thuasne, Gentile Bellini et sultan Mohammed II, notes sur le séjour du peintre venitien a Constantinople 1479—1480. (Paris, Leroux. 1888. 8. Fr.)

Choiseul-Gouffier, La France en Orient sous Louis XVI. (1888.) L. a *Revue Critique.* 1887. évf. 89. számát. Adalék a szisztovai békekötés történetéhez és az 1789—92. évekhez.

Rauwenhof és Szalay, Bod: Historia Hungarorum ecclesiastica, sat. Tom. I. lib. I.—II. (477. l. Lugdunum Batav. 6 Fl.)

Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut — Biron, baron de Salignac. 1605—1610. (Paris, Champion. 1888. 172 l.)

Blind K., The hunnes and the Hunns. Nyelvészeti cikk az *Academy* 1886. I. 239. oldalán. V. ö. még *Kropf Lajos* feleletét u. ott. 259. old.

Staudinger, Das königl. bayrische Infanterie Regiment N. 2. »Kronprinz.« 1682—1882. I. füz. 1682—88. II. 1689—1704. (München, 1888.) E könyv, mely az *Allgemeine Zeitung* 1886. 55. sz. mellékletében ismertetve van, a nevezett bajor ezrednek hazánkban való szereplését méltatja a török elleni szabadságharc korából. Az ezred ekkor a »La Rosa« nevet viselte, és nemcsak Budavár visszafoglalásában, hanem a Harsan (?) hegy melletti csatában és Nándorfehérvár visszaszerzésében is részt vett.

Die Kadetten Maria Theresias. Pester Lloyd. 1888. okt. 15. és 16. Szól a bécsújhelyi tisztképző katonai akadémia alapításáról és annak a királynő által kidolgozott első fegyelmi szabályzatáról.

Revue politique et litteraire. 1888. 4. sz. *Les églises orientales dans l'empire ottoman et l'Autriche-Hongrie.*

Russen in Siebenbürgen. B. *Rainer*-től. (Neue Fr. Presse 1888. okt. 9 és 10.) Szól Bem nagy hadvezéri tehetségéről s stratégiájáról, továbbá *Lüders*-ről és a segesvári csatáról.

Ein ungarisches Schlachtengrab in Syrmien. E cím alatt F. P. a Pester Lloyd okt. 16-iki számában a zimonyi határban, az úgyn. bataj-niczai mezőn emberi kéz által emelt nagy halomról értekezik, mely egykor

a török öröknek megfigyelő helyül szolgált. Sopprón, Zimóny városának történésze, művének III. kötetében (113. l.) úgy vélekedik, hogy e halom diadal emléke ama győzelemnek, melyet Cinnamos tanúsága szerint Dénes nádor Andronikos Kostostefanos görög vezér fölött 1167. július 8-án Zimony környékén aratott.

Wertheimer, *Ein Brief Erz. Karls. 1809.* (A győri és aspern-i csatára vonatkozólag.) P. Lloyd. 1888. jul.

Az *Athenaeum* 1888. július 7-iki számában Vámbéry a »Continental History« rovatban az 1887 és 88. évi magyar történeti irodalmat ismerteti. Az *Athenaeum* 1887. jul. 2-iki számában pedig az 1886/7. évi magyar történeti irodalmat beszéli meg.

Franz Deák, von Gustav Steinbach. (Bécs, 1888. Manz.) Ugyancsak Steinbach az *Österr. Ungarische Revue* 1888. évf. okt. számában közli ama javaslatokat, melyeket b. Hübner felszólítása folytán g. Dessewffy Emil 1859-ben kidolgozott és a bécsi kormánynak átküldött. E dolgozatok Ausztriának alkotmányos alapon való újjászervezését tárgyalják. A Hübner és Dessewffy közötti levelezést (fordításban) már Kónyi is közölte. (Deák Ferencz beszédei, a II. kötetben.) A német eredetit a Lloyd is hozta. (okt. 17. sz.)

A »*Time*« angol revue 1886. ápril. száma egy Erdélybe tett kirándulás történetét tartalmazza. (»*A month's trip in Transylvania.*«)

Die Nation. 1888. 50. sz. *Die Entstehung des österr.-ungar. Kaiserstaates.*

Lane Pole, G. J. Gibb and A.-Gilman, *Turkey* (A »*Story of Nations*« vállalat egy része.) London, 1888. 386 l. 6. M.

Repertorium für Kunstwissenschaft. 1888. 3. Keil, *Die griechischen Inschriften im sogenannten »Schatz des Attila.«*

Lefranc Abel, *La jeunesse de Calvin.* (Paris, Fischbacher 1888. 228 l.) I. rész. Les origines de Calvin. II. Les études de Calvin. III. Noyon et Genève.

Deutsche Literatur-Zeitung. 1888. Bírálatok: a 27. számban: Wolf, *Aus der Zeit Maria Theresias és Schiltpergers Reisebuch.* (Új kiadás Langmantel-tól.) — 26. szám. Amann, *Die Schlacht bei Prag. 1757.* — 30. szám. Fournier, *Handel und Verkehr zwischen Ungarn u. Polen stb.* — 34. szám. Huber, *Gesch. Österreichs.* III. köt. Bírálat Krones-tól.

Mittheilungen des Instituts für österr. Gesch. Forschung. 1888. I. Zimmermann: *Über den Weg der deutschen Einwanderer nach Siebenbürgen.* Erről a Sybel-féle Zeitschrift is hoz ismertetést. (1888. 60. köt. 363. l.)

G. B. Malleson, *Prince Eugen of Savoy.* (London, 1888. 8°. 270. l. 7 Mark 20.

A. de Bertha, *François-Joseph I. et son règne. 1848—1888.* (Paris, 1888. 160 old. 3 Fr. 50. Képekkel.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁG PÉNZÜGYEI I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526—1564. Irta Dr. *Acsády* Ignác. Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1888. 8-adr. 280 l. Ára 1 frt 70 kr.

— DIPLOMATARIUM ÁLVINCZIANUM. Alvinczi Péter okmánytára. A M. tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából közzé tették *Gergely* Samu és *Pettkó* Béla. Harmadik kötet 1685—1689. Budapest 1887. 8-adr. VI. és 236 ll. Ára 1 frt 50 kr.

— ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK. TÖRT. Bevezetésekkel a M. T. A. Tört. Bizottsága megbiz. szerkeszti *Szilágyi Sándor* r. t. Tizenkettedik kötet. (1658—1660.) Budapest, 1887. 846 l. 8-adr. Kiadja a M. T. A. Tizenharmadik kötet (1661—1664.) Budapest, 1888. 587 l. 8-adr. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia.

— AZ ATHENEI ÁLLAM és Társadalom Jelentősége az emberi haladásra nézve stb. *Schwarz Gyula* lev. tagtól. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből IX. köt. II. szám) 8-adr. 79 l. Ára 50 kr.

— MYTHOLOGIAI NYOMOK a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A Hold nyelvhagyományainkban. — *Kálmány Lajostól* (Érték. a nyelv és szép tudományok köréből XIV. köt. V. sz.) 8-adr. 20 l. Ára 10 kr.

— TÁRSADALMI elméletek és eszmények. Irta Medveczky Frigyes. Budapest, 1887. 8-adr. 410 l. M. T. A. könyvk. váll.

— ROSZTIZLÁV galicziai herceg IV. Béla magyar királynak veje. *Wenzel* Gusztáv r. tagtól (A Történettudományi Értekezések XIII-ik kötetének VIII-ik száma. Budapest 1887. 20 l. Ára 10 kr.

— EMLÉKBESZÉD Ladányi Gedeon felett. Szabó Károly akad. r. tagtól. Budapest, 1887. 8-adr. 14 l. (Az Emlékbeszédek IV. kötetének 9-ik száma.)

— LUCIUS CORNELIUS SULLA a római alkotmányos jog történelmében. Szótfoglaló értekezés *Schwarz Gyula* rendes tagtól. Budapest, 1887. 8-adr. 80 l. Ára 50 kr. (A Társadalmi Értekezések IX. k. 4. száma.)

— A SZÉKELYEK származásáról és intézményeiről. Br. *Orbán* Balázs akad. l. tagtól. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1888. 8-adr. 30 l. (A Tört. Tud. Értekezések XIII. kötetének IX. száma.)

— AZ ÖRÖKÖS FŐISPÁNSÁG a Magyar Alkotmánytörténetben. *Hajnik* Imre akad. r. tagtól. Budapest, 1888. 8-adr. 95 l. (A Tört. Tud. Értekezések XIII. k. X. szám.)

AZ 1708-IKI POZSONYI ORSZÁGGYÜLÉS történetéhez. *Zsilinszky* Mihály akad. l. tagtól. Budapest, 1888. 8-adr. 90 l. (A Történettudományi Értekezések XIII. k. XI. szám.)

— EMLÉKBESZÉD Tanárky Gedeon felett. *Tóth* Lőrincz akad. r. tagtól. Budapest, 1888. 8-adr. 66 l. (Az emlékbeszédek V. kötetének II. száma.)

RÉVAY KATA SZIDÓNIA LEVELEI FÉRJÉHEZ.

1656—1702.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Wesselényi Ferencz nádor és társainak kevés meggondolással, de annál nagyobb zajjal és vérmes reményekkel szót összeesküvése felfedeztetvén, Ostrosics mint a felső-magyarországi dúsgazdag dynasta családok egyik kiváló tagja, nagy lutheranus, Thököly Istvánnak. Petróczynak közel rokona ¹⁾, nem kerülhette ki, hogy gyanúba ne fogják. — Hiszen a Thököly-családdal való összeköttetése már magában véve is elegendő lett volna erre nézve, nagy vagyona és lutheranus vallása pedig egyenesen megnyitották előtte a börtön ajtaját. Így történt, hogy bár a jó úr tökéletesen ártatlan volt az összeesküvésben, s a családjában hagyományos hűséggel ragaszkodott az uralkodóházhoz, — Leopold 1670. november 1-én ²⁾ mint felség árulónak összes javait lefoglaltatta. Majd Eszterházy Pál jelent meg Illava kapui előtt s miután a várúr ártatlansága érzetében az ellenállást meg sem kísérlte, német őrséget helyezett abba s magát Ostrosicsot felsőbb meghagyásból fogolynak nyilvánítva, szigorú őrizet alá tétette.³⁾

És míg a rab úr ártatlanságát bizonyítgatva hivatkozott őseinek a Habsburg-ház szolgálatában szerzett kiváló érdemeire, maga és testvérbátyjainak számtalanszor bebizonyított hűségére, egyik emlékiratot a másik után intézve Leopold s az összeeskü-

¹⁾ Petróczy István anyja Thököly Erzsébet, Ostrosics anyja pedig Thököly Anna volt, mindkettő Sebestyén leánya s így Thököly Istvánnak testvérei.

²⁾ Orsz. Lvtár. Kanczell. osztály 1670. nr. 351., 358.

³⁾ Orsz. Lvtár. Kanczell. osztály 1670. nr. 246.

vők felett ítélő bizottság elnökéhez. gróf Rottál Jánoshoz¹⁾, addig Kata Szidónia — mint mondani szokás — minden követ megmozgatott Bécsben, hogy urát kiszabadíthassa s most az egyszer tagadhatlanul nagy hasznát vette német összeköttetéseinek.

A pozsonyi commissio, mint az összeesküvés történetéből tudjuk, 1671. július 18-án befejezte működését s Leopold egy új bíróságot alakított, mely Bécsben tartotta üléseit s melynek elnöke szintén Rottál volt. — Ostrosicsot saját várában őrizték s befolyásos pártfogói és felesége, ki késedelem nélkül Pozsonyba utazott, ki tudták eszközölni, hogy pört ne kezdjenek ellene, sőt a pozsonyi judicium delegatum elébe meg se idézzék őt.

Ez pedig nagy szerencse volt rá nézve, mert a bíróság rendkívüli s igazságtalan szigorúsággal járt el s Ostrosicsnak talán lutheranus volta is, de gazdagsága, melyre az örökké éhes kincstár sóvár szemeket vetett — mindenesetre provokálta ellene a marasztaló ítéletet. — Az számításba se jöhetett, hogy úgyszólván alig lehetett őt valamivel vádolni, mert hisz nagyon sok embert ítéltek ott halálra, csupán azért, hogy fejjálságában vagyonának egy részét elharácsolhassák.

Az új bíróság 1671. augusztus 3-án tartotta első ülését²⁾ s Kata Szidónia, mialatt a Pozsonyban megkezdett pereket bevégezték vagy újból megvizsgálták, mindent elkövetett, hogy hatalmas pártfogóinál — kik közé maga Rottál s a bíróság tényleges elnöke, Hoher udvari német főkanczellár is tartozott — kieszközölhesse, hogy férje ellen most se indítsanak rendes pört, de a felség belső tanácsosai meghallgatásával ítéljen felette.

Ez óhaját nagyban elősegítette az a körülmény, hogy a bíróság gyorsan akart végezni s elvben már elfogadtatott, hogy a kik eddigelő még nem lettek megidézve, személyük és javaikra nézve kegyelmet nyernek. Ostrosics is ezek közé tartozott s midőn Orbán István ítélőmester 1671. szeptember 24-én a bécsi judicium delegatum működéséről számolt Leopoldnak, Ostrosics ügye egy még ezután alakítandó bíróság elé utasított, melynek volta-

¹⁾ Rottálhoz írt levelek az akadémia birtokában.

²⁾ A bíróság működésére vonatkozó részletek Dr. Pauler Gyula ösmeretes munkájából vették.

képen nem volt más feladata, mint a vádlottak fejbájltságára nézve alkudozni.

Rottál őszinte jó akaratot mutatott Kata Sziidónia iránt, s a mint látszik, teljesen hitt Ostrosics ártatlanságában és segédkezet nyújtott annak kiderítéséhez. — Ő maga már ebben az időben gyakorta betegeskedvén¹⁾ az üléseken nem elnökölhetett, de Kata Sziidóniát melegen ajánlotta Hohernek és a főkomornyiknak s kieszközölte, hogy emlékiratai Leopold kezébe kerültek.

Mintán pedig határozatba ment, hogy Ostrosicsot Illaváról, mint foglyot, fedezet alatt Bécsbe fogják hozni, hogy a bíróság fejbájltságában kiegyezzek vele, Kata Sziidónia minden áron el akarta azt kerülni, mert — mint magát kifejezé — nem az igazságos törvénytől féltette urát, de a szégyentől, hogy mint rabot hozzák fel: — »Az egy gyalázatos aláhozását meghallgatatlanul, hogy gyalázat követné kiedet, az elől akarnám óvni kiedet — írja 1671. október 15-én — caveálván minden jószágomat, becsületedet, hogy el nem megyen kgd.« A hü feleség fáradhatatlan utánjárásának meg is lett a kívánt sikere. Leopold Rottált bízta meg Ostrosics ügyének lebonyolításával, ki fedezet nélkül jöhetett Bécsbe, s Kata Sziidónia már csak az erről szóló decretumot várta, hogy induljon tüstént Illava felé, személyesen vinni meg urának ez örömdetes hírt.

De a decretum egyre késett s Kata Sziidónia már csaknem kétségbe esett, mert a kancellár elébe napokig nem lehetett jutni. Azonban végre is győzött az asszonyi liga. — Kata Sziidóniát ugyanis egy alkalommal magához kérette a kancellárné, bevazette belső szobáiba s mikor férje a kihallgatás után hozzá indult, szemben találta magát a kérelmező úrhölgygyel. Most aztán csakugyan nem volt kitérés, udvariasan biztosította Kata Sziidóniát, hogy pár nap alatt kijön a decretum, s annak tartalma megnyugtatóására fog szolgálni. De sietett is hazulról, nehogy az asszonyok újabb támadást intézzenek ellene: »Jóllehet örömet tovább szözlottam volna vele — írja Kata Sziidónia —, egyébaránt

¹⁾ Kata Sziidónia is megemlékezik erről a férjéhez írt levelében: »Rottal uram megénten meguehezedett, már két éjjel semmit nem aludt, bizony félttem azt az urat, öreg ember ő nsga.«

mindenki azt mondja, hogy jó lelkiösmeretű ember és a mit mond, építhet az ember szavára.« (57. levél.)

Nem is csalódott benne, sőt ügylátszik Hoher alaposan meg lett nyerve ügyének s még több alkalommal közbe vetette magát érdekében. Hogy pert nem indítottak férje ellen, de Rottált bízták meg az Ostrosics ellen emelt vádak megvizsgálásával, ezt is határozottan neki köszönhatték. — De a mily hálával van eltelve Kata Szidónia Rottál, a kanczellár és a főkomornyik iránt, kiket legnagyobb három oszlopának nevez, *s imádkozni fog érettük, míg élet lesz benne*, ép annyira elkészeríté őt a saját honfitársai részéről tapasztalt rosszakarat és irigység. — Vádolták, hogy vesztegeti az embereket, s Orbán Istvánnak »*juhokat százakat*« ajándékozott, másoknak pedig ezüstnéműt. Kata Szidónia méltatlankodva tiltakozik e hamis vádak ellen s a rágalmazóra gúnyosan megjegyzi: »*bizony ha ő kiemén állana, az igazságot is ezüsttel kellének emelnem.*«

Leginkább elkészerítette őt azonban Szelepcsényi érsek magatartása, ki boldog napjaiban nagy barátságot tartott velük s a veszély idején a helyett, hogy pártját fogta volna urának, inkább ellene agyarkodott. »*Igazán mondhatni felől*« — írja Kata Szidónia —, *hogy az farkas néha változtatja a szörít, de természetét soha sem.*«

Valóban igen alkalmas szavak a ravasz és aljas, pénzsóvár főpap jellemzésére!

Alig várja már, hogy szabadúlhasson Bécsből, pénze is fogyatékán van, hiszen csak szállásra is 100 frtnál többet költött 2—3 hónap alatt, pedig még ruhának való posztót is kellett vásárolnia az inasok számára, mert urának »*disztelen lenne ide jönni rongyossággal.*« Lelkére köti, hogy küldjön minél előbb néhány charta biánkát, hogy reversalist állíthassanak ki, bár reményli, hogy maga írásával is végezhet. »*Hiszem az úr Istent* — írja 1671. október 8-ról — *nem sokára vége szakad és megszűgyeníti az hamis vádlókat.*«

A dolog azonban nem ment olyan könnyen, mint azt a jóhiszemű s az emberek ígéreteiben föltétlenül bizó Kata Szidónia gondolta. Ostrosics feljött Bécsbe s tapasztalnia kellett csakhamar, hogy felesége nélkül alig tud boldogulni, mert tekintélyes

ellenségei voltak, kiknek befolyását nem volt a ki ellensúlyozza. — Különben is vele könnyebben beszéltek mint egy nővel, kinek mint láttuk hatalmas szövetségesei voltak Bécsben. Ehhez járult még, hogy németül sem tudott a jó úr, pedig a hivatalos deák oratiókkal ha el is lehetett abban az időben igazodni a császári szék-városban, de bizony sok ajtó zárva maradt még a kérelmező előtt, mit azután aranyokkal kellett felnyitni. Azt még el lehet hinni, hogy Kata Szidónia nem folyamodott ehhez az eszközhöz, a mint-hogy leveleiben tiltakozik is a rosszakarató rágalmak ellen, de hogy Ostrosics kikerülhetne volna az igazságszerzésnek ezt a módját, részemről a fennforgó viszonyok között legalább is nagyon valószínűtlennek tartom.

Ügylátszik, hogy eleinte föltétlenül hitte, miszerint ártatlansága magában véve is ki fogja őt szabadítani, s azzal a reménnyel jött Bécsbe, hogy csekély áldozattal kiegyezhetik fejeváltására nézve. Csakhogy egyszer már ott volt, ment a dolog magától s a felhatalmazottaknak gondjok volt arra, hogy ily duszgazdag urat *megfelelő* sarcz nélkül el ne bocsássanak, ha ártatlansága szinte napnál fényesebben kiviláglanék is. Hogy mit kell értenünk a megfelelő sarcz alatt, elég ha tudjuk, hogy némelyek összes javaiknak ² 3-át, mások egész vagyonukat a fiscus kezeiben hagyták, mert fejeváltásukat letenni nem birták, míg ellenben azok, a kiknek semmijök se volt az egy életükön kívül, ha szinte erőssen compromittálva valának is, rövid fogság után szabadon bocsátattak. ¹⁾

Ostrosicscsal is megértették végtére, hogy ártatlansága bizonyítgatásával itt kevésre fog menni, de már későn, mert minden szép szavuk s fényes ígéretek daczára pörbe fogták s elítélték ²⁾. Ha tény az, hogy halálos ítélet keletkezett ellene, mire vonatkozólag azonban én semmit sem találtam, ezzel csak rá akartak ijeszteni, hogy annál busásabb váltságdíjat csikarhassanak ki tőle, mert bizony a vizsgálat folyamán ártatlansága teljesen kiderült. — Ügylátszik azonban, hogy a vizsgálatot később, talán felsőbb meghagyásra eszközölték, mert teljes lehetetlenségnek tar-

¹⁾ Pauler i. m. 403. l.

²⁾ U. o. 412. lap.

tom, hogy a kihallgatott tanuk vallomása után Ostrosics ellen ítélet keletkezett volna.

Az ellene emelt vádakát következőkben összegezhetjük:

Vádolják, hogy az összeesküvők főbjeivel: Petróczy, Thököly, Hidvéghy Mihály és Vittnyédi Istvánnal gyakran találkozott, velük szoros barátságot tartott és levelezést folytatott. — Nádasdyval állandóan összeköttetésben állott s neki az utóbbi időkben bizonyos charta biánkákat küldött. — Végre, hogy a Pozsonyban borzasztó halállal kivégzett, szerencsétlen rajongó Drabik Miklósnak ¹⁾ az uralkodóház ellen írott könyvét olvasta, Illava várában tartotta, sőt maga is nyilvánosan gyalázta, kiseblítette Leopoldot.

A kihallgatott tanuk azonban jobbára oly emberek, kik Ostrosics közelében tartózkodván, annak viszonyaival, életmódjával ösmerősök voltak s érintkezéseiről tudomást vettek, alaposan megczáfolták e vádakát.

Igaz, hogy Nádasdynak charta biánkákat küldött, sőt az ember is előállott, a ki azokat több ízben hordozta volt, de ezek korántsem valami titkos ügyre vonatkoztak, hanem Ostrosics felesége nevében a Révay fiu ág ellen pört folytatván, ebben Nádasdy is közlelről érdekelve volt ²⁾ s ezért kellett a charta biánkák. Nádasdyval különben az utóbbi évek alatt mindössze is két alku-

¹⁾ Drabik Miklós 1628-ban menekült hazánkba Morvaországból, hol a cseh testvérek felekezeténél pap volt. Beteg képzelődésű ember, kinek vallásos buzgósága örült rajongássá fajult keserűséggel telve el az osztrák ház iránt, mely üldöztetésével őt és családját nyomorba taszította. Visióit, — melyek a »*hűszegő, vérszopó, zsarnok*« Habsburgoknak s a római egyház e *babiloniai bestiának* közel romlását jelentették, — a birneves Komenius Ámos adta ki »*Lux in tenebris*« cím alatt s úgy itthon mint a külföldön szeltére olvasták s a kiadó még XIV. Lajos francia királynak is kedveskedett vele. A pozsonyi iudicium delegatum a könyvért perbe fogta Drabikot s mint »*hűtelent, lázút, istenkáromlót*« halálra ítélte. — Fogsgában egy jezsuitának sikerült vele visszavonatni átkozódásait, s megkegyelmeztetése reményében catholikussá lett s mint megtért lépett a verpadra. 1671. július 16-án a 84 éves aggastyánnak Pozsonyban fejét vették, miután előbb jobb kezét a hóhér levágta. — Teste könyvével együtt máglyán égettetett meg. — *Pudler i. m.*

²⁾ Nádasdy Ferencz anyja Révay Judit testvére volt Révay Pál ezredesnek, a Kata Szidónia édes atyjának.

lommall találkozott Ostrosics, hasonlóképen Thököly Istvánnal csak a köteles rokon látogatásokra szorítkoztak. — Petróczy akkor volt Illaván, mikor Ostrosics Erzsébet kisasszonynak gróf Szunyogh Juliussal való lakodalmát ülték. — Hidvéghy Mihály gyakran meglátogatta ugyan és sokat társalogtak együtt, de csak törvényes dolgokról, mert a Révayak elleni perében mint ügyvédnek tanácsaival élt Ostrosics. Drabik könyvét sohasem látták nála, de igen is az illavai pap és lutheranus superintendens Kalinkiusnál ¹⁾, nemkülönben Jakusics Imrénél. — Senki sem hallotta, hogy Leopoldot gyalázta volna. ²⁾

A tanukihallgatás 1672. május 13-án eszközöltetett s Ostrosics ugyanez év augusztus 18-án kapott kegyelmet. ³⁾ Mily áron szabadulhatott Bécsből, nem tudjuk, de jószágait visszanyerte, nemkülönben előbbeni méltóságait, jó hírét nevét, becsületét az udvarnál; legalább Leopold 1673. október 11-én kiadott levelében ünnepélyesen biztosította őt mindezekről, ⁴⁾ jöllehet a fiscus elgondolhatjuk, hogy nem örömet bocsátotta ki körmei közül a kövér zsákmányt, és szemében Ostrosicsnak mint családja végső sarjának gazdagsága ezután is mindig nagy szállka maradt.

Kiszabadulása után Ostrosics teljesen visszavonult életet folytatott Illava várában, s ezt pedig nem ok nélkül cselekedte, mert a már egyszer megbélyegezetteknek minden lépését figyelemmel kísérték s idő kellett ahhoz, míg a régi bizodalom ismét helyre állott. — Lassanként azonban újból szerepelni kezdett. 1681-ben a Dunán inneni és tuli kerületekre nézve országos főszámvevőnek választatott, majd a határrendező bizottság tagjai között találjuk őt ⁵⁾, de csakhamar ezután horus napok következtek reá s már annyi megpróbáltatásokon keresztül ment szegény feleségére.

A Wesselényi-összeesküvés elnyomása után a nemzet egyrésze még fegyverben állott s *a magyar haza lelki és testi szabadságáért harczoló bujdosók*, mint magukat egyetemlegesen nevezték.

¹⁾ A lutheranusoknak e híres szónokát, miután hitéhez állhatatosan ragaszkodott, száműzetésre ítélték. U. o.

²⁾ Országos Levéltár. Monumenta B. 1672. máj. 13.

³⁾ Pauler i. m. 412. lap.

⁴⁾ Orsz. Lvtár. Concept. Exped. nr. 283.

⁵⁾ Nagy Iván i. m. VIII. k. 303. l.

Kende Gábor, Szuhay Mátyás, Szepessy Pál vezérlete alatt egy perczig sem hagyták nyugodni Leopoldot. kinek féktelen zsoldosai — jöllehet embertelenségük által urok nevét gyűlöletessé tették — nem voltak képesek még leigázni a hazáját igazán szerető, a szabadságért mindig lelkesülő, nyelvére, vallására féltékeny nemzetet. Zrinyi Péter és társainak emlékezetét lassanként mythosi fénnel vette körül a nép phantasiája, s a nemzet nem egyedül a soha nem szünő, a soha ki nem alvó hazaszeretet lángjának emelt oltárt, mint Szuhay Mátyás, ki halálra vitte önféjét. de a bosszú, a visszatörítés művének is áldozott, midőn ezenként sereglett a mozgalom hőslélekű ifju vezére, Thököly Imre zászlója alá.

Ostrosics Mátyás, a megbélyegzett lutheranus főember s a rettegett »kurucz király« unoka testvére. teljesen távol tartotta ugyan magát az országos mozgalomtól, de nem volt képes a gyanúsításokat kikerülni s ellenségei csak kedvező alkalomra lestek, hogy eláztassák őt az udvarnál. — Reá kiáltották hogy áruló, titkon a felkelőkkel tart s azokat segíti; hogy ne hitték volna el! — Neki lakolnia kellett azért, hogy ereiben Thököly vér folyt s valóban e név balszillagzatának esett áldozatul.

Pedig semmi sem igazolja, hogy a felkeléshez csatlakozott volna s ha átszenvedett rabságának emléke szinte nem is lett volna képes őt visszatartani ettől, ott volt mellette felesége, ki bizonyára elhárítja vala fejéről a veszedelmet, bár magának is fájó szívvel kellett néznie, hogy dúlják fel legszentebb kegyeleite tárgyait a hatalom zsoldosai.

Leopold azonban sietett kimondani Ostrosics ellen a hűtlenség vádját, s mint lázadónak összes ingó és ingatlan javait, tekintet nélkül mások, legfőbbképen pedig felesége jogos igényeire, azonnal lefoglaltatta s a kamarának volt rá gondja, hogy bármi történjék is később, ne lehessen azokat ismét kibocsátani kezeiből, mint a Wesselényi-összesküvés alkalmával.

Szegény Kata Szidónián ugyan megnehezedett az Isten keze! — Késedelem nélkül el kellett hagynia Illava várát, hol oly boldog volt egykor s hol életének legnagyobb részét töltötte, annyi öröm és bú, remény s csüggedés között! Búcsút kellett mondani az ösmerős tájaknak örökre, elválni a megszokott környezettől, elválni kedves virágjaitól, miket annyi szeretettel gon-

dozott¹⁾ s helyt adni keblében annak a gondolatnak, hogy ezen-től itt minden másé lesz, másé a gazdag tárházak, a nemesvérű paripák, férjének büszkeségei, a virágos kert s a sírhant, mely egyetlen gyermekének hamvait takarta!

Ha legalább e nehéz órákban férje mellette lehetett volna, de annak bujdosni, rejtőzni kellett; ludányi kastélyára, líptó-útvári jószágára is rá tette már kezét a fiscus, s nem volt hely, hová az imént még dúsgazdag főúr fejét nyugodtan lehajthassa, s egyedül a felkelők táborá nyújthatott számára menedéket, s Thököly szerencse csillagától várhatta sorsának jobbra fordulását.

Ügylátszik, hogy midőn javait elkobozták s reménye sem lehetett arra nézve, hogy kegyelem által visszanyerendi azokat, határozottan a felkelőkhöz csatlakozott, jóllehet eleinte csak kényszerűségből követte a bujdosókat. — Talán arra számított, hogy esetleges békekötés alkalmával, melynek pontjait Thököly diktálja, ismét jószágaihoz fog jutni? — Ez nagyon valószínű, s rajta kívül hányan juthattak még ily kényszer helyzetbe, kik pedig elveik, érületük s neveltetésük traditiói, — de talán véralkatuknál fogva is gyűlöltek a forradalmat! — Leopold következetesen lázadónak bélyegzi őt okleveleiben, ki csak Munkács feladása után tért ismét hűségére.²⁾

Kata Szidónia ez alatt Szent-Jánoson húzta meg magát, melyhez a fiscusnak semmi köze sem lehetett. — Arany s ezüst drágaságait s más értékesebb vagyonát, a mit Illaváról elhozhatott. Vöröskő várában helyezte el Pálffy Miklós gondjaira bízván s megtette a szükséges lépéseket arra nézve, hogy férje javaiából legalább annyit menthessen meg, a mennyihez a törvény és magán szerződések értelmében föltétlenül joga volt. Mert Ostrosics egyszer-másszor jelentékeny részbirtokot vallott be feleségének.

¹⁾ 'A virágokról még legnagyobb bajai között sem feledkezett meg: »Jancsi csatlósna hattan, — írja 1671. október 8-án Bécsből, mikor férje szabadulásán fáradozott — a pomagráná fákat felviijye, viola és szekfűgyökér is vagyon, . . . hanem csak arra kérem kiedet, hívassa maga elibe a kertészt és hagyja meg neki, hogy az pomagrán fákat . . . ültesse át fa-edénybe, az mint narancsfa vagyon. Az több virágimra legyen szorgos gondja, . . . hogy megdicsérhessem Isten háza segítővén.«

²⁾ L. az alább idézendő oklevelet.

némi viszonzásúl sok rendbeli fáradozásaiért, s ama költségeknek megtérítése gyanánt, miket a fogságból való kiszabadítása okozott Kata Szidóniának, de szeme előtt tartván azt is, hogy a koronára rövid idő alatt visszaszállandó jószágokban csak így biztosíthat maga s felesége részére némi szabad rendelkezési jogot.

A pozsonyi kamara azonban, hová jogai érvényesítése végett folyamodott, mindannyiszor elutasította őt kérésével. Hogy is halgatták volna meg egy rebellis nejének a panaszát, kinek ebben az időben a jó Istenen kívül nem igen volt más pártfogója? — De ez aztán nem is hagyta őt el sohasem!

1685. martius 12-én panasolja, hogy Vöröskő várába hordott ingóságait lefoglalták, pedig az egyedül és jogosan őt illeti, jószágainak jövedelmét pedig saját pénzén fizetett emberei által a kamarának szolgáltatják be, a költség az övé, s a birtok jövedelmével más töltetik; majd kevéssel utóbb, midőn az illavai uradalom annélkül, hogy őt kárpótolták volna, gróf Breuner Kristófnak adományoztatott, illetőleg a kamara már ki egyezett vele, Kata Szidónia az iránt folyamodik, hogy jogos igényeit vegyék tekintetbe s adjanak neki a kamara s az említett gróf között létrejött szerződésről informatiót, hogy mielőtt az adománylevél kiállíttatnék, a felség személye elé vihesse ügyét.¹⁾ Kérése azonban mindig süket fülekre talált; a rebellis Ostrosics Mátyás feleségének a törvény nem nyújtott oltalmat, s nem védte meg őt kapzsi, telhetetlen emberek ellen.

Az 1687-ik év folyamán a ludányi uradalmat is gróf Erdődy Kristófnak adományozta Leopold, miután a gróf előbb tekintélyes összeget fizetett érte a pozsonyi kamarának, s mert időközben más jószágait is kibocsátotta jó summa pénzért kezeiből a fiscus, Ostrosicsnak dúsgazdagságából alig maradt valamije s midőn a mindenéből kifosztott embert Leopold *vele született nagylelkűségénél fogva* ismét kegyelmébe fogadá, az egykor hatalmas dynasta feleségének szent-jánosi jószágán vonta meg magát, s ha szük-

¹⁾ Orsz. Levéltár. N. R. A. Fasc. 1005. nr. 50., 1003, nr. 41, 999, nr. 25.

séget épen nem is szenvedett, de oly jelentéktelen emberre lett, mint korának akármelyik kisbirtokú nemese.¹⁾

Ludány, Liptó-Újvár és Illava várainak örökös urát ezentúl egyszerűen *Giletinczi szabad Báronak* nevezték (Liber Baro de Giletincz) s még előbbeni méltóságait sem látni többé szerepelni az oklevelekben.

Ostrosics Mátyás, miután Leopold szerint 5—6 évig tartott a lázadókkal,²⁾ Munkács várának feladása után tért ismét hűségre, hogy legalább — idézem tovább Leopold oklevelét — azon javait nyerhesse vissza, melyek még eddig a fiscus kezében vannak.³⁾ Mert midőn Thököly hitvese, Zrinyi Ilona hosszas alkudozás után Munkács várát 1688. január 17-én feladta Caraffa császári hadvezérnek, a föltételek első pontja értelmében teljes amnestia biztosított minden beunlévőnek, s egyszersmind összes ingó és ingatlan javaiknak, a mennyiben azok még a kamara által kezeltettek —, visszaadása is elrendeltetett.⁴⁾

Bizony Ostrosicsnak nem valami nagy örömet okozott ez az amnestia, mert anyagilag ugyan keveset nyert vele, s ha már egyszer elfogadta ilyen alakjában a kegyelmet, szó sem lehetett többé arról, hogy elfoglalt többi javait visszaadják neki. — De mit remélhetett még? — a »kurucz király« csillaga hanyatlófélben s minden további küzdelem sikertelennak látszott; maga testestől-lelkestől megunt már ezt a hányt-vetett életet, s különben sem tartozván a »nagyszakállas« kuruczok közé, hanem az események sodorták magukkal — hazatért a szent-jánosi udvarházba, hol felesége

1) Annyi bizonyos, hogy a régi fénynek, gazdagságnak csak a híre maradt már az Ostrosics házban e század vége felé. Történt, hogy 1699. martius havában bizonyos ünnepélyességek tartattak Pozsonyban, s Ostrosics tudakozódik azokról feleségétől: »Magát az kiráhnét személyébe nem láttam — írja Kata Szidónia — mivel nem vót az mi kívánsatnék, udvarhoz nem mentem.«

2) . . dictus Mathias Ostrosith factiosorum partibus ab anno 1683. per 5 circiter vel 6 annos adhaesisset. Liber. Reg. XIV. 234.

3) »tandemque tam per attactum Matthiam Ostrosyth circiter annum 1687. ad fidelitatem nobis debitam reducem, ex eo, quod illa saltem bona ipsi mediante capitulatione Munkacsiensi restituenda venissent, quae adhuc prae manibus fisci nostri regii reperta forent.« U. o.

4) Szalay L. *Magyarország története* 6. k.

évek óta, szűnni nem akaró hit és bizodalom között naponként leste-várta érkezését.

Ezután nagyon csendes emberré váltott, létezéséről is kevesen tudtak, elfeledte mindenki s nem foglalkoztak vele soha többé, s ha történetesen még eléri a Rákóczy-forradalmat, bizony azt hiszem, senkinek sem jutott volna eszébe hűtlenséggel vádolni őt, csak addig tartották rebellisnek, míg volt valamit elkobozni tőle. — Ezért pedig kár volt olyan kegyetlenül üldözni a jó urat, hiszen néhány év múlva úgy is a fiscus örökölt utánna mindent.

És Kata Szidónia ily nehéz megpróbáltatások között, annyi szenvedés és viszontagság után sem esett kétségbe, ellenkezőleg a hosszú s gyötrelmekben átélt évek csak megerősítették őt a gondviselésbe helyezett bizodalmaiban. — Gyakrabban keresett enyhülést, vigaszt a hitben, de lelke azért nem vesztette el fogékonyságát a földi dolgok iránt sem s mindvégig megőrizte meleg, szeretetteljes kedélyét.

A telet rendesen Pozsonyban tölté, nyáron át a szent-jánosi gazdaság a már élemedett urasszonynak elég gondot okozott. — Történt azonban, hogy a szent-jánosi kastély 1690-ben porrá égett s nekik a pozsonyi házon kívül nem volt hová lehajtani fejüket s elhelyezni megmaradt vagyonuk értékesebb részét. — A pozsonyi ház polgári telken állott, ezért Ostrosicsnak igen sok kellemetlensége volt a városi tanácscsal, a beszálló katonák is gyakran háborították, míg végre sikerült valahogy kieszközölnie, hogy e ház minden közteher alól fölmentve, szabaddá tétetett.¹⁾

Ha férje távol volt, Kata Szidónia most is felkeresé őt leveleivel, miknek ebben az időben már kissé sötét színezete van. — Nem bízik többé az emberekben, oly szokszor csalódott bennük: »*Úgy látom, csúfos a világ, annyiival inkább az emberek*« sóhajt fel egy alkalommal, s a jó asszonynak bizonyára volt elég oka ez elkeseredésre.

Mindenki háládatlansággal fizetett neki s nem várt többé semmi örömet az élettől. — Saját rokonai, »*az rosszlelkű*«, »*Isten-telen*« Révayak, örökösen pörrel zaklatták, jószágaiból kibecsülték; mások, kik szintén közel állottak hozzá, szinte lesték, várták

¹⁾ Országos Levéltár. Concept. Exped. 1691. nr. 49. deczember.

halálát, hogy örökölhessenek utánna: »*Talán már az idei ugorkát sem akarták, hogy egyem*« írja 1698. május 1-én, de aztán ugyan-csak megvárakoztatá a türelmetlen atyafiakat, mert még 12 esztendő¹⁾t élt s bizony nem egyet kísért ki közfűlök a temetőbe.

Sok keserűséget okozott még neki az alkotmány felfüggesztésével bekövetkezett vallásos türelmetlenség, s az önkény-uralom szokott embertelensége.

Eddigelé senki sem háborgatta őt hitében, praedikatiót, isteni tiszteletet tarthatott saját tetszése s meggyőződése szerint, s Illaván vagy Liptó-Újvárbán ki mert volna ellenszegülni a várasszonyának. ha lutheranus vallását mindenek szemeláttára nyilvánosan gyakorolta? Most azonban minden megváltozott. — A Pázmány által megindított antireformatió diadalát ülte, s az anyyi elkeseredéssel, mindkét részről oly tetemes áldozatokkal folytatott harc kimenetele: a protestáns templomok elfoglalása s a praedikátorok száműzetése lett. — Ez azonban csak egyik fele az éremnek; alkotmányos szabadságunk, nemzeti önállóságunk súlyedt képét tünteti elő a másik, s Rákóczy Ferencz kiáltványának elkeseredett szavai, bizonyára nem a protestáns vallás védelmében szólították végső harczra a leigázott nemzetet.

Midőn Ostrosicsék az ismét felépült szent-jánosi udvarházban vonták meg magukat, sokan az 1681-iki sopronyi országgyűlés 25. és 26. articulussainak világos sérelmét látták abban, hogy Kata Szidónia lutheranus praedikátort tart s az igaz hitűek nem kevés megbotránkozására, házi népe és alattvalóival együtt nyilvános isteni tiszteletet hallgat, holott az — a törvényhozásilag meg nem állapított helyeken — csak titokban s a szomszédok lelke tüvének veszélyeztetése nélkül volt megengedve.

Kata Szidónia azonban ezzel nem vetett számot s még hozzá praedikátora úgy látszik veszedelmes ember volt¹⁾, kit a város érdemes plebánosa valóságos ragadozó farkasnak tekintett a nyájban, és sietett felsőbb helyen jelentést tenni, hogy hárítsák

¹⁾ Ez a pap valószínűleg az 1698-ik év elején jött Szent-Jánosra; erre mutat Kata Szidóniának a mondott év május 1-ről keltezett levele »*Praedikátorommal contentus vagyok.*«

el a fenyegető veszélyt s intézkedjenek a hívők lelki nyugalmáról míg nem késő.

Támogatta a plebánost Kata Szidónia szomszédja s férje után rokona bedeghi Nyáry Ferenczné, Thököly Zsófia asszony, ki ügylátszik még nem igen erősnek érezhette magát új hitében, s a kanczellárián keresett védelmet, hogy el ne tántorodjék. — Panasza nem is hangzott el eredménytelenül. — 1699. június 13-ról kemény rendeletet bocsátottak Ostrosicsuéra, hogy vallásának gyakorlására nézve tartsa magát szorosan az ország törvényeihez, a catholicusokat tovább ne botránkoztassa, a helybeli plebános érdekeit (ez volt a földolog) s a nép lelki üdvét ne veszélyeztesse, különben ha merészségéért méltán fog lakolni, egyedül magának tulajdonítsa.¹⁾

Ezzel azonban még nem elégedtek meg; rá egy hónapra fenyegető hangon s a legsúlyosabb következmények terhe alatt parancsolta meg Leopold Kata Szidóniának, hogy lutheranus praedikatorát haladéktalanul kergesse el²⁾, s a rokonaitól, barátjait és pártfogóitól elhagyott védtelen asszonynak, miután nem akadt senki, ki mellette szót emeljen, nehéz szívvel bár, de bizonyára meg kellett hajolni uralkodója parancsa előtt.

Ez esemény rendkívül hatott Kata Szidóniára, s ily körülmények között nem csodálkozhatunk, hogy élte alkonyán elvesztette hitét az emberekben s kedélye elborúlt, ha a világi dolgokra fordítá figyelmét. — Ezentúl egyedül Istenének s urának élt; nem panaszkodott ugyan sohase, sőt mint leveleiből látszik, mindig bizonyos szelid megnyugvással fogadta a sors csapásait, de másfelől nem is igyekezett eltitkolni, hogy az élet már csak pusztá kötelesség reá nézve.

Ostrosics sohasem szűnt meg érdeklődni a politikai események iránt, Kata Szidóniára nézve már kezdtek azok lassanként közönyössé válni. — 1702. martius 22-én tudatja férjével, hogy Kolonicsot Olaszországba küldé Leopold s az utánna vetett néhány szó kitűnően jellemzi hangulatát: »*Nekem bár csak jó dinnye*

1) Országos Levéltár. Concept. Exped. 1699. nr. 61. június.

2) U. o. julius nr. 72. — 1699.

magvát s jó saláta magrát hozzon onnét, magának pénzt akár mázsákkal.»

Lehetetlen föl nem ösmerni e sorokban a keserűség nélküli lemondás őszinte mesterkéletlen hangját.

Gyűjteményünkben¹⁾ ez az utolsó levél s talán az életben is férjéhez, mert pár hónap múlva 1702. június havában Kata Szidónia már mint Ostrosics Mátyás özvegye emlittetik.²⁾ Házaseletük egy félszázadnál tovább terjedt, nem ritkán hosszú küzdelemteljes évek, de bearanyozta azokat a valódi boldogság verőfénye! — Mátyás sírboltja felett az Ostrosics család czimerét megfordították. — Usaládjának utolsó férfi sarja volt.

Kata Szidónia nevével ezután ritkábban találkozunk emlékeinkben. — Hosszas fáradozás után sikerült kieszközölnie az udvarnál, hogy édesanyjáról örökölt és szerzett javai egy részéről, valamint ingóságairól szabadon végrendelkezhessék.³⁾ Miután pedig időközben a Révayakkal a blatniczai, és gróf Czobor Adámnéval az éleskői jószágok iránt folytatott perét bevégezte, néhány ezer forintnyi örökség is nézett utána, a mi ismét kedvessé tette az úrasszonyt atyafisága előtt.

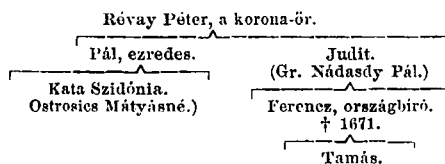
Kata Szidóniának azonban már szomorú tapasztalatai voltak s valóban elég oka lehetett kételkedni a rokonok őszinte jóindulatában. Legjobban szerette mégis unokaöccsét, gróf Nádasdy Tamást⁴⁾ s ezt választotta öregsége gyámolául. — Megvonta magát mellette Pozsonyban, s mint a ki az emberekkel már leszámolt, Istenével pedig békességben van, nyugodtan várta utolsó órája közeledtét. — 1710. február 1-én érezvén, hogy napjai megvannak számlálva. Meskó Ádám nádori ítélő mestert hívatá maga

1) Az eredeti levelek gróf Nádasdy Ferencz kőrös-ladányi levéltárában őriztetnek.

2) Orsz. Levéltár. Concept. Exped. 1702. nr. 28.

3) U. o. 1702. nr. 62., 1707. nr. 14.

4) Rokonsági összeköttetésüket a következő leszármazás tünteti föl:

elébe, s előszóval tett végrendeletében összes ingó és ingatlan javait, akárki kezén legyenek is azok jelenleg, halála esetére Nádasdy Tamásnak hagyományozta, ki megbecsülte, tisztességesen tartá őt, ¹⁾ súlyos betegségében el nem hagyá, minden szükségében és fogyatkozásaiban segítette.

Földi pályafutását csakhamar be is végezte.

A Révay-család századok leforgása alatt nem egy kiváló s az utódok hálás tiszteletére méltó honleányt mutathat föl; de Kata Szidónia életének tisztasága, lelkének nemessége s jellemének szilárdsága által felülemelkedik mindazokon. — Gyermekai nem maradtak s így életének emlékezete még az utódok szívébe se volt bevésve. Ez igénytelen sorok, s férjéhez intézett bensőség-teljes levelei legyenek szentelve általam emlékezetének!

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Orsz. Levéltár. N. R. A. fasc. 353. nr. 43.

MARCUS ULPIUS TRAIANUS DÁK HÁBORÚI.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Traján hadseregének élére kora tavasszal 101. márczius 25-én indult el Rómából tengeren s talán valamelyik dalmatiai kikötőben szállott partra. Útja innen merre irányult, Pannonián ment-e keresztül vagy egyenesen Viminaciumba tartott, nem tudjuk. Annyit azonban bátran föltételezhetünk, hogy a mozgósítás Pannoniában mint Moesiában hamarabb kezdődött, mint ő megérkezett, mert a legióknak és segédcsapataiknak jelentékeny távolságokat kellett gyalog megtenniök, míg elérhettek Viminaciumba, honnan a hadsereg egyesítve minden erejét, megindult a dák király ellen.

Ha a fölíratilag megállapított legiók közreműködését föltételezzük csak, úgy következőleg alakulhattak a csapatmozgalmak:

A Leg. XIII. Gemina teljes felszerelésével, segédcsapataival Poetovio-ból (Pettau — Pannonia Superior) megindulva, a Dráva jobb partján huzódó hadi úton haladt:

Aqua Viva — Varasd,

Jovia,

Carrodunum,

Bolentium állomásokon át; majd Pannonia-Inferiorba érve

Verciae,

Mursella és

Mursáig jutott, — innen délre fordulva

Cibala — Vinkovce,

Sirmium — Mitrovicz,

Bassianae — Petrovce és

Taurunumba — Zimony ért, hol átkelve a Dunán

Singidunumban — Belgrád egyesült a Leg. III. Flaviával, majd közösen folytatva utjokat:

Vinceia állomáson át

Viminaciumba, a mai Kostolactól néhány órányira a Leg. VII. Claudia főhadiszállására érkeztek. A sereg legnagyobb részt együtt lévén, megkezdődhetett a fölvonulás.

Traján Viminaciumban két részre osztá hadait, — s az egyik, kétség-telenül a nagyobbik fél, a császár személyes vezérlete alatt Lederata-nál a mai Rámával átellenben két hajóhídon kelt át a Dunán, s

Arcidava,
 Centum Putei,
 Berzobis (Berzovia a Berzava mellett),
 Aizi ¹⁾ és
 Caput Bubali állomásokon át
 Tibiscumba ért, egyesülve seregének más részével, mely szintén
 Viminaciumból indulva ki,
 Punicum (Pincum, Πίνκυρος, az Ipek partján),
 Vicus Cuppae (Cuppi, Κοῦποι),
 Ad Novas (Νοβαί),
 Ad Scrofulas (Scopulos),
 Taliata (Taliatis, Talia, Τανατίς, Τανατίς),
 Dierna (Transdierna, Orsova),
 Ad Mediam (Mehadia),
 Praetorium,
 Ad Pannonios,
 Gagana és
 Mascliana állomásokon keresztül a Cserna és Temes völgyeiben
 haladva érkezett Tibiscumba, Traján főhadiszállására.

A harczban résztvett negyedik legio az I. Italica főhadiszállása a távoli
 Durostorum volt. Innen kellett gyors menetekben fölvonulnia. Útjának első
 részét könnyen meghatározhatjuk. Csak azon vonalon járhatott, mely a
 Duna jobb partján vonúl a következő főállomásokkal:

Durostorum (Silistria),
 Transmarisca (Tutrakan),
 Apiaria,
 Arista,
 Novae,

Oescus, — mely egyúttal a Dunának fontos réve is, mert négy útnak
 csomópontja, és pedig nyugotra Viminacium, délre Philippopolis, éjszak-
 nyugotra Drobetae és éjszakra Romula, Acidava-n stb. át az Oltnak majd
 jobb, majd balpartján Daciába vezetők. A I. Italica három úton juthatott
 tehát rendeltetése helyére. Dio Cassius sovány kivonata azonban semmi föl-
 világosítást sem ad arra nézve, hogy melyiket választá tehát a törzskar vagy
 a császár. Vajjon e hallgatás nem azt bizonyítja-e, hogy a I. Italica is
 Viminaciumba volt rendelve. Ez esetben a legio mehetett a Duna jobb part-
 ján következő állomásokon át:

Oescus,
 Augustae,
 Ratiaria,
 Bonania,
 Dorticum (Rakovicza),
 Ad Aquas (Praovo),
 Egeta,
 Taliata,
 Cuppae,
 Pincum,
 Viminacium.

Vagy követhették a másik útvonalat a Duna balpartján:

Oescus,
 Pelendava,
 Amutria,

¹⁾ Prisciani institutionum grammaticarum Lib. VI, 13. ed. Hertz
 p. 205: Trajanus in I. Dacicorum: inde Berzobim, deinde Aizi processimus.

Drobetae,
Egeta stb. felé.

De ismervé Traján hadvezetésének kitűnő voltát, alig hihető, hogy ily hosszú útát mint a Drobetae vagy Egetától Viminaciumig terjedő, hiába tétett volna meg. Sokkal valószínűbb, hogy a I. Italica Drobetae vagy Egetából egyenesen Dierna felé ment, hogy Ad Mediam-on át érje el Tibiscumban a császárt. Ez esetben Traján közvetlen vezérlete alatt három legio lett volna :

egy pannoniai : a Leg : XIII. Gemina és

két moesiaai : a Leg : III. Flavia és

a Leg : VII. Claudia.

míg M. Laberius Maximus

a Leg : I. Italicát

vezeté a hadsereg működésének alapjául kijelölt Tibiscum (Zsuppa) felé.¹⁾

Traján folytonulási útja még jó részben sikszágon vezetett át, de később hegyek közé jutván, rendkívüli óvatosságra volt szükség. Ezt csakugyan egész a végletekig vitte, mert serege lépésről lépésre halad, útakat törve, sánczokat hányva, erősségeket, városos várakat építve, — az összeütközést pedig szorgosan elkerüli mindenhol. M. Laberius Maximus útjának terepviszonyai még több nehézséggel jártak. A Cserna és Temes mentét meglehetősen magasra emelkedő hegyek borítják tele őserdőkkel, leselkedő ellenéggel, mely minden vigyázatlan pillanatot készséggel és nagy ügyességgel aknázott ki, számtalan kellemetlenséget okozva a legionariusoknak, kik teljes hadikészlettel haladva, kevésbbé voltak mozgékonyak mint elleneik, kik minden ösvényt, rejteket ismertek, kiknek minden bokor menhelyet nyújtott. M. Laberius Maximusnak tehát még nagyobb elővigyázattal kellett élnie, mint császári urának. De hogy földadatát teljes sikerrel oldotta meg, igazolja az, hogy Traján a legnagyobb katonai kitüntetésekkel fejezi ki elismerését a derék tábornok iránt.

A négy légiót Traján a legnagyobb tapintattal válogatá össze, fölhasználva minden fölszabadítható erőt, de nem hagyva védtelenül egyetlen kényes pontot sem. Pannoniából a teljesen pacificált és egy oldalról sem veszélyeztetett nyugoti részről vonja el a helyőrséget, míg a Leg. X. Gemina, XIV. Gemina és II. Adiatrix megmaradnak exponált táboraikban. Moesiát, Dacia ellen indítván a háború, csak az esetben érhető baj, ha Traján is Domitianus sorsára jut, — indulási parancsot adott tehát a singidunumi III. Flavia és durostorumi I. Italicának, Troesmisben (Iglitza) pedig visszamaradt a V. Macedonica, hogy védje továbbra is a Fekete-tenger partjait a folyton kóborló és rabló szarmaták ellen. Nyugodtan foghatott tehát óriási vállalatába.

Ezalatt Daciában is megharsant a harci riadó. Decebal összegyűjté fegyveres erejét, míg lovas hírnökei meglátogták az

¹⁾ V. ö. Mommsen térképeit C. I. L. III. 2, — s a Peutinger táblát.

összes szomszéd népeket, segítséget kérve és hozva, úgy hogy a király igen tekintélyes haderőre támaszkodhatott. talán sokkal nagyobbval rendelkezett, mint maga a császár s innen az elbizakodottság, hogy oly követeket merészel hozzá indítani, kik nem tartoznak az előkelők osztályába. A követség kedvezőtlen eredményel, térvén vissza a szövetségesek próbálnak szerencsét, s a bírók óriás gombát küldenek a császárhoz fenyegető latin fölirattal. Ők sem értek el semmit, s talán oly módon is utasítottak vissza, hogy harczy kedvökben nagyon megfogyatkozva tértek haza. E követségek eredménytelensége, a küldöttek és kémek jelentései gondolkodóba ejtheték végre a királyt. s ő, ki előbb oly kiolthatatlan harczvágyat mutatott, ki ezerféle csellel tudá bolygatni ellenfeleit, ki oly féktelen merész volt és kalandvágyó, ki mindig csak támadni szeretett, most rendkívül mérsékelte lón, s ezzel végtelen sokat, talán mindent elvesztett. Hadaival nem előzte meg Trajánt, nem rontott előre a Dunáig. hogy római területre vigye át a háború iszonyait, nem kísérlette meg nagy erővel akadályozni meg a római megerősített harczvonal kiépítését, hanem megállott hadaival országának legelső pontjánál, Tapae-nál, e szerencsétlen emlékü helyen, hol tizenkét évvel előbb Domitian genialis hadvezére Julianus már egyszer szétverte a dák hadsereget, honnan neki is, a büszke uralkodónak futnia kellett. Nem riaszták őt vissza az elesettek árnyai, ugyanott óhajta megpróbálni szerencsáját, próbakőre tenni nemzete erejét, saját genialitását, hol már egyszer kudarcot vallott, — szemben egy birodalmi tábornokkal, — akkor, midőn nagyon jól tudható, hogy most hadértő császárral, korának legnagyobb hadvezérével, s oly erővel, melyet nem talán könnyelmű elbizakodottság, de komoly számító megfontolás állított talpra a vállalat nagyságához, s a birodalom méltóságához illően.

Traján is összevonta ekkorra legióit, az összes segédcsapatokat, s az erejét érző lángész nyugalmával indult meg Tibiscumból megvívni a nagy harczot, melynek Dacia legyőzetésével kell végződnie. Az ismeretlen fekvésű Tapaenál ütköztek össze az ellenfelek, nem kérve nem adva kegyelmet. A két uralkodó maga vezette, igazgatta a rémes csatát, fölhasználva a nagy tökélyre fejlett római tactica minden vimányát, fölhasználva minden képzelhető hadi fondorlatot, megfeszítve erejüket a végsőig. A szerencse csillaga Traján sassaira mosolygott, s Decebal megveretve, rémítő veszteségekkel, de becsülettel hagyta el a csatátért. A halottak. sebesültek száma mérhetetlen volt mindkét oldalról, annyira, hogy a császár saját ruhatárát is átengedte sebesültjeinek szükségletére. Pyrrhosi győzelem. A roppant veszteségek megrendíték Trajánt is s mielőtt tovább ment, oltárt emelt az elesettek emlékére, s minden évben ismétlődő áldozatot rendelt.

Majd tovább hatolva, elért a határhegységeikig, nyomról nyomra megerősítve útvonalát, elpusztítva, porig leégetve az útjában eső dák városokat, falvakat.

Közben télre fordulván az idő, seregét elhelyezé az év folyamán emelt megerősített táborokba s maga visszatért Rómába, az óriás állam ügyeinek vezetésére. Pannoniai és moesi helytartói azonban visszamaradtak, készülve, új erőt gyűjtve a következő évi hadjáratra. Decebal sem maradt tétlenül. Országának minden segédforrását fölhasználván, hadait újjá szervezte, s a mit elmulasztott megtenni 101. tavaszán, 102-ben akará jóvátenni. Hadai-val reárontott a rómaiak téli szállásaira, de sikertelenül, s mire egész erejét kifejthette volna, megjelent a császár az elmúlt véstelenjes év által okozott hiányokat bőven pótló csapatokkal, s új készletekkel.

A harczot most már a hegyek közé vitte át, egymásután foglalva el a nagy elszántsággal védett sziklafészeket, s már a Vaskapuba akart berontani, midőn megérkezett a merész maur sejk Lucius Quietus is villámsebességű lovasaival. A kalandvágyó főnök Mauretaniából (Marokko) a Közép-tengeren áthajózva jött talán a Pontus Euxinus egyik kikötőjébe, s átrobogva Moesia Inferioron, vagy a vöröstoronyi szoroson át tört be, vagy a Vulkán meredek, majdnem járhatatlan ösvényein lopta be lovasait. Mint villám csapott be a harcztérre, végtelen zavart okozva Decebal táborában. A király két tűz közé volt szorítva, s míg a féktelen afrikai keletről támasztott rémületet, s pusztított, öldökölt fájának egész kegyetlenségével, -- addig Traján nyugot felől már Sarmizegetusához közeledett.

A kétségbeesett Decebal erre fényes követséget küldött a császárhoz, békéért esengve, s küldöttjei fegyvereiket eldobva, földre borulva jelentek meg a császár előtt, előterjesztve a kérelmet is, hogy Traján engedjen uroknak személyes találkozót, — midőn mindent megállapíthatnának, mert Decebal mindenre kész. Ha pedig ez nincsen kedvére, úgy küldjön követséget, hogy békét köthessenek. Traján — nem tudjuk miért — nem fogadta el a személyes találkozást, de kiküldé L. Licinius Surát és Claudius Livianust. Decebal azonban nem bocsátá maga elé az előkelő urakat, hanem főtisztjeit küldé sátraikba. Erre a követek befejezettnek nyilvánítván küldetésüket, visszatértek. — Traján pedig belátva, hogy ellenfele csak időt akar nyerni, — követeinek megsejtséére a fegyverszünet fölbontásával válaszolt.

Az újonnan kitört harcz hallatlan kegyetlenséggel folyt. A rómaiak nem adnak egyetlen dáknak sem kegyelmet, ezek pedig foglyaikat kocsikerekre feszítik, vagy nejeiknek adják át, kik égő fákkal kínozzák halálra a szerencsétleneket. A háború

jellege is megváltozik. Decebal eddig országának függetlenségéért küzdött, most már nemzetének léteért kell harcolnia oroszláni elszántsággal. . . . Hiába, a császár mindig előbbre tör, minden nap új babért szerez, meghódít minden sziklafészket, elfoglalja a várat, melybe Decebal tartalékkészleteit halmozá föl, és zsákmányul esik tömérdek hadigép, fegyver, élelmi szer, fogolylá lesz a nagy helyőrség, s római kézbe jutnak a Cornelius Fuscustól elvett zászlók, a trophaeumokkal együtt. A római sereg örömrivalgva fogadja ezt, s mint megáradt folyam tör át minden akadályon, át a Vaskapun a pompás főváros alá. Megvívják azt is. Decebal futni kényszerül, s hogy még nagyobb legyen fájdalma, vesztesége, leánytestvérje is az ellenség kezébe jut. M. Laberius Maximus fogta el őt.

Végre belátta Decebal, hogy nincs menekvés. Szövetségesei elhagyák, futott ki merre látott, serege szétszórva, megtizedelve, nemzete kétségbeesve képtelen folytatni a harcot, melynek végkifejlődése felől senkinek sem lehetett többé kétsége. Elfogadja tehát a feléje nyújtott békejobbot, bármily súlyos föltételeket szabjon is a császár. És Traján csakugyan szigorú volt, de nem kegyetlen.

A legyőzött király kiszolgáltatta fegyvereit, ostromgépeit, gépészeit, a római szökevényeket és foglyokat, — lerontotta várait, a megszállott területeken visszamaradt csapatait haza rendelte, kötelezte magát, hogy a császár beleegyezze nélkül nem visel háborút; tiszteletben fogja tartania az imperium barátait, — ellenségeivel pedig ő is szembeszáll. Nem fogad udvarába. szolgálatába szökevényeket; római területen, honnan legjobb katonáit kapta, nem ujonczoztat.

E békeszerződés ratificáltatván, Decebal megjelent nagy ellenfele előtt, — s fegyvereit eldobván, térdre borulva járult Traján elé hódolata és tisztelete jeléül. A császár szívesen fogadja a legyőzöttet, s nemes modora és szívnemessége által talán balzsamot is adott a jobb sorsra érdemes fejedelem fájó lelkére.

Traján befejezván a hosszú véres háborút, visszavonult, — legiói főhadiszállásaikra tértek, — csak Sarmizegetusában s néhány nagyobb erősségekben maradtak római csapatok, biztosítani a békét és teljessé tenni az ürömpoharat.

Alig ért a császár dicsőséggel halmozva Rómába, megjelentek Decebal követei is, a senatustól békéjük megerősítését kérendők. A fényes gyülekezetben várva várta mindenki az egykor veszélyes, de most megalázott barbárok megjelenését, — s a büszke dák urak hadi foglyokként, fegyvertelenül, kezeiket megalázkodások jeléül mellükön keresztbe téve léptek a curiába, kérve, esengve a lealázó béke megerősítését, jóváhagyását. A senatus

kegyes volt, elfogadá azt, s Trajánt Dacicus melléknévvel tisztelvén meg. befejezé a nagy eseményekben játszott kicsinyke szerepét.

A legyőzött, megalázott tartomány pedig a római birodalommal szemben oly helyzetbe jutott, mint Judaea volt Herodes Agrippa király halála előtt 44-ben. Nagy, de előttünk ismeretlen hűbéri kötelezettségek háramlának a kis országra, melyeknek pontos, lelkiismeretes teljesítése talán egyjelentőségű volt a tartomány teljes romlásával. Decebalnak azonban meg kellett hajolnia a császár és római nép akarata előtt, ha nem akarja újra, s azonnal földézni az élethalál harc minden rémét, iszonyát.

S míg Daciában a háború által ütött mély sebeket fájlalák, Traján fényes diadalmenetet ült Rómában még 102. késő őszen. Gladiátorok küzdöttek a világ-város circusaiban, pompás körmenetek, nagy látványosságok gyönyörködtették a népet, s megengedettett az oly rég nélkülözött pantomimik visszatérése is. Róma boldog volt, Traján pedig ez időtől állandóan használva a jól megérdemelt Dacicus nevet, a béke művei után látott. ¹⁾

Az új béke is magában hordá kezdettől fogva a romlás csiráit, s Traján nem ismerte vagy félreismerte Decebalt és dákjait, ha hitte, hogy egyetlen háborúval véget vet a nagy terveknek, s Daciát egyszer megalázva, végleg a birodalomhoz fogja láncolni. Nagyon csalódott. A király a béke műveiben sokkal nagyobb, erősebb volt, mint a harczban. Teremtő, alkotó szelleme a mély sebeket gyorsan hegeszté, fáradt lelke, bénult erélye a nyugalom napjaiban újra éledve, fölébredt benne a régi függetlenségre vágyó, szabadságért mindent áldozó s kockára tenni kész hős. A béke csak arra szolgált neki, hogy haderejét újra szervezze, s erősebben mint valaha keljen ki népe a pusztulásból, országa romjaiból. — Népének jelentékeny részét elveszté ugyan, mert a mostani Krassó-Szőrény, Temes és Torontál megyék területe Róma közvetlen fönhatósága alatt maradt, de ez nem csüggeszté, mert a tulajdonképi Felföldön lakók annál nagyobb szívósság és őszinteséggel ragaszkodtak hozzá, mert a földrajzi viszonyok annál inkább éreztetvén hatásukat, természetes határai közé szorult országa valóságos fellegrvár lett. melynek csak megközelítése is veszélylyel járt. S e fellegrvárnak minden előnyét kettőzött erélylyel aknáztá ki. Hol a természet egerítat, vagy léket hagyott a sziklafalakon, majdnem bevehetetlen erősségek emelkedtek, — a régiek újra keltek hamvaikból, újra hangzott a fegyvergyarak pörölyzaja, — a hadsereg újra csoportosúlt törhetetlen királya körül, s lelkesültebb, harczkészebb volt, mint valaha.

¹⁾ A háború chronológiájára vonatkozólag : Mommsen : Hermes III, 126 s köv. 1.

Hirnökei megint bejárták a szomszédokat, szövetségeket kötve, elégtelenséget szítva, s kik nem akartak csatlakozni, nagyhamar keserűen tapasztalták karjának erejét. Így a jazygok kicsiny népe félvén újrat húzni a leghatalmasabb imperátorral, vonakodott Decebal fölszólításának engedni, s pár hét vagy hónap múlva érezniök kellett a dák hatalom egész súlyát, sőt elveszték területük jelentékeny részét. E békeszegés híre nagyhamar eljutván Rómába, — előbb mint a jazyg követek, Traján rövid, határozott fölszólítást küldött az elfoglalt területek kiadására, szigorúan utasítva Decebal a béke föltételeinek megtartására is. A király a római helyőrség elűzésével felelt. E kevély magatartás, és határozottan aggressiv politika azonban teljesen kiforgatván türelméből a különben oly higgadt Trajánt, a senatus beleegyezétével, mely szintén sérelmesnek találta Decebal eljárását, békeszegését, — háborút üzent.

A hadüzenet váratlanul jött. Decebal és udvara úgy látszik nem hitték, hogy Traján ily gyorsan határoz, hamarabb mint Daciában harcra készen állnak. Követség jelent meg tehát Rómában, bocsánatot kérve, de Traján a fegyverek letételét és föltétlen megadást kívánt. Lehetetlenség volt mindkettő, Decebal jellemével, s népe akaratával ellenkező. De Traján szívosan ragaszkodott követeléséhez, s a csöndes, hidegvérű ember sokszor esküdözött, hogy nem nyugszik, míg Daciát nem teszi provinciává. ¹⁾ Decebal sem tudott megnyugodni a gondolatban, hogy meghajoljon Róma sasai előtt, megalázkodjék az imperium előtt, melynek egyik uralkodóját, Domitiánt, oly csúfosan megverte, s térdet, fejet hajtson Traján előtt, kivel már szembeszállott, ki csak hosszú, véres háború után tudta legyőzni. Megharsantak tehát Dacia bércei között a tárogatók, gyülekezni kezdett a sereg, nemzetének színe, java.

E hírekre az előkészületek oly mérvű megindításával felelt Traján, melyek többé semmi kétséget sem engedtek czélja felől.

Intézkedései közül a legkiválóbb a nagy dunai híd építése damascusi Apollodoros tervei szerint. Az új háború megindításához a császárnak ez óriási építményre nem volt ugyan szüksége, de nagyon is érdekében állott annak elkészülte a hódítás biztosítására. Traján nem táplálván hiú ábrándokat, egy perczig sem hitt a gondolatnak, hogy a leigázott nemzet, mely oly drágán adta függetlenségét, bele fog azonnal nyugodni a hódoltság terheibe, nyomoraiba. Tudta nagyon jól, hogy egyetlen szikra lángra lobbanthatja a szenvedélyeket, és akkor harczai zaj fogja betölteni a

¹⁾ Ammianus Marcell. XXIV. 3: Trajanus fertur aliquoties iurando dicta consuesse firmare: »Sic in provinciarum speciem reductam videam Daciam.«

délkeleti Felföld bérceit, s rémítő élethalál-küzdelem, melyben a maroknyi helyőrséget mint tengeráradat fogja elsöpörni a föllázadt, fanaticus tömeg. A helyőrségek elűzése, vagy leöletése pedig egyértelmű a provincia, az új, császári dynastia nymbusát megalkotó szerzemény elvesztével. És ez eshetőség épen nem volt kizárva. Az óriás Duna hullámai tavaszunkint gyakran kitörvén medrökből, a gyors és sűrű közlekedést lehetetlenné teszik, s a kora téllal bekövetkező jégzajlás idején még kisebb hajók átkelése is a csodák közé tartozván, tömeges segédcsapatokat nem küldhetnek Moesia legatusai a szorongatottaknak; — a használható jégtakaró pedig oly rövid ideig tart, s mindig oly veszélyes, hogy arra nagy seregeket reábízni meggondolatlan kockáztatás. Az év jelentékeny részében teljesen el vannak zárva tehát, önerejükre és a hódoltak jóvoltára utalvák Dacia völgyeiben a római csapatok. Föltétlenül biztosítandó a jövőben őket, elrendelé a híd építését, mely roppant méreteivel bámulatba ejté már a kortársakat is, — az utódok pedig valóságos regekörrrel vévén körül a pompás alkotást, lassankint oly téves nézetek lőnek átalánosokká még irodalmilag is, hogy az újabb kutatás alig volt képes a nagy építményt eredeti alakjában rekonstruálni.

A hídát, melynek később a civilisatio átültetését, a kereskedelmet s a béke minden munkáját közvetítenie kellett — nagy helyismerettel, kiváló tapintattal helyezik el Drobetae (Turnu-Severin) mellett, a folyammeder oly pontján, hol az nem okozott túlságos technikai nehézségeket, közel a dák szorosokhoz, az orsovai sziklák, a vaskapui szoros alatt. A Duna balpartján kezdtek építeni, kiszögellő földnyelven több oszlopot emelve egyszerre, melyek között később a folyam főágát levezető csatornát ástak, s tovább dolgoztak a megürült mederben. A tulajdonképi vízépítmények nem okoztak tehát legyőzhetetlen nehézségeket, — de Apollodorus mégis óriás munkát végzett, ha figyelembe vesszük, hogy másfél év alatt készült el az óriás munka. A híd husz, belül vegyes anyagból épült, de kívülről hatalmas kőkockákkal burkolt oszlopon nyugodva, 3570 római láb hosszú volt és 105. késő nyarán készült el.¹⁾

Traján már 104. végén elhagyá Rómát s 104/105 telét Moesiában tölté a mozgósítás előkészítésével. A legiók, melyek végig harcolták az első háborút, újra megindultak új dicsőséget szerezni, — de a császár okulva tapasztalatain, s tudva, hogy Decibal most még szívósabb ellenállást fog kifejteni, még három legiót rendelt az Al-Dunához:

¹⁾ Traján hídjáról v. ö. Jos. Aschbach értekezését: Mittheilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung d. Baudenkmale, Wien, 1858. Augusztus. 241. 2 táblával.

a Leg. I. Minerviát — Felső-Germániából ¹⁾,
 a Leg. I. Adiutrixot — Pannoniából, mely a két hadjárat
 között rendeltetett Pannoniába, és Brigetióban (Ó-Szöny, Rév-
 Komárommal átellenben) táborozott ²⁾ és a
 Leg. V. Macedonicát — Traesmisből. ³⁾

¹⁾ Ulrichs, — Jahrbüch. d. Ver. f. Alterthumsfr. im Rheinland. XXXVI, 102 l. bebizonyítja, hogy a Leg. I. Minervia az első dák háború idejében nem hagyta el Germániát. A második hadjáratban való részvételét bizonyítják: Henzen: 5930, — Fraehner App. 24 és főképp a Hadrian tiszteletére dedikált fölírat (Henzen, Annali dell Inst. 1862. p. 139, — Fraehner: App.: 2.), a melyből Spartiannal egyezően meg tudjuk (Hadr. c. 3.), hogy a legio parancsnoka Hadrian volt. Hadrian azonban ekkor nem volt Pannonia kormányzója (Alsó-Pannonia) mint Fraehner a fölíratot félreértve mondja, hanem praetor (Henzen p. 154; v. ö. C. de la Berge: Revue critique 1866, 118 l. 7-ik sz.) s valószínű, hogy közben egy ideig néptribun is volt, mert a fölírat döntő fontosságú passusa így hangzik: PRAETORI. EODEMQVE. TEMPORE. LEG. LEG. I. MINERVIAE. P. F. BELLO. DACICO. ITEM. TRIB. PLEB. (Henzen 152 l.) A dák háború befejeztével a I. Minervia ismét Germániában van. S hogy valósággal a vöröstoronyi szoroson tört be, bizonyítja a következő fölírat:

MATRONIS
 AVFANIB(us)
 C. IVL. MANSVE
 TVS. M. L. I. M. P. F.
 V. S. L. M. F. V.
 F. AD. ALVTVM
 FLVMENSECVS
 MONT. CAVCASI.

Matronis | Aufanib(us) | C(aius) Jul(ius) Mansue | tus. M(iles) L(egionis)
 I M(inerviae) P(iae) F(elicis) | V(otum) S(olvit) L(aetus) M(erito) F(eliciter)
 V(oto) | F(acto) Ad Alutum | Flumen Secus | Mont(es) Caucasi. Henzen 5930.,
 Ackner és Müller p. 239, 17.

^{2—3)} A I. Adiutrix és V. Macedonica részvételének egyik fő adaléka a következő fölírat:

T. IVLIO. SEX. F. VOLT. MAXIMO. MA
 BROCCO. SERVITIAN. A. QVADRON
 L. SERVILIO. VATIAE. CASSIO. CAM
 LEG. AVG. LEG. III. FLAVIAE. LEG. I. ADIVT
 IVRIDICO. HISP. CITERIOR. TARRACONEN. . PRA
 PROVINCIAE HISP. VLTERIORIS. BAPTICAE DON
 BELLO. DACICO. CORONIS. MVRALIE VALLARI I
 VEXILLO. TRIB. MIL. LEG. V. MACEDONIC. SEVIRO
 ROM. TVRM. I. XVIRO. STILITIBVS. DIIVDIC
 CALAGVRRITANI. EX. HISPANIA CITER. PATR.

T. Julio. Sex(ti) F(ilio) Volt(inia) Maximo | Brochcho. Serviti-
 an(o) A(ulo) Quadron(io) | L(ucio) Servilio Vatae Cassio Cam . . . | Leg(ato)
 Aug(usti) Leg(ionis) quartae Flaviae Leg(atu) Augusti) primae Adiut(ricis) |
 iuridico Hisp(aniae) Citerior(is) Tarraconen(sis) pra(etori) (questori) | provin-
 ciae Hisp(aniae) Ulterioris Baeticae don(ato) | Bello Dacico coronis murali et
 vallari i(tem) argenteo) | vexillo trib(uno) mil(itum) leg(ionis) quintae Macedo-
 nicae seviro (equitum) | Rom(anorum) turm(ae) primae decemviro stilitibus
 diiudic(ando) | Calagurritani ex Hispania citer(iore) patr(ono). — Henzen 6490.

A főhadiszállás kétségtelenül ismét Viminacium volt, és a legiók nagy része megint azon utakon ment, melyet az első háborúban tettek meg. Most azonban Traján nem egy oldalról támadott többé, — hanem két felől, s a Leg. I. Minervia Hadrian vezérlete alatt, megerőltető hosszú menetek után — a Rajna mellől érkezett — még lement az Olt mellé s annak partjain haladva, a vöröstoronyi szoroson tört be.¹⁾ Hogy egyedül volt-e, vagy voltak-e társai, nem határozható meg. A helyi viszonyokból következően, csakis a I. Italica, vagy a V. Macedonica mehettek vele. Ez esetben egyik részről két vagy három, Traján vezérlete alatt pedig négy vagy öt legio támadott egyszerre, megfelelő tömegű segédcsapatok kíséretében, oly erővel, hogy Decebal megosztva seregeit, képtelen volt ellentállani.

A király ügylátszik értesült mindezekről. Kémei s a szökevények megvívék idejekorán a pontos és kétségbeejtő híreket. Decebal számot vetve erejével, nem bízott többé a sikerben, és újra megindítá köveit a szomszéd népekhez, — kik urok útásításai alapján élénk színekkel ecsetelék a veszélyeket, reámutatva a sötét jövőre, a meggyalázó leigáztatásra, mely föltétlenül be fog következni, ha Decebal vesztét közönyösen veszik, míg most vele egyesülve, midőn még nem érték őket veszteségek, fegyverrel kezökben megmenthetik szabadságukat, később pedig senkitől sem támogatva, veszni, pusztulni fognak ők is. E megrendítő erejű, s a legszomorúbb valóságot tartalmazó fölhívás azonban elhangzott a nélkül, hogy az óriási római sereg által megfélemlített szomszédok közül egy is válaszolt volna. Ellenkezőleg többen Trajánhoz csatlakoztak, így a jazygok és szarmaták, kik előbb Decebal szövetségesei valának. S talán ez utóbbiak fordulata tette lehetővé a Leg. V. Macedonica mozgósítását.

Decebal szomszédjainak eme érzéketlensége és többeknek hitszegése a végsőre kényszeríté. S ő a büszke, egyenes jellem alacsony eszközökhöz fordult. Orgyilkosokat küldé Moesiába, hogy mérreg vagy tör által meneküljön győzhetetlen ellenfelétől. A kísérlet nem sikerült, de annál inkább növelte Traján elkeseredését, és sietteté a vérengzés megkezdését.

Traján ismét azon utat választá, melyen 101/102-ben járt.

Dierauer e fölratot (78 l. jegyz.) nem fogadja el teljes bizonyítéknak; — örvendetes tehát, hogy sikerül teljes bizonyítékot szolgáltatnunk, — a következő téglá bélyegben, mely Apulumban találtatván, a bukaresti szent Sabbas muzeumba került:

LEG XIII GE I ADI = Leg. XIII Gemina I Adiutrix.

C. I. L. III, 1628, s ez kétségtelenné teszi a Leg. I Adiutrix részvételét a dák háborúban.

¹⁾ Lásd 2-ik jegyzetet.

Az első hadjáratban kiépített, megerősített vonalon kétségtelenül gyorsan tört előre, — de a hegyek közé jutván, hol Decebal minden védhető pontot megerősített, a legnagyobb óvatossággal haladt, egy lépést sem téve előre, míg mindent ki nem ostromolt, el nem pusztított, a mi harcvezetési vonalába esett, vagy akadályozható haladását. Nagyobb meggondoltsággal mint sietséggel vívta háborúját — mondja Dio Cassius.¹⁾

Volt tehát elég ideje és alkalma békealkudozásokra is, — melyeket Decebal valószínűleg többször megkísérlett. Talán egy ily diplomatiái kísérlettel van összefüggésben Longinus esete, kit Dio Cassius előadása szerint Decebal mindenféle ürügyekkel magához csalt. A király tudván, hogy Longinus Traján benső barátai közé tartozik, s mint ilyen, a vezérlet minden titkáról, tervéről pontos értesüléssel bír, nyilvánosan kérde tőle, hogy mi célja, s mennyi ereje van a császárnak? De a derék katona nem adott semmi fölvilágosítást, — inkább akará választani a halált, hogysen elárulja urát. A király erre fogságba veti őt, s követséget küldött Trajánhoz, Dacia kiürítését és hadi kárpótlás fizetését követelve Longinus kiadatása fejében. Traján azonban e fölszólításra oly finom diplomatiával válaszolt, hogy Decebal nem tudta megítélni, mekkora súlyt fektet a császár kiváló főtisztjének életére. A király ismét Longinushoz fordult tehát, remélve, hogy mégis boldogul, s el is ért annyit, hogy a fogoly irt Trajánnak, s levelét szabadosára bízta. De alig ment el a követ, Longinus éjszaka mérget vett, kiszabadítván urát a kényes dilemmából. Decebal megcsalódván, a mérget szerzett szabadoson akará bosszuját tölteni s egy centuriót küldé ellenfele táborába, kérve a libertinus kiadását, ígérve érette tiz fogoly római és Longinus holttestét. Traján azonban nem adta ki a centuriót, sem a derék szolgát, »mert nem tartá a birodalom becsületével megegyeztetetőknek Longinus temetéseért föláldozni annak (a szabados) életét.«

Az ily jellemgyöngöseség és barbar ravaszságra mutató epizodok még jobban elkéséríték a rómaiakat. Ádáz dühvel, vakmerőséggel párosult kitartással küzdöttek, nem kérve, nem adva kegyelmet, és oly példáit tanusítva a vitézségnek, melyek örökre élni fognak a történelem lapjain. S maga a császár mutatott jó példát. Hadvezéri képességeit száz meg száz alkalma volt ragyogtatnia, kitartását, lelkierejét, halálmegvetését kimutatnia. Önfeláldozása, méltányossága, mely a legcsekélyebb szolgálatot érdemet sem mellőzte, magával ragadott mindenkit, és serege egy szívvel lélekkel az utolsó csepp véréig küzdött érette s a birodalom dicsőségéért. Megható, dicső cseményekben nem is volt hiány. Legjel-

¹⁾ Dio Cassius 68, 14.

lemzőbb episod talán a római lovagé, kit halálra sebesülve vittek az ápolók sátorába. mert hitték, hogy megélhet. De a derék katona midőn belátta, hogy sebe föltétlenül halálos, fölkel a hordágyról, s kardot ragadva, rontott az ellenség legsűrűbb tömegeire és a vitézség csodáit művelve lehelte ki bátor, erős lelkét. S ez általános lelkesültségre szükség is volt, mert a második hadjárat veszélyei messze fölülmulták az elsőét, mert a dákok is végtelen erőfeszítésekkel, kitartással és genialitással harczoltak, fölhasználva minden eszközt, föl helyzetük, országuk földrajzi viszonyainak minden előnyeit. De hiába. Traján nyomasztó túlerővel s kitartással támadott, hogy megtörjön minden ellenállást. A Vaskapun áttörve és töldig rombolva annak összes védműveit, — a főváros ellen ment. Sarmizegetusa falai alatt talán még egyszer összemérgőzött Decebal a császárral, — de ismét szerencsétlenül. E veszteség után fölgyújtatá fényes királyi várát, hogy ne kerüljön Traján kezébe, s mire a legiók megérkeztek, por és hamu volt a pompás királyi székhely s hamvai elboríták a nemzet legjobbjainak kiszenvet földi részeit. Decebal menekülni akart, — talán hitte, remélte, hogy még ellenállhat, de a seregének romjai után száguldó római lovasok beérték fáradt, kimerült harczy ménjét s ő többre becsülven a szabad halált Róma fogságánál, — és rövidítendő népének kinos agoniáját is — szívébe meríté kardját. Fejét Rómába vitték diadaljelül.

Decebal halálával rövid guerilla harcz után megszűnt minden ellenállás. A portyázók fölkutattak minden erdőt, hegyet, barlangot, kiirtva, fogságba hurczolva kit kézrekeríthettek. A gyöngék, félénkebbek már előre elmenekülven, az ország pusztá, üres lett, s férfi népessége majdnem teljesen kipusztult.

A zsákmány mérhetetlen volt. Decebal gazdag arany és ezüst kincse előkerült Bikilis árulása folytán a Sargetia folyó alá ásott rejtekből, megtalálták többi drágaságait is a barlangokban, s az egykor oly féltékenyen őrzött, gondosan szaporított arany s ezüst tömegeken Traján legionariusai osztottak, urok lábai elé rakva mindenből a legszebbet, legbecsesebbet.

A császárt örömrivalgva fogadták Rómában midőn 106. késő őszén visszatért. Diadalmenete oly fényes volt, hogy teljesen elragadta a legnagyobb pompához szokott, kényes, szeszélyes világvárost. Százhuszonhárom napig nagyszerű játékok mulattaták a kenyér és circusra vágyó népet, — 10.000 gladiátor véresharcza izgatá a fáradt idegű, blazirt tömeget. Idegen fejedelmek — még a távol Indiából is — követeknek bevonulásai, czifra tarka, nagy kíséretökkel elégiték ki a kandi kíváncsiságot. Ők gratulálni. szerencsét kívánni jöttek a legyőzhetetlen imperatornak, s részt venni az ünnepélyekben, milyeneket Róma még nem látott soha.

Minden nyilvános helyen, az utczákon és magánkörben csak Traján győzelméről és dicsőségéről volt szó. Az írók ezer meg ezer röpiratban hirdeték és vitaták Dacia meghódításának fontosságát, a császár által leküzdött akadályok óriás voltát; minden költő ékes versekbe önté érzelmeit, — s Caninius Rufus muzsája pedig nagy hősköltemény eszméjével foglalkozván, még a tudós Plinius által is buzdíttatik nagy tervének megvalósítására: »hol találunk ilyen új — írja neki — gazdag, terjedelmes anyagot, hol ilyen költőit, s a legszigorúbb valóság mellett is ilyen kalandosat! Új, — a sikon átvezetett folyamokról fogsz beszélni, a folyamokon át vert új hidakról, a királyról, ki elveszté székhelyét, életét, de nem bátorságát; két diadalmenetről, melyeknek egyike első volt az eddig még soha le nem győzött nép fölött, másodika pedig utolsó.«¹⁾

Traján maga is nagyra tartá győzelmeit. Hadjáratainak emlékére alapítá Nicolopist; a Dacicus címet holtáig viselte; számtalan érmet veretett a meghódított tartományra vonatkozó feliratok és jelvényekkel. Julius Caesar példájára megírta a háború történetét is,²⁾ de memoirjai elveszvéen, a birodalom legszebb éveinek történetét értetlen emberektől származó silány kivonatok, néhány fölirat száraz, rövid adaléka, s egy oszlopkőbe faragott hallgatag domborműveiből kell rekonstruálnunk. És bár mit teszünk is, mindig hiányos lesz az, a nagy eseményekhez épen nem méltó.³⁾

KIRÁLY PÁL.

¹⁾ Plinius. — Epist. VIII, 4.

²⁾ A háború történetét ld. Dio Cassius 68, 6 — 16 c. és c. 32.

³⁾ A második dák háború chronológiáját tisztázta Dierauer. — 98 l. 2-ik jegyz.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

X.

Belső-Szolnokmegye főispánjai.

Köblösi Theke Lukács.

(Lásd Dobokavármegye.)

Theke Lukács Hodor »Doboka vármegye Esmertetése« című munkájában Dobokamegye 1547-ig szerepelt főispánjának áll írva, és hogy Dobokamegyéből áttétetett Belső-Szolnokmegyébe. Tehát 1547-ben. Halála ideje 1579-re van téve, de vajjon nem tévesen-é?

Kápolnai Bornemisza Farkas.

(Lásd Fejérmegye.)

Nem tartom Szolnokmegye főispánjának, azonban ide iktatom, mert az olasz Gromo 1566-ki kéziratában az áll, ¹⁾ hogy Bornemisza Dézsnek és egész környékének parancsnoka, miből főispánságot is lehet következtetni. Nézetem szerint az akkori harci időben egy hadtest parancsnoka, de nem főispánja e megyének.

Gyerőmonostori Kabos Gábor.

Kabos Gábor, László fia.

Kabos főispánsága egy 1570-beli ítéletlevélből következtethető.²⁾ A sorok ezek: »Juxta continentiam litterarum adjudicat. Transmissionalium fidelium nostrorum Egregiorum Nobilium Gabrielis Kabos *comitis* ac assessorum Sed. Judic. Comitatus Szolnok Interioris in oppido nostro Dees feria quinta in crastino festi Beati Petri cathedrali novissime praeteriti emanatarum.«

¹⁾ *Archiv des Ver. f. Sieb. Landesk. Neue Folge II. k.*

²⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.*

Előjön azok közt, kik a Békés-pártiakra 1575-ben hozott sententiában részt vettek, de cím nélkül áll.

Látunk élő Kabos Gábort 1580-ban is, cím nélkül felhozva. Ennek egyik felesége: Vajda Erzsébeth, a másik: Haranglábi Anna.

Apanagyfalvi Apaffy István.

Apaffy István, Apaffy Farkas és Sarmasághy Ilona fia.

Hogy mely évtől kezdve főispánja Belső-Szolnokmegyének, felderíteni nem tudjuk. Egy Diplomatarium ¹⁾ szolgáltat adatot, mely őt 1573-ban az év közepén ekként szereplőnek felmutatja. Báthory István őt a fogarasi vár praefectusává tette; 1574. és 1575-beli levelekben ²⁾ hol mint tisztartó, hol mint provisor áll. Budai dévai kapitánynak írja, de vajjon nem tévedésből? vagy hirta a kapitányságot azalatt, hogy udvarmester. Báthory Kristóf vajdának 1576. elejétől fogva 1581. május végéig főudvarmestere. Ezután csak mint consiliarius áll egy-egy oklevélben. ³⁾ Az 1584-ik év tavaszán azon követség tagja, melyet az ország Lengyelországba Báthory István királyhoz küldött. Báthory István »Apaffy Istvánnak eleitől fogva való régi jámbor szolgálatját megtekintvén« az itt érintett év augustus havában bizonyos summa pénzért inscribálta neki Sidóvárát a hozzá tartozó falvakkal egyetemben. ⁴⁾ 1586-ban holt meg. ⁵⁾

Első neje Kenderesy Erzsébeth, azután a Bánffy György özvegyét, osztópáni Perneszy Annát, vette nőül, ki 1589-ben mint Apaffy özvegye még életben volt.

Lónai Kendi Sándor.

Kendi Sándor, Mihály és Szilvásy Zsófia fia. ⁶⁾

E kitűnő, jeles államférfi 1565-ben a fejedelem titkára. János Zsigmond, Báthory István követnek Bécsben lett letartóztatása után, Kendit is mint követet felküldötte, hol ő is letartóztatott, s két évi fogság után nyerte vissza szabadságát.

Báthory István idejében, ki uralkodása kezdetén Kendit jelentékeny követségekre használta, consiliarius. Így 1571., 1573-ki oklevelekben. ⁷⁾ Nevezetes követségekben járt ezutáni időben is mind a török császárnál, mind a lengyel királynál.

¹⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. V. k.

²⁾ Ugyanott. V. k. és App. XII. k. — Tört. Tár 1881-ik évf. 788. l.

³⁾ Ugyanott V. k.

⁴⁾ Magy. Tört. Tár VIII. k. 242. l.

⁵⁾ Tört. Tár 1880. évf.

⁶⁾ Kecseth-Szilvási Literati Kristóf leánya.

⁷⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. — Erd. Országgy. Fml. II. k.

Consiliariusságával együtt mint Belső-Szolnokmegye főispánja áll 1578. nov. 20-kán kelt oklevélben. ¹⁾ Erdély igazgatására 1583-ban három kormányzó neveztetvén ki, ő egyike azoknak. Mind 1585., mind 1590-beli levelek főispánságával mutatják fel. ²⁾

1591—1594-ig Dobokamegye főispáni székét birja.

Szereplése végső idejében a törökkeli frigy fentartásának főharczosa. »Ille disertus senex, qui ob aetatis praerogativam, et dicendi vim, nec non consultam prudentiam, eximia pollebat inter omnes auctoritate, sententiaeque Vajvodae acerrimus habebatur oppugnator.« Báthory Zsigmond Kolozsvártt 1594. aug. 28-kán fogatta el őt, auguszt. 30-kán végeztette ki a kolozsvári piacon. Eltemettetett a kis templomban.

Első neje: Pathócsy Kata ³⁾, ettől gyermekei: Zsófia, Krisztina és Zsuzsa, és valószínűleg István is, mert Istvánt később mint bethleni birtokost látjuk.

Második neje: Almádi Anna, lehet, hogy ettől született Zsigmond, ki 1584-ben három éves korában halt meg.

Harmadik neje: Suki Kata, ezt mint özvegyet találjuk oklevélben.

Somkerek-i Erdélyi Gergely.

Erdélyi Gergely szüleire nézve eltérők az adatok; írják Bertalan fiának, azonban hajlandóbb vagyok azokat követni, kik Miklós fiának írják.

Előző mint Belső-Szolnokmegye főispánja 1581-ben (Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XII. k.) és 1594-ben is. Élő Erdélyi Gergelyt találunk 1596-ban is, valószínűleg azonos ezzel.

Egyik neje: gyulai Gyulai Anna.

Kismarjai Bocskay István.

Bocskay István, Bocskay György és lekcsei Sulyok Krisztina fia. Ő, ki 1592-ben, 35 éves korában lett váradi főkapitány s Biharmegye főispánja, és később Erdély fejedelme, mint Belső-Szolnokmegye főispánja 1595-beli s ezutáni oklevelekben jön elő. E főispánsága 1599-ben szűnik meg.

Nagy (?) Gáspár.

Nagy Gáspár Belső-Szolnokmegye egyik főispáni méltóságát viselő az 1600-ik év november 22-ik napján kelt azon meg-

¹⁾ Nézetem szerint ezelőtt több évvel nyerhette a főispánságot.

²⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Suppl. VIII. k. — App. XIII.

³⁾ Nagy Ivánnál (VI. k. 200. l.) tévesen »Klára«.

bizólevél aláírói közt. melyet az erdélyi rendek a Rudolf császár-hoz küldött követek számára állítottak ki és az Erd. Országgy. Emlékek IV. kötetében közölve látunk. Vélekedésem szerint a megbizólevél másolatában alighanem tévesen került a Nagy vezetéknév. Tán nem »Nagy« hanem Kun Gáspár áll az eredeti levélben? Nagy nevű tekintélyes családról Belső-Szolnokmegyében emlékezetet nem találtam; mindazonáltal lehet. hogy csalódom.

Köblösi Theke Ferencz.

Theke Ferencz, Lukács és Barcsay Magda fia.

1578-ban már a fejedelmi tábla assessora, 1586-ban a kolosi sókamarak ispánja. ¹⁾ Ekkor neje Sombori Borbála. A kamaraispánságból léphetett Belső-Szolnokmegye főispáni székébe. Ot választották az 1594-ki (aug. 17. szept. 1.) országgyűlésen a 14-ik törvényczikk által Gerendy helyébe fizető mesternek. Ezen év szeptember 18-kán kelt oklevélben áll mint főispán. Ő az, ki. Szilágyi jegyzete szerint, ²⁾ 1597. május 13-kán a császári követekkel és Bogáthy Menyhérttel Szebenbe jött. Báthory Zsigmond és Mária Krisztierna 1598. aug. 22-én meghívták őt, mint biztos emberüket, értekezletre Kolozsvárra. ³⁾ Ez év szept. 21-ik napján az aranyi táborban találjuk, hol közte és egy Cserényi közt egy egyezmény kelt, ⁴⁾ melyből kitetszik. hogy ekkor neje: Cserényi Orsolya. Mint főispán ír alá Dézsén 1599. »feria 5. pr. post dominicam Quasimodo« egy felterjesztést. Ugyan ez évben megtámadtatott a hadi szervezet által terhelt községek némelyike által: »kik előttök járójokra, ispánjokra, Theke Ferencz atyánkfára armatis manibus támadtak. isten oltalmazta, hogy meg nem ölték«, mondja a törvényczikk. Bethlen történetíró szerint ⁵⁾ ez évben, Mihály vajda bejövetele után, a lázadó oláh parasztság által megöletett.

Bogáthi Bogáthi András.

Bogáthi András szüleiről nincs biztos adatunk. Lehet, hogy János fia és István unokája.

Belső-Szolnokmegyében mint harinai Farkas Ilona unokája, vagy felesége útján lett-e birtokos, az sem bizonyos.

¹⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VI. k.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Emlékek IV. k. Pótlék és Jutalmazások.

³⁾ Ugyanott 189. l.

⁴⁾ Eredetije gyűjteményemben.

⁵⁾ W. B., Hist. de R. Tr. IV. k. 429. l. Itt tévesen Tordamegye főispánja.

1600. nov. 22-kén kelt levélben. az erdélyi rendeknek Gyulafehérvárrt egy követség számára kelt megbízó levelében (Erd. Országgy. Eml. IV. k.) nevéhez az aláírásban »comes« szó van kapcsolva, mi bizonyítja, hogy főispánságot viselt. Belső-Szolnok-megyének főispánja ekkor.

Hogy Bocskay alatt is hordozta e tisztséget, tanúsítja a Bocskay halála után a testamentomos uraknak hozzája 1607. január 23-kán intézett levele. ¹⁾ Úgy Rákóczy Zsigmond alatt is, ki mint főispánt meghívja az 1607. szept. 21-kén Enyeden tartandó országgyűlésre.

Báthory Gábor alatt is szerepel mint főispán. 1609-ben őt, nejét: Szilvásy Erzsébethet, meg gyermekeit beiktattatják Bába nevű birtokba. őket ex fassione et inscriptione concernens birtokba. Az 1611-ik évben azok közt találjuk, kik Forgácsnak esküdtek meg, de a megtérők egyike. Azonban részesedése az összeesküvésben nem lehetett kismértékű, mert az ő, meg hidvégi Nemes János maros-szentkirályi birtokát Báthory 1612-ben másnak adományozá, és az oklevélben Bogáthi mint felségsértő áll.

Neje mint özvegy jő elő 1615-ben.

Ruszkai Kornis Boldizsár.

(Lásd Udvarhelyszék és Háromszék.)

Kornis Boldizsár, Kornis Gáspár és Dóczi Erzsébeth fia.

Állítólag Olaszországban nyerte kiképeztetését.

Báthory András idejében 1599-ben a Mihály vajda elleni szerencsétlen ütközetben részt vett.

1600. nyarán nőül vette a dúsgazdag Kereszturi Kristóf kővári főkapitány és Kőrösi Ilona leányát. Kereszturi Katát s ezzel kapta a szent-benedeki birtokot.

A Székely Mózes mozgalmai alatt a császáriak részén állott, mint egyik legbuzgóbb híve a császárnak. Hűségéért néhány notázottnak javaiból kapott adományokat. Consiliarius, Udvarhelyszék főkapitánya. és Belső-Szolnokmegye főispánja ő 1604-ben. Főispánságát is a német uralom alatt kapta. A Belgiojoso rendeletére Bocskay ellen kiindított hadnak egyik alvezére, mint a székelyek generálisa, mivé Basta tette. Bocskay ellen működött Prágában a császárnál 1605-ben. Bocskay megfosztá őt tisztségeitől s radnóthi birtokát Bogáthi Menyhértnek adományozá. Kornis Erdélybe csak a bécsi béke következtében nyert amnestiánál fogva került vissza. A Bocskay halála után az 1607. januári országgyűlésen az ideiglenes kormánytanács tagja lett és Rákóczy Zsigmond alatt is consiliarius.

¹⁾ *Thaly, Történ. kalászk.*

A Rákóczy lemondása után 1608-ban, mely lemondásnak egyik elősegítője vala, Kornis vitte követség élén a feltételeket a megválasztott Báthoryhoz Ecsedre. Báthory Gábor alatt consiliarius, háromszéki főkapitány, székekelyek generalisa. E fejedelemnek követje is volt a budai pasához. 1609-től fogva ország-generalisa is, és talán főudvarmester is? Személyére és összes jószágaira nézve zászlósurasági kiváltsággal ajándékozta meg őt Báthory 1609. okt. 26-án. Ekkor birtokában volt: Radnóth, Szent-Benedek, Alparéth, Nagy-Ida, Gyéres.

1610-ben Kendyvel összeesküdött Báthory ellen. A márczius 25-re Beszterczére hirdetett országgyűlés idejében Széken volt végrehajtandó a merénylet; a végrehajtást siettette az, hogy a Beszterczére indult fejedelem, utközben betérvén Radnóthra, ott botrányosan viselte magát Kereszturi Kata irányában. Kornis hősie védelem után sebet kapva, elfogatott; Székről Beszterczére vallasra hurczoltatott, azután Kővárra vitték fogva, és július 4-kén Kolozsvártt pellengér alatt feje vétetett. Notáztatván, birtokait veszté.

Hátra hagyott árvái közül idővel egyik főispán, a másik jezsuita, a harmadik apáca lett.¹⁾

Monostorszegi Kun Gáspár.

Kun Gáspár, kit Belső-Szolnokmegyében a főispáni székben látunk, hogy ama Gáspár-e, ki Baki Kata férje, nem állíthatjuk.²⁾ Véljük, hogy idősb Gáspár és Baki Kata fia a főispán.³⁾ És hajlandók vagyunk hinni, hogy az 1600. nov. 22-kén kiállított oklevél másolatában (Erd. Országgy. Emlékek IV. k.) tévesen áll egy »Nagy Gáspár« mint főispán Kun Gáspár helyett.

1603-ban Kun Istvánnal együtt a Belgrádba kimenekültek közt találjuk.⁴⁾ Nézetem szerint az ő helyére tették 1604-ben Kornis Boldizsárt főispánnak, de Bocskay idejében ismét Kun állhatott e polczon. Az 1607-ki országgyűlési lajstromban ily czímmel jó elő⁵⁾, és Báthory Gábor alatt is 1608-ban december hóban kelt oklevélben.

NB. Egy Kun Gáspár mármarosai birtokait notáztatása után, 1611. novemberben Báthory Gábor másnak adományozza (Jos. C. Kemény, Not. Capit. Alb. Tr.)

¹⁾ Tévesen állítja Mikola, hogy Kereszturi Katától gyermekei nem voltak.

²⁾ Egy Kun Gáspárné 1589-ben már özvegy Monostor-Szegén.

³⁾ E véleményünkhöz nem kötjük magunkat.

⁴⁾ *Wolff. Bethlen, Hist. de reb. Tr. V. k. 464. l.*

⁵⁾ *Történ. Társ.*

Némethy Gergely.

(Lásd Udvarhelyszék.)

Némethy Gergely, magyarországi főnemes család ivadéka, talán azon családból, mely zetényi előnevet használt.

Neje Kendi Krisztina, lónai Kendi Sándor és Patóchi Kata leánya, ki előbb Kovácsóczi Farkasné, azután Géczi Péterné volt. 1604 után vehette nőül, 1607-ki oklevél szerint már neje.¹⁾

Ezen 1607-ki oklevélben Némethy Gergely »nagyságos« czímmel fordul elő.

Báthory Gábor alatt consiliarius.

1609-ben Udvarhelyszék főkapitánya lett.

Mint egyszersmind Belső-Szolnokmegye főispánja előjő 1611-ben, és a következő évben is az.²⁾

Báthory neki adományozta a Petki János derzsi jószágát.

Az 1612-ki ütközetben Brassónál mint székelyek generalisa vezérelte a hadat. Ezen évben, a bothfalvi kastély ostrománál lövés által kapott seb következtében halt meg, de nem a csataterén, hanem Derzsben szept. 4-kén. »12. szeptember temeték szép oratiókkal Benedekben, az fejedelem is sok urakkal ott lévén.«

Bojthi szerint »vir strenuus et impiger.«

Alsó-balásfalvi Cserényi Farkas.

Fiatal korában, 1602-ben mint fejedelmi inas kísérte Prágába Báthory Zsigmondot.³⁾

Báthory Gábornak is aulae familiarisa 1608-ban s midőn e fejedelemtől 1609-ben B.-Szolnokmegyében Borzó nevű birtokot kapja, felemlítettik, hogy fiatal korától fogva a fejedelem oldalánál szolgált. Ez év márczius 25-kén még nem jön mint főispán elő. 1610. szeptember havában Belső-Szolnokmegyének már főispánja.⁴⁾

1611-ben ő is egyike azoknak, kik Forgácscsal alkudoztak, de visszatért Báthory hűségére.⁵⁾ És ez évben a nov. 20-kán megkezdett tokaí értekezleten a fejedelem részéről megjelent követek

¹⁾ Lib. Reg.

²⁾ Hajlandó vagyok hinni, hogy 1611-ben lett főispán. Egy följegyzésben, az adat kutforrásának felemlítése nélkül, 1610. novemberben mint főispánok állanak Némethy és Cserényi. Itt az évszám alighanem téves. 1610-ben Bogáthy András még nem adott okot elmozdítására.

³⁾ Mikó, *Erd. Tört. Adatok I. k.*

⁴⁾ Kemény és Kovács, *Erd. Tört. Tár. II. k.*

⁵⁾ *Erd. Országgy. Eml. VI. k.*

egyike. ¹⁾ 1613. szeptember havában Báthory őt Thurzóhoz küldötte segélyt kérni a török ellen. ²⁾

Bethlen Gábor alatt is főispán, sőt 1615. február 1. kelt levél ³⁾ szerint consiliarius is; ez időben a budai pasához volt küldve, de útjában rablók által megtámadtatván, megsebesítve visszatért.

1616-ban a Gombos-féle had ellen a megyei hadat ő vezette és Kamuthyval együtt Dézsnél megverték a Sarmasághy által vezetett hadat.

Bethlen vele kísértette el 1619-ben aprilisban a francia nagykövetet Váradig. ⁴⁾ 1624. márcziusban mint főkövetet Konstantinápolyba küldte Tholdalagi Mihállyal. ⁵⁾ 1628-ban a római császárhoz jár követségben. ⁶⁾

Mind Brandenburi Kata, mind Bethlen István alatt mint consiliarius és főispán működik. E fejedelemnő neki és Erzsébeth nevű leányának (kit Kamuthy Miklós 1628. tájt vett nőül) 1630-ban Vista nevű falut adományozta.

Neje Almádi Anna, ki előbb szopori Sulyok Jánosné, mint özvegy maradt hátra.

Kemény János szerint: jeles, böcsületes udvari ember, értelmes, jó déák, jó olasz.

Nejét 1635-ben október 11-én Szováton temették el. ⁷⁾

Monostorszegi Kun István.

Kun István, valószínűleg Kun Gáspár és Baki Kata fia.

A Belgrádba 1603-ban kimenekültek egyike, hová Kun Gáspárral együtt ment ki.

Belső-Szolnokmegye főispánja 1613. april 10-ki levél szerint. ⁸⁾ Ily minőségben jelen van 1615. május 18-án a gyulafejervári országgyűlésen. ⁹⁾

Homonnaival szövetkezve látjuk; a Lassota titkos relatiójában ¹⁰⁾ a Kendivel levelezők közt van felhozva: »Unter denen fürnemen leuththen, da von der Kendy meldet sein, der Kun

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ *Tör. Tár* 1879-ki évf.

³⁾ *Erd. Orsz. Eml.* VII. k.

⁴⁾ *Történ. Tár.* 1885. évf. III. f. 461. l.

⁵⁾ *Magy. Tört. Tár.* XI. k.

⁶⁾ Ugyanott.

⁷⁾ *Keresztény Magvető* 1886. évf. 155. l.

⁸⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. Suppl.* IX. k.

⁹⁾ *Szülgyi, Erd. Országgy. Eml.* VII. k.

¹⁰⁾ Ugyanott.

Miklós (István helyett!), comes comitatus Szolnok Interioris, und sein schwager der Török István s. a. t.« A Homonnai megbízottjai közt találjuk az 1616-ban (május 23?) a beütő csapat számára adott utasításban. De elpártol s visszatér Bethlenhez; a fejedelem alvinczi táborában van 1616. június 21-kén, és az ország levelét, mely Homonnai Györgyhez íratott, aláírta ő is. Forgácsnak Thurzóhoz szept. 28-ról írt levelében e sorok állanak: »az kik ezelőtt Homonnai uramhoz készültenek vala, Kuun István, Sükösdy Miklós, azok valamit értettek ott Homonnay uram körül, és hogy inkább gratiát szörözhessenek maguknak, azon amplificatione referálják Bethlen Gábornak.« Magának a fejedelemnek is egy levelében, melyet Fejérvártt szept. 10-kén írt, ez áll: »az miképpen egy az inset kifutott nemes emberek közül, *ki ugyan vármege ispánja volt, Kun István nevű*, mindenütt ott vele (Sorbánal) járván, és azután hazájárúl és előbbi hűségéről gondolkodott, fejedelmi kegyelmünkhöz folyamodott, melyet mi is természet szerint az kegyelemre hajlandó voltunkhoz képest tőle meg nem tagadván s. t. b.« ¹⁾

A főispánságot ezután Haller Zsigmond nyerte.

Bethlen Gábor 1626. márczius 30-án egy Kun Istvánt, alkalmasint ezen Istvánt, rendelte ki, hogy a fejedelmi udvarból elbocsátott lengyel katonákat, mint commissarius az ország határáig kísérje. De minő állásban volt ő ekkor?

A Kun neje: somkerekai Erdélyi Erzsébeth, ki mint Kunné 1627-ben jó elő, azelőtt harinai Farkas Ferenczné volt.

A fejedelem halála után a Brandenburgi Kata híve, a fejedelemnő pártján állott 1630-ban, és ez időben, mint Kemény János írja, a Kata pártjának oly akarata volt, hogy Nagy Pált, az udvari gyalogkapitányt, »tisztitól priválnak gyalázatosan, és monostorszegi Kun Istvánt állítanák helyébe.«

E Kun István leánya: Kata, Nápolyi Györgyné.

Hallerkői Haller Zsigmond.

Haller Zsigmond, Haller Gábor és Bocskay Ilona fia.

Bethlen Gábor fejedelemnek bejárója, cubiculariusa volt. A Homonnai-pártiak elleni harcokban magát dicséretesen viselte, mi egy alább idézett oklevél soraiból tűnik ki. A fejedelem róla egy levelében, mely 1621-ben N.-Szombaton kelt, ezt írja: »Haller Sigmond nevű urfi is, ki azelőtt bejáró inasom volt, szép sereggel jött ma be.«

Belső-Szolnokmegyének ő főispánja lett; így áll 1617. és 1624-beli oklevelekben, melyek soraiban, érdemeinek elősorolása

¹⁾ Tört. Tár 1885. évf. III. f. 444. l.

mellett, fel van említve az 1616-ki dézsi harczbani részvéte: »dein in eo etiam, quoad praesens fungitur honoris gradu (a főispáni), potissimum autem in conflictu cum Homonnaianis. . . . annis superioribus ad oppidum nostrum Deés facto.«¹⁾

E megyében Bocskay István végrendelete útján is jutott birtokhoz. Nagy-Kristolecz s ezzel több helység övé volt. Felesége útján is birtokos, ki Kendi Krisztina, lónai Kendi Sándor leánya. A bethleni vár volt lakfészke e megyében.

Főispáni tisztét haláláig viselte. Fekszik a bethleni várban. Itt talált, és már megtöredezett, sírköveinek fölíratát lemásolta gróf Esterházy János és e sírirat szerint 30 éves korában holt meg. (Halála évszámából az utolsó szám ki van törve.) Egy adat 1627-ben novemberben néhainak mutatja.

Egyetlen egy fia korán elhunyt. Kende Krisztina özvegyen maradt hátra.

Noszalyi Cseffey László.

Cseffey László, Cseffey István és Tomori Anna fia, meg idősb Cseffey János és Zuthori Anna unokája.

Őse e családnak Rubin Dénes, ki 1519-ben életben állott Magyarországon, és hatvani (Fejérmegye) előnevet használ. Midőn 1520-ban jus regiumot kap birtokaira, a birtokok közt látjuk a tolnamegyei »Csehfő« birtokot, melytől a család előnevét vette. Erdélyben e család egyik ága házasság útján noszalyi, a másik pálosi névhez jut.

E Cseffey László előbb tötöri azután noszalyi előnevet használt. 1620-ban a fejedelmi tábla hites assessora²⁾, mely hivatalát bírhatta 1623-ban, meg 1624-ben is, noha néhány fejedelmi levélben csak: »vitézlő hívünk, udvari lovag hadnagyunk nemzetes Czeffey László.«

1627-ben már főispánja Belső-Szolnokmegyének. Mentora volt Bethlen Péternek, midőn az külföldre utazott; Bethlen Gábor fejedelem 1627. aug. 27-kén Pázmán Péterhez írt levelében mutatja mind ezt, mind főispánságát, sorai ezek: »mely végre mostan bocsatottuk kegyelmedhez ez levelünk megadó-híveinket *nemzetes Czieffei Lászlót, Belső-Szolnok vármegyének főispánját*, és Bor-

¹⁾ Jos. Com. Kemény, *Dípl. Tr. App. XVI.*

²⁾ Bethlennek egy 1622. július 11-kén hozzá írt levelén »aulae nostrae familiaris;« e levélben Bethlen Gábor kopókat kér tőle. A levélen Cseffey kezével ily sorok állanak: »Akkor ifju legény valék, az szegény Bethlen Gábornak küldött vala az galliai király követe dux Angidavensis szép egy néhány kopót szekeren; annak az kölykei valának azok, mégis adtam volt egy párt egyszer.«

nemisza Ferenczet oda fel ő hozzája, (Bethlen Péterhez Lugdunumba, hol mind ez ideig tanulságát continuálván) hogy útjában és ebbéli peregrinációban mellette levén, reá illendő gondot is viseljenek.« ¹⁾

Kemény Jánosnak 1629-ben márcz. 26-án atyjához Fogarashól írt leveléből kitetszik, hogy Szombathelyi Mártont Cseffey fogta el: »ő felsége Cseffei uramat expediálá érette, és még otthon tapasztalván, megfogták.« ²⁾

Brandenburgi Kata kegyét is birta Cseffey; mutatja ezt az, hogy hátrahagyott ingói közt e fejedelemnő ajándékozta aranyos kupát találunk.

I. Rákóczy György 1632. márcz. 9-kén Szamosujvárról írt leveléből kitetszik, hogy Rákóczy Cseffeyt meg Pathai Sámuelk küldötte volt fel a császárhoz »az Prépostvári Zsigmond dolgai végett«, honnan az említett napon kerültek haza.

Ő egyszersmind mint a fejedelmi tábla bírja is szerepelt, de már 1633-ban ítélőmester. Midőn a Zólyomi Dávid ügye tárgyalatott, ítélőmester volt. Kemény János azok közt hozza fel őt, és csak mint táblabíró, kiket I. Rákóczy György a per folyama alatt eltávolított, követségbe küldött, azonban látjuk, hogy Zólyomi notaperét, 1633. aug. 29-kén Fejérvárrt, maga Cseffey, mint ítélőmester, írja alá. ³⁾ 1641. máj. 3-kára Haller Gábor naplójában írva áll: »az ítélőmester Cseffei uram igen betegen hozatta be magát házatól urunknak egynehány rendbeli parancsolatjára, hogy törvények celebráltassanak.«

Tötörön és Noszalyon kívül, úgylátszik, Kolozsvár is volt lakhelye; itt kelt 1653-ban jun. 12-kén egy lajstroma, ⁴⁾ mely I. Rákóczy Györgytlől kapott ajándékát is magában foglalja.

Főispánnak és ítélőmesternek áll írva Haller Gábornak hozzá 1658. nov. 10-kén írt levelén, melyet Haller így végez be: »Kegyelmed beteges állapotban lévén, noha fegyverével, külső erővel hazánkat mostani ügyében nem segélheti, de értékével romlását, fogyatkozását, az fényes portának kedve keresésében elbízsem hazájához való szeretete építeni és orvosolni el nem mulattathatja.« ⁵⁾

¹⁾ Pray, *Princip. Gab. Bethlen*.

²⁾ *Magy. Tört. Tár* — k.

³⁾ *Erd. Országgy. Eml. IX. k.* A portára futott Székely Mózes és társai iránt az ország felterjesztését a szultánhoz 1633. aug. 21-kén aláírta, ez is mutatta jelenlétét. Lásd Katona, *Hist. crit. reg. Hung.*, azonban itt tévesen Csákyknak írva áll.

⁴⁾ *Tört. Tár 1884. évf. I. j.*

⁵⁾ Szabó K., *Erd. Tört. Adatok*.

1659-ben május 7-kén még életben állott. Ez időben panaszok merültek fel ellene, hogy lakását nem a kormánya alatti megyében tartja. Barcsay Ákosnak az érintett napon Cseffeyhez intézett levelét ily kivonattal ismerteti gr. Kemény József: »Ach. Barcsai Ladislaum Cseffei animat ad firmiter sperandum, aperit interim multas contra eum depositas esse querelas, eo quod extra suum Comitatum degat, utut Supremi Comitatus fungatur officio.« Apor Péter szerint magtalanul holt el.

NB. B.-Szolnokmegyében Szilágyfőn volt zálogban birt birtoka.

Kékedi Kékedy Zsigmond.

Kékedy Zsigmond, Kékedy György és csikszentkirályi s krasznahorkai Andrássy Kata fia, »kit gyermekségétől fogva igen szegény állapotból nevelt vala a fejedelem Bethlen Gábor.«¹⁾

Kékedy, ki 1619-ben Bethlen fejedelemnek bejárója, a nagyatyja, a notázott Andrássy Péter, erdélyi javaiból igyekezett magának birtokot kiváltás által szerezni; a fejedelemnek ez év jul. 13-kán kelt eredeti levelében²⁾ ez áll: »miután Máthys János és neje Kelemen Veronika Kékedi Sigmondnak, bejárónknak Csikban levő őstől maradt jószágát depos. depon. az mi törekedésünkre remittálták.«

Az 1619-ben mint »bejáró« előjövő Kékedy a fejedelemnek egy, 1621. febr. 5-kén Nagy-Szombatban kelt, levelében³⁾ csak »dapifer«-nek van írva, mely alkalommal neki egy pozsonyi rebellisnek házát és szőlőt adományozza, pedig csakhamar mint főasztalnokot látjuk⁴⁾ és 1625-ben aug. 18-kán a mikor már főlovászmester, az e napon kelt oklevélben írva áll, hogy »primo quidem officio cubicularii sive aparitoris, deinde Dapiferorum Magistri, postremo Agazonum et Stabuli Praefecti« volt felruházva.

I. Rákóczy György uralkodása kezdetétől fogva Kékedy főudvarmester. 1632-ben egyszersmind Belső-Szolnokmegye főispánja. Ez időben »nagyságos«-nak czímezve látjuk. Kővári írja, hogy Rákóczy a Haller Zsigmond megszakadtán a bethleni várt 1632. nov. 8-án Kékedynek adományozta.

Zólyomi Dávid ellen ő volt Csomaközivel és Ibrányi Mihálylyal kirendelve. A zólyomi aemulusának írja őt Kemény János, ez utóbbi Kékedyről kárhooztatólág szól.

¹⁾ Kemény János, *Önéletírása*.

²⁾ A gr. Lázár család levéltárában.

³⁾ *Történ. Tár* 1885. évf. IV. f.

⁴⁾ Nov. 11-kén mint a fejedelem egyik főasztalnokát lásd *Tört. Tár* 1886-ik évf. 55. l.

Rákóczy György a kiszökött és törökké lett dersi Petki Ferencz nagysajói (Dobokamegyében) jószágát is Kékedynék adományozza.

Előjő, de nézetem szerint tévesen, egy oklevél másolatában (Erd. Országgy. Eml. IX. k.) 1636. decz. 1. napján mint Thordamegye főispánja, ki ugyane hóban más oklevelekben a b.-szolnokmegyei főtisztviséggel áll; tollhiba lehet.

Vajda-Szentiványon volt lakfészke 1637. végén, és tán itt holt meg 1638-ban; Haller Gábor naplójában 1638. junius 29-re írja: »este hét órakor tájban holt meg az szegény Kékedy Zsigmond.« Melith Péternek Eszterházy nádorhoz jul. 27-kén Szathmárról írt levelében ¹⁾ ez áll róla: »mostan Fejérvártt volna a fejedelem, Kékedi uramat ott temetteti el, kit sokan szánnak, igen elaprósodván ők is ez veszedelmes elaggott világ vége felé.«

Első neje: losonczy Bánffy Margith, kivel együtt 1630-ban találjuk; második neje: Barkóczi Anna, Barkóczi László leánya.

Kővári szerint Kékedy 1638. jun. 19-kén véghagyományt írt és a bethleni várt nejének, Barkóczi Annának, végrendelte úgy, hogy annak halálával szálljon Béli Pálra és Jánosra.

Szolnokmegyében a bethleni vár a lakása.

Végrendeletében testvéreiről s magyarországi rokonairól Andrássyról, Monakiról is gondoskodott. A kékedi kastélyt feleségének hagyományozta.

Losonczy Bánffy Zsigmond.

Bánffy Zsigmond, zentelki Bánffy Mihály és Károlyi Fruzina fia.

Előbb jezsuita, de e rendből kilépett és úgylátszik más vallásra, a reformata vallásra tért át. Mikola szerint: »qui Apostasia famosus.« Az egyidőben élő két Bánffy Zsigmond közül ő volt az »idősb.«

Nagy Iván szerint 1638—1646. Belső-Szolnokmegye főispánja és a fejedelmi ítélőtábla assessora. Ezt igazoló oklevelés adatra nem akadtam. Rákóczynak egy oklevelében, mely 1638-ban december 9-kén Kolozsvártt kelt, melyről azonban csak gyanítjuk, hogy rája s nem ifjabb Bánffy Zsigmondra vonatkozó, a Bánffy Zsigmond névhez cím nem áll kapcsolva. E levélnél fogva a fejedelem kinyilatkoztatja, hogy Bánffy, kit a közügyek igazgatója Kolozsvárra perbe idézett, a maga ohábai és bessenyői (Fejérmegye) birtokrészeit adá Rákóczynak és örökösének, mivel Rákóczy kegyelemből felhagyott a perrel.

Neje: hidvégi Nemes Anna. A Bánffy György naplójában

¹⁾ Erd. Országgy. Eml. X. k. 203. l.

1644. auguszt. 25-re ily sorok állanak: »az nap lőtt az egy testvér-bátyámnak, Bánffy Zsigmond uramnak fia Zentelkén.«¹⁾

1648-ban is élethen állott, mely év junius havában kelt oklevélben neje. Nemes Anna, mint consors (nem vidua) Sigismundi Bánffy de Losonc senioris jó elő, és ekkor e nőt beiktatják némely birtokokba is, melyeket férje neki bizonyos öszvegelekötött. Sőt hogy 1654-ben is életben álló és Zentelkén lakó, mutatja Kolosmegye jegyzőkönyve. Mi okozhatta, hogy nem haláláig bírja a főispánságot? De vajjon nem viselte-e e tisztségét tovább? Azt nem következtethetjük, hogy Krasznamegye főispánjává tétetett.

Girolti Torma Péter.

Torma Péter, Nagy Iván szerint²⁾ tévesen György és h. Farkas Zsuzsa fia; a Mike Sándor gyűjteményében lévő táblázat szerint e Péter atyja is »Péter« nevű.

1638-ban, 1648-ban, 1653-ban csak is a fejedelmi ítélő tábla assessora.³⁾

Nagy Iván szerint 1644-ben Belső-Szolnokmegyének főispánja,⁴⁾ mi vélekedésem szerint nem volt. Főispánságát Kemény János azon soraiból következtetik, melyekben azt írja, hogy az 1644-ki hadjáratban a nevezett megye hadát e Torma Péter vezette. Ő, ki nemcsak jogtudós, hanem jó katona is volt, nézetem szerint a megye akkori főispánja Cseffey László helyett vezérelte a megye hadát. Hadi ismerettel bírónak mutatja az is, hogy 1644. júniusban, midőn az udvari gyalogkapitányság üresedésbe jött, I. Rákóczy György figyelmét reá is fordította és ifjabb Rákóczy Györgyhez ezt írja: »vallásunkon valót mi nem találunk. pápistát mi bizony senkit nem ismerünk Torma Péternél egyebet, ez ki ha mind végik magát (*így*), soha többet nem kívánhatnánk senkitől, de minden botnak a végén a feje.« Ezen említett évi harcz után, hogy mint assessor szerepel az országban, némileg következtethető a fejedelem leveléből, mely főleg azt is mutatja, hogy Torma Péter jogi tudományára, ki később az erdélyi törvények összeszedésében is részes. súlyt fektetett a fejedelem.⁵⁾ Az 1645-ki hadjáratban is részt vett mint harczfi.

¹⁾ Farkas nevű fia született ekkor.

²⁾ *Magy. orsz. Családai XI. k.*

³⁾ *Erd. országggy. Eml. X. k. — Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XVIII. k. — Approbatæ Const. című törvénykönyv záradéka.*

⁴⁾ *Magy. Család. XI. k.*

⁵⁾ *A két Rákóczy György fej. Családi Lev.*

Csicsó-kereszturi Torma György.

Torma György, Kristóf, a volt török követ, fia.

Neje harinai Farkas Zsuzsa.

Belső-Szolnok vármegye főispánjának írja őt Mikola,¹⁾ szereplése idejét nem jelelve meg. Reménylhetők, hogy a Tormacsalád levéltára nyújtani fog főispánságára vonatkozó adatot. Azon követségnek, mely 1633-ban a portára az adót bevitte, tagja, mely követség az ország aug. 21-kén kelt felterjesztését, a Székely Mózes beszökésére vonatkozót is vitte ez alkalommal.

Az 1638-ki dézsi országgyűlésen, melynek giróthi Torma Péter is tagja, György is jelen volt. névéhez az aláírásban cím nincs kapcsolva.

Főispánkodása alkalmasint II. Rákóczy György uralkodása első éveiben volt, azonban 1656-beli oklevélben, melyben már mint néhai áll. főispánsága nincs felemlítve.

Uzoni Béli Pál.

(Lásd Háromszék.)

Béli Pál, Béli Kelemen és Bánffy Zsuzsánna fia.

Első emlékezet róla a Kékedy Zsigmond főudvarmester 1638-ki végrendeletében van, melyben neki és testvérének a bethleni várt, és más jószágokat is, hagyományozza.

Mint »intimus aulae familiaris sive cubicularius« áll 1649. tavaszán kelt levélben. Hogy II. Rákóczy Györgynek főasztalnokja, 1653-beli levél mutatja.²⁾

1655. év tavaszán mint Háromszék főkirálybírája jó elő. E tisztséget viselve részt vesz az 1657-ki lengyel hadjáratban, hol tatár-rabságba jut. Rabságából 1660. nov. 9-ke utáni időben szabadul ki.

Kemény János fejedelemnek híve és hihető, hogy ez időben egyszersmind Belső-Szolnokmegye főispánja is.³⁾

1663-ban Apafinak Magyarországra kimenetele után a helytartók egyike és ekkor consiliarius, Belső-Szolnokmegye főispánja, háromszéki főkirálybíró és ország generalisa.

A magyarországi bujdosók ügye folyama alatt a benemavatkozás mellett harczola, ámbár leányát ez időben a bujdosó Wesseleányi Pál bírta nőül, kihez 1672-ben adá férjhez.

A Bánffy Dénes megbuktatására, kivel Béliinek két versben volt versengése s kívül ellenséges lábon állott, Teleki Béli

¹⁾ *Hist. Geneal. Transsylvanica.*

²⁾ *Jos. Com Kemény, Dipl. Tr.*

³⁾ Kállay szerint (*Hist. Érték. a N. székely nemzet eredetéről stb.*)

»1660—1670. körül,« de látjuk 1677-ben is. Kérdés, vajjon nem 1653. és 1656. közt lett-e azzá?

igyekezett legelőbb megnyerni, s mint Bethlen írja. Béli a ligát nem akarta aláírni, de Teleki elhitetvén vele, hogy Bánffy a Béli családja semmivé tételére tör, az aláírásra reá biratott. A Bánffy ellen felültetett székelység főparancsnokává őt tették. Az ő bethleni várában végeztetett ki Bánffy 1674. december 18-án.

Ezután megtették székelyek generalisának is, mely kiűvezés, és hogy béke idejében is generalistól függjön a székelység, ellenszenvre talált az országban, s annak elfogadásáért is kárhoztatták az ambiciosus Béli. és a rendek 1675. maj. 25. az országgyűlésen felzúdultak ellene hatalmaskodásáért is.

Bánffy után csak még Béli állván Teleki útjában. Teleki Béli megbuktására működött, miben hat főúr, köztük két székely, és három Bethlen-testvér. nyújtott segédkezet. Különböző híreket terjesztettek róla, azt is, hogy feje egy összeesküvésnek a fejedelem ellen. Apati 1676. április 23-kán elfogatta, és a fogarasi várban szinte esztendeig 1677., márczius utolsó napjáig volt fogva, honnan minden per nélkül bocsátották szabadon, de egy reversálist volt kénytelen aláírni. El reversálisban felemlíti főispánságát: »Egyéb-iránt való tiszteimben és pedig, úgymint Belső-Szolnok vármegye főispánságomban és háromszéki királybíróságomban, mindenekben magamat úgy viselem, az mint azelőtt való rendtartás és haza régi bévezt törvénye kívánja.« Országgeneralisságától meg lön fosztva.

Részt venni látjuk az 1677. májusi országgyűlésen. Ezután célba vette Teleki megbuktatását, mi végett több főúrral, köztük consiliariusokkal és főtisztekkel, nagyobbára székelyekkel tanácskozásba bocsátkozott. A székely had egy részét felültette és maga mellé Bodolához gyűjtötte. De célja elérésére a kedvező pillanatot nem használta fel, azt megfoghatatlan tétlenséggel elszalasztotta. A fejedelem complanatióra hozzá Bodolára küldött követével egyre alkudozott és Telekinek elég ideje volt egy oly haderőt gyűjteni és 1678. elején ellene küldeni, melynek Béli nem állhattott ellen, kénytelen volt, néhány társsal, beszőkni Oláhországba s onnan a portára menekülni az 1678. év január végén. A fogarasi országgyűlés által notáztatott. Neje, bikali Vitéz Zsuzsánna, börtönbe vitetett Szamosújvárra, s ott is hala meg.

A portán előbb pártolásban részesült, de minekutánna Apati követi, kiknek feje Bethlen Farkas vala, bejöttek, kik Béli társai közt is meghasonlást idéztek elé, erőlyes működésök által kivívták, hogy Béli a diván a jediculába vettette.

Meghalt 1679. végén gutaütésben; állítják azt is, hogy a portára küldött főkövet, Székely László, más által méreggel étette volna meg.

Bodolán kívül tartózkodási kelyei voltak: Bethlen, Bodon és Uzon.

Csicsó-kereszturi Torma István.

Torma István, Torma György és hariuai Farkas Zsuzsa fia.

Midőn 1656-ban II. Rákóczy György neki és nejének, Cseszeliczki Szilvász Juditnak zálogba veti Dánpatakát, hivatali állás nem fordul elő az oklevélben. ¹⁾ Barcsay Akos fejedelem idejében a Rákóczy részén állott, és 1660-ban a gyalui ütközetben részt venni látjuk. Belső-Szolnokmegye főispáni székét bírta. alkalmasint utódja Cseffey Lászlónak; hihetőleg már főispán, midőn Kemény János pártján e fejedelem harcaiban részt vesz.

A Kemény eleste után 1662-ben a bethleni várba bevonultak között találjuk. ²⁾ Ez évben notáztatott is, de később a többi részesekkel együtt feloldoztatott. 1664. június hóban, Apati tövisi táborában, az ottan tanácskozó néhány főur közt említi fel őt Bethlen történetíró, s következtethető ebből is, hogy ekkor főispán. Ily czímmel 1667. ápril 9-kén kelt oklevélben találtam. Valószínűleg haláláig viselte tisztségét. Állítólag 1679-ben halt meg. ³⁾

Első neje: Szilvász Judith, második: Havasalyi Éva, és ettől fia Miklós, ki később főispán.

Bethlen Elek.

Bethlen Elek, Ferencz és Kemény Kata fia.

1654-ben, Bethlen Miklós szerint. »otthon tanította az anyja imigy-amúgy. mely is alkalmas latinus. és in historicis versatus volt. de igaz reformátussága holtig kétséges volt az emberek előtt.«

Belső-Szolnokmegye főispánságát alkalmasint 1678-ban Beldi Pálnak a török portára való beszökése után nyerhette. Főispánságát felmutató oklevelet. egy 1687. és egy 1691-belin kívül, nem láttam. 1680. májusban a gyulafejevári országgyűlésen beeskették consiliariusnak. ⁴⁾ és 1692-ben országos elnök is lett. A főispáni tisztelet haláláig viselte.

1696-ban I. Leopold báróvá tette és ugyanez évben Fejérvártt, gutaütés következtében meghalt.

Leirta családját és Bethlen Farkas Historiájának kiadásához is hozzá fogott keresdi kastélyában. de nem vihette véghez; Benkő József szerint ⁵⁾: »edidissetque Vir eruditissimus. si procellis Tököliauis, et subinde Rakoczianis, morteque sua impeditus non fuisset.«

¹⁾ Jos. Com. Kemény, *Dipl. Tr. App.* XIX. k.

²⁾ J. Bethlen, *Rer. Tr. Lib.* 291. l.

³⁾ Nagy Iván, *Magy. orsz. Családai* XI. l.

⁴⁾ Bethlen Miklós, *Önéletírása.*

⁵⁾ *Transilvania* II. k.

Első neje: Kapy Erzsébet, Gábor leánya. kitől elvált. Második: Nagy Klára. borsai Nagy Tamás leánya, ki 1691-ben temetett el.

A császár a maga képével ellátott arany lánczsal diszíté őt fel, melyet a császárnak tett hű szolgálataiért neki Caraffa eszközölt ki, Caraffa küldte azt le 1689-ben június 7-kén. ¹⁾

Czegei Wass János.

Wass János, György és Kendeffy Judith fia a család nemzedékrendje szerint; Mikola a János descedensének irja.

Kemény János fejedelem idejében regálissal volt meghívva 1661-ben a Beszterczén szept. 23-án tartandó országgyűlésre. Később a fejedelmi tábla assessorának látjuk. Nagy Iván szerint királyi táblai ülnök és Belső-Szolnok vármegye főispánja 1680-ban. Torma Istvánnak lett 1679-ben utóda. s miután, állítólag, 1680. szept. 3-kán megholt, kevés ideig viselte főispánságát. Neje: Ebeni Éva, gyerőmonostori Ebeni László leánya, kinek Szolnokmegyében Ilosván is volt birtoka.

Szt.-mártonmacskási Macskási Boldizsár.

Macskási Boldizsár. Macskási Mihály és Bethlen Judith fia.

Atyja halála után szentmiklósi Bethlen Mihály gyámsága alatt volt; 1654. októb. 26-án az akkor 13 éves s néhány hetős fiu életkoráról bizonyítványt állittat ki gyámnoka.

1662-ben a nagyszőlősi ütközet után a Kemény-pártiak őt a római császárhoz Bécsbe küldötték, hogy Kemény Simon fejedelemiségére támogatást kérjen. Notázták is ez évben a görgény-szentimrei országgyűlésen, de később feloldoztatott.

1670-ben, 1674-ben mint a fejedelmi ítélőtábla assessorát látjuk, s ekként szerepel az azutáni években is. Apafinak 1672-ben Bécsbe küldött követe is volt, mely követséget, és mely követségben, hogy mily viszontagságai voltak, bőven leírja Bethlen János történetíró. ²⁾

1675-ben vesztí el nejét. brenhidai Huszár Margithot, (ki ercsei Tholdalagi Mihály özvegye volt); e nő május 18-kán a Bánffy György lakodalmán hirtelen halt el, mint írják, megmérgezés következtében. ³⁾ 1676-ban Bucsesti Sárát akarta nőül venni: »azonban a leány az özvegy szakálnál inkább szerette a szakálatlan és valamivel ifjabb szerencse emberét: borosjenei

¹⁾ *Magy. Tört. Tár* XX. k.

²⁾ *Hist. Rerum Trans.* II. k.

³⁾ *Archiv für sieh. Landeskunde* . . . k.

Székely Lászlót, és ehhez adta mostohaatyja Jósika István.¹⁾ Másodszor Macskásy a Kapy György és Bánffy Ágnes leányát, Kapy Annát vette nőül.

1680-ban sept. 3-ka után főispánja lesz Belső-Szolnokmegyének. 1682. aprilisban a fogarasi országgyűlésből mint követet, két más követtel, a portára küldötték. 1685-ben Varsóban jár mint követ. Az 1686-ki táborozáskor mint vicegeneralis működött.

1687-ben febr. 3-kán a fogarasi országgyűlésen consiliariusstá tétetett »mint arra érdemes«,²⁾ megtartva a főispánságot is.

1690-ben a juniusi országgyűlésből holmi gravaminak orvoslásáért Heisler generalishoz küldetett.³⁾ Ugyanez évben a Thökölyi Imre elleni harczban a hadak egy részének vezére.

A zernyesti ütközet után Thökölyihez csatlakozik. E párton találjuk 1693. októberben is. Ezért notázták. A nota alól később feloldozták.

Az 1698-ki országgyűlésen mint regalista van jelen, nevéhez az országgyűlési lajstromban⁴⁾ főispán czím van kapcsolva, eszerint visszanyerte főispánságát, alkalmasint 1697-ben. Ezután egy-két évnél tovább életben nem maradt.

Hallerköi báró Haller István.

(Lásd Tordamegye.)

Haller István, Haller János és Kornis Kata fia.

1693. május 14-kén neveztetett ki Belső-Szolnokmegye főispánjává. 1696-ban consiliariusnak választották meg. 1697-ben aprilis 18-kán I. Leopold őt Tordamegye főispáni székébe ültette át. Ezután országos elnök is lett és a Gubernatornak 1708-ban történt halála után a főkormányzók elnökségét reá bízta. Meghalt 1710-ben május 2-kán.

Első neje: Kemény Mária, második: Torma Borbála, harmadik: Bucsesti Sára, negyedik: borsai Nagy Borbála.

Szolnokmegyében tartózkodási fészke Kaplyon lehetett.

Gyerőmonostori Kemény János.

Kemény János, Kemény Simon és Perényi Kata fia.

Az országos bizottság, az úgynevezett országos deputatio, tagja volt, így látjuk 1686-ban. Talán nem csalódom, ha őt Apafi uralkodása végső idejében, meg apósa Teleki Mihály életében, kinek Anna nevű leányát birta nőül, az ítélő tábla bírójának

¹⁾ Bethlen Miklós, *Önéletírása.*

²⁾ Bethlen Miklós, *Önéletírása.*

³⁾ Gál László, *Az erd. Dieteták.*

⁴⁾ Hodor, Doboka vármegye *Esmertetése.*

tartom, ki alábbi adat szerint mint tagja a királyi táblának később előjő.

Haller János lemondása által Tordamegye főispánsága üresedésbe jövéen, 1696-ban a tisztségre Kemény Jánost ajánlotta a kormányshék; Bethlen Miklós sorai szerint: »Kemény Jánost recommendálá a gubernium unanimi voto ő felségének a tordavármegyei főispánságra, s el is vivék Bécsbe, de ottan csakhamar ismét Aport akarák recommendálni azon tisztre rejecto Kemenyio, de én nem expediáltam semmiképen propter conscientiam, juramentum cancellariatus. majestatem regis. cui sine ratione legis contraria scribere non licet. . . . Apor ugyan osztán per jesuitas et corruptum gubernatorem et postea contentato utcumque ¹⁾ per Comitatum Szolnok Kemenyio, assequálta, noha igen nehezen Kinskynél. et cum maximo oprobrio gubernii inconstantis.«

Az 1698-ki országgyűlési lajstromban ²⁾ a királyi tábla assessorának van írva, de a főispánság nincs oda kapcsolva. E lajstromban mint báró áll.

Nagy Iván szerint ³⁾ vallásosságát jelölik Enyedre, Kolozsvárra tett alapítványai. Meghalt kora 39. évében. Halála a XVIII. század kezdetén történhetett.

Gróf Mikes Mihály.

(Lásd Háromszék.)

Mikes Mihály. zabolai Mikes Kelemen és Kálnoky Zsuzsánna fia.

Az országos deputatio tagja. Az 1690-ki zernyesti ütközet után Kolozsvárról a badeni örgróf eleibe küldetett. Ekkor ő alkalmasint az ítélő tábla assessora.

Galga szultán tatárjainak kiűzetése után megtették háromszéki főkapitánynak és 1691-ben ő téteti le Háromszékkel a hódolati esküt.

1693-ban báró címet nyer, azután 1696. május 4-kén I. Leopold gróffá teszi.

A főkapitány Mikes, kinek nevéhez a királyi tábla assessor-ságát is kapcsolva látjuk 1700-ban, ezután egyszersmind Belső-Szolnokmegye főispánja lesz.

A Rákóczy mozgalmainak kezdetén Rabutiú őt a székelyek lecsendesítésére küldötte; ez alkalommal a háromszéki kuruczok által elfogatott, s fogva Tokajra vitték Rákóczyhoz. Hódolva Rákóczynak, ez őt táborában tartotta. Rákóczynak 1704. júl. 6-án

¹⁾ A szövegben utrumque.

²⁾ *Hodor, Doboka vármegye Esmertetése.*

³⁾ *Magy. Család. VI. k.*

fejedelemmé választását és a választásáról kiállított oklevelet egy követség élén ő vitte meg Rákócynak. Ekkor háromszéki főkapitány, Belső-Szolnokmegye főispánja és egy lovas ezred kapitánya. A gróf Forgács hadának Erdélybe bejövetelekor alkalmasint mint székelyek generálisa is szerepel. Ez időben, a Brassóban letartóztatva volt nejét, gróf Bethlen Druzsiannát kiváltá, cserébe adván Falkenheim őrnagy hadifoglyot. A zsibói ütközet után kiment Magyarországra. Az 1707-ki marosvásárhelyi gyűlésen, a fejedelem beigtatásán főszereplő. E fejedelem őt tanácsossá is tette; ezzel felruházva látjuk, midőn az ónodi gyűlésen mint követ szerepel.

Az ojtózi csata után Mikes beszalada Moldovába. Moldovában ő volt a bújdosók feje. 1709. végén Magyarországon találjuk. csak az 1711-ki szathmári béke után kerül vissza Erdélybe.

Visszajötté után többé nem főispánja a megyének.

1713-ban kinevezte őt VI. Károly császár főkormányszéki tanácsosnak. Megholt 1721-ben január 6-kán Csesztvén. Temetve van a csiksomlyói kriptában.

Gróf Bethlen Ferencz.

Bethlen Ferencz, Bethlen Gergely és Thoroczkai Mária fia.

Atyja 1693-ban reá akarta ruházni az udvarhelyszéki főkapitányságot és a főkormányszék fel is ajánlotta a császárnak. A császárnak 1693. május 14-ki leirata által következő sorokkal meg lőn tagadva: »praesens rerum constitutio, et ipsa Transilvaniae securitas, ejusmodi mutationes, in primordio maxime regiminis nostri, prohibet, resolutinem hac in parte differre, ipsa nos cogit boni publici ratio et necessitas.« Azonban további soraiban a főlég igéri kegyelmét ezutánra mind Bethlen Gergelyre, mind fiára: Ferenczre nézve. Hogy mily kegyelembe részesült, nem tudjuk. Az 1698-ki országgyűlésen, hová mint regalista volt meghíva, a lajstromban tiszti cím nincs nevéhez kapcsolva. Csak a XVIII. század kezdetén jó mint Belső-Szolnokmegye főispánja elő. Apor Péter írja, hogy a Rákóczy mozgalmai előtt, 1703. előtt, a megyének két főispánja volt, s e mozgalmak alatt szűnt meg a kettős főispánság; Belső-Szolnokmegyének ez időben gróf Mikes Mihály az egyik, és gróf Bethlen Ferencz a másik főispánja. A főispánság mellé a segesvári országgyűlésen még egy hivatalt nyer: tartományi főbiztossá teszik és így működik 1705-ben. A Rákóczy-mozgalmak után egyedül főispánja a megyének, mely tisztsége halálával szűnt meg. Halála tán 1712-ben következett be; a főispáni állást más bírja 1713-ban és ezután más a tartományi főbiztos is.

Neje: Rhédey Krisztina.

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A rumän történetírás újabb jelenségei.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

Balcesku azon állítására, hogy a rumänek a barbárok elől ismét és ismét a hegyek közé menekültek s mégis missiót teljesítettek, az őket kiűző barbárokat civilizálták, a kiknek — mint B. elismeri — állandó lakhelyök nem volt. történeti bizonyítékot idézni lehetetlenség. Ha megvizsgáljuk e hegyeket, azok Erdélyben lehettek, annak minden oldaláról, s kérdjük — mondja Hunfalvy — hol, mely hegyek közt s kik ellen óvták meg a rumänek nemzetiségöket s függetlenségöket? Erdély körül nyugaton jászok, északon és keleten (a mint Mommsen nevezi) dák néptörödékek, délen góthok laktak. A góth korszaktól fogva nyugaton, északon és keleten vagy azok, vagy új barbárok laktak, mert e tájak ethnographiai ábrázatja az avarok idejéig folyvást változott, s bizonyára délen sem volt másképen. Az országnak a Tiszától kezdve a Fekete tengerig rómaiakkal benépesítéséről sem az akkori, sem a közel korú történetírás semmit sem tud. Erről csak a költészet szólhat, mely sem földrajzra, sem időtára semmit nem ad, s magát a tér és idő által nem korlátoztatja. (47.)

Ép ily történetellenes az a barbár interregnum, melyben a rumänek civilizált műveket állítólag folytatják. Ugyanis történetileg igaz, hogy a góthokat a betörő hunnok szorították ki Erdélyből; ezek után közvetlenül a gepidák következtek, s a gepidák után az avarok. E népek egyikén sem vagyunk képesek — jegyzi meg Hunfalvy — a rumän civilisatio nyomait felföldözni. Balcesku Gibbonra hivatkozása nem bír bizonyító erővel. Gibbon a római uralom korszakából való coloniákról írja, hogy szántáshoz, vetéshez szoktatták az ott talált népet. Abban pedig téved, hogy Dacia független állam lett volna. Ezt a történelem nem ismeri, sőt éppen

függő állapotáról tanuskodik. A magyarok megjelenéseig ép Dacia volt barangoló népek tanyája, (Hürde), a honnan a barbárok a Dunán tuli római provinciákba törtek be. (47. l.)

Major azon állításának, hogy a hunnok a népies latin vagy ausoniai = tehát rumän nyelvet beszéltek volna — mondja Hunfalvy — Priscus Rhetor előadását kell szó szerint szembeállítanunk. Priscus beszéli, hogy a midőn egy reggel Onegesios, Attila fővezére lakja bejárata előtt sétálva várakozott, egy czifra barbár öltözetű egyén őt görögül üdvözölte, *chairé*-t kiáltott felé. Ő elcsudálkozott rajta, mert azok az együtt élő barbár népek saját nyelvek mellett, csak a hunn, vagy góth, vagy még az ausoniai nyelvet beszélik, és pedig az utóbbit csak azok, akiknek a rómaiakkal érintkezésök (Verkehr) van. Görög beszédet csak foglyoktól lehet hallani, akiket a thrák vagy illyr partokról hurczolnak ide, s a kiket bozontos, nyomorú kinézésükről azonnal megismerhetni. Az ebéd mellett, melyre Attila a konstantinápolyi követséget is meghívta, Priscus egy skytha mellett ült, a ki vele ausoniai nyelven tudott beszélni. Priscus — jegyzi meg Hunfalvy — beszél hunn, góth, római és ausoniai nyelvről, de latinról nem; tehát különbséget sem tesz a latin és ausoniai nyelvek közt; ezt Major költötte, hogy az *ausoniai* név alatt a *valachoknak* = oláhoknak már az V-ik században fönlétét igazolja. De a rómaiak (Romäer) lehetnek vlachok, mondhatja valaki. Igen, de ezt Priscus megjegyezte volna, a ki értette az ausoniai nyelvet s rajta beszélt. Ő az egész mai Bánátban a Tisza mentén mindenütt barbárokat talált: barbár ételt, italt, szállást. Priscus bizonyágtétele a legtalálóbbs megsemmisítése Major és az egész rumän történelmi iskola ábrándjainak. (50. l.) Ha lett volna Attila útjában rumän, irnokait vagy kanczellárjait azok közül vette volna, nem kért volna Aetiustól; fürdőkészítő mesterembert is közülök keresett volna, nem Ulpia Trajanából és Apuliából, szóval: ha Gibbon és Balcesku civilizáló rumänei Attila idejében éltek volna, az ő környezetéből ki nem maradtak volna. (51. l.) Midőn 375 körül a hunnok a góthokra rontottak, már nem csak a római, de a dák név is eltűnt volt; mert egyfelől a sarmaták, másfelől a vandálok laktak, a kiket a történetírók említnek. És az írók mind latinul írnak. Fel kell tennünk, hogy ezek Dacia latinul és ausoniai nyelven beszélő lakóit megnevezték volna, ha lettek volna. A római név dicsősége Attila idejében még akkora volt, hogy egy Daciában latinul beszélő nép elrejtve nem maradhatott volna. (52. l.)

Csodálkozását fejezi ki Hunfalvy Balcesku, Major és Sinkai azon állításaik felett, hogy szerintök a bolgárokat a rumänek térítették a keresztény vallásra, s a bolgár királyok a XI-ik századig rumänek voltak. Ez valóban Balcesku könyvében szó szerint

így olvasható. Tehát Photius, a konstantinápolyi patriárcha, a kié az érdem s a ki az új megtérítettek által a nyugati és keleti egyház közötti meghasonlást (*Schisma*) okozta, rumän volt, s nem azon tudós görög, a kit az egész tudományos világ ilyennek ismert el. Symeon, a hatalmas bolgár fejedelem, s utódai 1019-ig szintén rumänek! Ez valóban rumän mesénél nem egyéb, valamint igazolhatlan Sinkai állítása, a ki Teophilus góth metropolitát erdélyi érseknek írja, a kinek székhelye Gyulafejevárvá volt, s akiről ő azt mondja, hogy mint ilyen vett részt 325-ben a niceai zsinatban. Azt is írják Sinkai, Saguna és Xenopol, hogy a rumänek már a római uralkodás alatt keresztények voltak, s egyházuk az apostoli időkben kezdődik.

Ha a rumänek már a barbár korszakban keresztények voltak — a mint Major írja — volt lithurgiai könyvük is s az bizonyára latinul volt írva; csodálatos, hogy ugyanez író csak nemrég megjelent *Románok kezdetei* című fennebb említett művét cyrill betűvel írta, a legelső latinul írt rumän könyv 1780-ból van, s ez az *oláh nyelvtan* és Xenopol lithurgiájok latin eredetű szavaival bizonyítják római időből li kereszténységöket, ilyenek: kresztin = christianus, pagin = paganus, botez = baptisma sat. Hunfalvy nem kétli, hogy a római legiókban lehettek keresztények, valamint a dalmátiai és kis-ázsiai betelepítettek közt is, de biztos adat róla eddigelé nincs; ellenben az egészen bizonyos, hogy Decius üldözője volt a keresztényeknek, s Aurelián idején innen csak góth keresztényekről olvasunk. Ki nem ismeri Ulfilast? S ki nem tudja, hogy a góthok Arius tanait fogadták el? S bizony Ulfilas nem volt erdélyi rumän metropolita, a mint őt Sinkai annak megteszi. Hogy lithurgiájokban latin szók vannak, természetes, különben nem lennének latin fajúak; de ha latin lett volna is, hamar el kellett hogy hagyták legyen, mert Xenopol maga elismeri, hogy a rumänek 800 évig használták bolgár vagy ó-szlovén lithurgiai szertartási formákat. (55—56. ll.) Engedjük meg már most, hogy a rumänek, történetiróik állítása s tanai szerint, Traján ideje óta civilizált életet folytattak Erdélyben: feltehető. hihető-e, hogy ők ezt Symeon uralkodása alatt tegyék. a mikor a bolgárok magukat elszlávosíttatni engedték, azaz. a szlovén vagy bolgár szertartást a templomokba, a szlovén nyelvet az irodalomba s az egyházi és egyházon kívüli életbe is fölvetették és behozták? Hihető-e, hogy egy civilizált nép, mely büszke római származására, a latin nyelvet s írást elhagyta s idegen, alig kezdődő irodalom írását fogadta volna el? főleg pedig oly néptől, mely most vette fel a kereszténységet, s inkább lehetne tanítványa mint tanítója az ó-keresztény népnek? Csak írástudatlan s irodalom nélküli (*analphabetisch und litteraturlos*) nép fogadhatja el egy új vallás felvé-

telével annak egyházi nyelvét s engedi magára erőszakoltatni annak új írását, a mint ezt úgy keresztény, mint mohamedán áttérések igazolják. De oly nép, melynek művelt irodalma van, ha átveszi is a másik vallását, nem hagyja el a maga nyelvét és írását, sőt inkább mindkettőt vallásos érzülete kifejezőivé teszi, a mint ez az aram és görög nyelvekkel történt, melyekből a vallási szertartások latin formákba öltözve át, utóbb az európai keleti népekhez ebben a ruhában jutottak el. De minthogy a rumäneket úgy vallási, mint külső életükbe egy egészen idegen nyelvet és írást fogadtak el és vettek fel: ez csak írástudatlan és irodalom nélküli állapotukban történhetett. Ez magyarázza meg a keresztény bolgároknak 1018. körül a rumänekre való rendkívüli hatását, de ami — jegyzi meg erős hangsúlyozással Hunfalvy — nem történt a Duna északi felén. (58 — 60 ll.)

III.

Daciáról s a szláv és rumän kölcsönös befolyásról különös tanokat hirdetnek a rumän történetírók. Balcesku 798-ban szabadditja fel Daciát, Major 568-ban. Ez utóbbi év óta — írja ő — a magyarok bejöveteléig nem volt ott idegen nép. Ez egyik sem egyezik az ismeretes történelemmel, s még kevésbé Xenopol nézetével, a ki súlyt kíván adni szavának. A Don és Volga melletti bolgárok 630. szabadultak meg az avarok igájától, s minthogy közöttük és a mai Magyarországhban uralkodó avarok közt független Dacia nem létezhetett, hihető, hogy a rumänek is avar uralkodás alá jutottak. Xenopol szerint Daciában a magyarok megérkezése előtt bolgárok uralkodtak, és pedig úgy, hogy a keresztény műveltségű latin rumänek latin nyelvét és írását confiscálták s helyette az egyházban és államban a szlovén nyelvet s az ugymondva alig tegnap alakult cyrill írást erőszakolták rá. A három rumän történetíró közötti vélemény-különbség — jegyzi meg Hunfalvy — nem nagy fontosságú: mesés lényök s tartalmuk minden ellenmondásaik daczára békében megférnek egymás mellett. Mindhárom az avarok és magyarok kora közötti időre teszi a rumän államok keletkezését, de Major szlávokat vándoroltat be Daciába — Densusianu nagy bosszuságára. Ő ugyanis azt írja, hogy a *rómaiak*, *románok*, *rumunok* (e három név mind oláhot jelent) legelőbb sarmatákkal keveredtek, s nemzeti legelső alakulásukkor nyelvekbe és vérökbe szláv elem vegyült; mikor a hegyek közé vonultak vissza, másodszor vegyültek össze; harmadszor midőn bolgárok uralkodtak a rumänek földén. Szerinte a mai Erdélyben csak szegény románizált dákok, kiszolgált katonák maradtak hátra s a balkáni rumunok nem voltak államalkotó népelem. »Midőn azt

állítja — kiált fel Densusianu haragra gerjedve — nemcsak Roesler, de a rumän történeti iskola ellen írt Xenopol. Nyomorult kép az, a mit ő a rumän nép eredetéről fest. E szerint mi nem egyebek vagyunk, mint románizált dák népek vegyülete, egy szegény osztály, mely a rómaiaktól csak nyelvét örökölte; románizált dák, sarmata, szlovén, bolgár és magyar gyülevész nép! (*conglomerat*.) Xenopol megsemmisíti a rumän polgári társaság régi elveit, szétrombolja a nemzeti hagyományokat s helyükre másokat csúsztat; beoltja a slavismust nemcsak nyelvünkbe, de vérünkbe is, beoltja intézményeinkbe, műveltségünkbe és jellemünkbe. Új felzavarása eredetünknek és történetünknek! Xenopol tanítja, hogy egy politikai rendelet sincs, a mit mi a rómaiaktól örököltünk volna; nálunk minden új, mindennek, a miben Daciában az állami élet nyilvánul, szláv meze van. S a mi a legszomorubb — teszi utána Densusianu — Xenopol ezeket a jassy-i egyetemen tanítja, beülteti a slavismust azoknak lelkébe, a kiknek egykor a jövő nemzedékek tanáraivá kell lenniök!« (61—63. ll.)

A mit Densusianu itt hibáztat — jegyzi meg Hunfalvy — történetileg mind igaz, s e hibáztatásból kitűnik, mennyire vissza-utasítja az ugynevezett rumän történeti iskola a történeti valót, a nemzeti hagyományokhoz kapaszkodik, a melyek egyébiránt csak újabb keletű könyvtermékek. Ezek közé tartozik a rumän államok IX-ik századi létének s azoknak a beköltöző magyarok általi meghódítása hívése, a miről 1746. előtt senkinek sejtelve sem volt. Ekkor jelent meg Schwandtner György *Scriptores Rer. Hungaricarum* című történelmi nyomtatott kiadványában: Béla király névtelen jegyzőjének krónikája, (*Magistri P. Belae Regis Notarii Gesta Hungarorum*) melynek szerzője azon kornak, melyről ír, egy nevezetes történeti személyét sem ismeri, tehát a mit ír, költemény, nem történet. A rumän történeti iskola e forrásra hivatkozását s innen merített történeti előadását és érvelését Hunfalvy egészen elveti s hivatkozik részint máshol e tekintetben már közlött, részint hátrább elmondandó ellenérveire.

Az ország helynévi leírásából következtetve Hunfalvy kimutatja, hogy Erdély összes folyóinak neve szláv, magyar vagy német nevek, genuinus rumän név egy sincs; azt is kimutatja, hogy Daciában, a legutóljára meghódított s legkorábban oda hagyott római provinciában, a római korszakból egy helynév sem jött le ránk. Ebből az a tanuság, hogy Pannoniából s kivált Daciából vagy Erdélyből nemcsak a római, de a románizált népesség is egészen kipusztult, elannyira, hogy a helynévi hagyományok megszaktak. Bármit szónokolnak — mondja Hunfalvy — a rumän történetírók pathosszal vagy a nélkül az ide-oda költözködő románokról s azoknak a magyarok bejövetele előtti államalkotásairól,

mindaz üres képzelődés, s mind azért felelős a *mi Béla királyunk névtelen jegyzője*.

Minő népet találtak itt M.-ország elfoglalásakor a magyarok? kérdezzük meg a helyneveket s magát a magyar nyelvet s ez azt feleli: szlávot. A ki a helynevek és magyar nyelv e feleletét nem érti meg, ne fogjon kezébe történelmi és ethnographiai író tollat; a ki pedig meg nem akarja érteni, bár tudná és kellene is, az nem történetíró, de kuruzsoló akar lenni. A lakosok is szlávok voltak, az a nép, mely a rómaiak uralma után tartós telepítés alapjait tette le, a miből biztosan következtethetjük, hogy ők az országba jöttükör azt egészen elpusztítva találták. (64—67. ll.) Mekkora Sinkai tévedése, hogy ő Teophilus oláh érseket Belgrád szláv nevű fővárosban székelletti, már 325-ben, alig félszázaddal a római legiók és colonisták kivonulása után, holott e város a magyar állam megalapítása után, tehát ezután négyszáz évvel lett Alba Julia = Gyula-Fejérvár, s erről, vagy a szlávoktól véve át, nevezték azt az oláhok Belgrádnak. A rumán történetírók rumán püspöke tehát szláv városban lakott, abban őrizte meg a római culturát s a római társadalmi és politikai életet. Nemde nevetséges-e ez?! (68 l.)

További vitatkozása rendén Hunfalvy Xenopol egy okirat-magyarozatát teszi nevetségessé, melyben egy birtok határai kijáratásakor előfordult a *holmu*, *heyes holmu* szó, a mit Xenopol az *u* ragból következtetve oláh szónak magyaríz. Hunfalvy megérteti vele, hogy az *u* rag a régi magyar nyelvben századokon át szokott használtatni, így: hetu = hét, Budu-vár = Budvár, Tasu = Tas, szerelmu = szerelem sat. Sajnálja, hogy az elhibázott okoskodásnak semmi bizonyító erejét el nem ismerheti. E határjárási oklevélben elé jó: *fequetfee* szó, s Hunfalvy azt jegyzi meg, hogy az ebből lesz: *fequet* és *fee*, s még egyszer így jó elé: *fequet kopna*, ő — ugymond — a *fequet* szót nem érti, de a *fee* = fő. En úgy vélem: a *fekete kopna* alak megmagyarázza a *fekete fee* alakot. Mindkettő a bércz. a hegy tetejét, fejét, még pedig *fekete tetejét*, *fekete fejét* jelenti; *fekete azért*, mert távolról nézve az erdők csúcsai csaknem *sötét feketék*, *feje*, *teteje* pedig azért, mert a legmagasb pontot jelenti. (74. l.) Az aranyosszéki 1176-iki oklevélben is leírja Hunfalvy a faluk neveit s *Senfalva* falu név után zárjel közé teszi magyarázólag (*Szénfalva*) nevet s utána (?) kérdő jelt, hihető azért, hogy annak jelentését nem tudja. Az első alak t. i. *Senfalva* egészen jó; mert a székely tájbeszédben az *e-t i-vel* és megfordítva gyakran cserélik fel, így például: *kék* helyett mondják Marosszéken *kík*, s *kigyó* helyett *kégyó*, következőleg *Senfalva* ott lévő falu nevét írhatták le *Senfalva* alakban. (76. l.)

IV.

A *vlach*-okra térve át Hunfalvy, mindenek előtt azt jegyzi meg, hogy e nép-név a Balkán félszigeten legelőbb a szlávok között tűnt fel, s értették alatta az ott fenmaradt románokat. Átvették e nevet később az elszlávosodott bolgárok, valamint a görögül beszélők és írók is. A szlávok e néven neveztek minden románt, akár a Balkán félszigeten, akár Italiában lakott. A görögül írni tudók a »vlachoi« névvel a tőlük t. i. a rómaiaktól (Romäer) különböző népet jelöltek meg. Maga a vlach nép magát később *roman*, *rumin*, sőt *arumin* néven is nevezte. E név legelőbb 976. tűnt fel. 1013. hallszik a legelső helységnév *Kimbalongu* (Landfeld), 1018. a bolgár patriárcha alá rendeltettek az egész Bolgárországban levő vlachok, a kik legsűrűbben laktak a Haemus-hegyekben, Thessaliában és Macedoniában. Költözködő pásztorok voltak, de a kik falukban is laktak. A mai Oláhországban élő besenyők és velők szövetségessé bolgárok utmútatói zsákmányló kalandjaikban a vlach-ok voltak, a kik a havasok átjárásait legjobban ismerték. Ez érintkezés következtében mind a bolgárok, mind a vlachok a Duna északi partjára kezdték áthuzódni, a hol terjedelmes hely volt szántásvetésre úgy, mint pásztorkodásra. Már 1164. megjelentek a vlachok Galicziában, sőt néhányan tán még korábban Moldvában is. 1185. a Haemus hegyekben kitört a vlach-bolgár felkelés, melynek czélja Bolgárországnak a byzánti uralom alól felszabadítása volt. Kún, bolgár és vlach szövetségre léptek, de művelt, irodalommal és egyházi nyelvvel bíró nép csak a bolgár volt. A keresztény vlachoknak is tehát bolgár papjok s szlovén lithurgiájok volt. Ez volt az eset a bolgárok közt keresztényekké lett kúnokkal is. A mai Oláhországba és Erdélybe jött vlachok magukkal hozták nyelvöket és szlovén egyházi lithurgiájukat. Közel másfél század telt el, míg a vlachok felől az oklevelek is megszólaltak. Erdélyben a legelső oklevél, mely vlachról szól, az 1222-ki, melyben II. Endre király a német lovagrend birtokát újabb adománynyal szaporította; ugyanaz 1223. a kerczi zárda cisterdzi-rendjének egy birtokot adományozott s abból a pásztorkodó vlachokat kizárta; harmadik adománylevél 1224-beli, melyben ugyanaz a vlachok és besenyők erdeit velők közösen leendő használás végett a szászoknak adományozta. Ebből az tűnik ki, hogy a király a vlachokról szabadon rendelkezett. (87—89. ll.) A szerb földön is hasonló volt a vlachok sorsa. 1198—1199. a fejedelem egy oklevélben az Athos-hegyi zárdának 170 vlach háznépes gazdát ajándékozott, a kik az ország déli részében laktak. I. Uros később ugyanannak 30 családos gazdát, II. Uros fejedelem a sz. Nicetas egyház vlachjait is annak adományozta. (87—89. ll.)

III. Endre magyar királynak nevezetes a szerb fejedelem adománya után csaknem 100 évvel kelt egy 1293-ki adománylevele, melyben mondja, hogy országa bárói tanácsára elhatározta, hogy valamennyi oláh, a kik a nemesek vagy mások birtokain élnek, *Székes* nevű királyi birtokra helyeztessenek át, még ha erőhatalommal is. De minthogy értesült róla, hogy nagybátyja László király a gyulafejevári káptalannak azon engedélytadta, hogy annak *Fylessd és Enud (Enyed)* nevű birtokain 60 oláh családos gazda szabadon megtelepedhessék s ott bizton lakhassék, sőt hogy azok a királyi adótól, t. i. az ötvened, tized és más adótól mentesek legyenek — ennél fogva a király nagybátyja ez ajándékát helybenhagyta és megerősítette, s a kir. tized és ötvened gyűjtőinek meghagyta, hogy a megnevezett számú oláhoktól semmi tizedet és ötvenedet ne vegyenek. Ebből látszik — jegyzi meg Hunfalvy — hogy az oláhság a király tartozandóságai közé számíttatott, a ki tetszése szerint rendelkezhetett róluk, valamint az is kitűnik, hogy 1293-ban még számuk csekély volt, elannyira, hogy valamennyit egy kir. praediumra egybegyűjteni lehetett. A rumán felfogás a magyar honfoglalás előtt nagy számú rumánságot lát és láttat Erdélyben, a minek azonban a történeti tények ellenkezőjét mutatják. De egykoruak tanuságtételei is azzal ellenkezőt bizonyítanak.

Szent Bruno 1006-tól 1007-ig, egy teljes éven át volt István király udvarában, mint térítő. figyelmét a vallási viszonyokra irányozta, de rég megtelepedett keresztény román népről nem tud semmit. Innen Galiczián és Oroszországon át a besenyőkhöz utazott Moldvába, de keresztény román lakosokat nem lát, bár azok lakföldének $\frac{3}{4}$ részét bejárta. Innen fekete Magyarországra ment (így hívták akkor Erdélyt). De már akkor szent Péter követsége oda ért volt — érti a király megérkezését. Tehát a Pruzzekhez ment. A keresztény románok, a kik a rumán történetírók szerint István idejében sokan éltek Erdélyben és Moldvában, s köztük tudósoknak is kellett lenni, Bruno figyelmét ki nem kerülték volna. Gerhard, első csanádi püspök, olasz, s nem tudott beszélni megyéje román népével. Ahtum, pártütő országnagy s Bánát ura, a rumán történeti iskola állítása szerint rumán fejedelem volt. Hogy történt, hogy ő népe közt nem talált keresztény papokat, s Bolgárországból kellett hozatnia? Hol voltak a művelt románok? Rogerius 1241. sokáig bujdosik Erdélyben. Ő is olasz, s a németekhez és magyarokhoz nem igen mutat nagy rokonszenvet, útjában sehol sem lát románt? De jól fogott volna vagy egygyel találkozni s általa megértve szólani! *Carmen Miserabile* című útleírásából bizonyosan ki nem hagyta volna! E három férfi hallgatása felettébb ékesen szóló bizonyíték arra, hogy M.-országon és Erdélyben Szent-István korában, sem a

tatárpusztításkor nem volt, legfeljebb, ha a déli havasos hegyek közt rejtőzhetett román. A tatárdúlás után IV. Béla beküldötte Erdélybe László vajdát, hogy a népet gyűjtse össze s a mit érdekében jónak lát, rendelje és intézze el. Hogy az ország valóban néptelen volt, bizonyítja Gallus, erdélyi püspök 1246-ki panaszirata, melyből kiténik, hogy birtokai a tatárpusztítás miatt oly néptelenekké lettek, hogy alig van néhány zsellére. Naszódról az iratik 1264-ben, hogy az egy lakó nélküli pusztaság föld. A szászvárosi esperes azt írja ugyanazon évről, hogy az ő megyéje és a tatárok országa = Moldva között semmi emberi hajlék nincs. Nem csoda, ha a gyulafejevári káptalan a fennebb említett 60 családos oláhnak birtokain megtelepíthetésére királyi engedélyt kért; a mi hathatós bizonyíték arra is, hogy Erdélyben 1293-ig az oláh lakosok száma nem igen nagy lehetett. (91—93 ll.)

A rumännek ide-oda vándorlása, fel és ismét letűnése, valamint a hunnoknak magyar s a magyaroknak (székelyeknek) hunn név alatt sok századok után különböző országrészekben megjelenése a mesék országába tartozik: történeti csak a magyarok honfoglalása s a rumän lassankénti beszivárgás vagy bevándorlás. De a magyar és oláh bevándorlás közt az a különbség van, hogy azok mint harcziak nemzet, mint hajdan a góthok, azután a hunnok, rá az avarok s végre a bolgárok maguknak hadi zajjal helyet csináltak, Európában nevüket félelmesekké tették, míg az oláhok zaj és feltűnés keltés nélkül családonként, kis csoportokban híva vagy hivatlan a Duna északi partjaira kezdetek átköltözni, s nem csak a besenyők földén, de Erdélyben és Galiciában, sőt Oroszországban is elterjedtek. Ezt Xenopol s az egész rumän történeti iskola elszörnyülködve útasítja vissza. Az első byzanti írókkal akarja bizonyítani, hogy a Balkántól a Dunáig nem volt vlach, hogy a vlachok a Balkán déli felén jelentek meg, következőleg Moesiából bevándorlás nem történhetett. A bevándorlás hirdetői nem tudják okát adni — mondja Xenopol — a bevándorlásnak, következőleg állításuk elfogadhatatlan. Az északi és déli rumän nyelv is sokban különbözik, sőt nevök is egyiknek *romin*, a másiknak *armin*, de végre meg kell hallgatni Nestor orosz krónikairót és a magyar Anonymust is. (94 l.)

Itt Hunfalvy nyelvészeti tekintetben hosszasan bírálja Xenopolnak a rumän nép és nyelv felőli nézeteit és felfogását, valamint Béla király névtelen jegyzője történeti alappal nem bíró honfoglalási elbeszéléseit; érinti a Balcesku által a XI., XII., XIII. századokban románoknak imputált s megtörténtnek állított fölkeléseit, s főleg az utóbbiakat egymás közötti apróság czivakodásnak jellemezvén: azon ítéletét fejezi ki róluk, hogy azok alkalmasságok arra, hogy belőlük hős költeményt és történeti regénytárgyat

alkossanak, de *történetbe csak a megtörtént, nem a kigondolt illik.* (97—103 ll.) Hunfalvy is megrójjá a rumän történetírók amateves eljárását, hogy Tuhutum atyját, *Horca*-t a magyar krónikák ellenére *Horea*-nak írják; sajtóhibának lenne mondható, de ő — ugymond — gyakran tapasztalt rumän íróknál ily irányzatos névelferdítést, azt ez adott esetben is szándékosnak hiszi, s mint ilyet, helytelennek tartja. (104 l.)

V.

E fejezetben Hunfalvy az oláh névnek az oklevelekben első feltűnéséről, gyakoribbá létééről s általában az oláhoknak M.-országon és Erdélyben lassanként a társadalomban és életben mind több helyen és változóbb alakban s különböző polgári viszonyok közt megjelenéséről mondja el mély és sokoldalú kutatása eredményeit, s a rumän történetírás tévedéseire rá mutató rendkívül tanúságos nézeteit. Elmondja, hogy a legelső említés róluk II. Endre 1211-ki és 1222-ki oklevelében van, melyben a kereszt-es vitézeknek tett birtokadományozás során a vlachok földét is megemlíti, s a kereszt-es vitézeknek azon vámmentes átmenetelt enged, a mit Honorius pápa is megerősített. Itt Hunfalvy a kenéz tisztre és kenézségi-hivatalra, a magyar báni méltóság eredetére tér ki s elmondja felölük véleményét. Majd idézi IV. Béla király 1247-ki nagy adománylevelét, s abból kimutatja, hogy akkor Erdély népessége még igen gyér volt, sőt gyér volt Kumániáé, a későbbi Oláhországé is, megjegyezve, hogy ő magát itt nem az 1233. és 1239-ben M.-országra bejött és megtelepedett kúnok, de minden kétséget kizárólag a havasokon tuli Kumánia vagy Oláhország királyának nevezi. Átadta — ugymond — a jeruzsálemi lovagrendnek az ország benépesítése és megvédelmezése végett az egész Szörény földét havasaival, folyóvizeivel, az Olt vizéig, a János és Farkas által birt kenézségeket, a Lythen vajda kenézségén kívül; úgy a malomjogot, vadászatot, halászatot, baromtenyésztést a rétek és kaszálók használatát, s kötelezte azon földön lakó vlachokat, hogy a rendnek bizonyos számú katonát állítsanak ki az országnak ellenség elleni megvédelmezésére; biztosította őket, hogy a király és lovagrend költségén az erdőn tul (ultra sylvas) t. i. Erdélyben, Bolgárországba, Görögországba és Kumániába kivitel végett sőt fognak vágatni, de úgy, hogy a püspök jövedelme meg ne szűküljön miatta sat. Ezenkívül átadta a király a rendnek egész Kumániában az Olt folyótól és erdőn tuli havasoktól kezdődő azon egész földrészt, melyet addig Seneslaus vlach vajda birt, megszabta katonaaállítás tartozásukat s megparancsolta, hogy az országot nem az ő paraszt és szász népeiből, de máshon-

nan egybegyűjtendő lakosokkal népesítse be. Itt van — mondja Hunfalvy — Nagy Constantin császár óta a legelső oklevéli említés a Kis-Oláhországról, mely Oláhországnak az Olt folyóig terjedő részét tette, mely azelőtt szörényi bánság név alatt már régóta létezett. Az Olt folyótól keletre volt Kumánia vagy a nagy Oláhország s mind a két ország a magyar király felsősége alatt, suverán uralkodója 1247-ben is IV. Béla levén. Itt Hunfalvy tovább kíséri Oláhország benépesítése és védelme ügyét, a kenézségek és vajdák állapotát; az utóbbiakról írja, hogy az eleinte fővezér, majd bíró volt. Ilyen vajdája volt Oláhországnak, Erdélynek, sőt a czigányoknak is, mielőtt a történelemben megjelennek, volt külön vajdájuk vagyis bírájuk, minden egyéb politikai hatósági jog nélkül. (105—112. ll.) A kenéz szóról és kenézségi intézményről az ő széles látköréhez képest tanuságosan értekezik Hunfalvy s megjegyzi, hogy e szó a tatár pusztítás után a mongolokkal jött be hazánkba, s főfőhivatalt: fejedelmet, vezért, ispánt és bírót jelentett. Az orosz uralkodó neve is *kenéz* volt, mielőtt a *czár* nevet fölvette. Hasonló volt ehhez a német tartományokban a *scultetia* (Schultheisse) név alatt előforduló hivatal. (113—114. ll.)

A vlachok vallását tárgyalva Hunfalvy, felvilágosítja azon viszonyt, melyben a bolgárokkal voltak; előadja, a mikor a vlach nép a pápai udvarnál is ismeretes kezdett lenni; de megjegyzi, hogy bár III. Innocentius pápa Kalojan bolgár fejedelemez írt levelében hallomásként említi, hogy az ő népe magát római eredetűnek tartja, de Szörén és Kumánia vlach kenézei 1247-ben aligha sejtelemmel is birtak a vérségről; ők láthatták Traján hidját, de római helyi hagyományokat bizonyára nem találtak. (115—116. ll.)

Visszatérőleg a kenézségre, megjegyzi Hunfalvy, hogy IV. Béla király után V. István bírta Kumániát, melyet latinul *partes Transalpinæ* vagy Havas-el-földének neveztek s csak III. László kiskorúságában, 1272—1290. merészelte Lythen oláh vajda — testvéreivel szövetségbe — a Havason tuli ország egy részét magának tulajdonítani és a királyi jövedelmet visszatartani, a kit Soos mester, a király hadvezére megvervén, megölte, ücsét pedig foglyul magával vitte a király elé! Az oklevélben, mely ezt előadja, már nem *Cumania* de *Transalpina* az ország neve, de az egész Árpád-ház uralkodása alatt a magyar király suverán hatalma alatt állott; ez állapot az Anjouk alatt is fennmaradt 1309-től 1342-ig. (117—118. ll.)

Ezután a vlachoknak Magyar- és Erdélyországban szórva-nyosan feltűnését és elterjedését nyomról-nyomra tovább kíséri Hunfalvy; elmondja, hogy míg a Duna és Tisza, a Kőrös és Maros folyók mellett kún népek, az erdélyi havasok közt s a nagyváradi és csanádi püspök birtokain számos vlach telepedett meg, az

északi részekben szintén, de ott nagyobb számban a ruthen néppel vegyülve. Így Bereg vármegyében Munkács vára tartozandóságai közt sok vlach volt már 1364. körül; 1370-ben bírójuk kisebb ügyekben a vlach vajda, a ki adójukat a királyné számára föl-szedte; Ugocsában 1326-ban Stanislaus kenéz birtokot nyert a királytól; voltak Máramarosban is, a kik szintén különös szabad-sággal birtak, s 1349-ben János nevű vajda bírójuk volt. Feltűnő, hogy a ma oly erős oláh elemű Hunyadvármegyében nem talált sem vlach, sem oláh nyomokra, s főleg kenézségről és vajdaságról nincsenek oklevelek, ellenben sok emlék szól a magyarság hajdani kiterjedettsége, birtokai és számereje mellett. (119–124. ll.) Nagy elterjedéseket constatálja azonban a vlachoknak Hátszegen, Déva vára birtokaiban, a szöréni bánságban, Zarándban, Lugos. Káransebes és Világosvár körül, s Szászvárosszék erdőségeiben és havasai közt; említi Kolozsvárt is, a melynek *Felek* nevű erdejében I. Lajos korában 15 oláh családos gazda telepedvén meg, ma lakóinak száma ezeren feljül van. (125–134. ll.)

E történelmi tények s oklevéli bizonyságok előtt valóban mesékké lesznek a sokszor említett rumán történetírók és rumán történetírási iskola állításai az önálló román fejedelmek, herczeg-ségek, országrészek és általában önálló románság Erdélyben valaha létezése felől. Hunfalvy hitelesen kimutatja: hol, mióta lakott magyar földön vlach? mik voltak? mikor, mit és miért birtak? az ország politikai szervezetében mily helyet foglaltak el? Okle-velek alapján kézzel foghatólag bizonyítja be, hogy Radna királyi bányász város s német telep volt a tatárdulásig, később Besztercze város birtokába ment át Radna völgyével együtt, s ott volt a határőrség felállításáig. Omlás és Fogaras, valamint Máramaros soha sem volt herczegség. Máramarosra nem terjedt ki a római uralom, az mindig annak körén kívül maradt. Hogy dákok és sarmata szlávok birták, mutatják a földrajzi és helynevek: a *Tisza*, *Iza*, *Mara*, *Sajó* sat. A máramarosi városok alapítói magyarok és szászok, így: *Visk*, *Iluszt*, *Técső*, *Hosszumező*, *Máramaros-Sziget* sat. A lakosok is catholikusok voltak. Csak I. Károly és I. Lajos korában kaptak adományt és nemességet az ottani oláh kenézek és más előkelő nemzetségek, minők: a *Drág*, *Drágos*, *Bogdán*, *Dragomir*, *Kosta* s mások. Hogy ott suverán az volt, a ki adományozott, kétségtelen, s ez magában neveltséggé teszi a rumán történetírók állításait. Hogy Bogdán kenéz pártot ütött és sokakat magával elvive, Máramarusból eltávozott s Moldvában a vajdaságot megalapította, tény; de akkor egyszersmind megszűnt Máramarosban birni, sőt azután is Lajos király vazallja volt. . . . Máskép áll az Omlás és Fogaras herczegsége dolga is. Mircse vajda nevezte magát annak, igen Vlád. havasalföldi vajda is, de

ezt Zsigmond király mint szövetségesének csak czimúl adta, s azok a királyt természetes uroknak ismerték el és tartották; Mátyás király pedig 1467-ben ezek eladományozását azért tiltotta meg törvény által, hogy ha rá jövőben ama tartományok, u. m. Moldva és Oláhország, féken tartása végett szükség lesz, azok a vajdák ideiglenes lakhelyeül birtokukba adathassanak. Ily alapon írták a rumán történetírók, hogy Oláhország uralkodói 903-tól 1467-ig folyvást birtokában voltak Fogaras, Omlás és Radna vidékeknek. Így csinálják a rumán történetet s így is hiszik! (144—154. ll.)

Megigazítja Hunfalvy az I. Lajos elleni ama vádat, hogy a rumán nemzet kiirtására hatalmazta fel a nemességet; igen, a kik latrok és gonosztevők voltak s tetten érettek — ítéltnél fogva. Az 1437-ki erdélyi paraszt lázadást is elbeszéli, oklevelekre s hiteles történeti adatokra alapítva; kimutatja Balcesku és társai ferdítéseit, s hogy e fölkelést nemcsak az oláhok, nem is azon okból indították, a mit a rumán történetírók állítanak, hanem részes volt benne az egész vármegyei magyar jobbágyság, s az ok a főpapság és nemesség igazságtalan dézsmafizetési követelése volt, a mit mint jogtalant a nép megfizetni nem akart. Nemzeti czélokról, oláh egysülésről ama korban józanul beszélni sem lehet. Azonban a rumán történetírók így csinálják a történetet! (159—160 ll.)

Igy megy végig Hunfalvy a rumán történetírók többi hamis állításain s költeményes előadásán; megczáfolja, hogy román külön nemesség Erdélyben valaha létezett volna, a mi román király és koronajog nélkül nem gondolható, a nemességet pedig a magyar király és korona adta s nem adhatott mást, mint magyar nemességet; lerontja Densusianu azon hamis elméletét, hogy független boérség (Boeronatus), önálló román vajda, bán, kapitány és kenéz lett volna, s hogy ezek bizonyos összefüggő román katonai rendszert alkottak volna. Azon vádakra, hogy Erdélyben rosszabb lett volna az oláhok sorsa, mint máshol, összehasonlítást tesz az erdélyi és oláhországi jobbágyság állapota közt, s tényekkel s történelmi adatokkal bizonyítja be, hogy ott sem birtak több joggal s nem volt jobb sorsuk, mint Erdélyben és M.-országon; maga a *rumán* név, mely *vett parasztot*, földhöz kötött szolgát jelent, erős bizonyíték erre, holott nálunk már II. József óta szabad volt a földesúr keze alól elköltözködés; a másik jellemző, a mit Hunfalvy a román tudósok hánykolódása ellen felhoz, az, hogy a *vlach* szó — a mint újabb nyomozások kiderítették — nem is nemzetiségi fogalom, az egyszerűen *pásztort*, még csak nem is földmívest jelent. A rumának Erdélyben és a magyar vidékeken mikor megjelenésére nézve Hunfalvy hatalmas érvet hoz fel Krassó megyéből, a hol kimutatja, hogy határkijárási oklevelek 1223-tól kezdve 1585-ig 32 tiszta magyar falu nevét tüntetik fel, melyek ma el

vannak oláhosítva. Ez az eset a folyók és patakok neveivel is, a mik kétségtelenül mutatják, hogy ott a magyarok voltak a régi ős birtokosok és uralkodó nemzet, az oláh pedig bevándorolt jövevény. (203—204. ll.)

Erdekes észrevételekkel kísérve ismerteti s méltán és találóan ítéli el Hunfalvy Densusianut az 1784-ki oláh lázadás dicsőítéséért. »E fölkelés — írja Densusianu — a rumän nép dicsősége, mely már 1784. a hamis állami és társadalmi elvek megsemmisítése s a hűbéres nemesség és hűbéri szolgálmányok felfüggesztése végett vérét patakkal ontotta.« Az európai történelem nem tudta eddig — jegyzi meg Hunfalvy — hogy a XVIII-ik századi francia bölcsészlet az erdélyi oláhokat hamarabb mozgásba hozta, mint magukat a francziákat, s nem tudta, hogy Mirabeau és Lafayette tulajdonképen csak Hora és Kloska utánzói voltak. De Densusianunak azt mégsem kellene tagadni, hogy az 1784-ki oláh lázadók nem saját véreket, hanem áldozataik vérét ontották patakkal.

»A rumän kapitányok a forradalmat egész Erdélyre ki akarták terjeszteni s az egész nemességet és magyarságot kiirtani — mondja tovább Densusianu — ha magukat meg nem kereszteltetik s az oláh vallást fel nem veszik; mert a keresztiséget vélték az oláhosítás egyedül biztos eszközének. A cél az volt, hogy a magyarok hatalma szűnjék meg s az ország menjen át a rumänek kezére, természetesen — jegyzi meg, kegyesen Densusianu — az osztrák-ház felsősége alatt. Ezek hagyományszerű eszmék voltak, a mik a történelmi jogon s az oláhoknak Erdélyben régibb voltán alapultak — —«.

Ezekre Hunfalvy megjegyzi, hogy ha az olvasó az ő művét csak némi figyelemre méltatta, át kellett látnia, hogy *a rumännek történelmi joga s Erdélyben régibbségök követelése* semmi egyéb, mint egy történelmi hazugság-szövedék; de azt is tisztán át fogja látni, hogy a cél, a mit D. az 1784-ki paraszt oláh lázadásra saját költeményeként rá fog, egy újabb — s a mint a rumän történeti iskola reméli és tanítja, legutolsó — erdélyi forradalomnak *programm*-ja, de a mi az osztrák-házat sem fogná kimélni. (242—244. ll.)

Szükségeseznek tartom Densusianu ural nehány év előtt Buda-Pesten létekor történt beszélgetésemet itt megemlíteni.

Az orsz. levéltár erdélyi osztályában felkeresésekor kutatása céljáról s politikai viszonyaikról kérdést tévén hozzá: ő nyíltan tudományos irányúnak mondotta útazását; neki — ugymondá — politikai célja nincs, ő mérsékelt gondolkodású s írói munkásságát békítő szellemben fogja fel. Ismer engem — folytatá bizalmasan — sok előkelő román ajánlata után, kik nekem jóakaróim, s kérte támogatásomat. Néhány öket érdeklő művet megvette. Liberális közlékenységgel voltam szolgálatára sok olyanban, a mi

ifju tudósna s főleg idegennek érdekes; útasítottam a fővárosi közkönyvtárakban levő kutatási módok s gyakorlat iránt. Mikor sok idő múlva elútagzott, megköszönte szolgálataimat s ismételve ígéretet tett, hogy reménye felett sok gyűjtött tudományi anyagának a két érdekelt fél javára felhasználásával fogja nekünk szívességekünket megszolgálni. . . . Mennyire volt őszinte s rokon-érzetűnkre érdemes Densusiannu úr? hogyan tartotta meg ígéretét? az olvasó az ismertetett műből s Hunfalvy ítéletéből meggyőződhetik felőle. Irányomban eljárása nem correct. Ő mint író, nem komoly, felületes tudós, iránya nem békítő, de izgató és forradalmias. A magyar tudományos intézetek igazgatói előtt D. nem hagyott jó emléket, nemzete iránt nem keltett rokonszenvet; aligha többé lesznek oly közlékenyek, s bizalmukkal jövőben inkább fognak fősvénykedni, ha bukaresti tudósok keresik föl.

Még csak Hunfalvy műve végkövetkeztetését igtatom ide.

A rumán történeti iskolának, melyet Balcesku és Major képvisel, nézete szerint M.-országban és Erdélyben nemcsak több független rumán herczegség volt, de a rumánok a többséget, a magyarok és szászok a kisebbséget tették, minélfogva ők birtok-joguk emlékeztét és érzését a XVIII-ik századig megőrizték. . . . Erre Hunfalvy megjegyzi hogy 1222-ig nincs oklevéli emlékezés Erdélyben a rumánokról; pedig Erdély története a magyarok honfoglalásától kezdve nem egészen ismeretlen. A miről sem az ismeretes történet, sem az ismert oklevelek nem szólnak, az a történet és történeti források e hallgatása korszakában lehetlen, hogy sok helyt uralkodó, máshol bár nem uralkodó, de még is többségben legyen. Az olvasó láthatta, hogy az 1467-ig tartónak állított rumán herczegségek üres képzelődés! Ha az 1332-től kezdődő összes történeti oklevelekről azt nem állítják, hogy azok hazudnak — mondja Hunfalvy —, nekünk és velünk minden olvasónak meg kell arról győződve lenni, hogy mindaz, ami eddig az Erdélyben levő rumánoknak 1222. előtti időre eső uralkodásáról rumán történetiróktól iratott és iratni fog, nem egyéb, mint képzelődés, a mi a dolgot nem ismerőket tévedésbe ejti, az azzal ismerősök előtt kacaj tárgya = (*ignotos fallit, notis est derisui.*) (163—164. ll.)

A könyv a tudós író nyugodt, tárgyias modorában van írva, rendkívüli erudícióval, csak itt-ott vegyül bele némi gúny, a mire ellenfelei érdemesek s a mi nekik elevenökre talál. Hunfalvy a kérdést megvilágítja, s a rumán történetirók felületességét, elfogultságát és a kritikát kiálló tudományos alap helyett meséken és ábrándokon alapuló okoskodását nevetségessé teszi s megerősíteni, annyira, hogy ha ők komoly férfiakként a vitás kérdés mellett és ellen felhozott érvek belső erejét s egyensúlyát az igazság

és tudomány, s nem rejtett politikai céljaik szempontjából néznek, a vitától meg kellene szünniök; de ők — az eddigiekből s jellemökből az következtethető — folytatni fogják azt, compromittálva magukat a tudós világ előtt, szerezve Hunfalvynak újabb győzelmet.

JAKAB ELEK.

*A magyar politikai irodalom történelméről. *)*

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Nemzetiségünk biztos fejlődését óhajtja a *Realis securitatis indicatio* ¹⁾ írója is, mert — mint maga megvallja — egyedül csak a honszeretet vezérli, az öntudat sarkalja. Azt hiszi, hogy az ifjúság nevelése, a hadsereg függetlensége, a szegény jobbágyság terhei, a clerusnak a néphez való különös viszonya s a bíróságok szervezete a legfőbb okok, melyek a közszabadság biztosítását gátolják. Mindezek közfigyelmet érdemelnek; mivel ezek okozták a nemzet szerencsétlenségét, s hogy a szegény jobbágyság annyira le van tiporva, hogy azt csak a legmélyebb fájdalommal szemlélheti minden igaz magyar. Sajnos, hogy az idegenek annyira nyakunkra üttek, hogy adófizetőivé (?) lettünk Németországnak, külnemzetet boldogítunk, az emberiség szegényére vérünkkel és életünkkel. Erre kell vala orvosságot találnia az országgyűlésnek, ha annak rendei az igaz magyar hazafi nevezetére számot akarnak tartani.

Ugyancsak e korban jelent meg néhány alapos bírálata a magyar közigazgatásnak, jogszolgáltatásnak is, mint a melyek valódi alapjai a társadalom biztos fejlődésének. Hogy a jogérzület annyira csökkent a multban: annak okát a jogtudomány elhanyagolásában találják e névtelen írók, a kik fájlatják, hogy a külföld a *Babel* és *Ninive*, meg a Grossing közjogi munkájából kénytelen bennünket megítélni. Ennek mi vagyunk oka, mert a külföld hiába várt tudósainktól egy, Magyarország alkotmányát, törvényeit, közigazgatását fejtegető alapos munkát. Százados küzdelmeinkkel — így gondolkodnak ez írók ²⁾ — nem védekezh-

*) *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Irta Ballagi Géza Budapest, 1888. VIII, 847. l.

¹⁾ *Realis securitatis indicatio. Solis veris patriotis dedicata* 1791. 8. r. 95, 2. l.

²⁾ *Eine Seltenheit, oder der ächte Bürgersinn. Von einem Advokate aus Ungarn. Ofen, 1792. 8. 83. l. — Veritates juris et justitiae in regno Hungariae hactenus administratae et pro futuris administrandae regnique*

tünk, mert ott van Oroszország, Németalföld, stb., a hol virágzik a tudomány, ipar, műveltség. A külföld hasznos intézményeit nekünk is át kell vala ültetnünk, ha haladni akarunk. Új törvénykönyvre van szükség, a melyet oly férfiaknak kell összeállítaniok, a kik a jogi intézmények egy-egy ágát elméletileg és gyakorlatilag külföldi utazásuk alatt tanulmányozták. Így volna mindenholnan a színe-java összegyűjtve. Sürgeti a római jog mélyebb, behatóbb tanulmányozását, melynek alapján nemcsak az állam, de a polgárság érdekeinek is képviselőjévé tehetjük az új törvénykönyvet. Fájdalom — így sóhajt fel e névtelen ügyvéd — ifjainkból a mostani jogi tanulmányokkal nem válhatnak igazi jogtudósok, szakavatott, független érzelmű s eljárású bírák, kikhez a nép bizalommal fordulhasson. Pedig a magyar igazságszolgáltatásnak — fejtegeti más névtelen író — gyorsulnia kell. A megyei közigazgatás vezetői a főispán és viceispán mindig a legérdemesb emberek legyenek, a fiscus az igazság felett öröködjék, s ennek tiszteletdíjáról a megyének kell gondoskodnia stb.

Mind e kérdések bármily közletről érdekelték is a nemzetet, úgy hisszük, hogy a vallási dolgok iránti érdeklődés nem kevésbé volt erős és élénk. Azok az eszmék, a melyek II. József szabadelvű felfogásának védelmében megszülemlettek s később táplálékot nyertek ama megrázó küzdelemből, a melynek hangjai a Szajna partjaitól majd egész a Dunáig hatottak, belevegyültek a vallási kérdések tárgyalásába is. Képzeltetni, hogy valláspolitikai tárgyú értekezésekkel mennyire elárasztották a közönséget. A vallási türelmetlenség színté diadalát kezdte ülni s a protestánsok csak »keserves küzdelmek árán« vívhatták ki az 1790-ki 26 t. cikket. Tudnivaló, hogy e küzdő felek a harcz hevében épenséggel nem kimélték egymást, mindenki azon volt, hogy »minél inkább élére állítsa a fenforgó kérdéseket.« A katolikusok közül többen a középkori állapotok visszaidézésén fáradoztak, a protestánsok némelyike viszont nemcsak mint intézményt támadta meg a katholicismust, de dogmáiból is gúnyt üzött. Ez iránynak egyik legbírhatóbb képviselője Trenk Frigyes báró, a kinek Ballagi nemcsak irodalmi, de összes politikai munkásságát rajzolja, töké-

statibus et ordinibus diaetaliter congregatis oblatae. 1791. 8-adr. 32. l. — Summaria manuductis ad emendationem fororum judiciariorum in Hungaria. 1790. 8-r. 63. l. — Partem maximam libertatis ac felicitatis populi constituit, celer debitaque justitiae administratis. Authore Sigismundus Noszlopy. Tyrnaviae. é. n. 8-r. 116. l. — Quid est justitia in regno Hungariae. 1790. 8-adr. 116. l. Mind e művek többé-kevésbé ugyanazon elveket fejtetik, azért szűk terünkhöz mérve, összefoglalva szólnunk a bennök javasolt újításokról, vagy a kárhoztatott visszaélésekről és sérelmekről.

letesen találó képet állítván az olvasó elé e kalandos életről, melyet olykor hihetetlen, a csodával határos szorongások búsítottak, de a mely meg nem szűnt gomba módra termő röpiratainak gyártásával egész haláláig. Természetesen az ellene intézett polemikus iratok száma is tetemes. Szabad legyen egyet fölemlíteni ezekből, azt épen, a mely Ballagi figyelmét elkerülte. *Trenk életének helybe hagyása* címet visel e négy levelű nyomtatvány, a melynek szerzője nem épen síma alexandrin versekben ítéli el Trenk bárónak egész életét. A cízzel mintegy rá akarta szedni, úgy látszik, olvasóit, mert nemhogy helybehagyná, de épen erősen kikél ellene. Néhány sorát lehetetlen nem közölnünk, annyira jellemző az alkotmányos reformjaink s nemesi szabadságunk fejlődésére. Azon kezdi e névtelen verselő, hogy elolvassván Trenk minden munkáját, bizonynyal mondhatja, hogy Trenk »Isten nélkül« van. Még hagyján, ha »ocsmányságait« töredelmesen adná elő s feslett társait elhallgatná: de mindezt »negédessen«, szinte göggel teszi, mintha nem tudná az egész nemzet, mit várhat ily kalandos élettől. Különös, hogy mindig sérelmeidről panaszkodsz — úgy mond a szerző:

Mégis más nemzetnek adol oly tanácsot,
Meghallgatás előtt szenvedjen korbácsot. . .
Magyar a természet törvényét követi — —
A törvények szerint büntetést, rabságot
Szenved, de megmenti az ártatlanságot. . .
Nemes adót nem ad, de kész szemben szállni
Minden ellenséggel, s éltétől megválni. — —
Ez ősi szabadság, mást ne is emlegess
Vén Trenk a magyarnak, hanem innét ügess.
Munkáidnak árát, ha eddig felszedted :
Vesszsz éhel ezután, hogy ha már megettéd.

Ez a mutatvány különben még a legszelídebb jókívánságok közül való azokhoz képest, a melyek e korban nyomdafestéket láttak s a melyekből Ballagi néhány diszpéldányt ki is választott bemutatásra.

A vallás- és lelkiismeret szabadság vizsgálói közül többen a szabad-vallás gyakorlata mellett agítálnak. *A vallás dolga* ¹⁾ névtelen írója a zalamegyei gyűlés lefolyását azért tartja érdekesnek elmondani, hogy megmutassa, mikép e megye rendei közül mind a protestánsok, mind a katolikusok jó egyetértésben kívánnak lenni egymással. Kéri a főispánt, hogy nemesi szabadságunk egyik sarkpontját, a szabad vallásgyakorlatot, a mint »már az

¹⁾ A vallás dolga Zala vármegyében a mostani időfordulatban. 1781. 8-r. 19.

országos tanácskozásokban fundált kir. resolutio meghatározta», a megye rendivel együtt oltalmazza s a követekkel is oltalmaztassa. Mert különben, hogy »ha ezen nemes megye által — úgy mond az író — vallásunk szabadsága eránt, a most kitett fundamentomon épült kegyes kir. rendelés ellen valami determináltatna: az ellen mi mindnyájan solemniter protestálunk, reclamálunk, contradicalunk és protestatióinkat inprotocolláltatni s az uralkodó törv. fejedelemhez s a fels. hazához is felküldetni kívánjuk, és ez eránt azon okból bizonyosak lenni, hogy kénytelenek ne legyünk különös gyülekezetből repraesentálni.« A főispán, gr. Althann János óhajtja, hogy az egyenetlenség tökéletesen megszűnjék. a »vallásbeli különbözés, izetlenség s viszátkodás,« a melyek annyi rossznak voltak már szülőokai szegény hazánkban, örökre eltörültesenek stb.

Voltak azonban írók, különösen a katolikusok közt, a kik a papság régi hatalmát visszakivánták, a kik a mellett harcoltak, hogy a papság tekintélye egyértelmű az állam közboldogságával. A *Projectum* ¹⁾ névtelen szerzője sajnálattal emlegeti amaz időket, a mikor még a pap a népnek valóságos bálványa volt s iránta az ország főrendjei is a legnagyobb tisztelettel viseltettek. De íme most mindez megváltozott s e változás ép oly kevésbé hasznos az államra, mint a vallás gyakorlatára. Azon kell tehát az országnak teljes buzgalommal fáradoznia, hogy a clerus régi jogait visszanyerve, igazi öre lehessen továbbra is mind a lelkiismeret szabadságának, mind az állam boldogságának. Az efféle eszmék azonban éppen akkor, midőn a nemzet közvéleménye a békés hangulat felé hajlott s a közszabadság lényeges föltételéül tekintetett a vallás szabad gyakorlata, csak a rideg felekezetiek gyűlölségét növelték. Bizonyosan sokkal helyesb úton jártak azok, kik a keresztények lehető közösségéről, ²⁾ egyesüléséről elmélkedtek s ezeknek az eszméknek kívánták a gyakorlatban érvényt szerezni, vagy a kik az általános emberi jogok szempontjából indulva ki, a vallás szabad gyakorlatán buzgólkodtak. Néhány katolikus író kissé erősen kimutatva ugyan felekezeti felfogását, — a mely alól e korban szinte lehetetlen is kivonnia magát a vallásos dolgokat

¹⁾ *Projectum de theologia et theologis ecclesiae Hungaricae praesulibus dicatum ab Anonymo theologo Hungaro.* 1791. (Ostermayer.) 8-r. 47 l.

²⁾ *De unione christianorum in religione.* 1791. 8-r. 24 l. — *Epistola quam Sincerus Providius ad E. D. unum e magistratualibus liberae regiaeque civitatis Debretzinensis post Comitia anni 1791. in viat.* 1793. 8-r. 76. l. — *Nullitas discriminis in articulo fidei de sacra Domini coena inter Aug. et Helv. conf. fratres pro arctiori politico synodali coalitione exposita.* Posonii et Comaromii. 1791. 8-r. 30. l.

tárgyazó írónak, — de mindamellet a vizsályok teljes kiegyenlítésén fáradozva, a hamis, álpróféták ellen száll síkra, a kik a szabadság és vallás ügyét túlzó követeléseikkel csak veszélyeztetik, a kik a közboldogulás forrását egyedül az újságban keresik s a kikről bizony *difficile est satyram non scribere*. Más író azt vitatja, hogy a reform. vallásbelieknek okvetetlenül egyesülniök kell egymással s hosszú bizonyítgatásainak velejéül ki is mondja, hogy a két felekezet különválásának oka nem a dolog lényegében, csupán a megmásítható szavakban fekszik, a mi tehát épen-séggel nem gátolja, hogy egyesüljenek egy vallásfelekezetté.

De mindent fölülmul, a mit e nemben a szellemi forradalom létrehozott, s a mi az igazi felvilágosodásnak méltó kifejezése: a *Declaratio sincera*. Szerzője az ember természeti s egyéni szabadságából indul ki. A lelkiismereti kényszert keményen elítéli. mert ez az oka — szerinte — a felekezetek közt dúló százados viszályoknak. A szeretet, szelidség, békétűrös ki fognak engesztelni minden szívet. (L. a 21 l.)

Az apostasiát el nem ismerheti büntetendő cselekménynek. mert, »a mint az állam nem büntethet meg senkit vallásos meggyőződéséért, úgy az egyházi hatalom sem sujthatja a hitehagyást, külső büntetésekkel.« E fenkölt gondolkozást tanusító felfogás ellen az *Apostasiae crimen*³⁾ írója száll síkra, hogy megmutassa, mennyire téves úton járnak mindazok, kik a szabad gondolkodásnak minden jogát megkövetelik a vallási dolgokra nézve is, mert ez előbb-utóbb anarchiára vezet. Történelmi jogokra s hagyományokra hivatkozik. Bőségesen felhasználja a bibliát, hogy tarthatatlan állását megerősítse s bebizonyítsa, hogy a kik a *Declaratio* írójával tartanak, többet ártanak, mint használnak az állam boldogságának. Vitatja a kath. egyháznak egyedül üdvözítő voltát s annyi türelmetlenséget árul el, a mennyi a vallásüldözések korában is sok volna. Megtévedettnek hiszi a közvéleményt, ha ebbe az irányba csap s nem veszi észre, hogy a nemzet hangulata mily erővel nyilatkozik szűkkeblű felfogása ellen. Az országgyűlés nagy többségére nem lehetett e munkának hatása, bár az eszmének a sajtóban heves védelmezői sem hiányoztak. Például a *Veri catholici responsum*¹⁾ írója szintén élesen kikel a *Declaratio* ellen,

³⁾ *Apostasiae crimen poenis civilibus etiam antevertendum; sive responsum ad declarationem sinceram Christianam patrioticam civis Hungari catholici ad questionem, an sic dicta apostasia inter delicta civilia sit referenda.* 1790. 8-r. 84 l.

¹⁾ *Veri catholici responsum ad libellum, cui titulus: Declaratio statuum catholicorum, qui ad conventum catholicum, die XXX. Novembr. 1790. apud archiepiscopum Colocensem celebratum, non influxerunt.* 1791. 8-dr. 53. l.

vitatja a kalocsai értekezlet jogosultságát s az eretnekeket — a hogy a protestáns felekezeteket nevezi — az országra hozott csapással, gyalázattal vádolja s mégis azt meri mondani, hogy mind erre a haza iránti igaz szeretete ösztönözte; mert fáj lelkének, hogy a felvilágosodás ürügye alatt, mennyi sebet ütnek a haza testén. Még több erélylyel kel ki a protestánsok ellen Szeitz, a legkérlelhetetlenebb, legengesztelhetetlenebb, legtürelmetlenebb kath. író. A sajtónak azonban arra is volt gondja, hogy a megerősített vallási törvénycikkeket megismertessék a nagy közönséggel. Ilyen volt a Ballagítól felhozottakon kívül a *Die gnädigste königliche Entschliessung* ¹⁾ című irat is, mely a vallásfelekezetek közti egyenlőség és viszonyosság törvényes intézkedéseit tárgyalja.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagynunk egy más irányú röpiratot, mely az ország anyagi érdekeinek gyámolítását köti a rendek szívére. A *Vorschläge* ²⁾ írója Magyarország kereskedelmét igen rossz színben látja, mivel — jóllehet terményeinek sokasága s különfélesége, hajózható folyói s tengerpartjai segítségével virágzó kereskedelemmel bírhatna — számot sem tesz a világforgalomban s egészen Bécsnek van alárendelve. S ez onnan van, mert hazánk gazdagsága iriggyé tette szomszédainkat s ezek mindenkép azon voltak, hogy kereskedelmünket tönkre tegyék. Ezenfölül rendkívüli akadály a magyar árúczikkek nagyobb forgalmának a vámdijszabályzat, mely némely árúczikk eladhatását 50% — 40% sőt több százalék lefizetése mellett engedi csak meg. Így az ország velője, a pénz, mind kiszivárog az országból. A vámdijszabályzat nemcsak kereskedelmünk felvirágzását gátolja, de a nemesi szabadság szemében is méltán mondható nagy szálkának, mivel e vámdijszabályzat az adótól való mentesség előjogát észrevétlenül semmisítette meg. Ugyanis a behozott árúczikkekre kivetett vámot közvetve a vevőfél fizeti meg, s ez ismétlődik a kivitelnél is, mert a nemes ember terményeért a vevő a vámra való számításból kevesebbet fizet. Ezen változtatni kell. Most az ország visszanyerte régi szabadságát, s nem kénytelen törvényes jogainak érvényesítésétől elállani. A tekintélyes magyar kereskedők hozzájárulásával a magyar vámgazgatóságnak új harminczad dijsabályt kell kidolgoznia, minden vámot eltörlni az 50% vámon kívül (az árú becslés régi szokása szerint, mely II. Károly alatt volt érvényben) s a magyar vámgazgatóságnak függetlennek kell lennie. Szabad legyen a kereskedőnek bárhonnán vásárolnia, viszont a magyar

¹⁾ Die gnädigste königliche Entschliessung in Religionssachen vom 7. November 1790. Aus dem Lateinischen veranstaltete ächte Uebersetzung. Pressburg. 8-r. 16. l.

²⁾ Vorschläge für Aufhilfe der ungarischen Handlung. 1790. 8-r. 24.

terményt bárhová kivinnie. E jogot csak az ország rendei szoríthassák meg. Így reményli a névtelen szerző, hogy nemcsak földmívelésünk fog felvirágozni, iparunk lendületet nyerni, de pénzforgalmunk is nagyobb arányokat ölt s kereskedelmünk Olasz-, Francia-, Angol-, s Törökországban és a dunai tartományokban is nagy hódítást tesz.

Ez eszmék, úgy látszik, épen semmi visszhangot sem keltettek a közönségben, ámbár az *Opinio*¹⁾ írója szintén ugyanez alaphól indul ki, könyvét Sándor Leopoldnak ajánlja s azt mondja, hogy midőn mindenki a haza közboldogulásával foglalatoskodik: nem lehet közönyös az ország kereskedelmi ügye, melynek elhanyagolása miatt eddig általános volt a panasz, hogy a közjövödelmek mind kiszivárognak az országból. De sokkal hamarabb bekövetkezett a visszahatás, semhogy az ekkor megindult mozgalom minden árnyalatával számolhatott volna a nemzet. Az országgyűlés be lőn fejezve s a teendők hosszú sora a következő országgyűlésre halasztatott. Ámde akkorra a bölcs mérsékletű Lipót már nem volt életben, pedig az elért sikerben neki tetemes része volt.

Bármikép ítéljük azonban a szellemi mozgalom különféle árnyalatáról, a sajtó nagymérvű munkásságáról: el kell ismerünk, hogy a közügyek iránti érdeklődés sokkal fokozottabb volt e pár év lefolyása alatt, mint bármikor az előtt. Történettudósaink közül többen tartózkodnak a sajtó föllendülésében a haladás igazi alapját föltalálhatni. Ugy vélekednek, hogy mindez idegen hatás s a nemzetnek kevés része volt benne. Véleményünk szerint, Ballagi sokoldalú vizsgálódása, az általa felhozott adatok — a melyekhez mi is ügyekestünk néhány adalékkal járulni — tekintélyes száma az ellenkezőt bizonyítja s az elfogulatlan bírálót meggyőzi arról, hogy a nemzetiség mozgalma sokkal intensiver, sokkal határozottabb, mélyebbre ható, nagyobb s jótékonyabb volt, mint azt a sajtó működésének ily higgadt, komoly vizsgálata nélkül gondolni lehetne. Sőt azt hisszük, hogy e nagymérvű érdekelttség a Lipót után következő fejedelem, Ferencz alatt tartott országgyűlés rendeit alkotmányos reformjainknak okvetetlen tágasabb kifejtésére ösztönzi vala: ha az új fejedelem föl meri venni az 1790/1-ki országgyűléstől elejtett fonalat. De ama félelem, hogy a »reformok életbeléptetésével alattvalóiban kielégíthetetlen újabb vágyakat ébreszt« s ez által »mesterségesen nyit utat a forradalom kútforrásának, a közelégületlenségnek«: a fejedelmet a haladás ellenségévé tette. A szellemek újra elzárkózottá lettek,

¹⁾ *Opinio de qualiter ad effectum reduciendo articulo XXI in praeterlapsa anno 1791. conclusa diaeta condito. etc. Pestini, 8-r. 23 l.*

mire a francia forradalom túlzásai épen kapóra jövének: a reactio kezdett megerősödni s minden eddigi vívmányt bukással fenyegetni.

Valóban úgy tetszik, mintha a nemzet maga is visszaborzadt volna a haladó eszmék nagymérvű győzelmétől s mintha attól tartott volna, hogy a felvilágosodás kéréllhetetlenül anarchiára vezet, mely minden eddigi vívmányt tönkretesz. »Ha elgondolom — írja a *Világ nagyjai*¹⁾ névtelen szerzője az előszóban — minő nagy tűzzel ropog most mindenfelől az újításnak lelke; ha elgondolom, hogy a te kebeledben (a haza kebelében) is találhatnának már olyan fiak, — vagy mit mondok? — nem fiak: (érdemetlenek ők erre a drága névre) elfajúlt gonosz fajok, kik a nép megvilágosításának színe alatt, majd eredeti mázolások, majd idegen nyelvekből tett veszett foglalatú fordítások által magát a *religiót*, ezt a minden országok boldogságának fenék-kövét, hol erről az oldalról, hol amarról, hol nyilván, hol alattomban dőngetik; ha elgondolom, miként ólálkodnak körüléd a viszkettető szilaj példák: tartok tőle, nehogy, tégedet is megfoszszon végtére szemmed fényétől a szerfelett való *világosság!*«

Elmondja, hogy ő szánakozik a szegény jobbágy helyzetén, ha meggondolja, mennyi babona rútítja hitét; sajnálja, hogy a haladás szellemétől oly annyira hátra van: de, mint hogy a Franciaországot megrázkódtató anarchia itt is felüsse fejét, inkább örökös éjszakában maradjon a szegény nemzet. A deismust, materialismust, a melyek a trón szilárdságát fenyegetik, s a melyek a kereszténységet előbb-utóbb megsemmisítik, kiirtandóknak véli a föld színéről. Még határozottabb ellensége a vallási s polgári szabadságnak az *Igaz Hazafi*,²⁾ a ki a hazafiúság elméletét akarja mintegy kifejtetni művében. Őt is a francia eszmék borzasztják vissza a haladástól s a libertinismus, deismus, materialismus elveinek ő is esküdt ellensége, mivel ezekből semmi egyéb nem származhat mint anarchia. A szabadságnak természetes korlátokat kell szabni, mind azért, hogy a vallás szabad gyakorlata sérelmet ne szenvedjen, mind pedig, hogy a »természeti szabadság lábra állhasson.« E korlátot semmiféle intézmény meg nem tudja úgy szabni, mint a censura, melynek »főkötelessége a lenne, hogy a vallások és a közönséges társaság fundamentumit nyilván vagy alattomban áskáló s gúnyoló, a közönséges békességet s hazafiúi egyességet mocskos írásokkal sértegető munkákat vagy megjobbítva, vagy pedig, ha ez meg nem történhetne, a haza tekintete

1) Világ nagyjai! Veszedelem. Fordította német nyelvből egy hazáját féltő igaz magyar. Nagy-Szombatban, 1792. 8-r. 127. l.

2) Az igaz hazafi, kinek tulajdonságait együgyű beszédbe foglalta egy hazája s nemzete javát óhajtó szív. Pesten, 1792, 8-r. 126. l.

eleibe jönni épen meg ne engedné. « A tudomány, mint az elme világitó fáklyája, világítson mindenkinek, nemzeti nyelvünk kifejtésére tegyünk meg minden lehetőt: de a hamis felvilágosodástól tartsuk távol magunkat, mert ez halomra dönti régi ősi szabadságunkat is.

Ugyancsak a francia forradalom eszméitől óvja hallgatóit Kovács János is a *Trauerrede*¹⁾ című röpiratában, elmondva XVI. Lajos francia királynak szomorú történetét s bebizonyítva, hogy a királyság Istentől rendelt intézmény, melyet százados szokások s az emberi természet szentesítettek. Legyünk a király iránt hódoló tisztelettel, szavának úgy engedelmeskedjünk, mint a hogy törvényeinket megtartjuk: mert csak így leszünk érdemes alattvalói ama nagy fejedelemnek, kinek hatalma mind bel-, mind külellen-ségtől megoltalmazza hazánkat. Az alkotmány bárminemű módosítását szintén károsnak hirdeti Szuhányi is az *Origo*²⁾ című műben, mely Desiderius és Veredicus párbeszédeiből áll. Veredicus meggyőzni kívánja társát, hogy a birodalmak összeomlása a polgárok súlyos vétségeinek lehet csak következménye; hogy a közboldogulásnak két régi veszedelme van folyvást: a szükség és tudatlanság; hogy az állam, a melynek törvényeit meg nem tartják, felbomlik; hogy a törvények változtatása maga után vonja legtöbbször az ország elhanyaglását s hogy végre a haladás gyorsítása s mérték nélküli fokozása minden üdvös intézmény kifejlődésének gátat vet stb. Az egész munkán némi nyugodtság ömlik el, a mely kivált akkor szembeötlő, mikor a fejedelmeknek osztogatja jó tanácsait, hogy mennyi veszély rejlik abban, ha a fejedelem igazságtalan az állam közboldogságát leginkább szívükön viselő férfiak iránt stb.

Ferencz császár tudvalevőleg első föllépésével bizalmat keltett a nemzetben s a rendek nem is késtek a közmegelégedésnek kifejezést adni. E hangulatot tolmácsolja a *Protrepticon után való magyar ösztön*³⁾ írója is, a ki igazán kínrímekben adja elő, mennyire loyális a magyar nemzet Ferencz iránt. A többi közt így szól:

Magyar! esküdtetek igaz hív lelkedre!
Volt-e mostaninál jobb dolgod izedre?
Tekints azért nemzeti szép címédre
S királyodhoz szokott lelkes hűségédre.

¹⁾ Trauerrede auf Ludwig XVI-dem unglücklichen König der Franken, von Johann Kovács, Hungarischen Edlen. Ofen, 1793. 8-r. 15. l.

²⁾ Origo et progressus ruinae regnorum exhibetur a Franc. Szuhányi. Cassoviae, 1792. 8-r. 243, 5 l.

³⁾ Költ Veszprémben, 1796. N. F. K. Á. (Nagy Ferencz Kanonok által) 4-r. 8. l.

A magyarországi sajtónak innen kezdve uralkodó, szinte egyedüli jellemző vonása a loyaltás, mely nemcsak kényszerített, de önként jövő is, kivált a fejedelem első hatalmi tényeivel szemben. A közvélemény úgy volt meggyőződve, hogy a visszanyert szabadság túlajtása trónt és országot egyaránt veszélylyel fenyeget s ezért hajlandó volt Ferencz császár tartózkodásában mind- amaz intentiókat látni, a melyek ép oly szükségesek a nemzetiség fejlődésének, mint a trón szilárd állásának védelmére. A mit a magyar nyelv kifejtésére tett az országgyűlés: az már elégnek tetszett arra, hogy egyesek egy szebb kor felvirradtát üdvözljék, mint pl. a *Hálá-adó oszlop*¹⁾ írója, a ki Eszterházyt, a »hív bajnokot«, Széchenyit, Illésházyt s a többieket dicsőíti, a kik

Nyilván kimutatták, hogy ősök véreik
Folynak ereikben s igazak sziveik ;

a kik a magyar nyelv ellenségeit legyőzvé, arra ügyekeznek vala. hogy a nemzeti nyelv közügyeinkben is használtassék. Sőt mondhatni, hogy Ferencz császár uralkodásának első felében avval vívott ki nemzetünknek némi népszerűségét, hogy a magyar nyelv ügyében nem viselte magát oly mereven, mint elődei. Mikor a nagy pénzválságok s egyéb törvénytelen intézkedések annyi ember életét megrontották s midőn ezért a megyei rendek méltatlankodni kezdtek s nem akarták engedni, hogy az absolut intézkedés kihirdetessék : mindig találkozott egy-két túlbuzgó ember, a ki hajlandó volt a királynak azt rendkívüli érdeméül tudni, hogy az 1805-ki országgyűlésen az ismeretes törvényczikket nyelvünk érdekében szentesítette. De a szólásszabadsága, épen úgy mint a gondolaté, lassan-lassan kemény bilincsbe veretett. Csak a b. Vay Miklós tábornok esetére s a Nagy Páléra kell hivatkoznunk. Ez utóbbit nem állotta maga a király kigúnyolni, lehordani, (»Auch ich war jung, aber ich nicht war unbesonnen«) mert a magyar nyelv és nemzetiség ügyében némi szónoki hévvel szólt s az absolut kormányt kissé élesebben merte bírálni engedékeny társainál. Ez az eszme, mióta az irodalmi térről a politikába is átszivárgott, nem szűnt meg mindaddig munkálkodni, míg a nyelvvel együtt nemzetiségünket is nem biztosította. Bármily kemény volt is a censura, bármily súlyos korlátok közé volt is szorítva a gondolat szabadsága : ez egyetlen pontban maga a censura is tehetetlen maradt a nemzetnek immár egyhangú közkívánatával szemben. Igaz, hogy e közkívánat hangoztatása korántsem volt

¹⁾ Hálá-adó oszlop, melyet az egész tek. rendek táblájának és az itt kinevezendő főméltóságoknak különösen emelt a jelen lévő or. gyűlésben egy jelen nem lévő követe, Jun. 20, 1792. 8-r. 8. l.

oly élénk, oly határozott, mint például az 1790/1-ki országgyűlés idején: de hogy kifejezést, még pedig komoly, számbavehető kifejezést ne adtak volna neki egyesek, ezt, ha tények meg nem czáfolnák is, bajos volna elhinni.

Jól tudjuk, hogy körülbelül az 1794-ik évtől a magyarországi sajtót kiméletlenül elnyomta a kormány s hogy a nemzet kénytelen-kelletlen eltűrte az abszolút hatalomnak alkotmány elleni intézkedéseit; de nem hihetjük, hogy ettől kezdve egész 1825-ig a magyar közszellem épen semmi életjelt nem adott volna magáról, olyat, melyet a magyar politikai irodalomtörténet tanulmányozója is mélyebb figyelmére méltathat. Ballagi szerint »az a néhány száz röpírat, mely ettől az időtől 1825-ig megjelent, teljességgel nem tükrözi vissza a politikai közszellemet; hanem e helyett megláthatni bennök, mint a tükörben, egyesek servilismusát, a hatalom árnyékában meghúzódó apró emberek sivár lelkét és kedélyét.« Kétségkívül a hatalom mindent elkövetett a nemzeti közszellem elfojtására, de annyit nem tehetett, hogy az immár fejlődni kezdő nemzetiség eszméjét kiolthatta volna. Igaz, hogy a közkívánsatok csak elleplezetten nyilatkozhattak, de hogy nemzetiségünknek nem akadtak volna oly képviselői, a kik a sajtóban is föl merték emelni szavokat: ez legalább is túlzó állításnak tetszik. Ballagi szerint csak megvesztegetett egyének tölték fel magokat a közvélemény tolmácsaiúl. Arról azonban megfeledekzik, hogy az írók kisdud táborá mily félve-remélve virrasztott a nemzetiség szent oltára mellett, s hogy a Kazinczy zászlaja alatt küzdő kis csoport mintegy észrevétlenül mennyit tett a közszellem ébrentartására. Ez észrevétlen hatást azonban nem kívánjuk véleményünk megerősítésére felhasználni; bár ha az e korban írt szépirodalmi művek között kutatnánk, nem egy helyet találhatnánk, mely állításunk igazolására szolgálna. Hogy csak Vörösmartytól hozzunk fel pár példát: ismeretesek a *Korcsokhoz* s a *Mit forralt*. . . című költeményei. Az elsőben a magyar nyelv megvetőit ostorozza, a másodikban pedig a szent szövetséget támadja meg a következő sorokban:

Mit forralt titkon kebelén a *hármás erőszak*,
 Mely szentségtelenül szentnek itéli magát. . .
 De te, szabadságunk elpusztítója, ne örvendj:
 Sírunkon nem fog fényleni büszke neved.
 Mely még most nyugszik, fölkel a bátor oroszlán,
 Szíveitek fognak vérzeni körme között. stb.

Mindezeket Vörösmarty még 1825 előtt írta s bizonyára a nemzet közvéleményének volt meleg tolmácsolója. De akkor nem jelentek meg nyomtatásban. Ezekre tehát nem akarunk építeni

egyáltalában. De ama pár száz röpirat közt, melyeket Ballagi bizonyára szintén jól ismer, találkozik néhány, a melyek a nemzetiség aspirációit fejezik ki, a melyek ama kor törekvésének, buzgalmának, lelkesedésének félreismerhetetlen hirdetői, s a melyek legalább nagy vonásokban vissza is tükrözik a politikai közszellemet. Csak találomra idézünk egy pár példát.

A *Barátságos beszélgetés*¹⁾ írója azt hangsúlyozza, hogy a királyok jóléte az alattvalók boldogságától függ, hogy mindenkinek meg kell tennie a haza iránti kötelességét, hogy vérünkkel, életünkkel vagy vagyonunkkal kell osztoznunk a közterhekben, mert különben a »mi királyunknak nincs annyi ereje az ellentállásra s következképpen a mi házunkat, mezeinket s egyéb javainkat a dúló ellenségnek prédálásától meg nem őrizheti.« Egy »magának való« és egy »hazaszerető« beszélgetnek egymással s ez utóbbi arra törekszik rávenni társát, hogy a haza iránt mindenkinek vannak szent kötelességei, a melyeknek teljesítésétől ép oly kevésbé vonhatja el magát, mint egyáltalában emberi feladatainak megoldásától. Ez általánosságban tartott jó tanácsoknál azonban fontosabbak ama nyilatkozatok, melyeket a magyar nyelv érdekében tesz néhány hazafi s a melyek már elvitázhatatlanul jellemzik a nemzet félénk törekvését, buzgalmát.

Idé sorozható a *Soll und kann die ung. Sprache zur einzigen Geschäftssprache im Königreich Ungarn und den mit demselben vereinigten Ländern gemacht werden*²⁾ című irat, mely az osztrák birodalommal kapcsolatosan akarja e nagyfontosságú kérdést megoldani. Minden nemzet kiképződésének alapja a nemzeti nyelv, a melyet ép oly nehéz elfeledtetni, mint helyébe idegent tenni. Csakhogy a magyar nyelv nem volt eddig uralkodó a közügyekben. Ha tehát a magyar nyelvet — mint a jó hazafiak óhajtják — uralkodó nyelvvé akarjuk tenni a közügyekben s a közoktatásban, félő, hogy a gyors és biztos hatás helyett gyűlöletet gerjesztünk a legtöbb népnél, mint a németek példája mutatja. Másfelől pedig a magyar nemzet római műveltségű s ez nemcsak a latin nyelv használatában, de a nemzet szokásaiban, harcziaságában, bátorságában, szóval egész jellemében is mutatkozik. Ha ezt a nyelvet a közügyek teréről száműzzük: helyrehozhatatlan hibát követünk el; de ha meghagyjuk hivatalos nyelvnek, hogy a társországok lakói is használhassák; ha megengedjük, hogy a szláv szláv, a német német

1) Barátságos beszélgetés, melyben egy magának való és egy hazaszerető a haza szeretetéről együtt beszélgetnek. Ezt az értekezést németül levelekben készítette az egyetlenegy Fridrik burkus király, magyarul pedig e formába kiadta Jámbor János. Budán, 1809. 8-r. 46. l.

2) Pressburg, 1810. 8-r. 32. l.

maradhasson továbbra is: ezzel a magyar nemzet fényes bizony-
ságát adja atyai szelidségének. De vajjon ez-e a végeczél? Lehet-e
így igazi, biztos alapot rakni a polgárosultságnak? Névtelen
szerzőnk azt hiszi, hogy a magyar nyelv még nincs eléggé kinű-
velve, hajlékonyúrá téve: de az írónak ügyekeznők kell a nyelv
hathatós kifejezésén. Egész lelkesültség szállja meg e pontnál.
Szinte érezzük, hogy szíve hangosabban ver, kivált mikor a költő-
ket biztatja, hogy csak énekeljék szüntelenül a nemzet dicsőségét.
Rátok bizza — úgy mond — drága örökségének, nyelvének gon-
dozását a nemzet, a mely nagy dolgokat tett már s még nagyobb-
kat is tesz, Európa szeme reá van függesztve. Ha így (?) a nyelv
lassanként teljesen kiképződik, önként uralkodó nyelvvé lesz a
magyar mind a közügyekben, mind a közoktatásban. A buzgó
hazafiak már most is ezt óhajtják, de szerő szerint óvatosaknak
kell lennünk, hogy a túlzott siettetéssel kudarcot ne valljunk.
Bizonyára e félénk, habozó, kételkedő tartózkodás a haladásban a
nemzet jó részének volt ekkor jellemző tulajdonsága. A vágyak
nagyon mérsékeltek s remegve nyilatkozók voltak ugyan: teljesen
azonban még ez abszolút kormány sem tudta elnyomni azokat.

De volt a közvéleménynek bátrabb, erősebb, élesebb hangja
is. Kiss József, a nagy Széchenyi Ferencz házi orvosa, *Magyar*¹⁾
stb. című íratában nagyon kikel azok ellen, kik — bár az ország-
gyűlés elhatározta, hogy a magyar nyelv hazánkban minden más
nyelvnek elébe tétessék — magyaroknak merik magokat mondani,
holott a nyelvet nem értik s attól félnek, hogy a köznép ez úton
világosodik fel. Ez aggodalom teljesen alaptalan. Minél felvilágo-
sultabb valamely nemzet minden rétegében: annál szilárdabban
ragaszkodik jogaihoz s annál több férfiaságot mutat annak gya-
korlásában, mint Anglia példája is mutatja. Bárcsak oly hatalmas
fejedelmek, mint Mátyás és Nagy Lajos arra törekedtek volna,
hogy a »meghódolt nép vette volna fel a magyar nyelvet, öltözte
volna fel a magyar nevezetet; ha nem ragaszkodtak volna egy
idegen nyelvhez, mely semmikép népnek közönséges nyelve nem
lehet, a mit más nemzetek hamarább észrevettek s azért kiadtak
rajta!« Az igazi polgárosultság alapja a nemzeti nyelv kiképez-
tetése. Hiába magasztalják a deák nyelvet. Itt arról van szó:
akarjuk-e magunkat még valaha nevezetes nemzetté és állandó
nemzetté tenni, mit károsan elmúlasztottak atyáink? A magyar
nyelv közhasználatára nélkül e hazában nincs józan felvilágosodás,
valódi boldogság. Iskoláinknak a magyar nyelvet kell tanítania a
deák helyett, a tudományt is nemzeti nyelven kell művelnünk,

¹⁾ Magyar! Légy igaz magyar, láss tovább, becsüld nyelvedet.
Pest, 1807. 8-r.

csak így lehetünk pallérozott nemzet. Így lesznek a horvátok, tótok, németek, a »mi kedves kenyeres földieink« tiszta magyarokká. Vannak oly rosszlelkűek, a kik az uralkodót óvják attól, hogy magyarul beszéljen; megfoghatatlan azonban; mi kár háromlanék abból reá, ha a nemzettel magyarul érintkezünk. Ideje, hogy fölébredjünk s nemzetiségünk kifejtésén fáradozzunk!

E lelkes felfogás, emelkedett hang s mégis komoly, higgadt gondolkodás mai publicistának is becsületére válnék. A nemzet közvéleményének jó része bizonyosan mellette foglalt állást. A nemzeti nyelv iránti félnék aggodalom hol lelkes törekvésbe, huzgó fáradozásba olvadt, hol kétkedésbe sorsunk jobbrafordultát illetőleg. De az eszme lassanként erősbült, izmosodott s kezdte átjárni a nemzet minden rétegét úgy, hogy 1825-ben már a magyar nyelv diadala biztosnak látszott, hogy az országgyűlés vagy 10 év alatt teljes jogaiba helyezhesse. Ezért tartjuk mi a magyar nyelv mellett tett, hol félnék, hol bátrabb nyilatkozatokat a nemzet akkori haugulatára nagyon jellemzőnek s ezért tartjuk a Ballagi felfogását e tekintetben tévesnek.

Kevés pont van e könyvben olyan, melyhez ennyi szó férhetne. Ballaginak mind felfogása, logikája szabatos, mind előadása, nyelve világos, tiszta, élénk, a tárgyhoz alkalmazott. Oly véleménynyel teszszük le e könyvet, akárhányszor kezünkbe veszszük is, hogy a szerző hosszas kutatásait, azok eredményeinek rendezett csoportosítását lehetetlen nem dicsérnünk. Azokat az adalékokat, a melyeket mi nem annyira fejtegetni, mint csak érinteni akartunk, esetleg egy második kiadásnál bizonyosan jól felhasználja a politikai eszmék küzdelmének még többoldalú, még plastikaibb kidomborítására s felvilágosítására. Könyve ezzel csak nyerni fog, a mely így is — őszintén hiszszük — valóságos nyeresége irodalmunknak.

DR. VÁCZY JÁNOS.

T A R C S A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A december 6-án tartott választmányi ülést Kellemesi *Melcz*er István korelnök nyitotta meg. A kitűzött felolvasás megkezdése előtt a titkár tett jelentést a társulatunkat közelebbről ért veszteségekről.

Szomorú kötelességet kell — mondá — tisztelt választmány, teljesítenem a Társulatunkat ért újabb veszteségek bejelentésével.

Harmadik éve, hogy minden december gyászt hoz társulatunkra. Ipolyi Arnold felejthetetlen elnökünk nyitotta meg a gyászos decemberek sorát 1886-ban. Tavaly decemberben Tanárkyt veszítettük el, s az idén Henszelmann Imrét gyászoljuk. Halála nem jött váratlanul, mert élete e tavasz óta a szenvedések hosszú láncolata volt, de azért minden körben őszinte bánatot és részvétet gerjesztett.

Nem szükséges ecsetelnem rendkívüli érdemeit, azokat önök mindnyájan jól ismerik. Még abban az időben lépett fel a műtörténet terén mint úttörő, midőn az archaeologia Magyarországon alig volt ismeretes s első munkája, mely a *kassai dómról* jelent meg illusztrációkkal, nagy figyelmet ébresztett s egészen új irányt nyitott meg a régészet terén. — Mint műépítész is rendkívüli hívvel s buzgalommal dolgozott. A 40-es években azok soraiban állott, a kik az ifjú Magyarorszában lelkesedéssel és hazaszeretettel buzgólkodtak az irodalom felvirágoztatásán. Mint aestheticus is kiváló ismereteket és érdemeket szerzett magának ez időben. Midőn a nemzeti gyász hazánkra borult, őt havi fogságot szenvedett ő is rajongó hazaszeretete sugallatának követéseért; szabadsága visszanyerésével kibujdosott az országból s a külföldön mint francia író valóban nagy dicsőséget és dicséretet szerzett a magyar névnek. — Ez években ugyanis többszörösen beutazta Európa azon országait, melyek műrégészeti tekintetben kiváló emlékeket mutathatnak fel s ekkor tett szert ama széleskörű ismeretekre, a műépítészeti alaptörvényeinek s titkainak oly genialis rekonstruálására, a mely a külföldi szakemberek között általános feltűnést idézett elő.

Midőn a hazába visszatért, értékesíteni óhajtotta ismereteit a hazai műrégészet szolgálatában. Ezen a téren oly mélyreható és az egész országra kiterjedő működést fejtett ki, a melyet kellően méltányolni e helyen lehetetlen. A műemlékekről kiadott két kötete, pécsi és székesfehérvári ásatásai eredménye fényes bizonyágai ennek. Egy ideig a politikai pályán is működött. S itt is kitűnt, mennyire telve volt szíve lelke a legnemesebb idealizmussal.

Társulatunk működésében élénk részt vett. Bizonyynyal elevenen él önök emlékezetében, hogy kirándulásaink alkalmával a műemlékek megtekintésénél ő volt a mi kalauzunk. A brassai, soproni, pozsonyi, kassai egyházak műkincseit mennyi szakismerettel, érdeklődéssel, ifjú lelkesedéssel

magyarázta! S ha a munkába elfáradva, összegyűltünk eszmecserére, vidám kedélyének jóízű tréfaival mennyi kellemes perczet szerzett nekünk!

Néhány hó előtt naponként érintkeztem vele a lublói fürdőben. Akkor már látszott rajta, hogy súlyos beteg; de ez nem gátolta őt abban, hogy lázasan ne dolgozzék s hogy szíve és kedélye melegével széles köröket fel ne villanyozzon. Sokszor fájdalommal nézett arra a kézirat-csomagra, melyet magával hordozott, s mely a kassai dom történetét tárgyalja. A munkát nem fejezhette be egészen, de bizonyára így is nagyon becses irodalmi hagyatéka ez neki. Az ő működése hazánk művelődéstörténetének fényes lapja marad mindörökké! s emléke élni fog közöttünk felejthetlenül!

De nem ez az egyetlen veszteség, melyről önöket értesítenem kell, néhány órával Henszelmann barátja Hunfalvy János is követte az örökkévalóságba. A magyar tudománynak ez elsőrendű s európai hírű bajnoka élénk érdeklődéssel és figyelemmel kísérte munkálkodásunkat. A minthogy a tudomány azon ága, melynek ő közöttünk legkitünőbb művelője volt — a földrajz — rokon a történelemmel. Szívesen vállalta el és teljesített megbízásokat. A tisztos űsz, az ő bátyja, ki megtörve áll ravatalánál, nekünk is egyik büszkeségünk; a mi részvétünk enyhítse az ő bánatát.

És mélyen érezve e veszteségeket, kérem önöket, rendeljék el, hogy Henszelmann temetésében vegyünk társulatilag részt, küldjünk ravatalára koszorút, s gondoskodjunk emlékbeszéd tartásáról. Továbbá, hogy Hunfalvy János temetésén küldöttségileg vegyünk részt s Társulatunk részvétét az elhunyt testvérénél fejezzük ki.

Ez indítványok egyhangúlag elfogadtatván, Csontos János felolvasta »Zágrábi könyvtár-búvárlatok és a Bakócs-codex« című értekezését. Mindenekelőtt a magyarországi középkori könyvtárakat ismerteti, megjegyezvén, hogy ezek nagyrésze elpusztult, csak egyes maradványaikban bírjuk emlékeit, s ezeknek is nagy része a külföldi könyvtárakban van. E maradványok összegyűjtését tette ő feladatává, hogy azokból a középkori magyar könyvtárak hű képét összeállíthassa. E czél vezette őt Zágrábba, hol a biboros-érsek támogatása által lehetővé vált neki eredményes kutatásokat tenni. Tüzetesebben ismerteti Kálmáncsehi könyvtárát, s főként a páratlan szépségű Bakócs-codexet, melyeknek legszebb lapjait photographiai facsimilében bemutatta. Kutatásainak egyik czélja az volt, hogy a Fraknoi által megírt Bakócs életrajzához illusztrációkat szolgáltatson.

E köztetszéssel fogadott felolvasás bevégezése után titkár indítványára a választmány elhatározta, hogy Mihajlovics zágrábi biboros-érsek ő ementiájának halás köszönetét fogja kifejezni azon liberalitásáért, melyel Csontos búvárlataiban támogatni szíveskedett.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdíjas tagoknak megválasztottak: Hell Miksa káptalani ügyész Pozsony, (aj. Pór Antal); Bartalus János ev. ref. pap s egyházmegyei esperes Bukarest, Baka G. Albert posta- és táviráda-tiszt Kolosvárt, (aj. Veress Endre); Dévay József k. pénzügyigazgatósági számtiszt Budavár, (aj. Szentkláray Jenő); Dr. Zimmermann Ferencz a szász nemzeti egyetem levéltárnoka N.-Szeben, (aj. Pettkó Béla); Felsőbányai Sztáncsek József Budapest, (aj. Schönherr Gyula).

Titkár jelenti, hogy a múlt évi pénztárvizsgálat Deák Farkas pénztárvizsgáló betegeskedése s később bekövetkezett szomorú halála miatt

a szokott időről elmaradván, Deák Farkas helyett Zsilinszky Mihály kére-
tett fel pénztárvizsgálónak. Most már megtörténvén a pénztárvizsgálat
bemutatja az erről készült jelentést, mely is így hangzik:

Tisztelt választmány!

A f. évi május 2-án tartott választmányi ülésből alólirottak az
elmúlt 1887-dik évi pénztári állás és kezelés megvizsgálására küldetvén ki,
feladatunkat f. évi nov. 24-én végeztük s a társulati pénztárkönyv és pénztári
kimutatások bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét megvizsgáltuk
s a mellékelt okiratokkal (utalványokkal és számlákkal) összehasonlítottuk.

A felszámításokat hibátlanoknak, a kiadásokat az utalványokkal, számlákkal
összhangzóknak s általában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk.

A pénztári forgalom 1887. decz. 31-én

14,713 frt 27 kr bevétellel és

13,621 » 54 » kiadással

1,091 frt 73 kr követelési egyenleget mutatott.

Ezeknél fogva indítványozzuk, hogy a mélyen tisztelt Elnökség Bal-
tazár Béla pénztárnok urnak a szokásos évi felmentvényt kiszolgáltatni
méltóztassék.

Mínthogy pedig a pénztárnok kezénél jelenleg 1,091 frt 73 kr kész-
pénz áll rendelkezésünkre, bátorkodunk indítványozni, hogy abból 500 frt
tőkésítessék.

Ezek után maradtunk a tek. választmánynak

Budapesten, 1888. nov. 26.

Zsilinszky Mihály, s. k.

számvizsgáló.

Horvát Árpád, s. k.

számvizsgáló.

Ezután titkár bemutatja a pénztárvizsgálatot a társulat vagyón-
kimutatásáról, melyből kitűnt, hogy a társulatsnak 42,050 frt névértékű
vagyon van. A jelentés tudomásul vétetvén, a pénztárnoknak megadatik
a szokásos felmentvény a szokott záradékkal s elhatároztatott 500 frtnak
tőkésítése.

Báró Kemény Géza boldogult Kemény Gábor társulati elnök fivére
gróf Szécsen Antal társulati másod-elnök útján köszönő levelet intézett a
társulathoz, azon alkalomból, hogy boldogult testvére temetésén a Társulat
küldöttségileg képviseltette magát. A levél felolvastatván, tudomásul vétetett.

Ezután titkár bemutatja a báró Radvánszky Béla által szerkesztett
nagyhorderejű vállalat most megjelent kötetét: a »Házi Történelmünk
Emlékei első osztálya I. kötet«-ét. Ez első osztály az udvartartás és számlá-
adás könyveket tartalmazza, s ennek első kötete Bethlen Gábor fejedelem
udvartartása. Titkár hangsúlyozza, hogy e vállalat történetiünknek egy
eddig elhanyagolt részére derít világosságot, mely nélkül azt ezek teljessé-
gében nem fognánk ismerhetni. Kiemeli, hogy ez a szerkesztőnek csak
súlyos anyagi áldozatkészsége által jött létre s hogy ha minden példány
el kelne, sem lenne e nagy áldozat kárpótolva — épen azért, melegen ajánlja
azt a társulat tagjainak pártfogásába, kik 4 frt bolti ár helyett 2 frt 40 kr-ért
kaphatják. A Társulat nagy meglepéssel, mondhatni meglepetéssel szem-
lélte a kézzől kézre járt példányt s fejezte ki köszönetét a szerkesztőnek.

Végül tudomásul vétetett a pénztárnok múlt havi számadása, mely szerint

bevétel volt	3,672 frt 83 kr
kiadás »	199 » 34 »
pénztármaradék	3,472 frt 92 kr.

Ezzel a gyűlés eloszlott.

Gyűlés végeztével a titkár, Fraknoi Vilmos, báró Radvánszky Béla és Szádeczky Lajos vál. tagok megjelentek Hunfalvy Pálnál s a Társulatnak a gyűlésben kifejezett részvétét tolmácsolták az agg tudósnek, ki azt megilletődve köszönte meg.

Mint a fentebbi sorokból tagtársaink láthatják, báró Radvánszky Béla nagyfontosságú művét »Házi történelmünk emlékei első osztálya I. kötetét« tagtársaink 4 forint bolti ár helyett 2 frt 40 kron szerezhetik meg. Meg vagyunk győződve, hogy tagtársaink e vállalat fenmaradását lehetővé fogják tenni az által, hogy a megjelent kötetet megrendelik. Meg lehet rendelni akár utánvétellel, akár a 2 frt 40 krnak postai utalvánnyal leendő beküldésével, mely akár a titkári hivatalba (Egyetemi könyvtár) akár a pénztárnokhoz (Erzsébet-tér 9.) küldendő.

Ugyane munkából 15 példány kettős velinen nyomtatott, mint amateur-kiadás. Ennek egyes példánya 4 frtéért rendelhető meg.

Thaly Kálmán tisztelt barátom pár hó előtt Keletre utazván, oly czéllal, hogy ez alkalommal Rákóczy és Thököly sírjaihoz is elzarándokol, felkértem, hogy Thököly sírjáról s utolsó tartózkodási helyéről készíttessen felvételeket. Minthogy azonban Izmidben nincs fényképész, nem tehetett többet, mint annyit, hogy utitársával dr. Kunoss Ignáczezzal meghatározták a helyeket, melyeket egy Konstantinápolyból kiküldendő fényképésznek fel kellend vennie. Dr. Kunoss I. szíves volt elvállalni, hogy Bergnen fényképésszel kiránduland oda. Amint Bay Ilona alapító tagtársunk e tervről értesült, azon meleg érdeklődésnél fogva, melylyel társulatunk vállalatait kíséri, a felmerülő költségek fedezéséhez 100 frttal járult s azt be is küldötte. Fogadja addig is, míg a nemes tettéről a választmányuak jelentést teendek, hálás köszönetemet.

Szerk.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT elnökségéről gr. Csáky Albin miniszterre lett kineveztetése következtében lemondván, nov. 7-én Löcsén rendkívüli közgyűlést tartottak, mely a társulat elnökévé egyhangúlag Csúszka György szepesi püspököt választotta meg, s egyszersmind megválasztotta a küldöttséget, mely *Szőnyey Kálmán* alelnök vezetése alatt felkéri a püspököt az elnökség elfogadására. A küldöttség nov. 11-én

jelent meg a püspöknél, ki a benne helyezett bizalmat megköszönte s az elnökséget elfogadta.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI és régészeti társulat Déván november 7-én tartott közgyűlését egyik nagyérdemű alapítója, *Jósika Géza* báró, a költő *Jósika Miklós* fia emlékezetének szentelte. *Réthy Lajos* választmányi tag kiváló gonddal készített beszédében vázolta a Hunyadmegye társadalmi, közművelődési és helyhatósági ügyeiben vezérszerepet játszó főúr rokonszenves alakjának jellemző vonásait. A szép emlékbeszéd után *Sólyom-Fekete Ferencz* dr. társulati alelnök adta elő jelentését, a hajdan országos szerepet játszott *Ongor*-család maradványainak kikutatása érdekében a társulat megbízásából tett útazásának eredményéről. Hajdan a zászlós urak között is első *Ongor*-család iradécai Felső-Nádas és Lendzsina helységekben laktak s néhányan közülök már őseik vallását (r. cath.) is a görög-keletivel cserélték fel. Az alelnök előadása során számos érdekes okmányt olvasott fel, melyek az összegyűjtött adatokkal együtt még feldolgozásra várnak. A társulat ülése *Sólyom-Fekete Ferencznek* köszönetet szavazván, véget ért. — A decz. 5-én tartott választmányi ülésben az elnök gróf *Kauu Géza* *Dübrenty Gáborról* írt munkájából olvasott fel egy töredéket, mely Budapest történelmét vázolja az 1820-ik évből. A tudós elnök *Gyulay Lajos* grófnak, *Dübrenty* tanítványának fenmaradt s a marosnémeti kastélyban őrzött naplójegyzeteiből s az akkori irányadó férfakkal folytatott levelezéseiből oly kimerítő és érdekes rajzát adja a század elején folytatott irodalmi küzdelmeknek és a magyar színészet viszontagságteljes megalakulásának, hogy munkáját az irodalomtörténet művelői valóban haszonnal olvashatják. Az érdekes munkát a társulat külön kötetben ki fogja adni.

— Az ALSÓ-FEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, régészeti és természettudományi egylet nov. 9-én tartotta ez évi rendes közgyűlését. *Csathó János* alispán, egyleti elnök megnyitó beszéde után, dr. *Temesváry János* főgymnasiunai tanár, egyleti titkár tette meg jelentését. *Trefort Ágoston* miniszter emlékére a közgyűlés jegyzőkönyvileg örökítette meg. A társulat tagjainak száma ez év folyamán 115-ről 160-ra emelkedett. Legerősebben van képviselve *Gyulafehérvár*, *Nagy-Enyed* és *Verespatak*. A társulati pénztár 63 frt 97 kr fölösleggel zárattott le. Mindennap újabb meg újabb ajándéktárgyak érkeznek. A közgyűlés dr. *Czerni Béla* főgymnasiunai tanár indítványára megbízta a választmányt egy rendszeres munkaprogramm készítésével, melyben valószínűleg az egylet kitűzött céljához képest, Alsó-Fehérmegye régészeti, történelmi és természeti viszonyainak kutatása foglalja el az előtért.

— Az ALSÓ-FEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, régészeti s természettudományi társulat első Évkönyve díszes kiállításban s érdekes tartalommal elhagyta a sajtót. Ez első évkönyv becses tartalommal jelent meg, mely arra mutat, hogy a társulat élén buzgó és ügyszerető férfiak állanak: az eredményes működésnek pedig ez szokta rendszeren biztosítékát képezni. Az Évkönyben

az első cikk *Avéd* Jákó tollából küzdelmes megalakulásának s működése megkezdésének részrehajlatlan tollal írt történetét adja elő. Erre következik Dr. *Temesváry* János társulati titkár szorgalommal és gondnal írt értekezése: »Hol verte meg Hunyady János 1442-ben Meződ béget?« s az e tárgy felvilágosítására szolgáló források összevetése után arra az eredményre jut, hogy Szobennél, nem pedig Szent-Imrénél. A harmadik, természetrajzi értekezés: Dr. *Czerni* Bélától, Gyula-Fejérvár faunájáról.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A TURUL 3. füzetét b. e. *Deák* Farkas utolsó értekezése: az alcsernátoni Damokos-család, a Székelyföld egyik legrégebb és legérdekesebb családjának nemzedékrendje nyitja meg. *Thallóczy* Lajos előttünk új világot tár fel a czímertan mezején, az »illyr czímergyűjtemények«-ről szóló ismertetésével, mely sok szép czímerképpel van illusztrálva (Újabban külön nyomtatban is megjelent.) *Schönherr* Gyula a kaposmérői Mérey-család 1474-iki czímerlevelét mutatja be (színnymatú czímerképpel) a n. múzeumból. *Csoma* József újabb sírköveket ismertet, és pedig a XIV. sz. szepesmegyei *zsegrai* templom egyik sírkövét (a hasonnevű család — *Sigray* — valamelyik tagját); *Lardus* Tádéd 1512-ből (a kassai székesegyházból); végül *Palóczy* Antal és Mihályét 1519-ből a s. pataki vár templomából. — A könyvismertetések és vegyesek rovatában *Komáromy* András (a gr. Sztáray-család oklevéltáráról), dr. *Karácsonyi* János (Genus Brucsa majd Philippus de Sancto Gerardo cz. a.), *Cseryheő* Géza (XV. sz. czímerlevelekről), *Pőr* Antal (László erdélyi vajda nemzetségről) írnak.

— Az UNGARISCHE REVUE nov. száma legnagyobb részt *Trefort* Ágost emlékével foglalkozik. Mindenekelőtt *Szász* Károly, az elhunyt miniszternek hosszabb időn át tanácsosa, államtitkára és meghitt barátja, jellemzi szépen a kort, *Trefort* ifjúságát, munkásságát, miniszterségét és egész lényét. Azután *Falk* Miksa közöl emlékeket *Trefort* életéből, számos eredeti levél kíséretében 1863-tól egész 1888-ig; a végén *Trefort* emlékiratát adja a kiegyezés érdekében, melyet ő 1862-ben írt. *Schwiecker* pedig *Trefort* parlamenti és akadémiai beszédeit és leveleit ismerteti, melyek 1883-ban jelentek meg. Ezeken kívül csak egy nagyobb cikk van még e füzetben, a szabadságharcról, *Görgei* István eleményeinek III-ik kötete nyomán s végül a szokásos irodalmi értesítések zárják be a tartalmas füzetet.

— A KATHOLIKUS SZEMLE III. füzetében három történelmi vonatkozású értekezést olvasunk: *Wenzel* Gusztávé, Magyarországról Dante, Petrarca és Boccaccio felfogása és munkái szerint, a melyből megismerjük, hogy milyen fogalma volt az olasz közvéleménynek hazánkról a XIV. században. 2. *Timon* Ákos ír a városi kegyúraságról Magyarországon. 3. *Pőr* Antal, Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet hercegasszony, az Árpádház utolsó sarja élettrajzát végzi be.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ oct. 15-iki számát *Frölich* Róbert nyitja meg két római mértföldmutató kő leírásával, melyek egyikét Budafokon találta s Gordianus császár idejéből (238—244) való, a másik Főherceglakról (Baranyamegye) hozatott a n. múzeumba s Macrinus idejéből származik. *Csoma* és *Csergheő* folytatják régészeti, heraldikai és történeti szempontból egyaránt becses közleményeiket a régi síremlékekről, melyek úgy tudjuk, nem sokára külön kiadványban is meg fognak jelenni. Ez alkalommal a *Perényiek* középkori síremlékeit mutatják be a terebesi (Zemplénm.) templomból u. m. Perényi Istvánét 1437, Jánosét 1458 és Imréét 1519-ből. — Dr. *Hoernes* Mór a második közleményt adja a praehistoria jelenlegi állásáról Ausztriában. *Csontos* János befejezi Mátyás és Beatrix arcképeinek ismertetését a Corvin-codexekből, a mely azóta díszes külön-lenyomatban is megjelent. Az *emlékek és leletek* rovatában *Rakovszky* Ferencz nyitrai megyei ásatai eredményét (urnák, bronz tárgyak) mutatja be. *H. Mátyás* király egy lovas-képét ismerteti, *Muntz* Eugén francia tudós egy értekezése fénykép melléklete után. *Br. Orbán* Balázs Dézs városa régi emlékeit írja le; dr. *Kuzsinszky* Bálint a délvidéki és erdélyi múzeumok ismertetését folytatja; végül dr. *Szendrei* János *Csoma* József érdekes régiség-gyűjteményét mutatja be. Levelezési, irodalmi és különfélék rovata zárja be a szép illusztrációkkal gazdagított füzetet, mely *Hampel* József kiváló szerkesztői gondosságáról és ügybuzgalmáról tesz tanúbizonyságot s a régészeti társulat pártfogására méltán hívja fel a művelt közönség figyelmét.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT évkönyvének f. é. III. füzetében *Dudás* Gyula az alföldi halmokról, mint régészeti lelhelyekről ír. *Iványi* István Bács-Bodrogh vármegyét a legrégibb térképeken ismerteti, ugyan ő *Bajsa* faluról és *Barthán* pusztáról; *Dudás* Gyula a bácskasági bronzkori emlékekről értekezik. Végül a szerkesztő *Grosschmid* Gábor ismerteti a társulat gyűjteményét.

— A MAGYAR NYELVŐR oct. füzetében történeti érdekű közlemény a *Halász* Ignácé: magyar elemek az északi szláv nyelvekben, és *Alexics* György é a »Lexicon Budense« érdekesebb magyar szavairól.

— Az ARMENIA decz. számában *Ávedik* Lukács történeti okiratokat közöl az erzsébetvárosi levéltárból s *Markovich* Jakab folytatja az örmények történetét II. Tigran király idejében.

— A MAGYAR SION nov. füzetében dr. *Surányi* János a magyar király főkegyúri jogáról értekezik, Árpád-kori királyaink idejében.

IRODALMI SZEMLE.

— A MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉLETRAJZOK ez évi utolsó 5-ik füzete megjelent. Be van fejezve benne *Csák Máté* életrajza *Pór* Antaltól. A jövő évi első füzet januárban fog megjelenni. Meg lesz benne kezdve *Erdődi*

Bukócs Tamás életrajza *Franklótól*. Kérjük tagtársainkat, hogy az 5 frt előfizetési díjat küldjék be a Franklin-társulathoz.

— *IPOLYI ARNOLD* kisebb munkái immár teljesen az olvasó közönség kezében vannak: most hagyta el a sajtót az utolsó, az V-ik kötet, mely beszédeit tartalmazza. E beszédeket maga a boldogult szerző gyűjtötte össze s válogatta ki. Azután a sajtó alá rendezéssel s kiadással *Bunyitay* Vinezét bízta meg, kinél több előszeretettel, buzgalommal, lelkiismeretességgel s lelkesedéssel senki sem oldotta volna meg a feladatot. A kiadás valóban méltó a boldogult szerző nagy nevéhez. E kötet emlék és alkalmi beszédeit tartalmazza: emlékbeszédeket Károlyi, Prokesch és Czínár felett, azt a hat képzőművészeti társulati megnyitót, melyek mindenike egy-egy programm volt s néhány más alkalmi beszédet. Lehetetlen megindulás nélkül olvasni az utolsót, főpásztori szózatát a váradi püspöki székbe igtatásakor — az ő utolsó munkáját, hattyuódalát! E kötetet *Bunyitay* nagy becsű munkával zárta be: »*Ipolyi Arnold* irodalmi munkássága 1845—1886.« Nagy fáradsággal és szorgalommal készült ez összeállítás *Ipolyi* 41 évre terjedő bámulatos tevékenységéről, mely fejlődésének s so'oldalú munkásságának képét mutatja. De alkalmat ad egy kérdés felvetésére is. Kétségtelenül minden író életében jogosan szabja meg, hogy mit gyűjtsön össze munkáiból. S *Ipolyi* szigorú bíró volt önmagával szemben is. Halála után más tekintetek lesznek irányadókká. Bizonyynyal elég van apróbb munkái közt, mely nincs ez öt kötetben, de azért megérdemelné, hogy mint ezeknek folytatása, világot lásson.

— *IFJ. KEMÉNY LAJOSTÓL* megjelent »*Abauj-Torna vármegye az Árpádok alatt*.« A kis füzetben meglátszik a szorgalom és igyekezet; de máskülönbén száraz és hiányos. Egy csomó adatot találunk benne összeállítva, melyek a mai *Abauj és Tornamegye viszonyairól* szólnak az *Árpádok* korszakában, de a megye képét, történetét nem vesszük. Elég annak igazolására felemlíteniük, hogy *Ujvármegye viszonyáról* a mai Hevessél, az *Aba* nemzetségről még csak említés sem történik. Néhány hiba is szemet szúr. A regézi útközet, melyről *Gergely mester* 1298-ban beszél, nem a IV. Béla korabeli, hanem a 44 évvel később bekövetkezett második tatár invasio idejére esik. (14. l.) A sajói csata után nem *Abaujon* keresztül menekült IV. Béla Ausztriába; s szerző teljesen félreérti a *Fejérenél* IV 2. 299. l. közlött oklevelet, mikor azt abból kiolvassa. Kár volt a *Raskai Demeter* féle 1209-iki hamis oklevélre hivatkozni, melyben már *prágai garasok* említetnek, holott azokat csak 1300-ban kezdték verni, valamint azt az állítást is, hogy a *Hernád*, régiesen *Honrád* neve a német *Konrádból* lett, jobb lett volna nem koezkrátatni.

— *PÓR ANTALTÓL* megjelent: »*Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet hercezegasszony az Árpádok utolsó sarja*.« Szerző, ki újabb időben nagy sikerrel fáradozik az *Árpádok* kihalását követő zavaros idők felderítésében, nemcsak ismeri tárgyát, de el is tudja beszélni. A történetbúvárnak tanulságos, a közönséges olvasónak érdekes és helyyel-közzel

megindító olvasmányt nyújt. Csakhogy — úgy tetszik nekünk — Ágnes királynét nagyon is kedvező színben festi, tekintve viszonyát mostoha leányához. A királyné — mint szerző adataiból kitűnik — nagyon is jó gazda, majdnem fukar volt; s e dispositio mellett — még a jó, nemes léleknl is — meg szokott lenni bizonyos ridegség, bizonyos szűkmarkúság az anyagi támogatásban. Mellék-kérdésekben is némely, bár nem lényeges, hibákat találunk. Forrásaink — okleveleink — többet tudnak az Albert királynak Nassaui Adolf ellen nyújtott magyar segélyről, mint szerző szavaiból (14. l.) következtetni lehetne; erre nézve csak a Wenzel által közlött oklevelekre hivatkozunk. (Cod. Novus Árpád. V. 205. l.; X. 300. l.; XII. 619. l.) A »de genere Chák«-ot ép oly kevéssé lehet »Csáky«-nak fordítani, mint nem az Abát »Abai«-nak; (15. l.) A mülldorfi csata leírásában szerző oly szerepet tulajdonít a magyar segélycsapatnak, mely épen nem teszi érthetővé, mikép mondhatta Róbert király a segélycsapat vezérérről, Köcski Sándorról: »hogy a németek közt örök emlékezetet, a király és magyar nemzetnek elévülhetlen dicsőséget szerzett hadi tettei által.« (Hl. I. 124. l.) Egy idegen német katonai író — Köhler: Die Entwicklung des Kriegswesens etc. II. 283 ll. — egészen más színben tünteti fel a dolgot, és igazolja Károly király dicséretét. Végre — hogy gánacszkodásunknak vége szakadjon — nem szívesen olvastuk egy magyar pap művében: »züld csütörtököt« (5. l.) nagy csütörtök helyett, valamint — a mi kétségtelenül csak tollhiba — 1528-ban nem az aargau, hanem a berni canton saecularizálta a fürstenfeldi kolostort.

— TIMON ÁKOS jogtanár »A városi kegyuraság Magyarországon« czím alatt érdekes jogtörténeti tanulmányt adott ki, mely méltán sorakozik a visitatio canonicaról és a párberről írt monographiáihoz. A munka tárgyalja a városi kegyuraság eredetét, annak gyakorlását a hitfelekezeti szempontjából, terheit és viszonyait az alapítványokhoz. Tizenöt érdekes okmány képezi a kötet függelékét. A műre még bővebben visszatérünk. Ára 1 frt 60 kr.

— GRÓF KUUN GÉZA elnöki megnyitó beszéde, melyet az erdélyi irodalmi társaság nov. 18-án tartott alakuló gyűlésén elmondott s melyet egy másik rovatunkban ismertettünk, »Az erdélyi irodalmi Társaság feladata« czím alatt Kolozsvárt megjelent.

— CSONTOSI JÁNOS, a Corvin Codexek buvára, egy csinos kis monographiát adott ki Mátyás és Beatrix arczképeiről. Negyven év előtt mikor a Hunyadyak kora első kötetei megjelentek, alig 3—4 arczképét ismertük Mátyásnak s nejének — s ma Csontos 31-et mutat be. Becses és érdekes tanulmány ez — egyik előtanulmánya a Corvinakról irandó nagy munkának, melyet Csontos életfeladatává tűzött ki. Szakismerettel, minütiosus kritikával állította össze a renaissance világ ránk nézve igen becses termékeiből ezt a változatos collectiot, melynek díszes kiállítása méltó a munka becses tartalmához. (Különnyomat az Arch. Értesítőből.)

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. TUD. AKADÉMIA Tört. Bizottsága elkészült jövő évi költségvetésével. Kiadásra elfogadtattak: a Magyar Országgyűlési Emlékek X-ik, az Erdélyi Orsz. Eml. XIV-ik, az Anjoukori Okmánytár VI-ik, a Statutumok II-ik s a Defterek II-ik kötetei. A Rákóczi-tárhoz Thaly Kálmán felügyelete alatt készített index sajtó alá adatik. *Demkó* Kálmántól »Adatok a felső-magyarországi városok történetéhez« még ez évben sajtó alá fog adatni. Thaly Kálmán indítványára *Károlyi* Árpád megbízott Bocskay élete és kora történetének megírásával. Elfogadtatott kiadásra Wesselényi naplója 1704—7—8. évekből, azzal a kikötéssel azonban, hogy a már megjelent s különben is érdektelen levelek, továbbá a semmi fontossággal nem bíró följegyzések hagyassanak ki. *Wenzel* Gusztáv felkérte, hogy a Zsigmond korát illusztráló historiai anyagot gyűjtse össze s a kiadásra készítsen tervet Nagy Gyula és Fejérpataky biz. tagokkal. — A Rákóczi Ferencz külföldi összeköttetéseire vonatkozó anyagból egy kötet, mely a Fiedler által kiadott collectiot fogja reticálni, sajtó alá előkészítettik.

— Az »ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG« czím alatt Kolosvárt megalkult társaság nov. 18-án tartá első rendes felolvasó ülését. Mindenek előtt a tisztikart választák meg: s elnökké közfelkiáltással gróf Kuun Gézát, alelnökké *Szász* Gerőt és *Felméryt*, s titkárrá dr. *Csernátony* Gyulát választották meg. A rendes tagok Erdélyi irodalmi névvel bíró s elismert munkásságú írói közé tartoznak, s ezek mindjárt az első gyűlésen egy nőt is, De Gerando Antoniát taggá választották. Ezen kívül Salamon, Gyulai, Szász Károly, Dózsa, Szabó Károly, Szilágyi tiszteleti tagokká választottak. Megalakulván a társulat, gróf Kuun Géza jól átgondolt, lendületes, eszmegazdag beszéddel nyitotta meg a gyűlést, melyben meleg szavakkal ecsetelte az erdélyi magyarság hivatását. »A magyar nyelv — mondá — országunk magyar lakosságának közös kincse; örködni tisztasága s eredetisége felett nekünk erdélyi magyaroknak is egyik főkötelességünk. »Erdély tartá fenn eddig nemzetiségünk szellemét leginkább — írja gróf Széchenyi István egyik gróf Teleki Domokoshoz intézett levelében — Erdély hölgye nem szégyellette magyar létét. Erdély fejté ki szebb társalkodás kellemei által eredetünk sajátságait.« Öröködjünk e féltett kincsünk felett, mert ez napjainkban több tekintetből még nagyobb veszedelemben forog, mint ennekelőtte.« Azután áttér az erdélyi hazafiak törekvéseire, hogy irodalmi s nyelvmívelő társulatokat alakítsanak s beszédét a következő szavakkal végzé: Az »Erdélyi Múzeum Tanácsa«, mely 1814-től egész 1818-ig működött, mintegy folytatója az 1810-ben megszűnt »Magyar Nyelvmívelő Társaság«-nak. Döbrentei még az 1818-ik év második felében egy új irodalmi egyletet szándékozott létrehozni, erre vonatkozólag írja gróf Desseffy József hozzá irt levelében: »A magyar társasági planum hasznos, szép. Kár hogy oly mostoha időre esik. hát ugyan mért szűnt meg az előbbi társaság?« Végre 1859-ben

megalakult az Erdélyi »Muzeum-Egylet,« dicső emlékü gróf Mikó Imre áldozatkészségéből, haza- és tudományszeretetének buzgó munkája által. Ez az »Erdélyi Muzeum-Egylet« mai nap is ernyedetlenül mozditja elé hazánkban a tudomány érdekeit. Irodalmi egyletünk, buzgón reméljük, a »Magyar Nyelvemelő-Társaság« s az »Erdélyi Muzeum Tanácsa« félben szakadt nagy munkáját fogja tovább vinni. Az egyezni tudó akarat sok és nagy dolgokat hozhat létre. A sikert leginkább a kitartás biztosítja. — Legyünk egyetértők, buzgók és kitartók! — Szász Gerő és Hegedűs István költeményeket olvastak fel, Kőváry László pedig érdekes képét rajzolja a 40-es évek előtti erdélyi irodalmi viszonyoknak.

— Az UTOLSÓ TATÁR FUTÁS hazánkban 1717-ben volt, mikor Borza község határában sept. 4-én a Máramarosba ütött tatárok felett nagy győzedelmet vívtak ki a máramarosiak Sztojka László vezetése alatt. E győzelem emlékére fölláltatandó emlékoszlop javára a gyűjtés több év alatt 920 frtra emelkedett, mely összeget a vármegye pénztára kezeli. Minthogy ez összegből az emlékoszlop már felállítható, Szaploneczay Miklós alispán bizottság kiküldését kérte a nem rég tartott közgyűlésen, a mely bizottság megállapítja majd a felállítás módozatait. A közgyűlésen a bizottság tagjaivá azokat választották meg, kik a vármegye közéletében tevékeny részt vesznek.

— IVÁNYI ISTVÁN ismert nevű történetírónk »Bács-Bodrog« című munkájára előfizetési felhívást bocsátott ki *Székelv* Simon szabadkai könyvkereskedő. Iványi munkáit olvasóink a Századokból is ismerik. A kiadóval mi is reméljük, hogy a Bácska ily részletes leírása, annyi még létező, annyi már elpusztult s részben csak névleg élő régi helységnek a mult századok okmányi adataiból nagy lelkiismerettel s fáradhatatlan buzgalommal összeállított ismertetése szíves fogadtatásban fog részesülni, nemcsak a Bácskában, hanem hazánk minden értelmes fiánál. A munka mintegy 10 nyomtatott ívet tesz ki s a Bácskának sok elpusztult és sok még létező helységéről szól. Előfizetési ára 1 frt. A munka újjév után fog megjelenni.

— DR. TÖRÖK ISTVÁN kolosvári igazgató tanár a ref. collegium történetének megírásával foglalkozik s az adatgyűjtésben 1782-ig haladt. Igen érdekes tanügyi adatokra akadt, melyek nemcsak a collegium, hanem egész Erdély protestans tanügyét érdeklik.

— Az ATHENAEUM nagy képes naptára jövő évi folyamában is sok becses történeti dolgozat van. E kitünően szerkesztett naptár ismert nevű s részben első rangú íróktól hoz becses dolgozatokat, s becses forrása marad az év történetének, mely arczképek és egyéb rajzok kíséretében szól a bel- és külföld legújabb eseményeiről, előtérben álló politikai, irodalmi, művészeti szereplőiről. Többi közt Sennyey Pál, Ghyecz Kálmán, Somssich Pál, Perczel Béla, Trefort Agoston, Meszlényi Gyula és báró Hornig Károly püspök arczképeit, a dunai Vaskapu látképét, Mátyás király szülőháza s Bécs nevezetes új szoborműve: Mária Terézia szobrának a képét hozza.

— BR. ORBÁN BALÁZS, társulatunk ig. vál. tagja, előfizetést hirdet *Torda város monografiájára*, melyet ő hosszú évek során át kifejtett nagy

buzgalommal írt meg s mintegy 35 — 40 nagy 8-adr. ivnyi terjedelemmel, 50 — 60. díszes fametszetű képpel ad ki saját költségén a jövő év tavaszán. *Torda* egyike volt Erdély legjelentékenyebb városainak. Már a római korban a város helyén feküdt *Potaissa* képezte Felső-Dácia egyik legfőbb katonai állomását. A magyar honfoglalás óta, de főképp az erdélyi fejedelemség korszakában, számos országgyűlés tartott ott, s a mellette fekvő híres *Keresztes mező* hadászati központja s fő gyülekező helye volt az erdélyi hadaknak. — A »Székelyföld« érdemes ismertetője háládatos munkát végzett, midőn a régi Aranyosszék fővárosának, a nagy szerepet játszó Tordának története megírására vállalkozott, mert az kicsiben az egész Erdély története. — Volt alkalmunk bepillantani a nagy szorgalommal és széleskörű tanulmányon épült munkába s a legmelegebben ajánlhatjuk azt tagtársaink figyelmébe és pártolásába. Előfizetési ára fűzött kötetre 3 frt, diszkötésre 4 frt, bolti ára 5 és 6 frt lesz. Az előfizetési pénznek az író nevére Budapestre a képviselő házba küldendők.

— PÁLYÁZAT. A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága által kiadott »Hadtörténelmi Közlemények« című folyóirat szerkesztő bizottsága a következő jutalomtételt tűzi ki: 1. Kivántatik a magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének: önálló leírása. A dolgozat tárgya választható a mohácsi vész előtti, vagy utáni időszakból (1815-ig), de az utóbbi esetben föltétel, hogy a cselekmény magyar csapatok által, vagy magyar földön hajtatott végre. A földolgozás lehet vagy történelmi, a mikor is szükséges, hogy az levéltári kutatásokon, lehetőleg eredeti kútfőkön alapuljon, vagy az eseményre valamely irányban új világot vessen, illetőleg azt rekonstruálja — vagy lehet *katonai*, mely már ismert és nyomtatott kútforrásokra támaszkodhatik ugyan, de a tárgyat a katonai szaktudomány szabályai szerint kritikailag dolgozza föl. A dolgozat 4—5 nyomtatott ívnél többre nem terjedhet. 2. A munka jutalma 20 darab cs. és kir. arany, mely az aránylag legjobb, de irodalmi színvonalon álló pályaműnek adatik ki; a munka ezen fölül — a folyóiratban való közzététele után — a szokásos tiszteletdíjban is részesül. 3. A pályaművek idegen kézzel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva és egy a szerző nevét, állását és lakóhelyét rejtő jellegével ellátott pecsétetes levélke kíséretében, a »Hadtörténelmi Közlemények« szerkesztősége címére (Budapest, IX. ker. Lónyay-utca 9. sz.) az 1889-ik év május hó 1-éig küldendők be. 4. Álnév alatt pályázóknak jutalom nem adatik ki. 5. A jutalomban nem részesült, de megdicsért vagy közlésre alkalmasnak osztályozott pályaművek a folyóiratban rendelkezésre álló tér arányában szintén közöltnek, míg a többiek jeligés levélkéi bizottságilag elégettetnek, a kéziratok pedig a hadtudományi bizottság levéltárába tétetnek. 6. A jutalomra, a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága tagjait kivéve, bárki pályázhat. 7. A pályázat eredménye június elsején fog közzététetni.

TARTALOM.

I. Történeti értekezések.

Lap.

BUNYITAY VINCE.

Kopasz nádor. Életrajz a XIII—XIV. századból I. II. közl. . . . 15, 129

FRAKNÓI VILMOS.

Bakocs Tamás primás birtokszerzeményei 97

R. HORVÁTH JENŐ.

Néhány szó a magyar hadi történetírás ügyében 186

Gróf Nádasdy Ferencz és a Nádasdy-levéltár 421

JAKAB ELEK.

Az egykori Erdély nemzeti színeiről 435

KIRÁLY PÁL.

Marcus Ulpius Trajanus dák háborúi I. II. közl. 812, 897

KOMÁROMY ANDRÁS.

A Nagy-Idai család leveles ládája 740

Révai Kata Szidónia levelei férjéhez I. II. közl. 798, 881

GR. LÁZÁR MIKLÓS.

Erdély főispánjai (1540—1711.) III—X. közl. 33, 242, 334, 426
505, 622, 730, 911

PAULER GYULA.

Horvát-Dalmáciaország elfoglalásáról (1091—1111.) I. II. közl. . . 197, 320

PETTKÓ BÉLA.

A Miske család levelesládájából 638

PÓR ANTAL.

Ipolyi Arnold emlékezete 1

A német-ujvári grófok elnevezése 252

Köcski Sándor 785

SZENDREI JÁNOS.

Egy megbukott görög boltos a XVII. században 533

THALLÓCZY LAJOS.

Pray György s a magyar korona melléktartományai 323

Az Ál-Brankovicsok 689

THALY KÁLMÁN.

Kőrösy György följegyzéseiből 1707—1708. I. II. közl.	42, 156
Jávorka Ádám ezredes s a gr. Forgách- és Rákóczi-levéltár (Vázlat a Rákóczi emigratio történetéből) I—IV. közl.	293, 391, 489, 585
Jaroszlavi kutatások	597
Pótlék Jávorka Ádám életrajzához	768

TORMA KÁROLY.

Történeti apróságok	349
-------------------------------	-----

ZSILINSZKY MIHÁLY.

Patócsy Ferencz I. és II. közl.	611, 714
---	----------

II. Könyvismertetések és bírálatok.

Á.—O.

A nemzeti játékszín története; írta <i>Bayer József</i>	263
---	-----

BARABÁS SAMU.

Romano cath. per Moldaviam episcopatus; írta <i>Schmiedt Guilielmus</i>	762
---	-----

BOROVSKY SAMU.

Az erdélyi százszok iskolái a XVI—XVIII. sz.-ban, kiadta <i>Teutsch Fr.</i>	550
---	-----

C.

Császári királyi hadvezérek és tábornokok életrajzai, kiadja a cs. k. <i>hadi-levéltár</i> igazgatósága	760
---	-----

DUDÁS GYULA.

A régi Szeged II. kötet; írta <i>Reizner János</i>	369
Történelmi tanulmányok; írta <i>Grosschmid Gábor</i>	758

HELLEBRAND ÁRPÁD.

Catalogus studiosorum scholae Marpurgensis; edidit <i>Julius Caesar</i>	467
---	-----

HUNFALVY PÁL.

<i>Herman Ottó</i> nak magyar halászati könyve, nyelvi, társadalmi, néprajzi és régészeti tekintetben	216
Magyarország helynevei I. köt. írta <i>Pesty Frigyes</i>	448
Magyar elemek az oláh nyelvben, írta <i>Alexics György</i>	750

JAKAB ELEK.

Erdély ország-nevei (<i>Hunfalvy Pál</i> nyomán)	65
A rumének eredete (<i>Hunfalvy Pál</i> felolvasása a bécsi orientalista congressuson)	162
Alvinczi Péter oklevéltára III. kötete	269
Magyarországi jogtörténeti emlékek, összeállították dr. <i>Klosdory S.</i> és dr. <i>Óváry Kelemen</i> . — I. és II. közl.	541, 642
A rumán történetírás újabb jelenségei. I. II. közl.	841, 932

KOLOSVÁRY SÁNDOR ÉS ÓVÁRY KELEMEN.

Észrevételek <i>Jakab Elek</i> úrnak »A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye« cz. munka bírálatára	828
---	-----

	Lap.
L. B.	
Magyarország mezőgazdaságának története; írta <i>Wenzel Gusztáv</i>	462
MAILAND OSZKÁR.	
A sarmisegethusai Mithraeum, írta <i>Kirdly Pál</i>	256
MANGOLD LAJOS.	
Henry <i>Simonsfeld</i> : Der Fondaco der Fedeschi in Venedig und die deutsch-venezianischen Handelsbeziehungen	177
ÓVÁRY KELEMEN.	
Lásd Kolosváry Sándor.	
Oo - u.	
<i>Holzwarth</i> : világtörténete, ford. <i>Szabó Ferencz</i>	170
<i>Thierry Amadé</i> : Elbeszélések a rómaiak történetéből az V. században, ford. <i>Óreg János</i>	173
<i>Villemain</i> : Pindar szelleme és a lantos költészet stb. Francziából ford. <i>Csiky Gergely</i>	371
PAULER GYULA.	
Szent-Gellért csanádi püspök élete és művei; írta <i>Kardcsanyi János</i>	57
P. GY.	
A hunok és magyarok »fekete illetve fehér« elnevezésének megfejtése; írta <i>Fischer Károly Antal</i>	276
PÓR ANTAL.	
Der sogenannte Feldalter Karls des Kühnen v. Burgund; írta <i>Stammler</i>	665
RÉVÉSZ KÁLMÁN.	
Tanulmányok a magyar protestans egyház és irodalom történetéből; írta <i>Zoványi Jenő</i>	366
<i>Kovács Gyula</i> és br. <i>Roszner Ervin</i> irodalmi vitája a »Régi magyar házassági jog« felett	570
Br. ROSZNER ERVIN.	
Az egyházi vagy praedialis nemesek és birtokuk; írta <i>Ozorai József</i>	71
SZENDREI JÁNOS.	
Geschichte der kön. Freistadt Werschetz; von Felix <i>Milleker</i>	272
TAGÁNYI KÁROLY.	
A »Milieu« a történelemben. Dr. <i>Ratzel</i> Prigyes: A föld és az ember, ford. <i>Simonyi Jenő</i>	659
ZSILINSZKY MIHÁLY.	
Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädt. Gemeinde. Der Pester evang. Kirchengemeinde, geschildert von E. A. <i>Doleschall</i>	80
VÁCZY JÁNOS.	
Gróf Széchenyi István beszédei, összegyűjt. <i>Zichy Antal</i>	75
A szöpprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban, írta <i>Beöthy Zsolt</i>	362
A magyar politikai irodalom történelméről I. II. közl.	851, 947
V. GY.	
<i>Kardcsan Imre</i> »Magyarországi zsinatok« cz. munkája ismertetése	838

III. Tárcza.

A M. Tört. Társulat . . .	84, 181, 278, 375, 471, 573, 669, 767, 865, 961
Vidéki Társulatok . . .	279, 376, 670, 772, 872, 964
Repertorium a külföldi tört. irodalomból. Összeállította <i>Mungold</i> Lajos . . .	85, 190, 282, (és <i>Kropf</i>) 472, 581, 678, 876
Történeti repertorium a hazai hírlapokból. Összeállította <i>id. Szinnyi</i> József . . .	87, 286, 383, 475, 583, 681, 775
Folyóiratok szemléje . . .	88, 287, 476, 681, 776, 966
Irodalmi szemle . . .	91, 192, 288, 384, 481, 684, 779, 873, 967
Vegyes közlések . . .	93, 387, 487, 583, 686, 782, 970
Történeti könyvtár . . .	96, 196, 292, 388, 584, 688, 784, 880
Társulatunk halottai 1887-ben . . .	195
Az Akadémia ügye a képviselőház előtt . . .	280
Irodalomtörténeti apróságok, közli <i>Kaufman</i> Dávid . . .	281
A házadó Magyarországon a XVIII. sz. 377. — (Sz. P.) . . .	579
Még egyszer a házadóról. <i>Marczali</i> Henriktől . . .	673
Magyar Tud. Akadémia 488. — Jutalomtétellei . . .	579
† Deák Farkas necrologja Sz. S.	577
A bp. tud. egyetem jutalomtétellei a történettudomány köréből . . .	579
Báttory Zsigmond síremléke	671
A Koriatovics-féle oklevél. <i>Zsalkovics</i> Kálmántól	672
Még egyszer Savnik. <i>Weber</i> Samutól	673
A zoványi részjósáág adományozása. <i>Incze</i> Károlytól	675
Gyűrűkiállítás. Y.	676
A m.-vásárhelyi kir. táblánál biztosítás végett letett családi leveles ládák. <i>Koncz</i> Józseftől	677
Pótlék Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtára II. kötetéhez. <i>Kaufman</i> Dávidtól	769
Pulszky Ferencz 50 éves jubileuma	769
Tudományos gyűlések Tátrafüreden	770